

આશાવાપ

સ્વામીજી પ્રકાશન, જાગૃત

ગાંડીવનું બાળ સાહિત્ય

★

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર (હવાડિયો ચક્રો સરત) બાળ સાહિત્યની જૂની પ્રકાશન સંસ્થા છે અને તે 'ગાંડીવ' બાળપંખવાડિક સંદિત બાળકોપયોગી ચોપડીઓ લખ્યાં વર્ષોથી પ્રગટ કરે છે એક દરે એ સાહિત્ય બાળમાનસને રૂચે અને ધડે એવું હોય છે. વિષયની પસંદગી અને લખાવટમાં બાળકોનો ખ્યાલ રખાયેનો સ્પષ્ટ નેહ શકાય છે ઉપરાંત ભાષાગુદ્ધિ પણ જળવાયેલી હોય છે

અર્ધા પ્રકાશનો સચિત્ર તો હોય છે જ, પણ ને છતાં સંસ્થા વધારે સારું ગ્રંથપત્ર અને વધારે સારા ચિત્રો-સુશેખનો અને સારા કાળગોનો આગ્રહ રાખે તો તે બાળકોને વિશેષ ગમશે

*અહીં સંસ્થાના કેટલાંક તાત્કાલિક પ્રકાશનોના પરિચય આપીએ છીએ.

પુરાણ ગુચ્છ: આ પૌરાણિક ગુચ્છની દરેક ચોપડી (દરેકનું મૂલ્ય બાર આના)માં પુરાણ મહા ભારતના વિવિધ પાત્રો અને પ્રમોદને આવરી લેતી વાર્તાઓ-રોચક શૈલીમાં, એક માથે જ્ઞાન આપે એવી-અપાઇ છે

લીંગમ લે. નટવરલાલ માનવી બીજમ પિતાની આ દૂધી જીવનરેખા, તેમના મદરસના જીવન-પ્રસંગોને આવરી લઇને લખાઇ છે, સાથે મહાભારતના મદરસના બનવા પણ સરસ ગૂંથાય છે

શાસ્ત્ર પાર્વતી લે. ખડેરાવ પવાર આ ચોપડીમાં શકર પાર્વતી, અગ્નેહ કાશ્યપ, મગનો જન્મ, કૌશલ્યાનું શ્રાદ્ધ, નકુલ મણિ અને તોડ એમ છ વાર્તાઓ સુમેધક અને સરળ બાળીમાં લખાયેલી અપાઇ છે

ધન્ય પરશુરામ લે. ખડેરાવ પવાર આ ચોપડીમાં ધન્ય પરશુરામ, ત્રિપુરાસી સોનાનો મહેલ, ધનુષ યજ્ઞ, તળપેલીનો ટેક, નારદજી કુવારા કેમ ? છ વાર્તાઓ અપાઇ છે અહીં સુમેધક અને સચોટ બરેધાવતાર: લે. જાજ્ઞતાન મુક્ત. આ ચોપડીમાં બ્યાસ કાશી સ્વરે વિષ મનુ મર્યાવતાર, રાગ સતાનિક મુક્તિ, આહુત-આહુતી, અને કુમળની દવા એ છ વાર્તાઓ છે

વિદુર, આ ચોપડીમાં વિદુર શાપ કે આશીર્વાદ, બ્રહ્મસ્પર્શનું અભિમાન, ત્રણ પગલા વરદાન અને પીપળાનું પાન એ છ વાર્તાઓ છે

તુલસી આ ચોપડીમાં તુલસી, બળિયા સાથે બાથ, બોળાગમ પ્રાર્થનાનો પ્રતાપ, ચોદ કરોડ મોનામહોર પાશુપતાસ્ત્ર અને બાકો ભગત એ સાન વાર્તાઓ છે

જમ્બુદ્વર્ગ લે. નટવરલાલ માલવી આ ચોપડીમાં જમ્બુદ્વર્ગ સામા પાચમ, ધર્મની ગાદી રૂઠા ભગવાન અગત્ય, એ પાચ વાર્તાઓ છે.

હાસ્ય ગુચ્છ આ ગુચ્છની ચોપડીઓમાં દૂધી તેમજ સળંગ હાસ્યકથાઓ અપાઇ છે માનવ પાત્રો ને પ્રાણીઓની મુખાંક, બાલિકાના અને અપવૃક્ષોની આસપાસ હળવા પ્રસંગોની ગૂંથણી કરી હળવું હાસ્ય નીપળવવાનો પ્રયાસ થયો છે 'સળ સટપટ' જેવી મસતાની અસપાસ ગૂંથાયેલી સળગ કથા છે તો ચંદ્રવદન મહેના જેવા અનુભવી લેખકની 'રૂડો ગમારી' જેની પથથા પણ છે કૂન કૂના કૂન મૂલ્ય છ આના તે સિવાય દરેકનું બાર આના

રૂડો રખારી, લે. ચંદ્રવદન મહેના રૂડો રમારી શરેન્દ્રા જમને હેટ વસારી લાવે છે, અને રેડાને ત્યાગી એ પહેરવા માટે છે પછી તો વાદરા એની જે મળ કરે છે તે અને મીઠા પ્રસંગો મગમ છે એ લાની પથથા સાથે કીડી સ્વર્ગની સીડી, અને ભાનો મડોગ દૂધી પથથાતઓ રજુ છે

કૂન કૂના કૂન કૂન કૂના કૂન, મણિશકર મહાગજ, પોડાશાળ કાશીસાહેબની હા અજબ સનાન ગજબ સ્વાસ અને અભિમાન શિતાકુ વાર્તાઓ છે તેમાં કૂન કૂના જન બાળકોને જ રૂડો દસાનગે

સાચું સપાચું લે. દત્તગોવિંદ મોદી મણુ નામના સમનને પોતાની દૂધી પૂડી નોખેને વચનમે

પરિચય

પૂજા ઉદ્યાન થઈ અશ્વિન
 રાત્રીએ ઉદ્યાન બન્યો
 પ્રવીણ પત્ની નો સ્પર્શ
 લાભિંગની બાજુએ

ગાંધીજી
 રાજકોટ

પરિવાજકને પગલે પગલે

હું પ્રાદાણ છું !

ગાંધીજીની પેઠે વિનોબા પાસે પણ સંખ્યાબંધ લોકો તેમના હસ્તાક્ષર લેવા આવે છે. આમ બધાને હસ્તાક્ષર કરી આપે તો ક્યા પાર આવે ? એટલે એમણે નિયમ કયો કે માત્ર પોતાના 'ગીતા પ્રવચનો'ની ચોપડી પર જ હસ્તાક્ષર કરવા, એટલે કે જે એ ચોપડી ખરીદે તે પર હસ્તાક્ષર કરી આપે. આમ બધાને હસ્તાક્ષર પણ ન કરી આપવા પડે અને સાથે 'ગીતા પ્રવચનો'નો પ્રચાર પણ થાય.

આ હસ્તાક્ષરોની 'શી' વિશે એક બાઇએ વિનોબાને પૂછ્યું. 'ગાંધીજી તો હસ્તાક્ષર કરવાના પાંચ રૂપિયા લેતા, તમે એક રૂપિયાની ચોપડી ખરીદે તેનાથી જ કેમ સંતોષ મળે છે ?'

વિનોબાએ હસીને પેલા બાઈને જવાબ આપ્યો. 'કેમ, એટલું સમજાવું નથી : ગાંધીજી પાણિયા દત્તા અને હું બાઈજી છું !'

અભિનય પ્રયોગ

વિનોબાની ઉંમર ત્યારે નવ-દસની હતી, ત્યારે એમનું માથું વારંવાર દુખી આવતું. માથું દુખવા લાગે એટલે વિનોબા ગળીન કરવા માટે ! એમાં ચીત્ત એકાગ્ર થઈ જાય ત્યારે માથું સાવ ઊતરી જાય ! પણ ક્યારેક એવું પણ બનતું કે ગળીન કરવા છતાં માથું ઊતરતું નહીં એટલે વિનોબા ઓરડામાં બેસી જપડાવા કામિતોડાઈ માથું નથી દુખતું. માર' માથું નથી દુખતું, દુખે છે તે માર' માથું નથી, માર' મુઠ્ઠાનું નથી.' આમ જપ કરતા કરતા તે ઊંઘી જતા. અને જ્યારે ઊંઘતા ત્યારે માથું સાવ ઢળતું કેટલું થઈ ગયેલું લાગતું !

અને ત્યારે એમનાં માં એકને માટે તૈયાર ગયેલો શિરો વાસકવચી ધરતા !

એકાગ્રતા

એક વખતે વિનોબાના પગે ખૂબ ચાલવાથી ફેલાઈ પડી ગયા હતા. અને એક પગે તો પાકયું પણ હતું. એટલી તો તીવ્ર વેદના થતી કે પગના ગૂમડા સિવાય

કશાનો વિચાર જ ન આવતો. પણ તે અવસામાં તેઓ ગીતા પર પ્રવચનો આપતા હતા, તે પ્રવચનો આપ્યા પગે ચાલીને જતા, મહા સુધી જતાં ત્યાં સુધી ચીત પેલા ગૂમડા તરફ જ લાગ્યું રહેતું. પણ ગીતા પર બોલવા લાગે તે પહેલાં બે ત્રણ મંત્રો ધ્યાનમંત્ર તરીકે બોલતા, તે બોલતા બોલનાં એટલી તો એકાગ્રતા આવી જતી કે પેનું પગનું દૃઢ સાવ જુલાઈ જતું, અને તે કલાક કલાક એકધારે બોલતા ત્યાં સુધી એનો વિચાર સરખો ન આવતો. પણ પ્રવચન પૂરું કરી રહ્યા કે પેનું દૃઢ કરી સતાવડું

હું તો નાણું -

એક બાઈ દૂધો બોલાવવા માટે દાન આપવા હિંમત દતા, પણ રેવા પર પોતાના પિતાશ્રીનું નામ લખવાની શરતે વિનોબાએ કહ્યું. 'અરે, તમારા બાપને નારકે એકલવાનું કામ હું શું કામ કરું ? મારે એ પૈસા ન જોઈએ !'

પેલા બાઈએ કહ્યું : 'પણ ગાંધીજી તો આવી શરતોએ દાન સ્વીકારતા હતા, તમે શું કામ નથી સ્વીકારતા.'

'જુઓને બાઈ, ગાંધીજી તો ગંધા જેવા હતા, એટલે એમાં તો ચેલાં નાળાં આવીને ભળે તો તે પણ પવિત્ર થઈ જાય એમ હતું. ને હું પોતે જ નાણું છું, એટલે એ મારી શક્તિની બહાર છે.' વિનોબાએ જવાબ આપ્યો.

કાઈ નાના સરખા ગામમાં એક નાની ઝૂંપડીમાં વિનોબાનો ઉતારો હતો. રાત્રે પવનના વાયરાથી કે પછી તેજ ખૂટવાથી દીવા હોલવાઈ ગયો હતો. એવામાં વિનોબા બેઝેમાંથી બેઠા અને વાડમાં જવા નીકળ્યા. બેએક ડગલા બર્ષા ત્યાં તો મહાદેવી તાણએ એમને ભેરથી પકડી લીધા. બે એક જ ડગલું વધારે આગળ વધ્યા હોત તો વાડમાં આવેલા શાળા વગરના કૂવામાં વિનોબા પડી ગયા હોત. પણ મહાદેવી તાણની સમયસૂચકતાએ એમને બચાવી લીધા.

હું બુદ્ધ નથી પણ-

બિહારમાં રાજેતા મુજબ ભૂદાન અંગે વિનોબાની એક સલા થઈ. કાઠઆતમાં ભૂદાન-ગીતો મવાયાં. તેમાં એક સમાજવાદી કાષ્ટએ પણ એક ગીત ગાયુ. એ ગીતમાં વિનોબાની સરખામણી ભગવાન બુદ્ધ સાથે કરવામાં આવી હતી વિનોબાને આ ન ગમ્યું. એમણે જ્યારે પ્રવચન શરૂ કર્યું ત્યારે એનો ઉદ્દેશ્ય કરતા કહ્યું: 'બુદ્ધનાં ચરણચિહ્નો ઉપર હું ચાલું છું' એ સાચી વાત છે, પણ મારી અને એમની વચ્ચેના ન કરવી જોઈએ. એમની આગળ હું વચ્ચે છું. પણ તે છતાં હું અહિંસા વિષે એમનાથી થોડું આગળ જોઈ સકું છું કારણકે હું એમના પછી જાગ્યો છું જે રીતે ખાપ કરતાં દીકરો નાનો હોવા છતાં એના ખંભા ઉપર ચઢ્યો હોય તો ખાપ કરતાં દૂરનું ક્ષિતિજ જોઈ શકે છે, તેમ જ બુદ્ધનું અને મારું છે. પણ તેથી મારી અને એમની વચ્ચેના કરવાની ન હોય!'

એટલે બોમ્બા

વિનોબા કાશી ગયા ત્યારે એક દિવસ આનંદ મળી દેવીના આશ્રમની મુલાકાતે ગયા હતા. એ આશ્રમ ગંગાકાંઠા એક કિનારા પર સુરભય સ્થળે આવેલો છે આશ્રમમાં પ્રવેશી ત્યાંના મગા તરફ પડ્યા જરૂર તરફથી વિનોબા અને તેમના સાથીઓ પસાર થતા હતા. ત્યાં એક જરૂર પર લખ્યું હતું 'હે બમ બમ' સાથીદારોમાંથી એકે વિનોબાને પૂછ્યું 'બાબા, આ બમ કઈ શું દરો? બદાન'

માહુદેને ખાસ મૂલના: 'પ્યારાબાપ્ર' હવેથી દર માસની બારની તારીએ પ્રગટ થશે.

રામની રૈયત

અમે રામની રૈયત છીએ.

સાચું જીવીએ, સાચું કરીએ હો જ રે!

અમે રામની રૈયત છીએ.

કેયીકંકાસે ભલે દેરાવરો દીધા,
કડવો અ ઘૂંટ, લઈ રામનામ પીધા;
બન્યા વનનો વાસો ને રાજી થઈએ હો જ રે!

અમે રામની રૈયત છીએ.

હરિતો ને દેવ ભલે ખાંડાં ખખડાવે,
એની આસુરી શક્તિ અમ - તોલે નાવે;
રામવાળા રાવણથી કેમ બીએ હો જ રે!

અમે રામની રૈયત છીએ.

સહુ હોડે રામરામ, સહુનાં દયામાં રામ,
હોંશો ને હર્ષે સહુ નિજદીધું કરે કામ;
રામહાજર હજૂર હો એમ રહીએ હો જ રે!

અમે રામની રૈયત છીએ.

મનુભાઈ ત્રિવેદી

અપ્રમંસ દરો ?

વિનોબાએ હસીને કહ્યું: 'ના રે, એ તો એટલ બોમ્બનું સક્ષિપ્ત રૂપ છે!'

અને બધા હસીપડ્યા, હાસ્યનું મોજું ફરી વળ્યું.

ફૂલ નહીં, જમીન

વિનોબા ઉત્તરપ્રદેશમાં ભૂદાનવાણી કૃત્ય કરતા સેવકરાજ માથે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં લોકોએ નાના દાનો પણ કર્યા અને કેટલાકોએ વિનોબાને ફૂલદાર પણ કર્યા. વિનોબાએ દાર પહેરાવનારોએને કહ્યું: આ દાર શું હું ભમિદીનોને પહેરાવું? (એટલે કે તમે એટલા મોટે અને દાર આપો છો?) ફૂલ લેવા જ હું આવ્યો હોત તો વધારામાં બહુ ફૂલ મળે છે

ભૂદાન વિશે વિનોબા કહે છે: 'જ્યાં સધી ભૂમિ-હીનોનો પ્રશ્ન નહીં ઉઠેતા ત્યાં સધી હું આશ્રમમાં પાછો ન ફરું. હવે હું રંધુર્પાતનું બાજુ બની ગયો છું. મારું લક્ષ્ય પૂરું કર્યા વિના પાછો નહીં ફરું!'

જાહેર વર્તનનું વ્યાકરણ .

સહુભાઈ મકનજી

જાહેર સભાઓમાં કેટલીકવાર એવા અનુભવો થાય છે કે પોતાને ન ગમતું વક્તા તરફથી સાંભળવાનું મંજે છે ત્યારે સોડો અસાધ્ય બની શોર મકોર કરી મૂકે છે અને વક્તાને ખોલતો ઘભાળી દેવામાં આવે છે. લોકશાહીના ધડતરમાં અને રાષ્ટ્રના જાહેર જીવનમાં પ્રજાની આવી રેવો સારી નથી એ ગાંધીજીએ જોઈ લીધું હતું. તેથી ખીજના વિચાર સ્વાતંત્ર્ય પ્રત્યે સોંદર્યના કેળવવાની અને શાંતિપૂર્વક તેને સમજવાની જરૂરિયાત પર તેઓ હમેશાં ભાર મૂકતા હતા.

એક વાર એક અધિવેશનમાં ગાંધીજી, શ્રી મહમદ આલી ઝીણા, મોહાના મહમદઅલી વગેરે નેતાઓ બેઠા થયા હતા એક દરમિયાન પર ચર્ચા ચાલી રહી હતી. તે દરમિયાન પોતાના વિચારો વ્યક્ત કરવા શ્રી ઝીણાસાહેબ બોલા થયા. પોતાના બાપજીમાં ગાંધીજીના નામનો ઉલ્લેખ કરતાં તેમણે ‘મિસ્ટર ગાંધી’ શબ્દ વાપર્યો. ગાંધીજીને ભોડો મહાત્મા’ કહેતા હતા. તેથી શ્રી ઝીણા સાહેબનો ‘મિસ્ટર’ શબ્દ લોકોને રૂચો નહોતો. લોકોમાંથી વિરોધનો સૂર સભળાય તે પહેલા જ મોહાના મહમદઅલી વચ્ચે બોલા થઈ બોલ્યા કે

“‘મિસ્ટર’ નહિ પણ ‘મહાત્મા’ કહેો”

મોહાનાના સંદેશમાં લોકોની લાગણીનો પડવા પડ્યો. તેમને જે જોઈતું હતું તે મળી ગયું. “મહાત્મા ગાંધી કહેો” ના પોકારો સભામાંથી સભળાવા લાગ્યા. પણ શ્રી ઝીણાસાહેબ આવા પોકારોથી મનરાય એવા હતા નહિ તેમણે ગાંધીજીને ‘મહાત્મા’ કહેવાની ના પાડી અને ‘મિસ્ટર’ કહીને જાણી રહ્યા હતા. મોટા શોરમકોર થયો. લોકો ઉત્કેષાર્થ ગયા અને શ્રી ઝીણાસાહેબને સામળવાની ના પાડી.

પ્રજાની સાત રહેવાની વિનંતિ એજે ગઈ. તેમનું સહાસચાલન તૂટી પડ્યું. જોઈ તેમણે શ્રી ઝીણાસાહેબને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. કે લોક-નામજીને માન આપી તમે ‘મિસ્ટર’ને બદલે ‘મહા

ત્મા’ શબ્દ વાપરો તો સારું. પણ લોકશામળી આમળ એક તરફ પણ નમવા તે તૈયાર ન હતા.

સભાને કાણુમાં આજુવાની બાજુ હાથમાંથી ચાલી ગઈ. ગાંધીજી બેઠાબેઠા આ બધું જોઈ રહ્યા હતા. પોતાના નિમિત્તે આ ગોરખકોર થાય છે એ તેમને ગમતું ન હતું. પોતા પ્રત્યેની જનતાની અધિગ્નિ જાહેર જોઈ તે દુઃખી થયા. પણ ખીજના વિચારો પ્રત્યે આટલી અસાધ્યતા અને સજામાં સિત્તને અભાવ જોઈ તે અકર્ષાઈ ગયા. તેથી પોને વચ્ચે બેઠા થઈને લોકોને કપકો આપતાં બોલ્યા કે

“હું મહાત્મા નથી પણ સામાન્ય આદમી છું. ઝીણાસાહેબના વિચાર સ્વાતંત્ર્યને આડે આવીને તમે મારું સન્માન નહિ કરી શકો. ખીજના ઉપર આપણા વિચારો જ જરૂરની રીતે લાગીને આપણે સ્વરાજ હાસલ નહિ કરી શકીએ જ્યાં સુધી પોને સિદ્ધ બાવા વાપરે છે ત્યાં સુધી હડકોળ બાંધીને ખીજને વિશે ગમે તે અભિપ્રાય આપવાનો અધિકાર છે”

ગાંધીજીના આવા વિચારો સામળી લોકો સાન થઈ અને ઝીણાસાહેબ પોતાનું ભાવનું પૂરું કરી શક્યા.

ગાંધીજીનું મહાત્માપદ આ પ્રસંગથી વધુ અગતી બીટું. પોતાની નમ્રતા અને ખીજના વિચાર સ્વાતંત્ર્ય પ્રત્યે તેમનું માન સાચીએ અને પ્રજા જોઈ સર્વથા આવા નાના પ્રસંગે દારા જ જાહેરમાં કેમ વર્તવું તેનું વ્યાખ્યાન ગાંધીજીએ પરી કાઢ્યું છે

લદ્દમીનો મોહ

દેવો અને દાનવો વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ ચાલતું હતું. દાનવો દેવો કરતાં વધારે શક્તિશાળી અને સુસંગઠિત હતા. દાનવોએ આખરે દેવોને હરાવ્યા. દેવો તો બચાકો થઈ ગયા. હવે શું કરવું? આ પરાજયનો કોઈ ઉપાય તો રોધવો જોઈએ. તેઓ પોતાના શુરુ બ્રહ્મરૂપિત પાસે એનો ઉકેલ રોધવા માટે ગયા. બ્રહ્મરૂપિતએ ખૂબ વિચાર કર્યા પછી કહ્યું: 'દાનવોને હરાવવા એ સહેલું નથી, કેમકે એ લોકો અત્યંત સંયમી અને સુસંગઠિત છે, એમ કરો. તમે સફળ દત્તાત્રેય પાસે જાવ, એ આ બાબતમાં કંઈ ઉકેલ બતાવશે.'

દેવો ત્યાંથી સીધા દત્તાત્રેય પાસે ગયા. દત્તાત્રેય તો પરમ જ્ઞાની, દેવોનો આત્માનાદ સાંભળી એ બોલ્યા: 'યુદ્ધમાં એક વાર હાર્યા એટલે તમારે હતાશ ચલાવી જરૂર નથી. વિજય માટે તમારે ફરી વાર પ્રયાસ કરવો જોઈએ.'

દત્તાત્રેયની આજ્ઞાથી દેવોએ દાનવો સાથે ફરી યુદ્ધ આરંભ્યું. પણ આ વખતે- 'ઊનહું', દાનવોએ શુરમે ધર્મ પોતાની સહળી તાડાતથી દેવો પર બિલકુ આક્રમણ કર્યું. દેવો તો ચરતો ફેંકીને ઊભા. પણ દાનવોએ એમને હોડાશ નહીં. પરાજિતોની પાછળ પડ્યા. દેવો તો ભાગ્યા, ભાગતાં ભાગતાં તેઓ શુરુ દત્તાત્રેયના અશ્વે પહોંચ્યા. આશ્રમમાં શુરુ દત્તાત્રેય લદ્દમીજી સાથે સમાધિમાં બેઠા હતા. દેવો હજી દત્તાત્રેયને કહેવા જતા હતા ત્યાં તો દાનવો વટોગિયા માફક દોડતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. દેવો તો હતાશ થઈને અત્મતજળ જોઈ બેસી હતા. 'ત્રાહી ત્રાહી' પોકારતા દત્તાત્રેયના સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

વિજયનો મહત્ત્વ ચક્રચૂર રાક્ષસોએ સામે લદ્દમીજીને બેઠેલા જોઈ, તો એમની શુદ્ધિ ચોદિત થઈ ગઈ. રાક્ષસો તો સાનમાન ભૂલ્યા. પોતે દેવોને હથેલી માટે આવ્યા હતા તે પણ વીસરી ગયા. સંસારની માયાએ એમને મુગ્ધ કરી દીધા હતા. ભયજસ્ત દેવો પણ એમના પાનખદાર રહી ગયા.

દત્તાત્રેય હજી આંખ મીંચીને બેઠા હતા. દાનવોએ જોયું કે આ સરસ મોડો છે તે ચક્રવેલ જોઈએ નહીં, જસ એક ક્ષણમાં એ લોકોએ નિર્ણય કરી લીધો. દત્તાત્રેય પાસે બેઠેલાં લદ્દમીને 'દાનવોએ બેઠાવ્યા અને એક પાલખીમાં નાખીને નાચતા દૂદતા આવ્યા હતા તેમ ચાલ્યા ગયા. એમના જવા પછી દત્તાત્રેયે આંખ ઊઘાડી, પાસે બેઠેલા દેવો પર તેમની નજર પડી. આખી જિના એમના લક્ષમાં આવી ગઈ. દેવોને ઉદ્દેશીને એમણે હસતાં હસતાં કહ્યું: 'હવે તમારો વિજય નક્કી છે, કેમકે લદ્દમીનો મન એમની રચરચમાં બંધાયો ગયો છે. હવે એમની બધી વિવેક શુદ્ધિ ચાલી જવાની. એમનાં શૌર્ય અને પરાક્રમ ભોગ વિલાસમાં નષ્ટ થઈ જશે, અને હાલ તેઓમાં એકતા અને સંગઠન છે તે પણ રહેશે નહીં. કેમકે હવે લદ્દમી તેમની પાસે છે. એકેએક દાનવ સ્વાર્થમાં અંધ બની જશે અને લદ્દમીના મોહમાં એક બીજાને દ્રેષ અને ઈર્ષ્યા કરશે.

અર્થથી સ્વાર્થ જન્મે છે, અને સ્વાર્થથી અનર્થ. લદ્દમી તો ચંચળ છે. એ કોઈની ચંચળ નથી, એ મૂઠ લોકોની પણ થશે નહીં. એમને આશ્રમમાં નાખીને બીજે ચાલી જશે. અને ત્યારે તમે એ પરાક્રમી દાનવોને સહેતાઈથી પરાસ્ત કરી શકશો.'

દત્તાત્રેયની એ ભવિષ્યવાણી સાચી પડી. દાનવો ધર્મકર્મ છોડીને રાત દિવસ ભોગવિલાસમાં અચૂર રહેવા લાગ્યા. દરેક દાનવ એમ ઇચ્છવા લાગ્યો કે લદ્દમી મારી એકેવાની થઈને રહે. એના પર માગ પોતાનો જ અધિકાર રહે! એટલે એ લોકો એક બીજાની ઈર્ષ્યા કરવા લાગ્યા. અંદર અંદર લડવા લાગ્યા અને છેવટે રાજ્યલદ્દમી રાક્ષસોને છોડીને ચાલી ગઈ.

જે લદ્દમીનું જૂત તેમના માથા પર સવાર થયું હતું તેને ફેંટીફેંટીને રાક્ષસો પસ્તાવા લાગ્યા.

દેવો આ મોડો ચૂકે ખરા? દુઃખવો કયો અને નિર્જન બનેલા દાનવોને પરાસ્ત કર્યા

ત્રેમ અને ગાયત્રી

સિંધના સંત કવિ શાહ અબ્દુલ લતીફ પોતાના ગામના કુવા તરફ હાથમાં માળા લઈને નામ-જપ કરતાં કરતાં જતા હતા. પાસેથી બે પંનિદારીઓ કૂચે પાણી ભરવા ધડા હાઈને જતી હતી. જનને વચ્ચે વાતચીત ચાલતી હતી. એકે બીજીને કહ્યું, 'તું કોઈ દિવસ તારા પ્રીતમને મળી છે ખરી ?'

'અરે, ખાર વખત, તું કેટલી વાર મળી છે ?'

પોતાના પ્રીતમને કેટલી વાર મળ્યા એ વળી શાહ રહેતું હશે ? મિલનનો આનંદ જ એવો હોય છે કે બીજું કશું જ શાહ રહેતું નથી. બીજી પંનિદારીએ જવાબ આપ્યો.

શાહ અબ્દુલ લતીફ એ સાંભળી તરત પોતાના હાથમાંથી માળા ફેંકી દીધી અને પચાત્તાપ કરતા બોલવા લાગ્યા, 'મને ધિક્કાર છે કે, હું માળાના મથુકા ગળું છું. ગામની સીંધી સાદી છોકરીને પણ ખખર છે કે ત્રેમમાં ગયેલી છોકરી જ નથી. અને હું માળા ફેરવું છું કે આટલી વાર મેં અહલાહનું નામ લીધું !'

કોઈ

અરબસ્તાનની આ પટના છે. નાવેર નામના એક સમજાત પાસે એક બહુ સુંદર બીચી એવાદને ઘોડો હતો. હાદર નામના એક બીજા માલિકની નજર એ ઘોડા પર હતી. એણે કેટલાક બેટના બદલામાં એ ઘોડો આપવાની નાવેરને વિનંતિ કરી પણ તેણે માન્યું નહીં. હવે શુ થાય ? હાદરને તો ઘોડાની લગની લાગી હતી ન કેાંઈ પણ દિસાણે તે ફેણાઈને હતો. એણે એ સમિત વિચારી અને તે મુજબ ત્રણઘોડો ગોઠવ્યો.

એક દિવસ હાદરને ખખર પડી કે નાવેર ક્યાંક

મુસાફરીએ જવાનો છે. એણે પોતાનો વેશ બદલી નાખ્યો. ચહેરામાં મૃતિમ સાધનાથી યદ્ય શકનો ફેરફાર કર્યો, અને ફાટવાંતુટવાં ગંદાં કપડાં ફરીરે લીટાળી નાવેર જે રસ્તેથી જવાનો હતો ત્યાં વચ્ચે બેસી ગયો. ઘોડી વારે નાવેર ઘોડા પર બેસી ત્યાંથી નીકળ્યો. એણે રસ્તામાં એક ધરડા દરિદ્ર બિખારી જેવા માણસને બેસીને પાસેતો જોઈને હવા આવી. એણે ઘોડો ચંભારીને પૂછ્યું, 'ભાઈ આમ-રસ્તામાં કાં બેઠા હો ?'

હાદરે ખાસતા ખાસતા પોતાનો અવાજ બદલીને કહ્યું કે, 'ભાઈ મારે આગળના એક ગામમાં જવું છે. પણ યાત્રી ગયો છું અને ચાલી શકતો નથી એટલે રસ્તામાં બેસી ગયો છું.'

નાવેરને હવા આવી. ઘોડા પરથી એ ઊતરી મથે. અને પેલાને ઘોડા પર બેસાડી દીધો. ઘોડા પર બેસતાની સાથે હાદરે ઘોડાને ચાબુક મારીને બગાડી મૂક્યો. જરા ફર જઈને કહ્યું 'હજરત ! હવે તો મને ઝોળખ્યો હશે તું ફાહર છું. તમે મને સીંધી રીતે ઘોડો ન આપ્યો, આખરે મારે આ રીતે ઘોડો મેળવવો પડ્યો. મહેરબાની કરીને હવે તે પાછો મેળવવાનો આજ્ઞા ન રાખશો.'

નાવેરે ખિન્ન થઈને કહ્યું : 'ભાઈ તારે મારે વહાલો ઘોડો લઈ જ લેવો હોય તો બને કાઈ જ ન. પણ એને સારી રીતે રાખજે. દુઃખ ન દેતો. અને મારી ખામ વિનંતિ છે કે તમે જે રીતે મારો ઘોડો લઈ લીધો એ કોઈને કહેશો નહીં. ઘોડાને જો આ કિસ્સાની ખખર પડશે તો કોઈ ખરેખરા થાક્યા પાક્યા રાહદારીને ઢોળી સમજીને મદદ નહીં કરે અને સાચો કાજીતમ હો. મિચારા ફોખા રહે.'

હાદર નાવેરનાં આ વચનો સાંભળીને ખૂબ ધરમાયો અને ઘોડો નાવેરને સોંપી દીધો.

એક બ્રાહ્મણે અહલાખાઈ દોલરનો પ્રસિદ્ધ મંથ લખ્યો અને તેમને વાંચી સંભળાવ્યો. અહલાખાઈને તો તેથી દુખ થયું, આખમાં આંસ આંધી બ્રાહ્મણને કહ્યું : 'હે વિષ્ણુ ! તું તો પાપી, મને આ વચન શેણે ? આટલી સમિત ધર્મસ્મૃતિપ્રાનમાં વાપરી દોત તો સાચું થાત !' આમ કહી બ્રાહ્મણને દક્ષિણ આપી એ મંથને નર્મદામાં પધરાવી દીધો !

કોયલ બોલી

રતિલાલ અનિલ

*

હીનો ચમકારો હજી સાવ શબ્દો નથી પથ્ય
હવે એ વિદાય થવાની, એના અણસાર વરતાય છે.
દિવસ થોડો લાંબો ચલે છે. સાંજના છ પંક્તી પથ્ય
આછો સોનેરી તડકો ગીરનારના એક કિનારા પર
પથરાયેલો હોય છે.

સાંજના તો સાવ ન ગંધડગ થવા લાગ્યા, એનાં
પાન એ... ચારેકોર ઊડે !

પવનના હેતારા આવ્યા ને એ કકળતા અવાજો
ભિચારા ધસધારા ! અને રમતાના એક કિનારે
ભિચારા ઊડતાં ઊડતાં હારખંધ ઝોડવાઈ જાય છે !
તે બાણુ વળી પવનનો હેતારો અને એ ફરી હાલ્યા,
આમ ને આમ એનો ભૂકડો વળી જવાનો !

આ બધું જોઈને જ શું રાજ થઈને સરના વહા
ગૂજી ઊઠતા હશે ! આખરાના પાન હજી ધીરેધીરે
ખરે છે ! અને કપાક કપાક કેવડાએ દેખા દેવા
માંડી છે કેવાં ડોકિયા કરે છે ! પથ્ય આ માણસની
રસવૃત્તિ તો જુઓ ! જરા એણે ડોકિયું કાઢ્યું કે
માણસની એના પર નજર પડી, અને નજર પડી
એટલે ચૂલ્યા જ જાણે !

સુદરતાને નજી ક્યાં વિના માણી ન શકાય ?
અને આ સેમળા, એનો આજો લેખાસ જ બદ
લાઇ ગયો છે ! પાંદડા તો લગભગ ખરી ગયા અને
ખાડા થાય તે પહેલાં તો એ એવા વરણાગી બની
ગયાં છે કે ન પૂડા વાત ! એની ડાળે ડાળે કેવા
મળના ફૂલ લગ્યા છે ! નરી કવિતાનો વિષય છે
આ તો ! ને એની મુલાતી તાવિયત પથ્ય એના રંગ
જેવી જ શુભાળી, અને મિમજા પથ્યએવા ને એવા.
એ ફૂલોને ઠાલવા પક્ષીઓ વહેલી સવારથી
ડાળો પર આવી બેસે છે ને જાતજાતની બોલી
સાંભળવા મળી જાય છે

ને આ સગુ તો આવી આજાની આઠેક માસ
ઉપેક્ષિત રહ્યા પછી હવે એની માવજત થવા માંડી છે !
મોર ફૂટ્યા અને કોયલ બોલી !

હજી એકધારી નથી બોલતી પથ્ય ક્યારેક આવીને

બોલી જાય છે ખરી. પથ્ય ધીરેધીરે એ વસવાટ
કરવાની ને કનરોર કરી ચૂકશે.

કામળ આવશે ને એ કંઈ બરાબર વહેતો કરશે
વેકિળા તો ક્યારના મુકાવા માડ્યા, ને તેથી
દિવસ જાનવરો નજીક આવતા થયા.

ધોળે દિવસે બપોર પછી 'રૂપાતતની' વરવી
ગાંધી'ને ખેતર પાસે જ દીપડાએ મારી !

જંગલ રમણીય છે તેમ લવાનકે પથ્ય ખરું !

કોયલ બરાબર વણ્યઅટકી બે લવા લામરી અને
નાગજાવા અત્યારે દરમા કરાઈ બેઠા છે તે લહેર
કરવાનીકળશે ! પછી જુઓ માણસોને ફફડાટ ! આને
અહીં એક ભટકાળો, પેવાને ત્યાં.

કામળ આવશે ને ફૂલની ઝંપુ બેસી જાણે !
અત્યારે તો કોઈકે કોઈકે કેમણે મજાતા પતંગિયા ટાળા
બધ ઊડે છે એની ભાત તો એવી કે જોયા કરીએ !
કપડી જીવ એને પકડવા તલપાપડ થઇ જાય છે !

હવે મધમાખો આવશે

રોજરોજ જ્યાં ને ત્યાં ભટકાતી ડખીથી લમ-
રીઓ ગઇ ને હવે મધમાખોથી ડરવાનું, પથ્ય લમરી
જેટલું નહીં !

આ મરવો, ઝોડ ગિરનાર, યુગોથી આ લીલા જોનો
આવ્યો છે, એના દિલમાં કેવાકે લાય જામતા હશે !
મારા દિલમાં તો લાખતાખ આવ જાગે છે !

ચિત્રકલા

ચિત્રો કરવા પાછળ નંદલાલ જોડને અથાક પ્રશ્ન કરતા જોઈને એક જણે એમને પૂછ્યું : 'માસ્તર મશાય ! ચિત્ર દોરવા પાછળ તમે આટલો બધો પરિશ્રમ કઈ રીતે લઈ શકો છો ?'

નંદલાલ કહે, 'ચિત્રો દોરવામાં હું પરિશ્રમ કરું છું એ ખરું, પણ હું એને પરિશ્રમ માનતો જ નથી, ચિત્રકારની કલ્પના જેમજેમ ચિત્રરે મૂકે થતી જાય છે; જેમજેમ તેમાં સફળતા મળતી જાય છે, તેમતેમ ચિત્રકારને તેમાં વિશેષ રસ પડતો જાય છે, અને પોતાના કામમાં ઉત્તમ વર્ષતો જાય છે, અને એ રસનો આનંદ જમની ક્ષાંતિને પ્રત્યેક પગે નોટ કરતો રહે છે.'

'મારા દરેક ચિત્રની પાછળ ઇતિહાસ છે અને હું તો માનું છું કે મારા દરેક ચિત્રમાં મારા જ અંતરના સુખ દુઃખ, જીવન-પરાજયનું ચિત્રણ હોય છે, મારી 'પાર્વતી' (એમનું એક જાણીતું ચિત્ર)નું કાલ એ વસ્તુત મારા મનનું કાલ છે, જ્યાં સુધી ચિત્રમાં ચિત્રકારના મનનું તાદાત્મ્ય નથી સંધતું ત્યાં સુધી હું એની કળા-સાધનાને અધૂરી ગણું છું. મારો એ અનુભવ છે કે ચિત્રકારના મન અને એના ચિત્રનું તાદાત્મ્ય થવાથી ચિત્રકારના મનનો બાર હળવો થઈ જાય છે, અને ત્યારે પરિશ્રમના થાકની ભાવના માટે રચાઈ જ ક્યા રહે છે.'

ચિત્રીશ વડા પ્રધાન ચર્ચાને એક દિવસ એક પત્રકારે પ્રશ્ન પૂછ્યો કે આ ઉમરે પણ તમે આટલું જીવસાથી જીવન ગુજારો છો, એ શકિત આપ જેગલો છો ક્યાથી ?

અચિંતે ગભીર પ્રશ્નથી જવાબ આપ્યો મારો અક્ષય શક્તિશાળી મારા રાજકીય જીવનથી ખિસકુલ પર છે. અને તે માટે અત્યંત કામમાં મૂકા-રેલો હોવા છતાં સમય જેગલી લઉં છું. જ્યારે કામના વધારેપડતા જોઈથી હું શાકરે જાઉં છું ત્યારે કોઈ નહીંના કિનારે અથવા કોઈ પર્વત પર ચાલ્યો જાઉં છું, અને રાજકારણ સાથે જુદી જાઉં છું,

કદરતી દરચોના આલેખન માટે, પ્રકૃતિની નાનામાં નાની વસ્તુ પણ મારે નજીકથી જોવી પડે છે. સામાન્ય જોનારની તો એ તરફ નજર પણ જતી નથી. સામાન્ય માણસોથી વિશેષ શક્તિ અને ઉત્સાહ એ કદરતી ઓળે પાસેથી જેગલી હું ફરી મારા રાજિંદા કામમાં મૂકાયું જાઉં છું.'

પ્રેસીડેન્ટ આઈઝન હોવરને પણ ચિત્રકલાનો બારે શોખ છે. બીજા મહાપુરુષ વખતે જ્યારે શરીર-મનથી એ સાથ ઘાકી મથા ત્યારે એમણે ચિત્રકલાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો અત્યારે સારી પ્રગતિ કરી છે.

આઈઝન હોવરને થોડીધણી નવરાશ મળે છે ત્યારે એ ચિત્રો દોરવા લાગી જાય છે એ જ્યારે પેરિસ ગયા હતા ત્યારે એમના માનમાં ગ્રાહવણ ધારેલી પાર્ટીઆમાં જવાનો એમણે સાથ ઇન્કાર કરી દીધેલો અને ફરોજ સવારે ઊઠીને ચિત્ર દોરવામાં મૂકાઈ જતા એ દ્રશ્યો કહે છે. ચિત્રકલાએ મને નવો પ્રાણ, નવું બળ અત નવી રક્તિ આપી છે, થોડા મનને ફરી પ્રકૃતિલત કરવા માટે ચિત્રકલાથી વધારે સારી કોઈ ઓળ નથી એટલા માટે મેં એને મારા ખાસ શોખની ઓળ બનાવી દીધી છે અને જ્યારે જ્યારે મને કૂરસદ મળે છે ત્યારે હું ચિત્ર દોરવામાં તલ્લીન થઈ જાઉં છું.

આઈઝન હોવરે થોડા સમયમાં પણ ચિત્રકલામાં સારી પ્રવિણતા પ્રાપ્ત કરી છે એ આશ્ચર્યજનક છે એમનું એક ચિત્ર ૨૬૦૦ ડોલર (લગભગ ૧૩૦૦ રૂપિયા) માં વેચાયું છે. કળા વિવેચકોનું કહેવું છે કે આઈઝન હોવરની રંગીની પસંદગી સરસ હોય છે અને ચિત્રમાં એમની મૌલિકતા તગી આવે છે.'

[ધર્મશુરુ એન્ડોની નીકાલસ S. J. સ્પેનથી લાવેલ આલ્બમ છે. ગુજરાતમાં તે દોઢ વર્ષથી છે. આશુદેવનાં દર્શનને તેમણે ગુજરાતી ભાષા શીખવા માંડી છે. હાલ તે ગુજરાત વિદ્યાપીઠ-અમદાવાદમાં રહીને ગુજરાતી ભાષાનો પરિચય મેળવે છે. તે ધર્મોપદેશક હોવાથી તેમના જીવનમાં આપણને ધર્મનું દર્શન મળે છે. તેમણે ‘ધાર્મિક’ માટે થોડું થોડું લખવાનું સ્વીકાર્યું છે એ જાણી સહુ વાચકોને આ લાભ મળતા આનંદ થશે.]

આખોટા પર જિલામતથી ભારત તરફ એક જીવાન કૌટુંબિક ધર્મશુરુ મુસાફરી કરતો હતો. સગા-વહાણ, માખાપ મિત્રો, માતૃભાષા, જેટલી આગ-ઘોટ આગળ વધે છે તેટલી દૂર આ જાણી વસ્તુઓ પાછળ રહેતી હતી. ક્યા સુધી? મરણ આવે ત્યાં સુધી. વિચારમાં પડેલો એ જીવાન ધર્મશુરુ આગ-ઘોટ કેવી રીતે સમુદ્ર ખેડે છે એ જોઈ રહે છે.

‘તમારો અહોરો જાડુ ઉદાસ દેખાય છે, બહ.’ એમ કહેતો કોઈ મુસાફર તેમની પાસે આવી આગ-ઘોટના કહેરા નજીક ઊભો રહે છે.

જીવાન ધર્મશુરુએ મુસાફર તરફ નજર કરી અને જોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ તેના મોઢામાંથી એક પણ શબ્દ નીકળ્યો નહિ. તે ફરીથી સમુદ્ર તરફ જોઈ રહ્યો.

મુસાફરને લાગ્યું કે કુઝાને લીધે તે બોલી પણ શકતો નથી. તેને ખબર પણ નહોતી કે ધર્મશુરુની વાત જો તે સાંભળે તો કદાચ એનો સાર સમજી શકશે નહિ. તો પણ જીવાનને દિલસો આપવા માટે જરાક મોટેથી બોલ્યો. ‘જો કુ તમારા પિતાશ્રી રહે’ તો કુ તમને મારી પાસેથી આમ જવાની ગળ ન આપત.’

‘જ્યારે કુનિયા તમારી આંખ આગળ ખીંચે છે ત્યારે તમે જાડુ છોડી દઈને એકાએક ઉદાસ અંત કંઈથી નવા દૂર દેશમાં જાઓ છો.’

આ સંજ્ઞાને જીવાન ધર્મશુરુ થોડું હસીને બોલ્યો. ‘જોરે, તમે બોડું સમજવા છો. કુ ખરે-ખર ઉદાસ નથી અને જો તમે મારા જાણુ દે તો ધર્મશુરુ તમને ભારત જવાની રજા તમે મને જરૂર આપત એમ માનું છું.’

એમ બોલીને વધારે જોરથી તેમણે હસવા માંડ્યું.

ધર્મશુરુને આમ હસતા જોઈને મુસાફરને લાગ્યું કે, જ્યારે તેમની પાસે માતૃભાષા કરી કરી ત્યારે ના પાડવામાં તેને ખૂબ મુશ્કેલી લાગી હતી. ત્યાર પછી મુસાફરને લાગ્યું કે, આ જીવાન માણસને કોઈએ ફાંસીલાયો હતો. આ વિચાર તેણે ધર્મશુરુને કહી સંભળાવ્યો.

ધર્મશુરુએ જવાબ આપતાં કહ્યું: ‘મરી વાત, ભાઈ, ખરી વાત તમારી વાત તદ્દન સાચી છે. કોઈએ મને ફાંસીલાયો છે!’

પછી મુસાફરની પાસે વધારે નજીક ખસીને તેમણે વાત સમજાવી.

મારા એક ખાસ મિત્ર છે અને આ મિત્ર સિવાય મારો બીજો કોઈ મિત્ર છે જ નહિ. મારી વાત તમને વેલી લાગશે. પણ વાંધો નથી. સાંભળો:

પેલેસ્ટાઇનના ગાલીલમાં બે માછીમારના કાને એવું સાંભળવામાં આવ્યું કે કોઈ પેગમ્બર થોડું ન પાસ નવા રાજ્ય વિશે ઉપદેશ કરતો હતો. આ વખતે થકુની લોકોને લાગ્યું કે તારનાર નજીક હશે અને એ માછીમારને થયું, ‘જોવા જઈએ, કોણ જાણે કદાચ થોડું નવા પેગમ્બર તરતાર હશે.’

તેઓ તેની જામે જવા લાગ્યા અને વાતો કરવા લાગ્યા. આ પેગમ્બરનું નામ થોડાન હતું. થોડાનની વાતો તેઓ સાંભળતા હતા ત્યારે ઇસુ ખ્રિસ્ત રજુ-માંથી નીકળીને થોડું નદીને તીરે આવ્યા. થોડાને ધ્રુવે પોતાની તરફ આવતા જોઈને પોતાની નજીક બે માછીમારો ડોકા હતા નેમને કહ્યું: ‘જુઓ, પર-મેથરનું અવતરણ જો જનનાં પાપ દરજ કરે છે. હું શાહેદી આપું છું કે એ જ ઇશ્વરનો દીકરો છે.’

તે બે માછીમારો તેમનું સાંભળીને ધ્રુવની પાછળ પાછળ ગયા. જંગલ સુધી એમની પાછળ ગયા.

ત્યારે ઇશુએ પાછા ફરીને તેમની તરફ નરમાશથી જોઈને તેમને પૂછ્યું: “તમે શું શોધો છો?”

તેઓ પોતાની ગરજ જૂનીને પૂછવા લાગ્યા “પુત્ર, તમે ક્યા રહો છો?”

એમ એ બે જણા ઇશુના મિત્રો થયા અને તે દિવસથી ઇશુ પાસે રહેવા લાગ્યા. આ બે માછી-મારોનું નામ આન્દ્રેઆસ અને પેટ્રોસ હવું.

આન્દ્રેઆસને એક બાઈ હતો તે તારનારને જોવા બહુ ઈચ્છતો હતો તેનું નામ સીમોન હતું. આન્દ્રેઆસ સીમોનને મળ્યો અને કહેવા લાગ્યો: “મસીહ (ખ્રિસ્ત) અમને મળ્યા છે.” અને તેને ઇશુ પાસે તે લઈ ગયો.

ઇશુએ તેને નિહાળ્યો અને બીબુ નામ તેને આપતાં કહ્યું “હું ચોનાનનો દોકરો સીમોન છે. હવે પછી તું પીટર કહેવાશે. એટલે પથ્થર તારું નામ હશે.”

આવી રીતે ઇશુના તેઓ મિત્ર થયા. બીજો દહાડે ઇશુ ગાલીલ તરફ જતા શીથીપ નામે એક જુવાન આઢમી તેમને મળ્યો. ઇશુ કહે ‘મારી પાછળ આવ.’ ને ઇશુને બીજો મિત્ર થાય છે.

શીથીપ નાથાનાએલ નામના પોતાના મિત્રને ઇશુ પાસે લઈ આવે છે. ઇશુ તેને જોઈને બોલ્યા

પહેલાં હાઈ થતી ત્યારે એક માણસ બહી અને એક માણસ ત્યાં એમ હતું. પણ આજે તો એને બદલે લાગ્યો અને કરાડોની સેના હોય છે સ્વામીના બાળનમાં પણ પહેલાં લાગી તથા તરવાર હાથમાં આવતાં હતાં જ્યારે આજે અલ્પભોગ આવ્યો છે આ રીતે રાત્રો તથા સેના વધતા ગયાં. આમ ચાલ્યા કરશે તો દુનિયા નાશ પામશે, સમાજ ટકશે નહીં. દુશ્મની રામાયણમાં એક ધણે જ સુંદર કિસ્સો છે કે, હનુમાન લકામાં જતા હતા ત્યારે એક રાક્ષસી સામે આવી હનુમાને પોતાનું સ્વરૂપ બેવડું કરી દીધું રાક્ષસીએ આનંદ કહ્યું. હનુમાને આદમકદ કહ્યું તો રાક્ષસીએ મોળાગળ હનુમાને જોયું કે આમ પનો લાગે તેમ નથી એટલે તેમણે બહુ જ નાનું રૂપ ધ્યું. રાક્ષસીના એક નસકોરામાં પેસીને બીજામાંથી નીકળી ગયા. એ જ રીતે તમારે પણ વિચારવાનું છે. અમેરિકા અને રૂઝિયામાં સોળ જાતોના યુવાનો મુઝાઈ મારી છે આજે પણ એમાં નોંધાઈને ચોસકગળા થવાની હેડમાં ઊતરીશું તો એના પાર આવશે નહીં. હનુમાનમાં તાકાત એટલી નહોતી, પણ અકલ પણ હતી. આ યાનનો જમાનો છે તમારે પણ વિચાર કરવો ન્હાઈએ. એક હાથમાં કોઢાળી અને બીજામાં રેટિયો લઈ લે તો જસ છે હાથમાં રેટિયો. દરો તો ઘેર ઘેર કપડાં તૈયાર થશે કોઢાળી હાથમાં હશે તો લેઝ ઘેર આનાજ તૈયાર થશે પોતાના ઘર પણ બનાવી શકો છો.

-વિનોબા

તહું છું કેઈક વર્ષથી છતાં મહેમાન જેવો છું,
નથી બનતી તબિયત વિશ્વની આબોહવા જેવી” -અનિલ

બોધિસત્ત્વના નિર્વાણ પછી લગભગ એક સદી પછીની આ વાત છે.

• મુખ લોહી દોરવાથી ગુમાવના બોરે રસ્તે જ વગે છે.

બૌદ્ધ ધર્મનું પાલન શિથિલ અને બેદરકારી 'ભય' થઈ ગયું હતું. એ અને વિચારણા કરવા બૌદ્ધ ધર્મના અમણી અમણાએ એક સળા લરી. તેમાં સાતસોઠ લિપ્તુઓએ લાગ લીધા. ધર્મરક્ષા માટે તેઓએ ઠટલાક નિષ્ઠા ધરી કાઢવા અને તે સદુએ ફરજિયાત પાળવા એમ નક્કી થયું. એ સૌમાં સુદ્ધ ભગવાનનો પદ શિષ્ય આનંદ પણ હતો. એના પર સુદ્ધ ધર્મના પ્રચાર અને વિકાસની ઘણી જવાબદારી હતી.

આનંદ એક વેળા વિહાર કરતા પસાર થતા હતા ત્યારે રસ્તામાં તેમણે એક બૌદ્ધ ધર્મી અમણુને બૌદ્ધ ધર્મ વિરુદ્ધ ચર્ચા કરતો જોયો તેને સમજાવી તેની દૃષ્ટિમાં ક્યા દોષ રહેશે છે તે બતાવતું અને સદાચાર કરવા સમજાવ્યો.

ત્યારે પેલા અમણે બોલ્યા પડવાને બદલે બેસીને સાથે દલીલ કરવા લાગ્યો, 'તમારી સુદ્ધ તમારા ધડપણને કારણે જીવું થઈ ગયું લાગે છે. કુ જે કંઈ કંઈ હું તે મને મારા ગુનેગા સાંખવું છે. શું તમે એમનો દોષ કાઢો છો ?'

મુખ માણસોને તે વળી શે બોધ આપવો ? એમ વિચારી ચૂકું કથા વિના આનંદ આગળ ચાલ્યા. એમના મનમાં વિચાર આવ્યો: 'જે કું અધર્મનો પ્રચાર અટકાવી ન શકતો હોઈ, સદાચાર ન કરી શકતો હોઈ તો, મારે કુપ્રચાર સંભળી શા માટે પાપ વહોરવું ? ધડપણમાં વધારે જીવવું નહીં

છે. મહિન મનના માણસો વચ્ચે રહેવાથી સુદ્ધિ પણ જાળવવા છે. આમ વિચારમાં ને વિચારમાં તે વૈશાલી જવા બેપડ્યા મગધરાજને આની ખબર પડતાં પોતાનું લશ્કર લઈ સત્કાર માટે ગંગાકાંઠે આવી પહોંચ્યા.

જ્યારે આ જાણુ વૈશાલીનાં રાજાને 'આનંદ આવે છે' એવી ખબર મળતાં તે પણ સત્કાર માટે પોતાના લશ્કર સહિત આવી પહોંચ્યા.

મગધ માટે આવે અદ્વિતિય ધર્મપુરુષ ગુમાવવો એના જેવી પ્રીતિ આપતી કશી ? મગધરાજ આનંદને મનાવવા ગંગાકાંઠાને આવ્યા હતા, તો વૈશાલીના મહારાજ એ સંત પુરુષને આવકારવા આવ્યા હતા.

'પાછા ફરો મુરુદેવ !' મગધની પ્રજા વિનંતિ કરતી, બૂંઝે પાડતી હતી.

'પધારો મુરુદેવ !' વૈશાલીની પ્રજા હર્ષોદ્ગાર કરતી આવકારતી હતી.

આનંદ ગંગાને અધી પટ પસાર કરી ચૂક્યા હતા. એમને મુંઝવણ થઈ હવે શું કરવું ?

મગધ પાછો જઈ તો વૈશાલીના રાજાનું અપમાન થાય. અને વૈશાલી જઈ તો તો જ ને રાજ્ય વચ્ચે યુદ્ધ થાય. એ તો ભારે અનર્થ. બસ એમણે નિષ્ક્રિય કરી લીધો: ક્યાંય ન જવું, ગંગામાને ચરણે જ દેહવિલય કરવો અને ગંગામૈયાને પ્રણામ કરી પડવું મુક્યું.

તેમનાં અસ્થિ ગંગાને જ ને કિનારે એક દિવસ વહી આવ્યાં. જ ને રાજ્યોએ તે પવિત્ર અવશેષો પર પોતપોતાને ત્યાં સ્તુપો બાંધ્યા.

તે સ્તુપો આવશે પણ સ્વેનપુરથી પાંચેક માસે દર ગંગા નદીને જ ને કિનારે આવેલ છે.

હું કદી મારું દુઃખ નથી રહ્યો,
જે પડે છે બધું સહી લઈ છું;
દઈ જ્યારે નથી જ અરવાળું,
એજ એના ઉપર દસી લઈ છું.

કોઈ અજાતમની કરી પડ્યા,
કાઈ મારું દુઃખ નથી કર્યો;
જ્યારે પાશું છું માત્ર નિઃશ્વજતા
તો ય કિસ્મત ઉપર નથી રહ્યો.

સેવાશ્રમ જઈ ત્યાંના આશ્રમમાં થોડા દિવસ રહેવાની અને ત્યાંની પ્રવૃત્તિઓ જોવાની મારી ખાસ ઇચ્છા હતી પણ કોઈને કોઈ કારણે આડે આવડતું અને દુઃ ૧૯૪૪ ના અત સુધી સેવાશ્રમ જઈ શક્યો ન હતો. વચમાં મુબઇ પ્રધાનમંડળનાં રાજીનામાં પછી ૧૯૪૦ માં મેં સેવાશ્રમ જઈ આઠ દિવસ રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. અને તે પ્રમાણે સ્વર્ગસ્થ મહાદેવભાઈને લખ્યું 'પણ ખરું' " મારે ત્યાં કામ કંઈ જ નથી ફક્ત બાપુના સંનિષ્ઠમાં અને શાંતિમાં આઠ દિવસ રહેવા વિચાર છે. " એમ મેં જણાવ્યું હતું, પત્ની સાથે જવાનો મારો વિચાર હતો. બધું નક્કી થયું પણ, હરમ્યાન વ્યક્તિગત સત્યાગ્રહનો ડોકાવાંચો કોંગ્રેસી લોકોની દૃષ્ટિએ હું એક જાણીતો કોંગ્રેસી અને મુબઇ ધારાસભાનો સ્પીકર. એટલે સત્યાગ્રહની તે વખતની યોજના પ્રમાણે મને સ્વાભાવિક રીતે આગળપડતું સ્થાન અપાયેતું અને તેથી સેવાશ્રમ જવાનો વિચાર માઠી વાળ્યો.

ત્યાર પછી સને ૧૯૪૪ની આખરે કરતૂરબા ટ્રસ્ટની સભાઓ અંગે સેવાશ્રમ જવાનો અવસર પહેલવહેનો સાપડ્યો હું અને મારા પાત્રી બંને નવેમ્બર ૧૯૪૪ માં ત્યાં જઈ મારે દિવસ રહ્યા હતા. વર્ષામાં રહેવા કરતાં સેવાશ્રમમાં જ રહેવું અમે વધારે પસંદ કર્યું હતું. અમારો ઉતારો સેવાશ્રમની કુટિરોમાં હતો. એક બહુ નાની પથ્થુ ગાંધીજીના શીશુવટબાઈ સ્વભાવનાં વાન અલી નેધિવી આવશ્યક માનું છું.

મને મધુમેઘ (કાપાનિલિસ) નું દર્દ ૧૯૩૨ થી છે અને તેથી મારા ખોરાકમાં દુધ ઠીકઠીક લેવું પડે છે. ગાંધીજી આ જાણના હતા. આશ્રમમાં તો માવનું જ દુધ હોય અને તે અમુક પ્રમાણમાં જ મળે, પરંતુ મારા સ્વાસ્થ્યને અંગે વધુ દુધની જરૂર હોવાથી, અમારા ત્યાં પહોંચ્યાના અગાઉ જ ગાંધીજીએ ત્યાંના સંચાલકને સૂચના આપેલી કે, " જુઓ, ભાઈ માવલંકર અને તેમના પત્ની કાલે આવે છે માવલંકરને તેમના સ્ત્રી સ્વાસ્થ્યને માટે દુધના ખોરાકની વધારે

જરૂર છે માટે, હરેકને અમુક માપ પુરતું દુધ આપવું એ નિયમ માવલંકરને લાગુ પાડશે નહીં. એમનાં પત્નીને પૂછી નેટવું દુધ એ ઘેર રોજ લેતા હોય. તેટલું તેમને આપવું. હહીં. જાણ વગેરે માટે પણ તમારે બંદોબસ્ત કરવો, તેમ જ શાકભાજીમાં તેમનાં શું લે છે તે પૂછી લઈ તે પ્રમાણે ગોઠવણ કરવી. "

આટલાથી ગાંધીજી ન અટક્યા, તેમણે વળી વ્યવસ્થાપકને એ પણ સૂચના આપી કે, " અલી મચ્છરનો ત્રાસ છે, તો ભાઈ માવલંકર, અને તેમના પત્ની માટે મચ્છરદાનીની ગોઠવણ રાખવા બુનતા નહીં. "

પહોંચ્યા પછી જમવા ગયા ત્યારે મારી પાત્રે દુધ માટે મેટો વાટકો જોઈ, મને જરા આશ્ચર્ય થયું અને સંકેત પણ થયો. બધા અમુક જ પ્રમાણમાં દુધ લેતા હોય ત્યારે હું એકલો કેમ વધારે લઈ શકું એવો સંકેત મને અને મારા પત્નીને થયો, એટલે વાટકામાં માવ ભરીને દુધ પીરસાયા બાદ તરત જ મેં કહ્યું, ' જસ આટલું થી ચાલશે ' પીરસનાર ભાઈ સમજી ગયા અને ' મને એમજે કહ્યું. "

તમારે તો વધુ દુધની જરૂર છે અને તેથી તમારો જરૂર પ્રમાણે દુધ આપવું, નેહુએ એવી સૂચના બાપુએ કાલે જ આપી દીધી છે. " આ ઉપરથી બાપુની સૂચના હોવાનું જાણવા મળ્યું.

એક રાત સેવાશ્રમમાં કાંઠા પછી બીજો દિવસે સવારે બાપુને મળવા ગયો ત્યારે તેમણે પહેલે સવાલ કર્યો, " કેમ કાસે રાતના ઊંધ ઠીક આરી ના ? મચ્છરનો ત્રાસ તો નથી થયોને ? વ્યવસ્થાપકે 'તમને મચ્છરદાની આપી હતી કે નહીં ? મેં એમને સૂચના આપી હતી. "

આ પુછપરછથી હું તો આશ્ચર્યથી અને લામણીથી ગૂંચ બની ગયો. આટલો મેટો પુરુષ, આટલા રાજકીયમાં ગૂંથાયેલો છતાં મારા જેવા એક નાના માણસ માટે પણ ગોઠવણ કરવાની એને વિરમ્ભિત ન થઈ ! એમણે બધી જ વ્યવસ્થા કાળીજી પૂર્વક કરાવી હતી. આ નાના કિસ્સામાં ગાંધીજીનો પ્રેમ તેમજ અવધારકુશળતા એ ગુણો મગસ રીતે તરી આવે છે.

હજરત અલી ઇસ્લામના ઓલિયા હતા. વિર-
રુપ હતા. કાબેલ ચોકા હતા. ઉદારચરિત ધ્વજાન
હતા. ગરીબો પ્રત્યે એમને પ્રેમ હતો. હમદદી હતા.
હરિદ્વારાપણની સેવા કરવા માટે એ સાદુ જીવન
પમદ કરતા. સાદુ બોજન, સાદાં કપડાં, અને
સાદાઈથી રહેવાનું પસંદ કરતા. એનાથી વિરુદ્ધ તેમના
મડળમાંથી કોઈ આચરણ કરવું તો એમના દિલને
આપાત લાગતો, તેમને તેઓ ઠપકો દેતા. એમણે
નીમિત્તા બસરાના એક સુખા ઉમમને એક મોટા
બોજન સમારંભમાં ભાગ લીધાની હજરત અલીને
જણ્યું થતા મીઠા ઠપકાઓ પત્ર લખેથી તે અહીં
આપીએ છીએ.

ગાંધીજીને પણ સાદાઈ જ પમદ હતી તે સર્વ-
વિદિત છે. એમના સમયમાં, એમના ઉપદેશો અને
પ્રભાવશાલી વ્યક્તિત્વથી દેશના કેટલાક મદાજનો
મોટા મોટા બોજન સમારંભો-ઉજાન સમારંભોથી
ફર રહેતા. આજે એવી પરિસ્થિતિ રહી નથી. ત્યારે
ગાંધીજીની વિચારસરણી અને તેજસ્વી વાણીની વાદ
દેવડાવતો આ ઐતિહાસિક પત્ર પ્રસંગેચિત નીવડશે.

પ્રુદા તાલુકાના હમદ,

મને ખબર મળી છે કે બસરાના પ્રજાજનોમાંથી
કોઈએ તમને લખે નિમિત્તે થતા જમણવારમાં
બોજનનું નોતરું આપ્યું અને તેમાં તમે દોડી ગયા.
તમારા માટે ત્યાં જનજનના સ્વાદિષ્ટ બોજન તેપાર
શરવામાં આપ્યાં હતાં વિવિધ વાનીઓથી ભરેલી
રકાનીઓ એક પત્રી એક તમારા પાસે આવતી હતી.
અને તમે એ પ્રેમથી આરોગના હતા.

તમે એવા શ્રીમંત લોકોના બોજન સમારંભમાં
જમવા જશો એમ મેં મન્યું નહોતું. પણ તમે ચવા

તમને યગે કે એમાં તે મેં એવું કયુ મોટું પાપ
કયું ? પણ સત્કર કરાદું એનો જ જવાબ આપું છું.
દરેક માણસ અચરણ માટે પેનાથી મોટા માણસ
તરફ જુએ છે. મદાજનો જે રસ્તે જાય એ રસ્તે જ
નના માણસો જવા લાગે છે. તેઓ પેનાના
અગ્રેસરને દરેક કામના બેમિયા મને છે. અને

નેમની વિચા અને જાન દ્વારા તેઓ બોધપાઠ લે છે.
આગેવાનો જે કંઈ આચરણ કરે છે તે પ્રમાણે નાના
માણસો પ્રેરાય છે.

માટે ખબરદાર, એ રસ્તે જશો નહિ. તમારા
જેવા આગેવાનો માટે ભોજનમાં બે રોટલી ને પહેર
વાના બે કપડા જસ છે. તમે કદાચ એવા ઊંચા
આદર્શને પહોંચી ન શકો અને એ પ્રમાણે ચાલી
નહિ શકો, તમે મને આપણા શાંતિ ધર્મની સ્થાપ-
નામાં મદદ કરવા ઇચ્છતા હો તો મારાં કામમાં
સાથ આપજો. હરામથી જયવા માટે ને હક્કની સાથે
રહેવા માટે હું કોઈય કરી ગયો છું તમે તમારા
સાચા આચરણથી એમાં મદદ આપજો.

હું અલ્લાના કસમ ખાઈને કહું છું કે આ શાની
દુનિયામાંથી મેં ધનનો દગલો કે સોનાનો ખતનો
એકો કોઈ નથી દુનિયાની સંપાત વગેરેને સંધરી
નથી. અપરિમદમાં હું માનનારો છું. એટલી હદ
સુધી કે, મારા જૂના કપડાને ધીંગડા લગાડવાનાં
ચોંધરાં પણ અગાઉથી તેપાર રાખ્યા નથી.

જે હું ધારું તો ધર્મ, નીતિ અને પ્રમાણિકતાને
માર્ગે ચાલીને હું ચોક્કસ મધ અને ધર્મની રેડી
ખાઈ શકું તેમ છું અને પહેરવા માટે રેશમના
કપડાં પણ મેળવી શકું તેમ છું. પણ આ જિંદગીને
હું ચોક્કસ રાખતો નથી. આ નાશવંત દેહના ત્યારને
મારા પર સવાર થવા દઈશ નહિ. અને સ્વાદિષ્ટ
બોજન તરફનો લોભ મને ત્યાં એ મી જઈ શકશે નહિ.

હીમજ અને યમામ જિલ્લામાં એવા ગરીબ
અને મોહતાજ લોકો છે જેમને પૂરી રેડી મળતી
નથી. ધરાઈને ખાવું એટલે શું, પેટ ભરીને જમવું
એટલે શું એ તેઓ જાણે સમજ્યા જ નથી. કયાંથી
મમળે ? એક ટંક પણ પેટ ભરીને ખાવાનું મને
તો સમજે ને ? આવા લોકો ઉપર સાસન કરનાર
હું શું ખૂબ પેટ ભરીને ખાઈ રાત્રે નિરાને સુઈ
શકું બરો ? અરે રે ! મારી ચારે બાજુ બૂખ્યાં
પેટ અને ધાસાં કવેજો તરફ છે અને હું કેમ
કરીને મેવા મીઠાઈ ને પકવાનો જમ ?

શું હું પેલા કવિઓએ જે કવિતા રચી છે તેને ચરિતાઈ કરું ? તેમણે કવિતામાં કહ્યું છે કે :

“ તારે એટલો જ રોગ બસ છે કે તારી આસ-
પાસ જ્યારે જુખ્યાં લોકો ભૂખથી તરફડતાં હોય-
અને તેમને રોડીને એક દુકાડે પણ ન મળતો હોય
ત્યારે તું ખૂબ પેટ ભરીને ખાઈને નિરંતર સુષ્ણ ”

એક બાલુથી અને મોઝમિનીનના અમીર કહેવામાં આવે અને બીજા બાલુ જે લોકો વચ્ચે હું રહું છું, તેમની મુશ્કેલીમાં ભાગીદાર ન બનું તો ખાલી મોઝમિનીનના અમીર કહેવાયવું જા બપતું ? અને ખાલી અમીર કહેવાયવાથી થોડો સંતોષ થવાનો હતો ? હું સારા સારા બોજન સમારંભમાં ભાગ લેવા માટે અને સ્વાદિષ્ટ મિષ્ટાને ને ગ્રેવા મીઠાઈ જમવા માટે પેદા થયો નથી. બાવલા ટોરનું ખ્યાન સારા ધાસમાં જ રહે છે અથવા છુટા ટોરનું કામ જ્યાં ત્યાંથી ચરનું ને પેટ ભરવાનું હોય છે એવી પશુચરિત્તોધરાવતાર કુખાઉધરા પશુ નથી પણ બંસાન છું. મારાંકે અને મારી ખાઉધરા દર્શાવે

બહેકાવવા જન્મ આપ્યો નથી પણ તેની સાત્તી ઝોળખ કરવા જન્મ આપ્યો છે. બંસાનને માટે ખાડુ પીડું ને પેટ ભરવું એટલું જ બસ નથી, પણ એથી વધુ જીંઘા કામ તેને કરવાનાં હોય છે.

જે લોકોએ સ્વેચ્છાથી મરીખી વેડીને, તંગી વેડીને ઇશ્વર પ્રત્યેના દરજ અદા કરી અને રાતના બેઠવાથી દૂર રહ્યા તેમને લાખલાખ ધન્યવાદ ! દિવસભરની મહેનતને અંતે જ્યારે આંખમાં સાતી જીંધ આવી ત્યારે જેઓ હાથનું ઝોરાકું ભોંપ પથારી કરીને સૂતા એ લોકોને ધન્યવાદ છે. કયામતની બીકથી જેઓની આંખ ઉભામરો કરે છે, એટલે કે સતત જાગૃત રહી ઇશ્વરથી ડરીને જેઓ ચાલે છે અને થોડેથી એના નામના જેઓ ભાગ જપે છે એ લોકો ધન્ય છે !

અથ હુનેફના દરજદ, તમે ખુશથી હમેશાં બીતા રહેજો અને મન ઉપર સયમ રાખી મિષ્ટાને અને સ્વાદિષ્ટ બોજનેથી દૂર રહેજો તો જ તમે જલજમથી છુટી સરોહ.

૧૬૩૦ માં કર્ણાટીમાં ભરણેલી હિંદી મહાસભાના દિવસો હતા. રોજ વહેલી સવારે મહા-સભાના ઉપાડા વિશાળ મકાનમાં ગાંધીજી પ્રાર્થના માટે પધારતા, પરિદિને પાંચ વાગ્યે પશુ બકિતરસ ભોગી જનતાની ઠંક ખૂબ જામતી. અગ્રે સાત-આઠ કવિ-લેખકો એ પ્રાર્થનામાં નિય-મિત હાજરી આપતા, પ્રાર્થના થયા પછી મહાત્માજી સવારના સાત સુધીમાં થોડુંક જીલ્લી લેતા.

એક દિવસ પ્રાર્થના પછી ગાંધીજીને એમની પાસે કુટિરમાં મળવાનું અમને મન થયું. પ્રાર્થના પૂરી થયા પછી અગ્રે કુટિરમાં પહોંચી ગયા. કુટિરને જમણે ખૂલે બાપુજી જરાક આડે પડ્યે થયા હતા. થોડેક છેટે મીરાજબેન કાષ્ઠક વાગી રહ્યા હતા, આવે ટાણે મહાત્માજીને મળવા દેવાની મનાઈ હતી છતાં અગ્રે સાતે જમણે ગુપ્તગુપ્ત લાઇનમાં જોડી ગયા.

મીરાજબેને હસતાંહસતાં અર્ધજાગૃત બાપુજીને કહ્યું, ‘ભૂઓ તો ખરા, અત્યારમાં કાણુ આવ્યું છે ?’ બાપુજી એકા થયા ને અમને જોઈં દસી પડ્યા, ‘તમને કવિઓને જીંધ આવતી હોય તેમ લાગતું નથી.’

‘પહેલાં આવતી હતી, હવે બેઠી ગઈ છે’ એ કહ્યું ને ફરી બધા હસ્યા

‘મને એક કલાક સુધાં દીધા હોત તો હીક હતું.’ બાપુજીએ કહ્યું.

‘ત્યારે સુષ્ણ જાઓ, અગ્રે જમણે છીએ.’

‘ના હવે દુરથી આવ્યા છો તો બેસો, કહો હમણા શું ચાલે છે ?’

‘બાપુજી એ’ આપના વિષે એક કવિતા લખી છે તે વંચાવવા લાઇ આવ્યો છું.’ હું છેવાડે એટલા એક કવિએ કાર્ષ્ક હિંમતથી ને કાર્ષ્ક ઉતાવળથી એક કામળ ગાંધીજી સામે મૂક્યો.

ગાંધીજીએ થોડીક પ્રસન્નતાથી અને થોડીક વેદનાથી પેલા કવિ સામે જોયું. ‘તમારી કવિતા મને કેટલો પ્રસન્ન કરશે તે હું કહી શકું નહિ, એના કરતા તમને રોટિયો કાંતતા બેઠો તો હું પ્રસન્ન થાઉં.’

—કન્હુલાલ ગાંધી

મસુરીમાં એક મિત્ર અમને મળવા આવ્યા. હરિકૃપાથી એ દિવસે હું એકલી જ ઘરમાં હતી, ખાસી ધરનાં બધાં ફરવા નીકળી ગયાં હતાં. સરસ સત્તમંગ થયો. ઉમદા દેવભાવના માણસ હતા. હિન્દી હતા. વાતવાતમાં એમણે કહ્યું: 'ખહેન, મારે માટે હિન્દુ મુસ્લિમ સહુ એક જ છે, હું કોઈ ફેર જોતો નથી, સોનાં હવે તો એક જ છે. મારે ધણા મુસ્લિમ મિત્રો છે. મને મળવા કે કુલ્લડનાં વખતમાં પણ કોઈ મતની તકલીફ પડી નથી. એકવાર અમારા શહેરમાં હિન્દુ-મુસ્લિમ કુલ્લડ ફાટી નીકળ્યું. સોડા આવીને મને સલાહ આપવા લાગ્યા કે તર બદલી નાખો નહીં તો પરતારો. જે તેઓને કહ્યું કે, 'ભાઈ, મારી એક બાબત મસ્તિહ છે અને બીજી બાબત મદિર છે, મારે વળી ડરવાનું હોય! મારા જોવા સુરક્ષિત બીજા કોણ હશે! અને હું ત્યાં જ રજો, મને કોઈ ન થયું.''

પછી કહે, 'ખહેન, મારામાં અંધારો છતાં નથી! હું તો ધણો ચે મદ્રાણી બનવા ચાહું છું પણ શું કરું? અંધા એમ થોડી જ આવે છે! મને મારી બાની ખૂબ જાણ આવે છે એની અંધા અજાણ છે! અને વળી કેન્સરના અસાધ્ય રોગથી પીડાય છે પણ એક ઉંઢકારોય નથી કરતી! હું એનો સજો દીકરો છું તો પણ મારે આશરે પણ એ રહેવા મામતી નથી! આ ઉમરે પણ પોતે યજ્ઞ કહે તે કામ કરી પેટ પૂરવું મેળતી લે છે. એક દિવસ અમારા એક નોકરને અછળડા નીકળ્યા. અમે એની બોલીમાં છોકરાની તનિયત જોવા ગયા. એ જમીન પર પડ્યો હતો અને ખૂન જમાવ હતો. મા એની પાસે જઈને બેસી ગઈ અને પેલા છોકરાનું માથું પોતાની ગોદમાં લઈ લીધું! અમે બોલી બોલ્યા, 'મા, આ શું કરે છે? આ તો ચોપી રોગ છે!'

માએ અત્યંત શાંતિથી જવાબ આપ્યો. 'દીકરા તું મારો દીકરો છે તેમ આ પણ એક મનો દીકરો છે, એની મા અહીં નથી તો હું એની પાસે આ

બોલીમાં રહીશ. જ્યારે તદ્દન સારું થઈ જશે અને કોઈને ચોપ લાગવાનો ભય નહીં રહે ત્યારે હું નાહી લઈશ. જાવ દીકરો, હવે તમે તમારે ઘરે જાવ, તમને નાનાં નાનાં બાળમત્ત્યાં છે...'

એ આદમી કરોડપતિ છે, શું એવા ધનવાનોને પણ સ્વર્ગમાં જગ્યા નહીં મળે?

હાલ જ્યાં સોફિયા કોલેજ છે, તે સમયસે હાઉસ (મુંબઈ)માં મારા દાદા બદરુદ્દીન તૈયમજીનું ઘર હતું. ખૂબ જ મોટું અને વળી એની સાથે બીજા ઘરો પણ સંકળાયેલાં હતાં. ખાસતું મોટું કુટુંબ રહેતું હતું. એ વખતે દાદા સાહેબની સહેરના મોટા માણસોમાં મહુત્રી થતી હતી જહોન જલાલી પણ ભારે હતી. એક વાર ત્યાં કોઈનાં લગ્ન થવાનાં હતાં, અસંખ્ય મહેમાનોમાં એક સુતમ્મ, દંપતી પણ હતું, એમની સાથે એમની માંદી છોકરી પણ હતી. લગ્નની તૈયારી ધામધૂમથી ચાલતી હતી. સાથે માંદી છોકરીનો ઇલાજ પણ ચાલતો હતો. જેમજેમ લગ્નનો દિવસ નજીક આવતો ગયો તેમતેમ ગડગડ, દોડધામ અને તૈયારીઓ જોરજોરથી ચાલવા લાગી. આખરે લગ્નનો દિવસ પણ આવી લાગ્યો. માંજ પડી નિકાહની કુડી નજીક હતી મહેમાનોની બીડ વધવા લાગી. ધરનાં બધાં બનીકનીને મહેમાનોનું સ્વાગત કરવામાં રોકાયાં.

અને માળ પર મારી છોકરી ગુજરી ગઈ!

એના ધરમાં આજાપ પર ત્યારે શી ગુજરી હશે એ તો કોને ખબર? કેવળ પણ કેમ કરી શકાય? તીચે દોહ-લાઈનો શોરમકાર, ધોડાગાડીઓની ધમાલ, નોકરોની ધમાચકડી, 'સલામ આવેકુમ' અને 'મુબારક સલામ'ની આપ-લેનો મજબુજાટ ઉપર દૃઢ દંપતીનાં ઓરડામાં એક શાંત, અત્યંત શાંત, નિનકુલ શાંત ખાનુની મૃત...

મા-આપે છાકરીનું શરીર ચાદરથી ઢાકી દીધું. આંખો નીચે કરી દીધી અને એરડો વાસી દીધો. અને પછી હસતે ચહેરે જને નીચે કીતયાં. અને

સોની સાથે હવે મળ્યાં નાનાઓને આશીર્વાદ આપ્યા,
મોઢાઓને મુબારકબાદ. દરેક કિંવામાં હાજર રહ્યા.
કોઇને ખબર ન પડવા દીધી કે કંઈ અશુભ બન્યું છે.

લગ્નની ધામધુમ તો આખી રાત ચાલતી રહી.
એ વૃદ્ધ મા-બાપ પુત્રીનું દુઃખ વિસારી રાતભર
ખીખી ખુશીમાં પોતાની ખુશી મનાવતા રહ્યા.

સવારે જ્યારે મધુ પતી મધુ ત્યારે શાંતિથી
પોતાની પુત્રીના મરણની ખબર કરી.

સૌએ પોતાનું દુઃખ પ્રગટ કર્યું તે અત્યંત
સ્વસ્થતાથી 'જે અલ્લાહે આપ્યું હતું તે તેણે
લઈ લીધું.' કહી સત્વન મેળવ્યું.

— 'સુનિયે કાકાસાહેબ'

અમારો વાહવિવાહ સર થયો. મેં કહ્યું: 'તમે કોઇ વિષય જનાવો. હું એ પર લખી
દર્જશ.' મારે એક મેખ આપવાનો હતો, કાનિએ જવાબ આપ્યો: 'ના, તમે પોતે જ કોઇ
વિષય પસંદ કરો.'

'પસંદગી તો સંપાદકની હોય.' મેં દૃઢતાથી જવાબ આપ્યો.

કાનિએ એટલી જ દૃઢતાથી કહ્યું, 'ત્યારે તો વિષય તમે જ પસંદ કરો. એ મારો મત છે.'
હું હાથો. એ જ કાણે મને ઉપનિષદની એક સુંદર વાર્તા યાદ આવી.

દિવોદાસનો પુત્ર પ્રતહન એક જળવાન ક્ષત્રિય રાજા હતો. સંતારના આત્મ મોહોને એ
મદદ કરતો. પરંતુ જરૂર પડતાં દેવોના રાજા ઇન્દ્રને પણ એ મદદ કરતો. એક વખત કોઇ એક
ધર્મદુષ્ટમાં પોતાનું પોરુષ પ્રગટ કરીને એણે ઇન્દ્રને રાજી ક્રોધે, સંત્રાસ ઇન્દ્રે એનું બહુમાન
કરવાના હેતુથી પોતાના બધા પ્રાસાદમાં નોતર્યા. દેવરાજે પ્રતહનનું 'અભદ્રામયુ' સ્વાગત
કર્યું અને કહ્યું કે, 'તને વરદાન આપું છું, જે ઇન્દ્રા હોય તે માગી શકે.'

પ્રતહને કહ્યું, 'મનુષ્યને માટે જે હિતાવશ હ તે હું માગુ છું.'

ઇન્દ્રે કહ્યું: 'વરદાન કોઇ બાજે પસંદ કરતો હશે શું? વરદાનનો અર્થ જ એ છે કે
પોતાની પસંદગીનું. પોતે શું ચાહે છે એ શીખે શું જાણે? એટલે માણસે પોતે જ માગી લેવું
જોઇએ. એ જ ઉચિત છે.'

પ્રતહને આટલાથી થોડો હાર માનવાનો હતો. એણે ઇન્દ્રને કહ્યું, 'મેં માન્યું છે કે આપ
સત્ય-પ્રતિષ્ઠા છો. આપ મને 'વર' આપનાર છો. 'વર'નો અર્થ છે શ્રેષ્ઠ. જે સદૃશી શ્રેષ્ઠ છે
એ જ મને આપવા માટે આપ બંધાયેલા છો. માણસ માટે સદૃશી શ્રેષ્ઠ શું છે એ બતાવું
શું જાણું? અમર હું જે માગું એ જ તમે આપો તો એ 'અવર' (એટલે એણે) આપ્યું એમ
ગણાયો. આપે તો મને વરદાન આપવા કહ્યું છે. સત્યરૂપી ઇન્દ્ર એનાથી બંધાયો. ઉપનિષદકાર
કહે છે. સાત દિ ઇન્દ્ર

આખરે ઇન્દ્રને જ વરદાન પસંદ કરવું પડ્યું. ઇન્દ્રે કહ્યું: 'હે, પ્રતહન! તું મને ઓળખ
મને સત્યને ઓળખ્યું એ જ માણસ માટે હિતકર છે. જે સત્યને લગામી રહે છે એને પાપ
લાગતું નથી, એને કદી પશ્ચાત્તાપ થતો નથી'

— કાકા કાલેલકર

એક ભાઈએ અડસઠ તીથની યાત્રા કરી—મને તો ખબર પણ નથી કે કેટલા તીર્થ છે. એમની
સાથે બોજન કરવા માટે એક રસોયો પણ હતો. યાત્રા કરીને જ્યારે એ લોકો ઘરે પાછા ફર્યા તો
દિવસે રસોયાએ 'ખટાટાનું' શાક કર્યું. પેલા ભાઈએ 'ખાવું' શરૂ કર્યું. ખટાટામાંથી એવી તો
દુર્ગંધ આપતી હતી કે બાઇ ન ચકાવે. પેલા ભાઈએ રસોયાને પૂછ્યું: "અરે, આ શું છે? આમાં
ખરાબ વાસ કેમ આવે છે?" રસોયાએ જવાબ આપ્યો કે, "આ તો મેં ખટાટાનું શાક ખનાવ્યું
છે, જેને મેં અડસઠ તીર્થમાં સ્નાન કરાવ્યું છે." અમર આટલાટલા તીર્થની યાત્રા કર્યા પછી ખટાટાની
દાસન ખરાબ થઈ હોય તો પેલા ભાઈની દશા કેવી થઈ હશે! ભાઈઓ, આ નષ્ટાક છે! — વિનોબા

જ્યારે અંતરની ઉમેદ જાગે છે

[એક આપકર્મી વિદ્યાર્થીના પત્રો]

(૩)

મુઠા બાપુભાઈ,
નમસ્તે,

૧૦-૮-'૫૪

પ્રત્યુત્તર મળ્યે એ અકવાડિયા થઈ ગયાં. સાચે જ સમયને અભાવે હું લખી શક્યો નથી. દિલગીર.

છેલ્લાં કેટલાંક સપ્તાહથી હું એ પાળી કરતો હતો. એક સવારે આંધી સૂઝે સાત સુધી બીજું સાંજે સાડા સાતથી રાત્રે સાડા દસ સુધી. આખું ન કરું તો અહીંનું ખર્ચ શે પોષાય? વળી અત્યારે કોલેજમાં રજાઓ હોવાથી કામ કરવાની તક છે. કોલેજ ઉપરથી પછી એક જ કામ થશે.

રફાલરશીપની વ્યવસ્થા કર્યા બાદ જોઈએ આભાર માનું તેટલો જોઈએ છે. સાથે સાથે રફાલરશીપ આપનારને પણ કેમ બુલાય? તેઓશ્રીના પણ સહકર્મ આભાર માનું છું.

હજી નાણાં શ્રી ચામનભાઈ પાસેથી લઈ આવ્યો નથી. તેઓ તમારા પત્રની અપેક્ષા રાખે છે. તેમને પત્ર લખશે. એટલે તરત જ મને મળી જશે.

બીજું, મારા પિતાજી રૂ. ૧૦૦૦ અને મોડલવા લખે છે. એ તેમને તે નાણાં તમારે ત્યાં મોકલવા લખ્યું છે. તમે શ્રી ચામનભાઈને લખશે. એટલે તે પણ મળી જશે. એમ એક વરસની સારી વ્યવસ્થા થઈ જશે.

એ સિવાય બીજી નવાજીની હવામાન સિવાય શી હોઈ શકે? આજુબાજુ મુખ્ય મસ્જી. લાગે છે. એની પાછળ પાછળ દંડી અને વરસાદ દોડવા આવે એટલે રાહ ન રહે છે. ટેમ્પરેચર ૬૦ 'F થી ૭૦ 'F જેટલું રહે છે. બુલ્લા આકાશ નીચે સૂર્ય કિરણોના લહાવે મેવા બંધા બહાર નીકળે ત્યાં તો મેકલખાઈની સવારી આવી પહોંચે અને બીજાની દે. ગરમીથી તાસી ઉઘાડા થઈ રહ્યા હોય એ ત્યાં દંડીનું મોજું ફરી વળે તો એટલે જ છુટકા.

આજના દિવસે સપ્તર અઢાર કલાક લાંબા ચાલે છે. એવો પણ સમય આવશે જ્યારે રાત્રિનું સામાન્ય અત્યારના દિવસ જેટલું લાંબુ થઈ જશે.

આવા કામઝોળ હવામાનમાં માનસિક અને શારીરિક રીતે કામઝોળ ન થાય તેટલી તકેદારી રાખવી જરૂરી છે. છેલ્લા દસ માસથી એકધારી નાવ ચાલ્યા કરે છે ધ્રુવરક્ષાથી એમ જ ચાલ્યા કરશે એવું નિશ્ચય લાગે છે. હજી ક્ષિપ્રિય જીવન ચાલે છે. 'એક બટર ને દૂધ, શરીર કે મજબૂત' એવું સૂત્ર મારા પર અજમાવ્યું છે. અહીં આની જેટલીય નિષ્ફળતા જણાતી નથી.

• સર્વેને વાદ-વંદન અર્પવંદના પ્રણામ.

(૪)

મુઠા બાપુભાઈ,

૧૧-૮-'૫૪

નમસ્તે.

ગત સપ્તાહમાં એક મળી ગયો, આભાર. એ રીતે શિષ્યવૃત્તિ આપનાર બિરાદરનો પણ આભાર.

એક વરસની શી અને પુસ્તકો માટે લગભગ બસ થઈ જશે. બીજી બાજુ નોકરી ચાલુ છે એટલે પોંટ્યાની ચિંતા કરવા જેવું નથી. થોડામાંથી થોડું અથવાથા પ્રયાસ કરું છું. એમ કરતાં થોડાં નાણાં બેમાં થાય તો આવતા વરસમાં ઉમેરો થાય.

કોલેજ તા. ૨૦ મી થી શરૂ થાય છે. સમયની જેમ ન પડે માટે જે આજુબાજુના મોડરનીના મર્મમર્મ કાપ મુકી દીધેલ છે. થોડા પૈસા જોઈ મળશે. (૭ થી રોજ જોઈ મળશે), પણ અત્યાસ વધુ થશે. વિદ્યા અને લક્ષ્મી બેની જેમતાણ ચાલે છે. એમાં ચરીત્ર નામ જેની વિદ્યાનો પક્ષ લીધે જ છુટકા. લક્ષ્મી તો આજ છે અને કાંઈ નથી ત્યારે એ વિદ્યા નિઃશ્ચીતર અને તેવા સંજોગમાં દુઃખ નહિ દે તેની ખત્રી છે. કાંઈકાઈ વખત લક્ષ્મી

એવી બીંસ દે છે કે અકબીઈ જવાય, પણ વિદ્યા ત્યારે સહારો દે છે. આશ્વાસન આવે છે. અકબીઈ ગામજુગાથી ઉગારે છે.

આજે હવે મારું કમાણીનું ધોરણ ૮ થી ૧૦ પાઉન્ડ અઠવાડિયાના ગણાયે તેટલું છે. પણ અશ્વાસ કરવાનો હોવાથી તેનો મોઢા છોડ્યે જ છૂટકો.

ખાસ નવાગુનીમા હવાખાન બદલાયું છે, ટેમ્પરેચર ૧૦.૫ ની આસપાસ રહેવા લાગ્યું છે. પાનખર શરૂ થાય છે. દોઢ બે માસમા ઝાઝળા ફૂંઠાં બોલા મળશે, ફરી ઉનાળો આવે અને પાન ફૂટે

ત્યારે ખરો, આમ ઠંડી પડી ગરમી-ઉનાળા પછી શિયાળો-રાતની પાછળ દિવસ અને સુખ પછી દુઃખ એવાં કેટલાંય અવળો-સવળો દ્રંદ્ર ચાલ્યા જ કરે છે. કુદરતના આ અવિરત સંમામમાથી કોણ બચી શકે છે. મોટામોટા પદાર્થો અને સાગરો, અને તેથીય મોટા સ્વર્ગ-ચંદ્ર અને તારલાય એમાંથી બચી નથી શકતા, તો પછી આ સાકાતજી હાથના ટચૂકા પામર માનવીનો શો દિસાળ ?

ખેર, જે થાય તે મંથરરૂપા,

બધાને યાદ વંદન. અરપિંદના પ્રણામ.

સરદાર કાવદાનો અશ્વાસ કરતા ત્યારે એક મિત્રની સાથે અશ્વાસ માટે તૈયારી કરવા બે મહિના બાકી રહેલા. તે દરમિયાન એમને બગલમાં કાખાજાડી ચર્મ શામકામા બીજા ઉપાયો તો શા થઈ શકે ? કોઈકે એમને સલાહ આપી કે ગામના વાળંદ પાસે નક્તર મૂકાવી દો. સરદારે તે વાળંદને બોલાવ્યો. વાળંદે લોખંડનો સળિયો ધગધગતો કરીને કાખાજાડી પર વાંધ્યો. પણ અંદરનું પર કાઢી નાખવાની હિંમત ન ચાલી. સરદારથી આ સહન ન થયું એમણે તો વાળંદના હાથમાંથી 'આમ બોલા શું કરે છે ? લાવ, તારાથી ન થાય તો હું જ ડાકું.' કહીને સળિયો લઇને પોતાના હાથે જ ખેતી દીધો. અને ત્યારે તરફ ફેરવી બધું પર કાઢી નાખ્યું. આવી હતી સરદારની મહનશક્તિ અને ધીરજ !

વિલાપતમા સરદાર બેરીસ્ટરીનો અશ્વાસ કરતા ત્યારનો આ પ્રસંગ છે. એક અજોબ બાઇને ત્યાં સરદાર રહેતા હતા. ૧૯૧૧ના એ મહિનામાં એક દિવસ નહાતી વેળા સરદારને ચક્કર આવ્યા. મોટી તો સખ્ત તાવ આવ્યો. અને પગમાં વાળાનું દર્દ જણાયું. એક નર્સિંગ હોસ્પિટાલમાં દાખલ થયા. ત્યાં ડોક્ટરેક્ષન કરાવ્યું. ડોક્ટરને વાળાના દર્દની ખબર નહીં એટલે વાળો પૂરેપૂરો બદલ નીકળ્યો નહીં. ડોક્ટરે બીજી વાર ડોક્ટરેક્ષન કર્યું. તેથી તો દર્દ બિંદુ બધું અને ઉપરથી ધનુર થયું. રિમિત બનીર થઈ ગઈ. પેલો ડોક્ટર તો કહે કે જીવ બચાવવો હોય તો એક રસ્તો છે, પગ કપાવી નાખો. સરદારને તો હિન્દુસ્તાન આવી બેરીસ્ટરી કરવી હતી. એમ લગણા લગણા બેરીસ્ટરી થાય નહીં. એક બાળ ડોક્ટર પામે તપાસ કરાવી તેણે કહ્યું કે ડોક્ટરેક્ષન તો કરવું જ પડે. પણ તે સજીવ તો જ થાય જો કમોરોફોર્મ ન લે તો. સરદારે તો હા પાડી. 'મારે કમોરોફોર્મની કરી જરૂર નથી. મારે તેટલી પીડા કે દુઃખ થાય તે હું સહન કરી શકું એમ છું.' અને પેલા ડોક્ટરે ડોક્ટરેક્ષન કર્યું. ડોક્ટરેક્ષન પૂરું થયું ત્યાં સુધી સરદારે એક ઉલકારો પણ ન કર્યો ! સર્જન અને એના મદદનીશો બોલી બિલાવા : 'આવો ફરદી અમને પહેલી જ વાર મળ્યો છે.'

કેવી ગજબની સહનશક્તિ !

ફૂલની માળા આપવાનો આપણા દેશનો ખાસ રિવાજ છે. એમાં દરેક ફૂલ અગ્રમ અલગ રહે છે અને તેમની અદર એક દોરો પરાવાયેલો રહે છે. એ આપણા સમાજની રચના છે. દરેક અક્ષતને પોતાના વિકાસ માટે પૂરેપૂરો મોકો અને એકતાને માટે પ્રેમનો દોરો. ક્ષમીમાં એથી બુદ્ધ હોય છે એમાં ફૂલોને એકઠા કરીને જાપી દેવામા આવે છે એ પણ એક સમાજરચના છે. વિનોબા

દાનવીર ફઝલ

બરામિકા વંશનો નાસ થયો તે પછીની આ વાત છે. એક દિવસ ખલીફા હારન રશીદ સિકાર માટે પોતાના રસાલા સહિત જતા હતા ત્યાં રસ્તામાં બરામિકાના ખંડેરા એમની નજરે પડ્યા.

સામાન્ય રીતે લોકોને એવી ટેવ હોય છે કે કોઇ પડનર ઐતિહાસિક સ્થળોની મુલાકાત લે છે ત્યારે ત્યાં કંઈ ને કંઈ ચીતરામણ કરી આવે છે. પેલાં ખંડેરામાં એક ટકાણે જીંત પર કેટલાક શેર-લખ્યા હતા તે ખલીફાએ જોયા, વાચ્યા, એનો ભાવ આમ હતો :

‘હે હર ! તે તારામાં વસનારને એવી રીતે વિખેરીને બરબાદ કર્યા કે તે બિચારા ફરી એમાં થઈ ન શક્યાં.

મેં અહીં એવાં લોકોને જોયાં હતાં કે જેના એક એક કામ પર લોકોના લાભહાનિનો આધાર હતો. તને હવે જે જુએ છે તે ચીસ પાડે છે.

જેમની છાયામાં જીવન વ્યતિત થતાં એ લોકો આશ્વા મયા, અને હવે એના લોકો બાકી રહી જવા છે કે જેમના જીવવાનો કશો અર્થ નથી.’

ખલીફાના હૃદય પર આ શેરોએ લણી અસર કરી. તેમની સાથે-સફર કરતા અદમામા અસ્મદ્દને તેમણે પૂછ્યું : ‘તમે બરામિકા ખાનદાન વિશે કંઈ જાણો છો ?’

અસ્મદ્દએ કહ્યું : ‘જીવતદાન ખસો તો કહું !’ હારને ખાતી આપી, પછી અસ્મદ્દએ પોતાની નજરે જેવેલી દરકોન કહી ‘હું’ એક દિવસ ફઝલ બિન મહયા સાથે સિકારે જતો હતો. રસ્તે અમે પડાવ કર્યો. એવામા અમારી પાસે એક જાદુ શિંટ પર સવાર થઇ આવી પટોચો ફઝલે તેને જોતાં જ મને કહ્યું : ‘આ માણસ મને શોધતો આવ્યો લાગે છે.’ અને હું તેમ જ. પેલા શિંટવારે તંજુઓની કાર ભેરીને અમારી પાસે આવી નમન કર્યું. ફઝલે તેને પ્રેમવળો ઈશારો કર્યો અને પૂછ્યું : ‘કયાથી આવો છો ?’

‘હું કયાયા કબીલામાંથી આવું છું.’ તેણે કહ્યું.

‘અહીંથી તમને વતન કેટલું દૂર ?’
‘લગભગ બે દિવસ ચારસો માઈલ.’
‘એટલે દૂરથી, કપરો રસ્તો વઠાવી અહીં આવવાનું કારણ ?’

‘અહીંના જુજુગોની નેકનામી ને ઉદારતાની ખ્યાતિ મને અહીં ખેંચી લાવી.’

‘એ જુજુગો કોણ ?’
‘બરામિકા’

‘એ તો એક ખાનદાનનું, કબીલાનું, નામ છે, તમે એમાંથી કોની ખ્યાતિ સાંભળી અહીં આયા ?’
‘ફઝલની, તે મહનનો પુત્ર અને ખાલિફાનો પૌત્ર થયે.’

‘તમે સાચું કહો છો. પણ તે તો મહાન અને પ્રતિભાશાળી માણસ છે. જ્યારે તે આમ સલામાં જસે છે ત્યારે વિદાનો, સાહિત્યકારો, કવિઓ અને કલા-નિષ્ઠાનો તેની આસપાસ હોવ છે. તમે કયા વર્ગમાં છો ? અદિમ છો કે અદિબ ?’

‘ના રે હું તો મામુલી માણસ છું.’
‘તો પછી એમને મળવા માટે કોઈનો લાભ-મણ પત્ર લાવ્યા છો ખરા ?’

‘ના.’

‘એ તો કારે આશ્વની વાત ! સીધેસીધા તમે એમને મળશો શી રીતે ?’

‘મરી કંઈ લાયક થતો નથી પણ મેં એમને માટે એ શેર લખ્યા છે તે એમને સંભળાવીશ અને ખાતી છે કે એ શેર મારી સાચી સિફારસ કરશે.’

‘વાઈ તે શેર મને જ સંભળાવો. મને મમરો તો હું તમને મળવાની સલાહ આપીશ નહીં તો અહીંથી જ વતન પાછા ફરવા કંદીશ.’

‘તમારી ઇચ્છા છે તો સાંભળો.’

‘તમે જોયું ? સખાવતની પરંપરા દેહ આદમથી ગાલી આવે છે અને તે ફઝલ સુધી પહોંચી છે.

‘કોઈ જાણકને એ બધું લાગે છે અને તેની માતા ફઝલનું નામ લે નો ને જાગક રાતિ થઈ જશે.’

‘સુખદાને અલ્લાહ ! સરસ શો’રો છે. પણ ધારો કે એ શો’ર સાંભળી કોઈ એમ કહે કે આ શો’ર તો બીજા શાયરના છે અને તે ફક્ત પાસેથી ઈનામ એળવી ચૂક્યો છે, તો તમે શું કરશો ?’

‘તો હું આ શો’રો સંભળાવીશ.’

‘આદમે પ્રાણ ત્યાગતી વખતે વસિયત કરી હતી કે મારા બાળકોને ‘ખાલ રાખજો. તે’ તેની વસિયતનું પાલન કતું’, અને આદમની સંતાત બૂખ-મરાથી સુરક્ષિત રહી.’

‘ખરેખર, આ ઉત્તમ પકતિના શો’ર છે. પણ ધારો કે ફક્ત તમારી કસોટી કરવા કહે કે, આ શો’ર તમે લોકો પાસેથી સાંભળાને અને કહ્યા છે તો પછી શું કરશો ?’

‘ત્યારે હું ચૂપ થોડો રહેવાનો હતો ? તરત આ શો’ર સંભળાવીશ.

અગર લક્ષાઈને કહેવામાં આવે કે તું લાલ મોઝાસને કંઈ કહે તો તે જીવદ સ્વરે તે પુકારશે હે ફક્ત ! જે તારી સખાવત રેતી અર્થવા લાગી જશે તો તે રેતી પણ સખાવતને કારણે એક દિવસ પૂરી થઇ જશે.’

‘પણ દીકાકારો તો હર પ્રકારે ટીકા કરશે તો તમે શું કહેશો ?’

‘ત્યારે હું આ શો’ર સંભળાવીશ.

‘માણસ જે પ્રકારના હોય છે મુસ્તાક અને ફેયાઝ મુસ્તાક તો હું છું અને ફેયાઝ તો છે ફક્ત. પરંતુ જે મા તફવત એટલે જ છે કે મારા જેવા તો ફુન-મામાં ધણા મળશે પણ ફક્ત જેવો કોઈ નહીં મળે.’ ફક્ત આ શો’ર સાંભળી શરમાયો અને બપ હતો કે બહુ કંઈ વિશેષ ન કહે એટલે તેણે કહ્યું. ‘મને નથી લાગતું કે ફક્ત તમારી આવી આકરી કસોટી કરે. પણ મારે તમારા બીજા શો’રો સાંભળવા છે તો સંભળાવો.’

‘ત્યારે સાફો.

‘કોઈએ ફક્તની દાનવીરતાની ટીકા કરી ત્યારે મેં કહ્યું, નિંદા શું નહીને નુકસાન કરી શકે છે ?’

‘શું ?’ ફક્તને દાન કરતો અટકાવીશ ? વાદળથી કોઈ વરસાદને થોભાવી શકે છે ?’

ઉજ્જડ નગરમાં વરસાદ વરસે એવી રીતે ફક્તની બાંક્સો નગરમાં થાય છે.

લોકો ત્યારે તરફથી ફક્ત પાસે કદરની આશાએ ચાલ્યા આવે છે. અને તેમને કંઈ ને કંઈ મળી જ નવ્ય છે.’

ફક્ત બહુના ઉપરના શો’ર સાંભળાને પોતાનું હસતું ખાળી ન શક્યા પછી કહ્યું. ‘હે આરબ, તે ફક્ત હું મોતે જ છું. તારે જે જોઈતું હોય તે મારી પાસે માગી લે.’

‘તમે મારી મળક તો નથી કરતા ને ?’

‘ના. સાચું જ કહું છું. તારે જોઈતું હોય તે સ કાંઈ ધિના મામ.’

‘મારે દસ હબર દિરમની જરૂર છે.’

તારી માગણી કબૂન રાખવામાં આવે છે અને તરત જ બહુને દસ હબર દિરમ આપવાનો દુકમ કર્યો આટલી ધીની રકમ એક આગળવા બહુને આપી દેવી ખજાનચીને વીક લાગી નહી. તેણે ફક્તને કહ્યું ‘આ દાન નથી પણ નાણા વેચાય છે બહી તહી થી તફાવેડ શો’ સંભળાવનારને આવું મોઢું ઇનામ ન આપાય.

‘લાગી મદર ખેડીને આવેતા ઇનામના હકદારને માગથી વચિત ન રખાય.’ ફક્તે કહ્યું.

ખજાનચીએ જોયું કે આમ તો ફક્તને રોકા શકાય તેમ નથી ત્યારે તેણે એક યુક્તિ કરી કહ્યું. ‘હું આપને એક તીર આપુ છું તે તમે આ બહુ પર છોડાજો. જો તે તીરને એ શો’રની દાલથી રોટા શકે તો તેને ઇનામ આપજો નહીં નર થોડી વાટ-ખચી આપી વિદાય કરજો.’

ફક્ત ખજાનચીનું કહેતું માન્ય રાખવા વિચા રતો હતો ત્યાં બહુએ શો’ર સંભળાવ્યો તારા ધનુજની કમાન જીલ્ડી, દુરમની અને સખાવતની કમાન છે. અને તારું તીર ઈજ્જતનું તીર છે, તેનાથી તું મારી મરીનો પર નિશાન લગાવ !

બહુને આ શો’ર સાંભળી ફક્ત એટલો ખુશ થયો કે તેને બહુને બીજા એક લાખ દિરમ આપવાનો દુકમ કર્યો. બહુ ઇનામ લઈને વિદાય થયો. જતી વખતે એની આખમાં આશુ દના એ જોઈ ફક્તે

તેને પૂછ્યું: 'તું રહે છે શા માટે ?' તું હજી કાંઈ
કંઈ બાકી રહી છે ?'

બદ્ધે જવાબ આપવાને બદલે બે શેર
સંભળાવ્યા.

‘હું એટલા મારે રહું છું’ કે તમારા જેવા દાન-
વીરને મૃત્યુ જ્યારે છીનવી લઈ જશે ત્યારે અમારા
જેવાની કદર કેટલું કરશે ?

કેંક બીજ વરુ મુખ ધાપ, થોડા કે જીંટ મરી

બધ તેને મુસીગત નથી કહેતા મુસીગત તેને કહે છે
કે જે મહાન માણુમના મૃત્યુથી, તેનાથી પોષાતી
એક દુનિવા મરી જાય.’

જ્યારે અંતઃમંદ જરામિકાનો આ આખો કિસ્સો
ખલીફા હાફન રશીદને સંજળાવીને મૂંગા રહ્યા ત્યારે
ખલીફાથી ગોલાઈ જવાયું: ‘અરામિકા ખાનદાન
ખરેખર કદરદાન અને દાનવીર હતું. અફસોસ જે
એ સૌને કનક કરાવી નાખ્યાં.’

*

ઈશ્વરનું નિર્માણ

પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાંની આ વાત છે. સવારે ટહેનવા નીકળ્યો હતો. એક દેવળ આગળથી
હું પસાર થતો હતો. ત્યાં મારે કાને પાડરીની પ્રાર્થનાના ચળેડા પડ્યા. એ હંથિને પ્રાર્થના
કરતો હતો: ‘હે પરમેશ્વર! અમારા દુશ્મનોનો નાશ કરે. વિધર્મીઓ મારે નફાનાં દાર
ખોલી નાખે! અમારા દેશને સુખ સમૃદ્ધિથી હથકાવી દો! અમારા સંભ્રાટને જગતમાં
વિશ્વવિજયી બનાવે!’

આજે પચ્ચીસ વર્ષ પછી પછુ આ જ મતલબનાં પ્રાર્થના પ્રવચનો આપણાં દેવળોમાં
કરવામાં આવે છે! મારા હૃદયમાં એ સાંભળીને વિદોહની ભાવના આંખીની પેઠે જાગે છે, આ
ભગવાન તે કેવો ક છે! મારો આત્મા એવા ભગવાનને નમવાની સાફ સાફ ના પાડે છે, એવા
ભગવાનની પૂજા કરે છે! એ ભગવાન જુદા દેવાનું કે ગ્રેમનું પ્રતીક નથી. આ તો હિંસાનો,
મતવાદનો પ્રવર છે! જે બે વિભાગો પાડી જનતાનનું હાસ્ય વેરે છે! એ ઈશ્વરના રાજ્યમાં
ચેતનાનો પોષાર અર્થહીન થઈ ગયો છે, કષ્ટા અને ગ્રેમ પેતાનો હિંસા બૂધી ગયા છે, આસ્થા
પ્રવચનમાં પલટાઈ ગઈ છે, અને ધર્મ બકિનમત સ્વાધનું સાધન બની ગયો છે.

છેલ્લાં પચ્ચીસ વર્ષથી હું આ ઈશ્વરની પૂજા કરું છું, અને મારી કદપનામાં એક એવો
ધર્મર સળું છું કે જે મનુષ્યને અપાર ઔરવ અને મદિમાના પ્રત્યેક કાપને પૂરું કરી આપે.
તેમાં મદદ કરે, એવા ઈશ્વરની શોધમાં જે બધાં જૂનાં-નવાં જીવનદશનો વાંચી નાખ્યાં પછુ
મને ક્યાંય પછુ સંપૂર્ણ સંતોષ થાવ-સાંત્વન મળે એવું દેખાયું નહીં. હા દિનદુઓનાં વેદાંત
વાંચવા પછી મને થોડી આશા બધાઈ છે ખરી, એણે મરી કદપનાના ઈશ્વરને બરાબર રૂપ
આપ્યું છે. દિનદુર્લભ પોષાર કરીને કહે છે કે, ‘મને પૂજાથી મુક્ત કરો, મને અભનશત્રુ
બનાવો, અને જ્યારે ભાવનાની આંધી ફેલઈ રહી હોય ત્યારે મને એવી ચંચળ પ્રજા આપો
કે, જેથી હું સૌને-સમજ સકું અને ચાહી સકું...’

આ શાબ્દક પ્રાર્થનાનો અર્થ સમજાવતા ઉપનિષદ આગળ કહે છે, ‘અહીં, ત્યાં બધે જ,
આનંદનું માત્ર એક જ સાધન છે અને તે સુજન. સુજનની સાથે બધાં સુખ માત્ર હાવા
જેવાં છે. ચાહે એ સુજન શરીરના રૂપમાં હોય વા આત્માના રૂપમાં હોય સુજન આપણને આ
શરીરના જીવનમાંથી મુક્ત કરે છે. અને જીવનની દૈકરો ખવડાવીને દેવ બનાવવા માગે છે.
કેમ કે એ સુજન સિદ્ધી છે, એક એવો સિદ્ધી કે જેની સાથે મર્વઅટ્ટી કાળે પછુ પોતાની
દાર કમીને છે

—તેમાં ગેલો

સાંજનો વખત હતો. સંખ્યાની કમળસતા કાળજીપેરી બની રહી હતી. સુમસામ દેખાતી સીમડી વચ્ચે સરકતો ઉજ્જવલ ને બેંકાર રસ્તો પાણીના રેલા જેવો વહેતો હતો. એવે ટાણે એક ચારણુ ઘોડેપાર પોતાના આપદાદાનું લેણું પનાવી વેરાન વગડાની ઘાટ કાપેને ઝપાટાખંધ પસાર થઈ રહ્યો હતો. એની રમિયા જાનવંતી ઘોડી રમી રહી હતી. ડોહમાં ચાર સોની ચોમ્પી ઝુલતી પડી છે. પાસે ફિયા બે દળ રતી બે કોથળાઓ છે. આમ પોતાની પાસે જોખમ દેવાથી મનમાં વિચારે છે કે, જો ડોહ ગામકું આડું આવે તો ગતવાસો રહી જઈ. ડોને અનર છે ગતનો સમય રહ્યો ને વળી એકમે પડે...

ઘોડેપાર ફર ફર નજર ફેંકતો ચક્રવર્તી જોતો વેગે જઈ રહ્યો છે. એટલામાં ઘોડેકે ફર જતાળુધ વનરાશ વચ્ચે દિવાની તેજાતી ઝમ્કતી દેખાઈ. એ જોતા જ મનને ઘોડી ધરપાળ થઈ. માથુકાને એણે એડી મારી વહેતી મૂકી. પવનવેગે માથુકા પલકારામાં તો ગામને ગાંધે આવી પહોંચી. ગામને ગાંધે તોતી મ ફરવાનું હતો. આખો વ ફરવાનો ઝાકમઝોગ જ્યોને ઝળદળતો હતો. આ જોઈ ઘોડેપાર જુવાન ઘોડી વાર નો અમથાયો. પણ જોખમના ભયે એને રાત રહેણું હતું, એટલે વધુ વિચાર કરે તે પહેલા ફરવાનું કાપલ થયો.

અનરમાં જુવે છે તો ચારેકાર ડીવડા...ને .. ડીવડા! ઝાકમઝોગ જોયોતનો તેજોપુ જ. ઝળદળાટ સિવાય જાણે જુદું જ સ્વનકાર કોઈ માથુકાને નામે નજરે જ ન પડે. તો મ એ તો માથુકાને રમાડતો જ અનર વચ્ચે ચાલ્યો આવે છે અનર સમયમ ખલાસ થયા આવી. એ છેડે એક નાનકડી ડેલી ઉપાડી દેખી તરત જુવાને ઘોડી ચંભાવી. ત્યાં તો એક ગોરવણું ડોહી આજી સલીરમાં ઝાપતી, હાથમાં અનરનો દાંખડો લઈ આગળ આવી.

ઘોડેપારે પૂછ્યું “માડી! રાતવાસો રે વે છે. વટમાળું છું, આજની રાત પડ્યો રહેવા દેશો?”

“એટા આવ, આજની રાત રેવી છે એમાં શું?”

ડોહીએ વળતો જવાબ પ્રસન્ન ચિત્તે વાગ્યો. એથી ઘોડેપારે ઘોડા પરથી ઉતરીને ખડકીમાં પથ મૂક્યો. ફળિયામાં આવતાં ડોહીએ કહ્યું: “દીકરા ઘોડીને સામા ફરનામાં બાધી દે!”

ડોહીએ તો ફળિયા વચ્ચે ટોલીયા દાખ્યો. ઉપર જાતીમગ ધડકા પાથરી. માથે બપડં બાનોચુ નિઠાવ્યું. જુવાનને બેસાડ્યો. પાથે ચમકતો પીત જાયો સોટો બરીને મૂક્યો. પાણીનો સોટો હાથમાં લેતા જુવાને ધીરેથી પૂછ્યું “માડી જાતે કેવા છો?”

“દીકરા છીએ તો બામજી. તું કેવા છો?” માડીએ સહેજ નમ્રભાવે પૂછ્યું.

“માડી તું વ જીવે તો ચારણું”

“વાહ, તંઈ તો દેરી પુતર! બને આજ્યો દીકરા! ચારણુનો દીકરો મારે ત્યાં ક્યાંથી?.. દીકરા, કાંઈ જાગેખમ હોય તો કેન્ વખત છે. લેય તો લાવ. પલકારા મેલી હજી સવારે જોઈ તંઈ લઈ લેજે”

ઘોડી વાર તો ચારણુ કંઈ બોલ્યો નહીં. પણ મનમાં તો થયું કે, ડોહી એકલી છે ને વળી મુખી લાય છે. એમ વિચારી ચારણુ ઘોડીનું પતાણ ઉતારી દળ-દળરતી બે કોથળાઓ ખડીવામાંથી કાઢીને ડોહીને સાથવવા આપી. ડોહી લઈને પડાગમાં મૂકી આવી, ને ચારણુ પાસે બેઠો.

“દીકરા, તું તો સાવ જુલો જ મણ વાળુ તો ક્યાંથી કહ્યું દરો! હાલ્ય રોડોને ને દૂધ છે. વાળુ કડી લે!” આમ આમલ કરીને ડોહીએ ચારણુને દૂધ રોટલાનું વાળુ કરાવ્યું. ઘોડીના જોખણ માટે પાવડો બરી લીને છત્ર બાજ્યો નીચે.

આખા દિવસનો ચારણોનો લોથ થઈ ગયેલો ચારણુ મીઠકરા પછુ પૂછપરછ કર્યા વગર વાળુ પાણી કરીને ટોલીયા પર આડે પડ્યો થયો. સૂતા સૂતા મનમાં વિચાર બાગો કે ચામ કેડુ રળિયામણું છે. પણ જાણે એકે વ માથુસ ન રહેતું હોય તેમ કશી બોલચાલ સંભળાતી નહીં આવતું. શું કરણુ દરો? આમ વિચારના ને વિચારમાં થોડો ચારણુ તો સૂઈ ગયો.

સવાર પડ્યું. સરજનાં કરડાં ફિરલો યતેલા ચાર
 છુની કાયાને કરડવા લાગ્યા તાપથી ચામડી ચટ-
 પટવા લાગી ચારણ આળસ મરડીને બેઠો થયો,
 જુએ છે તો પોતે વેરાન પ્રદેશમાં ઉજ્જવડ ટેકરા માથે
 આઘાટતો પડ્યો હતો પેલી ડોશી, ઘર કે ફરજો
 કંઈ જ નહોતું. બધું જ ગાયજી. ઘોડી એક નાની
 ખેરડીના ચડ સાથે બાધી હતી ધણી જાઓ જાણી
 ઘોડીએ હાવળ નાખી ધણીને માન આપતી હોય
 તેમ પોતાનો આગસો જ નજીન પર ઠોકવા મડી
 ચારણને અચાનક પાર રહ્યો નહીં ધડીભર તો
 એને થયું કે 'હું' જાણું છું કે જાણું છું' તની
 ખાત્રી કરવા પોતાની આજળી કરી જોઈને સફાવો
 ઉભો થઈ ગયો. પોતા પાસેની ચીજો સલાજવા
 નાખ્યો. જોયું તો અંધ પર એ સી ને વીંટી હતી
 પણ નહોતી દબાર-દબારની બે કાથળીઓ! આસ-
 પાસ જોયું તો કેષ્ટ દેખાયું નહીં. આશ્ચર્ય ને ભય
 વચ્ચે ઠોલા ખાતો ચારણ ૭૮૫૮ સામદો થાતો.
 ઘોડી પર સવાર થઈ રવાના થયો. ઘોડીને મારી
 મૂકી, પથ માર્યો કાપવા લમખમ જોપાર થવા આવ્યા
 એવે સમયે એક ગામને ગાંધે આવી પહોંચ્યો ગામને
 પાદર આવી પૂછ્યું. 'ભાઈ અહીં કોઈ ચારણનું
 ખેરડું છે કે ?'

ગામઝાપે ઉભેલા એક જુવાને જવાબ વાલ્યો
 'હા' એમ કહીને દેખાડુ જતાવતા ક્યું. "ગામના
 ચેનાથી ભીગમખી દિશાએ સીધી ગેગીમા વળજો. બે
 ડેલી મુકીને ત્રીજી ડેલી તે ચારણની" આમ પૂછતો
 તરેસવાર ચાણુની ડેલીએ ગયો.

નની સરામા ડેલી છે ડેલીની એક જાણુ ઝોટલા
 પર એક ચાણુ હોડો પીનો બેઠો હતો. જ્યાં જ
 તેણે આજંત્રક જુવાન દીકો જોતા જ ચંદેરા પરથી
 પારખી મર્યો કે છે તો ચાણુનો દીકરો. એથી તે
 તરત જ ઊભો થઈને માથો ચાલ્યો. જુવાને ઘોડા
 પાંચ ઉતરીને પૂછ્યું "ચારણનું આ જ ખેરડું ?"

હા, આ જ " એમ કહીને આજંત્રકને નાથ
 લધા દીને સર્જનમ સર્જન બાધી જુવાનને પોતાની
 પમે ચેનાએ પહોંચીને દેગો ભરી તેની આજળ પથો
 દોડો અમમવના પેલા ચારણે આજંત્રકને પૂછ્યું
 'ક્યા રેવા મરવા' " આજુ પુતો આમ આધ

રથી " એમ કહીને ચારણે એક ઊંડો નિસાસો નાખ્યો.

ધરધણી તરત આજંત્રક ચારણના મોઢાના બાવે
 કળી ગયો. ખરલમાં અડીચની કટકી નાખતા બોલ્યો
 "કહો. 'ઘોડું' શેર-પાટણ બાળીને રાતવાસો રહ્યા
 લાગો છો ? પણ ના, કદા મધ તો નથી ને !"

"તમને કેમ ખબર પડી ?" આશ્ચર્ય પામતા
 જુવાને આજંત્રકથી પૂછ્યું

"જો છાતી ન ધડકે તો વાત મડું !" અડીચને
 ગરણીમાં રેડ્યા ધરધણાએ કહ્યું

ચડવાનું હોય જ નહીં જો ચડકો હોત તો
 મવારમાં ઊંડાં વેત ફરી પડ્યો હોત પણ થઈ
 છે જાડુ ખૂરી ! રૂપિયા બે દબારની બે થેલીનો ક્યાય
 પતા ન લાગ્યો. ઉપાય ખરો ?

"જુવાન થઈ ભારે કહેવાય !" એમ કહી
 અંજલિમાં કસુબો લઈ તેને પાથો અને પોતે પણ
 લીધો. ઉપર ઠુંગા કપાં, સોપારી વાતરી મોઢા નાખી
 હોકારી નળી મેઢામાં વેના ચાણે વાત શરૂ કરી

"જુવાન જો મીઠા નહીં હો !

એ ગામ નથી પણ રવા તો એવો દેખાય કાયમ
 રાતે નવા દિવસેભા ચાલ છે. જો તું પાડો આવતા
 આમે મંદિનાની આ જ તાંથએ આવી પડેએ ને એ
 જ જગ્યાએ જ તો તને તારા રૂપિયા પાછા મળી
 નવ ત્યાંજના, રાતે તને ફરી એવું જ ગામ દેખારો.
 પણ જો તું જા ને રાતોરાત પાછો ફરે તો જ કામ
 આવે. રાતે પાછા ફરતા તારી પાછળ દબારો બૂના-
 વળ દેડે તો પણ તારે બીલુ નડી અને પાછું
 વાળી જોતુ પણ નડી. આટલી દિમ્બન હોય નો
 ભાર નથી એ બૂનાવળનો કે તને અહીં કદો પણ
 બીવરની નાખ્યો કે તારા દાડકા પણ ચારી જાન "

"પણ મૂન ત્યાં કોઈ ગામ હતું કે મૂન ?" એ
 વિના આમ રજુ જતો નહીં ! "આ વિશે વધુ
 જાણવાની ઇચ્છાથી જુવાને વાત આજળ વધારી

'જુવાન, એ હરીવાનો મીઠો કહેવાય છે
 મુજરાતમાંથી જાજા બેડવાગ દેણ કાળુ સર નાસી
 અવેના તે દેડ અડી' મુકી આવ્યા એ ગાળામાં
 મીઠો વચાલીને એ રવા પણ જ્યારે ચોખ્ખાજ
 ગેલીલને 'વહાણુ લૂંટના જલદ દડ દેવા મુખે જતો
 હતો તેદિ' આ ગામને પાદર કામ દગમ મોરોને

પાણીપારીની છેડતી કરી, ગામના નાયક મહેતાને આ વાતની ખબર પડી, મહેતાએ તત્કાળ જંપલાવ્યું! અને સવા મધ્ય જનોયું જિતારી દીધી. ને લોહીની નદીઓ વહેવડાવી. કેંક આસાભર્મા ને કેંક મીટોળખંધા જીવાનો ખપી ગયા. એ વખતે ગામમાં ખીણ કેમની જાતું પણ આવેલી, તેણે પણ આ જાદુજોડી વહેવું ખૂન જોઈ જંપલાવ્યું, અને એ પણ માર્યા ગયા. ત્યાર બાદ એ ઉજ્જવડ ઘઈ ગયું, આ બધા અવગતે જનારાનું રક્ષ આજ પણ જાગે છે, ખીણ કંઈ નથી.

હજી પણ એ હડીલાનો દીંગો કહેવાય છે, મરણ કે હડીલો મહેતા તેનો નાયક હતો.

આમ અથડી છતિ સુધીના તમામ ઇતિહાસ યજમાન ચારણે કહી સંભળાવ્યો, જીવાનની જનતી આવતા રવાનતા કરી અને એકે દહાડો રોડા બાજી દિવસે વિદાય કર્યો.

આ વાતને જરાજર એક વરસ વીવી મધુ, અને ખીજ વરસની એ જ આસો મહિનાની તિથિએ ચારણ જીવાન માણુકી પોરીને લઈ રવાના થયો. ભેટમાં જમ્યો, કમરે તલવાર, હાથમાં કાચો લઈ સજ્જ થઈ ચારણ જીવાન પેલા ચારણને ત્યાં આવ્યો. મધુએ લીધો, ખપેરા કર્યા. સાંજ ૧૬ી એટલે એ હનરની થેલી રૂપી કન્યા લાડીને પરણવા તલપાપડ ખતેસો જીવાન માતને માડવે જવા તૈયાર થયો. જતાં જતાં યજમાન ચારણે કહ્યું.

“જીવાન...ને જે હો! જનનું જોખમ છે. જીવાન હથેતો કરી મેળવશું એ હનર જતાં કરી દે.”

“ઓ શું બોલ્યા! મરદને ચોતનો ડર હોય? હવે મારે પૈસાની લાલચ નથી, પણ મારે તો એક જાણુવો છે.” એટલું કહી એણે માણુકાને એડી મારી મૂકી. પેલો ચારણ તો જોઈ જ રહ્યો.

સંધ્યાની સજો બિડી મઈ છે, અંધકાર જીગી રહ્યો છે, દિવડે વાટ-ચડતી સજે બળી રહી છે, એવે સજે એક વરસ પછી એ જ તિથિએ પેલા ગામને એવે આવી પહોંચ્યો.

માણુકાને નચાવતો પેલી ડાસીની ડેલીએ આવી જોયે, ડાસીને જંબરમાં જ એટલાં જોઈ જીવાને પોરી પર બેસાડેલા જ સાદ કર્યો “મારો! પેલા રૂપીયાની કુર્માળયુ” આલજો.”

“હા બાપ, એક વરસ સુધી રાખી મૂકી, મેં ધણું કે તું ભૂલી ગયો. ઠીક થયું બાપ, મેં!” કહીને ડાસીએ ઘરમાંથી એ કોથળિયો લાવી આપી, એને ખડિવામાં નાખી જીવાને, માડીને રામ રામ કરીને ‘જય ચંડી’ નું નામ લખને માણુકાને રવાલ ચાસે મારી મૂકી, એની પાછળ સમસામ શહેરની શેરીઓ ગાજી બિડી-હાહાકાર મચી ગયો! મારો! મરણ દોડો! દોડો! બીજો રંજો! તો અનનદી અવાજે વાતાવરણને ધ્રુમતી રહ્યા ને ચારણ જીવાન હેમખેમ એ હનરની થેલી લઇને ઘેર પાછો ફર્યો.

અમરેલી પંથકમાં ‘હડીલાનો દીંગો’ તરફ જોળખાતો આ દીંગો આજે વ મોજૂદ છે, અગાઉ ત્યાં ગામ વસેયું હોય જોઈએ, મરણ કે ગામના અવશેષ જોવાં ખડિયેરા હજી જોવા મળે છે, -લેખક

અનુક્રમણિકા ૧૨ ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૫

૧ પરિચાનકને પત્રો પત્રો.....	૨	૮ ધર્મ માટે પ્રાણત્યાગ ભાઈ યજ્ઞ	૧૧
૨ જાહેર વર્તનનું વ્યારણ.. લઘુભાષ મુકનજી	૪	૯ જીપુની મહેમાનગત .. મં વાં માવળકર	૧૩
૩ લક્ષ્મીનો ચેલ	૫	૧૦ એક પત્ર ..	કાંતલાલ શાહ ૧૧
૪ પ્રેરક પ્રેરણા	કલ્પી ૬	૧૧ છત્રચરની દસન ..	રેહાના તેજવજી ૧૫
૫ કાવલ બોલી	સ્તિલાલ-અનિલ ૭	૧૨ જવારે અંતરની ..	અરવિંદ ૧૭
૬ ચિત્રકલા	૮	૧૩ દાનવીર ફઝલ ..	૧૯
૭ શ્રેષ્ઠ મિત્ર	‘નીતી-દલાલ’ નીકાલસ ૯	૧૪ મીટોળખંધાએનું રક્ષ.. અનવર બાગેરાન ૨૨	

યાવ છે. ને, 'મને પણ બીજાં પ્રાણીઓ જેવી લાંબી પૂછડી હોય તો કેવું સારું' એમ વિચારે છે ત્યાં પીંજરામાં પૂરાયેલા બાવાજીને એ હોવાય છે, બાવાજી તેને જદલામાં મનગમતા પૂછડાં લગાડી આપવાનું કહે છે. અને પછી જે બને છે તે બધું રમુજ છે. અતે સજીને પોતાની ટૂંકી પૂછડી જ ગમે છે !

હલ્દુની ભવાઈ: લેં બાનુશંકર જેવી, સસલાની હોટલ, હલ્દુની ભવાઈ, સહિયારી ખેતી, ગધુછની અકકલ, ખરીદી અને ચિયાળ પટેલ, વાર્તાઓ આ ચોપડીમાં છે. એકંદરે બધી રસાળ છે.

રામની મીની: લેં 'પરમાલ' અને જીવરામ જેવી, એક વાદીગર પાસેથી મેળવેલી બિલાડી પર થેલા થયેલા રામની મિલાડી-મેમની રમુજલાંબી વાર્તા છે. તે સિવાય, ચામનવેલા રામ, છુદ્ધિ ચડે કે કળા ? અને આપત્તન વિદ્યા એ ત્રણ નાની વાર્તાઓ છે.

પરીકથા ગુચ્છ: આ ગુચ્છની સાતે ચોપડીઓમાં સર્ગમ તેમજ લઘુ પરીકથાઓ અપાઈ છે. બાળ સહજ કેલ્પનાતે વેગ આપે તે ચગાવે એવી ચમત્કાર અને કૈવલકથાન, મુખ્યત્વે રામરાણી ને રાજકુમારનાં પાત્રો આસપાસ ગૂંથાયેલ છે આપણા રાજ્યતંત્રમાંથી રામરાણી-રાજકુમાર હવે અદૃશ્ય થયા છે ત્યારે હવે નવાં પાત્રોની આસપાસ નવા યુગની જીવનભાવનાને અનુરૂપ પરીકથાઓ ગોળવ તો કેવું સારું ! રક્ષિયા અને ચીતે એવા મૂળ પ્રયોગો કર્યા છે જ. દરેક ચોપડીનું મૂલ્ય બાર આના છે.

નુગાંધી મૃગ: લેં કુમુદચંદ્ર મહેતા. આ સર્ગમ લાંબી વાર્તા છે. એક સાધુ પાસે મુગ ધી મુગ દોષ છે તેની આસપાસ પ્રસંગોની ચૂંચણી કરીને વાર્તાનું આવેશન થયું છે.

વાંદરમુખી સં નટવરલાલ માલવી. આ ચોપડીમાં વાંદરમુખી, હરિદાસ, કાનઠાકણી, ત્રણ પરી-કથાઓ અપાઈ છે.

ફૂંસનગરની રાણી: લેં બાનુશંકર જેવી રામરાણીની આસપાસ પ્રસંગોની ચૂંચણી કરી, રહસ્ય, બેદતર સાહસ, ચમત્કાર આદિ તરતોથી વાર્તા રસપૂર્ણ બની છે.

ગોપાળદેવ ગોપાળદેવ અને તેના મિત્રોની ચાગીસ પાનાની વાર્તા સાથે 'ધોકો' નામની લઘુ વાર્તા પણ અપાઈ છે.

દેવપુરીનો જમાઈ સં નટવરલાલ માલવી. આ ચોપડીમાં દેવપુરીનો જમાઈ અને રણજી એમ બે માધારણુ લાંબી વાર્તાઓ છે.

પરીની દાસ્તી: સં નટવરલાલ માલવી. આ ચોપડીમાં પરીની બેટ, પરીની દાસ્તી, શુભપરી, અને બટમોગરો એમ ચાર પરીકથાઓ અપાઈ છે.

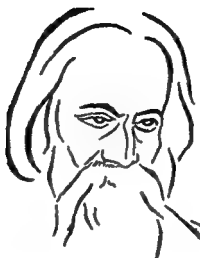
મોનાનો દેવ આ ચોપડીમાં મોનાનો દેવ, હિમનાથ, અને કથા પ્રપચે રાજ્ય મળ્યું ! એ ત્રણ પરી-કથાઓ અપાઈ છે.

ચરો શાહુજી સં નટવરલાલ માલવી જુદાજુદા લેખકોએ લખેલ અંતઃકાલિક બનાવો અને પાત્રો આસપાસ ગૂંથેલ આઠ વાર્તાઓ રમિક વાચન સાથે ભણવાનું માહિતી પણ આપે છે.

ઈન્ડ પ્રકાશનો:—આંધ્ર ગુરિયાં લેં ચંદ્રવદન મહેતા. ભા ૧-૨ ચું બે ભાગનું સાત રૂપિયા. નળીતા લેખક શ્રી ચંદ્રવદન મહેતાની આ આપકથા 'કુમાર' માસિકમાં પ્રગટ થતી હતી ને યાવ છે. તે અંચરૂ ગાડીવ તરતથી બે ભાગમાં બહાર પડી છે.

હિલાચરી: લેં ડાહ્યાભાઈ પટેલ નાર એટલે એ મું સવા બે રૂપિયા. સામાજિક નવલકથા, અવલોકન હવે પડી.

ઈરદા

*

એક દિવસ મુજ નેણ બિગડે, નહિ દેખું કરતીને.
ત્યાર પછી યે આ જ રીતે બસ રાત ફરી ફળવાની;
ભાત જમ પર પ્રભાત ઊગશે, ગુલાવર પછુ યાશે,
ધેર ધેર મુખમાં ને દુઃખમાં વેળા યે વહી જાયે.

યાદ કરીને એને આજે નિખિલ વિશ્વને નીરખુ,
જે કંઈ મારી નજરે પડતું તુઝ કશું યે તે ના;
આજ મને આ કરતી પરતું સઘળું ફુલો લાગે,
અદ્ય સ્થાન ને અદ્ય પ્રાણ પછુ તુઝ મને ના લાગે.

જે ન મળ્યું ને મળ્યું મને તે સર્વ બસે ને બળું,
કેવળ તુઝ ગણી મેં જેને ચહું નથી તે માયું.
મરદેવ

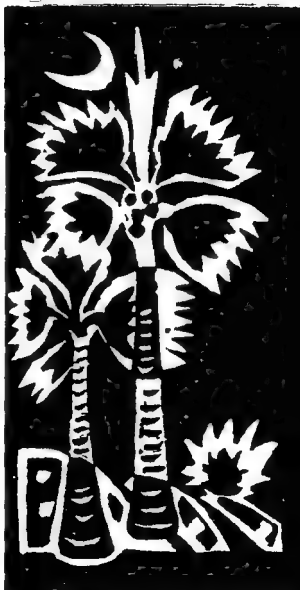
અનુબંધ - અનિલ

આ રીતી

૫૧ ૮ :: અંક ૨

“હિન્દુ વિષ્ણુ નીકળે તે
 જોઈએ એવું જાણ્યું. બહુ
 જ સમય રીતે હિન્દુને જોઈ
 જિન્દ જિન્દ જીવિતોને
 સમન્વયની ભૂમિ તરીકે જોઈ
 ખવામાં જાવું છે. જોઈએ,
 અફરિકા જગત્ પીલ કેઈ ખલ
 અંકમાં હુસ્તી મરવતી એ કેઈ
 શોધિત તેમ જ કમલાનેલી મલ
 ને માટે હિન્દુ આશ્ચર્ય જાણે
 અને હમેશાં તેવું રહે.”

—અંબીલ

સંપાદક .. નવીન ગાંધી

રૂપાયતન પ્રકાશન રતનાગઢ

ઈરછા

એક દિવસ મુજ નેણ બિડાયો, નહિ રૂઝુ' ધરતીને,
ત્યાર પછી યે આ જ રીતે બસ રાત ફરી હળવતી;
જામત જમ પર પ્રભાત ઊઠયો, યુગવર પજુ યાયો.
ઘેર ઘેર સુખમાં ને દુઃખમાં વેળા યે વહી જાયો.
યાદ કરીને એને આજે નિખિલ રિશ્વતે નીરઘુ',
જે કંઈ મારી નજરે પડતું તુઝ કશું યે તે ના;
આજ અને આ ધરતી પરતું સઘળું દુર્લભ લાગે,
અલ્પ સ્થાન ને અલ્પ પ્રાણ પજુ તુઝ અને ના લાગે.
જે ન મળ્યું ને મળ્યું અને તે સર્વ ભલે ને જાતુ,
કેવળ તુઝ મણી મેં જોને ચહું નથી તે માગું!
મુરદેવ

અનુ. - અનિલ

જુ કે દિન ચાર....'
 'હમાં આપી દે છે.
 'હ છે! જોલું જોધેલું'
 'અ સાથેનું' છે.

કળુળીના ગાઠમાંથી
 બગનાળું દોળીચક્રે
 ઝાંટવાળા સ્થૂળ રસનાં
 લોંબા રાડદારી પગ
 મા દાડીને દોળી ઉઠા-
 નતનનો રમાનંદ મમ-

દાદની ઝંકાર વાગે છે,
 ઝંકે છે, શીત મંત્રોની

.. દિવ્ય શુભાશી વારણ તાલ થયું છે ને રંગ વરમી
 દયે લોકતાલ મેલી દે, પ્રભુ પ્રીતમને ચિત્ત પારી દોળી
 હ, 'શાગળ કે દિન ચાર' ન છે....

•

ન ચાર, દોલી બેસ ખના કે.

જા પખવાજ લે, અનંદ પ્રી ઝંકાર.
 દોલીઃ

હતીસ આગાધ. ગેમગેમ રજુપાર.
 દોલીઃ

હ કેમ પાલી. પ્રમ પ્રી બરી મિચકાર.
 દોલીઃ

હ બધે બારણ, બમન ગંગ અપાન.
 દોલીઃ

મુલ મંદ મજ. સેતકાજ નજ તર.
 દોલીઃ

પ્રીતમ પારી, એ પ્રીતમ ચિત્ત પાર.
 દોલીઃ

મિલેલો નાચક. અનુકમન જાનિદાર.
 દોલીઃ

ग्रंथावलोकन

ગુજરાત વિદ્યાસભા, અમદાવાદ-ના પ્રકાશનો

સન્મરણો: લે૦ ગણેશ વાસુદેવ માવળકર, ૫૦ ૨૪૦, મૂ૦ બે રૂપિયા દાદામાહેબે આ પુસ્તકની યોજના આધીનના જોમના પર આવેલા પત્રોની આમપાસ, જે જે પ્રમગો અગે એ પત્રો લખાયેલા તેની ઝીણી વિગત માથે, સન્મરણના રૂપમા કરી છે

ગાંધીજીએ અમદાવાદ આશ્રમ સ્થાપી વસવાટ કર્યો ત્યારથી તે પ્રાદેશીક વિદ્યાપીઠ બને
બાપુજી સાથેની અર્ચા સુધીના પ્રમગે આ પુસ્તકમાં ગૂંથી લેવાયા છે

એકે એક પ્રસંગ આવેખતા તેની પૂર્વભૂમિકા પૂરી ઝીણવટથી અને કાળજીપૂર્વક અપાઈ છે તેથી પ્રસંગો મમનવા બહુ સ્વરણ થઈ પડે છે

મુખ્યત્વે તો આ લેખકનું આત્મકથન છે એટલે લેખકને જે કહેવાનું છે તે માટે જ લખાય છે, છતાં આમાં પ્રસંગીક એવી એવી ઘટ્ટા છે કે, લેખકના આદિન માથે તત્કાલિન રાજકારણ અને ગાંધીજીની જીવનભાવનાનું ચિત્ર બહુ સુરખ બેઠ્યું છે તે દૃષ્ટિએ આ પુસ્તક ઉપયોગી છે. દસ્તાવેજો અને કોપીરાઈ એ જ ગાંધીજીની દૃષ્ટિ શી હતી તે, સત્યાગ્રહ આશ્રમ

નવજીવન ટ્રસ્ટ વગેરેના હસ્તાવેજો અને એમના વખાણો અંગે જાણો થયેલ કોપીશાહનો પ્રશ્ન, એ પ્રસંગોના આવેખનમાથી બાધાવા મળે છે હસ્તરખા ટ્રસ્ટનો પ્રસંગ પણ અગત્યનો છે

દાદાસાહેબે શરૂઆતમાં ગુજરાતના ગર્જકારણમાં અને હવે તો પાર્શ્વભેન્ના નીકરપદે તેથી રાષ્ટ્રના-ગણનાપાત્ર કાળો આપ્યો છે એ સુવિદિત છે તેથી આ આરંભકથનમાં બાહે જીવનના અનેક પ્રશ્નો અને પ્રસંગો તથા ગાંધીજીની જીવનભાવના ચૂંધાઈ ગયા છે.

કેટલાક જાહેર પ્રશ્નો અંગે ગાંધીજીનું દૃષ્ટિબિન્દુ જાણવા આ પુસ્તક માટે માધન છે તે માથે ડિઝની આગ્રહીની લકતના યુગના, મુખ્યત્વે ગુમરાતના ગન્ધારજના અભ્યાસ માટે થ ઉપયોગી છે. પુસ્તકમાં કથારસ જોઈએ છે, પણ વિગતોની ઝીણવટ ઘણી છે અતિશયોક્તિ નહીન ન થતી અને સ્વચ્છ આલેખન, એ આ પુસ્તકની તરી આવતી વિશિષ્ટતા છે.

અમે આ પુસ્તકને આવકારીએ છીએ
ખેડા સત્યાગ્રહ. લે. ૨ શકરવાવ દારકાદાસ પરીખ, ૫૦ ૩૧૪, મું. ૪૪ ૩૫૫
૧૮૧૭-૧૮ માં લડાયેલી ખેડાની નાકબની ઐતિહાસિક ચક્રતના વિગતે વખાયેલા પુસ્તકની
આ ખીજી આવૃત્તિ છે

કેટલાય સમયથી મૂળ પુસ્ત મળતુ નહોતાથી બાળીલ આવૃત્તિ પ્રગટ થઈ તે સારુ જ થયું છે. ગાંધીજીએ આફ્રિકાથી આવ્યા પછી હિન્દના રાજકારણમાં પ્રવેશ થયો, અને બંધારણ અને ખેડાની લડતે લડી, ને આઝાદીની લડતમાં એક નવો ચીવો પાડ્યો. પ્રવશજિતે જગાડી માવી અનેક લડત બાદ હિન્દને આઝાદી મળી એ આઝાદીજનતુ 'ખેડાની લડત' એક યશસ્વી પ્રકરણ છે તેમાં ગાંધીજી માથે અઘરા વડબલબાઈ અને ગુજરાતના મળિયા ખેડૂતની તમ્બી-આળાદ ઉપમી આવી છે.

વિચાર માધુરી (ભાગ ૨) લે. આચાર્ય આનંદજીકર કુવન, મુખ્યત્વે એમના તત્ત્વજ્ઞતા પદે પાલતા 'વસત માસિક'માં પ્રગટ થયેલા જુદાજુદા વિષયો પરના નાના મોટા લખાણોનો આ સંગ્રહ છે. આવા પ્રેરણાક લખાણો પહેલા લાગતા પ્રગટ થયા છે બાકી લખાણો ભાગ ખરિતમાં સંકલન છે. આચાર્યશ્રીની વિશાળ દ્રષ્ટિ અને જિજ્ઞાસુ અભ્યાસના પરિપાક મળ્યા આ વિચારપ્રેરક લખાણો. અભ્યાસી વાંચકોને જામશે જ ઉચ્ચ અભ્યાસના વિદ્યાર્થીઓને તો ખાસ માત્ર 'શ્રી' નીવડશે.

ધાર્મિક

આજીવન સુધી
 ઉત્તરિયન સુધી
 રાજ્યનાં

૧૮૩૦ સુધી
 સુધી

૧૮૩૦ સુધી

[ગાંધીજી અને ગુરુદેવની છાત્રસાધનાતુ અનુશીલન કરતુ માર્ચિક]

સમર્થ વિચારક અને માધી હિંદુસ્તાની અનન્ય મીમાંસક શ્રી કિશોરલાલભાઈ મદદવાલાએ એક નિઃશસ્ત્ર રચનામાં કાર્યકર શ્રી મણિભાઈ પર જુદા જુદા વિષય પર લખેલા તે તે વિષય પર ઉત્તરજન્ય પ્રકાશ પાથરતા ને પ્રેરતા કેટલાક મહત્વના પત્રો, અન્ય છંદાસુએને પેંચુ એટલા જ ઉપયોગી હોઈ આ અંકથી 'પ્રધારા ભાષુ'માં આપવા શરૂ કરીએ છીએ. આશા છે કે વાચકોને ગમશે અને ઉપયોગી નીવડશે.

શ્રી કિશોરલાલભાઈ સતત માદગી અને કામમાં ગૂંધા-થેલા હોવા છતાં અદનામાં અદના માણસને પચ તેના પત્રનો સંતોષકારક જવાબ આપતા, એમાંના કેટલાક લખાણો

તો કામમાં ઉપયોગી હોવાના જ. એમનું એ વેરવિખેર પહેલું કીમતી પત્રસાદિત્ત્વ મંથરથ થાય એ કલ્પવા યોગ્ય છે. તે કામ દેખીતી રીતે જ, શ્રી કિશોરલાલભાઈનાં અન્ય પુસ્તકોની પ્રકાશક નવજીવન સંસ્થાનું છે. આશા રાખીએ કે સંસ્થા એ કામ, અડપથી ઉપાડી લે.

દરમિયાન, એવા કીમતી પત્રો-જે ભહેર ઉપયોગના હોય કેાઈ લાઈ પામે હોય તો અમારા પર પ્રેક્ષી આપશે તો થોડા સમયના 'પ્રધારા ભાષુ' માં પ્રગટ કરીશ.

અહીં આપેલા પત્રમાં પ્રહાર્યર્થ વિશે શ્રી મદદવાલાએ ટૂંકમાં બધું કહી નાખ્યું છે - સં'૦ સ્નેહી શ્રી મણિભાઈ, વર્ષા તા. ૦૫-૧૦-૩૫ પ્રહાર્યર્થ અંગેની તમારી માગણી મમ જયો છું. આજે મારી એ વિષય પર કલ્પન ચાલેતી નથી. જ્યારે અંદરથી પ્રેરણા થશે ત્યારે લખી શકીશ. આજે મને એ વિષય પર લખવાનો અધિકાર અનુભવાતો નથી

એક વાત કહી શકું, કામવાસના, કેવળ વિચાર-બુદ્ધિથી સારાસાર સમજાયાથી નિર્મૂળ નથી થઈ શકતી. ધણુને માટે એનો કેવળ મર્યાદિત સંપ્રદાય જ શક્ય છે. સંપૂર્ણ મંથર ગત્ય નથી. એટલે જો મન વિવાહિત જીવનની માગણી કર્યાં જ કરે તો મંથરમી વિવાહિત જીવન સ્વીકારવામાં શરમ ન માનવી જોઈએ.

ખીનું, જ્યાં મુખી જીવનમાં કાંઈક પછુ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા રહી છે, ત્યાં મુખી કામનું ખીજ રહેલું છે. જે પોતાની અભિલાષા સિદ્ધ કરી શકતો નથી, તે પોતાનાં બાળકો કાળ એને મિદ્ધ થયેલી જોવાની આશા એવે છે.

મદદવાલાએ ટૂંકમાં બધું કહી નાખ્યું છે - સં'૦ એટલે કે પોતાની અપૂર્ણ અભિલાષાનું ખીજ પાછળ મૂકી જવાનું ઇચ્છે છે. એથી કામવાસ નાને વશમાં રાખવાનો એક ઉપાય એ છે કે પોતાની જીવનની અભિલાષા જે હોય તેને પાર પાડવા સતતદિવસ મહેનત કરવી. પોતાની અભિલાષામાં જે એકાગ્ર થાય તે કામવાસનાને વધારે મહેલાઈથી વશ રાખી શકે છે.

જો પ્રહાર્યર્થ છતાં તેજ નથી આવતું, શરીરં મુદ્ધરતું નથી, તો અધોગચ માગે વિચિંનાશ થતો હોવાનો મંભવ છે, અથવા કોઈ ખીજે દોગ છે. અથવા ભગવાન વિષયેચ્છા હોવા છતાં અતિ પ્રયત્નથી પ્રહાર્યર્થ પાળે છે, એવાને માટે કેટલીક વાર વિચાર દ્વારા જ શરીર મુદ્ધર છે પ્રહાર્યર્થ અને અહિંમતો મંજપ ઘટાની ગઠાય. પણ એમ જધાના પરસ્પર સંજપ ઘટાવવાની શી જરૂર છે? સ્વનંત્રપણે ક્રિત્તિ કાગે તો તેટલું બમ નથી?

કિશોરલાલના ૫૦ માં

કાગણુ કે દિન ચાર

‘ કણુલગર જીવનનો ભાષ મીરાં-‘કાગણુ કે દિન ચાર...’
 એવાં ચિત્તમાં જડાઈ બન્ય એવા પ્રેરક પદમાં આપી દે છે.

હોળીખેલનનો એનો ઉપદેશ પણ કેવો છે! એણે ભાષેલું
 હોલીખેલન તો જીવનભર આલે એવું દિવ્ય સાથેનું છે.

લાકડાં-છાણાં-અડચાં વેચવા આવેલા કણુનીના ગાડામાંથી
 ચોરીને કે ધાક ધમકીથી પડાવી લીધેલાં બળતણ હોળીચકલે
 ખડકીને હોળી પ્રગટાવી, બિલત્સવાની છાંટવાળા સ્થૂળ રસનાં
 હોળીગીતો, ફટાણાં ગાઈ, કે ગારાના લોંઠા રાહુદારી પર
 ફેંકીને, ગંદું પાણી છાંટીને, કે નનામીઓ કાઢીને હોળી ઉજ-
 વતા આપણા લોકોને આ દિવ્ય હોલીખેલનનો રસાનંદ સમ-
 બન્ય તો.....

કરતાલ અને પખવાજ વિના જ અનહુદની ઝંકાર વાગે છે,
 ગગ સૂર વિના જ શેમશેરમથી રણકાર જાહે છે, શીલ-સંતોષની

કેસર ઘોળી, પ્રેમની ખીચકારી લારી છે. દિવ્ય ગુલાલથી વાદળ લાલ થયું છે ને રંગ વરસી
 રહ્યો છે, ઘૂંઘટના પર ખુલી ગયા છે, હવે લોકલાજ મેલી દે, પ્રભુ પ્રીતમને ચિત્ત ધારી, હોળી
 ખેલ.. પછી અવસર નહીં રહે. કેમ કે, ‘કાગણુ કે દિન ચાર’ જ છે....

કાગણુ કે દિન ચાર, હોલી ખેલ મના રે.

બીન કરતાલ બજત પખવાજ હે, અનહુદ ધી ઝંકાર.
 હોલી

બીન સૂર રાગ છતીશ આલાપે, શેમશેરમ રણકાર.
 હોલી

શીલ સંતોષ ધી કેસર ઘોલી, પ્રેમ ધી લારી મિચકાર.
 હોલી

કિત ગુલાલ લાલ લાપે બાદલ, અરસત રંગ અપાર.
 હોલી

ઘૂંઘટ કે પર ખુલ ગયે સળ, લોકલાજ તજ ધર.
 હોલી

હોલી ખેલે પ્રીતમ પ્યારી, સો પ્રીતમ ચિત્ત ધાર.
 હોલી

મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધર નાગર, ચત્સુકમલ બલિહાર.
 હોલી

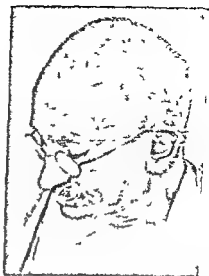
મારા ચારિત્ર્યગુરુ બાપુ

રેહાના તૈયબજી

અલ્લાહની કૃપાથી મને કેટકેટલા સાધુ સંતોનું સાંનિધ્ય અને આશીર્વાદ મળ્યા છે. કોઈ ભક્ત, કોઈ શાની, કોઈ તપસ્વી, કોઈ સિદ્ધરામી .. પણ કોઈનાથી મને પૂરેપૂરો સંતોષ પ્રાપ્ત થયો નહીં. કેમ કે, કોઈનીય તરફથી મને ચારિત્ર્યસુધારની પ્રેરણા મળી નહીં. કોઈ બીજાને પણ એમના તરફથી ચારિત્ર્યસુધારની પ્રેરણા મળી હોય એવું પણ મેં જોયું નથી. એ બધા પરથી થોડા દિવસમા જ મારું મન ભીડી ગયું. ભાવનાઓ, આવેશો સિદ્ધિઓ અમઠારો, શાનોપદેશની રેલમઠેલ, રોજરોજના ઉત્સવ ! પરંતુ વ્યવહાર આધ્યાત્મિકતા ધરેલુ ધર્મવરી દર્શન, રોજરોજની સૌજન્યતાનું નાથો નિશાન નહીં ! મેં વર્ષો સુધી જોયું છે કે ગુરુ એકા એકા મોગી મોગી આધ્યાત્મિક વાતો કરે છે અને એનાઓ સામે ભેસીને દિલ્લોટો બાપ બાપને ઝમે છે, અને માથું નમાવે છે અને ઓહ ઓહ ! વાહ ! ના બીડા બીડા ગુરમ ગુરમ નિસાસા મૂકે છે ! આખ નાક લૂછતા લૂછતાં ગુણગાન કરે છે અને અંદર અંદર ભડે છે ! એકબીજાની યુગ્મથી આડી ફરે છે, એકબીજાની ગળ કાપે છે અને ગુરુજી એ જિયારા પર મુકાડા પર ગીધ મેડા હોય તેમ નેમને માથે યોગીને બેડા હેય છે ! દરેકની એવી ધ્રુજા હોય છે કે ગુરુને, આપણા બાપને ! ખાલ જનારીને રાખી મૂકીએ !

આવા ભોક્ષનમાં વદાલા બાપુજીનો મારા જીવન કિતિજો ઉદય થયો.

પહેલા પહેલાં તો હું એમને થોડી થોડી મળતી રહી. કોઈ કામ વાર અમદાવાદ મળવા જતી, કંઈ અઢી તઢી, સત્રાઓમાં, રહેશન પર મુતકાલ થઈ જતી. સંખ ધ સાથે ધીરે ધીરે રનેલ વધતો ગયો, માથે સાથે, 'મીઠું ખારો નહીં' 'મસાલો ખરો નહીં' 'મિઠાઈ ખારો નહીં' વગેરે શિખામણો પણ મળતી મળે ! એ સાંભળી સંભળીને હું કેઈ વાર દસતી, કોઈ વાર ચિડતી કોઈવાર ગમરાખ

ગ્રહતી ! કોઈવાર આશ્રમજીવનની કમ્પ્લેક્ષો સાંભળી ગાકળ થઈ જતી કોઈવાર હાકરાઓ મારેના આકરા મન નિષ્પેદ ભગી કુખી થઈ જતી અને આ ખાવા નથી દેતા ફનાલુને ને ખાવા નથી દેના ફુનિયા કરતા ભુદી જ જીવનગીત શીખવાય ! આમળ જના એમનું શુ થશે ? અને નિયામો ખા ! બાપુ જીવન એમનાથી કેમ બરદાસ્ત થવું દશે ? આવી આવી અર્થો અમારા ધર્મમાં ચાલ્યા કરતી અમે લોકો બાપુની તરફ બેચાતા જતા હતા અને સાથે આજની જીવનના રીતરિવાજના આમદથી પરેશાન થતા હતાં ! આમ વરમો સુખી ચાલ્યું

બાપુ સાબરમતી આવ્યા અને અમે કારેક કારેક ત્યાં જઈ તેમને મળતાં જે દિવસે જતા તે દિવસની સાથે પ્રાર્થનામાં મારે ભજન ગાવાનું જ !

જેમજેમ બાપુ સાથે અમારો ન પડે વધતો ગયો તેમતેમ ને પિતાજી અને મારા કૌટુંબિક સહાકાર જનતા ગયા. પિતાજી એમને મનની વાત કરતા, હું પણ બાપુને મારા મનની વાતો કહેતી માનસિક સ્વર્ણને કાવળે હું દરેક દુઃખી રહેતી બાપુજીએ મને આશ્રમમા આતીને રહેતાનું પ્રેમભર્યું અમંત્રણ આપ્યું ! હું લનચ ધી પણ મીમાર મહુસ અમજીતી સમાજમા જઈને શુ કરે ? કોઈ પણ કામ દાથેભને કરવું મારે માટે અસકય હતું ! અપારે પણ લાભગ

એવું જ છે પણ ત્યારે તો હું જાણું મહી રહેલી
મોટે માંજે પધારીવસ રહેતી મેં જાણુજીને લખ્યું
જાણુજી, હું ત્યાં આવીને થું કરીશ મારાથી
કોઈ કામ નહીં થાય વળતી ટપાસે એમનો જવાબ
આવ્યો તારે કોઈ કામ કરવાની જરૂર નથી હું
અહીં આવીને બેસે એટલું જ બસ છે

એ વાંચીને મારી આખમા આંસુ આવી ગયાં.
નિરપેક્ષ પ્રેમનો મને એ પહેરો પાઠ મળ્યો

પણ હું ન ગઈ ત્યાં રહી અને ત્યાંની કડક ચિસ્તવું
રાલન ન કરવું એ મને વ્યાજની બાગવું નહીં
પરંતુ જાણુના જવાબે મારું હૃદય છતી લીધું

એક દિવસ પિતાજી અને હું ત્રણ દિવસ માટે
સાજરમતી અશ્રમમાં જઈને રહ્યાં અમે દાખલ થયા
ત સાથે જાણુના દુકાન છૂંવા બાગમાં એ ફલ થ્યા
ભર્યા અખમસ સાહેબ માટે કમોદનો જલદી જરો
જાત કરો! ફલાણુ બાઇ એમની અને રેઢાનાની
જવલ્યા કરે-જાળવે દ્રેનમાં અટલા ધુરોપિયન મહે
માન અવવાના છે એમને માટે ફલાણુ ફલાણુ
જ હોનરન કર્યો એ લોકો આપણા ખોરાકથી ટેવા
તા નથી માટે અમુક અમુકવાની બનાવજો વિ"
અમને એક સગસ એ રો મળ્યો અમરી જાણુમાં
એક ખુશમિજન સુગત રહેલું હતું તે માતાપત્ની
મે તેમ અમરી જેમરેખ રાખવું હતું

જમવા માટે દર બે જનગૃહમાં જવાનું હતું ।
અમે ત્યાં પહે-યાં તા એક સામા એરડામાં બી તાને
અહીંને પગેનો બોરી હતી

પિતાજીને સામે પટનો નાખી આપવામાં આવ્યો
ધારા જાણુજી પ્રવેશદારની નજીક બેઠા હતા એમની
એક જાણુ કૃપાલાની મેક્ષ હતા એમની સાથે જાણુ
ધ્યાનથી કોઈ જોડી ચર્ચા કરતા હતા જમણી જાણુ
પર જગ ખાસી હતી ત્યાં મને ઇસારથી બેસાડી
વની ફરવા માંડી હવે જુઓ મઝા! બાજરી
ખાસી ગળીર વાતચીતની વચમાં જાણુના ક હો
સબળમાં રેઢાના આ બાજરી ન લેતી (રેરે!
મરી ખાસ ધારા ચીજ ') પચશે નહીં રેઢાના
મેનને ત નુસ્તી રેતી આપજો એની પાચનશક્તિ
મદ છે રેઢાના દળ ન લેતી બરે પાગે તરે

માટે કઠી ખારી રહેશે લાત નહીં, ખાચરી લેરી
હોય તે લેજો !" મેં એમની સલાહ માની લીધી ।

જાણુજી ફરી કૃપાલાની સાથે વાતચીતમાં ગૂંથાઈ
ગયા! વળી વચમાં જાણુના કપડો સબળાયા 'અરે
ફલાણુ ફલાણુ! તમને કમજિયાત છે ને? આ ચીજ
ન લેશો! ફલાણુ તો! ફલાણુ બાઇ તમને ઝાડાની
ફરિયાદ છે ને? તમે ફલાણુ ચીજની પરેશ પાગે!

જાણુના સમય કરમ્યાન જાણુજી કૃપાલાની સાથે
ગળીર વાતચીતમાં ગૂંથ થેલા રહ્યા તે સાથે જગ
તમા બેઠેલા દરેક જમનારના પેટ ખારી તાવ
વિ નો પણ ખ્યાલ રાખતા હતા ।

મીઠાને સત્યામહ નક્કી થયો હતો જાણુજી
ઝંડીકૂચની તૈયારીઓ પૂરી કરી બીજો દિવસે જ
નીકળનાના હતા

જાણુજીને મળ્યા માટે માતા પિતા મારી
લગીજી, અને હું-અમે સાજરમતી જવા ઊપડ્યા
દ્રેનમાં બેસતાંની પાથે જ કાન પર છાપાના
ફેરવાની બૂમ સબળાઈ સરદાર વલ્લભમાઈની
ધરપકડ । સરદાર વલ્લભજીની ધરપકડ । પિતાજીએ
તરત અખનાર ખરીદી લીધું અને કંટાળા રોકેને
સુધી મુપમુપ બેસી રહ્યા

આજુ હ રોકેને નડિવાદના કાપકર ફૂલચ દલાઈ
અમારા જનામાં આવ્યા એમજો પિતાજીને કહ્યું
અખમસ સાહેબ! સરદારની ધરપકડ થઈ છે અમે
અજો સંજો નડિવાદમાં વિરોધસભા ભરવાના છીએ
તમે અમદાવાદથી ક્યારે પાછા ફરશો?

હું સાંજે જ પાછો ફરીશ કેમ કે હું તો
જાણુજીને મળવા માટે જ અમદાવાદ ગઈ છું
પિતાજીએ કહ્યું

તમે એ કસ સંજો પાછા ફરશો?

હા કેમ?

તો પછી તમે જ સંજોની સભાના પ્રમુખ બનો
ખુશીથી

પરંતુ જો જો એ કસ તમારે જ પ્રમુખ થવાનું
વિચાર ન જલ્લશે નહીં તો અમે લટકી પડીશું
ના ના હું જરૂર આવીશ
વત નકરી થઈ ગઈ

સાજરમતી આશ્રમ, બાપુજીને ઓરડા, દેશ-
નેતાઓ, પ્રાંત પ્રાંતના કાર્યકરો અને મુલાકાતીઓથી
ખીચેખીચ બરેલો હતો. બાપુજી સૌની વચમાં
ચતુર કાંતતા, સૌની વાત સંભળતા, કહી નહોતો
જવાબ આપતા બેઠા હતા.

અમે બેઠાં, મળ્યાં.

એકાએક મહાદેવભાઈએ પિતાજીને પૂછ્યું: 'આપ
સર્જનની સભામાં હાજર રહેશો ને ?'

પિતાજી બોલ્યા 'હું' ના. હું' તો—'

મહાદેવભાઈએ વચ્ચે જ વાત કાપતાં કહ્યું.
'તમારે તો રહેવું જ જોઈએ અખ્યાસ સાહેબ !
સરદારની ધરપકડ થઈ છે, સાંજે વિરાટ સભા થશે.
અમારે કોઈ યુરિસમની જરૂર હતી અને ઇશ્વરે
આપને મોકલી આપ્યા !'

કૂલચ દલાઈ પાસે જ બેઠા હતા તે બોલી જઈયા
આપ કેવી રીતે અહીં' શેઠાઈ શેઠા અખ્યાસજી ?
આપે વચન આપ્યું છે ? આપ તો અમારી સભાના
પ્રમુખ છો !'

મહાદેવભાઈ દહતાથી કૂલચ દલાઈને કહેવા
લાગ્યા 'અહીં તો અખિલ ભારતીય સભા છે ભાઈ !
અખ્યાસ સાહેબ વિના કેમ ચલે ?'

'અમારી સભા બંધે નાની રહી, પણ અમારે માટે
તો તે થોડી છે, અમે અખ્યાસજીને નહીં છોડીએ.'
કૂલચ દલાઈએ પણ એટલી જ હેઠતાથી જવાબ
આપ્યો.

પિતાજીની હાલત ઘડી વચ્ચે સોપારી જેવી
હતી. મહાદેવભાઈ અને કૂલચ દલાઈ સામે એમણે
જોયું. જાને મચ્છમ હતા. પિતાજીએ કહ્યું. 'મારી તો
કંઈ સમજમાં આવતું' નથી કે શું કરવું ! હું

બાપુને પૂછું છું, એ કહેશે તેમ કરીશ.'

પિતાજીએ બાપુજીને વાત કહી નિષ્કંથ માગ્યો.
બાપુજીએ ચતુર કાંતતા કાતતા પૂછ્યું: 'તમે
વચન આપ્યું છે !'

'હા આપ્યું તો છે.'

'નવ !'

જસ ! નિષ્કંથ થઈ ગયો ! પિતાજીએ કહ્યું.

'કૂલચ દલાઈ ! હું આવીશ !'

કૂલચ દલાઈ સાવ પીગળી ગયા ને કહ્યું: 'ના ના
અખ્યાસજી ! મહાદેવભાઈની વાત સાચી છે. આપની
હાજરીની અહીં વધારે જરૂર છે, અમે આપને
વચનયુક્ત કરીએ છીએ'

હું શું જવાબ કરું ? એ આખા જનાવની મારા
પર ખૂબ વેરી અમર થઈ ■ અહીં' અખિલ ભાર-
તીય સભા, ત્યાં નાનીશી સભા ! પરંતુ 'વચન
આપ્યું છે ! નવ !

આ વાક્ય એનું આખું રહસ્ય, મારા અંત
રના જિંદાજીમાં ઊતરી ગયા

આ સારુ કે પેનું ? એવો પ્રશ્ન જ્યારે જ્યારે
મને થયો છે ત્યારે ત્યારે આ નાનકડા વાક્યે મને
માર્ગદર્શન આપ્યું છે.

એકવાર તો એવું થયું કે વચનપાલનથી મારો
અને મારા પિતાજીને પ્રાણ બચ્યાં પૂકાતો હતો.
પણ 'વચન આપ્યું છે ! નવ !' આ વાક્યની માદ
આવી અને વચન પાળ્યું.

ઇશ્વરનો અભર, કંઈ જ ન થયું !

કોહીના એવા દરેક પ્રસંગે વચન આપ્યું છે !
નવ !' એ મહામંત્રે માર્ગદર્શન આપ્યું છે અને
એક વાર પણ દગો નથી નીધો.

આપણે કોઈ ઘરમાં પ્રવેશ કરવો હોય તો એના બારણામાંથી પ્રવેશ કરીએ છીએ, એની
બીંતમાંથી પ્રવેશ કરવાનો વલ્લ નથી કરતા. એ જ રીતે આપણે માણસના હૃદયમાં પણ એના
દરવાજામાંથી પ્રવેશ કરવાનો છે. દરેક માણસના હૃદયમાં પણ એના સદ્ગુણો એના બારણા
જેવા હોય છે, એના દુશ્ગુણો એની બીંત જેવા હોય છે. જો હૃદયપ્રવેશ કરવો હોય તો માણ-
સના સદ્ગુણો મારફત જ કરવો જોઈએ. અદર પ્રવેશ કર્યા પછી એને એના દુશ્ગુણો પણ
જતાવી શકશો, પણ પહેલાં પ્રવેશ તો સદ્ગુણો મારફત જ કરવો પડશે. મનુષ્યના હૃદયમાં એને
વિશે આદરભાવ રાખીને એના ગુણોની મારફત જશો તો તમને પ્રેમ ભરી ભરીને મળશે.' — (વિનોદભા

આજે જે મહા કવિને આપણે ‘ભવભૂતિ’ને નામે ઓળખીએ છીએ, તેમનું ‘અરુ’ નામ તો ‘શ્રી કંઠ’ છે. ભવભૂતિ તો તેમનું ઉપનામ (તત્પદ્યુષ) છે.

એ ઉપનામ માટે એની આખ્યાયિકા છે, કે શંકર શ્રીકંઠ પર પ્રસન્ન થઈ સાધુરૂપે મળ્યા તેમણે પોતાની પાસે રાજેશી ભરમ (ભૂતિ) ‘શ્રીકંઠ’ને પ્રસાદ રૂપે આપી શંકર (ભવ) તરતથી ભરમ (ભૂતિ) મળી તે ઉપરથી શ્રીકંઠનું નામ ભવભૂતિ પડ્યું.

વિદર્ભ દેશના ભંડારા જિલ્લામાં આવેલા પદમ-પુરના તે વતની હતા. એમના પૂર્વજો પણ પદમ-પુરના જ. તેઓ સોમવામ કરનારા, પંચાગિ રાખનારા બ્રહ્મરાની વિદ્વાન હતા. ભવભૂતિએ શુરુ ‘જ્ઞાન-નામ’ પાસથી વેદ-વેદાંગની વિદ્યા મેળવી હતી.

ભવભૂતિએ પોતાની પૂર્વે થઈ ગયેલા કાલિદાસ આદિ કવિઓના રચેલા સંસ્કૃત સાહિત્યોનો પણ અભ્યાસ કર્યો. પરંતુ તેમની પ્રિયતા નાટક તરફ વધારે હતી. તેમણે કાવ્યો કે મહાકાવ્યો રચવાને બદલે મુખ્યત્વે નાટકો જ રચ્યાં.

કાલિદાસની જેમ તેમને રાજ્યાશ્રય નહોતો, તેથી તે રાજકવિને બદલે પ્રથમ લોકકવિ તરીકે પ્રખ્યાતિ પામ્યા તેમણે લખેલાં નાટકો લોકસમૃદ્ધ આગળ ભજવ્યાં, પ્રથમ ‘મહા વીર ચરિત’ નાટક રચ્યું. પછી ‘માહતી માધવ’ અને છેલ્લે ઉત્તરરામચરિત’ રચ્યું.

વિદર્ભ દેશમાં કાલપ્રિયનાથનું પ્રસિદ્ધ દહેરું હતું. તે માટે કાંઈ કહે છે, કે તે યજ્ઞરત્ન દહેરું હતું અને કાંઈ કહે છે, કે તે સ્વર્ણનું દહેરું હતું અને ત્યાં પ્રતિવર્ષે જોટી મળ્યા હસતી. તે વેળા વિદર્ભ દેશ ઉપરાંત તેની આસપાસના મુલકોમાંથી પણ જના-ગુઓ આવતા. તે વખતે ભવભૂતિ પોતાનાં નાટકો ભજવી જતાવતા. લોકોને તે ખૂબ ગમી ગયેલા, અને તેથી ભવભૂતિની કીર્તિ એકેર પ્રસરીલી.

તે વેળા કુનોજમાં સમ્રાટ વરોણમાં રાજ કરતો હતો, તેને કાને ભવભૂતિની ખ્યાતિ પહોંચી. યથો-વમાંએ તેમનાં નાટકો જોઈ ભવભૂતિને રાજ્યાશ્રય

આપ્યો. તે પછી તે લોકકવિ મટી રાજકવિ થયા.

મહા વીર ચરિતમાં રામ તારુણ્યાવસ્થાથી માંડી રાવણવધ કરી અસૈધ્ધા મૃત્યુ ત્યાં સુધીનો રામા-યણનો કથાભાગ છે. રામ એ આદર્શ વીર હતા. તેથી તે નાટકનું નામ મહા વીર ચરિત રાખ્યું હતું.

ખીલું નાટક તે માહતી માધવ. એ કવિર્કાલ્પિત પણ લોકજીવનમાંથી રચ્યું છે. તેમાં માહતી અને માધવની પ્રણય કથા છે, અનેક સંકટોમાંથી પાર પડી એ પ્રણયી યુગલ વિવાહબદ્ધ થાય છે.

ઉત્તરરામચરિતમાં રામ વગેરે અયોધ્યામાં આવ્યા પછીના રામાયણના ભાગથી માંડી અંત સુધીનો ભાગ જતાવ્યો છે. તેના અંતમાં ગર્ભનાટક (અંતર નાટક) રચી શોક પર્વવસાચીને બદલે આનંદ પર્વવસાચી નાટક રચવામાં કવિએ કમાલ કરી છે. તે માટે કહેવાય છે:-

“ઉત્તરે રામ ચરિતે ભવભૂતિર્નિશિષ્યતે”

મહાકવિ કાલિદાસ અને મહાકવિ ભવભૂતિ સમકાલિન ન હતા. છતાં એ સમકાલીન હતા એમ ગણી એક આખ્યાયિકા રચાઈ છે, તે આ પ્રમાણે:-

ભવભૂતિએ ઉત્તરરામચરિત રચ્યું અને તે કાલિદાસ આગળ જન્મ વાંચી જતાવ્યું. તે વેળા કાલિ-દાસ સોમટાજાજી રમતા હતા. ભવભૂતિએ નાટક વાંચનાં વાંચતાં જ્યારે- અવિદિ તગતથામા શનિ દેવં વ્યરસીત્ (એ પ્રમાણે કાલનું બાન પણ રહેવા ન દેનારી રાત્રિ મધ) એ પ્રમાણે વાંચ્યું, એટલે તરત જ દાવમાં લક્ષ રાખવા છતાં કાલિદાસે કહ્યું, “ભાઈ, એવું પરતું અનુસ્વાર કાઢી એવ કરો.”

આમ એક અનુસ્વાર કાઢી નાખવાથી તે પંક્તિને અર્થ ઉત્તમ-તરસ-થયો. એટલે કે “રાત્રિ જ મત્ત ગઈ. તેમની વાતો તો અધૂરી જ રહી !”

આ આખ્યાયિકાને હેતુ માત્ર અનુસ્વારને દુરુપયોગ કરવાથી અર્થ ફેર્યો બદલાઈ ગય છે, તે જતાવવા પૂરતો જ છે. ભવભૂતિએ તો એવ નો જ ઉપયોગ કર્યો હતો.

શાલવનની શોભા

રતિલાલ-અનિલ

લગભગ બે હજાર વર્ષ પહેલાની આ વાત છે ભગવાન શાક્યમુનિનો એ જમાનો હતો.

પવિત્રયોના દેશની બાજુ બધી જ મૌનદર્યસમૃદ્ધિ ત્યાં બેગી થઈ હોય એવું શાલવન શોભતું હતું. શાલવૃક્ષની એકસરખી કતારોએ મનોહર દેશ ઊભું કર્યું હતું. શાલવૃક્ષની મૌરભથી આખું વન મહેકી ઊઠ્યું હતું. અગ્નિવાળી રાત્રે ધવલ ન્યોત્પાનામાં આજુ વન નહાઈ રહ્યું હતું. આ પવિત્ર વાતાવરણમાં ભગવાન છુદ્ધના મહાન શિષ્યો, આનંદ, મારિ પુત્ર, મહાભોગદલાન, મહાકાશ્યપ અને અનિરુદ્ધ અને ગેવત આદી ધ્યાન ધરતા વિહાર કરતા હતા.

ધ્યાનમાં ફરતા ફરતા આજના પવિત્ર અને નાહામણા મમયે આનંદના હૃદયમાં ધર્મમેતાપતિ મારિપુત્ર પાસે કઈક નવો પદ્ધતિ મારાગવાળી નતસંગ કરવાની ઈચ્છા થઈ પોતાના કેટલાક માથી બિશુઓને લઈને મારિપુત્ર વિદ્યાના હતા તે દિશામાં પ્રયાણ કર્યું.

મારિપુત્ર તો પરમ જ્ઞાની હતા. ફરથી બિશુઓ માથે આનંદને આવતા જોઈ તેમની ઈચ્છા તે જાણી ગયા.

મારિપુત્રે આનંદનું સ્વાગત કરતા કહ્યું 'આયુષ્યમાન આનંદ, પધારો! ભગવાનના મંવકનું સ્વાગત! ભગવાન પાસે જહેનામ સિધ્ધિ મળતું સ્વાગત!'

અને પછી પરસ્પર સત્કરમ આપ્યું. મારિપુત્ર કહે, 'આયુષ્યમાન આનંદ! ગોમિંગ શાલવન કેટલું સુંદર અને મોહામોહુ છે! કેટલી સુંદર છે આ આદની ગત! શાલવૃક્ષો આદે

ખયે છે, હવનમાં એવું આચરણ કર્યું છે અને મીનજોના ગનમેલ દૂર કરવા માટે તેનો ઉપદેશ કર્યો છે. હે આયુષ્યમાન મારિપુત્ર! એવા બિશુથી આ ગોમિંગ શાલવન મોભી છે.'

ધર્મમેતાપતિ મારિપુત્રે આનંદના વચન નાભાળ્યા પછી ગેવત તરફ નજર કરી અમૃત મયી વાણીમાં કહ્યું 'આયુષ્યમાન ગેવત! આનંદે તો પોતાનો અભિપ્રાય જાણી કયે નમે કહ્યો.'

રેવતે કહ્યું 'જે બિશુ ધ્યાનગત છે, અધ્યાત્મ આનિજેનામાં ભરી છે, જેને વિદર્શનાની ભાવના જી છે, માત્ર એકાન્ત ધ્યાનમાં રહી પોતાનું ધ્યાન વધાર્યું છે. મારે મતે, આયુષ્યમાન મારિ પુત્ર! તેનાથી આ ગોમિંગ શાલવન મોભી છે.'

એની ધર્મસંબંધી કથા ચાલે તો એવા ભિક્ષુ-
ઓથી આ શાકવન શોભશે !’

આમ જ્યાં પોતાના અભિપ્રાયો કહી રહ્યા.
એટલે મહુ એક સાથે બોલી બીડ્યા: ‘આયુ-
ષ્યમાન સારિપુત્ર ! અમે મહુએ તો અમારા
વિચારો જણાવી દીધા. હવે કૃપા કરી આપ
પણ આપના વિચાર પ્રગટ કરો !’

સારિપુત્રે પોતાના સંપૂર્ણ જીવનાનુભવ
વાણીમાં પ્રગટ કરતાં પ્રેમમય વાણીમાં કહ્યું:
‘જે ભિક્ષુ ચિત્તને વશમાં રાખે છે, તે પોતે
ચિત્તને વશ નથી થતો, એ જે ધ્યાન પ્રાપ્ત
કરીને પૂર્વાનુભમાં વિહરવા માગે છે એ જ
ધ્યાનથી પૂર્વાનુભમાં વિહરે છે, મધ્યધ્યાનમાં,
અધ્યાસમયે, રાત્રિકાળે કોઈ પણ સમયે, એ જે
ધ્યાનથી વિહરવા માગે છે તે જ ધ્યાનથી જે
વિહરે છે, જેમ કોઈ રાજા અથવા પ્રધાન પાસે
અનેક હુકામો હોય અને આહે ત્યારે પહેરી
ગરબે એ રીતે, જે પોતાના મન પર ધારે ત્યારે
કામ્ય મેળવી લે એવા ભિક્ષુથી હું આયુષ્યમાનો !
આ ગોસિંગ શાકવન શોભશે !’

અને પછી જગ થોભીને કહ્યું: ‘આપણે

મહુએ પોતપોતાના વિચારો તો કહી દીધા. હવે
આપણે શાસ્ત્રા ભગવાન પાસે જઈએ. ભગવાન
જે ઉપદેશ આપશે તેને ધારણ કરીશું !’

અને મહુ ઉપદેશ ઝીલવા ભગવાન શાસ્ત્રા
તરફ ચાલ્યા. મહુએ ભગવાનને પ્રણામ કરી
પોતાના સત્સંગનો સાર કહીને ઉપદેશ માટે
પ્રાર્થના કરી.

ભગવાન સર્વ પર પોતાની પ્રેમળ નજર
ફેરવી ભિક્ષુઓના વિચારોની પ્રશંસા કરતા
બોલ્યા: ‘હે ભિક્ષુઓ ! તમારા મહુનું કંઈવું
મુંઢર છે, હવે હું કહું તે સાંભળો....’

શિષ્યો એમનો સંદેશ ઝીલવા એકબીજાન
ચર્ચ ગયા.

ભગવાન કરુણા અને વાતસલ્ય વરસાવતાં
બોલ્યા: ‘ભિક્ષુ લઈ પાછા ફરી, ભોજનથી
પરવારી, જે ભિક્ષુ આસન જમાવી, શરીરને
સીધું રાખી સ્મૃતિને નજર સમક્ષ રાખી આ
સંકલ્પ કરે છે: ‘ભ્યાં સુધી માના ચિત્તનો મળ
ફર નહીં’ યાવ ત્યાં સુધી હું મારું’ આસન
છોડીશ નહીં. -હે ભિક્ષુઓ ! એવા ભિક્ષુથી
આ શાકવન શોભશે !’

✽

એક મુક્તસમાન સાધુ હતો. તેના શરીરમાં બાણ પેકું. તે બાણને લીધે તેને ખૂબ વેદના થતી
હતી. બાણ કાઢવા જ્ય તો હાથ લગાડતાંની સાથે વેદના વધારે ચતી, આમ એ બાણ કાઢવાનું
પણ બને એમ નહોતું. આજે નીકળી છે તેવી ભેલાન કરવાની કલેરોફોર્મ જેવી દવા પણ તે
વખતે નહોતી. મોટે સવાલ બીજો થયો. તે સાધુ વિશે જે લોકોને માહિતી હતી તેમાંના કેટલાક
જણે આગળ આવીને કહ્યું, ‘આપારે બાણ કાઢવાનું રહેવા દો. આ સાધુ પ્રાર્થનામાં બેસશે
એટલે પછી તે બાણ મોડીશું.’ સંજે પ્રાર્થનાનો સમય થયો. સાધુ પ્રાર્થનામાં બેઠો. એક
પળમાં તેના ચિત્તની એવી એકાગ્રતા થઈ કે પેલું બાણ તેના શરીરમાંથી જેમી કાઢ્યું
તો એ તેનું જાન સરખું ન થયું.

✽

નામપુર ઝડા સત્યાગ્રહ દરમિયાન વિનોબાની ધરપકડ કરીને સરદારે એમને અઢોલા જેલમાં
પૂર્ણ હવા, પાછળથી જેલર સાથે એમને મીઠો સંબંધ જાંધણો હતો. સરદારે લડત એવી
દક્ષિણથી ચલાવી કે આખરે સરકારને નમવું આપવું પડ્યું અને જન્માબ્દીને દિવસ એ
મત્યાગ્રહ અંગે પકડાયેલા જાણ કેદીઓને છોડી મુકવાનો હુકમ કર્યો. જેલરને જેવો હુકમ મળ્યો
કે એણે વિનોબાને- ‘સવારે છોડી મુકવાના છે’ એવી ખબર આપી.

વિનોબાએ તે વખતે પોતાના ચહેરા સાચીદારને ઉઠાડતા કહ્યું: ‘રજા ! બિડ ! મૂખજનમ પછી
કંમના કેદખાનામાં ગ્રેવાનું નથી !’ કેટલું સ્વચ્છ કથન !

દુનિયાના કૃતિદાસમાં જન્મવિજેતા સમ્રાટ સિકંદર એવો અન્ય થોડો પૂર્વે થયો ન હતો.

ઝીસના પાટનગર એથેન્સમાં સિકંદરની લગ્ન વિજયયાત્રા પસાર થઇ રહી હતી. સિકંદર તેના શય્યાગારેલા રથમાં બેઠો હતો. આઠ તેજસ્વી અથો એને બેઠી રહ્યા હતા. રથ આગળ ત્રિપાદઓના અથો હારખધ યાલતા હતા.

નગરના નરનારીઓ, બાળકો, સર્વે જન્મવિજેતાનાં દર્શનાર્થે હર્ષભર ઉમળાણ હતાં.

રથ નગરના ચોકમાં આવ્યો. પળભર થોભ્યો. એકાએક સિકંદરની નજર ટોળાની ઉપર થઇને એક ગલીને નાકે પીપને અંદેલીને સુતેલા અર્ધનગ્ન જુદ પડી. એ જુદ અર્ધ જાગૃત અવસ્થામાં હતો.

સિકંદર તેને જોઇ વિચાર-વચનમાં ફસાયો.

‘મારી વિજયયાત્રા એવા આટલી મેદની ઉમટી છે, આસપાસ આટલો અધો જવધાવ થાય છે છતાં આટલે મોડે સુધી એ આમ કેમ પડી રહ્યો હતો ?’

“રથ ત્યાં લો” તેનો સત્તાવાદક અવાજ થયો.

આરાતું પાલન થયું. રથ થોડે દૂર જોગે રાખીને સિકંદરે સેનિક દ્વારા પૂછાવ્યું કે તે કોણ છે ? સેનિકે પૂછી આવીને જવાબ આપ્યો, “સમ્રાટ, તે તો આપના જ નગરનો ફિલ્દશ ગયોજીનીસ છે. આવ્યો દિવસ પીય પીઠ પર લઇ ક્યાં કરે છે. અને રાત્રે ગયે ત્યાં આ રીતે સૂઈ રહે છે.”

“ગયોજીનીસ ?” તેનું નામ અને ખ્યાલિ સિકંદરે સાંભળ્યાં હતાં. “એ ફિલ્દશ જુદ છે અને અશક્ત પણ છે. આંટલી મેદનીમાં ધક્કામુઠકી કરી તેની સિકંદરને નેવણી સૂકિત પણ નથી ને ઇચ્છા પણ નથી.” સિકંદર આ જુદું પદમાર્ગમાં સમજી ગયો. “ખરે, મારે જ તેમનાં દર્શન કરવા જવું જોઈએ.” એકદમ તે રથમાંથી ઊતરી ગયો કોઇ પદ્યરની મૃતિ ન હોય તેમ દસતો ગીદાં વટાવી તેની પાસે જઇ જોગે, અને નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું:

“ફિલ્દશ, ઓ ફિલ્દશ !”

“કોણ છે તું ?” અર્ધજુલવી અંખે જ જુદે

જવાબ આપ્યો.

“હું... હું... હું જન્મવિજેતા સિકંદર, આપની સામે આવ્યો છું. આપને જેની જરૂર હોય તે માંગી લઉં... વૈભવ... વિલાસ...”

‘તું જ પોતે સિકંદર ?’ વાહ... તું જન્મવિજેતા બનીને આવ્યો. રાજન વન્યવાદ, મને તારા દર્શનથી અનહદ આનંદ થાય છે. તારી પાસે ફક્ત મહેરબાની જ માગવાનું મન થાય છે.”

“કહો કહો ફિલ્દશ, તું જોઈએ આપને ?” સિકંદરની ઉત્સુકતા વધી ગઇ.

“સમ્રાટ, એટલું જ કે હું અત્યારે સ્વપ્નનાલ કરી તેની ઉમ્મમાં રાતું છું, તેમાં તે વચ્ચે જોગા રહી બંગ પાડ્યો છે. મારે તું જરાક આધા ખસી જોગો રહે જેથી હું ફરીથી મળ માણી શકું.” ફિલ્દશે ધીમે રહીને કહ્યું

જન્મવિજેતા અવારું થઇ ગયો. તેણે નમન કર્યું અને રથ તરફ પ્રવાણ કર્યું. ફિલ્દશને તેના નમનની પડી નહોતી, રથમાં બેસતાં સિકંદરે કહ્યું, “જો હું સિકંદર ન હોત તો હું ‘ગયોજીનીસ’ બનવાનું જ પસંદ કરત.” અને હાથ કીંચા કરી રથને અમન કરવા સૂચવ્યું. ને રથ આગળ ગઇગયો.

દશગ્રેમ કે પુત્રગ્રેમ ?

રાજા ફેરે તો પ્રભને હેરાન કરે, પણ પ્રભ ફેરે તો પછી રાજાને રહેવા દે ખરી ?

આ વાત બે દળર વર્ષો પૂર્વેની છે. રોમની પ્રજાથી જ્યારે તેના હેલ્સ બાદશાહ ટાઈપની હુરતા સદન ન થઈ ત્યારે તેણે નેને દેશવરો અપાવ્યા નિઘ્વ ક્યો. રાતોરાત તેના મહેલ પર હલેલો ક્યો પણ નસીબજોગે ને પાછો જારજોથી છૂપા વેરો લાગી જુટ્યો.

પ્રભ રાજા માગે, પણ સરમુખત્યારીવાળો નહીં. પ્રભએ પછી રાજ્યના આગેવાન અને ક્રાંતિવાન અધિકારીઓમાંથી બેની નિમણૂક કરી તેમાં એક જુટસ નામનો અધિકારી હતો.

આ બાળુ પેતો દિવસરો જુલમી નાસી છૂપી બાળુના બીજા પ્રદેશમાં ચુપ રીતે રહ્યો

રાજાના દીકરાઓ, દેશનોદીઓ, સ્વાથીઓ અને ખટખટાયા પશુ હોય છે એવા ગેરમા પશુ હતા.

પેલા અધિકારી ઘટસને ગીટસ અને ટીપેરીવસ એમ બે પુત્રો હતા એ બન્ને દેશનોદી નીનડયા

એક વખત અચ્ચતની બામનની છૂપી મારફતી તેમણે ટાપનનને પહોચાડી આ ચુપ વાતચીત તેમના ધરનેા યુવામ મોટા યાલના પાછળ નહીં સામળી ગયો

તેણે શહેરના અમલદારને વાત કરી અને તે હસકર લ કાવના પારોને પકડ્યા ને સહીનાળા કામળિયા હાથ કર્યા તે બન્ને પર કામ ચલાવવામાં આવ્યું

જાહેર પ્રજા સમક્ષ ન્યામ અપાતો બૂટસે શુદ્ધિ આપ્યુંબધા પ્રત્ને થી ચૂચરી તમની પાસેથી નથી વાત કહાવી કાઠગો પરીની સહી અને બીજા સાક્ષી આધી તેઓ શુભેગાર કર્યા છૂ સના એક મિત્રની

આખા આસુ આવા કારણ કે રામમાં દેશનોદી માટે જોતની સજા આનવાઈ હતી 'પિતાને હાથે પુત્રને સજા થી' તે સજા ફરમાવવામાં આવી કંઈ ધિરજા હોય તે પૂજનામાં આવ્યું પશુ તે પૂપ રહ્યા

એક બાળુ દેશપ્રેમ ને મીઠા બાળુ પુત્રપ્રેમ

પેતે જ ફરમાવેલી સમજી પુત્રોનું મરુતુ જોતા તે તૂટી પડતા હૃદયને પાથાણુ જેવું બનાવી ગિઓ રહ્યો

સજા બાદ મનનેતા ચમેા પેતાને ઘેર આવ્યા ત્યારે તે પ્રુ ની ગતે રડ્યો થોડા આસુ મારી લીધા ને બીજા બાળુ તે નિપક્ષ રહી કતવ્યનિષ્ઠ બન્યો

તે જન્મ તેનું દુ ખ જરા હાનુ થયું 'દેશને બચાવના હોય તો અ હા કપૂનેને ટકાવવા કે ભગાડી ધૂકના કરતા મારી નાખના પહેલુ છે

એ ન્યાયમૂર્તિ મુખના રામે પ્રજામાં જખરી અસર કરી કોઈ દિવસ કાવલા કાનુનમાં નહીં માન નાર રામ પ્રજા કાવલાની કનચે વળગી રહી અને રામનું મહારાજ્ય ઉચ્ચ મજાવા લાગ્યું

કેશવ તાપસ પામ્યો સાધુઓને લખને એ સૌના ઉપદેશક થઇને હિમાલયમાં રહેના હતા એક બીજા તપસ્વી એમની પાસે ગયા અને પદશિષ્ય થઇને રહેવા લાગ્યા

એકવાર કેશવ પોતાના બધા શિરોને લખને વારાણસી ગયા રાજાનું નિમત્રણ મળતા રાજ્યના ઉદ્યાનમાં ગીતમાં કેશવે અતુમાસ લ્ય જ કર્યા વર્તિસપ્ત વાલ્યા પછી કેશવ તાપસે હિમાલય પાછા ફરવાની પ્રવ્રજા બ્યકત કરી રાજાએ કહ્યું બનેા આપ હવે જુદુ થા છો અમારી પસંજ રહેા તો શુ બે દુ ?

કેશવ તાપસે રાજાની વિનંતનો સ્વીકાર કરી પોતાના મિત્રોને હિમાલય મે કહી પેાને ત્યાં રહેના લાગ્યા

એ કાશીમાં રહ્યા તો અરા પશુ પોતાના પદશિષ્યની એમને ખૂબ વાદ અવતી વિરોધ સહતો ને તેથી જીવ પશુ અવતી નહીં જીંધ ગોડી ગઇ તેથી અનિદ્ર ને કારણે એમને ભોજન પચનું નહીં અને અપચાન કારણે પેટનું દર્દ થરા રાજાએ કેશવ વઘોને મોનારી ઉપચાર કર વ્યા પશુ દર્દ મટ્યું નહીં

એક દિવસ કેશવ તાપસે રાજાને કહ્યું 'રાજાન્' તમે શુ આહો છો ? હુ મરુ તે કે જીવતો રહુ તે ? બતે ! હુ તો આપનું દીર્ઘાયુ ઇચ્છુ છુ ! તો પછી મને હિમાલય મોકલી આપે !

રાજાએ કેશવ તાપસને તેના આગ્રહથી અવચરો સાથે હિમાલય મોકલી આપ્યા

હિમાલય પહોચ્યા પછી પેતાના પ્રિય પદશિષ્યને મળવાથી કેશવ તાપસનું મન બદુ પ્રસન્ન થયું શિષ્યે મીઠા મસાના વિનાનો પાદડાને ઉકાળેા અને સાદી મિચડીને બોરાક આપવા માડ્યો ધીરેધીરે તાપનતો પેટનો રેમ તદ્દન મરી ગયો થોડા દિવસ પછી કાશીના મહારાજાએ તાપસના કુલજ સમાચાર મટે મત્રીને હિમાલય મોકલ્યા તાપસને સાવ તદુરસ્ત બોળિ મત્રીએ પૂછ્યું 'વા બચસીમાં કુશળ વૈભના ઉપચાર થના હતા જના તમારી તબિયત સુધરી નહીં અને અહીં કેવી રીતે આપનેા રામ મહયો ?

મત્રી ! અહીંના ઝાડપાવ વ મીઠા ને મુરવાદુ છે ! પરીથી જાણવા મીઠા વચના 'રામ કેમ ન મટે ! વારાણસીના રાજાબવનમાં તે આપને રજવાદુ શકિતદાયા બોરાક અપાતા હોત અને અહીં તો જ મસના ઝાડપાવ મળે છે એ તમને કેમ મળે જિતરે છે ?

મત્રી ! જે ભોજન સ્વતઃતાપ્તવક મળે છે એ જ મર્વોતમ અને સ્વાદિષ્ટ હોય છે !

ધર્મની સુવાસ

૧૮૨૮માં બાપુના સત્યાગ્રહઆશ્રમમાં આંતર-રાષ્ટ્રીય બધુલ્લ મહાળની સભા મળી હતી તેમાં બાપુએ પ્રવચન કરતાં ધર્મપલટાની મર્યાદાને વખોડી કાઢીને કહ્યું કે, 'કૃષી રીતે પણ ન માનશો કે પારકા ધર્મને તમારા ધર્મને સ્વીકારે' એ કેટલાક ખ્રિસ્તીઓને ન ગમ્યું એ સાથે દલીલ કરતા એક બહેને ખ્રિસ્તી ધર્મપ્રચારનો બચાવ કરી બાપુને માથે પગ ન પૂછ્યો 'તમે બહી અને સ્વદેશીનો પ્રચાર કેમ કરો છો?'

જેમ કે આરોગ્યના નિયમોનો પ્રચાર કરું છું તેમ આનો પણ કરું છું બાપુએ કહ્યું

ત્યારે ધર્મનો પ્રચાર પણ એ રીતે ન થાય?

બાપુએ બાંધે (વસ્ત્રાધી જવાબ આપ્યો ને તેમાં ખ્રિસ્તીધર્મની સુવાસ ફેલાવવી હોય તે માટે કોઈને વટલાવવાની જરૂર નથી એ સમજાવતા દાખા આપ્યો. મારે તમને સલાખનુ પુરુષ આપવું છે એ આપવામાં તો દાયકા બાવલો પડે છે પણ, મારે એની સમજ જ તમને આપવી હોય તો ૨ મહાત્મ તો સુગંધ આપોઆપ વેશ કરે છે!

પાડોશીધર્મ

દક્ષિણ ગોસાને એક પાડોશી હતો તે દરરોજ નમાજ વખતે ખૂબ વાળ વગાડે અવાજ કરે, શોરબકોર મચાવે દક્ષિણ સાહેબના મુરદાશિ ચિહ્ન અને અનેક વાર ફરિયાદ કરે દક્ષિણ સાહેબ દબોશા કહે 'આપણે શા સારુ એના ઉપર બ્યાન આપીએ? આપણે નમાજમાં ચિત્ત રાખીએ કે એના શોરબકોર ઉપર બ્યાન આપીએ? આમ દરરોજ શોરબકોર થતો હતો અને દરેક ત સાહેબ ખામોશી રાખતા હતા એક દિવસ શોરબકોર ન મળળ થો દક્ષિણ સાહેબે પૂછ્યું, આજે કેમ પેલાનો અવાજ સળંગાયો નહીં?

મુરદાશિએ કહ્યું, 'એના ઉપર કેસ ચાલે છે'

તરત દક્ષિણ સાહેબ નીકળી પકવા, કાકેમની પાસે ગયા અને કહ્યું 'આ મારો પાડોશી છે અને મારે એની સાજ રાખવી જોઈએ ને એણે એનો

ગુનો કર્યો હોય કે ને માફ ન વાધીબીનને નકશાન નહીં થાય તો એને છોડી દેવાની મહેરબાની કરો. પણ ન્તે એવો ગુનો કર્યો હોય કે જેને માટે ચોરો દડા લઈને એને છોડી દઈ શકાતો હોય તો એને છોડી દેવાની મહેરબાની કરો, પૈમા કુ બરી દર્દસ. દક્ષિણની વિનંતીથી કાકે પાડોશીને છોડી મૂક્યો.

આ બનાવની પેતા પાડોશી પર ખૂબ અસર થઈ પોતાના કુળની એને સરમ ભીપણ અને જેમ વિચાર્યા થયો તેમ દક્ષિણ ગોસાની ઉદારતા અને પોતાની અવપતાનુ તેને જ્ઞાન થઈ ગયું અને બધી અવગળાઈ તેણે છોડી દીધી

ધર્મવરની કૃપા વરસી

ઉત્ત પ્રદેશમાં પદવાયા કરતા વિનોબા સેવદરાજ આશ્રમમાં બધી પહેરવા હતા, ત્યાં મૌની સભા થઈ દક્ષિણની મેદની એમની અર્ધવાણી જાળવા એકઠી થઈ હતી ને સપૂર્ણ સર્વિત ભળીને એવી હતી વિનોબા બોલવાનું શરૂ કરતા હતા ત્યાં તો આકાશમાં વાદળ ધરામાં અને પછી તો મોર મોરજેવાં ફોરા પડ્યા તથા સભામાં એક સાથે ટપોટપ છત્રી ઉલટવા લાગી વરસાદથી ડરીને કોઈ સભા છોડી ગયું નહીં તેમ અભવસ્થા પણ થઈ નહીં

વરસાદ પડતો હતો જતા વિનોબા તો ઉધાડે ડિને જ બેઠો હતા સભામાં છત્રીએ ઉલટીને જ વિનોબાએ કયું ભાષ્યો! ધર્મવરની કૃપા વરસી રહી છે એની આડે છત્રી ન ધરો, જુઓ કુ ઉનાડો બેઠો છું તેમ તમે પણ ઉનાડા બેમો. મારી ઉપર ધર્મવરની કૃપા વરસી રહી છે તમે પણ ડીની ભો

અને સભામાં જાણે અમકોર થયો ટપોટપ છત્રીએ બધે ચલા લાગી!

વીસ મિનિટ સુધી ધર્મવરની કૃપા વરસી અને પહેરેક દક્ષિણ મજુસોએ ડીની! પછી વરસાદ બધે ચલા વિનોબાએ પ્રવચન શરૂ કરતાં કયું ધર્મવર આપણી કસોટી કરી અને પારભીતવા આઝાદી પછી આપણી એ રીતે કસોટી થઈ રહી છે ધીરજ રાખીશું અને ત્યાજનો માગ આંતરગીયુ તે એમાંથી પસાર થઈશું

હઝરત અલી ધણી વીર પુરુષ હતા. હા શુ છે એ તે એ કદિ જાણતા જ નહોતા અને દુશ્મનને મદી પીઠ બતાવતા નહિ.

એક વખત સૈયદ હમ્મ કેવુસે હઝરત અલીને નકાહમાં જવાની તૈયારી કરતા જોયા. અલી ખખ્તર વગેરે ન પહેરતાં સાધારણ કપડામાં સજ્જ થતા હતા. એ જોઇ તેને ખૂબ જ નવાઈ લાગી અને તે પૂછવા લાગ્યા, ‘અરે આ શુ જનામ ? આ કઈ લકાઈમાં જવાના હશે ?’

“નથી ખખ્તર પહેવું” નથી ટોપ ચૂક્યો અને એમ ને એમ તાદા વેશમાં લકાઈ શી રીતે લડશે ? નકાહમાં આવુ જોખમ એકઠો નહિ આપતી જિ હગી નરહામતે માટે ધણી કિમતી વસ્તુ છે એને અમે તેમ ફેડી દેવાનો આપને આધિકાર નથી માનો કે અચાનક આપને એકાદ તીર લાગી ગયું અથવા નો તનવાગ્નો જાડો લાગો ગયો અથવા ભાનો સરીર વીધીને સોજા વો નીકળી ગયો તો શુ થાય ? હવે આપને ખાતર નહિ તો પશુ ઈલામને ખાતર આપતી જિ હગીની સબળ નેવી જોઈએ આવા વખતે આપનું ખરુ એ તો દરેક મનુષ્ય જ થયું જ ગણાશે.

હઝરત અલીએ જવાબ આપ્યો. ‘ખખ્તર પહેરવાનો શી અર્થ છે ? હું અમે તેટલા નક્ષત્રના સાધન રાહુ અને તનો ઉપયોગ કરું તો પશુ મોતથી થેડો બચાનો છે ? એના પંજામાંથી છીને ક્યા નાસી જઈશ ? મારા મુલ્યની તિથિ વાર, ધડી અને પળ બધું બુદ્ધિના દરનાગમાં નક્કી થઈ ચૂક્યું છે જ્યારે એ ધડી પગ આવશે ત્યારે મોત મને એ લાવી લેશે પછી એને કુકમ મારાથી પાછો ફેરી સકારો નહિ એ વખતે ખખ્તર પહેવું દરો તા જવું પડ્યું અને નહિ પહેવું હેય નો પશુ જવું પડ્યું એમાંથી કાંઈ ચીજ અને બચાવી સકારો નહિ અને એ ધડી પગ ન આવે ત્યાં સુધી દુસલામત હું એટલે મને

કાંઈનો હર નથી.”

આટલું કહીને એ લકાઈમાં ગયા અને જહાદરીથી લડી ધણી શત્રુઓનો પરાજય કર્યો અને જગ છતી સહીસતામત વેર પાછા આવ્યા.

હઝરત અલી ધણીવાગ લકાઈમાં જતા ત્યારે ઘાડા ઉપર બેસવાને જાહેરે જોઈ ઉપર સવારી કરતા આ જોઈ એક વખત એક માણસે તેમને પૂછ્યું,

‘અમ મે અલી મામાન્ય રીતે આપ દમેશા જોઈ ઉપર જ સવારી કરતા જોવામાં આવે છે ને ઘોડા ઉપર મેસતા નથી આનુ કારણ શુ ? શુ આપને ઘોડા ઉપરથી પડી જવાનો હર લાગે છે ? કે પછી બીજું કોઈ કારણ છે ? જોઈ કરતા ઘોડો આપને વધારે ઝડપથી જવા જવું હોય ત્યાં લઇ જાય જોઈ ઉપર મુસાફરી કરતાં કેટલી વાર લાગે.’

અલીએ કયું, ‘એ કારણે જ હું જોઈ ઉપર મેસુ છું ઘાડા ઉપર તો શરત રમવી હોય ત્યારે મેસાય અથવા ખૂબ ફૂલવવો હેય દોડાવવો હોય ત્યારે એના ઉપર સવારી ચાલ લકાઈમાંથી લાગી જવું હેય ત્યારે જશુ એ કામ આવે પશુ લકાઈમાં હું કદિ દુશ્મનને પીઠ બતાવતો નથી કે જીવ લઇને નાસી જતો નથી તેમ જીવ જચાવવા નાસી જતા મૈનિકનો દુશ્મન હોય તો પશુ પીડા કરતો નથી તો પછી લોડાની અને શી જરૂર પડવાની છે ? ઘાડાની ઝડપી ચાલ કે દોડને કારણે જ હું તેનો ઉપયોગ કરતો નથી ને જોઈ ઉપર સવારી કરવાનું જ વધારે પસંદ કરું છું. કાણુ એની અતિ પ્રમાણમાં ધીમી છે એ ખૂબ તેજથી નસી જઈ શકે નહી

“અને હું ખૂબખાર જ ગયા લડતો હોઉં છું ત્યારે તે શાંતિથી ત્યાં ને ત્યાં જ રહે છે આથી મારી તાસીરને તે વધારેમા વધારે અનુકૂળ આવે છે.”

અલીની નિર્ભયતા અને જહાદરીઓ ઉત્તર સભળી પેનો માણુમ દાન થઈ ગયો.

નિઝામ હમા મરત છે કેકે સુજ્જન

નથી પુછતા એ કદર કેહત કરશે । અનિલ

નમતો પહોર હતો. પ્રકૃતિએ ચારે કોર સુંદર આકર્ષણો વેળાં દર્શાવ્યાં. અને એ આકર્ષણોમાં એકરૂપ ધર્મ, પોતાનાં કેમકે પ્રભુજનન સંસ્કૃતિ સંત ક્રાન્સિસ ગૂંબચોને રસ્તે ચાલ્યા જતા હતા.

ત્યાં, અચાનક જ પાછળથી કોઈએ તેમને બોલાવ્યા. તેમણે પાછળ જોયું, તો શ્વાસભરે દોડતો એક યુવાન તેમની તરફ આવતો હતો. તે થોડી ગયા થોડી ક્ષણોમાં જ યુવાન આવી પહોંચ્યો. આવતાવેત જ તેણે પૂછી નાખ્યું, “આપ ગૂંબચો જાય છે ને ?”

સંત ક્રાન્સિસે સાતિથી કહ્યું, “હા.”

“તો —” પેલા યુવાને કહ્યું, “આપ આવ્યારે આગળ ન વધોશો.”

સંત ક્રાન્સિસે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું, “કેમ ?”

યુવાન બોલ્યો, “અહીંથી થોડે જ દૂર, મહા વિકરાળ અને આત બપોરે વરુઓનું ટોળું ઊભું છે. આપ ત્યાં જશો તો આપને.....” તે આગળ બોલતો અટકી ગયો. તેના મોઢા પર ભય અને ચિન્તાની રેખાઓ ઉપસી આવી. તે જોઈ ક્રાન્સિસ ખડખડાઈ રહ્યો પડ્યો.

પછી, પ્રેમથી તેમણે યુવાનનાં અંગે હાથ મૂક્યો અને ધીમેથી કહ્યું, “ભલા યુવાન ! વરુ તો પાપી

દોષ તેને જ કરડે છે. પવિત્રને તે કંઈ જ કરતાં નથી. પશુઓમાં પણ માનવના જેવા જ ગુણો હોવાયેલા છે, એ કેમ ભૂલી જાય છે ! ભલા ! પ્રેમની પ્રભુતા કોને અસર નથી કરતી !... હવે તો હું એ રસ્તે જવાનો જ.”

અને અનેક વિનવણી છતાંય સંત ક્રાન્સિસે આગળ ઝગે ભર્યાં. કેવડલથી પ્રેરાઈને પેલા યુવાન પણ પાછળ ગયો.

થોડે જ દૂર વરુઓનું ટોળું એકું ઢાંચું, સહેજ પણ ગજારાયા વિના આગળ વધીને ક્રાન્સિસે ટોળાને કહ્યું, “ત્યારાં વરુઓ ! આવો આપણે ભેળાં મળીને સુખદુઃખની વાતો કરીએ, ચાલ્યાં આવો, આપણે એક જ ઈશ્વરનાં સંતાન છીએ.”

વરુનું ટોળું થોડીવાર સત ક્રાન્સિસ સાથે તાકો રહ્યું. પછી જાડુષ અસરની જેમ ઢાંચું, બધા વરુ ઊભાં થયાં, બારા બારવાઈની નજીક સરે તેમ ક્રાન્સિસની નજીક સર્પાં, વર્ષો જૂની ઓળખાણ હોય તેમ પોતાનાં શરીર ક્રાન્સિસના શરીર સાથે ધસવા લાગ્યાં. ક્રાન્સિસે પણ હતથી દરેક પર પોતાનો પ્રેમજરતો હાથ ફેરવ્યો. પશુની પશુતા વિધીન થઈ ગઈ. સૌ નાચવા ને ફરવા લાગ્યાં. ક્રાન્સિસે પણ તેમાં સાથ પૂરાવ્યો. પેલા યુવાન સ્તબ્ધ બનીને એ પ્રેમ-દાવ નીરખી રહ્યો.

* ચંદ્ર બની કોઈનાં જીવન-ગમનને ઉભળી ન શકો તો કેઈ નહિ, (કેવડ રાફૂ બની કોઈનાં જીવન-ચંદ્રને પ્રસો તો નહિ જ !

* ટોચે (વરાળનારને પલકારમાં તલેટીમાં ધડેલી દેવા કોઈ સમજી હોય તો અહ કારની આંધી !

* હું પથ્થર બનવાનું પણ પસંદ કરું-વું એનાં શિલ્પી બને તો !

* હું પ્રસન્ન થઈ માનવાનું કહીશ, ત્યારે તારા હાથમાંના સુદર્શનચક્ર કરતાં હું તો કાતક પદ્મ બનવાનું જ પસંદ કરીશ.

* મોઢાંશ મેં ચાગી નથી, મેં તો જીવનમાં સદા ખાટારા જ વાંછી છે-મનના કાટનો નાશ કરતી ખાટારા !

* તેજનું તરણું વાંછ્યું હવું, તિમિરનો કુંચર નહિ !

* ‘તમે ક્ષમરના અસ્તિત્વમાં માનો છો ?’ અને પૂછવામાં આવ્યું- ‘એક કુલમાં રહેલી ફારમના અસ્તિત્વ અંગે અને જગત પણ કહે નથી.’ મેં જવાબ આપ્યો. - નાથાસાસ દત્તાણી !

અમારી શરીમાં એક ફૂતરી છે.
તેને જ બચ્ચા છે. પૂરવું આવાનું
મળવું નથી એટલે તે સુકાઇને
લાડ્યા જેવી થઇ ગઇ છે. હાડકાં-

પાંસળાં દેખાય છે. છતાં... પેલા જ બચ્ચાંઓને કાળજી-
પૂર્વક ધવડાવે છે. બચ્ચાંઓ જોનારી જેમ તેને
વળગી પડે છે તો ય તે ભસતી નથી બસ, કોઇ હાંત
તપસ્વીની જેમ માતૃત્વનું કર્તવ્ય બજાવે ભણે છે.

આ પ્રેરક દૃશ્ય જોઇને મને દમૈયાં ગોપીની
જ યાદ આવી છે. ગોપી અમારે ત્યાં કામ કરવા
આવે છે. ચહેરા ઉપર સુકાપેલા ચહેરા ઉપર-ફિક્કું
તો ય મીઠું રિમત. બીનેાં છનાંચ તેજસ્વી બાન-એ
તેજ તો જીવન પ્રત્યેની અખૂટ અહામાંથી જ આગળું
દરી ને ? કપાળમાં મોટો ચાદો અને 'જહેન' વાસણ
થવા કે ? 'નો વિશિષ્ટ રજુકો સંજ્ઞાતા જ ગોપીની
કંપનાઝમી સંપૂર્ણ થાય !

અમારે ત્યાં તે વર્ષેથી કામ કરે છે, પરંતુ કદી
કોઇ પશુ ચીજ તેણે આવીપાછી કરી હોય એમ
મને યાદ નથી-યાદ નથી શું ? હું જેવી કંપના પશુ
ન કરી શકું. 'મેં' એને સત્તર થોડાંવાળું લુગડું
પહેરતાં અનેક વાર જોઈ છે, પરંતુ કદીય વિચા-
ખાનું-મારી પત્નીનું-બીતરેલું લુગડું તેણે માચ્યું
નથી. વિચાખાનાં રંગબેરંગી વસ્ત્રો જોઈને તેણે કદી
આંખમાં ધ્રુપાંનાં ઝાંઝાવા આપવા લાગ્યા નથી.

સ્નેહસંસ્કૃતિ

ભગવતીકુમાર રામાં

જીવનના શરીર પર એ અહાનાં
જરિયાન વસે એહતી, એ શું
ઓછાં હતી ?

એ ગોપીને જ બાળકો હતાં-છે.

એના બેદરકાર અને રખડુ પતિની એ એકમાત્ર ભેઠા
ભિંદગીભર નેને કુ. જો જ મળ્યાં છે એને આ અધો
કાળ બાળકો ય મળ્યાં હતાં, જેમાં સુખ જોવું કે
દુઃખ એ દિલની દેહતા પર અવલંબનું હતું. જરૂર,
આજના દિસામે તેના જેવી અધિમન સ્ત્રી માટે એ
બાલવલ્લભર લગ કર-ધનધનતા રજુવી લઇ જનારી
નીવડે, પણ ગોપીના હૈવાના ઝરણે એ રજુને પણ
ઉપવન બતાવી દીધું હતું.

ઉપવન એટલે શું ? કળીઓ, પુષ્પો, સુગંધો,
લુલુચેલોનાં ખીતો... આ બધું ! ના, ઉપવન એટલે
પાતખરને પણ સદન કરવાની, હરને મુખે આવ-
કારવાની પ્રેરણા દેતી જીવનઅહાનું જીવંત પ્રતીક !
ગોપીનું જીવન આવું ઉપવન હતું; જ્યાં કુલેમાં
આજ હતી, કળીઓમાં ઝેર હતું; વસંતમાં વિષ
હતું-છતાં સુગંધ હતી સૌરભ હતી-પ્રેમની !

વર્ણીવાર મારી પત્ની વિચાખા તેને કહેતી :

“ગોપી ! તને આ બાળકો અને આવા ધણીથી
જરૂર જ કંઠાળો નથી આવતો !”

ત્યારે ગોપી જવાબ દેવાને બદલે એક એવું
રિમત કરતી જેથી વિચાખાને પ્રમત પૂછવા બદલ

પમાતાપ જ થાય । એ સ્મિતમાં હતી જીવનનાં રહત પીંજવાની કક્ષિત ।

એકવાર મારે ત્યાં મારો મિત્ર જ્યંત તેની પત્ની શીલા સાથે થોડા દિવસ માળવા માટે આવ્યો. અમે ખંને જૂના મિત્રો, એટલે મળીએ ત્યારે ખૂબ આનંદ અનુભવીએ એ સ્વાભાવિક હતું, પણ આ વખતે જે બેઠું કે જ્યંત અને શીલાનાં મુખ ઉપર અમંગીની પથરાઈ હતી. મને તેમની આ વ્યથાનું કારણ સમજાતું નહિ.

એક દિવસ હું અને જ્યંત ફરવા મથા ત્યારે જે તેને તે વિશે પૂછ્યું. થોડી આનાહાની કર્યા પછી તેણે કહ્યું,

“બહુ નાનુક પ્રશ્ન લેજો થયો છે.”

“એમ ?”

“હા, હું જાણું છું કે હું ભારતીય સંસ્કૃતિમાં જ પુણી અઢી ધરાવું છું ?”

“હા.”

“ભારતીય સંસ્કૃતિ એટલે પૂ. બાપુજીના સિદ્ધાંતો એ કે ખરું ?” “જરૂર.”

“બાપુએ બ્રહ્મચર્યની હિમાયત કરી છે. અને માત્ર સંતાન-પ્રાપ્તિ માટે જ પતિ-પત્નીને મનબંધ વ્યાજબી ગણાવ્યો છે એ કે ખરું ન ?”

“હા.”

“અહીં જ મતભેદ લેજો થયો છે. બાપુએ જે કહ્યું છે તે હું યોગ્ય માનું છું. શીલા નથી માનતી. એને જાણકા નથી જોઈતાં અને સાથે બ્રહ્મચર્ય પણ નથી જોઈતું. એ તો અર્જુનિરોષનાં સાધનો દ્વારા સંતાનનિવંશન કરી છે.”

જ્યંતના ચહેરા પર પ્રત્યક્ષની રેખાઓ હૃ ૨૫ ૫૮ નોંધ સકેતા હતો.

તરત જ મારી નજર સમક્ષ ગોપીની જવ લંત મૂર્તિ અમંગી મઠ. વિરોધભાસનું એક અદ્ભુત દૃશ્ય રચાઈ ગયું. ગોપી અને શીલા । પૂર્વ અને પશ્ચિમ । સત્ય અને અસત્ય । સાચું શિક્ષણ છેરનેહનું, મમતાનું, અદ્વાયનું—જે ગોપીની જિંદગીના અણુઅણુએ પચાવ્યું હતું.

તરત જ મેં જ્યંતને ગોપીના સમગ્ર જીવનની વાત કહી. ત્યારે તે બોલી લીધો, “હું એને—ભારતી

નારીને—જોવા માટે આવ્યો થઈ ગયો છું. શીલા જેથી શિક્ષિત સી કરતાં ગોપીનું રચન મલું લેવું છે.”

અને પછી તે આખો રસ્તો તેણે એ જ વાતો કરી. અમે ઘેર આવ્યા, ત્યારે ગોપી લમી હતી. મને જોઈને કહે, “ભાઈ ! બુદ્ધિને, બહેન મને જે દિવસની રજા નથી આપના.”

“તારે રજાને શું કરવી છે ?”

“ઓ ભાઈ ! મારો હોઠો ખૂબ મરિા છે.” કહેતાં તેની આંખો ભીની થઈ ગઈ હતી.

“પણ અમારે ત્યાં મહેમાન આત્મા છે...”

મારી પત્ની ગોપી, જે તેને વચમાંથી અટકાવીને કહ્યું, “કાંઈ વાધો નાહ. ગોપી ! જ તારે જોડા દિવસ પર રહેવું હોય એટલા દિવસ રહેજે.”

અને તે ખુશ થઈને ચાલી ગઈ

મરી ય આંખોમાં ઝળઝળવા દના. હ ઉકારાં હોવા છતાં નિમાર પડેલા જાળક માટે તીવ્ર વેદના અનુભવની એ સ્ત્રીને સાક્ષાત વાસદેવપૂર્તિ જ હોવાય ને ! અને મને ખાતરી છે કે જે મેં તેને રજા ન આપી હોત તો તે જરૂર નેહરી સદ્ગા છોડી દેત । એક દિનિએ તો તેના એકાદ બાળાનું મૃત્યુ મરી જ જીવન માટે આશીર્વાદપૂર્ણ નીવડે, બાર આંખો થાય, પણ...ભારત, સંસ્કૃતિ, બાપુજી, અઢી...!

અને શીલા ? હા.

ગોપીની જીવનકથાની જે શીલાને સંભળાવી. વચ્ચે વચ્ચે જ્યંત ગોપીની પ્રશ્ન લા કરે જતો હતો. જે બેઠું કે શીલા ઉપર કાંઈક અસર થતી હતી ખરી । ખરેખર, જ્યારે વાત પૂરી થઈ ત્યારે શીલાની આંખોમાં આંસુ હતાં. શીલા રડતી હતી—અમત્યની આંખખથી, સત્યના સાવથી

જ્ય ત હસતો હતો—ભારતીય સંસ્કૃતિના—બાપુના સિદ્ધાંતોના વિજયથી ।

હું સ્થિતપ્રજ્ઞ હતો—મારું અંતર ગોપીને નમતું હતું. પશ્ચિમ પૂર્વમાં આવીને પૂર્વમય થઈ ગયું હતું પશ્ચિમમાં ડૂબેલો સરજ વજી પૂર્વમાં આવીને પ્રકાશનો હતો... સમગ્ર વિશ્વની સંસ્કૃતિ વ્યક્તિત્વ જીવનમાં એક જની હતી.

પૂ. બાપુનું પશ્ચ એ જ સ્વપ્ન હતું ને ? —સ્નેહસંસ્કૃતિ કેલાવવાનું ।

જૂના કાગળની એક વાત છે એક માણસ હતો તેને પ્રારબ્ધમા એટલી અપૂર્વ શક્તિ હતી કે ન પૂછેા વાત એક દિવસે એકા એકા તેને વિચાર આવ્યો કે મનુષ્યના પ્રારબ્ધમા જે થવાનું નિર્માયુ હોય છે તે જ થાય છે મનુષ્ય લાખ પ્રયત્ન કરે તોય તેના ભાગ્યમા નહિ નિર્માયેથી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, અને જે વસ્તુ તેના ભાગ્યમા હોય તે કોઈ પણ પ્રકારે તેને મળીને જ રહે છે માટે, કોઈ પણ વસ્તુ માત્ર મનુષ્યે મહેનત કરવાની કશીયે જરૂર નથી!

એ વિચાર પડીતેણે કશીયે મહેનત ન કરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. થોડી વાર પછી તેને ભૂખ લાગી એટલે તે સ્ત્રીધો બિપજ્યો એક બાગમા અને ત્યાં જઈને દ્રાક્ષથી લચી પડેલા એક દ્રાક્ષ વૃક્ષની નીચે પોતાનું મો જુલું નાખીને સૂતો, કે જેથી દ્રાક્ષ સીધી તેના મોમા આવીને પડે

આમ ને આમ ઘણી વાર સુધી તે સૂતો રહ્યો, પરંતુ એકેય દ્રાક્ષ આવીને તેના મોમા પડી નહિ પછી, ભાગ્યસભાગે, દ્રાક્ષનું એક જૂમણુ વૃક્ષ ઉપગ્રથી નીચે પડ્યું, પરંતુ તે ત્રીધુ તેના મોમા નહિ પડતા, તેની છાતી ઉપર પડ્યું છતાંય પેલા પ્રારબ્ધવાદીએ એ દ્રાક્ષને ત્યાંથી ઉઠાવી પોતાના મોમા મૂકવાની નમ્દી લેવાનું પણ યોગ્ય ધાર્યું નહિ તેને કુટ્ટરે શ્રદ્ધા હતી કે દ્રાક્ષ ત્રીધી તેના મોમા આવીને જરૂર પડશે!

આમ ને આમ સમય વીતતો જયો અને તેની ભૂખ પણ વધતી ગઈ, પરંતુ એક પણ

દ્રાવ તેના મોમા પડી નહિ અમલ ભૂખને કાગળે તેનો આત્મા ભેચન થઈ રહ્યો હતો એટલામા એક ઘોડેસ્વાર ત્યાંથી પસાર થતો હતો તે પેલાની નજરે પડ્યો એટલે તેણે લાચારીએ પેલા ઘોડેસ્વારને ધૂમ પાડી “અત્યા, લાઈ ઘોડેસ્વાર! જરા અહીં આવજે”

કોઈ દુ જી માણસ હશે એમ ધારીને પેલા ઘોડેસ્વાર તેની નજર ગયો, અને જાણે તેની દયા ખાતો ન હોય તેમ જાણ્યો, “ભાલ, ભાઈ શુ કામ છે?”

પેલા પ્રારબ્ધવાદીએ પહેલા પોતાનો હાથ પોતાની ઠી તરફ વાળ્યો અને ત્યાં પડેલા દ્રાક્ષના જૂમણા પ્રતિ ઈશારો કર્યો અને પછી પોતાના મો નજર હાથ લઈ જતા કહ્યું “ભાઈ આ દ્રાક્ષના જૂમણાને મારા મોમા મૂકી આપ અને ઘણી જ મૂખ લાગી છે”

ઘોડેસ્વારે વિચાર્યું કે, આ માણસ લૂલો નથી એના હાથ ભરાબર કામ આપી શકે એવા છે એટલે તેણે પૂછ્યું “લવા માણસ! તારા હાથ તો મવામત છે પછી તું તારે હાથે જ એ દ્રાક્ષને તારા મોમામા માટે નથી મૂકતો?”

પેલા પ્રારબ્ધવાદીએ કહ્યું “મને શ્રદ્ધા છે કે, જો એ દ્રાક્ષ ખાવાનું મારા ભાગ્યમા હશે તો હું કશોય શ્રમ નહિ કરું તોય એ દ્રાક્ષ મારા મોમા આવીને પડશે!”

આજવાળા માલજતા જ પેલા ઘોડેસ્વારનો મિલજ હાથથી ગયો, અને તેણે પેલા પ્રારબ્ધવાદીને જોરથી એક લાત મારીને કહ્યું “આજ સના લડાર! તારા લૂલા પ્રારબ્ધને છાતીમાથે આપીને પડ્યો પડ્યો ભૂખે મરી જા”

એક દિવસ એક લાકડાં વિનોજને કેયુ ગાંધીજીએ પોતાને હાથે અનાજ સાફ કરી દગી બોડા મીચી દુકામા ભતમહેન કરીને અમની પ્રાતઃકા વધારી છે

વિનોજના કહે ના એમ નહીં અમની પ્રાતઃકા કોઈ મહાત્માએ વધારી નથી પણ ખુદ અમની જ એટલી પ્રાતઃકા છે કે એજે મહાત્માને પ્રાતઃકા આપી આજે ભાગતમા મોપાલની જે પ્રાતઃકા છે તે એના મોપાલને કા છે જ છે!

મૃત્યુનું કારણ

ધારજગમમાં એક ઝોતભી નામની જલ્દ આઘાણી તપસ્યા કરતી હતી. એકાન્ત સ્થળે આવેલા પોતાના મંદિર આશ્રમમાં એ સાધના કરતી.

એના એકના એક પુત્રને સાથે દંડદોષો. અને તેથી પુત્ર મરણ પામ્યો. જે સાથે પુત્રને દંડદોષો હતો એ જ સાપને અણુનંક નામના માણસે પકડ્યો અને તે ઝોતભી પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો. 'દેવી આ દુલ્હ સાથે તમારા પુત્રનો પ્રભુ લીધો છે. તમે કહો એ રીતે હું આ સાપનો પ્રાણ લઉં, કહો તો એને જીવતો બાળી નાખું, કહો તો એના કંઠકંઠકા કરી નાખું એને જીવતો તો ન જ છોડાય.'

ઝોતભીએ કહ્યું. 'દલુડ બેસમજ છે તું આ સાપને છોડી દે એને મારવો નથી. થવાનું દલુડે તે ઘડું ઘડ્યું, એને કોઈ ટાળી શકે તેમ ન દલુડ જે માણસ આ બાજે છે તે સાપની દલ્લા કરીને શા માટે પાપ વહોરે? અને નક'નો લાગી અને?'

અણુનંક બોલ્યો. 'દેવી! બીજાને સકટમાં બેસાડે જલ્દ માણસો તમારી જેમ જ દુખી થાય છે પણ તમને કહેતું સ્વસ્થ માણસને અસર ન કરે, હું તો ખિન્ન થયેલો છું, અને હું આ સાપનો જીવ લઈશ જ. તમે પણ પુત્રમરણનો શોક બૂધી જાઓ.'

'એ સાપુ' છે કે મારા જેવી અવસ્થામાં રહેનારને શોક નહીં થાય મારા બાળકનું મૃત્યુ સર્વદેશથી થવાનું દલુડ અને ઘણું. એટલે હું સાપને મારે એ હું નથી ઇચ્છતી હું સાપને ક્ષમા કરીને છોડી દે.

અણુનંકે હાં કરી 'જીવતે મારવો જ જોઈએ.'

'અણુનંક! જીવતે પકડી તેને માત્રાથી શો લાભ? એને મુક્ત ન કરવાથી કઈ કામના સિદ્ધ થઈ જવાની છે? એવું કહ્યું કારણ છે કે હું સાપને ક્ષમા ન કરું શા માટે? મોક્ષના સાધનથી વચિત રહું? ઝોતભીએ સમજાવતાં કહ્યું

અણુનંક તો તામસી દના એણે ફરી દલીલ કરી 'સાપને છોડી મુક્યું તો તે તમારા પુત્રની પેઠે બીજા માણસને પણ કરડી તેનો પ્રાણ લેશે એકનો જીવ બચાવી અનેકના જીવને લાચારી શા માટે મુકવા?

માટે તમે મને સાપને મારતા રોકો નહીં.'

આમ, વારવાર કહેવા છતાં ઝોતભીએ સાપને મારવાની રજા આપી નહીં. ત્યારે બધનથી પડાતા સાપે માણસની વાણીમાં કહ્યું. 'અણુનંક! ઝોતભીના પુત્રને હું ડંચ્યો એમાં મારો દોષ નથી. હું તો પરાધીન છું. મૃત્યુએ મને ગ્રેયો અને આજ્ઞા આપી એટલે હું એને ડંચ્યો. કોપથી, અથવા મારી ઇચ્છાથી હું ડંચ્યો નથી આમ મૃત્યુ અપરાધી છે, હું નહીં. મારે મને પ્રાણદંડ ન દો.'

અણુનંકે કહ્યું 'બંધે તું તારી ઇચ્છાથી નથી કરડ્યો. પણ બીજાને આધીન થઈને અપરાધ કર્યો છે, માટે તું દોષિત છે, તને પ્રાણદંડ દેવો જ જોઈએ.'

સાપે કહ્યું 'જે રીતે માટીનું પાત્ર બનાવવામાં લાકડી અને પૈકું કારણભૂત હોય છે. છતાં તે કાગળને આધીન હોય છે, એ રીતે હું પણ મૃત્યુને આધીન છું' માટે મને દોષિત ઠેરવવો ઉચિત નથી.'

અણુનંક પોતાના મત પર મક્કમ હતો. એણે ફરી દલીલ કરી 'તું મૃત્યુનું કારણ કે કર્તા બને નહીં હોય, પરંતુ બાળકનું મૃત્યુ થયું છે તારાથી જ. માટે તને દેહદંડ દેવો જ જોઈએ.'

સાપે પણ ફરી દલીલ કરી 'યજ્ઞ કરાવનાર ઋત્વિજ જે રીતે ફળવા લાગી નથી, પણ યજ્ઞમાનને જ એનું ફળ મળે છે એ જ રીતે આ મામલામાં અપરાધનું દોષભારી મૃત્યુ જ છે.'

આમ અર્થ માલતી હતી ત્યાં મૃત્યુ આવી પહોંચ્યું એણે પોતાની નિર્દોષતા બતાવતાં કહ્યું. 'મેં જે કાંઈ કયું છે તે કાળની ગ્રેયજાથી એટલે ઝોતભીના બાળકના મૃત્યુનો દોષ મને કે આ સાપને નથી. જેવી રીતે દના વાલબાએ મને મન ફાવે ત્યાં બહી થી ત્યાં લઈ જાય છે એ જ રીતે હું પણ કાળને આધીન છું' આપુ વિશ્વ કાળને અનુસરે છે-સહુ કાળને આધીન છે. સસારમાં જેટલી પ્રજાતિ અને નિજાતિ, તથા ધર્મ અને તેમાં ફળ છે, બધા કાળને આધીન છે સાપ તું આ વાત બાજે છે, છતાં મને કેમ દોષિત ઠેરવે છે?'

આમ અર્થ આવતી હતી ત્યાં સ્વયં કળ આવી પહોંચ્યો અને કહેવા લાગ્યો. 'હું આ સંપદે મૃત્યુ કોઈ પણ અપરાધી નથી. આ બાળકે જે કમ' કર્યો હતો તેનાથી જ તેનું મૃત્યુ થયું છે એના વિનાશનું કારણ એનાં કર્મો જ છે.'

પૂર્વ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ વચ્ચે પૂર્વ અને પશ્ચિમ જેટલું અંતર છે. 'સાદુ' જીવન, ઉચ્ચ વિચાર' એ આર્થ' સંસ્કૃતિનો પાલો છે. 'જીવનની જરૂરિયાતો વધારવાથી સુખી થવાય છે' એ પશ્ચિમના લોકોનું સામાન્ય દ્રષ્ટિ છે.

'આ દેહ જન્મતની સેવા અર્થે' મળ્યો છે, ભોગને અર્થે' નહીં. પરંતુ 'જીવન માળવાથી દુઃખમાત્રમાંથી મુક્ત થવાય છે' એ આયોનો આદર્શ છે. જન્મતની સર્વ સમર્થ આપણા ભોગ અર્થે છે' એ દ્રષ્ટિ આધુનિક અર્થશાસ્ત્રીઓનું છે.

જો સૌ વર્ષ પહેલાં, અંગ્રેજોના પ્રભાવ આ દેશમાં નહોતા થયા ત્યારે, ભારતનું પ્રામજીવન સાદુ, ઉદ્યમી, પરગણુ ધર્મરપરાયણ, સ્વાશ્રયી અને નિર્ભય હતું. ઘોઠા ઘોઠા સામ્રાજ્યો આ દેશમાં આવી અને ગર્વા પશુ ભારતની સંસ્કારિતાને ઊની આંચ ન આરી. મગધમાં નંદ રાજ્યનું રાજ્ય હોય કે ચંદ્રગુપ્ત મૌર્યનું; દિલ્હીમાં અવગણાણ રાજ્ય હોય કે પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ. આપણું પ્રામજીવન પોતાની સ્વાવર્તની હોય સાતિપૂર્વક આકર્ષુ જણુ.

ખોરાક, પોશાક, રહેઠાણ શિક્ષણ, રક્ષણ, સ્વ-અહતા, આરોગ્ય દરેક ભાગનામાં એ સ્વતંત્ર હતું. કરવેરા ઉધગાવવા, અંદર અંદરના કેળવ્યા પતાવવા, એ તમામ કામ પ્રામજીવન દ્વારા થતાં. રાજ્યની કરી કબજ ન હતી.

ખેતી, જોપાલન, એ મુખ્ય વ્યવસાય હતા. તેને અંગે જરૂરી વસ્તુ ખેડવાવા નાના નાના માથોઘોગો હતા. લુહાર, મેઘી, દરજી, કુંભાર, કડિયા અને વણકર વગેરે વસવાયાં ખેડૂતો ઉપર નિર્ભર હતા. ખેડૂતો કારીગરોથી સ્વાધીન હતા.

પ્રામજીવન પરંપરાવર્તની હતું. જીવનમાં મુખ્ય ત્રે પાંચ ધીન્ની જરૂર હતી. અન્ન, વસ્ત્ર, ને આશ્રય; શિક્ષણ અને પ્રજનન નામ. પાંચેય વસ્તુ ગામમાં જ મળી રહેતી. અંગ્રેજ રાજ્યે આપણને પાંચેય ભાગનામાં પરાધીન બતાવી દીધા. એણે એણે કે માત્ર નાજીય ગીતે હિંદને ગુલામ નહીં કરી શકાય;

સંસ્કૃતિક રીતે તેને જીવનું પડ્યો.

ગાંધીજી સને ૧૯૧૫માં આફ્રિકાથી સ્વદેશ પાછા આવ્યા. ત્યારે તેમણે આ વસ્તુ એઈ લીધી.

'હિંદ એવડી ગુલામી ભોગવતું હતું', એક અંગ્રેજ સલ્તનતની અને બીજી પાશ્ચાત્ય સુધારાની, એ ભાગ એવડી કહ્યું હતી. ત્રીસ વર્ષની આશરીને લાંબી લડતને પંચિણે હિંદ રાજકીય ગુલામીમાંથી તો મુક્ત થયું, પણ સંસ્કૃતિક ગુલામીની પકડ ઊલટી વધુ મજબૂત બની. એમાંથી મુક્ત થવા માટે દરેક ભારતવાસીએ 'સાદુ' જીવન અને ઉચ્ચ વિચાર' એ આપણી આર્થ' સંસ્કૃતિનું દ્રષ્ટ જીવનમાં ઉનારવું નેહ્યું. રાજ્ય-પલટો થવાથી પ્રભને સુખ પ્રાપ્ત થયું નથી. રાજ્ય તો સમવડ આપી શકે. સુખ તો કેરળ સંતોષી જીવનમાં જ રહેલું છે. અને એવો આર્થસંતોષ ધર્મવર જીવની શ્રદ્ધામાંથી જન્મે છે.

ભારત મુખ્યત્વે ગામડામાં વસે છે. આપણી સંસ્કૃતિ ગામ સંસ્કૃતિ છે. અંગ્રેજોની નિશાળે બેઠેલા આજના ઘોઠા ભાગના રાજકર્તાઓ અને ઉચ્ચ અધિકારીઓ આપણા સામકાને ધૂરોપ-અધરીકા જેવાં સમવડ, વત્રીથી ધર્મધર્મતાં કરવા અને તેમ કરીને સુખી કરવા મથે છે.

તેઓ પૂરા પ્રમાણીક છે. તેમની ભાવના ઊંચી છે. તેઓ દેહભાંકતથી બરીબા છે. પરંતુ તેમનું હૃદયણિદુ પશ્ચિમની સંસ્કારિતા છે. પશ્ચિમના સુધારાના અનુકરણમાં વિનાશ છે. આ ભાગતમાં આપણા પૂ રાષ્ટ્રપિતાએ એક વર્તાભાષમાં બહુ સ્પષ્ટ વિચારો રજૂ કર્યા છે. તેમનું જીવન એ જ જન્મતને માટે ઉપદેશ સમાન હતું. 'સાદુ' જીવન અને ઉચ્ચ વિચાર' એ દ્રષ્ટ તેમના જીવનમાં ધૃતિમંત થયું હતું.

આપણી સંસ્કૃતિના તેઓ સાચા ઇતિનિધિ હતા. આજથી પંદરેક વર્ષ પહેલાંની વાત છે. એ વખતે ગાંધીજીનો મુકામ બારડોલીમાં હતો. શ્રી મોરીસ ક્રીસ્ટેન વન્સો થયા હિંદમાં આવી વસ્યા હતા. તેમણે 'ભારતના હ' એવ' હિંદી નામ ધારણુ કર્યું હતું. તેઓ એંગ્લોગમાં આવેલા વીજળાના ઘોઠા

કારખાનાના ઉપરી કના રાજકારણના અભ્યાસી હોવા ઉપરાંત તેઓ દિંદી તત્વજ્ઞાન અને અભ્યાસમાં ઊંડો રસ ધરાવતા, તેમજ ગાંધીજીને પ્રભુ કર્ણી :

ક્રીડમેન : “ પ્રજાતંત્ર્ય પશ્ચિમની સાથે જ્યારે દિંદનાં ગામમાં સરખામણી કરી જોઈ છું ત્યારે જાણે કે કું છે જ નિરાળી કુનિયામાં ફરતો હેલે એવો બાસ થાય છે. અહીંનાં ગામડાં સાવ નિઃક્રિય, નિરંતર, અને નિરાસ હી દેખાવ છે. જ્યાં વજા છે ત્યાંથી જરાય આગળ વધતાં હોય એવું દેખાતું નથી.”

ગાંધીજીએ જવાબ આપ્યો : “ ઉપરચોટિયા નજરે જુઓ તો એવું જ લાગે. પણ જો ફરે એ ભોંકાની જોડે વાત કરો ને તેઓ બોલવા મંડે તે ફરે તમે જોશો કે એમની છબીમાંથી જ્ઞાન ઝરે છે. પહારનો અણપ્રાપ્યના દેખાવ છે, તેની પાછળ આધ્યાત્મિક વૃત્તિનો ઊંડો ઝરો પડેલો છે. એને કું સંસ્કારિતા કહું છું. એની વસ્ત્ર તમને પશ્ચિમમાં નહીં જોવા મળે. ધૂરાપના કાંઈ ખેડૂત જોડે તમે વાત કરી જુઓ તો તમને દેખારી કે એને કશું કે આત્માની ભાવનામાં કશો રમ નહીં હોય. દિંદીય મ દીઆમાં તો અણપ્રાપ્યના પોષા નીચે જુલજુની સંસ્કારિતા છુપાયેલી પડી છે એ પોષા ઉભાડી નાખો, એ મામલાની નાંદરિય અને નિરંજના ફર કરે નોંદર, મંદકારી, રવન, નામરિક કેવો હોયો જોઈએ તેને સંસ્કારમાં કુદર નહીં તમને જોવા મળશે.”

શ્રી ક્રીડમેનના બીજા એક પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ફરી ગાંધીજી બોલ્યા “ આજે રાજવામાં થોડાં વજો. જોગો પગકાપાએ પહોંચ્યા છે. એમ કહી કાપ રહ્યા સાથે નજર નાખું છું ને ત્યાં જીવન મને આકર્ષક લાગતું નથી.

“ જામખતની આવામાં કહું તો ‘ માણસ માણુ’ જન્મ જન્મે પ્રજાને પ્રેરતાં આત્મા પ્રમાણે તો એથી એવું શું એવ થવાનું હતું ? અધુનિક ભાષામાં કહીએ તો, ‘ માણસ પોતાનું જીવનવ્યવસ્થાને વંત્રમાં એક જડ બીજા જોયો જતી જલ તે એના મનુષ્ય તરીકેના ગૌરવને એજ લાગે દરેક જીવન મમાજનો પૂણું સંસ્કારી, પૂરો વિકાસ પામેલો બન જને, એમ તું તો કહ્યું છું.”

“ પ્રામાણ્યએ સ્વાભાવી, સ્વયંપૂર્ણ જનવ જ

જોઈએ. અહિંસાને માર્ગે કામ લેવું હોય તો એથી સારો બીજો ઉકેલ હું જોતો જ નથી. મારા મનમાં એ વિચે રહે નથી.”

પૂર્વ અને પશ્ચિમ જન્મે દિશાઓમાં આજે યુદ્ધનાં વાદળ ઘેરાઈ રહ્યાં છે. એકને બોલે બીજાએ જીવનું છે. તેવે સમયે ‘ સૌના ભલામાં આપણું ભક્તુ’” એ આપણું પ્રાચીન સ્વરૂપ અપનાવવાની જરૂર છે. અને વ્યક્તિત્વ અને સામાજિક જીવનમાં આત્મસંતોષ, સમત્વ સાધવાની પરમ આવશ્યકતા છે.

ગાંધીજીના વિચારોને ‘ મહાત્માની ધોટી વાતો સંસારીને કા કામની ?” એમ કહી કાંઈ અભરાઈએ ચલાવે, જ્યારે ‘ એ ડોસાની ધણી વાતો જીવનચાલી હતી’ એમ કહી દસી કાંઈ તેમને મારેપ. જવાહર લાલ નહેરૂના નીચેના કપડે ઉપયોગી નીવડશે.

ત્યેક વર્ષ પહેલાં, બેંમરોર મુક મે મનેલી દિંદી પૈસાનિડોની પરિવહ સમક્ષ આપેલા એક મનનીય જ્ઞાપનામાં પડેલ જીવન

“ જીવું ભણતર પામેલા માણસોમાં જોને ર જીવનની કલ્પના કહીએ છીએ તે સ્ત્રી જરૂર છે છે સર્વાંગી સમતાનું જીવન. તેઓ પણા રજા તેઓ અનેક અસાધારણ કામો કરી કાં એમ પરંતુ સમતાથી અને સર્વાંગી પૂર્ણ જીવન કેવી ર જીવી કાપ તેની તેમને ખબર નથી હવે સવ એ છે કે રાહૂના, અને રાહૂ રાહૂ વચ્ચેના જીવન સમતા અને સર્વાંગી સુખેન કેવી રીતે અણુવે કારણ કે રાહૂનીય અને અંતરરાહૂનીય જીવનના પક્ષા કશી સમતા ખરેખર લાવવી કે તેને સાવ બા જવા દેવું એ વચ્ચે પસંદગી કરવાની છે.”

આવું સમજ્ય એ જ સંસ્કારિતાનું પ્રથમ ભદ છે. મીરામાં સમત્વને જ મોગ કમો છે. ઉપનિષદ પર્વને સમજીને પાસે મળેલો કે કારણ કે મ માંલવ, જાગરો એ જ આજના જનતામાં કુ અ મુગ હાગ્ય છે એ રોજનું નિષારણ પર્વ છે.

વિષયપ્રવળું ચિત્ત, ધુનિ જંગાન્ન ગકચાં નિયન્તું અહિંનાત્ત અર્થાત્ ધુનિર્દિનયમાત્મા

મંદકારિતાનો પાણે સમત્વ છે મમત્વનું સામે મેલ છે. પેલું ધર્મરિત્ત દ્વારા કેળવાયેલો સ્ત્રી એ પામ સાધન છે

ભાર

અકલીને મોઝ કહે છે 'અરે, મોર! તને નેહને દયાથી મારુ દિલ દ્રવી ઊઠે છે !

મોર કહે 'એમ કેમ, અકલીણી ?'

અકલી કહે 'આ તારુ બેડાળ ચરીર નેટલુ મોટુ તેથી ચ વધુ મોટુ લપમીદર તારુ પૂઠકુ છે ! હું બે ને કેવી હુળવી ફૂલ જેવી ફૂલો કઠુ છું ! તારી પાછગ તો લાગ્નેા ~ ઉત્પાત ભારે !'

મોર કહે 'તું જાને નકામી લેણાદેણા વગરની શોક કરે છે ? એટલુ નકકી બાણુજે કે ગૌરવની પાછગ હુમેશા ભાર હોય જ છે !'

સ્પષ્ટલાપી

વનમા વસત ખીની છે ફૂલ ફાયા છે જરા ચ થોભ્યા વગર ડોચવ દિનરાત ગીત ગાયા કરે છે એ ભેઈ કાગડો કહે છે

'ખીભે ડોઈ ધ ધો મગતો લાગતો નથી એવે વનતની ખુશામતના ગીત ગઠ કર્યા નાગે છે ?'

ગીતને થોભાવી, આઝઘટામાથી બહા નીડગી આવી કોચવ કહે છે 'મકાશય ! મ્યાથી આવલુ થયુ ?'

'હું તો સ્પષ્ટલાપી કાગડો છું !

કોચલ ઠહે 'ધન્ય છે તમે, નમસ્કાં તમને! સ્પષ્ટલાપાતમારે કંઠે મુગાકરહો! મારે મામ મિગ અને મત્યલાપા જ બસ છે !

હાસ-છત

એક દિવસ ગ ધેવ મધમાખી ઉપર ખિજ વાઈ પડી, કોણ વધુ ગદ્ગિતશાળી એ વિષે એમને જળરો મતભેદ ભાગ્યો ગ ધેલ કહે હુબગ પ્રમાણુ આપીને મિદ્ધ કરી ચકુ કે તારા હાથ મગ્તા મારો હાથ કયા ચ ગઠે !

મધમાખીએ નિરુત્તર બનીને આખે આમુ સાર્યા ત્યારે વનદેવીએ એને ધીરે રહી કાનમા કહ્યું 'ભાઈ, નિરુત્તર શાને થાય ? આટલી વાત ચોક્કમ બાણુજે એરમા તું હાં માને, પણ મધુમા તો છત છે ને ?'

અધિકાર

વસત ઉપર મૌથી વધુ અધિકાર ઢોનેા એ વિવાદમા જ બપોર થઈ ગયા બકુલ ઠહે 'સાલળો, ભાઈઓ! મારી મુગ ધધી વન ભરી ફળે છું મારે મારો અધિકાર !

પલાગે માલગી ડોલુ ધુણવતા કહ્યું 'ગગથી જ મે દિશાઓ આવરી લીધી છે !

ગુવામે જરા ખિજવાઈને જવાબ આપ્યો 'મુગ ધ અને શોભાથી તો વન ઉપર મે જ પ્રભાવ પાડ્યો છે !

અળુનેા છોડ કહે 'મુગ ધ શોભને તે શુ ઘાળીને પીશો ? મે તો ધરતીના પેટાગમા અહો જમાવ્યો છે માટીમા જ મે ઊંડા મૂળ ઘાટ્યા છે ! પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી અળુની જ છત થઈ !

પ્રતાપનો તાર

ગતદિવસ આમુકા ખાળતુ લીડુ લાકડુ એ જ વિચાર કર્યા કરે છે 'ઓહો ! આ મળ ગતા લાકડાનુતેજ દેટલુ બધુ છે ! એગિયાળો અધકાર તો ખૂણે લપાઈને ભણે અદેખાઈથી મરી રહ્યો છે ! આવુ અલવાગુ-તેજ મને ક્યારે માપકરો ?'

જલતો અગારકહે છે 'અરે ભાઈ, લીવા લાકડા ! ચેપ્ટાહીન વાસનાથી તું અમસ્તો પીડાયા કરે છે અમને જે મરી-જળીને મળ્યુ છે, તે તને શુ એમ ને એમ ખોગામા ટપકી પડશે ?'

લીડુ લાકડુ કહે 'એ આગમા ડોણ બળે ?' અગાર કહે ' તો ગહે બિધઈ મારે !'

હોય રજકલુ કાચલુ કે હોય મદિરનો કળશ,
મૂર્થ જેવા મર્દને ઝગમગનારો ભેઈએ ! -અનિવ

એ કોઈ ચૂટણીમાં નહોતા ચૂટાયા, એ કોઈ ગવર્મેન્ટ હીપાટમેન્ટમાં મોટા હોદ્દા નહોતા, જવનમાં ન તો કોઈ વાર એમણે પોતાની છબી પડાવી હતી કે ન તો કોઈ નવલ વાચી હતી એ મોટા નગરવાસી ન હતા એ તો હતા એક નાના શા ગામના રહેવાસી જે સ્થળનું નામ કદી ઇતિહાસના પાને ના લખાયું હોય એવા અંધે પોતાની જવન પૂણી કાતવા હતા

એમનો દૈનિક કાર્યક્રમ સાદાઈ ભરેલા ને નવચો હતો સવારે પાંચેક વાગે ઊઠેલું દાતે ખાવડર થસવો કોઠાળી લઈ ખેતરમાં જવું નૂર્ચાદા ઊગે એટલે ઘેર આવવું સ્નાન કરવું ન્નાન કર્યા બાદ દુગિયાની પાચસાત વૃદ્ધા પાસે ભાગવતનું વાચન કરી ધાર્મિક રસપાન કરવું બપોરે જમવાનો મમય થતા ગાતિ પૂલક જમીને ગામથોરે જવું ત્યા વડલાની ગીતગ છાયામાં દોડેક કલાક સૂવું વર્તમાન પત્ર વાંચવું સાંજે ઘેર આવી ઊંઘરોને ઉપ દેશ ભરેલી વાતો કહેવી નવ વાગે પોડી જવું

એમને સૌ દાદા કહે દરરોજ સવારમાં એ ખેતરે જાય ને ત્યાંથી આવે ત્યારે તો એમની થેલી ભરેલી જ હોય-વાવ લાલટમે તાથી, ફૂણી ફૂણી કાકડીઓથી, મઝાના કોડીમ ડાથી, કોઈક વાર તો પોપટા ય હોય લાવ-વણી બોર પગ્ગ ચૂટી લાવે ઘણી વખત તો સાકા પાપુ લાવે કઈ ના મળે તો અને શાક લાવવાનું શાના ભૂલે દાદા ?

“દાદા આવવાની તૈયારીમાં ચાવ ઊડવા દે, નહિ તો રહી જઈશ, આજે તો ટમેંગ લાવ્યા હશે કાવે કેવા મઝાના બોર લાવ્યા હતા એમ વિચાર કરતું દુગિયાનું દરેક બાળક દાદા ખેતરથી આવે ત્યાર પહેલાં તો ઊઠી જાય દાદા આવે એટલે દુગિયાના સૌ બાળકોની નજર ઝોળી પર જ હોય ” મને

મને ” કરતા બધા ય વીંટાઈવળે દાદા જે લાવ્યા હોય તે વહેચી દે, ને ખાલી થેલી લઈ ઘેર આવે એમની પાસેની થેલી ખાલી થઈ ગયેલી બેઠેને હું કહું, “દાદા, બધાને વહેચી દો છો, મારે તો કઈ જ નહિ ખાવાનું-મને લાવે જ ના કશું ”

દાદા કહે, “તે દાતણ કઈ ?”

‘ના’

‘તો પછી તને કઈ ના મળે’

‘હ હા’ હું રડવા માડું

“સારું ચાવ દાતણ કરી લે પછી આવું

‘થેલી તો ખાલી છે’

આ ગજવા ભરેલા છે ને ‘દાદા ફૂલેલા ગજવા બતાવે હું ઝટપટ દાતણ કરી લઉં ને જે કઈ લાવ્યા હોય તે હોરો હોરો ખાઈ

દાદા ખેતરે જતી વેળા કોઠાળી લેતા જાય ગાડાવાટમાં ખાડા ટેકરા હોય તો પૂરી ખોદી મરખા કરે કોઈકોઈવાર તો રસ્તામાં એટલા બધા ટાચલુ-ટિપ્પલુ કરવાના આવે કે દાદાને ખેતર ગયા વખરે ઘેર પાપુ ફરવું પડતું એમની કોઠાળીને પગ્ગ જે રાખ મહીને લૂહા રતુ ઘર લોવાનું મન થાય લૂહાર પણ નમજુ જાય એ જે રાખ મહીને ગોડાગી તેને ત્યા ન અપાય તો એ પોતે દાદા પામ આવે પૂછે ‘કેમ આ વખતે પાણી નથી બોસવું કોળા ગીતું ? માદા બાદા તો નંતા પડયા ને ?

ના એ કોઈ દિવસ માદા ના પડે એમનું માથું કોઈ દિવસ દુખ્યું માલજ્યુ નથી ગુમડું એમને ક્યારે ને કયે ઠેકાણે થયું તેની મને ખબર નથી જ્યારે જ્યો ત્યારે સાળ મમા નવરાશનો સમય દેડિયો કાતવામાં ગાળે એટલે એમના કપડા તો એમણે કાતેલા ચુતન માથી જ થઈ રહેતા

એક દિવસ એવું બન્યું-મારા મોટાભાઈ જગદીશ દોડતા દોડતા આ યા દાદા પામે કહે

“દાદા, નાથુકાકા આજે બહારગામ ગયા છે હે દાદા, એમનું પેલું નવું ઘર બધાય છે ને, તેના ટેકા ખસેડી આવું ? તે દિવસ આપણું ઘર બાધવાનું અડારુ એમણે જ તોડાવી નખાવ્યું હતું ને ? ”

“એમને ગમે તે એ કરે આપણે કોઈનું બૂરું ન કહીએ વેર, વેરથી નહિ, પ્રેમથી શમાવતા શીખીએ કયાથી વિચારો આવે છે તને ટેકો ખસેડી નાખવાના ”

અને જગદીશનું મોઢું તો જોવા જેવું થઈ ગયું તે નીચા મોઢે ત્યાંથી આવ્યો ગયો એક વાર તો એક ચોરને પકડીને દાદા કહે, ‘આના કરતા મજૂરી કરને ના મળે તો આવજો કાચથી અમારે ત્યાં પકડાયો ને ચોરી

કરતા તો જેલના સળિયા ગણવા પડશે, ને ઘેરી છોકરા બુજે મરશે તે વધારામાં .” અને ખરેખર અમારા જ ગામનો તે ચોર ખીજે દિવસથી અમારા ખેતરમાં મજૂરી કરવા આવવા લાગ્યો ને હજુય મજૂરી કરીને તે તેનું કુટુંબ પોષે છે

આ દાદાનું અવસાન બહુ અનુકૂળ સજો ગોમા થયું હતું જેની શરૂઆત સારી તેનો અત પછુ સારો એમના અવસાને ત્રણ વર્ષ વીત્યા અવસાન પ્રસંગે વર્તમાનપત્રોમાં તેમની છબી કે નાની મરખી નોંધ પણ નહોતી આવી પણ જીવન પૂણી એક મળગ તાતલો કાતો બહુનાર એ દાદાની મૂર્તિ મારા ચક્ષુ મામે તો જીવતી જાગતી જ શોભી ગઈ છે

માતૃભક્તિ

‘ધર્મચંદ્ર વિદ્યાસાગર’ નામ કોણે નથી સાંભળ્યું ? એક વેળા તેમની માતાનો પત્ર તેમના પર આવ્યો તેમાં લખ્યું હતું, ‘એકદમ જલદી આવો ધર્મચંદ્ર તે વેળા કલકત્તામાં રૂઝની મહાવિદ્યાપીઠમાં અધ્યાપક તરીકે કામ કરતા હતા તેમણે મુખ્ય પ્રિ સીપાલને છૂટી આપવા અરજ કરી પછુ તે નામ જીરુ થઈ આથી વિદ્યાસાગર રાજીનામાનો પત્ર તેમની સમક્ષ રજૂ કર્યો

તેમાં જણાવ્યું હતું કે ‘હું મારી માતાની લાચણીએને કુલારીને નોકરી માનુ રાખુ ને મને પોતાને લીધુંપતલું’ લાગે છે ’ મઆલક તો આશ્ચર્ય પામી ગયા તેમણે નમનું નેખ્યું ને રત્ન મજૂર થઈ

તેઓ અપોનાજી મિદનાપુર-પોતાને વતન જવા બિપ્લયા સાંજ પડી ત્યારે તેઓ દામોદરને કાઠે ચલતા આવી પહોંચ્યા રાત્રે નદી પસર કરવી મુશ્કેલ હતી આથી ખીજે દિવસે જવાનું નક્કી કર્યું. પછુ મવારે જવારે તે નદીકાંઠે આવ્યા ત્યારે તેમણે નદીનું સૈદ્ર સ્વરૂપ નિહાળ્યું. માછીઓએ હોડીઓ ચલાવવી બંધ કરી દીધી હતી તેમણે એક હોડીવાળાને બાર રૂકમ આપવાનું જણાવી પોતાને નદીપાર કરાવા કહ્યું. પછુ તે કે કોઈએ દિ મત કરી નહીં હવે શું કરવું ? ધર્મચંદ્ર વિમારમાં પડ્યા એ દશજુમાં તો તેઓએ વિચાર કરી લીધો ને નદીમાં ઝપ્તાવ્યું કાઠે લીમેરા સહુ બૂમો પાડવા લાગ્યા પછુ તેમણે કોઈનું કહેતું મણકાડું નહિ સહુ પે કારવા લાગ્યા કે “અ દેશુ શા માટે આપધાત કરવાને તૈયાર થયો છે ?” પછુ તેમણે પોતાની માતાના આશીર્વાચનના જળથી રક્ષણ પામી લન કર મેળવ્યોમાં પછુ પોતાનો મોગ કાઢ્યો, અને સ પૂર્ણ સહીસલામતીથી નદીને ખીજે કાંઠે જઈ પહોંચ્યા

ધન્ય છે તેમની માતૃભક્તિને !

—કિશન વાઘેલા

ન્યાયે ગર્વ થયો નિહાળી નિજના પુણ્યો તણા પર્વતો
કેયુ શ્રાવણવાદળા સમ રૂંદ્યુ, લાગ્યું તર્યો નાગરો
ત્યા નાનું તરતું પ્રવિષ્ઠ કરતું લાગ્યું મને પાપનું,
૧૬ કાયા મહું હું ગરો તરણના ઓથે અભિમાનથી ! - ભગવતીકુમાર સર્મા

ધૂની વિનોબા

વિનોબાના માતૃશ્રીને મહારાષ્ટ્રીય મત કવિઓના મધુરા પદો મોઢે બ્યારે કદ કામ કરતા હોય ત્યારે ઘણી વાર કોઈ ને કોઈ સત્ત કવિનું પદ ભજન ગૂજતા જ હોય એ ભક્તિરમઘેલી રજુમાઈ રાધતી વખતે ભજનની લહેમા કોઈ વખત રસોઈમા મીઠું નાખવું ભૂલી જતા જેવા મા ધૂની તેવા બેટા પણ ધૂની! માતા મગજમા મતવાણી રમતી હોય તો બેટાના મનમા ગીતાના તત્ત્વજ્ઞાનનું રટણ ચાલતું હોય!

બધા જમવા બેઠા હોય વિનોબા તો કોઈ વિચારમા ડૂબેલા હોય અને માત્ર ભાણામાથી કોળિયો ઊપડતો હોય એ કે વ્હાલમા શાકભાજી કેવા થયા છે તની એને કશી ગતાગમ નહીં આમ કોઈ વખત મીઠું નાખવું રહી ગયું હોય ત્યારે ય વિનોબા તો મશગૂલ હોય પણ એમનો નાનો ભાઈ 'બાણુ' ગિયારો મોઢું વકાસી રડમમ થહેરે બેઈ રહ્યો હોય અને વિનોબાની વિચારધાગમા ખલેલ પડે ત્યાર બખર પડે કે શાકમા મીઠું નાખવું રહી ગયું છે! ત્યારે વિનોબા નાના બાણુને ઓપકો આપતા કહેતા 'અરે લના માણસ, ચપટી મીઠું હોય તો યે શું ને ન હોય તોયે શું? એનાથી કયી માધના નિષ્કૂળ જવાની છે? એવી નાની બાળતમા શું જીવ ઘાલવો?તો?'

ધ્યારાબાપુ

વાર્ષિક સવાજમ દેશમા રૂપિયા ૬ પરદેસ માટે સિલિમ ૧૨ સવાજમ મનીએડરથી જ કાર્યાવરને સરનામે મોકલવું નવું વર્ષ ક્રેજીઆરીથી શરૂ થઈ જન્યુઆરીની આખરમા પૂરું થાય છે વર્ષના પ્રથમ અઠકથી જ માહક નોંધવામા આવે છે નવનૂનાનો અક વ્હાલ આના મત્યેથી મોકનાય છે દર મહિનાની બરમી તારીખે અક પ્રગટ થાય છે તે મહિનાની તરમી ચૌદમી તારીખે માહકેને મળી જાય છે પોષ્ટની ગણતરી વીસમી સુધી અક ન મળે તો સ્થનિક પોષ્ટખાતામાં તપાસ કર્યા પછી જ કાર્યાવરને સખબુ માહક ન બર અવરજ જણાવવે ધ્યારાબાપુની ખાસ આદતિ રૂપાયતન માં જ તૈયાર થયેલા રમીન કાયકાગળ પર મપાદિત મખ્યામા છપાય છે ખાસ આદતિનું સવાજમ દેશમા રૂપિયા ૮ વિદેશમાં સિલિમ ૧૬

'ધ્યારાબાપુ' કાર્યાવર, રૂપાયતન, જૂનાગઢ

અનુક્રમણિકા

૧૦ માર્ચ ૧૯૫૫

	પૃષ્ઠ		પૃષ્ઠ
૧ કિશોરવાલભાઈના પત્રો	૨૬	૯ એકઠિયરના મતાન કમનવહન દેવરૂપ ૩૮	
૨ કાગણ કે દિન ચાર	મીરા ૨૭	૧૦ સ્નેહમંત્રી લગવતીકુમાર શમા ૩૯	
૩ મારા ચારિ યજુર બાપુ	દેહાના ૨૮	૧૧ લુપ્ત પ્રારબ્ધ	અલુમ વાવોડી ૪૧
૪ ભવભૂતિ	ખરેશપવાર ૩૧	૧૨ મત્યુન કારણ	૪૦
૫ ગાવવનની ગોબા	ગતિવાવ-અનિવ ૩૦	૧૩ સવેદ્ય મસ્કાર	૨૧૦ નાં ૫૦૬ ૪૩
૬ મહેગબાની	ભાઈયજુ ૩૪	૧૪ સ્વીન્દ્ર કલિકા	અનવડ આગેવાન ૪૫
૭ પ્રેરક પ્રગ ગો	કંકી ૩૬	૧૫ જીવન પૂણી	મધુકુજ ૪૬
૮ જાનર અની	કાનિવાન શાહુ ૩૭	૧૬ ઉપવન મારુ	સુરદેવ ૪૦ પે ૫૦ ૪

પ્રકાશક અને મુદ્રક ધીરન ગાધી રૂપાયતન મુદ્રણાવર, જૂનાગઢ

ગુજરાતને સારકૃતિક ઇતિહાસ ઇસ્લામ યુગ ખડ બે ૧૦ ન્તમોભાગ વામરાવ પૃ ૨૧૮, મૂળ પાચ રૂપિયા

અગાઉ પ્રગટ થઈ ગયેલા આ જ નામના પુસ્તકનો આ બીજો ખડ છે
પુસ્તકના અભ્યાસુ લેખકે આ બીજા ખડમા અહમદશાહ બીજાથી લઈને મહમૂદ બેગડાના
અમય સુધીના વિવિધ સામૃતિક બળોના ઇતિહાસને આવરી લીધો છે
ઢેમી સાર્જના છસો ઉપરાત પાનાના લાખા વિસ્તારમા આવેખાયેલા ઇતિહાસમા લેખકે
વિષયના ઊંડાણમા ઊતરી ઝીણવટથી વિગતો આપી છે

આ ઇતિહાસ માત્ર રાજઓ અને વરકરની ઢોડાઢોડ કે વિજયના વર્ણન માત્ર નથી, પણ
માતૃકૃતિક બળો, સામાજિક બધારણ, વિશિષ્ટ મળેગો એ મૌનો સૂમળ આ પુસ્તકમા ભેઈ
શકાય છે ઇતિહાસ સાથે મળાયેલી લોકકથાઓ અને કહેવતોના આવેખનથી વાચન
અમય પણ ખન્યુ છે

ગુજરાત વિદ્યાસભાએ અધ્યયન સંશોધન વિદ્યાલવન સ્થાપ્યુ, તેના કૃણકે જે કીમતી અથો
ગુજરાતને મળ્યા તેમા આ પુસ્તક એક કીમતી ઉમેરો કરે છે

ગુજરાતી પર અરબી ફારસીની અસર. (ભાગ ૧ લો) લે. છાટુભાઈ રણછાડભ નાયક
૫૦ ૪૪૦, મૂળ સાડાચાર રૂપિયા આ પહેલો ભાગ પાચ પ્રકરણમા વહેવાયો છે પહેલા પ્રકરણમા
ઈરાનના ઇતિહાસની રૂપરેખા છે, બીજામા ઈરાનના ભાષા વિપિ અને સાહિત્યનો ટૂંકો પરિચય
છે, ત્રીજામા ઈરાન અને અરબખ્તાનની પ્રભલઓ ગુજરાતમા આવીને વસી તેની માહિતી છે
એ પ્રભ ગુજરાતમા આવીને વસી તેને ઢારણે ઈરાની અરબી ભાષાના મળ્લો ગુજરાતીમા
પ્રવેશ્યા, તે ઢેવી રીતે પ્રવેશ્યા વિ ઢારણોની ચર્ચા શબ્દાર્થ સાથે ચોથા પ્રકરણમા કરી
કે પાંચમા પ્રકરણમા ફારસી ભાષાની ગુજરાતી પર થયેની અમરની શબ્દોના ઢાખલા અર્થ
મને બ્યા રણ મહિત આપીને વિન્તુત ચર્ચા કરી છે

ગુજરાતી ભાષા પર નકૃત પ્રાકૃત અને પ્રાતીય ભાષાઓની અસર અગે ઢીક ઢીક શોધ
ગોળ થઈ છે, પણ અન્ય ભાષાઓની મમ્લ અગે ખામ મશોધન થય નથી તે ઢિખામા
રેખકનો આ પ્રયાસ પ્રશમનીય છે

માત્ર ગળે જ નહી પણ બ્યાકરપુ અને માહિત્ય પર, હિન્દમા મુસ્લિમ રાજ્યકર્તાઓના
ગમમા રાજભાષાને પહે રડી ફારસીએ શી અસર ઢરી તે ખતાવવાનો લેખકે પ્રયાસ કર્યો છે
ગુજરાતી ભાષાના છગ્ગામુ વિદ્યાર્થી અને અખ્યાપકોને આ અથ વિશેષ ઉપયોગી નીવડશે

મગમ નીરમ્લ હગ્ગિન સેવક મઘનુ પાશ્વિક તત્રી જયમુખલાલ શાહ, સ પાકક મકરન્
નં. સાર્થિક લવાજમ રણ રૂપિયા છુટક નકન બે આના છે લા બે માસથી ઉપનુ પાશ્વિક
પ્રગ વાય છ અને તેમા હગ્ગિનોની પ્રવૃત્તિ તથા પ્રશ્નોની ઢલાવન સાથે ઉપયોગી માહિત્ય
મ લાય છે અમે મા પાશ્વિકની મકળતા ઇચ્છીએ છીએ

૨૦ અગ

માગે ચીનનો પ્રસાસ લે. ગવિશ ૨ મઢાગ ૧ પ્ર. ૧૧ગોવિન્ કુબેન્દામની ઢપની
ગમ્લાર ઢ મૂળ નવા રૂપિયો ૫૦ ૧૪૦

પ્રજ્ય ગવિશ ૨ મઢાગ ૧ ૧૫રની સાનમા ચીનમા ભગયેલી શાતિ પરિપદમા ગયા ડતા
ગુનન ચીન વિપે લણવાનુ આપણને મહેલે મન થાય જ છે એમા પૃ ગવિગકર મઢાગ ૧
જેવી ઉભાત રખિના અનુભવો આપણને ચીન વિપે લણવા મળે એ એમ્ અપૂર્વ લહાવો છ
ગા પુન્તિકામા નરમ અને પ્રવાહી શૈલીમા પૃ મઢારાએ ચીનના પોતાના મનુભવો વર્ણવ્યા
કે મો વિગાર્થીઓએ મા વાચવ નેઈએ એવી અમારી ખામ ભવામળ છે

મમ ૨૦

અંથાવલોકન

ગુજરાતની વાર્તા-સમૃદ્ધિઃ ધૂમકેતુની વાર્તાઓ, રામનારાયણ વિ. પાઠકની વાર્તાઓ, અવેરચદ મેઘાણીની વાર્તાઓ, સુન્દરમની વાર્તાઓ, પન્નાલાલ પટેલની વાર્તાઓ, સુનીલાલ મડિયાની વાર્તાઓ, ઇશ્વર પેટલીદરની વાર્તાઓ. મૃત્યુઃ દરેકનું પોણા બે રૂપિયા, પ્રકાશક-લોકમિલાપ કાર્યાલય, પોસ્ટ બોક્ષ નંબર ૩૪, લાવનગર.

આઝાદીપ્રાપ્તિ પછી દેશમાં પ્રાથમિક કેળવણી અને પ્રૌઢશિક્ષણનું કામ શરૂ થયું છે તેને પરિણામે ઊંલા થયેલા એક વિશાળ નવા વાચક વર્ગની રૂચિને અનુલક્ષીને તેને ગમે, રસ પડે અને કોટે પડી જાય તેવી, ગુજરાતના જાણીતા વાર્તા લેખકોની દૂધી વાર્તાઓ, મવાસો દોઢસો પાનાની મર્યાદામાં સમાય એટલી, મુખ્યત્વે તો ગામડા ગામની ને લોખા ગામડિયા ને શ્રમજીવીઓના જીવનની આમપાસ ગૂંથાયેલી, ઉપરના સાતેય વાર્તાસંગ્રહમાં અપાર્ક છે

કુલ બારેક હજાર પાનાઓમાં છપાયેલી આડસોક વાર્તાઓમાંથી હજારેક પાનાના વાચન જેટલી વાર્તાઓ તારવી કાઢવી એ સહેલું નથી, એટલે સપાઠકો (નાનક મેઘાણી-મહેન્દ્ર મેઘાણી) એ સ્વીકાર્યું છે તેમ, પસંદગી અંગ રૂચિસેદ રહેવાનો જ. વાર્તાશ્રેણીમાં અપાયેલી બધી વાર્તાઓ, તે તે લેખકની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ છે એમ ન કહી શકાય; છતાં તે મારી વાર્તાઓ તો છે જ

સપાઠકોના પક્ષપાત, શ્રાવ્યજીવનને આલેખતી વાર્તાઓ તરફ સર્વિશેષ છે તે થોડાં છે. એટલું ખરું કે એ બધી વાર્તાઓ જેમને માટે પમદ થઈ છે તેમને એ ગમશે; સરળ લાગશે, અને 'સામાન્ય માણસ'ની માનવતાની માહિત્યમાં થયેલી પ્રતિજ્ઞાથી આનંદ પણ પામશે

“વીસમી મરીની મુખ્યત્વે બીજી પચીસી દશમયાન ગુજરાતમાં નવલિકાઓનો એક મુદ્દર ફાલ ઊતરી ગયો આજે છપાઈ રહેલી વાર્તાઓની મરણામણીમાં એકદરે એ ગર્હ પચીસીની નવલિકાઓ અનેક રીતે ઘણી મમૂદ જણાય છે (એ ક્રાળના ભિદ્ધહસ્ત નવલિકા કાશેની આજઢાલની કૃતિઓમાં પણ તેમના બૂતકાળના સજનો જેટલું તંગ દેખાતું નથી)”

સપાઠકોના આ મત માથે અનત ધર્મ શકાય આનો ખુલાનો એ છે કે, ગાંધીજીએ તે કાળે સ્વદેશભક્તિનાં પૂર પહાવી પ્રબળ અમાન ભ્રમન કરી જે નવી હવા ફેલાવી હતી. નવું ચેતન પ્રગટાવ્યું હતું, સામાન્ય માણસ પ્રત્યે જે આદર જન્માવ્યો હતો, ‘કૌશિયો પણ મમજી શહે એવું માહિત્ય આપે’, એવા ગાંધીજીએ આગ્રહ કર્યો હતો તેનું જ એ ફળ છે. આજે એવું રહ્યું નથી, પરિણામે એ ચીસે વાર્તાકારો વળેલા તો છે. પણ આગલી ધગગ કે નિષ્કા હવે રહ્યા નથી પન્નાલાલને આમાંથી મુક્ત ગણવા જોઈએ

એ માયું છે કે સુન્દરમે જેટલી વાર્તાઓ આપી છે તેમાં મારી વાર્તાઓનું પ્રમાણ વિશેષ છે ‘મને જોલો’ વાર્તા લખીને મરીસાગળ આમવાસના લોકજીવન ને આપણે ત્યાં મારી એવી વાર્તાઓ લખાઈ છે, તે તો પાછળથી લખાઈ-તેમાંની માગમાં મારી વાર્તાની મરમાઈ ફરે તેવી એ વાર્તા છે

એકદરે આ માતેય વાર્તાસંગ્રહોમાં દીપતી વાર્તાકવા આનંદને આદર જન્માવે છે-તેમાંની માનવતા ગમભાવ જન્માવે છે છતાં એટલું કહી શકાય કે એ બધી વાર્તાઓમાં આલેખાયેલા માનવજીવનથી જે વિશાળ જીવન હજી બાકી છે; અને તેને અર્પણની વાર્તાઓ પણ લખાયેલી છે. સપાઠકો પરપ્રાન્તિય વાર્તાઓના મગ્રહ હવે પછી આપવા ઈચ્છે છે તે લલ્લે આપે, પણ તે પહેલાં એવી વાર્તાઓ-શહેરના મધ્યમવર્ગની પ્રમન્ન કે કવલરનિક દાખવ્યની અને બીજી

અરિયાન

અંક ૮ અનુષ્ઠાન ૧
 તે શિખાભાગમાં ત્રણે
 નાતે મહાં હિરણ્યકે
 મગ્ગ મગ્ગ મગ્ગ

(ગાંધીજી અને ગુરુદેવની જીવનસાધનાનું અનુશીલન કરતું માસિક)

કિશોરલાલભાઈના પત્રો

ભાઈશ્રી મણિલાલ, વર્ષા ૮-૭-૩૬
તમારો તો ૪ નો કાગળ મળ્યો છે
જે પૂર્ણતાનો અર્થ અમૂક દિશાઓમાથી
પૂર્ણતા એમ કરીએ તો તેમા ભૂતકાગમા
ઢોળ્યે ન મેળવી હોય તેટલી પાર જતતા અથવા
પારમિતા પ્રાપ્ત કરવાનો આદર્શ રાખી ગકાય,
અને યોગ્ય પુરુષાર્થ અને અનુકુળતાઓ મળે
તો પ્રાપ્ત કરવાની આશા પણ રાખી શકાય
આ રીતે જ્ઞાન અને માત્સ્વિક આશિરની અતિ
ઉચ્ચ ડોટિએ પહોંચેલા પુરુષો થઈ ગયા છે
અને થશે પણ આમ ઘણી ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોં
ચ્યા છતાં, એ કરતા વધારે ઉચ્ચ કક્ષા ક'પવી
અશક્ય નથી ભુદ્ધ, મહાવીર, ઇશુ, રામ, કૃષ્ણ
પગેરે આપણને આપણી ભુદી ભુદી શ્રદ્ધાઓ
અને વૃત્તિ પ્રમાણે ઘણા પૂર્ણ લાગે છે, છતાં
એ બધા કરતા-વધારે પૂર્ણ પુરુષો થવાની
આશા ન હોય તો એમ કહેવું પડે કે હવે
જગતનો કમ ઉતરી ગયો છે અથવા ચક્રી શકે
એમ નથી. વળી આ બધાની પૂર્ણતા મરખી જ
હોય, તો એક-ખીલમા કથાઈ ભેદ કરવાનો
આપણને માગ ન મળે પણ આપણે બાળીએ
ગીએ કે એ બધામા આપણે પૂર્ણતાના ભેદો
ખોળી શકીએ છીએ આનો અર્થ જ એ દરેકની
પૂર્ણતા કેાઈ મર્યાદિત ક્ષેત્રમા જ કે મર્યા
દિત ક્ષેત્રનો પૂર્ણતા એટલે જ ખીલુ ખાલુથી
વિચારીએ તો અપૂર્ણતા

અહિં સારી પૂર્ણતા કરવા મંથો તો તમારે
અહિં મા દ્વારા જેટલું મિદ્ધ કરી શકાય તેટ
લાથી જ મતોપ માનવો જોઈએ અને અપરિ
શ્કુની પૂર્ણતા કરવા મંથો તો તે દ્વારા તેણે
હિંસાથી કે પરિશ્રુથી જ સિદ્ધ કરી શકાય
એમ હોય તેનો લોભ છોડવો જોઈએ તમે
અપરિશ્રુ પલુ રહેવા ઇચ્છો, અને ગરજી
માણસ દ્રવ્ય માંગે તો તેને પાછો ન કાઢવાની
શક્તિ પણ ઇચ્છો તો તે બની શકે ?

એટલે પૂર્ણતાનો આદર્શ રાખવાનો છે, પણ
વિવેકપૂર્વક રાખવાનો છે માત્સ્વિકગુણો માત્સ્વિક
આશિર અને તેમા ચ અમુક અમુક ગુણોનો
આદર્શ રાખો તો ઠીક છે પણ આને કેટલાક
લોકો પૂર્ણતાનો આદર્શ ભુદી રીતે મમને છે
માણસ અત્યંત ભોળી પણ હોય-ભોગમા ચે
સામાન્ય માણસ કરતા ઘણા વિદ્વાન્મી હોય-અને
અત્યંત મયમી, ત્યાગી, ધ્રુવચારી પણ હોય,
અત્યંત ક્ષમાવાન પણ હોય અને કોપી પણ
હોય અહિં મદ પણ હોય ને દાઢ પણ હોય તે પૂર્ણ
કહેવાય એવો આદર્શ કેટલાક માને છે આ
માન્યતામા ભલ રહેવી છે એમ કહેવાનો મારો
આવય છે કૃષ્ણના કેટલાક ભક્તોએ કૃષ્ણમા
આવી પૂર્ણતા માની છે

ખીલુ પોતાના પુરુષાર્થ કરતા બહુ મોટો
આદર્શ ક'પવાથી મિદ્ધિ મળવાને બદલે
નિરાશા મેરે છે હું ૧૯૨૧ જાળમે ૬૩ બેઠક
ડરવાનો નિયમ લઉં તો કહાય આ તબિયતે પણ
કરી શકું, પણ બે ૬૩ બેઠક તે કાઈ બ્યાયામ
કે ? કોઈને વાત કહું તો હસવું આવે તેથી
રોજ નો-ખરસોનો નિયમ લઉં તો ? બખમેનો
નિયમ લઉં તો સભવ છે કે અનુકુળતાએ ૨૦
૨૫ મુખી વધી પણ શકુ પણ પહેલેથી જ નો
કરવાનો પ્રયત્ન કરું તો સારી તખીયતમા શકે
કર્યો હોય તો ચે બે નહિ દિવસમા એક ૬૩ બેઠક
ડરવાની ચે શક્તિ ખોઈને પધારીમા પડું

એમ એક ડીચી મર્યાદાને પહોંચવાનો
આદર્શ રાખ્યો હોય, તો ચે પોતાનું કૌવત
તપાગી તેની ગતિ નકરી કરીએ, અને એક
ડગવા આદર્શથી પહેવો સતોપ પકડીએ તો
પ્રગતિ થવાનો વધારે સભવ છે ગરીબ માણસ
પાય જ ઉપિયા કમાતો હોય, અને તે કેવળ
મહિને બખમે પૈમા બચાવવાનો વિચાર રાખે તો
ડાડમારી ચે ન ભોગવે અને ધીન વધે આદર્શ

[અનુસ વાન હર મે પાને]

હે સત્યસુદૃઢ !

‘જીવનભર હું સત્યનું સંપૂર્ણ આચરણ કરીશ’ એવો ગર્વભર્યો દાવો તો હું નહિ કરું, મત્યાચરણ માટેની વિગિજ્ઞ શક્તિ પણ હું નહિ યાચુ તો મને લગા કરજે હું તો માણું છું અમત્યનો સ્વીકાર કરી લેવાનું દૃઢ મનોબળ ! હું ભૂલો કરું તે કરતા તેને છુપાવુ એ જ મારી પિંડિએ અનીચ્છનીય છે અને એટલે જ મારે તો મારા અમત્યાચરણનું સ્પષ્ટ દર્શન કરાવતી નજર જોઈએ છે, તું એ મને આપી શકશે ને ?

તારાથી આ સુધિનો બધો યવહાર કયા અભણે છે ? અહીં અમત્યનું સામાન્ય કેવું નિર્બંધપૂર્ણ છવાયું છે એ તું સારી રીતે જાણે છે, અને એટલે જ ‘હું મત્યવાદી છું’ એવી સ્પષ્ટ આત્મવચના હું નથી કરવા માગતો. હું તો હીંગ કે ‘હા, હું માનતી છું’ - આ વાસ્તવિક ધરતીનો માનવી છું મેં ભયો નથી, મત્યને ફગાવ્યું છે, પાપને પડછાયે ચઢ્યો છું’ હું તો ખમ, આત્મનું જ હીંચ પણ હે દેવ ! તને શું નથી લાગતું કે જીવનની આ સ્વીકૃત મને તારી વધુ પાને લઈ જશે ?

અહીં ચોમેર ગાઢ અધકાર છવાયો છે, અને તોલવ ‘હું કદીય અધકારને પડખે ચઢ્યો નથી’ એમ કહું તો એ તું કદીય માનશે ? નહિ જ ! એટલે જ તો હું મારા અધકારથી વજગ નથી અનુભવતો, કાગળ કે મને તારી પ્રેમભયોતિમા વિશ્વાસ છે તારા ઉત્તરવચ પ્રકાશને હું ત્યાજે જ પામી શકીશ, જ્યારે હું માન પ્રકાશનો (જે વાસ્તવમાં તો અધકાર જ છે) મચળો ફર કરીશ તું તો તેજનો પુજ્ય કે તા પછી તારી મમજ્ઞ હું માગ પ્રકાશની બકાઈ ડાકું એ કેવું યુક્તિબદ્ધ ચિત્ત છે !

મોરે જ હે નત્ય સુન્દર-મત્યપ્રકાશ ! હું તાન નગ્નમાં માન અધકારને ઠાલવી દઉં હું એક જ આત્માએ કે માગ આ એકસરથી તું ત્રીકશે અને મને તારી નિર્ભળ પ્રેમભયોતિમા ઉત્તરવચ વર્તુળમાં મગાવી શેશે

સત્યનું ૨૨૩૫

સત્ય એ શું છે, એ કેવી વસ્તુ છે, એના આકાર-રૂપ કેવા છે, એની મને કદી કોઈએ બાળ કરી નથી, અને એ જ કારણે શરૂઆતમાં તો સત્ય ઉપરની મારી શ્રદ્ધા અત્યંત હુતી પણ પછી મેં જીવન જીવવા માડ્યું, આખો ઉઘાડી રાખી, તો મને ચારે તરફ મત્યનો જ પ્રભાવ જણાયો

મત્ય એ જ પ્રેમ, પ્રેમ એ જ પ્રભાવ !

આ મૂન મને મમજ્ઞન અને મને મત્યના દર્શન થયા સત્ય તો કેઈનેય ન દેખાતા પેલા સુરભિત મલયાતિવ જેવું છે, જે મન અને આત્માને પ્રમત્ત-પ્રકુલ ગાનાવી જાય છે જેમ આકાશમાંથી વર્ષાની અમૃતધારા વરસે છે, તેમ હૃદયના કોઈ અજ્ઞાત ખૂણામાં મત્ય ધબકતું હોય છે, અને સુધા સરવાણીઓ વહાવતું હોય છે, એના વહનનું મૂળ શોધી શકાતું નથી. મત્ય તો પેલા ઉપવનમાં પ્રગળતી નવવસત નળ્યું છે, જે પુષ્પોને નૂતન પ્રાણ આપે છે ! જતા કેઈએ વસતને જોઈ નથી માત્ર એના પ્રભાવને જ સદૃષ્ટિ પિછાને છે

હું એક કવિ પાને ગયો તેણે મને એક ડારુણભર્યું ગીત સંભળાવ્યું ગીતમાં ગૂંથાએલ કથાના ડારુણથી મારું હૃદય ભગઈ આવ્યું, મારી આખો છવટી ભરી ગીતકથાના પાત્રો સાથે મારે કોઈ સંબંધ નહોતો - તેઓ કાલ્પનિક હતા છતાં ! આ હોતો માનવહૃદય વચ્ચેના એક સૂતનો પ્રભાવ - જે સૂત સત્ય અને પ્રમત્તના તાણાવાણાથી વણાયું છે ! જગતમાં મત્ય છે, પ્રેમ છે એનું એ જ એક મખળ દૃષ્ટાંત છે કે માનવ માનવનું હું ખ નિહાળી દ્રવિત થાય છે-આર્દ્ર થાય છે

માનવહૃદય છીપ જેવું છે, એમાં જ્યાં ભાવનાનું - નેહનું સ્વપ્રતિભિદ્ધ દબે છે, ત્યારે જ નત્યનું પાણીદાન મોતી બધાય છે અને પછી એ મોતી જ હૃદયને ગોળા આવી દે છે

મિસિસ જહાગીર પીટિટને ત્યા શાનદાર ઉપવન સમાજ હતો.

શહેરના જાણીતા નાગરિકો આવ્યા હતા મહુ બાપુજી અને રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની રાહ ભેઠ રહ્યા હતા એવામા ગાંધી ગુરુ આવી પહોંચ્યા બધા જ દરવાજા તરફ તેમને લેવા ધસી ગયા હુ દૂર એક છેડે બિભી હતી, જ્યાંથી એ આખો દેખાવ બરાબર નજરે પડતો હતો.

બાપુજી અને કવિશ્રી ગાંધીમાથી જિતરી અને દરવાજામાથી થઈને અદર દાખવ થયા અને સાહેબ સલામતનો ગુલામ થવા લાગ્યો.

એવામા બાપુની તેજ નજર ફૂટી ફૂટી મારા પર પડી એક ક્ષણે તો એ આખી મલાતુ મધ્યબિન્દુ બન્યા હતા ત્યાં બીજી જ ક્ષણે ગટગટ મારી તરફ આવવા માટે પગલાં ઉપાડ્યા અને કંઈ સમજ ન પડી, હું સમજી કે એમને મારી તરફ કંઈ કામ ફરે પણ એ તો મારી પામે જ આવ્યા અને મને કમ રેહાના? કહીને વડાવ કહ્યું અને પ્રછય મને મગવા કમ ન આવી?

આવીશ બાપુજી

પ્રયાગે આવશ ?

‘કયાં આવુ ?

કાંવે મવારે ?’

ભલા, આ મીઠા પ્રમગ પછી કોણ ગમ્યા નહીં આવે ? તે દિવસે માજે એ ઉપવન મમા નભમા મે મારી મમમ્ત પ્રાણશક્તિથી, પ્રમથી મનભરીને ગાયુ

એક મુદ્દ મોહિત, મુખ્યથી, અરેમ્તે, માગ અને માન ? પછી મુ બારી ન્દે ?

કવિશ્રીને મહુ ગાવું ગમ્ય એમો કૃપા કરીને બધું પતી ગયા પછી મારી નાથે વાન ગીત કરી એમા એક વાન તો ખામ ચાદ ગ્દી ગઈ છે જેની મને પાછાથી વડોદરામા

પ્રતીતિ થઈ હતી-કવિશ્રીએ કહ્યું ‘હું ગાવાનો ઘણો શોખીન છું મારી આદત છે કે હું જ્યાં બઠે છું ત્યાં કોઈ સગ્ગ ગાયકની પહેલા ભાગ મેળવું છું, અને તેને સાંભળું છું મને જેનું ગાન ગમી જાય છે તેને હું કદી ભૂલતો નથી જ્યારે જ્યારે મારે ફરી એ સ્થળે જવાનું થાય છે ત્યારે ત્યારે હું તે ગાયકને મળી તેનું સંગીત ફરી સાંભળીને આનંદ પામું છું’

આ વાતને કેટલાક મહિના વીતી ગયા કવિશ્રી વડોદરા આવવાના હતા કૃમધામ મથી ગઈ કેટલાક લોકોએ કવિને ખામ આમ ત્રણ આપ્યું અને બારે તૈયારીઓ કરી એ મમા રભમા કોઈક કારણસર એના પ્રયોજકોએ જાણી ભેળને અમારા ખાનદાનમા કોઈ ને થ આમ ત્રણ આપ્યું નહીં આથી અમારા મિત્રોને ઘણું આશ્ચર્ય થયું ખેર હશે.

કવિશ્રીનું વડોદરા નેશને મુ દરવાગત થયું જે એમને નેશને લેવા ગયેલા તેમણે પાછાથી અમને કહ્યું ‘ટાગોરે જેનમાથી જિત ગતાની માથે જ પડેલો પ્રમ્ત કયો ‘અહીં રેહાના તૈયમજી રહે છે ને ?

અમે કહ્યું હા

‘એનું નગીન માભગીશ મારો કહ્યું

જેનું’ અમે કહ્યું

નતના નવેકનો મુમાગ કડો અમે જમી પરવારીને પિતાજીના યોગડામા ગેદા હતા એવામા નીચે મોળના અવાજ મભગાયો ગાઠએ ડાક મારી હું ગડપથી નીચે જિતરી મિત્રમણી એક મોહિતજિતાર્યા અને પ્રછય કુમારી તૈયમજી છે ?

‘હું પોતે જ કુમારી તૈયમજી’

તો આવો’

કયા ?’ મે અચળાથી પ્રછય

પેવા માટે પેવા મમાજી અમા આવવા કહ્યું

‘પણ અમને આમ ત્રણ નથી હું કંઈ રીતે
આવી શકું !’ એ કહ્યું

‘પણ ટાગોરે જાણ યાદ કરીને તમને
બોલાવ્યા છે !’ પેના ભાઈએ દ્રવિત થતા કહ્યું

‘એમની એ મહેઠ્ઠાની !’ પણ મને ખેદ છે
ક હું નહીં આવી શકું કેમ કે ઘરમા કોઈને
આમ ત્રણ નથી આપ ટાગોરને માંગે આભાર
અને મારી ભામા યાચના કરેશે !’ તે ભાઈ જણા
પાછાથી તે સમાજ ભામા જનાગણોએ
અમને કહ્યું કે ટાગોર સમાજ ભામા પ્રવગતા જ
આપી સભા પર નજર ફેરવી પછી પ્રભુ
‘અહીં રહેતા તયબજી કેમ દેખાતી નથી ?
એમને આમ ત્રણ નથી ? એની ડાઙરી અહીં
હોવી જ જોઈએ ! મોઝા મોકલીને એને જલદી

બોલાવી મળાવો !’

બીજે દિવસે જ્યારે ટાગોરે અમારી માથે
ભોજન લીધું અને અમારા દિવ છતી લીધા !
એમણે પોતે ખૂબ ગાયુ અને મારી પામે પણ
ખૂબ જવાડયું ! મુ એમને અવાજ ! ભમ
માલગ્યા જ કરીએ ! અમે જ્યારે એમના
અવાજની તારીફ કરી ત્યારે ટાગોરે એ મળે
એક દૃઢચર્ચાની વાત કરી મારો અવાજ તો
મરુ જ ચોગે અને ભારે હતો ! પણ એ
વાળ મને મખત ખાસી થઈ હતી, તે દરમિયાન
મારા ભ્રાત્રીએ ખાખ માત્રક કરીને એ મોટા
હોવામા એક મોટી સભામા ગવડાવ્યું ત્યાંથી હું
મારો સુદ્ધ અવજ કમેજાને મારે શુભાવી
ખેડો છું !

વૈષ્ણવોને

વૈષ્ણવસમાજને ચૈતન્ય મહાપ્રભુ મારે આદર છે તેમાં હું ય સામેય છું છતાં કે કોઈ પણ
વ્યક્તિને પરિપૂર્ણ માનતો નથી, આમ છતાં મારા મનમા ચૈતન્ય મહાપ્રભુ પ્રત્યે અત્યંત આદર
છે, હું મારી જાતને એમના પગની રજ સમજી છું ભારતમા જે શુરપર પરા ચાલી એમાં એ
માન્યતા ચાલી કે પોતપોતાના સપ્રદાયના શુર દરેક રીતે પરિપૂર્ણ છે અને પ્રશ્ન જ હતા આ
લક્ષિતની ભારા ■ વિવેકની ભાસમાં તો એમ જ કહી શકાય કે દુનિયામા જે કંઈ જીવનવિચાર
પ્રગટ થાય છે એમા એના એક-એક પાસાનો જ વિકાસ થાય છે અગર જે ભગવાન જુદા જ
પરિપૂર્ણ હતા તો પછી ચૈતન્ય મહાપ્રભુની જરૂર જ ન હતી સમાજમાં હમેશાં વિચારનો
ઉત્તરોત્તર વિકાસ થતો રહે છે એ દૃષ્ટિએ મારી જુદી કોઈ પણ વ્યક્તિને પરિપૂર્ણ માનવા
તૈયાર નથી છતાં એક ભક્ત અને શિષ્યના રાવે હું મારા શુર અને મારી માનને પરિપૂર્ણ
માનવાને તૈયાર છું

પરંતુ જ્યાં આખા સમાજના કંટવાણનો પ્રશ્ન હોય છે જ્યાં કોઈ એક શુભ યા વિચારને
સામે રાખવાથી અર્થ સરતો નથી એક જ શુભના વિકાસથી આખા સમાજમાં એકાગ્રીતા આવી
જાય છે ઉપનિષદે મા બ્રહ્મજ્ઞાનીને પૂર્ણ અને શ્રેષ્ઠ કહેવામાં આવ્યો છે અને વૈષ્ણવોએ કહ્યું
છે કે ભગવદ્ભક્ત જ પૂર્ણ હેય છે પરંતુ તે સાથે ઉપનિષદે એમ પણ કહ્યું છે કે બ્રહ્મજ્ઞાનીમાં
જે કિંવાદાસ છે એ જ શ્રેષ્ઠ છે એટલે કે જ્ઞાનચોગી પણ જ્ઞાન કમચોગી ન અને તો તે અપૂર્ણ છે
એવી જ રીતે કિંવાદાસ પુરુષ પણ ભક્તિ વિના અપૂર્ણ રહેશે કેમકે અદ્ભુત અને આસક્તિ આવી શકે
છે મધ્યયુગમા જ્યારે દેશમાં અનેક જ્ઞાનના બેદશાવ હતા અશ્લીલતા હતી ત્યારે આસક્ત માણસને
લક્ષિતની પ્રેરણા આપવી જોય નીચતો ભાવ રાખનારને સમદૃષ્ટિ દેતી એ ચૈતન્ય મહાપ્રભુનું
મહાન કાર્ય છે હિંદુસ્તાન પર એમને એ ઉપકાર છે પૂર્વજોએ જે કમાણી કરી આપી હેય
એમાં વધારો કરવો જે ક્ષતિ રહી મઠ હોય તે નીચારી વિકાસ કરવો એ આપણું કર્તવ્ય છે
જ્યારે આપણે સમાજજીવનની વાત કરીએ છીએ ત્યારે અ પછે અનેક શુભાનો સમન્વય કરવો
જોઈશે એક જ શુભની પ્રમૂર્તાથી વ્યક્તિગત કામ ચલશે સમાજનું કામ નહીં ચાલે — વિનોબા

જ્યારે અંતરની ઉમેદ જાગે છે

[એક આપકર્મી વિદ્યાર્થીના પત્રા]

લ ૭૧

તા ૨૦-૭-૫૫

પૂર્વ શિવાભાઈ,

તમારા બંને પત્ર મળ્યા હું પ્રત્યુત્તર આપવા માટે લાખા સમયથી તૈયારી કરું છું પણ સમયને અભાવે પત્ર પૂરું થતો નથી આ વખતે મોડું થવાનું કારણ હું અહીંના મમાજ-જીવન પર લખવાનો વિચાર કરતો હતો તથા તેની નોંધ પરથી પત્ર લખવો હતો આ રહ્યું અહીંનું આજ સુધી એવેયું અને જાણેલું વિદ્યાર્થી જીવન

આ જીવન ઝિંચા ગણાતા વર્ગના લોકોનું નહીં પણ મજૂર વર્ગનું છે એવી અપેક્ષા કરવી જરૂરી છે આજકાલ કરતા છેવંત બાર મહિનાથી હું રોજ મજૂર લોકો વચ્ચે રહું છું મજૂરી કરું છું અને તરૂં મળ્યે આમતેમ નજર નાખી નોંધ કરું છું તેમાંથી આ પત્રનું સર્જન થાય છે

જીવન ધોરણ અને સ્થિતિ. આ દેશનું જીવન ધોરણ આપણા દેશ કરતા લગભગ ચાર ગણું ગળાય સામાન્ય રીતે ૬૦થી ૧૦૦ રૂપિયા જેટલી અડવાડિક કમાણી થાય છે પરંતુ ખર્ચનું પાત્રું પણ તેટલું જ ભરવક છે અડધું ખર્ચ ખાવા પીવાનું અને અડધું ખર્ચ નાટક મીનેમા ભાડું અને દારૂમાં થાય છે શુક્રવારે મળેલો પગાર મોમવારનું મોડું ભોવા પામતો નથી અહીંના લોકો મજાકમાં કેટલીક વાર કહેતા હોય છે- Friday plenty money Monday no money આમાં ૮૧ નકા સત્ય છે આમ એક દરે મજૂર વર્ગ પૈસા બચાવી શકતો નથી જેની આવક વીસ-પચ્ચીસ પાઉન્ડ (અડવાડિક) હોય તે જાન મારી સ્થિતિને આણંત ગણાય

આમાંથી મવાવ એ જિલો થાય છે કે એ લોકોના નાક-મીનેમા દાડ, અને મીંગરેટ પાછા ગા માટે ધૂમ ખર્ચ કરે છે? એમની ગરીબીનું મુખ્ય કારણ તો તે જ છે ડાકા ડેમ છોડતા નથી? વગી કેળવણીનું પ્રમાણ હપ ટકાની આમપામ છે આમ ટોવા છતાંય લોકો નમ જતા ડેમ નથી? ઉપરના પ્રશ્નો સામે મારો જવાબ નીચે મુજબ છે

આ લોકોની કેળવણીનું પ્રમાણ હપ ટકા છે એનો અથ એમને માચી કેળવણી મળી નથી એમને માત્ર અક્ષરજ્ઞાન મળ્યું છે પૈસા નહીં બચાવવાનું બીજું કાળું એમને આવતી કાલની ચિંતા નથી કામ ન મળે તો મજાક થેર ભેગા ખવડાવે છે પોતાની પ્રતિભા બૂખી રાખવી એને મરકાર શું નો ગણે છે મરકાવ પોતાની જવાબદારી પ્રત્યે મો એ મો ટકા ભરત છે લોકોને છોકરા છોકરી પરણાવવામાં કે એવામાં પાઈનું ખર્ચ થતું નથી ની મૌતુ ફોદી લે છે જેને પરણવું હોય તે થોડા ધણા પૈસા ભેગા કરી શકે તો કરે છે આમ એકનો બાળ બીજાને માથે નાંકી હોવાથી લોકો ચિંતા મુકત છે એમ કહું તો ખોટું નથી

પણ આપ જીવન બનાવવામાં કુદરતનો જેટલો ફાળો છે તેટલો ડોંધનો નથી અહીંનું ડવામાન બાળ મામ ઠંડું અને બેજવાગું રહે છે એવું જ નહિ, વરમમાં ઉનાળાના ત્રણ માસ બાદ કરતા બાકીના દિવસોમાં હવા માન ખૂંમ ઠંડું ધૂધળા પ્રકાશવાળું અને માનમિત બેચેની પેદા કરે તેવું હોય છે નવજા મેચી રહેનારને ઠંડી લાગે અને આખો દિવસ પથારીમાં પડી ગઈવું ગમે નહિ બહાર કરવા

જવાબ તેણે હોય જ નહિ તો શું કરવું ? અવ્યાસ કરે પણ શાનો કરે ? કારખાનાના ધમધમતા વાતાવરણમાંથી આવનારનું મગજ કેટલું કામ કરે એનો મને સારો અનુભવ થાય છે આમ હોડો માગમારી, ખૂન, લૂટ વિગેરેને લગતા પ્રકાશનો પર પડાપડી કરે, અને મગજને સદા તે જ અને ચાક્રમક રાખે એમ ન કરે તો એમને એન જ ન પડે ને ? પણ રોજ કેટલું વાચવું, શું વાચવું એ પણ પ્રશ્ન ત્યારે ખીંચે જતો સીનેમાનો અને ત્યાથી છૂટેલા ઘોડા દાડના પીકામા નય ત્યાં દિવને ટાઢક વળે !

હું ખની વાત આપણા બિરાદરોની છે તે એ જ કે 'In Rome we should be Romans' દેશ તેવો વેશ' પરિણામે તેઓ મવાયા અંગ્રેજ થઈ બંધ છે અને અંગ્રેજો જે નથી જતા તે પણ જરા થઈ બંધ છે

આ દેશની પ્રજા ભવે દાડ ખૂણ પીટી હોય પણ આપણે ત્યાના દાડડિયા જેવા એન જાણો વરતા ભાગ્યે જ ભેવા મળે મોજ વર મની નીચિના બાળકોને દાડ કે સીંગરેટ પીવાની મનાઈ છે તેનો અમલ માખાપ પણ જ વગી એણે પણ નથી ને અધાને દાડ પીધા વિના ન આવે એ એવા કેટલાય દાખના ભેયા જેમા મામે ધરેલી શરાબની પ્યાલીને હાથ પણ નથી લગાડ્યો કેટલાય માણસો એવા છે કે જિંદગીમા દાડ કે મીંગરેટને હાથ નથી લગાડ્યો અને એવા માણસો મુખી કે એમ ડાપામા આવેલા નમાચાપ પરથી અણવા મળે છે

હવે નમાજની અદા જોતરીએ સામાન્ય નાંકો ડાવતા આવતા જાણો જોવાતા હોય છે માપણા મુરતી લાવાએના પિતમર્ગ હોય તેવા છે અહીં હું જેટલા મુરતી લાનાઓને મળ્યો તે મધા જ મુલાપિતો મિવાય વાત જ નથી કળતા ભાગ્યે જ કોઈ એ ટેવની કૃપાને પામ ન હોય અહીં સ્ત્રીઓ અને બાળકો પણ જાણો મોવે છે

મિત્રો અદર અદર જોકખીબનું આધેતુ ખાય, પીધેલું પાય જણુ પીએ અને એ રીતે સારીજેવી ભાનુભાવના(?) ખીવવતા જણાય છે

અહીં સ્ત્રી પુરુષ સ્વાત ય સો એ સોટકા છે એમ મે ત્યા સાલળેલું પણ અગત જીવ નમા પરત વતાનો પાર નથી સ્ત્રીની જ્ઞા સિવાય પુરુષથી કયાય જવાય નહિ અને પુરુષની રજા વિના સ્ત્રીથી એક ડગલુય ભગય નહીં અને જો જેમાંથી કોઈકે એકતુ ન માન્યું તો કનિયાના મૂળ ન ખાઈ ચકયા સમ જવા ભય કર અદેખાઈ એ આ મમાજ જીવ નનો ખોડનાઈ શનુ છે દેવમાંથી છુટાછેડા અને ખૂન થવાના પ્રમજો ડગલે પગલે અને છે પણ દેવનો મોટો કાયદો એ છે કે તેનાથી બને જણુ જીવનનો મોટો ભાગ સાથે ખાય પીએ છે જ્યાં ભય ત્યાં શાને આવે જ આમ એક ખીબા પ્રત્યે અતિશય વફાદાર રહે અગત વફા દાર હોવાનો વેશ ભજવવો પડે છે

સામાન્ય રીતે સ્ત્રી પુરુષ બંને કમાય છે ધન્યાર્થમા બંને વહેચીને આવે છે ઉપરથી વધતા પૈમા પોતપોતાના ખિસ્સામા ગળે છે એણે શું થયું કે શું નહિ તે કોઈ કોઈને પૂછતું નથી પૂછાય પણ નહિ! એવી અગત બાબતમા માથું મારવું એ જઘડાતું મૂળ જણાય છે

ધર્મની બાબતમા સામાન્ય રીતે એવી માન્યતા છે કે 'ઈશુ એ જ એક પ્રભુનો પુત્ર છે તેથી તેમનો જ ધર્મ' દુનિયામા શ્રેષ્ઠ છે' આમા ચર્ચાને સ્થાન નથી, કાગલ કે ફરેક પોતાના ધર્મને જાહેર માને છે

એ કે, મે પોતે નિર્ણય કયો છે કે માન હિન્દુધર્મી તરીકે નથી ગણાયુ અલગ અલગ ધર્મોએ જેટલા પ્રાણુ વીધા છે, તેટલા વિશ્વ યુદ્ધો મિવાય કશા થે લીધા નહિ હોય

એટલે મારો ધર્મ તે 'માનવ ધર્મ' માણ અને માણુમ તરીકે સ્વીકારવો હિન્દુ મુમલ માન કે એવા પૃથક્કા મફતના છે એથી માન વનો ઉદ્ધાર થવાનો હેતુ એ વુ માને ગળે

ઉતરતુ નથી, અરે આ તો હું આડી વાત પર ઉતરી પડ્યો.

રાજકારણમાં સામાન્ય માણસને રસ નથી. રાજકારણ એટલે એમને મન એટમ યોગ્યતા લડાકા સભાગાય છે ચુદ્ધથી ત્રાસેલી પ્રજા છે તેથી જ ચર્ચાઈ જેવા આજે શાતિની વાતો કરે છે કોમ્યુનિસ્ટ નામ સાલતા જ લોકો કેમ બાણે ત્રાસી જાય છે એમાં લોકોનો વાક નથી કોમ્યુનિઝમ શું છે એની એમને ખબર નથી સરકારી પ્રચારે એવા ભ્રામણી દીધા છે કે કોમ્યુનિસ્ટ શબ્દ પણ તેમનાથી અઠન થતો નથી લોકો એટલું જ માગે છે કે 'અમારા અમન અમનમાં ખવેલ ન પડે એવી સરકાર અમારે બેઠકે પછી તે ગમે તે હોય

આજે તો આટલું જ માગ કરુ છું વધુ કરી વા'

મારા પત્રો છપાય છે તેને લીધે મારા પર કેટલાય અભિપ્રાય બિરાદરોના પત્રો આવે છે તેઓ મને ઘણું ઘણું પૂછી નાખે છે

એક ભાઈ લખે છે કે તેઓ મેવાદળના મૈનિક છે ગ્રામમેવાની એમને ખૂબ ધમકા છે એમની ઈચ્છા વધુ અભ્યાસ માટે અહીં માવવાની છે વધારામાં તેઓ લખે છે કે મેવાદળનો પોષાક તેમને આલી રહેશે એ રીતે ખાદીનું નત અથવાશે વિગેરે વિગેરે

માટે આવા બધા જ ભાઈઓને દૂકમાં અહીં જવાબ આપવો મઠ્યો જેથી અગત્ય પડવા લાગવાનું ન રહે

એક વાત આ દેશનું વાસ્તવ ત્યાં જેટલું પનામાં નહિ આવે હું એમ લખું કે અહીં ટેમ્પરેચર ૪૦° F થી ૫૦° F કે તેથી ય બોણું હોય છે તો તેને અચાનક નહિ જ આપે કદાચ કિંમતવાળું પર પહર હજાર ફૂટ સુધી કે તેથી ઉપર ગયેવાને યોરો જ્યાં આવે ખરે ઠંડી અને વર્ષા એ બંને મેતાજ બાદશાહ છે મિનિટે મિનિટે હવામાં ફેરવાય છે એટલે જ કહેવત પડી છે કે, 'Don't trust three 'W' Woman Weather and Wine

અહીં તો અચ્છા અચ્છા ચમરખ ધીનાય હાબ ગગડાવી નાખે તેવી ઠંડી પડે છે એટલે ફરી અહીં પહેરીને આવવાનું ગાડું ન કાઢવું

બીજી વાત અહીં ગ્રામસેવકનું તો કામ જ નહિ, ગ્રિવાય કે ટેકનિકલ શિક્ષણ લેવું હોય નાણા કોથળી માવધાન કર્યા વિના અહીં પણ મૂકનાર પસ્તાય તેવું છે

ત્રીજી વાત ચોવીસ વરસથી નાની ઉંમર ગ્રામીણે નોકરી કરી લાણે તો તેનું બાળુ અધૂરું રહી જશે ગાંધી કે, અહીં ના કાયદા મુજબ અહીંનું લણ ખાનારે National Service માં લશ્કરી તાલીમ ફરજિયાત લેવી પડે છે આમ લણવાનું બણવાને કેકાણે રડી જશે અને 'લેઈટ ગાઈ' નણવું પડશે

ચોથી વાત આજે આ દેશમાં તણ લાખ મેકાર માણસો છે જેની ટેકનિકલ બાબત મજબૂત હોય એકાદ ઈજનેરી વિદ્યામાં પારંગત હોય તો જ નોકરી મળવાની શક્યતા તેમાં વળી કાળી ચામડીને દેખે ત્યાંથી No Vacancy કરી તેના પર Sorry એમ ધા પર મીડું બજારવી વિદાય આપે છે

આ બધું હું કોઈને નિગમ કરવા કે નાહિ મમત કરવા નથી લખતો મીડું મરચું બબગલીને પણ નથી કહેતો પણ જેવું છે તેવું નવન મત્સ્યજળાણુ છું આવશે તો તેના માકન બાજવ અભિનંદન આપીશ

ચાહોમ કરી પડે, ફરક છે આજે 'એ નૂનમાં હું પોતે માણુ છું પરતુ ફાટડુંની આગા વિના ફૂદી પડશે અને હાથ થશે તો નિરાગા નહિ આવે નિરાશ થયેલો માણસ ગમે તેવો શક્તિશાળી હોવા છતાં ફરી કમરે જીવો કાપ એ સંપાદન લેવું છે એટલે જ બુદ્ધિશક્તિની મર્યાદા મુજબ પગલું બગાય તો મારું પરિણામ આવે

અને છે'ની વાત મગાવહાવા, મિત્રો માળાપ વિગેરેની માયા મમતા અમેરાઈ પર ચઢાવી દેવાની તાકાત ખૂબ જ જરૂરની છે [અનુસંધાન ઉર મે પાને]

શાહીમે ફકીરી

અબુમ વાલોડી

ખવીફા હજરત અબુ બકર સિદ્દીક મખ્કાના એક શ્રીમત વેપારી હતા પરંતુ તેઓ હજરત મોહમ્મદ પેગમ્બર સાહેબના મિશનમા જોડાઈ ગયા અને પોતાની બધી દોલત એ મિશન માટે અર્પણ કરી દીધી પશ્ચિમામે, જ્યારે મકકાથી હિજરત કરીને મદીના ગયા ત્યારે પોતાના ગુજ્જન માટે કપડાની ફેરી ફૂવી પડતી હતી

પેગમ્બર સાહેબનું મૃત્યુ થતા તેમના પ્રથમ ખવીફા (પ્રતિનિધિ) તરીકે હજરત અબુ બકર રની વગણી થઈ ખવીફા બન્યા પછી પણ એમણે પોતાના ગુજ્જન માટે કપડાની ફેરી ફૂવાનું આપુ જ ગણ્યું ખિવાફતના કાર્યથી પગારી, ખાસ કરીને માજના સમયે એ ફેરી ફૂવા નીકળતા એમના માથીઓને જ્યારે એ વાતની જાણ થઈ ત્યારે તેઓ એકઠા થઈને એમની પાસે ગયા, અને કહ્યું

ખિવાફતના કાર્યની જે જવાબદારી તમારા શિરે છે તે એવી ગભીર છે કે, એની માથે નાથે ખીનું ડોઈ અગત કામ થઈ ગયું એમ નથી અને એ તમે એમ કરશો તો ખિવાફતના પ્રયોમા પૂરતુ ધ્યાન દર્શાવશો નહિ એવા માટે તમારે આ કપડાની ફેરી ફૂવાનું કામ તજ દેવું જોઈએ અને તમારા ગુજ્જન માટે તમારે મેતુવમાવ-શાહી ખલનામાથી મોઈતી ગ્ઝમ ઉપાડી લેવી જોઈએ

અને આખરે ખવીફા હજરત અબુ બકરને તેમના માથીઓના આગ્રહને વશ થવું પડ્યું પછી તેમણે પોતાના ઘર ખર્ચનો અઢાજ ગાંડી રોજના માત્ર બે દિર્હમ (દિર્હમ લગભગ આજ આની ભારચાટીની કિમતનો ચિકકો) નેનાનું નામ કર્યું એ મહેનતાણુ એવું જોણું પડતું હતું કે, કોઈ દિવસ એમના ઘરમા મારી વાનગી પણ બની શકતી નહિ

એક દિવસે એમના પત્નીએ કહ્યું કે “ઘણા દિનમથી બાળકોએ ડોઈ મિષ્ટ વાનગી આપી નથી, અને રોજની જે કાર્ક ગ્ઝમ આવે છે તેવામા એબની શ-એમ નથી માટે એકાદ દિવસે

મેતુલમાલમાથી થોડી વધુ રકમ લઈઆવો તો હું બાળકોને ડોઈ મિષ્ટ વાનગી બનાવી આપુ”

ખવીફાએ કહ્યું “એમ તો નહિ બને હા, જો થઈ શકે તો એમ કરો કે રોજની મળતી ગ્ઝમમાથી જ થોડી થોડી રકમ રોજ બચાવ્યા કરો અને પૂરતી ગ્ઝમ થઈ બચત્યારે બાળકોને ડોઈ મિષ્ટ વાનગી બનાવી આપજો”

અને નેક પત્નીએ એ પ્રમાણે જ કર્યું થોડા દિવસો પછી તેમના ઘરમા મિષ્ટ વાનગી બની અને તે ખવીફાની થાળીમા પીરમાઈ ખવીફાએ પૂછ્યું કે, એ જવાબી આવી ?

તેમના પત્નીએ કહ્યું “તમાગ કહ્યા પ્રમાણે રોજ થોડા થોડા પૈસા બચાવીને આજે મે એ વાનગી બનાવી છે”

આ માલગી ખવીફા બહુ ખુશ થયા અને પત્નીની ઘણી પ્રગમા કરી

પરંતુ ખીબ દિવસથી તેમણે એમ કહીને રોજનો માત્ર દોઢ દિર્હમ લેવા માલ્યો કે, એવામા પણ અમારું ગુજ્જન થઈ શકે છે

હજરત અબુ બકર લગલગ બે વર્ષ સુધી ખવીફા રહ્યા, અને એ બધો મમય એમણે એવી જ ગરીબાઈ પૂર્વક પોતાતુ તેમ જ પોતાના સ્ત્રી-બાળકોનું લરણુ પોષણ કર્યું

એવું જ નહિ, પરંતુ જ્યારે એમની મૃત્યુ વેળા નજીક આવી લાગી ત્યારે એમણે પોતાના તે બધા માથીઓને, જેમણે મેતુવ માનમાથી મહેનતાણુ વેવાનો એમને આગ્રહ કર્યો હતો, બોવાવ્યા, અને તેમને કહ્યું

‘તે વખતે હું તમારા આગ્રહને વશ થઈ ગયો હતો, પરંતુ એ બદલ મારું દિવ ડખી રહ્યું છે માટે હું ઈચ્છુ છું કે, હવે મારું ઘર વેચીને તે બધી ગ્ઝમ વચૂકરી વેવામા આવે જે મારા ગુજ્જન માટે આ બે વર્ષોમા મને મેતુવમાવમાથી મળતી ગઈ છે-વળી, મારા ગ્ઝન માટે પણ નવું કપડું લાવવામા નહિ આવે, જવકે, મારા આ જૂના વસ્ત્રા માથે જ મને દફનાવી દેજો ગરણુ કે, મરેલાઓ ઠગતા જીવનાઓને જ કપડાની વધારે જરૂર છે।’

આજથી પંદર વર્ષ પહેલાં આ જ મહી નાની પાચમી તારીખે, દીનબંધુ એન્ડુઝ પોતાનો દેહ મૂક્યો બધા બાંહે છે તેમ, તેઓ મહા ત્મા ગાંધીજીના એક આત્મિક સહોદર હતા બને વચ્ચે અગાધ પ્રેમ અને વિશ્વાસ હતો. ગીનબંધુ અહિંસાના એક એલચી હતા અને એવકોના સરદાર હતા જ્યાં જ્યાં એમને હિંસાની દુર્ગંધ આવતી ત્યાંથી એને દૂર કરવા માટે તેઓ ખૂબ પ્રયત્ન કરતા અને જ્યાં જ્યાં એમને કોઈ વ્યક્તિ કે જાત પીડિત દેખાતી ત્યાં એવા માટે તરત હાજર થઈ જતા એમની સેવાનું ચેત્ર આખી દુનિયા હતી એમના પ્રેમનું પાત્ર સમસ્ત માનવ મમાજ હતો એવા માણસને પણ ન વધાવે? અને એમની સ્મૃતિ તાજી ગણવી એ વાપુ પોતાનું કર્તવ્ય ન મમળે? ગૌરવ ન મમળે?

પણ અતિશય દુઃખની વાત છે કે દીનબંધુએ જે ભારતવર્ષની લગભગ પાંચમી વર્ષ મુખી નિઃસ્વાર્થભાવે સેવા કરી તેને માટે એ દેશ કંઈ જ કંઈ નથી ઊંચકે એમ લાગે છે કે આપણે દીનબંધુને સાચા ભૂની જ ગણા છીએ એમની પુણ્યતિથિ પણ ચોંચ રીતે રાજાતી નથી એમના મુસ્તકોને અબ્યાસ પણ થતો નથી એમનો ઉજ્જવળ આદર્શ પણ કોઈ મીલચો મમલ મૂકતું નથી.

આ અકૃતજ્ઞના આપણા દેશ માટે શું એક કરક મમાન નથી?

આજે આપણી વચ્ચે દીનબંધુ જેવી વ્યક્તિઓની અત્યંત જરૂર છે મારા ભુદા ભુદા ધર્મના અનુયાયીઓ વચ્ચે જ ભાતુભાવ સધારવાની અગત્યતા નથી પગ્નું દેશદેશ રચે પણ પ્રમ ગબધે બાધવાની જરૂર છે માટે જો દીનબંધુ જીવતા હોત તો તેઓ કેટ

લીય વાર દક્ષિણ આફ્રિકા જઈ આવ્યા હોત અને ત્યાંની સરકાર અને આપણા દેશના લોકો વચ્ચે મમજૂતિ કરાવવાના પ્રયત્નો ધ્યાં હોત અથવા જે લોકો આપણા દેશના નાના નાના ભાગલા પાડવામાં પ્રવૃત્ત છે તેમને મમળ વવા તેઓએ પ્રયાત્ન કર્યા હોત અને કહ્યું હોત, ભાઈઓ તમારા પોતાના પ્રાન્ત કરતા ભારતદેશ અનેકધણે વિશાળ છે, અને એના કરતા માનવમમાજ વધારે વિશાળ છે તમે ભુદાઈનું એ ફેલાવવાનું મૂકી દો, કહ્યું તો ચાન જ વર્ષ થયા છે તમે જોયું છે કે એણે એ ફેલાવવાથી દેશના ભાગલા થયા છે શું તમે ભારતમાતાના હબ્બર હબ્બર ટુકડા કરવા ઈચ્છો છો? એણે મરેગો તો તે પ્રભુની ઈચ્છાની વિરુદ્ધ હશે પ્રભુની ઈચ્છા સદામર્વદા એકતાની દિશામાં જ હોય છે તે માટે માનવમમાજ પણ તમને શાપ આપશે.

તો દીનબંધુની સ્મૃતિ તાજી રાખવી હોય તો આપણને એમને પગલે ચાલવું પડશે કે કોઈ પ્રમારની ભેદભાવની મદકી આપણામાંથી ગાદી ના મવી રડશે કમ કે પ્રમમા કોઈ પણ વતની અનૃચ્છતા ન હોવી જોઈએ વિશેષ કરીને યુવકોમાં અને વિદ્યાર્થીઓમાં ભેદભાવનો રોગ ન હોવો જોઈએ કમ કે ગીનબંધુ યુવ અને ખૂબ જ ચાડતા હતા.

ભેદભાવ એ મડાગેગ છે જેમ એક પ્રીરે ગાય છે.

જસને આરા મ ના અપનાયા ઉસને જાન કા કું બી નસમજ બેભાવ દે ઈકે કાયા ના। વહ નો કું નરક કી આગ જો લી હું બેદભાવ સો રહિત વહ મદા વહવા પ્રભ કે સહિત

મવ દુઃસ્વવી મુખોનો ત્યાગ કરી એટલે જગવમા એક વૃક્ષ નીચે ચૂપડી બનાવી આગળ વાગીચૂડીને સ્વચ્છ કર્યું હતું

કાકાલગ્ન હાથ ખૂચી લાય એવા ગાત્રી આમ મુતાંગ, પાણી માગતા દૂધ હાજર કરતા દશ હાથ, ગરની લાગતા ચાને બાજુ આવતા થયા અને અનેકવિધ મિષ્ટ વાનગીઓ ભોજનયાગ, એ મૌનો એમણે એકાએક ત્યાગ કર્યો ભય ત્યાગ કર્યો

જગવનો તાપ તડકો, ભૂખતન્ન, કંઠલુ ભૂમિગયન, કદમ્બ, ક્ષુપાન વિગેરે અમિષ ભોજનને અપનાવનાર ગત ભર્તૃહરિએ તપ આદરવા જગવમા નિવાસ કર્યો એક ગર્વ કયા ગોઠડી તેમને મળી ગઈ હતી

આમ ને આમ મહિના પડી ગયા એવામા તેમની જગતિ છર્ણ ગોઠડી માવ ફાટી ગઈ ભર્તૃહરિને થયું કે, 'લાવ આને જરા માધી નહીં, જેથી ખીલ છે એક મહિના નીકળી લાય' એમ વિચારી તેમણે એક પાતંગા પથ્થરને ઝડીને ચીપ જેવો બનાવ્યો વરના ન્વાઓને ડારી પાતંગા ને સુવાળા બનાવ્યા હવે પ્રશ્ન એ કેમો થયો કે, પથ્થરની ચીપમા છિદ્ર કેવી રીતે પાડવું?' એમ વિચારતા તે માટે નાથન બોગવા નીકળ્યા તે દમ્ભાન વ્યોમ નિહાં નીકળેલા ઉમ મહેશની દષ્ટિ ભર્તૃહરિ પર પડી ઉમાને તેમના પ્રત્યે મહાનુભૂતિ વર્તી 'નાહો દેવ, આખો આ પુરુષને-જે પ્રક્રિયો ગોપી નહો છે તેને મદદ કરીએ

'દેવી, જવા દો! એને મદદ કરવાને કંઈ અર્થ નથી આ તો મહાન ત્યાગી ગબ્બ ભર્તૃહરિ છે એને કશાની જરૂર નથી' મહેશે ઉમાને હસતા જવાબ આપ્યો

'ના, ચાલો તમે નહીં આવો તો હું એકથી જઈશ' અને ઉમાની હડને ન્વીકારી ઉમા-મહેશ પૃથ્વી પર કિતર્યા ને ભર્તૃહરિ મામે કોભા ગદ્દા ને દર્શન દીધા

'પધારો! આપ ડાહ્ય છો?' ભર્તૃહરિએ ઉમા મહેશને આવકાર્યા

'ગત! અમે ઉમા મહેશ છીએ' ઉમા, ભર્તૃહરિ પોતાને ઓગાળતો થ નથી એ ભણી મનમા મમમમી ભક્તિ - 'અમે આપની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવા આવ્યા છીએ જે ભોધએ તે માગ, વંચન, વિવાહ, સુખ, સિદ્ધિ'

'એહ! ઉમા મહેશ' મારે આગળ પધારી આપે મારુ આગળ પાવન કર્યું' દર્શન દઈને મને તૃપ્ત થયો' એટલું કહીને ભર્તૃહરિએ દડવત્ પ્રણામ કર્યા

'દેવ, આપ આપવા ગઈ છો તો હું માર એટલું જ મારુ છું કે આ પથ્થરની ચીપમા મને છિદ્ર પાડી આપો જેથી હું મારી છર્ણ કયા માધી ગયું

'તથાન્તુ!' કરીને ઉમા મહેશ આમગ વ્યોમવિદાને બિપત્તિ ઉમા તો ભાગ પડી ગયા

'એ દેવી! મે નંદોતુ કહ્યું કે તેને કશાની જરૂર નથી?'

ઉમા ગુ બોલ્યા નહી

મહાભાગ્ય કાઈ હિમક લગાઈનું વાજન નથી તેવું હોય તો એના નિત્યપાક ન વાળ પાત્ર યાન ભાવાને ધર્મ નમનવવા માટે વડાઈનું તો એક ઉપક્રમીયું હતું કયાં કયાં મોટા નાજનોનાં પત્ર વિનાયક થયો પટે તો આગપૂર્વક કરી મકાસ તે ધર્મ આદાપયાથી મમન-વ્યો પ્રદુર્વારે એના મપનો વિરોધ થયો એ મટું નવાઈની વાત નહીં કેમકે તેનો ભાગ તો અમુક કતા હા, પ્રદવારે અર્ધિગાથી પ્રતિકાન કર્યો એ મહત્ત્વનું ખા પાત્ર મને તો શુકદેવ અને યાન મુનિની કયા વધારે મદદની વાગે કે વ્યાન ભજવાન તો જાની હતા, તોયે તેમને નાનકિન થઈ - દીકરો થોડો પલા મુકદેર થા ઠોડીને ભા-યા મુકદેરે ન્યાન નેડા પાપનો વિનાયક મી પ્રદવારે કરતા પત્ર વધારે નાહન દાખ ય

નિનોમા

‘ખ્રિસ્તી બન’

બાપુજી પાસે એક બ્રાહ્મણના દીકરાએ આવીને કહ્યું ‘દીનબંધુ એન્જેલની ચોપડીઓ વાંચીને મને ખ્રિસ્તી થવાનું મન થઈ આવ્યું છે’

બાપુએ તેને સામે પૂછ્યું ‘તારા પૂર્વ જ્ઞાનો ધર્મ ખોટો છે એમ તને લાગે છે?’

પેલા છોકરાએ જવાબમાં કહ્યું ‘ના’

‘બાપુજીને જગતનો મહાન ધર્મગ્રંથ માનવામાં ને ખ્રિસ્તને મહાન ધર્મગુરુ માનવામાં તને કંઈ અડચણ ખરી?’ બાપુએ પૂછ્યું

‘ના’ છોકરાએ જવાબ આપ્યો

પેલા છોકરાને શિખામણ આપતા પછી કહ્યું ‘દીનબંધુએ એમની ચોપડીઓ દ્વારા હિંદીઓને બાપુજી લઈને ખ્રિસ્તી બનવાનું કહ્યું નથી તે એમના લખવાનો ખોટો અર્થ કયો છે

ધારો કે કોઈ ખ્રિસ્તી મારી પાને આવે ને કહે કે ભાગવત વાંચીને હું સુખ થઈ ગયો હું ને તેથી મારે હિન્દુ બનવું છે તો હું તો એને કહું કે, ‘ના, ભાગવત જે શીખવે છે તે જ બાપુજી પણ શીખવે છે હજી તે એ શોધવાનો પ્રયત્ન નથી કર્યો એ શોધવાનો પ્રયત્ન કર અને મારો ખ્રિસ્તી બન’

હજારો મહાત્મા

હજારો મહાત્મા એના માતા ત્યાં એક લિખારીએ આવી તેમની માથે હાથ ધરી હજારો મહાત્મા તેની તરફ એક લિખારીની શરીર મારું હતું, તે મશકત અને સુવાન વચનો હતો હજારો મહાત્મા લિખારી પ્રત્યે નહાતુભૂતિ બતાવતા પ્રેમથી તેને પૂછ્યું, ‘ભાઈ, તું એ કહીશ કે તારી પામે શું શું છે, અને શું શું નથી?’

‘મારી પાસે બે વાસણ અને એક ફાટેલી ચાંઈ સિવાય કંઈ નથી’ લિખારીએ કહ્યું હજારો મહાત્મા એ માબળી કહ્યું ‘હું

તને મદદ કરીશ, પણ તું મારું કહ્યું માનશે?’

લિખારીએ હા પાડી હજારો મહાત્મા તેને લઈને બહારમાં ગયા અને લિખારીના બે વાસણ વેચીને એક કુડાડી અને થોડો લોખંડો ખરીદ્યો એ બે ચીજ લિખારીને આપતા હજારો મહાત્મા કહ્યું, ‘આ લોખંડી રોટી બનાવીને તું આજે ખાજે અને કાલથી જ ગલમાં જઈને આ કુડાડીથી લોકોને કાપજે અને તે બધામાં વેચીને ગૌરવથી મહેનતની કમાઈ ખાજે’

લિખારીએ હજારો મહાત્માને કહેવા પ્રમાણે કરવા માડ્યું થોડા દિવસ પછી એને લાગવા માડ્યું કે હજારો મહાત્માની માથે શિખામણ ખરેખર એક વરદાન હતું

વિનોદાનું બીજગણિત

બુદ્ધાન આદોલ્ફની શરૂઆતનો સમય હતો તેલ ગણણીએ થિયેલા માર્ગે વિનોદા પ્રયાણ કરતા હતા ૧૯૫૨માં વિનોદા યોજનાપત્ર સાથે બીજી પચવર્ષિય યોજના અંગે પોતાનું દૃષ્ટિબિન્દુ સમજાવી દિહીથી ઉત્તરપ્રદેશની પદયાત્રા કરતા નીકળ્યા એપ્રિલમાં મેવા પુરીમાં સંમેલન થયું ત્યાં સુધીમાં વિનોદાને ૪૬૩૬ દાતાઓ તરફથી કુલ રૂ. ૧,૦૨,૩૬૧ એક જમીન દાનમાં મળી તે પર ટીકા કરતા મમા જવાદી નેતા રામમનોહર લોહિયાએ ગણતરી કરીને કહ્યું કે વિનોદા, તમને આટલા દિવસમાં જે જમીન મળી તે પરથી ડિમાન્ડ કરીએ તો બમિહીનોનો સવાલ ઉકેલતા ત્રણ મો વર્ષ થશે’

વિનોદા પણ ગણિતશાસ્ત્રી, એમણે ઠાકરે જવાબ આપ્યો ‘ત્રિરાશી પ્રમાણે તો પાંચસો વર્ષ લાગશે પણ તમે ત્રણસો કહ્યા એનો અર્થ એ થયો કે તમે પણ બુદ્ધાન મારે કામ કરશો અને તેથી બસો વધુ ઓછા લાગશે આ દાખવો ત્રિરાશીનો નહીં, બીજગણિતનો છે બધા જ બુદ્ધાનને કામે લાગે તો માત્ર પાંચ વર્ષમાં કાંતિ થઈ જાય’

હઝરત અલી જેવા યુરવીર હતા એવી જ એમની વિદ્વત્તા હતી. એમના હઠાપણુનો પાર નહોતો. એમની વિદ્વત્તાની ખ્યાતિ સંભળીને એક વખત દસ ભણેના ગણેલા મોટા વિદ્વાનો એમની પરીક્ષા કરવા આવ્યા.

તેમણે હઝરત અલીને કહ્યું, 'જનાબ અલી, આપની વિદ્વત્તા અને હઠાપણુ વિશે ખૂબ સંભળ્યું છે, પણ અમને એનો પરિચય નથી આપી અમને સૌને થયું કે ત્યાં આપણે એમનું પારખું તો કરીએ.' હઝરત અલીએ કહ્યું 'ભાઈ મારામા તમે ધારો છો એવી વિદ્વત્તા છે નાંહ છતાં તમે જે કંઈ પૂછો તો તેનો યથામોગ્ય ઉત્તર આપવા મારાથી જનતી કાશિય કરીશ.

વિદ્વાનોએ કહ્યું, જુઓ, અમે બધા આપને અમુક સવાલો પૂછીશું પ્રત્યેક સવાલના જવાબ જુદી જુદી રીતે આપને આપવાના રહેશે.'

અની કહે 'સવાલો એકે એક અને જવાબો જૂદા જુદા.'

વિદ્વાનોએ કહ્યું છ હા, અમને દરેક વ જથ્થેને પ્રત્યેક સવાલના એકે એક સવાલના એવા દસ જુદા જવાબ આપને આપવાના રહેશે.'

અલી કહે બહુ સાર ત્યારે પૂછો સવાલ નું આપ સૌને અદલા અને સુઝાડશે એવા જવાબ આપીશ.

આથી દરેક વિદ્વાનોએ તેમની આગળ એક સવાલ મૂક્યો.

'વિદ્યા અને લક્ષ્મી, એ મેમાથી વધારે સાગરું ? આ સવાલના આપ આમારામાંથી દરેકને જુદો જવાબ આપો.'

અલી સૌથી પહેલાં પ્રથમ વિદ્વાન તરફ ફર્યા ને મોટલા, પૈસા એ તો ચેરોહાનો (જૂના વખતના ગળાએનો) વારસો ■ જ્યારે વિદ્યા એ પેગળનો વારસો છે માટે વિદ્યા એ મોટી ચીજ છે.'

એ પછી બીજા વિદ્વાન તરફ ફરીને તેમણે કહ્યું, 'પૈસાની તમારે હ મેલાં સંભાળ અને સાચવણુ રાખવી

પડે છે, અને તેના રક્ષણ માટે કાયમ ચિંતા અને તકેદારી રાખવી પડે છે. જ્યારે વિદ્યાની તમારે સંભાળ કે સાચવણુ રાખવી પડતી નથી. પણ વિદ્યા પોતે જ તમારી સંભાળ ને સાચવણુ રાખે છે માટે વિદ્યા એ લક્ષ્મી કરતાં વધારે ચડિયાતી છે.'

પછી ત્રીજા વિદ્વાનને ઉદ્દેશીને કહ્યું, પૈસા જેમ જેમ ખર્ચો તેમ તેમ તે ઓછો થતો જાય છે, જ્યારે વિદ્યા જેમ જેમ ખર્ચો તેમ તે વધતી જાય છે, માટે વિદ્યા એ લક્ષ્મી કરતાં વધારે મોટી વસ્તુ છે.'

ચોથા માણસને તેમણે આમ કહ્યું 'પૈસાદારને ધણા મિત્રો હોય છે પૈસાદાર પ્રત્યે ધણા લોકોને મનમાં ધૂધવાટ અને ધણા હોય છે જ્યારે વિદ્યાવાન પ્રત્યે પ્રેમ અને માન હોય છે માટે વિદ્યા લક્ષ્મી કરતાં ચડિયાતી છે.'

પાંચમા માણસને તેમણે આમ જવાબ આપ્યો, 'પૈસાદાર માણસને નાંકો સામાન્ય રીતે લોભી કહે છે જ્યારે ધનવાનને સૌ ઉદાર અને સન્કારી મળે છે માટે વિદ્યા એ લક્ષ્મી કરતાં વધારે ઉત્તમ વસ્તુ છે.

પછી છઠ્ઠા વિદ્વાનને જવાબ આપતાં તેમણે કહ્યું ધન તો ચોર ચોરી જઈ જાય છે લુદારા લુની જાય છે પણ વિદ્યાનું તેમ થઈ શકતું નથી માટે વિદ્યા ચડિયાતી છે.'

સાતમા વિદ્વાનને તેમણે જવાબ આપ્યો ધન વખત જતાં કદાચ જાય છે, ધસઈ જાય છે ને આખરે મોટું થઇ જાય છે પણ વિદ્યાને કાળ કંઈ કરી શકતો નથી વિદ્યા કટાતી નથી ધસાતી નથી, જેમ જેમ વયસય તેમ તમ તે વધારે તિફળું અને છે, જેમ એને વખત વધ્ય તેમ તે વધારે તેજસ્વી અને છે માટે વિદ્યા વધારે ઉત્તમ વસ્તુ છે.'

આઠમા વિદ્વાનને જવાબ આપતાં કહ્યું, પૈસા એ મર્યાદિત વસ્તુ છે અમે તેટલા લાભ કરીશ કે અજબે રૂપિયા હોય તો પણ તેને એક મર્યાદા છે. તમે તે મણી શકો છો, તેનો દિસાળ રાખી શકો છો પણ વિદ્યાનું તેવું નથી એ પોને અમર્યાદિત છે

તેને કાઢ સીમા નથી માટે વિદ્યા લક્ષ્મી કરતા વધારે ચડિયાતી છે '.

નવમા વિદ્વાનને તેમણે ક્યુ. 'ધનનો મોઢ માણુ સના દાથ કાળા કરે છે મન કાણુ કરે છે હૃદયપટ ઉપર અધકાર પાથરી દે છે જ્યારે વિદ્યાની ઉપાસના એના હૃદયમંદિરને અજવાળે છે અને એના દાથ કિન્નળા બનાવે છે માટે વિદ્યા એ ચડિયાતી વસ્તુ છે '.

પછી હેલ્લા વિદ્વાન તરફ ફરીને એ બોલ્યા વિદ્યા એ લક્ષ્મી કગતાં વધારે ચડિયાતી ચીજ છે મનશુ લક્ષ્મીના મદથી પેરાદા અને નીમરોદ જેવા રાજાઓ છઠ્ઠી મયા ને ઈશ્વર સાથે સત્સાઈ કરવાની ધટતા કરના હાગરા. પરિણામે એમની અવનતિ થઈ અને દુનિયામાં તેઓ ધૂળ ચાટેલા થઈ ગયા જ્યારે બીજા બાણુ અપણુ પવિત્ર ધ્યયજનથી વિદ્યાની ઉપાસના કરીને નમ્ર બન્યા અને એને કાલે જ પુદ્ગાતાલાને કહી શકાય કે હે પુદ્ગાતાલા! અમે અગાની છીએ, અપણુ છીએ આપને અમારે

જેટલા સમજવા જોઈએ તેટલા સમજી શકતા નથી. આતો પાર અથે પાછી શક્તા નથી અને એથી આપની જદગી જે રીતે કરવી જોઈએ તે રીતે કરી શકતા નથી આ રીતે હૃદયને નમ્ર બનાવનાર અને અત કરણુને નિર્મળ બનાવનાર વિદ્યામદથી છકાવ નાર લક્ષ્મી કગતા અને તજણી મોતી છે ચડિયાતી છે અને ચેળવવા ચોગર છે માટે ધન પાછળ ન પડતા વિદ્યાની ઉપાસના કરો '.

આ પ્રકારના જવાબ સંભળીને હસેય વિદ્વાને ચોમાં આજળા નાખી મયા અરીની વિદ્વતા અત કરણુની નિર્મળતા અને બહુમુત જ્ઞાન જોઈ તેઓ આશ્ચર્યથી અવાક બની ગયા તેમજુ અતર અલી જેવા પાક અને વિદ્વાન પુરુષ આમળ નમી પડ્યુ. હવે વધારે પ્રગ્ત પૂછી હકરત અરીની વિદ્વતાની પરીક્ષા કરવાની જરૂર હાથી નહિ તેઓ સૌ અરીને ધગે પડ્યા તે તેમને સલામ ભરી એમને આભાર માની ધર ભણી ચાલતા થયા.

એક સાધુ મહાત્મા વાગાએ નીકળ્યા હતા. રસ્તામાં એક ફળખામ આવ્યો. કાંઈએ પહેલાથી જ ત્યાંથી ફળ તોડી લીધા હતાં, પણુ સંજેગસાત માળીની નજર પેલા મહાત્મા ત્યાં પહોંચ્યા ત્યારે જ પડી માળીએ તા મહાત્માને જ ચોર સમજી ચાલવા ચડિયા મહાત્માએ તો શાંતથી માર મઠન કર્યો માળી પ્રાથે એમને જરા પણુ ગુસ્સે ન થયો. એમની સહનશીલતા અને સધુતા જોઈને અનેક દેવતા તેમની સહાય માટે દોડી આવ્યા.

એ સાધુ મહાત્માને એક એના દતોલ તે પાછળ દતોલ તે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એણે પહેલાં તો બાગમાંથી ફળકૂલ તોડ્યા અને શુરુતુ અપમાન કરવા માટે માળી સાથે લડવા લાગ્યો. એ જોઈને મહાત્માને સહાય કરવા આવેલા દેવતાઓ ત્યાંથી ચલ્યા ગયા.

એમને જતા જોઈને મહાત્માએ પૂછ્યુ 'તમે અહીં શા માટે આવ્યા હતા અને પાછા કેમ ચાલ્યા જાઓ છો ?'

'અમે તો તમને સાધુ સમજીને તમને સંકેતમાં જોઈને સહાય કરવા આવ્યા હતા..'

'તો પછી ચાલ્યા કેમ જાવ છો ? શું ચાગી સાધુના પર તમને સદેહ થયો ?'

'ના, તમે તો સાચા સાધુ છો, પણુ તમે એક અ સાધુ અને અમદનશીલ માણુમને એને નવારી રાખ્યો છે એટલે અમે તમને શી મદદ કરીએ ?' એટલુ કહી દેવતાઓ ચાલ્યા ગયા.

ગાવળની કાળીને આજાની કાળ કહે છે 'અર બેન ચૂલામાં જળાને તુ ગામ કાને યાવ છે ? તારુ જાઅ, સખી ! કેટલુ કોરારે !'.

ગાવળની કાળી બેલી 'મને જરાય એને જોરતો નથી કે કેડુ ખ નથી તુ જીરીને સજ યાવ છે મસાળ સાખા.' તે દુ મારી જાતને જરમ કરીને સજ યાવ છે હુ, ગાગો!

એક વાર ભગવાન યુદ્ધ પોતાના શિષ્યોને ઉપદેશ આપતા બોલ્યા

“ ભિષ્મુઓ, સાચો માણસ તમને કંઈ કહે તેના પાંચ પ્રકારો હશે

- ૧ કાગે કહે અથવા આકાગે કહે,
- ૨ સત્ય કહે અથવા અસત્ય કહે,
- ૩ મધુર વાણી કહે અથવા કઠોર વાણી કહે
- ૪ કામની વાત કહે અથવા નકામી વાત કહે,
- ૫ મિત્રભાવે કહે અથવા દ્વેષભાવે કહે,

આમાંથી સત્યો માણસ કાંઈ પણ પ્રકારે કહે ત્યારે તમારું મન ઉત્કેષાર્થ નહીં જાય તમારી છબિ હુ વચન ન ઉચ્ચારે અને તમે દેવ વિનાના રહીને સૌ પ્રાણી માત્ર તરફ અનુકંષાએ જોઈને સૌના મિત્ર બનીને રહેો સાચા માણસને તમારા પ્રેમથી નવરાવી દો-અર્થાત્ તમારે આત્મ સુજ્ઞેષ્ઠિએ અને આ જ્ઞાના જેવું છે ? કેઈ માણસ કોઈના અને સ્વ-ને જાણે અને આવે અને કહે કે આ પૃથ્વીને હું અપૃથ્વી કરીશ એમ કહીને તે જ્યાં ત્યાં બોલે માગી જ્યાં ત્યાં નામે અને એમ માને કે પૃથ્વીનો નાશ થતો જાય છે પરંતુ એ રીતે પૃથ્વીનો નાશ થઈ શકે ખરો ?

ભિષ્મુઓ બોલ્યા ના ભગવન્ ! પૃથ્વી તો ગભીર અને અપ્રમિય છે માણસ મોઢી બોલીને થાકે તો પણ પૃથ્વી અપૃથ્વી ન જ થાય

યુદ્ધ ભગવાન કહે એ જ પ્રમાણે હે ભિષ્મુઓ સાચો માણસ ગમે તેમ બોલે કે વતે તો પણ તમારે પૃથ્વી જેટલી ક્ષમા રાખવી પૃથ્વી જેમ બધું સહન કરી શકે છે તેમ તમારે બધા આધાનો સહન કરવા એટલું તમારા ઉપર તબી કમી અસર થય નહિ

“ વળી આ જ્ઞાના જેવું છે ? કોઈ માણસ

૨૪ વચ્ચે બધી સામગ્રી લઈને આવે અને કહે કે, હું આકાશ ઉપર ચિત્ર દોરીશ ’ તો શું એ આકાશ ઉપર ચિત્ર દોરી શકશે ખરો ? ”

ભિષ્મુઓએ જવાબ આપ્યો ના, ભગવન્ માણસ ભને કેટલેય પ્રવચન કરે, તો એ આકાશ ઉપર ચિત્ર દોરી શકશે નહિ

એટલે ભગવાન યુદ્ધ બોલ્યા ‘ એ જ પ્રમાણે હે ભિષ્મુઓ ’ સાચો માણસ ગમે તેમ કરે, તો પણ તમારે સન્નિમિત્ત વચ્ચે બધા જ સમાર્પ જાય એવું આકાશ જેવું વિશાળ હૃદય રાખવું એટલે તમારો જય થશે

વળી આ જ્ઞાના જેવું છે એ સમજ્યા ? કોઈ માણસ સળંગ તણખતુ લઈને આવે અને કહે કે હું સળંગતા તણખલા વરે ગયા નહીને આમ જગાડી બાળી પૂકીશ તો શું તે એ પ્રમજો કરી શકશે ખરો ?

ભિષ્મુઓ કહે ના ભગવન્ ! ગયા નહી તો સાગર જેવી ગભીર છે તેને જરાય બામ ન આવે

એ સામજી યુદ્ધ ભગવાન બોલ્યા એ જ પ્રમાણે ભિષ્મુઓ ! સાચો માણસ ગમે તેમ વતે તો પણ તમારે અંગાનહીની જેમ ગભીર બની બધું સહન કરી લેવું એટલે સાચો માણસ તમને કશું નુકસાન કરી શકશે નહિ

‘ વળી હે ભિષ્મુઓ ! મેવડા હાથાવાળી કર વગ વડે કાપીને લોકો તમારા શરીરના રહે રહે કરી નાખે ત્યારે તમારું મન જરા સરસો પણ ઝુસો પેદા થાય તો તમે મારા શિષ્ય તહિ આવ્યે મમથે તમને હું જ દેનાર ઉપર પ્રેમ રાખતા તમારે શીખવું જોઈએ એમા જ તમારું સુખ અને કલ્યાણ રહેલું છે

ચક્રોતરી ધૂસક ધૂસક રહે છે ‘ઓ પૂર્ણચંદ્ર, પડિતની વાત આભળીને મારો જીવ અધર થઈ ગયો છે તે કહે છે કે, ‘તમે એક દિવસ નાશ પામશે મહાપ્રવચને વખતે તમે જ ઓવવાઈ જના છો ! ડાય મુધાપ્ત ! એમ થશે તો માન શું થશે ? ’

ચંદ્ર કહે ‘ પડિતને ઘેર જા ગિયે, ને પૂછી આવ કે તારા આધ્યુષ કેવલ છે ? ’ - ૧૦૧૦

જૂના વખતમાં એક સાધુ રહે, સાધુ વનમાં રહીને તપ કરે. એક સુદર ઝરણાને કંઈ પશુ કુટિ બનાવી આપે. દિવસ જ્યાં તપ પૂર્ણ અર્ચના, પઠન પાઠન કર્યાં કરે. સાધુને ચાર શિષ્યો હતા તે શરૂના સેવા કરે. સાધુ પણ દિલ રેડીને પોતાના શિષ્યોને બધા પ્રકારની વિદ્યા બધાએ આપ કરતાં કરતાં ધણી વસ્ત્ર વીતી ગયા. ત્યારે સાધુને થયું કે ચાલ કાશીની યાત્રા કરી આવુ. આથી શિષ્યોને એકાં કરી તેણે કહ્યું.

‘હું કાશીની યાત્રા કરવા જઈ છું તમે આપણી પશુ કુટિ રાખવળે નિયત કર્મ કરતા રહેજો જ્યાં તપમાં પૂરુ થન લગાડો. સત્ય બોલજો ધર્મનું અચળ કરજો અને વ્યવહારમાં આગસ ક તા નહિ.

આમ શિષ્યોને સિખાવણના બોલ કહીને તે કાશીએ ચ ત્યા ચાલતાં ચાલતાં તેમણે અનેક તીરથ કર્યાં. કાશીમાં જઈ વિશ્વનાથજીનાં દર્શન કર્યાં અને મનની ક્ષતિ પૂરી કરી કરી પોતાની પશુ કુટિમાં પાછા ફર્યાં કાશીમાં થોડા દિવસ રહ્યા એ દરમિયાન સાધુને એક વખત સુદર બોર આવનાનો સુખેન સાપડ્યો એક તો થોડા બોર ને તે વળી કાશીના, પછી એની મીઠાસનુ પૂછુ જ થુ ?

સાધુએ ખૂબ પ્રેમથી કાશીનાં મીઠા બોર ખાધા. સધુને થયું કે ભાવ થોગ બોર સાથે લેતો જાઉં. આમ વિચરી તેણે થોડાં બોર સાથે લીધાં. પશુ કુટિમાં શિષ્યોને થોડાં બોર આપ્યા થોડાં પોતે આપ્યા. બોર તો ખલાસ થયાં, પણ રવાદ કાઢ્યા રહી ગયો. શરૂને થયું કે આવા બોર અહીં મારી પશુ કુટિ પસે જ ઉતરતા હોય તો કેવું સારું! ક્ષતિ થતાં જ તેને અમલમાં મુકવાનો નિશ્ચય કર્યો ને પશુ કુટિથી પાંચ દાયકાં તેણે ખાડો ખોદી કંઈયે નાખા બોરડી વાંધા, ધીમે ધીમે એમાંથી કાંટા કૂટવા ગેપ નીકળ્યો ને દિવસે દિવસે રોષ થોડો થવા લાગ્યો. પુત્રના વધવાથી મનમાં નેત્રેથી આનંદ

થાય તેટલો આનંદ બોરડીને દિન પ્રતિદિન વધતી જોઈ સાધુને થયો. આમ કરતાં કરતાં બીજા દસ જાગ વર્ષ વીતી ગયા, એટલે બોરડીનું ઝાડ વધીને ખૂબ જ થોડું થયું શિષ્યોના આવ્યો ને બોરડી ઉતર કૂલ બેઠાં ને કૂલમાંથી કૂળ થના માડમાં ધીમે ધીમે કાચા બોર વધતાં થોડા દળવાળા ને અણાદાર થવા લાગ્યા. ને એનો કાચી કરી જેવો રમ પીણસ પકતો થયો બોરડીએ તો જાણે ૨૫ કાંઠુ

કાંઠુ જેમ પડતી મુઠ તેમ બે ૭ પાકવાની અણી ઉપર આવ્યાં. સાધુએ શિષ્યોને કહી રાખ્યું કે કાંઠુએ કાચા બોર તેડવા નહિ, બોરડીના બોર બરાબર ૫ કી જરો ત્યારે ભગવાનને ધરણીને પછી સૌ સાથે ખાશુ.

આમ યુરની સચના થતા સૌ શિષ્યોએ એને સાથે ચડાવેલી એટલે બોરડી ઉપરથી કાંઠુએ એક પણ બે ૭ તેડ્યું નહિ. શરૂ તો રોજ રોજ પાર-પકવ થતા જતાં આ બોરને જોવા કરે ને મનમાં આનંદ માણ્યા કરે

એકા થવા કાળ છે ને કે વનના કંદુળમાં કાંઠુ એકી મૂળિયુ આવ્યામાં આવી જતાં માધુ માદા પડ્યા ને પચાગીવસ થવા એક તો જુહાવરથા, તેમાં માદગી, યુરની તળિયત મગડની ચાલી તેની આગે ભાગ પીળા દેખાવા માંડ્યાં. અંતકાળ સમીપ જણાયો. હવે પોતે કરિને બેઠા નહિ થાય એવી એમને ખાતરી થઈ મર્યા અથી તેમણે પોતાનાં શિષ્યોને એકદમ બોલાવ્યા. શિષ્યો બધા કામ પડના મુકી દોડતા દોડતા શરૂની પચારી આગળ એકાં થવા મુક્યે તેમને છે વી સિખાવણ આપી સોને આશીર્વાદ આપ્યા ને કહ્યું જુએ હવે મારો અંતકાળ સમીપ છે જવાડે આ જાજાન જૂનાં કોદડી જેવા દેહમાંથી મારો પ્રાણ ચલ્યો જશે ત્યારે અકાસમાં ફૂલિ વ મરે ને અનિ-દામાંથી દેવે પુષ્પરૂપિ કન્યે કાનજ, મને કામ જણ પ્રજાન્ની રાદા ની નથા

ચોદ માયા ને મમતા ચે બાળીને ખાખ કરી નાખી છે. આમ ચાર ત્યારે જાણીને કે મારો મોક્ષ થયો છે. કારણ, તમે તો જાણો છો કે જે જીવાત્માના મોહનો ક્ષય થાય તેનો ખચિત મોક્ષ થાય છે. તેને જન્મ મરણનો ફેરો પછી રહેતો નથી... 'આટલું કહેતાં કહેતાં તેની વાણી બંધ પડી મ્હં ને મરણનાં લક્ષણો પ્રગટ થવા લાગ્યાં.

એમનાં શિષ્યોને થયું કે હમણાં જીવ છોડી જશો, ને હંસલો પિંજરને છોડીને હાલી નીકળશો. પણ કોણ જાણે કેમ ગુરુજીનો જીવ જતો નથી. હૃદયી ધડીએ ગુરુજીને કંપક મુંઝવણ ચતી હોય એમ દેખાયું.

વાત એમ હતી કે ગુરુજી પશુકુટિમાં પચા રીમાં પડ્યા હતા. એ મરણ પધારીએ પડ્યા પડ્યા તેમની નજર બોરડી ઉપરના એક પાકાં બોર ઉપર પડી. મનમાં થયું કે કાશીથી છેક બોર લાગ્યો બોરડી પાછળ આટલી મહેનત કરી પણ બોર હજી ખાતું નથી. હૃદયી ધડીએ મનની વાલના પેડું ચોટું બોર લટકતું દટું તેમાં બરાબ.

આશા ત્યાં વાસા ને સૂરતા ત્યાં મુકામ' એ કહેવત પ્રમાણે ગુરુજીની સૂરતા બોરમાં બરાબ. આ બાજુ પ્રાણપ્રમેરો છોડી મધુ ને ગુરુજીની આંખ બોરડીનાં એ પાકાં બોર ઉપર ફાટી રહી હૃદયી ધડીએ જે જીવ ઉપર રામ નામ રમવું જોઈએ તે જીવના લોચા વળવા લાગ્ય ને લટલટલાં જમરનું ખ્યાન લાગવું જોઈએ ત્યાં બોર બોરતા પડ્યા પડ્યા, આથી એમના પ્રાણ મ્હા ને વાલના બોરમાં બરાબ મ્હં. મોક્ષ, મોક્ષને કેમણે રહ્યો ને ગુરુજી મરીને અવગતિયા થઈ બોરમાં કીડા રૂપે અવતર્યાં.

આ બાજુ શિષ્યોએ એકઠા થઈ ગુરુજીની નાડી તપાસી જોયું તો નાડી બંધ ગુરુજી અવસાન પામ્યા. જોઈ સૌએ એમને ભેંપપધારીએ લીધા અને પછી એમની અંતિમ વિધિ પણ પતાવી દીધી.

બીજા દિવસે ખજાર પડતા જહારમામણી વડે શિવ આવી પહોંચ્યો. તેણે બીજા શિષ્યો પાસેથી ગુરુની હકીકત સંજોળી.

વડા શિષ્યે જવાબે પૂછ્યું, 'ગુરુજીની અંતિમ કાળ શાંતિમાં પસાર થઈ હતી ?'

સૌએ કહ્યું, 'હા'

'એ અવસાન પામ્યા ત્યારે આકાશમાંથી પુષ્પ-શબ્દ થઈ હતી ?'

શિષ્યોએ કહ્યું 'ના'

'અને કુંડુલોના મગગાટ સંભળાયો હતો ?'

'ના.'

વડા શિષ્યને થયું કે નક્કી ગુરુજીના મોક્ષમાં કેટ અંતરાય આવ્યો. દરો એમ ન હોય તો પુષ્પ શબ્દ થાય જ અને કુંડુલોના નાદ પણ સંભળાય. એમણે જ કહ્યું દટું કે હું મરીશ ત્યારે આકાશમાંથી પુષ્પશબ્દ થશે ને ત્યાંથી કુંડુલ સંભળાયો.

ત્યારે એમ કેમ બન્યું દરો ? ગુરુજી તો મહાન જ્ઞાની હતા મોહનો તેમણે ક્ષય કર્યો હતો. ખૂબ વિચાર કર્યા હતા ત્યારે તેને કાંઈ સમજણ થઈ નહિ ત્યારે ફરી તેણે શિષ્યોને પૂછ્યું.

"અમ્મલ મરણની હૃદયી ધડીએ તેઓ ક્યાં ચતા હતા એમની પધારી ક્યા રાખી હતી ?"

શિષ્યે એ કહ્યું "જરાબર આ પશુકુટિના બારણા પાસે જ."

વડા શિષ્યે એ જ રીતે પધારી પધારી ત્યાં ગુરુજીની પેટે પધારી પર સ્થપી પોતે ચાર તરફ જોવા લાગ્યો તેને થયું કે ગુરુજીનું મન હૃદયી ધડીએ વળી ક્યા લટકતું દરો ? આ રીતે ચાર તરફ આજ ફેરવતા જ એની દૃષ્ટિ બોર ઉપર પડી બોરડી પર એ બોર બહુ જ સુંદર રીતે પાકી ગયું હતું. એનો રંગ પીળો મરી થોડો લાલારા પડ્યો જતો હતો, શિષ્યને થયું, નક્કી ગુરુજીની જીવિત બોરમાં જઈ ભરણી દરો.

દૂરત જ તેણે બેઠા થઈ શિષ્યોને કહ્યું, "પેડું બોર તોડીને અહીં લઈ આવ્યો."

શિષ્યો બોરડી પાસે ગયા અને વાસ વતી જે બોર પાકી વડા શિષ્ય પાસે લઈ આવ્યા.

વડા શિષ્યે બોર તોડીને અંદર જોયું તો એક મગલમાં એક કીડો !

વડા શિષ્યે કહ્યું, 'આ જ આપણા ગુરુ.'

જ્યાં શિષ્યો આશ્ચર્યથી રતાપટ બની એ સાથેમોલી બેઠ્યા, 'એ કેમ બન્યું ?'

વડા શિષ્યે કહ્યું, "ગુરુજી મહાન જ્ઞાની હતા"

સમતાવાળા હતા, નિર્મોહી હતા, વૃત્તિઓને એમણે વાળી લીધી હતી. પણ પૈલા જડભરત મુનિનું મન જેમ મુમક્ષામાં પરાવાસું તેમ ગુરુજી મન છેક છેલ્લી ધડીએ આ બોરમાં પરાવાસુ અને એથી તેમનો મોક્ષ ન થતાં બોરમાં ઝીડે બનીને રહ્યા.

“હવે એમણે બોર ચાખી લીધું” છે. એથી એમનો દેહાન્ત કરાવી તેને મંગાજીમાં પધરાવીએ એટલે જરૂર એમનો મોક્ષ થશે.”

વડા શિષ્યના કહ્યા મુજબ અન્ય શિષ્યોએ કહ્યું અને ગુરુજીનો દેહાન્ત કરાવી તેને મંગાજીમાં પધરાવ્યા. એવો જ ઉપર ફુંફુલિતો ગડગડાટ સંભળાયો અને આક શમથી પુષ્પવૃદ્ધિ થઈ.

વડા એલાએ કહ્યું, “ભોયુ ને હવે ગુરુજીનો મોક્ષ થયે.

“ગુરુજીએ જીવતાં તો આપણને ખૂબ શીખવ્યું પણ મરતી વખતે પણ આ બોવપાઠ આપી ગયા. કે જીવન આપણું તપ કરે, નિર્મોહ થઈને રહે, છેવટની ધડીએ પણ જો વૃત્તિમાં ફરક કરશે અને આ દૈહિક મીઠાની વાસના મનમાં રાખશે તો કંઈ આવેતું નાવ ડૂબી જશે અને વાસનાના બંધનમાં જીવ ફસાઈ જશે. માટે દરેક મનુષ્યે અંતઃકરણની વૃત્તિ સાફ રાખવી કમળ પત્ર પરથી જેમ પાણી દડી જાય તેમ એના ઉપરથી વાસના દડી જવી જોઈએ વાસનાના અતિમ ક્ષય એનું નામ જ મુક્તિ.”

મૃત્યુનો ભય

એક દિવસ એકનાથ મહારાજ પામે એક માણસ આવીને કહેવા લાગ્યો, ‘મહારાજ, આપનું જીવન આપનું શાંત અને મધુર છે પરંતુ મારું જીવન ખૂબ જ અશાંત છે. એનું શું કારણ?’

એકનાથ મહારાજે કહ્યું, ‘ભાઈ, તું એ બધી વાત જવા દે. પણ તારું મન આજથી આમ દિવસે થવાનું છે. માટે તું એની પીકર કરે.’

એકનાથ મહારાજનું કહેવું સંભળી પૈલા માણસ ગભરાયો અને એવી જ હાલતમાં ધરે પહોંચ્યો. અને ભગીરનેહી કુટુંબીઓ અને પાડોશીઓને મળીને ‘ભાઈ, મારો કંઈ દોષ થયે હોય, તો મને ખાફ કરો.’ એવી દરેક પાસે ફામાવવાની કરી. અને પછી ધર્મધ્યાનમાં લાગી ગયો. અમ ને આમ આઠ દિવસ પૂરા થઈ ગયા. તે એકનાથ મહારાજ પામે ગયો.

એકનાથ મહારાજને પૈલા માણસે પૂછ્યું ‘મહારાજ, કહો હવે મારા મૃત્યુને કેટલી વાર છે?’

‘એ તો એક ધરને જ ખબર છે’-એકનાથે કહ્યું-‘પણ એ તો કહે કે તારું આ આનાકાણું કેવું ગયું?’

‘મઝી સાથે તો મૃત્યુ નામવું હતું. એટલે મેં કોઈ ખરાબ કામ આ અઠવાડિયામાં ક્યું નથી, કોઈનું ખરાબ વચન મેં સાંભળ્યું નથી.’

એકનાથ મહારાજે તેને બોધ આપતાં કહ્યું, ‘ભાઈ, જેવી રીતે તારી સાથે અઠવાડિયા સુધી મૃત્યુ નામવું હતું, તે જોઈને તું એકે ખરાબ કામ ક્યું નહીં, એવી જ રીતે મૃત્યુ હમેશા મહાપુરોહિની નજર સામે જ હોય છે. એટલે તેઓ હમેશા શાંત રહે છે તારે જો શાંતિ જોઈતી હોય તો તું મૃત્યુને હમેશાં નજર મમક્ષ રાખ.’

આજકાલના યુદ્ધોમાં એક ભારે ખતરનાક વાત છે. કુદરતને જે નિયમ વૈજ્ઞાનિક ગણાય છે, તેની વિરુદ્ધ આ યુદ્ધો હોય છે. કુદરતનો નિયમ છે કે ‘લાલકમાં લાલક હોય તે મરે’ પણ આ વૈજ્ઞાનિક રીતે લડતાં દિસાંબોર યુદ્ધોમાં તો જદુ મોટા પાયા પર યુવાનોનો જ બોગ આપવામાં આવે છે જે સૌથી વધુ લલક હોય છે તે જ વધેરાય છે, અને જે વધુમાં વધુ નાલલક હોય છે તે ઘેર બેઠા રહે છે અને જમી જાય છે. આ વાત તો ઈબ્દના નિયમ વિરુદ્ધની થઈ.

-વિનોબા

સરચાઈનું ઈનામ

એક દિવસ ખલીફા હુજરત ઉમર દરબારમાં મેસી ન્યાય કરતા હતા એવામાં બે માણસો એક યુવાનને પકડીને દરબારમાં આવ્યા, અને ખલીફાને કહ્યું 'હુજરત અમારો ન્યાય કરો આ માણસે અમારા પિતાનું ખૂન કર્યું છે'

ખલીફાએ આરોપી સામે દૃષ્ટિ કરી કહ્યું 'આ બાબતમાં તારે જે કહેવું હોય તે કહે'

પેલા આરોપી યુવાને ખલીફાને મલામ કરી કહેવા લાગ્યો 'વાત એમ છે કે મારી સામે જે ગંટ હતા તે મને બહુ વડાવા હતા આજે એ બે જિંદને લઈને આ ભાઈના બાગ આગગથી પમાર થતા હતા ત્યાં એક જિંદ એક વૃક્ષની ડાંગ તોડી પાડી અને ખાઈ ગયું મા ભાઈના પિતાએ એ જોયું એમને ખૂબ જ ગુસ્સો આવ્યો એમણે એક ભારી પથ્થર ઉઠાવીને મારા જિંદને માથે ઊંટને એ પથ્થર એવો તો ભેરથી ભરેલાને લાગ્યો કે તેનાથી ત્રાં બચારું મરી ગયું

મારું વડાવું જે મરી ગયું એથી મને પણ ખૂબ જ ગુસ્સો આવ્યો હું મારી જાતને કામૂમાં ગાળી માર્યો નહીં અને મેં પણ એ પથ્થર ઉઠાવી આ ભાઈના પિતાને માથે અને તેથી તે પથ્થરના મારથી મરી ગયા એવામાં તો આ મેં માણસોએ મને પકડી નીધો અને મારી વર્ષ આ થા

ખલીફાએ પેલા યુવાનનો એકલા નાબ ગીને કહ્યું 'જ્યારે તે તારા જ મુકાબેલા આરોપનો સ્વીકાર કરી લીધો છે ત્યારે તને મળ થવી જ નેઈએ'

'તમારો હુકમ શિન્ આવ્યો પનાં પરતુ મારી એક અજ્જ છે માન એક નાનો બાક છે મારા પિતાએ ચોડાક રૂપિયા ખનામત ગણ્યા છે જેનાથી એ સિદ્ધાન્ત લઈ ગયું અજ્જ ને મને મોતની મળ કાવામાં આવશે તો એ રૂપિયા નખામાં જશે અને મારા ભાઈનું ભાવિ મજાશે એવા માટે મને ત્રણ દિવસની મરે

તવ આવો જેથી હું મારા ભાઈ માટે રૂપિયાને બદાબત કરી શકું'

ખલીફાએ કહ્યું 'તને ત્રણ દિવસ માટે છોડું તો ખરો, પણ તુ ત્રણ દિવસ પછી પાછો આવશે એનો જામીન કોણ થશે?'

આરોપી યુવાને દરબારીઓ પર નજર તાળી છેવટે એક દરબારી પર નજર ફેરવીને કહ્યું 'આ ભાઈ મારા જામીન થશે'

એ દરબારી હુજરત અખૂજર જે બહાદુરી કમદર્દી માટે મશહૂર હતા ખલીફાએ એમને પ્રછયુ 'તમે આરોપીના જામીન થાવ છો?'

હુજરત અખૂજર હા પાડી એટલે પેલા યુવાનને ત્રણ દિવસ માટે છૂટો કર્યો

આ વાતને ત્રણ દિવસ થઈ ગયા પણ પેલો યુવાન પાછો ન ક્યો

ખલીફાએ હુકમ કર્યો કે અખૂજરને ગિન્ ફત્વા કરો 'અને અખૂજરને પગડવામાં આવ્યા અને પેલા યુવાનને ગદબે તેમને કામી દેવાનો ફેનવો કરવામાં આવ્યો

ખલીફા અખૂજરને ખૂબ ચાડતા હતા એમને દુ ખ થયું પણ ન્યાય તે ન્યાય એમાં અજાત તાગળીને ન્યાય ન કતુ એમણે પ્રછયુ અખૂજર! શું તમે આરોપી યુવાનને છોડા ખતાડતા કે એમના જામીન થયા?

ના મેં પગમ દિવને જ પ્રથમ વાર તેને જોયો એ પહેલા એને કયાય જોયો મુદ્દા નથી પણ એને મારી તરફ જોયું અને ઈશારો કર્યો એવું હું જામીન થયો એનું દિલ તોડવું મને નીક લાગ્યું નહીં

જી આમ વાત આવતી હતી ત્યાં પેલા યુવાન જોડતા હોડતા ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને ખલીફાને કહેવા લાગ્યો હું આવી ગયો છું મારા મલ્કને મલ્ક કરો

એ યુવાનની મહાદુરી અને મન્યાઈ જોઈને એની મજા ખલીફાએ માફ કરવાની નિદાનગ કરી પેલા આજાપ મૂકના મેં ભાઈઓએ પણ નેમની માથે નકમત થતા મ્હુ 'અમે અમારા પિતાના ખૂન માટે યુવાનને મારી આપીએ છીએ સૌની ન મનિયા ખલીફાએ પેલા યુવાનને છોડી મૂક્યો

હા, બાજીખાં યુસવમાન હોવા છતાં જ હિંદુ કુટુંબોમાં દૂધમાં સાંકરે બંધે તેમ, બળી મથા હતા કહવાય છે કે, ૨૦-૨૫ વર્ષની ઉંમરના હતા ત્યારના એ આ ગામમાં ગહેવા આવેલા હતા. સરખાં તો એકલા જ રહેલા પણ ત્રણેક વર્ષ પછી વતનમાં જમીને એમની બીનીને પણ લઇ આત્યા હતા ગામનોડોને ત્યાં મજૂરી કરી એ જ ને જણ એમના પેટિયા ભરતા

બાજીખાં એ ચિત્ત કામ પડે તો એમને ક્યાં મોંઘવા જવા ખબર છે? ચરખાખમમાં પોતિસ પટેનના ઓફિસરમાં, આમ પ્રસ્તાવવાના બાંડાના એક છેડે બેઠેલા કે પછી કાંઈ મોંઘા રનેલી-ગામના બધા જ માણસો એમના રનેલી બની ગયા હતા- ના ખાટલા પાસે મોસનીનો રસ કાઢતા. તસ, આ ચાર જગાએ ના મળે તો એમનું નામ બાજીખાં નહિ કું નાતે. હતો ત્યારે ભણતગના યુગિયા માગી ગળધૂધીમાંથી જ બાજીખાંએ એપેલા “મોનનિરા અડીલ થવાનો ચ કે સિપમડો” સિપમડો. થવુ હોય તેનું જે કૂટે-શરાર મજબૂત બનાવવા-ને અડીન થવુ હોય તો તો. મોપાનિયાં ચૂથવા પડે દીકરા.

અને કું છેક બાળપણે થીમા હતો ત્યારે નિશાળે જવાનું અને અધરૂ લાગે બાજીખાંને -બાળકોને જોવાની મજા પડે એવ ભાગી દીકરાળા જી બાજીખાંને-ખબર પડે એટલે અ આવે અને અને... પીપર મીટના મે-વણ કાકાથી અને નિશાળે જવા લલચવે અ ડોસાને ચુ લોખ દશ મને અમ નિશાળે જતો કંવામાં?

તે વેળાના પીપરમીટના એ તણુ રકડા મારે મારે મણી હોતાના પ મા નિવડમે એવુ એ તે વખતે નહેવું કહેવું-આજે ને પ્રતક્ષ જોઉ છુ એમને મારા ભણતરમાં ને અકિયાળાને કું કયે બંધે બસી રડીશ?

માન-મોંઘાની ખબર લીધા વચરે બાજીખાં ના ચાને પો વાળેન જગુબાઈ દાર આ નવાર મોમની મ માની તી મે પીરખાં- પીરખાં એમના

દીકરાનું નામ આજે એ અમારા ગામની પ્રાથમિક શાળામાં મુખ્યશિક્ષક છે પિતાની ગરીબાઈ હોવા છતાં જ જાત મહેનતથી ને પોતાની કુતેદપી એ મુખ્ય શિક્ષક સુધીના હોદ્દા પહોંચ્યા હતા. બાજીખાં જેવા પિતાનું સત્તાન પણ એમના જેવું જ હોય ને! -સાથે એમને તાલ હવે નરમ પડેના જાય છે ને? આજે કેવ કું કું કાલના કરતા?

અને હા સુતરના વાતણાને એમના દેહ સાથે જકુ પ્રીત એ પોતે જાતે કાંતેલા સુતરમાંથી વણેલા કપડા જ પહેરે એટલું જ નહિ, ગામમાં જો ચરખા અન હાથ શળનું અસ્તિત્વ હોય તો તે એમના- એ સુતરના તાલણુ બેઠા કરી કરી બાધેના શુભખા જેવી હાડીવાળા બાજીખાંના જ - પ્રતારે, એકવાર એમને ત્યાં એમના દીકરા પીરખાંને લઈ પ્રસંગ હતો ત્યારે.

ગામની નિશાળના દરેક વિદ્યાર્થીને એ ડોસાએ એક એક તાની-સુતર ક તવા મટેની તકની-વહગી! અને લગતની મોસમ આનું હોય ત્યારે બાજીખાં ગામમાં જ રહે અગત્યનું કામ હોય તો પણ ગામ છોડવા તે લાગે જ તેવર ચાપ ચાંતિથી કોળેને ત્યાં લગ પ્રસંગ મચવાય એમ એ શજ વાદવિવાદ કે માગમાગી ઉપરિચત થાય ત્યારે અને પક્ષના અ મેનાનોને સમજાવવા બાજીખાં મગજનું હઠી કરે છેવટ જ ને પક્ષનું મારન સચવાય એવે ઉઠેલ ભાવી મનમેદન નિરાશરૂપ કરી મનમાં મનકાતા મનકાતા દી પડે હાથ પસવરતા એ એમની પછું કુટિમાં જાય

વળી પાણી જે અનાના દેરડા-કાંથીની દોર ડીના- ભાંગવાનું કે મ તો બાજીખાંનું જ ગામમાં એકેએક ધર જમીને પૂછે કે તમારું પાણી તા વાનું દોરકું કોણે બાગુ રું તો તમને આજ જવાન મળે, “ બાજીખાં એ એમના વગર બીજું કોણુ લાગે? આ ઉપરાંત જળદને ધમ્પ નો હાથિયે લીધી જળદના અડેના -આ જાંબુ મ ભમિવા- મૂલવવાનું મમ ક્ષેત્ર જકુ માગી પેટે કરી જણવતા ને મામલીકોને એમની આ આડનનો લાગ પણ આવના આવતા હતા એ બાજીખાં

[૫૬મા પાનાનું ચાલુ]

નહિં તે અહીં આવ્યા પછી બધું માલરી આવતા હું ખનો પાર નહિ રહે કારણ કે, અહીં મિત્રો કરવા એ મહેલુ નથી વળી ખર્ચાળ પણ છે દોઢ વગમમા મેં હુણ્ય મિત્રો બનાવ્યા નથી જો કે મને એની પડી નથી મારી પાને વાચવા વિચારવાનું એટલું હોય છે કે, ફલાણા ભાઈ દીકણા ભાઈ, હાહા હી હી, વિગેરેનો મારી પાને મમય જ નથી તમને બાણીને નવાઈ થશે કે મારી ઉમ્મરમા ભાગ્યે જ ચાલ મીનેમાની મુનાકાત લીધી કુશે પણ અહીં આવ્યા પછી મનૂર થયા પછી કોઈ વખત મૂળ થાકુ, કટાણુ ત્યારે કચાય ન જતા સૂઈ જવું કે એકાદ માગ પીકચરમા જવું એ જ કાર્યક્રમ હોય છે અહીં બે જાતના ચિત્ર આવે છે, એક પ્રેમના પ્રેમવીના અને બીજા કુફરત પરના જેને જેમા રસ હોય તેમા જાન આપણા ડિઝી ચિત્રો પણ આવે છે પણ હું એ જોવા જતો નથી એક વખત 'આવારા

જોઈ આવ્યા પછી કાચ ધોઈનાખ્યા કે હવે પછી એવા પીકચર જોવા જવું નહિ

અહીં આવનાર માટે મેં પૂરી માહિતી આપી લીધી ગળાય લગભગ હબર રૂપિયા ભાડ, પાચમો રૂપિયા કપડા વિગેરે, અને તેટલા જ બીજા રૂપિયા કાચ પર લેતા આવવું જરૂરી છે મુતરાવ નહીં—પાલન ચાવશે એવી ગાડી ગળતરી ન કરવી

આમ આ પરનો એક કપ્તો પૂરો કર છું મમય મળ્યે બીજો પર લખતો ગીશ અને પૂરો થયે રવાના કરીશ

મારી દ્રમાસિક પરિશાનું પરિણામ ૬૫ નકા આવ્યું છે અહીં ૫૦ નકાથી એકાદ ગુણુ અવનારને ના રાસ ડરવામા આવે છે

હું ધારુ છું કે ઘણા મમયની અનિયમિત તાનો આ પરથી બહારો વળી ગયેલો ગળાય બાકી કશે તે પાછળના પરમા ભરપાઈ કરી દર્શિ મોને ચાલ-વહન

અરવિહના પ્રણામ

[૬૦મા પાનાનું ચાલુ]

રૂપિયા તો જુએ જ પણ એકદમ ખમો પાચતા રૂપિયા કમાવા લોલ કરે, અથવા પહેલે જ વર્ષે ૨૫ રૂપિયા બરાવવા માટે અહીં પણ રૂપિયામા જ ચનાવવા માટે તો હાડમારી ભોગવે કે દેવાણુ કાઢે અને એવો પછકાય કે માથુ દેવું જીભુ રહે

આજે ઘણાને આવો લોલ થાય છે જેમ કમાવામા તેમ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવામા તેમને

ચેતવવા હું કું છું કે જગતમા પૂર્ણતા એટલે મર્વ બાનુની પૂર્ણતા અથવા અમુક મય કાથી વધારે જી ચી મર્યાદા છે જ નહિ એવી પૂર્ણતા જેવી વસ્તુ નથી અમર્યાદ (વિન્દમા કોઈપણ દિશામા આગળ જવાને મર્યાદા હોય જ નહિ માટે છેડે પહોચવાનો વિચાર ન કરો પણ દિશા નકકી કરો તે દિશામા આગળ ચાલ્યા કરવાનો જ વિચાર રાખો આશા છે કે આથી સતોષ થશે કિશોરલાલના વહેમાતરમ

અનુક્રમણિકા

૧૦ એપ્રિલ ૧૯૫૫

	પૃષ્ઠ
૧ કિશોરલાલભાઈના પત્રો	૫૦
૨ ચાચના ભગવતીકુમાર શર્મા	૫૧
૩ શુરુદેવ રેડાના તૈયબજી	૫૨
૪ ત્યારે અતરની—	અરવિંદ ૫૪
૫ શાહીમે ફીરી	અભુમ વાલોડી ૫૭
૬ દીનબધુ એફૂઝ	શુરુદયાલ મલિક ૫૮
૭ ભવ્ય ત્યાગ	ભાઈ ચગુ ૫૮
૮ પ્રેરક પ્રસંગો	રતિનાન—અનિલ ૬૦

	પૃષ્ઠ
૯ સ્વીન્ડ્ર કણિકા	અનવગ આરોવાન ૬૧
૧૦ હુમરત અલીની વિદ્વત્તા	કાં ૨૧૦ ૬૨
૧૧ ભગવાન ભુદ્ધ	મુકુલભાઈ ૬૪
૧૨ જોરનો કીડો	કાતિલાલ શાકુ ૬૫
૧૩ સચ્ચાઈનું ધનામ	૬૮
૧૪ બાણખા	મધુકુજ ૬૮
૧૫ દાક્ષિણે ચેતવે છે	દેવવાં ૭૦ ૭૦
૧૬ મળી રહો—	શુરુદેવ ૬૦ ૫૦ ૪

પ્રકાશક અને મુદ્રક ધીરેન ગાધી

પાચતન મુદ્રણાલય જૂનાગઢ

પ્રશ્નો આવેખતી-ના સંગ્રહ આપે એવું ઈચ્છીએ

તે માટે માત્ર નાગી વાર્તાકારો પર જ પમદગી ન હોય એ પણ ઇચ્છવા યોગ્ય છે
વળી કોઈ એકાદ વાર્તાકારની વાર્તાનો મગ્રહ આપવા સાથે એકથી વધારે લેખકોની એવી
વાર્તાઓ પણ એકત્ર કરી આપી શકાય
મ પાઠકોના આ સંનિહ પ્રયાત્નને અમે આવકારીએ છીએ

નિનોમા ભાષે: લે૦ યદુનાથ યત્તે અનુ૦ તુગ્લકશર જોરીશ કર્યાસિક, પ્ર૦ ચિત્રશાળા
મગ ૧૦૦૬, મદાશિવ પૂના ૨, મૂ૦ મવા ઉપિયો

પૂર્ણ વિનોબાનુ આ મશિખ્ત જીવનચરિત્ર, એકદરે એમની જીવનયાત્રાનો આછો ખ્યાલ
આપી રહે છે મત વિનોબાનુ જીવન એ એક અખંડ માધના છે, ધ્યેયપ્રાપ્તિ માટેની ઉત્ત
તપશ્વર્થ છે, મત્યશોધનના આકર્ષ પ્રયોગોની પર પરા છે એમના જીવનમાંથી અખુટ પ્રેરણા
મળે એવું થયું છે, એ દૃષ્ટિએ આ ચોપડી ઉપયોગી છે

પ્રકાશન મંચિત્ર છે-વિનયન એડેના મગ્ન વિનોથી જિયામણુ બન્ધુ છે-સારા કાગળ
પર મોના દાઈપમા મુઘડ દપાયેલુ હો-ને એવું વાચન મરણ નોવડશે એમા ગમ્ભીરિ કરા
વનારુ ટાય તો ઢાંચો અનુવાદ છે, કેટલાક શબ્દ પ્રયોગો તો ખરેખર વિવિધ છે ગાંધીજી
અને વિનોબા માટે માનાર્થે બહુવચન વપરાય તે યોગ્ય જ છે, અને તેમ થયું પણ છે, છતાં
તે સાથે તરત એ-વચનના પ્રયોગો થયા છે તે તો બહુ ખૂબ છે

ન્તી અને મોતી. ગીત-ન નહુ ઠર્તા કિમ્મત કુરશી પ્ર૦ ઉમર ચાહભાઈ કુદશી, ઠાઝીવાડ
ભાવનગર, મૂ૦ એક ઉપિયો, પૂ૦ ૮૦

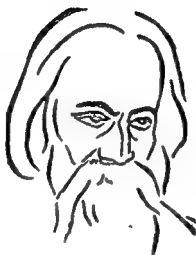
જુહા જુહા: વિષય પૂના કુવ મેતેરો ગીતોનો આ મ નક છે કવિ મ નહુ વિશે ઠહે છે
ફેતીમા બેગ ચા છે મોતી, એ નજરુ વાગા' વીણી ને ગોતી ગોતી' અને એટલુ કહી શકાય
નહુ ન દૃષ્ટિનાગા પા કને આમારી યોગ્ય મોતી મગી રહેશે

આ મ નકમાના ઘણા અન ગીતો રેડિયો પર ગવાયા છે-ગવાય છે-જોડે એ દૃષ્ટિ પણ
મા મ નના પ્રનયન પાછા રહેની જણાય છે
-૧૦૫૫૦

નિમમ્મ મદાનજ (મસિસ જીવન ચરિત્ર) મૂક નેજક અમલભાઈ મટેના, મદ્રેષ
જનાર કેમ્પાઈર્થ પટેલ પ્ર૦ બાવગોર્વિફ કુબેરકામની ક પની, અમદાવાદ, ૬૦ એક રૂપિયો
૬૦ ૧૬૦

પૂ નિમમ્મ મદાનજ એ મૂળગતની એક વહનીય વિબતિ છે એમના પ્રજ્ઞાદાયી જીવ
નનુ અનુશીલન કન્વુ એ જીવનની ધન્ય ધરી છે

પૂ મદાનજના જીવન અંગે આપો ત્યા માના પ્રમાણમા લખાયુ છે ન્વ શ્રી ઝવેરચર્
મોતીનુ 'માનનાઈના દીસ' એ પુનક તો અન્નેડ છે એવુ જ ખીન્નુ મળનાપાર પુનક
શ્રી મગવનાક મટેનાનુ 'નિમમ્મ મદાનજ' છે એ મૂક પુનક આપુ નિક છે પરંતુ
માન મન ન તપ માસિતિજો પમિદ્ધ કરાનો પ્રનાડ આપો ત્યા વહેસા વાગ્યો છે એટલે
ના પુનકના પત ન તપ પ્રમિદ્ધ ધાય છે એ પુનકના ન તપમા ન ત્વ શ્રી કેનાઈર્થ
છે એ ને નોધ તાર ઘડના છે તેમજો જૂમ કાગળ વાને મૂક પુનકની ખૂમી તુમ ન ધાય
ને રીતે તાણા પુનકની નવના મી છે વિચારીજો મા પુનક મગ્ન વાને અને તે ઉપ
મનન મગ્ન એરી માગા છે-રે ચકન મીએ છીએ
-મ૦૬૦

મળી રહો—

મારા ઘરમા નથી હવે તે, નથી હવે તે ઘરમા,
જાઉં અને પાછો આવું છું, નથી જ શોધી જડતી.
નાથ હે, મારું ઘર નાનકડું, ત્યાથી જે જોવાયે
ભાગ્ય નથી મળતી એની ને નથી એ શોધ્યું જડતુ
તારું ઘર હે નાથ! અનંત છે; વિન્ધરૂપે પથરાયુ
તારા ઘરમા તને શોધવા આવ્યો છું ત્યાં આજે.
તારા સાધ્યગગનની નીચે આવીને બેસો છું,
અશ્રુપૂર્ણ નયનથી તારા મુખને હું નીરમ્બું છું
કોઈ પલ્લ મુખ, કોઈ પલ્લ મુખ, કે કોઈ પલ્લ આશા,
કે કોઈ પલ્લ તૃષ્ણા કેટી પલ્લ જ્યાથી નવ જોવાતી
ત્યા મારા ખીડિત અંતરને લઈને હું આવ્યો છું.
નથી રહ્યો જે મારા ઘરમા અનુપ એ અમૃતરમ,
મળી રહો તેનો જોયેલો સ્પર્શ મને દુનિયામાં!
સુરેવ

અનુ૦ —અનિલ

પારાબાપ

વર્ષ-૮

સંપાદક: નવીન આંધી

અંક-૪

સ્વામીજી પ્રકાશન, જનાગઢ

ગ્રંથાવલોકન

શચી પોલોમી: લે૦ રમણલાલ વ૦ દેસાઈ, મૂ૦ સાડા પાચ રૂપિયા; પૃ૦, ૪૧૯
તેજદેખા: લે૦ પીતાળર પટેલ: મૂ૦ સાડા પાચ રૂપિયા, પૃ૦ ૩૬૭ અભિમારકા: લે૦
ઈશ્વર પેટનીકર, મૂ૦ ચાર રૂપિયા, પૃ૦ ૩૦૦ ત્રણેય પુસ્તકના પ્રકાશક આર આર ગેહની
કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

સચી પોલોમી: લેખકના જ શબ્દોમા કહીએ તો ભારતીય સંસ્કૃતના જટિલ મ ગમ
સ્થાનેને યોગબવાની પ્રવૃત્તિમાથી, લેખકની અગાઉ લખાયેલી નવલકથાઓ પેઠે આ નવલ
કથાનું સર્જન થયું છે આ કથા વેદકાલિન છે તે કાગના મુર-અમુર-આર્યોના ધર્મણોને લેખકે
કથાવિષય બનાવ્યો છે

પુલોમા અમુરની દીકરી શચી, એ આ વાર્તાની નાયિકા છે એ મહત્ત્વાકાંક્ષી છે, પ્રતાપી
છે, એ કુમારી છે, એને વરણુ તો છે પણ પોતાની કક્ષાના પુરુષ સાથે-એટલું એને ગૌરવ
વા અભિમાન છે.

પુલોમા તો અમુરશ્રેષ્ઠ છે, એની એ દીકરી, એટલે અમુરોમા તો પોતાથી શ્રેષ્ઠ એવી
વ્યક્તિ એને કયાથી મળે? વૃત્ર મૂળે તો બ્રાહ્મણ પણ પછી અમુર બનેલો, બળવાન, પરાક્રમી
અને પ્રતાપી ખરો, પણ પોતાનો તો આશ્રિત જ ને? એને કેમ વરાય? નહુપ-હા, નહુપ
આર્ય કે ક કયાન એ થે ખરો, પણ એ વગી દેગને દેવભાગ આપતો ખડિયો! એ કથી રીતે
આકર્ષે? ઈન્દ્ર? હા, ઈન્દ્ર જ એક ખરો મરિયો કહેવાય-એ સમોવડિયો ખરો! અને વૃત્રને
પણ આ સત્ય સમજાય છે અને એ રાત્રે અને દિવસે કશાય શસ્ત્રથી ન મરાય એવું અભય
વરદાન શિવ પાસેથી લઈ આવે છે-અમુરો આર્યો અને દેવો સાથે બાંહે છે એનું ખરું કારણ
આ શચી જ છે-અભયદાન પામેલા વૃત્રને, ઈન્દ્રને મારી પોતાને ઈન્દ્ર બનતું છે, દાસ મટી
મમોવડિયો થવું છે અને એમ કરી શચીને વરણુ છે-પણ ઈન્દ્ર મરતો નથી, બિવડું, છેવટે
ઈન્દ્રના વજ્રથી એનો જ નાશ થાય છે અને એ પોતે જ મૃત્યુપથારી પર પડ્યો પડ્યો શચી
અને ઈન્દ્રનો હસ્તમેળાપ કરાવી આપે છે

મુખ્ય કથાવસ્તુ તો આટલું જ છે અને ચારસો પાનાના વિશાળ ફલક પર આલેખાયું છે
લેખકે અત્યંત આછાપાતળા આધારો પરથી અનુમાનો કરી મોટે ભાગે હવામાથી
ધ્યાનુ વસ્તુ મેળવ્યું છે-તેની યથાયતા પર તો કોઈ સમર્થ અભ્યાસી જ પ્રકાશ પાડી શકે
મુન્શીએ ઐતિહાસિક અને પૌરાણિક નવલોનો જે ચીવો પાડ્યો એ ચીવે ચાવીને
ઘણી નવલકથાઓ રચાઈ છે તેમા આ એક ઉમેરો કરે ^

ધારીવાળ

જઈ શકે, નાગ ને
માંધ ખાલીને નત તારા
તત્વ્યનું પાલન કર.

જાણી
ધારી શકે

[ધીર અને ગુરુદેવની શ્રવણસાધનાનું અનુશીલન કરવું આસક્ત]

ભાઈશ્રી મણિલાલ

વર્ધા ૨-૬-'૩૬

તમારો તા. ૫ મી ના કાગળનો જવાબ આપતા વિલંબ થયો છે, તે માટે માફ કરશો હરિજન મંદિરોની બાબતમા મારો અગત્ય મત નીચે મુજબ છે

(૧) હરિજનો માટે ખાસ મંદિરો બાંધવા નહિ, પણ સર્વજનોના મંદિરો ખુલ્લા મૂકા વવા જ પ્રયત્ન કરવો

(૨) હરિજનોની પોતાની માગણી વિના મૂર્તિવાળા મંદિરો બાંધવા નહિ, પણ હરિજનોના લક્ષ્મી સવાર માજ ઉપાસના, કયા ભજન, કીર્તન વગેરે કરવા તે માટે એકાદ નાનું મંદાન બંધ કરવું જોઈએ અને તેને મંદિર કરવું હોય તો ભલે તેમા ભલે બેઠકો તેો મતપુરુષો, મહા પુરુષો વગેરેના ચિત્રો ત્રણમા આવે પણ ત્યા નૈવેદ્ય વગેરેની ખટપટ ન હોય માત્ર કયા કીર્તન દીવો વગેરે જ હોય

(૩) હરિજનોની મૂર્તિવાળા મંદિરની માગણી જ હોય તો તેવું મંદિર હરિજનો જાતે જ બંધાવે પોતે પૈમા કાઢે અથવા પોતાની મેળે ઉધરાવે તેમા આપણે મંદિર બાગ લેવો નહિ એમા મૂર્તિ એમને ઈજા હોય તે પધરાવે મલાડ માંગે તો સમલક્ષમણ સીતા લક્ષ્મીનારાયણ નરનારાયણ આદિ વેળાવ મૂર્તિઓ, અથવા તીર્થંકર અથવા મૂર્તિ નારાયણની મૂર્તિમાથી પસંદ કરવા મલાડ આપવી એક ટી માતાઓની મૂર્તિઓ માટે મલાડ ન આપવી પણ આવી મૂર્તિઓ આ ચલાને ઉત્તેજન ન આપવું

કાગળ ઉતાવળમા લખુ છું વધારે પછપુ ધરે તો પાછુ પૂછશે માગ હશે

કિશોરલાલ મગડવાળાના વ મા

ભાઈશ્રી મણિલાલ

વર્ધા ૧-૭-'૩૬

તમારો કાડ મળ્યો હતો દુધ વિના ચવા વવાના અખતરાની બાબતમા હ બધુમા મારા

લેજો આવ્યા છે એનો વિચાર કર્યો હશે જ જોલ જોલ કરવું એ એક છેડો છે મૌન રાખવું એ બીજો છેડો છે મિતલાવી ગહેવું એ સારું છે

મૌન રાખવું જ હોય તો ડોઢના સબ પમા જ ન આવવું જોઈએ લખી કે ઈશારાથી પાતો કર્યા કરવી અને વાચિક મૌન રાખવું એમા માવ નથી સિવાય કે મોટું બોલતા થાકી ન જાય એટલા માટે મૌન હોય

મૌન એટલે એકાતવામ અથવા વ્યવહાર ન્યાય એ જ કિશોરલાલ

ભાઈશ્રી મણિલાલ

વર્ધા ૨૩-૧૦-'૩૬

તમારો કાગળ તથા અહેવાલ મળ્યા છે તાદાત્મ્ય સાધવું એટલે વધારેમા વધાર માનસિક સમભાવ-એકરૂપતા સિદ્ધ કરવો શરીર પર એવું ફેટલું ન શ પરિણામ બેઠે એ નકકી ન કહેવાય કોઈક વાર સમકુળ પરમહુમ કે જ્ઞાનેશ્વરનો મનાય છે તેવો અનુભવ થવો શક્ય છે, હમેશા એવો ભાગ્યે જ થાય એમને પણ હમેશા એવો થયાનું કોઈએ જણાવ્યું નથી કુશળ હશે

કિશોરલાલના વ મા

ભાઈશ્રી મણિલાલ

વર્ધા ૬-૧-'૩૭

તમારો કાગળ મળ્યો હતો પૂજ્ય બાપુ જીને એ તે મોકલી આપ્યો છે

મારો મત એ છે કે ભગીઓ પ તે મહા જન જે શરત કરાવવા હ રહે છે તે વાળખી નથી, તેમ કરાવવાનો અધિકાર નથી, અને લાખી દૃષ્ટિએ જોઈએ તો તે વહેવાર પણ નથી મહાજન સિવાય બીજાનો દાન આપે તો તે લઈ કુવા બંધાવી આપવામા હું ફરકતો જોતો નથી

બકરા અને કૂવાની વચ્ચે ફરકો સબધ જોડવો ઘટતો નથી એવી હિ સાબળ કરાવવી શક્ય હોય તો એ તે જુદી જ રીતે કરાવવી ધરે એ જ કુશળ હશે કિશોરલાલના વ મા

બકરા અને કૂવાની વચ્ચે ફરકો સબધ જોડવો ઘટતો નથી એવી હિ સાબળ કરાવવી શક્ય હોય તો એ તે જુદી જ રીતે કરાવવી ધરે એ જ કુશળ હશે કિશોરલાલના વ મા

મૃત્યુભય

મધરાત્રિ વતી ગઈ હતી છતાં ભજનની ગમઝડ એવી ને એવી જ ગમેલી હતી એક નાથજીને ઘેરીને ઘેઠેલી ભક્તમંડળીનો ઉત્સાહ હતો તાજે હોતો અથા એકતાન થઈને તન્મ યતાથી હરિનામનું રણ કરતા હતા

એકનાથની તો વાત જ જુદી હતી એ તો એવા રમથીન થઈ ગયા હતા કે એમને પાતાના હેઠનું ને આસપાસ ઘેઠેલી ભક્ત મંડળીનું થે ભાન નહોતું રહ્યું

દરેક હરિકીર્તન અને હરિકથા કવવાનો એકનાથનો નિયમ હતો દર દરથી આવતા ભોગા ગામડિયાઓ એમના મધુ કઠમાથી નગ્ની અમૃત મગ્ની ભજનનાણીમાં લીન થઈ જતા-તેનું પાન કરીને ફૂંટાયું થતા

એકનાથનું માનિત્ય ઔને પરમ શાંતિ અને પ્રેરણા હેતુ

આમ તે દિવસે ભજનની ગમઝડ ગામી હતી, મધુ હરિકીર્તનમાં લીન હતા એવામાં એક મુઠ્ઠા હાવગમથી નારી ત્યાં આવી ટોચી તેની હાજરીથી થોડીવારમાં જ ભજનિકાની ગમઝડમાં તૂટી શાંતિભય થયો મંડળીમાંના પ્રાણીઓ મુઠ્ઠીનો અનાદર કરતા નાથપૂર્વક ઝોની જિયા 'હી! હી! આથી જા! આથી જા! કેવળ તો અત્યંત જિન થઈને કહેવા વાન્યા 'અહીં જો તે પગ મૂકયો તો જોયા જેવી થયે' આમ ભજનમાં ભગ પડ્યો એકનાથની મગાધ તૂટી નીવડતાનો ભગ કવતી એ પ્રાણજની નાદ મળ્યાઈ 'મહા ગમ! આ નરી પાપી છે પનિતા છે'

પનિતા! મંડળીમાંના કેવળક માલ્યો લાંબી વીંછી કંઈકો હોય એમ ઝોની જિયા

એકનાથ એક મધુક્રિમિત કમવતા તમાજનોના નિગ્ગાળની મિવકુલ અમર અનન્યા વિન ઝોન્યા વાલ્યો હગિનામ

ખોલો! પ્રભુના ખ્યાલો! તમે શુ ભૂલી ગયા કે જે પ્રભુના પવિત્ર નામનું સ્મરણ કરે છે, તેની જાત જ બદલાઈ જાય છે, હરિભક્ત અને પ્રભુભજનનો એવો પગમ મહિમા છે કેમ કે તે માલગના પણ હરિભક્ત બની જાય છે, અને તેના દૃઢ્યમાં પ્રભુ વસે છે'

એકનાથની પ્રેરક અમીવાણી સાલળીને મુઠ્ઠીને શાંતિ વળી, સતોય થયો થોડા મંકેય સાથે તે ભજનમંડળીમાં ખેંચી ગઈ

એકનાથ ખોલ્યા

ફૂંટા થઈ સ્મરતો તો રામનામાકર દ્વયમ, તદા નમે દષ્ટાની યૌ તથોર્નાગરણ પ્રભુ.

'તમને ખબર છે કે આ કાનું વચન છે?

આ એક યમરાજે જીવન્તી નામની પતિતાનો પ્રાણ લેવા ગયેલા યમદૂતો-જે વિષ્ણુક્રોના ભયથી પતિતાનો પ્રાણ લીધા વિના જ પાછા કહેવા તેમને નભગાયો હતો એ પતિતા અત્યંત મહે પક્ષીને ગમનામ શીખરતી હતી- એ બહુને એણે રામનામ લીધું હતું

મૃત્યુકાલે દિગ્દશ્યે ગમેતિ નામથ એત્ત, સપાપત્તમાપિ પરમ્ શોક્ષમાપ્નોતિ જૈમિને.

બ્યાસજીએ જૈમિનીને કહ્યું હતું કે 'ગમ નામ લેવાથી પાપાત્માનો પણ શોક્ષ થાય છે'

ભક્તમંડળી શાંત હતી, પતિતા થ શાંત હતી પણ એની મધ આખમાંથી અવગન અશ્રુધાગ વહેતી હતી

આ બનાવ બન્યા પછી થોડા દિવસ પછી એકનાથજી ગોદાવરીમાં ન્નાન કરીને પાછા આવ્યા હતા માથે પ્રાણલભનો પણ હગિનમતા કરતા ક્રન્તા આવતા હતા પેલુના પીપલેવન મળેવનું મહિનજક જ 'તુ એનામા કોળનો નાદ માયો 'આ નગીબની કપડીમાં નહીં પધાને મડાગજ?

એકનાથે ગામ નીકળી પડી નહીં કરી તો

પેલી પતિતા એમને પ્રાર્થના કરતી હતી.

‘શા માટે નહીં’ બહેન? બધે જ પ્રભુનો વાસ છે, દરેક ઘર પ્રભુનું’ મંદિર છે.’ એટલું કહીને એકનાથ તો પેલી પતિતાના ઘરમાં પધાર્યા. સાથેના બ્રાહ્મણ તો અચાંચી ભેઈ જ રહ્યા!

નિર્મળ હૃદય પ્રેમાશ્રુના પૂરથી વધારે નિર્મળ બન્યું. પતિતા એકનાથના ચરણે પડી.

‘મહારાજ, મને બચાવો-મારો ઉદ્ધાર કરો!’

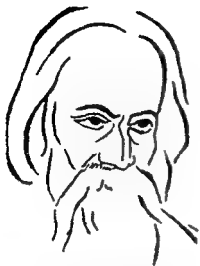
‘જોઠો પુત્રી! તારી રક્ષા કરવા માટે, મૃત્યુવરે તારા હૃદયમાં વાચ કર્યો છે. માણસ

જ્યારે મૃત્યુને સાવ બહી ભય છે, મૃત્યુભર વિસારી દે છે, ત્યારે જ એ પાપપથે વળે છે જે હિંમેશાં મૃત્યુને સામે રાખે છે તેનું જીવન નિષ્પાપ થઈ ભય છે, મૃત્યુને હિંમેશાં સ્મરણમાં રાખવું એ જ એક પાપથી બચવાને માર્ગ છે. પુત્રી! તું હિંમેશાં ‘રામકૃષ્ણ હરિ’ને નામજપ કરતી રહે. એ જ આ સંસારમાંથી તને તારશે.’ એકનાથ પામિથી નામ-મંત્ર પામીને પતિતા મદાને માટે પવિત્ર થઈ ગઈ ધુળી રજ અનિલનો નંગાથ મળતા આકાંક્ષે ચઢી ગઈ

એક માણસ હતો તેને પાતાનું ઘર અમંગળ લાગ્યું એટલે તે એક ગામડે જઈ ને રહ્યો. તે ગામમાં પણ તેણે ગદવાડ ભેજો એટલે તે જગલમાં ગયો. ત્યાં જઈ એક આંખા નીચે જોઠો. ઉપરથી એક પંખી તેના માથા પર ચરક્યું એટલે આ જગલ પણ અમંગળ છે એમ કહીને તે નદીમાં જઈને ઊભો રહ્યો નદીમાં મોટા માછલા નાના માછલાને ખાના હતા એ ભેઈને તો તેને કુતરી જ ચડી ગઈ. આખી મૃષ્ટિ જ અમંગળ છે, અહીંથી મર્યા વગર હવે છૂટકો નથી એવું મનમાં નકકી કરી પાણીમાંથી બહાર નીકળી તેણે હોળી સળગાવી. ત્યાંથી એક ગૃહસ્થ જના હતા તેમણે કહ્યું, ‘અહ્યા જીવ કેમ આપે છે?’ પેલાએ કહ્યું, ‘આ હુનિયા અમંગળ છે તેથી.’ પેલા ગૃહસ્થે કહ્યું, ‘તારું આ ગદવાડથી ભરેલું શરીર, આ ચરખી, એ બધું અહીં બળવા માંડશે એટલે કેટલી બધી બદબો છૂટશે! અમે અહીં નજીક જ રહીએ છીએ. અમારે કયા જવું? એક વાજ બળે છે તો કેટલી બધી દુર્ગંધ ફેલાય છે! તારી તો જેટલી હશે તેટલી બધી ચાળી બળશે! અહીં કેટલી દુર્ગંધ મારશે તેનો તો કંઈ વિચાર કર!’ પેલા માણસે થાકીને, ત્રાસીને કહ્યું, “આ હુનિયામાં જીવ પાની મગવડ નથી ને મગવાની પણ સગવડ નથી કરવું કેમ?”

નારાયણ કે અમંગળ અમંગળ કહીને બધું કરશે તો ચાલવાનું નથી એક પેલું નાનું કર્મ ટાળવા જશે તો ખીચું મોટું ખોચી પર આવીને ભેગમે કર્મ નવકળ દેખાવમાં બહારથી છોડયે છૂટવું નથી. જે કર્મો પ્રવાહપતિત, કુદરતી રીતે આપ મળે આવી મળ્યાં છે તે કર્મોની વિરુદ્ધ જવામાં કોઈ પોતાની ગકિલ વાપરવા જશે. પ્રવાહની સામે કોઈ જવા માગશે તો આખરે થાકી જશે ને પ્રવાહ સાથે ઘસડાઈ જશે. પ્રવાહને અનુકૂળ હોય તેવી ક્રિયા કરવા રહીને તેણે તરણોપાય શોધવો ભેઈએ તેથી મન પર ગટલો લેવો બોલો થતો જશે અને ચિત્ત શુદ્ધ થતું જશે. આગળ ઉપર ક્રિયાઓ આપોઆપ ખરી પડતી જશે. કર્મનો ત્યાગ ન થતાં ક્રિયા ખરી જશે કર્મ કરી છૂટે એમ નથી ક્રિયા ખરી પડશે

-વિનોબા

શરમ હાંકી

ગાંધીજી આનો નથા

હોવાય છે કે એક વાગ્ધવિવર્ય રવીન્દ્રનાથ ટાગોર જાપાન ગયેલા તે વખતે તેમણે ત્યાની પ્રતિષ્ઠિત અક્ષિતઓ માથે જોવાવાચક નામીઆ થોળોની મુલાકાત લીધી, શિષ્ટ મહાનુભાવોને મળ્યા, પોતાના વિચારો તથા કાવ્યજ્ઞાનનું ત્યાની મન્કા અને ડવાપાગખુ પ્રબલને અપાન કગખુ

તે દિવસો દગમ્યાનની એક મૌમ્ય સાને ત્યાના વિચક્ષણો અને વિદ્વાનો માથે કવિવર ટાગોર જાપાનના પ્રકૃતિ મૌદર્યની કુદરતી હરયાગી નિહાળતા ફરતા હતા દુર દુર પાડો કિતિજમા ડોકિયા કગતા હતા ફગિ યાના યેશ વારી કાડાની રેતીને મોખ દ્વારા મ્મજ્યી રક્ષા હતા મૂર્યની શાત ફરણાવયી ઉદધિ આરેધી આટોપી જવા છેવા તગ્ગો ન ની જવધિમા પ્રમગના ઓળા ગ્યતી હતી

એક રમ્ય મથળે આ ટોળું એકાએક અટકી પડ્યું, ટોળામાના એક જાપાની વિદ્વાને કવિ વરન કહ્યું “ આ લીલા ઘાસમા જે જે કખરે દેખાય છે, તે આ દેશના વીર પુરુષોની છે, આ વીર પુરુષો અહી પોતાના ખાહુ પરાક્રમની યથગાથા જતાવતા જતાવતા આમરણુત ફૂરતી લડ્યા હતા ”

આવી રીતે જે મહાકાવ્ય બળવાન જાપાનીઓ ફૂરતી માટે મૃત્યુ પામ્યાની કથા ત્યાના એક વિદ્વાન પાસેથી કવિવર ટાગોરે સાલળી કવિવર તેના મથનમા હૂખ્યા હતા ત્યા જ, ત્યાના એક મહાનુભાવે ટાગોરને કહ્યું “ તમે ભારતના પ્રથમ પકિતના કવિરાજ છો, તો અમારા દેશના આ જે વીર પુરુષોની શૌર્યકવિતા ન કરી શકો ? ”

ગુરુવર્ય રવોન્દ્રનાથ શાંતિથી જોત્યા “ એમા શુ કવિતા કરુ ” “ કેમ ? આવા વીર પુરુષો આવી રીતે મૃત્યુને વરે તે ખરેખર ચીર-મગ્નીય પ્રમગ ગણાય તો અમારો આગ્રહ છે કે, તમે તે જે વીરવિષેક ઇક કવિતા રચો ’ કવિવર તે વીરો ખાખતની કવિતાના આત્મ-મથનમા લીન થયા

ખીને દિવસો ત્યાના સજ્જનો અને શિષ્ટ અગ્રણી નાગરિકોએ કવિતા ખાખત કવિવરને પૂછપરછ કરી ટાગોરે તે વિશે રચેલી કવિતા કહી મલળાવી “ જે મૂર્ખ જાપાની કપૂતોએ ભાતુ ભાવ-બધુત્વની ભાવના ભૂવી જઈ, આપસ-આપસમા ગધડીને અહી લોહી રેણુ’, પુત્રોના આવી થેવલા છુપાવવા માતા વસુધગમે કખ રાનો આજુબાજુ મોટું લીલુ ઘાસ જોગાડી તેમની આ રીતે શરમ હાંકી ”

કાવ્યાર્ય સાલળી જાપાની મહાનુભાવો મત્રમુગ્ધ થઈ ગયા

બલ મૃજળો પગમે મૃગજળો પલ,
મીરા નિઝરિની તૃષા કોણ છોટે ?
ભવે કપડો હાથમા ગત નકાદે,
ફોની મીરી કપના કોણ છોટે ? —બચવતીકુમાર શર્મા

મને લાગે છે કે આપણે દુનિયામાં ઇશુની આજ્ઞાઓને અનુસરીને જીવન ગુલામી શકીએ. અને ખરી રીતે માનવીઓ ત્યારે 'એક-બીજાને આહો'ની તેની આજ્ઞા પાળશે ત્યારે જ દુનિયામાં મહાસુખનો જન્મ થશે.

મને લાગે છે કે માનવી માનવી વચ્ચેના બધા અંધકાર ધાર્મિક છે. દરેક સામાજિક અનિષ્ટ એ નૈતિક દોષમાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે.

મને લાગે છે કે, ઇશ્વરની ઇચ્છાનુસાર દુનિયામાં આપણે જીવી શકીએ અને સ્વર્ગમાં જેમ ઇશ્વરની ઇચ્છાનુસાર બધુ થાય છે તેમ આ મૃત્યુલોકમાં થાય તો, દરેક માણસ પોતાની સાથેના માણસો પર પ્રેમ રાખશે. અને પોતે જેમ બીજાની પાસેથી વર્તાવેલી આજ્ઞા રાખે છે તે રીતે, બીજાની માથે વતીશે. મને લાગે છે કે સૌના બધામાં દરેકનું ભલું રહેલું છે.

મને લાગે છે કે, આપણા વિશ્વપ્રેમ કરતા થઈએ તે માટે ઇશ્વરે આપણને પેદા કર્યા છે. મને લાગે છે કે ફેલના રંગમાં અને તેની ખુશબોમાં જેમ સૂર્યનું અસ્તિત્વ છે તેમ મારામાં ઇશ્વર રહેલો છે. મારા અધકારમાં પ્રકાશનું અસ્તિત્વ છે અને મારા મૌનમાં અવાજનું અસ્તિત્વ છે.

મને લાગે છે કે, માણસને મત્સ્યનો પ્રકાશ હજી પૂરો લાગ્યો નથી તેના આજ્ઞા કિરણો જ માણસને મળ્યાં છે. પ્રેમ ત્યારે આ પૃથ્વી પર જીતરશે ત્યારે પૃથ્વી પર ઇશ્વરનું રાજ્ય બરાબર સ્થપાશે. અને તે રાજ્યના આધાર સ્તંભો, સ્વતંત્રતા, મત્સ્ય, અપુણ્ય, અને સેવા ભાવ હશે. મને લાગે છે કે, કોઈ મનુષ્યનો

અંત આવવાનો નથી. માણસે શુભ કાર્યનાં જે જે સ્વપ્નાં સેવ્યાં છે અને જે જે આજ્ઞાઓ અને ઇચ્છાઓ રાખી છે તે હૃદયમાં જીવંત રહેશે.

મારા પોતાનામાં અમર ઇચ્છાઓ ભરેલી છે. એટલે આત્માની અમરતામાં હું માનું છું. મને લાગે છે કે મરણ પછીની સ્થિતિ આપણા પોતાના હેતુઓ, વિચારો અને કાર્યોમાંથી જિંદગી થાય છે. હું ધારું છું કે, બીજા જન્મમાં આજે મને જે ઇન્દ્રિયોની ખામી છે તે ઇન્દ્રિયો મળશે અને મારા ઘરમાં, પ્રિય અહેરાઓ અને ફેલોના રંગ અને તેનું સંગીત ભેવા મળશે મારું ઘર તે બધાથી ચોક્કસ હશે.

આવી મારામાં શ્રદ્ધા ન હોય, તો મારું જીવન નકામું થઈ જાય. અધકારમાં એક અધકાર જોવી હું થઈ જાઉં. કેટલાક પ્રકારે જેઓને કુદરતે બધી ઇન્દ્રિયોની બક્ષિસ આપેલી છે. તેઓ મારી દયા ખાય છે. પણ એનું કારણ એ છે કે, મારા જીવનનો મોમેરી ખંડ તેઓ ભેદી શકતા નથી મારા જીવનમાં મને આનંદ આવે છે. તેમને મારો જીવન પંથ અધકારમય લાગે પણ, મારા હૃદયમાં જાગૃત્તી હોય છે. શ્રદ્ધા એ મજબૂત આધ્યાત્મિક ધીવાદાત્રીરૂપ છે. તે શ્રદ્ધા જીવનપથમાં પ્રકાશ ફેલાવે છે વચ્ચે વચ્ચે અશુભ શકાઓના મનમાં પડછાયો પડે છે છતાંય, અમનકારી ભૂમિ તરફ હું બચી જવા પ્રયાસ કરું છું તે ભંડારમાં ફાળ ફેલ હૃદયેશ તાબા હોય છે, ત્યાં અખંડ આનંદ હોય છે ત્યાં બુદ્ધિબુદ્ધ મગા બાધ છે અને ખાય છે; ત્યાં ઇશ્વરના નાન્નિધ્યમાં જીવન અને મજબૂતી ભેદ વીનરી જવાય છે.

દુનિયામાં જ્યાં સુધી જીવાની છે ત્યાં સુધી સંસ્કૃતિનું ચક્ર પાછું મુકાવાનું નથી. જીવાનો કદાચ મિલજી હશે પણ તેઓ નક્કી આગળ ને આગળ વધશે ગરીબાઈ, દુઃખ, અજ્ઞાન, લડાઈઓ, બેહુદાઈઓ, અને ગુલામીના દુષ્ટ બળોની સામે જમાનાઓથી ચાલતા સુદમાં મુલાનો સ્થિતિપણે ફાળ્યા છે. આ તેમની હોશિયારીને લીધે હું કદી જ અધીરી થઈને નવા જમાનાની પ્રબળી બાગતી નથી આપણી સુક્તિ તેમની મારફત જ થવાની છે. - ૮૦૩૦

કોઈ ને કોઈ ધાર્મિક પ્રસંગે મારે નેપાવ
જુ પડે છે એક વાર એક ઉત્સવ પ્રસંગે
ત્યા ગયો આનંદકુટિર નેપાવનો મુખસિદ્ધ જોદ્ધ
વિહાર છે, પણ ઉત્તમ હોવાથી ત્યા જગા ન
હતી એન્ડે મને ત્યાને બદલે એથી બિચે
આવેલા આશ્રમ જેવા એક ઘરમા ઉતારો મળ્યો
એનું નામ મેં પરમાનંદકુટિર પાડ્યું ત્યાની
જ આ વાત છે એ ઘરમા એક યોગીરાજ
રહેતા હતા એમને ચાર પુત્ર હતા અર્વાચીન
શિક્ષણમા તેમને શ્રદ્ધા ન હતી એન્ડે પોતાના
પુત્રોને એ માત્ર મન્મુતનું જ જ્ઞાન આપતા
નારે મન્મરી, મુશીવ અને અશેષ્યવાન હતા

એક દિવસ મને એક મળક મૂઝી મેં
એ યોગીરાજને વિનંતિ કરી કે મારા તરફથી
તમાગ એક પુત્રને આ પ્રશ્ન પૂછો 'અગર પાત્ર
ક્રિયાની કિમ્મતની ધડિયાગમા આ વાચ્યા
હાય તો હમ ક્રિયાની ધડિયાગમા કેટલા વાગે?'
એમણે એ પ્રશ્ન પોતાના વિગેષ મન્મુત
પુત્રને પૂછ્યો પુત્રે જવાબ આપ્યો 'આહ !'

ચારે પુત્રોનું આચુધ્ય તેન્ડોદથી અદા
મુખીનું તુ મેં એમના પિતાને કહ્યું 'જુઓ,
છાકગએને માત્ર મન્મુત લાચાનવાનું જ આ
પગિલામ છે એમને ધર્મહામ, ભુગોળ, ગણિત
અ હિન્દુ પણ શિક્ષણ આપો'

હું જ્યારે ફરી નેપાવ ગયો ત્યારે આનંદ
કુટિરમા મને ઉતારો મળ્યો મન્મલાન બાણવા
માટે હું પરમાનંદકુટિરમા ગયો યોગીરાજ
ન હતો, પણ બે એન્ડામા છાકગએ અવગ
અવગ મેલેરિયાથી પીડાતા પડ્યા હતા તે
નહોતી આવતી, માથું દુખતું હતું, આખો
મગતી હતી ટાક વાળને તાવ આવતો હતો
મેલેરિયાના બધા લક્ષણ દેખાતા હતા મેં
પહેની તપાસ મન્મુદાનીની કરી

ખરી રીતે મધ્ય મન્મુદા મેલેરિયાના હોતા
નથી અને ને હોય છે તે આપણા કમએ
મગીને મન્મુદા જ અમર કરે છે

પિતાની ચેરહાજરીમા પુત્રોનો ઇલાજ
કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો

પ્રવાસમા હું ગમ્મ પાણીનો શેક કરવાની
કાથળી અને એનિમાના સાધન સાથે રાષ્ટ્ર
છુ એક છાકગને સહેજ ગરમ પાણીની
એનિમા આપી એનું પેટ તદ્દન સાફ થઈ
ગયું માથાનું દર્દ પણ જતું રહ્યું કેટલાય
દિવસો પછી તેણે તે રાત્રે આગમની ની દલીલી
ખીજે દિવસે ખીલ છાકરાના પેટ પર બીની
માટી મૂકી ગત્રે બનેને એનિમા આપી

વગલગ દરેક રાગ વિશે મારો એ મત હોય
છે કે તે શારીરિક સાથે માનસિક પણ હોય
છે માટે દલીલી શારીરિક ચિકિત્સા માથે
માનસિક ચિકિત્સા પણ થવી જોઈએ નેપાવ
તો જ તર મતરનું ઘર મેં જ તર મતર દેવીને
એક નક્કો તયાર કર્યો અને છાકગને કહ્યું કે
તાવ આવે તે પહેલા એના પગ નજીક ગળજે,
એન્ડે તાવ નહી આવે

મમય થયા પછી મેં તપાસ કરી તો જણાયું
કે તાવ આવ્યો હતો

મેં પૂછ્યું 'તમે ડાઘીતો નહોતા ગયાને ?'
'હા, ડાઘ આવી ગઈ હતી'

મને મોકો મળી ગયો મેં કહ્યું 'બન
એન્ડે જ તાવ આવ્યો'

મેં વિચાર કર્યો કે હુલ્લ શરીરગુદ્ધિની જરૂર
છે એ દિવસે ગત્રે ફરી એનિમા આપી અને
પેટ પર માટી મૂકાવી બને બાઈ માથે મૂતા
જેથી મને દેખરેખ ગળવામા મગતા થઈ
પેશુ જતર દીવાવ પર ચીન્કાચુ હતું, અને
તથા વિના બનેએ ગતબન્ડે થઈ ક્યું હતું
હું એની કિમ્મત એાછી કેમ કરું ! ખરી વાત
તો એ હતી કે, શરીરગુદ્ધિથી તાવ નીમળી
ગયો હતો એમના મગા વહાવા કોઈ નિકળ
હતું નહી, એન્ડે સામુનાખા કે દધ આપ
નારુ કોઈ હતું નહી એન્ડે ઉપવાસ થયા
અને તાવ ન પર્ગ ગયો

રતઓ પડી હતી, આશ્રમના ઘણા ખરા માણસો ખહાર ગયા હતા એક દિવસ હું બાળખંચાને લઈને શ્રીનિકેતન જઈ પહોંચ્યો એ વખતે ગુરુદેવ ત્યાં વસતા હતા, અને કેટલાક દિવસોથી અમે મળ્યા ન હતા.

ગુરુદેવ ઉંવાસમા હતા એકલા જ રહેતા હતા. શાંતિનિકેતન જેટલી ધમાવ આહી ન હતી જ્યારે અમે ઉપર ગયા ત્યારે ગુરુદેવ ખહાર એક ખુરસી પર ચુપચાપ મેકામેઠા આયમતા સૂર્યને ધ્યાનથી જોતા હતા.

અમને જોઈને સ્મિત કર્યું છોકરાઓ માથે વડાલ કર્યું, કુશળ સમાચાર પૂછ્યા અને મૌન રહ્યા બરાબર એ જ વખતે એમને કૂતરો ધીરે રીરે ઉપર આવ્યો અને એમની પાસે જીભો રહીને પૂછડી પપ્પટાવવા લાગ્યો. ગુરુ દેવે એના શરીર પર વડાવથી હાથ ફેરવી તેને પસવાયો કૂતરો આખા મીચીને રોમ રોમથી એ અવર્ણનીય સ્નેહરમને અનુભવ કરવા લાગ્યો.

ગુરુદેવે અમારી તરફ જોઈને કહ્યું તમે જોયું, આ આવી ગયો તે! એને શી રીતે ખબર પડી કે હું શ્રીનિકેતનમા છું? ખરે ખર, આશ્ચર્ય છે! અને જુઓ, એના ચહેરા પર કેટલી તૃપ્તિ જણાય છે!

અમે એ કૂતરાના આનંદને જોવા લાગ્યા કેઈએ પણ કૂતરાને શ્રીનિકેતનનો રસ્તો બતાવ્યો ન હતો કેઈએ એણે એ પણ કહ્યું ન હતું કે તારા સ્નેહહાતા શાંતિનિકેતનથી બે માઈલ દૂર ગયા છે!

એ જ કૂતરાને ઉદેશીને ગુરુદેવે એક કવિતા વળી હતી તેનો ભાવ આ પ્રમાણે છે.

‘પ્રતિ દિન, પ્રતિ પ્રાત કાલ, એ ભકત કૂતરો જ્યાં મુખી હું એના શરીરે સ્પર્શ’

કરીને એની હાજરીનો સ્વીકાર ન કરું ત્યાં મુખી શાંત ચિત્તે બેગી રહે છે.

‘મારો સ્પર્શ થતા જ, એટલી સ્વીકૃતિ મળતા જ, એના અગેઅગમા આનંદનો પ્રવાહ વહે છે આ વાચાળીન પ્રાણીવૈક્રમ એ જ એક જીવ સાન-નરમાનો ભેદ કરીને મપૂર્ણ માનવને જોઈ શકે છે, જેને પ્રાણ અર્પણ કરી શકાય એવા આનંદને જોઈ શકે છે જેમા અહેતુક પ્રેમ ઢાળી શકાય છે, જની ચેતના અસીમ ચૈતન્યવૈક્રમ રમ્તો બતાવી શકે છે હું એ મૂળા દ્વંદ્વય પ્રાણમય આત્મ નિવેદન જોઉં છું જેમા એ પોતાની દીનતા બતાવ્યા કરે છે ત્યારે હું વિચારી નથી શકતો કે, એણે પોતાના મહા જોષથી માનવ સ્વરૂપમા કયા મૂલ્યનો આવિષ્કાર કર્યો છે એની ભાષાહીન દૃષ્ટિની કરુણ વ્યાકુળતા જે કઈ નમજે છે એ નમજતી નથી, અને મને આ સુષ્ટિમા મનુષ્યનો માયો પચિથ આપી દે છે.

આ પ્રકારે કવિની મમ્ભેદી દૃષ્ટિએ એ વાચાહીન પ્રાણીની બીતરમા, મનુષ્ય મનુષ્યની અંદર વચોના પરિચય પછી પણ જોઈ શકાતું નથી એ વિશાળ માનવમત્ત્ય જોયું.

જ્યારે ગુરુદેવનું અવમાન થયું અને એમની ચિંતાભરમ કલકત્તના આશ્રમમા લાવવામ આવી ત્યારે પણ કેઈ અબળી પ્રેરણાથી એ કૂતરો આશ્રમના દ્વાર પર આવ્યો અને ચિત ભરમ સાથે અન્ય આશ્રમવાસીઓની માથે ગાત-જલીર ભાવે ઉત્તરાયણ મુખી ગયે આચાર્ય ક્ષિતિમેહન મેન સૌથી આગળ હલ એમણે મને કહ્યું કે, ‘કૂતરો ચિંતાભરમા કલ શની પામે થોડા સમય મુખી ચુપચાપ ઉભા ભાવે બેગી રહ્યો હતો.

મહન કરનારની ધીરજ અજળ શક્તિ ધરાવે.

મિતમ કરનારને એ કેટલો પ્રેમન ગયો છે! અનિય

આમી વિવેકાનંદના બાળપણનો એક પ્રસંગ છે તેઓ ખૂબ જ હિંમતવાળા, માહ સિક અને નીડર હતા એક વેળા કલકત્તાના બદરે કોઈ મોટી મનવાર આવી હશે હબરે. આ-પુઝો તે મનવાર જોવાને ઉમંગ્યા હતા સ્વામી વિવેકાનંદ તે વેળા નરેન્દ્રના નામે ઓળખાતા હતા તેમને અને તેમના મિત્રોને તે મનવાર જોવાની ઈચ્છા થઈ પણ તે મનવાર જોવા માટે પામ મેળવવો પડતો હતો અને તે પણ એક અગ્રેજ અમલદાર પાને જવાનું હતું આથી કોઈ તૈયાર થાય જ નહિ મનવાર જોવાની ઈચ્છા ખરી પણ પામ મેળવ્યા મિથાજ જવાય પણ શી રીતે ?

આખરે નરેન્દ્ર તે માટે કમૂલ થયો તે વેળા તે ભાગ્યે જ અગિયાર વર્ષનો હશે. તે સાહેબને બગે ત્રીધો જ ગયો પણ તેને કોઈ મદદ પેસવા ને ને.

‘તું બાળક છે અને મનવાર જોવાને બિલકુલ લાયક નથી’ આમ કહી એક સિપાહીએ તેને ઘડકો મારી બહાર કાઢી મૂક્યો નરેન્દ્ર ભગ્યો પણ આથી મનવાર જોવાની તેની ઈચ્છા નીન બની અને તેણે પામ મેળવવો જ એમ ૧૬ નિશ્ચય કર્યો.

તેણે હિંમત કરી સુદિત યોગી કાઢી બગલાની પાછળ એક માકડો દાદર હતો ત્યાં થઈને સાહેબ પાસે જવું બિલકુલ મહેલું હતું સિપાહીઓની નજર ચૂકાવી નરેન્દ્ર ધીમે રહી દાદર ચડી ગયો અને માહેબ પાસે પહોંચી ગયો તેણે સાહેબ પાસે અતિ નમ્ર તાથી અગ્ગ કરી અને પાસ મેળવ્યો.

સાહેબ પહેલાં તો બે કણ તેની મામે જોઈ રહ્યા તેમણે પૂછ્યું, ‘તને અહીં કાણ આવવા દીધો ?’

નરેન્દ્રે સમગ્ર વૃત્તાંત કહી સભળાવ્યું તેની હિંમત જોઈ સાહેબે તરત જ પાસ લખી આપ્યો તે લઈ નરેન્દ્ર ખુશ થતો થતો પાછલે બારણેથી ન બાગલા આગલા દરવાજેથી બહાર નીકળ્યો સિપાહીએ તેને જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા પેલો ધડકો મારનાર સિપાઈ બખડવા લાગ્યો ‘આ હુમમખો, કયાથી ખૂસી ગયો હતો ?’ અને નરેન્દ્ર સામે આંખો કાઢવા લાગ્યો.

પણ નરેન્દ્ર કાંઈ ગામ્યો નય ? તેણે કહ્યું, ‘મને બહુ આવડે છે’ અને તે ગર્વથી છાતી ફલાવી તેની મામે ડાંગા કાઢતો કાઢતો છે તને ઘમાઈને ના પેા ગયો બધા જ સિપાઈએ શેડ ખાઈ ગયા.

વિનોબા સાબરમતીના સત્યાગ્રહ આશ્રમમાં હતા એક દિવસે સવારે વિનોબા સાબરમતી નદીમાં નાડવા પડ્યા એવામાં એમના પત્ર નીચેની રીતી સરી જવા જાગી અને તેઓ તણાવા લાગ્યા જ્યારે જયારે ની ખૂમ પડવાને બદલે એમણે જોરથી કંપ્યું. ‘જાણીને મારા પ્રજામ કહેને કે વિનોબા તણાઈ ગયા અને કહેને કે આત્મા અમર છે.’

સાબરમતીને તો ખૂમ ખૂમ કરી મૂકી અને લોહો દોડી અબ્બા સહુ કાઠેકાઠે દોડી દૂર નદીના પડમાં એક ખડક ઝેલો હતો ત્યાં જઈને જોયું તો વિનોબા તે ખડક પર બેસીને ‘આત્મા અમર છે’ આત્મા અમર છે’ એવો પાં બહુતા હતા જયાવવા આવેલા તો મોડીવાર ડોબીલા પડીને જોઈ રહ્યા.

વિનોબા હરવા અને નદી જોળથી પાછા નિત્યક્રમમાં લાગી ગયા.

ન્યા અવાજે જ થયા કરતા હોય, કોઈને વિચાર ન હોય કોઈની મર્યાદા નહી હોય, તે રાક્ષસી પ્રવૃત્તિ

-ગાંધીજી

મીરા, કબીર, મુરદાસ, નાનક અને એવા અનેક સત કવિઓની અમર વાણીમા હજી એવી ને એટલી જ પ્રેરણા અને મીઠાશ ભરી પડી છે, તે અગાઉ ક્યારેય ન હતી તેટલી મહુજા અને ઉપલબ્ધ છે અને ગુજરાત સૌરાષ્ટ્રને ઘર આગણે થઈ ગયેલા, પ્રીતમ, હયારામ, નરમિ હ મહેતા જેવા લકતકવિઓના પદો થ અખૂટ પ્રેરણા આપતા પડ્યા છે આમ છતાં આજે, આજની ફેશનેબલ ભજન મંડળીઓમા નવુ તુત દાખલ થયુ છે કેમ જાણે ઉપર જણાવી તે સમૃદ્ધિ ઓછી પડતી હોય તેમ ભજનમંડળીઓ, ગરબા મંડળીમાના મોટા ગણુતા ભાઈઓ જે ફિદમ અત્યંત લોક પ્રિય થઈ હોય, તેમાનુ જે ગીત રોડી ગવી ઓમા ખાજકો-ચુવાનેના ગળામા ટાંછે કંટાણે ગુજતુ, ફુલારતુ હોય, તેના ખીખામા તે જ રાગ દાખમા અને મળતા શબ્દોમા, ભજન ભેડી કાઢે છે, અને પછી ફારમોનિયમના તીખા મુરો સાથે ભારે લહેકા સાથે ગવાય છે ! અનુ મૂર્તિના કશાય સ્પર્શ વિનાની એ ઠાલી શબ્દા વલિમા પ્રેરણા અને લકિતરમ તો શેનો હોય ? પણ છેલ્લે પોતાની નામ છાપ આવે પોતાની ભજનમંડળી 'ફોર્સ્ટ' લાગે એટલા માટે ફિદમોના છેલ્લામા છેલ્લા મરડીની જેમ ગડપે ફેલાતા ચેપી ફિદમી ગીતોની નકલ થાય છે

એક પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે એ ફિદમી પૂનોમા ગવાતા ભજનો (!) પદો (!) ગાતી અને માલગતી વખતે ગાનાર ને સાભળનારના મનમા કઈ લાગણી જન્મે છે ? તેની દૃષ્ટિ સમક્ષ કયુ ચિત્ર ખડુ થાય છે ? ઈશ્વર કે તેની લીલા કે, મસારની અમારતા અને નશ્વર દેહ કે ફાની જગતનુ નહીં પણ રફી અડમદ અને લતા મગેશકરનુ જ રટણુ અમરણુ ધતુ ડશે !

આવા ઈશ્વર ભજનનો શો અર્થ છે વારુ ? ગરબામંડળી ને રામમંડળીઓમા પણ આ રોગ પેડો છે

એવા ભજનો, ગરબા ટકે છે ક'લા દિ' ? કોઈ નવી ફિદમનુ ચેપી ગીત ન્ધવ યુ બની વોકોના ગળામા રગળે નહીં ત્યાં મુઘી !

નવુ ચેપી ફિદમીગીત આવ્યુ ને તેના દાખમા વળી પેલા શબ્દસ્વામીઓ (!) 'નવુ ભજન' બેસાડવા મંડી પડે છે

વળી એ નવુ ભજન માત્ર ગાઈ મ ભગાવ્યે આવે ? નાનકડી ચોપડી પ્રગટ થાય છે, અને તે ભજનની નીચે પૂર્વભોના પુણ્યમન્થ જેવુ પેવા ફિદમી ગીતનુ ત્યાં અમરણુ થાય છે

ભજનનો ગગ મમજવવા માટે ભજનની ઉપર પેવા છાકના ફિદમી ગીતની મુવ પત્રિ છપીને રાગની મમજુતિ આપવામા આવે છે !

આપણો ભક્તિરમ તો જાણે ઠીક, આપણી અસર્વત્ત પણ શુ આટલી બધી છીછરી થઈ ગઈ છે ? ગમને આપણે ભેવા છે પણ ફિદમી ના પ્રેમ અદીબના સ્વરૂપે ? ગમને ગાવા છે, પણ લતા મગેશકર અને રફી અડમદના રાગમા ? આપણે આપણી છીછરી વૃત્તિઓને જાહેલાવવી જ હોય તો તે માટે ઈશ્વર ભજનનુ આવરણુ ભવા વીંગળવાની શી જરૂર છે ?

સુત્રવમભાઈ મો ક વાવીઓ કનવ છે તેમા થ આ દુષણ ભારેભાર ભેવા મળ્યુ આપણા કરતા ત્યાં વળી વધારે અનુકુળતા છે કેમ કે, આજના ઘણા ખરા ચેપી ફિદમીગીતો ઉર્દૂ શાયરોએ અગળી ફારસી છંદોમા લખેના હોય છે અને શાયરી પણ એ જ છંદોમા થતી હોય છે, એન્લે કેટલાક ફન્માસુ શાયર કબાવેલી માગણી મુજબ પેવા જ છન્મા પથ ગમ્મર કે પવાબ માહેબની તારીફમા ગાનમા પેલા ફિદમી ગીતના ખીખામા નાઅત વિગે-વધરચના કરી આપે છે અને પવાવો ફિદમી પૂનોમા ગળા કાઢે છે !

આ બધુ ભેતા એમ જ લાગે છે કે આપણે રમજતિ ગુમાવી છે, વિવેક ખોસો છે

સત્યનો જય

ચીનની આ વાત છે.

એક વાર ચીની સેનાએ સુંગની રાજધાની પર ઘેરો નાખ્યો. પણ સુંગની સેનાએ તેનો એટલી બહાદુરીથી આમનો કર્યો કે ચીની સેનાને લાંબા સમય મુઠી મોરચા પર રહેવું પડ્યું. અને ધીરેધીરે અનાજ ખૂટવા લાગ્યું. અંતે એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ કે જો આમ ચાલ્યું તો એક અઠવાડિયામાં જ ઘેરો ઉઠાવી લેવો પડશે.

દુશ્મનની સેનાની શી સ્થિતિ છે તે બાજુવા માટે ચીના બાદશાહે પોતાના એક વિશ્વાસુ શુભતચરને નગરનો કોટ ચઢીને નગરમાં ઘૂસી જવાનું ફરમાન કર્યું. એ શુભતચર કોટ વટાવીને હજી જિતરતો હતો ત્યાં જ, સંજોગવશાત સુંગના એક અફસર સાથે મુલાકાત થઈ ગઈ.

પેલા શુભતચરે તેને પૂછ્યું: 'તમારી સેનાના શા હાલ છે!'

'બહુ ખરાબ!' સુંગના અફસરે કહ્યું. 'અમારો અનાજનો જથ્થો ક્યારનો પૂરો થઈ ગયો છે, ભૂખે મરીએ છીએ, હવે તો માણસો અને મારી આવતી વેળા આવી પડી છે.'

ચીના શુભતચરને આ હકીકત સાંભળી ધણું દુઃખ થયું. તેણે સુંગના અફસરને કહ્યું: 'કોસ્ત! હવે ચાતનાનો જક્કી આંત આવશે કેમ કે, અમારી પાસે પણ હવે માત્ર એક અઠવાડિયું ચાલે એટલો જ અનાજનો જથ્થો છે. તમે માત્ર દિવસ હજી મોરચો ટકાવી રાખ્યો તો અમારે નિરૂપાયે ઘેરો તોડી નાખવો પડશે.'

અને પછી જાને છૂટા પડ્યા. ચીનો શુભતચર આગળ જવાને બદલે પાછો ફર્યો.

વિનોબા તેલ ગાણનો પ્રવાસ કરતા હતા. એ પ્રદેશ દંડકારદાય નામે પણ જાણખાધ છે. અહીં પૂર્વે ગમે રાસમેથી પીડિત પ્રદેશને, તપસ્વીઓને ભયમુગ્ધ કર્યા હતા. રામલકન વિનોબાએ જોયું કે આ પ્રદેશના કંગાલ લોકો સરકારને જેટલું મહેસુલ આપતા હતા તેનાથી મોળ ગણે તો આબકારી કર ચૂકવતા હતા. લોકો ખૂબ જ મેદીનો દાડ પીતા. વિનોબાએ પૂછ્યું: 'કેટલું ભયંકર! લોકો કેમ કરીને જીવે છે?' એક ગામડિયાએ નમન જવાબ આપ્યો: 'મહારાજ! ગમના જમાનામાં ગણનો ક્યાં નહોતા જીવતા?'

બાદશાહે પૂછ્યું: 'કેમ, સુંગના લશ્કરની શી હાલત છે?'

'ઘણી ખરાબ હાલત છે. આમ તો લશ્કર બહાદુર અને કસાયેલું છે, પણ એ લોકોનો અનાજનો ખુશ્વકો ક્યારનો ખૂટી ગયો છે. હમણા જેમતેમ કરીને ચલાવે છે અને ટકી રહ્યું છે.'

'ત્યારે તો હવે જીત હાથવે'તમાં જ છે. હવે તો આપણે એવી સખત લીંસ દેવી જોઈએ કે દુશ્મન એક અઠવાડિયામાં જ શરણે થઈ જાય.' બાદશાહે ખુશ થતાં કહ્યું.

'પણ હજુર!' - શુભતચરે બાદશાહને કહ્યું, 'મેં સુંગના અફસરને કહી દીધું છે કે અમારી પાસે માત્ર એક અઠવાડિયું ચાલે એટલું જ અનાજ છે. એટલે એ લોકો એક અઠવાડિયું જેમતેમ કરીને પણ ટકી રહેશે.'

'એ તો તેં ભારે મુખાઈ કરી! દુશ્મનને આપણી સાચી હકીકત કહી શકાય ખરી?'

બાદશાહે ગુસ્સે થઈને કહ્યું. 'પણ મહારાજ!' - શુભતચરે પોતાની વાત સમજાવતાં કહ્યું, 'જ્યારે સુંગ જેવા નાના રાજ્યનો એક સિપાહી સત્ય જોડી શકે છે કહી શકે છે- તો પછી ચૂ જેવા મહારાજ્યના સિપાહીએ તો ખરેખર સત્યવાદી બનવું જોઈએ! મને નથી લાગતું કે મેં સાચી હકીકત કહેવામાં કંઈ ખોટું કર્યું છે.'

બાદશાહ શુભતચરની દલીલથી ધણે રાહ થયો. એને સત્ય મમન થયું.

બાદશાહે લશ્કરને તરત મોરચો પગથી હટી જવાનો આદેશ આપ્યો.

સત્યાગ્રહધર્મ

રાતવાસ-આનંદ

ગાંધીજીનો અસહકાર પ્રતિસ્પર્ધી પ્રત્યે પણ પ્રેમભાવ રાખવા કહેતો. દેશથી કશું કરવું નહીં, પણ સત્યનો આગ્રહ રાખવો, ખાજી ખુટલી રાખવી, કશું છુપાવવું નહીં આ અસહકારના નિયમો હતા.

ગાંધીજીની યુદ્ધનીતિ પરંપરાથી આવી આવેલી યુદ્ધનીતિથી જુદી હતી એમા છગ-કપટ કે દાવપેચ ને ગુપ્તતા જેવું કશું નહીં. સ્વાધીનતા એમને મન ધર્મ હતો અને અસહકાર તે માટેનું ધર્મયુદ્ધ હતું એટલે સાધ્યની પ્રાપ્તિ માટે સાધનની ચોંચતાનો ગાંધીજી આગ્રહ રાખતા.

એથી વિરુદ્ધ જ્યારે જ્યારે કંઈ બન્યું ત્યારે ત્યારે તેને ગાંધીજીએ વખોડી કાઢ્યું હતું એ સુવિદિત છે.

આવો એક પ્રસંગ છે અમહકાર જોરોરથી આવતો હતો. મરઘારે તેને તોડી પાડવા માટે ધરપકડો કરી કરીને જેલો ભરવા માડી પણ લોકોનો જીવનો તેથી ઘટવાને બદલે ઊલટો વધ્યો. લોકોને પાણી બતાવવાનું શરૂ થયું.

જેલો ભગવા માડી અને જગા ખૂટી. સરકારે ખીજી દમનનીતિ આદરી, દડ અને જાતીઓ શરૂ કરી. લોકો તો એ દમનનીતિને પહોંચી વળવાને માર્ગો મોઢવા લાગ્યા.

એ અરમામા અત્યારના બુદ્ધિશીલ અગવગના જાણીના કાર્યકર્તા અને ચિંતક દાદા ધર્માધિકારીને પકડ્યા, ત્યારે દાદા ધર્માધિકારી મધ્ય પ્રદેશના આગમ-પડતા કોમિશ્ની કાર્યકર્તા હતા.

દાદાને આરોપીના પીજરામા ખડા કરવામા આવ્યા દાદાને લાગ્યું કે સજા તો નહીં થાય પણ દડ તો થશે જ તે વખતે એમના ખિન્નમામા મોનાની ચેઈનવાળું મીમતી ઘડિયાળ

હતું એમણે વિચાર્યું કે વળી એને સરકારના હાથમા શા માટે જવા દઈ? કંઈ તો કરવું જોઈએ.

એમની નજર ત્યાં આગળ હાજર એક વકીલ પર પડી તે દાદાના ઓળખીતા હતા. દાદાએ વકીલને પાસે બોલાવીને પેલું મોનાની ચેઈનવાળું ઘડિયાળ, ચેઈન માથે આપી દીધું. 'ડેવે ભલે દડ થાય.'

પાછળથી ગાંધીજીને આ કિસ્સાની જાણ થઈ એમને તો દુઃખ થયું આ ઠીક નથી થયું એમ તેમને લાગ્યું. ગાંધીજીએ દાદાને તેડી મગાવ્યા અને કપડો આપતા કહ્યું 'દાદા! આ તો ચોરી કહેવાય! તમને ખબર હતી કે આ જાતીમા જવાની વસ્તુ છે, પછી એને છુપાવાય ખરી? જાવ મામે ચાવીને દડ ભરી આવો.'

દાદાને વિશેષ કહેવું પડે? એમણે બાપુની વાતનો મરમ પકડી લીધો.

ગાંધીજીનું યુદ્ધ અંગ્રેજ શામકો મામે હતું ખરું, પણ તે મત્ત અને પ્રેમનું યુદ્ધ હતું એમા છગકપટ ને ગુપ્તતાને સ્થાન જ ન હતું. કોઈને દુઃખન માનવો નહીં, અને છતાં માર્ગી વળનો આગ્રહ રાખવો અને તે માટે અર્પસ્વનું બલિદાન આપવું પડે તો આપવું એ ગાંધીજીને નત્યાગ્રહધર્મ હતો.

મનુષ્ય મનુષ્ય વચ્ચે ન્યાય કરનાર તો એવો ઇશ્વર જ ન, - ગાંધીજી

એ હુલ્લરવર્યો પહેલાંની આ વાત છે. રોમન પ્રભુએ પદબળક રેલો છેડ્યો. બુલ્મી બાદશાહ ટાકિર્વન પાસેના પ્રદેશમાં શુભ રીતે રહેતો હતો. એ રાજ્ય માટે ખૂબ ખટપટ કરતો. એને પોર્સેના નામનો મિત્ર હતો, જે ઇટલિન લોકોનો રાજા હતો. એણે આ ટાકિર્વનના કહવાથી તકને ઝડપી રાજવિહાણા પ્રદેશને ઘેરા ઘાડ્યો. ઘેરા લાંબા સમય સુધી ચાલ્યો.

શરૂઆતમાં તો રોમન પ્રભુએ ખૂબ સહન કર્યું. પણ લાંબા સમયથી ઘેરા ચાલુ હોવાને કારણે અનાજપાણી ખૂટવાથી પ્રજા ત્રાસી ગઈ. એક દિવસે એક રોમન બચ્ચો ઘેરાને વીધીને રાજાનું ખૂન કરવા ધસ્યો. પણ એક મરદાર તેની સામે થયો. પણ તે મરદાર પેલા રોમનના હાથે મરાયો. આમ છતાં આખરે પેલો રોમન પકડાયો. તેણે છૂટવા માટે ખૂબ પ્રયાસ કર્યો. આમ હોંમાતોસીમાં તેઓ રાજાના દરબાર પાસે આવી પહોંચ્યા.

પોર્સેના તે વખતે દરબારમાં હતો. તેણે આ ધાંધલ સાંભળી બન્નેને અંદર બોલાવ્યા. પેલા માણસનું નામ મ્યુટીઅસ હતું. રાજાએ તેને પૂછ્યું: 'તે મરદારનું ખૂન શા માટે કર્યું?' 'હું' તેને મારવા નહોતો ઇચ્છતો, હું તો તને મારવા, તારો નાશ કરવા માટે આવ્યો હતો. દિલગીર છું કે મારા માર્ગમાં આડે આવવાથી મેં ક્રોધમાં એને મારી નાખ્યો.'

'તને અહીં એકલા આવતાં ડર ન લાગ્યો?' 'ના. રોમન બચ્ચો ડરપોક નથી હોતો. એને મૃત્યુની ખીક નથી હોતી.'

'એ તો કહો એટલું જ. બાકી ઘેરાથી તમારી ધીરજ ખૂટી લાગે છે; તમારી સહનશીલતાનો અંત આવ્યો જણાય છે.'

'ના. અમે ધીરજ એઈ નથી'

'એની ખાતરી શી?'

'અરે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આપું. લાવો એક નગગતી મશાલ'

'જેઉ તારી ધીરજ!' એમ કહી પોર્સેનાએ તેને સળગતી મશાલ મંગાવી આપી.

રોમને તો મશાલ હાથમાં લઈખીને હાથ સળગતી મશાલ પર ધરી દીધો!

રાજા, દરબારીઓ અને સિપાહીઓ તો આશ્ચર્યથી જોઈ જ રહ્યા!

'અર.....ર.....ર.....ર' આમડી બળવા લાગી. માંસ બળવા લાગ્યું, લોહી પણ બળવા લાગ્યું. આમ ને આમ બે ત્રણ પળ વહી ગઈ. હજી તે એમ જ સ્થિરતાથી મશાલ ધરીને બિલો હતો. છતાં એના મોંઢા પર વિષાદ કે દુઃખનું એકેય ચિહ્ન નહતું, આંખમાં આંસુ નહતાં. બિલકુલ, દૃઢતા અને વીરત્વ એના ચહેરા પર દીપી બિંધ્યાં હતાં.

વીર જ વીરને ઓળખી શકે છે; તેની કદર કરી શકે છે. પોર્સેના વીર હતો, મ્યુટીઅસની અજબ ધીરજ અને સહનશીલતા, સ્વદેશભક્તિ અને દેશાભિમાન જોઈને તેનું પાપાણુ હૃદય પીગળી ગયું. 'બસ, બસ વીર! બસ કર!' કહેતો તે બિડ્યો અને રોમનના હાથમાંથી મશાલ લઈને આગે ફેંકી દીધી. અને તેને ભેટી પડ્યો. 'શાખાશ વીર, લઈ જ તારી તલવાર અને જ સ્વતંત્રપણે વિહર.'

'બસ આટલામાં પીગળી ગયા?' મ્યુટીઅસે તલવાર હાથમાં લેતાં કહ્યું- 'મારા જેવા વીરો, અને વિરાંગનાઓથી આખું રોમ ભરેલું છે. દેશ પર આવી પડેલી આકૃતને દૂર કરવા મેં શપથ લીધા છે, તે માટે તમારો પ્રાણ લેવા મેં સંકલ્પ લીધો છે. તમે એમાંથી બચ્યા છો એમ ન માનશો.'

પોર્સેના તો સાંભળી જ રહ્યો. તેણે મ્યુટીઅસને માનભરી વિદાય આપી.

'આવા વીરોથી ભરેલા સંપીલા દેશ સાથે વેર રાખવું એ તો નાશને નોતરવા જેવું છે' એમ વિચારીને પોર્સેના ઘેરા ઉઠાવીને ચાલ્યો ગયો ને રોમનોનો વિજય થયો

૧૯૪૭મા બ્યારે સાને ગુરુજીએ પંઢર-પુરના વિખ્યાત વિઠ્ઠલ મંદિરમાં હુરિજન-મંદિર-પ્રવેશ માટે ઉપવાસ આરંભ્યા ત્યારે એ કારણે એ મંદિર લોકભત્રીસીએ ચઢ્યું. આમ પણ એ તીર્થ સદીઓથી બાણીતું છે જ.

પંઢરપુર મહારાષ્ટ્રનું કાશી કહેવાય છે. આપણે ત્યા જેમ દર પૂનમે ડાકોરની યાત્રાએ ઘણા મદ્દાજી ભકતો ભય છે તેમ, મહારાષ્ટ્રમાં, વિઠ્ઠલભકતો દર અગિયારશે પંઢર પુરની યાત્રાએ ભય છે ખાસ કરીને કાર્તિકી અને અષાઢી એકાદશીએ અત્યંત પવિત્ર ગણાય છે, તે દિવસોએ મહારાષ્ટ્રના ઠંકઠકાણેથી ષિઠ્ઠલભકતો પંઢરપુર આવે છે.

આપણે ત્યા કાર્તિકી અગિયારશને દિવસે ગિરનારની પરક્રમા શરૂ થાય છે એ તો સહુને વિહિત હશે. ભવેશ્વર-દ્વેષેશ્વર આસપાસ દસ મની ગત્રે હજારો યાત્રીઓ પડાવ નાખીને પડ્યા હોય છે અને અગિયારસની વહેલી સવારે મળેના ગાતા-ગવડાવતા રામદૂત મચાવતા ક્રીડીદારે પરક્રમા આરંભે છે. ગિરનારની મપૂર્ણ પરક્રમા કરના યાત્રીઓ વચ્ચે મુકામ ડર છે પંઢરપુરની યાત્રાએ જતા યાત્રીઓના કૃત્ય પણ આને થોડી મળતી આવે છે.

અગિયારશે પંઢરપુરની યાત્રાએ જનારા પોતપોતાના ગામેથી મહાળીરૂપે પદપાળા જ ભજને ગાતાગાતા આગળ વધે છે આવી યાત્રાને 'વારી' કહે છે અને એવા યાત્રાજીઓ 'વારકરી' કહેવાય છે જેમ પગમાંથી જનારા હરેક ન્યાતાના હોય છે તેમ આ વારકરીઓમાં એકેએક જ્ઞાતિના ગરીબ-શ્રીમત, ઉચળી વરણ, પછાત વરણ અને અસ્પૃશ્યો પણ હોય છે.

ભજને ગાતા ગાતા વચ્ચે વચ્ચે 'વિઠ્ઠલ' 'વિઠ્ઠલ'નો નામજપ-ન્યયોધા કરતા આગળ વધે છે જગજગ અગિયારશે પંઢરપુર પહોંચી

બ્યાય એ રીતે અગાઉથી પોતપોતાના સ્થળેથી વારકરીઓ ઊપડે છે. ખભે લગવા રંગની નાની પતાકા, ચોક કામળો, હોટો અને પહે રેલાં કપડાં આટલું સાહિત્ય વારકરી પાસે હોય છે. વારકરીઓના મધ અમુક સ્થળેથી ઊપડી અમુક નકકી કરેલા સ્થળે થાભે છે અને વિરામ કરે છે રાત્રે આગળ લઈ ફરી મવારે દૂબ કરે છે. જે ગામે વારકરીઓનો મધ થાભે છે ત્યાંના ગામલોકો એમની મરભરા કરે છે થોડે ભાગે ગામના ચોરાની આનપાન સધ પડાવ નાખે છે રોટલા અને મીઠું-મરચુ ગામ તરફથી મળી ભય તે આરોગી લે છે લગભગ હમ્મે વગમથી આ ક્રમ વળ્ય થયો નાત્યો આવે છે.

આગળ કહ્યું તેમ વારકરીઓના મધમાં મહારાષ્ટ્રની પછાત જાતિ, મહારા ખાસ હોય છે, પણ ૧૯૪૭ સુધી તો તેઓને મંદિરમાં પ્રવેશવાની મનાઈ હતી, મંદિરના પગાંધયા આગળથી જ તેઓ દર્શન કરી લેતા હવે તો, માને ગુરુજીની તપશ્ચર્યાના ફળથી એ અન્યાય મટી ગયો છે.

આમ, પંઢરપુર એ મહારાષ્ટ્રના ભાગવત પથીઓનું ગદ્ય પવિત્ર અને બાણીતું તીર્થ છે. આપણા કૃષ્ણ તે જ મહારાષ્ટ્રના પંઢરીનાથ, પાંડુરામ, વિઠ્ઠલ, વિકોળા પંઢરપુર કૃષ્ણ ભકતોનું હોમનું ધામ રહ્યું છે મહારાષ્ટ્રના ચતોએ એની મહત્તા વધારી છે નામદેવ જાનેશ્વર આદિ મતોએ ભકત પુણ્ડરીકોના યશ ગાયો છે એ ભકતે જ આ પવિત્ર ધામની સ્થાપના કરી, પણ તેને વિષે કોઈ ચોક્કસ ઐતિહાસિક પ્રમાણ મળતું નથી પણ ધંધા ભકતો વિશે ભન્યુ છે તેમ પુણ્ડરીક વિશે પણ જ તકથાઓ પ્રચલિત છે એમાં ભકત અને ભજવાન પ્રત્યેની બાલિકોની આપના શ્રદ્ધા અને

નેહ વ્યકત થાય છે આમેય એ દતકથા કે વ્યાખ્યાન એમાનો અતિશયોક્તિ બાદ કરવા એક સુદર રૂપક છે તે આ પ્રમાણે છે

ભીમાશંકર પર્વતમાથી નીકળીને ભીમા નદી ખમા માર્ગે દર રાયચૂર પામે કૃષ્ણા નદીને જઈ મળે છે એ નદી પંદરપુર પાસેથી ચંદ્રાકાર વળાક લઈને ખમાર થાય છે તથી એનું નામ ચંદ્રભાગા પડ્યું એ ચંદ્રભાગા નદીને કિનારે એક જાનમા પુડવીક નામનો શ્રાદ્ધલુ યુવાન રહેતો હતો પહેલાથી / એ યુવાન પોતાની આંખ પર અત્યંત આશંકા હતો અને સ્ત્રીના મોહમા પોતાના મા બાપ પ્રત્યેના પૂજ્યભાવ પણ વીસરી મઠા હતો અને તેમની ઉપેક્ષા કરવા લાગ્યો હતો

એ વાર એક યજ્ઞમા ભાગ લેવા માટે એ પાતાનો પત્ની સાથે થોડેવાર થઈને જતો હતો અને માતાપિતા પગે ચાલીને આવતા હતા / એવામા ગ્રંથે જતા કુકકુટ મુનિના આશ્રમ પામે ગંગા, યજ્ઞના અને સરસ્વતીએ પુડનીકને દર્શન દીધા ત્યારથી એની નારી આસક્તિ અને મોહ છિતરી ગયા માતા પિતાની ઉપેક્ષા કરવા બંધ થઈને ગરબ ઊપજી, એ થયે આગના વનાવતું પાપ ધોઈ નાખવા તેણે મા બાપની સેવા કરવાનું ઠાક નવ લીધું મંથરતા રૂપમા એ ભદ્રિતનિષ્ઠા સાથે તે હમેશા મા માપના સેવા કરવા નાખ્યો એવામા બનવા

તા તે શ્રી કૃષ્ણથી રીસાઈને ઝકમઝીએ ત્યા વનવાસ કર્યો હતો ઝકમઝી તો શ્રી કૃષ્ણની મંગણી / શ્રી કૃષ્ણ પોતે ઝકમઝીને બનાવવા

આવ્યા શ્રી કૃષ્ણ આવતા હતા ત્યા વચ્ચે ભકતરાજ પુડવીક તેમને મળી ગયા મા બાપની સેવામા મગ્ન પુડવીકને ભગવાનને કેમ આવ કાર આવવો તેની શી ગતાગમ હોય / તેણે એક પથ્થર બતાવ્યો અને તે પર ભગવાનને ઝેમવા કહ્યું ભગવાન તો એ પથ્થર પર બેઠા /

ભગવાને પુડનીકને વરદાન માગવા કહ્યું પણ ભકત તો વરદાન માગવાનું સાવ ભૂલી ગયા / બસ ત્યારથી શ્રી કૃષ્ણ પેલા પથ્થર પર જ છે / રુકિમ ણિ ગિયારા તેમનાથી યુગોથી થોડે દૂર રહ્યા તે રહ્યા નારી સુલભ અભિમાન છોડી કૃષ્ણ પાસે તે ન આવ્યા તે ન / આવ્યા અને આ તરફ કૃષ્ણ, ભકત વરદાન માગે એ આવવા, પેના પથ્થર પર જ બેઠા રહ્યા છે /

બસ ત્યારથી એક તરફ શ્રી કૃષ્ણ છે, વાય વ્ય દિશા તરફ રીસાયેલા ઝકમઝી છે અને આમે ભકતરાજ પુડવીક /

આ કથાનુસાર જ પંદરપુરના મંદિરની યોજના છે દેવ પ્રતિષ્ઠાના નિયમ પ્રમાણે તો દેવતાની સાથે તેમના અર્ધાંગના પણ હોવા જોઈએ પણ પંદરપુરના મંદિરમા તો એકવા વિકુન કૃષ્ણ જ છે રખુમાર્ધ-રુકિમણીનું મંદિર બુદ્ધ છે, ભકતકવિ આગદેવે પુડવીકનું મંદિર પણ બનાવ્યું, તે સામે છે અને આ તીર્થની વિશિષ્ટતા એ છે કે દર્શનાર્થે આવનારા મૌથી પ્રથમ પુડનીકના દર્શન કરે છે અને ત્યાં પછી જ વિકુન અને રખુમાર્ધના દર્શન કરે છે /

(સંકલિત)

૪

એક વાર એક ભાઈ બાપુને મળવા આવ્યા એ શેઠા રૂઠ લાગ્યા હતા તેમા થોડા ચીક પછી હતા બાપુને ખબર હતી કે મહાદેવભાઈની ચીક ગમે છે પણ તે વખતે એ હાજર ન હતા એટલે બાપુએ બે સારાં મોર્ધાં ચીક પસંદ કરી અને એક ભાઈને આપીને કહ્યું જલે આ મહા-દેવને આપી આવો

એ ભાઈ તરત જ મહાદેવભાઈની પાસે ગયા અને તેમને ચીક આપ્યાં ચીક બેઠને મહા-દેવભાઈ રાજ થયા પણ જ્યારે એમને ખબર પડી કે ચીક ખાસ બાપુએ મોકલ્યાં બે ત્યારે મદમદ થઈ ગયા એમની આખમાં હર્ષનાં આંસુ આવી ગયા

બાપુ પોતાની કેટલી સાર સલાહ રાખે છે તે વિચારમાં મહાદેવભાઈ ફૂંપી ગયા

અરે બાપ ! ખુદા ખેર કરે ! તમે સાંભળ્યું ? એક યોગી અમુક દિવસ જમીનમાં હટાઈને માથા નરવા બહાર નીકળ્યા !

તોભા ! તોભા શા માટે ? તોભા એટલા માટે કે લોકો એ મદારીના ખેલથી આકર્ષાઈને ખરો રાહ ભૂલી જાય છે, શક્તિના પ્રભાવથી અંતરને ભક્તિનો મહિમા ભૂલી જાય છે, અને સિદ્ધ પુરુષની સિદ્ધિ પર વારી જઈને ભગવાનના વંદનીય મહિમાને ભૂલી જાય છે એવું શું ? હું ચમત્કારોના અસ્તિત્વમાં નથી માનતી એવું નથી. પરંતુ હું ચમત્કારોને નથી માનતી, એની આધ્યાત્મિકતાનો ઈન્કાર કરું છું; અને જે ચમત્કાર બતાવીને લોખા જગતની આંખો ચકિત કરી નાખે છે, તેને હું માથો મઠું માનતી નથી

આપણા દેશમાં સાચા આધ્યાત્મસંસ્કારો સિદ્ધિ-સિદ્ધિને હમેશા તુચ્છ માની છે બીજાની તો મને ખબર નથી, પણ ઈલાએ તો સિદ્ધિ એને માત્ર તુચ્છ જ નહીં, ખતરનાક પણ માની છે.

લાંબા સમય સુધી હું આ તિરસ્કારને અમલ ન શકી, પણ મને જેમજેમ અનુભવ થતો ગયો, ચમત્કારના પ્રદર્શનો ભેટી ગઈ, ત્યારે મને સમજાયું કે સાચી સાધનામાં ચમત્કારને કોઈ સ્થાન નથી. ચમત્કાર બતાવનાર કદિ સાચો સાધક ન થઈ શકે એવું નથી; પણ વર્ણના અનુભવ પછી ચોક્કસ નિર્ણય પર આવી છું કે જે ચમત્કારો બતાવે છે તે સાચા સાધક રહી શકતા નથી

નાનપણથી જ મારા જીવનમાં કેટલાક એવા લોકો આવ્યા જેમને અમુક અમુક સિદ્ધિ વરેલી હતી. મારા એક જુઝુમ અને આદર પાત્ર સિદ્ધિરવામી મિત્રની શક્તિનો વરસો મુઠી મને અનુભવ થતો રહ્યો. એ સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટા અને સૂક્ષ્મ ધ્યાતા છે, ક્યારેક ભેળી પણ બની

જાય છે; ઘણા લોકોને પોતાની શક્તિથી મદદ કરે છે, પણ એ પોતાને મદદ કરી શકતા નથી, સાધનામાં જે પ્રગતિ કરી શકતા નથી એક તરફ એમના જીવનમાં પળેપળે, ઘડી ઘડીએ અજબ જેવી ચીજો જણાતી; ખીજ તરફ એમનું જ્ઞાન પણ વધતું નહીં, અને ભક્તિ પણ વધે નહીં. એ હમેશાંનાં દુઃખી, અસંતુષ્ટ અને માંદા ! એમના જીવન પરથી મને બહુ કીમતી બોધપાઠ મળ્યા કે મિદ્ધિઓથી જીવન માર્થક થતું નથી.

નાનપણથી જ સિદ્ધિ માટે મારી કાશિપ આહુ હતી અને સાથે ઉપેક્ષા પણ ગ્રાહુ ! એ મારા આગલા જન્મોની સાધના અને અંતુ ભવોનું જ ફળ હતું. નાનપણમાં ઈમા અદૈશ મલામતા ચમત્કારો સાંભળી અને વાચીને હું અત્યંત પ્રભાવિત થઈ હતી (મારા માતા પતા એનાથી ગભરાઈ ગયાં હતાં) જેમજેમ હું મમજી થતી ગઈ, ભારતનું આધ્યાત્મિક માર્ગ ત્ય વાચતી ગઈ તેમતેમ મિદ્ધિ અને ચમત્કાર કુટુંબી બાગમાં બાજીપાલા બનતા ગયાં. વડ વધતાં પીરો અને ચાલુઓથી લોકોનાં જીવન પર થતી ભયાનક અમર ભેવા-અમજવા લાગી એક ખાનદાન કુટુંબ પેંસાની લાલચમાં એક પીરના ઉંબર ધમવા લાગ્યું. શત્રુઆતમાં તો તે પેંનેટકે સુખી થયું, પછી એ આપુ કુટુંબ જ્યારે પીરની અમરમાં આવી નયું, તો પેલા બહામો પોતાની શક્તિની ખીજ બાંધીને પરચો બતાવવા માંડ્યો આપ અને બરબાદીનો કર બતાવીને એણે કુટુંબને રીતમર લૂંટવા જ માંડ્યું ! પીરની વધતી જતી માંગને પહોંચી વળવા કુટુંબના પુરુષો જુગાર રમવા લાગ્યા પત્નીઓનાં ઘરેણાં વેચવા લાગ્યા, આમ ને આમ અંતે એ કુટુંબ બરબાદ થઈ ગયું. હું તેમને મળી ત્યારે તેમની આવી હાલત હતી મોશી ખરાબ તો એવું કે એ લોકો દીન

માથે હુનિયાને પણ ગુમાવી બેઠા હતા. પ્રાર્થના, માધના, અને વિશ્વાસ બાંહે ઊડી ગયા હતા એ લોકોએ જે પૈસા ગુમાવ્યા તેથી નહીં એટલી હું એ લોકોએ ગુમાવેલી આધ્યાત્મિક તાથી ગલગઈ હતી.

કેટલાક લોકો પીંગી દરગાહ પર બંધ છે, મકામ ઉપાસનામા મઝ થઈ બંધ છે, ફળ પણ મેળવે છે, ડોઈ ધન, કોઈ સતાન કોઈ ધધો તો ડોઈ દુરમનોથી સરસણ પામે છે કોઈ કોઈ પીંગી ઉપાસનાથી આગળ વધીને ઇશ્વરમહિમા તરફ વળે છે, બિખા ગીમાંથી ભખત બને છે પરંતુ મોટે ભાગે લોકો પીંગ-પગ્તીથી આગળ વધતા નથી-તે એટલે મુખી કે 'મુદા હુકિત' ને બદલે કેટલાક લોકોને 'ખવાત હાફિઝ' કહેતા માલગ્યા છે. બધે જ આવી પરિસ્થિતિ જણાય છે.

એક મિત્રને તેની લાખી ને આકરી તપ શ્રયા પછી, તેના કવરવરૂપ શ્રી કૃષ્ણના દર્શન થયા (એમના વહા પ્રમણે) મે રોમાચ અનુ ભયા અત્યંત ઉત્કંઠાથી મે પૂછ્યું 'પછી શું થયું ?'

કંઈક સાદાર્થ અને લાપરવાહીથી એમણે ત્યાજ આપ્યો 'બસ ત્રણ વાર કહ્યું કે, 'હટી બા! હટી બા! હટી બા!' અને પછી અશ્વ થઈ ગયા એ બનાવ પર મને વિશ્વાસ કરતા લાગ્યું કે હું મટ્ટો રમુ છું તેની ચેતવણી હતી ચેતીને હું મટ્ટામાંથી ખચી ગયો અને બચી ગયો જે મટ્ટો રમ્યા તેમને ભારે નુકસાની ખમવી પડી ઇશ્વરની કેવી કૃપા!'

હું તો અવાક થઈ ગઈ.

વિશ્વ આખાને સ્વામી પ્રગટ થાય છે અને આધકને કોઈ ભાવ થતો નથી જ્ઞાન થતું નથી ચિત્ત પર કે જીવન પગ ડોઈ મૌલિક અસર થતી નથી. હું ભેચેન થઈ ગઈ કંઈક વહુ કે ન કહું? આખર હિમ્મત કરીને એ ભાઈને મે પૂછી જ નાખ્યું 'તમે સાચેમાચ કહો છો એ શ્રી કૃષ્ણ પોતે જ હતા ?

તો પછી પ્રીત્ત કોણ હોય બહેન? નીવ

વર્ણ, ગળામા માળા, અને પીતાબર ધારણ કર્યા હતા.'

'શુ શ્રી કૃષ્ણમા એનાથી કશું વિશેષ નથી? તમે જે ચીજો બોઈ, એ તો હરકોઈ વિભૂતિ ધારણ કરી શકે છે પરંતુ તમે એ વિચારી શકો છો કે જગતચુર, પતિતપાવન, દીનબધુ, વિશ્વતારક કૃષ્ણ પ્રગટ થવાની તકનીક કોણે છે, અને મટ્ટામાંથી ખચી જવાની જ માત્ર ચેતવણી આપે છે? તમે એ પગમતરવના દર્શન કર્યા અને તમને ઈશ્વર ન મળ્યું? તમારો પ્રાણ કેવી રીતે ટક્યો? તમારો સ્વભાવ, મમત્ત જિંદગી બદલાઈ કેમ ન ગઈ?'

એ ભાઈ વાસ્તવમા મોટા અને માયા માધન હતા મારા કહેવાને મર્મ મમજી ગયા જમ દૂર થઈ ગયો.

આવા પ્રકારના તાત્ત્વિક તાખા-પીત્તને અસલ સોનું સમજીને ઘણા લોકો ચાચો રસ્તો ભૂલી બંધ છે મને અત્યંત ખેદ અને આશ્ચર્ય થાય છે કે દેશમા આટલાં જ્ઞાની, મહાત્મા ભાવ સાધુ-સતોના શિક્ષણ અને ઉપદેશ પછી પણ આવું કેમ બને છે? મને લાગે છે કે આપણા ધર્મશુરોએ થોડા મમય માટે 'બ્રહ્મ'ની વાત છોડીને 'બ્રમ'ની વાતો લોકોને કહે સમજાવે તો ભોળી જનતાને વધારે દાલ થશે.

એક ઉમદા વ્યક્તિને સગમ સ્વપ્નો આવતા હતા મહિર, મૂર્તિ, અને પૂજના! ભત્ત ભત્તના દર્શન! એ મને કહે 'ભગવાને મને દગો દીધો! મે જિંદગીભર પૂજપાઠ કર્યા, સેવા કરી, માત્ર માનવુ હતું કે ઇશ્વર મારી ઇચ્છા વિરૂદ્ધ કંઈ નહીં કરે, પણ એણે મારી માને જ ઊંચકી લીધી!'

હું તો મૂંગી જ રહી પ્રભુ જેવા પ્રભુ જેના નોકર હોય એની મામે મામુવી માણસ શું બોલે? આવી ભાકતથી હું બહુ ડર છું!

પોતાના પૂજપાઠની, રોજ-નમાની શુ એવી ભારે ક્ષીમત છે કે એના બદલામા ખુબ ઇશ્વરને ગુલામી કરવી પડે?

મે ચમત્કાંત પણ બોધા છે.

એક વખત નં મખત મારી હતી. ન્યાં-
એક માથે મારી મમકા પ્રજાલય થયાં, અને
એક પગમા હુ માથ નાજી થઈ ગઈ! ખરી
રીતે આ ચમત્કાર કરેવાય, છતાં તે વૈજ્ઞાનિક
છે, કેમ કે, એનાથી કેઈ પણ કુદરતી કાન-
નનો બગ થતો નથી પ્રાણ પ્રતિષ્ઠિત મનના
જાપથી બધા કોયો મુદ્દા, પ્રાણયુક્ત અને
રોગયુક્ત થઈ જાય એ કેવળ કુદરતી છે અથ-
વા આ અનુભવ, શીલ અનુભવથી જુદો
છે ખરી રીતે આ મામાન્ય અનુભવ છે, પણ
તે અકુદરતી નથી મને એક અકુદરતી અનુ-
ભવ પણ થયો હતો એક મિત્રને ત્યાં એક
યોગી માથે ભેટો થયો એ કયા પ્રકારના યોગી
હતા તે હું જાણતી નથી, પણ મને એ ગમેવા
નહીં એમણે કેલાવેશુ વાતાવરણ મને તામચી
વાગેશુ, અને જગથ ગમેશુ નહીં એ વચ્ચારો
મતાવતા, એટલું જ નહીં, એમને વચ્ચારો
બતાવવાનો શોખ પણ હતો! -માયા યોગીનું
એ લક્ષણ ન ગણાય એમણે ઘડના બધા માણ
મોને ભેગા કર્યા વાતાવરણમાં જેવેની પ્રમદી
ગઈ અતે પ્રમાદ વહેચનાની વારી આવી
મિકાઈતો હતી નહીં, યોગી કહે, 'વાધો ન ગ
મને મુકી ધૂમ આપો' અને ધૂમ આવી એ
લઈ યોગીએ તેની માકર બનાવી અને મૌને
વહેંચી કથનાતે મને ઇશ્વરનું નામ લઈ મોમા
નાખી પણ એની એવી તો ભયકર અમ-
થઈ કે હું માદી પડી ગઈ વચ્ચારો પરનો
મારો રહ્યો મહો મોડ પણ પછી જીતરી ગયો
એક દેવીપૂજક બહેનને આવેશ આવતો,
ત્યારે એવી બેબાન અવસ્થામાં એમના હાથ
માથી કેઈ વાગ કકુ, કેઈ વાગ એવલી તો

કેઈવાર નાકરતીકમળી! -આ મે મારી નહી
આખે ભેય છે-પગનુ એ મિદ્ધિથી એમના
જીવન પર કેઈ નારી અગ્ર ન થઈ

કેઈ વાગ મહેમાનો આવે અને મીજમાન
ઇશ્વરને પ્રાર્થના કર, પછી જેમ ટ્રીપગીના
ચીર પુગયા હતા તેમ જન ભોજન આવ્યા
જ કહે, મહેમાનો ખાય પાત્ર ધૂટે નહીં!
આવા અનુભવો આવ મામાન્ય છે એને વચ-
ચાર કરેવાય કે કેમ તે હું જાણતી નથી હ
તો એને ઇશ્વરવીસા મુદ્

માનવિક શક્તિના વચ્ચારો પણ મે જોયા
છે એક મોગ મમુડમા એક નત બેઠાહતા
આખો નમેવી હતી, શરીર નિશ્ચલ હતું, ધીર
ધીર મલાના નગ હન અને વાતાવરણ કેઈ
અદ્ય અને અજેય જાદુથી બદલાઈ ગય
લાં આખી દુનિયા જ બદલાઈ ગઈ!

આવી માનવિક શક્તિનો મહિમા દુનિયા
જોઈએ લાંબ છે, એક રીતે એ ત્રાડ પણ છે
કેમ કે, એ શક્તિનો દુરુપયોગ માણસને દેવાન
અને જીવનને જડનમ બનાવી શકે છે

મોગ મત મદ્રમાઓએ ન પ્રમાની
મિદ્ધિનો મુખક છે નિષેધ કર્યા છે

એવી નિદ્ધિએની અમન જોઈને હું એના
નિર્ણય પર આવી છું કે એનાથી વાનિય થાને
જીવન પર કેળીજ અમન થાય છે મિદ્ધ પુરુષ
અહ કારી બની જાય છે અને મમાનમા એક
પ્રકારનું હાનિકારક કુતૂહલ જોઈએ આદર અને
જોગ જીવન-મુયો જન્મે છે એવી મિદ્ધિ
ઓથી ચિત્તશુદ્ધિ થતી જોઈ નથી વાનિય
ખીવતુ નથી પછી માવી નાધતામાં
થમ કારોને સ્થાન જ કયા છે?

હું જો પાછો જીવાન બની જાઉં અને મારી આજીવિકા શી રીતે મેગવધી, એનો
તે મારે ફરી વાર નિર્ણય કરવાનો આવે, તો તો હું ફરી વૈજ્ઞાનિક કે વિદ્વાન કે શિક્ષક
થવાનો પ્રયત્ન નહિ કરું, પણ એના કરતા તો આજની પરિસ્થિતિમાં જે કંઈ થોડી
સ્વતંત્રતા મળી ગઈ છે, તે મળી રહે એવી આગાથી હું તો કહિયો કે ફેરિયો થવાનું
વધારે પમદ કરું

કસોટી

રમણ દ. મુખાર્જી

જ્યારે ભગવાન બુદ્ધ આવસ્તી નગરીમાં જેતવનમાં રહેતા હતા, ત્યારે ત્યાં પ્રસેનજિત નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે ભગવાન બુદ્ધ ઉપર અનન્ય ભાવ રાખતો. તેને મન ભગવાન બુદ્ધ સાક્ષાત્ ભગવાન જ હતા; અને જેઓ સાક્ષાત્ દયાના અવતાર જેવા હોય, તેઓ ભગવાન જ મનાય તેમાં શી નવાઈ?

એ નગરીમાં ધીમે ધીમે બુદ્ધના ઉપાસકો વધવા લાગ્યા. એમના ભિક્ષુઓને રાયરંક, આભાલ-વૃદ્ધ તરફથી આદરમાન મળવા લાગ્યું. તેઓને અન્ન વસ્ત્રનો તોટો ન હતો. તેઓને માટે સુંદર વિહારો બંધાવા લાગ્યા.

જેમ ઉપાસકો વધવા લાગ્યા, તેમ ઈર્ષ્યાળુઓ પણ વધવા લાગ્યા. બીજા સંપ્રદાયના સાધુઓને, ભગવાન બુદ્ધ અને તેમના ભિક્ષુઓ, આંખમાં કણાની જેમ ખૂંચવા લાગ્યા. તેઓનો ઈર્ષ્યાજિભભૂતી ઉઠ્યો. બુદ્ધની વધતી જતી લોકપ્રિયતાથી તેઓને પોતાના સંપ્રદાયનું અસ્તિત્વ જાપમાતું લાગ્યું. આમાં એક પંથ વેરાગીઓનો હતો. તેઓએ કોઈ પણ ઉપાયે બુદ્ધ અને તેમના ભિક્ષુઓને ફજેત કરવાનું નક્કી કર્યું. તેમણે વિચાર્યું, એ લોકો ફજેત થશે એટલે નગર છોડી ચાલ્યા જશે.

એ પંથમાં સુંદરી નામે એક સ્ત્રી વેરાગણ બની નોડાઈ હતી. તે થોડા સમયથી, ભગવાન બુદ્ધની પવિત્રતાથી આકર્ષાઈ તેમના વિહારમાં જતી હતી. આથી વેરાગીઓએ એક કાંકરે જે પથ્થી માદવાનો વિચાર કર્યો.

તેઓએ એક ષડયંત્ર રચ્યું. જેમાં સુંદરીને મારી નાંખવી અને તેના ખૂનના આદરથી તરીકે બુદ્ધના ભિક્ષુઓને ઠેરવવા.

તેઓએ ધોડાક સુશઓને યોગ્યરૂપે તેમની સ્ત્રીમરી વિવેકબુદ્ધિ પણ સ્પષ્ટ ન થાય તે માટે તેઓને કાઢી પાડ્યા. તેમની આંખો ભૂલે-

ચૂકે થ નીલિતા પ્રકાશ-તરફ ન જેવાય તે માટે તેમની સામે કપિયાનો ચળકાટ પાથરી દીધો. અને તેમની પાસે સુંદરીનું ખૂન કરાવ્યું. તેનું શબ જેતવનના વિહાર પાછળના જ ઊંડા ખાડામાં ફેંકાવ્યું.

બીજે દિવસે નગરમાં વાન વહેતી હતી કે સુંદરીનું ખૂન થયું છે. આમ કરવામાં મોટો ફાળો-અદે આખો ફાળો પેલા વેરાગીઓનો જ હતો.

આ વાત ફેલાતી ફેલાતી રાજને કાને આવી તેણે તરત જ તપાસ શરૂ કરાવી; તરત જ વેરાગીઓને બોલાવ્યા, અને હકીકત પૂછી જેઓ કાળા કામના કરનારા છે તેઓ કદી માયુ બોલે? તેઓએ બધી ગોળ ગોળ વાતો કરી આખરે રાજએ તેમને પૂછ્યું, ‘આપણા નગરમાં તમને કોના ઉપર શક આવે છે?’ તરત જ પેલા નકસાબુઓએ તક ઝડપી લીધી તેમણે કહ્યું, ‘અમને બુદ્ધ અને તેમના ભિક્ષુઓ પર વહેંચ છે.’

આ સાંભળી રાજને વીજળી સરખો આચ્છંદો લાગ્યો તેનું ચાલે તો તે જ ઘડીએ તે પેલા વેરાગીઓના મસ્તક ધડથી છુટા કરાવે ‘પણ ન્યાય આગળ તે લાચાર હતો.

તેણે આગળ પૂછ્યું, ‘શા ઉપરથી કહ્યો છો? તમારી પાસે ઠઈ આધાર છે?’

પાપીઓ પાને આધારની કંઈ તાણ હોય? તેમણે તરત જ કહ્યું, ‘હા, છેલ્લા કેટલાક દિવસથી મુઠરી એ લોકોના વિહારમાં જતી હતી અને રોજ રાત્રે ‘પણ તે તરફ જતી હતી.

‘પણ આટલાથી ખૂનની ઘટના કેવી રીતે બને?’ રાજએ પ્રશ્ન કર્યો ‘મહારાજ’, એક આગેવાનની જીભમાંથી મધજરતો લાગતો છતાં હળાહળ ઝેરભર્યો રણકો બહાર પડ્યો, ‘લખા કરો તો કહું.’

‘બોલો, ન્યાયને ખાતર તમે નિર્ભય છો.’

‘કારણ તો જાણેએમ છે ‘બીજા આગેવાને વાતનો તત્તુ પકડતા કહ્યું, ‘શક્ય પુત્રનો મુઠરી સાથેનો સંબંધ મારો ન હોય.’

‘કોની વાત કરો છો, ભગવાન બુદ્ધની?’ પ્રમોદજિતે બૂમ પાડી બેઠતા કહ્યું.

‘હા હા, એ જ ભગવાનની’ બીજાએ અદ્ધ કાસ્ય કરતા કહ્યું તેણે દાદમાંથી કહ્યું, ‘ભગવાન વગર ભક્તોનો ઉદ્ધાર પણ કોણ કરે? અને તેથી જ એ ભગવાનના શિષ્યોએ ભગવાનની મહત્તાને ભોંયભેગી થવી અટકાવવા કદાચ મુઠરીને મારીને કચાક ફેંકી દીધી હશે.’

ગભનું મુખ ઝાણ પડી ગય જે વાતની

તેને સ્વપ્ને થ કટપના ન હતી તે તેની મામે આમ વાસ્તવિક જેવા રૂપે બિંબી હતી છતાં તેનો આત્મા આ વાત કબૂલ કરતો ન હતો તેણે તરત જ નગરરક્ષકોને બોલાવ્યા અને પેલા વેરાગીઓ સાથે મળી આ ઘટના વિષે તપાસ કરવા આજ્ઞા આપી.

નગરરક્ષકો વેરાગીઓ સાથે જેતવનમાં આવ્યા તપાસ આરંભી દુષ્ટોની યોજના પ્રમાણે એક ખાડામાંથી મુઠરીની લાશ મળી હતી વેરાગીઓએ આક્રમક આરંભ્યુ તેઓ મુઠરીના શબને આખા નગરના ખૂણેખૂણે ફેરવવા લાગ્યા.

એ જોવા લોકોના ડોળેડોળા એકઠા થતા હતા, તેમને મોઢીને તેઓ રુદ્ધનભર્યા અવાજે કહેવા લાગ્યા, ‘આખો ખોતીને નિહાળો આ તમારા ખૌદ્ધભિક્ષુઓનું કર્મ અને નિહાળો તમારા ભગવાનને.’

સૂર્ય ચક્રબુખા વેરાગી.

આખા શહેરમાં હાહાકાર મચી ગયો થોડાક શ્રદ્ધાવાન લોકો સિવાયના બીજા બુદ્ધને અને ભિક્ષુઓને ઉધાડેછેએ તારતકાર કરવા લાગ્યા આમાં રાજ પણ શું કરે? તેણે દાર્શનિક પૂરાવાના અભાવે બુદ્ધ અને તેમના શિષ્યોને નિર્દોષ બાહેર કર્યા.

આવડો મોડો અન્યાય થવા છતાં પણ ભગવાન બુદ્ધ મૌન ભળાવી, દુઃશ્મનો પ્રત્યે અપાર કરોળા વર્ષાવતા, બેસી રહ્યા જ્યારે તેમને લાગ્યું કે અતિશય નિર્દયી ભિક્ષુઓ હરી ગયા છે, ત્યારે માન એટલું જ કહ્યું, ‘જૂઠા આળથી રૂપાની કંઈ જ જરૂર નથી સત્ય વસ્તુ તો ચંદ્રબુદ્ધના થએલા સૂર્યની નાકક આપોઆપ પ્રકાશી બેઠશે સત્ય મંદી પે ફૂટુ ગહેતું નથી.’

દિવસો વીત્યા એક દિવસ એક પીડામાં મુઠરીના ખનીઓ એકઠા થયા બધાએ ખૂણ ફરૂ પીધો પછી પૈના વહેંચવા બેઠા તેમાંથી લડવા લાગ્યા ‘જા જા મને વધારે પ પ પૈમા ભેદએ કારણ કે મુઠરીને તો હું

હું ખભા ઉપર કિંચકીને નર્મ મયો હતો
તે તે બહુ ભારી હતી

પ પ પણ એ જી જીવતી હોત તો
તુ તુ એને કેમ કરીને લઈ જત ? નશામા
ભાન ભૂવેવા ખીનએ આગળ ચલાવ્યું, તેતુ
ન ગણ દળાવીને તો મે મે મારી નાખી
હતી મ મ મને ઘણા પૈસા મળવા જોઈએ

અધા નશામા મેહોશ હતા રાજના
જાસૂમોએ આ વાત માલગી તેમજે રાજને
મધી વાત કહી રાજ હુપથી નાચી ઊઠ્યો
તેનાથી ભગવાન ખુદ ઉપગ્નો આરોપ મહો
જતો ન હતો તેણે તત્ત જ પેલા ખનીઓને
ભગવો કે ?

પકડી મગાવ્યા

તેઓએ ગુનો કબૂલ કર્યો, અને કામા
માગી આથી રાજાએ ભગવાન ખુદની સલા
હથી, ફરી આણ કાણુ કૃત્ય ન કરવાની કબૂ
લાત લઈ, છોડી મૂક્યા તથા વેરાગીઓને
પણ તેમના ગુનાની માફી આપી

શ્રાવતી નગરીમા ઘેરઘેર આ વાત
પ્રસરી ગઈ વેરાગીઓ ફજેત થયા ભગવાન
ખુદ તરફ લોકોનો આદરભાવ અનેક મહો
વધી ગયો

ભણે પ્રહુણુમુક્ત થયેલો સૂર્ય પૂરા
જોશથી પ્રકાશવા લાગ્યો

ભગવો કે ?

જે અરમામા સ્વામી વિવેકાનંદ લંડનમા માન મેળવતા હતા તે જ અન્સામા ભાન
કિલેશ્વર બિપિનચંદ્ર પાન પણ લંડનમા હતા તેમને કોઈ યુરોપિયન ખાઈએ સ્વામી
નરીએ જોળખી રમૂજ ગૂચવણ ઊભી કરી હતી

વાત એમ હતી કે, બિપિનચંદ્ર પાન લંડનના દક્ષિણ ભાગમા પોતાના મિત્રને
મળવા માટે જતા હતા પણ પોતે રસ્તામા ભૂલા પડ્યા અને ક્યા જગુ તેનો વિચાર
નરતા એક ખાણમા ઊભા રહ્યા એટલામા એક જેન્ટલ લેડી (સબ્ય સી) એક
માગકને બધીને ત્યા આવી તેમને ગૂચવણમા પડેલા જોઈતે બહેન બોલ્યા ‘માહેબ,
આપને ક્યા જગુ તેની ગૂચવણમા પડ્યા હો કે ? આલે હું તમને જ્ઞોતો બતાવું’
મને તેણે જ્ઞોતો બતાવવા આગળ નાવવા માડ્યું રસ્તામા તે બોલ્યે જતી હતી

‘જોલા વત માન પત્રો ઉપગ્થી હું તમને બજતી હતી કે તમે લંડનમા પધારવાના
હો પાવને આશ્ચર્ય થયું કારણ કોઈ વર્તમાન પત્રમા તેમનો ઉલ્લેખ નહોતો પેલા
બહેન આગળ કહેવા લાગ્યા ‘હું તમને જોઈને જ મારા પુત્રને કહેતી હતી કે, જો
પેલા ભગવા દેવાવા જા, આપણે વર્તમાન પત્રોમા જેમનો ઉલ્લેખ થયેલો જોઈએ
ગ્રીએ તે છે પાવને તો કઈ જ મમજણ ન પડી કે આ બહેન કોની વાત કરે છે

તેમણે કહ્યું ‘બહેન આપ ભૂવતા હો એમ લાગે છે જેને વિષે આપ વાત કરો
હો તે હું નથી’ પણ પેલા બહેન તો કહેવા લાગ્યા ‘વાહ મે આપને અગાઉ જોયેલા
નહિ એવે કઈ ભૂવમા પડી જતી હોઈશ ? આ તમારો ભગવો ફેટો જ તમને
જોગાખવામા મદદરૂપ થઈ પડે તેમ છે’ તે વેળા બિપિનચંદ્ર પાલે માથે ફેટો વીટ્યો
હતો તેઓ નમજી ગયા કે બહેન સ્વામી વિવેકાનંદની વાત કરે છે, અને પોતાને જ
સ્વામીજી માને છે પણ તેઓ જવાની ઉતાવળમા હોવાથી કઈ પણ સ્પષ્ટતા કર્યા
વિના જ દૂર પડી આવતા થયા

ધન્ય છે એ ભગવા દેવાને’ સ્વામીશ્રીને જોયા જ નહોવા છતાં તેમના પ્ર એ
જવા મધો પ્રભવભાવ હતો ?

—કિશન વાધના

દાનરિક્ત

વરસી ગયેલુ વાદળું, વર્ષ વીત્યા બાદ
આકાશને એક ખૂણે પડી રહેલું હતું વર્ષાથી
ભરાયેલુ સરેવર તેની દશા જોઈને આખો
દિવસ મલકાયા કરે અને કહે 'અરે શ્રીહીન!
જાતને ગુમાવીને તું કયા સતાર્ધરહે છે? મને
જો ને! હું કેયુ હમેશા જળભર્યું, આવધાન
અને સુગંધીર રહું છું! જરા હાલતું થ નથી!'

વાદળુ કહે 'અરે ભાઈ! ગૌરવ ન કર
તારી પ્રજ્વળતા તો માડું ગૌરવ છે'

ખનાવટી હીરો

ખનાવટી હીરો ગર્વથી કહેવા લાગ્યો
'અરે, જરા જુઓ તો ખરા! હું કેવો ઓઠો છું!'
એ સાબળીને ખરીદનાર ખોલ્યો 'એટલે
જ મને શકા પડે છે કે, તું માથો હીંગ નથી!'

શક્તિની સીમા

નારદ આવીને કહે 'હે ધરણી! માણસો
તારુ જ અજ્ઞા બાઈને તારી નિંદા કરે છે તને
માટી કહે છે, તને પૂજ તરીકે ઓળખે છે,
તને જડ અને સ્થૂળ પણ કહે છે અરે, એ
અકૃતજ્ઞો તને મહિન-ગ હીંગોળરી કહીને પણ
નિંદે છે તું એમને અજ્ઞ-જ્ઞ આપતી બધ
થઈ જા એમના મો મુકાવા દે એ લોકો પણ
જાણે કે નુખાટીની શી કિંમત હોય છે!'

ધરણી હસીને કહે છે 'છા ને જોવે, હું
શું એમના જેવી છું કે વેર લઉં? તેઓ નિંદા
કરશે તેથી મને કંઈ ડાઘ લાગવાનો નથી
પણ હું વેર લઉં ને તેઓ મરી જાય તો મને
ખબર દુ ખ થાય! પારાવારનો ઝોરતો વહે!'

વિશ્વા અને ઉપાર્જન

'હે ધરતી! તું આટલી ગંધી કૃપણ છે?
કેટલી મહેનત કરીએ છીએ ત્યારે અમે ધાન્ય
પામીએ છીએ! તારે આપવું જ હોય તો
પ્રમત્ત થઈને હુમ્મી-હસીને આપ ને? વગર
મફતનો અમારા માથાનો પત્તીનો છેક પગ
સુધી ઉતરાવે છે! વગર ખેડયે ધાન્ય આપી
દેવામા તારુ શું જાય છે?'

આ સાબળી મદ હુમ્મીને ધરતી કહે છે
'એમ કરુ તો માડું ગૌરવ તો જરાક વધે
પણ તારુ ગૌરવ તદ્દન જતુ વહે!'

ઝોળી અને ધણી

એક દિવસ ભક્ષાની ઝોળીએ રૂપિયાની
થેલીને કહ્યું 'અરે, તું કેમ ભૂલી ગઈ કે,
આપણે એક જ કુટુંબની છીએ?'

થેલીએ કહ્યું 'ભૂલી તો તું ગઈ છો, બહેન!
જે કંઈ મારી પામે હતું, તે તમામ તારી જ
ઝોળીમા ચાલ્યુ ગયું-હું ને શું બલીશ ભલા?'

પ્રભાતના ચંદ્ર

સૂર્ય ઊગતા જ એનો મહિમા આથમી
જશે, એવું જાણવા છતા પ્રભાતનો ચન્દ્રમા
શાત મુખ બની કહે છે 'અત્યંત મિન્યુને
કિનારે ઊભો ઊભો પ્રતિષ્ઠા કરી રહ્યો છું કે,
સૂર્ય ઉદય થયે એને પ્રલામ તો કરતો જાત!'

પ્રેમ-પત્ર

સૂર્યને રાત્રિએ કહ્યું 'ચન્દ્રમા માથે
તમે મને રોજ પ્રેમ પત્ર પાડવા કરો છો, પણ
હું તમારા એ પત્રોનો પ્રત્યુત્તર હમેશા લીલા
ધામ પર આમુઓના ઉપમા મૂરી જાઉં!'

શ્રદ્ધા ને સાધનાથી જીવન સાર પામશે,

શકા જ ફક્ત પામશે તર્કો કરી કરી -અનિવ

બિછાના પગ પડ્યો પડ્યો લેખક ધીરે ધીરે કલમ ચલાવતો હતો. કમજોરીને કારણે વખવામા ખૂબ મુશ્કેલી પડતી હતી તો પણ એણે લખ્યા જ ક્યુ અને આતમા એની નાનકડી નવલ પૂરી થઈ ગઈ.

નવવ પ્રકાશન પામે ઘણી મોડી પહોંચી એની નકલ કરી લેવા જેટલો સમય ન હતો એવે પ્રકાશકે એને મીઠી જ પ્રેસમા મોકલી આપી.

જે પેકેટમા જેની નાની નવલની હસ્તપ્રત હતી તેમા ખીલ નવલકથાઓની હસ્તપ્રત પણ હતી.

પ્રેસમાથી કપોડ થઈને મેન્ડના ટ્રુક આવી ગયા પ્રકાશકે એણે તો ટ્રુક જેની મોટી નવલકથાઓના હતા નાની નવલના ટ્રુક હતા જ નહીં પ્રકાશકે ખાસ ભાર ઢાળેને પ્રેસ વાગાને કહ્યું કે મે જેની નાની નવલની હસ્તપ્રત મોકલી જ હતી ત્યારે પ્રમવાળાએ તપાસ માફરી પેકેટમા જેવી નાની નવલની હાથ નકન આવી તો હતી પણ પેકેટ ખોલનારે તેને જોઈ કાગળ મમળને જો કાગળના ટોપ વામા નાખી દીધી હતી.

પ્રકાશક તો એ માલગીને ગૂનમૂન બની ગયો. 'એણે મુશ્યુને બિછાને પટેલા લેખકને વધારે મધો હતો કે તમારી નવલ અવશ્ય ના જીશ હવે શું થાય?' પ્રકાશકના આશ્ચર્ય પ્રમમા જોઈ કાગળે પડી ગેટતા હતા. 'યા તપાન કરાવી ત્યાં પણ હાથનકવ ન મળી એવે?' કાગળના જોદામમા તપાસ કરાવી મગળના ગજમાથી ઘોડા હાથે લેખેવા કાગળો ગોપી મઠવા એ નહેતુ ન હતુ તો પણ એક

એક કાગળને ઉઠાવીને હસ્તપ્રતની શોધ કરી પણ તે ન મળી.

પ્રેસના મેનેજરને એ વખતે જ થાદ આવ્યું કે કોઈ કોઈ વાર પ્રેસના રહી કાગળ શહેરની એક કાગળની મિલમા મોકલવામા આવે છે, કાગળની મિલમા માણુનો મોકલીને તપાસ કરાવી ત્રણ દિવસની શોધખોળ પછી પણ ત્યાં જેવી હસ્તપ્રત ન મળી પણ એ મિલના માણુનોએ જેવા હસ્તપ્રત શોધનારાઓને કહ્યું કે, 'આ મિલમાના કેન્વાક રહી કાગળ હાનમા જ શહેરની એક ખીલ કાગળની મિલમા મોકલ્યા છે તો કદાચ ત્યાં જેવી હસ્તપ્રત મળી આવે માટે ત્યાં તપાસ કરો.'

ખીલ મિલમા તપાસ કરતા જણાયું કે પહેલી મિલમાથી જે કાગળો આવ્યા હતા તે હમણા જ કાગળનો માવો બનાવતા મશીનમા મોકલવાયા છે મશીન આતુ છે અને કાગળનો અર્પો જથ્થો તો ખલાસ થઈ પણ ગયો છે અને તે તેલળમા ધોવાઈને નવુ સ્વરૂપ ધારણ કરતો હતો તો પણ કદાચ જેવી હાથપ્રત મળી આવે એ આશાએ શોધનારા જેવા જોઈ કાગળના એક ઢગલા આગળ બેસી ગયા. બ્યાથી કાગળ તેલળના પીપમા પ્રવેશ કરતા હતા બેતા બેતા ત્યાં જેવી હસ્તપ્રતના ટેકાક કાગળ મળી આવ્યા. પૂરો મોકલ સતત શોધ કર્યા પછી જેવી હસ્તપ્રતના બધા કાગળો મળી આવ્યા.

એ નવલકથા 'વાર્ધક વિદ્યે કાધર' આખરે પ્રગટ થઈ આજે એની ગણના આધુનિક શ્રેષ્ઠ નવલકથાઓમા થાય છે જેવો મગળપયારીએ પહેલાં લેખક તે કલેક્ટરને મે

આપણે રાજનુ ઘડી ઘડીનું જીવન નાદુ દેખાય છે ખરું પણ તે માદુ નથી તેમા િરો અર્થ મનાયેલો છે આખુ જે જીવન એ મંગલ યજ્ઞમાં છે તમારી જે નથ તે પણ એ મમાધિ છે મર્વ બોન મધ્યગને અર્પણ કરી પછી જે નિદ્રા આપણે વર્ષએ તે મમાધિ નથી તો ખીજ ગ છે?

નિનોબા

દ્રાવિડ પ્રાતમા અવ્વાઈ માઈ નામે મીરાબાઈ જેવી કોઈ મહા તેજસ્વી ભક્તાણી થઈ ગઈ તે નિત્ય વિષ્ણુમંદિરમાં બેઠી રહેતી કોઈ વાર તેની ધીર મૂર્તિની તરફ હોય તો કોઈ વાર તે પોતાના લાભા પગ બરાબર મૂર્તિની સામે પસારીને બેસે કોઈ ભાવિક પણ બાળભક્ત એક વેળા ત્યાં દર્શને આવી ચડ્યો અવ્વાઈ માઈનો ઈશ્વર સાથેના ગાઠ મળધ આ ભક્ત નહોતો બાણુતો તેથી રાત્રી આખ કરીને તેણે તો અવ્વાઈ માઈને થોડી ગાયો સંભળાવી !

અવ્વાઈ માઈ તો ખડખડ હુમી ઊઠ્યા તેના હાસ્યથી મંદિર ગાલ ઊઠ્યુ પછી મા પેવા ભક્તને સંબોધીને બોલ્યા, “આવ દીકરા ‘અહીં’ બેસ આપુ ! તુ ક્યાથી આવ્યો ? તે મને તીખુ કહ્યું, પણ એક વાત મને કહે, હું તો ઘરડી થઈ, પણ મને તો એકેય જગ્યાએવી ન મળી કે જ્યાં ભગવાન ન હોય જ્યાં પગ પસારુ ત્યાં તે મામો ને મામો જ હવે તુ કોઈ એવી જગ્યા બતાવે કે તે ત્યાં નથી, તો તો જરૂર તે દિશામાં પગ પમારુ ”

પેલો બાળભક્ત તો વિનયી હતો અજ્ઞાનને લીધે અવ્વાઈ માઈને બોળખી શક્યો ન હતો એ તો ગભરાયો આખે તો મોતી સરખા આસુ પડ્યા ને માના અગૂઠા ઉપર ટપ કવા માડ્યા માએ પગ ખેચી લીધા પેલાએ પકડી લીધા, “મા, હું ભૂંચો, મા, માફ કરો, મને ઉગારો” અવ્વાઈએ પગ ખેચી લીધા ને તેના મોટા હાથ વડે તેને પકડીને આપ્યો, બક્ષીએ ભરી ને વળી ખડખડ હસીને બોલી ઊઠી, “જા જા, વળી માફ તે શુ કરવાનું હોય ? તુ તો મારો દીકરો છે મારે તગ જેવા ઘણા દીકરાઓ છે હો ! તુ ડાહ્યો દીકરો કે તારા મનમાં કંઈક શકા આવી કે તરત મને તે કહી દીધી જા શ્રીરંગ ભગવાન તારી વક્ષા કંગે પણ માને મભારને હો ખેન !”

ધ્યારા બાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૬ પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૨ લવાજમ મનીએ ડંરથી જ કાયાલયને સરનામે મોકલવું પ્રથમ અકથી જ આહુકો નોધાય છે દર માસની બારમી તારીએ અક પોષ્ટ થાય છે થોડી નકલો હાલકાગળ પર છપાય છે તેનું વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા આઠ, પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૬ પત્રવ્યવહારમાં આહુક નબર અવશ્ય લખવો

‘ધ્યારા બાપુ’ કાર્યાલય ઉપાયતન, જૂનાગઢ

અનુક્રમણિકા		૧૭ મે ૧૯૫૫	
	પૃષ્ઠ		પૃષ્ઠ
૧ કિશે રવાસભાઈના પત્રો	૭૪	૧૦ સત્યાગ્રહધર્મ	૮૩
૨ મૃત્યુલય	૭૫	૧૧ અદ્વિતિય ધીરજ	૮૪
૩ શરમ દાંડી રણછોડ બાવલિયા	૭૭	૧૨ પઢરપુર	૮૫
૪ વિશ્વબંધુત્વ હેલન કેલર	૭૮	૧૩ સાધના અને અમરકાર	૮૬
૫ ઘરનો દાડતર બાંઆં કોસ-ચાચન	૭૯	૧૪ કસોડી	૮૮
૬ ગુરુદેવનો કૂતરો હબરીપ્રસાદ દિવેદી	૮૦	૧૫ રવીન્દ્ર કલ્પિકા	૮૯
૭ નીડરતા કિશન વાધેલા	૮૧	૧૬ નવલકથાની કથા	૯૫
૮ દ્વિતી રાગોમાં ઈશ્વરભજન	૮૨		

પ્રકાશક અને મુદ્રક ધીરેન ગાધી ઉપાયતન મુદ્રણાલય જૂનાગઢ

તેજરેખા વિજય નામનો ઊગતો લેખક અમદાવાદ ભણીને ત્યાં પ્રેમમાં નાસીપામ થતા નોકરી શોધવા મુબઈ આવે છે ત્યાંથી તેજરેખાની શરૂઆત થાય છે એ નિરાશાની અતિમ કક્ષાએ પહોંચ્યો ત્યારે આશાકરણ જેવો એક અરજનો જવાબ આવતા એ ત્યાં ભય છે અને ખાનગી હાઈસ્કૂલમાં તેને નોકરી મળી ભય છે

વાર્તા આગળ વધે છે શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં આવતો નવો વેપાર, ખીબની મહેનતે પોતે ખાટી જવાની વૃત્તિ, ખાનગી શાળાનો કારભાર તે સાથે મુબઈવાસીઓની રહેણીકરણી, ચાવીનું મજકારણ, વિદારી બીજવરને પરણેલી નાની ઉમરની પત્નીનો અસતોષ, આવુ આવુ ઘણ વાતાના પ્રવાહમાં તણાતુ આવે છે

વિજય નોકરી કરે છે તે હાઈસ્કૂલ, પરેલમાં કામમઅની આવતુ એનું રહેઠાણ, ત્યાંની વિવિધ અને વિચિત્ર પાત્રચરિત્ર, ત્યાંનું રાજકારણ હાઈસ્કૂલનો હેડમાસ્ટર, રજન શેડાણી અને ચંદુલાલ શેઠ, અરવિંદ અને મુધા મતવાણી લલકારતા રહેતા મહાવીરપ્રમાદ અને વાતાની નાયિકા માનની દેશપાટે, અને શ્રીવેળા આગળ પાત્રો અને વાતાવરણ વાર્તામાં મુખ્ય છે

વિજય લેખક છે તો માલતી પણ લેખિકા છે, કાસમઅલીની આવમાં જ બને રહે છે અને નળ પર પાણી ભરતી વેળા બને બેગા થાય છે, અને છેવટે એમનો પ્રેમ લખમાં પાંગળામે છે

નવનકથાઓમાં આમાન્ય રીતે આવતી પાત્રો અને પ્રસંગોની ચૂંથણી આમાં છે અને વેખકને કહેવું છે તે મરગતાથી કહ્યું છે લેખકે પોતે જ એક ઠેકાણે કહ્યું છે બધે અધકાર છે એમ કેમ કહી શકાય? અહીં દેહ વેચતી રંગીની છે તો શિયળ ખાતર મુબઈ છોકરી ભાગીરથી પણ છે અધરમની કમાણી કળાર વિઠોળા છે તો ઘડપણમાં મજૂરી કરનાર આજ બાર્ડ પણ છે કાગામજી કળાર દામજીભઈ છે તો મદાચારી મહુલીજી પણ છે અને આ મમારમાં એવા તો કેટલાય જણ હશે કે જેઓ ખીબની ખાતર દેહને નીચેવી રહ્યા હશે, આ મહાવાત વચ્ચે પણ માનવતાનો દીવડો જતો ગમનાર છવ પણ હશે

અધરમાં દેખાતી આ તેજરેખા, એ જ આ નવનકથાનો મુખ્ય ધ્વનિ છે, પણ લાળા નમય મુખી ચિત્તમાં તેના નકા પડ્યા કે એવો બળવાન કે મચા નથી

મુબઈગંગા છત્રની હવે તો સાબગી માબગીને અડચિ પેદા કરતી વાતો કોઈ નવીનતા ન હાય તો, એ જન્માવતી નથી

વિશ્વમાં અમર તરનો માથે મારા તરવા પણ છે માણસાઈ મરી પગવારી નથી, વેખકને એ કહેવું છે અને તે તેજરેખા ના પાને દ્વાર તેમનો પોતાની જીતે મરગતાથી કહ્યું છે

અભિમાનિકા કુવ બાવીસ દૃષ્ટિ વાર્તાના આ મગ્ધમાં વેખકના અગાઉ પ્રગળ થયેલ સાતમ અંક ‘શનિવાની મતે’ માની દમ વાતાઓ પણ આવી ભય છે

નાના નાના ધરમજી પ્રસંગો બનાવેલ, આમાન્ય રાગતી પ્રિતાઓને પણ પેનરીકગ માનું વનું બતાવે છે વાતાગાની દૃષ્ટિએ કૃતિએ ઉચ્ચ કક્ષાની બને તેના પ્રયત્ન કરતા માને જે મુઠલું છે તે મરગતાથી કહી દેવું એ પેનરીકગને વધારે ફાવતુ જણાય છે મડન ૧૧૧ જે કર્મ અમ કાગ-૧૨૫ કૃતિ આવની હોય તો હીક એવું એમનું વલણ જણાય છે મા ૧૨૬માં નાધાગલ વાર્તાઓ આરા પ્રમાણમાં છે તે છતાં આગની વાર્તાઓ વિશેષ ધ્યાન એ ચ ૩ શિવ પાર્શ્વનિ ભવાડીનું પાળી, ધર્મીક પ કુટુંબકુ, નતી નર્મી આ મગ્ધાની પાટી વંગે નવરડનું નામ જેના પગથી પડયું છે તે એક ભૂત પ્રેમની વાર્તા છે, અને તે માવનાથ ૧ની હોય તેવી નવમ્થનાથી વેખકે આવેળી કે એક વાર્તામાં વ વાર્તાઓ છે ૨૮ અંક

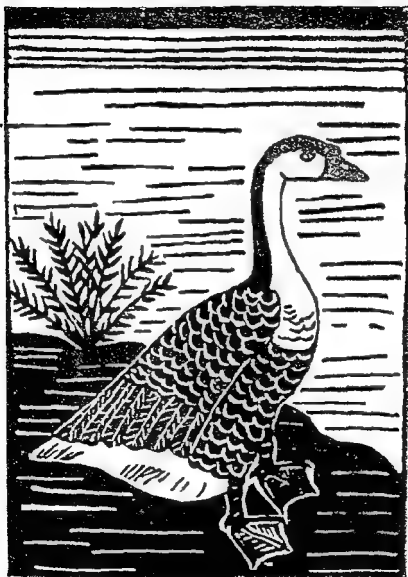
મૌનને

મૌન! નદીં યોલે તો મૌને ભરી લઈશ હું હૈયું,
સડી લઈશ હું, પડી રહીશ હું. સ્તબ્ધ થઈને આંહી.
જેમ પડી રહે'છે નિત રત્રિ, અવનન શિરે ધર્મ ધરીને,
સ્થિર નયન શાં જગમગતાં એ તારાઓ પેટાવી.

પ્રભાત થયે, વડી જશે અધાર શતનો ઘેરા,
ત્યારે તારી સુર્વજ્વળી વહેશે આ ગગનેશી.
મુજ પંખીના વાગે ત્યારે ગીત નહીં શં ભાગે ?
ને તારા એ તાને મારી વન્યલતા નહિ જૂલે ?
મુરદેવ

અનુ. - જનિ

પ્રારંભ

સાહ્યાર સ્વીકાર

નવજીવન કાથોનયના પ્રકાશનો

કકરમાપા પૂં હમરખાપાની વિસ્તૃત આત્મકથા લેં મનિનાવ શાડ મૂં નાનુ રૂપિયા
ગીતા પ્રનયનો રીજી આવૃત્તિ લેં વિનોખા ભાવે મૂં કાચુ પ્રક એક રૂપિયે
પ્રકુ પુકુ દોઢ રૂપિયે

રિથનપ્રકાશન ગીતામા ચર્ચેલા ઐતિહાસિક વક્તાઓનાં વિસ્તૃત નવા કવો અથ લ
વિનોખા ભાવે, મૂં દોઢ રૂપિયે

ઈશ્વારાસ્પૃત્તિ ઉપનિષદો વિષેની અથગર્ભવૃત્તિ લેં વિનોખા ભાવે મનુ પાનુ
રૂપાકે મૂં રૂપ આના

ગૂઝરાત નિધાપીઠના પ્રકાશનો

શીન અન સદ્યાર એક લાલેલા પ્રાકોને ઉપયોગી ચિત્રિ રિચેવાનાં નવન માધ્ય
મગે લેં મુકુલભાઈ કલાર્થી, મૂં છ આના

મોધીયારીનાર શાંતિદેવાચાર્યના એ નામના પુસ્તકનો નવ્યાપક પ્રમન કોમળીએ
રચેલો સક્ષિપ્ત અનુવા મૂં મુકુલભાઈ કલાર્થી મૂં એક રૂપિયે

મમૂરજીવન અને છાનાચપ લેં શિવાભાઈ ગોકળભાઈ પટેલ મૂં એક રૂપિયે

આર આર શેઠની પંપનીનાં પ્રકાશનો

શિતુ શરદભાણુના અમર સો પાનોની ચાપ આપતી મનહીની એક ઉત્તમ ભાવપાવી
દ્રવ્યસ્પર્શી નવનકથા લેં ગોં નીં હાકેર અનું ગોપાગચવ વિદ્વાસ મૂં સાડા નજી રૂપિયા
ગાર મીઝો માપુ એક સુદર મરાઠી નવનકથા માગીસા બાપુ નો અનુવા લેં શ્રીં
નાં પેડેસે અનું ગોપાગચવ વિદ્વાસ

પનયતા મહાજીવન બીજી આવૃત્તિ લેં મનનન યજક માડખોલક અનું ગોં વિદ્વાન
ગોપાલ ધી બગાળી નવનકથા લેં ડો નરેશચંદ્ર મેનગુપ્તા અનં અગ્રલાલ મોની
મૂં માડા આં રૂપિયા

ભારતી સાહિત્ય સંઘ નામદે ના પ્રકાશનો

મરી જતી રેતી મુધારેલી બીજી આવૃત્તિ લેં ચરોધર નં મહેતા નં નાડાપાન રૂપિય
નની વાટે નવનકથા લેં હાદ્યાભાઈ પટેલ મૂં સા. આર રૂપિયા

પુનર્જન નવનકથા બીજી આવૃત્તિ લેં ગાને ગુરુજી અનું રચના પરમા મૂં ના. રૂં
આરિતક નવનકથા બીજી આવૃત્તિ લેં માને ગુરુજી અનું રચના પરમા મૂં ના. રૂં
રરજાદેવી નવલકથા બીજી આવૃત્તિ લેં સાને ગુરુજી અનું રચના પરમા મૂં એક રૂપિયે
મુખદુખના માથી બાપીતા વાર્તાસંગ્રહની રીજી આવૃત્તિ લેં પન્નાલાલ પટેલ મૂં

નાર રૂપિયા

ગકમકા નવ રેડિયો-નાટિકાઓ લેં અમરેન જાધી મૂં ત્રા. રૂપિયા
બૂદાન વિનોખાના બૂદાન મહેશને ઝીલતુ ગળગ નાનક લેં જયમતન પરમા ગીતકા
મકરન્દ દવે મૂં એ રૂપિયા

એ-આવજો! અ-પૃથ્વતાના પ્રશ્નને છળતુ મગગ નાનક લેં બાબુભાઈ નં રથ
ગીતકાર મકરન્દ દવે મૂં દોઢ રૂપિયે

અબૂક વીજળી સ્પ્રૂક! બાગકોને ગમી બા. એવા મરગ-સુદગ બકાઓ લેં મકર
વે મૂં ગવા રૂપિયે

બધા મનોના અત્મ એક છે, પૃથ્વી તે અનેક આકૃતિઓમાં મૂર્તિમાન ॥ -નાથીછ

અરિયા

૨૪ રજાના લેખોનું
૨૨૬૫ નામનું પાલનકરનું

૧૧૩૧ ૦૫ ૦૫
૨૦૨૪૦૫૬

[ગાંધીજી અને ગુરુદેવની જીવનસાધનાનું અનુશીલન કરવું આશિષક]

કિશોરલાલભાઈના પત્રો

ભાઈશ્રી મણિલાલ,

વર્ધા ૧૫-૧૦-૩૭

તમારા કાગળની કોરી બાજુને તમને જવાબ આપવામાં મદુપયોગ કરી લઉં છું એથી બે લાભ થશે અને તમારો કાગળ તમારે મંઘરી ગયેલો હોય તો પાછો મળશે

એક ગુરુની ભક્તિ એકેશ્વર ભક્તિની આવશ્યકતામાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે હિંદુધર્મમાં અનેક દેવ દેવીઓની ઉપાસના એકસામટી ચાલે છે સુમુખને મટે એ લાયક છે એમાંથી અનેક દેવદેવીઓનો નિયેધ ન કરતા છતાં કોઈ એકને વધારે મહત્ત્વ આપનારા મ પ્રદાયો નીકળ્યા જતેદહાડે એ સ પ્રદાય સ્થાપના

પણ ધર્મર મનાયા આમ એકેશ્વર ભક્તિમાં પાછા અનેકેશ્વર થયા

સુમુખ આ ભેઈ મૂઝાન જાય તેને વેદાતી ગુરુઓએ આદ્ય બ્રહ્માસ્મિ, તત્ત્વમસિ વગેરેનો ભોધ આપી મૂઝાણ ગળી એ ગુરુ એમને માગદર્શક થયા એમણે જ દેવદેવીઓની કાલ્પનિકતા સમજાવી આથી દેવદેવી કરતા એ ગુરુ વિષે જ એમની શ્રદ્ધા થઈ અને પોતે પણ બ્રહ્મરૂપ છે તો ગુરુ તો હોય જ એમાં શું આશ્ચર્ય? એ ન્યાયે ગુરુને પરબ્રહ્મ-સ્વરૂપે પૂજતો થયો પણ આદ્ય બ્રહ્માસ્મિને મેધ આપવાનો દિવસ જતા, શાકભાજી કરતા યે સન્મતો અને સહેલો થઈ પડ્યો ડારણુ કે એને કેવળ બુદ્ધિને અને વાણીને વિષય બનાવ્યો આથી એનો ઉપદેશ આપનારમાં ધણા વધારા વિશારદ જ હોય છે પણ શિષ્ય તો એની વાચાવિશા રફતામાંથી ય મૂઝવણમાંથી છૂટે એવે એના પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાબુદ્ધિથી જુએ સાચા મદગુરુ પોતાની પરબ્રહ્મ તરીકે ભક્તિ કરવા શિષ્યને પ્રેરણા કરે નહિ

એક રીતે અનેક ગુરુને માટે અવકાશ છે એક રીતે નથી જ્યાં જ્યાંથી જે ગુણ શીખી શકાય ત્યાંથી શીખવે ભેઈએ અને તેથી શિખવનાર આપણે શુરુ જ થાય આ રીતે દત્તાત્રેયે ૨૪ ગુરુ કર્યા હતા અને એ કઈ બદ્ધ મોટી સખ્યા નથી

પણ જે આપણા જીવનની કોઈક એવી મૂઝવણ ટાળી નાખે કે જેથી ત્યાર પછી આપણે માર્ગ આપણને સ્પષ્ટ થઈ જાય, અને આપણને આપણી મેળે જ સૂઝવા માટે તે શુરુ પ્રત્યે આપણને વધારે ભક્તિ લાગ્યા વિના નહિ રહે એવું તો જીવનમાં એક બે વાર જ બને ધણ ખડુ એ જ ગુરુ બીજાવા પલ કામ લાગે આથી એવા ગુરુ તો એક જ હોવાનો જ લાભ છે કોઈ વાર બે પણ થાય

આ વિષે જીવનમોઘનમાં ભક્તિ ખડામ વધુ વિનંતારથી એશે

એ જ કુશાગ હશે

લી કિશોરલાલના ૧૦ માં

તીર્થ કર, બુદ્ધ, કેવળી બ્રહ્મજ્ઞાની વગેરેને શરીરશ્રમનો સિદ્ધાન્ત લાગુ પડે છે કે નહિ તે ચર્ચા નકામી છે આપણે એમાંના કોઈ નથી, એટલે આપણને લાગુ પડે છે એટલું જામ કે, તીર્થ કરે બુદ્ધો પોતાનો ધર્મ કરાવી લે ૨૪૦૦ વર્ષ પર તીર્થ કર કે બુદ્ધે જે દરાવ્યું હોય તે આજના તીર્થ કર કે બુદ્ધ માનશે જ એમ ન કહેવાય કારણ તેઓ કોઈ બીજાને અનુસરનારા હોતા નથી મહાવીર કે બુદ્ધના અભિપ્રાયોને એ પોતાને માટે બંધનકારક ગણતા નથી જૂના તીર્થ કરે કે બુદ્ધે આમ કેમ ન કહ્યું એમ પૂછવું નકામું છે તેમણે પોતેથી અને તારથી મદેશા મોકલવાનું યે કયા મૂઝાડનું હતું? એ જમાનો જુદો હતો

વાતાવગ્નમા શોક છવાઈ ગયો હતો, કેટલાક ગમગીન બની ગયા હતા તો કેટલાક કોપથી ધૂનતા હતા વચ્ચે યોહીનું એક નાનકડું ખાળોચીયું ભગઈ ગયું હતું ખીજ તરફ એનાથી મહેજ દૂર હજારત મહુ મદને બોગામા લઈ હડીએ પાટો બાધી રહ્યા હતા તેમની પીક પરેવા ઘામથી હજુયે લોહી પકતુ હતું !

થોડે જ દર, એક તરફ ઘા કળારને પકડીને મહુ મદના માણુએ ઊભા હતા તેના પણ હોશમેય ઊડી ગયા હતા મૃત્યુનુ કારણ ચક તેને માથે ભમતુ હોય તેમ તેનું શરીર ભયથી ધૂનતુ હતું તેની આખો કાઠી ગઈ હતી ભયથી તે આમતેમ ભોતો હતો દીવા નગની જેમ તેની નજ આંખે બનાવે પમાન થતા હતા

પોતે એક માગ ગણાતા કુટુંબોમા ઉછર્યો હતો દિવસે આનદથી પમાન થતા હતા અરે, પોતાની સાદી પણુ થોડા જ દિવસો પહેલા યઈ હતી છુનન અરગતાથી પસાર થતુ હતું ત્યાં તો ધર્મના પ્રાને કેવ વર્તાયો ને હજારત મહુ મદ માંખેના યુદ્ધમા એના માતાપિતા ભાઈભાડુ, સબધીઓ અને એની સ્ત્રી કપાઈ મુઆ પોતે એકલો પડી ગયો નિગધાગ બની ગયો ધર્મ પ્રત્યે એને તિરસ્કાર જન્મે માથે સાથે તેના દુદ્ધમા હજારત પ્રત્યેના વેગને અખિ પણુ ભભૂકયો કપટ કરીને તેણે હજારતનો ધર્મ સ્વીકાર્યો અને વિશ્વાસ સ મહન કરી તે હજારતનો અગરશક પણુ બની ગયો આમ છતાં ય કચારેય એણે એકાન કે તક મળતી ન હતી કે પોતે વેરનુ ગમન કરી શકે હજારતને પૂરા કરી શકે વેરની ધૂનમા ને ધૂનમા તે ચોચ મમયની નડ ભેઈ રહ્યો

આખરે એક દિવસ એવો મમય ડાય

લાગ્યો હજારત મહુ મદ પોતાના નિયમ પ્રમાણે નમાજ પઢતા હતા તેમની પીક તેના તરફ હતી તેનું વેગ ભભૂકયું તેણે તલવાર ખેચી મહુ મદની પીક પર ભેરથી ઝીડી અને છવ ગયાવવા ઝડપથી નાઠો

પણુ થોડું જ નાઠો હશે ત્યાં પાછાથી મહુ મદના માણુએએ આવીને તેને પકડયો અને મહુ મદ પાને લઈ જવા ઘસડયો. મહુ મદ માંખે ઊભો પણુ કયો

હવે હવે શુ મહુ મદ તેને છવતો જવા દેશે ? ન્યાય કરવામા સ પૂણુ પણે નિપજાતા મહુ મ' શુ તેને જતો કરશે ? મહુ મદ કંઠાપિ તેમ ન જ કરે ! તો તો શુ તેણે મોત સાંખે જ ઊણુ હતું ? તેની સાંખે મરક મરક હમતુ હતું ! તેના શરીરમાથી ભયની ધૂનરીઓ પમાર યઈ ગઈ તેના સાથામા જાલે કાટકા વાગરા વિચારેમા તે કસાયો

એકાએક એક સ્વચ્છ સ્વર સભાગ્યો, "આમ આવ મારી પાને આવીને બેમ " તે અમકી ઊડ્યો મહુ મદ શુ તેને બોલાવતા હતા ? મહુ મદની સાંખે તેણે બેસુ હા, તે તેને જ બોલાવતા હતા તે ભય પામી ગયો મહુ મદ તેને શુ ન કરે ? તે ઊભો રહ્યો

"માભજતો નથી ? ચાલ આગળ વધ ' ખીજે એક ભયકર અવાજ આવ્યો : તેને પકડીને ઊભો રહેનાર ઝુરસે યઈ બોલતો હતો ધકખતે દિવે તે આગળ વધ્યો મહુ મદ પાસે જઈને બેસી ગયો

"આ પાણી પી લે " એ પળ પછી મહુ મદે કહ્યું તેના ગભરાટનો પાર ન રહ્યો પ્યાલામા ઝેર હોય તો ? તેનો હાથ પાછો ખેચાયો મૂઝવણની રેખાઓ તેના ચહેરા પર ઉપસી આવી મહુ મદે તે બેસુ મહેજ હમ્મ

" ગભરાઈશ નહિ દોન્ટ ! એમા ઝેરનુ

ટીપુ પણ નાખેલું નથી ચાલ, લઈ લે હું પણ તરસ્યો છું તારા ગયા પછી મેં પાણી પીધું નથી મને તારે તરસ્યો રાખવો છે ?”

તેણે હાથ લંબાવ્યો મહુ મદદ શું સાચું જાણતા હશે ? તેમણે પાણી નહિ જ પીધું હોય ? તેમના અવાજમા ટીપુના કેમ જણાતી નથી ? આખો મી ચીને તેણે ખાલો ઊપાડયો હોઠે અડકાડયો, ખલાસ કર્યો અને નીચે મૂકયો તેને પણ તરસ લાગી જ હતી તેને શાંતિ વળી

પણ એકાએક જ તે ઊભો થઈ ગયો લથડતે શરીરે હાથમા એક નાગી તલવાર પકડીને મહુ મદદ ઊભા થવા પ્રયત્ન કરતા હતા તેને ઝાટકો નાંહુ મારે તેની ખાતરી શી ? તે પાછળ હઠયો ત્યા જ વળી ફરીથી મહુ મદદને

અવાજ સંભળાયો,

“દોસ્ત તારે મહુ મદદનું ખૂન કરવું હતું ને ? તો લે આ તલવાર મહુ મદદ તારી માથે ઊભો છે, મારે એક ઝાટકો અને એતું અંતિ ત્વ મિટાવી દે બીક લાગે છે ? જા, હું ખાતરી આપુ છું કે અહીં ઊભેલામાનો કોઈ પણ તને નહિ મારે ચાલ જલદી કર ઘાવાગવાને કારણે હુણહુવાર ઊભો નાંહુ રહી શકુ ચાલ” તેમણે તેના પગ આગળ તલવાર ફેંકી

તેની આંખે અધારા વળ્યા આવા હેતાળ પુરુષને મારવા તે શું તયાર થયો હતો ? તેની આખમા આમુ ઊભરાયા તેના હૃદયમાથી દૂસકા આવ્યા તેની વેરવૃત્તિ શમી ગઈ હોડીને તે મહુ મદદના પગમા આળોટી પડયો મહુ મદદ તેને માથે હાથ ફેરવી રહ્યા

x

નવખંડમા એકચક્રી રાજ્ય કરનાર રાજેશ્વરે અપાર વૈભવ ભોગ અને સત્તાને તરણા સમાન ગણી તેનો ત્યાગ કર્યો પરમ નિઃશ્ચી તપસ્વી રૂપે ૧૦૦ વર્ષના આયુષ્ય મુખી આત્મતત્ત્વની શોધ કરી પરંતુ નિરાશા સિવાય કંઈ જ પ્રાપ્ત થયું નહીં

એક દિવસ ભૂખથી અત્યંત પીડાતો એ ભાતના એક ખેતરના ખળા પર ગયો એટલે તેને જોઈ અત્યંત પ્રસન્ન થયો તેણે આવકાર આપતા કહ્યું ‘આવો ભિક્ષુ ! હો ભાત રાધો અર્ધો મને આપજો અને જાડીનો તમે ખાજો’

રાજેશ્વરે ભાત રાધ્યો અર્ધો ખેડૂતને આપ્યો અને જાડીનો પોતે ખધો

થાક લાગ્યો હતો એટલે જમીને ત્યાજ એક ઝાડની ચિતલ છાયામા શરીર લપાળ્યું આખા માંડ મળી ત્યાં તો એક વિરાટ પુરૂષે આવી તેમને દર્શન દીધા એમના અંગે અંગ માથી તેજ નીતરતું હતું એમનું શરીર જાણે ધરતી અને આકાશને આવરી લેતું હતું ! મહેજ આછું હસીને, સ્મિત કરીને, તેમણે રાજાને કહ્યું “રાજા ! હું કર્મ છું - આ સંબિતુ પરમ તત્ત્વ એકલી તપસ્યાર્થમા તું મને ખોઈ ભેટો હતો, આજે શ્રમની અર્ચના કરીને તું મને પારખ્યો છે સોથી પ્રથમ તું મને-કર્મને ઓળખ તારી અદર તું સાક્ષાત્કાર કર પ્રભાતી આ વિધિ એ જ પરમ તપ છે, મારી ઘણું કષ્ટ એ પ્રપ્ત છે

“જે માણસના પળપળના શ્રમથી વિકસી ન હોય જે શ્વાસનું મૂલ્ય ખનીને આત્મામા મમાઈ ન જાય, જે પરસેવાના ટીપાથી પોતનો અભિષેક ન કરે એ શું ઉપાગના છે ? બેડ ! કમેન્દ્રિઓ દ્વારા આત્મને આવોકિત કર !”

આટલું કહી એ વિરાટ વિભૂતિ અદૃશ્ય થઈ

આવા દિવ્ય જ્ઞાનનો પ્રકાશ પામીને અજ્ઞાન મુક્ત થયેલ રાજેશ્વર પછી, ભગવાન તથાગતની પેઠે વિશ્વ પર વિચરવા લાગ્યો

નગરના કોલાહલથી દૂર વાસની ગ્રાહી
બતાવી અને ત્યાં જઈને એ તો બેઠા

મોટે ભાગે મૌન રહેતા અને ક્યારેક
આખો ય બંધ રાખતા

છતા એ નિર્જન સ્થાન ધીરે ધીરે લોકોથી
બરાબ લાગ્યું

લોકો પોતાના અનેક પ્રશ્નો અને ગાથાઓ
લઈને જતા

એ બેઠલા તપમાધનામા રત થતા એવા
જ વેગથી એમના અતરમાથી કરુણા
ઓત પડેતો

અને વધારેમા વધારે લોકો એમની
ગૂંપડીની આસપાસ ભેગા થતા

અને કેટલાક તો ત્યાં જ વસવાટ કરતા
એ બધાને છોડીને રાષ્ટ્રના મ્હેનડાળ વૃદ્ધ

પિતાને, સુખ શાંતિ કોઈ નિર્જન સ્થાનમા
ન જ મળતો !

મૈકાઓથી દૂર અધારા ખૂણામા ઢબાઈને
એ પડ્યા હતા શાંતિથી ત્યાંસ પણ લઈ
નકતા ન હતા

એમને માટે ધરતી ન હતી આકાશ પણ
ન હતું !

આ પ્રાચીન દેશના વાત્તીઓના હાથ પગમા
જ જીરે પડી હતી કોઈની સાકળ લોખંડની
હતી કોઈની સાકળ સુવર્ણની હતી

મહાત્મા એ અધારા ઘરમા પ્રવેશ્યા
એમણે મોટી મોટી દીવાલો તોડી પાડી,

બારીઓ ખોલી, ગરુણા બનાવ્યા
અને ઘરનો ખૂણેખૂણે પ્રકાશ અને સુગ

ધથી ભરી દીધો
તેઓ અદર અને બહારથી લયમુક્ત થયા

આજે એવી હાલત છે કે ધર્મકાર્ય બેઠલે રામનવમી જન્મષ્ટમી શિવરાત્રિ વગેરેના
એક-બે આર પાંચ તહેવાર જિજ્ઞાસા કે હિંદુધર્મ થઈ ગયો બારી કરવાને નામે મીડુ
નાર્મધર્મવાળાની પણ તબીબ હાલત છે ૨૬ મી જાન્યુઆરી ૧૫ મી ઓગસ્ટ, ૨૭
ઓક્ટોબર જિજ્ઞાસા કે ગરુધર્મનું પાલન થઈ ગયું !

હવે ધરતી પણ તેમની હતી, આકાશ
પણ તેમનું હતું

તો પછી એ મુક્ત દેશના નિવાસીઓ એ
મહાત્માના ચરણે શા માટે વારંવાર શિષ્ય ન
બુકાવે ?

*

ચારે તરફ દૂર દૂર સુધી અધકાર છવાયો
હતો એવામા એ સોનેરી સીડી પરથી કિતર્યા
અને એમણે પોતાના શીતલ દીવાનો પ્રકાશ
બંધ પાથરી દીધો

અધકારમા જે શોધતા ફરતા હતા એ
માર્ગભૂલેલાઓએ એકબીજાને તો ઓળખ્યા
જ, સાથે પોતાને પણ ઓળખ્યા

મહાત્માએ એમને પ્રકાશ બતાવ્યો અને
ઉદય પણ બતાવ્યો

એટલા માટે તો એ શ્રદ્ધાળુઓ એમની
પાદ પૂજા કરે છે અને એમના પુણ્યોત્સવ પર
દેવતાઓ પણ ફૂલ વરસાવે છે

*

એ અદભૂત ચમત્કાર હતો
આવાહન કર્યા વિના જ એ આવી પહોંચ્યા !

ત્યાં આસન પણ ન હતું અર્ધ પથ ન
હતો અદન પથ ન હતું, પુષ્પો ય ન હતા

સારુ થયું કે એમને એવી પૂજન સામ
ગ્રીની અપેક્ષા પણ ન હતી

એમણે પોતે જ શખનાદ કર્યો અને
મૂર્ચ્છા પામે નાઓને જગાડ્યા

પ્રકાશ ફિરણે વેરતા એ મહાત્માએ કહ્યું
આર્યશીનને આચરણમા ઉતાવળ એ જ
મારું પૂજન !

જીવમાનની પૂજા કરો એ જ મારા પ્રત્યેની
તમારી શ્રદ્ધાજલિ !

—નિર્ધાર

છાદોચ્ચ ઉપનિષદની સત્યકામ જાળાની કથા તો ગદ્યા બોલે છે જ્યારે એ શિક્ષણ મેળવવા શુરુ પામે ગયો ત્યારે શુરુએ એનું યોગ્ય પૂછ્યું સત્યવાદી શિષ્યે જવાબ આપતા કહ્યું; 'જ્યારે મારી માને પણ મારા યોગની ખબર નથી તો પછી મને તો ક્યાથી ખબર હોય ?' આવો સ્પષ્ટ અને માથો જવાબ આપનાર બ્રાહ્મણ જ હોય, એમ માની શુરુએ તેને યજ્ઞોપવિતની દીક્ષા આપી અને આશ્રમની ખેતી સોંપી દીધી સત્યકામે પશુ, પક્ષી અને અગ્નિ પાનેથી બધું જ્ઞાન મેળવ્યું શુરુએ એના જ્ઞાનની કસોટી કરીને બ્રહ્મવેત્તાની પદવી આપી

બ્રહ્મચારી કમલપુત્ર ઉપકોમલ, આચાર્ય સત્યકામ જાળા પાસે બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરના મઠે બાર વર્ષ રહ્યો એણે શુરુના અગ્નિની મેવા કરી બાર વર્ષ પછી શુરુએ દરેક વિદ્યાર્થીને પામ કરીને ઘરે પાછા ફરવાની રજા આપી પણ ઉપકોસવને રજા મળી નહીં એ જિજ્ઞાસા મિત્રારમની આશાએ શુરુ પત્નિ પાને ગયો શુરુ પત્નિએ આશ્ચર્યથી કહ્યું, 'જિજ્ઞાસા બ્રહ્મચારીએ બાર વર્ષ મુઢી અગ્નિની ખૂમ મેળા કરી છે હવે એને બ્રહ્મજ્ઞાન આપા આપવી મેવા કર્યા પછી પણ એ આત્મ જ્ઞાન નહીં આપો તો અગ્નિ નારાજ થશે

આચાર્યે કશા જવાબ આપ્યો નહીં ધ્યાન જવા માટે એ બહાર નીકળી પડ્યા

આ તરફ પેલા ડુંભી બ્રહ્મચારીએ ઉપવાસ શરૂ કર્યા એને આચાર્ય પત્નિએ પૂછ્યું, 'ત્રેતા શા માટે ખાતો નથી? મારું કહેલું માની થોડું ખાઈ લે !'

'માણસને ઘણી ઈચ્છાઓ હોય છે એવી જ એક ઈચ્છાની વ્યાધિથી હું પિડાઉં છું એમ નથી ખાતો ' બ્રહ્મચારીએ કહ્યું

એણે ફરી દહતાથી, ધ્યાનપૂર્વક અગ્નિની ઉપાસના શરૂ કરી અને અગ્નિદેવ પ્રમન થયા 'આ બ્રહ્મચારીએ મારી ઉત્તમ મેવા કરી છે માટે પ્રગટ થઈને એને જ્ઞાન આપુ ' એમ વિચારીને પ્રગટ થયા

પછી આકાશ-અગ્નિ, અન્યાહાર્યપચન-અગ્નિ, અને આહવનીય-અગ્નિએ પ્રગટ થઈ પોતાનું વ્યાપક સ્વરૂપ બતાવી આ વિશ્વમા જે તત્ત્વ છે એનું જ્ઞાન આપ્યું દુનિયામા અનંત ત્વ જ મુખ છે, એ બતાવી અને કહ્યું, 'મે તને આત્મવિદ્યા બતાવી આગળનો માર્ગ શુરુ કર્યો છે આચાર્ય એ તને બતાવશે '

આચાર્ય સત્યકામ જ્યારે ઘરે પહોંચ્યા ત્યારે ઉપકોમલને જોતા જ તેમને લાગ્યું - છેકરો બહુદાર્થ ગયો છે પહેલા જેવાં એ હવે નથી રહ્યો આચાર્યે તેને પૂછ્યું, 'અને ?' તને તો જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું લાગે છે ? કોણે આપ્યું ?'

શિષ્યે હો અગ્નિના પ્રાગમ્ય અને માક્ષા તમરની વાત વિગતે કહી

શુરુજી સતોષ પામીને કહેવા લાગ્યા, અગ્નિએ તને મર્વ વેંકલું જ્ઞાન આપી દીધું છે હવે હું તને બ્રહ્મજ્ઞાન આપુ છું '

શુરુ પાનેથી બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત કરી કૃતાર્થ થઈ શિષ્યે વિદાય લીધી

મુનિનમા વિદ્યાર્થીને પ્રથમ પદાર્થવિજ્ઞાન શીખવ્યા પછી દર્શન-તત્ત્વજ્ઞાન શીખવતા પછી ભૌતિક શાસ્ત્ર સત્યકામ જાળાવ અને એના શિષ્ય ઉપકોસવની કથાથી ઔપનિષદિક શિક્ષણનો પણ એ જ ક્રમ માલૂમ પડે છે પ્રથમ ટોર, પશુ, પક્ષી, અગ્નિ આદિનું લાકિક જ્ઞાન પોતાના પ્રયત્નથી, નિરીક્ષણ પરિક્ષણથી અને પ્રયોગ દ્વારા પામ કર્યા પછી જ શુરુ ઔપનિષદિક વિદ્યા-બ્રહ્મજ્ઞાન અપતા

મહન કરનાર કઈ હિમ્મત ન હોય
અનિલ મે એટલે કારુણ્ય ગાયુ !

ગાધીજીનું આશુ જીવન જ જરાલુએને ।
બિહારના લોકો કહે છે કે ગાધી તો અમારો
છે ગંગાજના લોકો પણ એવું જ કહે છે ઉડી
માના પણ એમ જ કહી રહ્યા છે, અને હતા
તો એ ગૃજગતી મૂજગતની સેવા ગૃજગતી
માફકતે કરવાની ઇચ્છાથી તો એ અમદાવાદ
શહેર પસંદ કરીને અમદાવાદની નજીબા જ
રહ્યા હતા એ મ્યુનિસિપલ એક બાનુ મમશાન
વાસેનું હતું અને પેલી બાલુ જેલ હતી
માથી બાલુ મિલેની કતાર ખડી હતી એવે
મધ્યે એમને આશ્રમ હતો એ વખતે અમે
લોકો આશ્રમમાં બેઠા બેઠા અર્થા ક્રમમાં કહી
હતી આવી જ ખુની હુવામાં અમે નામતો
કરવા મેસી પડતા ત્યારે મામે નદીને પેવે
કહે મમશાનમાં મેચા લાશ બળી રહી હોય
અને આ બાનુ અમે રાજા ખાતા હોઈએ
એવો તાવ લામતો એ અમને ખૂબ ગમતું
એકનાર એ વિશે પ્રાર્થનામાં હું જોઈએ આમ
કોજ તો પ્રાર્થનામાં હું જોવતો જ હતો પણ
તે દિવસે મેં કહ્યું કે ભુદ્ધ ભગવાને આપણને
આ જ મ્હુ છે એમને કોઈએ પ્રશ્ન કે આવા
માટેનું ઉત્તમ મધ્યમ કયું ? તો કહે 'મમશાન'
જામનો જવાબ આપી પાડ્યો એમણે । કહે
વાનું તાત્પર્ય એટલું કે ખાતી વખતે એ યાદ
ગળવું ભેદએ કે આ બધાની ગતિ તો પેલી
મામે છે તે જ છે નજરની સામે મમશાન હોય

ત્યારે જે કાઈ ખવાશે તે બધું પ્રયોગશાળામાં
કોઈ પ્રયોગ આવતો હોય તેમ માધીતાથી
ખવાશે ભોજન એ વિજ્ઞાનનો પ્રયોગ બનશે
ભૂખ હોય તેમ જ ખવાશે.

આવા બધા અનુભવ થતા સામે મમશાન
હતું તેમ પડખે જ જેલ હતી, તો બાપુ કહી
કયું મ્હેતા કે આપણું ઘર પણ નજીક જ છે
એ જેલ તો એ દિવસોમાં અમારું ધામ મનાતી
હતી તે જ આમ નજીક હતી, અને મામે પેલી
મિલે હતી રાજમવાને પહોર એનો ધૂમાડો
નીકળતો બધું કે ધૂમ્રપાન આપણું એ બતા
વીને કહેતા કે આની સામે આપણે ટકવું
વેવાની છે એવે આપણી એ શત્રુ-મેના ત્યા
જ મામે ખડી છે મમશાનના દૃશ્યથી પરચોડના
ચિંતન માટે મહા બલિતિ રહે તેવું હતું જીવન
નહી કેશ વિનના હે આપણે કાઈ ગૂજરાતી
નથી, આપણે તો પેલા દેશના છીએ અને
ત્યાથી આપણને ગૂજરાતમાં મોકલ્યા છે તેથી
ગૂજરાતી કહેવાયા છીએ બાકી આપણે અસલ
દેશ તો બીજો છે એ દેશના આપણે નિવાસી
છીએ એટલું યાદ રાખીને કામ કરવું છે, કષ્ટ
મહન કરવા છે સમાજ તરફથી ખૂબ તકનીક
આપણને પડશે, તેમ છતાં સમાજને પ્રેમ
કરવો છે એ બતાવવા માટે જેલ પણ નજીક
જ છે અને આપણે જેની સામે મોઝો માડ્યો
છે તે યદ-મેના પણ મામે બીજી છે

નને ખાતરી છે કે ગૂજરાતમાં એક એવી શક્તિ છે જેનું એને લાન નથી ભાન ન
હોય તે જ એક મારું લક્ષણ કહેવાય છે જ્ઞાન હોય અને તેનું લાન ન હોય તેવી અવસ્થાને
તત્ત્વજ્ઞાનમાં વધુ ડોઝી અવસ્થા માનવામાં આવે છે પણ ગૂજરાતીઓની આ અવસ્થા એ
જ્ઞાનીઓ જેવી વધુ બિચી અવસ્થા નથી, જેમાં જ્ઞાન હોય છતાંયે લાન ન હોય આજની
એની અવસ્થા તો આત્મવિશ્વાસની ન્યૂનતા (ઓછાપણ) જ દર્શાવે છે શક્તિ હોવા છતાં
આત્મવિશ્વાસને અસાધે એનું લાનેય ન હોય એ નબળું ચિહ્ન છે પૂર્ણ આત્મવિશ્વાસ હોય
બધા વાના હોય અને તેમ છતાં એનું લાન ન હોય ત્યારે એ નિરહકારી પણ બની જાય છે
માથી આત્મનિષ્ઠા એ તો અત્યંત શક્તિશાળી વસ્તુ છે એવી વાકાત તો ગૂજરાતમાં નથી
જે છે તે છે ખૂબ શક્તિ, મહત્ત્વ ખૂબ છે મન્કાર ઘણો ઘણો સાપડયો છે બલદાદ જબરી છે,
વાગ્દો ગલબત્ત છે પણ એની ખમત જ નથી અને તેથી આત્મવિશ્વાસ નથી - (નિનોમા

બે કાચબા.

કાશીનગરમાં ગગાકાંઠે મયંગતીર નામે એક ધરોહુતો. આસપાસ અનેક ભતનાં સુંદર ને સુવાસિત પુષ્પો જિગતાં. એ સ્થળ બહુ રમણિય હતું. એ ધરામા ભતભતનાં જળચર પ્રાણીઓ રહેતાં. કોઈના બચ વિના તેઓ ધરામાં મુખેથી ચઢેચઢ જલકીડા કરતા.

એ ધરાની પાસે એક વન હતું તેમાં બે હુમ્મ્યાં શિયાળ રહેતા હતા. શિયાળ રાત્રે પોતાના શિકાર માટે ફરવા નીકળતા. એમ એક દિવસ ગત્રે એ બે શિયાળ શિકારની શોધમાં પેલા ધરા પાસે આવી પહોંચ્યા. રાત્રિની નીરવતા ચારેકોર પથરાઈ હતી-જળ પથ જખી ગયા હતા અને શાંતિ પથરાઈ હતી. એવામા ધરામાંથી બે કાચબા બહાર આવ્યા. પોરાકની શોધમા આમતેમ ફરવા લાગ્યા. પેલા બે હુમ્મ્યા શિયાળો આવ્યા હતા તેમણે એ બે કાચબાને જોયા. તે તો હરખાઈ ગયા. શિકાર હાથવેતમા છે એ તેમની ચકોર આંખોએ જોઈ લીધુ.

બન્ને શિયાળોએ મોકો જોઈને કાચબાની દિશામાં આગળ વધવા માંડ્યું. શિયાળોને આછો પગરવ માળખીને બન્ને કાચબા ભયભીત થઈ ગયા. કોઈ શિકાર માટે આવે છે એની ઝાઝ તેમને આવી ગઈ. તરત જ તેઓ ન્યા હતાં ત્યાં ને ત્યાં થઈ જઈને પોતાના પાંચે બજા-બેહાથ, બેપગ, ને ડોક-પોતાની ઢાલ નીચે ઢાંકી દીધાં! અને જાણે કયો જીવ નથી એમ સાવ અચેતન પડી રહ્યા.

વેળાં હુમ્મ્યાં દ્રિપાળો-તંજી-સપ્પા-ઝરે કાચબાઓની ઢાલ પર નિહુર થઈ પ્રહાર કરવા લાગ્યા તેમને બચકાં બચાં, નહોર માર્યા, પણ

કશુ પરિણામ આવ્યું નહીં. કેમ કે કાચબાની ઢાલ તો અલેલ! એને શી અસર થાય? કાચબાઓને કશી ઈજા થઈ નહીં એટલે શિયાળો પાછાં ફર્યા.

પણ શિયાળ એમ હતાશ થાય ખરાં? શિકાર વિના પાછા ફરે ખરાં? શિયાળ તો હુમ્મ્યાં પ્રાણી. એ તો થોડે દૂર જઈને મંતાયા ને કાચબો પોતાના અંગો બહાર કાઢે કે તળ તરાપ મારવાને તત્પર હોવા.

શિયાળો ગયાં જાણીને એક કાચબાએ પોતાના અંગો ધીરે ધીરે બહાર કાઢવા માંડ્યા જેવો તેણે પગ બહાર કાઢ્યો કે તરત જ એક શિયાળો તરાપ મારી તેનો પગ કચડી ખાધો પછી તો તેનાં પાંચે અંગો કચડી ખાધા. કાચબાને મારી નાખ્યો.

પેલો બીજો કાચબો તો જેમનો તેમ પડ્યો હતો. શિયાળોને તો એને પણ પૂકો કરવો હતો. એટલે એ પોતાના અંગો ઢાલની બહાર કાઢે તેની રાહ જોતાં બન્ને શિયાળો દૂર મતાઈને જોવા. પણ પેલો કાચબો તો સાવ અચેતન થઈને પડી રહ્યો શિયાળોની ધીરજ આતે ખૂટી અને હતાશ થઈને ચાલ્યા ગયાં. એમના ગયા પછી ડાહ્યા કાચબાએ પોતાના મંકોરેલા અંગો ઢાલની બહાર કાઢ્યા અને માવચેતીથી ધરામાં ચાલ્યો ગયો.

આ દૃષ્ટાંત શું સૂચવે છે? એ ભોધ આપે છે કે જે પોતાની પંચેન્દ્રિયો વશમાં ન રાખતા સ્વચ્છદ કરે છે તેનો પેલા મૂઢ કાચબાની પેઠે તપશ્ચર્યા છે અપરજો નાહુને ડાહ્યા કાચબા પેઠે મંચમ રાખી પાંચે ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખે છે તેને કાળ કઈ કરી મકતો નથી.

- કોઈ પણ માણસ પોતાની સંમતિ વિના માન કે આબરુ ગુમાવતો નથી.
- સ્ત્રી પુરુષના કરતાં પુનિત છે એમાં તો શકા નથી જ
- અને અજલા કહેલી એ એની બદનક્ષી છે

-ગાંધીજી

હજરત ખવાળ હસન ખસરીએ પોતાની કારકિર્દીની શરૂઆત એક ઝવેરી તરીકે કરી હતી. એક વખતે એમને રોમ જવાનું થયું. ત્યાં એમણે રોમના વજીરને ત્યાં મુકામ રાખ્યો હતો. ત્યાંના નિવાસ દરમિયાન એક દિવસે વજીર તેમને એક જંગલમાં લઈ ગયો, જ્યાં એમને એક વિચિત્ર દ્રશ્ય જોવા મળ્યું.

ત્યાં રોમના શહેનશાહનો એક તંબુ જોવા કરાયો હતો અને તેની ફરતે સૈનિકો જોવા હતા. પછી, ધીમે સાહે તે સૈનિકો કશુંક પ્રોત્સાહ અને પછી વિખેસાર્ક ગયા, પછી કેટલાક વૃદ્ધજનો પેલા તંબુ નજીક ગયા અને કશુંક ખોલીને તેઓ પણ ત્યાંથી ખસી ગયા. અંતે શહેનશાહ ત્યાં આવ્યો અને ઘોડી વાર લગી તંબુમાં બસાર્ક રહ્યો, અને પછી બધાની જેમ કાંઈક ખોલીને તે પણ રસ્તે પડ્યો.

હજરત હુસન ખસરી વિસ્મયતાપૂર્વક એ બધો તમાશો જાણી રહ્યા. જે કાંઈ ત્યાં જોયું તેમાંનું કશું એ તેમને સમજાયું નહિ. આખરે વજીરે તેમને સમજાવવા પાડતાં કહ્યું :

“અહીં શહેનશાહનો પુત્ર અનંત નિદ્રામાં પાડ્યો છે. પ્રતિ વર્ષે તેની મૃત્યુતિથિએ બધા

અહીં આવે છે અને સહગતને સંબોધન કરે છે.

સૈનિકો કહે છે : “હે શાહનશાહ ! અગર લકાઈથી મોતને ટાળી શકાતું હોત તો હુમેશાં લડતા રહીને અમે તને બચાવી લીધા હોત. પણ મોત ખુદાના હુકમથી આવે છે. અને તેની માથે લડવું અશક્ય છે.”

વૃદ્ધજનો અને અનુભવી હુકીમે કહે છે : “હિંકમત અને અનુભવ જો મોતની બાળતમાં કામ આવી શકતાં હોત અને હુવા અથવા દવાથી એને આવતું અટકાવી શકાતું હોત તો હે શાહનશાહ ! મોતને આવતું અટકાવી દીધું હોત.”

શહેનશાહ કહે છે : “હે બેટા ! તને ઉગારી લેવાના શક્ય એવા દરેક પ્રયત્ન કરવામાં અમે કરી ચે કયાશ બાકી નથી રાખી, પરંતુ ખુદાની મરજી વિરૂદ્ધ કરી કરીને કોઈ કરી પણ શું શકે છે ? મારી તને સલામ છે.”

એ બધી વાતોની હજરત હુસન ખસરીના દિલ ઉપર બહુ ભારે અસર થઈ. એ પછીથી એમણે દુનિયાની બધી માયા તણ દીધી અને જીવનનો એવો રાહ અખત્યાર કરી લીધો જેણે એમને દુનિયામાં અમર બનાવી દીધા.

હજરત ઉમર બિન અબ્દુલ અઝીઝની ખલીફા તરીકે નિમણૂક થતાં તેમણે ખવાળ હસન ખસરી પર પોતાને માર્ગદર્શન આપવાની અને પોતાના કાર્ય પર નજર રાખવા હોઈ નિરીક્ષક મોકલવાની માગણી કરી

એના જવાબમાં ખવાળ સાહેબે લખી મોકલ્યું : “તમે ઈચ્છો છો તેવા પ્રકારને કોઈ માણસ તમારે ત્યાં રહેવા તૈયાર થશે નહિ, અને જે તૈયાર થશે તે હુમેશાં તમારી હામાં હા મેળવતો રહેશે. અને એવા માણસની સોબત નકામી છે. તમે કેવી પ્રકૃતિના માણસ છો એ હું ખરાબર જાણું છું અને તેથી હું તમને એટલું જ કહું છું કે, જાજો ખુદાથી જે નથી રસ્તો તેને કાલે કરાવવામાં આવશે. વળી, જે ખુદાથી શરમાય છે તેનાથી દુનિયા શરમાય છે અને બેશરમને માટે દુનિયા લાયકું કારણ બની રહે છે.

“હે અમીરુલ મોમિનીન ! ખુદાથી મદદ માગો. તે તમને કોઈનો મહોતાજ બનવા દેશે નહિ. ખરેખર, એક બહુ જ ગંભીર જવાબદારી તમે માથે લીધી છે. લોકો સહાય શોધતાં તમારી પાસે આવશે, તેમને તમારા જેવા જ ઈન્સાન સમજાશે અને તેવા મજ્બૂતોમાં તમે બીજાઓ કરેથી જેવા વર્તનની આશા રાખવાનું પસંદ કરો તેવું જ વર્તન તેમના પ્રત્યે દાખવજો.”

વિશ્વવિખ્યાત કવિવર ટાગોરે સુદર બાલ કાવ્યો પણ લખ્યાં છે બાલમાનમના સુદર ચિત્રો જગતના માનવીને આનંદ સાથે અનોખી સૃષ્ટિમાં લઈ લઈ છે એ પરીઓનો દેશ હોય છે, કલકલ કરતાં ઝરણાં વહેતાં બંધ છે, કેયલ કલસોર કરી રહી હોય છે, વડનાં ઝાડ ચોક્કસ હોય છે ત્યાં રાજમહેલનું ઐશ્વર્ય હોય છે, માતાનો ભર્યો ભર્યો પ્રેમ હોય છે, વાહન, મોજા ચાદની અને પવન જેવા કુદરતી સત્ત્વોની નિરંતર રમત ચાલતી હોય છે અને બાળક તેમાં આનંદસંહિત ખેલતો હોય છે આ બાળકને પણ ઇચ્છાઓ અને મનોરથો હોય છે પણ એ દુન્યવી દુષ્કર્મોથી સુકત પ્રેમસભર આહ્વાનક અને મનોહારિ કંપનાઓથી સુકત હોય છે, બગીચામાં ચંપાના ફૂલની સુકોમળતા અને સૌન્દર્ય જોઈ અદરથી બાળકનો મનો રથ સળંગાટ કરી કહે છે, ‘હું ચંપાનું ફૂલ હોઉં તો! કેવી મઝા!’

અહીં ચંપાનું ફૂલ બનવા ઇચ્છતા બાળકના મનોભાવ ચીતરી કવિએ બાળક અને માતા વચ્ચે વહેતી પ્રેમની અમૃતધારાનું સુભગ દર્શન કરાવ્યું છે ચંપાના વૃક્ષ તળેથી પ્રાર્થના કરવા જતી માતા, અને બોરે બારીમાં બેસી રામાયણ વાચતી માતાના કવિત્વયુક્ત શબ્દ ચિત્રો આહ્વાનક છે કવિએ બાળક અને માતા વચ્ચે વહેતી પ્રેમની અમૃતધારાનું સુદર્શન કરાવ્યું છે

‘તોફાની, અત્યાર સુધી કયા હતો?’ એવો પ્રશ્ન કરતી માતાની પ્રેમવાણી કાવ્યના અતને રૂચિર બનાવે છે બાલમાનસનું અવલોકન કરતી કવિની સુદૃઢ દૃષ્ટિ, ઉપરાંત બાલ ભાવના ચિત્રણમાં રહેલી મનોહારિતાને આભાવિકતા વધુ ઓપ આપે છે

ચંપાનું ફૂલ

ગમ્મતની ખાતર માતા! ધાર કે હું ચંપાનું ફૂલ બની પેલા વૃક્ષની ડાળી ઉપર ઊંચુ તો! પછી નવા તાજા ખીંચેલા પાંડા-સાથે ડચ્છતું અને નર્તન કરતું પવનમાં ઝુંચાં કરું! માતા, તું મને ઓળખી શકશે?

તું મને માફ કરશે, ‘બચુ! એ બચુ! તું કયા છે?’

હું શરમથી મારી આપડીએ ઉઘાડીશ અને તારું કામ જોયા કરીશ

ચોજાનમાં પ્રાર્થના કરવા માટે સ્નાન કર્યા પછી ખભા ઉપર પથરાયેલા બીના વાળ સંહિત તું જ્યારે ચંપાની રીંગી છાયામાંથી પસાર થઈશ ત્યારે ફૂલમાંથી આવતી ફારમની તને ખબર પડશે પણ એ ફારમ મારામાંથી આવે છે એ ખમર નને નહિ પડે

બોરના બોજન પછી તું જ્યારે બારીમાં રામાયણ વાચતી બેઠી હશે અને ચંપાવૃક્ષને પડછાયો તારા દેશ અને બોળા ઉપર પડતો હશે ત્યારે પુસ્તકનું જે પાન વાચતી હશે તેના જ ઉપર હું મારા નાનો પડછાયો પાડીશ

પણ તું બારી શફ્ટીશ કે એ તારા નાનકડા બાળકને પડછાયો છે?

સાચ કાળના વખતે સળંગતો દીવો લઈ જ્યારે તું ગાય દોહવા જશે ત્યારે એકદમ પૃથ્વી ઉપર પડીને હું ફરીથી તારો બાળક બની જઈશ, અને તારી આગળ સુદર વાનગી માગણી કરીશ

તું જૂમ પાડીશ, ‘તોફાની અત્યાર સુધી કયા હતો?’

‘માતા, એ હું તને નહિ કહું’

આમ આપણે બન્ને વાતચીત કરીશું

*
ફૂલ રોળાયું કળી સામે અનિલ,
એ કયા કહેતું ગયું અન્ધમની!

અવતિકાના એક મોહ્યજીવાણિયાને ત્યાં એક કર્મકારી બ્રાહ્મણ ગીતાપાઠ કરવા જતો ત્યાં શિષ્યા તટ પર એક ઘડિયાળ પડેલું મળ્યું બ્રાહ્મણને ભેટા ૪ ઘડિયાળે કહ્યું 'પડિતજી, ગીતાપાઠ તમે શેડજીને પછી મલખાવજો પહેલા મને વાચી મલખાવો ભેટ પણ હું જ તમને પહેલા આપીશ'

બ્રાહ્મણે ભેટુ કે ઘડિયાળે માયા મોતીને એક મૂલ્યવાન હાર ભેટમાં ધર્યો છે

મમ પછી તો બ્રાહ્મણ દરેક ૪ પહેલા પેલા ઘડિયાળ પાને છેમી ગીતાપાઠ કરી જતો અને પછી પેલા વાણિયાને ત્યાં જતો એમ જતા કરતા આખી ગીતા પૂરી થઈ જઈ પેલા ઘડિયાળે પૂર્ણાકૃતિ વેળા બ્રાહ્મણને મોતીથી ભરેલો એક ઘડો ઠક્ષણમાં આપ્યો અને બ્રાહ્મણને કહ્યું કે, 'ભે તમે મને ત્રિવેણીમાં મૂકી જાવ તો હું તમને મોતીથી ભરેલા ખીન્ત પાવ ઘડા આપીશ'

બ્રાહ્મણે હા પાડી એ તો ઘડિયાળ ઉપાડીને ત્રિવેણી પહોંચ્યો કેટલાક દિવસ પ્રવાસ ત્યાં પછી બ્રાહ્મણ ત્રિવેણી ઘાટ પર પહોંચ્યો ઘડિયાળે વચન આપ્યા મુજબ બ્રાહ્મણને મોતીથી ભરેલા પાવ ઘડા આપ્યા બ્રાહ્મણ તો ગજરાજ થતો પાવે ઘડા લઈને પાછો વળતા લાગ્યો તે ભેઈને ઘડિયાળ વ્યગમમાં કમવા લાગ્યું

બ્રાહ્મણે ઘડિયાળને હનવાનું કારણ પૂછ્યું

તો ઘડિયાળે કહ્યું કે, 'તમે અવતિકા જઈને મનોહર ધોખીના ગધેડાને એનું કારણ પૂછજો એ બવાણ દેશે'

બ્રાહ્મણ તો અવતિકા આવ્યો અને મનોહર ધોખીના ગધેડાને ઘડિયાળના હસવાનું કારણ પૂછ્યું

ગધેડો કહેવા લાગ્યો 'પૂર્વજન્મમાં હું કોશલ નરેશનો પરિચારક હતો એક દિવસ મળા ત્રિવેણીમાં સ્નાન કરવા ગયા ત્રિવેણીના દર્શનથી એમને એટલો બધો આનંદ થયો કે રાત્રીપાટ છોડીને ગેશજીવન ઇશ્વરભાજનમાં જ વિતાવવાનું નક્કી કર્યું મહારાજાનું મારા પર ઘણું હેત મહારાજાએ મને કહ્યું 'તારી ભે ઇચ્છા હોય તો તું મારી સાથે ત્રિવેણીમાં જ રહે તારી ઉંમર પણ હવે તો સો લગભગ થવા આવી છે અને ભે ન રહેવું હોય તો હજાર મુદ્રા લઈને કોશલ જા

'હું તો મૂઢ હતો ધનનો મોહ ન છૂટ્યો કોશલ એક હજાર મુદ્રા લઈને પાછો વળ્યો તમે પણ મારા જેવી જ ભૂલ કરી ઘડપણમાં ઘડિયાળ જેવા જડ પામર છાવે પણ આત્મ શાંતિ માટે વ્યવસ્થા કરી લીધી પણ તમે તો મનુષ્ય, અને એ મનુષ્યોમાં પણ શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ થઈને ધનની તૃષ્ણામાં હજી ઘરઘર ભટકો છો; તમારી એ મંદમતિ ભેઈને ઘડિયાળ હસતું હતું' - બ્રાહ્મણને ઘડિયાળના હાન્યનું કારણ સમજાઈ ગયું

શ્રમ વિનાની મસ્કારિયા, કે શ્રમના ફળરૂપે ન મળેલી મસ્કારિયા કરા કામની નથી ગામન લોડેએ વિલામની ટેવ પાડી ને પાપમાલ થઈ ગયા આખો દિવસ માત્ર લખવા, ચાચવા કે ભાષણો કરવાથી માલુસ મનનો વિકાસ કરી શકતો નથી એ જે વાચન કર્યું છે તે જેલમાં મળેલા કુરસદના વખતમાં કર્યું છે, ને મને એનાથી લાલ થયો છે કેમ કે એ બધું વાચન ગમે તેમ નહીં પણ કંઈક નિશ્ચિત હેતુથી કરેલું અને મેં દિવસો ને મહિના લગી ગાજના આડ આઠ કલાક કામ કર્યું છે છતાં હું નથી માનતો કે મારું મજાજ બવાઈ ગયું છે હું ઘણી વાર શેજના આળીમ માઈલ આવ્યો છું છતાં મેં મગજની જડતા નથી અનુભવી

- માધીજી

બે પ્રસંગો

માસાહાર

મૃત્યુની સામે

ગાંધીજીને ખ્રિસ્તી ધર્મ તરફ જોયવા મધ્યનાર એક પાદરીએ એમને દર રવિવારે પોતાને ત્યાં જમવાનું આમંત્રણ આપી રાખ્યું હતું. ગાંધીજીએ એનો સ્વીકાર કર્યો જમવાના ટેબલ ઉપર મિશનરીના કુટુંબીઓ માસાહારની વસ્તુઓ ખાતા, ગાંધીજીનો આહાર ચુસ્ત 'વર્ગેલો' રહેતો ('માસાહારી લોકોના ટેબલ ઉપર તમે કેમ જમો છો?') એમ એમને પૂછનાર ત્યાં કોઈ ન હતું.) આહારના પુરવચાપ વિષે વાત ન છેડવા જેટલો વિવેક ગાંધીજી પાસે હતો પણ મિશનરીના બાગકે પૂછવા લાગ્યા કે, અમુક વાનીઓ ગાંધીજી કમ નથી ખાતા? માત્ર પિતાને કહેવું પડ્યું કે 'એમના ધર્મમાં એ પાપ ગણાય છે

શા માટે પાપ ગણતા હશે?

તેઓ માને છે કે પશુપક્ષીઓને આત્મા છે, સુખદુઃખની લાગણી છે પ્રાણીઓને મારવામાં દૂરતા છે પાપ છે

વાત તો સાચી લાગે કે તો આપણે કમ એ વસ્તુને પાપ નથી ગણતા?

'આપણે માનીએ છીએ કે પશુ પક્ષી આદિ મનુષ્યોત્તર પ્રાણીઓને આત્મા નથી હોતો

તે કોણ જાણે પણ એમને મારવામાં દૂરતા તો છે જ મારવી વખતે તેઓ નાશ બાગ કરે છે, ભેરથી રુએ છે એટલું તો આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ આવતી કાલથી જમે એ વસ્તુઓ નથી ખાવાના

નહી ખાવો તો નમળા પડશે

ત્યારે મિ ગાંધી કેમ નમળા પડતા નથી?

અતે પાદરીએ ગાંધીજીની માફી માગી અને રવિવારનું જમવાનું આમંત્રણ પાછું ખેંચી નીધ

કાકા કાવેલકર

અ પારણ્યનો સત્યાગ્રહ તો સહુને યાદ હશે ત્યાંના ખેડૂતની હાલત ગેર વેપારીઓએ એની તો ખરાબ કરી દીધેની કે બાપુ ભલે ત્યાં જઈને આખી પરિસ્થિતિનું તોલન કરીને, અન્યાય સામે લડત માડી ગળીને ડાઘ ધોવાનો બાપુએ નિર્ધાર કર્યો ગોગએને તો આ મધુ વચ્ચે લાગ્યું લાગે જ ને? શોષણની મૂડી આવતી અટકતી હતી એ તો ધૂવાપૂવા થઈ ગયા મરકાર તો એમને પક્ષે હોય છતાં બાપુની પ્રતિભા એવી હતી, એમની તાકાત એવી હતી કે ગોરાઓને ભય લાગ્યો કે આપણે હારવાના! ને અતે થયું પણ તેમ જ

જ્યારે સત્યાગ્રહ શરૂ કર્યો ત્યારે એક ઝૂનૂની ગોરાએ નિધાર કર્યો કે ભે ગાંધીજી મને કચાક એકલ ડોકલ મળી જાય તો એને ગોળીથી ઠાર કરું!

બાપુને આની ખબર પડી ખીજે ફિવમે વહેલી સવારે સાચીકારો જ્યારે બિઘતા હતા ત્યારે એકલા પેના ગોરાને ત્યાં ગયા અને બારણા અખડાવ્યા

પેલો ગોરા વિચારવા લાગ્યો કે વળી આ કોણ વહેની મવારમાં આવ્યું!

એ તો આખા ચોળતો બિઘતો બારણા ખોલી બેઠું તો પોતે જેને ઠાર કરવા માગતો હતો તે જ માણસ પોતાની સામે બેઠો હતો!

ગોરા વિચારમાં હતો ત્યાં બાપુએ તેને કહ્યું 'હું ગાંધી છું તમે મને મારવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે ને? તમારી પ્રતિજ્ઞાનો જાન ન થાય તે માટે તમને એકાતમાં મળવા આવ્યો છું તમારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરી લો!

ગેરે તો સ્તબ્ધ થઈ ગયો! આવી નીડ રતા! એ શું ગોળી અવાવતો હતો! એ વાત બાપુએ રહી અને એ તો બાપુનો મિત્ર બની ગયો!

રતિનાથ આનંદ

ભોગી અને ત્યાગી

એક મુદ્દ પુષ્પ પર રોજ એક જમર નિયમિત રીતે રમ પીવા આવતો એક માખી પણ એરી જ ગીતે નિયમિત ત્યા આવતી પણ જમરના આવતા પહેલા ત્યાથી ચાલી જતી મલેગવશાત્ એક દિવસ જમરે માખીને બેઠ્ઠી લીધી જમરને બેઠ્ઠી માખી જોડી ગઈ જમરે મુખ મચકોડી પુષ્પને કહ્યું 'આવા મૂઢ જતુને તુ શા માટે તારા રમતું પાન કરવા દે છે? શું મારો પ્રેમ તારે માટે બસ નથી?'

પુષ્પે વ્યગમિશ્રિત હાસ્ય કરતા કહ્યું, 'તમારા પ્રત્યે મને અનહદ પ્રેમ છે, પણ સાચા અર્થમાં કહું તો તમે ભોગી છો, કારણ કે તમે મારામાંથી જે રસ ગ્રહણ કરો છો તે કોઈને આપતા નથી જ્યારે મધુમક્ષિકા ત્યાગી છે, કેમકે તે ખીભા માટે મધુસંગ્રહ કરે છે.'

જમરને તે દિવસે રસ નીરસ લાગ્યો પણ મીઠો દિવસે તે ફરીથી પોતાના વ્યભાવ પ્રમાણે નિગનહ માટે જ રસતુ પાન કરવા લાગ્યો. ભોગીએ ભોગ ન છોડ્યો ત્યાગીએ ત્યાગ ન છોડ્યો.

કોણ મૂર્ખ?

એક વાર પડિતોની સભા આગળથી એક શિયાળ પસાર થતુ હતુ બધા એને એડીચે બેવા લાગ્યા શાસ્ત્રીએ કહ્યું કે, એનું મોઢું ફૂટરા જેવુ છે માટે તે ફૂટરાની યોર્નિંગ હોવુ બેઠ્ઠીએ પડિતણએ ઉચ્ચ વિરોધ કરતા કહ્યું, 'એનું પુરુષ (પૂછડું) બિવાડા જેવુ છે માટે નેચક રાની બિવાટો જ છે.'

આ માલગીને શર્માણ ધૂધવાઈ જોડ્યા એની ચાવ તો હિંમક પ્રાણી જેવી છે માટે એ જગવનુ પ્રાણી હોવુ બેઠ્ઠીએ મીભ પડિતો પોતાનો અભિપ્રાય આપે

તે પહેલા જ ત્યાથી પસાર થતા એક સામાન્ય માનવીએ કહ્યું, 'એ તો શિયાળ હતુ'

ત્યારે 'મૂર્ખ', 'પાણ', 'અતપજ્ઞાની', વગેરે શબ્દો પડિત સમાજમાંથી નીકળી પડ્યા મૂર્ખ કોણ હતું એ કહેવાની જરૂર નથી

સાચુ દેનતવ!

એક વાર એક જ્ઞાનીએ એક માનવીને કહ્યું, "અરે, આ જડ હુનિયામાં તુ શા માટે તારા ચેતનને વેડકે છે? અહીં તારો કોઈ વિકાસ નથી તું તારા માનવચેતન્યના વાધા ઉતારી નાખ-ચાલ હું તને દેવત્વની સિદ્ધિ અપાવુ"

ત્યારે માનવીએ કહ્યું "લાઈ" મને મારી આ ક્ષણથી સતોષ છે જે દિવસે હું મારા આ નાના શા માનવચેતન્યને ત્યાગીશ તે દિવસે દેવત્વનો પ્રકાશ મારાથી ઘણો દૂર ચાલ્યો ગયો હશે એ પણ એટલી જ સત્ય હકીકત છે જે નાના પદને માથવી શકતો નથી શકતો તે મહાન સિદ્ધિ ક્યાથી પામી શકે!'

માનવે માનવ રહેવામાં ગૌરવ માન્યુ

પુરુષાર્થનુ શ્રેય

એક વાર એક મનુષ્ય મનુદ્રકઠિ જઈને જોલો- 'દે મનુદ્ર! તુ આ જગતનો પ્રથમ ચતુર્થોશ ભાગ પચાવીને ખેંઠો છે તારી પાંચે અષ્ટ મનુદ્રિ છે છતાં તુ શું મને થોડા કીમતી મોતીઓ પલ નથી આપી શકતો? તારા ભયકર મોત્તરો માગ પગને પવાગી રહ્યા છે અને તારી ખીક લાગે છે-'

મનુદ્રે ગર્જના માથે કહ્યું મારી કયા ના છે? આવ મને બે અને માગ અનવ ઝોડા જમાથી તાગથી નેટવુ લેવાય તેમજુ વે પરિ શ્રમ વિના કોઈ નિદિ નથી એ તુ માનવી થઈને પણ નથી બળતો? - તાગ પુરુષાર્થમાં જ આપણા જન્મેનુ શ્રેય છે

શરણાગતની સહાયે

નમરાજ્યના સમયની આ વાત છે શકુન્ત નામનો એક નાનો ગલ્લ હતો તે એક દિવસ મહર્ષિઓના તપોવનમાં ગયો દરેક મહર્ષિને મળીને તેમનો ચરણરૂપશી કર્ષો સભોગવશાત તે વિશ્વામિત્રને નમસ્કાર કરવાનું બૂલી ગયો.

વિશ્વામિત્રને એથી ઘણું જ ખોટું લાગ્યું આમ તો તે હુવામાં પેટે કોપાયમાન થઈ જતા તેમાં આ બનાવ બનતા એમના કોપનો પાર રહ્યો નહીં એમને એમાં પોતાનું હાડોહાડ અપમાન લાગ્યું કેમ કે, વિશ્વામિત્ર પોતાને મહર્ષિ માનતા હતા.

વિશ્વામિત્ર તો રામ પાને આ અન્યાયનો ન્યાય માગવા ગયા રામને આખી બિના કહી ન ભગવાની રામને પણ શકુન્તની ધુણ્ટા જ રી અન્ય મહર્ષિઓની મામે વિશ્વામિત્રનો આવેા મુઠ્ઠી અનાદર એ બહુ અપમાનજનક કહેવાય.

રામે વિશ્વામિત્રને આશ્વાસન આપ્યું કે હું આ બાબતમાં ભંતે જ યોગ્ય કરીશ શકુન્તનું મન્તક આપના ચરણમાં ઢળશે જ.

વિશ્વામિત્રને રામના વચન પર વિશ્વામ હતો એ શાત થયા અને વિદાય થયા.

એમના ગયા બાદ રામ પોતે રથમાં બેઠી શકુન્તની ઓથમાં નીકળ્યા નારદજીને આ વાતની ખબર પડી એમનો સ્વભાવ કૌતુકપ્રિય રહ્યો એણે કઈ નવાજૂની કર્યા વિના રહે ખરા! એ તો પહોંચ્યા રાત્ર શકુન્ત પાને શકુન્તને કશું કે તે વિશ્વામિત્રનું અપમાન કર્યું છે, અને સ્વયં રામ તે માટે તને દડ દેવા માટે આવી રહ્યા છે માટે જીવ બચાવવો હોય તો જલદી અહીંથી ભાગ.

‘પણ, ક્યાં જાનું? મુનિરાજ!’ શકુન્ત પૂછ્યું.

‘સમય ઝાઝો નથી અને નજીકમાં કોઈ બીજું સ્થળ નથી માટે અજનીના પદે ભ એને હનુમાન જેવો બલિષ્ઠ પુત્ર છે, જરૂર તારું રક્ષણ કરશે.’

વધારે વિચારવાનો સમય જ ન હતો એ તો દોડ્યો સીધો અજનીની કુટિરે ‘અજની માતા! મારું રક્ષણ કરો મને બચાવો હું બચમાં છું, દુરમન મારી પાછળ પડ્યો છે.’

‘દીકરા! મારી કુટિરમાં બાંધેા આવ્યું હું તને અભયદાન આપું છું, અહીં તું નિર્ભય છે મારો પરાક્રમી પુત્ર તારું રક્ષણ કરવા પૂરતો છે.’

શકુન્તને નિરાત થઈ અજની માતાએ હનુમાનને બોલાવી ઠાન પન ચોટી કરવા કોલા રાખ્યા.

ચોટી જ વારમાં રામનો વિશાળ રથ પૂરું ઝડપે ત્યાં આવી પહોંચ્યો, અજની કે હડ માનને ખબર ન હતી કે શકુન્તાની પાછળ કોણ પડ્યું છે.

કલહપ્રિય નારદેજ રામને ખબર આપી હતી કે શકુન્તે અજનીની કુટિરમાં આશ્રય લીધો છે.

અજનીને હનુમાન તો ભારે ધમ્મક્રમાં

આવી પડ્યા! હવે શુ થાય? રામ જેવા રામ શકુન્તળી પાછળ પડ્યા છે, તે તો હનુમાનના સ્વામી યાયા! તેમનો મામનો કરવો? પણ શરણે આવેલાનું રક્ષણ કરવું એ આપણો ધર્મ છે

અજનીમાતાએ હનુમાનને કહ્યું 'જેટા, મે શકુન્તલે અલયદાન આપ્યું છે, મારું વચન નિષ્ફળ ન જવું જોઈએ હું બાલુ છું કે ગમ માથેનો આપણો સબધ કેવો છે છતાં ધર્મ તે ધર્મ, ફગ્ગ તે ફગ્ગ, એનું પાલન થવું જ જોઈએ આવા પ્રસંગે લાગણીને વચ્ચે આવવા દેવી ન જોઈએ'

હનુમાને અજનીમાતાને પ્રણામ કરી પોતાની વિશાળ ગદા લઈને હિમલય પેઠે ધસી અવના રામનો મામનો કરવા અડગ ખડા થઈ ગયા

રામ કુટિર પાસે આવી પહોંચ્યા હનુમાને એમને અતરથી વદન કર્યા, પણ હાથ જોડીને પ્રણામ થયાં નહીં ગમને આશ્ચર્ય થયું જરા બોલું પણ લાગ્યું એમણે મહેજ શરસામા હનુમાનને પૂછ્યું 'હનુમાન' માગ પરમ ભક્ત, અનંય ઉપાસક સેવક થઈને તે મારી મારે દુશ્મનાવટ કરનારને આશરો આપ્યો? તું શકુન્તલે મારે હવાવે કર નહીં તો મારે નિરૂપાયે બળનો ઉપયોગ કરવો પડશે'

'શ્રી રામ! આપ, મારે ત્યા અત્યારે સ્વામીના રૂપમા નહીં પણ શત્રુરૂપે પધાર્યા છે કહે, હું તમારી આજ્ઞા શા માટે પાળું? સ્વામીની આજ્ઞાનું મેં કદી પણ ઉલ્લંઘન કર્યું નથી શત્રુની આજ્ઞા એ આજ્ઞા નથી, હુકમ છે, અને શત્રુનો હુકમ માનવો એ કાયરનું કામ છે, આપ તો બાણો જ છો કે હું ગમે તે હોઈશ, માર્ય તો નથી જ એટલે આપના કહેવાથી હું શકુન્તલે મોખી દઈ એની ખોટી આજ્ઞા આપ ન રાખશા'

સવજ સરખા બળવાન અસુરને પરાસ્ત કરનાર, વકા વિજેતા શ્રી રામને, હનુમાનના

શબ્દો સાંભળી, અજેમ એ ક્રોધ બ્યાપી ગયો 'હનુમાન તું હું સાહસ કરે છે' રામ જોત્યા 'કર્તવ્યપાલનમા મને સાહસ કે ભય જણાતા નથી' હનુમાને કહ્યું

રામે ધનુષ્ય હાથમા લીધું લાધામાથી તીર કાઢી ગદાબ્ધ્ય રથને આગળ લીધો હનુમાન પણ પોતાની ગદા લઈ આગળ વધ્યા ઘોર યુદ્ધ શરૂ થયું

રામબાણને હનુમાન ગદાથી વારવા લાગ્યા એમનો સિહનાદ થારે તરફ ગાળ રહ્યો સાજ સુધી આમ ચાલ્યું રામ હનુમાનને હટાવી શક્યા નહીં

સૂરજ ઢલ્યો અને હનુમાનની ગદાના પ્રહારે રામને થોડ વાળી રામ પડ્યા પડતા પડતા રામે હનુમાનના પ્રસંગમની પ્રશ્નમા કરી હું હાર્યો, તું જીત્યો

હનુમાન તત્કાળ ગમના ચરણોમા ઢળી પડ્યા અને ગદાગદા કેટકેલા લાગ્યા 'ભગવાન' ભક્તને મન તો ભગવાન જ સર્વ કંઈ છે, આપ પણ મારું સર્વસ્વ છે. જો મારા પગ આપની કુપા વરસી નહોત તો હું મારા કર્તવ્યપાલનમા શી રીતે અડગ રહી શક્યો હોત? હું તમારા આદર્શ પ્રમાણે જ વર્ત્યો છું મારી જીતનું શ્રેય આપને જ ઘટે છે'

રામ પ્રસન્ન થયા જોત્યા 'તે મારી અધલકિત કરતા કર્તવ્યપાલનને શ્રેષ્ઠ ગણી શરણાગતની રક્ષા કરી તે સારું જ કર્યું છે'

હનુમાને કુટિરમાથી શકુન્તલે બોલાવ્યો રામના ચરણોમા ઢાળી કહ્યું 'શકુન્તલ! તને રામનો ભય છે? એ તો 'નિર્ભળતા બળ રામ' છે! એમનો ઠર હોય? રામના ચરણમા તો પરમશાંતિ છે, હવે તને કશો ભય નથી'

એવામા વિશ્વામિત્ર ત્યા આવી પહોંચ્યા હનુમાને તરત દરબત પ્રણામ કર્યા શકુન્તે પણ તેમ કર્યું વિશ્વામિત્રના અનાદરનો કોઈ પ્રશ્ન રહ્યો નહીં

વિશ્વામિત્રે શકુન્તલે ઉદારનાથી લખા આપી

એંશી વરસ પહેલાનો જમાનો અને એંશી વરસ પહેલાનું જીવન! કેવો હતો એ જમાનો અને કેવા હતા એ દિવસો?

વહેલી સવારે બાળક અમૃતલાલ (હકકર બાપા) અને એમના ભાઈબહેનો ઉપરના માળે સૂતા હોય ત્યારે સામેના ઘરેથી કરસન મેરાઈ પ્રભાતિયા ગાવાનું શરૂ કરે અને પછી ચૌથા દિથી પરવારી ફાતણપાણી કરી કામે લાગે એ વખતે ધરના મોટેરાઓ ઊંઠે ચિઠ્ઠુબાપા (હકકર બાપાના પિતા) ઊઠીને પ્રભાતિયા ગાય મૂળીમા (હકકર બાપાના માતા) પણ ઊઠી ડાગે મો ઘોઈ પ્રાત કમ થી પંખારી વાસી કામ અજવાળે, ફગણું ફળે મજવારી ઠાઠે પાણી ભરી લાવે અને મવારના ખીજ કામ પતાવી ડવેલીએ દશન કરવા જાય એટલા વખતમા બાળકો જાગે અને દાગણપાણી કરી નજાળે જવા તૈયાર થાય

મવારનું અજવાળું થતા દરજી ભૂત કરસન મેરાઈ ઘરની બહાર મલો કાઢી જોડલા ઉપર ગોઠવે અને એનું બીનણકામ ચાલુ થાય વહેલી સવારથી મોટી માજ સુધી એનો મથાનો ઘરઘરાટ ચાલુ રહે

ચિઠ્ઠુબાપા પોતા આમ તો ધર્મપ્રેમી અને શ્રદ્ધાળુ જીવ ભગવાનના દર્શન કરવા રોજ ડવેલીએ જાય થેર પણ કાકોરજીની મૂર્તિ ખરી, છતાં ધર્મની બાબતમા પણ એમના ગયાલો જુદા હતા ઘણી વાનજી જ વહેલી સવારે કરસન ભગત રાજડો તાણી મેરી બાજીને જગાડતા હોય, તો એને ધમકાવી તેની ખતર વર્ષ નાખતા ધર્મનું આચરણ પણ ખીજ લોકોને અગવડ ન પડે, એમના જીવનમા ખવેલ ન પહોંચાડે એ રીતે થવું જોઈએ એવી તેમની માન્યતા ખરી આ માન્યતાને લઈને ઘણી વાર એ દરજી કરસન ભગતને ડપડો આપી કહેતા કે, “આટલી

વહેલી સવારે જ્યારે બધા જીવ જાગી ગયા હોય ત્યારે મોટેથી ભજન ગાઈ એમની નિંદરમા ખવેલ પહોંચાડવાથી પાપ લાગે એટલે કા તો તમે જરા મોડા જીવવાનું ગણો અથવા પ્રભાતિયા ધીમે રહીને ગાઓ ધીમે ગાવાથી ઈશ્વર ઈર્ષ્ય તમારું ભજન નહીં ચાલશે ?’

દરજી કરસન ભગત પછી આ ક્રાંતિયામા ચૌથી વધારે ધ્યાન મેચતાર વ્યક્તિ પાની કાકી હતા એ બિચારી બાઈ નાની ઉંમરમા વિધવા બની હતી એને એકનો એક દીકરો હતો દીકરાને ઉછેરી મોઠા કરી તેણે પંજાબીઓ કરી અને થેર વહુ લાવી તેણે નિરાતનો હમ મેચ્યો હતો ભગવાને આદ્યે વખતે ફરી પાછા સુખના દિવસ દેખાડ્યા એમ માની મનમા હરખાતા હતા પણ એનું સુખ લાગે મમય નકરુ નહીં દીકરો ભવની ખીમરીમા મપડાયો ને થોડા વખતમા મુશ્કરી ગયો વહુ થગ છોડીને નાતરે જઈ પાનીકાકી બિચારી એકલી રહી

બોગજોગે પાછની અવરધામા એને અધાપો આવ્યો બિચારી આધણી ડોશી રંગિયો કાતે ઠાઈ એને સૂડવી ભરીને પૂણી આપી જાય ને નવરી પડે ત્યાર બેઠીબેઠી કાત્યાકરે અને એમાથી જે જે અઢી આતા રાજી મળે તે વગે પોતાનું મુશ્કેલ ચલાવે

પાની ડોશી આધણા બન્યા ત્યારે ઘરમા ખીજી કોઈ મદદગાર ન હતું પાની ડોશી આધણા હોવા છતાં, રાધવું ચીધવું, કામ વાસણ જીનકવા વગેરે ઘરકામ પોતાને જાતે જ કરવું પડતું મવારમા જીરી વાસી કામકાજ પતાવી ચલો સમજડી, લીકરાના પાનિયામા ખીચડીકરી કે એવું કંઈ ગંધી હેતા ઘણી વાર રાત પડે અને બધા સૂઈ જાય ત્યારે અક્રમાના અજવાળામા બહાર ક્રાંતિયામા મેમીને વાડગવા એ કાતળા જ હોય બાજી

અમૃતલાવને આ પાનીકાકી પ્રત્યે બહુ અતુ
રાગ હતો અને એના દુ ખી જીવન પ્રત્યે
એના બાળહૃદયમા સહાનુભૂત અને દયાની
વાગણી હતી એક ઠેકાણે ચાલ કરતા હખે
છે “મારી માતા ઘણી વાર આ આધળી
ડાશીને મદદ કરતી અને એને સૂવર પણ
ઠાતી આપતી એથી મને હૃદયમા ઘણો આનંદ
થતો, ને બિચારા પાનીકાકી તરફ હૃદયમા
મહાનુભૂતિની લાવના પ્રગટ થતી પાનીકાકીને
મદદ કરવાના આશયથી તેને એક બાજુ
ખસેડી એના ફેટયે કાતતી મારી માતાનું
ચિત્ર આજ પણ મારી આખમામે તરવરે છે ”

અને મવારમા ફાળિયુ વાળવા આવતો
પેવો મુધરાધિના ભગી? અને રાજ માગવા
આવતો પેવો ઢડનો ગરોડો? એ બિચારા
અરપૂરયો હતા અને એમને અસુક હૃદયથી
આગળ વધવાની મનાઈ હતી ઢડનો ગરોડો
રાજ રાઈલા માગવા આવતો ને એ બિચારો
સાચી ફાળિયાના છોકરાઓ જ્યાં જાડે ફરવા
ખેસતા ત્યાં નહીંમા જઈને ખેમતો ખીડીના
ફાં રીન ટાઢ ઉડાડતો એને એઈ બાળક
અમૃતલાવને તેના પ્રત્યે દિલમા અનુકંપા
થતી થતુ કે આ બિચારાને આવી બગડેલી
ખીન ઉપર કેવુ ખેસવુ પડે છે એ કરતા
ચોટખી જગ્યામા ખેમે તા? અને બિચારાને
ઠીક પડે આથી એક દિવસ માતા પાસે જઈને
તેણે સિકાગસ દરી કહ્યું “આ બિચારા ગરો
ડાને ઝડે ફરવાની જગ્યાએ ખેસવુ પડે છે
તે એને આપણા પંથરના ઓળા ઉપર ખેસા
ડીએ તો કેમ? એથી કાઈ પચ્ચર તો અભ
જઈ જવાનો નથી ને’

પણ માતા એવી રબ કેમ આપે? તમને
એમા ખબર ન પડે એમનાથી ત્યાં ન ખેસાય
એમ કહીને માતા બાગકને ચૂપ પરી દેતી
પણ એના હૃદયમા આ મવાવ તો બિંબો થઈ
જ ગયો હતો આમ છતાં આબડછેડના
મચ્છા એના ઉપર પણ પ્રભુ બેઠી પડી ગયો

હતો આ અગે ઠક્કરબાપા લખે છે ૬૯
અને ગરોડા તો અરપૂરય જ હોઈ શકે તેને
કોઈ પણ ગીતે બાલીબૂજીને અડાય જ નહી
બૂલથી પણ અડી જવાય તો નાહવુ પડે અને
નાહવાનું કંદાય ન બની શકે તો બાટ તો લેવી
જ પડે એવી છાપ મારા મન ઉપર એટલા
બેરથી પાડવામા આવી હતી કે ન પૂછો વાત

આ ભગી અને ગરોડા ઉપરાત મવારમા
માથે સૂડવી લઈને શુકવારિયા દાળિયા વેચવા
આવતો ગીંગો દાળિયાવાળો પણ વમાણી ફાળ
ચામા છોકરાઓના જીવનમા આમજન ભેવો
બની ગયો હતો એનો બાપ હિન્દુ મઠી
એન્ને બની ગયો હશે એ બિચારો નાના
ધોળી દારી રાખતો માથે લખડતા ચીથરા
વાળો લથડળથડ ફેટો બાધતો કમ નાથે
મોટા ઘેરવાળુ મૂથલ પહેરતો અને ડિલ ઉપર
ફાટેલુ પહેરણ અથવા ખભે ખેમ-એવા વેશથી
ફાળિયા, મમરા અને જોળની સૂડવી માથે
મૂડી રાજ ફાળિયામા આવતો એ આવે એટલે
ગેરીના છોકરા એકઠા થાય ને ઘમ્માથી પાઈ
પેસા જે કંઈ મળે તે લઈએની પાસેથી ફાળિયા
મમરા, ગાગ, જોળ વગેરે ખાવાનું લેતા
ગીંગો દાળિયાવાળો ઠીક ઠીક ઘડો શયો હતો
અને શરીરે અશક્ત થયો હતો આથી ઘણી
વાર શરીરના છોકરા એને પજવતા કોઈ એનો
ફેટો ખેચે કોઈ ફાટેલા પહેરણમાથી લીરો
ખેચે, કોઈ દાદીના વાળ ખેચી ચાલ્યા નાથ
આમ અનેક રીતે તેને હેરાન કરતા આમ
થતુ ત્યારે બાળક અમૃતલાવના બા પાને એ
રાવ કરતો ને કહેતો મૂંગીમા આ બોને તારા
છોકરા પજવે છે’ આથી મૂંગીમા છોકરાઓને
વઢતા અને એવા તોફાનમાથી વારતા આ
પ્રસંગ ટાકીને ઠક્કરબાપા લખે છે કે, મેવા એ
વળતતા ગરીબ ખોબાઓ અને કયા આજના
તાવેવત અહુકારી અને આપણાથી વિખૂટા
પડેલ ખોબાઓ! x

x ઠક્કરબાપા’માથી પ્રાપ્તિઆન નવજીવન

પ્રવાસી

એ હું કબૂલી લઉં છું કે જીવનની આ ધર્મશાળામાં હું માત્ર રાતભરનો જ પ્રવાસી છું; મવારે હજી તો ઉપાના રગભર્યા મુવર્ણ કુસુમો માડ વિકસશે, એની પાયલના બણ કારો સભળાશે ના સભળાશે ત્યાં તો હું નવા પથ પર કદમ માડી ધૂળના ગોટા ઉડાડતો કોણ જાણે કયા અદૃશ્ય ચઈ જઈગા ઉપાના ઇશારે મારો કાફલો ઊપડી જશે એ સાચું છે, તોય મને જરા ભેટવોય ન જ નથી એ પણ એટલું જ સાચું છે

રાત ! એક રાતના ખાર કલાકો-૭૦૦ મિનિટો ! રાતે કદીક અન્નના તેજકરણે અધારાના અણુએ અણુને વાળીસૂડીને દૂર દૂરી દે છે, રમવા નીકળી પડેલા ભૂલકાઓના કિલ્લ કિલાની જેમ તારકમાલા ઝગમગતી હોય છે, કુસુમો વિકસે છે, ચક્રોરી શુંબે છે, ગાતિના મુમધુર સૂરો મૃષ્ટિ ઉપર પથરાઈ બાય છે માગરમા ભરતી આવે છે, કદીક ખીજની બકિમ આકૃતિ મળ્યાં છે, અને કદીક રાત્રિના નયનમાં અમામ કાજલકેખાનું ચ અજન આવે છે ।

આવી વિશિષ્ટ, ઝાઝે ભાગે પ્રકાશપ્રકુલ રાત્રિ મને મળી છે પછી હું અકસોમ શા માટે અનુભવું ?

એ સાચું છે કે મારા ઢોઈસ ગાથી નથી, હું અહીંથી પ્રભાતે પ્રયાણ કરીશ ત્યારે કોઈની આખો ભીની નથી થવાની પણ જેને કોઈ નાશ નથી હેતુ, એને એ વ્યકિત પેસે મહત્ત્વ ડપ થાય છે અને છુદ પ્રકૃતિ એને પ્રેમ કરે છે રાત્રિનો પૂઘટ ઊઘડશે અને ઉપાનું ગુલાબી મુખડું ઝળહળશે, ત્યારે હું અહીંથી વિદાય થઈશ અને તે વખતે એકેએક ફૂલોના મુખ આમુથી ભીજાઈ ગયા હશે હું આને જ મારા જીવનની સફળતા માનીશ-કોઈક તો

મારા તરફ લાગણી બનાવે છે એ ખ્યાલે મારું જીવન મને માર્થક લાગશે પછી હું રજા શા માટે અનુભવું ?

નાચુ પછો તો મારી વિદાય વેળાએ કોઈ આમુ મારે એ મને જરાય ગમતું નથી, અને એટલે જ તો હું ઉપાને કદી દઈગા, “તાન કિરજોથી આ ફૂલોના આમુ લાધી નાખ અને એમને પહેલાના જેવા હુમતા બનાવી દે ! ઉપા મારી વાત માનશે અને પછી મહુ મને હમતે મુખડે વિદાય દેશે આપા મુભગ રમ્યને હું એક ભાગ બનીશ, તો પછી ગતને રજા હું કેવી રીતે ગળી શકું ? ઈન્છુ તોય !

આટલી દૂરી જઈગીમા શું થશે ? એની ચિન્તા કોઈએ કાંદ ન કબૂલી ભેંધએ, માત્ર કત વ્યની બગી બાલવીને નિમતમય મુખે વિદાય થઈ જવું ભેંધએ અને નૂતન મગલમાં વિવીત થઈ જવું ભેંધએ મૃત્યુથી ડરવું શા માટે ? એ તો ગતિ પછી પ્રગટતી નવવી ઉપા મમુ મુઉભવણ અને રગભર્યું છે

મમય વાતાવરણ અને મળેગોને મહત્ત્વ આપ્યા વિના માત્ર વર્તવ્યનું પૂરેપૂરું પાવન કરવું એ જ શું એક કર્તવ્ય નથી ? ગીત પલ કહે છે “મર્થ્યે નાવિ કારસ્તે ।”

રાત વીતે છે કાકલો ઉપડે છે ઉપા આવે છે

*

સિદ્ધિની સૌરભ

સિદ્ધિ મૂલજળ જેવી છે એવું કહેનાર તાન્ના છે એમ હું ન માનું મિદ્ધિ આકાશ કુસુમવત છે એ વિધાન સાથે પણ હું સહ મત ન થાઉં હું તો માનું છું કે સિદ્ધિ તો સાગરના ઊંડાણમાં પડેલા પાણીદાર મોતી સરખી છે, જેને પ્રાપ્ત કરવી અવબત, અશક્ય નથી જ !

મિદ્ધિ મગતી નથી એનું કારણ ઘણી વાર

એને સુદી અને જોડી દૃષ્ટિથી જોવામા આવે છે અને તેને મેળવવા માટેના અનુચિત અને નિર્ઘનક પ્રયાનો કઠવામા આવે છે સાચી દિશા માતા પ્રયામો કદી નિષ્ફળ નીવડતા જ નથી

મિલિને મૃગજળ જેવી ગણવી એ ફૂલને ઠાટા સ્વરૂપે જોવા જેવી વાત છે એ સાચુ છે કે કાળ ફૂલની ખૂળ નિકટ હોય છે, પણ અતે ફૂલ એ ફૂલ છે, ને કાળ એ ઠાટા છે એ જ રીતે જોડા પ્રયત્નોમાથી માપડતી નિગશા અતે મિલિને માવ અપ્રાપ્ય ગણતી થઈ જાય છે, અને અતે તેને મૃગજળ મમાન જ પાડે છે પણ એ કેટલું જોડું છે ! મૃગજળ છેતરે છે, સિદ્ધિનો આભામ ઊભો કરે છે અને પછી ઊડી જાય છે, જ્યાર સિદ્ધિનુ એવું નથી એ તો અથગ, સુરપખ અને અચળ ખડી રહી હોય છે, માત્ર એને પામવા માટેની નાચી દિશા જાણવી જ જરૂરી છે જેવી રીતે ફૂલની મૌરલ હેતા પહેલા કાળાનો કડવો અનુભવ કવો પડે છે, એ રીત મિલિની પ્રાપ્તિ પહેલા મનેક કનેરીઓમાથી પાગ ઊતરવું પડે છે, એને માટે પત્ર બનવું પડે છે

માણમ પૂરી પાત્રતા ન મેળવે અને પડી

પ્રયત્નો કર્યે જાય, પરિણામે મળતી નિગશા માથી એ એવા તો વિધાનો ફેલાવે છે, જેથી એની પાછળ આવી ગેહવી આખી ય વલ્ગુઝાર નિરુત્સાહી બની જાય છે

સિદ્ધિ આકાશકુસુમ મરખી છે એ પણ એટલું જ અસત્ય છે સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવા માટે આકાશમા જવાની-એટલે કે કપનાનો અનુચિત સહારો વેવાની-જગત જરૂર નથી એન માટે તો વાન્તવિક ઘટતી પર ચાલવાની આવશ્યકતા છે આકાશમા જેમ કુસુમે ખીવતા નથી, તેમ મિલિ પણ ગગનગામી કપનાના બળે લક્ષ્ય નથી બનતી ધરતી ઉપર ફૂલો ખીવે છે, એ ફૂલ મિલિતા છે, પણ તે પહેલા પ્રયત્નોના પાણીના મિચનની જરૂર છે, અને તો જ ફૂલ ખીવે, મુગધ પ્રમદે, મૃષ્ટિ મધમધી ઊઠે

અને એટલે જ હે જીવનતા જીવન ! હું પ્રયત્નોના પરમેવાનુ સિચન કરી શકુ અને તેમાથી મિલિના કુસુમેની મૌરલ ફેલાવી શકુ એ માટે તારી પાસે શક્તિ, પાત્રતા અને આશાવારી નજરની યાચના કરુ છું આપશે ને ?

કેટલાક દેશબક્તોએ મળી વિચારુ કે ભારતની આઝાદી માટે પ્રવૃત્તિ કરવા માટે એકાદ મડળની સ્થાપના કરવી જોઈએ અતે મડળ સ્થાપનાનું નક્કી થયું તે માટે મળતારી સભામા હાજરી આપવા મટે સુરેન્દ્રનાથ મેનરજી કપડાં પહેરીને તૈયાર થતા હતા

એમના પુત્રની હાલત તેવેળા ધણી મબીર હતી તેમનાં પત્નીએ કહ્યું ‘આજે સભામા તમે ન જાય તો ન ચાલે ?’

‘ન ચાને સુરેન્દ્રનાથે કહ્યું.

‘પણ જરા પુત્ર સાથે તો જુઓ, મિચારો છેલ્લા ત્યાસ લે છે’

અને ખરેખર હવું પણ તેમ જ. આવા પ્રસંગે ક્યા વાતસહ પિતાનું દેયુ હાથમા રહે ? પણ પુત્રપ્રેમ કરતા દેશપ્રેમ સુરેન્દ્રનાથના મને વધારે ઉચ્ચ હતો એ તો જવા તૈયાર થયા એટ નામાં પુત્રને પ્રાણુ ઊડી ગયો !

સુરેન્દ્રનાથના પત્ની બેબાન થઈ ગયા પણ સુરેન્દ્રનાથે તો સભામાં જવાને પગ ઊપાડ્યા કોઈએ કહ્યું સુરેન્દ્રનાથ આવા પ્રસંગે તમે ન જાત તો નહિ ચાલે ?’

સુરેન્દ્રનાથએ કહ્યું પુત્ર કરતાં મને મારા દેશનું કામ વધારે વહાનું છે ! અને એ સભામા ગયા અને આજની દિલ્લી મહાસભાની સ્થાપના તે દિવસે કરી અને પડી ધરે આવ્યા

શિકારી વીજળીવેગે દોડતો હતો મૃગો પણ જીવ લઈને છલાંગો મારતા તળી આગળ દોડતા હતા

કાશીનો એ નામખ્યાત શિકારી, આજે મૃગોની અજબ ગતિ ને દોડથી પરેશાન થઈ ગયો હતો કોઈ પણ પ્રાણીએ તેને આજ નેટલો થકાઓ ન હતો

એતુ નિશાન અચૂક ગણાતુ એ જ ને તાકીને તીર ફેકતો તેને તે અચૂક વાગતુ પણ આજે એની એ કળા કામમા આવતી ન હતી હોયતા દોડતા ગાદ જ ગાદ આખું હરણુ તો તેમા ઝડપથી પ્રવેશી ગયા અને તેમા અદૃશ્ય થઈ ગયા

[શિકારીએ ચારેકોર નજર કરી પણ હજુ દેખાયા નહીં એણે કાન સરવા ક્યાં પણ કંઈ અવાજ સંભળાયો નહીં થોડો સમય આમ ગયો ત્યાં તો ઝાડીમા છુપાયેલા ડરજુ થોડકી ભગ્તા નાહ

શિકારીએ તરત જ તેની પાછળ બાણ છોડ્યું તે પાહડાઓને અને વેવોને વીધતુ ડરજુને વાગવાને બદલે એક પીપળાના ઝાડમા ખૂચી ગયું

[શિકારી હતાશ થઈ ગયો ક્યારેય આ રીતે એતુ નિશાન ખાત્રી ગયું ન હતું

પેલા બાણને કાતિલ વિષ પાયુ હતું એટલે તેની તીવ્ર અસર પેલા ઝાડને તરત જ થઈ એના પાહડા પીગા પડવા લાગ્યા અને ઇવટે ખરવા લાગ્યા ઝાડ પર બેઠેલા પક્ષીઓ આ અણધારી આવી પડેલી આકૃતથી ભયથી ઊડી ગયા જેણે એ ઝાડ પર માળા બાધ્યા હતા તે ઊડીને તેમા રહેતા પક્ષીઓ નાશી છૂટ્યા

પાનખરમા ઝાડની જેવી હાવત થાય બરા તેમજ પેલા ઝેરની તીવ્ર અસરથી થયું

બાણનુ આવું ભયકર પગલાં બેઠને

શિકારીને પણ હોભ થયો એનો આમુરીભાવ નરમ પડી ગયો ને હરણુની પાછળ જવાને બદલે તે પાછો ફર્યો

બધા પક્ષીઓ પીપળાના ઝાડ પરથી ઊડી ગયા એ પીપળામા માળો કરી રહેતો એક પોપટ ઊડી ગયો નહીં એણે વિચાર્યું કે જે ઝાડ પર મારો જન્મ થયો, મારો ઉઠેર થયો, બાળપણ ગયું, જની સાથે પ્રીત બધાઈ ગઈ છે એવા આ મ્થાનને છોડીને હું કેમ જઈ ? ભવે દેહ પડે પણ મારે આ પીપળો છોડવો નથી પીપળો અને હું અમે તે સુખ દુખના સાથી, મારાથી એને છોડીને જવાય જ કેમ ? એ તો અધર્મ કહેવાય !

પોપટ તો પોતાના સકલ્પને વળગી રહ્યો ભૂખ્યો ને તરખ્યો એ તો પીપળામા, પોતાના માગામા ભેઠો રહ્યો પ્રાણુ ભવે જાય પણ આ મ્થાન ન છોડું એવા એના સકલ્પને ભૂખ તરસ છોડાવી ચકાયા નહીં પોપટે તો તપ આદર્યું

તપ ગમે તેવું હોય, નાતુ કે મોટું - ઇન્દ્રને એની તરત ખબર પડી જાય ઇન્દ્રને અચ્ચો થયો કે આ પોપટ વળી આવું આકરૂં તપ શેને મારે કરે છે ? એ જાણવા માટે ઇન્દ્રએ બ્રાહ્મણનો વેશ ધારણ કર્યો અને પેલા પીપળા પાને પોપટ આગળ જઈને ઊભા રહ્યા અને પૂછ્યું ' પોપટ ! આ ઝાડ તો ક્યારનું સૂકાઈ ગયું, મરી ગયું, છતાં તુ કા કુલ્લ એને વળગી રહ્યો છે ? કયાક ખીબ લીલા ઝાડમા માળો કરતો હોય તો ? અહીં ભૂખે તમને શા મારે મરે છે ? '

પોપટનો અવાજ ક્ષીણ થઈ ગયો હતો એટલે એ બહુ ધીરથી બોલ્યો ' ઇન્દ્ર દેવ ! તમે તો સત્યપથે દોરનારા ! તમે વેશપત્રો કરી આવ્યા છો એ મેં તપોબળથી જોઈ લીધું છે તો પછી મને કા આવો ઉપદેશ આપો છો ? ' ઇન્દ્ર તો પોપટને આશ્ચર્યથી જોઈ જ રહ્યા !

પોપટ કહેવા લાગ્યો, ‘આ ઝાઝે ટાઢ, તાપ અને વરસાદમાં મારું રક્ષણ કર્યું, અહીં હું જન્મ્યો, ઉછર્યો અને મોટો થયો. હવે આપણના સમયમાં એને છોડી બાઉ એ તો કૃતમ્ભતા કહેવાય! તમને ખબર છે કે નાડી-જઘ નામના બગલાની હત્યા કરનાર કૃતમ્ભિ પ્રાક્ષણના મૃત દેહને ગીધોએ પણ અત્પ્રશ્ન ગણ્યો હતો. ભક્ષ કરવાનું તો દૂર રહ્યું પણ તેને અડધા પણ ન હતા. અગ્નિએ પણ એના દેહને બાળ્યો નહીં. માટે મારાથી કૃતમ્ભતાનું પાપ થાય નહીં.’ પોપટ વધુ બોલી શક્યો નહીં.

ઇન્દ્રનાગ પોપટની આવી ધર્મવાણી સાંભળીને અત્યંત પ્રસન્ન થયા. બોલ્યા: ‘પોપટ! આવી ધર્મનિષ્ઠા તો મેં માનવોમાં પણ જોઈ નથી. નિઃસંદેહ તું કોઈ પુણ્યાત્મા છવ છે. હું પ્રમત્ત થયો છું. વરં છાહી-તું વર માગ.’

×

જે પ્રાક્ષણો મોનાના ઘડા કયાંકથી ચોરી લાવતા હતા તેને સિપાહીએ એ પકડ્યા અને ધર્મરાજા યુધિષ્ઠિર પાસે રજૂ કર્યા. યુધિષ્ઠિર તો પૂરા ધર્મિષ્ઠ. પ્રાક્ષણો અશુભો કરેલો. એટલે તેનો ન્યાય શો કરવો! ચોરી માટે ફંદ તો કરવો જ જોઈએ, પરંતુ ચોરી કરનારા આમાન્ય માણસો ન હતા. પ્રાક્ષણો એટલે ભૂદેવો-પૃથ્વી પરના દેવ. તે કાળમાં એમની બહુ પ્રતિષ્ઠા. આખરે ધર્મરાજાએ એનો ન્યાય કરવાનું વિશ્વામિત્રને સોંપ્યું. વિશ્વામિત્રે આ કેસ સંખે ખૂબ વિચાર કરી ફેંસલો કર્યો કે પ્રાક્ષણોએ ચોરી કરી તે માટે યુધિષ્ઠિર જ દોષિત છે. એમણે નિર્ણય સંભળાવતા કહ્યું: ‘શાસનની અવ્યવસ્થાને કારણે જ સુશિક્ષિત અને કુદ્દીન લોકોને ચોરી કરી ગુજગન કરવાની ફરજ પડે છે.’

વિશ્વામિત્રના આ ફેસલા પછી પ્રાક્ષણોને છોડી મૂકવામાં આવ્યા. ને યુધિષ્ઠિરને વચન આપવું પડ્યું કે પોતે પોતાના રાજ્યમાં એવો પ્રબંધ કરશે કે જેથી કોઈને દવવા માટે ચોરી જેવા અનિષ્ઠોના આશરો ન લેવો પડે.

×

હિન્દીના વિદ્વાન લેખક આચાર્ય હબારીપ્રસાદે ગુરુદેવ ટાગોરની કવિતાઓ પર લેખમાળા શરૂ કરી હતી. જો કે એમાં થોડી ત્રુટિ તો હતી જ. પણ પ્રયત્ન સારો હતો. એ લેખોના કેટલાંક કટિંગ આચાર્ય ક્ષિતિમોહન સેને ગુરુદેવને આપ્યાં. ગુરુદેવ મમય કાઢી એ લખાણો જોઈ ગયા. થોડા દિવસ પછી હબારીપ્રસાદ એમને મળતા ગયા. ગુરુદેવે કહ્યું: ‘તમે ઘણું સારું લખ્યું છે. તમે મારી કવિતા વાંચીને લખો છો એ સારુ છે’ પછી જરા ત્રિનેદ્રમાં આગળ કહે: ‘મને એવા વિવેચકો મળ્યા છે કે જે કવિતા વાંચ્યા વિના જ એના વિશે લખે છે-હા, પણ એવા વાંચ્યા વિના લખાયેલાં વિવેચનો હાથ છે સરસ હોં!’ અને હસી પડ્યા.

એક તરફથી મુસલમાનો અને ખીજી તરફથી હિન્દુઓની હિજરત ચાલુ હતી નિરાશ્રિતોની છાવણીઓ ચિત્કાર લગાઈ ગઈ હતી ખોરાક અપૂરતો હતો, સ્વાસ્થ્ય અંગે કશો પ્રયત્ન થઈ શક્યો નહોતો, ખીમારીઓ પ્રસરી ગઈ હતી-પણ એ બધાનું બાન કોઈને નહોતું.

ઈસ્વીસન ઓગણીસસો અઠતાવીસના માર્ચ માસની વાત છે અને પાટોશી દેશોમા અપહરિત સ્ત્રી બાળકોને શોધી કાઢવાનું પુનિત કાર્ય સામાજિક કાર્યકરોએ કેપારી લીધું હતું, એ કઠો સ્ત્રી પુરુષો અને બાળકો માનવતાના એ કાર્યમા હિસ્સો લઈ રહ્યા હતા ન્યારે હુ એ કાર્યકરોને તેમના કાર્યમા પ્રવૃત્ત ભેતો ત્યારે મને વિચિત્ર એવો આનંદ થતો કારણ કે-ખુદ ઈન્સાન ઈન્સાનની બૂરાઈઓની બધી નિશાનીઓની મિટાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો, લૂટાચની યુવાનીઓને વધુ લૂટ મારથી બચાવી લેવા મથી રહ્યો હતો પણ શા માટે ?

શુ એટલા માટે કે, તેમના પાલવ ઉપર વધુ કાળા ડાઘ પડવા નહિ પામે ? શુ એવા માટે કે તેઓ પોતાની લોહીથી ખરડાયેલી આગળીઓ સાફ કરી લે અને પછી પેતાની મા બહેનો સાથે એક જ પાટલે જમવા બેઠી બસ ? શુ એટલા માટે કે માનવતાનો સોય દોરો લઈ, જ્યાં સુધી ખીજાઓ આજો મીચીને પડ્યા રહે ત્યાં સુધીમા, પોતાના શીવના છિદ્રોને રફૂ કરી નાખે ?

કાઈ સમજાતું નહોતું આમ છતાં એ કાર્ય કરોની કામગીરી પ્રશસાપાત્ર હતી એમને સેક્ટો મુરકેલીઓનો આગનો કરવો પડતો હતો, હજારો મુસ્લીમોમાથી પસાર થવું પડતું હતું યુવતીઓ અને બાળકોને ઉઠાવી જનારાઓ એક જ જગ્યાએ શોડા પડી રહેવાના હતા ? તેઓ મવારે એક લત્તામા ધાઓ

નાખતા તો સાજો ખીજામા, આજે એક શહેરમા તો કાવે ખીજામા-આમ તેમની હાતરીનો અત આવતો જ નહોતો વળી, ઘણા લોકો તો એ પુનિત કાર્યમા મહકાર આપવા પણ તૈયાર નહોતા.

ચિત્રાવચિત્ર વાતો માલગવામા આવતી હતી-એક કાર્યકરે મને વાત પરી કે, મહગન પૂરમાથી મળી આવેલી બે અપહરિતાઓએ કરાચીમા પોતાના મા બાપ પાને જવાનો માફ નન્નેા સભળાવી દીધો ખીજા કાર્યકરે ડહુ કે બ્યારે બંધધરમા અમે એક અપહરિતાને બળજબરીથી કબજે લીધી ત્યારે તેને હરી જનારા કુટુંબની હરેક વ્યક્તિએ તેને એવી શાનદાર વિદાય આપી બલ્કે તે તેમની વહુ જ છે અને લામી નફરે જઈ રહી છે. કેટલીયે યુવતીઓએ પોતાના મા બાપના હરથી રસ્તામા જ આત્મહત્યા કરી લીધી, ડેટલીઝ અસહ્ય હુ બ અને રામને કાઢેણે પાગલ બની ગઈ હતી અને કેટલીક અપહરિતાઓ એવી પણ મળી આવી જેમને શરાબની લત પડી ગઈ હતી તરસ લાગતા તે પાણીને બદલે શરાબ મગતી અને શરાબ નહિ મળતા ખીજાત્સ ગાળો બકવા માડતી હતી.

શોધી કઢાયેલી એ અપહરિતાઓ વિશે હુ બ્યારે વિચાર કરતો ત્યારે મારી નજર સામે ભારેપગે થયેલ એ મહેનોનો વિચાર આવતો એમની મતતિનું માલિખ કોણ ? હિન્દુસ્તાન કે પાકિસ્તાન ? જેનો ભાર વાત બહેનો કરે છે એની કિમ્મત કોણ ચૂકવશે હિન્દુસ્તાન કે પાકિસ્તાન ? આ બધું કુદરતની ખાતાવહીમા નોંધાયે બરુ ?

તુરતમા શોધી કઢાયેલી અપહરિતાઓ આવ્યે જતી હતી, અને જે બહેનો અગાઉથી આવી હતી તે રવાના થતી હતી

મને વિચાર આવે એમને 'અપ હરિતાઓ' શા માટે કહેવામા આવે છે ? એમનું અપહરણ કોણે કર્યું ? અપહરણ તો ગુલામી કાય' છે, બે સ્ત્રી-પુરુષ બન્નેની અતુ મતિ હોય તો પરન્તુ આ કહેવાતા અપ હરણમા તો એક અબલા નારીને બળબળ રીતી પકડીને એક કોટડીમા પ્રરી દેવામા આવે છે

પરન્તુ આવા વિચારો કરવાનો એ સમય હતો જ નહીં તત્ત્વજ્ઞાન, દૃવીય, તર્કશાસ્ત્ર એ સૌને અભરાઈ પર ચઢાવી દેવામા આવ્યા હતા ત્યારે અસદ્ય ગરમી પડતી હોવા છતાં લોકો ઘરના બારી બારણા બંધ કરીને સુતા હતા તેમ મેં પણ મારા મગજના બારી માગણા બંધ કરી દીધા હતા, બે કે ત્યારે જ મગજના બારી બારણા ખુલ્લા ગમવાની વિશેષ જરૂર હતી પણ મગજ એવું તો બહોરે મારી ગયું હતું કે કશી સૂઝ જ પડતી ન હતી

અપહરિતાઓની આવ બાપુ જ હતી અને પત્રકારો વાર્તાકારો અને કાવ્યો વેપા હોતો જો આગળ ને આગળ ધન્યે જતો જતો હતો એક આગેવાન કાર્યકર્મ મને મળ્યો, અને કહેવા લાગ્યો 'તમે કેમ ચૂપચાપ ગોઠો આજકાલ ?'

મેં તેને કથો ઉત્તર દીધો નહિ તેણે મને એક દાસ્તાન સંભળાવી

અપહરિતાઓની શોધમા અમે ધરતી ખૂદતા ફરીએ છીએ એક શહેરથી બીજે શહેર, એક ગામથી બીજે ગામ, પછી ત્રીજે ગામ, પછી ચોથે ગામ, ગલીએ ગલીએ, મહોલે મહોલે તમને ખબર નથી, અમારે કેન્ડેટથી સુખી બતોનો સામનો કરવો પડે છે પણ હું તમને એક વાત સંભળાવવા માગુ છું મરહુમની પેવે પાર અમે મેં કડો વખત ફરી આવ્યા છીએ અને નવાઈની વાત તો એ છે કે દરેક વખતે મેં એક વૃદ્ધને ભેળે એક મુમલમાન વૃદ્ધને

આથોડ વયની હશે પહેલવહેલી મેં તેને બલધરમા ભેળે હતી પરેશાન હાલત, પાગલ દિમાગ, વેરાન વેરાન આખો, ધૂળભર્યા ફાટેલા કપડા તેને પોતાના તનતુ માન ન હતું, ન મનતુ પરતુ તેની આખો કહી રહી હતી કે તે કોઈને શોધી રહી છે

મહેને મને કહ્યું કે એ સ્ત્રી પાગલ થઈ ગઈ છે પતિયાબાની રહીશ છે એની એકની એક પુત્રી શુભ થઈ ગઈ છે તેને શોધી કાઢવાના ઘણા પ્રયત્નો અમે કીધા, પણ વ્યર્થ કદાચ હું વડોમા તે મારી ગઈ હશે પણ આ ડોશી નથી માનતી !

બીજી વખતે મેં એ પાગલ વૃદ્ધને સહ રાનપુરમા એક બમ સ્ટેન્ડ નજીક ભેળે પહેલા કરતા તેની હાલત વધારે ખરાબ હતી તેના બોલો ઉપર મોટી મોટી પોપડીઓ ખાઝી ગઈ હતી હું તેની પાસે ગયો-હું ઈચ્છતો હતો કે તે પોતાની પુત્રીને નકામી શોધતી ફરે નહિ, અને એટલે જ તો મેં દિલ મજ ખૂત કરીને તેને કહી દીધું "માઈ, તારી બેળીને તો કતલ કરી દેવામા આવી છે"

તેણે મારી તગ્ન બોલ્યું, "કતલ ?-ના" તેના શબ્દમા લોખંડી શ્રદ્ધા હતી, "તેને કોઈ કતલ કરી શકતું નથી-મારી બેળીને કોઈ કતલ કરી શકે એમ નથી !" અને તે આવી ગઈ

અને હું વિચારે ચડ્યો ગાડીને એ વાતની એવી બધી શ્રદ્ધા ગા માટે છે કે, તેની પુત્રી ઉપર કોઈ કિંમત પણ નથી બિડી શકતી, કોઈ ધમ્મિ તેની જન્મન ઉપર નથી પડી શકતું ! શું તે અમર છે ?-શું એ ડોશીની મમતા અમર છે ? એર મમતા તો અમર હોય જ છે ત્યારે શું એ પોતાની મમતા શોધી રહી છે ? શું એણે તેની મમતાને કયાક ખોઈ દીધી છે ? ત્રીજા ફેગમા મેં પાછી તેને ભેળે તે લગભગ નવન અવસ્થામા હતી તેના શરીર ઉપર માન થોડાક ચીથરા જ હતા મેં તેને વચ્ચે આપવા માડયા, પણ તેણે લીધા નહિ મેં તેને કહ્યું "માઈ ! હું માગુ કહું છું

તારી બેટી પતિયાબાગા જ મારી ગઈ હતી”
 “તુ જૂઠું કહે છે,” તેની શ્રદ્ધા ગરજી ઊઠી
 તેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરતા મે કહ્યું,
 “ના હું સાચુ કહું છું—તમે બહુ શોક કરી
 બીધો તેનો, હવે ચાલો મારી સાથે—હું તમને
 પારિસ્તાન લઈ જઈશ.”

તેણે મારી વાત માની નહિ, અને બળડવા
 લાગી બળડતા બળડતા તે એકદમ ચોકી
 ઊઠી, અને કહેવા લાગી “ના—મારી બેટીને
 કોઈ કતલ કરી શકે એમ નથી.”

કેમ?—હું પૂછી બેઠો.

તે મુદ્દર છે—” તેણે કહેવા માંડ્યું,
 ‘એટલી મુદ્દર કે કોઈ તેને કતલ કરી શકે જ
 નહિ—અરે તેને લપડાકે પણ મારી શકે નહિ.’

અને હું વિચારવા લાગ્યો તું ખરેખર તે
 એવી સુદર હતી?—દરેક માની આખે તેનું
 મતાન સુદર જ હોય છે—પણ શક્ય છે કે તે
 એવી સુદર હોય—પરંતુ આ તોફાનોમા કઈ
 મુદ્દરતા ઈન્માનના પાશવી પબ્ભાથી છટકી

જઈ ચકી છે?—બનવા ભેગ છે કે, એવા ખોટા
 ખ્યાલથી એ ગાડી પોતાની જાતને ધોખે! કઈ
 રહી હોય—હું ખમાથી છૂટવાના લાખો માર્ગો છે
 હું ખ એક એવું મધ્યમિદુ છે જે પોતાની
 દરતે લાખખો, બલકે કદોડો માર્ગોની જળ
 વણી નાખે છે

એ પછી પણ મરહુદની પેલે પાર હું ઘણી
 વખત જઈ આવ્યો, અને દરેક વખતે તે ગાડીને
 મે ભેઈ હવે તો તે માત્ર હાઈપ જર બનીને
 રહી ગઈ હતી તેની દૃષ્ટિ ઝાખી થઈ ગઈ
 હતી પડતી આખડતી તે આકતી હતી પણ
 તેની શોધનો હજીયે અત આવ્યો નહોતો
 તેની શ્રદ્ધા પહેલા જેવી જ અચળ હતી કે
 તેની બેટી જીવે છે, તેને કોઈ મારી શકતું નથી.

બહેને મને કહ્યું કે એની સાથે
 માયાકૃત કરવી તકામી છે, એની ખુદિ બહેર
 મારી ગઈ છે હવે એક માત્ર રસ્તો એ જ
 છે કે તમે એને પાકિસ્તાન લઈ જાવ અને કોઈ
 | અનુમધાન સ્વરૂપે જ રીજી |

ખ્યારા બાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમા ઉપિયા ૬ પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૦ લવાજમ મનીઓર્ડરથી
 જ કાચાલયને સરનામે મોકલવું પ્રથમ અકથી જ આડુંકો નોંધાય છે દર માસની બારમી
 તારીખે અક પોષ્ટ થાય છે ચોરી નકલો હાથકાગળ પર છપાય છે તેનું વાર્ષિક લવાજમ
 દેશમા ઉપિયા આઠ પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૬ પત્રવ્યવહારમા આડુંક નાખવું અવશ્ય લખવો.

ખ્યાત બાપુ મધ્યમ રૂપાયતન, જૂનાગઢ

અનુક્રમબિંબા		૧૨ જૂન ૧૯૫૫	
	૫૪૬		૫૪૬
૧ કિશોરનાલભાઈના પત્રો	૮૮	૮ માયાનો ચો	ખામી પ્રજ્ઞવાનક ૧૦૭
■ મહાનતા	કમલવદન દેવરૂપ ૮૮	૧૦ બે પ્રસંગો	૧૦૮
૩ શ્રદ્ધા કણુ	વિયોગી હરિ ૧૦૧	૧૧ તેજમિદુ	લલિત શાસ્ત્રી ૧૦૯
૪ ઓપનિષદિક શિલ્પક્રમ	કાંઠાં ૧૦૨	૧૨ શરણાગતની સહુલે	૧૧૦
૫ સાબરમતીના સભારણુ	વિનોબા ૧૦૩	૧૩ એ શી વર્ષ પહેલા	કાલિલાલ શાહ ૧૧૨
૬ બે કાચખા	૧૦૪	૧૪ પકજ પનાગ	લંબ હંડો શર્મા ૧૧૪
૭ જીવનપન્થો	અલ્પમવાવોડી ૧૦૫	૧૫ તપસ્વી પોષ્ટ	વિનય ૧૧૬
૮ અપાતુ કુલ	કાલિલાલ અંબેધી ૧૦૬	૧૬ મુદાના સોગઢ	‘મન્ગી’ ૧૧૮

પ્રકાશક અને મુદ્રક ધીરેન ગાધી રૂપાયતન મુદ્રણાલય, જૂનાગઢ

ગાનકુળ જોણુ લલેલા પ્રાદે અને કિશોરોને ઉપયોગી પ્રરક જોધકથાઓ લેં વમકેતુ
મં એક રૂપિયે

ગાંધીજી અને બાબાજી બીજી આવૃત્તિ લેં પુરાતન છુચ, મૂં દર આના
સાધુ તો ચનતા બના રવિશંકર મહારાજ, મુનિ સતબાવજી, હક્કરબાપા અને સ્વામી
આત્મના પ્રોધદાયક વાર્તા મક પરિચયલેખો લેં ધ્રમર પેટવીકર, મૂં સવા રૂપિયે
ઈતગ પ્રકાશકોના પ્રકાશનો

મૂતેયો ખડ બો છે ભાવનવકાશમા સતબાવજીની દોરવણી હેકળ કામ કરતા કાર્યકરો
ન્યાત્મક કાર્ય માટે ક્ષણો કળ્વા પૂર્વ આફ્રિકા ગયેલા તે પ્રવાસના અમરણો લેં નવવભાર્થ
ગાંડ પ્રં મહાવીર આહિત્ય પ્રકાશન મદિ, હાલીભાઈની વાડી, અમદાવાદ, મૂં રૂપિયા બે
ભાતીય તત્ત્વજ્ઞાનની રૂપરેખા ખડ ૧૦ પૂર્વાર્ધ લેં હિન્દિયણા અનુભવગર્થ અદ્રશક
રાખુશર શુકલ પ્રં શુજગત વિદ્યામલા અમદાવાદ, મં ત્રણ રૂપિયા

૪૦૫વી બયો ઉપગત ગેયકાવ્યોના અભિનન મશક વેં ઈન્દુલાલ ગાંધી પ્રં એન
એમ ત્રિપાઠી સુભર્ષ, મૂં ત્રણ રૂપિયા

[અનુભવાન પેજ ૧૦૦ થી આવુ]

ગાનવખાનામા કાખન કરાવી દો

૫૯ એ વાત મને ગમી નહિ હું નહોતા
વિચિત્રો કે એક વિશાળ પાગલખાનામાંથી એને
ગ્રાહીને નાના પાગલખાનામાં પુરાતી દઉ
૩૦ની વાગ એ ગાડીને મે અચૂતસગમા
નેઈ આવળતે તેનાં હુદશા ભાળીને મારી
માથે આમુ આવી ગયા અને મે નિર્ણય કરી
લીધો કે મે નખતે હું એને પાકિસ્તાન લઈ
રજી અને તેઈ પાલખાનામાં નખન
ગાવી દ ન

ગી-ચોકમા ગિની તે પોતાના વાળા

મથ ૧૫૫ આમતેમ નેઈ રહી હતી

મહેન માથે એ દુકાનમાં બેસીને હું એ
નખડગિના અગે વાતચીત કરી રહ્યો હતો એ
તાચીત પૂરી થતા હું બીડીને તે ગાડી પાને
થોડે ગમે તેમ નાનું જૂઠું નખખડીને તેને
પાકિસ્તાન આવના માટે તૈયાર કરી શકું-એ
નાના એ મુન ત્યાંથી પમા થયુ નીચે
મરો તા થો હતો-તેની સાથે એક દિવસ
ગુવાન હતો-મહુ છેવટ મીવો ન હુવન અને
૧૧ જુનાન હતો તે

તેની ગાડી નજીકથી પનાર થતા પેવા
ગુનાન એ નખખડી થો પછી બે ડગલા
૧૧ ગખડીને તેલે નખખડમા પોતાની સાથેની
ગોનો ૧૫ પકડી રીથો ગાથી પેડી-ડીએ
તેનને નાનખગે ઘમરો નેઈ રીથો અને

તેના સફેદ દ્રધમલ વગ્રોની વચ્ચે તેલ
શુવાળી છુપકુ હું નેઈ શક્યો, જેના રૂપતુ
વર્ણન કરવા માટે મારી પાને શખ્દો નથી
હું તેમની નજીકમાં જ હતો શિખ જીવાને
પેવી ગાડી તરફ ધસારો કરતા પેવી રૂપતો
દેવીને બહુ જ ધીમા આદે મ્હુ “તારી મા”
મુઠરીએ એક નજર પેની ગાડી તરફ
બોધુ અને તરત ધૂમઠો તાણી લીધો પછી
પોતાના જીવાન સચીને હાથ પકડી રૂપાયેલા
આદે ગોવી “આલો”

અને તેઓ બને ઉતાવળે રૂગે આગળ
નંકીની ગથા-ગાડી પોકાડી બિડી ‘ભાગભરી’
ભાગભરી”

તે માવરી મની ગઈ હતી તેના નજીક
જઈ મે પૂછ્યું ‘તુ વાત છે, માર્ક?’
તે કપી રહી હતી ‘મે તેને નેઈ છે-મે
નેને નેઈ છે’

કોને? મે પૂછ્યું
તેની આખો ચકળ ચિકળ કળ્વા નાગી
ભાગભરીને-મારી ગ્રીડીને” તે તો મગ
ગઈ છે માર્ક!

‘તુ જૂઠું છે છે તેલે ગડ પાડી
આવળતે તેને ખાતરી કરાવવા માટે મે
કહ્યું ‘જુનાના મોગર ખાઈને ૧ કહુ છું મેને
મગી ગઈ છે’

અને એ નખખડા જ ગાડી ડગવો ઘમન
ગીન ૫૦ ગી પડી

ઊતરતી ઓળખ

દિવસ લાંબા બને વિરહમાં ઝૂરના પ્રેમીના હીર્ષ નિઃશ્વાસ જેવા,
રાત લંબાય છે જેમ આવે જતાં હીપથી આપણા શ્યામ ઓળા.

લોભ ધૂળે ભરી ઓળખ તાપે તપી, રુક્ષ ફેા યોગીના કેશ સરખી,
દિવસભર આલથી નેત્રને બાળતી પીડવરણી રહે આગ વરસી.

સર્વ આબૂવણે ત્યાગીને હોય શું કેઈ વૃદ્ધા ઊભી મ્હાન વેશે,
વિષ્ણુ હરિયાળી આ લોભકા ઓહવી શુષ્ક વેરાન ને શૂન્ય હીસે.

કંક' ઝાંઝી દિશાઓ બધી ધૂધળી, વાદળાં-ભારથી હો નચેડી,
વાયુને રોકતી, ખિન્ન વહેને ઊભી હોય વર્ષાંતણી રાહ ભેટી.

માનવો, પશ્ચીઓ, ઢોર-ઢાંખર સહુ આલ પ્રત્યે રહે મીટ માંડી,
શ્યામગાં મેઘને ન્યાગવા ચાહતી તરતવી સર્વની આંખ પાસી.

ચેન દિવમે નહીં, નીંદ રાને નહીં, હર પ્રહર ચિત્ત બ્યાકુળ કરતો,
અંજને ગાળતો સેજ સેવાય ના, ઊતરતી ઓળખનો તાપ વસમો.

(‘ડમરો અને વલમી’માંથી)

—રત્નસાહ-અનિલ

ਅਰੀਆ

੧੯੦੬

ਸੰ. ੬੦੬

ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ-ਰੀਤਾਂ

ઊતરતી શ્રીધમ

દિવસ લાબા બને વિરહમા જૂરના પ્રેમીના હૃદય નિઃશ્વાસ જેવા,
રાત લખાય છે જેમ આથે જતા દીપથી આપણા રયામ ઓળા.

લોભ ધૂળે ભરી શ્રીધમ તાપે તપી, રુદ્ધ કે યોગીના કેશ સરખી,
દિવસભર આલથી નેત્રને ભાળતી થીંટવરણી રહે આગ વરસી.

સર્વ આશ્રુપણે ત્યાગીને હોય શુ કેઈ વૃદ્ધા ઊભી મ્હાન વેશે,
વિલુ હરિયાળી આ લોભકા એહવી શુષ્ક વેરાન ને શૂન્ય દીસે.

કેક ઝાંખી ફિશાઓ બધી ધૂધળી, વાદળા ભારથી હો નમેથી,
વાયુને દોકતી, ઝિન્ન વદને ઊભી હોય વર્ષાતણી રાહ જોતી.

માનવો, પક્ષીઓ, ઢોર હાખર સહુ આલ પ્રત્યે રહે ખીટ માંડી,
રયામગા મેઘને ન્યામવા આહવી તરંગતી સર્વની આજ પ્યાસી.

ચેત દિવસે નહી, નીંદ રાત્રે નહી, હર પ્રકર ચિત્ત બ્યાકુળ કરતો,
અજને માળતો સે'જ સે'વાય ના, ઊતરતી શ્રીધમનો તાપ વસતો.

(હમરો અને વૃદ્ધતી માથી)

— રસદાસ અનિલ

ସିରିଆ

୩୫-୧

୩୫-୧

ସିରିଆ ସମ୍ପାଦନା

ગ્રંથાવલોકન

*

બાંધ મહારિયા ભાગ ૧-૨ લેં ચન્દ્રવદન મહેતા, પ્ર૦ ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિર, સૂરત
મૂં બન્ને ભાગના સાત રૂપિયા

ભણીતા કવિ નાટ્યકાર ચન્દ્રવદન મહેતાની આ આપકથા 'કુમાર' મા પ્રગળ થવા
માઠી ત્યારે તેણે વાચકોમા ઠીક રસ જગાવેલો

પ્રથમ ભાગમા વડોદરાના, ત્યાથી લેખક સૂરત ભણવા ગયા ને છેવટે કોલેજ શિક્ષણ
લેવા મુમ્મદી જીપડયા ત્યા મુખીના સસ્મરણો છે શરુઆતમા તે કાળની રેવે આવમ આને
હુબ ચીતરી છે રેવે મજૂરોની માનવતા ને વિશેષ તે વત્સલતાના એ શબ્દચિત્રો બહુ
સુંદર ને સુરેખ છે તે પછી લેખક મામાને ત્યા સૂરત અભ્યાસ માટે જાય છે, ભણે છે ને
મેટ્રીક કરે છે તે કાળના સસ્મરણો ખૂબજ રસિક છે સૂરત શહેરની, મુરતી સ્વભાવની, તેની
રસિકતા અને લાક્ષણિકતાની સુરેખ, ચિત્રમા દૃઢ અકાંઈ બાય એવી છબી એમા ખેચાઈ છે
સૂરતનો રંગીન મિલાજ મમજવા એ બહુ ઉપયોગી નીવડશે, એક સૂરતી તરીકે તો
આ લખનારને એ સસ્મરણો બહુ ગમ્યા છે

બીજા ભાગમા લેખક કોલેજમા દાખલ થાય છે ત્યાથી તે કોલેજ શિક્ષણ પૂરુ કરે છે
તે દરમ્યાનના સ્મરણો આવેજયા છે તેમા કોલેજ છાત્રન, હોસ્ટેલની નિરાવી દુનિયા ક ય
લેખન, રંગભૂમિમા પ્રવેશ નાટ્યવ્યવ્થાન ને નટ તરીકે મળેલી મફતતા, ઈલા કાળ્યોની પ્રેરણા
મૂર્તિ પ્રિયવદા, વિનાહ, લગ્ન અને રેવેની આનમ આ બધુ આલેખ્યુ છે પ્રથમ ભાગ પર
લક્ષી વિશેષ છે, બીજો ભાગ સ્વવક્ષી વિશેષ છે, અને તે લેખકની વિકાસકથા બની રહે છે
રંગભૂમિમા અનુભવો અને રંગભૂમિ વિશેષા લેખના દૃઢ મતવ્યો આ ભાગમા જાણવા મળે છે

આ આપકથા આપણા અવધન ગુજરાતી આપકથા સાહિત્યમા મહત્વનો ઉમેરો કરે છે
લેખકની વિનક્ષણ પ્રકૃતિ છાપ તો એ વાચકના મન પર મૂકી જ બાય છે

લેખકની આખાંબોલી ક ઈક નાટકી પણ ખરી શેની અને જે જે વ્યક્તિના પરિચયમા
તે આવેલા તેના આલેખોના સુરેખ લાક્ષણિક શબ્દ ચિત્રો જે જે સ્થળે લેખકને રહેવાનુ
થયુ ત્યા ત્યાના, તાદાત્મ્ય સાધીને આત્મિયતા કેળવી લાગણીપૂર્વક કરેલા વાસ્તવિક વર્ણનો
વગેરે ગુણસ પરિતને કાનુ આ આપકથા રસિક ને વાચનીય બની છે

સ્થાનામ સમવાયાગ રીલા અને ચોથા અગ્રથયુ ગુજરાતી ભાષાતર મ પાઠક દનમખ
માલવણિયા, પ્રકાશક ગુજરાત વિદ્યાપીઠ અમદાવાદ ૧૪ મૂં દશ રૂપિયા

શ્રી પૂજાભાઈ જૈન અથમાલામા આગય ૨ પ્રાચીન જૈન અગ્ર થે નો છ યાનુવાદ
પ્રસિદ્ધ કરનાતુ નક્કી થયેતુ તે મુજબ મ્યાનાગ અને સમવાયાગ એ બે અગ્ર થયોનો આ
મેગો અનુવાદ છે

જૈન તત્ત્વાર્થ સંગ્રહ જેના આ અગ્ર વિશ મગનભાઈએ યોજ્ય જ કહ્યુ છે પ્રાચીન
કાળથી ચાવતા આવેલા ધર્મ કે પથને મમજવા માટે તેના મૂળ આગળ તપાસવો આવશ્યક
બને છે તે ઉપરાત અનેક મત મતાતરવાળા ધર્મોના પરસ્પર મમભાવયુક્ત સદ્ ભાવ માટે પણ
એક બીજાના તત્ત્વને મૂળ શુદ્ધરૂપે સમજવુ મહદરૂપ બને છે તે વખતે આ બે અગ્રેતુ રૂપા
ન૦ પ્રાચીન જૈન ધર્મના મૂળ તત્ત્વોના અભ્ય સમા ઠીકઠીક ઉપયોગી નીવડશે, એવી આશા છે

માત્ર જૈનોને જ નહી, પણ સર્વધર્મોના અભ્યાસીઓને પણ આ મહાઅગ્ર ઉપયોગી નીવ
ડશે કબર પાનાના આ વિશાગ અગ્રમા સ પાઠક દવસુખ માલવણિયાની જહેમત દેખાઈ આવે છે

CHIRITA

ଚିନ୍ତାଧର ଚିନ୍ତା
 ଚିନ୍ତାଧର ଚିନ୍ତା
 ଚିନ୍ତାଧର ଚିନ୍ତା
 ୧୪/୫ ୨୦୧୫

ભાઈશ્રી મણિલાલ, વર્ધા ૩૦-૫-૩૮
તમારો ત્રૈમાસિક અહેવાલ મળ્યો. તમારો ગામડામાં બેસવાનો વિચાર જોટો નથી. રવિશંકર ભાઈના મંપકમાં રહી શકાય એવું એકાદ ગામડું પસંદ કરો તો વધારે સારું.

ગામડામાં તમારો નિર્વાહ શી રીતે ચલાવવા ધારો છો ?

કોઈ જ ન સૂઝે ત્યાં સુધી કાંતવાનો વિચાર તો સારો જ છે; પણ સૂઝે એવાં બે કામો કરી શકો તો સારું. એક, આમસફાર્દનું; બીજું, ખેડત સાથે મજૂરીનું. એ બંને કામ છ મહિના કે વર્ષ સારી રીતે ચલાવશો તો તમને પ્રજા પોતાના જેવો ગણશે. અને તમને સાથીઓ પણ મળશે. તે સાથે માદાની સારવાર પણ કરી હશે, એટલે તમારા પ્રત્યે મૌની શ્રદ્ધા બધાશે. એટલે તમને અનેક કામોમાં સહકાર મેળવવો સહેલો થશે.

શહેરના કુસરકારો ગામડામાં ચાલ્યા જ જશે એમ તો ખાત્રી ન અપાય. એ માટે તો મત્સંગ જ બેઠો. ઉપાસના પણ બેઠો. બે લગ્નની જરૂર હોય તો તે કરવું બેઠો. વધારે પ્રજા ઘટે તે પૂછાવશે એ જ

કિશોરલાલનાવ મા

ભાઈશ્રી મણિલાલ વર્ધા ૩૧-૫-૩૮

તમારો અહેવાલ વાંચી રાજ થયો. પાલજી પુર સેવા સઘ પાણીની તગી ઓછી કરવા માટે જે મહેનત લે છે, તેને માટે તે ધન્યવાદને પાત્ર છે તમે પણ બહુ મારી સેવા બજાવી રહ્યા છો.

આપને હર્ષ પ્રાલજીપુર સેવા સઘ સઘ માર્વજનિક ફવાઓ તથા હવાડાઓ ફાવવા

તમારી જેવા ઇચ્છે છે, તથા તેમાં કેટલાક ફવાઓ હરિજનો માટે હશે એમ તમે લખો છો. જે ફવાઓ હરિજનો માટે નહિ હોય; તે વાપરવા માટે શું હરિજનોને બધી હશે? આપણી દૃષ્ટિએ તે ફવાઓને જ સાર્વજનિક નામ આપી શકાય, જે સર્વને માટે-હરિજનો મુદ્દા-ખુલ્લા હોય. કેવળ હરિજનોને જ બધી હોય એવા ફવા બધાવી આપવા તમારા જેવા હરિજન સેવકનો ઉપયોગ થાય એ બરાબર લાગતું નથી. તેથી મારો અભિપ્રાય છે કે પા-મે મધના આગેવાનોને સમજાવવા બેઠો. કે કોઈ પણ સાર્વજનિક ફવાનો ઉપયોગ કરવાની હરિજનોને મનાઈ ન હોવી બેઠો. હરિજનોના ખાસ ફવાઓ જુદા હોય તો થે અને તેમ કબૂલ કરે તો એ કામ માથે લો. તેમા વાધા જેવું નથી. એ ન કબૂલ કરે તો એ કેવળ હરિજનોના ફવા, તથા જે ફવા હરિજનો માટે ખુલ્લા રાખવાનું કબૂલ કરે તેટલાનું કામ માથે લેવું.

આમા પાલજીપુર જેવા મધ પર દોષ કે બળાત્કારની વાત ન અમજવી પણ નાર્વજનિક માધનોના ઉપયોગમા કોઈ પણ માનવને પ્રાંત બધ હોવો એ અન્યાય છે એવો પ્રચાર કરનાર માલુસ એક બાલુથી એવો પ્રચાર કરે અને બીજી બાજુથી એથી બિલટી રીતે મદદ કરે તો તે દબ થાય, માટે એ કામ કરાય? એ વિચારવાનું છે. એ તો જેમ એક અર્ધાનંદનો કાર્યકર્તા સાથે સાથે મિલના કાપડની દેરી પણ -કરે તેના જેવું છે.

જે જ કુટિયા હોય, એ જ કિશોરલાલના વ. મા

બહુ સાહિત્ય બોલતો પણ તે પ્રમાણે કાર્ય નહિ કરનારો પ્રમાદી પુરુષ, પારકી ગાયો ગણતા ગોવાળની પેઠે, શ્રમજીવજનો લાગીદાર થતો નથી

અહીંયાં કહી પણ વૈરથી વૈર રામતું નથી, અવૈરથી-પ્રેમથી રામે છે; એ મનાતન ધર્મ છે.

૨૦ મે, '૪૩

આજે બાપુએ મીંગળદેવને સેતાન અને બગવાનની વાત કરતા નીચે લખેલી વાત કહી

સેતાન કોઈ વ્યક્તિ નથી એ એક મિદ્ધાન છે—મત્યનો અભાવ છે એ જ રીતે ફેવી શ્વિન મત્યનો મિદ્ધાત છે એવા માટે એ જીવન આપનારી છે, જીવન છે, બ્રહ્મા છે મત્યનો અભાવ મરેલી સીજ છે, પણ જેમ કોઈ વખત શમમા પણ ચેતનનો ભાગ થાય છે તેમ આ પણ માણસને બ્રમમા નાખે છે, માયાથી બ્રમિત થયેલો માણસ આ મરેલી સીજની પાછળ ફોડે છે અને એ જ જીવનનો હેતુ છે એમ માને છે

શામ કહે છે અને હું પણ માનું છું કે મતયુગમા પહેલ્યતા પહેલા કમીયુગ અથવા સેતાનના યુગમાથી પમાન થવું પડે છે આને આપણે કમીયુગમાથી પમાન થઈએ છીએ એમા શકા નથી નના યુગનું પ્રભાવ આપણે મા જીવનમા ભલે જોઈએ કે ન જોઈએ પણ મતયુગ આવ્યા પિના રહેવાનો નથી અને એને લાવના માટે આપણે જીવે છીએ તમ જ મહેનત કરીએ છીએ એવી મદ શ્રદ્ધા આપણે માટે પૂરતી છે

૩૦ મે '૪૩

મે (મીરાગહેને) બાપુને પૂછ્યું કે, ઈશ્વર વિશે જે લોકોના વિચાર કાઝા છે તેમને કેવી રીતે મદદ કરી શકાય? મારે એવો ખ્યાલ છે કે તેમને ધર્મની રૂઢિબદ્ધ વાતો ન કહેવી જોઈએ, એને બદલે મીઠીમાલી ભાષામા પરમ શાતમાની વાત કરવી અને જે આદરોને (વે આપણે શ્રદ્ધા નખતા હોઈએ તે પ્રમાણે આપણે જીવન ઘડી તેમની આગળ જીવતું તમનું દૃષ્ટાંત રજૂ કરવું જોઈએ

બાપુએ જવાબ આપ્યો તારે પરમ શાતમાની વાત કરવાની કશી જરૂર નથી મારે

દૃઢ વિશ્વાસ છે કે મત્ય આપણે જામ કરે છે મત્ય જ પરમાત્મા છે તે હમેશા મોજૂદ હોય છે અને પ્રત્યેક જીવમા કાર્ય કરે છે એવે માણસ એ લોકોના વચ્ચે પોતાનું જીવન આદર્શ ગણે અને તેની જરૂર પ્રમાણે નેના કરે લખવાવાચવાની અને સામાન્ય ગણિત નજીવાની પણ કિમત છે એવા માટે નિશ્ચય લોકોના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવી એ એક ખામ મેવા છે એ મેવા કરવાનો ભલેવા ગતિવાઓનો ધર્મ છે બાકી, આપણા જીવનમા મન્યાર્થ હોય તો એની અમર આપોઆપ એ લોકો પગ થશે જે ઈશ્વર અથવા સત્યને શોધે તેને તે મગી ભય છે આપણે ઈશ્વર અથવા આપણી આમપામના લોકોથી વધુ જોગખતા હોઈએ આજાબતમા કમી પાતરીપર્વક કહેવું મુશ્કેલ છે તો આપણે તેમને વધુ આપી ગરીબો, કેમ કે, તે મહેન્ટે આપણી પામેથી તેમને મળશે

૧૦ જૂન '૪૩

નિશ્ચય લોકોની મેવા કરતી વખતે તેમને જ્ઞાન આપવાનો હરકનેા ધર્મ છે જે માણસ વાચી નથી શકતો, લખી નથી શકતો, અરવાળા કે બાદ નથી કરી જાણતો તે ઘણી જાણતોમા અજાન મહે છે પણ લખવાવાચવાના અને ગણિતના જ્ઞાનથી તે પોતાનો ઉત્તરો તર વિકાસ કરે એનો એ અર્થ થાય કે હું તેને લખવાવાચવાનું શીખવું ત્યારે જ્ઞાન વધારવાની તેની ઇચ્છા તીવ્ર થાય એ રીતે મારે તેને શીખવવું જોઈએ માળા ફેરવી અને મૂઠી દીધી એવો મારે માટે મવાલ જ ન હોય એને લખતાવાચતા શીખવવામા તેના મવાગી વિકાસ સાધવાનો મારો આશય નથી મારા શીખવવાથી એની આર્થિક સ્થિતિ સુધરે તો ઘણી મારી વાત છે, પણ મારો મૂળ હેતુ એના આત્માનો વિકાસ કરવાનો તથા તેને

માટે તેને ભૌતિક સેવા કરી તેની પાસે પહોચવાનો છે. તેનું શરીર તેની આગળ છે, પણ તેના આત્મા તે હજી ઓળખતો નથી રોજરોજ જેમજેમ તે મારી સેવા સ્વીકારતો જશે તેમ તેમ તેના મનમાં જિજ્ઞાસા બળશે કે મારું પોતાનું જીવન કેવું છે?

પછી તે મારા ભૌતિક જીવનની પાછળ કંઈક છે એ જાણે ત્યારે તે વિચારશે કે, કોઈ કોઈ વાર હું આખો બધ કરીને અને આસન લગાવીને શા માટે બેસું છું? આ જિજ્ઞાસાને વશ થઈને તે મને પૂછે કે આ બધાનો અર્થ શો? ત્યારે હું તેને એ કહું એ જાણી તેના પર શી અસર થશે એની ફિકર મારે કરવાની

ન હોય. આત્માનો બાળતમા દબલ કરવાનું મારું કામ નથી હું કોઈ માણુમની આગળ બેસી રહું છું ત્યારે મારા હૃદયમાં ઈશ્વર જેટલા પ્રમાણમાં વિરાજમાન હશે તેટલા પ્રમાણમાં મારી માનેની વ્યક્તિમા પણ પ્રવેશ કરશે. મારો ધર્મ તે સ્વીકારે એવો મારો હેતુ નથી મારી મારફતે તે ઈશ્વરના દર્શન કરી શકે એ મારો હેતુ છે. ઈશ્વર મારા હૃદયમાં વિરાજમાન હોય અને મારા રોજે રોજના, કાર્યોમાં હું ખરેખર તેને વ્યક્ત કરતો હોઉં તો જ એમ થઈ શકે

(‘આપુની કારાવામની કહાણી’ માથી)

*

એક પ્રતિષ્ઠિત હિન્દી ભાઈ વિલાયત જના હતા ખાડની અછતને કારણે મજન માખજધી કતી ને તથા મર્યાદિત પ્રમાણમાં જ મૌને ખાડ મળતી એ ભાઈ પેટીઓ ભરીને માથે ખાડ ને મિઠાઈઓ લઈ ગયા

લંડન પહોંચ્યા ને એક હોટેલમાં બિનચા સામાન હોટેલમાં મૂકાવી નજીકના ઉપાહાર ગૃહમાં આ પીરા ગયા વેઈટર આ લાગ્યો તે સાથે ખાડની બે ટીકડીઓ પણ મૂકી ગયો. પેલા હિન્દી ભાઈ તો ગળી ચાહુ પીવાના ચોખીન હતા એમણે વેઈટરને પૂછ્યું, ‘બસ આટલી જ ખાડ?’

‘હા હા મર અહીં એટલું જ આપવાનો કાયદો છે’ વેઈટરે કહ્યું

‘અરે ભાઈ, થોડી વધારે લાવી આપ’

‘માફ કરજો સાહેબ, હું લાચાર છું’

પેલા હિન્દી ભાઈએ ગજવામાંથી પૈસા કાઢ્યા ખાડમાં અને કહેવા લાગ્યા ‘હું વધારાના પૈસા આપવા તૈયાર છું, પણ તું મને ખીજ થોડી ખાડ લાવી આપ!’

વેઈટર તો આકુળ વ્યાકુળ થઈ ગયો-આ ભાઈને શી રીતે મનજવવા! ઉપ ગથી વળી લાંચ આપી લલચાવે છે!

નજીક જ એક અંગ્રેજ જેઠો જેઠો ચાહુ પીતો હતો તેણે આ રકજક લાલગી એનાથી એ સહન ન થયું પોતાને મળેલી ખાડની બે ટીકડીઓ લઈને હિન્દી ભાઈને આપતા કહ્યું: ‘હો આ ખાડ!’

હિન્દીએ આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું ‘પણ તમે શું કરશો?’

‘હું એક સ્વિસ ખાડ વિના ચલાવી લઈશ પણ કૃપા કરી એક પ્રમાણિક માણની નીતિ ન જગાડો.’ અંગ્રેજે નમ્રતાથી કહ્યું

પેલા હિન્દી ભાઈ ઘણા શરમાયા. મળી હતી તેટલી જ ખાડથી ચલાવી લીધું. અને પછી પોતે ન્યાં બિતર્કી હતા તે હોટેલમાં જઈ પોતે સાથે લાગ્યા હતા તે બધી ખાડ અને મિઠાઈ આમપાસનાં બાળકોને વહેંચી દીધી!

*

બગાજની ભૂમિ પણ શરીરોથી ભરી
ભરી હતી

૧૮૨૮ના ઇતિહાસને ચૂલ્કા પૃષ્ઠે ઝગ
ડળતા એ અસહકારના ગાળામારા જ્ઞાતી કાવ
તગના આરોપ મર જતીન, નામની એક
બગાજી બચ્ચિત્તને પકડી લાહોરની જેલમા
ગપત્રમા આવી એ બચ્ચિત્ત પ્રખર વિચારક હતી
તેણે પોતાની માથેના કદીઓ અને જેલની
બાબતોની માહિતી મેળવવા માટે તે વખતમા
ઢેરીઓ પ્રત્યે જગમે મારુ વર્તન હાખવવામા
આવતુ ન હતુ પચીસ રૂપડી પગાર ખાતા
મામાન્ય પોલીસથી માહીને ન્યાયાધિશ
સુધીના માણસો જગજગ કાળસર અપમાન
ગત યોગક પણ જેવો તેવો-અધ બાકેલો
થા-આપવામા આવતો ને તેના પ્રમાણમા
કાળી મજૂરી રાવવામા આવતી કુદરતી હાજતો
માટે પણ યોન્ય બ્યવસ્થા નહોતી એક યોગ
ડીમા મમય નહિ એવો ઢેરીઓ ડેલીક વાર
ભમનામા આવતા ને જે યોગડીમા તથાને
નખવામા આવતા તેની શીતો પર મેવાળ
ને પોનાણમા માકડ, ચાચક, વાદા જેવી ઘણી
નાની નાની છવાતોનો પાન ન હતો આ બધુ
તેના તન તો કમકમારી છિપણ તેને થયુ
કે જરૂર આ પ્રત્યે નગરુ ક્યાન દોગુ
બેઈએ ને આમા અવશ્ય ફેફસા થયો બેઈએ
બધાને એ જ અજ્ઞ ન મૂડતા શુનાઓ પ્રમાણે
કેરીઓનુ વર્ગીકરણ હોવુ બેઈએ વગેરે 'એણે
એને અમલમા લાવવા એક કડક અજ્ઞ સર
કાર પર વખી નાખી ઘોડા દિવમ પછી એ
રખતની તુડમીનજી મરકાગનો જવાળ આગ્યો
કે, 'એણે ડગુ નહિ થાય તમને કેતા નોતરુ
આપે છે કે તમે શુના કરો હવે પછી આવી
ેઈ પણ વાત ગઠનારને સખત શિખા કરવામા

આવશે' વગેરે

એ ચબરાક યુવાને ઘણી મથામણ કરી
પણ ડઈ ન વળ્યુ તેને લાગ્યુ કે 'આમ અજ
છઓ ને (વન તિઓ કયે' આ મરકાર નહિ માને
એના માટે કેઈ અનેરો માર્ગ જ લેવો પડશે '
વિચાર કરતા એને પૂ જાણુછની નીતની પ્રેરણા
થઈ અહિમાતુ અમોઘ શસ્ત્ર વાપરતા જ મર
કારના મર્વ હાથયારો હેડા પડી આપણને
મિલ્દ મળશે એ એને અપ્પટ દેખાયુ ને એણે
ઉપવામ શરૂ કર્યા

અનાજ વગર એક ૮૦ પણ ન થવાયે
એવા આ યુવકે અનાજને બધાની નવાઈ વચ્ચે
તિનાજવિ આપી યુવાનની શાંત ક્ષીણ થતી
આવી નૂર હણાતુ આજુ ને આખરે શરીરમા
હાડયામ મિવાય કઈ જ રહેવા ન પામ્યુ
એના ગુલાબી ગાલમા મોપારી સમાય એ રડા
ખાડા પડ્ય પણ એ વીરે શ્રીધેવી ટેક ન છોડી
તે ન જ છોડી

હસ નહિ, વીસ નહિ, પચાસ નહિ, બાસઠ
બાસઠ દિવમ સુધી અવિરત ઉપવાસ કરતા
એ વીર-વીરોના આત્મા-જેલના સકુચિત
વિસ્તારમાથી મહાય માટે સુન્નિતે મેળવી ગયો
ત્યારે કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી ને દ્વાન્કાઈ
આસામ સુધી અધુ પ્રવાહ વહી હતો

એ તો ન કરી શક્યો, પરતુ હેડના ઢાન
હેતે હેતે વિચારો વહેવડાવી પ્રત્યાઘાની પક્ષના
હૈયા પીગળાવતો ગયો ખુદ-ન્યાયાધિશે એના
અખૂર ઈર્થની પ્રમશા કરી ને ને ત્યારથી
જે નમા ઢેરીઓના યજ્ઞ વિલાગ પડ્યા, જે આપણે
વર્તમાન ભારતવર્ષમા બેઈએ છીએ કેરીઓના
જુ મ અને અગવડોની કઈક અરેકમી થઈ
એવા એ શહીદ વીરને જરૂર એક અજલિ
આપવી ઘટે !

ભવે સસાર ખારે છે જીવન ખારુ નથી મારુ,
મરિતામા મમદર દ્વાર કઈ લાવી નથી શકતો ! - આનન

જ્યારે અંતરની ઉમેદ જાગે છે

(એક આપકર્મી વિદ્યાર્થીના પત્રો)

પૂઠ શિવાભાઈ લડન તા ૯-૪-૫૫
નમસ્તે મારો એક પત્ર ગયે મહિને મળી ચૂક્યો હશે તેનો પ્રત્યુત્તર મળતા પહેલા જ મારો ખીન્ને પત્ર પણ અહીંથી રવાના થાય છે. ગયા પત્રમા કેટલુંક અઘટિત લાગે તેવું પણ હતું પરંતુ તેમા એવું ઈરાદાપૂર્વક લખવાનો વિચાર ન હતો. મારા સામાન્ય નિયમ મુજબ હું જેટલું જાણું તે મારે તમને જણાવવું રહ્યું છપાવવું ન છપાવવું એમા મારે ઈર્ષજ કહેવાતું નથી સર્વ હકક તમને સ્વાધીન છે એટલું જ નહિ પણ મારા પત્રની ટીકા પણ તમારે કરવી ઘટે તો અચૂક કરવી મારે એટલું જ કહેવાતું કે હું કોઈ પણ રીતે અહીંની સારી બાબત કે નરસી બાબત એવા જતો નથી અકસ્માત જેટલું જાણી શકાય તેટલું જ હું જાણું છું ખરું એતા મારો ઈરાદો મારા અભ્યાસ ઉપરાંત કશું જ એવા જાણવાનો નથી જે કંઈ જાણવા મળે છે તે માત્ર ફેક્ટરીમા કામ કરતા કરતા વાતચીત દરમિયાન મળે તે જ નામાન્ય રીતે ન જોલણ પડે તો સાડુ એવું મારું વલણ હોય છે કારણ કે હું એક કર્મયોગ કરી ગયો છું એવી મારા મનમા ભાવના લાગત કરવાનો પ્રયત્ન કરું છું અને ગીતાની ભાષામા 'યોગ કર્મયુઃ કૌશલમ્' હોવાથી પૂરેપૂરી કુશળતા અને શક્ય તેટલી ઝડપથી મારું કામ મવાનું આડથી સાજના છ મુખી સતત અવાજ આપે છે મારે આત્મલાધામા નહિ પડવું જોઈએ પણ એટલું કહ્યા વિના નથી રહેવાતું કે એક વખતનો વાતોડયો જીવ દિવસે દિવસે નૂક જતો જાય છે જેમજેમ જીવ બધ ઘટી જાય છે તેમતેમ મન વાતોડાયું થતું જાય છે

મન દરમિયાન મૂકે અને ભુદ્ધિ એનો છેદ જોડાડી દે કેઈ વખત ટેકો આપે અને કોઈ વખત પોતાની જ યોજના પ્રમાણે કામ લે આ પદ્ય મહાભૂતોના મેદાન પર કોઈકોઈ વખત તો ભયકર ઝુલ્મ ચાલે છે ગમે તે થાય પણ એ બધાની અસર મારા કામ પર ન થવી જોઈએ એના બે કારણો છે એક ભૌતિક અને બીજું આધિભૌતિક (૧) કામમા ઘટાડો થાય કે બગડે તો ભોમનો ઠપકો મળે અગર નોકરીમાથી પાણીયુ મળે (૨) કર્મયોગ જેને કહ્યો તેવા યોગમા ભગ ન પડવો જોઈએ યોગમા ભગ પડે તો સાધના પૂરી થાય નહિ અને તેનું કૃણ યોગ સિદ્ધિ મળે નહિ મારી સિદ્ધિની ગણતરી એવી છે કે જીભની જેમ મન પણ ઝુલ્મ મુજબ મૂકે થઈ જાય તેવું થવું જોઈએ વળી આવો યોગ સાધના કરવાનો અનસર ફરી ફરી ક્યારે મળશે?

હવે પદ્ય મહાભૂતોના મેદાન પરથી લડનના મેદાન પર આવું છું અહીંના લોકો દુનિયામા કેળનાયેલા ટોચના ગણાતા લોકોમા થાય છે કારણ કે આ દેશ વિજ્ઞાનમા અને કેળવણીમા ખબ જ આગળ વધેલાઓમાનો એક છે આપણે ત્યાં નાત જાતના પૂમ જ ભેદ ભાવ છે એમા શકા નથી અહીં એવું હશે કે નહિ એવો પ્રશ્ન મને ઘણી વખત ત્યાં હતો ત્યાં થતો હતો ત્યારે એવું જાણવા મળેલું કે અહીં કોઈપણ જાતના ભેદ ભાવ વિન ની મુધરેલી દુનિયા વને છે પણ 'કાગડા બધે જ કાળા' એ કહેવત મુજબ અહીં પણ નજર ચડે તેવો એક ભેદભાવ અતિ પ્રચલિત છે આપણે ત્યાં જેમ ડિ.કુ. મુસવમાન એ દેખીતી

જુદાઈ છે તેમ અહીં જ્યુ અને અગ્રેજ એવો મહાન ભતિસેદ છે અને પ્રભ સેકડો વર સોથી અહીં માથેજ વમે છે છતાય એક ખીલ પ્રત્યે વાધ અને બકરી જેવું હેત રાખે છે જ્યુ લોકોના હાથમા મોટા ભાગના વેપાર ધધા છે અગ્રેજ પ્રભ તેમને ત્યાં વેંડુ કરી ખાય છે વગી જ્યુમા મન આપજુ મારવાડી વાણિયામા મામા માસીના હોય તેટલુ મગતાપણુ છે. ગમે તેમ હોય પણ બન એક ખીલને બળખામણા લાગે છે

‘જ્યુ’ પ્રજાના કેટલાક તહેવારોમા આપણા તહેવારોની જેમ ઉપવામ પારણા વિગેરે હોય છે અગ્રેજ તહેવારોમા ઉપવાસ જેવું કંઈ સુધી બાણવા મળ્યું નથી

બૂત પવિત અને ભદુ મેરીનિયામા આ લોકો પણ મારી રીતે માને છે અહીં ‘Indian rope trick’ દોરીનો જદુ ખૂબ બાણીતો છે એ શુ છે કહે છે એ કોઈ બાણતુ નથી પણ એ હિંદુમા થતો એક જદુ છે એમ આ લોકોનું માનવું છે

અહીંનો એક અગ્રેજ તહેવાર આપણી હોળી ધૂંગેરી જેવો જ છે એનું નામ ‘ગાય ફ્રાકમ’ એની વાત આવી છે ઈ.મ ૧૬૦૫ના નવેબરની પાચમી તારીખે પાર્લામેન્ટ કૂકી માળવાનું એક લાયકર કાયદર ધધુ હતું પણ તે પકડાઈ જવાથી નિબંધ ગયેવું ગાય ફ્રાકસ નામના એક માણસને એના ગુના સર ખાગી મુકવામા આવેલો ત્યાંથી ૨૨ વર્ષ નવેબરની પાચમી તારીખે પોળે પોળે એના પૂતળા બનાવી ઠોકરા એને બાળે છે એ દિવસ આવતા અગાઉ અઠવાડિયાથી છોકરાઓ પૂતળા તૈયાર કરી એને માટે પેની પેની આવતા જતા પાસેથી માગી પૈસા લેવા કરે છે ‘Penny for gory please’ એ એમનું વાક્ય સવારથી સાજ ગુન્યા કરતું હોય છે તા ૫ મી એ સાબે ઠોકરા એ પૈસામાથી ઉત્તણી કરે છે અને પેલા પૂતળાને ખોળી ખોળી બાળે છે

તહેવારનું ગમે તે મહત્ત્વ હોય પણ મે

એક વસ્તુ જોઈ તે પ્રમાણિકતા નાના નાના છોકરા લેના થયેલા નાણાનો પ્રમાણિક હિસાબ રાખે છે એટલું જ નહિ પણ એક વખત પેની મળ્યા પછી ખીલે દિવસે તમે આપવા પ્રયત્ન કરો તો ધડ દધને ના પાડી દેશે કહેશે, ‘તમે તો એક વખત પેની આપેલી’ જે દેશના નાના બાળકો જે આવતી કાલના નાગરિકો છે તે જ આટલા પ્રમાણિક હોય તે દેશ દુનિયામા આગળ કેમ ન હોય! આપણે ત્યાં આવું ક્યારે થશે? આપણે ત્યાંની કોલેજમા ચાલતા ગોટાળા વિશે મે સાલજ્યુ છે કે જે સેક્રેટરી થાય તે સમૂહના નાણામાથી ગમે તેમ ઘાલ મેલ કરી વરમ દિવને પોતાના એક બે સૂટને ખર્ચ અવશ્ય કાઢી લે કુળવણીની ગમ્યધી માથી જ મારી ખાવાની વૃત્તિ જોર કઠતી હોય તો આગળ જતા એનું શુ થાય? કહેવત છે કે ‘તીરથમ પાપ બધ’ પણ આ તો તીરથ મા જ પાપ થાય તે કેરી રીતે અને કયા બધ?

અહીંનો ખીલે સદ્ગુણ એ મત્ય બોલવું એનો અર્થ એવો નથી કે અહીં કોઈ જુદું બોલે જ નહિ પણ મોટે ભાગે લોકો સત્ય વક્તા હોય છે એમા શકાને મ્થાન નથી એટલું જ નહિ પરંતુ મે એના લોકો જોયા જેને જુદું શી રીતે બોલવું તે જ નથી આવ કતું બિલકું અસત્ય બોલતા ગભરામણુ થાય અને એ ગભરામણુમા જેવું હોય તેવું જ બોલી દે આનું એક કારણ એ બાણવા મળ્યું છે કે તેઓ માને છે કે સત્ય બોલવાથી ટૂકમા પતી બધ છે જ્યારે અસત્ય બોલવાથી ટટા ફિસાહ અને દુ ખ વર્ષે છે. ખીલ વાત સત્ય બોલવાથી શુ થશે એની એમને પરવા નથી મત્ય વદવાથી મિત્ર દુરમન થઈ જશે તો દેખા બધગા એ એમનો સિદ્ધાંત હોવાથી અસત્યના છોડા પાણીમા તેઓ ઉતરતા નથી! અસત્ય બોલનારને તેઓ ધિક્કારે છે

આવી પ્રભ ખુબાર થાય છે દારૂમા, જુગા રમા અને મોજશોખમા આ યત્રના દેશમા જુગાર પણ યત્રોથી ગમાય છે જીતનારને ઈનામ

યત્રોથી જ મળે છે અને હરિકાઈ બ્યુહમા
તો ઘેરે ઘેરથી નાણાનો ધોધ વહી જાય છે
જે કે એકવીસ વરસની નીચેના માટે મનાઈ
છે એ ઉપરાંત સરકારી કાયદાઓ એમને
રોકવા પ્રયત્ન કરે છે છતાં ય એ કાયદાઓ
વ્યક્તિગત બાબતમાં વધુ પડતા આડે આવતા
નથી સ્વતંત્રતા એ એમનો જન્મસિદ્ધ હક્ક
છે હિંદુ જેવો વિશાળ દેશ દોઢસો વરસ સુધી
શુલામ રહ્યો એ અડીના મજૂરને મન પણ
આશ્ચર્યની વાત લાગે છે તેઓ કહે છે કે
અમારાથી દોઢ કલાકની શુલામી પણ સહન
ન થાય તો તમે દોઢસો વરસ શી રીતે શુલામ
રહી શક્યા! તમે શુલામ રહ્યા તેમા અમારો
રશો જ વાક નહોતો તમારે વાકે જ તમે
શુલામ રહ્યા એવું કેટલુંય માન્યવાનું મળે છે
લોકો અર્થિકને દેવાય તેટલી ગણેા દે છે
અને એનું શાજનાયુ એ લોકોને મન ઉત્સવનો

દિવસ દોઢ તેવું વાતાવરણ જળાતુ હતું !
સાથે સાથે એના વારમદાન ઇતનને મારી રીતે
વળાણે છે આવી છે અહીંની જિહતી વાતો
વધુ તમારા પ્રત્યુત્તર પછી
ત્યાથી માગ પિતાજી ગાડા નાણા મોકલ
વાના હતા તેમનો પત્ર આવી ગયો કે જે
નાણા મને મોકલવા ઘરમા રાખેલા તે બધાજ
થોડા ઘરેણા ગાડા અને કપડા લતા માથે ચોરાઈ
ગયા છે મને લાગે છ કે જે થયું તે સારું જ
થયું કાળજી કે 'જગ મા ઘરનું કઈ જ ન ખપે
એવું નક્કી કરીને નીકળ્યા પછી લેવું એ
પાપ જ ગણાય કુદરતે ચોરને પ્રેરલા આપી
મને વ્રત ભગના પાપમાથી બચાવ્યો તે બદલ
કુદરતનો જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો ઓછો
ની મગનલાઈની તબિયત સારી થઈ ગઈ
હશે અમદાવાદ થી ભાઈદામ નિ ને યાદ વદન
મહુ કેઈને યાદ અરવિદના પ્રભામ

વર્ષો પહેલાં ગુજરાતમાં એક વાણિયાએ એક વિશાળ મંદિર બાંધવાનાં શરૂઆત
કરી તે મંદિરનું બાંધકામ જોવા એક રાજા આવ્યો તેને તે ગમ્યું અને મંદિર
બાંધવાનાર વાણિયાને કહ્યું 'આ મંદિર બાંધવામાં તું થે મદદરૂપ થવા છ-છ છ
મોલો હું આ મંદિર માટે શું આપું ?

પેલા વણીક શ્રેષ્ઠીએ રાજાની માગણી ન ચોટા મમય વિચાર કરીને કહ્યું
'રાજાજી! આ મંદિર બાંધવા માટે પથ્થર ચૂનો, માટી ઇત્યાદિ મામાન ગાડાઓમા
ભરાઈને આવે છે તો એવા ગાડાના પેડામા પૂરવા માટેનું તવ તમે આપને

રાજાને તો વાણિયાના બોલ હાડોહાડ લાગ્યા આ વાણિયો શેખી કરે છે! એ
પોતે આખું મંદિર બાંધાવે છે અને મારી કિમ્મત માત્ર ભાર વહનાર ગાડાના પેડામા
પૂરવાનું તેલ આપવા જેટલી જ કરી! તેણે કશું કહ્યું નહીં ને હા પાડી આવતો થયો

પેલા મંદિરનું બાંધકામ તો વર્ષો સુધી ચાલ્યું, રાજાને તો એવી કંઈ પના
નહીં એને તો ગાડાના પેડામા પૂરવાનું તેવ પડું પાડવાનું થે છેવટે, એના જલ
બહારનું લાગ્યું અને ત્યારે જ માત્ર તેવની માગણી કરનાર પેલા વણીક શ્રેષ્ઠીનું
હડાપણું તેને સમજાયું

નીતિ અને ધર્મ એક જ અર્થના શબ્દો છે ધર્મશૂન્ય નીતિમય જીવન રેતી
પર બાંધેલા ઘર સમાન છે અને બિતરહિત ધર્મ એ કચીર જેવો છે નીતિમા
મત્ય, અહિંસા, અને પ્રહસ્યર્થનો સમાવેશ થાય છે મનુષ્યબલિએ કેળવેલો એકે એ
ગુણ આ ત્રણ પ્રાથમિક ગુણો સાથે મબધ ધરાવે છે ને એમાથી જ જિતરી
આવેલો છે એમ કહી શકાય અહિંમા અને પ્રહસ્યર્થની ઉત્પત્તિ પણ મત્યમાથી છે,
ને મત્ય એ મારે મન પરમેશ્વર છે

—ગાંધીજી

આર્જવનો મૂળ અર્થ છે મરજતા સંસ્કૃતમાં પ્રીધાને મૃદુ કહે છે મૃદુ પરથી આર્જવ શબ્દ થયો તે દાવ-પેચ, ધૂર્તતા, અને કુટિલતા આર્જવના વિરોધી છે

આજકાલ આર્જવનો અર્થ નમ્રતા થઈ ગયો છે જે માણસ સીધો છે, છપ્પો-પળે નથી જાણતો અથવા જે એને નથી ગમતુ એમાં ધમકાને છાગે નથી હોતો એ પછી જ આર્જવનો અર્થ નમ્રતા થઈ ગયો છે

જેણે પોતાનો કોઈ ન્યાર્થ બિદ્ધ કરવો નથી એની બુદ્ધિ સરળ નહોતી છે જે અજ્ઞાત થતુ છે, સૌતુ ભતુ ચાહે છે, એની પાસે પક્ષ પાત નથી, એનો વ્યવહાર કુત્સિલ હોવાતુ કોઈ કારણ નથી

જે વેડો ઉચ્ચનીતિનો ટોડખાસ આગ્રહ નથી ગણતા, પણ સામાજિક ચતુરતાના નાગ અનુભવી છે એ લોડો પણ અનુભવના ન્યાયાગ્રે હો છે કે મળતાથી જ જીવનમાં મફતતા મળે છે અને ઉન્નતિ થાય છે

જે લોડો ધૂર્ત હોય છે, એ એમ માને છે કે આવામાણથી જો લોડોને ઠગીએ તો સડે લાઈથી ન્યાર્થ માધી સમય અમુક અંશે એ માથુ છે, પણ ચાનમાણ છેવળ સુધી સાચ

નથી આપતી એક જાણીતા અમેરિકને ઠીક કહ્યું છે કે, તમે સૌને થોડા સમય સુધી ઠગી ગકો, થોડા બુદ્ધ લોકોને હમેશા ઠગી શકો છો, પણ દરેક લોકોને મદદ માટે ઠગી શકો નહીં

આર્થિક વ્યવહારમાં, સામાજિક મબધમાં અને ગજનીતિમાં મળતાથી જ સફળતા મળે છે અને સતોષ અને શાંતિ તો તેના વિના મળી શકતા જ નથી

પરંતુ દુનિયાનો વ્યવહાર એટલો સરળ નથી, દુનિયામાં એના ઘણા માણસો પડ્યા છે જેમને ધૂર્તતા પર જ વિશ્વાસ છે એવા લોકોથી જયવા માટે સાવધાન અને સતર્ક રહેવું જરૂરી છે પોતાની તરફથી બિવકુન મરજતા અને બીજાની કુત્સિલતા ઝાળખાની માનધાની અને બુદ્ધિમતા બન એક માથે હોવી જોઈએ

જે સત્યનિષ્ઠ છે એનો અનુભવ છે કે તીવ્ર સત્યનિષ્ઠાની માથે અમત્ય ધંપુ રહી શકતુ નથી મજા વ્યક્તિ માથે કુત્સિલ વ્યવહાર થોડા જ સમયમાં ઉઘાટો પડી જાય છે અને સત્યનિષ્ઠને સત્યનારાયણ દરેક હાલતમાં બચાવી લે છે મરજતા અથવા આર્જવ એક આધ્યાત્મિક ગુણ છે એની પૂરી શક્તિ આજ મુઘી કોઈએ ઝોળી નથી સત્યનિષ્ઠા અને મળતા સાથે ધંધરના આશીર્વાદ મળી જાય છે

*

રેવેંટ એક માથે દેશભરમાં આહોવાન બાજુ હતુ અને કેટલેક રથોને હાંસક મનાવો પણ બન્યા હતા તે વખતે પોનીનો ગમે તે નિદોષને પકડીને કેસ કળતી નાંકમાંના રોશને પાગ ઉખેડના માટે એ ખેડૂતને પોલીસે પકડ્યો એના ધરમાં જાપત કરીને મુઆમલ તરીકે ચાપીએ ફરવવાના પાના પોનીસે કળે કર્યા પાત એમ હતી > પના ખેડૂતે પોતાના એતરના ફૂવા પર એન્જિન પપ મૂકેલા હતા તેના એ પાના હતા આ કેસમાં સરદાર બચાવ પથે હતા કેસ ચાલ્યો ત્યારે સરદારે પેવા પાનાઓ વડે રેવેના પાગની ચાકીએ ફરવવાનો આગ્રહ કયો જન્ને એ પ્રમણે હુકમ કયો પણ એકે પાનુ પેની પાટાની ચાકીને લાગે જ નહીં કેસ કરના આધિકારીએ તો કાપો તો લોહી ન નીકળે એવા ફિકકા પડી ગયા મજદારના દીર્ઘ દિગ્ધિ પેવો ખેડૂત નિદોષ છૂટી ગયો

સહાય ગાનતાન અને સુગ ધીંદાર પદાર્થોથી ભરેલા રહેતા મહેલનુ વાતાવરણ આજે ઉત્તર અન્ય હતુ !

બહુ મોટા પથ નહિ અને બહુ નાના પથ નહિ એના એક ચોરડામા નગરશઠ, દફતર નવેશો, સૂરીઓ અને અવાના અવતાર મમા શેખસાહેબ ગભીર નુખે મઠ હતા એમની વચ્ચે એક સાદા બિંદાના પરત્વિયાને અદેવીને એક પુરુષ બેઠો હતો ઈશ્વરની સાથે સબધ બાધવા મથતો હતો તેમ તેની વિશાળ આંખો બિંદાયેલી હતી તેનુ મસ્તક સહેજ નમેલુ હતુ તેના મુખમાથી બંદગીના આછા આછા અનુભવો હતા એના પર ક્રાન્તિ પથસંચેવી હતી એના આખના પોષણ હેઠળથી આમુના રક્ત નીકળતા હતા સૌની નજર તેના પર મઠાઈ હતી સૌના મન બ્યાકુલ બન્યા હતા આરે તરફ બચકર શાન્તિ છવાઈ હતી.

એ હતો મુજકેશશાહ અમ તાદશ્ય રહેલી ગાદીને શોભાવનાર બહો બાદશાહ પ્રભાહિત એને હેયે વચ્ચે હતુ પ્રભ એના અમલદર મિયાન મુખી હતી વેપાર-રોજગાર સારી રીતે ચાલતા હતા અનીતિનુ પ્રમાણ સહેજ ઘટયુ હતુ હિન્દુ અને મુસલમાનો ધર્મઅનુભૂતીને એક ખીજને બેટતા થયા હતા ત્યા તો કુદરત રૂઢી વર્ષાએ રીમામણ લીધા નહી અને નાળાએ પાણી શોષી લીધા લીધા છમ તરવેરા મુકાઈને ઊભા હતા સૂકાવાય ! કૂકાયા આકાશમાના વાદળ કંચાય સતાર્ધ ગયા સૂર્યે વિશાળ આકાશમા આગ વરસાવતી ખેંચી આરબી ને દાણાપાણી અનાજ ન પાકયુ

દાણા દાણામાટે માનવીઓ બળવા લાગ્યા આખરે તેમણે હાડખી જરના સ્વામી અજ્યા છેવટે જ્યારે તેમનાથી ન જ રહેવાયુ ત્યારે નુગ નુગ જૂનો રૂઢી પ્રમાણે બાદશાહને ધા નાખી ઈશ્વરના કિરસ્તા જેવા એ બાદશાહનુ

કોમળ હૈયુ આ બેધને કપી ઊડયુ ધૂળે કંઠે તેણે હુકમકર્યો “ભડારો ખોની નાખો”

તેના હુકમનુ તરત જ પાલન થયુ ભડારો ખોલવામા આવ્યા પથ ભડારો ખુલા ન ખૂલ્યા ને તેના તબિયા દેખાડા બાદશાહની ચિંતા વધી પડી પાવાની જનતાને ભૂખી ભેઈ એણે પથ ઉપવાસ આદર્યા ગાનતાન છોડ્યા ને વફાદાર સેવકોને આરે તરફ ઢોડા બ્યા પથ એ મધમા નિષ્કળ થઈને પાછા ફર્યા આરે તરફ વેરાની અને અત્યુના તોડવ ખેવાના હતા એક પથ ઉપાય હાથ ન ગયા બાદશાહ નિરાશ થઈ ગયો

ઉપરાઉપરાં તેને પથ ભૂખના કડાકા થયા ઊંડા ઊંડા વિચારો કરી કગન તેના કપાળ પર કરચલાઓ ઉપસી આવી ચોવીસે કવાક તેનુ લગુ હૈયુ અખતુ હતુ, પોતાની નિર્દોષ જનતાને મુક્ત કરવાનો માર્ગ

આખરે તેને એક માર્ગ જડયો ને ખાન દના એક આછી લડરી તેના ચહેરા પર ફૂંકી હતી ! તરત જ તેણે પોતાના દફતરનેશો, સૂરીઓ શેખસાહેબ અને નગરશેઠને તેડાવ્યા નધમા તરત જ આવ્યા ને બાદશાહ આ જ માથુ નમાવી ઊભા રહ્યા

‘માત વડાલા રતો ! બાદશાહ મીઘ અરે ખોલ્યો, ભૂખમરે નિવાખાનો એક ઉપાય હાથ લાગ્યો છે !’

હે ! સહુ માનદાસ્તિય અનુભવતા તેની મામુ ભેઈ રહ્યા, ખોલો બાદશાહ ખોલો ! બાદશાહે ગભીર, ધીમા, મ્ખ, છતાય મક્કમ અવાજે ઉપાય સૂચવ્યો

ને સહુ પર ભળે વજ પડયુ મતબ બનીને તેઓ બાદશાહ સથે તાડી રહ્યા બાદ શાહ ખડખડ હસી પડયો પછી ગભીર થઈને ખોલ્યો, “હું એ ઉપાયને અમલમા મૂકવાનો છું”

દગ્ગારીઓ કપી બિડ્યા તેમણે વિનંતિ કરી, “બાદશાહ મવામત! આપ તો ફિગ્ગતા છો આપનો દેહ અને આપનો આત્મા પવિત્ર છે ખોટા વિચારો છોડી દો ”

બાદશાહ હુચ્ચો, “હું કેમ કરીને આ મૂંઝી દઉં ? મારી પ્રજા ભૂખે પીડાય છે મારે તેમને તેમણી છોડાવવી ગ્દી મને ઉપાય મૂજયો છે મારે તને અનુમરણ જ રહ્યું ”

“પણ હું બાદશાહ ! જનતાને કાળે આપની આદુતિ તે હોય ?”

“કેમના હોય ? અવા આગળ સહુ મરખા છે મારી પ્રજા મને વડાવી છે લાખોને બદલે એકના મૃત્યુથી જ બધું સુધરતુ હોય તો ભલે એનો ભોગ અપાય એમા ચિતા કરવા જેવું કશું જ નથી હું મારી ફગ્ગ જન્મવીશ ”

‘પણ બાદશાહ ! આપની બદગી’

‘મને બદગી પર અપાન શ્રદ્ધા છે અવાને કદેવી બદગી નિષ્ફળ ગયેવી બાળી નથી બદગીથી તો અવાને પામી ગકાય છે બદગી વખતે હું અવાને વિનવીશ, ‘અવા ! ચાહે તો મારો જીવ વર્ધલે પણ મારી દુખિયારી પ્રજાને બચાવ’ મને શ્રદ્ધા છે અલ્લા જગ્ગર મારી બદગી બાબગશે ને મારી પ્રજાને બચાવશે હવે કોઈ આગળ ન બોલશે તમાના બાદશાહનો આખરી હુકમ માનો’

સહુ યુવ બિલા રહ્યા બાદશાહે બિડીને સહુને નમસ્કાર કર્યો જમીન પર એક માહુ બિછાતુ પાથર્યું ઉપર એક તકીયો મૂક્યો પછી છેવટની એક નજર સહુ પર નાખી તે અવા સાથે તત સાધવા બિસી ગયો બદગી શરૂ કરી

સહુ એકી જાસે તેની તરફ એઈ રહ્યા હતા ! વાતાવરણ ધીરે ધીરે ઘટ્ટ બનતુ હતુ મુજફ્ફર શાહના ચહેગ પર તેજમ્વી પ્રકાશ વધતો જતો હતો ખુદાની બદગીનો ખ્યાલ આપતા તેના હોઠ અવિરત ઉઘાડવામ થતા હતા તેની આખેમાથી આસુ વહેતા હતા, તેણે શરીર આછા (ધીરે ધીરે) એક લેતુ હતુ

ચોડી ફણો વહી ગઈ પછી એકાએક જ તે સ્થિર થયુ ન થયુ, ને તકીયા પર દળી પડયુ આસુભરી આખે એઈ ગ્દેલા શેખસાહેબ અને સૂફીઓ ‘અવ વિદાય’ ‘અલ વિદાય’ પોકારી બિડ્યા મહાપરાણે ખાળી ગખેયો અશ્વ પ્રવાહ એકી સાથે ઉઠવા લાગ્યો મૂસકા શરૂ થયા ને એરડામાત્ર વાતાવરણ શોકમય બની ગયુ

બરાબર એ જ વખતે કાનના પડદા ચીરી નાખતો એક જખરજ્જત કડાકો થયો કાળા ભમ્મજ વાદળા સિતિને ડોકાયા, બિલે અદયા, મધ્યમા આબ્યા અને મોકળે મને વરસી પડ્યા

*

ઈ સ ૧૬૨૪ મા ગાધીજીએ મને સાબગમતી આશ્રમમા બોલાવ્યો હતો તેમને મળવા ગયો તેમણે મને પૂછયુ

‘હમણા શુ કરો છો ? રટિયો કાતો છો ?’

‘દાજ નથી કાતતો, આવલુ મહિનામા કાતુ છું’

‘દાજ કાતો તો ?’

‘શી રીતે ? હું સતત ગામડામા ફરતો ફરુ છું’

‘ડેટલા ગામડા ફરો છો ?’

‘આશરે વીસેક ગામોમા ફરુ છું’

‘એ વીસે ય ગામોમા રટિયો મૂકી આપુ તો કાતો ખરા ?’

ગાધીજીના આ શબ્દો સાલગી હું તેમની સામે તાકીર રહ્યો ખૂબ વિચારકર્યો અને છેવટે રટિયા પ્રત્યેની એમની લખિતી ચચાર્થતા મને સમજાઈ આજે રોજ કાતુ છું, ત્યારે ખજ રમ પડે છે એ રસતુ વર્ણન કરલુ અશકય છે — નર્મદા કંઠ મહારાજ

એક શિકારીએ એક પોપટ પાળીને રાખ્યો હતો. એક દિવસ એ ગરુડને પકડી લાવ્યો અને એને પણ પોપટની પાસેના જ પાંજરામાં બંધ કરી રાખ્યો.

ગરુડને જ્યારથી પાંજરામાં પૂરવામાં આવ્યું ત્યારથી જ એ એને તોડવાના ભયચક્ર પ્રયત્નમાં લાગી ગયું. એની ચાંચ લોહી-લોહાણુ બની ગઈ, એની પાંખ પછાડતાં-પછાડતાં તૂટવા લાગી. છતાં પણ એ એના પ્રયત્નમાં નિત્ય નિરંતર મગ્ન જ રહ્યું.

‘તું આ બધું શું કરી રહ્યો છે?’ પોપટે આશ્ચર્ય ગરુડને પૂછ્યું.

‘મારું સ્વાતંત્ર્ય પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્ન’ ગરુડે જવાબ આપ્યો.

‘પરંતુ આવા પ્રયત્નથી તો તું મ્વયં જ મરી-મીટી જઈશ!’ પોપટે સસાડુ આપી, ‘મૃત્યુ પછી તને એ સ્વાતંત્ર્ય શું કામમા આવશે?’

‘સ્વાતંત્ર્ય જ તો મારું જીવન છે. ગરુડ જાતે અને પુનઃ પોતાના પ્રયત્નમાં લાગી ગયું.

‘હિઃ! તું કઈ સમજતું જ નથી. મારી માએ જો, હું ય તો છેલ્લા દસ વર્ષથી મારું સ્વાતંત્ર્ય પુનઃ પ્રાપ્ત કરવા માટે મથી રહ્યો છું-પણ તારી પેઠે સુધ-સુધ ગુમાવીને નહિ!’

એક વાર આચાર્ય મહાવીર પ્રમાદ દિવેદી પોતાના જેતરે લટાંગ મારી ધનશક્તિ વળતા હતા એવામાં એક સ્ત્રી મંલગાઈ તેઓ થલી ગયા જેમણે તો એક હરિજન બહેનને સાંપ કરડ્યો હતો દિવેદીજી દોડ્યા અને ઝેર ઉપર ન ચઢે માટે ડાબે પર બાંધવા માટે દોરો કે કપડું મોઢવા લાગ્યા પણ તેમણે ત્યાં કઈ જ ન હોવાથી પોતાની જનોઈ કાઢી અને ડાબી ઉપર કમકમાવીને બાંધી પછી યત્ન લઈને ડાબે પર કાપ મૂકીને ઝેરી લોહી કાઢી નાખ્યું. સ્ત્રીનો જીવ બચી ગયો.

એટલી વારમાં ગામના ઘણા લોકો આવી પહોંચ્યા. તેમણે ગામના પડોતો પણ હતા. તેઓ આચાર્યજીએ હરિજન બાઈને, આચાર્ય જેવા પ્રાણી-જનોઈ બાંધેલી જોઈને સ્તબ્ધ થઈ ગયા. અને ગરુડે યદ્યપે કેટલા લાગ્યા ‘જુઓને આ તો ધમ રસાતળ ગયો. આ આચાર્યે પ્રાણીય યદ્યપે પોતાની જનોઈ એક હરિજનના પગે બાંધી હરિ હાલ! ધર્મ રસાતળ ગયો.’

પહેલાં ભરપેટ શિકારીનું આપેલું લોભન કરું છું, પછી નિયમપૂર્વક આરામથી પાંજરાને તોડવાના પ્રયાસમાં પાંચ-દસ મિનિટ વિતાવું છું.... આજમુખીમાં મેં કદી આ નિયમમાં ચક થવા નથી દીધી ..

ગરુડે ખીલઈને કહ્યું, ‘મને તારી ભાષા મમજમા નથી આવતી.’ અને પછી પાંજરાના એક મળિયાને એવા ભેરથી હલખલાવ્યો કે સળિયો મરડાઈને વચ્ચેથી ભાંગી ગયો. તુરંત જ પોતાની ધાયલ પાખોને સંભાળતું એક અપારે એ પાજનની બહાર નીકળ્યું અને ગગનના મુક્ત આગણમા સ્વાતંત્ર્યનું ઉદ્ધયન કરી રમ્ય શબ્દભરમા જ એ પોપટની દષ્ટિ-મર્યાદા વટાવી ગયું.

ચક્રિત બની પોપટ કેટલીક વાર મુખી તો આ બધું જોતા રહ્યો, પછી પાજનમાં પડેલા પીછા અને મ્ત છાટણા નિહાળી એણે પોતાની જાતને કહ્યું, ‘આ રીતે પિજર તોડીને જવાની કલ્પના જ એક મોટી મુર્ખાઈ છે. હું પણ કેવો બેવકૂફ કે આટલા દિવસો નાહકના પિજરને તોડવામા ગુમાવ્યા આજે મને મારી એ ભૂલ સમજાય છે. શપથ લઉં છું કે બલિષ્ઠમા આવું ખોટું પગલું કરી નહિ ભરું.’

*

સેવ્ય કે સેવક ?

બાપુજી દક્ષિણ હિન્દની મુમાફરીએ નીકળ્યા હતા સાથમાં મહાદેવભાઈ હતા ગાંધી ધસમસતી આગળ વધતી જતી હતી લૂ વાતી હતી બનેને આગની રાતના ઉત્તરગરા હતા એકાએક પ ખો હાથમાં લેતા મહાદેવ ભાઈએ કહ્યું, “બાપુજી! હું પ ખો નાખતો બેઠો કે, તમને છેલ્લા ત્રણ દિવસથી આરામ મળ્યો નથી અત્યારે બે ઘડી સૂઈ જાઓ તો?”

બાપુજીએ હા પાડી ને શરીર લખાવ્યું, મહાદેવભાઈએ પ ખો નાખવો શરૂ કર્યો

પણ અત્યંત ઉત્તરગરાને કારણે થોડીવાર પછી તેમના કાંધમાંથી પ ખો છૂટી ગયો અને પોતે જ આખ મિચી ગયા સમયનું જરા પણ લાન ન રહ્યું પરંતુ ‘મહાત્મા ગાંધીજીની જય’ના નાકથી તે એકદમ બેઠા થઈ ગયા મહાર જોયું તો તેમને જે ઝેરશને થોભવાનું હતું તે નેરશન આવી ગયું હતું, અને તેમની જૂન જ નજીક બાપુજી મદ મદ હમતા તેમને પ ખો નાખી રહ્યા હતા શરમખી તે નીચું જોઈ ગયા બાપુજીને ધીમેથી પ્રછયું, “હું બહુ વાર સૂતો નહિ?”

“ના, ના ક્રમત અડધો કલાક જ ગયો છે વધારે સૂઈ રહે” બાપુજીનો ઉત્તર મળ્યો

તેમની શરમનો પાર ન રહ્યો દેવાનું મન થઈ આવ્યું મહા પરાણે બોલ્યા, ‘ના, ના, બાપુજી! હવે તો નથી રહ્યું પણ મારા શુનાની મને માફી આપો—મને માફ કરો

બાપુજી બડબડ હસી પડ્યા પછી બોલ્યા “જો મહાદેવ! કિંમતો તને થ શું અને મનેય શું, એ તો દરેકને આવે અને પનનની જરૂર પણ દરેકને સરખી જ હોય છે, તો તારે માફી શા માટે માગી જોઈ એ? વળી, તું માગી જરૂર નેના કરે છે, તો એક દિવસ પણ શું તારી સેવા ન કરી શકું? હું આવો મોકો શું કામ જતો કરું? મહાદેવભાઈ ખગલ થઈ ગયા

—અમલદાસ ૧૩૫

ત્યાગ

મિથિલા નગરીનો રાજા નીમી જ્ઞાની છતાય યુદ્ધપ્રિય હતો તે એક ખીજા રાજાના મુલક પર ચઢાઈ કરવા તૈયારી કરી રહ્યો હતો

એકવાર વિચાર કરતો તે પોતાના મહેલની અગાશીમાં બિંબો હતો ત્યાં એકાએક જ તેની નજર આકાશમાં ગઈ આકાશમાં એ વેળા મમળીઓનું એક ટોળું, ચિંચયારી કિકિયા રીઓ પાડતું આગળની એક સમળીની પાછળ બેસતું હતું નીમીએ ધ્યાનથી જોયું તો એ સમળીના મોઝા માસનો એક લોચો હતો અને તે પડાવી લેવા પાછળનું ટોળું પ્રયત્ન કરતું હતું નીમી ધ્યાનથી તે જોઈ રહ્યો

એકાએક તેણે જોયું કે પેલી સમળીએ માસનો લોચો ફેંકી દીધો અને નિશ્ચિત બની ધીરેધીરે બેસવા લાગી પણ જેવો તે લોચો છૂંચ્યો કે તરત જ એક ખીજા સમળીએ તે ઉડાવ્યો અને ઝડપથી બીડી ખીજા જ પળે સમળીઓનું ટોળું તેની પાછળ પડ્યું થોડી વાગ્યા જ તેની પણ એ જ નજર થઈ તેણે લોચો ડાકી દીધો

પણ જેવો એ લોચો છૂંચ્યો તેવો જ એક ત્રીજો સમળીએ તે ઝડપી લીધો તરત જ આખું ટોળું તેના પર હુમલો કરી રહ્યું તેણે પણ કટાણીને માસનો લોચો ફેંકી દીધો પછી તો એ પ્રભાણેની પરપરા ચાલી

નીમી આ બધું હસતો હસતો જોઈ રહ્યો એકાએક તેના મનમાં ડમરી ચઢી,

“ત્યાગ કર્યો તો આ ત્રણે સમળીઓ બચી નહિ તો ક્યારની આવશે ખાઈ મરણ પામી હોત! હું પણ ત્યાગ કરું તો? અત્યારે મારું ગળત્ય મમળીના મુખમાના મામના લોચા જેવું છે અને આ સમળીઓની પેઠે ખીજા રાજાઓ મારી પાછળ પડ્યા જ હશે! એટલે ત્યાગમાં જ મજા છે, મુખ છે” એમ વિચારી તેણે યુદ્ધો ખેની ગળત્યો પડાવવાની વૃત્તિનં ગમાવી દીધી

—અમલદાસ ૧૩૫

ઉર્દૂના ખ્યાતનામ વિલક્ષણ વાર્તાકાર 'મન્ટો'નું તાજેતરના જ અવસાન થયું તેમના કેટલાક લખાણોએ સાહિત્યજગતમા ખૂબ જ ઉઠાપોઠા જગાવેલાં અને મગકારે તે માટે તેમને એકથી વધુવાર જેલમાય પૂરેલા ગૂંજરાતમા મન્ટો વિષે લખવાની આતુરતા છે જ ગયે અક એમની એક વાર્તાએ આપી હતી અહીં, મન્ટોએ પોતે જ લખેલ નિબાલસ સ્વપરિચય આપીએ છીએ

મન્ટો વિશે આજ લગીમા ઘણું ઘણું લખાઈ અને કહેવાઈ ચૂક્યું છે-તેની તરફેણમા એણે અને ત્રુદમા વધારે એબધાલેખોને ધ્યાનમા લઈને કોઈ પણ બુદ્ધિશાળી માણસ મન્ટો વિશે કોઈ સાચો અભિપ્રાય બાધી શકે એમ નથી હું આ લખવા બેઠો છું અને એ વાત મારા ધ્યાન બહાર નથી જ કે, મન્ટો વિશેના મારા વિચારો રજૂ કરવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ છે પરંતુ એક રીતે જોતાં એ કામ સહેલું પણ છે, કારણ કે, મન્ટો સાથે મારો ઘણો જ નજીકનો સબંધ રહ્યો છે સાચી વાત તો એ છે કે હું મન્ટોની સાથે જ પેઢા થયો છું

મન્ટો વિશે જે કોઈ લખાઈ ચૂક્યું છે તની સાથે મારો ખાસ વિરોધ નથી, છતાં નિશ્ચિત પણે હું માનું છું કે એ લેખોમા જે જે વાતો રજૂ કરાઈ છે, તેને વાસ્તવિકતા સાથે કશો મબંધ નથી કેટલાક લોકો તેને સેતાન કહે છે અને કેટલાક જરા થોભાએ, હું જોઈ લઉં કે એ અભાગિયો સાલગી તો નથી રહ્યો ને-નાના, મને યાદ આનું, આ તો તેનો પીવાનો પ્રમથ છે સાચે જ વાંચ્યા પછી કંડવું શરબત પીવાની તેને ટેવ છે

અમે બને સાથે જ પેઢા થયા હતા અને હું ધારું છું કે, અમે બને સાથે જ મરીશું પરંતુ એ વાત પણ અશક્ય તો નથી જ કે, સઆદત હસન મરી જાય અને છતાં મન્ટો જીવતો રહી જાય એ સલાવના અને ઘણું જ પહોંચાડતી રહે છે, કારણ કે, મન્ટો માથે મતતા નિભાવી રાખવા માટે હું શક્ય એટલું

બધું જ કરી છૂટ્યો છું ન કેરે નારાયણ ને એ તે જીવતો રહી જાય અને હું મરી જાઉં તો એનો અર્થ એવો થશે કે, ઈડાનું કેચવું બાકી રહે અને તેમાની જરૂરી અને મફદી નાશ પામે!

મન્ટોને હું તેના જન્મકાળથી જ પિછાણું છું અમે બને એકી સાથે, એક જ પ્રમથે ઈસ ૧૯૧૦ના મે મહિનાની અગિયારમી તારીખે જન્મ્યા હતા બહુ જ સાવધાની પૂર્વક તેણે ડુમેશ પોતાની જાનને સતાડી રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, આમ છતાં તેની ફરેકે ફરેકે પ્રવૃત્તિને અજ્યાસ હું કરી શક્યો છું

લાળા લાળા લેખો લખીને વિવેચકો પોતે મરજ હોવાનો પુરાવો પૂરો પાડે છે શોપ નહોતર, ફ્રાઈડ, સહગવ, નિચે માર્ક્સ, ઈત્યાદિના હવાવા આપે છે, અને છતાંય ખૂબીની વાત તો એ છે કે તેઓ વાસ્તવિકતાથી આધા જ રહી જાય છે!

મન્ટોના પિતા ભગવાન તેમને માફ કરે મહુ જ કઠોર હૃદયના માણસ હતા અને તેની માતા અત્યંત ન્દેમદિવ હતી એક નિશાળિયા તરીકે મન્ટો ઘણો હોશિયાર છોકરો હતો અને તેવો જ તોફાની પણ પોતાના માતા પિતાનું આખરી સતાન હોવાને કારણે તેને એ બનેનો પ્રેમ માપવ્યો હતો પરંતુ, ઈચ્છાકામ શિક્ષણ લઈ રહેવા અને ઉમરમા તેના કરતાં ઘણાં મોટા તેના ત્રણ માવકા લાઈએ સાથે મુલાકાત કરવાનો કોઈ પ્રમગ મન્ટોને સાપડી શક્યો ન હતો તે ઈચ્છતો હતો કે

તેઓ આવીને તેને મળે અને તેના પ્રત્યે મોટા ભાઈઓ જેવું વર્તન અને પ્રેમ દાખવે. તેની એ ઇચ્છા ત્યારે જ ફૂળી જ્યારે સાહિત્ય-જગત તેને મહાન વાર્તાકાર તરીકે સન્માની ચૂક્યું હતું.

હવે આપણે મન્ટોને એક વાર્તાકારના રૂપમાં જોઈએ. તે પહેલાં નંબરનો દગલખાજ છે. પહેલી વાર્તા તેણે “તમાશા” (થર્પક હેડળ લખી, જેનું વસ્તુ તેણે જલિયાનવાલા બાગના કરુણ પ્રસંગમાંથી ઉપાડ્યું હતું. એ વાર્તા માથે તેણે પોતાનું ‘ખડું’ નામ પ્રસિદ્ધ કરાવ્યું ન હતું, અને એ જ કારણે પોલીસની પકડ-માંથી તે છટકી જઈ શક્યો હતો.

એ પછી તેના અંચળ મનમાં વધુ શિક્ષણ લેવાનો તરંગ ઊઠ્યો અને કેસેજમા દાખલ થઈ ગયો, અહીં એ વાત કહી દેવી જરૂરી છે કે, તેણે જે વખત નાપાસ થયો પછી જ ઈન્ટરની પરીક્ષા પસાર કરી હતી, તે પણ ત્રીજા વર્ગમાં જ. અને કદાચ, એ ભણીને તમને નવાઈ લાગશે કે, ઉર્દૂના પેપરમા જ તે નાપાસ થતો હતો.

અને હવે લોકો કહે છે કે, મન્ટો ઉર્દૂનો મહાન સાહિત્યકાર છે! લોકોની એ નાત હું સાંભળું છું ત્યારે મને હસવું આવે છે. કારણ કે, હું જાણું છું કે તેને ઉર્દૂ ભાષા નથી આવડતી. હાથમાં ભળ લઈ પતંગિયાં પાછળ ભમતા કાઢ (શકારોન! જેમ મન્ટો શબ્દોની પાછળ ભમતો રહ્યો છે. પણ એ પતંગિયાં નંના હાથમાં નથી આવતાં. એ જ કારણે તેની ભાષામાં મુંઝવે શબ્દોની અછત વસ્તુઓ આવે છે.

મન્ટો પહેલાં નંબરનો દગલખાજ છે એનો એક પુરાવો એ પણ છે કે તે ઘણી વાર કહ્યા કરે છે કે : હું વાર્તાનો વિચાર નથી કરતો, પણ વાર્તા પોતે જ મારો વિચાર કરે છે. એ પણ એક દગો જ છે. કારણ કે, હું જાણું છું કે જ્યારે તેને કોઈ વાર્તા લખવી હોય છે ત્યારે ઈંડું મૂકતાં પહેલાં મરઘીની જેવી હાલત થાય છે તેવી જ હાલત તેની પણ થઈ જાય

છે. ફેર માત્ર જોટલો છે કે મરઘીની. જેમ કોઈ ખૂણામાં સંતાઈને તે ઈંડું નથી મૂકતો પણ બધાંની હાજરીમાં જ મૂકી દે છે. તેના મિત્રો બેઠા હોય છે, તેની ત્રણ બાળકીઓ ધીંગા-મસ્તી કરતી હોય છે અને તે પોતાની ખુરસી ઉપર બેઠો બેઠો ઈંડાં મૂકતો જાય છે. પછી એ ઈંડાં વાર્તાઓનું રૂપ ધારીને દુનિયા સમક્ષ રજુ થઈ જાય છે.

તેની પત્ની તેનાથી બિલકુલ કંટાળી ગઈ છે, અને વારે ઘડીએ તેને કહ્યા કરે છે કે : તમે આ વાર્તા-ફાર્તા લખવાનું છોડીને એકાદ દુકાન ખોલીને બેસી જાવ. પરંતુ મન્ટોના મગજમાં જે દુકાન ખુલી છે તેમાં ગાંધિયાણાની દુકાન કરતા વધારે માલ ખડકાયેલો રહે છે.

હું આ લખી રહ્યો છું, અને મને ભય છે કે એને કારણે મન્ટો મારાથી નારાજ થઈ જશે. તેની દરેક વાત હું સહન કરી શકું છું, પણ તેની નારાજ મારાથી સહી જાય એમ નથી. જ્યારે પણ તે ગુસ્સે થાય છે ત્યારે ભણે સેતાન જ બની જાય છે.

વાર્તા લખવાની બાબતમાં તે નખરા બહુ કરે છે; પણ મને ખાતરી છે કે એમ કરીને તે દગો જ રમી રહ્યો હોય છે. એક વખતે તેણે કહ્યું હતું કે, તેના ખિસ્સામાં અસંખ્ય વાર્તાઓનું વસ્તુ પડી રહે છે. પણ વાસ્તવમાં એ વાત સાત્વથી સાવ વેગળી છે. જ્યારે પણ તેને કોઈ વાર્તા લખવાનું મન થશે ત્યારે મોટી રાત સુધી તે એના અંગે વિચાર કરતો રહેશે-પણ તેને કરી સમજ પડશે નહિ. આથી સવારમાં પાંચ વાગતાં જ તે ઊઠી બેસશે અને સામયિકોમાંથી એકાદ વાર્તાનો રસ ચૂસવાનો ખ્યાલ કરશે-પણ એમાં ય તેને નિષ્ફળતા સાંપડશે. પછી સ્નાનગૃહમાં જઈને તે પોતાના તપી ગયેલા મગજને ઠંડું પાડવાનો પ્રયત્ન કરશે કે જેથી તે વિચાર કરવાને શક્તિમાન થઈ શકે-પરંતુ અહીંથી પણ તેને નિષ્ફળતા જ સાંપડશે. પછી ખીજવાઈને પોતાની પત્ની સાથે નકામો ગઢડો કરવા મંડી પડશે-અને

ઉર્દૂના ખ્યાતનામ વિલક્ષણ વાર્તાકાર 'મન્ટો'નું તાજેતરના જ અવસાન થયું તેમના કેટલાક લખાણોએ સાહિત્યજગતમાં ખૂબ જ ઉડાપોહ જમાવેલો અને મન્ટો કારે તે માટે તેમને એકથી વધુવાર જીવનમાં પૂરેલા ગૃહશતમાં મન્ટો વિશે જાણવાની આતુરતા છે જ. ગમે તે એમની એક વાર્તા અમે આપી હતી ત્યાં, મન્ટોએ પોતે જ લખેલ નિખાલસ સ્વપ્નચિત્ર આપીએ છીએ

મન્ટો વિશે આજ લગીમાં ઘણું ઘણું લખાઈ અને કહેવાઈ ચૂક્યું છે—તેની તરફથી આપોઆપ અને નિરુદ્ધમાં વધારે. એ બધા લેખોને ધ્યાનમાં લઈને કોઈ પણ બુદ્ધિશાળી માણસ મન્ટો વિશે કોઈ સાચો અભિપ્રાય બાધી શકે એમ નથી હું આ લખવા બેઠો છું, અને એ વાત મારા ધ્યાન બહાર નથી જ કે, મન્ટો વિશેના મારા વિચારો રજુ કરવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ છે પરંતુ એક રીતે બોતા એ કામ સહેલું પડ્યું છે, કારણ કે, મન્ટો સાથે મારો ઘણો જ નજીકનો સબંધ રહ્યો છે સાચી વાત તો એ છે કે હું મન્ટોની સાથે જ પેદા થયો છું

મન્ટો વિશે જે કોઈ લખાઈ ચૂક્યું છે તેની સાથે મારો ખાસ વિરોધ નથી, છતાં નિશ્ચિન પડે હું માનું છું કે એ લેખોમાં જે જે વાતો રજુ કરાઈ છે, તેને વાસ્તવિકતા સાથે કશો સબંધ નથી કેટલાક લોકો તેને સેતાન કહે છે અને કેટલાક જરા ચોલો, હું બેઠું હતું કે એ અભાગિયો સાલળી તો નથી રહ્યો ને—ના, ના, મને યાદ આવ્યું, આ તો તેના પીવાનો નમ્ર છે સાચો છ વાગ્યા પછી કડવું શરબત પીવાની તેને ટેવ છે

અમે બંને સાથે જ પેદા થયા હતા અને હું ધારું છું કે, અમે બંને સાથે જ મરીશું પરંતુ એ વાત પણ અશક્ય તો નથી જ કે, સમ્બાદત હસન મરી જાય અને છતાં મન્ટો જીવતો રહી જાય એ સંભાવના મને ઘણું જ પહોંચાડતી રહે છે, કારણ કે, મન્ટો સાથે ના નિખાલી રાખવા માટે હું શક્ય એટલું

બધું જ કરી છૂટ્યો છું ન કે નારાયણને બોલે તે જીવતો રહી જાય અને હું મરી જાઉં તો એનો અર્થ એવો થશે કે, ઈશ્વર કોણે બાકી રહે અને તેમની જરૂરી અને મફત નાશ પામે!

મન્ટોને હું તેના જન્મકાળથી જ પિછાડું છું અમે બંને એકી સાથે, એક જ મમ્મી ઈસ ૧૯૧૨ના મે મહિનાની અગિયારમી તારીખે જન્મ્યા હતા બહુ જ સાવધાની પૂર્વક તેણે હમેશા પોતાની જાતને સતાડી રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, આમ છતાં તેની દરેકે દરેક પ્રવૃત્તિનો અભ્યાસ હું કરી શક્યો છું લાખા લાખા લેખો લખીને વિવેચકો પોતે મર્યાદા હોવાનો પુરાવો પૂરો પાડે છે શોપ નહોત, ફ્રાઈડ, સહુમલ, નિર્મલ, માર્કસ, ઈત્યાદિના હવાલા આપે છે, અને છતાં ય ખૂબીની વાત તો એ છે કે, તેઓ વાસ્તવિકતાથી આઘાત રહી જાય છે!

મન્ટોના પિતા, ભગવાન તેમને માફ કરે, મહુ જ કઠોર દૈવ્યના માણસ હતા અને તેની માતા અત્યંત નેહમદિલ હતી એક નિશાળિયા તરીકે મન્ટો ઘણો હોશિયાર છોકરો હતો અને તેટલો જ તોફાની પણ પોતાના માતા-પિતાનું આખરી સત્તાન હોવાને કારણે તેને એ બંનેનો પ્રેમ માપવો હતો પરંતુ, ઈગ્યા કમા શિક્ષણ લઈ રહેલા અને ઉમરમાં તેના કરતા ઘણું મોટા તેના ત્રણ માવકા ભાઈઓ સાથે સુલાકાત કરવાનો કોઈ પ્રસંગ મન્ટોને સાપડી શક્યો ન હતો તે ઈચ્છતો હતો કે

અહીંથી પણ પરસ્પર પામીને તે સીધો બળ
રમા પાન લેવા આત્યો જશે પાન, તેના
ટેબલ ઉપર પડ્યું રહેશે અને તો ચ વાર્તાનું
કોઈ વસ્તુ તેના ધ્યાનમાં આવશે નહિ આખરે
એ બધાનો બદલો વાળનાની ભાવના સાથે તે
હાથમાં કલમ અગર પેન્સિલ લેશે અને કાગ
ળને મધ્યાગે ૭૮૬ લખી દેશે અને પછી જે
કોઈ વાક્ય તેના ધ્યાનમાં આવશે તે લખી
દેશે, એમ વાર્તાની શરૂઆત કરી દેશે

“બાપુ ગોપીનાથ,” “ટોબાગેક ત્રિધ,”
“હત્તક,” “મમ્મી,” વગેરે વાર્તાઓ તેણે એ
જ પ્રમાણે લખી છે

નવ ઈતી વાત એ છે કે લોકો તેને અધર્મી
અને અશ્લીલતા આડક માણસ સમજે છે
લોકોના એ ખ્યાલને બિવકુલ જૂઠો તો નહિ
જેરવી શકુ કારણ કે, ધણી વાર તે મહુ
નાચુક અને ગહુન વિષયો ઉપર પણ પોતાની
કલમ ચલાવવા માટે છે, અને મેના શબ્દોનો
ઉપયોગ કરે છે જેમના અંગે વિરોધ બાગવાનો
પૂરી સભવના હોય છે પણ હુ જીવ્યું છું કે,
કઈ પણ લખનાનું શરૂ કરતા પહેલા કાગળને
મધ્યાગે તે ૭૮૬ જરૂર લખે છે જેનો અર્થ
થાય છે બિન્મિ-નાહ (શરૂ કરું છું હું અ ના
હના નામથી) અને એ માણસ, જે ઘણું ભાગે
નાસ્તિક લાગે છે કાગળ ઉપર તો આસ્તિક બની
ભય છે કાગળ ઉપરના એ આસ્તિક મન્ટોને
કાગળની ગભામના જેમ માત્ર આગનીએથી
જ તોડી શકાય એમ છે, પણ વાસ્તવમાં હે ખ
કના હથોડાથી પણ એ તૂટી શકે એવો નથો

હવે મન્ટોના અગ્રણી જીવન વિશે હું
થોડું કહીશ તે ચોર છે-જૂઠો છે-દગાળાજ છે
અને લોકોને પોતાની તરફ આકર્ષી લેવાની
તેનામાં ગજબની શક્તિ છે

પોતાની પત્નીના સોળપણનો લાભ લઈ
તેણે તો સો રૂપિયાની મોટી તકરારી છે એક
ફિલ્મ તેણે પોતાની પત્નીને આકર્ષે રૂપિયા

આપ્યા અને પોતાની ચંદ્રોર અ જે એ પેસા
પત્ની કયા મૂકે છે તે જોતો ગ્યો, અને ખીજે
જ દિવસે તેણે તેમથી મો રૂપિયાની એક
લીલી નોટ તકરારી લીધી! અને જ્યારે તે
બિચારીને પોતાને ધણેવા એ તુડઆનની લાણ
થઈ ત્યારે નોકરોને તે મટવા લાગી

એમ તો મન્ટો વિશે કહેવાય છે કે, તે સત્ય
વાદી છે પણ એ વાત માનવા હું તૈયાર નથી
તે પહેલા ન જરૂર જૂઠો છે શરૂ થઈમા તેનું
જૂઠાણ તેના ઘરમાં આવી જતું હતું, પણ
પછીથી તેની પત્ની તેને બરાબર પિંછાણી
ગઈ એમ તો મન્ટો અમુક અમુક પ્રસંગોએ
જ જૂઠું બોલે છે પણ હવે મુખીમત એ ઊભી
થઈ છે તેના ઘરવાળાઓ એમ જ માનવા
લાગ્યા છે તે તેની દરેકેદરેક વાત જૂઠી હોય છે

મન્ટોનું વાચન બહુ જ મર્યાદિત છે તેણે
કહીયે માકરનો અલ્યાસ નથી કર્યો, ફોઈડનું
કોઈ પુસ્તક તેણે આજ દિન મુખીના નથી
એનું અને હેનન તેમ જ હેનયોક એલિમના
તો તેણે માત્ર નામો જ માલગ્યા છે આમ
છતા નવાઈની વાત એ છે કે, લોકો-મારી મત
લગ છે વિવચકો એમ જ કહેતા ફરે છે કે,
મન્ટો ઉપર એ બધા વિચારકોનો પ્રભાવ
પડ્યા છે! હું બહુ છુ ત્યા મુખી, મન્ટો કોઈ
ખીબના વિચારોથી પ્રભાવિત થયો જ નથી
તે એમ માને છે કે, સમજાવવાવાળા બધા
‘ઉ નુ છે-હુનિયા, સમજારી શકાય તેવી
નથી એને તો બલતે જ સમજી લેવી જોઈએ

પોતાને સમજવી સમજવીને મન્ટો એક
એવી ‘મમજ બની ગયો છે જે બુદ્ધિપર
છે કેટલીક વાર તેની બાન્ટસનન વાતો
માલગીને મને હસવું આવી જાય છે

છે વે હું તમને જણાવી દેવા માગુ છું
કે મન્ટો, જેના ઉપર અશ્લીલ લેખન અંગે
કેન્લાય મુકદ્દમા ચાલી ચૂક્યા છે એક
પાવિત્રચ્ચાડક માણસ છે

સનાતન રામ પ્રદાનવરૂપ છે સત્ય ને અહિંસાની મૂર્તિ છે - માધીદ

મગધની ગાદી પર ત્યારે ધનનંદ રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેનો મત્રી શકટાલ, કલ્પક-મત્રીનો વશ જ હતો તેનો પુત્ર મ્યૂલિભદ્ર, મોહામલ્લો અને વિદ્વાન હતો ગજગણિકા કોશાના સૌન્દર્ય અને પ્રેમમા મુગ્ધ થયો હતો પિતાને છોડીને તે કોશાની રગશાળામાં વિલાસ-વૈલવમાં ફળ્યો હતો.

એવામાં મગધનો હિતશત્રુ હોવાની શકા જતા શકટાલે પોતાના પુત્ર શ્રીયકત્તુ બલિદાન આપ્યું આ બનાવે મ્યૂલિભદ્રની આખ ઉધારી માયાના પડાળ ખોલ્યા કોશાની રગશાળાતેણે છોડી મત્રીપદ તો મ્વીકાર્યું નહીં પણ જૈન મુનિ મન્મૂતિવિજયતુ શરણુ ન્વીસરી ધીરે ધીરે ઇન્દ્રિયો પર સયમ કેળવ્યો શુરુદેવનો તેની પ્રત્યેનો પક્ષપાત પણ વધતો ગયો તે ખીન્ન શિષ્યાને ખૂચતુ ઇષ્યાની આગમાં બળી ન્હેવા તે શિષ્યાએ એક યુક્તિ ચોખી કાઢી તમણે ચાર્તુમાસ ગાળવા શુરુઆત્તા માગી એકે વ્યાધયુદ્ધના દ્વાર આગળ ચાર્તુમાસ ગાળવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી, ખીન્નએ દૃષ્ટિ વિષ નાગના આન્નધ્યમા, ત્રાજણએ કૂવાના ભારવ પગ રહી તપશ્ચર્યા કરતા ઉપવાસ કરી ચાર્તુમાસ ગાળવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી

તથાન્તુ' કહી ગુરુએ અનુમતિ આપી મ્યૂલિભદ્રને શાત ભેંધને ગુરુએ પૂછ્યું 'ભદ્ર તારી શી ઇચ્છા છે?'

શુરુદેવ રત્ન આપો તો મગધ ભઉં!
ક્રમ ખેટા, વૈરાગ ન ગમ્યો?

'નહી શુરુજી, એવું નથી મારે કોશાના નૃહમા પ્રવેશનો મામે ઝૂંઝતા ચાર્તુમાસ ગાળવા છે'

'તથાન્તુ' કહી ગુરુએ મ્યૂલિભદ્રને વિદાય આપી

અને મ્યૂલિભદ્ર, વિષયના કીચડમાં ડૂબેલી કોશાને તારવાના ઉત્સાહમાં ઝડપભરે પાંદલી

પુત્રમાં, કોશાના રગભવને આવી પહોંચ્યો પણ ત્યાં તોણે શું ભેંચ્યું? કોશા ગણિકા ખરી પણ તોણે માત્ર મ્યૂલિભદ્રને જ પોતાનો પતિ માન્યો હતો એના વિયોગમાં એ ઝૂંટતી હતી રગભવન સૂનો પડ્યો હતો, વિણાના ઝકાર ત્યાં સભળાતા નહોતા, નૃત્ય વાદનો થ ન તા થતા મ્યૂલિભદ્રની વિદાય પછી કોશા શેજ ઝડપે બેસી અનિમય નયને તેની ગાહ ભેતી એન હુમેશા નરસા સાગડતી પણ આને એણે મ્યૂલિભદ્રને આવતો ભેંચો અને એ ઉમંગ ભેર ઘરમાં આવી આવતાવેત મ્યૂલિભદ્રના ચરણસ્પર્શ કર્યા

'કાશા! હું ચાર્તુમાસ ગાળવા આવ્યો છું તારી ચિન્તાશાળામને રહેવા માટે આપીશ?'
મ્યૂલિભદ્રે પૂછ્યું

'પ્રભુ! બહુ આપનું જ છે ખુશીથી રહો.'
કાશાએ સહર્ષ કહ્યું અને મ્યૂલિભદ્રે રગશાળામાં આસન જમાવ્યું

કોશા અત્યંત વ્યાકુળ હતી હજી કામ તેને બાળી રહ્યો હતો.

સાજ પડી કોશાનો આવામ પહેલાની પેઠે ઝગમગી ભેડ્યો કોશાએ વિણા ઉપાડી ધીંગે ધીરે એના મંદુ કકમાંથી સંગીતના મન્જુલ મન્દે લહેરાવા લાગ્યા વાતાવરણ માહક બનતું ગયું રાત જેમ જેમ ઝામતી ગઈ તેમ તેમ કોશા પોતાની પૂર્ણ ઈળા સંગીતમાં રેડી ગાતી ગઈ-મ્વચ સંગીતમય બની ગઈ-એને આનંદ હતો, મ્યૂલિભદ્ર ચાથે, અને પહેલાના કિવસો ફરી જીવતા થયે-પણ અત્યુ કડું જ ન બન્યું તે તો શાત ને સ્થિર જ રહ્યો-કોશા થાકી-કટાગી પણ ખરી એનું ગીત થયું

'કોશા! વિષયના કીચડમાંથી તારે બહાર નીકળવું નથી શું?' મ્યૂલિભદ્રના આ ત્રવાલનો કોશાએ કંઈ જ ઉત્તર ન આપ્યો મૂગી જ રહી આખી રાત, કંઠોરભૂમિ પગ પડી નહીં

પછી તો એ રોજનો કમળની ગયો એક રાત,
ખીલ રાત, ચીલ રાત, ચોથી રાત અનેક
રાત્રિઓ કોશાને તરસી રાખી, વિરહજ્વાળાને
એર ભડકાવતી નહી ગઈ

આખરે તે થાકી તેણે છેલ્લે દાવ અજ
માવવા નિશ્ચય કર્યો

ચિત્રશળાને પૂરખડારમા શલ્યગારવામા
આવી અસખ્ય સુગંધી-તેવ-દીવાઓ વાતા
વરણમા મુવાસ અને પ્રકાશ પાથરતા ઝગમગી
ઊઠ્યા હતા અને કોશાએ રતિનો અવતાર
હોય એમ લાગતી હતી

વિલ્હાનો ઝંકાર થયો અને એણે નૃત્ય
આરંભ્યુ તુપૂરજકાર માથે એના પગ ઊપ
ડ્યા નૃત્ય અગ્રુ પગકાપ્ટાએ પહોંચ્યુ અને
પુષ્પધન્વાના તીરે ધાધવ ચર્મને પડવાના
આજ્ઞા થ માથે નૃત્ય થઈયુ

‘કોશા!’

‘કોણ ભદ્ર?’—કોશાએ જમીન પરથી
પોતાનું મસ્તક ધીરે ધીરે ઉઠાવી અનિભદ્ર
મામે આખ મેળવતા ખીમે સ્વરે પૂછ્યુ શું
નમારુ પાપાણુ હૃદય ખીગળ્યુ?

‘હા કોશા, મારુ હૃદય ખીગળ્યુ છે અને
મારી કરુણા ઉભરાય છે કોઈના ઉપભોગનું
સ્મકડું ખનવાના તને આટઆટલા કોડ છે?’
તેને તારુ સ્વંભવ અર્પણ કરવા ઈ-છે છે?

કોશાનું હૃદય ભદ્રના પ્રશ્નથી વિધાર્ધ ગયુ

તેનું સ્વમાન ધવાયુ તેનામા સતેહુ સ્વત્વ
બચ્યુ તે ગણિકા હતી, પણ તે દેહવેચનાને
હરગીઝ ન હતી

સ્થૂલભદ્રે તેને ઉપદેશ દેવા માડ્યો ‘કોશા!
દેહને ભૂલી આત્માને યોગખ તારી તૃષા
છપાએ તારા પિકારો શાત થશે ભદ્રની
અરુ લિ ૧ ક્ષધારા વહે જ ગઈ અને કોશા
મુઝપણે સાભાતી તેમા તણાતી ગઈ તેને
ભદ્રની ભાષા ગમી તે ભદ્રત ધર્મ પારદર્શક
કપડાથી ઢાંકેલા પોતાના અર્ધનગ્ન દેહની
શરમ ઊપજી ઝડપથી તેણે અગે મોકાયા
અને દેહન ઢાકવા મથી રહી

તેના ચહરા પરન વિરહની જ્વાળા ધીરે
ધીરે એમરની ગઈ અન શાંતિની દીપ્તિ
પ્રકાશવા નાગી

કોશાએ ભદ્રને ભાવયો પ્રણામ કર્યો

કોશા હુ તને આવિકા બનાવીશ!’ ભદ્રે કહ્યું
કાશાએ શિશ નમાવી આભાર વ્યખ કર્યો
ને તે દિનથી કાશાએ વલામ-વેલવ છોડ્યા
અને ધીરેધીરે તે વૈરાગ્ય તરફ વળી

કાશાની ચિત્રશળામા આતુરમાસ ગાળી
અન ગવિજથી સ્થૂનિભદ્ર પાછો ફર્યો

એનો દીર્ઘસૂર્ય તપતો જ ગયો અને
અનિભદ્ર, ભદ્રણાદુન્વામીની ગાદીના વારસ
થયા ને જૈન સધા સુગ પ્રધાન તરીકે નિયુખ
થયા ધન્ય છે એ અન ગવિજથીને!

*

વહેચીને ખાજો

પુરુષ અને પ્રકૃતિ જ્યારે પૃથ્વી પર આળ્યા ત્યારે તેમને કહેવામા આવ્યુ હતું
‘વહેચીને ખાજો’ અને તેમજ થયુ પણ પછી વિસ્તાર વધ્યો માનવીએ વધ્યા એક
વાર દુકાગ પડતા બધાને થોડા દિવસ ભૂખ્યા રહેવું પડ્યુ ત્યારે એક માનવીએ વિચાર્યું
આ બધા મૂર્ખ છે થોડું સઘરી રાખ્યુ હોય તો!’ અને તેણે નિત્ય થોડું થોડું અનાજ
ચોરીછૂપીથી ગચાવવા માડ્યુ

ફરીથી દુકાગ પડ્યો જોણે અનાજ સઘર્યું હતું એ માનવીએ ખીજાઓને ગમણું
પાણુ આપવાની શરતે વેચ્યુ ‘વહેચીને ખાજો’ની પ્રથાનો અત આળ્યો તે દિવસથી તે
આજ સુધી ‘વેચીને ખાજો’ની પ્રથા ચાલી આવે છે

કોઈ કહી શકતું નથી કે એ પ્રથાનો અત ક્યારે આવશે ?

—લલિત શાસ્ત્રી

શ્રદ્ધા-કાણ

વિષ્ણુજી હારિ

*

એ પ્રશાંતાત્મા પ્રાર્થનાસ્થળ પર પ્રવચન કરી રહ્યા હતા.

એ એક દિવ્ય દૃશ્ય હતું !

હિમાલયની ગોદમાંથી બાણે અલકનંદા પુણ્યકણ વરસાવતી હોય અથવા આશ્રમનો પવન ચારે તરફ હવામાંનાં આહુતી દ્રવ્યમાંથી નીકળતી સુગંધીને વિખેરતો હોય.

અને એ પણ ભેયું—

બાણે માનસ સરોવરમાં પાંખ ખોલી ધવલ હસોની હાર ઊડતી જતી હોય.

પ્રાર્થનાભૂમિ પર એ પ્રશાંતાત્માની અસ્ખ-લિત વહેતી શરદવાણીમાંથી નિરંતર અમૃત ઝરતું હતું.

*

એ જ તો પુણ્ય પ્રભાત હતું.

જ્યારે ઋષિઓએ મધુર સ્વરે આય-શીલ ગું મંગલ ગીત ગાયું હતું.

એ જ પ્રભાતગાનના તાલ સ્વર સાંભળીને રાષ્ટ્રની સંસ્કૃતિએ આંખ ખોલી હતી.

કિન્તુ કાલાન્તરે આર્યશીલની અવહેલના થવા લાગી

બાણે અમૃત ભરેલા પાત્રમાં છિદ્રો પડી ગયા અને તેમાંથી અમૃત વહી ગયું.

સંસ્કૃતિનાં પોષણ હળ્યાં. પ્રથમ તો તે ઊંઘમાં પડી પણ પછી તો તે મૂર્ચિત થઈ ગઈ.

મહાત્માજીથી આ ભેયું ન ગયું.

એમણે તપ દ્વારા આર્યશીલને આહ્વાન કર્યું. અને પછી શીતલ કરણા જલની અજડિ છાટી મૂર્ચિત સંસ્કૃતિને ફરી બાગૃત કરી.

ઋષિઓએ ફરી એ જ મધુરસ્વરે મંગલ ગાન ગાયું.

*

કેવા બાગૃત હતા એ !

અહિંસાની જ્યોતિને એમણે એક ધણ

પણ ફીણ થવા દીધી નહીં.

સત્યના દીવામાં શેમ-શેમથી હમેશાં રને-હતું તેલ પૂરતા રહ્યા, અને હરેક શ્વાસને શમનામના રટણ સાથે ભેડતા રહ્યા.

શરીરના તારેતારમાંથી એમણે એમનો સૂર કાઢ્યો.

ઢાળે એકાદ ધણ પણ એમને અચેતન ભેગા નહીં.

*

એ શિલ્પીએ તો ધાર વિનાના પૂરાણા જોતરોથી જ કામ કર્યું.

પથ્થરનો ટુકડો ખરખરડો હતો, ટાંકણું અને હથેલી પણ જૂનીપુરાણી હતી.

પરંતુ એમણે એવી સુંદર પ્રતિમા કંઠારી કે એ ભેંધને વિશ્વ અવબામાં પડી ગયું.

એટલા માટે કે, એ શિલ્પીએ એ પ્રતિ-મામાં પોતાના પ્રાણને જ પ્રતિષ્ઠિત કર્યો હતો.

જ્યારે એમણે પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરી ત્યારે દેવ-પ્રતિમાથી યે અધિક સુંદર એ શિલ્પીના દેહ પર પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ.

*

એમના અનેક અનુયાયી થયા.

અને એમનો જયકાર તો લાખો અને કરોડોએ કર્યો.

કોઈ ધીરધીંચ આલતા, અને કોઈ એમની

ધ્યાન, કામા, તેજ આદિ ગુણો છે, તુ લોગી
 છે અને આસુરી લાલભાઓથી તારુ દૃઢ
 હલુપિત છે એમના પિતા મારાથી શ્રેષ્ઠ
 છે અને સુધન્વાની માતાપણ તારી માતાથી
 શ્રેષ્ઠ છે એટલે, પુત્ર! તારા પ્રાણને આ સુધ
 ન્વા જ સ્વામી છે' એટલું કહીને પ્રહલાદ
 શાત થયા ફરજ બંધન્યાનો આનંદ એમના
 ચહેરા પર દેખાઈ આવતો હતો.

વિદેશનનું મોઢું પડી ગયું સુધન્વાનો
 ચહેરો કમવ પેઠે ખીચી બિડચો પણ તે નિગ
 ભિમાની હતો તે પ્રહલાદના ચરણે પડ્યો
 'પ્રહલાદજી! પુત્રપ્રેમ કરતા ધર્મને શ્રેષ્ઠ માની
 આપે મત્યનું પાવન કર્યું છે માટે આપનો
 પુત્ર મતાય થાય! આપે ધર્મનું અમલું કર્યું

છે-ધર્મ તમારુ રદલું કરા!

કશ્યપજીએ મુઢન્વ ની પીર ૫૦ કાય
 ફરવી આશીર્વાદ આપ્યા

સુધન્વા કહેવા લાગ્યો 'કેગિનીને મે પ્રેમની
 દૃષ્ટિએ ભેઈ / નથી પિતાના આશ્રમમા
 તપમય જીવન ગુજારતી એ કુમારી તો મારી
 બહેન સમાન છે-પણ વિદેશનને અભિમાન
 થયું-એતા મનમા એમ કે પોતાના પિતા
 પુત્રનેહને વશ થઈને ખોટું બોલશે'

'સુધન્વા' આર્ત સ્વરે વિદેશન બોલી
 બંધ્યો અને તેને રનેહથી ગળે વળગી પડ્યો
 ભેગ્યો એની આબમા પડ્યાત્તાપના આગ્રહતા
 કશ્યપ અને પ્રહલાદ એ બંનેનું અનેક
 ભર્યું મિલન વનમલતાથી ભેઈ ગદ્યા

વ્યવહાર અને ધમ જુદી જુદી વસ્તુ નથી વ્યવહારમા ધર્મ નમ્રો નીવડશે તો ત
 ધર્મની કશી કિમત નથી જાણામા બેમી ગાયના જપનારો માણન અથવા સુનિ પોતાની સામે
 કોઈને બળી જતો અથવા મરણના સુખમા પડે તો એ અથવા આર્તના નાભળે, છતા બેઠો
 મેઠો ગાયત્રી જપ્યા કે તો તે માણસને ધર્મનિષ્ઠ ન કહેશે નહિ

આરા બાપુ

વાર્ષિક નવાજમ ફેરમા રૂપિયા ૧૦૦૦૦ માં શિલિંગ ૧૨ વવાજમ મનીઆર્ડરથી
 ૪ કાર્યાવયને સગનામે મોકલવું પ્રથમ બંધથી ૪ જાડકો નોધાય છે દર માસની બારમી
 નારીએ અઠ પોષ્ટ થાય છે થોડી નકલો કાચકાગળ ૫૦ છપાય છે તેનું વાર્ષિક લવાજમ
 ૨૨૨૨૨ રૂપિયા આઠ પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૦ ૧૦૦૦૦ વડારમા જાડક નબળ અવશ્ય લખવો

આગ બાપુ કાર્યાવય રૂપાવતન જૂનાગઢ

અનુક્રમિકા

૧૨ જુલાઈ ૧૯૫૫

પૃષ્ઠ

પૃષ્ઠ

૧ કિશોરનાજ્ઞાપના પત્રો	૧૨૫
૨ નેતાન અને ઈશ્વર	ગાંધીજી ૧૨૩
૩ એ ટેક	પ્રોનાં ૬૬૩૨ ૧૨૫
૪ જયારે અતરની-	અગવિદ ૧૨૬
૫ આર્જવ	કાડા કાલેવર ૧૨૮
૬ બહાની	પ્રોગો ૫૬૫ ૧૩૦
૭ પોષ્ટ અને ગરુડ	અનત મલિક ૧૩૦

૮ નવક કે મંચ - ત્યાગ	૬૦ ૬૦ ૧૩
૯ મન્ટો	સન્માદત હસન મન્ટો ૧૩૪
૧૦ અનગવિજયી	કિશન વાઘેવા ૧૩૭
૧૧ શ્રદ્ધા કલુ	વિશેગી હાર ૧૩૮
૧૨ મત્રનુ બધન	ગવીન્દ્રનાથ ટાગોર ૧૪૧
૧૩ નાનકડી ભૂવ	૧૪૦
૧૪ નવ ન્યાય	વિનય ૧૪

પ્રકાશક અને મુદ્રક ધીરેન ગાંધી રૂપાવતન મુદ્રણાલય જૂનાગઢ

શિતુ લેં જોપાળ નીલકંઠ અનું જોપાળ ગળનન વિદ્વાસ, પ્રં આર આર શેઠનો
ક પની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુખર્ધ, મૂં સાડા ત્રણ રૂપિયા

કોકલુની હરિયાળી ભૂમિ પર આવેલ ગોકુલ જેવા વેવશી ગામના ભગવાનના માણસ
જેવા આપ્પા ખોત ગામના આજેવાન એમના પત્ની મરતા પહેલા એક બાળકને જન્મ આપે
છે આપ્પા, ખોટના દીકરાની જેમ તેને ઉછેરે છે એ તોફાની બને છે, એના તોફાનોનો કોઈ
પાર નહી પૂરેપૂરો સાહસિક, લયને તો ઝોગએ જ નહી એનું નામ વિસુ ખોતના નોકર
લીમાને એક દીનરી, શિતુ નવેક વર્ષની નાની ઉમ્મરે એના લગ્ન થયા ને થોડા દિવસમા
એનો પતિ ગુજરી ગયો થોડા સમય પછી મોટી ઉમ્મરના કાળુ સાથે ફરી એના લગ્ન થાય
છે એ પણ થોડા સમયમા જ ગુજરી જાય છે લીમો એના શરીરે પથરો બાધી એ કાળ
મુખીને કૂવામા નાખવા જાય છે આપ્પા તેને બચાવી પોતાને ત્યા જ દીકરી પેઠે ઉછેરે છે

વિસુના તોફાનો વધતા જ જાય છે એજે આપ્પા એને મામાને ત્યા ભણવા મોકલે છે
સમય વહેતો જાય છે વિસુ વિના શિતુને શો ગમે! વળી વિસુ શિતુને કાગળમા સભા
રતોય નથી! શિતુની વેઠના વધતી જાય છે

વિસુ મેટ્રિકની પરીક્ષા આપી પરિણામ જાણ્યા પછી વેવશી આવવા લાગે છે, એવામા
ગામમા વેળેક્ષર પાસેના કુડમાથી બગિચાર વર્ષે શુભ ૧૧ ગા વહે છે ને બરાબર મેળો જામે છે
પૂલ ભજન કીર્તન ને વેશ પણ ભજવાય છે આપ્પા વિસુને કાગળ લખી તેડાવે છે

વિસુ આવે છે પણ શિતુને એ મીઠુ જ નજરે જોવા માટે છે (શિતુ ગભરાય છે એને
વિસુની મીઠ લાગે છે એમ એક દિનમ રાત્રે વેળેક્ષર આગળથી નાટક જોઈને પાછા ફરતા
આપ્પાને લાવ નામ કરે છે ને અવસાન પામે છે

વાર્તા ગજમનો પવરો લે છે વિસુ તો એ આઘાતથી પાગલ બની જાય છે, લોકવાજ
મૂડી શિતુ એને સજાગી વે છે વોકોની ભૂમ ઝેર ઓકવા માટે છે ને વિસુની નજર પણ
બદલાય છે, વિસુને શિતુ-એનો દેહ-એકએ છે

શિતુ વેનશી ગામને સામે-ખાડીને પાર-એની ફાઈનિ ત્યા ચાલી જાય છે

મઢી વિસુની બદલાયેની મનોદશાનો લાલ લઈ કુશા ગદ્દે, સોના તામની ઉપડેલ બાઈને
લાવી ધરે છે નમકહુલાલ નોકર ભાણુ તેને રોકવા મથે છે પણ કઈ વળતું નથી ભાણુને લાગે
ઠેકે વિસુને આ પાપમા પડતા શિતુ જ રોકી શકે અને તે તરત ખાડી પાર કરી શિતુને મળે
છે વેવશી જવા માટે શિતુ ખાડી પાર કરવા પાણીમા પડે છે પણ ખોટના વળતા પાણી એનો
પ્રાણ લઈ લે છે

વિસુને એની જાણ થતા પાગલ જેવો બની જાય છે શિતુને અગિલાહ હઈને પશ્ચા
તાપના દાહો બગતો એ શિતુએ પ્રાણ ખોયા હતા એ જ ખાડીમા મરવા પડે છે, પણ એ
મરી શક્યો નહી ડશના ઝેરથી મરવા નાગને પકડ્યો પણ પછી છોડી દીધો બસ પછી એ
પાગલની પેઠે બધે ગધવાયો બની 'શિતુ, એ શિતુ!' કહેતો રજાયા કરે છે

વાતાનુ મૂળ ખોણ આટલું જ છે પણ પાગો અને પ્રમ જોની ગૂંથણી એટની કળા
પૂર્ણ અને માહિજક છે કે આખી નવલકથા એકી એકકે જરા પણ કટાણે અનુભવ્યા વિના
ગથી વાચી જઈએ

કોકલુનો રૂઝદ્રુષ કિનારો, એની વનસ્પતિ, એ સોના વર્ણનો પણ એજવા જ રમભર છે
પાનાવેખન બહુ સંકળ દે આપ્પા ખોત, વિસુ અને શિતુ લાળા સમય મુખી ચિત્તમા
જડાઈ રહે એવા યાદગાર પાગો છે

શિતુ તો શરૂમામુના કોઈ ચિરસ્મગલિય ચી પાત્રની યાદ તાજી કરે છે મગડીની આ ઉરામ
નવલકથાના મુવાચર ગુજરાતી અનુવાદને અમે આવકારીએ છીએ

ઘવાવું ?

પરાયાં તો નથી ગળતો હું કોને
ગળાતાં વિશ્વનરદે જે પરાયાં
નથી એવું મને હું ખ કોઈ એવું
અને મુખ પણ નથી દેનેલી સરીખું.

વળાયાં તો હીએ આ વિશ્વ ભળે
પરસ્પર એટલા તો સંકળાયાં
છતાં નિર્વેષ-ભાવે આમ રહેતાં.

અને આ દેનેલીએ માથી નિકટના
ગળાના આપણા એ સર્વ કોના
મુખો તો હૃષ્ટી છરવી શકાતાં
નથી દે કેમ મહેવાતા હુઃખો સો!

જીવનમાં જે મુખો એ મર્વ દે છે,
આંખ આધાન એ પહોચાડતા કાં
સનત એના જ્યથાભાદે જીવનમાં
મુખો વચ્ચે ય કાં નિત્ય ઘવાવું ?

હું ખ. ધાવું નંહો તો શું છું હું ?
ગળું ના વિશ્વમાં કોને ય મારાં ?
અગર મુખને જ જમ માની લાગે
ગાળે નેજ નિજનાં નિત્ય ઘવાવું ? -

રત્નલાલ-આનંદ

પ્રારાણ

૧૫-૮

૨૫ ૬-૭

રૂપાચલન પ્રકાશન, રાજકોટ

ગ્રંથાવલોકન

*

હંકરમાષા લે૦ કાન્તિલાલ શાહ, પ્રાપ્તિસ્થાન નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ, મૂ૦ ચાર રૂપિયા

દીન દક્ષિતોના બાપાનુ ચીવટથી, એમના જીવનની ને પ્રવૃત્તિની ઝીણી ઝીણી માહિતી લેગી કરી સ્વસ્થ શૈલીમાં લખાયેલુ આ પ્રમાણુબદ્ધ જીવનચરિત્ર છે

સામાન્ય સ્થિતિના પિતાના પુત્ર અમૃતલાલ ઠક્કરે અત્યંત કરકસરથી અભ્યાસ કરી, ઈજનેર તરીકે ચીવટાઈથી, પ્રામાણિકતાથી બ્રિટીશ રાજ્ય અને દેશી રજનાડામાં તથા આફ્રિકામાં નોકરી કરી તે હરમ્યાન એ સદૃશ પિતાને ગરીબી, મદકી અને અજ્ઞાનતામાં સળડતા ઉપેક્ષિત મનૂરો અને હરિજનોનું દર્શન યુગુ એ જોઈ એમનું વત્સલ હૃદય દ્રવ્યુ અને એ સૌની સેવા કરવા માટે ઉપરીઓની અનેક વિનવણી છતાં વિકાસની તકવાળી મોલાદાર આવુ નોકરી છોડીને એ સર્વન્ટ ઓફ ઈન્ડિયા સોસાયટીમાં જોડાયા અને પછી તેા એમને માટે સેવાના ક્ષેત્રો એક પછી એક ખુનતા જ ગયા સૌરાષ્ટ્ર, પચમકુવ, અને ઓરિસ્સાના દુકાળો, પછાતવર્ગી હરિજનો બીવાં વિગેરે, ૩૦-૩૨ની લલત, ખાદી પ્રવૃત્તિ, કાંડયાવાડ રાજકીય પરિષદ, સ્મારક દુકા, આવુ તેા ધણુ, આન છેલ્લે છેલ્લે નિવૃત્તિમાય, ભાગવા પછી જાગેવા લયકર રમખાણોને કારણે જીભી થયેલ વિષમ વિકટ પરિસ્થિતિને નિવારવા બાપુજી સાથે એમણે કરેલી નોઆખરીની યાત્રા, એમના જીવનની એકેએક લઘુ પરહિત માટે ખર્ચાંઈ હતી તે કરાંઈ આપે છે

દેખીતી રીતે બાપાએ પછાતવર્ગ અત્યંત, લીલો વિગેરેના ઉદ્ધાર માટે જે કંઈ કર્યું તે એમની ભારે અને અજેડ દેશસેવા છે પણ એમનું કાર્યક્ષેત્ર એટલા પૂરતું જ મર્યાદિત ન હતું બાપાને રાજકારણમાયે ભાગ લેવા પડેલો ખરો પણ બાપા સ્વભાવે રાજકીય વ્યક્તિ ન હતા, પણ જીવનભરના મીઠાનરી હતા ભારતનો ખૂણેખૂણો એવા સેાઈકની રાહ જ નોતો હતો બાપુની ચક્રેર દૃષ્ટિએ એવા સેવક અછતા ન જ રહે ભારત સેવક મધના બાપા સખ્ય હોવા છતાં એમને પોતાની રાષ્ટ્રવ્યાપી જનકલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં સાકળી લીધા

એવા બાપાનુ, ગલીરતાપૂર્વક લખાયેનુ વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર સૌને પ્રેરક નીવડો

સર્વોદય સમાજની ઝાખી : લે૦ નરહરિ દા૦ પરીખ, પ્ર૦ પરિક્ષિતલાલ લ૦ મજમુ દાર, હરિજન આશ્રમ, અમદાવાદ, ૧૩, મૂ૦ સવા રૂપિયે

ગાંધીજીએ સર્વોદય સમાજની કલ્પના રજૂ કરી અને તે માટે કેવલાક રચનાત્મક કાર્યક્રમ સૂચવેલા અને ખાદી આશોધોગ, નઈ તાલીમ જેવી કેટલીક પ્રવૃત્તિ શરૂ પણ કરેની, પણ એ કલ્પનાને સંપૂર્ણ મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા લાણુ જીવી શક્યા નહીં બાપુનો એ મર્વો દય કાર્યક્રમ અત્યારે વિનોબા જ્ઞાન પ્રવૃત્તિ દ્વારા અને દેશની રચનાત્મક કાર્ય કરતી સંસ્થાઓ અમુક અરે ચલાવી રહી છે એ પ્રવૃત્તિ ચલાવી રહેલા જ્ઞાન સેવકો અને રચનાત્મક કાર્યકરો સમક્ષ ગાંધીજીની સર્વોદય સમાજની કલ્પના શી હતી તે શ્રી નરહરિભાઈએ આ સવાસો પાનાની નાની ચોપડીમાં વિગતે સ્પષ્ટતા અને સરળતાથી વર્ણવ્યું છે

વિનોબાજી અત્યારે શાસનાવહીન મર્વોદય સમાજની વાર્તા કરે છે, એ આ ચોપડી બહુ સ્પષ્ટતાથી સમજાવે છે જે કે આ ચોપડી સ્વતંત્ર રીતે જ લખાયેલી છે સત્તાનું કેન્દ્રીકરણ કરી સ્વાયત્ત, અમનિષ્ઠ, સ્વાવલંબી ગામડાનું આયોજન કરવું એ સર્વોદય સમાજ સુખ્ય પાયો જણાય છે

કિશોરલાલભાઈના પત્રો

ભાઈશ્રી મણિલાલ,

વર્ષા ૨-૪-૪૦

તમારો કાગળ ૫-૬ દિવસથી સામે પડ્યો છે. તમારું કામ અને શરીર સંતોષકારક છે. બાપી રાજ થયો. તમારા સવાલોના જવાબ નીચે મુજબ છે-

જીવનમાં ચિત્તશુદ્ધિ સદાચાર અને ઉચ્ચ ચારિત્ર વધારે મહત્વનાં છે, એમાં શંકા નથી. તત્ત્વજ્ઞાન જેટલું અંશે ભાષાનો વિષય બને છે, તેટલું અંશે તે ભુદ્ધિના ક્ષેત્રમાં આવે છે. અને ભુદ્ધિ માથે માથે જુદી જાતની હોય છે. માટે જ મોટાનાં મોટા તીથંકરો, જ્ઞાનીઓ, પેગંબરો વગેરેના તત્ત્વજ્ઞાનના નિરૂપણમાં ફરક પડે છે, અને કોઈ બેના મત સરખા મળતા આવતા નથી

આથી જ તત્ત્વજ્ઞાનમાં અનેક સંપ્રદાયો હોય છે.

તેના પ્રમાણમાં ચિત્તશુદ્ધિ સદાચાર-ચારિત્ર વગેરેની બાબતમાં મતભેદને અવકાશ ઓછો છે. પ્રમાણિકતા, દયા, સત્ય, અહિંસા, અવ્યાભિચાર વગેરેની બાબતોમાં કોઈ પણ દેશ કે સંપ્રદાયના મહાપુરુષો કે અનુયાયીઓમાં તીવ્ર મતભેદ થતો નથી. કોઈ વિગતોમાં થાય ભલે.

આમ ચિત્તશુદ્ધિ સંપ્રદાયોથી પર, કેવળ મનુષ્યતાનો વિષય હોવાથી તત્ત્વજ્ઞાન કરતાં એવું મૂંઝવે ક્યારેયે વધારે જ હોવાનું.

છતાં, માણસ પોતાની ભુદ્ધિને યે છોડી શકતો નથી. અને પોતાના ચિત્તશુદ્ધિના આદર્શને કોઈક તાત્ત્વિક ભૂમિકાથી યોગ્ય કરાવવા પ્રયત્ન કર્યા વિના રહી શકતો નથી-કારણ કે એમ ન કરે તો એને મૂંઝવણ થાય. આમ ચિત્તશુદ્ધિના સમર્થન માટે તત્ત્વજ્ઞાન ઉપયોગી થાય છે. એમાં ફરક માણસ પોતાના સંસ્કારો (શક્ષણ વગેરેને અનુસરી તત્ત્વજ્ઞાનની કોઈક પદ્ધતિને સ્વીકારી લે છે.

એમાં સારો માર્ગ તો એ છે કે પોતાને રૂચે એવું તત્ત્વજ્ઞાન ભલે કોઈ સ્વીકારે, પણ તત્ત્વજ્ઞાનની ખીણ પદ્ધતિઓ પણ હોઈ શકે છે, એમ વિચારી આગ્રહ રહિત વૃત્ત રાખે.

તમે વિચાર્યો તો તમારા સવાલમાં જ

તત્ત્વજિજ્ઞાસા રહેલી છે. જ્યાં પ્રશ્ન, શંકા ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં ભુદ્ધિ કામ કરે છે, એટલે તત્ત્વજ્ઞાનને માગે છે. માટે તત્ત્વજિજ્ઞાસાનું ખંડન પણ ન કરી શકાય.

ખીલ પ્રશ્નોના મે'શું' જવાબ આપ્યા હશે તે ચાલ નથી. આજે ફરીથી આજની ભુદ્ધિ પ્રમાણે આપું છું.

પ્રાપ્તિમાં આનંદ નથી જ અને પુરુષાર્થમાં આનંદ જ છે, એમ કહેવું પણ આવ સાચું નથી વાત એ છે કે પ્રાપ્તિની આશાથી પુરુષાર્થમાં સુખ હોય કે દુઃખ હોય, સંતોષ રહે છે. એ સંતોષને આનંદ કહો તો આશામાં આનંદ છે એમ કહેવાય.

પછી આવી પ્રાપ્તિમાં શરૂઆતમાં આનંદ જ છે; એ પ્રાપ્તિ ધારેલી રીતે થાય તો. પણ પ્રાપ્તિ મળ્યા પછી એ ધીમે ધીમે જૂની થતી જાય છે; અને એનાથી આગળની આશાઓ બંધાતી જાય છે માટે પ્રાપ્તિનો આનંદ ઘસાતો જાય છે, અને છેવટે નજીવો બની જાય છે. ઉપરાંત ઘણીવાર એવું બને છે કે એક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા માટે પુરુષાર્થ કરતાં કરતા જ આપણી દૃષ્ટિ વધારે વ્યાપક બને છે, અને પહેલાં જેટલી પ્રાપ્તિ સંતોષ આપત, તેથી અનુસંધાન ૧૯૮ મા પાને

ચીનથી ભારત આવવા નીકળેલા એ વહા-
ણના સઘળા ઉતાડ્યો કરતા શાંગતી અને
તેના શિષ્યનો આનંદ અવર્ણનીય હતો. સદાય
તેમના ચહેરા પર પ્રસન્નતા છવાયેલી રહેતી
હતી. જુગજુગ જૂતા સાથી હોય તેમ તેઓ
વહાણના ઉતાડ્યો સાથે વર્તતા હતા અને
આતુર આંખે શાંત બનીને પડેલા એ ખારા
સમુદ્રનો પટ વીધીને દૂર દૂર સિતિજ તરફ
સ્થિતસહ એઈ રહેતા હતા, બહુ તેમનાં નામ
પ્રકારી એ તરફથી કેઈ તેમને ખેલાવી રહ્યું
ન હોય! કદીક તેમનાં આચરણ પાગલ સમાં
પણ બની જતાં હતાં.

તેમની આવી સ્થિતિ એઈ સહુ કાઈ
આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ જતાં હતાં; એકબીજા
તરફ તાકતાં હતાં; કદીક 'દ્વાગટ થેલછા' એમ
બોલી આહું આહું હસી જાય લેતાં હતાં. પરંતુ
એક દિવસ વહાણના નાણુદાએ જ્યારે તેમની
સાથી યોગબાણ આપી ત્યારે તેમનાં મુખ
અ શ્વેચ્છી પહેાળાં થઈ ગયાં અને શાંગતી
પ્રત્યે કદી નહિ અનુભવેલી એવી એક ભક્તિની
લહરી તેમનાં હૃદયમાં વહી આવી.

શાંગતી બુદ્ધનો પરમ ઉપાસક હતો. બૌદ્ધ-
ધર્મ એ જ એને મન સાથે ધર્મ હતો.
બુદ્ધનો ઉપદેશ અને બૌદ્ધધર્મનાં પુસ્તકો
અમૂલ્ય અને પ્રચાર કરવાને યોગ્ય હતાં. બુદ્ધના
આદર્શો તેણે પોતાના જીવનમાં ઉતાર્યા
હતા. રાત્રિ દિવસ તે બુદ્ધનું ચરણ કરતો હતો.
અને કદીક સવાર થતામાં તો ઉઠાડે પગે અને
ખભે ઝોળી ભેરવી તે આસપાસના પ્રદે-
શોમાં પૂતી વળતો હતો. રાત્રે લોકોને તે
એકડા કરતો, બુદ્ધનો ઉપદેશ સાદી અને સરળ
ભાષામાં સમજાવતો અને જીવનમાં તેની અગ-
ત્યતા કેટલી છે તે સ્પષ્ટ કરતો. કદીક ધ્યાન
ધરતાં તે એટલે ઊંડે ઊતરી પડતો કે તેને

'તેના દેહનું જાન સુદાં રહેતું નહિ. માત્ર તે
વળતો તેના ગળામાંથી આવતો બુદ્ધ શરણું
ગચ્છામિ, ધમ્મ શરણું ગચ્છામિ, સંઘ
શરણું ગચ્છામિ-નો અવાજ તેનું અસ્તિત્વ
સાબિત કરતો. લોકોને પણ તેના પ્રત્યે અજબ
શ્રદ્ધા હતી, ભક્તિ હતી. જ્યાં જ્યાં તે જતો
ત્યાં ત્યાં તે પૂજતો. એવામાં એક દિવસ તેને
એક શિષ્ય મળ્યો. ને તેનાં કાર્યોમાં અજબ
સ્ફુર્તિ આવી. તેના શિષ્ય અને તે એક બની
રહ્યા.

એકવાર શિષ્ય શાંગતી પાસે આવ્યો ત્યારે
શાંગતી ધ્યાનમગ્ન બેઠો હતો. તેની આંખો-
માંથી ખરખર આંસુ વહેતાં હતાં. તેના મુખ-
માંથી બુદ્ધના જાપ ઊઠતા હતા શિષ્ય પરિ-
સ્થિતિ સમજી ગયો. આવા પ્રકારના વર્તનથી
તે ટેવાયેલો હતો. શાંગતી માટે પાણી ભરી
તે પણ ત્યાં જ બેસી ગયો.

ઘણીવાર પછી શાંગતીએ આંખ ઉઘાડી.
તેના ચહેરા પર તેજ છલકતાં હતાં. તેના હોઠ
હસું હસું થઈ રહ્યા હતા. અત્યંત આવેગથી
તે શિષ્યને ભેટી પડ્યો.

“વત્સ! આજે મેં કાઈક નવી સૃષ્ટિ બોધ.
એ સૃષ્ટિમાં પરમચુંદ્ર એવી એક ભૂમિ હતી.
લોકો એને ધર્મભૂમિ તરીકે યોગબળા હતા.
ભગવાન તથાગતનાં પગલાં ત્યાં અંકિત હતાં.
ઠેરઠેર બોધિવૃક્ષો ઊભાં હતાં. અનેક સાધુઓ
આવ ભ કરતા હતા. જ્ઞાનની પરબો ગામડે
ગામડે મંડાઈ હતી. ઉપદેશ સાંભળવા લોકોનાં
ટોળેટોળાં ઊભરાતાં હતાં. દેશે દેશના લોકો
ત્યાં નજરે પડતા હતા. મૃત્યુ અને અહિંસા
લોકોનાં જીવનમાં વણખંડિઓં લાગતાં હતાં.
તને તે હું કેટલું કહું? એ લોકો સાથે જ
પવિત્ર હતાં. એમનાં જીવન પણ ધન્ય હતા
તું બહે છે, એ ભૂમિ તે કઈ?”

શિષ્ય મૂંઝાયા તેણે કહ્યું “ના, ગુરુદેવ !”

“નથી જાણતો ?” શાગતીને આછો ક્રોધ ચઢ્યો “ઓ મૂંઝા ! એ ભૂમિ તે ભુદની પરમસુંદર ધર્મભૂમિ !”

શિષ્ય શાગતી તરફ તાકતો જિભો રહ્યો એટલામા તેા ઉછળતો અને તાળીઓ લેતો શાગતી બોલી ઉઠ્યો, “ને વત્સ ! હુંવે હું એ ભૂમિના દર્શને જવાનો જ. મને એ ભૂમિ પેહાર કરીને બોલાવે છે કેવી સુંદર એ ભૂમિ ? હું ત્યા જવાનો હું ત્યા જવાનો જ ” તેની તાળીઓનો વેગ વધવા લાગ્યો

શિષ્ય પાગલની જેમ ગુરુદેવ તરફ તાકી રહ્યો ગુરુદેવતુ કયાક ફટકી તેા નથી ઝચુ ને ? પણ તેને ગુરુદેવ પર વિશ્વાસ હતો છતાય ગુરુદેવને કોઈકની જરૂર તેા હતી જ ને પોતે ગુરુદેવને પ્રાણ સમાન લેખતો હતો ઉછળતા ગુરુના તેણે હાથ પકડ્યા

“ગુરુદેવ !”

“કેમ ? બોલ બોલ, અટકી કેમ ગયો ?”

“ગુરુદેવ મને પણ ત્યા લઈ જાએ હું આપના વગર રહી નહીં શકું ”

ગુરુ નારી જિઠયા, “એમા તે પૂછવાનું હોય ? તું જરૂર આવજો ”

ને બીજા દીવસથી તેમણે ભારત આવવાની તૈયારી કરવા માડી એટલામા કોઈએ તેમને કહ્યું, “એક વહાણ ભારત બાય છે, કહેતા હો તેા સગવડ કરી આપુ ” શાગતી એ જ ઝ ખતો હતો પેલા માણસ સાથે તે નાખુદાને મળી આવ્યો ને વહાણમા જવાનું નકકી કર્યું એ રાત્રે ગુરુ શિષ્યના આનંદનો પાર ન રહ્યો પણ ભાવનો ગર્ભ કોણ બાળી શક્યુ છે ?

દરિયો સાત બળીને ચડ્યો હતો વાવરા ખૂટ્યા હતા વહાણ સડસડાટ તરતુ જતુ હતુ સહુ પોતપોતાના કામમા મશગૂલ થઈ ગયા હતા શાગતી અને તેનો શિષ્ય પોતાની ટેવ પ્રમાણે દૂર દૂર સિતિજ તરફ બેતા જિભા હતા ત્યા જ પિજરિયાની કારમી ચીસ સલામ્યાઈ ‘મમાલ, બેલી ! મમાલ તુફાન ! તુફાન !

તુફાન ! મમાલ, બેલી !’

સહુ ખલાસીઓ તરત જ પોતપોતાને કામે વળગી ગયા નાખુદાએ ઝડપ અને હોશ ચારીથી આમતેમ ધૂમતા ઉતાડ્યો અને ખલાસીઓને સૂચનાઓ આપવા માડી પણ તે સૂચનાઓનો સહેજ પણ અમલ થાય તે પહેલા તેા પાછળથી આકાશને સ્પર્શ કરતા વજ્રકાય મોબલ દેખાયા અને કોઈને કઈ સમ બાય તે પહેલા જ વહાણને અથડાયા વહાણ મોબલ સાથે જિંચે ચઢ્યુ અને પાછુ પાછીમા પટકાયુ ચારે દિશામા તરંગમાળાઓ ઉછળી રહી સાત જણાતા સાગરે રૂદ્ર સ્વરૂપ પારણ કર્યું વહાણને ઢાળી જેમ આમતેમ ફેંકવા માડ્યુ

ઉતાડ્યોના ગભરાટનો પાર ન રહ્યો સમ તુલા બળવવી તેમને માટે મુરકેલ બની ગઈ રોકકળ શરુ થઈ ગઈ

પણ એ કશાની અસર ન થઈ, માત્ર શાગતી અને તેના શિષ્ય પર તે બનેના ચહેરા પર કાયમના જેવી જ સાત ફરકતી હતી તેમની આખોમા ગભરાટની લેગ પણ નિશાની ન હતી સદાય તેમને સહાયરૂપ થયેલા સ્ત્રોતો તેમના હોઠ પર રમતા હતા !

એકાએક એક જબરજસ્ત કાટકો થયો વહાણ આપુ ફૂલુ જિઠ્યુ ને બીજુ જ પળે તેમા એક ગાબડુ પડ્યુ. પાણી ધસમસતુ અદર દાખલ થઈ ગયુ ઉતાડ્યો કારમી ચીસો પાડી જિઠયા તે જ પળે નાખુદાએ હોડી ઉતારવાનો હુકમ કર્યો

અને તે જ પળે શાગતી ધ્યાનમજ થઈ નીચે બેસી ગયો

છેવટે, ત્વા નાખુદો જ રહ્યો તેણે આજ પાસ નજર ફેરવી ધ્યાનરથ શાગતી અને સ્વરથ શિષ્ય તેની નજરે પડ્યા દોડતા બઈ નાખુદાએ શાગતીને ઢટોળ્યો

“ગુરુદેવ ! ગુરુદેવ ! ચાલો હોડીમા વહાણ ડૂબે છે ”

“નાખુદા !” પાછળથી શિષ્ય બોલ્યો

“હવે શુરુદેવને હેરાન ન કરશો. એ ધ્યાનસ્થ થયા છે. દુનિયાની કોઈ પણ ચીજ એમને જગાડી શકે તેમ નથી.”

નાપુદા બિભે થયો. વહાણમાં ગાળડા વાટે ધસી આવતા પ્રવાહ સામે તેણે આંગળી ચીંધી. ચિંતાતુર અવાજે બોલ્યો, “આ પ્રવાહ.....”

“એ ભલે અંદર ધસી આવે.”

“અને તમે ? જલદી હોડીમાં ફરી પડો.” નાપુદાએ કહ્યું.

“ના. જ્યાં શુરુદેવ ત્યાં તેમનો શિષ્ય. હું અંત સુધી શુરુદેવ સાથે બેસીશ. તેમની સાથે જ જળસમાધિ લઈશ. હું અને શુરુદેવ સાથે જ ભગવાન તથાગતની ભૂમિનાં દર્શને એક સાથે જ નીકળ્યા હતા. મારાથી એમને ન છોડાય. હવે તમે જલદીથી ફરી ભવ, નાપુદા ! વહાણ ઊંચકાય છે. હમણાં જ ફૂળશે. તમે

જતા રહો.”

“પણ તમને.....”

“અમારી ચિંતા ન કરશો. જુઓ, શુરુદેવ આગળ તેજોવર્તુળ રચાય છે; સામે જ ભણે ભગવાન તથાગત તેમને આવકાર આપતા બોલા છે. અમે અહીં જ રહીશું. તમે જાવ.”

એક વિષાદભરી નજર બંને સામે નાખી, નાપુદા છલંગ મારીને હોડીમાં ફરી પડ્યો. શિષ્ય શાંગતીનાં ચરણ આગળ ધ્યાન ધરીને બેસી ગયો. એ પણ પછી ધીમે અવાજ ઊઠ્યો :

બુદ્ધ શરણં ગમ્હામિ !

ધર્મ શરણં ગમ્હામિ !

સંઘ શરણં ગમ્હામિ !

ને થોડીવાર પછી શાંગતી અને તેના શિષ્યને પોતાની ગોદમાં જ શાખી ભગ્ન અવશેષ સમુદ્રે એ વહાણ રૂઝ સાગરના ઉછળતા પેટાળમાં સમાઈ ગયું !

માનવદેવ બાપુ

અહીં પૃથ્વી પાટે જગજન ફરે હિંસક લીલા
ભૂલીને માનવ્ય પ્રકટ કરતા પાશવ પ્રયા.
ભમે સત્તાધીશો વ્યસ્થ વદતા નમ્રવચનો,
દમે ઠાઠેલાંને દલિત વ્યવધી મેહ વરસ્યો.

યુગે ઝંલાનિ નીખીં પ્રભુનયનથી બાપ્ય ગરતાં
કરી પૃથ્વીત્પાદે જલશીકર ગાંધી બની ગયાં
પ્રભાત્યાં ફેલાઈ સુરણી પ્રસરી દિવ્ય પ્રભુની
ગઈ ખૂણે ખૂણે જગજન ઉદે શાંતિ પ્રલવી.

ઈશુખુદે કારી કુઃખત મહી વાત્સલ્યજલથી,
અહિં સા ને સત્યે ઉરદધિ વલોવ્યાં તપ થયી;
લઈરત્નો અર્પીં નિજ જનગણો રીઝવી દીધાં,
પીધાં ત્રેમે પ્યાલા વિષ સભર પીયૂષ ગણતાં.

રહેલાંને શેષે મધુ સમ ગણી બાપુ પી ગયા,
મહાત્મા સુષ્ટિમાં અગરપદ પાત્રી સુરચયા.

પ્રચેતસુ

તેલ ગાણામા સામ્યવાદીઓએ ઊભી કરેલ વિષમ પરિસ્થિતિનો ઉકેલ કરવા વિનોબાજી ત્યા ગયા અને તેમથી ભૂદાન પ્રવૃત્તિના શ્રીગણેશ મંત્રાયા એ પ્રવૃત્તિ હવે તો આખા રાષ્ટ્રનું ધ્યાન ખેંચી રહી છે છેલ્લા સર્વોદય સંમેલન પછી તો તે વિશેષ ઝડપી બનતી જણાય છે બે જ વર્ષમાં ધારેલી જમીન પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘણાંય રચનાત્મક કાર્ય કરાઈ પોતાની પ્રવૃત્તિ છોડી ભૂદાન આદોનમમાં ગૂંકાવ્યું છે

આ ભૂદાન પ્રવૃત્તિ વિનોબાજીને તેલ ગાણાનો અટપટો પ્રશ્ન ઉકેલતા અચાનક જ ઉદ્ભવી તે છતાં જમીનનો પ્રશ્ન ખીજી રીતે તે પહેલાં ગાંધીજીના મનમાં બિઠ્યો જ હતો

અનેકવિધ જવાબદારીવળા રાજકીય પ્રશ્નોમાં ગૂંથાયેલા હોવા છતાં ગાંધીજી રચનાત્મક કાર્યોનું સતત ચિંતન કરતા અને ઔદ્યોગિક ક્રાંતિએ ફેલાયેલી યત્નબળને ભેદીને અગાઉ હસ્તી ધરાવતા આમે ઘાગે હાથ ઉઘોગો, ખાદી ખેતી-ગોસેવા વિગેરેને વિકસાવીને વધુમાં વધુ માણસોને રોજી પૂરી પાડી પ્રેકારી નિવારણ કરી વગેરે પડતા અટકાવી આદર્શ અર્થવ્યવસ્થા આપી શકાય તે માટે નતત રસ્તા ખોજતા

ય ત્રોએ ફેલાયેલી પ્રેકારી અને ગરીબી તમા તેને કારણે ભાગી પડેના હાથ ઉઘાગે આમે ઘોગેને પરણુમે ભાગી પડતા ગામડાંઓને ભચાવી લેવા ગાંધીજીએ પ્રથમ રેલ્વે સૂચવ્યો પછી આમે ઘોગે સૂચવ્યા પણ એમને લાગ્યું કે ગરીબી ને પ્રેકારીનો સંપૂર્ણ ઉકેલ એમાં નથી એ વિચારમાંથી જમીનનો પ્રશ્ન એમના મનમાં ઉદ્ભવ્યો એમના જ ગળદો દાખાએ ‘માણસને માત્ર કપડા જ પેદા કરવાના હોય તો પોતે કાતીને તે જરૂર કરી શકે પરંતુ ડિસાળ કરતા જણાય છે કે,

કપડા માણસોની જરૂરિયાતોનો એક નાનકટો ભાગ છે રેલ્વે પર આખો દિવસ મહેનત કંવાથી મજૂરને પોતાની જરૂરિયાતો માટે મજૂરી પેટે પૂરતા પૈસા મળતા નથી

વળી એક સ્થળે કહે છે ‘એકલે રેલ્વે અને આમે ઘોગે એ બેથી આપણે કદાચ ગરીબીના સવાવનો ઉકેલ ન કરી શકીએ સાથે જમીનના પ્રશ્નનો ઉકેલ પણ કરવો પડશે જમીન વિશેનું મારું જ્ઞાન અધુરું છે કેવળ બનવરો અને માણસોની મજૂરીથી આપણે જમીનમાંથી કેટલી મપત્તિ પેદા કરી શકીએ એનો ડિસાળ હજી આપણે નથી કાઢી શક્યા

મગનનાલ હોત તો એમાં ઘણું થયું હોત ખેતીની સાથે જ ગોડેવાનો સવાવ પણ છે

આમ જેનો ઉકેલ વિનોબાજી પોતાની રીતે કરી રહ્યા છે એ જમીનના પ્રશ્નનો ઉકેલ ગાંધીજીના ચિંતનનો વિષય બન્યો હતો જ

ગાંધીજી ૪૨ માં આગાખાન મહેનમાં એકવીશ માસ કેંદ રહ્યા તે દરમિયાન રેલ્વે અને આમે ઘોગે વિશે એમણે કરેલ ચિંતનનો હેવાલ સુશીના નંધરની કાચરીમાં ભેવા મળે છે એ પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે રેલ્વે અને આમે ઘોગે પછી એમની નજર જમીનના પ્રશ્ન પર વળી હતી એમના જ શબ્દો ભેદ એ

પહેલાં આપણે એવા નિર્ણય પર આવ્યા કે એકલા રેલ્વેથી કામ નહીં પડે એન આમે ઘોગેનો માથ લીધે પણ એ સાથ લીધા છતાં રે અનેક સુરકેનીઓ રહે છે હવે મે વિચાર્યું છે કે જમીન સાથે રાખીએ તો કામ પર પડે માણસો અને બનવરોની મજૂરીથી જમીનમાંથી કેટલી નીપજ ઘટી શકે એનો ડિસાળ શઢનાનો રહે છે આને સત્તા આપણા હાથમાં નથી જમીન કેરી રીતે હાથમાં લેવી અને નાલચની, એ નિરો આપણા મગજ ભણતા નથી એવો છેવટે હું કહ્યા જઈ બિલો રહીશ

એ હું આજે જાણુંતે નથી.’

‘જમીન કેવી રીતે હાથમાં લેવી અને વહેંચવી’ બાપુજીની એ મૂંઝવણનો વિનો-બાણને ખ્યાલ હતો કે કેમ અથવા ગાંધીજીના એ ચિંતન તરફ એમણે દેંદિયા બાબત જે તથ્ય ચોધી કાઢવા પ્રયોગો ને સંશોધન કરેલું એવું લશ જમીનના પ્રશ્ન વિશે અગાઉ ગયેલું કે કેમ તેની ખબર નથી, પણ એમણે બુદ્ધાન પ્રવૃત્તિ દ્વારા ગાંધીજીની, ‘જમીન કેવી રીતે હાથમાં લેવી અને વહેંચવી’ એ મૂંઝવણનો એમની રીતે ઉકેલ કરી રહ્યા ૧.

‘સત્તા હાથમાં નથી’ એવી સ્થિતિમાં ગાંધીજીએ જમીનપ્રાપ્તિ ને વહેંચણીનો પ્રશ્ન વિચારેલો. આજે કૌંસિસ સત્તા પર છે છતાં તેની સત્તાની સહાય વિના જ જમીનપ્રાપ્તિ ને વહેંચણીની વિનોબાજીની પદ્ધતિ ખરેખર આશ્ચર્ય અને માન પેદા કરે છે. ગાંધીજીના શબ્દોમાં કહીએ તો એ પ્રાપ્તિ ને વહેંચણી પછી ‘માણસો અને જનવરોની મજૂરીથી જમીનમાંથી કેટલી નીપજ થઈ શકે એનો હિસાબ કાઢવાનો રહે છે.’

આ કાર્યમાં ચાલુ ઘરેડની વિચારસરણી-વાળા અર્થશાસ્ત્રીઓ મદદરૂપ નહીં થાય એવો

મત ઉપર ટાંકેલ વાર્તાવાર દરમ્યાન ખ્યાર-લાલને જવાબ આપતા ગાંધીજીએ બચકા કયો હતો. ‘મગનલાલ હોત તો એમાં ઘણું થયું હોત’ એવું ગાંધીજીએ કહ્યું હતું.

પણ ખાદીના પ્રશ્નને પોતાનો કરી વિનો-બાજીએ જે પ્રયોગો કર્યા અને જે તારતમ્ય કાઢ્યું અને મજૂરીના ઓછામાં ઓછા અમૂક દર, કાંતણ અને તુનાઈ દ્વારા વસ્ત્ર સ્વાવલંબનનો ઉકેલ સૂચવ્યો તેમ કેઈ આ પ્રશ્નને પોતાનો કરી ખેતી ભય તો બને.

વિનોબાજી એક એવી વિભૂતિ છે કે જેમ બુદ્ધાનમાંથી બીજાં હાનોની કલ્પના થઈ તેમ ગાંધીજીએ માણસો અને જનવરોની મજૂરીથી જમીનમાંથી કેટલી નીપજ થઈ શકે તેનો હિસાબ કરવાની ઇચ્છા બચકા કરી હતી તેનો ચ ઉકેલ અવશ્ય કરશે જ.

વળી ગાંધીજી જમીનના પ્રશ્ન સાથે ગોમે-વાને પણ સાંકળે છે તે સાચું જ છે.

બુદ્ધાન પ્રવૃત્તિનાં અનેક દરગામી પરિણામો વખત જતાં જણાશે જ. તે સાથે ગાંધીજીની કલ્પનાને મૂર્ત પણ કરશે એ નિઃશંક છે. આ અર્થમાં આજે વિનોબા બુદ્ધાન પ્રવૃત્તિ દ્વારા ગાંધીજીનું સ્વપ્ન માણું પાડી રહ્યા છે.

સંત કૌંસિસ નામના એક વિખ્યાત ઇસાઈ સાધુ થઈ ગયા. તેમના આશ્રમમાં શ્રમ કર્યા વિના કોઈથી જોરાક લઈ શકાય નહીં એવો કડક નિયમ હતો. એક દિવસની વાત છે, કેટલાક લોકો આશ્રમની મુલાકાતે આવ્યા. એમાંનાં એકના હાથમાંથી બૂલથી એક પૈસો જમીન પર પડી ગયો. એક શિષ્યે તે લઈને ઉપર મૂકી દીધો. સંત કૌંસિસે તેને ખૂબ જ ઠપકો આપ્યો, અને દાંત વડે તેની પાસે તે પૈસો ઊંચકાવીને બહાર ફેંકાવી દીધો.

સંત કૌંસિસના બીજા શિષ્યનું નામ હતું આર્થિસ. એ લોકોને ઘરે પાણી ભરીને ભિક્ષા દેતો. એક વાર તો એણે એક શબ્દ ઉકાવીને પણ શ્રમ કરીને ખાવાના નિયમનું પાલન કર્યું. એક દિવસ તે કાર્ડિનલ-પોપના હાથ નીચેના ધર્મચુર-ને ત્યાં મહેમાન થયો. કાર્ડિનલને ખબર હતી કે આર્થિસ મહેનત કર્યા વિના ખાશે નહીં. એણે આર્થિસને હસીને પૂછ્યું: ‘આર્થિસ! આજે તું શી રીતે ખાશે?’ આર્થિસે એનો કચો ઉત્તર આપ્યો નહીં. તે સીધો રસોડામાં ગયો ને આખું રસોડું બરાબર સાફ કરી નાખ્યું તે પછી જમ્યો. કાર્ડિનલને એની બહુ ન થઈ, પણ આર્થિસે મહેનતનો જ રાંટલો ખાધો.

માનવે કંઈક કાન્તિઓ ભેઈ,
એ હજી ઇન્કલાબ માગે છે! - અર્નાલ

મોગલાઈના મધ્યાનુમા એકતાના ઉપાસકોએ હિન્દુધર્મના મૂળમા અમૃત સિંચન કર્યું હતું પોતાના ધર્મની સાચી અને સાચી દાંયક બાબતને સમજીને અડગપણે ધર્મસ્મરણમા જિજ્ઞાસા ડોળે બચતિ કરતા હતા નારિતકવાદ બંધે શૂન્યવત્ થઈ ગયો હતો ઘણાપણ હિન્દુઓ સસારમા રહીને પણ યોગી જેવું વર્તન દાખવી પરધર્મીઓના ઝનૂની, ઘાતકી ને વટાળ મલાવ માટે એક દૃષ્ટાંતરૂપ બની જતા હતા મહાન અકબરના દરબારના મહેસુલી અને જમીનદારી ખાતાનો વજીર રાજા ટોડરમલ એવો એક ધર્મનિષ્ઠ માણસ હતો પ્રાતઃ સમયે વહેલો ઊઠી શૌચાદિ નિત્યકર્મથી પરવારી તે બે ઘડી અવશ્ય દેવ સેવામા ગાળતો સાતવાર ફરવત્ નમસ્કાર કરી, પદાસન વાળી નેત્રો ખીડી એકાગ્ર ચિત્તે અખડ ભાવ કરતો ને છેવટે જ્યારે નમસ્કાર કરતો ત્યારે તેની આખમાથી શ્રાવણભારવો વહેતા આ બધી ક્રિયાઓ બાદ જ ભોજન લેવું એ એનો નિયમ હતો પોતાને આવા મહાનપદે પહોંચ્યા બાદ તે હૃદયમા પરમેશ્વરને હુમ્મશ આભાર માનતો હતો ને કાયમ સન્મતિ દેવા માટે આજીજી કરતો હતો તેની અજબ ધર્મનિષ્ઠા જોઈ દરબારના અન્ય રત્નો તાબુબ થઈ જતા

અકબરે આ વાત જાણી ત્યારે તેને ટોડરમલ પ્રત્યે ઘણું માન ઊપજ્યું સાથે સાથે ધ્યુ કે 'ચાલને, પરિક્ષા તો કરુ હુ ખમા એ કેવોક એના દેવને બળે છે' ને તે એને માટે અવસર શોધવા લાગ્યો

રાજા ટોડરમલ મહેસુલખાતાનો વજીર હોવા ઉપરાંત રાજા માનસિંહ અને ભગવાન સિંહ જેવો પ્રખર લડવૈયો હતો અકબર કે તેના પુત્ર સલીમ સાથે તે કેટલીય વાર યુદ્ધમા જતો ને યુદ્ધની સફળતામા પોતાનો ફાળો

મોઘાવતો આવી રીતે એક વાર તે અકબર સાથે યુદ્ધમા ગયો હતો યુદ્ધમા તો ધમાલ ચાલતી હોય એટલે સરભમ અમુક જણ સાચવનારા હોય તે માથે દરેકને પોતાનો અલગ સામાન હોતો નથી આ તકનો લાભ લઈ અકબરે ઓ નિદ્રામા હતા ત્યારે ગળા ટોડરમલની વહાની દેવ-પ્રતિમાને મરભમ માથી ઉઘાળી લીધી "બસ, હવે જોઈશું એ એનો નિયમ કેવોક પાળે છે" રક્ષકો રાજાને શુ કહી શકે ?

ખીજે દિવસે સૂર્યનાગચણે પોતાની યાત્રાને અર્ધો પથ કાપી નાખ્યો નિયત મમયે સજા થતા યુદ્ધ બંધ થયું નૌ સ્વસ્થાને ગયા યુદ્ધની ઉતાવળમા ટોડરમલ ખીચારે પોતાના પ્રભુને સવારે યાદ કરી શક્યો ન હતો આથી 'ભોજન આવે ત્યાં મુખી પૂજા કરી લઉં' એ વિચારે તેણે પોતાનો પૂજનો મામાન લીધો ને એક એક કરી બધી વસ્તુઓ પોતાની મામે મૂકવા લાગ્યો પણ "અરે, આ શું ? પોતાના વહાવા દેવની મૂર્તિ ન મળે મૂર્તિ ગણ કયા ?" તેને આશ્ચર્ય સાથે સહેજ ચિંતા થઈ તેણે પૂજનો બધો મામાન કરી જોઈ નાખ્યો પૂજનો સામાન જ્યાં રાખ્યો હતો તેની આજીજી જોયું ત્યાં ન મળતા પોતાનો બધો મામાન ચૂથીને અસ્તવ્યસ્ત કરી નાખ્યો આસપાસનાને પૂછી જોયું, પરંતુ બધું જ બર્ધા ! પ્રભુની આજે ઉપવાસ કરાવવાની મરજી હશે એમ મનવાળુ આજ તેનાથી પૂજા ન થઈ શકી તેથી તેણે મનમા પ્રભુને યાદ કરવા માડયા ઘોડીવારે રસોડાનો માણસ ભોજનથાળ અને જળતુ પાત્ર મૂકવા આવ્યો "ભાઈ, તુ પાણુ લઈ જા ટોડરમલે કહ્યું

"કેમ ? વજીરજી,"

"આજ મને ભૂખ નથી લાગી

માણસને સહેજ શકા તો પડી કે ખીજી

કંઈ કારણ હશે. પણ લાંબી પૂછપરછ કર્યા વિના તેણે કહ્યું, “તો આ જળ તો....”

“ના, તરસ પણ નથી લાગી.” પોતાના પ્રભુ આને ભૂખ્યા અને તરસ્યા કર્યાંક નાસી ગયા હતા, એના નિયમની પરીક્ષા કરતા હતા.

આખો દિવસ ટોડરમલે અગ્નિના દાણો સરખોય લીધો નહિ. અકબર તેની એકેએક ક્રિયા માણસો મરફતે જાણતો હતો. સાંજે ન્યારે બધાએ ભોજન લઈ લીધાં હતાં ત્યારે એક માણસે આવી ખબર આપી, “જહાંપનાહ વજીરજીએ હજી કુધી ભોજન લીધું નથી” અકબરને થઈ ગયું “વાહ! હિન્દુ-એની ધર્મભાવના! ધન્ય ટોડરમલ” તે ટોડરમલ પાસે આવ્યો.

“ટોડરમલ,” અકબરે તેને બોલાવ્યો.

“હા, જહાંપનાહ” ટોડરમલ બોલો થયો.

“હજી કુધી ભોજન લીધું નથી?”

“હા, ના, જહાંપનાહ.”

“કેમ વારુ?”

મારા એક મિત્રના સસરા આફ્રિકા-નૈદેશીમાં રહે છે. એક દિવસકામ અંગે પોતાની કારમાં નૈદેશીથી ઊપડ્યા. પાછલી સીટમાં સ્ત્રી અને તેનું બાળક, બેઠાં હતાં.

રસ્તો રાહદારી વિનાનો-પાકી સડકનો એટલે મોટર પૂરઝડપે જતી હતી. એવામાં એચિંતો એક રાહદારી રસ્તો જોળાવવા બાબુએથી ઝડપથી ધસ્યો. એના મનમાં એમ કે કાર આવે તે પહેલાં હું રસ્તો જોળાવી જાઉં. પણ કાર ઝડપથી એની નજીક પહોંચી ગઈ....ત્યાં મોટરને અત્યંત સાવધાનીથી એક મારીને રોકી લેવાઈ-ને પેલો રાહદારી સહેજમાં બચી ગયો. પણ મોટર એચિંતી એક મારીને અટકાવી દેવાને કારણે તેને સખત આંધકો લાગ્યો. અને તેથી પાછળ બેઠેલી સ્ત્રી પાછળના નાના કાચ સાથે ભેરથી ભટકાઈ-અને એના ભટકાવાથી કાચ તૂટી ગયો ને બાઈ બિછળીને સડક પર પડી. ભેરથી પછડાવાથી તે લોહીવૃહાણ થઈ ગઈ ને યોડીવારમાં જ તેનું માણુપંજરું જોડી ગયું.

વિધિની વિચિત્રતા તો જુઓ કે પેલી સ્ત્રી પાસે બેઠેલું તેનું બાળક કારના આંચકાથી આગલી સીટ પર બિછળીને આવી પડ્યું!

આ આકસ્મિક ફરફારથી તે રડવાને બદલે કિલકિલાટ કરતું હતું! -ભાઈ યશ

મહાત્માજીએ કહેલાં આ શીબબુઃ “પ્રેમ તો શિરનો સોદો છે, સત્યનો વેપારી જ એ બજારમાં પગ મૂકી શકે.” સત્યને આ જ ભાવની સાખીઓ કહી છે. એ સાંભળવામાં સારી-મીઠી લાગે છે પણ એ રસ્તે જાય કેણ? અને કેણ એ બજારમાં પ્રવેશે? પણ જો મહાત્માજીનો અનુયાયી થવા માગે છે, એને માટે આ સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ જ નથી.

લાલા ભગત

અનન્ય આગેવાન

*

માહ મહિનાની હાડ ગાળી નાખે એવી કળકળતી ટાઢ હતી કાળજી સોસરવેા બિતરી બય એવેા હિમાળુ પવન ફૂંકતો હતો લાલજી પોતાની દુકાનમા કામળો એાદીને બેઠેલો સવારનો પહાર હતો રાધુ ॥ એક જમાન દુકાન પર આવી ચઢી શિયાળાના રાયજી વાળી સાધુએના અગ ઘરઘર કપી રહ્યા હતા ધૂનરી કચાય નહોતી માતી એવામા એક સાધુએ દુકાનમા પડેલી કામળાની થપ્પી બેઈન કહ્યું “ભગત, આમાથી બે ચાર કામળા આ અભિયાગતને આલો તો ટાઢે કરતા બચીએ ! ભગવાન તમારુ લજી કરશે ”

થોડી વાર લાલાજીએ વિચાર તો કર્યો, પણ ખીજી જ પળે ટાઢથી ઠી ગરાતા દેહને ભેતા એનુ હેયુ હાવી બિઠ્યુ દિલમા કયા ભાવ પ્રગટયો ભગત-ભખારીને આપવામા પૂરજ જ વહોરવાનુ છે ને, પિતા ગુસ્સે થશે, તે ઘડીએ ભેયુ બશે !

પૂરજ કરવામા વાટ શી ? લાલાજીએ તો ધાબળાની સામટી થપ્પી જ સાધુ મડળીને આપી દીધી જમાત તો રાજના રેડ થઈ ગઈ ! આશીર્વાદની વર્ષા વહાવીને તે માર્ગે પડી

પિત ની ગેરહાજરીમા લાલાએ સાધુડાને ધાબળા આપી દીધાને ધબગરેા ગામને આંટે બધાએ પિતા બહારગામથી આવ્યા કેઈએ કહ્યું “તમારા લાલિયાએ તો ભારે કરી, એને ભરોસે દુકાન મેલશે તો દિવાળુ કઢાવશે, શેઠ !”

બળવત શેઠ તો ઉતાવળા ઉતાવળા દુકાને આવ્યા અને જડતી લેવા માડી ધાબળાન ભેતા લાકડી ઉગારીને ન્યા પ્રહાર કરવા બય છે, ત્યા ફરી પાછી નજર કામળા પર જઈ ચડી પિતાને અચરજ લાગી અસખ્ય કામળા ખડકાયેલા એવા ઉગામેલો હાથ લોઠો પડ્યો રેલની ઉફળુ એાસરીગઈ અને પિતાએ પુત્રને ચરજે પડી લમા યાચી

લાલાજી કમાનુ તો મૂર્તિમાન સ્વરૂપ જ હતા એક વાર તેઓ પોતાની ભક્ત મડળી મહિત ભાવનગર મહારાજના પરોવા થયા હતા ભોજનશાળામા સૌ ભક્તજનો પ્રસાદ લઈ રહ્યા હતા એક જટાધારી સતે લાવા જીના હાથથી પ્રસાદી મેગવવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી લાલાજીએ વિનયપૂર્વક ભોજન લેવાની પ્રાર્થના કરી, પણ જટાધારીએ ભોજન લેતા પહેલા વચ્ચની માગણી કરી

લાલાજીએ હાથ ભેડતા કહ્યું “દેવ, આપ ભોજન કરી યો પછી વચ્ચનુ થઈ રહેશે !”

આ સાંભળી જટાધારી આવેશમા આવી ગયા લાલાજી પર ચિમગાથી પ્રહાર કરતા કહ્યું “શિખોની જમાત જમા કરીને સાધુ ભેતરવા નીકળ્યેલાએ છે ?” આમ કહીને જટાધારી તો ભોજન લીધા વગર જ રસ્તે વહેતા થયા લાલાજી આ સનતી પાછગ દોડ્યા અને કહ્યું “મહારાજ, આ શરીર પર વધુ ચીમગ ચોડતા નાઓ, આ અધમ એને અપભેગ છે !”

આવા અનેક પરચા લોકસુખે આજે પણ સાંભળવા મળે છે બે કે એ બધી લોકવાયકા એમા અતિશયોક્ત ચોડાધવા અશે હોવાનો સભવ છે, પણ લલા ભગત એક સિદ્ધ પુરુષ હતા, તે નિશક છે

લાલા ભક્તનો જન્મ સિંધાવદર ગામમા સવત ૧૮૫૮ના ચૈત્ર સુદ નોમના રોજ એક

સમૃદ્ધ વૈશ્યકુળમાં થયો હતો. પિતાનું નામ બળવંત શાહ અને માતાનું નામ વીરૂપાઈ હતું. એમ કહેવાય છે કે તેઓ નરસિંહ મહેતાનો અવતાર હતા :

મુકુંદ સે મહેતા બખા, ઔર મહેતા સે લાલા.
ભક્ત લાલાજી સંવત ૧૬૧૮માં સ્વધામ સિધાવ્યા.

માયલામાં એમની જગ્યા આજે પણ મોજુદ

છે. ત્યાં ભગવાન શ્રી રામચંદ્રની મૂર્તિ બિરાજે છે. બાળમાં જ મહા હાથ તરફ લાલાજીની મૂર્તિ પ્રાતઃશાપિત કરેલી છે. કાબી બાળુના ખંડમાં ભગવાન શેષ નારાયણની મૂર્તિ છે. મંદિરના સલામંડપમાં લાલા ભગતના પરચાઓનાં ચિત્રો આલેખાયેલાં છે. અહીં અતિથિ-અજ્યાગતનો આદરસત્કાર કરવામાં આવે છે. સાધુ-ભક્તજનોને ત્રણ દિવસ રહેવાની છૂટ છે.

ત્રણ પુતળીઓ

એક વાર રાત્રી લોજ પાસે એક પુતળી બનાવનાર કારીગર આવ્યો. એણે પોતાની પાંચેની ત્રણ પુતળી લોજને બતાવી કહ્યું કે, ‘આ પુતળીઓ લઈને હું દેશેદેશ ફર્યો છું પણ કોઈએ આ પુતળીઓની ખરી કિંમત કરી નથી તમે તેની સાચી કિંમત કરશો એ આશાએ હું આપની પાસે આવ્યો છું. તમારી સલામમાં મોટા મોટા કળાકારો કળાપારખુઓ અને વિદ્વાનો છે તેઓ એવું મૂલ્ય આંકી શકશે.’

એમાં કયી મોટી વાત છે? એમ કહી રાત્રીએ પુતળીઓની દરબારમાં બેઠેલાં અવેરીને કિંમત કરવા કહ્યું.

અવેરીએ ત્રણ પુતળીઓ ધ્યાનથી જોઈ. રૂપરંગમાં ત્રણ એકસરખી હતી. અવેરીએ ત્રણની એકસરખી કિંમત કહી.

કારીગરે એ માંભળી ઠોકું ધુણાવ્યું. ભોજે અવેરીને કહ્યું કે તેં સારી કિંમત કહી જણાવી નથી. પછી ભોજે કલાકારોને બોલાવી પુતળીઓની કિંમત કરાવી. એ લોકોએ પણ જોઈ તપાસીને અવેરી જેવો જ અભિપ્રાય આપ્યો. કારીગરે ફરી ઠોકું ધુણાવ્યું. એ જોઈને ભોજે રાજકવ કાલિદાસને બોલાવ્યા અને કિંમત કરવા કહ્યું.

કાલિદાસે પુતળીઓને ધ્યાનથી જોઈ. પછી એમણે એક દિવાસળી લીધી ને એક પુતળીના કાનમાં નાખી. તે સળી બીજા કાનમાંથી આરપાર નીકળી ગઈ. કાલિદાસે કહ્યું કે આ ત્રણ કોડી કિંમતની છે. પછી બીજી પુતળીના કાનમાં મળી નાખી તે તેના મોઢામાંથી બહાર નીકળી. કાલિદાસે કહ્યું કે આની કિંમત એક રૂપિયા છે. પછી ત્રીજી પુતળીના કાનમાં દિવાસળી નાખી તો તે તેના હૃદયમાં ઊતરીને સમાઈ ગઈ. કાલિદાસે કહ્યું કે આની કિંમત સવા લાખ રૂપિયા છે.

‘ભોજે કાલિદાસને પૂછ્યું કે, ‘આ ત્રણ પુતળી દેખાવમાં તો સાવ સરખી છે, તો પછી તેના મૂલ્યમાં આટલો બધો તફાવત શા માટે?’

કાલિદાસે ભોજને સમજાવતાં કહ્યું: ‘પહેલી પુતળી એક કોને વાત સાંભળી બીજે કાનેથી કાઢી નાખે છે માટે તે ત્રણ કોડીની, જે માણસ ખરેખર એવી પ્રકૃતિનો હોય તો તે પણ ત્રણ કોડીનો, બીજી પુતળી કાનેથી સાંભળીને મોઢેથી કહી દે છે માટે તે એક રૂપિયાની, તેવાં માણસની કિંમત પણ એટલી જ, અને ત્રીજી પુતળી જે કંઈ સાંભળે છે તે હૃદયમાં ઊતારે છે માટે તે સવા લાખની, જે માણસની પ્રકૃતિ એવી છે તે પણ સવા લાખનો.’

ભોજરાત્ર કવિ કાલિદાસનો ખુલાસો માંભળી ખુશ થયો. પુતળીવાળો પણ સાચો કદરવાન મળતા ગણ થયો.

પાડોશી કોણ ?

એક વાર ઈસુને કોઈએ પૂછ્યું, “આપણા શાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે તમારા પાડોશીને તમે ખરા દુઃખથી, પૂરતી શક્તિથી અને પોતાના શરીરની જેમ જ આહુત્યે તો આપણા પાડોશી કોણ ? પાડોશીને પરખવા શી રીતે ?”

ઈસુએ કહ્યું, “જો સાલજી કોઈ એક ગામમા એક માણસ રહેતો હતો એક વાર તે ચરુસલામથી બેરકો જતો હતો ત્યારે રસ્તામા તેને કેટલાક દુષ્ટ માણસો મળ્યા તેમણે તેના લૂગડા ઉતારી લીધા તેનું ધન છીનવી લીધું અને ઉપરથી તન લોહીવૃષ્ટાણ કરી મૂકી દૂર ચાલ્યા ગયા પછી, પેલો માણસ તો ઘણી વાર મુઠ્ઠી ચાતના ત્રહેતો ત્યાં રહ્યો અને મદદ માટે જબતાપતાને બિનવણી કરી રહ્યો

“બરાબર એ જ વખતે એક યાત્રક અને ‘લિવાઈટ’ ત્યાંથી નીકળ્યા તેમણે પેના માણસને જોયો પરંતુ તે બંને સ્વાર્થી અને સંકુચિત માનસવાળા હોવાથી ‘બીબની બાબતમા આપણને તે શું લાગે વળગે ? પોતાને પાપે જ દુઃખી થતો હશે આવા માણસથી તો આપણે દૂર જ સારા’ એમ બોલી ત્રહેજ દેખાઈને બંને ચાલ્યા ગયા

થોડીવાર પછી ત્યાં એક સમઝૂની આવી ચઢ્યો પેલાને ખૂંચે પાડતો બેઠાને તે તેની પાસે ગયો દયા લાવીને તેણે તેના ઘા ધોયા પાટા બાંધ્યા, આશ્વાસન આપ્યું અને પોતાના ખભા પર બેસાડીને તેને એક ધર્મશાળામા લઈ ગયો ધર્મશાળાના વ્યવસ્થાપકને તેણે કહ્યું, ‘આ માણસ હું તમને સોંપુ છું તમે તેની માવજત કરજો બે દિવસ પછી પાછા વળતા તમારું ખર્ચ ચૂકવીને હું તેને લઈ જઈશ’

“હવે તું જ જોવ ! આ તજમાથી તેનો

પાડોશી કોણ ?” પેલો બોલી બિઠ્યો, “ખરી વખતે પેલાને મદદ કરનાર”

“તો બસ,” ઈસુએ કહ્યું, “એ પ્રમાણે તું પણ તારા પાડોશી પરખજો”

વિધવાની કેડી

દાન કરવાની એ પેટીમા એક વિધવાએ જ્યારે માત્ર એક કોડી જ નાખી ત્યારે ઈસુના એક શિષ્યથી હસ્યા કે મશ્કરી કર્યા સિવાય ન જ રહેવાયું મશ્કરી કરતા કરતા તેણે ઈસુને પૂછ્યું, “ઈશ્વરના દીકરા ! શું તમને એમ લાગતું નથી કે આ વિધવાની એક કોડી દાનની પેટીમા પડેલા ધન કરતાં વે વધારે છે ?” એન એમ હતું કે મહાન ઈસુ પણ તેની મશ્કરીમા સાથ આપશે પણ એની એ આશા પર ખીજી જ પળે પાણી ફરી વળ્યા ઈસુએ નિશ્ચલ અવાજે જવાબ આપ્યો, ‘હા વિધવાની આ એક કોડી દાનની પેટીમા પડેલા ધન કરતાં વે વધારે છે’

શિષ્ય તરત જ ચિઠાઈ ગયો તેણે પૂછ્યું, ‘તે કેવી રીતે તે જરા સમજાવશે ?’

ઈસુએ કહ્યું, “હા જો સાલજી ! અહીંયા જે જે લોકો દાન કરવા આજ્યા હતા તે તે દરેકના મોના ભાવ હું વાચતો હતો કોઈક ગર્વથી તો કોઈ પોતે ધનિક’ છે એમ ખતાવવા તો કોઈ ફરજ સમજીને કે કોઈ જગત પિતાના પ્રચારમા ધ્યાન મેળવવા તો કોઈ ફક્ત મને જ સારું દેખાડવા એમ જુદા જુદા ઉદ્દેશથી દાન કરતા હતા પણ આ ડોશીએ તો પૂરા ભાવથી, પૂરતી શ્રદ્ધાથી, પોતાના પેંચિયામાથી બચાવીને આ કોડી નાખી હતી માટે જ હું તેની કોડીના દાનને સાચું અને મુશ્કેલી મોટું દાન માનું છું વળી પેટમાથી કોડીને આપેલું દાન મોટામા મોટું છે સાચી ભાવના ઉમેગતા તેની કિંમત વધે છે, તે મહા દાન બને છે ડોશીનું દાન આ પ્રકારનું છે’

ગુરુદયાવ મલિકજીને હવે તો બધા જ 'ચાચાજી' તરીકે ઓળખે છે. મલિકજી જ્યાં જ્યાં મેં હી, મિત્રોને ત્યાં જ્યાં જ્યાં જ્યાં એમના શાન્તિનિકેતનના અને ખીલ અનુભવે વિશ્વ જાતજાતની પૃચ્છા થાય અને ચાચાજી વત્સલતાથી એક પછી એક પ્રેરક પ્રસંગો, મોખક અનુભવો કહેતા જ્યાં ચાચાજીના સમૃદ્ધ જીવનમા એવા તો ઘણા અનુભવો પડેલા છે. ચાચાજી, બહેન વિમળા પટેલના ગુરુજી, એમની છાત્રાયા હેઠળ કેટલાક વર્ષ એમણે શાન્તિનિકેતનમા ગાળેલા.

અત્યારે વિમળા બહેન હરિજન આશ્રમ - સાબરમતી - મા છે. ચાચાજી જ્યારે જ્યારે ત્યાં જ્યાં ત્યારે સત્સંગ ચાલે એ હરમ્યાન ચાચાજીએ કહેલી વાતોમાથી અહીં ગાંધીજી અને ગુરુદેવ માથેના ચાચાજીના બે પ્રેરક પ્રસંગો આપીએ છીએ.

આપનો બોધપાઠ

“એ ય, ગુરુદયાલ પાછા આવો” (હું પાછો આવ્યો) “પે હુ ફેકી દીધેલુ દાતલુ પાછુ લાવો.” (મનમા યહુ કે બાપુય ખરા! ફેકી દીધેલા દાતલુની એમને શી જરૂર હશે?) ફર ફેકાયેલા દાતલુને પાછુ લાવ્યો ને બાપુના હાથમા મૂક્યુ.

‘તમને ખમર છે દાતલુ કયાથી આવે છે, કોણુ આવે છે.’ બાપુએ પૂછવા માંડ્યુ. (મારા ટીખગી મજબાવને જવાબ તો જરૂરે જ ને તે એ કે “ભગવાન” પણ મારે જાણી લુગીને ઉપદેશ જ જવાબ આપવો હોતો.)

“પેલુ દેખાય છે તે જાહે” મે જવાબ આપ્યો.

“પણ એ જાહે કોણે બનાવ્યુ?” બાપુએ હસતા હસતા પ્રશ્ન કર્યો.

(માથુ ખજવાગી છેવટે તો મારી પાસે જવાબ હોતો જ તે આપવો ગયો.)

“ભગવાને”

‘બસ તો પછી, એણે આપેલી અમૂલ્ય ચીજનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ થયો ઘટે ને?’ (હું તો લજવાયો.)

“હીઠ હવે પાણીની વાત કરીએ તમે ખારસો અડધો કળશીઆ જેટલુ પાણી ઢોળી લીધુ પણ પાણી કયાથી આવે છે તે જાણી છે ને!” બાપુએ તો પૂરો પીછો પકડ્યો મારા

કાન પકડવા લાગ્યા. પણ હું થ એવો નાનો મસ્તીખેર મે જવાબ આપ્યો.

“સામેના નળમાથી”

“નળ કોણે બનાવ્યો, ને નળમાથી પાણી કેમ આવ્યુ?” બાપુએ ગભીરતાથી પૂછવા માંડ્યુ.

“માણસે નળ બનાવ્યો. પાણી એ વાટે આવ્યુ.” મે મારી જવામની રીત ચાલુ રાખી.

“એ બધી વાત સાચી તમારી પણ પાણી જ કોણે બનાવ્યુ?” બાપુ અકળાયા વગર હસતા જ્યાં ને પૂછતા જ્યાં.

“કેમ વળી, વાદળમાથી” હું મોંઘે.

“લઈ તમારી બધી વાત ખરી પણ વાદળનો બનાવનાર કોણ?” બાપુનું દાત વગરનું બોણુ મોઢું હસવા લાગ્યુ.

છેવટે હું હાર્યો “ભગવાને” મારા માથુ મે મૂકાવ્યુ.

‘હા ત્યારે હવે જાણો ભગવાને જ્યારે આવી અત્યંત જનઉપયોગી અને અમૂલ્ય ચીજ આપી છે તો પછી એનો આપણે પણ સમજીને આદરપૂર્વક તેમજ સંપૂર્ણ જ્ઞાનથી ઉપયોગ કરવો જોઈએ ને? આપણે પૂરેપૂરો લાભ લેતા રીખીએ તો જ એ કિમતી દાનનો ઉપયોગ કરવા અધિકારી ગણાઈએ માટે એ જાતની યત્ન કેળવવી ઘટે.”

ગુરુદેવ મને કેમ મળ્યા?

હું સુગર્ભની એક કોલેજમાં લખતો હતો તે વખતની વાત છે એક દિવસ એક મિત્રે મને ખબર આપી

“તમે ‘બોમ્બે કોનીકલ’ બોયુ કે? એમાં કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરને (૮,૦૦૦ પાઉન્ડ) નોબેલ પ્રાઇઝ મળ્યું છે તે ખબર આવ્યા છે, વાચ્યા?”

“હે જોવા દો !” તે વખતે જ મારા મનમાં એ મહાયુરુપ (વધે કંઈકે બહુવાનુ અને એના છત્ર તળે જઈ વસવાનુ દિલ ભાગી ગયું મનમાં તમસ્સા ભાગી ગઈ

સમાચાર વાચ્યા મેં કવિવરને ૫૪ લખ્યો ને મારી સદ્ધર્મી વર્ણવી

થોડા દિવસો બાદ જવાબ આવ્યો. તમારો અભ્યાસ પૂર્ણ કરો. પહેલું તમારું એ કર્તવ્ય છે ‘બસ આ વાત હું ખૂબ નિરાશ થયો. મારા મનને સંપૂર્ણ આઘાત થયો. પણ તરત જ તેને વાળી લીધું સમજાવી લીધું એમની (ગુરુદેવની) ‘ના’માં ચોક્કસ કાંઈ શુભ હેતુ હશે મારે માટેનું શ્રેય હશે

એમ કરતા મારો અભ્યાસ પ્રેરો થઈ ગયો ખી એ મા હું ઉત્તીર્ણ થયો

(‘ચાચાલ, આપ તો ખી એ જોનર્સ છે)

એક ભાઈ અથાણા વેચવાનો ધંધો કરતા હતા જાન જાતના અથાણા બનાવી મારે હાથે વેચતા જુદે જુદે ઠેકાણે બનેની જાતજાતની કાચની બરણીઓમાં તે અથાણા રાખતા એક દિવસ બરણીઓ આપસમાં લડવા નાગી આ કહે કે હું જી ચી ને પેવી કહે કે હું જી ચી એક કહે કે હું કારીની છુ, મારો જન્મ ધર્મક્ષેત્રમાં થયો માટે સૌથી જી ચી હું, ખીલ કહે હું પેરીસમાં બની છુ, સુદરતા તો મારી જ, માટે મૌન્ડર્થમાં મને કોઈ ન પડેલો આમ દરેક આવી ફલીવો કરીને લડવા લાગી

અથાણાનો વેપારી આ તકરાર સાંભળતો હતો તે છેતરે કહેવા લાગ્યો ‘તમારા રૂપ રંગ ભવે નોખાનોખા છે ને જુદેજુદે સ્થળે બની ઠો, પણ તમારો દેહ જ નોખો છે, પણ અંતર તો એક જ જાતનું છે! દેહ ભવે સુદર રહ્યા પણ અંદર શુ છે? મર્યાદા મસાલા! અને એ જ તો જરૂરી ચીજ છે! તમારા રૂપ રંગને શુ કરવા છે!’ બરણીઓ તો ચૂપ જ થઈ ગઈ!

ને?’ મહુમાં મારાથી પૂછાઈ ગયું જવાબમાં ‘હા છ’ કહીને આગળ ચલાવ્યું)

ફરી પાછો ૫૪ લખ્યો ને મેં શાન્તિનિકેતન જવા બોલ્યો ‘હા ઘણી ખુશીથી આવો’

પૂર્ણ પિતાજીની પરવાનગી મેળવી શાન્તિનિકેતન ઉપડયો બોવપુર (-ટેશન) ઉતર્યો આવતો આવતો પૂછતો પૂછતો આશ્રમે પહોંચ્યો ખેલે ગામાન પગે આવતો યાત્રી તો ગયો જ હતો ગુરુદેવની તપાસ કરી જવાબ મળ્યો ‘બહારગામ, કવકતા છે’ હું મુઝાયો અધીરો થયો પણ એમ ચાલે કાઈ? હું દીનમુખુ એ રંગને મળ્યો એમણે મને ગુરુ દેવની ખબર આપી અને મુલાકાત અપાવવાનું માથે લીધું હું રાહ થયો ખૂબ રાહ થયો મારા ડર્બનો પાર ન રહ્યો

શાન્તિનિકેતનમાં રહી ગયો

થોડા દિવસો પછી ગુરુદેવ શાન્તિનિકેતન પાછા ફર્યા અમારી મુલાકાત થઈ

હું અમીર્ષિત પામ્યો “હું તમારો, તમે મારા બસ મારા હૃદયમાંથી આ જ ઉદ્દગાર નરી પડ્યા હું ધન્ય થયો ગુરુદેવે મને સ્વીકરી લીધો

(ગુરુદેવનાં પુણ્યતિથિને પ્રમગે)

કદી નિજ અ પતાનુ અન્યમાં કર્યો નહીં દર્શન,
અરીસો કઈ સૂરજમાં નિજ પ્રતિબિંબો નથી જોતો! -આનંદ

ત્યાં ભારતની ગાદી પર ભરત રાજ હોતો અને તક્ષશિલા એની રાજ્યધાની હતી તક્ષશિલાની વિદ્યા ભીડની ત્યારે દૂર દૂર સુધી ખ્યાતિ હતી અને દૂર દૂર દેશવિદેશથી જિજ્ઞાસુઓ દર્શનશાસ્ત્ર અને યોગવિદ્યા શીખવા આવતા એપોલોનિયસ પણ એમ જ વિદ્યા પ્રાપ્તિ માટે તક્ષશિલા આવેલા

એપોલોનિયસની ખ્યાતિ યુનાનમાં જ નહીં પણ યુરોપભરમાં એક આધ્યાત્મિક પુરુષ તરીકે હતી એ ઇસા મસીહના મહાદેવ હતા તે ઇમાથી ત્રણ વર્ષ ઉંમરે મોટા હતા સો વર્ષ ઉપનું આયુષ્ય એમણે ભોગવ્યું હતું એમના જીવનકાળ દરમ્યાન રોમની ગાદીએ આઠ રાજાઓ આવ્યા એ બધા એપોલોનિયસના ભક્ત હતા

એપોલોનિયસ યુનાની દાર્શનિક પાઈથાગોરાસના શિષ્ય હતા એપોલોનિયસે મિસરમાં સન્યાસીઓ સમક્ષ એકવાર પ્રવચન કરતા કહેવું કે પાઈથાગોરાસને બધી વિદ્યા-જ્ઞાન-હિન્દુસ્તાનમાંથી મેળવી છે

એમને જન્મ તિથાનામાં થયો હતો નાનપણથી જ દર્શનશાસ્ત્રોનો શોખ મદિરો અને સાર્વજનિક મહાઓમાં જ્યાં દર્શન શાસ્ત્રો વિશે પ્રવચનો થતા હોય ત્યાં જિજ્ઞાસુ એપોલોનિયસ પહોંચી જાય

સોળ વર્ષની ઉંમરે એમણે પાઈથાગોરાસનું શિષ્યપદ સ્વીકાર્યું મામ છોડ્યું અને હિન્દના યોગીઓ પેઠે શાકાહારી રહી તપમય જીવન ગુમરાવા માડ્યું ક્યારેક દ્રાક્ષનો રસ પિતા પણ શરાબને અડતા ચ નહીં એકહેના કે શરાબથી ભુદ્ધિ બ્રષ્ટ થાય છે

એપોલોનિયસ ઉપાન પહેરતા નહીં, ઉધાડે પગે જ ફરતા ક્યારેક ઉંનના કપડા પહેરતા તો ક્યારેક ચામડું એઠતા લાળા કેશ રાખતા શાવનપ્રચારી હતા ને પોતાને ભાગે આવેલી

માલ મિનકત એમણે પોતાના ભાઈ અને શુરને આપી દીધી હતી

આપણે ત્યાં મૌનવ્રત એ નવી વાત નથી પણ યુરોપમાં તો માત્ર એપોલોનિયસ જ એક આધ્યાત્મિક પુરુષ થઈ ગયા જેમણે એકધારું પાંચ વર્ષ મૌનવ્રત પાળ્યું !

કેઈએ એપોલોનિયસને પૂછ્યું કે તમે તમારા વિચારો અચસ્ત કેમ કરતા નથી ? તો એમણે જવાબ આપ્યો કે હજી સુધી મેં મૌન વ્રત લીધું નથી.

યુરોપ, મિસર અને મધ્યપૂર્વના મોટા રાજાઓ પણ એપોલોનિયસની સલાહ લેવા આવતા એટલું એમનું માન હતું, મોલો હતો

આટલાટિકથી તે ગંગા સુધી એમણે-મોટે ભાગે પગપાળા અને ક્યારેક ઊંટ પર-પ્રવાસ કર્યો હતો જ્યાં જ્યાંએ જતા ત્યાં ત્યાં એમનું સન્માન થતું એ એક સફળ પક્તિ હતી તેથી તો તે પ્રિય થઈ પડતા જ પણ વિશેષ તો એ જે કંઈ કહેતા તે જ પ્રમાણે આચરણ કરતા તેનો સાં પર ભારે પ્રભાવ પડતો

એપોલોનિયસને ગૌર્વવદા શીખવા એબી મિનિયા જવું હતું પણ કેઈકે તે માટે હિન્દુસ્તાન જવાની સલાહ આપી એટલે એ હિન્દુસ્તાન આવ્યા હતા એમની માથે દામિસ નામનો એમનો શિષ્ય હતો એણે કાયરી લખેની તેને આધારે આ બધી હકીકતો આપણે જાણી શકીએ છીએ

દામિસ લખે છે 'જ્યારે અમે મેમાપોટા મિયાની હુદમા દાખવ ચયા ત્યારે ત્યાના કન્ટમ અધિકારીએ કહ્યું કે, 'તમારી પામે જે કંઈ મર્પતિ હોય તેનો નોધ કરાવો' ત્યારે એપોલોનિયસને જવાબ આપ્યો, 'મારી પામે મર્પતિમાં આત્મી થીએ છે મરન્વતી, વિવેક, ન્યાય, અને નિમ્હ'

કરુમ અધિકારી એ માલગીને શરમાયો

અને નમસ્કાર કરી ક્ષમા માગી

હિન્દુસ્તાનથી પાછા ફર્યા બાદ એપોલો નિયસે રામમા હિન્દુ દર્શનશાસ્ત્રોનો પ્રચાર કરવા માંડ્યો એ અપરાધસર એમના પર કેસ થયો રાજ્યે એમને પૂછ્યું કે તમારી વડી લાત કોણ કરશે? ત્યારે એમણે જવાબ આપ્યો કે, 'સમય, દેવતાઓની કૃપા અને હિન્દુ દર્શનનો પ્રેમ-જે મને જીવંત રાખે છે' રાજ્યને આ જવાબથી ઘણો સતોષ થયો અને એમને છોડી મૂક્યા ત્યારે એપોલોનિયસે રાજ્યને કહ્યું 'હું તારી બેડીથી બધાંને અહીં નથી આવ્યો પણ હિન્દુદર્શનના પ્રચાર માટે બેડી પહેરીને આવ્યો છું' એમણે કહીને એમણે યોગશક્તિથી બેડીઓ તોડી નાખી અને ભેતભેતામા રામજી ને કંઠા માઈન દૂર એક શહેરમા જઈને યોગ વિદ્યા પર વ્યાખ્યાન આપવા લાગ્યા

એપોલોનિયસની દરેક વાતમા, -રેક વ્યાખ્યાનમા અને પ્રશ્નોત્તરમા હિન્દુ દર્શનની ઝલક દેખાતી એકવાર એમણે કહેવું કે મને કેઈપૂછે કે તું ગરીબ છે કે ધનવાન? તો હું તેને કહું કે, હું જગતનો સૌથી ગરીબ ધનવાન છું, કેમ કે, જગતના ધનવાનો અને સમ્રાટોના ધન કરતાંય વધારે, મારા હૃદયમા મતોય ભર્યા છે

હિન્દુસ્તાનમા પ્રવાસ કરતા કરતા એપોલોનિયસે જ્યારે ભાઈયા રાજ્યમા પ્રવેશ્યા ત્યારે ત્યાના એક અધિકારીએ એમને પૂછ્યું કે અહીં તમને કોણે મોકલ્યા છે, અને ક્યા જાવ છો? તો એપોલોનિયસે જવાબ આપ્યો કે, 'હું મરી રાજપુત્રીથી જ આવ્યો છું અને તમારા જેવાને માણુસ બનાવી શકાય કે કેમ તે તપાસવા આવ્યો છું. પણ માણુસ બનવાના તમારી ઇચ્છા જણાતી નથી'

આ જવાબથી પેલો અધિકારી અત્યંત ગુસ્સે થઈ ગયો અને કહેવા લાગ્યો 'અમારા રાજ્યમા પ્રવેશવાની તારીકિ મતજ કેમ થઈ?

'આખી દુનિયા મારી છે, ઇચ્છા થશે ત્યાં જ જઈશ', એપોલોનિયસના આ જવાબથી

અધિકારીનો ગુસ્સો વધ્યો

'સીધ જવાબ નહીં આપો તો હું તમારી હુકમ કરીશ'

'ઘણું સારું પણ જે કંઈ કરે તે તારા હાથે જ કરજે કેમ કે તેથી મારી માથે તારી પણ હુકમ થશે'

અધિકારી પર આ જવાબની અત્યંત અસર થઈ ક્રોધ થમાવી એણે પૂછ્યું 'કૃપા કરી, ઇશ્વરના નામ પર, મને કહેશો કે તમે કોણ છો?'

'તે નમ્રતા અને પ્રેમથી પૂછ્યું છે એટલે હું તને જવાબ આપુ છું મારું નામ એપોલો નિયસ, યોગવિદ્યા શીખવા અહીં આવ્યો છું ભરત રાજ્યને પણ મારે મગવું છે'

આ સાંભળીને અધિકારી તો આશ્ચર્યથી ભેઈ જ રહ્યો એને પોતાના વર્તન માટે ઘણું પસ્તાવો થયો એણે એપોલોનિયસની ક્ષમા માગી અને પ્રવાસ માટે દરેક જાતની મગવડ આપવા કહ્યું અને રાજ્યનો ખજાનો પણ એમના ઉપયોગ માટે ખુલ્લો મૂક્યો પણ એપોલોનિયસને એ કશાની જરૂર ન હતી એ તો પગરસ્તે જ ચાલતા આગળ વધ્યા

એપોલોનિયસે હિમાવચમા યોગીઓના આશ્રમમા ચાર માસ ગાળી યોગવિદ્યાને અભ્યાસ કરી સિદ્ધિ મેળવી હતી, તે તેમણે પોતાના ગુરુને લખેલા પત્ર પરથી જણાય છે

પ્રાચીન ભારતમા ઋષિઓ અને વિદ્વાનો પ્રત્યે કેટલો આદર હતો તે કામિસે લખેલા એક અનુભવ પરથી જણાય છે એ લખે છે

'જ્યારે અમે આચાર્યના આશ્રમમા જિતર્યા ત્યારે ખબર આવી કે ત્યાના રાજા આચાર્યને મગવા આવે છે અમે જોયું કે રાજાના સન્માન માટે કશી જ તૈયારી નથી અમને આશ્ચર્ય થયું કે રાજા આવશે તો જિતરશે ક્યા! એને માટે કશી અવાચકી વ્યવસ્થા જણાતી નથી' મે મારી શકા આચાર્યને જણાવી તો આચાર્યે કહ્યું કે, રાજા આ આશ્રમમા, અમારી સાથે અમે રહીએ છીએ તેમ જ રહેશે એને માસ

નહી મળે અમે જે કંઈ આહાર કરીએ છીએ તે જ એ પણ ખાશે અને જે કંઈ મસલત કરવી હશે તે કરશે ' આમ અમે વાત કરતા હતા ત્યા જ રાત્ર આવી પહોંચ્યો એની સાથે એને ભાઈ અને પુત્ર હતો. સૌએ મૂલ્ય વાન કપડા ને આભુષણો પહેર્યા હતા એપોવો. નિયમે વિચાર્યું કે રાત્રનો આદર કરવો જોઈએ— વિનય કરવો જોઈએ, એવા વિચારથી એ ઊભા થયા જતા હતા ત્યા જ આચાર્યે એમનો

મનસુખો સમજી જઈને એમના ખભે હાથ મૂકી ખેંચાડતા કહ્યું કે, 'અમારા દેશમાં તો રાત્ર આવીને ઋષિને પ્રણામ કરે, અને ઋષિ રાત્રને આશીર્વાદ આપે એવો રિવાજ છે'

અને ખરેખર, રાત્રએ આવી આચાર્યને પ્રણામ કર્યા અને આચાર્યે રાત્રને આશીર્વાદ આપ્યા

આવો હતો પ્રાચીન કાળના ઋષિ મુનિ એનો પ્રતાપ અને મહિમા !

*

જ્યારે અમે જેલમાં હતા, ત્યારે કયા પુસ્તકો અમને આપવા, કયા ન આપવા, તે મરકારી અધિકારી નક્કી કરતા કોઈ કોઈક રાજકીય પુસ્તકની માગણી કરે, તો કહે કે 'એ અથ ખતરનાક છે અમે તે આપી શકતા નથી' પણ હું જે પુસ્તક માગતો તે સરકાર મને આપતી તે સમજતી કે તે એવું નિરુપદ્રવી છે કે તેનાથી મરકારને કશું નુકશાન થવાનું નથી, અંગ્રેજ સત્તાને કશું જોખમ નથી તેથી મને ગીતા, ઉપનિષદ, સતોના ચરિત્ર મળતા રહેતા પણ જેવકુંજ અંગ્રેજ સમજતા નહીં કે, તેમના રાજ્યને જો વધારેમા વધારે કોઈ તરફથી જોખમ હોય તો તે આ અથો તરફથી હતું ગજબદારી ફેરીએ જોલમાં ગયા હતા તેમને હું મેશા આ અથોએ હિંમત આપી હતી અને તે કારણે તેઓ અધિક તેજસ્વી બનીને બહાર આવ્યા હતા અને ગીતાનો આધાર ન હોત, તો આખી ન થાત, લોકમાન્ય તિળક ટકત નહીં અને અગવિદ થાપતું ઢામ થાત નહીં આ પ્રમાણે જીવનનો પાયો જે અથો પર છે તે અથો અધાર્મિક મમાજને માટે અને જુગી લોકોને માટે વધારેમા વધારે જોખમકારક છે તે માટે તે મતોને મમાજને અત્યંત પગ્યા અત્યારે તો લોકો તેમની કીર્તિ ગાય છે, પરંતુ જ્યારે તેઓ હતા, ત્યારે એમનો ઘણો વિરોધ કર્યો હતો કારણ કે તેઓ જે વાત કરતા તે મમાજને ઉખાડનારી હતી તેથી આપણા યુવાનોમા આ સદ્અથોનો પ્રચાર થાય એમ હું ઈચ્છુ છું તો યુવાનો આજની આ મમાજરચનાને આગ લગાડ્યા વિના નહીં રહે અને તેઓ એવી ઠડી આગ લગાડશે કે, તેને કારવા માટે પાછીની જરૂર નહીં રહે

—વિનોબા

*

વિનોબા એક મુન્નિમ ભાઈ પાસે જમીન માગવા આવ્યા એ ભાઈ પાસે સારા પ્રમાણમાં જમીન હતી વિનોબાએ પોતાની વાત મમળવતા તેમને કહ્યું 'હું મામા ન્ય રીતે એમ માતું છું કે દરેક ઘરમા સરેરાશ પાંચ ભાઈઓ હોય છે, તમે કેટલા ભાઈઓ છો એ હું નથી જાણતો પણ તમે મને તમારી જમીનનો છૂટો ભાગ આપો' 'અમે પાંચ જ ભાઈઓ છીએ ! પણ અમે મુસવમાન છીએ અમારી મિત્રતામા અમારી બહેનોનો પણ હુક છે અમારે જો બહેનો છે ' મુસ્તિમભાઈએ વિનોબાને જવાબ આપ્યો

વિનોબા એ મુન્નિમ સામે જોઈ રહ્યા એમા એમને અવાહુના દર્શન થયા

'તો પછી મને તમારો ભાડુ ગણી આડમો ભાગ આપો' વિનોબાએ કહ્યું મુન્નિમ ભાઈએ તત્ત પોતાની જમીનનો આડમો ભાગ ભૂદાનમા આપ્યો

શ્રદ્ધા-કણ

વિશાળી હરિ

*

સત્યાગ્રહ એમનું પ્રહારજીભની ગયું. જેના બળ પર સર્વોદય પોતાનો વિજયમ્થલ શેપી શક્યો ।

ખીલ્લું શસોએ પણ વારંવાર લોકોદયનો દાયો કર્યો, પણ ફરેક દાવાનો ગાયો પોકળ માલૂમ પડ્યો.

અદર દષ્ટિ કરીને જોયું તો જણાયું કે જન-સંહારની ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરવાની દાન તથીજ 'લોકોદય'નાં ભડકામણાં પોસ્ટરો એમણે જ્યાં ત્યાં ચીટકાવી દીધાં હતા ।

†

કોને વિશ્વાસ હતો? ને કોણ માનતું હતું કે એ કૂલથી વજ્રના ચૂરેચૂરા કરી નાખશે ।

એ પોતાના અચળ આસન પર નિશ્ચલ બેઠા હતા. અને સામે સત્યાગ્રહનો પ્રચલ અગ્નિ સળગતો હતો.

પ્રતિપક્ષીઓએ ઝટલાયે અઅશમાનો એમના પર પ્રહાર કર્યો એ બધા સત્યાગ્રહના અગ્નિમાં બળી ગયાં.

પ્રહાર્ષિના તપોબળ આગળ એ ટકી ન શક્યાં.

એમના કૂલના પ્રહારે વજ્રના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા.

‡

આંધળા તર્કનો કંપતો હાથ પકડીને પડિ તોએ ધર્મતત્ત્વને આમતેમ શોધ્યું

દુષ્ટિએ પણ ત્યાંએકમતે માણી ન આપી શકી, અને આર્ષ પ્રમાણે પણ લગડાતા જણાયાં, અહીં સુધી તો ઠીક હતું, પણ મત્ય શોધક મહાત્માએ જોયું કે કઈ કેટલાય મોટામોટા પુરંધરા ધર્મતત્ત્વનો આભાસ પકડીને બેઠા છે, અને એનો યોગસેમ કામ, ક્રોધ અને લોભના અસળગથી કરવા માગે છે, ત્યારે એમના ઉદત અજ્ઞાન પર એમને ક્યા આવી

અને એમણે એ લોકોના વ્યમોહને ખખેરી નાખ્યો

મહાત્માજીના એ શુભ કૃત્યનો આભાસ માનવો તો એક બાલ્યુએ રહ્યો, બિલટા એ લોકો ગુસ્તે થઈ ગયા । અને હાત પીસી પીસીને કહેવા લાગ્યા 'આ માણસ તો ધર્મનો સર્વનાશ કરી રહ્યો છે ।'

માનવીની દુર્ગંજ અમ્મગળીઓએ એક લેદરેખા દોરી રાખી હતી—'સાધ્યનો રંગ મ્બેલ' હોય તો સાધનોનો રંગ કાળો, લાલ ગમે તે હોય તે ચાલે ।

યુગયુગે કહ્યું 'આ તમારી મિથ્યા દષ્ટિ છે.'

માણસ બિપર જવા માગતો હતો પણ એ તો નીચે ને નીચે જ બિતરતો જતો હતો ।

એની દાષ્ટિ તો ઉપર હતી પણ પગ તો લપસતા જતા હતા ।

એટલા માટે તો મહાત્માજીએ વારંવાર કહ્યું હતું 'સાધ્ય અને સાધન વચ્ચે તમે જે લાગી બેઢરેખા દોરી છે એને ભૂસી નાખો ।'

‡

આશ્ચર્ય સાથે બેઢ પણ થયો.

યંત્રને વિરાટ માની લીધું અને એની પૂજા થવા લાગી ।

એ બેઠને મહાત્માજીની મુખમુદ્રા ગંભીર થઈ ગઈ, એમણે દૃઢતાથી કહ્યું: ‘આ ખોટું છે, અનુચિત છે. પૂન તો માનવીની થવી જોઈએ, એના શ્રમની થવી જોઈએ. કેમ કે એ જ વિરાટ છે, એ જ ચિરતન છે.’

મહાત્માજીને પૂછ્યું તો એમણે દૃઢતાથી કહ્યું: ‘હા, ચરખાનો કાચો તાર જ રાષ્ટ્રના ભાગ્યનો તાણાવાણો બનશે.’

એ સાંભળી કવિનીકલ્પના હસી, વકીલની દલીલો આંખ આડા કાન કર્યાં, અને રાજનેતાની પ્રતિભાએ પીક ફેરવી લીધી.

નિઃમંદેહ, આશ્ચર્યનોએ એમના કહેવા પર વિશ્વાસ કર્યો. અને એમને અધશ્રદ્ધાળુ કહેવામાં આવ્યા.

પણ મહાત્માજી તો સૂતરનો તાર ખેંચતા ખેંચતા આગળ ને આગળ વધતા ગયા.

કુતૂહલથી કાંવ, વકીલ અને રાજનેતા પણ એમની પાછળ ગયા.

લો તે કિવસે હસવા જેવી અને અસંભવિત લાગતી ખીના સાચી બનતી જણાઈ.

ગાંધીને ભાગ્યદાયક થયો, એ આઝાદ થયું.

પછી તો કાંવએ મહાત્માજીની સ્તુતિ ગાઈ, વકીલની દલીલો પણ શિર ઝુકાવ્યું.

અને રાજનેતાની પ્રતિભાએ પણ અતે હાર સ્વીકારી

એમણે લગોટી ધારણ કરી અને રાજ-સુક્રેટ ચરણમાં આવી પડ્યો.

અકિચનને એમણે છાતી સરસો આપ્યો અને રાજલક્ષ્મી કંપી ઊઠી.

પરદેશીને એમણે કહ્યું: ‘ભૂમિ છોડીને ચાલ્યા બવ !’ એ લોકો બ્રહ્મશાપનો સામનો કરી ન શક્યા, એમને ભૂમિ છોડીને જવું જ પડ્યું. એમનાં અસ્ત-શસ્ત્ર કઈ કામ ન આવ્યાં.

કેવો અપૂર્વ, અદ્ભૂત અમતકાર !

મહાત્માજીએ વારંવાર ચેતવણી આપી

હતી: ‘મે જે કઈ કહ્યું છે તે મારા અક્ષરોને માત્ર વળગી ન રહેતા, એનો સૂક્ષ્મ અર્થ જ ગ્રહણ કરજો. અને તે પણ સત્યના કાંટા પર તોલી-તોલીને.’

પણ એમની ચેતવણી પર ધ્યાન ન આપાયું. અનુયાયીઓ તો સ્થૂળ અક્ષરને જ વળગી રહ્યા !

પત્થરને દેવતા ન બનાવતાં, દેવતાને જ પત્થર બનાવવાનો અનુયાયીઓનો સહનો સ્વભાવ રહ્યા છે શું ?

ખીજ દેશના લોકો સાથે મહાત્માજીના દેશવાસીઓ પણ કાચના ટુકડા એકઠા કરવાની દોડધામમાં સામેલ થાય એમાં કંઈ વિશેષતા છે ?

એ ચદ્મચુએ તો જાંડા પાણીમાં પ્રવેશીને અસલી રત્ન શોધવાનું શિક્ષણ આપ્યું હતું. લોકો એ ભૂલી ન બંધ !

પગલે પગલે મહાત્માજીના નામની દુહાઈ આપવામાં આવી.

અનુયાયીઓએ પોતાની બુદ્ધિને એટલી તો પાંગળી બનાવી દીધી કે આશરો વિના એક પગલું પણ આગળ વધી ન શકે.

મહાત્માજીનાં વચ્ચેનાં અક્ષર, સ્વર અને માત્રાઓ સુદાં ગણાવા લાગી !

વહેતાં નીરને એમણે બાંધી લીધાં.

મહાત્માજીએ જે પ્રકાશપથે જીવનપર્યંત પગલાં પાડ્યાં હતાં, કદી યાકચા ન હતા, હતાય પછુ ન થયા, અને અતે પોતાના લક્ષ્ય પર પહોંચી ગયા-એ રસ્તે કોઈએ પગ ન મૂક્યો !

મહાત્માજીનું રનેહુ-ઝરણુ તો નિરંતર વહે જ બંધ છે-સૌના હિત અને સુખ માટે.

કોઈ પણ એ ઝરણા પર ચાલ્યો બંધ અને એ નિર્મળ નીરથી પોતાની તરસ છિપાવી લે. અને પોતાનો જીવન ઘટ પણ એનાથી ભરી લે.

પણ જોજો, એ ઘડામાં છિદ્ર તો નથી ને ?

અનુ૦ અનિલ

અને પાગલની જેમ રોકકળ કરતો, છાતી ફૂટતો બળરોમાં તે ધૂમવા લાગ્યો તેના માથાના અને ફાલીના વાળ વધી ગયા હતા, આખો ઊડી ઊતરી ગઈ હતી અને તેના હાથે આનદી રહેતા વદન ઉપર વિહાદની ચેરી રેખાઓ ઊપસી આવી હતી.

“હાય! મારા કરમ ફૂટી ગયા હું લૂટાઈ ગયો! હાયે કરીને સ્વર્ગ જેવું સ્વર્ગ છે ઊડી હું પાછો આ નર્કમારમાં આવી લાગ્યો! હાય, મારું ક્ષિત્ત!” એવા દુઃખવિદારક ચીતારો પાડતો તે ગલીફ ઝીંઝોમાં રંગતો રહેતો.

તેનું આક્રંક સાલળી લોકોના હૈયા દ્રવી ઊઠતા અને મિત્રોની આખો આસુઓથી છનકાઈ જતી પડેવા તો તે બહુ મજાનો આદમી હતો, પછી આમ અચાનક તેને શું થઈ ગયું? કાઈ સમજાતું નહોતું તેને વિશે જાન જાતની વાતો પછેલી થઈ હતી પણ લોકોની એવી વાતો ઉપર ભરોસો શી રીતે રખાય?

આથી મેં મારા મનમાં જ નિર્ણય કરી લીધો કે, હવે તે આવશે તો હું તેને સમજાવીશ, શાત પાડીશ અને તેનું હું ખહુ ગુણ કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ તેની દુર્દશા મારાથી દેખી જતી નહોતી હું તેના વિચારોમાં ડૂબ્યો હતો ત્યાં મારા કંઈપટે તેનો આત્મનાદ અથડાયો અને મક્કાળો ઊઠીને હું તેની પાતે દોડી ગયો.

“જગ્યુ! આ તને શું થયું છે દોસ્ત? આ કેવી દશા થઈ ગઈ છે તારી?” ગદગદિત કે ટે મેં કહ્યું.

“મને મારી એ દશામાં જ રહેવા હો!” તેણે ભારે હતાશા સાથે કહ્યું.

“હવે મારો નશા મારી સાથે ચાલે.”

“ના હવે મારે કમાય નથી આવવું હું તો સબ લોગથી રહ્યો છું હાય, મારા કરમ ફૂટી ગયા અને હું પાછો નરકમાં ગળવી પડ્યો!”

“પણ આમ સીંચોની જેમ રોકકળ શા

માટે કરે છે?”

“અરે! જે મેં જોયું છે તે તે પણ જોયું હોત, જો મારી જેમ તું પણ તે સ્વર્ગમાંથી હાડી કઢાયો હોત, તો મારા કરતાં ય વધુ કે જે જાટ તું કરત, આખા બ્રહ્માંડને ગળવી મૂકત.”

“પણ એવું તે શું જોયું તે?” મેં પૂછ્યું.

“અહોભાગ્યની દુનિયા!” તેણે કહેવા માંડ્યું, “હું તેમાં રહ્યો છું મેં તેની મજા આપી છે પણ મારાથી એક ભૂલ થઈ ગઈ-ભય કર અપરાધ થઈ ગયો મારાથી અને પરિણામે મારા તે સ્વર્ગમાંથી મને કાઢી મૂકવામાં આવ્યો! હાય, મારા દુર્ભાગ્ય!”

અને જગ્ગુની એ વાત સાલળી મારાથી એક ઊનો નિશ્વાસ ન ખાઈ ગયો.

“ભગવાનને માટે મને જાહેર ન સમજ.”

તેણે આશ્વસ્તાભર્યો સ્વરે કહ્યું, “હું કાઈ પાગલ નથી થઈ ગયો!”

“પણ તારી વાત મને નથી સમજતી!”

“જરી વાત છે જે મેં જોયું છે એની તને કલ્પના પણ આવી શકે એમ નથી પછી મારા વાત તને સમજાય પણ શી રીતે? મને થયો છે એવો અનુભવ તને પણ થયો હોત તો આમ તું મને કપકો દેવા નહીં જોસતે.”

“તારી તે દુનિયા ક્યા છે?” મેં પૂછ્યું.

“નહીં કિનારે પેલું નિર્ણય શિવાલય તે જોયું છે?”

“હા, જોયું છે.”

“ત્યાં જ તે શિવાલયની પૂર્વ તરફની બાજોમાંથી બહાર જતા તને એક નવી જ દુનિયાના દર્શન થયો!” અને પછી હાય પીં કરતો તે આવ્યો ગયો.

જગ્ગુ ચાલ્યો ગયો, અને મને ભારે મન વજુમાં મૂકતો ગયો તેની વાત ઉપર મને વિશ્વાસ જોડતો જ નહોતો પેલા નિર્ણય શિવાલયમાં તો હું કેટલીયે વાર જઈ ચક્રો હતો.

અને તેની પૂર્વ તરફની ખારીમાંથી તો એ નજીકમાંથી વહેતી સરિતાનાં ઉછળતાં ઓળનાં દર્શન કર્યાં હતાં. ત્યાં, જગ્ન કહે છે તેવી અલૌકિક નગરીનાં દર્શન અને નહોતાં થયાં. તો પછી શું જગ્ન જૂઠું કહેતો હતો? અને કશી સંમજ પડતી નહોતી. જગ્નની એ વાતની ખાતરી કરી હોવા મારું દિલ વ્યાકુળ બની ગયું, અને પછી બલે કોઈ દેવી શક્તિ અને હડસેલીને લઈ જતી હોય તેમ હું પેલા શિવાલયને માર્ગે વળ્યો.

શિવાલયનાં પગથિયાં ચડતાં, બલે હું કોઈ લયનાંક સ્થાને આવી લાગ્યો નહોતો એવું મને લાગવા માંડ્યું, અને પેલી ખારી નજીક પહોંચતાં પહોંચતાં તો મારી આંખે અધારાં આવી ગયાં. ખારીનો ટેકો લઈ આંખો મીચીને હું ઘોડી વાર સુધી ઊભો રહ્યો.....પછી, જ્યારે મેં આંખો ઓઢીને બેસું તો મારા આખા શરીરમાં એક ધીમા કંપ ફરી વળ્યો. હેરાત પમાડે એવું અણકદ્દુર્ય દૃશ્ય હું ભેઈ રહ્યો હતો! મારી નજર સમક્ષ એક અલૌકિક નગરી હતી, જ્યાં દિવ્ય એવો સોનેરી પ્રકાશ ફેલાઈ રહ્યો હતો, એક સ્વચ્છ, સુંદર ઝરણું વહી રહ્યું હતું અને તેને કિનારે કિનારે નાના નાનાં, ખ્યારાં ખ્યારાં મકાનો ઊભાં હતાં.

એવી ખુબસુરત દેવી નગરીમાં પહોંચી જતા મારું દિલ વ્યાકુળ થઈ ગયું, અને હું પેલી ખારીમાંથી ધીમે ધીમે નીચે ઊતરી પડ્યો. હવે હું તે દેવી નગરીમાં ઊભો હતો અને મારું દિલ વિચિત્ર એવા આનંદમાં રાગી રહ્યું હતું.

પછી હું એ નગરીમાં ઘૂમવા લાગ્યો. લોકો પોતપોતાનાં કાર્યોમાં રત હતા. તેમના ચહેરાઓમાં મને લાગણીનો સચ્ચાઈ અને હૃદયની ઉન્માનાં દર્શન થયા. સ્વર્ગના દેવહૃતો જેવા એ લોકોની શાંત અને ગંભીર, છતાં મંદ મંદ મુરકુરાહટથી અકામેલી મુખમુદ્રાઓનું હું સાશ્વર્ય નિરીક્ષણ કરી રહ્યો અને મારી નજીકમાં જ ઊભેલી એ વ્યકિતઓની વાતચીત

સાંભળીને તો મારું આશ્ચર્ય ઓર વધી ગયું. તેમની વાતચીતમાં પ્રેમ હતો, નિખાલસતા હતી; કોથ કપટ કે કટાક્ષનો અંશ સરખાય નહોતો! કેવાં સ્નેહભર્યાં પવિત્ર દિલોં હતાં તેમનાં!

બન્ધરમાં પહોંચીને તો હું સાવ અવાચક બની ગયો. ત્યાંની દરેકેદરેક ચીજ અણમૂલ કારીગરોના નમૂનારૂપ હતી. દુકાનેને ખારી કે ખારણાં જેવું કશું હતું જ નહીં....રખડપટ્ટી કરીને હું થાકી ગયો, અને મને ભૂખ લાગી એટલે એક પાંઉરાટીવાળાની દુકાને પહોંચી ગયો; અને પૈસા કાઢવા ખીસામાં હાથ નાખતાં હું ચમકી ઊઠ્યો. મારું ખોસું તાલન ખાલી હતું. સાથે પૈસા નહિ લાવવા મદલ હું અફસોસ કરી રહ્યો હતો એટલામાં એક માણસ આવ્યો તેણે પેલા પાંઉરાટીવાળાને કહ્યું: “પ્રભુ-કૃપાથી મને બે પાંઉરાટી આપો.”

અને પાંઉરાટીવાળાએ પ્રસન્ન વદને “પ્રભુ કૃપાથી લઈ બવ” કહેતાં તેને બે પાંઉરાટી આપી દીધી!

આ ભેઈ મારા આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. પછી, તે માણસની પાછળ પાછળ હું ચાલવા લાગ્યો. તે એક દુગ્ધાલય નજીક જઈ ઊભો અને દુકાનદારને કહેવા લાગ્યો: “પ્રભુ કૃપાથી મને અર્ધો શેર માખણ આપો.” અને ત્યાંથી માખણ લઈ તે પોતાના રસ્તે પડ્યો. મેં પણ તેની માફક જ કરવાનું વિચાર્યું અને હું સીધા પેલી પાંઉરાટીની દુકાને ગયો અને ડરતાં ડરતાં તેને કહ્યું: “પ્રભુ-કૃપાથી મને બે પાંઉરાટી આપો.”

અને સદૃશતાપૂર્વક “પ્રભુ-કૃપાથી લઈ બવ” કહેતાં તેણે મારા હાથમાં બે પાંઉરાટી મૂકી દીધી. પાંઉરાટી લઈને હું પેલા દુગ્ધાલયમાં ગયો અને એ જ પ્રમાણે ત્યાંથી પાચેર માખણ લઈ હું સીધા નજીકના એક બગીચામાં જઈ બેઠો અને સૌન્દર્યનું રસપાન કરતો હું ખાવા લાગ્યો. ખાઈ પરવારીને હું પેલા બગીચામાં લટાર મારવા લાગ્યો. એ સમયે બગીચામાં

મારા સિવાય ખીજુ કોઈ નહોતું હરિયાળી,
પુખ્તો, ઝરણુ, કિંતોલતા પખીડા-આહ, કેવા
સુલગ દરેયો હતા મારી નજર સામે !

ઝરણુ પર જઈ મેં હાથ-મેં ધોયા અને
ત્યા જ કિનારા પરની હરિયાળી ઉપર આટો
પડ્યો, અને એ દેવી નગરી વિશે વિચારવા
લાગ્યો આ કેવી નગરી છે, જ્યાં નાણાં
ચલણ જ નથી ! રૂપિયા, આના, પાઈની જરૂર
જ નથી પડતી ! રોકડ કે ઉધારનો ગ્રંથડો જ
નથી !-અને લોકોનો બધો વ્યવહાર “પ્રભુ-
કૃપા” ઉપર જ ચાલે છે ! !

થોડી વાર સુધી હું ત્યાં અર્ધનિદ્રિત દશામાં
પડ્યો રહ્યો પછી જીડીને એ દેવી નગરીમાં
સહેલ કરવા નીકળી પડ્યો હું ધૂમી રહ્યો
હતો અને મારું હૃદય વિચિત્ર એવી સુગંધતા
અનુભવી રહ્યું હતું એટલામાં મારા કર્ણુ પટે
ભેર ભેરથી ઘેરા ઘટનાઈ અથડાયો, અને મેં
ભેંચું કે એ ઘટનાઈ સાબળતા જ લોકો દુકાનો,
કારખાનાઓ અને ઓફીસોમાંથી બહાર નીકળી
આવ્યા અને જે કિશામાંથી ઘટનાઈ આવતો
હતો તે કિશામાં જવા લાગ્યા તેમની પાછળ
પાછળ હું પણ ચાવવા લાગ્યો આખરે, એ
લોકોની પાછળ પાછળ હું પણ એક વશાળ
પ્રાર્થનાલયમાં જઈ પહોંચ્યો સહુની સાથે
હું પણ ત્યાં પ્રાર્થનામાં લીન થઈ ગયો એ
વખતે, જિંદગીમાં પહેલી જ વાર મેં પાવિત્ર્ય
અને શાંતિનો અનુભવ કર્યો થોડી વાર શાંત
પૂર્વક મૂક પ્રાર્થના થતી રહી અને પછી સૌ
કયાણુ પ્રભુતા ચુલુગાન ગાવા લાગ્યા પછી
પાછો ઘટનાઈ થયો અને લોકો ત્યાંથી વિખે
રાઈને પાતપોતાના ઘરે, બગીચાઓમાં અથવા
જેમને જ્યાં જવું હતું ત્યાં જવા લાગ્યા-એ
પ્રાર્થના પછી તેમને ધધા રોંગારમાંથી છુટી
મળી જતી હતી

પ્રાર્થનાવચના બહારના ચોકમાં સ્વર્ગની
અપ્સરાઓ જેવી કેટલીક સ્વરૂપવાન સુવર્ણીઓ
મારી નજરે પડી તેમણે સફેદ હૃદયે વચ્ચે
પરિધાન કર્યા હતા, તેમના કેશ કવાપોમાં

ચમેલીના અને ગળામાં ગુલાબના પ્રકુલ પુષ્પો
મહેકી રહ્યા હતા અને તેમના હાથમાં અમૃત
ભર્યા કટોરા હતા લાલસામય દાંડળે હું એ
સુંદરીઓ તરફ તાકી જ રહ્યો તેમના હાથમાં
અમૃતના કટોરા ભેંધ મને તૃપ્તા લાગી અને
નળકમાં જીભેલી એક સુંદરી તરફ મેં કટોરા
માટે હાથ લખાવી દીધો તેણે સંકેતપૂર્ણ
મારી તરફ ભેંચું અને પછી શરમાઈને નીચું
ભેંધ ગઈ પછી તેણે મારા હાથમાં કટોરા
મૂકી દીધો અમૃત પીને મેં તેનો આભાર
માન્યો અને ત્યાંથી જવા માટે હજી તો મેં
જે ત્રણ પગલાં જ ભર્યા હશે એટલામાં એક
માણસે મારે બંને હાથ મૂકી કહ્યું “તમે
નવા જ આવ્યા લાગો છો !”

હા’ મેં કહ્યું

“એ સુંદરી હવે તમારી પત્ની બની ગઈ !”
હે ? શું ? મારી પત્ની ?”

હા તમારી પત્ની એ બધી ઉમરવાચક
સુવર્ણીઓ પ્રાર્થનાલયના બહારના ચોકમાં દર
રોજ સાંજે આવીને જીભ રાંદે છે જે માણસ
જે સુવર્ણીના હાથમાંના કટોરામાંનું અમૃત
પીએ તે તેનો પતિ બની જાય છે-અહીંનો
એ નિયમ છે

અને બહારમાં ?” મેં પૂછ્યું

“બહારમાં તે તમારી પાસેથી માત્ર સંજ
વર્તનની અપેક્ષા રાખે છે”

મારું હૃદય ડોલી જીડ્યું, અજેઅગ નાથી
જીડ્યું પેલી સુંદરીને લઈને હું ઝરણાને કાંઠે
ગયો અને ત્યાં બેસીને અમે સૂર્યાસ્તના રંગીન
દરેયો ભેંચા-સ્નેહભરી વાતો કરી અધારું
થતા મેં સુંદરીને પૂછ્યું “હવે આપણે
કયા જઈશું ?”

“આપણા નવા મકાનમાં” તેણે કહ્યું

અને અમે ત્યાંથી જીડીને મકાન તરફ
ગયા ત્યાં એક જ ઘાટ આકારના અસખ્ય
મકાનો હતા તે મકાનોના વ્યવસ્થાપકને
મળીને સુંદરીએ એક ખાલી મકાન અમારે માટે
ચેળવી લીધું તે મકાન પાસે અમે આવી

પહોંચ્યાં. “હવે આજથી આ મકાન આપણુ થયું” સુંદરીએ મને કહ્યું.

“આપણું મકાન?”

“હા. અહીંનાં બધાં મકાનો નવપરણિતો માટે જ છે.”

ત્યાં બારણામાં જ એક માણસે અમને આવકાર આપ્યો: “આવો, આવો. પ્રભુ-કૃપાથી મીઠાં અંદર ચાલ્યાં આવો.” અને અમને મકાન મેંપી તે ચાલ્યો ગયો. અપભ્રંશી હરેક ચીજ ત્યાં હતી. મોટે સુધી અમે વાતો કરી. પછી અમે બાંધી ગયાં.

વહેલી સવારમાં સુંદરી-મારી પત્નિ-એ મને જગાડ્યો.

“હમણાં સુવા દે.”

“ના. કામે જવાનો સમય થઈ ગયો છે.”

“મારે કરશે કામે નથી જવું.”

“એ નહીં ચાલે. ઈશ્વરની ધરતી પર રહે-નારે કામ કરવું જ જોઈએ.”

“પણ આજનો દિવસ કામે નહીં બાંધે તો આ નગરને શી ખેટ જવાની છે?”

“બધાં જ આ પ્રમાણે વિચારે તો બધો વ્યવહાર અટકી પડે. આપણાં મુખ-શાંતિનો અંત આવી જાય. હરેકને સવારના આકાશ સાંજના પાંચ સુધી કામ કરવું જ જોઈએ. તે પછીના સમયમાં એક-આરામની છૂટ છે.”

“પણ હું શું કામ કરું?”

“ખેતી કરે, કપડાં વણે, લાકડાં કાપે-માણસને જેનાથી મુખ અને આરામ મળે એવું ગમે તે કામ કરે.”

મારે કામ માટે બહાર જવું જ પડ્યું. મને વિચાર આવ્યો: વેપાર કરું તો? અગાઉ હું વેપાર જ કરતો હતો. એકના એકવીચ કરવાની કળા મને આવડતી હતી. પણ એનો અહીં કશો ઉપયોગ ન હતો! અહીં તો બધું ‘પ્રભુ કૃપા’ પર જ નક્કર હતું! નફો તુકસાન, લોભ લાલચ જેવી દુન્યવી માયાને સ્થાન જ ન હતું! એવામાં એક કાચતું કારખાનું નજરે પડ્યું. હું તેમાં કામે લાગ્યો.

દિવસો જતા ગયા તેમતેમ મારું દૃઢ્ય નિર્મળ થતું ગયું, પણ હજી એ નગરીના મૂળ નિવાસીઓની કક્ષાએ હું નહોતો પહોંચ્યો. રોજ સવારે જોઈતી ચીજ-વસ્તુ ઘરે મોકલાવી આપતો. એક દિવસ સાંજે ઘરે જતાં રસ્તામાં કંદોઈની દુકાને મદમઘતો હલવો જોઈ મેંમાં પાણી છૂટ્યું. મેં-કંદોઈને કહ્યું: “લાઈ, પ્રભુ કૃપાથી મને બચેર હલવો આપો.”

કંદોઈએ મને તરત હલવો બાંધી આપ્યો. તે સ્વપ્ને ઘરે ગયો. પત્નિને મેં કહ્યું: “જો તો, આજે હું બહુ સરસ હલવો લાવ્યો છું!”

“શા માટે લાવ્યા?” તે દુઃખી થતાં બોલી.

“મને ગમ્યો એટલે લઈ આવ્યો.”

“પણ આજને માટે ઘરે પૂરતો ખોરાક છે.”

“તો કંઈ નહીં. હલવો રાખી મૂક. કાલે કામ આવશે.” મેં સહજભાવે કહ્યું.

મારો એ જવાબ સાંભળતાં જ એ કંપી ગઈ. તેણે મેં સાવલેવાઈ ગયું ને રડવા લાગી.

“કાલને માટે....? હાય મારું લાગ્યું ફૂટી ગયું! મારો સોહાગ લૂંટાઈ ગયો....!”

“અરે! પણ તને આ એકાએક શું થયું?”

“તમે આ શું કરી બેઠા!” તેણે હતાશ મઈ કહ્યું.

“પણ મેં એવો તો શો અપરાધ કર્યો?”

“તમે આવતીકાલની ચિંતા કરવા માંડી, ભગવાનની ભેટનો સંપ્રદ કરવા માંડ્યો. આજસે આજે મળેલી વસ્તુ જેટલી જ શ્રદ્ધા આવતી-કાલે મળનારી વસ્તુ માટે રાખવો જોઈએ. તમે ધર્મની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કર્યું—હાય હું રડાઈ ગઈ!”

“પણ એમાં તું આટલી ગભરાય છે શા માટે? હું ભગવાનની ક્ષમા માગીશ, પશ્ચાત્તાપ કરીશ” મેં તેને દિલાસો આપતાં કહ્યું.

“ખાક પશ્ચાત્તાપ કરશો હવે તમે! તમારે પાપે અમારી વસતિના પાપા હુચમથાવી મૂક્યા છે. અમારી ધાર્મિક લાગણીઓ અને શ્રદ્ધાને આવતીકાલની ચિંતા કરીને તમે ધાયલ કરી દીધી છે...!”

એ સાબળીને હું કપી ઊઠ્યો મને આવી
કલ્પના ન હતી “હવે આ બાબતમા ગુ થઈ
શકે એમ છે?” મે તેને આજીવનપૂર્વક પૂછ્યું

“હવે કઈ જ થઈ શકે એમ નથી જે
થવાનું હતું તે થઈ ગયું તમે મહા અપરાધ
કરી છો એની સજા વાગ્યો જ છૂટકો”

“કઈ સજા?”

‘આ નગરીમા આજ્યા તે પહેલા તમે ભોગ
વતા હતા ત હવે તમને આ દેવી નગરીમાથી
ઢાઢી મૂકવામા આવશે” એટલું કહીને તેને
ભેરથી રડવા લાગી “હાય મારુ કિરમત !”

તેનું આક્રંદ સાબળીને મારા હોશ ગડી

ગયા બેહોશ થઈ હું નીચે ઢળી પડ્યો બગ્યો
ત્યારે મારી બતને પેલા શિવાલયમા પટેલી
મે ભેઈ દેવી નગરી ખેવાઈ ગઈ હતી
અને માથાના વાળ પી ખતો હું પોકારી બેઠ્યો
“હાય, મારુ કિરમત !”

“સવારના પહેરમા હાથવોય શાના કરો
છો? આઠ થઈ ગયા છે, હજી કપારે ઊડવું
છે? પેલીએ જવાનું મોડું થશે” મે આખ
ઉઘાડીને જોયું તો મારા પત્નિ-માયા-મને
કપકો દેતી બેઠી હતી મારુ અવનુ ભાગી
ગયું હતું

(મિત્રની વાર્તા પરથી)

(કિશોરવાયભાર્દના પત્રો (૧ ૧૪૬ થી માનુ)
વધારે મેળવવાની વાસના નિર્ભાલુ થાય છે
એ સ્થિતિના પ્રાપ્ત થવાની વખતે એના પરનો
મોહ ઊતરી ગયેલો હોવાની એનો આનંદ
રહેતો નથી કા ત પદર વર્ષ પર ડોમીનીયન
સ્ટેટસ મળ્યું હોત તો હિંદુસ્તાન આનંદ
માનત પણ આજે મળે તો લઈ તો લેશે, પણ
કટાણુ મોહુ કરીને

માનુ માત્ર શુષ્ક આદર્શવાદી તરીકે જ રહે
એવી આપણે આશા ન કરવી ભેઈએ એ
ગૃહસ્થ છે એટલે કે મહા કુટુંબી છે, વાત્સ
ત્વથી ભરેલા છે માવતર ઇન્દ્ર કે બાળક

આદર્શ અને પલ્લુ ન બની શકે તેથી એ બાળક
પરની મમતા ઓછી ન કરી શકે આદર્શ
મૂકે, તે માટે સસ્કાર પોષે પણ તેટલું કરી
તેના ભાવિમા ભ્રમ પણ લે એ રીત માનુ
પોતાના પુત્ર પુત્રી સુધ્ય તરુણ તરુણીઓના
વિવાહમા ભાગ લે એમા એ જેમ કોઈ પણ
માતાપિતા કરે તેમ કરે છે, અને એથી ઓછું
શુ કામ કરે?

પાલણપુર આવવાના તો હવે ઝાઝો સભવ
નથી પ્રવાસને માટે હવે ઇચ્છા એ નથી રહી-
તબીયતે નથી

એ જ લી કિશોરલાલના વ મા

અનુક્રમણિકા

૧૨ ઓગસ્ટ ૧૯૫૫

	૫૫
૧ કિશોરલાલભાર્દના પત્રો	૧૪૬
૨ ગુરુશરણ કમલવદન દેવરૂપ	૧૪૭
૩ માનવદેવ જાગ્યું પ્રચેતસ	૧૪૬
૪ ભૂદાન અને ગામીજી	૨૦ અ ૦ ૧૫૦
૫ ટોડરમલના દેવ પ્રાન્નાંકકર	૧૫૨
૬ લાલાભગત અનવરઆજેવાન	૧૫૪

	૫૫
૭ ઇસુનો જોધ કમલવદન દેવરૂપ	૧૫૬
૮ આચાર્યની વાતો વિમળા પટેલ	૧૫૭
૯ એપોલોનિયસ અમનલાલ	૧૫૬
૧૦ અઢા કણુ વિદ્યાગી હુરિ	૧૬૨
૧૧ દેવી નગરી અલુમ વાલીડી	૧૬૪
૧૨ અથાપલોકન	૨૦ અ ૦ ૩૦ પે ૦ ૨ ૩

પ્રકાશક અને મુદ્રક પીરેન ગામી, રૂપાયતન મુદ્રણાલય, જૂનાગઢ

કુલે વીસ પ્રકરણમાં શ્રી નરહરિભાઈએ દૂકા અને અત્યંત સરળતાથી સર્વોદય સમાજની સ્પષ્ટ ઝાંખી આપી છે આ ચોપડી ભૂદાન અને સ્થનાત્મક પ્રવૃત્તિને વરેલા કાર્યકરોને ઉપયોગી અને માર્ગદર્શક નીવડશે તેમ જ રાષ્ટ્રીય વિચારસરણીને વરેલા વિદ્યાર્થી સઘો—મડળોના અભ્યાસ વર્તુળોના નાન તો પાઠ્યપુસ્તક બની રહેશે

વિચારદર્શન. ભાગ પહેલો, લે. કેદારનાથ, સં રમણીકલાલ મગનલાલ મોદી, પ્ર. નવજીવન પ્રકાશન મંદિર અમદાવાદ, મૂં. દોઢ રૂપિયે

શ્રી કેદારલાલ મશરૂવાળા જેવા સમર્થ તત્ત્વચિંતકે જેમને સુરપદે સ્થાપેલા તે પૂ. કેદારનાથજીના જુદા જુદા વિષય પરના લેખો અને પત્રોનો આ 'વિવેક અને સાધના' પછીનો બીજો સંગ્રહ છે

શુદ્ધાન હવે તો પૂ. કેદારનાથજીના લખાણો અને વિચારોથી સારી પેઠે પરિચિત થઈ ચૂક્યું છે, એટલે આ પુસ્તક માટે લલામણ કરવાની હોય નહીં

ધર્મના મૂળ તત્ત્વોનું સ્થાન વિધિ નિરેધો ને આચાર વિચારની જડતાએ લીધું હતું ને હેશ અધકારમાં ઘેરાયો હતો ત્યારે જુદા ભગવાને ઈશ્વર ને ત્રેલો આદિના શસ્ત્રાર્થી ને ચર્ચાને પહોંતા મૂઠી માનવતાપરાયણ જીવનશુદ્ધિ પ્રેરતો ધર્મ જોડ્યો અને સારો એવો પ્રકાશ પાંચયો

નવી પરપરાના આચાર્યો અને શુરુઓનું આ જ જીવનકાર્ય આજે હોયુ જોઈએ એવું હેશકાળ અને માનવસમાજની હાલત જોતા જણાય છે

પૂ. કેદારનાથજી આવું જ કાંઈ કરી રહેલા છે એમ કહેવું અસ્થાને નહીં જ ગણાય આ પુસ્તકને અમે આવકારીએ છીએ

ભૂનામ દ્વિઅકી નાટક, લે. જયમલ પરમાર, ચીતકાર મકરન્દ દવે, પ્ર. ભારતી સાહિત્ય સંઘ વિં. અમદાવાદ, મૂં. બે રૂપિયા

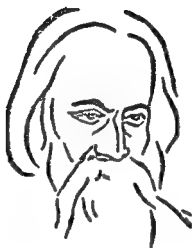
વિનોબાના ભૂદાન સંદેશને ઝીલતું અને તે પ્રવૃત્તિ જે રીતે ઉદ્ભવી તેનો ચિંતાળ આપતું આ દ્વિઅકી નાટક છે

આઝાદી પ્રાપ્તિ પછીય આપણે કેટલાક પ્રશ્નો ઉઠાવવા રહ્યા છે તેને હરેક રાજકીય પક્ષ પોતપોતાની રીતે ઉઠાવવા મથે છે, અથવા તો રાજકીય સિદ્ધિ મેળવવા માટે તેનો લાભ ઊઠાવે છે

ભૂમિહીનોનો પ્રશ્ન એવો જ એક પ્રશ્ન છે તેલગાણામાં સામ્યવાદીઓએ તકનો લાભ લઈ જે કિંમત પ્રવૃત્તિ કરી હતી તે વાસ્તવમાં તો પોતે જે રીતની રાજ્યવ્યવસ્થા સ્થાપવા માગતા હતા તેનો જ એક પ્રયોગ હતો પણ તે નિષ્ફળ નીવડ્યો અને જ્યાં સામ્યવાદીઓ નિષ્ફળ ગયા ત્યાં વિનોબાજી મૂક્યા થયા તેવગાણા તો નિમિત્ત બન્યું પછી તો ભૂદાન પ્રવૃત્તિ આખા દેશની સુખ્ય પ્રવૃત્તિ થઈ પડી છે

એક રીત આ નાટક એ પ્રવૃત્તિનો ઊગમ અને નિસ્તાંગ કવાત્મક રીતે વર્ણવે છે શુદ્ધગતી રંગભૂમિ પાસે સારા મૌલિક નાટકો આવે નથી જ, અને નવી રંગભૂમિ મોટે ભાગે અનુવાદો કે રૂપાંતરણો જ ગાડું ગમડાવે છે ત્યારે શુદ્ધસંદેશ ઝીલતા આવા પોયવક્ત્રી નાટકો આવકારદાયક ગણાય

નાટકના ગીતો : મકરન્દ દવેએ લખ્યા છે તે પ્રગમને અનુરૂપ અને કાવ્યસ્વપૂર્ણ છે મનીય કાવ્ય સંગ્રહ, લે. કાવિદાસ બદવ, પ્ર. પી કે શાહ આશિરચાન, ઓર્ડર મૂક કંપની એવિસ ટ્રિજ અમદાવાદ, મૂં. મવા રૂપિયે

પ્રકૃતિજનિત કર-

હિમ ઠળીયો હો, પખીઓ પલ પાના હો નહિ જાન,
ધાકેસો વાયુ પલ જ્ય રે લેથ ન વાયે ત્યારે
નિમિત્ત ધનઅધર તમે ન ગભીર રીને ઢાંધી દે;
જે રીને અપનેથી ખીરે ઢાંધી છે ધમ્મીને,
જે રીને આ વધ થયેલી આખેને ઢાંધી છે,
જે રીને આ રાત્રિ કેરા શાદલને ઢાંધુ' છે.

અમનસ જેનું ભયુ ખૂટયું, કૂટી જનિની રેખા,
મરિન થયાં છે વચ્ચાનુપલુ ધૂળ અને અપમાને,
તુડું તુડું થતી જેની શક્તિ જુદી ગર્થ છે,
તેની વ્યથાને કરુણાધન ગોપનતાથી ઢાંધી દે!
અંધાર મુખ જલ પાઈ પાઈ તૃપ્ત કરી દે તેને,
લગ્ન આવી કરી, પ્રકૃતિજનિત કર નું નૂતન પ્રભાતે!
ગુરુદેવ

અનુ • અનિલ

WHIRLWIND

અથાવલોકન !

ઠમરો અને તુલસી (કૃષ્ણસંગ્રહ) લે-
રતિલાલ-અનિલ, મું રતિલાલ-અનિલ; રૂપા-
યતન, જૂનાગઢ; પ્રાંતરૂપાના લાગતી સાહિત્ય
સંઘ, અમદાવાદ; મું જે રૂપિયા.

આ કાવ્યસંગ્રહ વાંચતાં બધે ગરીબોના
પ્રતિનિધિ રૂપે રતિલાલ-અનિલ નજર સમક્ષ
તરી આવે છે

અનિલનાં કાંપોમાં ક્યાંય દેવ કે રાય
નથી. પણ વાસ્તવિકતા છે. જે દૈવના તારને
હુથમથાવે છે—તેનાં ફરમાં ફૂળી જવાની
સહેજે ઇચ્છા થાય છે.

કવિની અકળતા અને સંકલ્પ તો જુઓ:

ત્રેય-અગ્નિ છે બળે
તો પ અદ્વા ના થળે,
સ્નેહને બદલે અને
કોકરો લાખો મળે

ગુંજતું રહેશે છતાં જે સ્નેહકુંડ સંગીત !

વિધ્વીની ઝેરી હવા
ચાસ માટે રુખવા,
ચૂસ કરવાને અને
ખૂખ એ મથશે છતાં

કંઠથી વહેતું રહેશે સ્નેહકુંડ ગીત !

આવા પ્રેરક ઉદગારો સંગ્રહમાં ઘણા
જોવા મળે છે.

અને આ ગરીબાઈનું એક દરખ.

જીવનનો પરિતાપ સહિનાં નિહાળ્યાં
ગરીબોનાં બાળકને બચાવે અનિલ, એ
તરત યાદ આવી એ બેચેન કરતી

મને ગ્રીભ ઝાતુની તપતી સવારે !

આ સરખામણી કેવી વસ્તવિક અને
સ્વાભાવિક અને તેથી દૃઢપરસ્પર્શી છે !

ઈશ્વર વિશે પણ અનિલ વાસ્તવિક વિચારો
પરાવે છે અને રુઢિચુસ્તોને તો તે અમકાવી
પણ મૂકે છતાં તે કેટલા પ્રતીતિજનક છે !

..મા તું વસી રહ્યો એ વાત સાચ હોય તો,

..પતનને કાજ હા; તું જે જવાબદાર છે !

ઈશ્વર દયાળુ અને સર્વવ્યાપી કહેવાય છે
એનો આધાર લઈ અનિલ ઈશ્વરને કેવો સોંસરે !

પણ કે છે !

યાતનાઓ પણ જગતમાં જોઈ હું,

હે દયાળુ ! તું થ સચરાચર નથી !

ઈશ્વર માનવને સમર્થો પણ ઈશ્વરની આજે
જે પ્રતિષ્ઠા છે તે તો માનવને કારણે જ છે
એમ પણ આ કવિ કહે છે :

હોત હું ના, કોણ તુજને જાણતે ?

તારી હસ્તી મારી હસ્તી પર નથી ?

અને આ સ્વાનુભવ જુઓ, કવિ જગત
સાથે કેવો બલેદ માંધે છે :

જીવન મારું જગતની સાથે એકાકાર લાગે છે,
મને દુઃખમાં ફૂળી, મુખમાં મુખી સંસાર લાગે છે.

પોતાની હાલત માટે કોઈના પર દોષ ન
દાળતાં એ કેવી મહાજતાથી પોતા પર
લઈ લે છે !—

અનિલ, આ પાનખર શબ્દને હુથેશાં તારા કથનમાં,
વસંત આવી નથી શકતી કે તુ લાવી નથી શકતો !

છતાં કોઈ વાર ઝીંકા કદાચ પણ કરી લે છે.

વધે છે દર્દની ચીસો અમીરો સાંભળે મરે
વધે છે ત્યાં વધુ આનંદનો મોંઘાર, કોસાહક !

હિંચ લેાય ના પશુ છતાં ગણાય તે પશુ,
માનવી પશુ અને છતાં ગણાય માનવી !

પથરોનું સિદ્ધ નીરખીને હસ્તી ઉઠે છે કિંત,
કોઈનું પથરું હુથ નીરખી ફુલન ધઈ જાય છે !

કંઈ પથરને સિદ્ધીના કંઈ

ઈંસાન ઘણું છે જગમાં,

કંઈ ઈંસાનોને પથરનો

આકર બનીને રહેતું છે !

કવિના આ હાસ્ય નીચે ખરી રીતે તો
કરુણતા જ છુપાયેલી છે અને તે એમણે કંઈ
છે પણ ખરું :

(અનુક્રમ કવરપેજ ગ્રીણી)

કિશોરલાલભાઈના પત્રો

ભાઈશ્રી મણિલાલ, સેવાશ્રામ તા. ૨-૧૧-૪૧
તમારો કાગળ મળ્યો. તમારી તળિયત ૧૩
ઉપવાસ સહન કરે એવી છે કે કેમ તે (વધે શકે)
છે. પણ તમારા નિર્ણયમાંથી તમને કેમ ડગાવું?
તમારા ઉપવાસ તમારી ખારણા સુખજ સફળ થાયો
એટલું જ ઈચ્છું. રાજ એનિમા લેજો. પાણી પીવાય
તેટલું પ્રીતે. તે સાથે સોડા કે મીઠું લેવાને હરકત
નથી. ઉપવાસ છોડો ત્યારે બહુ સાવધાનીથી છોડજો.
ઉતાવળે ખોરાક લેવા માંડજો નહિ. 'શરૂઆત ફળના
રસથી કે લીળુ અને મધના પાણીથી કરજો. પછી
શાકના રસ અને દૂધ ધીમે ધીમે હાખલ કરજો.

ખીન' કામોનો વિચાર છોડી ઈશ્વરના નામમાં
જ એકાગ્ર થવા પ્રયત્ન કરજો. ઈશ્વર તમારી
સુરાદ પાર પાડે. કિશોરલાલના વં ૭ માં

ભાઈશ્રી મણિલાલ સેવાશ્રામ તા. ૫-૬-૪૧
ઘણું વખતે તમારો કાગળ વાંચી રાહ
થયો. તમારી તળિયતના સમાચાર તો તમે
લાખ્યા જ નથી. આશા છે કે સારી રહેતી
હશે. તમારી પ્રવૃત્તિઓ ખરાબર ચાલી રહેલી
છે. જે ધારે છે તે જ કરો છો-ખંતથી વળગી
રહો છો. કામ કરતાં કરતા વિચાર કરો છો.
જીવનની ઉન્નતિ ફળી ફળ એ ધ્યેય છે, સેવા
એનું સાધન છે. હરિજનો એનું ક્ષેત્ર છે. દૂવા,
નિશાળો, સફાઈ, દવા વિગેરે વિગેરે એ ક્ષેત્ર
તથા માધનને સાથે આજીવારું સંયોજકો
અથવા નિમિત્તો છે. એમાં વિચાર પૂર્વક
યોજના તે જ્ઞાનની ઉપાસના છે. હરિજનોનું
હિત એ ભક્તિ છે. ચોતાનો ઐહિક નિસ્વાર્થ
એ નિષ્કામતા છે. તે દ્વારા જીવનનું, સંસારનું
ચક્ર સરખું ચાલતું કરવું. અને માનવસમાજને
આગળ વધારવો તે યજ્ઞ છે. એવા યજ્ઞ

કરતાં કરતાં ચોતાનું જીવન ખર્ચી જવા દેવું.
આગળની ચિંતા ન કરવી. અધૂરું રહેવાનો
અસતોષ કે પૂરું કરવાની લોકપ્રતા ન રાખવી.
ન્યારે જીવનનો અત આરે ત્યારે તે છોડ-
વાની પૂરી તૈયારી રાખવી. ન પુનર્જન્મની
આકાંક્ષા રાખવી, ન છોડવાની પૂરી તૈયારી
રાખવી. આવી એ પ્રવૃત્તિ કરતાં કરતાં મનો-
દશા રાખવી. તેનું નામ અનાસક્તિનો કર્મયોગ.
આ સમજી શકાય એવું લાગે છે. ગીતા-
મંથનના ત્રીજા અધ્યાયમાં કર્મયોગને વિસ્તાર
પૂર્વક સમજાવ્યો છે તેને ફરીથી વાંચજો.
નવી આવૃત્તિમાં તેને સ્પષ્ટ કરવાનું એક
ચિત્ર પણ આપ્યું છે. તે જોશો. અને પછી
તે પર વધારે પ્રશ્ન પૂછવા હોય તે પૂછશો.
ગીતામંથનમાંથી ઘણાખરા ખુલાસા મળી
જવા ભોઈએ. હાલ સેવાશ્રામમાં રહેવા આવ્યો
હું. મહાદેવભાઈની વતી મારે પૂ. બાપુજીનું
કામ જોવું પડે છે. તળિયત સાધારણ ઠીક
છે ત્યાં સૌ મિત્રોને વદેમાતરમ્.

કિશોરલાલના વં ૭ માં

* શરૂા પિનાનું કર્મ એ અગ્રાધ સમુદ્રને તળિયે પહોંચવાના પ્રયત્ન જેવું છે.

* પુરાણ એટલું પવિત્ર એ માનવામાં જેટલો દોષ છે તેટલો જ દોષ પુરાણ
એટલું દોષિત એવું માનવામાં પણ ભોઈ હું.

— ગાંધીજી

બંસીવાલા આળો મોરા દેશ

*
હોકનજરે મીરાં મંગળદેશ ફરી રાણા
સાથે — ત્યારે ય કહેવાય છે કે તેના હાથમાં
ગિરધરલાલની મૂર્તિ હતી — પણ એને પ્રીતિ
તો કૃષ્ણ સાથે જ હતી. અને એ 'કૃષ્ણ પ્રીતિ
પણ અસાધારણ છે. અને એ અસાધારણ
કૃષ્ણ પ્રીતિ મીરાએ ઉત્કટતાથી, મુકત કંઠે
ગાઈ છે.

મીરાંનાં કૃષ્ણ પ્રીતિનાં પદોમાં હૃદયની
આરત તો ઉત્કટતાથી વ્યક્ત થઈ જ છે, પણ
તેટલા માત્રથી જ એ પદો વરસોથી લોકજીવે
નથી થઈયાં, ખરું કારણ તો એ છે કે એમાં કાળના પ્રબળ પ્રવાહ સામે ટકી રહે તેવી મના
તન કાવ્યમયતા છે.

કૃષ્ણને આમંત્રણ આપતી મીરાં, કૃષ્ણ વિનાની ચોતાની વ્યાકુળ સ્થિતિ — લગની તો આ
પદમાં વ્યક્ત કરે જ છે, પણ તે સાથે કૃષ્ણનું જે આહું વર્ણન તેણે કર્યું છે — 'તોરી સામળી
સૂરત હૃદ વેશ,' 'ધુધરવાળા કેશ' — એ ય કેવું મનોહારી છે !

બંસીવાલા આળો મોરા દેશ;

આળો મોરા દેશ, હો બંસીવાલા આળો મોરા દેશ;
તોરી સામળી સૂરત હૃદ વેશ, બંસીવાલા આળો દેશ.

આવન આવન કહે ગયે, કર ગયે કોલ અનેક;
ગણતાં ગણતાં ઘસ ગઈ જીભા, હારી આમળીઓની રેખ.

બંસીવાલા ૦

એક બન દૂદી સક્લ બન દૂંદી, દૂંદા સારે દેશ;
તોરે કારણ ભોગન હોઝીંગી, કરોંગી ભગવો વેશ.

બંસીવાલા ૦

કમલ નાહિ મારે સાહી નાહિ, કલમ નહિ લવલેશ;
પંખીનું પરમેશ નાહે, કીન સંગ લખું સંદેશ ?

બંસીવાલા ૦

મોર મુગટ શિર છત ગિરાએ, ધુધરવાળા કેશ;
મીરાં કે પ્રણુ ગિરધરના યુગ, આવોને એણે વેશ.

બંસીવાલા ૦

મહાત્મા ગાંધીજી ૧૯૦૨ના જૂનમાં કર્નૂરબા અને પુત્રો સહિત ત્રીણવાર દક્ષિણ આફ્રિકા નિવાસ માટે જતા હતા. મહાત્માજી મુસાફરી કરતા હતા તે સ્ટીમરમાં ઘણા ડેક પેસેન્જરો પણ મુસાફરી કરતા હતા. બોયર-શ્રીટીરા યુદ્ધની સુલેહ થયા પછી હિન્દીઓને ત્યાં જવાની બે સ્ટીમર જેટલી જ છૂટ મળેલી; તે પૈકીની એ એક સ્ટીમર હતી. એ સ્ટીમરમાં મુસાફરી કરનાર એક ભાઈનું ૮૮ વર્ષની પાકટ ઉંમરે તાજેતરમાં જ તા. ૨૩-૬-૧૯૧૫ના રોજ કેપ પ્રાન્તના ઇસ્ટ લંડન શહેરમાં અવસાન થયું તેમણે અવસાન પૂર્વે ગાંધીજીનો એક પ્રેરક પ્રસંગ પ્રગટ કર્યો હતો તે આમ છે :

‘તે સમયે સ્ટીમરમાં ડેક પેસેન્જરો માટે વીસી ન હતી. એટલે ૩૫ ૫૨ મુસાફરી કરનારા દસ-વીસની ટોળીમાં ઝુંબડથી સીધુ-સામાન અને જરૂર પૂરતાં વાસણો લઈ લેતા ને સ્ટીમરમાં ભાંતે જ રાખી લેતા. અમે મુસાફરી કરતા હતા તે સ્ટીમરમાં ડેક પેસેન્જરોમાં પુરુષ વર્ગ જ હતો. જેમાં મુમલમાન ભાઈઓ પણ હતા. થોડીક છીયનો હતી, જેમાં બળતણ માટેના કોલસા સ્ટીમરના બંકરમાંથી બે ચીને કાઢવા પડતા. પાણીના વપરાશમાં ખૂબ કરકસર કરવી પડતી. એક જ

નળ હતો અને તેમાં માત્ર અમુક સમય મુધી જ પાણી આવતું, જે સાથે લઈ લીધેલા ઘાસ-તેલના ડબ્બામાં ભરી લેવું પડતું. આમ હોવાથી પાણી ભરવાની ઘણી લીડ થતી. તે વખતે કેટલાક અધુસમજી હિન્દુભાઈઓ ખીબા પાણી ભરનારાઓને બળજબરીથી દૂર હટાડેલીને પોતાની વીસી માટેનું પાણી પહેલાં ભરી લેવાની હુક કરતા, તેથી ઘણીવાર તકરાર થતી.

ગાંધીજી સ્ટીમરમાં લટાર મારતા પાણીના નળ આગળથી પસાર થતા હતા ત્યારે તેમની નજરે એ દૃશ્ય પડ્યું. મહાત્માજી તરત નળ પાસે તકરાર ચાલતી હતી ત્યાં પહોંચ્યા અને સૌને શાંતિથી સમભવતાં સલાહ આપી : ‘જેમજેમ તમે આવતા બધ તેમતેમ એક પછી એક પાણી ડબ્બાઓને એકબીજાની હારમાં ગોઠવી દેવા જોઈએ, અને પછી વારાફરતી ભરવાથી બધાને સહેલાઈથી પાણી મળી શકશે.’

મહાત્માજીના આ શબ્દોની ત્યાં પહોં માટે તકરાર કરતા ભાઈઓ ‘પરજાદુઈ અમર યદ્ય. મહાત્માજીની સલાહ સૌએ સ્વીકારી અને તે પ્રમાણે તે દિવસથી ‘કચુ’માં ઊભા રહીને દરેક પાણી ભરવા લાગ્યા. જેથી તકરારનું કોઈ કારણ રહ્યું નહીં અને સૌએ સુખેથી મુસાફરી પૂરી કરી.’

એક વાર ભગવાન જીવેને એમના પ્રિય શિષ્ય આનંદે પૂછ્યું : ‘ભગવાન ! જ્યારે ખીબા આચાર્યો ઈશ્વર, સૃષ્ટિ, સ્વર્ગ, મોક્ષ આદિની ચર્ચા કરે છે ત્યારે આપ એ વિષયમાં કેમ કશું કહેતા નથી ?’

‘આનંદ !’ જીવે ભગવાને પ્રશ્નાંત બાવે કહ્યું : ‘એક માણસ તીર વાગવાથી ઘાયલ થયો હોય એ વખતે તેની સારવાર કરનારા તેને પૂછે કે તીર કયાંથી આવ્યું ? કોણે માર્યું ? મારનાર કોણ હતું ? તે વ્યક્તિ ગોરી હતી કે કાળી ? તીર કોણે બનાવેલું ? એ ચોગ્ય છે ? કે તે બધી પડપૂછ પડતાં મૂંઝી એની મલમપટ્ટી કરે તે ચોગ્ય છે ?’

‘એ વખતે તો જેમ બને તેમ જલદી પેલા ઘાયલની સારવાર કરવી જોઈએ.’

જીવે ભગવાને કહ્યું : ‘અસ એ જ રીતે આનંદ ! ઈશ્વર આદિની ચર્ચા કરવા કરતાં તો માનવને દુઃખથી દૂર રાખવાનો પ્રયાસ કરવો વધારે સારો છે.’

કોશાંબી નગરીમાં વેદશાસ્ત્રોનો જ્ઞાતા પંડિત, કશ્યપ બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેના પાંડિત્ય અને જ્ઞાનથી આકર્ષાઈ કોશાંબી નરેશે તેને રાજપુરોહિત નીમ્યો હતો. રાજા તેને ધણું માન આપતો અને તેના હોદ્દાને છાજે એવી સગવડો પૂરી પાડતો. અનુચરો સહિત પાલખીમાં બેસીને પુરોહિત રાજદરબારે જતો અને પાલખીમાં જ બેસીને પાછો ફરતો.

એ કશ્યપ બ્રાહ્મણને જશા નામની સુરીશ પત્ની હતી ને કપિલ નામનો નાનો પુત્ર હતો. એવામાં કશ્યપનું અવસાન થયું. કપિલ નાની ઉંમરનો અને પંડિત નહીં તેથી પુરોહિતની ખાલી પડેલી જગ્યા પર કોશાંબી નરેશે મરુક નામના એક ખીજા બ્રાહ્મણની વરણી કરી. કશ્યપ જેવા ઠાઠમાઠથી પાલખીમાં બેસીને જતો તેવી જ રીતે, તેવા જ ઠાઠમાઠથી મરુક પણ પાલખીમાં બેસીને જતો. એને જતો જોઈને જશાને કશ્યપની યાદ તાણ થતી અને એણે આવી જતું, આગ એક દિવસ મરુકને પાલખીમાં બેસીને જતો જોઈને કશ્યપને મંભારીને જશા રડતી હતી તે કપિલ જોઈ ગયો. કપિલે માને આગ્રહ કરી રડવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે આંસુ લૂછતાં માએ કહ્યું: ‘તું ઉંમરે કંઈક નાનો અને વિશેષ તો ખાસ ભણ્યો ન હોવાને કારણે તારા પિતાનું રાજપુરોહિત પદું તને મળ્યું નહીં. તારા પિતાને સ્થાને નિમાયેલા મરુકને, તારા પિતાની જેમ જ ઠાઠમાઠથી પાલખીમાં બેસીને રાજદરબારે જતો જોઈ છું ત્યારે ત્યારે મને તારા પિતાની યાદ આવી જાય છે અને તેથી આંખમાં આંસુ આવી જાય છે; જાણું ભણ્યો હોત તો તારા પિતાની જેમ તું જ ઠાઠમાઠથી રાજદરબારે જતો હોત—એ જોઈને મારી આંખ કેવી ટાઢ થાત! પણ હવે શું થાય? તું કંઈક જ્ઞાન મેળવવા કરે તો વળી કોઈક

દિવસ તારા પિતાના પદે આવી શકે.’

માતાની આ વાત સાંભળીને કપિલે વિદ્યાભ્યાસ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

કશ્યપનો, શ્રાવસ્તી નગરીમાં ઇન્દ્રદત્ત નામનો એક બ્રાહ્મણ મિત્ર રહેતો હતો. જશાએ તેને ત્યાં જઈ વિદ્યા સંપાદન કરવાની સલાહ આપી. માની સલાહ શિરોમાન્ય કરી કપિલ પગે ચાલતો શ્રાવસ્તી પહોંચ્યો. ઇન્દ્રદત્તને મળી પોતાના આગમનો હેતુ સમજાવ્યો. ઇન્દ્રદત્તે વિદ્યાદાન આપવાનું સહુર્ષ સ્વીકાર્યું, પણ તે અત્યંત સાધારણ સ્થિતિનો હતો એટલે તેણે શ્રાવસ્તીના શાલિભદ્ર નામના શ્રીમંતને ત્યાં કપિલના રહેવા-જમવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

શાલિભદ્રને ત્યાં ઘણું નોકર ચાકર હતા. તેમાં એક યુવાન દાસી બારે ચંચળ હતી. કપિલને તે જ નિત્ય ભોજન પીરસતી પીરસતાં પીરસતાં તે નિત્ય મમંગિણી વિનોદ કરતી, કટાક્ષ કરતી—કપિલને એ ગમતું. એ પણ સાચો જવાબ વાળતો. આમ ને આમ બંને એકબીજા પ્રત્યે આકર્ષાયા; અને ધીરધીરે બંનેનાં હૃદયમાં સ્નેહના અંકુર ફૂટ્યા.

વખત જતાં દાસી કપિલ પાસે નાતબાતનાં વચ્ચાણુવચ્ચ ભાગતી, પણ તે તો ગરીબ હતો; એ બધું તે ક્યાથી આણી આપે? તે સાથે, તે દાસીનો સ્નેહ પણ તણ શકે એમ નહોતો. ત્યારે કરવું શું? એવી દ્વિધામાં પડ્યો હોવાથી બરાબર વિદ્યાભ્યાસ પણ કરી શકતો નહોતો.

એવામાં દાસીએનો એક ઉત્સવ આવ્યો. તે પ્રસંગે દાસીએ કપિલ પાસે સારાં વસ્ત્રો અને અલંકારોની માગણી કરી. કપિલે સાચી વાત કહી પોતાની લાચારી દર્શાવી ત્યારે દાસીએ તેને ધનપ્રાપ્તિનો માર્ગ બતાવતાં કહ્યું: ‘શ્રાવસ્તી નરેશ દરેજા વહેલી સવારે સૌથી પ્રથમ જે વાચક તેની પાસે આવે તેને બે

માસા સોનાનુ દાન કરે છે, તો તમે વહેવા
ઊઠી તેમની પાને જાવ તો એ સોનામાંથી
વજ્રાલકારે લાવી શક્યો

કપિવ તો, તેની મૂઝવણનો ઉકેલ જાણી
રાજરાજ થઈ ગયો અને તેણે દાગીને વચન
આપ્યું કે પોતે જરૂર કાવથી બે માસા સોનુ
રાજા પાસે માગી લાવશે

‘ક્યારે સવાર પડે કે રાત્રી પાસે જઈને
બે માસા ભાર સોનુ લઈ આણું’ એવા વિચાર
રમા કપિવને ઊંઘ ન આવતી વળી શુક્ર
પક્ષ હોવાથી આદની ખીરી હતી તેથી મધ
રાતે તે ઊઠ્યો ને ‘પરેડ થવા આવ્યું છે
એમ સમજીને તેણે તો રાજના મહેલ તરફ
ચાલવા માંડ્યું ત્યાં પહોંચતા મહેલના ચોકી
દારે તેને રોક્યો અને પકડ્યો અને મધરાતે
આમ બટકવા માટે ચોકીએ લઈ જઈ બેસાડ્યો

સવારે ચોકીદારે કપિવને રાજા મમલ
રજૂ કર્યો અને બધો વૃતાત કહ્યો

રાજાએ કપિવને પૂછ્યું કે તું મધરાતે
શા માટે નીકળ્યો હતો?

કપિલ ભોળો હતો અને માટે જિદગીઆ
આવો પ્રથમ જ પ્રસંગ હતો એણે તો સાચે
સાચું કહી દીધું ‘હું કોશાપીથી અહીં વિદ્યા
ભ્યાસ માટે ગાળ્યો છું ને શાસ્ત્રભર શેઠને
ત્યાં કેટલાક સમયથી રહું છું શેઠના ઘરની
એક દાસી સાથે મારે માયા મધાર્ છે, દુકમા
દાસીઓને ઉત્સવ આવે છે, તે માટે દાસીએ
મારી પાસે વજ્રાલ મરે માઆ પછુ હું અકિ
ચન છું, એ બધું ક્યાથી લાવું? મેં જાણ્યું
કે તમે રાજ સવારે પહેવા યાચકને બે મસા
ભાર સોનુ આપો છો એથી ઉત્સાહમાં, જૂવથી
મધરાતેને પરેડ સમજી આપની તરફ આવવા
નીકળ્યો, ત્યાં ચોકીદારે મને પકડ્યો મને
એમ ક, થોડા દિવસ આપની પાસેથી બળે
માસા ભાર સોનુ મેળવી તે વેચીને સારા
વજ્રાલ કારે દાસીને લઈ આપીશ’

આવરતી નરેશ એ ભોળા પ્રાણજીકુમારની
સાચી હકીકત જાણી તેની મ્યા આવી તેણે

કપિવને કહ્યું ‘પ્રાણજીપુત્ર, તારી મૂઝવણ
જાણી બે જોઈતું હોય તે નિમકાય માગ

કપિલ, રાજના આવા ઉદાર વચન સાંભળી
રાજ થયો-મૂઝવો પછુ ખરે શું માગવું?
વિચાર કરવા માટે રાત્રી પાસે થોડો સમય
માગી તે રાજના ઉદ્યાનમાં જઈ બેઠો

વિચારતા વિચારતા તેને થયું બે માસા
ભાર ૪ નોનુ શા માટે માગું? ચાર માસા
શા માટે નહીં? માત્ર ચાર માસા જ શા
માટે? આમ ને આમ તે એક કરેડ માસા
સોનુ માગવા સુધી પહોંચી ગયો! પછી થયું,
રાજાનું આખું રાજ્ય જ માગું તો શું ખોટું?
આમ તેની તૃષ્ણા વધતી જ ગઈ! છેવટે
એને લાગ્યું કે આ તૃષ્ણાનો તો અંત જ
નથી! આટલું માગવાનું નથી કરું છું ત્યાં
તો એનાથી વધારે માગવાનું મન થાય છે
એટલું માગવાનું નહોતું કરું છું ત્યાં વળી
એથી ય વિશેષ માગવાની ઈચ્છા થાય છે
એને તૃષ્ણા પ્રત્યે ઘુલ્મી ઉપલ તૃષ્ણાનો ત્યાગ
કરવો એ જ સાચો માર્ગ છે એ તેને સમજાણું
અને તૃષ્ણા તો અપરિચ્છાદી જ મટે અને
અપરિચ્છાદી માટે તો સાધુજીવન જ ગાળવું
જોઈએ એણે સાધુજીવન ગાળવાનો મકલ્પ કર્યો

રાજા પાસે જઈને કપિવે કહ્યું ‘રાજા
હું તો માત્ર આપની પાસે બે માસા ભાર
નોનુ માગવા આવ્યો હતો પછુ તમે ‘માગવું
હોય તે માગ’ એમ કહ્યું તેથી માત્ર મન
વધતા વધતા કરેડ માસા સોનુ માગવા સુધી
પહોંચ્યું અને છેવટે તાતમાત્ર રાજ્ય માગી
લેવાની ઈચ્છા થઈ અને છતાં તૃષ્ણા પૂરી
મતોવાતી ન હતી એ પર વિચાર કરવા મને
લાગ્યું કે આ તૃષ્ણાનો તો અંત જ નથી બે
કઈ મળશે તે જોણું જ પડવાનું માટે સાચો
માર્ગ એનો અંત આણવો એ જ છે તૃષ્ણા
અપરિચ્છાદી મટે ને અપરિચ્છાદી તો સાધુ
જીવન ગાળવાથી જ રહી શકાય માટે હવે હું
દીક્ષા લઈ સાધુ ચર્ચાને અપરિચ્છાદી બની
તૃષ્ણાસુકત થઈશ મારે કરું જોઈતું નથી’

આપણા સંતોએ ઈશ્વર નિષ્ઠા અને શરણાગતિના બે પ્રકાર બતાવ્યા છે: 'માર્ગરનિષ્ઠા' અને 'વાનરનિષ્ઠા'.

બિલાડીનાં બચ્ચાં આંખ મીંચીને 'મ્યાડ' 'મ્યાડ' કરે છે. કહે છે કે અમારી મલામતી, અમારું કલ્યાણ અમારી માના હાથમાં છે. અમારું શ્રેય શેમાં છે એ એ જ વાણે છે. અમારી આંખો પણ ખૂલી નથી. અમે અમારી મા પર વિશ્વાસ રાખીએ છીએ કે, એ જ કંઈ અમારે માટે વ્યાજખી સમજે છે તેને અનુકૂળ થવું એટલું જ અમારું કર્તવ્ય છે.

બિલાડી—મા આવે છે, પોતાનાં બચ્ચાં-એને ગરદનમાંથી દાંતવડે પકડે છે. પકડ ટીકી થઈ તો બચ્ચાં પડી જશે, સખત થઈ તો બચ્ચાંની ગરદનમાં દાંત ખૂંચી જશે ને ઘવાશે. અરક્ષિત જગાએથી ઉઠાવીને કેઈ સુરક્ષિત સ્થાને લઈ જઈને તેને ખવડાવવું-પીવડાવવું એ માતાની ફરજ છે. દરેક રીતે, દરેક બાબતમાં માતા પર આધાર રાખવો એ બચ્ચાંઓનું કર્તવ્ય.

વાનરનિષ્ઠા એનાથી જુદી હોય છે. વાનરનાં બચ્ચાં સતર્ક હોય છે. જરા પણ સંકટ કે આફત આવી પડે કે તરત પોતાની મા ક્યાં છે એ જોઈને, દોડીને એ જ્યાં હોય ત્યાં જઈ તેના પેટે વળગી પડે છે. મા છલાંગ મારીને એક ઝાડ પરથી બીજા ઝાડ પર ભાગે છે. માતા પેટે ભેરથી વળગી રહેવું એ બચ્ચાંનું કામ હોય છે. પકડ ટીકી પડી તો મા શું કરી શકે? બચ્ચાંઓએ પોતાનો પ્રાણ ખોવો રહ્યો. બચ્ચાંનું કામ છે કે માને પેટે વળગે અને પોતાની જાતને બરાબર મંભાળે. સ્વ-પ્રયત્નનો એટલો ભાગ બચ્ચાંનો છે, બાકીનું એની માએ મંભાળી લેવાનું હોય છે.

આ બે નિષ્ઠાઓ આપણી પ્રાર્થનામાં મળી આવે છે. કેટલાક ભક્તો નાની-મોટી બધી

સુરકેલીઓ ભગવાનને સોંપી નિયંત્ર થઈ જાય છે. સંકટ સમયે ભગવાનનું સ્મરણ કરવું અને બધો ભાર એના પર છોડી દેવો એટલું જ એનું કર્તવ્ય હોય છે.

બીજા પ્રકારના ભક્તો એવા છે, જે કહે છે કે જીવન ભજાને માટે એક કસોટી છે. સંકટ આવ્યે એને ઓળખી લેવું અને એને દૂર કરવાનો ઇલાજ શોધી કાઢવો, એની સાથે લડી લેવું, એટલું કરવા છતાં એનો અંત ન આવે તો એને ધૈર્યથી બરહાસ્ત કરી લેવું એ જ ભક્તિનું સાચું લક્ષણ છે. વિધાતાએ આપણને હૃદય અને મગજ આપ્યાં છે; હિમ્મત અને પુરુષાર્થ આપ્યાં છે, ધૈર્ય અને શ્રદ્ધા આપ્યાં છે; એના પ્રત્યે અકૃતજ્ઞ બનવું એટલે ઈશ્વરનો દ્રોહ કરવો. માથો ભક્ત એવું નહીં કરે. આપણે બધા પુરુષાર્થ કરી છૂટીએ, સહન કરવાની શક્તિ પણ ઉપયોગમાં લઈએ; એટલું ક્યાં પછી ઈશ્વરની મદદ માગવી જ જોઈએ એવું લાગે તો એ વખતે અવશ્ય વ્યાજખતાથી ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરે. દરેક પ્રકારનો પુરુષાર્થ કરવાથી જ ભક્તની અંતિમ પળોમાં એક એવી શક્તિ પેદા થાય છે, જેથી એની પ્રાર્થના સીધી ભગવાનના ચરણો મુઠી પહોંચી જાય છે, ભગવાનના કારણે અને મળી જાય છે અને એનું અહભૂત પરિણામ આવે છે.

પ્રાર્થનાનો અર્થ ભગવાન પાસે કંઈક માગવું એવો હોય તો એક પક્ષ કહે છે કે બધું જ ભગવાન પાસે માગી લો, બીજા કોઈ પાસે કંઈ જ ન માગો. પોતાના પુરુષાર્થથી પણ માગવું એ ભગવાનને ભૂલી જવા જેવું છે. એવી અભિમાની અશ્રદ્ધા ભક્તિની સાથે ટકી શકતી નથી.

બીજો પક્ષ કહે છે કે ભગવાન પાસે માગવાના પ્રસંગો જિંદગીમાં બહુ તો બે ચાર આવે છે. શાળાનો વિદ્યાર્થી જે ગણિતનું

દરેક ઉદાહરણ શિક્ષકની પાસેથી લઈ લેવાય
તો તે ગાંધિત ખાક શીખે ! પોતાના પૂરા
પ્રયત્નો પછી ય ન સૂચે તો શિક્ષક પાસે
ભાવ. મનુષ્યના પ્રયત્ન પછી ઇશ્વરની કૃપા
છે જ. પ્રત્યક્ષ વેદોએ જ કહ્યું છે :

અતે આન્તર્ય સખ્યાય ન દેવાઃ ।

ત્યાં સુધી માણસ મહેનત કરીને થાકી
ન લેય ત્યાં સુધી આકાશના દેવ મદદ
આવતા નથી.

આ બે નિષ્કાઓમાં કઈ ઈષ્ટ છે, કઈ
શ્રેષ્ઠ છે, એ દરેક વ્યક્તિ પોતાના મન સાથે
નક્કી કરે. અમે એટલું જ કહીશું કે જાને
ઉદાર અને સારી છે, ભગવાન જાનેને સમજી

લે છે અને કહે છે :

યે યથા મા પ્રપદ્યન્તે તાન્સ્તર્થેય ભગમધુમા

એમ માનવું ખોટું છે કે ત્યાં સુધી
માણસ પોતાના જાગૃત્વ પોતે પ્રયત્ન કરે
છે ત્યાં સુધી ભગવાન તટસ્થ રહીને જોયા
કરે છે. ભગવાન આપણી સાધનાના મમ
ર્થક હોય છે, એમની મદદ હમેશાં મળતી જ
હોય છે. રમતમાં જે આપણને માથે આવે
છે એને ખેલાડી કહીએ છીએ. ભગવાન દરેક
સાધકના ખેલાડી છે. રમતનો જે કાયદો
આપણે જાનાવીશું તેને અનુકૂળ થઈને એ મના-
તાન ખેલાડી ખેલશે. ખરી વાત તો એ છે કે
એ સર્વવ્યાપી ખેલાડી મૌનો અંતર્યામી છે જ.

*

‘નકારા અક્ષર એ અધૂરી કેળવણીનું એ ધાણ છે’ આ ઉક્તિ દ્વારા પૂર્વજી બાપુ-
જીએ આપણને આડકતરી રીતે ઘણું ઘણું કહી નાખ્યું છે. સારા અક્ષરો કરી શકતો
માણસ અમુક સદ્ગુણો—ચોક્કસ, સ્વચ્છતા, સુઘડતા, મધૂર વાણી (વગેરે)—પરાવતો
હોય છે. સારા અક્ષરો હોવા એ એક સુલક્ષણ જ કહી શકાય.

સારા અક્ષરો ઘણીવાર સારું કૃત્ય આપે છે.

મારા એક મિત્ર કેટલાય વખતથી બેકાર હતા. તેમણે ઘણું ઠેકાણું નોકરી માટે
અરજીઓ કરી પણ કયાંયે પત્તો ખાધો નહીં. છેવટે તેમણે એક સરકારી ખાતામાં
અરજી કરી. એ ખાતાનો ઉપરી એક મરાઠો હતો. તેને મરેડાદાર અને સ્વચ્છ
અક્ષરો ખૂબ ગમતા. અગાઉથી નિમાયેલા ખરાબ અક્ષરોવાળા કારકૂનો તરફ તેને
ભારે અણગમો હતો. તેથી બિલકુલ, સારા અક્ષરવાળા કારકૂનો પ્રત્યે તેને સારી લાગણી
હતી. તેના હાથમાં મારા મિત્રની સરસ અક્ષરમા લખેલી અરજી જતાં તેણે તરત જ
મારા મિત્રને ઈન્ટરવ્યુ માટે બોલાવ્યા.

મારા મિત્ર ઈન્ટરવ્યુ માટે ગયા. ઉપરીની એફિસમા વિનયથી પ્રવેશ્યા કે તરત
પેલા ઉપરીએ સહેજ ઊંચું જોઈ, સ્મિત કરી કહ્યું,

‘I am very much pleased by your handwritings. So I appoint you.’

ને ખરે જ, કઈ પણ ઈન્ટરવ્યુ લીધા વિના તેમની નિમણૂક કરવામાં આવી.

સારા અક્ષર એ ખરેખર પાત્ર આંગળીડી એક કળા જ છે. — ભાઈ યશુ

*

સાધારણ જનસમાજની ઉપેક્ષા એ મારી નજરે આપણી પ્રવૃત્તિ મહાન પાપ
છે, અને આપણી અવનિતાનું એ એક મુખ્ય કારણ છે. ત્યાં સુધી આ જનવર્ગને
સારી કેળવણી, સારો ખેરાક મળે નહીં અને તેની સારી સંભાળ લેવામાં નહીં આવે
ત્યાં સુધી જામે તેટલી રાજનીતિનો ઉપયોગ કરીએ તે નિરર્થક જશે. — વિવેકાનંદ

શ્રદ્ધા-કણ

વિષાગ્રી હરિ

*

આણું દેવ-સ્થાન સત્તું પડયું હતું.
ભૂત જેવી ઊભેલી કાળી કાળી ભિંતો;
જાગેલી ક્ષવજ-દંડ;
શ્રીહીન શિખર,
દીપ્તિવિનાનો સુવર્ણ-કળશ;
અને શખનાદ પણ નિષ્પ્રાણ હતો.
કેમ કે, દેવતાએ ધૂણા અને ગ્લાનિથી
મંદિરને ત્યાગ કર્યો હતો.

મંદિરની બહાર દૂર કેટલાક દર્શનાર્થીઓ
તિરસ્કૃત ઊભા હતા—ત્યાં જ 'એમની સાથે
દેવતા પણ એક બાણુ માથું ઝુકાવીને
ઊભા હતા.

અને બારણાં બંધ કરીને પૂનરી પાયાણુ-
મૂર્તિની પૂજા-અર્ચનામાં ખરોવાયો હતો.

મહાત્માજીના તપોબળથી એક દિવસ
મંદિરનાં બધા બારણાં ખૂલી ગયાં—અને તિર-
સ્કૃત દર્શનાર્થીઓએ ફૂલમાળાઓ લઈને
મંદિરના ઊંબર પર, પગ મૂક્યા.

મૂર્તિ ફરી દીપ્તિમાન બનીને પ્રકાશી રહી;
મંદિરની ભિંતો પર લાલિમા ખીલી ઊઠી;
મંગલ-ધ્વજ ફરકવા લાગ્યો;

શિખર પર કોઇએ ગુલાલ વિખેરી દીધો;
સુવર્ણ-કળશ ફરી ઝગડી ઊઠ્યો,

અને શખનાદે ભક્તોનાં અંતરને અનુ-
પ્રાણિત કરી દીધા.

પૂનરીએ એ મંગળ સમયે દેવતાની પૂજા
કરવાને બદલે એના ભક્તોની પૂજા કરી.

*

અસ્પૃશ્યો આગની જવા-
બાએ તરફ બેઠે પોતે
ખેંચાયા અને વારંવાર એને
સ્પર્શ કર્યો. અને પછી એને
છાતીમરસી ચાંપી !

અને વાયુની શીતળ લહે-
રોથી એ દૂર રહ્યા ! હૈયે

કોણ ?

ગર્જનાઓ કરીને વાદળની
કોણ આસ હૃદયને ઘડકાવે ?
વીજળીના કરી ધ્રાશરો
કોણ એ દૂર દૂર બોલાવે ?

અનિલ

ચાંપવાની તો વાત જ ક્યાં રહી, એને સ્પર્શ
પણ ન કર્યો, અરે પડછાયો પણ પડવા દીધો
નહી !

અને વળી એ વિપર્યયને એ લોકોએ
ધર્મોચાર કહ્યો !

મહાત્માજીથી આ અનાચાર ભેદ શકાયો
નહી, ભભૂકતા અગ્નિમાં પોતે ફૂટી પડ્યા,
અસ્પૃશ્યતાનું મહાપાપ પોતા માટે.

સૌની આંખો આગળથી મૂરછાંતું શ્યામ
આવરણ એમણે દૂર કર્યું—અને અસ્પૃશ્ય-
તાનો અંત ક્ષિતિજ પર દેખાવા લાગ્યો.

વૃદ્ધ સાધુની કરુણાએ માનવના હૃદય-
કમળ પર હોરાયેલી કાળી રેખાઓ ધોઈ નાખી.
એમને બચ હો, બચ હો !

*

મહાત્માજીએ પોતાના શરીરમાંથી એક
એક તાર જે થી કાઢ્યો અને જીવનભર દેશનું
લાઘ્યવચ્ચ વણતા રહ્યા—કેમ કે એ વણકર હતા.
એટલું જ નહીં, એ ભંજી પણ હતા.

એમણે દેશને—અંદરનો ને
બહારનો—બધો જ કચરો
માફ કરી નાખ્યો.

*

નારીનાં ચીતલયાં નેત્રોએ
કૃપણતા પ્રગટ કરી—ન્યાય
એને મહાત્માજીએ કહ્યું :

‘તું’ કલ્યાણહારી અગ્નિ છે; તું’ પુણ્યસલિલા ગંગા છે.’

પુરુષે કામનાની રાખથી અગ્નિને ઢાંકી દીધો હતો! અને પુણ્યોદકને વાસનાના પાત્રમાં ભરી રાખ્યું હતું!!

જે દિવસે નારીને ‘પાષાણી’ બનાવી દેવામાં આવી ત્યારે દેશની શ્રી-સરવાણીઓ સુકાર્ધ ગઈ.

સુચિંત શક્તિને મહાત્માજીએ આવીને જગાડી, અને દેશની સુકાર્ધ ગયેલી શ્રી-સરવાણીઓ ફરી વહેવા લાગી!

પોતાના સસુદારના પુણ્યપર્વ પર નારીએ સૌને શીલ અને શક્તિનું દાન દીધું.

*

કોઈ કલાકાર તો મહાત્માજીની દયા ખાતા અને એમને જોઈને ધ્યાકૃષ્ણ થતા ને હસતા પણ, એટલા માટે કે, એ પોતાની કોઈ કલા કૃતિ પર સુખ થતા ન હતા, ન તો એમણે આખથી એ ચિત્રના સૌન્દર્યની ખારીકીઓ જોઈ-પિછાની હતી.

‘પણ એ કલાકારોને ખબર ન હતી કે, મહાત્માજી સ્વયં કલાના દર્શક હતા, જે કળા માનવીને અધિકારમાંથી પ્રકાશ તરફ લઈ જાય છે જે મૃત્યુથી નોખા પાડી અમૃત ત્વ સાથે આલિંગન કરાવે છે

*

સાબળવામાં આવ્યું કે મહાત્માજી સંગીતની રાગ-રાગણિઓથી ક્યારેય મોહિત થયા નહીં.

એમ તો નથી બન્યું કે એમણે સંગીત સાંભળ્યું નહીં, સાંભળ્યું તો ખરું પણ કાનથી નહીં, કેમ કે એ સંગીતના આત્મપ્રદેશમાં પ્રવેશી ગયા હતા.

કહેવું જોઈએ કે, મહાત્માજીએ રામ-રામથી અંતરનાદનો મધુ-રસ પીધો હતો અને અંતરનાદથી જ તો સાત સ્વર અને છત્રીસ રાગ-રાગણિઓ પ્રગટી છે!

*

રામરાજ્યનું ચિત્ર બતાવતાં મહાત્માજીએ સંકેતથી સમજાવ્યું હતું: ‘રાજનીતિ તો ધર્મની દાસી છે.’

પણ કોઈ અર્થ સમજ્યું નહીં. કેમ કે, મોહિની રાજનીતિ ઝડપામાંથી જોઈજોઈને એમને લોભાવતી હતી.

મહાત્માજીએ એમ પણ કહ્યું હતું: ‘યંત્ર તો મનુષ્યનું દામ છે.’

પણ કોઈ એનો ચ અર્થ સમજ્યું નહીં. કેમ કે, સામે જ વિરાટ દેવપાદન ચક્ર સતત ધ્રુવનું હતું, અને તરફ તૃષ્ણાની અંગાર-વરણી લહરો એમને પોતાની તરફ એંચી રહી હતી.

*

દયાળુ મહાત્માજીએ આંધળી હઠને ચક્ષુ-દાન આપ્યું અને એનું જડ સ્વરૂપ મટી ગયું!

એ ભવ્ય રૂપાતરને સત્યશોધક મહાત્માજીએ ‘આમહ’ એવું નામ આપ્યું, જેનો સત્યે અગીકાર કર્યો.

બક્તિલાવનાએ એને રસિક બનાવી દીધો, અને કિયાથી એને અવનવી પ્રેરણા મળી એ સત્યનો સમ્યક્ આમહ હતો.

અંતમાં એ જ, યુગપુરુષ મહાત્માજીનું પ્રક્ષાલ બન્યું.

*

મહાત્માજીએ ગાયત્રી આંખમાં સમસ્ત મૂક સંપ્રિત દર્શન કર્યું.

એ નિર્ભળ આયનામાં એમણે જોયું—કરુણા અને વાતસલ્ય છલકારી રહ્યાં છે.

ત્યારે સુચિંત દેશને જગાડતાં મહાત્માજીએ કહ્યું ‘માતૃ સેવા કર, તું શ્રી-સ પન્ન થશે’

અને યંત્રવાદીઓને ચેતવણી આપી: ‘સાવધાન! પૃથ્વિનું શોષણ કરતાં કરતાં ભૂલથી જો-વધ ન કરી બેસતા!’

એવા હવા એ વૃદ્ધ જોપાલ

અનુ० અનિખ

*

ચોથા ક્રેકાના ઉત્તરાર્ધમાં બૌદ્ધ ધર્મના જમાનામાં પ્રખ્યાત ચીની યાત્રી ફાહિયાન ભારતવર્ષમાં આવ્યો. ભગવાન તથાગતની આ પ્રભુપ્રભાવમાં અનેક સ્થળોનું જામણ અને દર્શન કર્યું. અનેક સ્તુપો, તે સ્તંભો, સ્તંભો, વિહારો, રાજધાનીઓ, પર્વતશિખરો, રસાળ ભૂમિઓ ને ભિન્ન ભિન્ન પ્રજાઓ-જેવાં. અનેક પુસ્તકો કિતાબો ને અનુવાદિત કર્યાં ને તેના જેવા અનેક લિખ્તુઓ ને તેના દેશના યાત્રીઓને મળ્યો.

તેને ને તેના દેશના યાત્રીઓને આ દેશ ધણે જ ગમી ગયો હતો. લોકોની કલ્પબુધ્ધિ ધર્મભાવના, ને વિચારપૂર્વકના રીતરિવાજો, રાજાઓનું પ્રાત્નહન ને પ્રત્યહન તથા ધર્મપાછળ અંતરની ઊત્તર સાથે લખકુંટ ખર્ચ, રસાળ ભૂમિ, ખુશનુમા આબોહવા, લિખ્તુઓની નિખાલસતા વગેરે સારાં તરવોએ તેમનું દિલ હરી લીધું હતું. ફાહિયાન સિવાયના ધણાખરા ચીની યાત્રીઓએ અહીં જ રહી જવાનો નિશ્ચય કરી લીધો હતો. એટલે ફાહિયાન પ્રત્યાગમન માટે એકલો પડ્યો હતો.

એક દિવસ એક ભવ્ય બૌદ્ધ મંદિર આગળ બેઠો બેઠો તેની યાત્રા અનુભવતાં એનેરી મંદરભણોનો આનંદ માણતો, ચીન જવું કે ન જવું એની દ્વિધામાં પડ્યો હતો. “મારી સાથે કોઈ નહીં” એવો વિચાર આવતાં ઘડીભર તે નિરાશ થઈ લમણે હાથ દઈ બેઠો હતો.

એવામાં એ મંદિરમાં કોઈ એક સારીયે મિઠગી સાહસપૂર્વક દરિયો એકનાર શાહ-સોદાગર જેવા લોગતા વેપારીએ પ્રવેશ કર્યો. વેપારમાં ને વેપારમાં ચીન જાહદેશ, ગ્રીયામ, જવામુમાત્રા, વગેરે દેશોની યાત્રા કરી આવ્યો હતો ને ત્યાંની કળાના અલ્લયજન નમૂના પણ લેતો આવ્યો હતો. કેટલાક તો તેણે પોતાના પહેરેલા પોશાક પર ચોંટાડ્યા હતા. એનો કાફલો જખર હતો પરંતુ અહીં તે એકલો હતો

ફાહિયાન એ ચળકતા પોશાકવાળા વેપારી સામે ઘોડીવાર મુખી એકીટશે જોઈ રહ્યો.

વેપારીએ પ્રવેશદારથી થોડે દૂર એકાદમાં રતનગડિત મોઝડીઓ કાઢી. પગથીએ આવી ભગવાન તથાગતનું સ્મરણ કરી ‘પગથિયાં ચઢવાં શરૂ કર્યાં. અંદર જતાં મુખી અખંડ ભાષ પછી તેણે ભગવાન તથાગતની નાનકડી સુંદર પ્રતિમાને દંડવત પ્રણામ કર્યા. તે ઘણે જ શ્રદ્ધાળુ હતો. તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. બેઠા થઈ, આંસુ લૂછી, સાથે લાવેલાં તાલં ગુપ્તો પ્રતિમાને અર્પણ કર્યા ને શેષ વિધિઓ કરી ઉપરે તે સફેદ દેશમતો મુકામમં અવનવા આકાશથી મુશોભિત પંખો કાઢી પ્રતિમાને ધીરે ધીરે હવા નાખવા લાગ્યો ને ઉપરે પ્રતિમા આગળ મૂકી હાથ બેઠી અર્પણ કર્યો.

ફાહિયાન એ બધું જ અત્યંત ધ્યાનપૂર્વક જોતો હતા તેને થતું હતું, “વાહ! શી અહીંના લોકોની ધર્મભાવના!” છેલ્લે તેણે પ્રતિમા પાસે પડેલા પંખો જોયો. વારવાર હાથ ફેરવ્યા જ કરવાનું મન થાય તેવો માણુમ નાનુક પંખો એ ચીનની બનાવટનો હતો. ફાહિયાનની આંખમાંથી આવણ લાહરવો વહેવા લાગ્યાં. તેને તેનો દેશ સાંભર્યો. ધર્મની સ્થિતિ ને પોતાની ફરજ સાંભર્યાં. વનનનો પુકાર બિડ્યો: “બેટા, આવ, તારાથી જ મારું કંઈક લખુ થવાનું છે.”

—ને ઘોડી વાર પહેલાંના અનિશ્ચયી ફાહિયાને દેશમાં જવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. માત્ર જે જ વર્ષ રહી એક વ્યાપારી વહાણમાં બેસી અનેક સકોટો વેઠીને પણ તે માદરે વતન પહોંચ્યો. માતા (ચીન)નો પુનઃ પુકાર બિડ્યો, “આવી મયો બેટા? હું તને જ સંખતી હતી.”—ને ફાહિયાને હાથોગુહિત માતા (ચીન)ને ચરણે સાથે લાવેલાં પુસ્તકો અને પ્રતિમાઓ, મૂકી દીધા!

જીવનનો ખ્યાલો

લાઓત્સે, બુદ્ધ અને કન્દ્યૂશ્યસના આત્માઓ સ્વર્ગમાં એકત્ર થયા—પ્રશ્ન હતો : “જીવનનો સ્વાદ કેવો છે ?”

માનગોષ્ઠિ ચાલતી હતી ત્યાં એક અપ્સરા હાથમાં ખ્યાલો લઈ આવી અને બોલી : “ભગવન! આપને માટે હું જીવનનો ખ્યાલો લાવી છું; સ્વીકારી ઉપકૃત કરો!”

અપ્સરાની વ્રત્તિને ત્રિપુટીએ સ્વીકારી. સૌ પ્રથમ લાઓત્સેએ ખ્યાલામાંથી એક ઘૂંટડો પીધો અને સહુર્ષ બોલ્યા : “બહુ મીઠો છે.”

પછી બુદ્ધે પણ ઘૂંટડો ભર્યો અને જો બગાડી બોલ્યા : “ઓહ! બહુ કડવો છે.”

છેલ્લે કન્દ્યૂશ્યસે ખ્યાલો લીધો, ખાલી કર્યો અને કહ્યું : “વસ્તુતઃ આ નથી તો મીઠો, નથી તો કડવો કે નથી તો બેસ્વાદ. કિન્તુ એક વાત તો નિશ્ચિત જ છે કે સ્વયં પાન કર્યા સિવાય જીવનનો સ્વાદ નથી ભાણી શકાતો.”

*

સમાન હંડ

ચૈાગ અને કુ નામના બે માણસો એક અમીરને ત્યાં નોકરી માટે ગયા અને કામ આપવા વિનંતિ કરી. બન્નેની વિનંતિને અમીરે માન્ય રાખી અને નોકરીમાં રાખી લીધા. વળી બન્નેને કામ પણ એકસરખું જ સોંપ્યું—ઘેંટાં ચરાવવાનું. બન્ને ઘેંટાં લઈને એકીસાથે સીમમાં જતા અને ઘેંટાં ચરાવી

સાંજે સાથે જ સીમમાંથી પાછા કરતા. દિવસે વીતવા લાગ્યા.

પરંતુ દિનપ્રતિદિન ઘેંટાંની સંખ્યા ઘટવા લાગી. અમીરને ખબર પડી. રાજીનો આ ઘસારો તે ભલા કેમ સહો ભય ? અમીર હતો ઠરેલ સ્વભાવનો. એણે આ રાજિંદા ઘટાડા પાછળનું રહસ્ય બહુવાનો નિશ્ચય કર્યો.

ચૈાગ અને કુ જેવા ઘેંટાં લઈ સીમભણી જાણ્યા તેવો જ એક દિવસ એ બન્નેને ખબર ન પડે એ રીતે એમની પાછળ પહોંચ્યા. સીમમાં આવી એણે વૃક્ષની આડમાંથી બેસુ તં, ચૈાગ ઘેંટાંને ચરવા મૂકી એક વૃક્ષની શીતલ છાયામાં પુસ્તક વાંચી રહ્યો છે અને કુ એના કેટલાક ગોઠિયા સાથે જીગાર રમી રહ્યો છે.

અમીર ત્યાંથી ગુપચુપ પાછો ફર્યો અને એણે બન્નેને નોકરીમાંથી કાઢી મૂકવાનો નિર્ણય કર્યો; પરંતુ બન્ને વચ્ચેના આરેત્રિક અતરે એને પોતાના નિર્ણય પર પુનર્વિચાર કરવા ફરજ પાડી. કઈ નકકી ન કરી શકતાં આખરે એ કન્દ્યૂશ્યસ પાસે પહોંચ્યો અને પોતાની આ મુશ્કેલી રજૂ કરી. શાન્ત ચિતે આખી વાત સાલળી અતે કન્દ્યૂશ્યસે કહ્યું : “ભાઈ, સ્વીકારુ છું કે એક વિધારસિક છે, ત્યારે ખીલે જીતારી—ઉભયના આરેત્ર વચ્ચે આભ-ધરતી જેટલું અંતર છે. પરન્તુ ઉભય પોતાના કર્તવ્ય પ્રતિ તો સમાનરૂપે જ ઉઠા-સીન છે, અને એટલે નિઃસંશય ઉભયને સમાન જ હંડ મળવો જોઈએ.”

સ્વામી વિવેકાનંદ પાસે એક ગુરુસ્થ વેદાંતની ચર્ચા કરવા આવ્યા. એ વખતે પંતબમાં દુકાળ પડ્યો હતો. સ્વામીજીએ તો એમને દુકાળ સંબંધી પૂછપરછ કરી. દુકાળિયા માટે રાહતની શી વ્યવસ્થા છે એની ઝીણામાં ઝીણી વિગત પૂછી માહિતી માગી. એમાં જ બધો સમય પૂરો થઈ ગયો. જતી વખતે પેલા ગુરુસ્થે સ્વામીજીને કહ્યું કે, ‘હું તો વેદાંતની ચર્ચા કરવા માટે આવ્યો હતો. પણ બધો સમય દુકાળ સંબંધી વાતચીતમાં જ ગયો!’

સ્વામીજીએ ગંભીરતાપૂર્વક કહ્યું : ‘ભાઈ, ન્યાં સુધી મારા દેશનો એક કુતરો પણ ભૂખ્યો હોય તો તેને ખવડાવીને તેની સેવા કરવાનો મારી પ્રથમ ફરજ છે.’

ઠક્કરબાપાનો પ્રથમ પરિચય મને ક્યારે થયો એ વિષેની ચોક્કસ તારીખ મને યાદ નથી હિંદ મેવક સમાજ સાથેનો મારો પ્રથમ સંપર્ક સમાજે મુબઈમાં પોતાની શાખા રચાવી ત્યારથી થયો હતો. આથી બાપાએ ત્યાં રહેવાનું શરૂ કર્યું એ પછી તુરંત જ હું એમના પરિચયમાં આવ્યો. હોઈય પલ્લુ અત્યારે તો મને લાગે છે કે જેવી રીતે આપણે જે સગા અબાથીએ કે મિત્રોને નાનપણથી જ ઓળખતા હોઈએ છીએ તેમની સાથે જીવન દરમિયાન પ્રેમ મધાઈ જાય કે, લગ્ન ભગ તેવી જ રીતે બાપાને હું ઓળખતો થયો ત્યારથી જ અનાયાસે એમની સાથે પ્રેમ બધાઈ ગયો. અમારી વચ્ચે નીકટતામાં રહેલી આ સ્વાભાવિકતાને લીધે ઠક્કરબાપા મને કેવી રીતે અને શા કારણે પ્રેરણા આપતા રહ્યા છે તે હું સમજી શકતો નથી. એમના હાથ નીચે કામ કરવાની ને એમના હાથે તાલીમ પામવાની ઝંખના ઘણા લાખા વખતથી હું મેવતો આવ્યો હતો. પલ્લુ મને આ જાતની કોઈ પલ્લુ તક હજી સુધી મળી નથી જેમાં એમની સાથે લગાતાર રાત્રિવસ ગાળવાનું બન્યું હોય એવાં એકી સાથે દસ બાર દિવસ કરતાં વધારે વખત એમની સાથે હું કંઈ રહ્યો નથી અને આ બધાં વર્ષો દરમિયાન આટલો લાખો ગાળો રહેવાનું પલ્લુ ફક્ત બે જ વખત બન્યું છે. ઠક્કરબાપા પોતાના સાથીઓ અને મદદનીશ કાર્યકરોને પત્રવ્યવહાર દ્વારા ઘણી બધી તાલીમ આપે છે ને બાપણો પલ્લુ આપે છે. પલ્લુ આ માન તેમણે મને કદિ આપ્યું નથી અને છતાંયે હું મારા દૃઢ્યમાં પ્રેરણા અને બાપા પ્રત્યેના આભારની લાગણી અનુભવ્યા વિના એમનો વિચાર જ કરી શકતો નથી.

હું એ દિવસ અથવા કહો કે રાત્રિ, કદિ

બૂલીશ નહિ; જ્યારે તે મારા મોટાભાઈને તથા મને ચોપાટી પાસે આવેલા રેવાશકર ઝવેરીના મકાનમાં ગાંધીજી પાસે લઈ ગયા (જે મકાન પાછળથી ગાંધીજીનું જે નિવાસ્યાન બન્યું તે મણિબુવન નહોતું) તે દિવસે મુબઈના નાઝરિડોએ એક ઠરાવ પસાર કર્યો હતો એ ઠરાવમાં તેમણે અમુક ચોક્કસ તારીખ સુધીમાં ગિરમિદિયા પદ્ધતિ બધ કરના હિંદ સરકારને હાકલ કરી હતી મારા ધારવા પ્રમાણે ૨૦ પ્રમ મ ૧૯૧૭માં બન્યો હતો તે દિવસે આ બધી વાતનો હું તો ફક્ત મૂળે ઓળખતો હતો અને ગાંધીજી સાથે મારો રીતમરનો પરિચય પણ કરાવ્યો ન હતો. છતાં તે દિવસની વાત આજે પણ મને સાગી પેટે યાદ છે તે દિવસે ગાંધીજી અને બાપા વચ્ચે અને પાછળથી ગાંધીજી અને શકરદાસ બેકર વચ્ચે આશ્રમ માટેના મકાનો અંગે વાતચીત ચાલી હતી. ઠક્કરબાપા તે વખતના એમના વિચારો અને અભિપ્રાય પ્રમાણે મકાનોની મજબૂતી કરતા સસ્તાપણને પસંદ કરતા નહોતા અને મને યાદ છે ત્યાં સુધી તેમણે આશ્રમ માટે પાકા મકાનો ચણાવવાની ભલામણ કરી હતી એ વખતે જો કે ‘સમાજવાદી’ શબ્દ હિંદુસ્તાનમાં પ્રચલિત નહોતો થયો છતાં શકરદાસ બેકર એ દિવસેમાં એક જાતના સમાજવાદી હતા તેઓ દેશની પ્રજાનું જીવનધોરણ જોયે લાવવાના સમર્થનમાં મજબૂતપણે દલીલો કરી રહ્યા હતા, હું ધારુ છું ત્યાં સુધી તે દિવસે તેમણે કઈક આ મતલબનું કહ્યું હતું, “હું બગવામાં રહેવા માગુ છું, કાગ્લુ કે હું દેશમાં બધાને બગાડી આપવામાં આવે તેમ હવે છું મને તો મૂંઝવણમાં રહેવાનો વિચાર જરા પણ પસંદ નથી” ગાંધીજીએ તેમને પોતે જે જવાબ હમેશા આપતા આવ્યા છે

તે જ જવાબ આપ્યો “હું જૂપડામાં રહેવા ઇચ્છુ છું કારણ કે હું લોકોમાંહેનો એક થઈને રહેવા ઇચ્છુ છું દરેક માણસને એક એક બગલો પૂરો પાડવાનું મારું ગજુ હું ભેતો નથી પણ દરેક જણને એક સ્વચ્છ સુષ્ક જૂપડું મળી રહે એવી સ્થિતિ નિર્માણ કરવાની તો હું આશા રાખી શકું” તે દિવસે અર્થા આટલીથી જ પૂરી થઈ ને ઠક્કરબાપાએ ગાંધીજીની રજા લીધી અને તેની સાથે અમે બન્ને ભાઈઓએ પણ

તે સમય મારા જીવનનો અનિશ્ચિત કાગ હતો. તે વખતે હું અસગત આદર્શો વચ્ચે ઝાલા ખાતો હતો હું હજી બ્રેન્ચુએટ થયો એ પહેલા જ સ્વ શ્રી ગોપાલકૃષ્ણ દેવધર દેશની સેવામાં જીવન અર્પણ કરી દેવાનો વિચાર તણખો મારા હૃદયમાં મૂક્યો હતો પણ કુટુંબની પરિસ્થિતિ પ્રતિકૂળ હોવાથી સેવાક્ષેત્રને બદલે મેં કાયદાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો એ પછી કુટુંબના સભ્યો સુધર્યા અને તે એટલે સુધી કે મારા વડીલ બધુએ મને કાયદાનો અભ્યાસ છોડી વેપારમાં જ પ લાવવા લલચાવ્યો મેં એમના કહેલા પ્રમાણે કર્યું ને અભ્યાસ છોડી હું વેપારમાં ભેડાયો પણ થોડા વખતમાં જ મેં ભેઈ લીધું કે, આ અમુક પ્રકારનો વેપાર મારા સ્વભાવને કે તબિયતને માફક આવે તેમ ન હતું આથી હું એ જ વિચારી રહ્યો હતો કે હવે હું મારી વકીલાત ફરી શરૂ કરી દઉં કે પછી કુટુંબને મારી કમાણીની જરૂર ન હોવાથી દેશની સેવામાં ભેડાઉં ? પણ દેશની સેવાનું કામ કરવા માટે શું કરવું, કયા જગુ વગેરે વિષે હું કંઈ જાણતો ન હતો બે કે ત્રિંદ સેવક સમાજ શાખા મારા ઘરની પાને જ હતી અને એમનો સાથેનો સળધ મીઠો ને મિત્રતા બર્થો હતો છતાં અમુક કારણમર હું ત્યાં બધાઈ જવા ઇચ્છતો ન હતો હું બ્યારે આ

૧ વિચારની અનિશ્ચિત દગામાં હતો

ત્યારે એક દિવસ ઠક્કરબાપાને મળવા ગયો એમને ગાંધીજીનો પત્ર હજી હાથમાં જ મળ્યો હતો ગાંધીજીએ ચપારણમાં કામ કરવા માટે એમની નીચે રહી એછામાં એછા છ મહિના સુધી કામ કરે એવા સ્વયં સેવકોની માગણી કરી હતી બાપાએ મને પૂછ્યું, “તમે ત્યાં જશો?” મેં તુરત જ હા પાડી એમ વિચારીને કે, ચાલો છ મહિના સુધી ભવિષ્યનો માર્ગ નક્કી કરવાની ઉપાધિમાથી તો છૂટ્યો! બાપાને પણ એટલું જ ભેઈતું હતું તેમણે મને ૪૮ કલાકની અદર જ ચપારણ મોકલી દીધો

પણ ચપારણમાં રહીને કામ કરવાનું મારું નિર્માણ થયું નહોતું જેવો હું ચપારણ જિલ્લાના બેનિયા ગામે પહોંચ્યો કે તુરત જ ગાંધીજીની પાને મારા વડીલ ભાઈનો પત્ર આવી પહોંચ્યો તેમાં તેમણે લખ્યું હતું કે કિશોરલાલની ખરાબ તબિયતની અમને ચિતા થાય છે, આથી આપ તેમની ખરખર મલાળ રાખશો એવી આપને વિનંતિ કરું છું ગાંધીજીની મારા વિષેની છાપ ઘણી સારી પડી, છતાં જેમની સલાહ રાખવી પડતી હોય એવા સ્વયં સેવકોની તેમને જરૂર ન હતી આથી ફરીને ૪૮ કલાક કરતાં થોડો સુદતમાં નાપસદ થયેલા ઉમેદવાર તરીકે મને મુબઈ પાછો મોકલવામાં આવ્યો આમ છતાં ગાંધીજીએ અમદાવાદ જઈ આશ્રમની રાષ્ટ્રીય શાખામાં શિક્ષક તરીકે ભેડાવાની મને લાર પૂર્વક સલાહ આપી મુબઈના મિત્રો સાથે આ બાબત અર્થા વિચારણા કરીને અને એમની મલાહ લઈને મેં ગાંધીજીની દરખાસ્તનો સ્વીકાર કર્યો અને એક વરસ અજમાયશ કરી ભેવાનું નકકી કર્યું આ રીતે ઠક્કરબાપાએ મને ચપાણ મોકલ્યો એ પ્રસંગ મારા જીવનની દિશા નકકી કરવામાં તત્કાળ કારણભૂત બન્યો આમ ન બન્યું હોત તો સભવ છે કે કદાચ હું ફરીને વકીલાતના ધધામાં પડત અને સામાન્ય રીતે માણસ પોતાનો જીવન

માર્ગ વારંવાર બદલી શકતો નથી એથી કેને બાજર છે કે હું પણ એમાં જ અટવાઈ જાત. પણ જીવનનો એક ખરી પણ ઈશ્વરે ઠક્કર-બાપાને મારી જીવનરેખાના નિયામક બનાવ્યા અને જે પ્રવાહમાં તે મારી જીવનનોકાને હંકારી જવા ઇચ્છતા હતા એ દિશામાં બાપા દ્વારા તેમણે મને મોકલાઈથી. બાપાને મારા શતશત પ્રજામ. એમના પર ઈશ્વરના આશીર્વાદ વરસે.

આચરસેન્ડમાં નદીકિનારે બોનોટ નામનું એક નાનકડું ગામ છે—૧૯૦૧ની આ વાત છે—ત્યાં વિવિધમ રિમ્થ નામે એક સેવાલાવી દાકતર રહેતો હતો. એ રહેતો હતો તેનાથી દૂર બેટ જેવી જગ્યામાં માછીઓ રહેતા હતા. એ માછીઓમાં એકને ચેપી રોગ લાગુ પડ્યો એણે ખાસ ધ્યાન આપ્યું નહીં અને એ ચેપી રોગ લગભગ બધા માછીમારોના એણેવતે અંશે ફેલાયો. દરેક ઘરમાં બે ત્રણ જણ એ રોગનો ભોગ બની પધારીવશ થયા જ હોય.

દાકતરને જ્યારે આ વાતની જાણ થઈ તો એ માછીઓના ઝૂપડે ગયો. એ તો ભેંઈને આશ્ચર્યમાં પડી ગયો. એકસામટા આટલા માણસો ખીમાર અને કશો ઈલાજ થતો નથી. એણે ઝૂપડે ઝૂપડે ફરીને જવા આપી સારવાર કરવા માંડી. દાકતર રોજ પોતાની હોડીમાં બેસી ત્યાં જતો. દાકતરને લાગ્યું કે આ લોકો સ્થાનફર કરે તો ઠીંકીને જલદી ફાયદો થાય. એણે માછીઓને કહ્યું કે તમે ચોટા દિવસ માટે દરિયાકિનારે ચાલ્યા જાવ. તાજી હવાથી તમને જલદી સાડું થઈ જશે. પહેલાં તો માછીઓએ આનાકાની કરી પણ પછી ઘણી સમજવટથી હા પાડી. પણ એ લોકોને નાવમાં એસાડી દરિયાકિનારે લઈ જવા માટે કોઈ તૈયાર થયું નહીં. બારે મૂંઝવણ. આખરે દાકતરે એક લોકલ એક્સિસરને તૈયાર કરી જેટલા ઠીંકી સમાય તેટલાને તેની નકાચથી પોતાની હોડીમાં બેસાડીને દરિયાકિનારે લઈ જવા માંડ્યા. આમ હોડીના આંટાફેરા કરીને ઇવટે બધાને દરિયાકિનારે પહોંચાડ્યા. ત્યાં એ બધાની એણે સારવાર કરી. ધીરે ધીરે બધાની તબિયત સુધરી અર્ધ.

પણ ખુદ દાકતરને એ ચેપી રોગ વળગ્યો! અને એનું મૃત્યુ થયું. પણ મરતી વખતે દાકતરને એ વાતનો જરાય રંજ ન હતો. બિલકો એ ખુશ હતો કે હું દુરજ બળવીને મરું છું.

અઢારમી સદીમાં ઇંગ્લાંડમાં જ્યોર્જ સ્ટુઅર્સ નામનો એક ચિત્રકાર થઈ ગયો. તે ક્લેકેશાયરમાં રહેતો હતો તેને ચોડાનાં ચિત્રો દોરવાનો ખાસ શોખ હતો. સાઠ વર્ષ સુધી તેણે અભ્યાસ માટે ચોડાનાં ચિત્રો જ દોર્યા—૧૭૨૪માં પોતાના નિવાસ નજીક એક વાડો બનાવી તેમાં તેણે ચોંડા પાળ્યા અને વર્ષો સુધી તેના એકેએક અવયવોનું ખારીક નિરોક્ષણ કરતો રહ્યો—અને તેનાં સ્કેચો કર્યા આમ વર્ષોની મહેનત અને અભ્યાસ પછી તેણે ચોડાનાં તેજાચિત્રો તૈયાર કરી ઇંગ્લાંડના રાજ્ય પ્રદર્શનમાં મૂક્યાં તો તે ખૂબ જ પ્રશંસા પામ્યાં અને સાડું સન્માન થયું. આજના કલાકારમાં આટલી ચીવટ, ધીરજ, અને સાધના છે ખરી ?

પોતાને ગમતું કામ તો એટો મૂર્ખ પણ પાર પાડી શકે. પરંતુ દરેક કામને પોતાને રૂચતું બનાવી શકે તેનું નામ બુદ્ધિશાળી. કોઈ કામ હલકું નથી. — વિવેકાનંદ

એક ડોશીમા હતા ભારે ભગત આખા ગામમાં ભક્તોણી તરીકેની એમની ભારે નામના વાત પણ સાચી હતી ડોશીમા ખરે ખર આકરી ભક્તિ કરતા રાજ અચૂક મંદિરે જાય—ભગવાનની સેવા પૂજા કરે, પૂજા આરતી કરે અને આખા આસુ આવી જાય ત્યાં સુધી કલાકો સુધી પ્રભુ પ્રાર્થના કરે રાજનો આ ક્રમ, એમાં કોઈ દિવસ ચૂક થાય નહીં.

પછી ડોશીમાની ભક્તિની વાહવાહુ ચારે તરફ થાય એમાં શી નવાઈ!

મંદિરના પૂજારીને પણ આ ડોશીમા પર અનન્ય ભાવ હોય જ ને? મંદિરે આવતા ભક્તોમાંથી કોઈનામાં આ ડોશીમા જેવી ભક્તિ, આસ્થા ને નિયમિતતા જણાતા ન હતા આમ દિવસો પિતતા હતા, ડોશીમાનો મંદિરે જવાનો ક્રમ પણ આવતો હતો એવામાં એક દિવસ પૂજારીનો સમય થઈ ગયો તો પણ ડોશીમા દેખાયા નહીં પૂજારીને તો નવાઈ થઈ આજે આમ કેમ? સૂર્ય આથમવાનું ભૂલી જાય પણ ડોશીમા મંદિરે આવવાનું ન ભૂલે 'હમણા આવશે, હમણા આવશે' એની આશામાં પૂજારીએ શહુ બેઠું પણ ડોશીમા ન દેખાયા, એટલે પૂજારીને ડોશીમા કેમ ન આવ્યા તે બાંધવાની ભારે જિજ્ઞાસા થઈ ડોશીમાને કંઈ થયું તો નહીં હોય? એવી શકા પણ આવી.

છેવટે પૂજારી લોટ માગવાનું બહાનું કાઢીને ડોશીમાને ત્યાં ગયો. પૂજારીને જોતા જ ડોશીમાએ આવકાર આપ્યો અને આસન આપી બેસાડ્યો.

ડોશીમાએ પૂજારીને ખોખો ભરી લોટ આપ્યો 'સ્વસ્તિ કંટવાણું' કહી પૂજારી ડોશીમા સાથે વાતો વળાવ્યો એને તો ડોશીમા આજે

મંદિરે કેમ ન આવ્યા તેનો તાગ લેવો હતો એટલે વાતને ચગાવીને મૂળ મુદ્દા પર આવ્યો ત્યારે ખાન પડી કે ડોશીમાને ત્યાં ફગણ હતી, તેમાં એક બેસ વિચારી હતી ને મરેણું પાડું આવ્યું હતું એટલે બેસ દોહવા દેતી ન તો ડોશીમાએ બેસને ખાણું ધર્યું, કંઈ કંઈ ઉપાય કરી જોયા પણ લેને ન દોહવા દીધું તે ન જ દોહવા દીધું ને એમ પૂજારી વેળા વહી ગઈ ને ડોશીમા મંદિરે ન આવી શક્યા.

પૂજારીને એ જાણી ભારે આશ્ચર્ય થયું આવા એક માદા કારણ માટે ડોશીમાએ વેળાનો ક્રમ તોડ્યો! રાજરાજ ભગવાન પાસે ડોશીમા મોક્ષ માગે છે અને આમ ઘરમાં ખીજા માણસો હોવા છતાં માયામાં પડ્યા! આશ્ચર્યની વાત કહેવાય! ડોશીમા મોક્ષને શું સમજતા હશે? એવો વિચાર કરતો પૂજારી વાત પૂરી કરી મંદિરે પાછો ફર્યો.

ખીજે દિવસે ફરી ડોશીમા મંદિરે આવ્યા ફરી એ જ પહેલાનો પૂજા પ્રાર્થનાનો ક્રમ શરૂ થયો રહીરહીને ડોશીમા રાજ ભગવાન પાસે મોક્ષ માગે!

પૂજારીને થયું કે આ ડોશીમાને મોક્ષ એટલે શું, એ સમજાવવું જોઈએ પણ તે કેમ કરીને સમજાવવું? પોતે મીઠેસીકું કહે તો ડોશીમાના મનમાં કેમ જિતરે? માન કહેવાથી ડોશીમા ઘોરા ઘર ને ડોશીમા માયા છોડવાના હતા? એને એક સુક્ષ્મ સૂઝી, ને એણે અજમાવી પણ ખરી.

એક દિવસ પૂજારી ભગવાનની મૂર્તિની પાછળ લપાઈ ગયો સમય થતા પૂજા સામગ્રી લઈને ડોશીમા મંદિરે આવી પહોંચ્યા ભારે શ્રદ્ધાભાવથી ભગવાનની પૂજા કરી પ્રાર્થના કરી રહતા રહતા ડોશીમાએ મોક્ષ માગ્યો.

મૂર્તિની પાછળ સતાયેલા પૂજારીએ બરાબર

મોઢો. 'લેઈને—ડોશીમાની પ્રાર્થના સાંભળી સ્વયં' ભગવાન પ્રસન્ન થઈને બોલતા હોય તેમ બોલવા માંડ્યું: 'ડોશીમા! માગો! મોગો! જે ઇચ્છા હોય તે માગો! તમારી લક્ષ્મીથી હું પ્રસન્ન થયો છું.'

ડોશીમાને પોતાની ભક્તિ ક્ષણી ભેઈ અનહદ આનંદ થયો, ભગવાનને જે હાથ ભેટી ગદગદ કંઠે બોલ્યાં: 'ભગવાન! મારે કશું જ ભેઈતું નથી. બધી વાતે આપની મારા પર કૃપા છે—હવે તો મોક્ષ ભેઈએ છે—મોક્ષ-ધામમાં જવું છે. ખસ, દેવ, મારી આટલી કામના પૂર્ણ કરો!'

'તથાસ્તુ! જુઓ મા, હુમણા તમારી ભેમને આવેહું પાડું મરી ગયું ને?'

'હા ભગવાન.'

'હવે એ પાઠાને જન્મ આપનાર બેસ પણ થોડા સમય પછી મરી જશે—'

'અરે રે....' ડોશીમાએ નિંમાનો મૂક્યો.

'અને પછી તમારા દીકરાઓ—'

'શું....શું ભગવાન, મારા દીકરાઓ?'

'હા, પછી તમારા દીકરાઓ મરી જશે—'

'ઓ ભગવાન! મારું નજીબોદનીકળી ગયું. ડોશીમાએ પોક મૂકી.

'અને પછી—'

'પછી શું ભગવાન?'

'પછી દીકરાઓની વહુ મરી જશે.'

'હાય રે હું નોધારી થઈ ગઈ....' ડોશી-માથી ચીમ પડી ગઈ.

'અને પછી એ સૌનાં મરણ બાદ તમારું મૃત્યુ થયે, અને તમને મોક્ષ મળશે—તમે મોક્ષધામમાં જશો.'

ડોશીમા તો ફાટી આંખે બાધા બની ભેઈ રહ્યાં! પછી ભેરથી બોલ્યાં: 'ના, ના, ભગવાન મારે એવો મોક્ષ નથી ભેઈતો. મારે તો બ્યાં મારું પાડું હોય, મારી ભેંસ હોય, મારા દીકરા, દીકરાઓની વહુઓ હોય—અને એ બધાં પર મારી આજી વર્તતી હોય એવું ભયુ-ભાદયુ' મોક્ષધામ ભેઈએ.'

ભગવાન—પૂજારી—શું કહે? ડોશીમાની મોક્ષની કલ્પના બળી એ પોતે જ શરમાઈ ગયા.

ડોશી ઘરે ચાલ્યાં ગયાં. પણ ફરી ખીજા દિવસથી એમણે પૂજા-પ્રાર્થના શરૂ કરી દીધી!

*
મેળામાં એક રમકડું હતું. એની ઉપરની બાજુએ ગોળાકારમાં બે પુરુષની વચ્ચે એક સ્ત્રી હતી. ત્રણેનાં મુખ એક જ કેમમાં હતાં. ને તેને જડપથી ફેરવવા માટે રમકડાને તાંબે યાંત્રિક રચના હતી.

પ્રથમ મોટે પુરુષ હતો, તે પછી ઠીક ઠીક અંતરે સ્ત્રી હતી; અને પછી તેની પાસે ખીજો નાનો પુરુષ હતો. બન્ને પુરુષ વચ્ચે તો ઘણું અંતર હતું જ. જ્યારે રમકડાને ચાવી ચઢાવવામાં આવતી ત્યારે એ ત્રણે 'પકડાવ' રમતાં હોય એમ ભેનારને લાગતું. વિશિષ્ટતા તો એ હતી કે ઠાવ રમતાં કોઈ એકબીજાના હાથમાં આવતાં ન હતાં ને રમકડાને ખૂબ જડપથી ફેરવવામાં આવતું તો ત્રણે એવાં મૂંઝાઈ જતાં કે ભેનારને કંઈ સમજતું નહીં.

એ રમકડાને ભેતાં કોઈ એક પ્રજાશીલ વ્યક્તિને લાગ્યું કે જરૂર આમાં કંઈક રહસ્ય છે. રહસ્ય બાજુવા તેણે કલ્પનાના ચશ્માં ચઢાવ્યાં તો તેને જગતના પુરુષોના બે મોટા વર્ગો દેખાયા: જેની પાછળ સ્ત્રી ગાંડી ધાય છે તે એક વર્ગ, અને જે સ્ત્રી પાછળ ગાંડો ધાય છે તે બીજો વર્ગ. 'વાહ, રમકડાં પણ જગત છે તેવાં જ બને છે ને!' કલ્પનાનાં ચશ્માં ઉતારતાં તેનાથી સહસા બોલાર્થ જવાયું.

—પ્રો નાઠ ઠંકર

*
એ ખરું છે એકલો છું, કોઈ સથવારો નથી;

તે છતાં મેં ચાલવું છે, એ વિના આરો નથી. —અનિલ

માનવજાતનો ઇતિહાસ જોતા જણાય છે કે પહેલા માણસ પરિશ્રમ કર્યા વગર ખાતો ન હતો. પણ હવે તો પરિશ્રમ કર્યા વગર તે એટલું બધું ખાવા લાગ્યો છે કે તેને ખાધેનું પચતું નથી પરમાત્માએ મનુષ્યને પૂર્ણ થવા માટે સમર્થ છે પણ તે અત્યારે તો દાનવ બનતો જાય છે તે પોતાની બુદ્ધિ બરાબર ચલાવતો નથી બુદ્ધિથી કપડા સીવી શકાય છે અને ગજવા પણ કાપી શકાય છે પરમાત્માએ આપણને બુદ્ધિ આપી છે, માનસિક ભાર આપ્યા છે તે બધાનો ઉપયોગ આપણી શક્તિ વધારના માટે થવો જોઈએ આ રીતે મેળવેલી શક્તિનો વિચારપૂર્વક ઉપયોગ કરવાથી આપણે તેમ જ ખીજઓ મુખી થઈ શકે.

પરિશ્રમ જ માચી સપાતિ છે સોનું રૂપ સપાતિ ગણાય છે પણ તે પરિશ્રમથી જ પ્રાપ્ત થાય છે પરિશ્રમ વિના સપાતિ મળતી નથી મનુષ્ય જે જે ચીજો વાપરે છે તે બધી પરિશ્રમથી તૈયાર થાય છે કોઈ પણ સામુદાયિક કાર્યમાં બુદ્ધિ, માનવશક્તિ, કર્મ તથા ચોજન હોય ત્યારે પરિશ્રમ સફળ થાય છે.

ત્યારે કોઈ મોટું કામ કરવું હોય ત્યારે સહભાવના અને સહકારની જરૂર પડે છે આ બે વસ્તુ પરસ્પર પ્રેમ અને વિશ્વાસથી આવે છે પ્રેમ, વિશ્વાસ તથા એકતા નિર્માણ કરવા માટે આપણને પરિશ્રમ પર શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ આપણે મૂંઝવેથીએ તો કશું વળે નહિ આપણે માનવી છીએ પણ માનવ-સંસ્કૃતિ

ટકાવી રાખવા માટે આપણે શું કરીએ છીએ? મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે કે પરમાત્માએ તેને બેટલી બુદ્ધિશક્તિ આપી છે તેનો ઉપયોગ તેણે પોતાના તથા ખીજના કલ્યાણ માટે કરવો જોઈએ મહાશુભ ત્રિવાચ આપણે માનવ બનવાના નથી.

સાધારણ રીતે ઘરમાં માળખ વધારે મા વધારે પરિશ્રમ કરે છે, છતાં જોછામાં જોછો બચ્ચ કરે છે તેઓ ઘરના માવિક હોવા છતાં આમ કરે છે પરિશ્રમનો સાચો અર્થ આ જ છે માળખની દૈનંદી બિલગી દૈનંદી કલ્યાણકારી નથી ઘરમાં જે બિમર પડે તેને માટે વધુ મા વધુ ખર્ચ થાય છે, તે જ પ્રમાણે જે લોકો જરૂર કરતા વધારે ખર્ચ કરે છે તેઓ બિમાર જ છે તેઓને સાદી બાબતો પણ પચતી નથી, કારણ કે તેઓ પરિશ્રમ જ કરતા નથી.

સાચી વાત એ છે કે જે પરિશ્રમ કરે તે આરોગ્યવાન રહે છે આજે માનવ-જીવન માંથી પરિશ્રમ ગયો છે એટલે માનવતા ચારી ગઈ છે અને રોગ વધ્ય છે પરિશ્રમ નથી એટલે તો આપણામાં બુદ્ધિ, શક્તિ અને પ્રભનો વિકાસ થતા નથી.

આપણે જો સ્વસ્થતાનું મુશ્કેલી કરવું હોય તો જોવા પ્રકાશના સામોયોગો ચાલુ કરવા જોઈએ કે જેની દ્વારા શ્રમ કરવાથી માણસને શુશ્રૂણ જોશું મળી રહે ત્યારે માણસને પેટ ભરીને ખાવાનું મળવા લાગશે ત્યારે માણસ કહી જોડું કામ નહિ કરે.

એકવાર સ્વામી વિવેકાનંદે વિરજનંદને ગાયેગામ ફરીને પોતાના ધર્મ વિચારનો પ્રચાર કરી ફેલાવવા કહ્યું ત્યારે નિવૃત્તિપરાયણ વિરજનંદે જવાબ આપ્યો કે, 'મોક્ષ મને મને હજી થોડી માધના કરવા હો' એ સામગ્રી વિવેકાનંદે ગર્જના કરતા કહ્યું 'અધિ વિના મોક્ષ માગશો તો નર્કમાં પડ્યા વિના નહીં રહો મોક્ષપદ પામવું હોય તો નની ચેવા કરો એમ કરતા સક્રો વેઠવા પડે તો તે પણ વેઠો સ્વાર્થનો સાધના મેળવેલા સ્વર્ગ કરતા તો પરમાર્થ કરતા મ ક્રો સહન કરેલા જ વધારે મારા છે.'

શંકર અને રામજી બન્ને મિત્રો હતા. મૂળ એક ગામના પણ ખરા, અને હવે એક જ મિલમાં બંને નોકરી કરતા હતા એટલે તેમની દોસ્તીની ગાંઠ બંધાયેલી રહી.

એમના બાપદાદાઓ તો મિલને ઓગળતા પણ નહિ. એમનું જીવન ધરતીને ખોળે પસાર થયું હતું. બગબગતા ઉનાળામાં તેઓ હળ ફેરવતા, વરસતી વર્ષાધારે નીચે તેઓ વાવણી કરતા ને કડકડતા શિયાળામાં કાપણી ચાલતી. ધરતીની લીની સુગંધ લેવી એ એમની ઝોંચી મોટી મોજ, ધરતી સાથે રમત એ એમનો મોટામાં મોટો ધોખા!

પરંતુ ગામના જમીનદારોનો લાલ ડાળો ફર્યો અને ખેળેથી ધકેલાઈ ગયા. કુદરતી જીવન ભૂંસાઈ ગયું અને તેને સ્થાને અકુદરતી જીવન આવી પડ્યું.

ખપોરટાણે હળ ફેરવી યાકચા હોય ત્યારે તેમની ધરવાણીઓ બાજરીનો મીઠો રોટલો, અદણી અને છાશ ઈર્ધને ઉમંગશેર આવતી ત્યારે તેઓ કેટલા આનંદથી જમતા! ન્યારે આજે ગંદી હોટલના વાત્રી ગાંડિયા અને શરીરને ખાળી મૂકતી કડક ચા તેમના નસીબમાં આવી હતી. તોય માણસનું જીવતર નવી પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થઈ રહે છે. ગામડાની વેંસને બદલે શહેરના 'ઈડલીદોસા' તેઓ આરામી શકતા; અહમત, ચોતાની તાંદુરસ્તીને બદલે મૂકચા પછી જ!

પણ શહેરની ઝડપ અને ખટપટ, ચળવળ અને લડત — આ બધું તેમના સ્વભાવને જો નિર્બળ હોય તો — પડતપડવા લાગી ગયું. શહેરમાં થતાં લાપણ્યામાં કહેવામાં આવતું: “તમારે ચળવળ કરવી જોઈએ. મુંગા બેઝી રહેવાથી કાંઈ ફાયદો

નહિ થાય. તમારો પાટોશી વધારે કમાતો હોય તો તમારે તેને લૂંટી લેવો જોઈએ.”

આવાં ને આવાં વાક્યો તેમને કાને પડતાં. છતાંય તેની ગાઢ અસર તો માત્ર રામજી ઉપર જ પડતી. કારણ કે રામજી પહેલેથી જ વહેમી, કાચા કાનનો, અદેખો અને બટ ઉરકેરાઈ બચ તેવો હતો. ગામડામાં પણ તેના આ અવશુભો કંઈ અછતા રહ્યા ન હતા, પરંતુ શહેરના વાતાવરણથી તો, જેમ વરસાદ પડતાં બધે ઘાસ ફૂટી નીકળે, છે તેમ આ અવશુભો બહાર પડ્યા.

શંકર રામજીનાં આ લક્ષણોથી અજાણ હતા એમ ન કહી શકાય, પરંતુ તેનું ઉદાર દિલ, લેણું મન અને તેના પરોપકારી સ્વભાવને લીધે તે તેની તરફ આંખ આડા કાન કરતો. ન કહેતો,

“હોય, ભાઈ! લગવાને બધાને સરખા નથી થયા. તે હુંય વળી કયા સારો છું? હુંય બટ દઈને ચુરસે થઈ બઈ છું. પૂછો આ મારી ધરવાણીને. તો પછી રામજીનાં શુભ-અવશુભને જોનાર હું કેાણ? 'હું તો એને મારો નાનો ભાઈ માનું છું.”

પણ રામજીનું મન થોડા વખતથી શંકર ઉપર ચુરસે મતું જતું હતું. તેનાં કેટલાંક કારણો હતાં:

શંકર પહેલેથી ખૂબ મહેનતુ અને પ્રમાણિક, ન્યારે રામજી હાડકાંને ખોટો અને કઠી, કઠી; નીતિને પણ ખાતુએ મૂકી શકે એવો. શંકર તેને તે પરત્વે

શું મળ્યું? વેગ ન્યારે બન્યો જીવનનું, સ્થિરતા હોય ત્યાં પછી શાની? દોડનામાં મજા શું, માનવને? થાક, પ્રસ્વેદ ને પરેશાની!

અનિલ

ઘણીવાર સલાહ આપતો, પણ રામજી સાંભળતો નહિ. અને તેના આ દુર્ગુણોને લીધે તે બધે અપ્રિય થતો ગયો. આજ-સને લીધે તેનાથી કામ બહુ જોાણું થતું, આથી વાગંવાર

મિલમાં તેના ઉપરી તેને ઠપકો આપના અને કેટલીક વાર તે તેના પગારમાં કાપ પણ પડતો. વળી આજુબાજુના કામદારો તેની તે કારણોસર મરફરી પણ કરતા. આથી રામજી પૂંધવાઈ જતો.

જ્યારે શંકરની વાત જિલ્લી જ હતી. તે ખૂબ મહેનત કરતો અને તેથી તેના ઉપરીઓ તેના ઉપર રાજ હતા. વળી એ જ કારણે તે જિલ્લી જગ્યાએ જતો ગયો. તેનો પગાર વધતો ગયો. ખીજા કામદારોમાં તેનું માન વધતું ગયું. અને છતાં તેનો સ્વભાવ તો પહેલા જેવો જ નિખાલસ રહ્યો.

રામજી તેની ખૂબ અદેખાઈ કરવા લાગ્યો. શંકર તો તેને હમેશની માફક ખોલાવતો, પણ રામજી મૂંગો રહેતો. આ ભેઈ શંકર પૂછતો,

“તને થયું છે શું? આમ મૂંગો કેમ રહે છે?”

“મૂંગો ન રહું તો શું કરું? તમે તો હવે મોટા માણસ થયા. મારા જેવા મજૂરિયાએ તમારું માન જાળવીને જ વાત કરવી ભેઈએ ને?”

“રામજી, ગાંડા! આપુ બોલે છે? મેં તારાથી એવી જુદાઈ રાખી છે?” કહેતાં શંકરની આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવતાં. તે ભેઈ રામજી મનમાં બોલતો: “ભાઈસાહેબને ઠોંગ કરતાં ઠીક આવડે છે.”

એવામાં એકે દિવસ એવું બન્યું કે રામજીથી તેની આજસને લીધે કામમાં મોટી ભૂલ થઈ ગઈ. આથી સુકાદમે આવીને કહ્યું,

“એ રામજી! કામ કરે છે કે રમત? હવેથી આવું થશે તો હું મોટા સાહેબને કહી દઈશ. અને તારે નોકરી ગુમાવવી પડશે.”

સુકાદમનાં ગયા પછી રામજીને તેની સાસના એક કામદારે કહ્યું,

“કેમ રામજી! તારો કોઈ દુરમન પાર્કયો છે કે શું? તને અચારનવાર ઠપકો મળે છે એટલે પ્રાઈ હું.”

“દુરમન તો કાણ હોય? કોઈ હશે ધરતું. પેછું કે’ છે ને કે ધર ફૂટે ધર નાંચ. એવી વાત હશે.”

“બરાબર છે. હું તને એ જ કહેવાનો હતો. ખોટું ન લગાડતો, પણ આ બધાં શંકરનાં કાવતરાં છે. તેને મોટા થવું છે અને તને ખરાબ કરવો છે.”

અને આ વાત રામજીના મનમાં બરાબર ઠસી ગઈ. પહેલાં તો તેઓ બપોરની રજામાં સાથે જેસી નારતો કરતા, હવે તો શકરને ભેઈ રામજી ખીજા દિશામાં વળી જતો. તે માનતો થઈ ગયો હતો કે દુરમન જેવા શકરનું મોં પણ શા માટે ભેઈ ભેઈ છે? જેને તોન મોઢે તે શંકરની નિંદા કરતાં કહેતો:

“ભાઈ! શંકરવાને તો શહેરનો વા લાગ્યો છે. મને તો હવે ભણે એળખતો થ નથી. અને ઉપરથી મને નોકરીમાંથી રજા અપાવવાની ફિકરમાં છે.”

આમ ને આમ હિંચસો પસાર થવા લાગ્યા.

હેવાનો બળેલો રામજી ધર અને કુટુંબ તરફ બેઠકાર થતો ગયો. અત્યાર સુધી શંકરની સોબતને લીધે તે વ્યસનો અને ખોટા ખર્ચથી ફર રહી શક્યો હતો પરંતુ હવે તે ઝડપથી કુમારો વળી ગયો. પરિણામે પેસાની તગી વર્તાવા લાગી. આ પરિસ્થિતિમાં તેનું મન સ્થિર ન રહી શકે એ સ્વાભાવિક છે.

વ્યસનોનું બળ, ભાંગતું શરીર, નિર્બળ આંખો અને અસ્થિર મનને લીધે મિલનાં કામમાં તે વધુ ને વધુ ભૂલો કરવા લાગ્યો, અને તેમ તેમ તે શંકર ઉપર વધુ દાંડે બળવા લાગ્યો.

અને તેના કોપની હદ તો ત્યારે આવી ગઈ જ્યારે તેને મિલમાંથી રજા આપવામાં આવી. અને રજા ન મળે તો ખીજું થાય પણ શું? મિલના સત્તાવાળાઓ કંઈ કામમાં ભૂલ કે અસૂરપ વેઠી લ? કદી નહિ. નોકરી કરવી અને કામ ન કરવું એ બન્ને સાથે કેમ થઈ શકે?

અનિયમિત રામજી નોકરીમાંથી કમી થઈ ગયો. અને તરત જ તેના અજેઅગમાં કોધની આગ લાગી ગઈ તેણે માની લીધું કે આ શંકરજીનું કાવતરું હતું. અને તેની માન્યતાને તેના સાથી કામદારે ટેકો આપ્યો.

“હા, રામજી! ગઈ કાલે મેં શંકરને મેનેજરની ઓફિસમાં જતો જોયો હતો.”

થઈ રહ્યું. હવે ખીજી કઈ સાબિતી જોઈએ? તે ધૂંધવાયેલી ટુચે બહાર નીકળ્યો. સામેથી શંકર આવતો હતો. તેને જોઈને રામજી બળી જાયો. ત્યાં તો શંકર બોલ્યો,

“અરે, રામજી! તારી નોકરી ગઈ? બહુ ખોટું થયું. પણ....”

“ચુપ રહે બકમાશ! તું શું મોટું લઈને મારી સામે બોલે છે? તને મારો હાથ હું બરાબર બતાવું નહિ, તો મારું નામ રામજી નહિ; સમજ્યો?” કહી રામજી ઝડપભેર ચાલ્યો ગયો. શંકર કાંઈ પણ સમજ્યા વગર ચાલ્યો બની તેને જતો જોઈ રહ્યો...

બજારમાંથી પસાર થતા રામજીને અચાનક રમઝુ શુંડાની મુલાકાત થઈ.

“કયો, આજકલ બહુત પરેશાન નજર આતે હો?” રમઝુએ પૂછ્યું.

“શું ક્યું રમઝુભાઈ! પેલા શંકરિયાને તો તમે જોખાઓ છો ને? તેણે મેનેજરને બંભેરણી કરી મને નોકરીમાંથી રજા અપાવી.”

“અરે, કયા કહુ રહ્યો છો? તો એસા કરો, શંકર કે જરા હલકા બનાવો. ખુદ લીલા હો જાયેગા.”

“હા, પણ....”

“કયા ‘પણ બહુ’ કરતે છો? તુમ કહો તો મેં ઉસે અપના હાથ દીખાઉં.”

“હા, ભાઈસાંબ! એવું કાંઈ કરો કે મારો ખેટો બહુ ફાટી ગયો છે તે જરા ઠેકાણે પડે.”

“અરુ, લેકિન મુઝે કુછ પૈસે દેને પડેગે.”

“જરૂર એમાં શું?”

“અરુ, તણ તો મેં ઉમકા ખૂન ભી કર મકતા હું. મગર દેખો, થકુ ખાત ફીસીકો ભી કડના મત.”

“ઠીક.” કહી રામજીએ કબૂલ કર્યું. રમઝુ ગયો. હવે તેના કદા દુરમનને જોર કરી શકશે એ વિચારે રામજી આનંદ પામ્યો. એ આનંદમાં તે મોઢે મુખા બહાર રખાવ્યો. છેક રાત્રે તે ઘર તરફ ગયો.

તે ઘરથી થોડે દૂર હતો ત્યાં ‘આગ, આગ’ની ઘૂમ પડતી સંભળાઈ. ઢોલાકલ મચી ગયો. લોકો દોડાદોડ કરવા લાગ્યા. આકાશમાં આગના લાલચોળ બકા દેખાતા હતા. આ જોઈ રામજી ચમક્યો. તે દોડ્યો, ત્યાં સામેથી એક માણસે આવીને તેને કહ્યું,

“કાણ, રામજી? અરે, તારા જ ઝૂંપડામાં આગ લાગી છે. જલદી દોડ.”

“હિં....” મારા ઝૂંપડામાં આગ? કહેતો રામજી દોડ્યો. તેનું શરીર કાપતું હતું. તેની આંખો ફાટી ગઈ હતી. તે ઝડપથી ઝૂંપડા નજીક પહોંચ્યો. વાતાવરણમાં ભયંકર ધુમાડો પથરાઈ ગયો હતો. સ્ત્રી, બાળકોની સીસે ફફડતી હુલસાવતી હતી. રામજીએ ગીર્દીમાંથી રસ્તો કાઢી તેની સ્ત્રી અને બાળકોને શોધી કાઢ્યાં. તેન જોઈ તેની પત્ની બોલી,

“હાયા! હાયા! તમે અત્યાર મુઘી કયાં ગયા હતા? અહીં તો સત્યાનાશ વળી ગયું.” કહી તે રડવા લાગી.

“હા, પણ આ આમ કોણે શંકરિયાએ જ લગાડી છે ને?” તેણે પૂછ્યું.

“શું બોલો છો તમે? શંકરભાઈ ન હોત તો આપણે આ નાનો છોકરો આગમાં બળી જતો. ચાલો જલદી, શંકરભાઈની ઝૂંપડીએ બિચારા બહુ દાઝી ગયા છે.”

“હિં....?” રામજીનું મગજ કામ કરતું ન હતું. જેને તે પોતાનો મોટો દુરમન

‘એહુ’

એક સાધુ બપોરે જગલમાં થઈને જતા હતા એમને ભૂખ લાગી હતી ત્યાં એક ભરવાડણ બાઈ થેટા ચારટી હતી અને તેની પાસે દૂધ હતું સાધુને ભૂખ્યાં જોઈ બહેને કહ્યું ‘સાધુ મહારાજ! તમે ભૂખ્યા છો અને મારી પાસે દૂધ છે માટે કૃપા કરી એ દૂધ સ્વીકારો અને ભૂખ ભાગો’

સાધુએ પોતાનું કમડળ ધર્મ બાઈ લક્ષિતભાવથી દૂધ કમડળમાં રેડવા લાગી. ગામડાની બહેનોનો સ્વભાવ એવો હોય છે કે તે દૂધ આપે પણ મલાઈ ન આપે એ પ્રમાણે એ બહેન પણ મલાઈ કોરે રાખીને કમડળમાં દૂધ રેડતી હતી પણ દૂધમાથી બધી મલાઈ એકાએક દૂધની ધાર સાથે વહીને સાધુના કમડળમાં જઈ પડી તે પડતા જ ભરવાડણ બાઈના મોઢામાંથી ‘એહુ’ એવો ઉઘાર સરી પડ્યો

સાધુએ તરત એ બાઈને કહ્યું કે, ‘બહેન તારું દૂધ પાછું લઈ લે આ દૂધ હું ન લઈ શકું’

બાઈએ સાધુને દૂધ રાખી લેવા માટે ખૂબ આગ્રહ કર્યો ત્યારે સાધુએ તેને કહ્યું કે, ‘બહેન, આ દૂધ માત્ર એકદુ દૂધ નથી એમાં તારી ‘એહુ’ પડી છે એટલે એ શુદ્ધ નથી એ હું પીઉં તો મારું હૃદય કઠોર થાય એટલે તને હું દૂધ પાછું આપુ છું.’

*

ખ્યારા બાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૬ પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૨ લવાજમ મનીઓર્ડરથી જ કાર્યાલયને સરનામે મોકલવું પ્રથમ અકથી જ આહુકો નોધાય છે દર માસની બારમી તારીખે અંક પોષ્ટ થાય છે થોડી નકલો હાલકાગળ પર છપાય છે તેનું વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા આઠ, પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૬ પત્રવ્યવહારમાં આહુક નબર અવશ્ય લખવો

‘ખ્યારા બાપુ’ કાર્યાલય, રૂપાયતન, જૂનાગઢ

*

અનુક્રમણિકા

૧૨ સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૫

	પૃષ્ઠ		પૃષ્ઠ
૧ કિશોરલાલભાઈના પત્રો	૧૭૦	૮ પી.મી. ફૂલડા	નાથાલાલદત્તાણી ૧૮૦
૨ બ.સી.વાવા આલો મોરા દેશ	મીરા ૧૭૧	૯ પ્રેરણાનો અખૂટ ઝંરો	કિંમ ૨૦ ૧૧
૩ ત્રેપન વરસ પહેલા	લહરી ૧૭૨	૧૦ ડોશીમાનુ મોક્ષધામ	કલિક ૧૮૪
૪ તૃણાનો અત	અનલ ૧૭૩	૧૧ પરિશ્રમ	કેદારનાથજી ૧૮૬
૫ પ્રાર્થનાના બે પ્રકાર	કાકા કાલેલકર ૧૭૫	૧૨ જોલવાતા લડકા	ભંડુ ૨૦ શર્મા ૧૮૭
૬ શ્રદ્ધા કણ	[વયોગી હરિ ૧૭૭	૧૩ ફૂલ અને ફોરમ	અનવર આં ૧૯૧
૭ જન્મભૂમિ	૩૦ નાં ૬૬૨ ૧૭૮	૧૪ અથાવલોકન	૨૦ અં ૩૦ પેં ૨-૩

પ્રકાશક અને મુદ્રક પીરેન ગાધી, રૂપાયતન મુદ્રણાલય જૂનાગઢ

(અનુ૦ કવરપેજ બીજાનું ચાલુ)

હાસ્ય-ઓથે હું છુપાવું છું હૃદય-સંવેદના,
હાસ્ય ભલે કે દુઃખ કેટું કદેન થઈ બધ છે।

માનવસ્વભાવ પણ એમણે કેવી સરળ-
તાથી વર્ણવ્યો છે:

હૃદયની પાતને હું ઓળ પર લાવી નથી શક્તો,
વિનયની ટેવ છે દિલને એ છેડાવી નથી શક્તો.

ગરીબોને ત્રીજી દેશના ઘડવૈયાઓને
હવે વેધક પ્રશ્ન કહે છે:

સ્વતંત્રતા આરી, એનાં ઉત્તમયો ઉજવાયા,
ઉજવાય છે તે માત્ર એક દિવસનો દિવાળી ને
ઈંદ પેઠે તહેવાર જ બની રહેશે કે સ્વતંત્રતાને
પગલે આખાદી ને ઉન્નતિ આવશે, કે બધુ
છે એમનું એમ જ રહેશે ?

મનાવ્યાં આજ મુઠ્ઠીએમનેબધેન બતાવીને,
ગુલામીને શિરે કમાલિયતનો રાષ કાળીને;
શુભામી ગઈ, હવે કમાલિયતને દુર્દશા બશે?
ગરીબોનાં જીવનમાં શું હવે આનંદ રેનારો?

અને ચેતવણી પણ આપે છે

હવે કંગો નહીં કોઈ ફર ખોટા દિશાસાઓ,
હવે તો સાંભળી શકશે નહીં ખોટા ખુવાનાઓ;
સહી શકશે નહીં તેઓ હવે ઝાડી નિતારાઓ।

યુદ્ધખેડોની લીલા પણ કવિને અકળાવતી
જણાય છે હજી તો ગયા યુદ્ધનો વિનાશ
ગઈ કાલનો બનાવ છે ત્યાં નવા યુદ્ધની વાત
ચાલ છે। કવિ પૂછે છે.

તુરંત ખેડો એમ જ થયાં છે

ગુલામી ત્યાં ફરી શું કોટ-કિલ્લો ?

નથી તૂટી ઘણાની રાજસાઓ

ઘડાશે રા નવી જાજેર બેડી ?

અને આત્મભાનનો આ બલિષ્ઠ ઉદ્ગાર.

હું કવિ છું કઈ કવિની કલ્પના જ્યોત નથી,
કોઈ રૂપકથી કારને કોઈ સરખાવે નહીં।

અને કવિની આ ઇચ્છા કેવી હૃદયગમ છે!
મરિતાના પિતાના પર ભિક્ષાં ઝાડાં પેલા
પહેનાં નીરમાં નીરખી ન્હાં છે નિજ પ્રાતિભિયો,
મને પણ થાય છે ઇચ્છા કે હું સસાર-સાગરમાં
સપાટી સિંધર થાપે તો પ્રતિબિમ્બ ને જલિં મારું!

પ્રકૃતિનું એક રમણિય દૃશ્ય બતાવી કવિ
ચેતો માનવમાત્રમા સમાનતા ઇચ્છે છે તે કેવું
પરોક્ષ રીતે કહી નાચ છે।

સ્વૈરવૃત્તિનું આ નિખાલસ આલેખન જુઓ.
હાપણનો ભાર નિત્ય તો ઊંચડી શકાય ના,
પાગલ થવાની થાય છે ઇચ્છા કદી કદી।

અને આ હૃદયગમથી અફસોસ—

મારા જીવનનું શિષ્ય ઘણાં નહીં અનિલ,
જીવન વિતાવ્યું કોઈની મૂર્તિ ઘડી ઘડી।

આવા તો પુષ્કળ ઉદાહરણો ટાકી શકાય
પણ હવે અટકીએ

આ મંત્રક્રમા ગીતો છે, ગજલો છે અને
સુકતકો પણ છે. પુષ્કળ વિષયવૈવિધ્ય ધગ-
વતા એ કાવ્યોમાં સ્વાનુભવપ્રેરિત સચોટ
ઉદ્ગારો છે તો માનવી, માનવજીવન ને જગત
વિશેના ચિંતનો પણ છે

સ્વાભાવિકતા અને સચોટતા એ અનિલના
કાવ્યોનો મોટો ગુણ છે, કાવ્યની એકેએક
પંક્તિ વાચકને પોતાની લાગે છે, અને તે
વાચકોના અનુભવોને જગાડતી નાચ છે અને
આહી જ કવિનો વિશ્વ છે એમણે જ એક
પ્રયોગે કહ્યું છે.

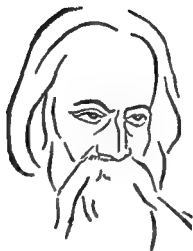
કવિતા શું અરીસો છે? કહું છું કાવ્યમાં હું જે,
ઘણુંને તો એ પોતાના હૃદયની વાત લાગે છે।

અને સમૃદ્ધના કાવ્યો વાચતા કવિ જાણે
આપણી જ વાત કહેતા હોય એમ લાગે છે।

કવિ જ્યારે કાવ્યકલાની ટોચે પહોંચે છે,
પ્રેમની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે છે ત્યારે એ સુંદર
સૌન્દર્યમાં નવું મત્ત્ય મૂકીને વાચકના હૃદય પર
અધિકાર જમાવે છે. ક્યારેક એ નવન મત્ત્ય
પણ કહી નાખે છે, પણ એ ખૂંચતું નથી

એ કે આ કાવ્યમંત્રક કવિનાં બધા
કાવ્યો નથી રચી કરતો, તો એ આમાં જે
કાવ્યો વિવેકપૂર્વક ચૂંટીને મૂક્યા છે તે પરથી
તેમની કાવ્યચક્રિનો ખ્યાલ મહેજે આવે છે.

કાવ્યધિપાત્ર તથા સ્વિકૃત્યરમિકો તેમ જ
મામાન્ય વાચકોને પણ આ કાવ્યમંત્રક રમ-
ણિય થઈ જાય છે ગુજરાત આ કાવ્યમંત્રકમાં
નવું લેહી અને પ્રાણ ધનકતા બેશે. —ધી૦ ગાં૦

ઈંદ્રને

★

ઈન્દ્ર! મારા હૃદયમા વૃષ્ટિ નથી કંઈ કાળથી,
ને અનાવૃષ્ટિથી ક્ષિતિજ પર મુનકાર છે;
કયાય પણ શીંગલ, સજલ રેખા નહીં નજરે પડે,
કેઈ નવવર્ષા તાણી રથામલ ખગર નવ આપનું.

દેવ! જો સાથે જ કંઈ ઈચ્છા તમારી હોય તો
લાવો પ્રવચયી ગામતા બસ હિ અ-અંઝા વજનાઈ.
વીજળી ફેરા થ વાકા ચાગ્યા ફટકારીને
દિગ્દિગતો મારી અમકાવી મૂકો!

આ દુઃમહુ નૈરાશ્યનો નિસ્તબ્ધ રુદ્ર નિઃશબ્દ દાહ
સહુરી લો, સંહુરી લો હે પ્રભો!

જ્યારે પિતા કોધે ભરાયે તે સમે
માતા મજલ નયને જીવે બાળક લાણી,
હે નાથ! એ રીતે જીવે મારા લાણી!
સુરદેવ અનુભવ

આરિયાવ

૧૪-૮

૨૫-૮

રૂપાચલન પ્રકાશન, જાનગીઠ

અંથાવલોકન

*

કાવ્યલહરી: લે૦ તનમુખ ભટ્ટ, પ્ર૦
વોરા એન્ડ કંપની, પબ્લીશર્સ લિમિટેડ,
રાઉન્ડ બિલ્ડીંગ, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ-૨
મુંબઈ-૨

હાલ પ્રગટ થતા કાવ્ય સંગ્રહોમાં, મુક્તકો
સહિત નાના મોટા ચોર્યાસી કાવ્યોનો આ
નાનકદો કાવ્ય સંગ્રહ નોખો તરી આવે છે
કવિ નિવેદનમાં કહે છે '૧૮૩૦ના અરસામાં
બળવ તરફ ઠાકેરની કાવ્યભાવનાનુસાર શુજ
રાતી કવિતા લખાવા માંડી ત્યારે મને એ
ભાવના અને તેનું બાહ્યરૂપ અપરિચિત લાગ્યા
યથાશક્તિ તેને સમજવાનો પ્રયત્ન કરતો
હતો પણ બહુ સમજ ન પડી અન્ય છદો
કરતા પૃથ્વી છદમાં વિશેષ ચોચતા શી છે તે
ત્યારે ચે સમજતો ન હતો અને અત્યારે પણ
સમજાયું નથી'

આમ ૩૦ પછી શુજરાતી કવિતાએ જે
નવું સ્વરૂપ ધારણ કરવા માંડ્યું તેનાથી
'કાવ્યલહરી'ની કવિતાઓ જરૂર જુદી તરી
આવે છે એમાં જૂની કવિતાના સસ્કાર સ્પષ્ટ
જણાય છે છતાં નવી કવિતાથી તે સાવ અલિપ્ત
છે એમ પણ કહી શકાય નહીં

'કાવ્યલહરી'માં છદોબદ્ધ કાવ્યો સારા
પ્રમાણમાં છે નવી કવિતા પણ એ સરકૂત
વૃત્તોમાં જ વિશેષ પાગરી પણ તનમુખ ભટ્ટની
કાવ્યકહેલો અને કાવ્યબાની જૂની કવિતાને
વિશેષ અનુસરે છે

એ કાવ્યબાની જૂની કવિતા જેટલી સરળ,
પ્રાસાદિક કે મળુલ નથી તેમ નવી કવિતા
જેવી રૂઝ પણ નથી

કવિ જ્યારે સરકૂત વૃત્તોમાં કવિતા લખે
છે ત્યારે તેમની વાણી બહુધા સરકૂતમય બની
જાય છે અને ગીતો, ભજનો ને દોહરા જેવા
મુક્તકોમાં સરળ અને તળપદી બને છે એ
સહજ બને ૥ કે પ્રયત્નથી તે તો કવિ જ
કહી શકે !

આ કવિનું તરી આવતું ખીજું લક્ષણ તે
એમની કવિતામાં શી પુરુષ પ્રમતી કવિતાનો
સહતર અભાવ !

તેનું કારણ કવિનો ઊંછર લાગે છે એમણે
ગાય છે

'નવ રીતો ઉર ભોળી દર્શને'

બહેન પ્રત્યેના રનેહ 'રાખડી' અને
'ત્રિવેણી' કાવ્યમાં અને પુત્રી રનેહ 'નવી બાળ
કી'માં કવિએ વ્યક્ત કર્યો જ છે

પ્રસ્તાવનામાં શ્રી રસિકલાલ છેા પરીએ
કવિને 'ગાંધીયુગના કવિપ્રતીક' તરીકે ઓળ
ખાવ્યા છે તે ઊચિત છે સત્યાગ્રહ આશ્રમ
અને દક્ષિણામૂર્ત ભવન સંસ્થામાં ઊછરેલા
આ કવિની કાવ્યભાવના મગલ છે અને
જુદીજુદી કવિતાઓમાં તે પ્રગટ થઈ છે

પ્રકૃત-નીવા કવિને કાવ્ય લખવા માટે
પ્રેરતી હોય તેમ એ વિવચની એકદર કવિ
તાઓ ભેતા કહી શકાય

કેટલીક કવિતા બાળકાવ્ય જેવી સરળ
અને સુદર પણ છે હા ત આ કાવ્ય

બાપુનું નામ

મને બહાવુ બાપુ કેરું નામ ૥ રે,

એને કુદિયે રખપતિ રામ છે રે,

મને ૦

દેહ મેવા ઘેરાને હ્યે સોડમાં રે,

એનો આનમ રમે રજીયાડમાં રે,

મને ૦

વહાલે બોળી ગરીની લીધી સાર છે રે,

અનનદાતા રેઢિયા તાર છે રે,

મને ૦

પહેરી પોતડીને ચાખડિયે ચાવતો રે,

બહાલો બાપા બપાને બનાવતો રે

મને ૦

બાપુની ડાહ્યાત્રાનું લાખુ કાવ્ય એ આ
સંગ્રહની એક વિશિષ્ટ રચના છે સાબરમતીથી
(અનુ૦ કવરપેજ ત્રીજી)

વેર લવાતુ કામ માં, સે હથેરન સાપા દેતુ નોહ્ય ગાધીજી

કિશોરલાલભાઈના પત્રો

ભાઈશ્રી મણિમાર્ક, બન્નજવાડી વર્ધા તા. ૧૨-૧૦-૫૦

તમારો કાગળ મળ્યો. અપ્પા ભગતનું પદ લેયું. વિચારવાનું એ છે કે આપું પદ એમને શું કામ કરવું પડ્યું? એમાં એમણે શુરુ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે એટલું જ. બાકી શુરુ શબ્દથી સામાન્ય લોકો જે સમજે છે તેને અને આ પદમાં વર્ણવેલા શુરુને કશો સબંધ નથી. ત્યારે નેમણે શુરુ શબ્દનો કેમ ઉપયોગ કર્યો? કારણ કે તે વખતની પ્રભામાં એવો મત પ્રચલિત હતો કે દરેક માણસે શુરુ કરવો જ લેઈએ ન શુરુ મરનારની અવગતિ ધાયા છે. મરનારને ભગવાન પૂરે કે તમારો શુરુ કોણ? જો એ જવાબ

આપી ન શકે તો એના પાપની સજા એને જ કરે. જો એ શુરુનું નામ બતાવે તો તેના શુરુને એ પોતાની સજા ધાયા. વળી એ પોતે શુરુ સપ્રદાયમાં જિંદગી હતા ત્યાંથી આઘાત પામી વેદાંતનો આશ્રય લીધો. 'શુરુ કીધા મે ગોકુળનાથ—ધરણ બગાડને ઘાટી નાથ ધન હરે, પોટો નવ હરે તે શુરુ કહ્યાણુ શું કરે?' આ વગેરે એમણે જ કહ્યું છે પણ આ રીતની શુરુ સંપ્રદાયની સ્થાપના જ ખોટી છે એમ ત્રીધુ કહી શક્યા નહિ. અપ્પા ભગતને સૂઝાયું હોત તો જરૂર કહી નાખત પણ એમ કહેવું સૂઝાયું નહિ. શુરુલાલિત અને શુરુ શબ્દનો એટલો મરકાર હતો કે એ શબ્દ તો ક્યાંક રાખવો જ લેઈએ. માટે આત્માને શુરુ શબ્દથી ઓળખાવો.

વિચાર અને વિચાર કરવાની શક્તિ ધરાવનાર, એવું અને જોવાની શક્તિ ધરાવનાર, શ્રવણ અને શ્રવણની શક્તિ ધરાવનાર વગેરેમાં દરેક છે આપ, કાન, દર્શન શ્રવણની શક્તિ ધરાવે છે. માટે એ સર્વે દર્શન, શ્રવણ કરે એમ નહિ. એ શક્તિને પ્રત્યાહાર એટલે રાહી રાખવાનું પણ ધર્મ શકે. તેમ જ ચિંતા અને વિચાર એ એક નથી. ચિંતા, વિચાર કરવાનું સામર્થ્ય ધરાવનાર શક્તિ છે તે કદીક વિચાર કરે. કદીક ન થે કરે. જિંદગીમાં ન કરે તેમ યોગાભ્યાસથી પણ કરવું અટકાવી શકાય જિંદગી માણસ મરી ગયો કે તેમ ન કહેવાય. તેમ નિરોધ કરેલું, સમાધિ પામેલું, વિચાર માત્ર રોકેલું ચિંતા, મરી ગયું છે એમ ન કહેવાય એતનને એતનનો વિચાર શો કરવો હોય? આખને, શુ હુ દેહા હું એવો ખ્યાલ રાખવો પડે છે? તમને હું મજીલાલ હું તેવો વિચાર રાખવો પડે છે? શરીરનો જે લાગ પોતાની મુખ રૂપ અવસ્થામાં છે તેવું આપણને સ્મરણ થતું નથી. એમાં વિનૂત ધાયા છે ત્યારે જ એવું સ્મરણ ધાયા છે. તેમ જ એતનને પોતાની સહજ અવસ્થામાં સ્મરણ કરવાનું શું હોય? જો એ ન કરવું પડે તો એની વિકાર અવસ્થા જ કહેવાય.

ધિયરની બ્યાખ્યા શું કરવી? જે કોઈ વ્યક્તિની બ્યાપક પરમ સત્તા છે તેને આપણે ધિયર સમજીએ છીએ. તેથી તે કોઈ વ્યક્તિ નથી તે જીવનની શુદ્ધ દશા છે. એમ કહેવામાં થે ગોટાળો ધઈ શકે છે. જીવ, ધિયર નથી. પણ ધિયરથી ભિન્ન પણ નથી. જેમ કિરણ સૂર્ય નથી, પણ સૂર્યથી ભિન્ન નથી તેમ.

તમારો મૂળ કાગળ પણ પાછો મોકલુ છું.

લીં ૦ કિશોરલાલના પં ૦ માં

ક્રિષ્ણશક્તિ

‘૪૨માં જ્યારે બાપુએ ‘હિન્દ છોડો’ની હાકલ કરી તે અગાઉ એ નિર્ણય લેતાં પહેલાં તેઓ દેશભરના બાળીતા નેતાઓનો એ લડત સંબંધે અભિપ્રાય જાણવા પ્રયાસ કરતા. બિહારના બાળીતા આગેવાન સત્યનારાયણ બાપુને ગાંધીજીએ પૂછ્યું: ‘જનતાની હાકલ કેવી છે? જનતા આવતી લડત માટે તૈયાર છે કે નહીં?’

‘જનતામાં તો કોઈ જાતની તૈયારી મને દેખાતી નથી.’ સત્યનારાયણ બાપુએ બાપુને જવાબ આપતાં કહ્યું—‘ખાસ ઉત્સાહ પણ દેખાતો નથી.’ પછી જરા અટકીને કહ્યું—‘હા, અહીં મને એક પ્રમંથ યાદ આવે છે. એક વાર નારદજી વિષ્ણુ ભગવાનને મળવા ગયા. વાતચીત દરમિયાન વિષ્ણુએ નારદજીને પૂછ્યું: ‘જરા પંચાંગમાં જુઓ તો, વરસાદ પડવા વિશે જ્યોતિષશાસ્ત્ર શું કહે છે?’ નારદજીએ પંચાંગ કાઢ્યું અને ગણતરી કરી કહ્યું: ‘ભગવાન, જ્યોતિષ પ્રમાણે તો મને વરસાદનો કશો યોગ જણાતો નથી. વરસાદ પડે એવી કોઈ સંભાવના નથી’ પછી થોડીવારે વિષ્ણુની રજા લઈને નારદજી જવાને જિપડ્યા. નારદજી હજી ઘરબહાર પગ મૂકે છે ત્યાં તો વરસાદ તૂટી પડ્યો. નારદજી ભિંજાવા લાગ્યા એટલે એમણે શરીરે કામળો વીંટી લીધો. એ ભેઈ વિષ્ણુ ભગવાને નારદજીને કહ્યું: ‘કેમ નારદજી શરીરે કામળો કાં વીંટ્યો?’ ‘ભગવાન, નારદજીએ ક્ષિપ્ત કરતાં વિષ્ણુ ભગવાનને કહ્યું—‘મેં તો જ્યોતિષશાસ્ત્ર પ્રમાણે વરસાદ નહીં પડે એવી અગાહી કરી હતી. પણ તમારી શી ઇચ્છા હતી તેની મને અમર ન હતી. બાકી શાસ્ત્રો ગમે તે કહે, તમારી ઇચ્છા હોય તેમ જ થાય છે.’ આ દર્શાવત અનુસાર માગ અભિ-

પ્રાય પ્રમાણે જનતા લડત માટે તૈયાર નથી. પણ આખરે તો જેમ વિષ્ણુ ભગવાનની ઇચ્છા હતી તેમ જ બન્યું. તેમ તમારી ઇચ્છા મુજબ જ થશે. તમે હાકલ કરશો એટલે જનતામાં ચેતના આવશે—લોકોના પ્રાણ જાગી જશે અને લડત માટે તૈયાર થઈ જશે.’

અને ખરેખર એમ જ બન્યું. ગાંધીજીની ઇચ્છા પ્રમાણે જનતા તૈયાર થઈ, લડત આપી અને અંગ્રેજોએ હિન્દ છોડ્યું પણ ખરું!

સત્યનો પ્રયોગ

દક્ષિણ આફ્રિકામાં બાપુએ એક ગોરાને કેસ લડવા લીધેલો. પછી એમાં એમને ભૂલ દેખાઈ. બાપુ તો સત્યના આમદી. એ કેમ છુપાવે? એમણે પોતાના મોટા વકીલને એ ભૂલ કહી. મોટા વકીલે સલાહ આપતા કહ્યું: ‘તમારે એ ભૂલ સ્વીકારવી ન ભેઈએ, આવી ભૂલ સ્વીકારી એટલે કેસ તો હાથમાંથી ગયો. ભલુભાઈ અને વધારામાં વકીલાતમાંથી ચે પરવારી જશે. મારે એવું નથી કરવું. મારે મારી વકીલાત ચલાવવી છે.’

બાપુએ કહ્યું: ‘તો મને ભૂલ સ્વીકારવા દો.’

બાપુએ ભૂલને સ્વીકાર કર્યો, એથી એમના અસીલને થોડી સ્કમ આપવી પડતી હતી.

બાપુની સત્યાગ્રહની વાત ન્યાયાધીશના ધ્યાનમાં જિતરી નહી. એમણે આગદી ભૂલને લક્ષમાં સમીપે પૂછ્યું: ‘મિ. ગાંધી, તો શું એ દગો ન હતો?’

બાપુને લાગી આભું. એમણે તેજથી ન્યાયાધીશને પૂછ્યું: ‘મારી લલમનસાઈને આપ આવેા દુરુપયોગ કરશે?’

બાપુનો પ્રશ્ન સોંસરો હતો. ન્યાયાધીશે શું જવાબ આપે? સીધા થઈ ગયા.

બાપુ કેમ જીતી ગયા.

પ્રયાગ એટલે ભારતની પ્રવિત્ર લોક માતાઓ ગંગા યમુનાનું સંગમ સ્થાન

તે કાળે અહિંયાદ દેશનેતાઓનું મિલન સ્થાન બની ગયું હતું એ શહેરમાં તે કાળે તેમની ખ્યાતિની ધરાબરી કરી શકે એવું એક પણ કુટુંબ ન હતું એ કુટુંબની એકે એક વ્યક્તિએ પોતાની ખ્યારી જન્મભૂમિ માટે ભારેમા ભારે ત્યાગ આપ્યો હતો એ જાણીતા કુટુંબમાં આજે લગ્નપ્રસંગ હતો

કુટુંબના ત્રણ મળના વિશાળ ભવન આસપાસ મુદર બગીચો હતો એની મુલાસ અને એના સૌન્દર્યથી આરે તરફ સુવાસિત, વાતાવરણ સર્જાઈ ગયું હતું

ગાડી મોટરો, નોકર આકરોની ધમાલ, મહેમાનોની આવ જાના કોવાડુલમાં શરણાર્થના મધુરા સૂરો પોતાનો સાથ પૂરાવતા હતા

ખસબર હસના ટકોરે એ વિશાળ ભવનના દરવાજાને ઝડેશનેથી એક મુદર મોટર આવીને જોઈ તેમાંથી એક તેજસ્વી બહેન ઊતર્યા એ આજે જેના લગ્ન થવાના હતા તેમના ફ્રાઈ થાય તે સુબઈથી લગ્નમાં બાન લેવા પધાર્યા હતા મોટરમાંથી ઊતરીને તે સીધા જે ખડમાં નવવધૂને શલ્યગારીને બેસાડી હતી ત્યાં જઈ પહોંચ્યા

નવવધૂની મા તેને એકવી મૂકી ચોક્કસ સમય પૂરે જ આ ફાની સસાર છોડી ગઈ હતી

આવતાની માથે નવવધૂને માવ માદા પોશ્ય કમા બેઈને ફ્રાઈ આશ્ચર્યમાં પડી ગયા તે એકદમ જૂમ પાડી બોલી ઊઠ્યા 'તમારા સૌની અકલ કયા ચરવા ગઈ છે? આતરતાઈીય ખ્યાતિ પામેલા મહાન પિતાની એકની એક પુત્રીના ત્રિવાહ પ્રસંગે તેને પહેરાવવા ફ્રાઈ મૃત્યુવાન જ્યોતેટ કે બનારસી માડી પણ ન મગી કે આ માવ સાદી માડી પહેરી છે? ખરેખર તમારી ભુદ્ધિની બલિકારી છે!'

ફ્રાઈના આવા વચનો માલગી નવવધૂ જોઈ થઈ અને ફ્રાઈને કહેવા લાગી 'ફ્રાઈ, આ મે જે સાડી પહેરી છે તે જ મારા લગ્નની સૌથી વધારે મૃત્યુવાન વેશભુષા છે પિતાજી ત્યારે જેવમાં હતા ત્યારે દરરોજ ત્યા કાતતા હતા એ જ સુતરમાંથી આ મે પહેરી છે તે સાડી વણાઈ છે હવે તમે જ કહો કે મહાન પિતાના હાથે જ કતાયેશ સુતરની સાડી જ્યોતેટ ને બનારસી માડી કરતા વિશેષ મૃત્યુવાન નથી?'

ફ્રાઈ પોતાની વહાવરોઈ બનીછને કયો જવાબ આપી શક્યા નહી

નવવધૂ તે આપણા મહાન નેતા શ્રી જવાહરલાલ નહેરુની એકની એક પુત્રી હોઈશ ગાંધી અને તેમના ફ્રાઈ તે શ્રી જવાહરલાલના બહેન ને જાણીતા લેખિકા શ્રીમતી કૃષ્ણા બેનરજી

અનુ. શ્યામ ગણાવી

મહાત્મા યાત્રાએ જતો એક સુવાન અખૂ ઉસમાનના દર્શન કરવા આપ્યો આવીને તેણે અખૂ માહેબને સલામ કરી—પણ અખૂ ઉસમાને સરમે અલામ કરી નહી તેથી પેલા યુવકે કહ્યું 'અક સુસ્તિમ ખીબ સુસ્તિમની મવામ ન સ્વીકારે એ તે કેવી વાત?'

'જે માણસ દુ ખથી પિડાતી માને છોડી યાત્ર કરવા નીકળે તેની મવામ હું સ્વીકારી શકતો નથી' અખૂએ યુવકને જવાબ આપ્યો

યુવક પર એની જહું અસર થઈ તે ઘરે પાછો ફર્યો અને માની મૃત્યુપર્યંત નિષ્કામી સેવા કરી પછી તે અખૂ સાહેબનો શિષ્ય બની તેમની સાથે રહેવા લાગ્યો

ગર્વખંડન

પ્ર૦ નાં ૬૬૨

ગૌતમને પીપજાના વૃક્ષ નીચે બેસી તપ કરતાં જ્ઞાન લાધ્યુ તેથી તે ‘જુદ’ કહેવાયા અને પેલું વૃક્ષ ‘ગ્રામી વૃક્ષ’ કહેવાયું.

જ્ઞાનપ્રાપ્તિ પછી એના ઉપયોગ માટે જુદે પ્રચાર આરંભ્યો. પ્રથમ પાંચ જ શિષ્યો થયા—પાછળથી તે પદ્મશિષ્યો કહેવાયા—તેથી જુદ હતાશ ન થતાં પ્રચાર ચાલુ રાખ્યો. મમય જતાં એમના ઉપદેશોથી હજારો શિષ્યો થયા અને જૌદ ધર્મનો પ્રચાર લોકોમાં વધવા લાગ્યો. તે સાચે કુલ્લિખે અને અંધ શ્રદ્ધાનો પ્રીરધીર દોષ થવા લાગ્યો.

શિષ્ય સખ્યા વધતા જુદ તેમની સલાહો લાવીને ઉપદેશ દેતા. આવી એક સલાહ મળી હતી વિશાળ મલામંડપમાં શિષ્યમંડળ સ્થાપિતથી બેઠું હતું. ભગવાન જુદ પણ પધાર્યા અને આમન લીધું. શિષ્યસમૂહ પર એક વિદુષ દૃષ્ટ કરી આગલી હરોલમાં સારિપુત્રને નેતાં મોગલ્લાને પૂછ્યું: ‘મોગલ્લાન, સારિપુત્ર કેમ દેખાતા નથી?’

‘અ (વહારમા છે.)’

‘તેમન અહીં જોવાની લાવો.’

મોગલ્લાન મહાયોગી હતા યોગબળે તેઓ તરત સારિપુત્ર પાસે પહોંચી ગયા. સારિપુત્ર હાથમા સોય લઈ ફાટેલી ચાદર સાંધતા હતા. મોગલ્લાને તેમને કહ્યું: ‘સારિપુત્ર!’

‘હ, મોગલ્લાન, પધારો.’ કહી તેમણે આનન પાથવું.

‘આજે શિષ્યોની સલા છે.’

‘હ, મને ખબર છે.’

‘તો પછી તમે અહીં કેમ બેઠા છો? શિષ્યસમૂહ અને ભગવાન તથાગત પધારી ચૂક્યા છે.’

‘હું આ ફાટેલી ચાદર સાંધતો હતો ત્યાં મને ખબર મળી.’

‘તો ચાલો, ભગવાને મને તમને તેડવા માટે જ અહીં મોકલ્યો છે.’

‘હું આ ચાદર સાંધીને આવું છું.’

‘ના, તમે હુમણા જ ચાલો. બધાં જોઈ ચાલ છે. તમે આવો એટલે બધાખ્યાન શરૂ થાય.’

‘હાથ ધરેલું કામ પૂરું કરીને જ ખીજું કામ હાથ પર લેવું જોઈએ.’

‘ભગવાનની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન?’

‘મોગલ્લાન! ભગવાન તથાગતનો જ મે ઉપર કહ્યો તે આદેશ છે હું એમના આદેશનું પાલન કરું છું—ઉલ્લંઘન નથી કરતો’

‘ચાહર તો પછી સાધી શકાયે અત્યારે સોનો નમય શા માટે બગાડવો?’ એટલું કહેતા તો મોગલ્લાન આવેશમાં આવી ગયા એમણે સમતોલતા ગુમાવી કહ્યું ‘સારિપુત્ર, હુમણા જ ચાલે’

‘હું ચાહર સાધીને આવીશ’

‘સારિપુત્ર! હું યોગી છું મારી યોગ વિદ્યાથી હું આ આખા વિહારને અહીંથી ઉઠાવી લઈ જઈશ’

સારિપુત્ર સમજી ગયા કે મોગલ્લાનને અભિમાન થયું છે એમણે મનમાં પ્રાર્થના કરી ‘ભગવાન તથાગત! મોગલ્લાનના અભિમાનને નાશ થાઓ’ પછી મોગલ્લાનને જવાબ આપ્યો ‘આપને યોગ્ય લાગે તેમ કરો હું તો ચાહર પૂરી સાધી લીધા વિના અહીંથી જીતીશ નહીં

મોગલ્લાને પદ્માસન વાળું અભિમાનથી રાતી થયેલી આખ કમળ જેમ બગાઈ યોગમત્રોના ઉચ્ચારો સાથે વિધિ શરૂ થયો એની અસર ધીરેધીરે વાતાવરણમાં પ્રસરવા લાગી પછી તો વિહાર ધ્રુજવા લાગ્યો અને પ્રલય થતો હોય એવું વાતાવરણ સર્જાઈ ગયું સર્વનાશ નજીક લાગતો હતો છતાં સારિપુત્ર તો સ્થિરપણે નિશ્ચળતાથી બેઠા હતા અને ચાહરને પણ કરી અસર થઈ ન હતી

મોગલ્લાન પે તાનો હેતુ સિદ્ધ કરવા

એક બહેર સરથાના બે કાર્યકરો આશ્રમમાં ગાંધીજી પાસે કંઈ સલાહ લેવા આવ્યા ત્યારે ગાંધીજીએ તેમને પૂછ્યું “તમે બંને સરથાને ખર્ચે જ અહીં આવ્યા છો નહિ?”

‘હા હા’

તો પછી તમારામાંથી એક જ બે આવ્યો હોત તો વાધો ન હતો મારી સલાહ સાંભળવાની બે જગુની જરા પણ જરૂર નથી બહેર સરથાનો પૈસો બે આમ બગાડ્યો તો કેવી રીતે કાર્ય કરી શક્યો?”

બંને મૂળા થઈ ગયા

વધુ ને વધુ રક્તિશાળી મત્રો ભર્યે જતા હતા પણ સારિપુત્રની નિશ્ચળતામાં જરાય ફરક પડ્યો નહીં મોગલ્લાન હાર્યા તેમનું અભિમાન ગળી ગયું અને પ્રત્યાક્તાપ થયો તેમજ આખ ઉઘાડી અને સારિપુત્રના ચરણે ઢળી પડ્યા પ્રત્યાક્તાપના નિર્મળ વારિ આખ વાટે વહીને હૃદયની સાચી ભાવના વ્યક્ત કરતા હતા

‘મર જેવાને નમન ન હોય, મોગલ્લાન!

ભગવાન તથાગતના ચરણે જ આપણા સૌના શિર નમવા ભેદ્ય છે’ એટલું કહી હળવેથી સારિપુત્રે મોગલ્લાનને બેઠા કર્યા ત્યારે તેમના નયનમાંથી અશ્રુરૂપે ઠરુણા વહેતી હતી ‘હું ચાહર સાધીને આવું છું, તમે ભગવ ન તથા ગત પાસે જાવો’ કહી મોગલ્લાનને વિદાય કર્યા આવતાવેત મોગલ્લાન તથાગતના ચરણે ઢળી પડ્યા ‘ભગવાન ક્ષમા કરો! મારાથી અભિમાન થઈ ગયું’ ભગવાન સમજી ગયા તેમણે મોગલ્લાનને વાસે હાથ ફેરવી બેઠા કર્યા

મોગલ્લાન પોતાના સ્થાને બેસવા જતા હતા ત્યાં જ પાસે સારિપુત્રને ધ્યાનસ્થ બેઠેલા જોયા અરે, એટલીવારમાં અહીં કયાથી? તેમની પાસે જઈને તેમને વદન કરતા કહ્યું ‘ભાઈ, આજે હું સમજ્યો કે જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાની અમોઘ શક્તિ આગળ ચમત્કાર સાવ તુરંત છે’

અને એકચિત તથાગતનો ઉપદેશ સાંભળવા બેસી ગયા

બધા મોગલ્લાને યોગમત્રનો પ્રયોગ કર્યો હતો ત્યાં જેતવન નજીક હજી એક સ્તુપ છે

—શશીકુમાર પટેલ

શ્રદ્ધા-કણ

વિયોગી હરિ

હિન્દુ-મુસ્લિમ ભાઈ એા ધર્મની રક્ષા કરવા નીકળ્યા હતા—હિ સા-પ્રતિહિંસાના સહારે એ લોકો ધર્મ-પંથે ચાલતા હતા !

અને એ રીતે તેઓ માનવમાંથી દેવ બનવા નીકળ્યા હતા. પણ અંત એ હિંસક પશુ બની ગયા.

બનેએ એકબીજાનું રક્તપાન કર્યું અને નારીત્વનું ઘુણરૂપ અપમાન પણ કર્યું, બનેનાં ધર્મામા આગ સળગી ઊઠી. આ માનવપશુએ સળગાવેલી હોળીને યુગાવી નાખવા મહાત્મા-જીએ વિચાર્યું.

સેકડો ઘડા પાછી એમણે રેડયુ પણ આગ ઠંડા પડી નહીં, ઊલટી તેજ થતી ગઈ.

રેક્ષા બનેએ એકબીજાના હૃદય થીરી નાખ્યાં હતાં, બને રક્તતરંગોળ થયા હતા.

પશુ બનેલા એ માનવો કેઈ રીતે નહીં સમજ્યા ત્યારે એ પરમકૃપાળુ મહાત્માજીએ બને ભાઈઓનાં ચીરાયેલા હૃદયોને પોતાના રક્તાથી સાંધી દીધાં.

હિંસા પ્રતિહિંસાએ હાથ ભેટ્યા.

બને ભાઈઓ હવે પશુ નહીં, માનવ બન્યા હતા.

આરેતરફ આગ સળગી ઊઠી હતી એ દાવાનળની વચ્ચે મહાત્માજી નિશ્ચલ-નિષ્કંપ ઊભા હતા.

એ બચકર દાવાનળમાં પથ સર્વોદયની પ્રેરણાનો હિમ સ્પર્શ વીતરાગ મહાત્માજી અનુભવી ગયા હતા.

આશાના રજત પાત્રમાં દાવાનળને ઠાલવી ઠાલવીને એ પીતા હતા.

અને એ અનલપાનનો છેલ્લો ધૂંટ ?—એ તો મહાત્માજી જ ભણે !

પોતાનું બલિદાન આપ્યું અને અમસ્ત

પ્રણાંડમા બ્યાપી ગયા. ભણે યુદ્ધમાંથી મહા-સાગર બની ગયા.

બિચારું મૃત્યુ! એને તો માત્ર મહાત્મા-જીની છાયા જ હાથ લાગી !

ઉત્સર્ગના મહિમાને મહાત્માજીએ કિંગ-દિગંતમાં કેટલો ફેલાવી દીધો, કેટલો ભરાટ બનાવી દીધો !

મહાત્માજીના ચાલ્યા ગયા પછી એમના એક-એ શિષ્યોએ તો અહીં સુધી કહ્યું : 'બાપુ તો ચાલ્યા ગયા, હવે કેને પૂછીએ ? થોડી પળો માટે પાછા ફરે અને પોતાના દેહ-પિંડના અંતિમ સરકાર કેવી રીતે કરવા તે બતાવી બચ તો કેવું સાડુ !'

મહાત્માજીના શિષ્યોની એ ઉત્કટ ભક્તિ-ભાવના હતી કે પરાશ્રયની પરાકાષ્ઠા ?

બરેખર, એ યુગ શુરુએ આ પ્રકારનો ધર્મ-આદેશ ક્યારેય આપ્યો નહોતો.

એ તો આખો ઉષાડવા આવ્યા હતા, બંધ કરવા નહોતા આવ્યા.

દરેક સ્થળે, દરેક કાળે રાજ્યશાસનનો પોતાનો માર્ગ નિરાળો જ રહ્યો છે.

ગાંધીજીની યજ્ઞયાત્રાનું આયોજન એણે પોતાના જ હંગામી, પોતાની રીતે જ કર્યું.

ભારેભારે શસ્ત્રાસ્ત્ર મલિનજત રથ અને
આતકકારી પૌથીસ દળ!

શાસન મારે તો એ જ સહજ હતું
શાસનના હાથો તરફથી અહિં સારને એવી
જ શ્રદ્ધાજલિ આપી શકાની હતી!

એ જ રીતે એ શાસન ગાંધી સિદ્ધાંતોનું
પ્રતિપાદન અને અચાર પલ્લુ પોતાના ઢંગ
થી જ કરશે

જય રહે છે કે, રાજ્ય-શાસન દ્વારા કર
વામાં આવેલા શ્રદ્ધાદાન પર મોહિત થઈને
પ્રભ કયાક પોતાની નિજ નિષ્ઠા ન જોઈ
મેં, અને કયાક નિષ્ક્રિય ન બની જાય!

વાત વરણમાં મુનકાર બ્યાપેલો એઈને
સવારે ઊઠતા જ નાનકડા ભૂલકાએ પૂછ્યું
'શુ આપણું બાપુજી ફરી નેઆપણી
ચા'યા ગયા?'

ધરના રહતા વિવાપ કરતા માણસો કરશે
જ જવાબ આપી શક્યા નહીં

'પોતાના સેવામાં આવ્યા ગયા' પેતાના
એ મનોઉત્તરથી પણ એને પૂરો સતોષ થયો
નહીં એ અમોઘ વિસ્મૃત શિશુને કાંઈએ
કેમ ન કહ્યું કે, 'ભાઈ, તારા બાપુજી તો તારા
ફૂલ જેવા હાર્યમા કાલે જ સમાઈ ગયા!
ડાહ્યાઓની અતુર દુનિયાથી બાળકોના
બાપુનું મન ક્યારેનું થ જોડી જાયું હતું

નાના નાના બાળકોને વિશ્વાસ હતો કે
પોતાના બાપુજી બહુ દૂર નહીં ગયા હોય
થોડા સમયના જ પાછા પોતાની પામે આવી
પહોંચશે

સશય બાળકોની નજીક આવતાક પેજને!
બાળકોના સરળ વિશ્વાસ જેવું અણમોલ
ત્ન હાહાઓની ભારે સમજ
કયા જોઈ બેઠી!

નહીં તો ડાહ્યાઓ પણ
માપુજીની અનરતામાં બાળકો
જેવો જ વિશ્વાસ રાખતા હોતા!
અને પ્રેમ પ્રાપ્તિને આવી

અપાક
ધરા વાદળ અપાટી છાયા છે,
પક્ષી મળે ગયા છે સતાર્થ,
મોરલાના મધુર દહોમથી,
દૂર ગહેડી રહી છે નનરાર્થ
અનિય

ખરાબ રીતે હાથથી શુભાવી ન બેસતે

મહાત્માજીના ચરણ ચિહ્નોના ગુણગાન
જ આજ મુખીમાં વચ્ચે થયા છે અને
એનાથી વિશેષ એની બહેરાત થઈ છે

પણ જીવનપથે એ પદચિહ્નોનું અનુ
સરણ કેટલા યાત્રાળુઓએ કર્યું?

એટલે કે, આપણની પૂરી તૈયારી કેટલા
યાત્રીઓ કરી ચૂક્યા?

તમે માત્ર એમનું કોરુ નામ જ ન જપો,
અને વારવાર મહાત્માજીના ચરણોમાં પડન
પણ ન કરો

પાત્ર તો પહેલેથી જ છલોછલ બરેલું છે,
હવે એમાં વિશેષ કંઈ ન બરો, જયકાર પણ
નહીં નમસ્કાર પણ નહીં

તમે સત્યને શરણે જાઓ—અહિં સારને
શરણે જાઓ, એ જ મહાત્માજીના નામનો
જયકાર બનશે, અને એ જ બનશે એમના
પાદપદ્મોનું અભિવંદન

મહાત્માજીના વચનોને શાસ્ત્રનું અભિનવ
રૂપ ન આપવામાં આવે તો મારું!

આમ પણ, શાસ્ત્રો કયા ઓછા છે?
એની મૂલ્ય હવે વધારે લામી ન ક થો.
સત્યચોષક મહાત્માજી શખ્તોના વધે
પડતા ઉહાપોહમાં નહોતા પડ્યા

તત્ત્વચિંતકોએ શાસ્ત્રને શસ્ત્ર માની લીધું
હતું, અને એ શસ્ત્રદ્વારા એમણે સત્યની રક્ષા
કરી હતી!

સત્યની રક્ષા તર્ક કરે, યા નિરપેક્ષ સાથે
ક્ષેત્રે પ્રકાશ બતાવે એ પણ અદ્ભુત કહેવાય!

અત મુખી મહાત્માજી સત્યની ઊંડી શોધ
કરતા રહ્યા, પ્રયોગની માગ
જ મૂઠી નાખી હવે ભકતો
એ અત્ન સ્રોતને ભક્તિભાવ
નામાં બાધી લેવા માગે છે
સત્ય સામે પૂર્ણવિરામ ન મૂકે
વાની સદ્મુદ્ધિ તેમને મળે!

મિથિલા નગરીમાં નમિ નામનો ક્ષત્રિય રાજા રાજ્ય કરતો હતો. જનવાકાળ તે એક વાર તેને સખત દાહુજ્વર થયો. રાજા તો વ્યાકૂળ થઈ ગયો — જરાય વેદના ન્તેનાથી સહેવાય નહીં. થોડાઘણો દાહુ રાખે તો રાજાને કંઈક શાંતિ થાય તે માટે તેની રાણી અંકન ઘસવા બેઠી.

જેઝા પ્રકારના પથ્થરના કીમતી ચોરમિયા પર રાણી સુખડ ઘસવા લાગી. રાણી એટલે એને અલકારોની તં શી ખેટ હોય? તેના બંને હાથમાં અત્યુત્તમ કારીગીરીવાળાં સંખ્યા-બંધ કીમતી કંકણો પહેરેલાં હતાં. રાણી પથ્થર પર સુખડ ઘસે તેમ તેમ તેના હાથ-માંનાં કંકણો ખખડે અને તેના અવાજથી દાહુજ્વરથી પિઠાતા રાજાને ખૂબ અસુખ થાય. રાજાએ રાણીને કહ્યું કે, ‘આ ખડખડાટ બંધ કર. મને ત્રાસ લેપએ છે.’

એટલે રાણીએ બંને હાથમાં માત્ર એકેક કંકણ રાખી બાકીનાં કંકણ ઉતારી નાખ્યાં અને પછી સુખડ ઘસવા લાગી.

રાજાએ પથારીમાં પડ્યા પડ્યા પૂછ્યું કે ખડખડાટ શાથી બંધ થયો?

‘મારા હાથમાં ઘણાં કંકણો હતાં એટલે સુખડ ઘસતાં તે એકબીજા સાથે અથડાતાં હતાં અને તેથી ખડખડાટ થતો હતો તેથી મેં એકેક કંકણ રાખી બાકીનાં ઉતારી મૂક્યાં એટલે હવે ખડખડાટ થતો નથી.’ રાણીએ જવાબ આપ્યો.

રાણીનો જવાબ સાંભળી રાજા વિચારમાં પડી ગયો. ત્યાં બહુ હોય છે—ત્યાં ખડખડાટ કલેશ થવાનો જ. ત્યારે માત્ર એક જ કંકણ રહ્યું તો ખડખડાટ મટી ગયો. આમ માયા

પણ આજી હોય ત્યાં કલેશ થવાનો જ. માટે તેમાંથી છૂટવા માટે માણસે એકાકી થવું જોઈએ.

અને એણે દાહુજ્વર મટે કે તરત રાજા-પાટની ઉપાધિમાંથી મૂકત થઈને સાધુજીવન ગાળવાનો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો.

જનવાકાળ તે રાજાને બીજો દિવસે દાહુ-જ્વર મટી ગયો. એટલે રાજાએ ‘રાજપાટ છોડીને સાધુજીવન સ્વીકારવાની ઇચ્છા જાહેર કરી. રાજ્યમાં ભારે કેલકાહલ મચી ગયો. રાજાને તેના સંકલ્પમાંથી ડગાવવા રાજા-શુરુએ રાજાને સમજાવતાં બિંધ આપવા માંડ્યો: ‘હિ રાજા! તું તો ક્ષત્રિય છે, અને ક્ષત્રિયનો ધર્મ છે કે તે રાજ્યકારનાર સંભાળે, પ્રજાનું પાલન કરે. તારે તો કલકા ખાંધી નગરનું રક્ષણ કરવું જોઈએ, અંતઃપુર સાચવવું જોઈએ, ખજાનો સમૃદ્ધ કરવો જોઈએ, સેનાને બળવાન બનાવીને દુરમનોને છતવા જોઈએ. તેને બદલે એ બધું છોડી સાધુ થવું એ તો કાયરતા કહેવાય!’

‘રાજા પુરોહિત!’—રાજાએ જવાબ આપતાં કહ્યું, ‘હું ક્ષત્રિ-ધર્મ પાળવા માટે જ સાધુ થાઉં છું. શ્રદ્ધા એ મારી રાજધાની છે, તેનું રક્ષણ કરવા તપ, સદાચાર ને ક્ષમા એ મારા કલ્પ છે, પરાક્રમ એ મારું ધનુષ છે ને વિવેક પશુછ છે, ને ધૈર્ય એ બાણ છે. આ બધાં સાધનોથી હું સત્ય, અલોભ વગેરે યોદ્ધાઓને સાથે રાખી કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ ત્રિગેરે દુરમનોને હણી નાખવા તૈયારી કરું છું.’

પુરોહિત શું જવાબ આપે? અતે રાજા રાજપાટ ત્યાગી સાધુ થયો, અને સાચા ક્ષાત્રધર્મનું પાલન કરવા લાગ્યો.

*

* બગીચામાંથી ફૂલો વીણી ગાળી ઈશ્વરને ચડાવ્યાં તે પૂજા થઈ. પણ ફળો નિર્માણ કરવાને માટે, ઉત્પાદવાને માટે જે મહેનત કરી છે તે પણ પૂજા જ છે.

* યજ્ઞનાં સાધ્યરૂપ થનારાં કર્મો તે બધાં પણ યજ્ઞ જ છે. — વિનોબાજી

શાહજહાને કેદમાં નાખીને, બાઈઓ અને તેમના કુટુંબોનો દૂર રીતે ઘાત કરીને ઔરંગઝેબ દિલ્હીની ગાદી સોંપાવતો હતો તેથી તો તેની નીક હરામ થઈ ગઈ હતી પણપણ એ રાજ્યની વ્યક્તિઓ વિશે ભય સેવતો રાને પથારીમાંથી એકદમ ઝબકીને નાગી જતો સભાન થતા તેને એક થતો આવી રીતે એક રાતે એકાએક તેને ભયસૂચક સ્વપ્ન આવતા ઝબકીને નાગી ઊઠ્યો, “બાપુ જેલમાં છે?” બેભાનાવસ્થા બોલી

“હા,” સભાનાવસ્થાએ આગમન કર્યું

“તો તો ” છપ બે અવસ્થાઓ વચ્ચે ઝેલા ખાતો હતો

‘શું?’ સભાનાવસ્થાની અમર વધવા લાગી

“તો તેમને જલદી ઠેકાણે પાડી ”

“અરે શાહ તારી ફરતાની હક થઈ હવે તો બિચારાને નિરાતે બેસવા દે મદદ પડયે પડયે તેણે દિલ તારી ફરતાઓ સાંભળી ભાગી ગયું છે એવા એ મહેલાને મારીશ? રહેવા દે, શાહ, રહેવા દે ” સાચો આત્મા કંકળી ઊઠ્યો

‘પણ અરે, તું કેમ ભૂલે છે, એ પણ એના વખતમાં જખરો ખટપટી હતો શી ખારી કે જેલમાં રહ્યો રહ્યો તે છૂંવા માટે કંઈ નહિ કરતો હોય? જરૂર તે કંઈ ને કંઈ કરતો હશે, શરતાનની છાયા પથરાઈ

“ના રે ના શાહ, હવે તેમણે કશું જ નથી બિચારો સાવ ચિતામાં ન ખાઈ ગયો છે બેલાવાની શખ્ત નથી ત્યાં એ બાપડો એવી ખખપટો શું કરે?” એકાત બોઈ આત્મા સાચી વાત કરી દેતો હતો

‘તું ભલે ના કહે પણ મને તો ચકા છે,’ શયતાન પણ અસર જમાવતો હતો, ‘એ તો જિજ્ઞાસુ એટલું લાગે કે શક્તિ ન હોય પણ ખબર ન પડે ”

—ને આખરે શયતાનનો વિજય થયો

“છે કોઈ હાજર?”

“હા, જહાપનાહ,” દાર આગળ આવ્યો ચોગતો એક હજીરિયો આવ્યો

“હકીમને મેલાવી લાવ ”

“હા, હજીર” કુનીચ બનાવી તે ચાલ્યો

થોડીવારે હકીમ આવ્યો બાદશાહી કુટુંબનો એ જૂના (જહાગીર ને શાહજહાના વખતનો) નમકહવાવ નોકર હતો શાહ જહાને એની સાથે ગાદ મિનતા હતી એની વફાદારીની માફી તની બૃહ, નિખાવમ મુખ મુઠા અને લાખી વધેલી દાદી પૂરતા હતા ‘શો હુકમ છે? જહાપનાહ?’ તે નમ્રતાથી બોલ્યો

‘ઝેરનો એક કટોરો ભરી કાવ મુખીમાં જેલમાં પડેલા શાહજહાને આપી આવજો’ કહેવાતું કહેવાઈ ગયું, ‘બિચારો દુખી થતો હશે એ પણ આ જહગીથી છૂરી જહાનમમાં મુખી થાય ’ શયતાને પામ્યું બદલું ઔરંગઝેબને ધોલ મારવાતું હકીમને મન થઈ ગયું, “અરે શાહ, તે શું ધારું છે? તારા હાથે તારા જ કુટુંબનો નાશ? હક થઈ ગઈ, આવમગીર ”

“બસ, બધ કર ” ઔરંગઝેબ એકદમ નાક પાડી ઊઠ્યો, “મારે લાખુ નથી સાલ જીવુ કાલ મુખીમાં ઝંહેરનો કોરો શાહ જહાના પેન્માં ન ગયો તો તારા હુકમદેહકા થઈ જશે ’ કુલદિને મીનજીરી લાખ સહિનાની વફાદારીની કયા કદર હતી ?

હકીમ હવે કેઈન બોલ્યો મનમાં મુઝતો રબ લઈ ઘેર આવ્યો ‘કેટલાય લુદમ કરવાતું હજી બાકી રાખ્યું હશે ?’ હકીમને ઔરંગઝેબ પર તિરસ્કાર આવ્યો

આજે તેને જીવ હરામ થઈ ગઈ, ‘એ શાહજહાના મમયના દિવસો,’ પથારીમાં

ખેસતાં ભૂતકાળનાં સીકાં સ્મરણે તેના મનઃ-
ચક્ષુ પાસેથી પસાર થવા લાગ્યાં. “સુખી રાજા,
સુખી પ્રજા, કોઈ જ શત્રુ નહિ, સહુમાં મૈત્રી,
દરેક માનવ અન્ય માનવને ભેટ ને સાર્વત્રિક
સ્વર્ગીય પ્રેમની પરિભાષા રચાય. ન્યાયી
જહાંગીર અને મોહ શાહજહાં. પ્રબલિત
પાછળ બનેના તડપતા પ્રાણ.....

....કિન્તુ કૃળધાતક ઔરંગઝેબ આબે
ને.....જવાહે એ બધું.” મગજ પથ્થુ એને
યાદ કરવામાં નફરત કરવા લાગ્યું.

“શાહજહાંને—એની સાથે મિત્રની જેમ
સારી જિંદગી વિતાવી એને—આ કટોરો?”
હુકીમે વિષ ભરેલા કટોરાને લાત મારવા પગ
લંબાવ્યો પણ કટોરા પર વ્યર્થ ક્રોધ ઠાલવ-
વાથી શું? એ વિચારે તે સહોભ સમસમી રહ્યો.

“ખેયારા ભલા શાહજહાંને મરેલાને

મારવો? ના ના, એવું મારાથી કદિ ન બને.”

“હા,” હુકીમને એકાએક કંઈક વિચાર.
સ્ફૂર્ણે, “ભલે મારો બન જાય હું મિત્રને કટોરો
આપવા નહિ જાઉં....અરે હું નહિ જાઉં તો
ઔરંગઝેબ મને મારી નાખવાનો, તો આ
કટોરો હું મુખે માંડી દઉં તો?” તેના
આત્માનો સાચો પુકાર બિડચો ને તેણે વિવ-
પાન કરવાનો મનમુગ્ધો કરી લીધો.

સળગતી મશાલ વધુ તેજશ્વર કરી તેણે
ગાઢનિદ્રામાં પડેલા કુટુંબ પર પ્યારભરી છેદ્દી
દ્રષ્ટિ કરી લીધી ને મુખે કટોરો માંડ્યો,
“પ્યારા શાહજહાં, મારા છેદલા સલામ.....
યા પરવરદિગાર.....”

“અલ્લવિદા.... અલ્લવિદા.... અલ્લવિદા....”
અવકાશના શુંબન સાથે હુકીમનો આત્મા
જત્રત ભણી સિધાવ્યો.....!!

હિરેશિમાની ચિતાએ

“એ દિવસે મા એક સભામાં ગઈ હતી. અને નાની બહેન નાના પાસે હિરેશિમા.
સહુસા એક ભારે ધડાકાથી હું ઘેંચી બેઠી. વિસ્ફોટ સાથે મારું ય વાતાવરણ વાદળોથી
ઉભરાઈ બેઠું.”

“.....સાંજે અમે જોયું—એક નાની સોકરી લથડિયાં ખાતી આવી રહી છે.
હોડીને અમે એને ગોઠમાં લઈ લીધી. હિરેશિમાથી મારી નાની બહેન પાછી ફરી હતી.
પથ્થુ એની હાલત જોઈને કાળજી કપાઈ ગયું—એનો આખો ચહેરો ફોલસા જેવો
કળો જાની ગયો હતો અને મોંમાંથી લોહી વહી રહ્યું હતું.”

“.....એક સપ્તાહ પછી નહિ વીત્યું હોય ત્યાં તો દારૂ અને બેંકનના વાળ
ખરવા લાગ્યા અને એમની ભૂખ મરી ગઈ. અમારી આસપાસના હામરો લોકોની
આવી જ હાલત થવા લાગી અને ક્રીડા-મકોડા પેઠે લોકો ટપોટપ મરવા લાગ્યા.
દારૂ પણ આંત્રી નીકળી. અમે લોકો એને સ્મશાને લઈ ગયા, તો નાની બહેન કહેવા
લાગી—‘પિતાજી, દારૂ ધરડો હતો એટલે મરે ગઈ. હું તો હજી બાળક છું. મારાથી
કેમ મરારી?’—આ સાંભળીને અમારા સહુનાં કાળજે કરવતના કાપ મેલાયા. એ
અમોઘને કયાં જ્યાલ હતો કે એ શું જોતી રહી છે! એ તો હસતાં-હસતાં આ
કહી રહી હતી અને અમે લોકો ધૂમકે-ધૂમકે રહી રહ્યા હતા.

“.....અને આઠમી સપ્ટેમ્બરે આઠ વર્ષનું એ માસુમ શુભાળ મુકાઈ ગયું.
એની ચિતા જાલી રહી હતી અને અમે લોકો માને પકડીને બિલાં હતાં. હીમકા
ભરતી એ કહી રહી હતી: ‘મારી બેરંગો સાથે મને પણ જાવા ઘો.....!’” -નાથાસાલ દત્તાત્રી

*પ્રો. ઓસાદા ત્રુપ “ચિદ્દેન યોદ્ધા ધી એટમબોમ”માંથી.

સત્તા અને જનતા

એક વખત મહાત્મા કન્દુશ્યસે પોતાના એક ચતુર મુળતણ શિષ્યને પૂછ્યું
'રાજ્યના અધિકારીઓ અને જનતાનો પરસ્પરનો મળધ કયા પ્રકારનો છે એ તું કહી શકશે કે?'

સુરુ શિષ્યે વિનમ્ર-વાણીમાં જવાબ આપ્યો
'ગુરુદેવ, માછલી પાણી બહાર આવી જાય, તો એ જીવતી નથી રહી શકતી—તર ફડીને અતે મૃત્યુ પામે છે મતલબ કે માછલી પાણી વગર નથી રહી શકતી પરંતુ માછલી ન રહે તો પણ પાણી તો રહી જ શકે છે—અર્થાત્ માછલીને પાણીની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે, પાણીને માછલીની નહિ રાજ્યના સત્તાધીશો—નેતાઓ અને જનતા વચ્ચેનો મળધ આ પ્રકારનો છે—સત્તા અને જનતા અનુક્રમે માછલી અને પાણી સમાન છે

શિષ્યનો ઉચિત ઉત્તર માલળી પ્રસન્ન બનેલા ગુરુદેવ બોલ્યા

'તું આ મળધને સાચી રીતે મગજથી છે ધન્યવાદ.'

*
મજિયારી મિલન!

જે ભાઈઓ હતા—વૉગ અને મુંગ બન્નેની મિથિત મધ્યમ—જે પાસા માડ પૂરા થાય બન્નેને જૂની જોટ ઘણુ મગ્યા પણ બન્ને માથી એકે ભાઈ પોતાની અગત જૂની જોડી વસાવી ન શક્યા અતે ઉભયે મજિયારી જોડી વસાવવાનું નક્કી કર્યું અને બન્નેએ અર્ધા

અર્ધા પમા કાઢી એક મધ્યમ કક્ષાની જૂની જોડી ખરીદી

જૂની જોડી એક હતી, પહેરનાર જે અતે તોડ કાઢ્યો અને એવું નખી કર્યું કે વૉગ ગમે તેમ તોય મોઝા ભાઈ હતો એટલે એ દિવસે જોડા પહેરે અને નાનો ભાઈ મુંગ રાત્રે!

હવે થયું એવું કે કામકાજની મનઠ ધમાવમાં વૉગ દિવસ આપો જોડા પહેરી રાખતો, નાથ જાનની મહેફિલોમાં અને મિત્રોને ત્યા જતો પરિણામે વૉગની માથે જોડા પણ આપો દિવસ રોકાયેલા રહેતા, અને મુંગને વારો છેક રાત્રે આવતો એ શું કરે? પણ મજિયારી મિલકત હતી, કઈ મબલક થોડી જ હતી! આ પેમા આપ્યા હતા—ખરાબ અર્ધા! અને એ પેમા એન વસૂલ કરવા હતા પૂરૂર પરિણામે એ રાત આખી જોડા પહેરી બાગમાં ટહેવતો રહેતો

દિન રાતની આ જોવડી ખેચતાણમાં બિચારા જૂનું ટકે કયા મુધી? જવડી જ તુટી ગયા પરિણામે થોડા દિવસ પછી વૉગે જોડા ખરીદવ માટે મુંગ પાને ફરી અર્ધી રકમની માણી કરી રડવા જેવા અવાજે મુંગે કહ્યું,

ભાઈ, ભાગમાં જોડા ખરીદવાથી તો હું ગળે આવી ગયો છું! વળી રાત આખી જાગી-ભાગીને મારી તબિયત પણ મારે માફ કરે, ભાઈ! પેમા હશે તો પૂરૂપૂરા પેમા આપીને જ ખરીદીશ! બાકી આ મજિયારી મિલકતથી તો ભાઈ, તોળા પોકારી ગયો છું! (બિચારો મુંગ!)

*
નીતિ એ ધર્મ છે એમ કહેવામાં બાધ નથી

- જે માટું અને સાનું હોય તે આપણી પોતાની ઇચ્છાથી જ કરવું તેમાં ખાનદાની રહેલી છે માણસનાં ખાનદાનીની ખરી નિશાની જ એ છે કે તે પવનથી આમતેમ અથડાતા વાદળાની માફક ધક્કા ખાસને બદલે અચળ રહી પોતાને વાજબી લાગે તે કામ કરે છે અને કરી શકે છે

- માધીછ

મેવાડની મરુબૂમિ પર વૈશાખ મહિનાના
જિના જિના વાયરા વીંઝાય છે. આલમમાંથી બહુ
આગ વરસે છે. એ વખતે એક ઘોડેસ્વાર એક
ખેતરને શેઠે આવી પહોંચ્યો. વીંચેક વરસની
લેશનવંતી જુવરી ખભે લાકડીમાં પાણીની
બંબડી લટકાવી પોતાનાં ઢોર ચરાવી રહી હતી.
નજીક આવીને અસવારે પોતાના હાથની
હથેળી હોઠે માંડતાં કહ્યું, 'બાઈ, પાણી પાઈશ?'
જુવરીએ ખંભે ભરાયેલી બંબડી આગળ
કરતા કહ્યું: 'જ્યો, ખેજો વાજો!'

અસવારે તો ખેજો વાળીને એકે શ્વાસે
પાણી પીવા માંડ્યું. પાણી પીતાં પીતાં કુંભા
રાણાની નજર લીલમબળાઈતું નીતરતું રૂપ
નીરખી રહી. રાતી ચંદ્રીમાં ગોરું મોં ખીલી
રહ્યું છે. અમીભરી આંખો ઝોની રૂકપને
સવાયા કરી શણગારી ગઈ છે. રૂપના કૂસને
ચંદવા રાણાતું હૃદય લલચાયું:

'બાઈ, તારી ઝોળખ?'
'જયમલ રાઠોડની દીકરી, લીલમ.' બાઈએ
ટૂંકો ઉત્તર વાળ્યો.

લીલમનાં નમણાં રૂપનાં આંજણુ આંજીને
કુંભો રાણો ચાલી નીકળ્યો.

ખીલ દિવસે રાણાએ જયમલ રાઠોડને
પોતાની પુત્રી લીલમ કુંભા રાણા વેરે વસાવ-
વાતું કહેણુ મોકલ્યું.

રાઠોડ તો મૂઝવણમાં મુકાઈ ગયો: માંજુ
પાછું કેલવું કે શુ કરવું? પણ ના પાડી
શકાય એવી રાઠોડની સ્થિતિ નહોતી, કે
જીવતા સાવજના મોમાં હાથ ઘાલવાની હિંમત
નહોતી, ગમે તે કહો પણ જયમલ રાઠોડે
મૂંઝે મોંએ માંજુ કબૂલી લીધું.

કુંભા રાણાતું વેલડું જયમલ રાઠોડને
આંજણુ આવી છૂટ્યું. પિતાએ પુત્રીને સાગડી
કરી. બીની આંખે દેહાય આપતાં પિતાએ

શિખ આપી:

'મેટા, લીલમ! આજથી કુંભો રાણો તારો
પતિ છે. તારો હાથ હું એને દઈ ચૂક્યો છું.
હવે મેટા, તું ખુશીથી તારે ઘેર સિધાવ....'

પિતાની આજ્ઞા માથે ચઢાવીને પુત્રી
પૂજના જોરડામાં જઈ ઠાકોરજીને પાય પડી,
સિંહાસન સહિત ઠાકોરજીને પોતાના સાથમાં
લઈ લીધા.

'મેટા, લીલમ! ત્યાં લેજી આણું કેમ
પોમારો?'

'(પિતાજી, ઠાકોરજી તો મારાથી ધડીયે
અજમા કેમ વસી શકે?'

'પણ, તું તો યાં રાજરાણી થઈને જઈ
રહી છે, એટલે એને.....!'

'તો શું થયું? રાજરાણી ભગવાનને ન
ભણ શકે?' ભોળી લીલમબળાઈએ કહ્યું.

લીલમબળાઈની મરજી જ છે તો બંહે ને
સાથે લઈ જાય! એમ ધારી પિતાએ કહ્યું:
'ઠીક, મેટા! તારી મરજી છે તો તને નહીં
કેલવું.'

લીલમ પિતાને મેટી પડી. આંખોથી
શ્રાવણિયો વરસાવતી લીલમ વેલડીએ બેડી.
ઘોડવેલ્યે બેસી લીલમ સાસરિયે જવા
જિપડી. જતી વેલડીને આંજુભરી આંખે જય-
મલ ઠાકોર નિરખી રહ્યો.

લીલમે સાસરે આવી, ઠાકોરજીની પધરા-
મણી કરાવી. ઉત્સવ જિજ્ઞસો. પણ કુંભાની
પટરાણી શત્રુમાતને આ બધું નરુચ્યું. એના
ઉરમાં ચોકચો સંતાપ દહકતો હોતો.

એક દિવસ મધરાતને ચમચે લીલમના
ચથનાગારમાંથી લજ્જનના મહીલા સૂર ગળાઈ
ગળાઈને આવતા હતા. કુંભા રાણા ઘેર નથી.
મહેલને ફરતો પહેરો છે. કેમની આવ-વત
નથી, ને આ લજ્જનમંડળી લલકારતી હોય

એવો અવાજ ક્યાથી? નાનો દિયર તરત લીવ મના સયનખડમાં દોડી ગયો જઈને એણે તો, નીલમ એકલી જ-ભગવાન પામે બેઠી બેગી ગુણગાન કરે છે, સાથે નૃરીજનો માઢ પૂરાવે છે વીવમ તો હરિચરણે ડાવવી, મસ્ત છે આસપાસ ડાણ છે, શુ બની રહ્યું છે તેની તેને ખબર જ નથી દિયરણુ આવીને ભાભીના ચરણોમાં નખી પડ્યો.

ભાભીએ દિયરને માથે હાથ ફેરવી પોતાને પડખે ભેમાયો દિયર ભાભીના દેદીપ્યમાન સુખમહમ પ્રતિ એટીએ નિહાળી રહ્યો ભાભી અને પણ એ મારગ ન બતાવો?

‘ભાઈ હરિને મારગ તો ખાડાની ધાર છે કાચા પોથાની શી મગફર?’

‘ભાભી, એ ધાર ઉપર હું આવવા તૈયાર છું મને એ મારગ બતાવો તમારો ઉપકાર ભવે ય નહી બૃહુ!’

પૂર્વ ભવના કોઈ સરકાર મળે દિયરનો આત્મા બાજ જાયો છે એણે લીવમમાંથી લાગ્યું ‘મીક, ત્યારે બાઈ’ એ હું એનો સાવ સાદો મીધો મરગ નીધુ—કાઈ દિવસ આ છમથી જુદું ન જોવડો આખથી પરકી એમ ન જોડો, ભવટી ઢાળે અને સચા મનથી પારખી મીને માત સમાન ગણ્યો તો હવે હાતવેત જ છે બઈ, અતે એક વાત એ પણ ક, કે દેશ અહી મારી ભેગા ભજનનો નાક પૂરાવ-આર ભજનો ગવાય ત્યા મુખી નિયમિત આવવાનું રાખએ ગમે તેવા કામ હોય તો ય પગ્તા મૂડીને’ એનું કહીને લીલમ બઈએ દિયરના મોમા હેન પ્રમાદ મૂક્યો

ભાભી જરૂર હું આવી મેક પાગીશ અને રોજ તમને દરને આવવાનું નહી જ બૂન’ દિયર જીવેને પોતાના સયનખડ નરક ના ગિયો

હવેથી દિયર ભાગી રાજ હરિભજન કરે માથુ મતોની ગમાગમમા બમે એ ભેળને બનુમતી બળેને ખાખ થઈ જતી

એક દિવસ મધરાતને મમરે નાનો કુવર લાનમલાલીના સતસજમાંથી પાછો વળતો હતો ત્યા વચ્ચે જ ભાનુમતીનો સયનખડ ઉઘાડો પડ્યો હતો કિન બાના ઉકળાટને લઈ ભનુમતી એરડો પુ થો રાખીને સૂઈ ગઈ હતી એ પવગ પર અસ્ત-અસ્ત પડી હતી એ ભેઈ નાના કુવરે એ ઉઘાડા અગ પર પોતાનો સાફો રફી દાફી દીધુ અને એ પોતાના ખડમાં આવ્યો ગયો

સવાર પડતા ભાનુમતી જાગી બેસુ તો પવગ ઉપર દિયરણુને સાફો દીડો, અને ભનુમતીને સજડ કારણ મગી ગયુ ભેતુતું ને વધે બતાવ્યું

એણે એ જ ઘડીએ કુભાને સદેશો પાડ્યો સાથે જ દિવસે પાદશાહ પાસેથી રજ મેગરી કુલો આવી પલાવ્યો

આમુઠા પડીને રાણી બાવ્યા ‘કાકેર મને અહીલ મગાવી આપો તો ઘોળોને પી બાડ મુસકે ધનકે રણી રડી પડ્યા

અરે રાણી! કહો તો ખરા, શુ થયું!’

કાકેર ધં કહેવામાં આવ નથી’ રાણીએ કહેવું ચડું કયું

તોય મારાથી છાનુ રાખો તો !

ના ન, મારા સમ છે પૂછો તો !’ વચ્ચે

જ રણીએ હાથ આડો ધરતા કહ્યું

ના જે હોય તે હુમણા જ, આ પ્રકીએ જ કહી નાખો! એણે તે શુ છે કે એથી ગાળીને બે ગવતું પડે!’

તોમાભગે આ પરાક્રમ તમારા માર્ગના છે હે શુ કહો છો રણી!’ કુભાને શેમ શેમ કોષ બ્યાપી ગયો

કુભાએ નાના કુવરને બોલાવવા ફરમાવ્યું ત્યા રાણીએ વચ્ચેથી જ અટકાવ્યા ‘કાકેર હવે એ વાતનું વતેગર કરવા હું નથી માગતી મ તો એ આ મહેલમાં નહી, ને કા તો હ નહી બેમાથો એક !’

રાણીજી, મારે એને મોઢ તો કરવો બેઠુંએ ને !’

‘તો, શું હું જોતી....?’ બકુટી ચડાવતાં
રાણીજી બોલ્યાં.

‘ના, ના! મારો આશય તમને જોતાં
કરાવવાનો નથી. પણ....?’

‘પણ, શું મારે આ ભવે થ જોવું જોઈ
જેવું નથી, મને -અકીલુ લોખીને પી જવા
દો એટલે પત્યું.’

રાણી પલંગ પર ઢળી પડી. કુંજો એ
ઘડીએ સી ચરિત્રને વંશ થઈ ગયો.

ખીજે દિવસે જહોલી સંવારે મકેત સુખખ
બાગમાં મારાજો. તેવાર હતા. પૂજા માટે
કુંવર ફૂલ લેવા આવે કે, ‘ઘડથી માથું જુડું
કરી’ જેવું મારાજો મંતાઈને વાટે જોતાં બેઠા
હતા. જેવો બગીચામાં સજવજાટ થયો, પદરવ
મંજાણયો કે. જહોલાદના હાથમાંની તલવારે
મસ્તકને લણી લીધું.

મસ્તકને થાળીમાં ધરી, ઉપર રેશમી
રૂમાર ઢાંકી કુંભાજી અને રાણી લાનુમતીની
તહેનાતમાં મૂકવામાં આવ્યું.

રાણીએ થાળી પરનો રૂમાર અજગો કર્યો.
ત્યાં જ એને ચક્કર આવ્યાં ને ઢળી પડી.
નાના કુંવરને બહોલે રાણીના મગા ભાઈવું
મસ્તક!

કુંભાને વિચારનો પાર ન રહ્યો. આ કમ
બન્યું એની પૃચ્છા કરે ત્યાં જ સામેથી નાનો
ભાઈ પોતાના વડીલબાપુને મળવા આવતો
દેખાયો.

‘ભાઈ, રામના જેને રખવાળા, એનો કોણ
વાળ વાંકો કરી શકે? આ બધો પ્રતાપ
મત્યનો છે. અને એ જતાવનાર લીલમનો....!’

કુંજો કોટ મૂકીને નાના ભાઈને લેટી
પકડી લીલમના ખડમાં જઈ કુંભાએ સ્થમા
માગી: ‘દેવી, હું તમને ન જોળખી શક્યો.
પણ આજ મારાં પડળ જુલો જયાં છે. સત્ય
નમજીયું છે.’

‘અરે, આ શું કરો છો? મારો કયો ગુનહો
કર્યો, કે આપ મારી સ્થમા માગી રહ્યા છો.

હું સ્થમા કરનારી કોણ? સ્થમા કરનારો તો
ઈશ્વર છે. એની સ્થમા માગો. હું તો તમારી
દાસી છું, ચરણરજ છું.’

‘ના ના! દેવી, એવું જોલીને મને હવે
ન ચરમાવરો.’ કહેતાં-કહેતાં કુંભાની આંખો
ભરાઈ આવી.

તે દિવસથી કુંભાના કોટને કાંગરે ધરમની
ધળ ફરકવા લાગી. અતિથિઓની ભીડ ભમવા
લાગી. સાધુ-સંતોને મેળો કરાવા લાગ્યો.
કુંભાએ છૂટા હાથે સદાવૃત્ત ખુલ્લું મૂક્યું.
એને આંગણે કોઈ અવ્યાગત પાછો ન ફરતો.
રાત્ર કણનો પહોર છે. કુંજો ગોખે બેઠો
હાતાણ કરે છે. ત્યાં જ ગદના ગોખ નીચે
કોઈ ચારણ આવી જોલો.

‘કેમ, ભા આવો!’ દેવીપુત્રને કુંભાએ
આવકાર આપ્યો.

‘હા, બાપ આ આવ્યા!’ કહેતાં ચારણે એક
જોડો નિસાસો મેલ્યો.

‘કેમ, ગદવી નિસાસો નાખ્યો!’

‘બાપ, કુંભા આજ તારે બારણે ચારણનો
રીકરો યાચવા આવ્યો છે, તો તું હર્થશ કે
કેમ એના વિચારે મનથી જોડો નિસાસો
મૂકાઈ જવાયો.’

‘ગદવા, એવી તે ઈર્ષ ચીજ છે, કે તમે
માગો ને હું ન આપું?’

‘પણ, રાણા, આ માગણ જુલો જતનો છે!’

‘હીક રાખો, ગદવા! માગી-માગીને શું
માગશે? બહુ બહુ તો એકાદ ગામનો ગરાસ!’

‘ના, ના! બાપ....!’

ચારણને વચ્ચે બેઠતાં અટકાવીને કુંભાએ
કહ્યું: ‘તઈ શું જોલી નાખો! તમે જે માગો
ને હું ન આપું તે દિ મારી જતમાં ફેર ગદવા!’

‘તો તો હવે કહી જ નાખું રાણા, તારી
રાણી લીલમ, લીલમ.... ...’

ચારણની માગણીથી રાણો હેબતાઈ ગયો.
ગદવી આવું માગશે એનો ખોટો બહાને ચ
ખ્યાલ નહોતો.

પડી ગયેલ હુએ રાણો લીલમખાઈ પાસે
ગયો. બધી વાત કરી.

‘અરે ઠાકોર, એમાં વળી પૂછવા વાટ તે
શી રાખી? હુણ ચ ભરોસો ન એકો? ઘેલા
રાબ, આ તો મારા નાથની કસોટી.

એનાં માગા સિવાય કોના કિં કર્યો છે
કે, લીલમના હાથની માગણી કરે! બવ,
ગઢવીને જોલાવી જ લાવો! હુવે ઘડીનો ય
વિલંબ ન કરશો.’

કુંભાએ જઈને કહ્યું: ‘બવ, ગઢવી લીલમ
તમારી વાટ ભુએ છે.’

લીલમ તો આતુર બની એકલાં બેઠા છે.
હરિને નેણું નિરખવા!

ગઢવી લીલમના ખંડમાં જઈ પહોચ્યા.
જ્યાં જુવે ત્યા લીલમ અને કુંભાનું અદ્વૈત
જોડેલું જ દેખાય છે. માલુમ રૂપે આવેલા
ભગવાન સતીના તેજથી અંબાઈ ગયા, અને
મનોમન કોટ કોટ આશિષના ફૂલડા વેરતા
ભગવાને પોતાના પરમરૂપનાં દર્શન સતી

લીલમ અને કુંભા રાણાને આપ્યાં.

અંતમાં લીલમ સતીની નિર્મળ વાણીની
પ્રસાદી આખીએ:—

કાચી રામ કેળિયે ઘડી તારી કાયા (ટક)

ઘટણમાં ચાંદો ને ઘટણમાં સૂરજ

ઘટણમાં નવલખ તારા—કાચી૦

ઘટણમાં એરણ, ઘટણમાં દમણ,

ઘટણમાં ઘાટ ઘડાયો;

ઘટણમાં આંબો ને ઘટણમાં કેરી,

ઘટણમાં વેડછાંદા રો—કાચી૦

ઘટણમાં વાડી ને ઘટણમાં કપારો,

ઘટણમાં પવન ને પાણી;

ઘટણમાં તાળું ને ઘટણમાં કુંચી,

ઘટણમાં જોડણહારો—કાચી૦

ઘટણમાં ગંગા ને ઘટણમાં જમના.

ઘટણમાં તીરથ નાપાં;

જુડછને વચને જોડ્યાં લીલમખાઈ,

સાચ રાખદ સાચા પ્યારા—કાચી૦

*

અખૂ અલી મહંમદ જોલિયા પુરુષ હતા તેમના પાડોશમાં રહેતા ભાઈ ને કબૂ-
તરો. પાળવાનો ભારે શોખ. ભાતભાતનાં કબૂતરો પાળે. એક વાર કોઈ કારણસર એક
ઊડતા કબૂતર પૂર તે થિડાયો અને તેણે કબૂતરને છુટો પથ્થર માર્યો. પણ તે પથ્થર
કબૂતરને વાગવાને બદલે અખૂ અલી મહંમદને માથામાં વાગ્યો. ને ઊંઠો ખાટો
પડ્યો. પુષ્કળ લોહી વહેવા માડ્યું.

અખૂ સાહેબના રનેહી મિત્રોએ પેલા પાડોશીને પકડ્યો અને અદાલતમાં ઘસડ્યો.
જ્યારે અખૂ સાહેબને એ વાતની બહુ યથ ત્યારે તેમણે તરત કેસ ખેંચાવી લીધો
અને પોતાના એક શિષ્યને લાકડી આપતા કહ્યું કે, ‘બા આ લાકડી કબૂતર પાળનાર
પાડોશીને આપી આવ. મારા તરફથી એમને ભલામણ કરી કહેજે કે, જ્યારે પણ
કોઈ કબૂતર તરફ તમને પથ્થર ફેંકવાનો પ્રનગ ઉપરિચિત થાય ત્યારે પથ્થર ફેંકવાને
બદલે આ લાકડી ઉગામજે, જેથી કબૂતર તરત ઊડી જશે.’

*

* જેણે ઈશ્વરને જોળ્યો છે તેની પાસે કોઈ વસ્તુ અબલણી રહેતી નથી

* ઉન્નતિ શોધવા જતાં મને વિનય પ્રાપ્ત થયો, પુરુષાર્થ શોધવા જતાં મને
સત્ય સાંપડ્યું, ગૌરવ શોધવા જતાં મને ઈશ્વરનો ભય પ્રાપ્ત થયો, મકુત્તની
પાછળ ભટકતાં મને ધૈર્ય પ્રાપ્ત થયું, શાંતિ શોધવા જતાં મને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત
થયો અને મપત્તિ શોધવા જતાં મને નિર્ભયતા હાથ લાગી. —આમિસ કોરાની

૧૯૩૩માં હક્કરબાપા હરિજન સેવક સંઘની પ્રાંતીય શાખાઓ સ્થાપવા દેશભરમાં ફરતા હતા. બિહારમાં પણ ડો. રાંભેન્દ્રપ્રસાદના સુચનથી શાખા ખોલવામાં આવી ને હું તેનો સંયુક્ત મંત્રી નિભાવ્યો. એટલે મારે હક્કર બાપાના નિકટના પરિચયમાં આવવાનું બન્યું.

હક્કરબાપા અનેકવિધ શક્તિવાળી વિભૂતિ ધરાવતા. દિન દિલિતો, આદિવાસીઓ વિગેરે પછાત જાતિઓની સેવા માટેની એમની ધર્મશ તથા ઉત્સાહ મારા પર ચિરસ્થાયી છાપ પાડી.

બાપાના જીવનનાં લુહાં લુહાં પાસાંઓ કે પ્રવૃત્તિઓ વિશે હું અહીં લાંબુ વિવેચન નહીં કરું. પણ એક પ્રસંગ નોધીશ—જે વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ યુવાનને શરમાવનારા બાપાની ઝાંખી કરાવશે.

૧૯૩૪ના બિહારના ધરતીકંપ પછી હક્કરબાપા આસામના પ્રવાસેથી પાછા ફરતા હતા. મારે હરિજન સેવક સંઘના કાર્ય સંબંધી અગત્યની વાનચીત કરવાની હતી એટલે એમને મેં તાર કર્યો ‘આસામથી પાછા ફરે ત્યારે આપને હું મળવા માશું હું’

‘મારાથી અધવચ્ચેથી પ્રવાસ અટકાવીને તમને મળી શકાશે નહીં પણ તમે સોનાપુર સ્ટેશને ગાડીમાં મળી શકશો.’ બાપાએ તારથી જવાબ વાળ્યો.

હું સ્ટેશને પહોંચ્યો. બાપા જેમાં આવવાના હતા તે ગાડી લગભગ મધરાતે આવતી હતી. એટલે વેઈટિંગ રૂમમાં જોવાં ખાતો ખાતો ટ્રેનની રાહ જોતા સમય પસાર કરતો હતો.

મધરાતે ટ્રેન આવી. મેં ધારેલું કે હક્કરબાપા પહેલા વર્ગમાં આરામથી પ્રવાસ કરતા હશે—કંઈ નહિ તો બીજા વર્ગમાં તો હશે જ. પણ મેં પહેલા-બીજા વર્ગના ડબ્બાઓમાં ઘણી તપાસ કરી પણ બાપાનો પત્તો લાગ્યો નહીં.

ઘડીક વિચાર આવ્યો કે બાપા ગાડી તો નહીં ચૂકી ગયા હોય? પણ તો તો બાપા મારા પર જરૂર ગાડી ચૂક્યાનો તાર કરે જ. મેં ફરી ગાડીમાં તપાસ કરવા માંડી તો બાપા એક પુષ્કળ લીડવાળા ત્રીજા વર્ગના ડબ્બામાં બેઠા હતા! મારા આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો! એ ડબ્બામાં એટલી બધી ગિરદી હતી કે તેમાં બેઠેલો કોઈ પણ માણસ પોતાના અકાઈ ગરેલો પગને લાંબો પણ કરી શકે તેમ ન હતો. ત્યાં સુવાની કે આરામ કરવાની તો વાત જ ક્યાંથી!

આટલી ગિરદીમાં બાપા ઝોલે થ નંતા ચડ્યા પણ પોતાની રાજનીશી લંબતા હતા!

આ એક આદી ને નાનકડી લાગતી બીનાએ મારા હૃદય પર ભારે અસર કરી. ચોસઠ-પાંસઠ વર્ષનો શુક્રુર્ગ માણસ રેલ્વેના ત્રીજા વર્ગમાં હલારેક માઈલની સુમાફરી કરી રહ્યા પછી પણ અકળાવી નાખે અવી બીડમાં મધરાતે કામ કરવા બેઠો હતો!

એ તો હક્કરબાપાની કામ કરવાની રીત. આરામ કેને કહેવાય એ તેઓ જાણતા ન હતા. કામ કામ ને કામ એ જ એમનું જીવનસૂત્ર—એ જ એમનો જીવનમંત્ર, અને એ જ એમની જીવનસંકળતાની ચાવી. કામ ગમે તેવું અથડું, ગુરુદેલ કે મૂંઝવનાડું હોય તો પણ હક્કરબાપા જે કામ હાથ ધરે તે પૂરું કરીને જ છોડે. એમણે હાથ ધરેલાં કામોમાં હુમેશાં સંકળતા મળી છે તેનું રહસ્ય આ જ છે. મોટામોટા સમુદાયો, સમાજ સુધારકો જે કામ હાથ ધરતાં અચકાચ તે કામ હક્કરબાપા સહજ હાથ ધરે અને સંકળતાપૂર્વક પૂરું કરે.

ગુરુરાતના કોઈ દરના ખૂણામાં હુકાળનું ગહતકાર્ય હોય કે આદિવાસીઓને મદદ

પહોચાડવાની હોય ઠક્કરબાપા ત્યા સૌથી વહેલા પહોચી જાય મૂગામૂગા પ્રસિદ્ધિનો ચોઠ કે દરકાર રાખ્યા વિના કાર્ય કર્યે જાય પ્રસિદ્ધિના પ્રસંગને તો એ ઈરાદાપૂર્વક ટાળે હરિજન સેવક સંઘના મંત્રી તરીકે કે આદિમજલતિ સેવા મહાના પ્રમુખ તરીકે એમણે હરિજનો તથા આદિવાસીઓની જે સેવાઓ કરી છે તેનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી ભારતના કમનશીમ બાપોને તેમણે નવી જીવનદૃષ્ટિ નવી આશા, આત્મસન્માન અને સ્વાયત્ત્યનો એક નવો જ સંદેશ આપ્યો છે હિન્દુ મત્તા જમા સુધારા કરવામાં અને એ રીતે દેશની કાયાપલટ કરવામાં તેમણે આપેલા કાળો અમૂલ્ય છે

ઠક્કરબાપાએ હાથ ધરેલા પ્રત્યેક કાર્યમાં તેમણે દિન દિલિતો પ્રત્યેના પ્રેમને કારણે જ

પરિશ્રમ જીઠાવ્યો ને અખૂ ને અમાપ શક્તિ ખર્ચી યુવાનને શરમાવે એવી એમની કાર્ય શક્તિ અને એકાગ્રતા હવે પછીની યુવાન પેઢીને માટે દૃષ્ટાન્તરૂપ બને તેવી છે હું ઇચ્છુ છું કે આપણામાં પણ બાપા જેવી પ્રબળ ઇચ્છાશક્તિ આવે, જે ઇચ્છાશક્તિ શારીરિક શક્તિ બ્યારે કામ ન આવે ત્યારે પણ ઉમદા હેતુને સિદ્ધ કરવામાં જાત ઘસી નાખવાની પ્રેરણા આપે છે આર્બુ કામ વગર આવે જ છે એટલું જ નહીં, પણ માથે માથે નવી પ્રાણશક્તિનો સચાર પણ કરે છે આપણામાં નવું જોમ, નવી તાકાત, નવું બળ ને નવી સ્ફૂર્તિ પૂરે છે ઠક્કરબાપા આપણને આતુ કામ કરવો પાઠ શીખવે છે આપણે આપણી શક્તિ મુજબ એ પ્રહણ કરીએ ને તેને અમલમાં મૂકીએ

*

પરિસ્થિતિ માણસને ઘડે છે નાનકડા એક પ્રસંગથી પણ માણસના જીવનનું વહેણ ફેરી જાય છે

પ્રાર્થના સમાજના સ્થાપક રામકૃષ્ણ ગોપાલ બહારકરના માતપિતા ગરીબ હતા એટલે કુમારજીમાં તેઓ માધ્યમિક શાળાનું શિક્ષણ લેવા બહેનને ત્યાં મુબર્ક ગયા હતા, ત્યાં એકવાર બહેન પોતાના નાના બાળકને મૂકી (રામકૃષ્ણ પાને) કંઈક કામ માટે બહાર ગઈ થોડી વાર પાછી આવી તેણે જોયું તો બાળક ઘણું જ રડતું હતું જ્યારે રામકૃષ્ણ કંઈ જ ન બોલતા હોય તેમ રસપૂર્વક પુસ્તક વાંચી રહ્યા હતા પોતાના બાળકની ભાઈ પૂછ્યા જ ન કરે એ જોઈ બહેને અકર્માર્ગને રામકૃષ્ણને કહ્યું, “અરે તું કેવો છે? તારા આગળ બાણો આટલું બધું રડતો હતો, તે તું તેને છાનો ન રાખી શક્યો? એટલું બધું તે શું વાચવાનું હતું?” ને આવેશમાં તે બાળકને લઈને ચાલી ગઈ પ્રસંગ બોલો જ નાનો હતો પણ રામકૃષ્ણને તો દૃઢ્યમાં થોડી ગયો, “બહેનને ત્યાં રહું છું ને એનું ખાઈ છું ત્યારે આ બધી પચાત ને! એ વસ્તુ જ મારે ન જોઈએ” ને બીજે જ દિવસે એમણે બહેનનું ઘર છોડી દીધું એક બે છોકરાઓના ‘ટયુશન’ રાખી જાતકમાઈથી મેટ્રિક પાસ કરી — પ્ર. ના. ૧૯૨૧

* હિન્દુસ્તાનનો મહારોગ આગસ છે અને તે ફરકવાનો ઉપાય રે ટિપ્પે એક જ છે

* સુસ્ત પ્રબળે સ્વરાજ્ય ન જ હોઈ શકે

* રાજ ધર્મના કે બીજા વિચારો સમજવામાં અતરાય પેદા કરે છે, તેથી ત્યાજ્ય છે

* જ્યાં પ્રબળજનમાં નિર્દોષ આનંદનો વખત નથી કે સાધનો નથી ત્યાં પ્રભુ ધસાય છે

— ગાંધીજી

વર્ષો પહેલાંની વાત છે. એક દિવસ સવારે હું બાગમાં બેઠો હતો. સવાર પડવાને થોડી વાર હતી. હજી રાતનો અંધકાર હતો. કેઈ મરતીમાં આવીને ગાતું હતું:

નયું ઉસ બ્રહ્મ કો કો સખ સે મહાન,
પૃથ્વી જિસડી પાડુકા, અંતરિક્ષ શરીર,
મૂરજ-આંદ આંખે, આંર શિર આસમાન.
ન્યોતિ ઉસડી વાણી, દિશા ઉસકે કાન,
પવન ઉસકા પ્રાણ, કો સખ મેં સમાન.

ગાનાર 'ન્યોતિ ઉસડી વાણી' એ પંક્તિ-ખંડને વારંવાર ટોહણાવીને ગાતો હતો. એ વખતે કુદરત એનો અર્થ સમજી જઈ અને અંધકાર દૂર થયો, આદિતરફ પ્રકાશ ફેલાઈ ગયો. અંધકારમાં દરેક વસ્તુ હાજર તો હતી જ, પણ તે દેખાતી ન હતી. આ ઝાડ, ફળ, પહોડ, નદી, રસ્તો, મકાનો બધું એક વિરાટ ઠાળા કામળાની નીચે ઢંકાઈ ગયું હતું. પણ ત્યાં પ્રકાશ પથરાયો કે તરત દરેક ચીજ નજરે પડી. અને એ દરેકનો એકબીજા સાથે સંબંધ છે એવું જ્ઞાન થયું. આપણે એક-બીજાને ઓળખવા માટે ભાષાનો ઉપયોગ કરીએ છીએ તેમ ન્યોતિ પણ બધાને ઓળખવાની ભાષા છે. પ્રભુને અને એમની લીલાને સમજવા માટે ન્યોતિની જરૂર છે માટે જ આત્મા કહે છે કે, 'મારે પ્રકાશ ભેધએ, હજી વિશેષ પ્રકાશ ભેધએ—પ્રકાશ વિના હું જીવી શકું નહીં. અંધકારમાં જીવતા ક્રીડાઓ જેવો હું નથી. હું તો માત્ર પ્રકાશમાં જ જીવી શકું છું.'

પ્રભુની ખીલ ચીલે પેઠે પ્રકાશ પણ અનંત છે. આત્માને પ્રકાશની ભૂખ ન હોય તો આપણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા સ્પૃહા શા માટે જઈએ? (દિવ્ય જ્ઞાન માટે મંદિરોમાં શા માટે જઈએ? સૌન્દર્ય દ્વારા એ પ્રકાશને પામવા

માટે કલાલવનોમાં શા માટે જઈએ? સંસ્કૃતિની શોધ શા માટે કરીએ? સંસ્કૃતિ શું છે? સંસ્કૃતિ એટલે જે સત્ય છે, જે સાર છે, જે અનંત છે તેને જાણવાની ઇચ્છા!

પણ પ્રકાશ એ પ્રકારનો છે, એક અંદરનો અને ખીલે બહારનો. એ બંનેની વચ્ચે બાદા અને અંતરની આંખોનો અંધકાર રહેશે. પણ એ અંધકારમાં આખરી ફેંસલો ફેંટા એક સત્યથી જ થશે. સત્ય ન્યોતિ છે. હકીકતમાં જીવનનું સત્ય એક જ છે. જેવી રીતે અંદર અને બહારનો પ્રકાશ એક છે.

એમ પણ કહી શકાય કે જે બહારનો પ્રકાશ છે તે અંદરના પ્રકાશનો જ અંશ છે. લોકો આ દુનિયાને માયા કહે છે. પરંતુ જ્યારે આ માયા આટલી ખૂબસૂરત છે, તો એ દુનિયાથી માયા જેણે નિર્માણ કરી તે કેટલા ખૂબસૂરત હશે? એટલા માટે જ મયાના પડદા પાછળથી જ 'હું આઓ' એમ અજવાન કહે છે.

એક પ્રસંગ યાદ આવે છે. વસંત ઋતુ હતી. આદિતરફ સૌન્દર્ય પદ્મરાયું હતું. રાખિયા એક શુક્રમાં બેસી ધ્યાન ધરતી હતી. એવામાં એની બહેનપણી આવીને તેને કહેવા લાગી: 'રાખિયા! બહાર આવ. જરા ખુદાની કુદરત નો-કેવી ખીલી છે!'

'તું સૌન્દર્ય-દર્શન માટે બહાર બોલાવે છે તે વ્યાજબી જ છે. પણ હું તને અંદર શુક્રમાં બોલાવું છું. તું અંદર આવીને કુદરતનો ખુદાને-સ્પર્શને જો.'

આમ, બહારના તેમ જ અંદરના બંને પ્રકાશની જરૂર છે. જેના દૃઢ્યમાં પ્રકાશની ઝંખના છે. જે સાર છે એને સમજવા માગે છે એ જ માણસ છે.

મારો એક લગ્નિલે છે, માળાપે એને કહી

રાખેલું કે રાત્રે પ્રાર્થના કર્યા પછી સૂવું. છોકરાના શયનખંડમાં કૃષ્ણની છબી હતી. એક દિવસ કામદાજ પતાવી ઘરે પહોંચ્યો ત્યારે છોકરો સૂવાની તૈયારી કરતો હતો. ત્યારે છોકરાની ઉંમર ત્રણ વર્ષની હતી બધે અંધારું હતું. મેં પૂછ્યું: 'કેમ પ્રાર્થના કરી? કૃષ્ણનાં દર્શન કર્યાં?'

'આચા! કૃષ્ણનાં દર્શન કેવી રીતે કરું? અહીં તો રોશની જ નથી.' છોકરાએ કહ્યું ક્યાંથી દેખાય? જ્યાં સુધી આપણે આપણામાં જ ગૂંચવાયેલા રહીશું ત્યાં સુધી કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રકાશ આપણને નહીં દેખાય.'

એકવાર શ્રી કૃષ્ણને કોઈએ પૂછ્યું: 'અરે કૃષ્ણ! તું આટલો કાળો કેમ?'

'કેમ કે, કાળા રંગમા બધા રંગો મળી જાય છે,' કૃષ્ણે કહ્યું

એ જ રીતે સાચા પ્રેમમા બધા રંગ મળે છે. એમાં નાત જાત, ગરીબ અમીર, માના મોટા કોઈ જાતનો ભેદભાવ રહેતો નથી પ્રમનો રંગ કૃષ્ણનો રંગ છે.

પ્રકાશ પ્રકાશમા પણ ફેર છે. ગેસનો પણ

વર્ણ પહેલાં બનેલો આ પ્રસંગ છે. મુળધર્મા એક સ્ત્રી કાર્યકર્તા ગાંધીજીને મળવા ગયાં. ગાંધીજીએ એમને કહ્યું, 'જ્યારે તમે પહેલાં મળ્યા ત્યારે માથા ઉપર અંધોડો હતો અને આજે તમે બોણડ હેર કરાવી નાખ્યા છે શું તમને થ પશ્ચિમનો રંગ લાગ્યો?'

પેલા સ્ત્રી કાર્યકર્તા ગાંધીજીના આ પ્રશ્નથી જરા મૂંઝાયા. પણ પછી તરત જવાબ આપ્યો: 'ના, બાપુજી; મને પશ્ચિમનો પવન જરા પણ લાગ્યો નથી. વાત એમ છે કે આજકાલ સમાજસેવાતું ખૂબ જ કામ રહે છે અને માથું ઓળવાનો જરા પણ સમય મળતો નથી. મને યશું કે જો વાળ દૂકા કરાવી નાખીશ તો ઘણો સમય બચી જશે અને તેથી થોડા કપાવી નાખ્યા'

ગાંધીજી જરા હસ્યા; એ મનમા તો ત્રમણ ગયેલા કે આ બહેને દેશનની ખાતર જ વાળ દૂકા કરાવ્યા છે પણ ખોટો જવાબ આપે છે ગાંધીજીએ ગંભીર મુખ રાખીને કહ્યું: 'સેવા માટેની તમારી આવી તમન્ના બેઠને મને આનંદ થાય છે. જ્યારે જીવનની પળેપળ સેવા માટે ગાળવાની તમારી ધમશ છે ત્યારે માથે મુંડો જ કરાવી નાખવો હતો ને? જીલ્લે ઘણો સમય કામ કરવા માટે મળશે. સાચો સેવક બહારના દેખાવની જરાપણ પરવા કરતો નથી.'

પેલાં બહેન કઈ વધુ ન બોલી શક્યાં થોડી વાતચીત કરીને એ બેઠ્યાં એટલે ગાંધીજીએ કહ્યું, 'પોતાના હૃદયને છેતરનારાઓ સેવાનો આનંદ મેળવી શકતા નથી' - ૨૧૦ પૃષ્ઠ

પ્રકાશ છે. ઇન્દ્રિયોનો પ્રકાશ મેમ જેવો છે. એ આંખોને આંજી નાખે છે, ઝાંખી પાડે છે, જ્યારે આત્માનો પ્રકાશ આંખને માફ કરે છે. આત્માના પ્રકાશ જેવો કોઈ મુશ્કો નથી

જેમાં પ્રકાશ હોય તે જ માથો આનંદ છે. એવા પ્રકાશમય આનંદથી જ જીવન ઉજાળવા બને છે અને અંદરનો તેમ જ બહારનો અંધકાર દૂર થાય છે.

એટલા માટે એ જમર જ્યોતિ માટે પ્રાર્થના કરવી પડે છે. દિવસ-રાત એની આશામાં રહેવું પડે છે:

મેશ હું મદિર કે બાહિર,
લે કે દિન મેં આરાં.

કહી તો જુઝાઓગે હી.

અપને ચરણ પામ.

બેલા હું

તેરી ચરણ હાયા મેં;

જા હે પ્રકાશ;

ઉસમેં મેરી આત્મા કા

હોમા પૂર્ણ વિકાસ.

બેલા હું

પ્રવેશ પહેલાં

સ્થળ-ધોળકા ગામનો દરબાર.

પાત્રો-સિદ્ધરાજ, મીનળ, મુંબલ, દરબારીઓ અને સિપાહીઓ.

(પડદો ઊપડે છે અને સિદ્ધરાજ જયસિંહ નિશાન ડંકા સાથે પ્રવેશી છે.)

ચાપદાર-નિઝાહ રેખ્યો! નામદાર મહારાજાધિરાજ સિદ્ધરાજ દેવને ઘણી ખમ્મા!

(સિદ્ધરાજ સાથે મીનળ અને મુંબલ પ્રવેશી છે—દરબારીઓ જિલા યાય છે અને જયસિંહ સિંહાસન પર બેસે છે. ને દરબારીઓ પથ્થુ પોતપોતાના આસને બેસી જાય છે.)

સિદ્ધરાજ-મહા અમાત્ય મુંબલ, આપણા રાજ્યનો આ આખો પ્રદેશ સાવ મુકે કેમ લાગે છે? અહીં જલાશયો નથી શું? મુંબલ-વરસાદના પાણી સિવાય આ પ્રદેશને બીજો આધાર નથી. એટલે આ પ્રદેશ મુકે છે. અહીં જલાશયો નથી.

મીનળ-મિટા સિદ્ધરાજ! આપણે ધોળકામાં એક મુંદર તળાવ બાધી આ પ્રદેશની પાણીની મુરકેલી દૂર કરવી જોઈએ. એમ થતાં આપણને અહીંની પ્રજાનો પ્રેમ અને સાદર સહેજે સાંપડશે.

સિદ્ધરાજ-માતાજી! મારી પથ્થુ એજ ઇચ્છા છે. મુંબલ-માતાજી અને મહારાજ! આપની ઇચ્છા લોકહિતકારી અને અભિનંદનીય છે. તળાવ બાંધવા સંબંધે હુમણું હું નગરજનોને બેલાવું છું. અરે કેઈ છે હાજર? (સિપાહી આવે છે ને સલામ ભરી જિલો રહે છે.) (સિપાહી, બા ગામના નગરચેઠને હુમણું જ દરબારમાં તેડી લાવ. (સિપાહી જાય છે અને થોડી વારે નગરચેઠ સાથે તે દરબારમાં પાછો ફરે છે.)

નગરચેઠ-મહારાજનો જય! મહા અમાત્ય અને મીનળબાનો જય! (આસન પર બેસતાં) મહારાજ, સેવકને શી આજ્ઞા છે?

મુંબલ-મનોરથકં થેઠ, શુર્જર સમ્રાટ સૌરાષ્ટ્રના પ્રવાસે જતાં અહીં ઊતર્યા છે તે તો તંમે જાણો છો. આ પ્રદેશ મુકે અને જલાશય લેવાનો હોઈ, મહારાજ અને મીનળબાની ઇચ્છા છે કે ધોળકાના પાદરે એક મુંદર જલાશય બાંધવામાં આવે. આ વિશે તમારો શો મત છે?

નગરચેઠ-મહારાજ, બા અને આપે જે વિચાર્યું છે તે ચોખ્ખું જ છે. એમાં મારા અભિપ્રાય બીજો શો હોય? આપ હુકમ કરો તે અમારા શિર-માથા પર.

સિદ્ધરાજ-તો જાવ નગરચેઠ, તળાવની જમીન અને તે ખોદાવવાની વ્યવસ્થા કરો.

(નગરચેઠ ઝૂકીને પોતાની સંમતિ દર્શાવે છે અને દરબારબરખાસ્ત થાય છે.)

દ્વિતીય ધીનું

સ્થળ-મહા અમાત્યનું ઘર.

પાત્રો-મુંબલ, મીનળબા, નગરચેઠ અને નગરજનો.

(પડદો ઊપડતાં મુંબલ અને મીનળબા પ્રવેશી છે અને આસન પર બેસીને વિચાર કરે છે ત્યાં જ નગરચેઠ અને નગરજનો આવ્યાની (સિપાહી જાણ કરે છે અને તેની પાછળ તેઓ પ્રવેશી છે.)

નગરચેઠ-મહા અમાત્ય અને મીનળબા! અમે ગામ બહાર જમીન જોઈ આબ્યા. લગભગ બધી વ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે. પણ એક મુરકેલી છે. તળાવ ખોદવા માટે જોઈતા મળ્દરે અહીં નથી. પાટણના બિન્દુ સરોવર અને સહસ્રલીંગ તળાવ ખોદવા માટે માળવાની ઓડ

ભતિના મજૂરો આપને મળ્યા હતા,
પણ માળવા અહીંથી બહુ દૂર છે.
એટલે મજૂરો સંજોગે વિચારવાનું છે.
મુંબલ-મનોરથદ, તમારી વાત સાચી છે. પણ
એનો માર્ગ સાંજ સુધીમાં કાઢવો જ
પડશે. અમે વિચારીશું. તમે ચ કંઈક
માગ શોધો. જન સાંજ સુધીમાં કંઈક
નક્કી કરી નાખો.

નગરશેઠ-અમને થોડો સમય આપો.

મુંબલ-જરૂર પાસેના ઓરડામાં બેસી તમે એ
પ્રશ્નો કંઈક તોડ કાઢો. (નગરશેઠ અને
નગરજન ના પાસેના ઓરડામાં બંધ છે
મુંબલ ને મીનજ મૌન બેઠાં છે-કચારેક
ધામે સાંઢે વાત કરે છે. એવામાં થોડી
વાર પાસેના ઓરડામાંથી નગરશેઠ અને
નગરજનો પાછા ફરે છે.)

નગરશેઠ-મહા અમાત્ય, અમને એક ઉકેલ સૂઝે
છે. આ પ્રદેશમાં હરિજનોની વસ્તી ઘણી
છે. એ લોકોને તળાવ ખોદવાનું મેં પાવ
તો તળાવનું કામ જલ્દી પૂરું થયે કહો
તો અમે હરિજનોને આપની મમલ
હાજર કરીએ.

મુંબલ-(ઊડતાં) મને તમારી વાત બ્યાજ મી
લાગે છે. સાંજના દરબારમાં મહારાજ
મમલ તમારો વિચાર રજૂ કરશે
(બધાં બંધ છે ને પડદો પડે છે)

દરબાર ગ્રીષ્મ

બોપદાર-નિગાહ રજાએ મહેરબાન! મહારાજ-
ધિરાજ (મિદરાજ જયમિંહને ઘણી ખમ્મા!
(મિદરાજ પધારે છે, દરબારીઓ ઊભા
થાય છે અને મિદરાજ મહાસન પર
બેમે છે અને દરબારીઓ પથ્રુ પોત-
પોતાનાં આસન પર બેમી બંધ છે.)

મિદરાજ-(મુંબલ સામે એકીને) મહાઅમાત્ય!
જલાલ્ય સંબંધી તમે નગરજનો સાથે
શી બ્યવસ્થા કરી?

મુંબલ-નગરજનો! તમે જે નિર્ણય કર્યો

હોય તે મહારાજને કહો.

નગરશેઠ-મહારાજ! તળાવ ખોદવા માટે અહીં
માત્ર હરિજન મજૂરો જ મળી શકે
તેમ છે. તળાવને લાયક જમીન તો
અમે નગરજહાર પસંદ કરી છે.

સિદ્ધરાજ-(મુંબલને ઉદ્દેશીને) તો હરિજનોને
ગોલાવી પૂછી બુઝો.

મુંબલ-સિપાહી, બંધ હરિજનવાસમાંથી
એમના આગેવાનને તેડી લાવો. (સિપાહી
બંધ છે અને થોડી વાર ચાર હરિ-
જનો દેવો, નાથો, મેઘો ને રામને
લઈને પાછો ફરે છે.)

હરિજનો-ઘણી ખમ્મા અન્નહાતાને! (એટલું
કહી નમસ્કાર કરી પડખે ઊભા રહે છે)

સિદ્ધરાજ-તમારાં નામ મું છે?

દેવો-અન્નહાતા, મારું નામ દેવો વાઘેર છે.
નાથો-અન્નહાતા, મારું નામ નાથો ગોહિલ છે.
મેઘો-અન્નહાતા, મારું નામ મેઘો પરમાર છે.
રામો-અન્નહાતા, મારું નામ રામો ચૌહાણ છે.
સિદ્ધરાજ-અલ્લા અલ્લા પરથી તો તમે રજ
પૂત લાગો છો!

દેવો-હા મહારાજ! અમારા બાપદાદાઓ
રજપૂત જ હતા પણ કર્મે કરીને અમે
અછૂત ગણાવા લાગ્યા.

સિદ્ધરાજ-તમને અહીં શા માટે તેડાવ્યા છે
તે બણો છો?

દેવો-હા મહારાજ. ધોળકાના પાદરે એક
તળાવ ખોદાવવા માટે તેડાવ્યા છે.

સિદ્ધરાજ-કહો તમે એ કામ કર્યો ને?

દેવો-હા મહારાજ, પણ અમારી એક શરત છે.

મિદરાજ-કહો, કઈ શરત છે?

દેવો-રાબ, તારે ખોદાવવું હોય જો મત્રાવ
તળાવ, તો કોટથી કુલડી કઢાવી નખાવ

નાથો-રાબ તારે ખોદાવવું હોય જો મત્રાવ

તળાવ, તો પૂટેથી ઝરડું કઢાવી નખાવ

મેઘો-રાબ તારે ખોદાવવું હોય જો મત્રાવ

તળાવ, તો માથેથી કાગડો કઢાવી નખાવ

રામે-રાજ તારે જોદાવતું હોય જો મલાવ
તળાવ, તો ત્રીજી બાંય કઢાવી નખાવ.
સિદ્ધરાજ-ભાઈઓ, જાવ આજથી તમારે
માથેથી આ નિશાનો મારા રાજ્યમાંથી
હુમેશને માટે દૂર કરું છું.

દેવો-(પુરા થઈને) ઘણી ખુશા અન્નદાતાને!
એ નિશાનો અમારે માથેથી દૂર તો
થયાં પણ એની વ્યવસ્થા થવી જોઈએ.
સિદ્ધરાજ-કહો તમારી શી ઇચ્છા છે?

દેવો-અન્નદાતા! આ ડોકની કુલડી તે લગ્ન
વખતે માણેકથંભ નીચે આવવી જોઈએ.
નાથો-અન્નદાતા! આ ખીજડાના ઝાડનું
ઝડડું હવનમાં પ્રથમ હોમાવું જોઈએ.
મેથો-અન્નદાતા! આ કાચા સૂતરને ફાગડો
લગ્ન વખતે વરકન્યાની ડોકમાં પડવો
જોઈએ.

રામે-અન્નદાતા! આ ત્રીજી બાંયનો ગામડામાં
વગડતી ભુંગળ રાખવાની કેથળી
તરીકે ઉપયોગ થવો જોઈએ.

(સિદ્ધરાજ-તમારી આ વ્યવસ્થા માટેની માંગણી
સાંભળી મને મારા પાટણના કર્મચારી
બ્રાહ્મણો સામાન્ય લાગે છે. મારા
રાજ્યમાં આવા ઊંચા વિચારો ધરાવતા
હરિજનો રહે છે એ જોઈને મને
અત્યંત આનંદ થાય છે. મારા રાજ્યમાંથી
તમને લોકો અરપૃથક માને છે એ પ્રથા
આજથી દૂર કરું છું.)

(બધા એક સાથે બોલી ઊઠે છે:
ગુર્જરપાતિ મહારાજ (સિદ્ધરાજ જય-
સિંહનો જય હો!

(નિપથ્યમાં ડુંડુભિનાદ થાય છે
અને પડકા પડે છે.)

જેમ કોઈક નાનકડી નાટકમંડળીમાં તેનાં તે જ પાત્રો જુદો જુદો વેશ લઈને
રંગભૂમિ પર આવે છે. તેવું જ પરમેશ્વરનું છે. અથવા કોઈ નાટકકાર પોતે નાટક
લખે છે અને નાટકમાં કામ પણ કરે છે તે જ પ્રમાણે પરમાત્મા પણ અનંત નાટકો
લખે છે અને પોતે જ અનંત પાત્રોનો વેશ લઈને રંગભૂમિ પર લજવી બતાવે છે.
આ અનંત નાટકોમાના એક પાત્રને જોળખ્યું કે આખું થે નાટક જોળખી લીધું બાવળું.

પરમેશ્વર બધે જુદી જુદી વસ્તુઓમાં જુદે જુદે ગુણે પ્રગટ થયેલો છે અને તેથી
તે બધી જોતાં આપણને આનંદ થાય છે. તે વસ્તુઓની બાબતમાં આપણને આત્મી-
યતા, પોતીકાપણું લાગે છે. આનંદ થાય ■ તે કંઈ અમરતો એમ ને એમ થતો
નથી. આનંદ શા માટે, શાથી થાય છે? કંઈ ને કંઈ સંબંધ હોય છે તેથી આનંદ
થાય છે. છોકરાંને જોતાંવેંત મને આનંદ થાય છે કારણ તે સંબંધ જોળખી કાઢે
છે. હરેક ચીજની સાથે પરમેશ્વરનો સંબંધ બાધો. મારામાં જે પરમેશ્વર ■ તે જ
પેલી વસ્તુમાં છે. આવો સંબંધ વધારવો તેનું જ નામ આનંદ વધારવો. આનંદની
ખીજ ઉપપાત્ત નથી. પ્રેમનો સંબંધ બધે બાંધવા માંડો અને પછી શું થાય છે તે
જુઓ. પછી અનંત સુઠિમાં રહેલો પરમાત્મા અણુરેણુમાં પણ દેખાયો. એક વખત
આ દૃષ્ટિ કેળવાઈને આવી પછી ખીજું શું જોઈએ? પણ એ ઈન્દ્રિયોને વગણ
પાડવું જોઈએ. જોગની વાસના છૂટી જાય અને પ્રેમની પવિત્ર દૃષ્ટિ આવી મળે
પછી હરેક ચીજમાં ઈશ્વર સિવાય ખીજું કંઈ નજરે નહીં પડે. —વિનોબાજી

કરી આવેશમાં આવી ન કરવાનું કરી દે છે,
નજીવા કારણે માનવ જીવન ખાડું કરી દે છે.—અનિલ-

સામાર સ્વીકાર

વિદ્યાપીઠ વાચનમાળા: ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ તરફથી અગાઉ પ્રગટ થયેલ પ્રાથમિક તેમ જ માધ્યમિક શાળાઓ માટેની વાચનમાળાની નવી સુધારેલી આવૃત્તિઓ પ્રગટ થઈ છે. મુખર્ધ સરકારે પાઠ્યપુસ્તકોની સાઈઝ તેમ જ સાહિત્ય અંગે નવા નિયમો બહાર કર્યા હતા તે રજૂઆત આ વાચનમાળાની બધી ચોપડીઓ નવેસરથી તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. ચિત્રો તેમ જ ફેટલાક પાઠો પણ ફેટલીક ચોપડીઓમાં ઉમેરવામાં આવેલ છે. બધી ચોપડીઓ તે તે ધોરણમાં ચલાવવા માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે સરકારે મંજૂર કરી છે.

બાલણગારી: ગજુભાઈ; ભુગતરામ; મૂં ચાર આના. પહેલી ચોપડી: મૂં પાંચ આના. બીજી ચોપડી: મૂં આઠ આના. ત્રીજી ચોપડી: મૂં અગિયાર આના. ચોથી ચોપડી: મૂં તેર આના. પાંચમી ચોપડી: મૂં એક રૂપિયો ત્રણ આના. છઠી ચોપડી: મૂં એક રૂપિયો પાંચ આના. સાતમી ચોપડી: મૂં એક રૂપિયો સાત આના.

ત્રિનય વાચનમાળા: માધ્યમિક શાળાના આઠમા, નવમા અને દસમા ધોરણ માટે વિદ્યાપીઠ તૈયાર કરવા ધારેલી ચોપડીમાંથી પુસ્તક પહેલું અને પુસ્તક બીજું (મૂં ફરેકના બે રૂપિયા) બે ચોપડી વિદ્યાપીઠ પ્રગટ કરી છે. સંઁ ગોપાળદાસ પટેલ અને મુકુલભાઈ ઠલાઈ.

પ્રામિસ્થાન (ફરેકલું) નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ ૧૪.

ધ્યારા બાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૬. પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૨. લવાજમ મનીઓર્ડરથી જ કાર્યાલયને સરનામે ચોકલવું. પ્રથમ અંકથી જ આડુકો નોંધાય છે. દર માસની બારમી તારીખે અંક પોષ્ટ થાય છે. થોડી નહોલો હાથકાગળ પર છપાય છે. તેનું વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા આઠ, પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૬. પત્રવ્યવહારમાં આડુક નંબર અવશ્ય લખવો.

‘ધ્યારા બાપુ’ કાર્યાલય, રૂપાચતન, જૂનાગઢ

અનુક્રમણિકા.....૧૨ ઓક્ટોબર ૧૯૫૫

પૃષ્ઠ	પૃષ્ઠ
૧ કિશોરલાલભાઈના પત્રો..... ૧૯૪	૭ જેર તો પીમાં ૩૦ નાં ૬૬૨ ૨૦૭
૨ જીવનમાધુરી રતિલાલ-અનિલ ૧૯૫	૮ પીમાં ફૂલોં નાથાલાલ દત્તાણી ૨૦૪
૩ ખાદીની સાડીનિર્મળકુમાર ૧૯૬	૯ સતી લીલમ અનવર આગેવાન ૨૦૫
૪ ગાંધીજી ૩૦ નાં ૬૬૨ ૧૯૭	૧૦ બાપાનો જીવનમંત્ર ૭૦ ૨૦૬
૫ શ્રદ્ધા-કલ્પ વિયોગી હરિ ૧૯૮	૧૧ જ્યોતિ ચુરુદયાલ મલિક ૨૧૧
૬ દાસધર્મ ૨૦૧	૧૨ સિદ્ધરાજજયસિંહ...બચુભાઈદવે ૨૧૩

પ્રકાશક અને મુદ્રક :: પીરેન ગાંધી, રૂપાચતન મુદ્રણાલય, જૂનાગઢ

(અનુભવ કવરપેજ ખીલવું આણું)
તે ધારાસભ્યા સુધીની બાપુની કૃત્યતા એમાં
વર્ણન છે. પ્રયોગ લેખે તે ધ્યાનપાત્ર છે ખરું.
પણ તે કાવ્યવિષય એટલું લઘ્ય, જલકંત કે
રોચક નથી બન્યું. મેઘહૃતને ચીલે આલવા
કરતાં સ્વતંત્ર રીતે જ આવેલાંયુ 'હોત તે
કદાચ વધુ સારું' થયું હોત ખરું! આમ છતાં
આ કાવ્ય કવિની નોંધપાત્ર કૃતિ છે.

ગિરનારે આ કવિને ઘણી પ્રેરણા આપી
જણાય છે, ગિરનારનું જ વર્ણન કરતું તળપદું
ગીત 'જાંખના' એક સુંદર કૃતિ છે, 'કુંઝરના
મારગ'માં કવિ કહે છે:

લીલી કુંજાર મેં તેા લીલી ગુજરાત તેા ચે
સોમની સોમકાની પ્રીતિ પૂરી પિછાની.

આમ ગિરનારનું આકર્ષણ કવિને અનેરું છે.
'જુગના ભેગી,' 'એક અરણ્ય,' 'મારો
મનવો,' 'જીવડાને,' 'કામણ,' ઇત્યાદિ ભજનો
સરળ પ્રાસાદિક અને સુરેખ ભાવપૂર્ણ રચ-
નાઓ છે અને તેમાં કવિની કાવ્યશક્તિની
પ્રતીતિ યાય છે.

વૃત્તકાવ્યોમાં કવિ ભણે એવાઈ જતા
હોય અને ભજન કે ગીતમાં એકળે મને
ગાઈ બિડતા હોય એવું લાગે છે!

હોહરા અને સ્વેદિત જેવાં ગુલકો પણ
અંકુશમાં સારા પ્રભાવમાં છે. અને તેના આવે-
ખનમાં કવિને સારી હુચેલી જણાય છે.

છંદકાવ્યોમાં 'રાખડી,' 'વિશ્વતોમુખી,'
'તાપીતટે,' 'નિવાપાંજવિ,' 'અતિમ કામના'
વિગેરે ઉચ્ચેખનીય છે.

૨૬૦ ખ. ક. ડા. એ બેપેક્ષી 'દ્વિભેદિતમ
કવિતા'ની મર્યાદા એમને અનુસરનારાઓને
પણ હેપાઈ છે. હુવેની ગુજરાતી કવિતા રમ-
વિય અને કર્ણપ્રિય થતી જાય છે. કવિએ
'૩૦ પછી અનુભવેલી મૂંઝવણને હુવે અવકાશ
નથી બાઈ તનમુખ ભટ્ટ આશીયે ઉત્તમ કવિતા
આપે એ જ અન્યર્થતા!

જૂન-મુધાર: લે. ગિરિજાજિયોર, અંબા-
ચંકેર નાગર, પ્ર. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદા-
વાદ-૧૪. મૂ. એક રૂપિયો.

અહિન્દી ભાષીઓ-મુખ્યત્વે તેા ગુજરા-
તીઓ-હિન્દી ભાષા લખતાં મુખ્યત્વે જે
એકલી, બાકરણ આદિની ભૂલો મૂજરાતી
ભાષાના નિકટપણાને કારણે કરે છે તેના
નમૂના આપીને તેના સુધારેલા નમૂના સામે
મૂકીને આખો વિષય સરળ રીતે સમજાવ્યો
છે. હિન્દી શીખતા ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓને
આ નાનકડી ચોપડી ઉપયોગી નીવડશે.

મુસંવાદ: શ્રી કેદારનાથજી સાથેના કેદ-
લાક વાર્તાલાપો; સં. નીલકંઠે ઈશ્વરકાસ
મથરૂવાડા: પ્ર. નવજીવન પ્રકાશન મદિર,
અમદાવાદ; મૂ. પાંચ આના.

લેખકના ત્રી નાથજી સાથેના પરિચય
પ્રસંગે વિવિધ વિષયો પર થયેલા વાર્તાલાપો
અને સંસ્મરણોની નોંધની આ ત્રીજી
આવૃત્તિ પ્રગટ થઈ છે.

ચરિત્ર એમ્યુકેશન સોસાયટી, આણંદ-નાં
પ્રકાશનો:—

અમદાવાદ સંસ્કૃત: ત્રીજી આવૃત્તિ: મૂ. ૫
પાંચ આના.

કુમારી હેક્કન: બીજી આવૃત્તિ: મૂ. ૫
ચાર આના.

ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલે: બીજી આવૃત્તિ:
મૂ. ચાર આના.

વીર નર્મદ: મૂ. ચાર આના. લેખક:
(દેરકના) રસૂરભાઈ વહેરા.

દેશ-ચરદેશની ભણીલી વ્યક્તિવિશેષોનાં
ભાષાપયોગી ચરિત્રો.

તેજરેખા: માસિક: સંપાદકો: ભગવતી
કુમાર ચર્મા, લલિતકુમાર ચાસ્ત્રી, મનહરલાલ
ચાક્સી—તંત્રી: સધુરમ: ૫૦૨, નગરચેઠની
પોળ, વડાચોટા, સૂરત; વાર્ષિક લવાજમ:
રૂપિયા ચાર.

છેલ્લા જે માસથી કાઉન સોળપેજ સાર્થ-
જનું આ નાનકડું માસિક પ્રગટ થવા લાગ્યું
છે. મુખ્યત્વે વાર્તા અને કાવ્ય આદિ અપાય છે.

અથાગાર: તંત્રી: ભાનુ ઝવેરી; ૪ એ
બાણલનાથ પટેલ કોચ લેન, સુંબર્ધ-૭; વાર્ષિક
લવાજમ રૂ. ૬૦ ગુજરાતી આહિત્યને પંચાય
આપવાના હેતુથી આ માસિક શરૂ

રામનું થઈને રહે

રામનું થઈને * રહે
હે મન ! તું રામનું થઈને રહે.

કોટિક કષ્ટ સહ્યાં જગનાથે,
થે ડીક આપડે એ તુજ માથે
આવી ગઈ તે સહે.

હે મન ! તું રામનું થઈને રહે.

સાલગી જગની મિથ્યા યોદ્ધી
કેમ હૃદય તારુ રહે ડોલ્લી ?
જગ કાલે તે કહે.

હે મન ! તું રામનું થઈને રહે.

બનકીએ પણ ભેઈ જવાળા,
પોસાયે નહીં બનવું આગા,
દુનિયા છે તે દહે.

હે મન ! તું રામનું થઈને રહે.

એ દુઃખલંજન, એ સુખ કારણ,
ત્રિભુવન તારણ, અધમોધારણ,
એ જ પરમપદ વહે.

હે મન ! તું રામનું થઈને રહે.

સરોદ

* 'રામરસ' માંથી

ଆରିଚାୟ

ବର୍ଷ-୯

ଆ. ୫-୧.୦

ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରକାଶନ, କଟକ

ગ્રંથાવલોકન

દૂરોછેડા લેં પીતાબર પગેલ, પ્રં આર
આર શેઠની ક પની, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, સુબર્-ર,
મૂં સાડાચરુ રૂપિયા

આમ્યજીવનના આવેખનમા વિશેષ સફળ
થયેલા લેખકના આ વાર્તાસંગ્રહમા એવી
વાર્તાઓ વિશેષ છે, અને જે દુનિયાનો એમને
સ્પીધો પરિચય છે તે ફિન્ની દુનિયાને સ્પર્શતી
કેટલીક વાર્તાઓમા પણ સારી સફળતા મળી
છે 'દૂરોછેડા', 'ગુલશન', પેત્ર મન્યાસ એવી
વાર્તાઓ છે 'દૂરોછેડા'ની સુગંધા ફિન્મમેનના
વિલાસ અને મનસ્વીપણાનો પરિચય આપે
છે તો 'ગુલશન'ની ગુલશન અને ગ્રેન મન્યા
સની નાનીમા તેની જિજ્ઞાસાઓને ઠીક ઠીક
વ્યક્ત કરે છે

કત્તક અપાયેલા બાળકોનો આસપાસ
વાતસલ્યના દોરે ગૂંથાયેલી કેન્ડીક વાર્તાઓ
પણ છે તેના પાત્રાવેખન ને પત્રોના મનો
મથનમા લેખકે સારી કુશળતા દાખવી છે

'મા'એ આગલા પતિથી જન્મેની અને
આગલા પતિને ત્યા રહેતી પુત્રી પોતાના જ
ગામમા રહે છે તેને ન મળી શકતી આખ
સામે જ તે પરણે છે છતા તેના એ મગલ
પ્રસંગમા ભાગ નહીં લઈ શકતી બીજાનું ઘર
માડી બેઠેલી માની હૃદયવલોવતી અજબ કરુ
ણતાને આવેખતી કરુણાત વાર્તા છે

'નવી કે ન્હની?' અને મૂગી ચીમ અનુ
ક્રમે પન્નાલાલ ને પેન્લીકરનું સ્મરણ કરાવતી
પીતાબરની વાર્તાઓ છે

'ગીરા ફેઈ', આજી બઈ, અને 'નરકો
શમ ગોર'મા વૃદ્ધ માનવીઓની લક્ષિત સ્વમાન
અને સમ્યક ઈલા દર્શન થાય છે

એકદરે વાર્તાઓ ભોતા માનવીની માણુમા
મા લેખકનો વિશ્વાસ જણાઈ આવે છે તેની
ઉદાત્તતાના આલેખનમા લેખકની રુચિ જણાઈ
આવે છે 'કરમની કડબાઈ' એમા અપવાદરૂપ
ગણાય

શ્રીનીના સપાટે ચઢી વિષય કે વસ્તુવ્યવે
મલાવી મલાવીને બહેવાળ્યા કરવાના અવશ્ય
ણથી પીતાબર દૂર રહ્યા છે એવે વાર્તાઓ
વાસ્તવિક રીતે દૂરી ને વાચનીય બની છે
જાનકી લેં પિ સ ખાડેકર, અનું
ગોપાળરાવ વિદ્યાસ, પ્રં ઉપર પ્રમાણે મૂં
સાડાચાર રૂપિયા

ખાડેકર મરાઠીના લેખક હોવા છતા આ લે
ત્યા પણ તે લોકપ્રિય છે આ મ અડની અકર
દૂરી વાર્તાઓ એમની વિચારસરણી અને લેખ
નની કુશળતાનો સારો પરિચય આપે છે

પ્રસ્તાવનામા ખાડેકરે પોતાની કૃતિઓના
તોલનમા ઠીક તપ્સ્યતા દાખવી છે

ખાડેકરની વાર્તાઓમા કોઈ ને કોઈ વિચાર
હેતુ હોય છે પાત્રાવેખન પણ તેને વ્યક્ત
કરવા જ તેઓ કરતા હોય એમ પણ ક્યારેક
લાગે એમની દૂરી વાર્તાઓ પ્રમાણુમા ઠીક
લાખી હોય છે તેનું કારણ તેઓ મૂળે નવજ
કથાકાર છે તે પણ હોય વાર્તાનો વેગ મંદ
અને ઘટનાઓ ઝોણી હોય છે અને અત
પણ વીજળીના અમકારા જેવો આજી હેતો
અણધાર્યાં અડપી ને ચાન્દાર લાગે જ હેય
છે એમની વાર્તાઓ ધન્નાપ્રધાન કરતા વિચર
પ્રધાન (વિશેષ હોય છે પ્રસંગોની પરપરા
કરતા વિચાર પરપરા પાત્રોના આત્મમથનો
આદર્શ અને વાસ્તવિકતાનો ગજાગ્રહ એ
સરસ આવેળે છે અને એમ કરતા પાત્રોના
સ્વભવનું સુરેખ આવેખન કરી દે છે આ
દષ્ટિએ આ સંગ્રહની વાર્તાઓનું વાચન
વાચકને સસપ્રદ નીવડશે

વાર્તાઓમા સારું વૈવિધ્ય છે 'જાનકી
શ્રી ગણેશ' જેવી વાર્તાઓમા દામ્પત્યજીવનની
કવલરસિકતાને પ્રસન્નતા સરમ આવેખાયા છે
છત્રી કથા ધરતી?' જેવી વાર્તા ત્યાગ
પૂર્વ સારિક ભાવો જમાડી બાય છે તો
(જુઓ અનુસધાન કવરપેજ ડીઝ)

“મારા મનનું વચનું રાજકારી નહીં પણ ધાર્મિક છે.” — આપીલ

ભાઈ ધનશ્યામદાસજી,

બાપુનો પત્ર

યુરોપમાં આરોગ્ય ભળવવા માટે આટલા નિયમોનું પાલન આવશ્યક સમજું છું :

૧ અપરિચિત ખોરાક ન લેવો.

૨ એ લોકો (યુરોપિયનો) છ સાત વાર ખાય છે, આપણે ત્રણ વારથી વધારે ન ખાઈએ, વચમાં ચોકલેટ વગેરે ખાવાની ખૂંટી ટેવ ન રાખીએ.

૩ રાત્રે એક વાગે પલ્લ (યુરોપિયનો) ખાઈ લે છે. આપણે રાત્રે આઠ પછી ન ખાઈએ. ઠાંઈ ઠેકાણે જઈએ ત્યારે ત્યાં ચાહુ વિગેરે આપણે ન છૂટકે લેવું જ નોંધીએ એવું મનાય છે. ખરા રાત્રે એવું કંઈ નથી.

૪ રોજ એકાદામાં એકાદું છ માઈલ પગપાળા ચાલવાનો અભ્યાસ રાખવો જરૂરી છે. પ્રાતાઃકાળે અને રાત્રિએ, ખંને ટાઈમે ફરવું નોંધીએ.

૫ હૃદયહારીનાં કપડાં પહેરવાની જરૂરિયાત ન માનવી નોંધીએ. રક્તસ્ય એ છે કે શરીરને ઠંડી ન લાગવી નોંધીએ. ફરવાથી ઠંડી ઊડી જાય છે.

૬ અંગ્રેજી ખોરાક પહેરવાની કંઈ જરૂર નથી.

૭ યુરોપના ગરીબ લોકોનો પરિચય કરવાની કોશિશ કરવી નોંધીએ. એવા પરિચય માટે ઘણાં ખરા કામે. પગપાળા કરવા નોંધીએ. જ્યારે સમય મળે ત્યારે પગપાળા જવું નોંધીએ.

૮ યુરોપમાં ગયા તો કંઈ ને કંઈ કરવું જ છે. એવું વિચારવું ન નોંધીએ. સ્વચ્છ પ્રયત્નથી અને નિશ્ચિતતાથી જે કંઈ થઈ શકે તે કરવું.

૯ મારા ખ્યાલ પ્રમાણે તો તમારે ત્યાં જવાનું એક પરિણામ અવશ્ય આવી શકે છે—શરીર વજ્ર જેવું બનાવી શકાય એ બની શકે તેવું છે.

૧૦ ઈશ્વર તમને માનસિક બ્યભિચારથી બચાવે. બહુ એકા હિન્દીએ આ દોષથી સુકત હોય છે. ત્યાંની રહેણી-કરણી ત્યાંના લોકો માટે સ્વાભાવિક છે, પણ આપણે માટે એ મધપાન જેવું બની જાય છે.

૧૧ ગીતા અને રામાયણનો અભ્યાસ હોય તો હરગિરિ ન છોડવો. અગર અભ્યાસ ન હોય તો રાખવો નોંધીએ.

તમે આટલી ઝીણી સૂચનાઓની આશા તો નહીં રાખી હોય. જે આપી છે, કેમ કે તમે સૌ ભાઈઓની સન્મજનતા પર મને વિશ્વાસ છે. તમારા જેવા ધનવાનોમાં ધનની સાથે નમ્રતા અને સન્મજનતા છે, તેમની નમ્રતા અને સન્મજનતામાં અત્યંત વૃદ્ધિ થાય એવું ઈશ્વરે હું અને હું એનો દેશના કામ માટે ઉપયોગ ચાહું છું. 'શક પ્રતિ શાકચમ'ના મિત્રોમાં હું માનતો નથી. એટલે જે ઠેકાણે શુદ્ધિ, સત્ય, અહિંસા ઇત્યાદિનાં ચોક્કસ પલ્લુ દર્શન કરું છું તો સૂમ જેમ ધનનો સંપ્રદાય કરે છે બરાબર એ જ રીતે હું એવા શુભોનો સંપ્રદાય કરવાનો પ્રયાસ કરી રાહ ચાઉં છું.

આપનો મોહનદાસ

ગાવૈ મીરાં દાસી

સૂફી કવિઓની સર્વોત્કૃષ્ટ રચનાઓમાં હેખા દેતો
ઈશ્વરી પ્રેમભાવ મીરાંની રચનાઓમાં સહજ વરતાય છે.

આમ તો મીરાંનાં લગભગ અધાં પદો લોકપ્રિયતાનાં
ચેષવાળાં છે, પણ હિન્દી પદોમાં—જેમાં જૂની હિન્દીનો
સ્પર્શ વધારે છે તે આપણે ત્યાં, તેનાં એ મર્યાદાને કારણે
ખુબ લોકજીભે નથી ચઢતાં. આ એક એવું જ પદ છે.

મીરાં કહે છે, હું તો ગિરધરના રંગે જ રાતી છું.
પચરંગી વસ્ત્રો પહેરી (અરમિટ (એક રમત, જેમાં આખા
શરીરને કપડાંથી ઢાકી દેવું પડે છે) રમવા જતાં મને સાંવરો
પ્રીતમ મળી ગયો, જેનો પ્રીતમ પરદેશ વસે છે એ પત્ની
લખી-લખીને મોકલે છે, પણ મારો પ્રીતમ તો મારા હૃદયમાં
જ વસે છે, એટલે હું તો ક્યાંય જતી-આવતી નથી.

આ સૂર્ય-ચંદ્ર, ધરતી-આકાશ, પવન-પાણી બધું જરો
પણ મારો અવિનાશી—જેનો વિનાશ ન થાય તે—તો અટ્ટળ રહેવાનો છે.

માટે હે દુન્યવી પ્રેમમાં પડેલા જીવ, મનસાની વાટ કરી, પ્રમત્તા બળરમાંથી તેલ
મંગાવી, સંસારનો વિરક્તનો હીવો પ્રગટાવી રાત દિવસ ઈશ્વરનું ધ્યાન ધર.

એ તો સતગુરુ મળ્યા અને સંશય ટાકરો—સાચો રાહ જતાઓ કે અહીં તારું કે
મારું કશું જ નથી, એ શુરંગાધ મીરાં દાસી ગાય છે.

ૐ ગિરધર રંગ રાતી, સૈયાં મેં

પચરંગ ચાળા પહર સખી મેં ઝિરમિટ ખેલન જાતી.
ઓહ ઝિરમિટમાં ત્રિદેશ સાંવરો, ખોલ મિલી તનગાતી.

ૐ ગિરધર૦

જિનકા પિયા પરદેશ બસત હૈ, કિખ લખ લેજૈ પાતી,
મેરા પિયા મેરે હીય બસત હૈ, ના કહું આતી જાતી.

ૐ ગિરધર૦

અંદા જાયગા, સૂરજ જાયગા, જાયગી ધરણી અકાસી,
પવન-પાણી દોનું હી જાયેગ, અટલ રહે અવિનાશી.

ૐ ગિરધર૦

મુરત નિરત કા દિવસા સંજેલે, મનસા કી કરલે જાતી.
પ્રેમ હટી કા તેલ મંગાલે, જગ રહ્યા દિન તે રાતી.

ૐ ગિરધર૦

સતગુરુ મિલિયા, સંસા ભાગ્યા, સૈન જતાઈ સાચી,
ના ધર તેર, ના ધર મેર, ગાવૈ મીરાં દાસી.

ૐ ગિરધર૦

ગાંધીજી સાથે મારી પહેલી મુલાકાત સન્ ૧૯૩૬માં થઈ. ત્યારે એ દક્ષિણ આફ્રિકાથી પાછા ફર્યા બાદ થોડા દિવસ કલકત્તા આવ્યા હતા. એ દિવસે અમારા જે સંબંધ બંધાયો તે ૩૨ વર્ષ સુધી—ફિલ્હીના મારા જ મકાનમાં એમનું મૃત્યુ થયું ત્યાં સુધી—ચાલુ રહ્યો.

હું ગાંધીજીના સંપર્કમાં કેવી રીતે આવ્યો? મારા જીવનની એ સૌભાગ્યપૂર્ણ ઘટનાનું શ્રેય માત્ર પ્રારબ્ધને જ ઘટે છે. મારી કેઈ રાજકીય પીડામુમિકા હતી નહીં, એટલે હું કેઈ વિશ્વવિખ્યાત વિભૂતિની દૃષ્ટિએ પડું એ શક્ય ન હતું.

મારે જન્મ સન્ ૧૮૯૪માં એક ગામમાં થયો. તેની વસ્તી માંડ ત્રણ હજારની હતી. રેલ્વે, પાકી મકક અથવા પોલ્ટેઓફિશ્સ દ્વારા બહારનો દુનિયાના સંપર્કનું કેઈ સાધન ઉપલબ્ધ ન હોવાથી અમારું ગામ રાજકીય અળવળથી એક રીતે સાવ અલિપ્ત હતું. થોડાગાડી, બળદગાડી, ઊંટ એ બધા અમારી મુસાફરીનાં સાધનો હતાં. બળદગાડી વિલાસની વસ્તુ હતી અને મોટેભાગે સાધારણ શ્રીમતો બહેનોના ઉપયોગ માટે રાખતા. થોડા દુર્લભ પ્રાણી હતાં. મેટેભાગે જમીનદારો એનો ઉપયોગ કરતા. અમારા કુટુંબમાં બહુ સરસ ઊંટ હતાં. પછીથી એક બળદગાડી પણ થઈ હતી પરંતુ ઊંટ જ સૌથી વિશેષ ઉપયોગી સાધન રહ્યું. આજકાલ ઊંટ પર લાંબી મુસાફરી કરવાનો ઉત્સાહ લોકોમાં જણાતો નથી. પરંતુ સહનશક્તિ, ધીરજ અને લોભપણ માટે એ પ્રાણીનું મને હમેશાં આકર્ષણ રહ્યું છે. એક વાર ન્યારે લગાતાર છ દિવસ સુધી ઊંટની પીઠ પર પ્રવાસ કરવો પડ્યો ત્યારે મને ખૂબ જ આનંદ થયો હતો.

મારા ગામમાં છાપાં પાછળ કેઈ મગજ બગાડતું નહીં. જેન્યાર માણસે છાપું વાંચતા

ત્યારે છાપાં પણ હતાં ક્યાં? ગામમાં અંગ્રેજ લખતાં વાંચતાં કેઈને આવડતું ન હતું. કેઈ સ્કૂલ પણ ન હતી. ગ્રામમાં એકાદ સાધારણ હિન્દી-ઉર્દૂ લખી-વાંચી શકતા હશે.

ચાર વર્ષની ઉંમરે મને લખાવવા માટે એક એવા શિક્ષકને રાખવામાં આવ્યો, જે વાંચન લેખન કરતાં હિસાબ-કિતાબમાં વધારે હોશિયાર હતાં. એટલે મારા શિક્ષણને આરભ આંકથી—સરવાળા, બાદબાકી ગુણાકાર, ભાગાકાર આદિથી—થયો. નવ વર્ષની ઉંમરે મેં થોડું ધણું લખતાં-વાંચતાં શીખી લીધું થોડું અંગ્રેજી પણ આવડ્યું. પરંતુ મારા શિક્ષણનો અંત પ્યારેચરણ મુન્દાર લિખિત અંગ્રેજી પહેલી ચોપડીથી આવી ગયો. એ વખતે મારી ઉંમર અગિયાર વર્ષની હતી.

મારા પરદાદા એક વેપારીને ત્યાં ફરિયાના માસિક પગારથી મેનેજરી કરતા હતા. વેપારીનું અવસાન થવાથી મારા દાદાજી અઢાર વર્ષની ઉંમરે પોતાનો વેપાર ચડે કરવાના ઈરાદે મુંબઈ ગયા. પાછળથી મારા પિતાજીએ કામકાજ વધાર્યું. મારો જન્મ થયો ત્યારે અમારી સ્થિતિ ઘણી સારી થઈ ગઈ હતી. અમારા પાત્રીમ વર્ષ જૂના કારભારની જઠ ત્યારે સારી રીતે ઝામી ગઈ હતી. એટલે મારા સ્કૂલજીવનનો અંત આવ્યો. ત્યારે અમારા કારભારમાં મને હાથ લાકડી થવાનું કહેવામાં આવ્યું. અને બાર વર્ષની ઉંમરમાં જ હું ધણે લાગી ગયો. પણ મને વિદ્યાની લગની હતી એટલે સ્કૂલ છોડ્યા પછી પુસ્તકો અને છાપાં સાથે એક શબ્દકોશ અને કોપી બૂક મારા મુખ્ય શિક્ષક બન્યાં. એ જ રીતે મેં અંગ્રેજી, સંસ્કૃત અને એક બે ખીજ પ્રાંતીય ભાષા, ઈતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્ર અને સારા પ્રમાણમાં જીવનચરિત્રો અને પ્રવાસ પત્રોના વાંચી કાઢ્યાં. મારો એ રોગ આજે પણ એવાને એવો જ ચાલુ છે.

સોળ વર્ષની ઉમરે મેં હલાવીને સ્વતંત્ર ધંપો શરૂ કર્યો. અને અંગ્રિજોના સંપર્કમાં આવવા લાગ્યો. એ મારા ચંરક્ષક હતા અને મને કામ પણ આપતા. એમના સંપર્કમાં આવતાં મેં 'જેયુ' કે જ્યાં પોતાની કામકાજની રીતમાં, સંગત સંબંધી કુશળતામાં અને કેટલાયે સ્થળોમાં એ લોકો અજેડ હતા ત્યાં પોતાનું નિર્ભરિમાન છુપાવી શકતા નહીં.

એ હોકાની ઑફિસોમાં જવા માટે મને લિક્કરનો ઉપયોગ કરવા હતા ન હતા. એમને મળવા જતાં તે હાજર નહીં હોય ત્યારે એ હોકાની બેચો પર પણ બેસવા નહોતા હતા. આ પ્રકારના તિરસ્કારથી મને હાડાહાડ લાગી આવતું, અને સાચું પૂછો તો એણે જ મારા હૃદયમાં રાજકીય અભિરુચિ પેદા કરી, ૧૯૧૨થી લઈને આજ સુધી એ ચાલુ છે.

લોકમાન્ય તિલક અને ગોખલે સિવાય એવે ખીલે કોઈ રાજકીય નેતા નથી થયા, જેની સાથે મારા સંપર્ક ન રહ્યો હોય; જેમાં મેં ઊંડી હલચલથી ન લીધી હોય અને મારી રીતે સહાયતા કરવાનો પ્રયામ ન કર્યો હોય, એવું કોઈ રાજકીય આંદોલન થયું નથી.

એ દિવસોમાં ત્રાસવાદીઓને માથ આપવા માટે હું ભારે આર્પાતમાં આવી પડ્યો હતો અને લગભગ ત્રણ મહિના સુધી મારે છુપાઈ રહેવું પડ્યું હતું. કેટલાક માયાળુ મિત્રોએ હસ્તક્ષેપ કરીને મને જેલ જતાં બચાવ્યો. છતાં મારે કહેવું જોઈએ કે ત્રાસવાદ પ્રત્યે મને કદી ઊંડી રુચિ થઈ નથી અને એના જે કઈ શેષ અંશ રહ્યા હતા તે ગાંધીજીના મંપર્કમાં આવ્યા પછી બલકુલ નષ્ટ થઈ ગયા.

આમ ગાંધીજી પ્રત્યે મારું આકર્ષણ સ્વાભાવિક હતું. મેં આરાંભ એમના ટીકાકાર તરીકે કર્યો અને અંતમાં હું એમને બ્રહ્મ બની ગયો. છતાં એમ કહેવું બલકુલ ખોટું છે કે હું ગાંધીજીની દરેક વાતમાં સંમત હતો. સાચું તો એ છે કે અધિકાંશ બાબતોમાં મારા સ્વતંત્ર વિચારો હતા. રહેણીકરણી

સંબંધે એમની ને મારી વચ્ચે બહુ ઓછી સમાનતા હતી ગાંધીજી સંત પુરુષ હતા. એમણે સુખ-એશ્વર્યનું જીવન ત્યાગી દીધું હતું. એમની સુખ્ય નિષ્ઠા ધર્મમાં હતી એ નિષ્ઠા જ મને એમની તરફ ખેંચી લઈ ગઈ. અર્થશાસ્ત્ર સંબંધે એમનું દૃષ્ટિબિંદુ મારા દૃષ્ટિબિંદુથી અલગ હતું. એમની આસ્થા ચરખો, ઘણી જેવા નાના-નાના ગૃહઉદ્યોગોમાં હતી, આ તરફ હું મારી રીતે સુખી જીવન બચતિત કરતો હતો, અને મોટા-મોટા ઉદ્યોગોની સહાયથી દેશના ઉદ્યોગીકરણમાં વિશ્વાસ રાખતો હતો. તો પછી એમની ને મારી વચ્ચે એવો નિકટનો સંબંધ કેમ બંધાયો? એવું કયું કારણ હતું કે મારા પ્રત્યે એમનો વિશ્વાસ અને સ્નેહ અંત સુધી રહ્યા? એવું શ્રેય તો હું એમની મહત્તા અને ઉદારતાને જ આપીશ. આટલું આકર્ષણ, આટલો સ્નેહ, મિત્રો પ્રત્યે આટલી પ્રીતિ મેં બહુ ઓછા માણસોમાં જોઈ છે. આ સંસારમાં સંતોતું જન્મવું કેઈ બહુ મોટી વાત નથી અને રાજકીય નેતાઓ પણ દગલાબંધ આવે-ભાય છે, પણ સાચો માનવ આ ધરતી પર મોટેભાગે નથી મળતો. ગાંધીજી એક મહામાનવ હતા, એક એવું દુર્લભ માનવપ્રાણી, જે શતાબ્દીઓ પછી જન્મે છે. પણ ગાંધીજીના એ માનવરૂપ વિશે લોકો બહુ ઓછું જાણે છે.

અને એટલે જ ઘણી મમત્સાઓમાં એમની સાથે સહમત ન થવા છતાં પણ મેં એમની ઇચ્છાઓનું પાલન કરવાનો કદી ઈન્કાર નથી કર્યો, અને એમણે મારા વિચાર સ્વાતંત્ર્યને નિભાવી લીધું એટલું જ નહીં, એ માટે મારા પ્રત્યે અધિક સ્નેહ વરસાવ્યો. એવો સ્નેહ માત્ર પિતા તરફથી જ બાળકને મળી શકે. એટલા માટે અમારા સંબંધે કૌટુંબિક સ્નેહનું રૂપ લઈ લીધું હતું. મારા પ્રત્યે એમનો પિતાતુલ્ય સ્નેહ એમના જીવનની અંતિમ ઘડી સુધી એમનો તેમ રહ્યો.

(બાપુકી છત્રછાયાએ ગાંધી દૂકાવીને)

‘પિતાજી, કિતની અચ્છી ફૂલોંવર હૈ? અગર ઉનકી તરકારી હોતો કિતના અચ્છા?’
હું નાનો હતો, માતા અવસાન પામેલી. પિતાજીએ ખીજ વાર લખ કરેલાં. મને ને મારા મોટાભાઈને-બહેનને બાઈએને ગુરુકૃપમાં લાવવા મોકેલા.

એક દિવસની વાત છે. એક શાકભાજીવાળો શાકભાજીનો ટોપલો લઈને વેચવા આવ્યો. હું આંગણામાં બસતો હતો ટોપલામાં સરસ મજે-દાર ફેાખી-ફૂલોંવરના ફડા ભેઈ મારું મન લલ-ચાધું-મોંમાં પાણી છૂટ્યું. મને એનું શાક ખાવાનું મન થયું. ‘એ’ ગૃહપતિને ધીમેથી મારા મનની ઈચ્છા કહી.

‘હાં, અચ્છી અચ્છી ચીજે’ ખાનેડી હોંરા રહતી હું કયો? તુમ યહાં પઢને આયે હો યા અચ્છી અચ્છી શાક તરકારી ખાને ફેા આયે હો? છટ, ચલે જા યહાં સે!’ ગૃહ-પતિ તાડૂકી ઊઠ્યા.

હું શું જોહું? હેખતાઈ ગયો. નીચે મોઢે હું પાછો વળ્યો.

જમવાનો સમય થયો. ઘંટ વાગ્યો. છાત્રા-લયના બધા વિદ્યાર્થીઓ ઘાળી પર હારબંધ ગોઠવાઈ ગયા. મારું મન તો સવારના બનાવ પછી આડું થઈ ગયું હતું. જમવાની ઈચ્છા જ મરી ગઈ હતી, છતાં નિયમનું પાલન કર્યે જ છૂટકો. છાત્રાલયના નિયમોનું પાલન કરવું એ તો અમારો ધર્મ, એનું ઉલ્લંઘન થાય જ કેમ? હું ઊઠ્યો. બધા સાથે જઈને આસન પર ગોઠવાયો.

૨૧૦
શંકિયો એ સૂર્યરૂપ હોઈ કે-દ્રમાં છે અને બીજા ગામડાંના ઉઘોગો તેની આસ-પાસ ફેરનારા ગ્રહો નેવા છે. હવે એ સૂર્ય નથી ચાલતો તો ગ્રહો પણ નિચારા યંત્રો નાવ. વામારા રાજ્યના દેવજ પર ચક્ર અકિત કરેલું-છે. એને ભેઈએ તો સુદર્શન ચક્ર કહે, ભેઈએ તો અયોકનું ધર્મચક્ર કહે; હકીકતમાં એ શંકિયાનું પ્રતીક છે જેમ સૂર્ય ન હોય તો ગ્રહો ચાલી નથી શકતા તેવી જ રીતથી હું માનું છું કે ગ્રહો ન રહે તો સૂર્યને કંઈ ને કંઈ બાધા થયા વિના ન રહે. —ગાંધીજી

એવામાં ગૃહપતિ ત્યાં આવી કહેવા લાગ્યા: ‘કહાં ગયે ગુરુદયાલ!.... ગુરુદયાલ! યહાં આવા!’ એમની રાવભરી આંખો મને તોડી રહી હતી. હું આસન પરથી ઊઠ્યો, તેમની પાસે જઈને માથું નમાવી હાથ ભેડીને ઊભો.

‘કયોં તુમકો ફૂલોંવર ફેા શાક મજેદાર લગતા હું ન? જોલો તુમહારા મુંહ....’ એટલું કહી ગૃહપતિ બેગમાં હસ્થા અને મારું મોં જોલાવ્યું.

‘એ’ મોં જોહ્યું. ‘લો....ખાઓ....અચ્છી તરહ સે ખાઓ....અચ્છા....’ કહીને ખાસી એવી કવીનાઈનની ગેળીઓ મારા મોંમાં ભરી દીધી. મારું મોં કહવું-કહવું થઈ ગયું. હું રડી પડ્યો.

‘બાઓ ઉધરસે....ફિર કીસી ચીજ કી ઈચ્છા કરે જે?’ ગૃહપતિ તાડૂક્યા.

‘નહીં છા!’ એટલું કહી નીચે મોંએ હું યાકતો થયો. સીધા કુમમાં જઈને પધારીમા પડ્યો. અને મોં સંતાડીને ખૂબ રણ્યો. મોઢા-ભાઈ આવ્યા. પણ એ શું કરે? એ વ લાચાર હતા. પ્રેમથી મારે માથે હાથ મૂક્યો. કવી-નાઈનની ગરમીથી મારું માથું ખીખતું હતું. હું વેકનાથી પિડાતો હતો. આખી રાત એમ જ પસાર થઈ. સવારે ઊઠ્યો અને નિયતોમે લાગી ગયો.

તે દિવસનો અનુભવ હજી બૂલાતો નથી!
(પૂ. ગુરુદયાલ મહિલકજીએ અમારા શિક્ષકમંડળમાં પોતાના બાળપણના કહેલા પ્રસંગ પરથી. —વિ૦ પ૦)

શિકારી જ્યારે કોઈ જંગલમાં જાય છે ત્યારે એ જંગલમાં પ્રાણી ભયભીત બની આમ-તેમ દોડવા લાગે છે. આખરે જ્યારે એ ભય-ભીત થયેલાં પ્રાણીઓ બુકાનો આશ્રય લે છે ત્યારે સુરક્ષિત બને છે. એવી જ રીતે જરા, વ્યાધિ અને મરણ એ સંસારના મહાન શિકારી છે. પ્રાણીમાત્ર એ ત્રણ શિકારીઓથી ભયભીત છે. એ ત્રણેલાં પ્રાણીઓને ભયમુક્ત થવાનો માત્ર એક જ માર્ગ છે: ધર્મગુણનો આશ્રય લેવાનો.

ધર્મગુણમાં પ્રવેશ કરવાનાં બે દ્વાર છે: એક નીતિનું અને બીજું પ્રીતિનું. એ બંને દ્વારોમાંથી ધર્મગુણમાં પ્રવેશવાથી જરા, વ્યાધિ અને મરણરૂપી ત્રણે શિકારીઓના ત્રાસથી મુક્ત થવાય છે. સિદ્ધાંતો બંને બાજુઓમાંથી બે એકાદ બાજુ પણ ઘસાયેલી હોય તો સિદ્ધો ચલણ તરીકે સ્વીકારાતો નથી. એ જ પ્રમાણે નીતિ અને પ્રીતિ એ બેમાંથી એકેમાં થે કંઈ જોઈ હોય તો તે ન જ આવે.

હીરો નાનો હોય છે છતાં પણ સંસારની બધી મુશ્મ-સામગ્રી એમાં ભરેલી હોય છે. બંગલા, ખાત્ર-બગીચા, મોટર, વસ્ત્રાભૂષણ આદિ દરેક વસ્તુ એનાથી મુલત બને છે. હીરાની પેઠે નીતિ પણ એક નાનો શુદ્ધ છે. છતાં એમાં મંતુષ્યનો અનેકવિધ કર્તવ્યનો બોધ સમાયો છે.

નીતિવાન હોવાનો પ્રથમ અર્થ એ છે કે મનુષ્ય પ્રામાણિક બનવું જોઈએ. હું એના પર વિશેષ ભાર મૂકું છું. કારણ કે ચારિત્ર્યનો પાયો પ્રામાણિકતા છે. એ પાયો આજે ડગ-મગી ગયેલો છે. એટલું જ નહીં, વિનાશના આખરી તબક્કે પહોંચી ગયેલો છે.

તિબેટની યાત્રા કરી આવેલા એક લાઈએ મને ત્યાં સુધી કહ્યું હતું કે તિબેટના માણસો

એટલા નીતિવાન હોય છે કે પારકાની વસ્તુને તેઓ ચડતા પણ નથી. તમે આજે રસ્તા પર તમારી લાકડી ભૂલી બાંધો તો કાલે એ જ સ્થળે તમને તમારી લાકડી પડેલી મળી આવશે. સેકંડો સ્ત્રી પુરુષો ત્યાંથી પસાર થશે પણ કોઈ એને સ્પર્શ નહીં કરે.

હુમણાં જ એક અમેરિકન પ્રવાસીનો અનુભવ બહુવામાં આવ્યો: ‘એક અમેરિકન પ્રવાસી યુરોપની યાત્રા કરવા નીકળ્યો. એની પાસે એક મુંદર અને અત્યંત કીમતી કેમેરા હતો. કુદરતી સૌન્દર્યનો એ રસિયો હતો. એણે અનેક રમણિય સ્થળોના ફોટા લીધા હતા—તેમાં સ્વીટ્ઝરલેન્ડના ફોટા વિશેષ હતા. યાત્રાથી પાછા ફરતા તે પેરીસમાં પોતાના એક મિત્રને ત્યાં જિતયો. પોતાના મિત્રની મોટરમાં તે પેરીસમાં ફરતો અને અનેક રમણિય દરયે કેમેરામાં ઝડપતો. ત્યાંથી એ લંડન ગયો. રસ્તામાં એનો કેમેરા ખોવાયો. બહુ શોકયો પણ જણ્યો નહીં. કેમેરા પર નામ-ઠામ પણ લખ્યાં ન હતાં એટલે તે પાછો મળે એવો સંભવ ન હતો. ઈંગ્લેંડથી તેણે પેરીસના પોતાના મિત્ર પર પત્ર લખ્યો ને કેમેરા શુભ શયાની હુકીકત જણાવી. પંદર દિવસ પછી એનાં મિત્રનો જવાબ આવ્યો કે તમારો કેમેરા એક લાઈને મળ્યો છે. ‘મે’ એમને તમારું સરનામું આપ્યું છે. એ લાઈ બે દિવસમાં લંડન આવનાર છે, તમે ત્યાં જ રહેશો, એ લાઈ તમને કેમેરા આપી જશે.’

બે દિવસ પછી જ્યારે એ લાઈ કેમેરા લઈને આવ્યા ત્યારે અમેરિકન પ્રવાસીએ તેનો અત્યંત આભાર માની પૂછ્યું: ‘લાઈ, કેમેરા પર મારાં નામ-ઠામ તો હતાં નહીં, તો પછી તમે મને કેવી રીતે યોધી કાઢ્યો?’

‘કેમેરા દેનમાં મારા સામાન સાથે આવી

ગયો હોતો. એના માલિકની જે ઘણી શોધ કરી પણ મને લાગ મળી નહીં, એટલે જે છાપામાં જાહેરખબર આપવા વિચાર્યું. પછી મને વિચાર આવ્યો કે કેસરામાં ફોટા છે એને ધોવડાવી જોઉં તો કદાચ ખબર પડે. ફોટા ધોવડાવ્યા પણ તે તો બધા કુદરતી દરશોના હતા; મને લાગ્યું કે ફોટા પરથી કંઈ ભાગ મળશે નહીં. સહુસા એક ફોટામાં એક મોટર જિલેટ્ટી જણાઈ, એ મોટરનો નંબર જણવા માટે મેં એ ફોટાને ચીતર ઘણો મોટો એન્લાર્જ કરાવ્યો ત્યારે એનો નંબર જણાયો. એ નંબરની મોટરના માલિકની તપાસ કરી તો તે તમારા મિત્રની નીકળી. એમણે તમારાં નામ-કામ જણાવ્યાં અને તે પ્રમાણે હું અહીં આવ્યો.

અમેરિકન પ્રવાસીને ઉપલી હકીકત સાંભળીને ઘણો આનંદ થયો. એમણે પેલા ભાઈને થયેલા ખર્ચના પૈસા આપવા ઘણો આગ્રહ કર્યો પણ તેમણે સાફ ઈન્કાર કર્યો.

આ જ રીતે પ્રામાણિકતા હરેક મનુષ્યે-પછી તે ભલે ગરીબ હોય या શ્રીમંત, શિક્ષિત હોય કે અશિક્ષિત, ખાળક હોય કે વૃદ્ધ, સ્ત્રી હોય કે પુરુષ—હરેકે અપનાવવી જોઈએ. અને દુનિયા સમક્ષ એક એવો આદર્શ મૂકવો જોઈએ કે કોઈ પણ વ્યક્તિ ખીજની ચીજને અડકતી પણ નથી. અહીં તાળાચાવી અને ખાવણું-સાંકળની જરૂર નથી.

ગામડાંનાં લોકોને પછીએ છીએ કે ‘લોહાનો રંગ કયો?’ તો કોઈ કહેશે ‘કાળો.’ પણ જે એટલ હશે, હજી વતી એડનારો હશે તે તો કહેશે કે, ‘લોહાનો રંગ તો ચાંદી જેવો ધોળો હોય છે.’ જેને કાળો રંગ કહે છે તે તો વિકૃતિ છે, મૂળ રંગ પર ચડેલો કાટ છે. કાટ ઘસાઈ જાય છે ત્યારે લોહું ચાંદી જેવું ચમકે છે ઘસાતું લોહું માત્ર ચાંદી જેવું જિજ્ઞાસુ નથી હોતું, રેશમ જેવું સુવાશું પણ હોય છે. પણ જે ઘસાતું નથી તે કાળું હોય છે, ખરબચડું હોય છે અને એના ઉપરથી કાટની પોપડીઓ જીખડે છે. ઘસાઈને નહીં તો પોપડી જીખડીને તો એ ઝાંઘો થવાનો જ. પણ ઘસાઈને ઝાંઘો થાય ત્યારે ચક્ક હહેવાય છે. મને તો સંસ્કૃત આવડતું નથી. મારા યજ્ઞમાનોને ચ આવડે નહીં. એટલે સંસ્કૃતમાં એની શી વ્યાખ્યા હશે તે તો કેને ખબર? પણ હું તો કહું છું કે યજ્ઞ એટલે ઘસાઈ છૂટવું.—૨૦ મ ૦

ધર્મશુદ્ધિનું ખીજું દાર પ્રીતિ એટલે કે સર્વ જીવો પ્રત્યે પ્રેમ અને દયા રાખવી તે છે. પ્રીતિ એટલે પીડિતોની નિસ્વાર્થ સેવા. પ્રીતિ એટલે યતિતોનો ઉદાર, દલિતોનું દુઃખ દૂર કરવું તે. જેનાથી માનવહૃદયને ભેડી શકાય, અને ખીજનાં દુઃખો ભણી શકાય એવું નામ પ્રીતિ. પોતાનું દુઃખ તો જનવર પણ જાણે છે, પરંતુ માનવની એ વિશેષતા છે કે એ ખીજનાં દુઃખો પણ ભણી શકે છે. હર કોઈનું દુઃખ જોઈને દિલ કંપી ઉઠે એવું નામ પ્રીતિ. પ્રીતિથી હરેલી સેવાથી માણસને અભિમાન નથી જીપજવું. માતા પ્રેમથી બાળકની સેવા કરે છે—એવું એને અભિમાન નથી હોતું. આજકાલ તો હરેક પોતાની સેવાનું માપ કાઢે છે. પણ પ્રેમપૂર્વક હરેલી સેવામાં એવી ગણતરી નથી હોતી. સૂર્ય દુનિયા પર ફેરવેલો ઉપકાર કરે છે? એ ફેરવેલી નિયામતાથી પોતાનું સેવાકાર્ય કરે છે? નિયત સમયથી ૫૩ સેકન્ડ પણ મોડું કરતો નથી અને છતાં જો કદાપિ પોતાની સેવાનું માન-પત્ર માગતો નથી.

આખી સૃષ્ટિ આપણને એવો જ બોધ આપે છે, સરિતા વહેતી જ રહે છે, વૃક્ષો છાયા અને ફળ આપે છે, પુષ્પ સુવાસ આપે છે એના બદલામાં એ કશું ઇચ્છતાં નથી. એવી નિસ્વાર્થ પ્રીતિ જ ધર્મશુદ્ધિનું ખીજું દાર છે. (દૂકાવીને)

અમે દક્ષિણ ભારતમાં ખાદીયાત્રા કરતા ફરતા હતા. ચિકાગોલ એક સુંદર ખાદી કેન્દ્ર છે. ત્યાં અમે સાંજે સાત વાગે પહોંચવાના હતા પણ ત્યાં પહોંચતા રાતના દસ વાગ્યા. બાપુને ચરખાકામ ખતાવવા માટે બિચારી બહેનો ત્રણ કલાક સુધી રાહ જોઈ બેસી રહી. એટલે જેવા અમે ત્યાં પહોંચ્યા કે બાપુ સીધા જ પ્રદર્શનના સ્થાન પર પહોંચી ગયા. મહા-દેવભાઈ અને હું, ઉતારે ગયા. ખૂબ યાત્રી ગયા હતા એટલે ઊંધી ગયા. સવારે ચાર વાગે જ્યારે અમે પ્રાર્થના માટે ભેગા થયા ત્યારે બાપુજીએ પૂછ્યું, ‘મહાદેવ, કાલે પ્રાર્થનાનું શું થયું?’

મારું હૃદય કાંઈ બેસી ગયું. મેં કહ્યું, ‘હું તે જેવો ઉતારે આવ્યો તેવો લાગલો જ ઊઠી ગયો—પ્રાર્થના કરવાનું ભૂલી ગયો.’

‘હું પણ ભૂલી ગયો હતો. પણ એક ઊંઘ કાઢી લીધા પછી જાગ્યો ત્યારે બિછાના પર બેસીને જ મનમાં પ્રાર્થના કરી લીધી. અને ફરી ઊંઘી ગયો. કાકાને જગાડ્યા નહીં.’ મહાદેવભાઈએ કહ્યું.

બાપુજીએ કહ્યું, ‘રાત્રે હું પણ પ્રાર્થના કરવાનું ભૂલી ગયો. આકચો પાક્યો હતો એટલે હું પણ ઊંઘી ગયો હતો. જ્યારે ત્રણ વાગ્યે જાગ્યો તો યાદ આવ્યું. ત્યારથી શરીર કંપે છે. હું ખૂબ અસ્વસ્થ છું. વિચારું છું કે આમ કેમ બન્યું? ભગવાનને હું કેવી રીતે ભૂલ્યો! જે મારા હરેક શ્વાસનો માલિક છે, જેના આધાર પર મારું જીવન નિર્ભર છે એ ઈશ્વરને હું ઊંઘ માટે ભૂલી જાઉં તો હું કામ શું કરીશ? કઈ શક્તિને અધારે કરીશ? હું ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરવાની કઈ રીતે ભૂલી ગયો?’

અમે પ્રાર્થના કરી લીધી અને સૌ સૌના કામમાં લાગી ગયા. પુરસદ્દ તો મહામાણને

ક્યારેક જ મળતી હતી. જ્યારે લોજન કરવા બેઠા ત્યારે મેં કહ્યું : ‘બાપુજી, એક વાત કહું?’

એમણે હસીને કહ્યું : ‘કહે!’

મેં કહેવા માંડ્યું : ‘એક મુસ્લિમ સંત હતા ભારે ઈશ્વરભક્ત. પાંચે વખત નમાજ પઢવાનો એમનો નિયમ હતો. એક દિન એ થાક્યા-માંઠા હતા એટલે ઊંઘી ગયા. જ્યારે નમાજનો વખત થયો ત્યારે કોઈએ આવીને એમને જગાડતાં કહ્યું : ‘ઊઠો, ઊઠો. નમાજનો સમય યદ્ય ગયો છે. સંત ઊઠ્યા. કૃતજ્ઞભાવે ઊઠાડનારને કહેવા લાગ્યા : ‘ભાઈ, તે તો મારું બહુ મોટું કામ કયું. મારી નમાજ રહી નત તો શું થયો? હા, પણ તમારું નામ શું?’

એણે કહ્યું : ‘મારું નામ ઈબ્રહિમ છે.’

સંતને આશ્ચર્ય થયું. ‘અરે, તમારું કામ તો લોકોને ઈબ્રહિમ કરતા રોકવાનું છે! ધર્મ-કામ કરતા રોકવાનું છે. અને તમે મને ઈબ્રહિમ કરવા માટે કેમ જગાડવા આવ્યા?’

શયતાન બોલ્યો : ‘એમાં પણ મારો ફાયદો જ છે. પહેલાં એકવાર તમે આજની પેઢે જ ઊંઘી ગયા હતા. નમાજનો સમય વહી ગયો હતો. હું બહુ રાજ થયો. પણ તમે જ્યારે જાગ્યા ત્યારે નમાજ ન થઈ તે માટે એટલા તો પસ્તાયા, એટલા તો રજ્યા, એટલા તો દુઃખી થયા કે અલ્લાહને વધારે વહાલા થઈ ગયા. તમારાં પાપ તો પસ્તાવાથી ધોવાઈ ગયાં. એટલે આજે તમે ઊંઘી ગયા ત્યારે મેં વિચાર્યું કે પાછું પહેલાં જેવું ન થાય અને તમે અલ્લાહને વધારે વહાલા ન થઈ જાવ એટલે બહિતર તો એ જ કે હું જ તમને નમાજ માટે જગાડું—અને મેં તમને જગાડ્યા.’

બાપુજીે મારી વાત મલકાઇને સાંભળી અને પણ ઘણી ખુશી થઈ.

ધૂળી રાધનપુર પાસે આવેલા પંચાસરની રહેવાસી.

પૈસે-ટકે ધૂળી ગરીબ હતી. પણ સદ-શુભોમાં ગરીબ નહોતી. પ્રેમથી એનું હૈયું નીતરતી નદી જેવું હતું. એ એના ઘરનાં કાજે તો હોવાતી જ હતી પણ પરાયાં માટે પણ એ હોવાતી હતી.

ધૂળીને પેટે એક જ દીકરી હતી.

ધૂળીનો ધણી ગુજરી ગયો હતો. ધૂળી સંસારમાં એકલી હતી. પણ એનું હુંખ એને સાલતું નહીં. કેમ કે, ભગવાનને એને ભારે ભરોસો હતો. ભગવાનને જ એ ધણી ગણતી હતી.

ધૂળી મહેનતુ હતી. સાચા દિલની હતી. એ પરિશ્રમ કરીને જીવવા માગતી હતી કેમ કે, વિના પરસેવે મળેલો શેરલો ખાવામાં એ પાપ સમજતી હતી.

એ પોતે કામે જતી. તેની દીકરી મજૂરીએ જતી. આમ ધૂળીનું જીવન સતોવધી વીતતું હતું.

એક વાર દુકાન પડ્યો. ને તે પણ કેવો ? ઉપરાઉપરી બે વરસ. લોકોમાં ચારે કોર હાહા-કાર થઈ ગયો. દુકાનપીડિત લોકોને રાહત આપવાનાં કામ નીકળ્યાં. સરકારી માણસો ને ખીન સરકારી માણસો પંચાસર ગામે આવી પીડિત લોકોને મદદ કરવા મંડ્યા.

રવિશંકર મહારાજશ્રી પણ આ ગામે ગયા ને પીડિતોને મદદ આપવાને કામે લાગી ગયા. એક વેપારી થોડાંએ મહારાજશ્રીને થોડીક રકમ આપી, ગરીબોને રાહત પહોંચાડવા.

મહારાજશ્રીએ એ રકમમાંથી દરેક મજૂરને મફત ગોળ આપવાનું ઠરાવ્યું.

સૌને ગોળ વહેંચાયો. સો લોક હરખે હરખે ગોળ લેવા લાગ્યા. માત્ર ધૂળી જ એવી કે જે મફતનું કંઈ જ લેવા તૈયાર નહિ. એ માનતી કે ગોળ એણે જ મહેનત-મજૂરીનો છે.

ચલુભલુ ચલુભલુ કરતી વાતો મહારાજ-

શ્રીને કાને આવી. મહારાજે ધૂળીને બોલાવવા માણસ મોકલ્યો.

સાંજ પડી હતી. દીવા વખત થયો હતો. દાર ચરીને ગમણું બંધાઈ ગયાં હતાં. ગામનાં છોરું રમીને ઘેર આવી ગયાં હતાં, પંખીને કલબલાટ બોલો થઈ ગયો હતો.

ધૂળીને સંદેશો પહોંચતાં જ તે મહારાજી કને ગઈ.

અધુરું કપાળ ઢાંકેલું, વાને જરાક શામળી, બાંધી દડી જેવો દેહ. પીસ્તાળીસથી પચાસેક વરસની વચ્ચેની વયવાળી ધૂળી મહારાજશ્રી પાસે આવીને બેસી.

“કેમ બહેન, સાંભળ્યું છે કે બધા મજૂરો ગોળ લે છે ને તમે લેતાં નથી, ખરું ?” મહારાજશ્રીએ પૂછ્યું.

“તે શા માટે લઉં ? ગોળ બોલો જ મજૂરીનો છે ! એ તો લહાણીનો છે ? એવો ગોળ શું ખવાય ?”

“બહેન, તમારું નામ શું ?”

“મારું નામ ધૂળી.”

પૂછપરછ કરતાં મહારાજને બહુવા મળ્યું કે ધૂળીનો ધણી ગુજરી ગયા પછી એની મિલકતની બધવસ્યા ધૂળીએ કાનપેટે કરી દીધી છે.

“બહેન, લોક કહે છે તમારા ધણી પાછા મિલકત મૂકી ગયા છે.” મહારાજશ્રીએ ધૂળીને તાવવા માંડી.

“મૂકી તો ગયા છે, પણ તે મારે શા કામની ? બાપકા ખૂબ મહેનત કરીને મૂકી ગયા છે ને મહેનત કરતાં કરતાં ગુજરી ગયા. એવી એમની મિલકત વાપરતાં પાપ ન લાગે ? એ મિલકત તો એમના લોકા માટે વપરાય !” ધૂળી બોલી.

“ખરું ? ત્યારે તમે એ મિલકતનું શું કર્યું ?” મહારાજશ્રીએ પૂછ્યું.

“કેમ વળી ? એ મરી ગયા કે તરત

બળદની જોડ જે હતી, જેનાથી એમણે કમાણી કરેલી એ વેચી દીધી. જમીનનો કટકો હતો ત વેચી દીધો એ બધાંનાં નાણાં ઊપ-જ્યાં તે બધા એક વાણિયાને ત્યાં મૂક્યાં. અને વાણિયાની સલાહ પ્રમાણે ગામમાં ફેરો બધાંવ્યા. પછી થોડી રકમ વધી, તેમાંથી ગામમાં રામજીમદિર છે, એમાં ૫૧ (એકાવન) તોલાનો ચાંદીનો મુગટ બનાવરાવ્યો. થોડી રકમ વધી, એમાંથી ગામની ભાગેળે પરબ બેસાડી...." ધૂળી બોલતી હતી, પણ એની આંખમાં તેજનો ચમકારો હતો. ધણી માટેનો પ્રેમ હતો.

પાછી ધૂળી બોલી: "આમ મારું જે હતું તે મેં હાન દઈ દીધું. હવે મારાથી એવા હાનનો ગોળ કેમ લેવાય?"

"તમારા ધણીની મિલકત હતી. તમારો વાપરવાનો હક્ક નાહું?" મહારાજે પૂછ્યું.

"ના. હક્ક થોનો? આ મારાં કાંડા શા

કામનાં છે? મારે એનો વટે જીવવાતું છે. લગવાને કાંડાંમાં જોર આપ્યું છે, તે શા ખપમાં આવવાતું છે?" ધૂળીએ જવાબ આપ્યો.

"ત્યારે તમારી દીકરીને તો આપવું હતું!" મહારાજે પૂછ્યું.

"દીકરીને? દીકરી તો એતું નશીમ લઈને નહિ આવી હોય શું? અને દરેક જણ રૂડાં રૂપાણાં કાંડાં લઈને અવતરે છે! એમાંથી પેદા કરે ને ખાયા! એને વળી મિલકત થોની? મફતતું પથે ય ખરું?" ધૂળીએ કહ્યું.

"બહેન, તમારું જીવન ધન્ય છે." મહારાજીએ આશિષ આપતાં કહ્યું.

ધૂળીને એના કાંડાં ઉપર જેવો વિશ્વાસ હતો, એવો જ વિશ્વાસ સૌને પોતાનાં કાંડાં ઉપર હોય તો કેવું સારું!

* ('સર્વોદય' વિચાર શિબિર'માં કન્યા છાત્રાલયની મહેનો સાથે પૂર્વ સંવિશ કર મહારાજે કરેલા વાર્તાલાપ પરથી.)

મરમ

દરમન દેજો રે મારી ઝંખે છે અંખિયાં નાની,
મુખીરુ દેજો રે આરત જનમજેનમની છાની.

દરશન

તમે આવોને એકવાર બાણી રે
આ બંધા છે જ્યના મેળા,
આપખાને આવી રણિયામણી રે
ફરી આવે ન વારવારે વેળા.
માલિક મારી કપારે ઘડી રે મળવાની.
દરશન

મનખાની માંહાં તમે આવી સંતાશે ને
જીવડો આ જીવડી લખાવો!
જૂરી જૂરીને મારાં નેણાં ઝાખાવશે ને,
મન આ મગમ ના લહાવો.
માલિક હું અંજવાશે અંધાર રહ્યો માની. -
દરશન

— પિનાકિન ઠાકોર

અમે એ મિત્રો, એક બીજા મિત્રને ગાડીએ વળાવવા ગયા હતા રેલ્વે સ્ટેશન પહોંચ્યા આપણા લોકોની સારી નરસી-મોટેલાએ નરસી-ખાસિ થતોનો સારો પરિચય કરાવે છે

હજી આજે એ ચોક્કસ ટાઈમિંગે ગાડી આવે તે સફલાચ્ચનો વિષય ગણાય છે!

સ્ટેશન હજી હમણાં નવું થયું હતું છતાં જ્યાં ત્યાં પાનની પીચકારીના ડાઘ દેખાતા હતા સાર્વજનિક વસ્તુ એટલે નધણિયાતી વસ્તુ, ને નધણિયાતી એટલે ખરાબમા ખરાબ રીતે વાપરવાની, એવી સમજ—ના ગેરમસજ હજી આપણા મગજમા ઘર કરી રહેલી છે

ધંધાતુકી ઘોઘાટ, રકબક, ઠેવ ધકેલ રાડા રાડ આ બધું ગાડી આવવા બહાર પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે—અને ગયા પછી બહાર બરવી એક્સરી ગયા પછીનો થાકની માફવી શાન્તિ જેવું લાગે!

ગાડી આવી મિત્રને વગાડ્યા અને ભલે બીજા આગળ જતાં એવા વિચારે નીકળે એક્સર્સા પછી 'વેટફોર્મ' બહાર આવ્યા પછી તેનો દડા અમારે ચૂકવે! પછી બસમા જઈને ન મળી શકતાનના આતરડા જેવી લાખી કંચુ ભેઈને બસની આશા છોડી ઘોડા ગાડી એકાંતિ હતી તેથી મનમાનના ભાડા માગતા હતા

આપણે ગાડીવાળો એટલે કંચા તો એના પર ભારોભાર કરુણા જન્મે, ઠા તો ભારોભાર ધૂણા ઊપજે બીજી લાગણી ભાવે જ થાય!

હું ગાડીવાળાઓનો વિચાર કરતો હતો ત્યાં મારા મિત્રે ગાડી ચોખી કાઢી ને મને પૂછ્યું મારો હું વિચારમા ને વિચારમા ચડી પડ્યો ને મિત્ર સાથે વાતે વાગ્યો પછી ત્યારે મને કંચુક નવું લાગ્યું હતું ત્યાં ગાડી રાજ માર્ગ છોડી આડે રસ્તે વળી મારું ધ્યાન ગયું

મે મિત્રને કહ્યું કે, 'આપણને આમ કંચા જવું છે? ગાડી આમ કા વાળી?' ત્યારે મિત્ર જરા ધીમે હસ્યા ને કહ્યું કે, 'ના આપણને આપણા રસ્તે જ એ લઈ જાય છે'

'પણ ગલીફૂચીમાથી શા માટે?' મે પૂછ્યું 'અરે બોધા! ગાડી તો જરા ભો!

'ઓહો!' મને જે કંઈ ખટકતું હતું તે હવે સ્પષ્ટ થયું એ ઘોડાગાડી ભાડૂતી ન હતી મે માન્યું કે આ કેઈ મારા મિત્રના જોળખીતાની ગાડી હશે એટલે વધારે વાત આગળ ન વધારતા બીજી વાતે વાગ્યો

ત્યાં જમણું મુકરર અચાન આવી પહોંચ્યું અમે ગાડીમાથી નીચે ઊતર્યા

મારી અભયળી વચ્ચે મારા મિત્રે પેલા ગાડીવાળાને બાડાના પૈમા ચૂકવ્યા! ગાડાં ઊપડી મે પૂછ્યું કે, 'પૈમા શેના ચૂકવ્યા?'

'કેમ વળી, ભાડાનાં!'

'પણ આ તો સાહુકારી ગાડી હતી

'પણ તેથી શું થયું?'

'તમારા કેઈ જોળખીતાની ન હતી?'

'નારે ના એ તો એક દ્વીમત ઘરની ગાડી હતી ઘરના માણુનોને મૂકવા આવી હતી પણ કેઈ ફરતુ ન હતું ફેરા શા માટે નમાનો જવા દેવો? તોફારે આ રથા જેવાને ખેસાડી અનુકૂળતા કરો આપી ને એ ય ચાહ્યું છીના પૈમા પાગ્યો!'

'પણ એ બ્યાજળી કહેવાય?'

'અહીં બ્યાજળી ગેરબ્યાજળીને પ્રશ્ન નથી જન્નેનો સગવડ ને સંમતિનો પ્રશ્ન હતો'

'આપણે એવું ન કરવું બોધ્યું' મારા એટલા સ્પષ્ટ મારા મોઢ માધી સરો પડ્યું, પણ તે તરફ મારા મિત્રનું લક્ષ ન હતું તે વેપારી હતો ને! અને વેપાર એટલે આવી મગવડ ને સંમતિના મોઢા જ ને!

એક દિવસે હજરત મૂસા પેગમ્બર સાહેબ રણમાં રહીને તૂર પર્વત તરફ જઈ રહ્યા હતા. માર્ગમાં તેમણે એક ભિક્ષુકને ગળાબૂક રેતીમાં ઘટાયેલાં ભોયો. માત્ર તેના હાથ-મેં જ બહાર હતાં. તેની ફયાજનક હાલત જોઈ હજરત મૂસાએ પૂછ્યું: “ભાઈ, તને શું થયું છે?” પેલા ભિક્ષુકે કહ્યું: “શરીર ઢાંકવા માટે મારી પાસે કોઈ વસ્ત્ર નથી એટલે મેં મારા શરીરને રેતીમાં છુપાવી દીધું છે.”

આ સાંભળી હજરત મૂસાને તે ભિક્ષુક ઉપર દયા આવી, અને તેના માટે ખુદા પાસે દુવા કરવાનું તેમણે વચન દીધું.

તૂર પર્વત ઉપર પહોંચીને હજરત મૂસાએ ખુદાની હજૂરમાં વિનંતી કરી કે: “હે ખુદા! તારા ભેદોથી કોઈ માણસ વાકેફ નથી. આ દુનિયામાં અમીર અને ગરીબ, ભોંય અને નીચનો ભેદ શા માટે છે?—એ હકીકતની કોઈને ય બાજુ નથી. આજે માર્ગમાં મેં એક એવા ભિક્ષુકને જોયો છે, જેણે શરીર ઢાંકવા માટે કોઈ વસ્ત્ર નહિ હોવાને કારણે પોતાના શરીરને રેતીમાં સંતાડી રાખ્યું હતું. તેની દુર્દશા જોઈ મને તેના ઉપર દયા આવી અને તેની ખુશાલી માટે દુવા કરવાનું મેં તેને વચન આપી દીધું છે.”

ખુદાએ કહ્યું: “મૂસા! મારા બંદાઓની હાલતથી હું સંપૂર્ણ વાકેફ છું. દરેક માણસને તેની લાયકાત પ્રમાણે હું આપું છું, અને જે માણસ મારી દેણી કદર નથી બૂઝતો તેની પાસેથી હું તે ગાંધી ચણ લઈ લઉં છું. જે ભિક્ષુકની વાત તમે કરી છે તે મારી દેણનો અધિકારી નથી. પરંતુ તમે તેના માટે ભગ્ન-મણ અને દુવા કરી છે એટલા માટે હું તેની હાલત સુધારી દઈશ.”

હવે, ભાગ્યસંભાગે તે ભિક્ષુકને અચાનક જ ક્યાંકથી થઈ પાત્ર થઈ ગયું. પછી તેણે

એક શાનદાર મહેલ અને એક બાગ તેયાર કરાવ્યો, મોજશોખનાં સાધનો પ્રાપ્ત કર્યાં, ચારિત્ર્યહીન લોકોને પોતાને ત્યાં નોકરીએ રાખ્યા અને જુલમ તથા અનીતિના ધધા તેણે શરૂ કરી દીધા. તેના મહેલ નજીકથી જે કોઈ વેપારી પસાર થતો તેને તે લૂટી લેતો અને જે કોઈ સ્વરૂપવાન સુન્દરી તેની નજરે પડતી તેની લાજ વૂટતો. થોડા વખત સુધી તેની આ ત્રાસ-વીર્યા ચાલતી રહી. આખરે શહેરના બધા કબીલાઓના સરદારોએ સાથે મળીને તેને ત્રિરક્તાર કરી દીધો. તે જ દિવસે, સંભગ વશાત્, ત્યાં રહીને હજરત મૂસા પસાર થતા હતા ત્યાં ચાલી રહેલી ધમ્મક જોઈ તેમણે લોકોને પૂછ્યું કે: “શું વાત છે?”

લોકોએ કહ્યું: “અહીંયા એક કંગાળ ભિક્ષુક પડી રહેતો હતો. અચાનક ક્યાંકથી તેને ઘણી દોલત હાથ લાગી ગઈ. એ દોલત મળ્યા પછી ગરીબોને સહાય કરવાને બદલે તેણે ત્રાસ વરતાવવા માંડ્યો. હજારો નિર્દોષોને તેણે મોતને ઘાટ ઉતાર્યા, હજારોના માથા લૂટી દીધો, હજારો પવિત્ર અને ચારિત્ર્યવાન સુવતીઓની લાજ લૂંટી ...તેનો ત્રાસ અસહ્ય થઈ ગયો ત્યારે બધા કબીલાઓના સરદારોએ સંપ કરીને તેને ત્રિરક્તાર કરી દીધો.”

પછી હજરત મૂસાએ નજીક જઈને જોયું તો તરત જ પારખી ગયા કે, આ તે જ ભિક્ષુક છે જેના માટે તેમણે દુવા કરી હતી એ જ સમયે હજરત મૂસાએ આકાશવાણી સાંભળી કે: “મૂસા! જોઈ લોધો આ દુખી ભિક્ષુકને, જેની નિરાધારતા અને લાચારી ઉપર તમને દયા આવતી હતી!”

હજરત મૂસા ગિલકુદ ચૂપ થઈ ગયા. પછી તૂર પર્વત ઉપર હાજર થઈ કહેવા લાગ્યા: “પરવરદિગાર! તારા લેહ કોઈ અમલ શકે એમ નથી ખરેખર, તું મર્વજ છે.”

સંયોગ

ચકોર, કોકિલ, મયુર, ચાતક અને માનવ નિરાશ વદને એકતા મળ્યાં હતાં. સૌમાં ચેતન પૂરતાર પીયૂષ હજી દર હતું. સૌ ગમગીન થઈ ગયાં હતાં; દુઃખમાં ચક થયાં હતાં.

....એક દિવસ નિશાનાથ અબકચો ને ચકોરની આંખ ચમકી. સૌને છોડીને ચંદ્રને નિહાળતું તે બીડી ગયું.

વસત આવી ને કોકિલ મધુર સ્વર છેલ્લો બીડી ગયો.

મેઘ ગરજો ને મયુર ચનગી બેઠ્યો.

વર્ષા થઈ ને ચાતક હસી બેઠ્યું.

છેવટે, માનવ એકલો પડ્યો—સાવ નિરસ, નિરાશ ને ઉદ્વિગ્ન!

આખરે તેને એક વિચાર આંચો ને તે બેપડ્યો. હરેક બાળતામાં તેણે રસ ફેળવ્યો. સૌને આનંદિત ભેઈ તે આનંદ પામ્યો. સૌમાંથી આનંદ મેળવી તે મહાન બન્યો.

એ અરણ્ય

પર્વતના કો બળ્ય શગેથી બે અરણ્ય નીકળ્યાં તે પડતાં, આખડતાં. ઉછળતા ને કિલકિલાટ કરતાં આગળ ચાલ્યા.

થોડેક દૂર જઈ બને બેઠા રહ્યાં.

“હવે તું ક્યાં જશે?” એકે બીજાને પૂછ્યું. “જંગલ તરફ.” બીજાએ હસીને જવાબ આપ્યો. “મારે તો જંગલ ખૂંદવું છે, બિચા પહાડો ભેગા છે, માનવરાજના મહાન કાર્યો નિરખવાં છે, કૃષ્ણાં ઘાસને ઢંઢોળવાં છે, ને તરસ્યાંને સતોષવાં છે. હું તો જઈશ દૂર દૂર. તું ક્યાં જશે?”

“શાંતનીરા સાગીરથીને કિનારે. ત્યાં જઈ તેના બળ્ય પ્રવાહમાં મળી, જઈશ દૂર દૂર, કદી ધૂધવતા, કદી બિછળતા, કદી શાંત બેવા બળ્ય સાગરકેવ પાસે. મારે એનામાં મળી થવું છે.”

“ઠીક.” હસીને પહેલું બોલ્યું ને હાથ બિલાવી, હસતાં હસતાં બંને છૂટાં પડ્યાં.

....પણ મહત્વાકાંક્ષી પહેલું એના અધુરા મનોરથ માથે લમતાં, અડધે જંગલે જ સૂકાર્ય ગયું.

ને સાગરને લેટનારું દૂર જઈ ગંગામાં મળી, સાગરમય બન્યું.

જીવન અતે

“તારલા! જીવનમાં જે કાર્યો કરવાનાં છે, તે આપણે કોટિ ઉપાયે પણ કરવાનાં જ છે. તો આમ બાળકની જેમ રહે શું વળે? ચાલ, બિચો ચા. આંસુ લૂછી નાખ.” જળભરી એક નાની શી વાહણીએ, જીવનની એકવિધતાથી કંટાળીને રેતા એક તારલાને આનંદાસન આપ્યું અને તારલાને પોતાની ગોઠમાં લેતી તેને ભેઈ રહી!

તો ચ તારલો તો રહતો જ રહ્યો! તેના જીવનથી તે સાથે જ કંટાળ્યો હતો અને મૃત્યુ અખતો હતો. “વાહણી!” તે બોલ્યો, “તમારી વાત સાચી. પણ મને મારા જીવનમાં રસ રહ્યો નથી. હું ભારરૂપ બનતો ભડું છું. તમે જ કહો, હવે મારે શું કરવું? અરે, તમે જ આવી સ્થિતિમાં મૂકાયાં હો, તો શું કરે?”

વાહણી હસી પડી. તેણે જવાબ આપ્યો: “મારા જીવનની સઘળી શક્તિને નીચે અર્પન પર ઠાલવી, અંતિમ પરાપકાર કરતાં કરતાં, મૃત્યુને આધીન થાઉં. એમ ને એમ તો નહિ જ.” એટલું કહીને તે દૂર સરી ગઈ.

તારલો આંખો પટપટાવતો વિચાર કરતો બેઠો રહ્યો તેને એક વિચાર આંચો ને તેડું મુખ મરકી રહ્યું.

.....થોડીવાર પછી જ્યારે તે ખર્ચો ત્યારે આકાશમાં તેજનો આખરી તેજસ્વી વિસોટો ખેંચાયો.

૧૯૨૨ની આ વાત છે.

પંચમહાલ તાલુકામાં દુષ્કાળ પડ્યો હતો. તે સ્થાનના પ્રાણ સમા ઠક્કરબાપા દુષ્કાળગ્રસ્ત પ્રદેશમાં રાહત પહોંચાડવા ગામેગામ અનાજ ને કપડાં લઈ સાથીઓ સાથે ફરતા હતા. ઝાલોદ તાલુકાનાં ગામડાંઓમાં દુષ્કાળગ્રસ્તોને અનાજ ને કપડાં વહેંચતાં વહેંચતાં ઠક્કરબાપા ખરા બપોરે શંકરપરા ગામે આવી પહોંચ્યા. આ ગામ બહુ ટેકરિયાળી સૂકી જમીન પર વસેલું છે. જમીન પથરાળ ને કઠણ. દુષ્કાળ એટલે ગામમાં કંઈ બેતી થયેલી નહીં લોકો પણ ઘણા બરીબ.

ઠક્કરબાપા છુટી છવાઈ વસ્તીમાં ઘરે ઘર ફરીને રાહતનાં કપડાં ને અનાજ વહેંચવા લાગ્યા. વહેંચતાં વહેંચતાં બાપા એક ઝૂંપડી નજીક આવ્યા તો એમને દરથી ભેઈને એક બાઈ ઝડપથી ઝૂંપડીમાં ભરાઈ ગઈ અને અદરથી બારણું બંધ કરી દીધું.

ઠક્કરબાપાને ઘણું આશ્ચર્ય થયું. આમ કેમ? એમણે બહાર ઊભા રહી હાક મારી, ‘એ બહેન, બહાર આવો. અંદર કેમ બેઠી રહ્યાં છો?’ પણ બાઈ બહાર આવી નહીં. ઠક્કરબાપાને નવાઈ લાગી. ખીબ લોકો તો સામેથી કપડાં-અનાજ લેવા આવે છે ને આ બાઈ તો ઊલટી છુપાઈને બેઠી છે!

ઠક્કરબાપાએ ફરી હાક મારી. ‘અરે બાઈ, બહાર તો આવો! તમારે કપડાં અનાજ વિગેરે કંઈ ભેઈએ છે? અમે સંમીતના

માણસો વહેંચવા નીકળ્યા છીએ.’

બાપાનો આગ્રહભર્યો સાદ સાંભળી બાઈએ અંદર રહ્યો રહ્યો બીલી ભાષામાં કંઈક જવાબ આપ્યો. પણ ઠક્કરબાપાને કંઈ સમજ પડી નહીં. ઠક્કરબાપાની સાથે ધ્યાનાં એક કાર્યકર ભાઈ સુખદેવભાઈ હતા તેમને પૂછ્યું: ‘સુખ-દેવ, આ શુ કહે છે? એને કહો કે એ કેમ બહાર નીકળતી નથી?’

‘બાઈ એમ કહે છે’—સુખદેવભાઈએ ઠક્કરબાપાને સમજણ પાડતાં કહ્યું—‘કેમ કે તે બીલી ભાષા બોલતા હતા—’કે મારે મદદ ભેઈએ છે, મારી પાસે એબ ઠાંકવાનાં ચ કપડાં નથી, તો હું કેમ કરી બહાર નીકળું? હું તો ઝૂંપડી ઓઢીને બેઠી છું.’

ઠક્કરબાપા તો એ સાંભળીને સ્તબ્ધ થઈ ગયા! તરત એમણે સાથે આવેલાં કપડાંમાંથી ચોળી, ચલિયો, સાડી વિગેરે કપડાં બારણાં ઉપરની ખાત્રી જગ્યામાંથી ઝૂંપડીની અંદર નાંખ્યાં. પછી ઠક્કરબાપા તથા સુખદેવભાઈ પીક કંઈને ઊભાં.

બાઈ થોડી વારે કપડાં પહેરીને બહાર આવી. બિચારી વૃદ્ધાવસ્થા અને ભૂખમરાથી મોતને કાઠે પહોંચી ગઈ હતી. દુષ્કાળથી એનાં હાડચામ સૂકાઈ ગયાં હતાં. નવાં વસ્ત્રોમાં તે કંઈક વાંચત્ર, ચાંડિયા જેવી લાગતી હતી.

આ કષ્ટ દુરથ ભેઈને ઠક્કરબાપાનું વતસલ હૈયું દ્રવિ ઊડ્યું—એમની આંખમાંથી આસુ સરા પડ્યાં.

★

બાપુજી તો પોતાનું કામ પૂરું કરીને ચાલ્યા ગયા. પણ આપણું કામ હજી અધૂરું રહ્યું છે. તેઓ સત્ય, અહિંસા અને ગરીબોની તથા હરિજનોની સેવાને જે સંદેશો આપણને આપી ગયા છે એ સુજબ વર્તી આપણી ફરજનું પૂર્ણ પાલન કરવાની જવાબદારી હવે આપણી છે.

ભંગી ભાઈઓ તો માતાનું પાવત્ર કાર્ય કરે છે. જેમ માતા પોતાના બાળકનું મેહું સાફ કરે છે તેમ ભંગી માતા સમાજ રૂપી બાળકનું મેહું ઉઠાવી સાફ રાખે છે. એથી તેને માતા રૂપ માની એમને ઉપકાર માનવો ભેઈએ.

— ઠક્કરબાપા

પ્રભુએ મનુષ્યને જાતજાતની બક્ષિયો અને બરકતો આપી છે. પરંતુ એ સૌમાં, સૌથી વિશેષ મૂલ્યવાન બક્ષિય જીવન છે. જીવનની લીલા અપાર છે, અનંત છે. જીવન ક્યારે શરૂ થયું, ક્યારે એનો અંત આવશે, આ જે પ્રાણની સરિતા છે તે ક્યાંથી નીકળી અને ક્યાં જાય છે એનો પૂરો ખ્યાલ મનુષ્યને નથી આવી શકતો. પરંતુ પ્રભુની બક્ષિયો સંબંધે એક વાત છે—એ દરેક સંપૂર્ણ છે, અખંડ છે, ટુકડા ટુકડા નથી. એટલે મનુષ્ય પોતાની ભુદ્ધિ અને મન દ્વારા તો જે અખંડિત છે એનો થોડો ભાગ જ જોઈ શકે છે. એ જ કારણથી મનુષ્ય હજારે વર્ષ વીતી ગયાં છતાં જીવન શું છે? એ વિશે પ્રતીગઞનક જવાબ નથી આપી શક્યો, અને કદાપિ આપી શકશે પણ નહીં. સાગરને ઘડામાં સમાવવા જેટલું જ એ દુષ્કર છે. એટલે જીવનની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા તો નથી થઈ શકતી. પરંતુ જીવન શું છે? એનો કદી જાણ્યો, સુનિયો અને પ્રેમીયો તરફથી થોડો ઇશારો મળે છે. જીવન કોઈ અસ્તબ્યસ્ત ચીજ નથી. એમાં કાનૂન છે, છંદ છે. નિયમ ન હોય તો સૂર્ય સવારે ઊગે નહીં, એક દિવસ ઊગે, બીજે દિવસે ન ઊગે તારા પણ ન ચમકે, વસંત પણ ન આવે, વર્ષા પણ ન આવે, શિયાળો પણ ન આવે તો આ બધા પરથી એમ નથી લાગતું કે આ સૌની પાછળ એક નિયમ છે, કાનૂન છે?

જેવી રીતે કુદરતમાં કાનૂન છે એ જ રીતે મનુષ્યજીવનમાં પણ કાનૂન છે. ફરક એટલો જ કે મનુષ્યજીવનમાં જે કાનૂન છે એનો આધાર નીતિ છે પરંતુ માણસને બને કાનૂનોની માહિતી હોવી જરૂરી છે. નહીં તો એનું જ્ઞાન અધૂરું રહેશે કુદરત કોઈ નીર્ણય વસ્તુ નથી, એમાં ગતિ છે, પ્રાણ છે. પણ માણસ જો માત્ર કાનૂન પ્રમાણે જ પોતાનું

જીવન ઘડશે તો એને કશો આનંદ નહીં આવે! ઘરમાં પણ જો કેટલું પ્રમાણે જ કાયદાનું રાજ ચાલે તો ઘર સ્મશાન બની જાય. ઘર તો એક નાનકડું સ્વર્ગ છે. કેમ કે ત્યાં પ્રેમ છે, અને એટલે જ સહુ માતા પિતાને ઓળખે છે ઇશ્વરની કુદરતને. કાનૂન જોઈને ઇશ્વરને જાણવાની ઇચ્છા થાય છે. અને એટલે જ કુદરત પોતાના સૌન્દર્ય દ્વારા વારંવાર ઇશ્વર પ્રત્યે આપણને ખેંચે છે. પરંતુ સૌન્દર્ય તો જ્યાં ગતિ હોય છે ત્યાં જ હોય છે, અને ગતિ ગમે તે પ્રકારની હોય તો પણ તેમાં આનંદ હોય જ છે.

એટલા માટે જ માણસના કાને આ શબ્દો વરવાર પડે છે: ‘બસ કૂચ કરતા રહો, કૂચ કરતા રહો, ચોખ્યા તો મર્યા જ જાણો!’ જો સરિતાને પ્રવાહ અટકી જાય તો એ મરી જઈ જ સમજે. સરિતાને કોઈ પૂછે કે તું આટલી ઊંચાણની કેમ દોડે છે? તો એ કહેશે, ‘સમુદ્રને જલદી મળવા માટે. એટલા માટે જ હું દોડતી જાઉં છું એ ગનિથી જ મારું’ ગીત જામે છે, શું તમે મારું સંગીત નથી સાંભળ્યું?’

આપણે આત્મા પણ સરિતાના પ્રવાહ પેડે ક્યારેક ક્યારેક જાન જાનના વિચારો અને વિષયોમાં ફસી જાય છે. આત્માનું સાચું ધન અનંતની ખ્યાલ છે, એ એને એની ગતિ બરાબર રહે તો જ મળે એટલા માટે આપણી આકાંક્ષા-ઇચ્છા અનંત માટે—? અમર છે— જ હોવી જોઈએ. યાજ્ઞવલ્ક્યે પોતાની પત્નિ મૈત્રીને કહ્યું: ‘હું ઇશ્વરપ્રાપ્તિ માટે જંગલમાં તપ કરવા જાઉં છું. તું ઘર સજાગ રહે!’ મૈત્રીએ કહ્યું: ‘અરે સ્વામી! તમે આ શું કહો છો? તમે મને એવી ચીજ આપતા જાવ, જે મને અમર બનાવે તમે પોતે તો અમર માટે તેની પાછળ જાવ છો, અને મને તમે મૃત્યુલોકમાં બળવા માટે મૂકી જાવ છો?’ એટલે

આપણામાં સૂર્યને પામવા જેવી આકાંક્ષા હોવી જોઈએ.

સૌરાષ્ટ્રમાં વીરપુરમાં જલારામ ભક્ત થઈ ગયા. તેમની પાસે કોઈ ગુરુમંત્ર લેવા આવતું તો જલારામ કહેતા: ‘જે જલા, સો અલાહ!’ એટલે હૃદયમાં નિર્મળ પ્રેમનો અગ્નિ સતત સળગતો રહેવો જોઈએ. જીવન અથવા પ્રાણ આગ છે, ઠંડો બરફ નથી. જીવનમાં ઉત્સાહ-ઉમંગ છે એ શું છે? એ આત્માને ઝોળાખવાનાં એંધાણ છે. આત્મા એક છે, અખંડ છે અને સૌમાં છે—જે રાત્રમાં છે તે જ રંકમાં પણ છે, પંક્તિમાં છે તે જ મૂર્ખમાં પણ છે. કોઈએ પ્રેમની વ્યાખ્યા: ‘હૃદયમાં આગ, માથા પર બરફ’ એવી કરી છે. એનાથી બિલટું હોય તો મર્ધા જ બાણી. અને દુન્યવી પ્રેમ એવો બિલટો જ છે. હૃદય ઠંડું અને માથું ગરમ! એતું કળ જોઈ લો. ઘરેઘરમાં, શહેરે-

શહેરમાં, સંસ્થાઓમાં, સરકારી હક્તરોમાં, ન્યાં જુઓ ત્યાં—અપ્રીતિ અને અશાંતિ છે. માટે જ આત્માનો દીવો જલતો રહે, જીવનની શરૂઆત કદાપિ યુગાય નહીં—એની ઉજ્જ્વલતા કદાપિ ઘટે નહીં એ ને ને. આમ થાય પછી તો પૂછવું જ શું? દરેક સ્થળે, દરેક જીવમાં, એક ઈશ્વર અને એક પ્રાણનાં દર્શન થયે:

હર આહુ મેં, હર જીવ મેં,
તું હી હૈ તું હી હૈ,
એસા દેખે આંખેં દિલ થી
તુજ સે યહી ઈસતેમ હૈ. હર૦
કર કૃપા આર કર કર,
પુત્રી આર લુહારી પરદા.
જીવનનેશ મંજીવાર, ઉસે અબ
લગાવો કિનારે કર્ણધાર. હર૦

તું આવે છે.....!

તું આવે છે! સાંજ નમે છે, પંખીઓ માળા ભણી પાછાં વળે છે, મારે દારે ટકોરા પડે છે, ને હું એને પવનના સૂસવાટા માની લઉં છું!

અધારી રાત જીવન-ગગને છાયેલી હોય છે, ને તું પથપ્રદર્શક શ્રદ્ધાનો ધ્રુવતારક બની ચમકે છે—યારે ગોહુનિદ્રામાં ડૂબેલો હું માથાવી સ્વપ્ન-પરીઓની ઈન્દ્રગજમાં રસાયેલો હોઉં છું!

માથી પટેથી પ્રથમ ઉઘાડિરણ તારો તારક સંદેશો લઈને આવે છે, ને મારી ભગુતિની બારી ખીડેલી હોય છે!

મધ્યાહને મૂર્તિને લોગ ધરી હું આરતી ગાતો હોઉં છું, ને મારે આંગણે કંગાળ ભિક્ષુ રૂપે તું આવે છે—પણ તારો ક્ષુધાપીડિત આર્તનાદ મારા મસ્ત આરતી-ગાનમાં ડૂબી જાય છે!....

....વળી પાહું સન્ધ્યા ટાલું થાય છે, પહાધવિ મારા કર્ણપટે અથડાય છે, ને હું રાખેના મુજમ એને ભણુકાર માની લઉં છું!

બમણની આ ઘટમાળ ચાલ્યા કરે છે, ગોહુનિદ્રાની સ્વારી આવે છે—હું બચતો નથી, તું જગાડે છે.....તું આવે છે.....!

તું તો આવે છે, ને અચૂક આવે છે!

—નાથાલાલ દત્તાણી

શાસકો અને રાજનીતિજ્ઞાનું કર્તવ્ય પણ આત્માની ખબર લેવાનું છે, માત્ર પોતાના જ આત્માની નહીં, પણ એ જેના પર શાસન કરે છે એ સૌના આત્માઓની. એ સર્વે આત્માઓને બને ત્યાં સુધી મહાન બનાવવા એ જ રાજ્યશાસનનું મૂળતત્ત્વ છે.—મુકરાત

સ્વામી વિવેકાનંદ અમેરિકા ગયા ત્યારની આ વાત છે. ત્યાં જઈ તેમણે પોતાના અદ્ભુત જ્ઞાનથી આર્થ સંસ્કૃતિની ઘરાપતાકા ફરકાવી હતી તે તો ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ ખીના છે.

સ્વામીજી અમેરિકા ગયા ત્યારે ત્યાં પ્રવાસ વિગેરેની બ્યવસ્થા કરનારાઓએ સ્વામીજીને ઉતારે. ગોરાઓની એક લોજમાં રાખ્યો હતો. સ્વામીજી તો પોતાને માટે નિયત ઘણેલી લોજમાં ગયા. તરત લોજનો મેનેજર સ્વામીજી પાસે આવ્યો અને તેમને ઝીણી નજરે ધારી-ધારીને જોવા લાગ્યો. પછી દુઆબધી સ્વામીજીને કહેવા લાગ્યો: 'મિસ્ટર, તમને ખબર છે, આ લોજ નિશ્ચે માટે નથી! તમે નિશ્ચેની લોજમાં જીતરી શકો છો.'

સ્વામીજીએ સામે કશી હલીલ કરી નહીં. અને ત્યાંથી તે સીધા નિશ્ચે માટેની લોજમાં જઈ જીતયાં.

ચોડી વાર પછી ત્યાંના અમેરિકન વિદ્વાનો સ્વામીજીને પેલી લોજમાં મળવા આવ્યા. તેઓએ લોજવાળાને સ્વામીજી કઈ રૂમમાં જીતયાં છે તે વિશે પૂછપરછ કરી.

'અહીં એક ઈન્ડિઅન આવ્યો હતો. તે પોતાને વિવેકાનંદ તરીકે જાણખાવતો હતો.' લોજવાળાએ ખુલાસો કરતાં કહ્યું. ત્યાં વચ્ચે જ એક બાઈએ પૂછ્યું—'હા તેમની જ અરે વાત કરીએ છીએ. તે કયાં છે?'

*

આશ્રમમાં બાપુને કેટલાક ઓફિસરો મળવા આવ્યા. ઓફિસરો એટલે સુદ-ખૂટમાં જ હોય ને? જાણે અંગ્રેજોની હિન્દી આવૃત્તિ જ જોઈ લે. બધા હતા તો હિન્દીઓ જ. પણ પૂરેપૂરા અંગ્રેજ પોશાકમાં. કેટલાકે જહુર ખૂટ કાઢ્યા પણ કેટલાક તો ખૂટ પહેરીને જ અંદર આવ્યા. આશ્રમના એક બાઈની એ પર નજર પડી તેમણે બાપુજીને કહ્યું: 'બાપુજી, આ સાહેબ ખૂટ પહેરીને અંદર આવ્યા છે.'

'બાઈ, એ તો જેનાં ગોળાં ફાટેલાં હશે તે ખૂટ કાઢતાં શરમાતા હશે!' બાપુજીએ હસીને કહ્યું. બાપુની એ હળવી ટકારથી ખૂટવાળા બાઈઓ શરમાઈ ગયા અને ઝડપે જહુર ખૂટ કાઢી આવ્યા.

—ગુલામનખી વહોરા

* ગારશાહીના જમનામાં ગરીબોને માટે ઓથી પહેલો અવાજ ઉઠાવનાર ટોસ્ટોય હતા.

* ટોસ્ટોય રશિયન ક્રાંતિનું દર્પણ હતા.

* તેમણે પ્રજાને ભાવિ જીવનનો માર્ગ બતાવ્યો છે.

— લેનિન

રશિયન મહાત્મા ટોસ્ટોયને ગાંધી-બાપુ પોતાના ગુરુ સમાન લેખતા. ગાંધીજી આફ્રિકામાં હતા ત્યારે તેમણે સત્યાગ્રહની લડતમાં ગયેલાઓનાં કુટુંબીજનોને સાથવવા એક આશ્રમ ખોલ્યો હતો, જેનું નામ 'ટોસ્ટોય વાડી' રાખ્યું હતું. ટોસ્ટોયની એક પ્રસિદ્ધ વાર્તા—મુખરાજ—નું શુજરાતી ભાષાંતર બાપુએ કર્યું હતું. આફ્રિકાની સત્યાગ્રહનો લડત ચલાવવામાં બાપુ ટોસ્ટોયની સલાહ લેતા. શુજરાતને તેમનો પરિચય કરાવનાર બાપુ હતા.

અમે મોસ્કો ગયા ત્યારથી ટોસ્ટોયની જન્મમૂર્તિનાં દર્શન કરવા આતુર હતા. સોવિયેટ શાંતિ સમિતિએ અમારા પ્રવાસની ગોઠવણ કરી આપી. ટોસ્ટોયનું વતન યાસનાયા પોલનાયા નાનકડું ગામડું છે. તે મોસ્કોથી ૨૦૦ કિલોમિટર દૂર આવેલું છે. અગીરનું (વજાત્રી જીવન ઊઠા) ટોસ્ટોય મોસ્કોથી યાસનાયા આવી વસ્યા હતા. ત્યાં તેમણે સાદું મહેનતુ જીવન ગાળેલું, એ આજે પ્રદેશ મનોરમ પહાડીઓથી વીંટળાયેલો છે. એક ટેકરી પર ગામ વસેલું છે. સામેની પહાડી ઉપર ટોસ્ટોયના બાપનઠાણું એકા ઘાટનું મોટું મકાન છે, એ મકાનમાં આજે સંગ્રહસ્થાન છે. નીચે પુસ્તકાલય અને ઉપર ચાહગીરીની વસ્તુઓ રાખેલી છે.

અમને બતાવનારમાં એક સંગ્રહસ્થાનના વ્યવસ્થાપક અને બીજા ટોસ્ટોયના મંત્રી હતા. સને ૧૯૦૬થી ૧૯૨૫થી ઉઠતા વર્ષમાં તેઓ ટોસ્ટોયના અંગત મંત્રી હતા. એ વખતે તેમની ઉંમર ૨૩ વર્ષની હતી, અત્યારે ૬૮ વર્ષના ઉત્સાહી મુવાન જેવા લાગતા હતા.

ગાંધીજીના અનુયાયી તરીકે તેમણે ઘણું હેતુથી અમારો સત્કાર કર્યો, લોજનને સમય થયો હતો તેથી પ્રથમ મૌને પ્રેમથી જમાલ્યા. અમે શાકાહારી છીએ એમ બાણીને તેઓ જોડ્યા: 'ટોસ્ટોય પણ શાકાહારી હતા, અને વોડકા પણ ન લેતા. ઉત્તરાવસ્થામાં તેમનું જીવન તદ્દન સાદું, નિર્વ્યસનીને સાર્વત્રિક હતું.'

લોજન પછી અમે સ્મારકગૃહ જોવા ગયા. નીચેનું પુસ્તકાલય જોયું. તેમાં દુનિયાની જુદી જુદી ભાષાઓના અનેક ગ્રંથો હતા. શાળાઓમાં રજા હોવાથી વિદ્યાર્થીઓ અને અધ્યાપકો ત્યાં જોવા આવ્યા હતા. વરસભરમાં જગતનાં જુદાં જુદાં સ્થળોએથી લાંબાકે-સી-પુરુષ એ સ્થળનાં દર્શન આવે છે.

ઉપરના માળ પર એક મોટા ચોરડામાં અમને લઈ ગયા. એક સાદા ટેબલ ઉપર જમવાનાં વાસણો રાખેલાં હતાં. હાથ ધોવાનું ચકલીવાળું પીપ એક બાજુ ગોઠવેલું હતું. ટેબલ ફરતી ખુરશીઓ હતી. મુખ્ય ખુરશી ઉપર ટોસ્ટોયનાં પત્ની બેસતાં. તેની બાજુમાં ટોસ્ટોય બેસતા. તેમનું લોજનગૃહ હંમેશાં લગેલું રહેતું. કવિઓ, લેખકો, ચિત્રકારો, સંગીતકારો, રાજ્યકર્તાઓ વૈજ્ઞાનિકો તેમને મળવા આવતા. લોજનખંડમાં બે પિયાના હતા. ટોસ્ટોયનું કુટુંબ સંગીતનું શોખીન હતું. તેઓ જાતે વાદ્યો વગાડતા. બીજો ઉપર એ વખતના ચિત્રકારોએ દોરેલાં કુટુંબી જનોનાં ચિત્રો લટકાવેલાં હતાં.

ત્યાંથી અમે અભ્યાસ ખંડમાં ગયા. જે ટેબલ ઉપર બેસીને ટોસ્ટોય ઉઠતા લિપિઓમાં લેખન કામ કરતા તે ટેબલ જેમનું તેમ રાખેલું છે. લેખન સામગ્રી પણ એ જ સાચવી

રાખી છે. નાની આલમારીમાં છેવટના દિવસોમાં વાંચવા રાખેલાં પુસ્તકો હતાં. તેમાંથી એક પુસ્તક કાઢીને મંત્રીએ અમારા હાથમાં મૂક્યું. ઉધાકીને ભેયું તો આફ્રિકાના પાદરી રેવરંડ ડૉક્ટરનું લખેલું જીવનચરિત્ર 'ગાંધી એમ. કે.'! આપુનો બેરીસ્ટરના પોશાકમાં ફેટો હતો. પુસ્તકમાં કેટલીક જગ્યાએ ટોલ્સ્ટોયે પોતે પેન્સીલથી નિશાન કર્યાં હતાં. જે વિચારો ટોલ્સ્ટોયે પોતાનાં પુસ્તકોમાં દર્શાવેલા તે વિચારોનું પ્રતિબિંબ ભેઈ તેઓ અત્યંત રાજી થયા હતા. તેમના મંત્રીએ કહ્યું કે, ટોલ્સ્ટોય સાથે ગાંધીજીનો પત્રવ્યવહાર ચાલતો હતો. તેઓ અનેક વાર કહેતા કે, 'ગાંધી મારા વિચારોનો અમલ કરી રહ્યા છે.' આપુના ટોલ્સ્ટોય પરના પત્રો સંપ્રહસ્થાનમાં સાચવી રાખેલા છે.

લખવાના ટેબલ પરનાં બીજાં પુસ્તકોમાં 'સુત્તનિપાત' અને 'ગોસ્મેલ ઓફ ધી ગૌતમ બુદ્ધ' પણ હતાં. આખરના દિવસોમાં હિન્દુ ધર્મ વિશે બાણવા તથા કૌઈ પણ ભારત-વાસીને મળવા તેઓ ધણા આતુર હતા. તેમના લેખનના ઓરડામાં અમેરિકન વૈજ્ઞાનિક એડી-સને પોતે કરેલી શોધનું લેટ તરીકે મોકલેલું આમોદાન હતું. તેવી જ રીતે એક ખારકીર ખેડૂત તરફથી મળેલો લાકડામાંથી બનાવેલો મુંદર વાટકો પણ હતો. ટોલ્સ્ટોયને મન મહાન વૈજ્ઞાનિક અને સાદા ખેડૂતની લેટ સરખી જ પ્રિય હતી. લેખનગૃહ પાસે જ ઝરૂખો હતો તેમાંથી સામે યાસનાથા ગામ દેખાતું હતું. અને ચોમેર હરિયાણી પહાડીઓ ફફરતના બાગ જેવી શોભી રહી હતી.

શયનગૃહમાં પલંગ અને પથારી પાથરેલા હતાં. ખીંટી ઉપર પહેરણ અને ગંજીરાક લટકતાં હતાં. જખ્ખાને થીંગડું દીધેલું હતું. તેના તરફ મેં મિત્રોનું ધ્યાન દોર્યું એટલે ટોલ્સ્ટોયના મંત્રી બોલી બિઠ્યા: 'એ થીંગડું તેમણે પોતે, પોતાના હાથે જ માર્યું હતું.' પથારીમાં એક નાનું રંગીન 'ઓશીકુ' હતું.

તેમાં રશિયન ભાષામાં અક્ષરો ભરેલા હતા. એને વિષે પૂછતાં મંત્રીએ કહ્યું: 'મેટકોમાં ટોલ્સ્ટોયનું ૭૦ જણનું મોટું કુટુંબ અમીરી ઠાઠથી રહેતું હતું તેમાં તેમનાં બહેન પણ હતાં. એમને સૌને યાસનાથા આવી જીવનનો ખરો આસ્વાદ લેવા નિમંત્રણ આપેલું. તેના જવાબમાં તેમનાં બહેને લખેલું: 'તમે જે વિચારો ધરાવો છો તે મૂર્ખાઈ ભરેલાં છે.' ટોલ્સ્ટોયે મામો ઉત્તર વાળ્યો: 'હું મૂર્ખ નથી, પણ તમે ત્રીતેર જણ મૂર્ખ છો.' એ બહેનને ટોલ્સ્ટોય ઉપર બહુ હેત હતું. તેમણે એક ઓશીકું ભરીને 'મોકલ્યું' અને તેમાં લખ્યું: '૭૦ મૂર્ખ માહેની એક' તે જ આ ઓશીકું !

'ટોલ્સ્ટોય એ વાંચીને ખૂબ હસ્યા અને તેમની સુપ્રસિદ્ધ રૂઝ વાર્તાઓમાં 'ઈવાન ધી ફૂલ'—મૂરખરાજ—માં આ વિચારો કલામય રીતે ગૂંથ્યા.'

પલંગની બાજુમાં હાથ-મેં ધોવા માટેનું વાસણ ઘોડી પર રાખેલું હતું. એ બતાવીને મંત્રીએ કહ્યું: 'છેવટ મુખી ટોલ્સ્ટોય પોતાનાં કામ હાથે જ કરતા.'

ટોલ્સ્ટોયનાં પત્નીના ઓરડામાં કુડુંખી-જનોનાં ચિત્રો હતાં. એક સીંચવાનો સંજો હતો, લેખન-વાચનનાં સાધનો હતાં. ટોલ્સ્ટોયના અવસાન બાદ તેઓ નવ વર્ષ જીવ્યાં તેઓ સિવજી ગૂંથણ વિગેરે કામો ભતે જ કરતાં. અને એ રીતે ટોલ્સ્ટોયની યાદી ગ્રાન્થ-વર્તા. નીચેના ભાગમાં લંડનમાં જૂના વખતમાં જ્યાં ધાન્યનો કોઠાર હતો ત્યાં ટોલ્સ્ટોયે અભ્યાસગૃહ બનાવ્યું હતું તે બતાવતાં મંત્રી કહે: 'આ જગ્યાએ તેમને ભારે શાંતિ મળતી આ સ્થળે બેસીને તેમણે પોતાનાં 'વૅર એન્ડ પિસ', 'એના કેરેનીના', 'રિસરેક્સન.' વગેરે મહાન નવલકથાઓ લખી હતી.'

લંડનની બાજુમાં એક ઓસરી અને ઓરડો હતાં ત્યાં ટોલ્સ્ટોય ખેડૂનોનાં બાળકોને એકઠાં

કરતા અને શાળા ચલાવતા એ કામમા તેમને તેમની દીકરી મદદ કરતી ખેડૂતોના બાળકોને નવડાવતા, રમાડતા વાર્તાઓ કહેતા, ગીતો ગવડાવતા એ શાળાને જગે તેઓ યુરોપના કેળવણીકારો ફ્રેબેલ, રૂમો વિગેરેને મળવા ગયેવ એ શાળામા તેમણે શિક્ષણના કેટલાક પ્રયોગો કરેલા યુગ્મસ્તી ભાષામા 'ટોલસ્ટોય અને શિક્ષણ' નામનું પુસ્તક બહાર પડ્યું છે તેમા એ વિચારો દર્શાવેલા છે ચાસનાયા પોવનાયાની આ શાળાને આપણી વર્ધા યોજના, નર્મતાનીમની ૧ ગોત્રી કહી શકીએ બાપુએ ટીનીક્સ આશ્રમમા ચલાવેલી શાળામા એની સારી એવી અસર હતી

ટોલસ્ટોયના મકાનથી થોડે દૂર અર્ચ અને લાઈમના ઊંચા સુદૃઢ વૃક્ષોની ઘટા ભમેલી છે એ વૃક્ષો ટોલસ્ટોયે યોજનાપૂર્વક ઉગાડેવા એ વખતની ઝરની સરકારે તેમની યોજના સ્વીકારી ન હતી. પણ ક્રાંતિ પછી દુલા પ્રાન્તની પચ્ચવીસ યોજનાઓમા એને સારો આવકાર મળ્યો હતો.

ધનદાર વૃક્ષોની છાયામા ઘણે દૂર વાલ્યા બાદ એક પ્રશાંત સ્થળે અમારા ચળમાનો ઊભા રહ્યા નામ જ બનાવી લખચારસ મમાધિ ઉપર ફૂલો ગોઠવેલા હતા ટોલસ્ટોયના જીવન જેવું શાંત, મધુર, સુવાસિત, પૈશ્વ કારી નસર્ગીક વાતાવરણ હતું મૌના હોવા મહત્તર રીતે નમી રહ્યા નીચે ઢળેલી આખોળી

સૌ અતરના જિડાણમા નિહાળી રહ્યા

એ પાવનકારી સ્થાનની વિદાય હેતા સૌને બાપુનો સાબરમતી આશ્રમ યાદ આવ્યો છેવટે ટોલસ્ટોયના મંત્રીને બમે પ્રશ્ન પૂછ્યો 'ટોલસ્ટોયનું જે સ્વપ્ન હતું, રશિયાના ખેડૂતો, મજૂરો તમામ શ્રમજીવીઓના સુખી જીવનની તેમની જે કલ્પના હતી, તે આજે સિદ્ધ થયેલી આપને દેખાય છે ?'

મંત્રીએ ગભીરતાપૂર્વક જવાબ આપ્યો 'ખેડૂતો જમીનના માલિકો બન્યા છે, મજૂરો કારખાનાના માલિકો બન્યા છે તમામ શ્રમ જીવીઓને પોતાને મનગમતું કામ મળી રહ્યું છે તેમના મકાનો, રાશ્ચરચિયુ, તેમના બાળકો વગેરે તમે જોયું આજે એકઠરે મહુ સુખી છે પણ આ બધું કોઈ પણ પ્રગરના દબા જીવી યાચ તેમ ટોલસ્ટોય ઈચ્છતા ન હતા લશ્કરીબળમા તેઓ માનતા ન હતા ઉલ્લા માતેક વર્ષથી શાંતિ પરિષદ માનવપ્રેમ અને પરસ્પર મહકારની ભાવનાથી કામ કરી રહી છે અને જગતમા ભાતભાવ પ્રસારી રહી છે તેથી ટોલસ્ટોયનો આત્મા પ્રસન્ન થતો હશે'

આ વાક્યો બોલતા એ વયોવૃદ્ધ મંત્રીની માર્ત્તવ્ય અને મૌજન્યશીલ સુખસુદ્રા પર આત્મસંતોષની આભા દીપી મ્હી

અમે તેમની ભાવળીની વિદાય હેતા સ્વજનથી વિખૂટા પડવાનો આત્મીયભાવ અનુભવ્યો

* માણસનો સર્વોચ્ચમ પુરુષાર્થ ઈશ્વરની શોધની કોશિશમા મળ્યા રહેવામા છે મણુને બાધેવા મદિરો તેણે ઘડેલી મૂર્તિઓ અથવા યાત્રાના ધામોમા તે મળતો નથી અથવા જપતપ કરી પણ તેનો ભેટો થતો નથી ઈશ્વર કેવળ દુન્યવી નહી પણ દૈવી પ્રેમથી જ મળે છે મીસબાર્થ એ જ પ્રેમને આધારે જીવતી હતી અને સર્વ અથળે અને સર્વ વસ્તુમા પ્રેમસ્વરૂપ ઈશ્વરને જોતી હતી ઈશ્વર જ એનું સર્વસ્વ હતું

* શરીરમા આત્માનો વાસ છે જે ગીતાની ભાષામા ધર્મહોન છે, અને સજી જીવી આવેગોનું ધામ નથી એ જ્ઞાને દુખ ને શોકથી મુક્ત કરવાના કામમા સજ્જતા મેગવવાની શરત એવી છે કે આ ઘરનો ધાત્રી કામ, કોધ, લોભ, મોહાદિ પરિપુઓથી પોતાના ઘરનું મુખત રાજે હરકોઈ બ્યક્તિ આ મુખની દશા પ્રાપ્ત કરવાને અર્થ છે

— ગાંધીજી

સાંજ ઢળતી હતી. સૂર્યનાં કિરણો સિદ્ધ-રાજના તંબુઓ પર સંધ્યાનો છેલ્લો પ્રકાશ ફેંકી વિદાય લેતાં હતાં. ઉત્તર-ગુજરાતની તપ્ત-ભૂમિ હજુ ઠંડી પડી ન હતી; અને મહારાજનું મન પણ ક્યાં શાંત હતું? અખમલની ગાદી પર રેશમી તાંકિયાને અદેલીને સિદ્ધરાજના મનમાં હબરો તરંગો ઊઠતા હતા. શું કરવું?

ઈર રોટના દાવડ ગામના જાપાથી થોડે જ દૂર તેમનો પડાવ હતો. ગુજરાતના એ સિંહને અચાનક પૈસાની જરૂર પડી હતી... લાખ સોનામહોર. આજુબાજુના પ્રદેશમાં એટલી સોનામહોર તે જ સમયે કોઈ ધીરી શકે કે કેમ એ શંકાનો પ્રશ્ન હતો. પાછું આ તો રાજાની ઈજ્જતનો પ્રશ્ન!

‘બાપુ, હું આપણી ઘોડીને ઇંદર દોડાવું?’ રાતોરાત તમને ખબર પહોંચતી કરું.’ એક વિશ્વાસુ ભાષાતે કહ્યું.

‘તમે ઇંદરના મહારાજની વાત કરો છો ને? જવા દો. એવું નાવ તો હમણા બૂડું બૂડું થઈ રહ્યું છે,’ મહારાજના અંગત ખવાસે કહ્યું. મહારાજે એક નિઃશ્વાસ મૂક્યો.

અધકારે ભણે વિપાદના સૂરોગ્રાયા રાજાને પ્રકાશ આકરો લાગ્યો તંબુમાં બનાવેલા શયન ગૂંહના દીપ યુગ્મની નાખવામાં આવ્યા. અચાત મનને શાંત આપવાનો નિરર્થક પ્રયાસ થયો. ખીલા કોઈની પણ રાજ પાસે જવાની હિંમત આલવી ન હતી. રાજાની મુંઝવણનો તેમને કોઈ ઈલાજ દેખાતો ન હતો. એટલામાં રાજાના અંગત ખવાસે અંદર આવવાની રજા માંગી રજા મળતાં તે અંદર આવ્યો.

‘જોડ, અત્યારે શું કામ પડ્યું?’

‘બાપુ... એક ગુપ્ત સમાચાર લાગ્યો છે. આ ગામમાં જ એક ‘વેરો’ વેપારી રહે છે, તે રાજ જંગી ઉચ્ચપાયલ કરે છે. બે આપના

તરફથી કોઈ બાબ તો.....’

‘હમણાં ને હમણાં તું બહાર જા.... મારે કોઈ સાંભળવું નથી!’

થોડી વારે રાજાનો, ખુરસો ઊતરતાં તેણે પોતાના ખાનગી મંત્રીને અને તે ખવાસને બોલાવ્યા. થોડી વાતચીત બાદ મંત્રી ગામમાં તપાસ કરવા ગયા.

મંત્રી જ્યારે તે વેપારીને સિદ્ધરાજ પાસે લઈ આવ્યા ત્યારે મધરાત થઈ હતી. ઘૂંટણથી સહેજ નીચે એવી રેશમી ખુશબો અને ઉપર મલમલનું ‘પહેરણ પહેર્યું’ હતું. ચાલમાં નીકરતા હતી. લાંબી સફેદ દાદી વેરા વ્યાપી રીના બ્યક્તિત્વને કોપ આપતી હતી એણે સિદ્ધરાજને ત્રણ વાર કુરનીશ બતાવી.

‘સરકાર.... મારે લાયક કોઈ દૂરમાન...’

‘દૂરમાન તો સામાન્ય માનવી માટે હોય’ તમારા જેવા પીઠ અને પંકાયેલ બાપારી માટે તો....’ મંત્રીએ રહસ્યમય વાતો શરૂ કરી. વેરા છને રાજાની સામેના આસન પર બેસવા કહ્યું.

‘એ તો આપની ઉદારતા...’

‘બાપારતું કામકાજ કેમ ચાલે છે?’

‘બસ. દુવા છે ખુદાની અને આપ જેવાની તે મલબારથી ભવા મુમાત્રાને અદ્યાર્નસ્તાનથી ઇંદાન, ચીન ભવાન ને મધ્ય એશિયા મુખી વેપાર ચાલે છે.’

‘ત્યારે તો બાપારની જાગ તમે ખૂબ ફેલાવી છે. મૂડી પણ તે પ્રમાણમાં ફાટી જ હશે ને? અને તે પ્રમાણમાં ખીરધાર પણ...’

‘જો તો ઈજ્જત પ્રમાણે બધુંવે ગમાલડું પડે ને!’

પછી મંત્રીએ ધીરથી વેરાજની પાસે ખસી કહ્યું; ‘જુઓને વાત એમ છે, અમારે એક લાખ સોનામહોરો જોઈએ છે. હજુ મહે સુલ આવ્યું નથી. જેઠ ઊતરતાં તો બધા પૈસા વસુલ થઈ જશે. એટલે અપાડ સુદ એકમ ને

દિવસે બધી રકમ તમને મળી જશે. જો તમે આપી શકતા હો તો.....!

‘એવું શું બોલ્યો? મારું છે તે બધું તમારું જ છે ને!’ પછી થોડો વિચાર કરી તે બોલ્યો: ‘પણ મારી એક શરત છે!’

રાજાએ બેંખારો આપ્યો. એ તંબુમાં રાજા, મંત્રી અને વેરાણ સિવાય કોઈ ન હતું. વેરાણએ કહ્યું; ‘લાખ સોનામહોર આપું તો ખરો, પણ એ સોનામહોર સુદત પૂરી થતાં સુધીમાં મને ન મળે તો પછી એ મારે મન કાંકરા બરાબર, સુદત વિત્યા બાદ હું એમાંની એક પણ સોનામહોર લઈશ નહિ.’

રાજાથી હમી પડાયું. કેવી વિચિત્ર શરત હતી! કોઈ પણ પ્રકારના સ્વાર્થ વિનાની! કોઈ આ સાંભળે તો પણ બ્યાપારીને મૂર્ખ કહે! છતાં વેરાણ તો આત્મવિચારમાં જ મશગૂલ હતા.

‘કબૂલ....કબૂલ’ રાજા અને મંત્રી સાથે બોલી પડ્યા.

જ્યારે ત્રિપુટી છૂટી પડી ત્યારે રાજાનો વિવાદ આનંદમાં પલટાઈ ગયો હતો. વેરાણને રાજાને મહત્ત્વ કર્યાનો સંતોષ હતો. મંત્રીને પોતાના રાજાના રાજ્યમાં આવા ધનકુબેરો પણ વસે છે એ બાજી છાતી ગર્જ ગર્જ ફૂટી.

‘મિદરાજનું’ કાર્ય થઈ ગયું. એ જેઠ મહિનાના છેલ્લા દિવસો હતા. બાકી રહેલું મહેમૂલ લગભગ બરાઈ જવા આવ્યું હતું. એકાએક જ રાજાને પેલી લાખ સોનામહોર પાછી આપવાનો વાધદો વાદ આવ્યો. સુદત પૂરી થવાને દક્ષત ત્રણ જ દિવસ બાકી રહ્યા હતા. હવે શું?

રાજાએ મંત્રીને બોલાવ્યો. પાણીદાર ઘોડી પર એને લાખ સોનામહોર આપી વિદાય કર્યો. પાટણથી માર્ગ કાપતાં કાપતાં ચોવીસ કલાક વીતી ગયા. અચાનક આકાશમાં વાદળો વેરાઈ ગયા. વીજળીના કડાકાઓ માર્ગને ભયાનક રૂપ આપતા હતા. ઓર્ચિતા જ ધોધમાર વર-

સાદ તૂટી પડ્યો. છતાં જે એક ઘોઠેમવાર રાજાના વચનનું પાલન કરવા વલુથલી ગતિએ આગળ વધી રહ્યો હતો.

જ્યારે રાજાનો મંત્રી સાબરમતીના કિનારે દાવડ ગામથી માત્ર ત્રણ માઈલ દૂર આવી પહોંચ્યો ત્યારે નદી જે કાંઠે વહેતી હતી. પ્રલયની માફક પાણીમાં પૂર આવ્યાં હતાં. અને આગે કાંઠે જ્યાં માટે મંત્રી અધીરા બની રહ્યા હતા, કારણ કે વેરા બ્યાપારીને વાચદા મુજબ ફક્ત બાર કલાક બાકી હતા. કોઈ તરાપો કે કોઈ તરવેયો તેને સામે કાંઠે ઉતારી શકે તેમ ન હતો. હજી વરસાદ તો વરસ્યે જ જતો હતો....બેદાશ રીતે. ત્યારે સાંજ હતી.

રાત પણ પડી. કાળાં ડીંગાણ પાણીએ મંત્રીની કંપનાશક્તિને બહેરી બનાવી દીધી હતી. ઘોડી પણ ધૂજતી હતી અંગ થાકેલું હતું છતાં બિંધ આવતી ન હતી. ક્યાંથી આવે? આ તો રાજની ઈજ્જતનો સવાલ હતો. પોતાની કારકિર્દીને અવાલ હતો. આમ ને આમ ભૂખ્યા તરસ્યા બીજા ચોવીસ કલાક વીતી ગયા. વચનની સુદત વીતી ગઈ હતી.

મંત્રી જ્યારે સામે કાંઠે પહોંચ્યા ત્યારે એમના હિલમાં શ્રદ્ધા હતી કે—વેરાણ સોનામહોરોનો ઈન્કાર તો નહિ જ કરે.

પણ જ્યારે મંત્રીએ વેરાણ આગળ લાખ સોનામહોરોનો ઢગલો કર્યો ત્યારે એમણે તે લેવાનો સહતર ઈનકાર કર્યો. પોતાની જ સોનામહોરો—બાર કલાક ઘોડી મગતાં—ન લેનારો માનવી મંત્રીએ જિંદગીમાં પહેલવહેલો જોયો. અને આ તે કંઈ બે-પાંચ સોનામહોરોનો પ્રશ્ન હોય તો જે ઠીક! આ તો એક લાખ સોનામહોર! મંત્રીને થયું કેવો વિચિત્ર માનવી છે. પોતાની એક વિચિત્ર શરતને ખાતર એક લાખ સોનામહોર શુમાવે છે! અને એ શરત પણ કેવી વિચિત્ર! પોતાનું જ શુમાવવાની! શું આમ જ વેપાર કરતો હશે?

ધલુ' સમભવવા છતાં વોરાણએ સોના-
મહોર ન લીધી તેન જ લીધી. મંત્રીએ જ્યારે
આ વાત સિદ્ધરાજ પાસે આવીને કરી ત્યારે
એના મન પર વજ્ર જેવો આઘાત લાગ્યો: હું
રાજા થઈને વચન ચૂક્યો. કોઈ પણ રીતે
આ સોનામહોરો એની પાસે જવી જ નોંધ્યો.

ફરીથી રાજાની નિદ્રા ઊડી ગઈ. બીજે
દિવસે એણે રાજદરબારમાં બહારાત કરી કે
જે સોનામહોરો એના મૂળ માલિકને આપી
આવશે તેની સર્વ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવામા આવશે
અને જે તે નિષ્ફળ જશે તો એને મૃત્યુદ ડની
સજા ફરમાવવામાં આવશે.

આ કાર્ય કરવા માટે કોઈની પણ હિંમત
આદી નહિ. દરબારીઓનાં ચોદાં સિવાઈ ગયાં
હતાં. રમશાન શાંતિ વ્યાપી રહી. પણ એ બધા
વચ્ચે એક અવાજ આપ્યો. એ ઝીનો અવાજ
હતો. એ સિદ્ધરાજની અણુમાનીતી રાણી
તારીકે પ્રખ્યાત હતી. એને વધુ 'આમ પણ

મારી જિંદગી વેરાન રણ જેવી તો છે જ. તો
પછી આ સાહસ કરીને એ રણને શા માટે
ઉપવનમાં ન ફેરવી નાખું, અથવા હું મેંશ માટે
શા માટે શાંતિ ન લઈ લઉં?'

રાજાની મંમતિ લઈ તે ઈડર સ્ટેટના નાન
કડા ગામ તરફ રસાલાને લઈને ઊપડી. એક
દિવસ ગામને પાઠે રાણીના તંબુઓ પણ
ઠાકાયા. રાણીના મનમાં પોતાની બુદ્ધિ-યુક્તિ
માટે માન હતું. એને થયું: 'હું સફળ
જઈશ' અને સાચે જ બન્યું પણ એમ જ!
ત્રીજે દિવસે એટલે શ્રાવણી પૂર્ણિમા (બળેવ)ને
દિવસે તે વોરાણને ત્યાં તેમની બહેન બનીને
ગઈ. વોરાણએ ભાઈની પેટે એનું મહુમાન
માથે સ્વાગત કર્યું. રાણીએ એને રાખડી
બાંધતાં કહ્યું: 'ભાઈ, હું માંગુ તે આપશો?'

'કેમ નહિ? માગો, જે ઇચ્છા હોય તે
માગો. આજે હું ના થોડો જ પાડવાનો છું!'
(અનુસંધાન કવચેજ ત્રીજું)

ધ્યારા બાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૬. પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૨. લવાજમ મનીઓર્ડરથી
જ કાર્યાલયને સરનામે મોકલવું. પ્રથમ અંકથી જ આડુકો નોંધાય છે. દર માસની બારમી
તારીખે અંક પોષ્ટ થાય છે. થોડી નકલો હાવકાગળ પર છપાય છે. તેનું વાર્ષિક લવાજમ
દેશમાં રૂપિયા આઠ, પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૬. પત્રવ્યવહારમાં આડુક નંબર અવશ્ય લખવો.

'ધ્યારા બાપુ' કાર્યાલય, રૂપાયતન, જૂનાગઢ

અનુક્રમણિકા		૧૨ નવેમ્બર ૧૯૫૫	
		પૃષ્ઠ	પૃષ્ઠ
૧ બાપુનો પત્ર....	ગાંધીજી ૨૦૬	૬ સગવડને સંમતિ....	રતિલાલ અનિલ ૨૧૬
૨ ગાંધે મીરાં ઠાસી ...	મીરાં ૨૦૭	૧૦ છે તે જ ઠીક	અંજુમ વાલોડી ૨૧૭
૩ ગાંધીજીનું માનવરૂપ....	બરલા ૨૦૮	૧૧ જિંદુ	કમલવદન દેવરૂપ ૨૧૮
૪ ચાચાજીની વાતો....	વિમળા પટેલ ૨૧૦	૧૨ 'ત્રૂ'પડી એલીને બેડી છું'. કાંં શાં ૨૧૯	
૫ નીતિ અને પ્રીતિ	મં ૭૦ ૨૧૧	૧૩ જીવન	સુરુદયાલ મલ્લિક ૨૨૦
૬ બાપુની ઈશ્વરનજા....	કાકાકાલેલકર ૨૧૩	૧૪ સ્વભવતિનું જોરવ	ગું ૫૦ ૨૨૨
૭ ધૂળી	વિમળા મટેલ ૨૧૪	૧૫ મહાત્મા ટોલ્સ્ટોયના વતનમાં....	રાં ૨૨૩
૮ મરમ	પિનાકિન કાકોર ૨૧૫	૧૬ અનેાળી ચરત....	લલિત શાસ્ત્રી ૨૨૬

પ્રકાશક અને મુદ્રક :: ધીરેન ગાંધી, રૂપાયતન મુદ્રણાલય, જૂનાગઢ

(અનુસંધાન કવરપેજ બીજાનું ચાલુ)

‘અપરધી’, ‘આપણે મહુ ખૂતી છીએ’ લેખકની વિવક્ષણુ વિચારમંડળીનો પરિચય આપે છે ‘રમતા’, ‘પથર’, ‘ગવૂડિયુ’ બહિરજીવનમાં પડેલી વ્યક્તિઓના દલ ને અપતાને વેધક રીતે ખુલ્લા પાડે છે ‘પ્રકાશ’ સુબર્ષ નગરીના ખોટા ઝગડળાટ અને ગામડાના

પ્રકાશને વ્યક્ત કરે છે

આમ દરેક વાર્તામાં લેખક વાચકને કંઈ ને કંઈ કહી બાંધે છે એટલે લગભગ બધી વાર્તાઓ એછેવત્તે અશે વાચનીય બની છે નાણાક્રમેશ: લેઠ શિવાભાઈ ગોઠળભાઈ પટેલ, પ્રૌ ગૂચ્ચાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ-૧૪, મૂળ એક ઉપિયો. — ૧૦ અ૦

*

(અનુ૦ પૃષ્ઠ ૨૦૮ નું ચાલુ)

‘તો તમે મને વચન આપો કે તમે અત્યારે મારી ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તશો’

વહોરાજી તો વિચારમાં પડી ગયા પછી કહેવા લાગ્યા, ‘મારુ’

પડી ગણીએ તણુમાંથી એક લાખ એના-મહોરો મગાવી વોરાજીના હાથમાં મૂકી. વોરાજી વચનથી બધાયા હોવાથી ના ન પાડી શક્યા એમને આ બીની બુદ્ધિ માટે માન ઉપજ્યુ. એ મમજી તો ગયા જ કે આ પાછી આપવાનો રાજ તરફથી જ પ્રયાસ થયો છે પણ એમનું મન ખૂબ અકળાતું હતું બહેન તરીકે વચનથી બાધીને રાણીએ પોતાને લાખ સોનામહોર પાછી આપી હતી એટલે રાણીએ વિજયનું સ્મિત કહ્યું ‘તે દિવસે તે ત્યા જ રહી તેને માટે ખામ સોજનની ધરવ્યા થઈ

કલાક પર કલાક વીતતા ગયા તેમ તેમ વોરાજીની બુદ્ધિ વધુ ને વધુ ગૂચ્ચાતી ગઈ એમને આ પૈસા પાછા લેવા ન હતા પણ શું કરે? કોઈ ઉપાય ન હતો છેક મધરાતે એમને આનો ઉપાય મળી ગયો અને એની માથે એમની આખ મળી ગઈ રાણી તો મતોષના ત્યાસ સાથે નિરાતે જીવતી હતી

બીજા દિવસની સવાર ભોગી રાણીને તો હવે પાંચ લોગા થવાની જ તાલાવેલી લાગી હતી એણે માનેલા ભાઈની રજા માગી વોરાજીએ કહ્યું ‘બહેન, તમે ખુશીથી જઈ શકો છો, અને આ ભાઈ તરફથી અપ લેટ લેતા જાઓ’ એમ કહી એણે બહેનની એક લાખ એનામહોરોમાં બીજી એક લાખ ઉમેરી પરત

કરી! ભાઈની બહેનને આ લેટ હતી બહેનથી તેની ના પાડી શકાઈ નહિ! ભાઈને ઘેરથી બહેન કદી ખાતી હાથે ગઈ નહીં છે?

પણ રાણીના વિજયનું સ્મિત ઘોર તિરાશામાં પવટાઈ ગયું એણે ભાગેલા મને તણુમાં આવી પવગ પર શરીર પછાડ્યું હવે પાંચ જવાનો પણ કોઈ અર્થ ન હતો ત્યા મૃત્યુ નિશ્ચિત હતું એણે વિચાર્યું ‘આ એના મહોરોનું શું કરવું?’ આખરે એના મનમાં એક મુંઢવિચારે આકાર લીધો

બીજા દિવસથી જ ગામના બાપે એક કળામય વાવ અને તેનાથી થોડે દૂર મુકર તળાવના પાયા ખોદાના માડયા વોરાજી પણ બહેનની બુદ્ધિથી અભર્ષ ગયા આમ જન મેવાથે જ એ મેલાખ સોનામહોરોનો ઉપયોગ થયો આથી બહેનની શરતો સચવાણી—વોરાજીની પણ—અને વોરાજીની શરતનું પાલન કરના માટે બીજી શરત મૂકનાર રાબની પણ અને સાચું પૂછો તો શરતની શરતનું લબ્ધ રીતે પાલન કરનાર રાણીનો આકર્ષણ પણ અચવાયો હતો

આજે પણ એ મુકરવાવ, વિશાળ તળાવ, ફુવો અને શિવનું મંદિર ધીંતહાસના અવશેષોને જીવતા રાખવા અસ્તિત્વ ધરાવે છે જ્યારે પણ હું ત્યા બહુ છું ત્યારે મને વોરાજીની વિચિત્ર શરત—અને એ શરતનું પાલન કરવા માટે બીજી આકરી શરત કરનાર રાબ અને એ બહેનની શરતોને દીપાવવા ગણીએ કરેલા ધનનો મહુપયોગ ગૂચ્ચાતનાં ગરવા ભૂતકાળની સાદ આપી બાંધે છે

* એક વૈકલ્પિક આધારે

ધણું સમજાવવા છતાં વોરાળએ સોના-
મહોર ન લીધી તે ન જ લીધી. મંત્રીએ જ્યારે
આ વાત સિદ્ધરાજ પાસે આવીને કરી ત્યારે
એના મન પર વજ્ર જેવો આઘાત લાગ્યો: હું
રાજા થઈને વચન ચૂક્યો, કેઈ પણ રીતે
આ સોનામહોરો એની પાસે જવી જ નોંધ્યો.

ફરીથી રાજાની નિદ્રા ભ્રીડી ગઈ. બીજે
દિવસે એણે રાજદરબારમાં બહેરાત કરી કે
જે સોનામહોરો એના મૂળ માલિકને આપી
આવશે તેની સર્વ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવામા આવશે
અને જો તે નિષ્ફળ જશે તો એને મૃત્યુદંડની
સજા ફરમાવવામાં આવશે.

આ કાર્ય કરવા માટે કોઈની પણ હિંમત
થાલી નહિ. દરબારીઓનાં મોઢાં સિવાઈ ગયાં
હતાં. સમશાન શાંતિ વ્યાપી રહી. પણ એ બધા
વચ્ચે એક અવાજ આવ્યો. એ સ્ત્રીનો અવાજ
હતો. એ સિદ્ધરાજની અણમાનીતી રાણી
તરીકે પ્રખ્યાત હતી. એને વધુ : 'આમ પણ

મારી બિંદગી વેરાન રણ જેવી તો છે જ, તો
પછી આ સાહસ કરીને એ રણને શા માટે
ઉપવનમાં ન ફેરવી નાખું, અથવા હું મેશ માટે
શા માટે શાંતિ ન લઈ લઉં?'

રાજાની સંમતિ લઈ તે ઇંડર સ્ટેટના નાન-
કડા ગામ તરફ રસાલાને લઈને ઊપડી. એક
દિવસ ગામને પાદરે રાણીના તંબુઓ પણ
ઠોકાયા. રાણીના મનમાં પોતાની યુદ્ધિ-યુક્તિ
માટે માન હતું. એને ધ્યુ : 'હું સફળ
જઈશ.' અને સાથે જ બન્યું પણ એમ જ!
ત્રીજે દિવસે એટલે આવણી પૂર્ણમા (બળેવ)ને
દિવસે તે વોરાળને ત્યાં તેમની બહેન બનીને
ગઈ. વોરાળએ ભાઈની પેટે એનું મહુમાન
સાથે સ્વાગત કર્યું. રાણીએ એને સખડી
બાંધતાં કહ્યું : 'ભાઈ, હું માંશુ તે આવશે?'
'કેમ નહિ? માગો, જે ઇચ્છા હોય તે
માગો. આને હું ના થોડો જ પાડવાનો છું!'
(અનુસંધાન કવરવેળ ત્રીજું)

પ્યારા બાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૬. પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૨. લવાજમ મનીઓર્ડરથી
જ કાર્યાલયને સરનામે મોકલવું. પ્રથમ અંકથી જ ગ્રાહકો નોંધાય છે. દર માસની બારમી
તારીખે અંક પોસ્ટ થાય છે. થોડી નકલો હાવકાગળ પર છપાય છે. તેનું વાર્ષિક લવાજમ
દેશમાં રૂપિયા આઠ, પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૬. પત્રબલહારમાં ગ્રાહક નંબર અવશ્ય લખવો.

‘પ્યારા બાપુ’ કાર્યાલય, રૂપાયતન, જૂનાગઢ

અનુક્રમણિકા..... ૧૨ નવેમ્બર ૧૯૫૫

	પૃષ્ઠ		પૃષ્ઠ
૧ બાપુને પત્ર.....	ગાંધીજી ૨૦૬	૯ સગવડને સંમતિ.....	રતિલાલ અનિલ ૨૧૬
૨ ગાંધી મીરાં દાસી.....	ગીરાં ૨૦૭	૧૦ છે તે જ ઠીક	અંજુમ વાલોડી ૨૧૭
૩ ગાંધીજીનું માનવરૂપ.....	ધ૦ બિરલા ૨૦૮	૧૧ બિંદુ	કમલવદન દેવરૂપ ૨૧૮
૪ સાચાજીની વાતો.....	વિમળા પટેલ ૨૧૦	૧૨ ‘જૂંપડી ઓઢીને બેઠી છું’.	કાંડ શાં ૨૧૯
૫ નીતિ અને પ્રીતિ	મં ૭૦ ૨૧૧	૧૩ જીવન	ચુડદયાલ મલિક ૨૨૦
૬ બાપુની ઇશ્વરનામ્સ.....	કાકા કાલેલકર ૨૧૩	૧૪ સ્વચ્છતિનું ગૌરવ	શુ ૧૦ ૨૨૨
૭ ધૂળી	વિમળા મટેલ ૨૧૪	૧૫ મહાત્મા ટોલ્સ્ટોયના વતનમાં.....	રા ૦ ૨૨૩
૮ મરમ	પિનાકિન ઠાકોર ૨૧૫	૧૬ અનોખી ચરત.....	લલિત શાસ્ત્રી ૨૨૪

પ્રકાશક અને પ્રદર્શક ગાંધી, રૂપાયતન મુદ્રણાલય, જૂનાગઢ

(અનુસધાન કવરપેજ બીજાનું ચાલુ)

‘અપરધી’, ‘આપણે મનુ ખૂની છીએ’ લેખકની વિવક્ષણ વિચારમંડળીનો પરિચય આપે છે

‘રમના’, ‘પરદર’, ‘ગુર્જીયુ’ બહેનજીવનમાં પડેલી વ્યંત્રાઓના દબ ને અપતાને વેધક રીતે ખુલા પાડે છે ‘પ્રકાશ’ મુળદ્વં નગરીના ખેટા ઝગઝગાત અને ગામડાના

પ્રકાશને વ્યક્ત કરે છે

આમ દરેક વાર્તામાં લેખક વાચકને કંઈ ને કંઈ કહી જાય છે એટલે લગભગ બધી વાર્તાઓ એણેવરો અંશે વાચનીય બની છે

નિર્માણપ્રવેશ: વેં શિવાભાઈ ગોકળભાઈ પટેલ, પ્રૌ ગૃન્સત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ-૧૪, મૂં એક રૂપિયે। — ૨૦ અ ૦

*

(અનુ ૦ પૃષ્ઠ ૨૨ નું ચાલુ)

‘તો તમે મને વચન આપો કે તમે અત્યારે મારી ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તશો’

વહોરાજી તો વિચારમાં પડી ગયા પછી કહેવા લાગ્યા, ‘મારુ’

પછી રાણીએ તણુમાથી એક લાખ નોના મહોરો મગાવી વોરાજીના હાથમાં મૂકી વોરાજી વચનથી બધામાં હોવાથી ના ન પાડી શક્યા એમને આ ત્રીની બુદ્ધિ માટે માન ઉપજાય એ મમજી તો ગયા જ કે આ પાછી આપવાનો રાજ તરફથી જ પ્રવાસ થયો છે પણ એમનું મન ખૂબ અકાગતુ હતું બહેન તરીકે વચનથી બાધીને રાણીએ પોતાને લાખ નોનામહોર પાછી આપી હતી એટલે રાણીએ વિજયનું મિત્ર કહ્યું તે દિવસે તે ત્યા જ રહી તેને માટે ખામ લોજનની વચનમાં થઈ

ક્યાક પર કલાક વીતતા ગયા તેમ તેમ વોરાજીની બુદ્ધિ વધુ ને વધુ ગૂંચરાતી ગઈ એમને આ પેસા પાછા લેવા ન હતા પણ શું કરે? કોઈ ઉપાય ન હતો છેક મધરાતે એમને આનો ઉપાય મળી ગયો અને એની માથે એમની આખ મળી ગઈ રાણી તો સંતોષના આમ માથે નિરાતે બિઘટી હતી

બીજા દિવસની સવાર બેગી રાણીને તો હવે પાંચ ભેગા યત્રાની જ તાલાવેલી લાગી હતી એણે માનેવા લાઈની રજા માગી વોરાજીએ તણું ‘બહેન, તમે ખુશીથી જઈ શકો છો, અને આ લાઈ તરફથી જ પ લો’ લેતા બોલો’ એમ કહી એણે બહેનની એક લખ નોનામહોરોમાં બીજી એક લાખ ઉમેરી પરત

કરી’ લાઈની બહેનને આ ભેટ હતી બહેનથી તેની ના પાડી શકાઈ નહિ’ લાઈને ઘેરથી બહેન કદી ખાવી હાથે ગઈ નાથી છે?

પણ રાણીના વિજયનું મિત્ર ઘેર નિરા સામા પવટાઈ ગયું એણે ભાગેવા મને તણુમાં આવી પવગ પર શરીર પછાડ્યું હવે પાંચ ભેગાનો પણ કોઈ અર્થ ન હતો ત્યા મૃત્યુ નિશ્ચિત હતું એણે વિચાર્યું ‘આ નોના મહોરોનું શું કરવું?’ આખરે એના મનમાં એક મૂંવું વચાર આકાર લીધો

બીજા દિવસથી જ ગામના ગાયે એક કામચલાવ વાવ અને તેનાથી થોડે દૂર મુદર તળાવના પાયા ખેડાના માડમાં વોરાજી પણ બહેનની બુદ્ધિથી અભઈ ગયા આમ જન એવાર્યે જ એ જે વાખ નોનામહોરોનો ઉપયોગ થયો આથી બહેનની શરતો સંચવાણી—વોરાજીની પણ—અને વોરાજીની શરતનું પાલન કરના માટે બીજી શરત મૂકના શરતની પણ અને સાચું પૂછો તો શરતનો શરતનું ભવ્ય રીતે પાલન કરનાર રાણીનો આદર્શ પણ મચવાયો હતો

આજે પણ એ મુદરવાવ, વિરાજ તળાવ, કૂવો અને શિવજી મહાર દર્શિતહામના અથ ચોષોને જીવતા સજવા અસ્તિત્વ ધરાવે છે જ્યારે પણ હું ત્યા જાઉં છું ત્યારે મને વોરાજીની વિચિત્ર શરત—અને એ શરતનું પાલન કરના માટે બીજી આકરી શરત કરનાર રાજા અને એ બહેનની શરતોને લીધે પાવવા બહીએ કરેલા ધનનો મહુપયોગ ગૂંચરાતના ગંગા ભૂલકાળની યાદ આપી જાય છે *

* એક વેકકયાના આધારે

દિવાળીની સાચી રીશની

દિવાળીના તહેવારની ઉજવણીમાં હમેશ દીવા શા આરુ કરવામાં આવે છે તે આપણે મૌઝે બરાબર સમજી લેવું જોઈએ રામ અને રાવણ વચ્ચેના યુદ્ધમાં સર્વ દેવી તરવેના પ્રતિનિધિ રામે સર્વ આમુરી તરવેના પ્રતિનિધિ રાવણને પરાજય આપ્યો. એ વિજયથી રામરાજ્યની સ્થાપના થઈ....

.... રમના વિજયની ઉજવણી તેણે જ કરવાની હોય જેના દિલમાં રામ વસેલા હોય. કેમ કે, માણસોનાં દિલને અથવા આત્માને અજવાળવાને એક ઈશ્વર જ સમર્થ છે. અને એ અજવાળવાની જ કિંમત છે. આજે પ્રાર્થનામાં માણેલા ભજનમાં કવિ ઈશ્વરના દર્શનની વાત પર ભાર મૂકે છે. ટોળેટોળાં માણસો જાણેલા એ દીવાની રીશની જોવા જાય છે. પરંતુ આજે આપણને માણુમના દિલમાં પ્રેમનું અજવાળું પ્રગટાવવાની જરૂર છે. એવું અજવાળું તમે ઓ તમારા દિલમાં પ્રગટાવો ને જ આજના દિવસે શુભારકબાળી મેળવવાને લાયક બનો.....રામ અને રાવણ દેવી અને આમુરી મંપતિ વચ્ચે માણુમના દિલમાં ચાલતા આવેલા મનાતન દંદયુદ્ધના પ્રતીક છે અને અજવાળું એ દિલમાંથી પ્રગટ થવું જોઈએ.

....ગેવટમાં વિક્રમ સંવતના આજના છેલ્લા દિવસે મારે તમને એટલું જ કહેવાનું કે હું આશા રાખું છું કે આવી કાલથી શરૂ થતા નવા વરસમાં તમારા મૌનું અને હિન્દનું કામ રૂડી રીતે ચાલે અને તમે સૌ એકબીજાની અને એકલા હિન્દની જ નહીં પણ હિન્દ દ્વારા મારા જગતની મેવા કરવાને સમર્થ થાઓ તેટલા ખાતર તમારા સોના દિલમાં ઈશ્વર પ્રેમનો ચિરાગ પ્રગટાવો!

—ગાંધીજી

(૧૨-૧૧-૨૦૧૭ને દિવસે દિવાળી પર દિલ્હીમાં સાંજે પ્રાર્થના પછી કરેલા પ્રવચનમાંથી.)

આચારાભાષા ના ગ્રાહકબંધુઓને

*

આવતા અઠસ્રી આપનું ચાલુ વર્ષનું લવાજમ પૂરું થાવ છે.

બ્યવહારની સરળતા માટે આપનું નવા વર્ષનું લવાજમ આપ મોડમાં મોકલું ૧૦ મી નવમ્બુઆરી સુધીમાં મનીઓર્ડરથી અચૂક મોકલી આપશો.

આપ ૧૦ મી નવમ્બુઆરી સુધીમાં લવાજમ મોકલી આપશો તો નવા વર્ષને પ્રથમ અંકે આપને ટાઈમસર મળી જશે.

લવાજમ મનીઓર્ડરથી જ મોકલવું હિતાવહ છે. જો વીં પીં થી આપ નવા વર્ષને પ્રથમ અંકે મંગાવશો તો આપને આઠ આનાનો નાહક વધારાનો ખર્ચ થશે. જળી પોષ્ટ એક્સિસ દરરોજ અચૂક મર્યાદિત સંખ્યામાં જ વીં ૧૦ સ્વીકારે છે, એટલે દરેક ગ્રાહકને કમવાર વીં પીં થી અંક મોકલતા ઠીક ઠીક મોકલું થાવ જો સહજ છે.

એટલે અમારી વિનંતી ૭ કે જને ત્યાં સુધી આપ મનીઓર્ડરથી જ ૧૦ મી નવમ્બુઆરી સુધીમાં આપનું લવાજમ અમને મોકલી આપશો.

ચાલુ વર્ષે આપે 'આચારાભાષુ'ના ગ્રાહક રહી અમને જો સહકાર આપ્યો છે તે માટે અમે આપના આભારી છીએ, એવો જ સહકર નવા વર્ષમાં પણ ચાલુ રાખશો એવી અમે આશા રાખીએ છીએ.

આપે જોયું હશે કે ચાલુ વર્ષમાં અમે વિશેષ ઉપયોગી અને રસપ્રદ સાહિત્ય અમારી મર્યાદામાં રહીને આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે વાચનમાં કરેલા કેટલાક સુધારા આપે જોયા હશે અને ગમ્યા પણ હશે.

નવા વર્ષમાં 'આચારાભાષુ'ને વિશેષ ઉપયોગી ગનાવવાની અમારી ઇચ્છા છે, અને શક્ય હશે તો થોડા પાના પણ વધારવાની અમારી ધારણા છે.

'આચારાભાષુ'ના ગ્રાહકબંધુઓ અમને વિશેષ સહકાર આપે તો માસિકને અમે વધારે મજૂલ કરી શકીએ જો તેમીતુ છે. આ માટે આપ 'આચારાભાષુ'ના વધારે ગ્રાહક નોંધી આપો. માત્ર એટલું જ માગીએ છીએ દરેક ગ્રાહક ધારે તો બે-પાચ બીજા ગ્રાહક અવરથ બનાવી શકે.

જો ગ્રાહકબંધુ 'આચારાભાષુ'ના જોછામાં જોછા બે ગ્રાહકો નોંધી આપશે તેમને 'આચારાભાષુ' કાર્યાલય તરફથી પ્રગટ થયેલ પૂ ગાંધીજીના હસ્તાક્ષરોમાં એમનાં મુવચનોની ત્રિરંગી પુસ્તિકા 'ભાષુ-સ્મરણ' અથવા તુરંતમાં જ કાર્યાલય તરફથી પ્રગટ થનાર ભણીતા લેખક શ્રી ગુરુદયાલ મલિલકજીએ ગાંધીજી અને ગુરુદેવ ટાગોર (વચો લખેલ 'ગાંધી-ગુરુ' પુસ્તક ભેટ આપવામાં આવશે.

આશા છે કે વાચકોને અમારી આ યોજના ગમી જશે.

દેશના ગ્રાહકો લવાજમ મીઠું મનીઓર્ડરથી કાર્યાલયને છ રૂપિયા ચાલુ આવૃત્તિના અને હાથકાગળની આવૃત્તિ જોઈતી હોય તો આઠ રૂપિયા મોકલી આપે.

આફ્રિકાના ગ્રાહકબંધુઓ ૧૨ શિલિંગ પોસ્ટલ ઓર્ડરથી મોકલી આપે અથવા નીચેના મરનામે આફ્રિકામાં ભરી શકે છે.

શ્રી પ્રભુદાસ જ. વજરીઆ. પો. બો. નં. ૧૨૬ નેરોબી કેન્યા કોલોની.

પત્રબ્યવહાર કરતી વખતે ગ્રાહક નંબર અવરથ લખશો.

શ્રી ધનશ્યામદાસ ગિર-
લાની ધર્મપત્નીને એક રાત્રી
લાગુ પડ્યો હતો જે પાછ-
ળથી ઘાતક સિદ્ધ થયો. એ
સંબંધમાં બાપુનાં શુભેચ્છા,
આશીર્વાદ ગિરલાને મળતાં જ
રહેતાં હતાં. ઉપરાંત સારવાર
વિશે પણ લગાતાર સૂચનો
પત્ર દ્વારા કરતા જ રહેતા. એ
દરમિયાન મનોવિકાર વિશે
બાપુએ લખેલો પત્ર અહીં આપ્યો છે.

બાપુનો પત્ર

સંયમ-ધર્મની શક્યતા અને 'રામનામ'ના મહિમા અને શક્તિ વિશે બાપુની અતીમ
શ્રદ્ધા આ પત્રમાં તરી આવે છે.

વિષય ભોગતું સમર્થન કરતા પત્રો અને લેખકો આજેય માન્ય છે ત્યારે તેને વિશે
બાપુએ વ્યક્ત કરેલું દુઃખ આજેય આપણને સ્પર્શવું થતે.

બાઈ ધનશ્યામદાસજી,

મુંબઈ ૧૩-૪-૨૫

તમારા બે પત્ર મળ્યા છે. તમે તારીખ, તિથિ લખવાનું છોડ્યું છે તે લખતા રહો
કેમ કે મારા પ્રવાસમાં મને પત્ર મળે છે એટલે કંઈ તારીખનો કયો પત્ર છે, એની ખબર
તારીખ વગર મને નથી પડતી.

અગર ડોક્ટરો આશા આપે છે તો તમને ધર્મપત્નીના મૃત્યુનો લય કેમ રહે છે ?
વિકારોને વશ કરવા એ મારા અનુભવ પ્રમાણે કઠણ તો છે જ, પરંતુ એ જ આપણું કર્તવ્ય
છે. આ કળિકાળમાં હું રામનામને મોટી વસ્તુ માનું છું. મારા પરિચયમાં એવા મિત્રો છે
જેમને રામનામથી ઘણી શાંતિ મળી છે રામનામનો અર્થ ઈશ્વર નામ છે, મંત્ર પણ એ જ
ફળ આપે છે. જે નામનો અભ્યાસ હોય એનું અમરણ કરવું જોઈએ વિપયાસક સંસારમાં
ચિત્તવૃત્તિને નિરોધ કેમ થાય? એવો પ્રશ્ન થતો જ રહે છે આજકાલ જનનમર્યાદાનાં પત્રો
વાંચીને હું દુઃખી થાઉં છું. હું જોઉં છું કે કેટલાક લેખકો કહે છે કે વિષય-ભોગ આપણું
કર્તવ્ય છે. આવી હવામાં મારા સયમ-ધર્મનું મારું મમર્થન કરવું વિચિત્ર જેવું લાગે છે.
તથાપિ હું મારા અનુભવને કેમ ભૂલું ? નિર્વિકાર જનનું શક્ય છે, એમાં મને કોઈ શંક
નથી. પ્રત્યેક મનુષ્યે એવો પ્રયાસ કરવો એ એનું કર્તવ્ય છે. નિર્વિકાર થવાનું સાધન છે
સાધનોમાં રાજા રામનામ છે. પ્રાત્ર કાળે બેઠાની સાથે રામનામ લેવું અને રામને પ્રાર્થના
કરવી 'મને નિર્વિકાર કર' અવશ્ય એ મનુષ્યને નિર્વિકાર કરે છે. કોઈને આજે, કોઈને કાલે
શસ્ત્ર છે એ કે પ્રાર્થના હાર્દિક હોવી જોઈએ વાત એ છે કે પ્રતિસબ આપણા અમરણમાં
આપણી આખોની સાથે ઈશ્વરની અમૂર્ત મૂર્તિ બિભેલી હોવી જોઈએ. અભ્યાસથી એમ
મનું સહેવું છે.

હું ખંજાળમાં પહેલીએ પહોંચીશ. એ જ દિવસે કલકત્તા ફરીદપુર જવા માટે છોડીશ.
બ્રહ્મદાસના વંદેમાતરમ

હિંદની રાજદ્વારી સ્વતંત્રતા મેળવવાના કામના કરતાં હિંદની પશુસંપત્તિ સાચવી રાખવાનું અને તેના બિલવણી કરવાનું તેમ જ ગાય ને તેના વેલાને સારી રીતે સંભાળવાનું કામ ઘણું વધારે અઘરું છે. એ કામમાં ભાજાભાણે હું કાંઈ કરતો આવ્યો છું અને ગાયની રક્ષા કેમ કરવી તે વિષયનું સાચું જ્ઞાન મારી પાસે છે એવો મારો દાવો છે.

આમ છતાં મારે કબૂલ કરવું પડે છે કે અત્યાર લગી ગમે તે કાગળે પણ એકંદરે આ બાબતમાં આમ જનતાના દિલ પર આ વિષયમાં હું ઝાઝી અસર કરી શક્યો નથી એટલે કે આમ જનતાને આ સવાલ પર ઘટતું ધ્યાન આપવાની જરૂરને વિષે સમજાવવામાં હું હજી કાંઈ નથી. જે લોકો ગોશાળાઓની વ્યવસ્થા કરે છે તે બધા તેમને માટે પૈસા કેમ મેળવવા તે બાબતે પશુ હિંદની પશુસંપત્તિની બાબતમાં કેવી રીતે કામ લેવું તેનું તેમને બિચારાઓને કશું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન નથી, ગાય વધારે દૂધ આપતી થાય અને તે જ બગદોતેમ જ માંદ આપણને આપે છે તેમનો આભાદ મુખરે એ રીતે ગાયની માવજત તેમ જ ઉછેર કેમ કરવી એ બાબતનું તેમને જરાયે જ્ઞાન નથી.

એથી બન્યું છે એવું કે હિંદબરમાં ગોશાળાઓ જ્યાં

હિંદના જનવરોને યોગ્ય રીતે ઉછેરવાનું જ્ઞાન મેળવી શકાય એવી, નમૂનેદાર દુધાલયો હોય એવી, જ્યાંથી સારું દૂધ, સારી ગાયો, એટલા જ સારા ખૂંટ અને એવા જ મજબૂત બગદો બની શકાય એવી સંસ્થાઓ બની નથી પણ જ્યાં ઠેરને એકઠાં કરી ગમે તેમ રાખવામાં આવે એવી સંસ્થાઓ બની છે. એથી પરિણામ એવું આવ્યું છે કે ઉમદા પ્રકારનાં જનવરો

આપી શકે અને તેમના નમૂના બતાવી શકે તેમ જ મસ્તામાં સરતે દરે જ્યાં ચોખ્ખું દૂધ મળી શકે એવો દુનિયાનો પહેલા નંબરનો મુલક બનવાને બદલે હિંદ એ બાબતમાં છેક છેલ્લે નંબર છે. આપણા લોકો અને ગોશાળાના વ્યવસ્થાપકો ગાયનાં છાણમૂતરનો બરાબર ઉપયોગ કેમ કરવો અથવા મરેલાં ઠેરને બરાબર કેવી રીતે કામમાં લેવાં તે વિષે પણ કશું બુદ્ધિતા નથી અને તેથી અજ્ઞાનને કારણે આપણને વરસોવરસ કરોડો રૂપિયાનું નુકસાન થયા કરે છે. કેટલાક લોકો એવી દલીલ કરે છે કે આપણી પશુસંપત્તિ આપણી જમીન પર બોળડપ છે અને નાશ કરવાને જ પાત્ર છે. મારો અભિપ્રાય એવો નથી પરંતુ આ વિષયને લગતું અજ્ઞાન થોડો વખત ચાલુ રહેશે તો આપણાં ઠેર આપણી જમીન પર બોળડપ બની રહેશે.

હજરત ઉમર ઇસ્લામના ખીબા ખલીફા હતા. ખલીફા એટલે વડા ધર્મગુરુ અને ઇસ્લામી અંતતનતાના ચહેરોશાહુ પણ ખરા.

બેશક, ખલીફાનું પદ એ ઇસ્લામનું શ્રેષ્ઠ પદ કહી શકાય. ખલીફાનો દરજ્જો બ્રિટામાં ઉંચો. હજરત ઉમરે એ બધો દરજ્જો, સેવા, ન્યાય, સમાનતા, વીરતા અને સાદાઈ જેવા અનેક ગુણો વતી દીધાંચો.

હજરત ઉમર આટલા ઉંચે દરજ્જે હોવા છતાં, તેમની સાદાઈ અદ્ભુત હતી. બાપુએ ઇસ્લામના પયગંબરોની સાદાઈની પ્રશંસા ઘણી વાર કરી છે. તેમાં હજરત ઉમરની સાદાઈ તો ખરેખર બેનમૂન હતી.

એમની રહેણીકરણી સાવ સાદી હતી. પોશાક પણ સાવ માધ્યમ હતો. એટલું જ નહીં, ખોરાક પણ સામાન્ય ગરીબ પ્રબાજન જેવો હતો. અને શ્રમ પણ તે એક મજૂરથીયે વિશેષ કરતા. એમના શાસનકાળમાં ઇસ્લામી સંસ્કૃતિની સુવાસ પ્રસરી તે એમના એવા અનેક ગુણોને કારણે જ.

એમની અદ્ભુત સાદાઈના એક બે પ્રસંગ અહીં નોંધીએ.

જેઠ્ઠામના ખિસ્તીઓ માથેની લડતમાં મુસ્લિમોની છત ચડી. ખિસ્તીઓએ મુલેહની દરખાસ્ત મૂકી. અને હજરત ઉમર તે માટે જેઠ્ઠામ ખાસ પધારે એવી ઇરજા બહકત કરી. હજરત ઉમરે તો તે સહુ સ્વીકારી. અને તે સાથેમા માત્ર નામના મિપાટ્ટી સાથે કશા શાહી કાઠમાઠ વિના સાવ સાદા પોશાકમાં એક ઘોડો લઈને જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં, ખાલિયામાં એમના મરદાદો એમને મળવા આવ્યા. સરદારોએ ભખકાદાર કીમતી પોશાક પહેરેલો. હજરત ઉમરને એ જોઈને ઘણું દુઃખ થયું, રોષ પણ આવ્યો. ઘોડા પરથી તે તરત ઊતરી પડ્યા અને સરદારોને શાહી

કાઠમાઠ માટે સખત કપડો આપ્યો. 'પછી જેઠ્ઠામ પહોંચ્યા.

ચંદેર બહાર મુસ્લિમ કૌન્યના મેનાપતિએ એમનું સ્વાગત કર્યું. પણ હજરત ઉમરની સાદાઈ જોઈને એને જરા શોભ મથો. ઇસ્લામના ખલીફાને તેમની શાન પ્રમાણે શાહી દળદળો તો જોઈએ! હજરત ઉમર સાવ સાદા પોશાકમાં એક શબ્દગાર વિનાના ઘોડા પર પધારે તો તેની ખિસ્તીઓ પર શી છાપ પડે! તરત તેણે એક જાતજવાંત શબ્દગારેલો ઘોડો અને કીમતી પોશાક હજરત ઉમર માટે મંગાવ્યા. તે જોઈને હજરત ઉમરે કહ્યું: 'મારે માટે આ બધું મંગાવ્યું તે ખોટું કર્યું. ખુદાએ આપણને ઇજાજત આપી છે—એ ઇસ્લામની ઇજાજત છે. અને તે જ આપણે માટે બસ છે.' અને હતો તે જ પોશાકમાં અને હતો તે જ ઘોડા પર હજરત ઉમરે જેઠ્ઠામ મમાં પ્રવેશ કર્યો!

હજરત ઉમર એક વાર ફરવા નીકળ્યા. ત્યાં તેમને કોઈકે કહ્યું: 'તમને ખબર છે કે મિસગનો હાકેમ બારીક કપડો પહેરે છે ને ફરવાએ પહેરે રાખે છે? શું હાકેમો માટે જુદા કાયદા કરીને તમે ખુદાના ફેરથી બચ્યો?'

ત્યારે તો હજરત ઉમર ન બોલ્યા પણ તરત વખાસ કરાવી તો વાત સાચી નીકળી! હજરત ઉમરે તેને બોલાવી મંગાવી ફરવારમાં તેનો બારીક પોશાક ઉતરાવીને જાડા કામ બાનો પહેરવેશ પહેરાવી બકરીઓનું ટોળું તેને સોંપી તે લઈને તે હાકેમને જંગલમાં બકરા ચરાવતા મોકલી આપ્યો!

આમ હજરત ઉમર પોતે સાદાઈથી રહેતા અને અન્યને સાદાઈથી રહેવાની ફરજ પાડતા.

હજરત ઉમરની સાદાઈ અને સાદાઈના આગ્રહના આવા તો ઘણા પ્રસંગો છે. પણ તે વિશે હવે પછી કોઈક વાર.

બે હજાર વર્ષ પહેલાંની આ વાત છે. દક્ષિણના એક શહેરમાં, ત્યાંના એક ગર્લ-શ્રીમંત વેપારીનો નટખટ લહેરી છોકરો પોતાના મિત્રો માથે બજારમાં ફરવા નીકળ્યો હતો. ફરતા ફરતા તેની નજર બજારમાં માડી વેચવા બેઠેલા એક વણકર પર પડી. તેનો ચહેરો સૌમ્ય હતો, તેની લાંબી ઢાડી તે કોઈ મંત હોય તેવી પ્રતીતિ કરાવતી હતી.

શેઠના છોકરાના એક મિત્રે કહ્યું : 'આ કોઈ સાધારણ વણકર નથી, પણ મિદ્દની કોટિએ પહોંચેલો મંત છે. એનો મહાન ગુણ તો એ છે કે તે હંમેશાં મૌની માથે મીડી વાત કરે છે. અને કદાપિ નારાજ નથી થતો.'

'અરે એમ તે કેમ બને? કોઈ પણ માણસ, તેની ઈચ્છા વિરુદ્ધ તેના અહિંતમાં કંઈ થાય તો તે તેનાથી નારાજ થવાનો જ, એમાં શંકા જ નથી. જુઓ હું હંમેશાં તેની પામે જઈને તેને નાનજા કરું છું કે નહીં.' એટલું કહીને પેલો શ્રીમંત છોકરો પેલા વણકર પામે ગયો.

'આવ બેટા, તારે શું ભેઈએ?' વણકરે આવકાર આપતાં કહ્યું.

'મારે આ સાડી ભેઈએ છે. એનું શું મૂલ્ય છે?'

'એ રૂપિયા.'

છોકરાએ સાડી હાથમાં લીધી અને તેના બે કટકા કરીને વણકરને પૂછ્યું : 'આરે તો અડધી જ સાડી ભેઈએ છે, અડધીનું શું મૂલ્ય?'

વણકરે શાંત ભાવે કહ્યું : 'એક રૂપિયા.'

પછી પેલા છોકરાએ અડધી સાડીના પણ બે કટકા કર્યા અને એક કટકો બતાવી પૂછ્યું : 'આનું શું મૂલ્ય?'

'આઠ આના.' વણકરે પૂર્વવત્ સાતિથી કહ્યું.

છોકરાને તો વણકરને શુરસે કરવો હતો એટલે આડીટોડી વાત કરીને ચીડવવા માગતો

હતો. તે કટકાના પણ નાના કટકા કરીકરીને વણકરને મૂલ્ય પૂછવા લાગ્યો. વણકર પૂર્વવત્ શાંત ભાવે યોગ્ય મૂલ્ય કહેતો ગયો. એમ કરતા કરતા આખરે આખી સાડીના કટકે કટકા થઈ ગયા ત્યારે છોકરાએ વણકરને પૂછ્યું : 'હવે આ કટકા મને શા ખપ આવશે? હવે હું એને નહીં ખરીદું.'

'બેટા, તું સાચું કહે છે. હવે આ સાડીના ઝીણા ઝીણા કટકા કામમાં આવે તેવા નથી રહ્યા.' વણકરે માત્ર આટલું જ કહ્યું. છોકરાના ગેરવર્તનથી તેને જરા પણ ગુરસો થઈયો નહીં. તેથી પેલો શ્રીમંત છોકરો શરમાયો. વણકર પોતાના ગેરકૃત્ય માટે ઠપકો આપે તો સાડું એવું છોકરાને લાગ્યું. પણ વણકરે કશું ન કહ્યું તેથી છોકરો ખૂબ જ શરમાયો. પોતાનો ફોલ ઓછો કરવા તેણે વણકરને કહ્યું : 'બેર, બે થયું તે થયું. હું તમને આખી સાડીની પૂરી કિંમત ચૂકવી આપું છું. લો આ બે રૂપિયા.'

પણ વણકરે ન લીધા—'આ નાના નાના ટુકડાઓ હું કોઈને કોઈ રીતે માંધીને કામમાં લઈ લઈશ. તું એને લઈને શું કરશે? જ્યારે એ તારે કામના નથી તો પછી હું એનું મૂલ્ય કેવી રીતે લઈ ગઈ?' વણકરે કહ્યું.

'મારી પામે પૈસાનો ટોટો નથી. બે રૂપિયા જેવી નાની રકમની મારે શી વિસાત? તમે ગરીબ છો, તમારે તો બે રૂપિયા પણ કીમતી ગણાય. વળી મેં તમારી સાડી બગાડી છે, એટલે ખોટ પણ મારે જ ભોગવવી ભેઈએ ને?'

છોકરાનું કહેવું સાંભળી વણકરે કટુ સ્વરે કહ્યું : 'એની ખોટ બેટા, શું તું પૂરી કરશે? શું તું એમ માને છે કે રૂપિયાથી એ ખોટ પૂરાશે?'

'બેટાની મહેનતથી કપાસ પેદા થયો. એના રૂસાથી મારી પત્નીએ સૂતર કાંટ્યું. મેં એ સૂતરને રંચ્યું પછી મેં સાળ પર તેની

સાડી વણી. એ સાડી કોઈ પહેરે ત્યારે જ સૌની મહેનત લેજે લાગેલી ગણાય. તેં એના કટકેકટકા કરી નાખ્યા એટલે સૌની મહેનત નકામી ગઈ. એની ખોટ ચાલીના મિઠ્ઠાથી કેવી રીતે પૂરાય? તું જ વિચાર. હું તારી પાસેથી રૂપિયા કેવી રીતે લઉં?

વણકરના સ્વરમાં કરુણતા અવશ્ય આવી હતી પણ તેમાં તલભાર રોષ કે ગુસ્સો ન હતો. એક પિતા પોતાના પુત્રને સમજાવે એ રીતે એણે છોકરાને કહ્યું.

વણકરની વાતથી છોકરાની આંખમાં આસુ આવી ગયાં તે વણકરના પગે પછ્યો અને ક્ષમા માગી. વણકરે સ્નેહથી તેને વહાલ કરી મૃદુતાથી કહ્યું: 'જો બેટા, હું બે રૂપિયાની લાલચમાં પછ્યો હોત તો સાડીની જે હાલત થઈ છે તેવી જ હાલત તારી પણ થાત એ

કંઈ કામની નથી રહી તેમ તુ ય કોઈ કામનો ન સ્હેત. હવે તને તારી ભૂલ મમભઈ છે, એટલે આવી ભૂલ ફરીને તુ નહીં કરે. એક સાડી બગડી તો ખીજી બની શકે, પણ જીવન બગડે તો ખીજી જીવન ક્યાંથી લાવશે?'

આ વણકર તે બે હજાર વર્ષ પૂર્વે દક્ષિણમાં થઈ ગયેલા મહાન મંત્ર તિરુવલ્લુવર અને પેલો છોકરો તે એલેક્સિંગનનો પુત્ર તે અને તેનો ધનવાન પિતા, ઉપસા પ્રમંગ પાત્રી સંત તિરુવલ્લુવરના અગ્ર શિષ્ય થયા.

સત કળીરની પેઠે મંત્ર તિરુવલ્લુવર પણ વણકર હતા અને કળીરની જેમ કવિ પણ હતા. તમણે તામિલમાં લખેલો કાવ્ય-મંથ 'તિરુકુરલ' આજે પણ મુપ્રસિદ્ધ છે. દેશની અનેક ભાષાઓમાં તેના અનુાદો થયા છે.

[મૂળ પરથી દૂંધાવીને]

એક વાર હજરત મહંમદ ઘર છોડીને અલગ રહેવા લાગ્યા લોકોએ ધાર્યું કે હજરત મહંમદે પોતાની બીબીઓને તલાક આપી છે આ બીબાથી મોને ઘણું દુઃખ થયું પણ આ વાત સીધા હજરત મહંમદ સાહેબને પૂછીને માચું શું છે, એ જાણવાની કોઈની હિમત આલતી ન હતી પણ હજરત ઉમરથી રહેવાયું નહીં. હજરત મહંમદને મળવા માટે એમણે અનેકવાર પ્રયાસો કર્યા પણ સફળતા મળી નહીં કેમ કે ઘરમાં જવાની રજા જ મળતી નહીં

વાત એમ હતી કે હજરત ઉમરની છોકરી હફસહતી શાહી હજરત મહંમદ સાથે થઈ હતી હજરત ઉમરને લાગ્યું કે હું હફસહત તરફથી ફરિયાદ કરવા આગ્યો હોઈશ એમ ધારોને હજરત મહંમદ મને મળતા નથી. આખરે એક દિવસ જ્યારે એ હું મહંમદને મળવા ગયા અને અંદર જવાની પરવાનગી ન મળી એટલે બહાર રહી પોકારીને કહ્યું: 'શાયદ અલ્લાહના રસૂલને એવો શક છે કે હું હફસહતની સિક્કામ કરવા આગ્યો છું. ખુદાના કસમ ખાઈને કહું છું કે એવી કોઈ વાત નથી અગર મહંમદ સાહેબ મને હુકમ કરે તો હું હફસહતના શિરચ્છેદ કરી નાખું.' -

મહંમદ સાહેબે એ સાંભળીને એમને તરત અંદર બોલાવી લીધા. હું ઉમરે પૂછ્યું: 'શું આ પીબીઓને તલાક આપી છે?'

'ના.'

મુસ્લિમો મસ્જિદમાં બેઠા છે અને ફિકર કરે છે. તમે રજા આપો તો આ હકીકત હું તેમને કહું. હું ઉમરે કહ્યું.

હું મહંમદે હા પાડી. અને મુસ્લિમોએ સાચી હકીકત જાણી ત્યારે તેમને ઘણો આનંદ થયો.

બિપત્રી ઘટના પરથી હું ઉમરની નીકરતાનો સરસ પચિય મળે છે.

ગાંધી-સ્મારક : એક સૂચન

બાપુના અણુધાર્યા શોકજનક અવસાનથી આ દેશની જનતાએ અપૂર્વ આઘાત અનુભવ્યો. કેમ કે, લગભગ છેલ્લી અર્ધી સદીના આ દેશના ઘડતરમાં બાપુનો ફાળો સદીઓ સુધી ન વિસરાય એવો જ્વલંત હતો. રાષ્ટ્ર-જીવનના એકેએક દેત્રમાં બાપુનું અર્પણ બહુમૂલ્ય હતું. રાજકીય આઝાદી ઉપરાંત જે નવી જીવનદૃષ્ટિ બાપુએ ભારતને આપી, જેણે દેશના સામાજિક જીવનમાં પણ ક્રાન્તિકારી પરિવર્તનો આપ્યાં, બાપુના એ ઉપકારો વિસરાય તેમ હતા જ નહીં. ઉપરાંત આ દેશના કરોડો માનવીઓ પર તેમનો અપૂર્વ કાબૂ હતો. દેશના કરોડો માનવીઓને બાપુ પ્રત્યે અમીમ હાર્દિક ભક્તિભાવ હતા.

બાપુનું અવસાન હકીકતમાં તો ઇસુની ક્રાંતિનું ભવ્ય ખસિદાન હતું. એટલે આ દેશની જ નહીં, પણ દેશાંતરની જનતાએ પણ તેનાથી ખૂબ જ આઘાત અનુભવ્યો.

એવા બાપુનું યોગ્ય સ્મારક થાય એ માટે ગાંધી સ્મારક નિધિ સમિતિ નિર્માઈ અને આ દેશની જનતાએ હોંશિ હોંશે એ નિધિમાં અત્યંતપૂર્વ ફાળો આપ્યો. ગાંધીજી જીવતા હતા ત્યારે પણ જનતાએ એમની અનેકવિધ રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ અને આશ્રમો ચલાવવા માટે મારું નાણું આપ્યું હતું તો સ્મારક નિધિમાં તો કેમ પાછળ રહે?

આજે એમાંનું નાણું બાપુને પ્રિય એવી રચનાત્મક પ્રવૃત્તિને વરંદી સંસ્થાઓ અને એવકોને નમાવવા ખર્ચાય છે તો બાવલાં ઇત્યાદિ—કદાચ બાપુને અપ્રિય એવી પ્રવૃત્તિ પાછળ—પાછળ પણ ખર્ચાય છે.

આ સિવાય પ્રાંતિક સરકારો, મધ્યસ્થ સરકાર, દેશની અનેક સુધારાઈ જેવી સંસ્થાઓ પણ બાવલાં ઇત્યાદિ સ્મારકો પાછળ પુષ્કળ નાણું ખર્ચે છે.

પણ આ બધાંથી બાપુને જીવન સંદેશ આ દેશમાં વિશેષ ફેલાયો છે એમ કહી શકાય ખરું કે? અને જ્યાં સુધી એમને જીવન-સંદેશ વિશેષ વ્યાપક રીતે ફેલાય નહીં અને તેને ચોડાવણો અમર થાય નહીં ત્યાં સુધી બાપુનું સાચું સ્મારક થયું ગણાય નહીં.

બાપુના સાચા સ્મારક જેવા કેટલાક આશ્રમો, ખાદી-આયોગ, નર્મ તાલીમ જેવી બાપુએ આદરેલી પ્રવૃત્તિઓ તો દેશમાં ચાલે જ છે, પણ એ તો બાપુની હયાતીમાં પણ ચાલતી જ હતી, તેને રાષ્ટ્રને સ્વતંત્રતા મળ્યા પછી અને કેંગ્રેસ સત્તા પર આવ્યા પછી વધારે વેગ મળે, મઠક મળે, અને તે વધારે વ્યાપક બને એ સહજ જ હતું. પણ એ બધું બાપુના સ્મારક નિમિત્તે થાય છે એમ કહી શકાય નહીં.

શ્રી અરવિંદના અવસાન પછી અરવિંદ આશ્રમમાં તેમના સ્મારક રૂપે શ્રી અરવિંદ યુનિવર્સિટીની સ્થાપના કરવાનું નક્કી થયું. સ્મારકની દિશામાં આ ઘણું આવકારદારી પગલું ગણાય, શ્રી અરવિંદને જીવન-સંદેશ એ યુનિવર્સિટીમાં શિક્ષણ લેનાર વિજ્ઞાસુ વિદ્યાર્થીઓ સમર્થ રીતે ઝીલશે અને પ્રચારશે.

છેલ્લી સદીના ભારતના સૌથી મહાન યુગ-પુરુષના જીવન સંદેશને વ્યાપક રીતે પ્રચારવા,

એમણે જે જીવનપદ્ધતિ બોધી હતી અને આચરણમાં મૂકવા માટે સમર્થ પ્રયાસો કર્યા હતા, તેના શિક્ષણ માટે શું આવી કોઈ યુનિવર્સિટી ન રચી શકાય? જો માટે, જો કાર્ય કરવાની નિષ્ઠા સિવાય કશી જ પ્રતિ કુળતા અત્યારે લાગતી નથી બાપુએ બોધેલી ઉદ્યોગી સ્વાવલંબી તાલીમને ધોરણે આ યુનિવર્સિટીના શિક્ષણની યોજના કરી શકાય

બાપુનું સાચું સ્મારક તે ગાંધી વિચારને બ્યાપકપણે ફેલાવો કરવો તે છે સદ્ભાવે બાપુજી પોતાની પાછળ વિપુલ ગાંધી સાહિત્ય મૂકી ગયા છે જ્યારથી બાપુ લોકહિતનો સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિમાં પડ્યા ત્યારથી એમણે પોતાની વિચારસરણીની સમજ અને પ્રજ્ઞા અનેકવિધ પ્રત્યે પરત્વે પોતાનું દૃષ્ટિમિત્ર કયા પ્રકારનું છે એ દર્શાવવા યગ ઈન્ડીઆ નવજીવન અને હરિજન પત્રો શરૂ કરેલા આ પત્રો દ્વારા બાપુએ વિપુલ, સમૃદ્ધ સાહિત્ય આપણને આપ્યું છે આજે પણ એ સાહિત્યનો ઉપયોગ છે જ

એ સાહિત્ય આ દેશના ખૂણેખૂણે અદ્દ નામાં અદ્દના માણસ ખાસે સહેલાઈથી પહોંચે અને લોકો ગાંધી વિચાર ઝીંવે એવી કાંઈ પ્રવૃત્તિ બાપુના અવસાનને સાત સાત વર્ષ થયા પછી પણ થઈ છે ખરી?

સ્મારક નિધિ પાને અદ્દગત નાણું પડ્યું છે, તેમાંથી દર વર્ષે મોટી રકમ જીદી જીદી બાબતોમાં ખર્ચાય છે, પણ આ પાયાની દિશામાં કશું જ થતું નથી એ અત્યંત શોચનીય છે

ગાંધી સાહિત્ય એટલે માત્ર ગાંધીજીએ સર્જેલું સાહિત્ય નહીં, પણ ગાંધીજીએ લખેલું એમણે કહેલું, પ્રચારેલું, એમના સહકાર્ય કરેલું ગાંધી વિચારને સ્ફૂટ કરવા, એમની જીવન દૃષ્ટિને સ્પષ્ટ કરતું લખેલું બધું સાહિત્ય, દેશ પરદેશના ગણનાપાત્ર લેખકોએ ગાંધીજી અને એમની પ્રવૃત્તિ વિશે લખેલું

સાહિત્ય આ બધું આ દેશની એકેએક રૂબરૂ પ્રાતભાસાઓમાં, અને રાષ્ટ્રભાષા ને આતર રાષ્ટ્રીય ભાષા અંગ્રેજીમાં પણ ખરું જ— ઓછામાં ઓછી કિંમતે વિપુલ મજ્યામાં પ્રગટ કરવું જોઈએ અને મોંઝે ઉપલબ્ધ હોવું જોઈએ

અને ગાંધીજીની આત્મકથા તો બાયબલની સસ્તી આવૃત્તિ પેઠે અનેક ભાષાઓમાં ખડાર પડવી જોઈએ

સુરતના એક અથાલયે પૂરું કેદારનાથજીના હસ્તે ગાંધી સાહિત્યને અલગ વિભાગ જ ખુલ્લો મૂકી સરસ ચીવો પાડ્યો છે

આ દેશના બધા અથાલયોમાં એવું અતુ કરવું થવું જોઈએ સુધગર્ભ અને સરકારની આટ મદદથી આવતા દરેક અથાલયમાં ગાંધી મહિત્ય રાખવું ફરજિયાત હોવું જોઈએ

આ બધા અથાલયો પોતાની સ્થાનિક ભાષામાં એવું સાહિત્ય રાખે તો જ એનો (વશેષ લાભ લેવાય અથાલયોની આ જરૂરિયાત તો આગળ કહ્યું તેમ, દેશની બધી મુખ્ય ભાષાઓમાં સસ્તી કિંમતે ગાંધી સાહિત્ય પ્રગટ કરીને જ પૂરી પાડી શકાય પણ એ પ્રગટ થાય ત્યાં સુધી અથાલયોએ શોભી જવાની જરૂર નથી જે કંઈ ઉપલબ્ધ સાહિત્ય છે તેનાથી ગાંધી સાહિત્યના વિભાગની શરૂઆત થઈ જવી જોઈએ

શાળા ટ્રેવેલ્સના અથાલયોમાં પણ એમ જ થવું જોઈએ રચનાત્મક કાર્યને વરદી સસ્થા ઓમાં સપૂર્ણ ગાંધી સાહિત્ય હોવું જ જોઈએ, અને કોંગ્રેસની દેશભરની સ્થાનિક શાખાઓમાં પણ હોવું જોઈએ

સાડું કાર્ય ક્યારેય મોડું પડતું નથી આજે પણ આગળ જણાવ્યું તેમ, ગાંધી યુનિ વર્સિટી અને ગાંધી સાહિત્યની દિશામાં પ્રયાસો થાય એ જરૂરી છે આ અંગેની જવાબદારી મરકારની તો છે જ પણ ગાંધી સ્મારક નિધિ સમિતિની ફરજ નિર્વિવાદ પણે સૌથી વધારે છે

બુદ્ધાન, માત્ર ગરીબીની વહેંચણી ?

સ્તિલાલ-અનિલ

કોઈ સારા કાર્યની પણ ટીકા થાય એ અનુભવ નવો નથી. ધણી એવી ટીકા ફરના ને પારકા માણસો દ્વારા નહીં પણ નજીકના ને પોતાના માણસો દ્વારા થાય એવું વિશેષ અનુભવ છે.

ગુરુદેવના એક ગીતની પંક્તિઓ છે :

સાંભળી તારા મુખની વાણી,
વીરનાશ વન-વનનાં પ્રાણી,
તોય પોતાના ઘરમાં તારે,
પ્રહારનાં હૈયાં ગળશે ના
તેથી કંઈ ચિંતા કર્યે ચાલશે ના.

બુદ્ધાન-પ્રવૃત્તિએ હવે મહત્વનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી લીધું છે એ વિશે શકા નથી. દેશ તેમ જ ક્યારેક પરદેશમાં ય એની ચર્ચા થાય છે. વિદેશના જિજ્ઞાસુઓ પણ એ અંગે જાણવા વિનોબાજી પાસે આવતા જણાય છે.

બુદ્ધાન પ્રવૃત્તિની પ્રશંસા તો ઘણી થાય છે, સમર્થન પણ ઘણું થાય છે તે સાથે કોઈ કોઈ ઠેકાણે એની ટીકા પણ થવા લાગી છે. તેમાં મુખ્ય ટીકા એવી છે કે, બુદ્ધાન પ્રવૃત્તિ દ્વારા દેશમાં કોઈ નવી સંપત્તિ પેદા થતી નથી, પણ જે કંઈ જમીનરૂપી સંપત્તિ છે તેની તે વહેંચણી માત્ર છે. જે જમીન છે તે પણ સરકારે ગણતરી કરતાં પૂરતી નથી, તે પછી તેના અનેક ભાગ પાડવાથી એ જમીન વિશેષ ટુકડા ટુકડામાં વહેંચાઈ જશે. જમીનની વહેંચણી એ વાસ્તવમાં ગરીબીની વહેંચણી છે—વિગેરે.

એ ખટું છે કે દેશમાં ખેતીલાયક જે જમીન છે તે, તે પર નબળાસં જેટલા માણસો છે તેના પ્રમાણમાં જોણી છે. પણ આ પ્રશ્નને ઉકેલ તો ખેડૂતોને આગોચોગો પૂરા પાડીને કરી શકાય. પણ જે માણસ જમીન ખેડવા માગે છે પણ તેની પાસે જમીન નથી. માત્ર

એટલા જ કારણથી તે બેકાર રહે એ તો અસહ્ય છે. અને જે ખેડોતો નથી છતાં જે સારી જમીનનો માલિક છે ને મજૂરો પાસે મોસમ-પૂરતું કામ કરાવી લે છે એ પણ ન્યાયી નથી.

જુદી જુદી સરકારો આ દિશામાં કાયદાઓ કરે છે ખરી, પણ સાચું પરિવર્તન કાયદાથી કદી થયું નથી, કાયદા અમુક હદ સુધી એ દિશામાં મદદ કરે છે ખરા, પણ તે પછીનું કાર્ય તો કરવાનું બાકી જ રહે છે.

બુદ્ધાનની ઉપયોગીતા વિશે શ્રી વિનોબાજીએ પોતાનાં અસંખ્ય પ્રવચનોમાં વારંવાર અનેક દૃષ્ટાંતો દ્વારા સમર્થ રીતે કહ્યું છે, તેમાં કશું ઉમેરવા જેવું નથી. પણ બે ચાર વસ્તુ કહેવા જેવી છે.

આઝાદી-પ્રાપ્તિ પછી, હવે આપણે ખાસ કંઈ કરવાનું નથી કંઈક એવી લાવના પ્રસારી હોય એમ લાગે છે. પરિણામે લોકહિતની રાજકીય, સામાજિક ને આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ શિથિલ થઈ ગઈ. હવે સરકાર આપણી જ છે માટે લોકકલ્યાણ માટે કરવી જોઈતી બધી વ્યવસ્થા તે કરશે, તે કરવાની જવાબદારી તેની જ છે એવું વલણ જણાયું.

બુદ્ધાન પ્રવૃત્તિએ એ શિથિલતાને પડકાર

કર્ચો. ભૂદાન પ્રવૃત્તિ આઝાદી મળ્યાં પછીની સૌથી વ્યાપક અને મહત્વની લોકકલ્યાણની પ્રવૃત્તિ છે. એનાથી જમીન વિહોણા અક કંગાળ મજૂરોને લાગ્યું કે અમારું હિત વિચારનાર પણ કોઈ છે ખરું! આઘા એવા હુબરોનાં જીવનમાં નવું ચેતન આવ્યું.

ભૂદાન પ્રવૃત્તિથી અનેક કાર્યકરો દેશને મળ્યા. રાષ્ટ્રના શિથિલ વાતાવરણમાં થોડું ધણુ પણ ચેતન આવ્યું.

સૌથી મોટું કાચ તો એ થયું કે જે લાખો એકર જમીન ભૂદાનમાં મળી તેની કાયમી માલિકી કોઈ એક વ્યક્તિની ન રહી, એટલે તે વેચી ન શકાય, ગિરવી પણ ન મૂકી શકાય. આથી જમીન પર પીરાણ કરી ખીરે ખીરે જમીન પોતાની કરી લેતો શાહુ-કારોનો એક વર્ગ—એટલી જમીન પૂરતો કાયમને માટે નાબૂદ થયો. ગાંધીજીએ દરેક પછાતો જે આદર્શ પ્રભુ સમક્ષ મુક્યો હતો તે આદર્શ ભૂદાન પ્રવૃત્તિમાં સુંદર રીતે જળ વાય છે.

ખીલું, ગાંધીજી હૃદયપલટામાં માનતા હતા અને તેમણે કાયમ એ માર્ગ જ પોતાને જોઈતું ધણું ખરું પ્રાપ્ત કરેલું. ભૂદાન પ્રવૃત્તિ એ પણ એક હૃદયપલટાની પ્રવૃત્તિ છે, કોઈ પણ પ્રકારના હથાણુ વિના પુષ્કળ જમીન આપવાના અનેક પાવન પ્રસંગો નોંધાયા છે.

અને પરિવ્રાજક વિનોબા પગપાળા ગામે મામ ફરે છે અને એક નવું ચેતન પ્રસારતા

લાય છે એની વ્યાપક ને સ્થાયી અસરને કેમ ભૂલીએ? આજના શિથિલ વાતાવરણમાં તે કેટલો પ્રજ્વળે છે?

અને ભૂદાન નિમિત્તે વિનોબાની આર્પવાણી અસ્પષ્ટિત ધારાએ વહી રહી છે એ એાછા આનંદની વાત છે?

ગાંધીજીની આર્પવાણી બંધ પડી તેની યોગ્ય વિનોબાનાં પ્રવચનોએ પૂરી છે એમ કોણ નહીં કહે?

ભૂદાન પ્રવૃત્તિ નિમિત્તે વિનોબાનાં અમ્-જ્ય પ્રેરક પ્રવચનો, એ આઝાદી પછી હિન્દમાં સર્જાયેલું ઉત્તમોત્તમ માહિત્ય છે એમ કહેવામાં કરી અતિશયોક્તિ નથી.

અને છેવટે, ભૂદાન એ માત્ર ગરીબીની જ વહેંચણી હોય તો એ તેમાં માલુમાઈના કેવો પ્રેરક અદેશ રહેલો છે!

એક માલુસ બીજા માલુસ કરતાં વિશેષ મુખી હોય છે ત્યારે જ બીજો માલુસ પોતાને દુઃખી માનવા લાગે છે—પણ ત્યારે બંને સરખા જ દુઃખી કે મુખી હોય છે ત્યારે તેને દુઃખ-મુખ સાલતાં નથી.

અસમાનતા એ ઈર્ષ્યા અને અસંતોષનું મૂળ છે

સંપત્તિ તો નથી, ત્યારે લાવને, ગરીબીને સરખે સરખી વહેંચીને તને માણીએ, આ વિચારમાં જ કેટલું કાબ્ય રહેલું છે? પણ તે જડ વ્યવહારવાદીઓ કે મુશ્કે તાકિદોને નહીં સમબલ્ય.

જેને કૃષ્ણ એસતું નથી તે જાડ આખરે સુકાઈ જાય છે. તેમ મારું શરીર પણ મારી સેવાનું મારું ધારેલું કૃષ્ણ નહીં આવે તો નકાસું જની જશે. આ વાત જેમ સાચી છે તેવી જ બીજી એક વાત પણ સાચી છે કે માણસે કૃષ્ણને વિશે આસક્તિ રાખ્યા વિના કર્મ કરવાનું છે. અનાસક્તિ આસક્તિના કરતાં વધારે કૃષ્ણ આપનારી છે. પરંતુ મારું શરીર મારી સેવાનું ધારેલું કૃષ્ણ ન મળતા નકાસું પડી જશે એમ કહીને હું કેવળ હકીકતમાં શું બને તેના ખ્યાલ આપવા મારું છું. જે શરીર ઉપયોગી નથી રહેતું તે નાશ પામે છે ને તેનો જગ્યાએ ખીલું આવે છે. એક આત્મા અવિનાશી છે અને તે જ સેવાનાં કર્મો દ્વારા પોતાના મોક્ષને અર્થે નવાં નવાં રૂપો ધારણ કરતો રહે છે.

—ગાંધીજી

સન્ ૧૯૪૦માં, એક પત્રમાં ૨૧૦ મહા-
દેવભાઈએ મને લખેલું કે લોડ' સિનાલકગોના
અંગત મંત્રીનો એક પત્ર આવ્યો છે. મંત્રી
જણાવે છે કે, જર્મન રેડિયો પરથી 'અંગ્રેજ
ભયુસો ગાંધીજીના ખનનું કાવતું ચોગે છે.'
એવી ખબર વહેતી થઈ છે. અંગ્રેજોની વિરુદ્ધ
પ્રચાર કરવા ખુદ જર્મન ભયુસો એવું પદ-
ચંત્ર ગોઠવતા હોય એવું અમને લાગે છે. માટે
તમે સાવચેત રહેશો. અમે ગાંધીજીના રક્ષણ
માટે પોલીસનો ખટોબસ્ટ કરીએ એ એમને
ગમશે? એવી વ્યવસ્થા કરતા વાયસરોયને
ઘણો-આનંદ થશે.'

મહાદેવભાઈએ જવાબમાં લખ્યું કે, 'એવી
કોઈ વ્યવસ્થા થાય એમ ગાંધીજી ઈચ્છતા
નથી. કેમ કે એ વીસ વર્ષથી ખૂનના ભયનો
મામનો કરતા આવ્યા છે. અનુભવે એમને
શીખ્યું છે કે ઈશની ઈચ્છા વિના એક
પાંદડું ચ હાલતું નથી. કોઈ પણ જૂની
કોઈનીય આવરદામાં વધઘટ કરી શકતો નથી.
'કોઈ મિત્ર પણ એમની રક્ષા નહીં કરી શકે.'

મહાદેવભાઈએ લખેલું કે શબ્દો બાપુના છે.
ખરેખર, ધવા કાળ ખીનાએ આઠ વર્ષ
પહેલાં પોતાની કાળી છાયા પાડી હતી. પણ
બાપુને હત્યારો કોઈ જર્મન કે અંગ્રેજ નહીં
પણ એક હિન્દી અને કદર હિન્દુ હતો!

હિન્દીમાં ગિરલાલવનના, કમ્પાઉન્ડમાં
પ્રથમ એકમથી બાપુની હત્યા કરવાનો નિષ્ફળ
પ્રયાસ થયો તે પછી હિન્દી સરકારે એમના
રક્ષણ માટે કડક વ્યવસ્થા કરી નારા મકાનના
ખૂણેખૂણે સંતરીઓ, તેમજ માદી અને હુધિવાર-
ખંધ પોલીસ ગોઠવાઈ ગઈ હતી. આ વધારે
પડતી સાવધાની મને દુઃખદાયક લાગતી હતી.

સન્ ૧૯૧૬ માં ત્યારના વાયસરોય લોડ'
હાર્ડિંગે કાશી હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલયનો પાયો
નાખવા બનારસ ગયા હતા. તે પહેલાં નવી

રાજધાનીમાં એમનું સરઘસ પ્રવેશ કરતું હતું
ત્યારે એમના પર બોમ્બ ફેંકાયો હતો. એટલે
જ્યારે એ બનારસ આવ્યા ત્યારે એમના રક્ષણ
માટે કડક વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી.
રમ્પકલ-રિવોલ્વર અને ફાંદાધારી પોલીસ આસ-
પાસનાં તળાવો સુધી ઠેરઠેર મૂકી દીધી હતી.
ગાંધીજીને આ તમાશો બેહદો લાગ્યો તેથી
એમણે બાહેરમાં 'વાયસરોયનું આયુ' જીવન
મૃત્યુથી ચ બદતર છે' એવી ટીકા કરી.

એકવાર એમના આ શબ્દો યાદ આપી
મેં ગાંધીજીને કહ્યું: 'આપણી પ્રાર્થનાસભા
સુદ્ધાં સગીનોની છાયામાં થાય એ આપણને
ચાહે ખરું? મને તમારી જિંદગીની બારે
ચિંતા છે, પણ એથી વિશેષ ચિંતા તમારી
કીર્તિની છે તમે ખુદ આ બધાને ધિક્કારો
છો તો પછી કેમ સહન કરી હો છો?'

'આ બાબત માટે તમે વડલભાઈને પૂછો
કેમ કે બધી વ્યવસ્થા એમણે જ કરી છે. મને
આ બધું ગમતું નથી પણ હું આ બધું માંગ
રક્ષણ માટે નહીં પણ સરકારના નામને ખાતર
સહન કરી રહ્યો છું.' ગાંધીજીએ કહ્યું.

મેં સરહાર વડલભાઈને કહ્યું તો એમણે
ટૂંકો જવાબ આપ્યો: 'તમને કેમ ચિંતા થાય
છે? આ બાબતની જવાબદારી તમારી નથી
પણ મારી છે. મારું જો થાલે તો બિરલાભવનમાં
આવનાર એકેએકની જડતી લઈ, પણ બાપુ
મને એવું કંચ નહીં દે.'

પણ વિધાતાની ઈચ્છા કોઈ દેરવી શક્યું
નહીં, મહાદેવભાઈના શબ્દોમાં મેં ગાંધીજીની
ભાષામાં-એમને એમનો કોઈ મિત્ર ગયાવી
શક્યો નહીં. હું પોતે કમરપટામાં પિસ્તોલ
છપાવીને પ્રાર્થનાસભામાં જતો અને બાપુજી
પાસે જનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિ પર ઝીણી નજર
રાખતો હતો પણ એ બધો મિથ્યા ગર્વ હતો
'ઈશની ઈચ્છા વિના ના પાંદડું હાલી શકે.'

નિયમભંગની સજા

બાપુજી સાબરમતી આશ્રમમાં હતા ત્યારની આ વાત છે

આશ્રમજીવનના કેટલાક નિયમો હતા— અને તે આશ્રમમાં રહેતા હરકોઈને એક સરખા લાગુ પડતા હતા—બધાને જ તેનું પાલન કરવાનું હતું

એક દિવસ આશ્રમની બે બાળાઓ તેમના મિત્રોને મળવા ગઈ ત્યો તેમણે બનરુ ચીંતે ખાધી—‘આશ્રમવાસીઓએ બનરુ ચીંતે ખાવી નહી’ એ નિયમનો ભંગ કયો

એ બાળાઓ જ્યારે આશ્રમમાં પાછી ફરી ત્યારે બાપુજીએ તેમને પૂછ્યું ‘સાચુ જોવાએ તમે બનરુ ચીંતે ખાધી હતી કે નહીં ?’

બાપુના પ્રશ્નથી પ્રથમ બંને બાળા મૂન રઈ ગઈ પણ પછી તરત હિંમત રાખીને કહ્યું ‘ના બાપુજી અમે કોઈ ખાધુ નથી બાપુજી ખુશ થયા તેમની પીઠ ઘાબડી શ બારી અ પી

પણ અસત્ય કયા સુખી ઢાક્યુ રહે ? એક દિવસ એ વાત બહાર થઈ ગઈ બાપુજીએ પેલી બંને બાળાઓને બોલાવીને પૂછ્યું તમે તે દિવસે મને જૂઠું કેમ કહ્યું ? બાળાએ કઈ જવાબ આપી શકી નહી તેમના માથા શરમથી નીચા નચી ગયા બંને બોલ્યો ખોતરવા લાગી

બાપુએ આગળ કહેવા માંડ્યું અશ્રમના નિયમનો ભંગ થાય એ મને ન ગમે વગી તમે જૂઠું બોલો એ કડવા ઘૂંટકા ગળવા જેવું લાગે એક વખત અસત્ય બોલ્યા પછી તેને ઢાકવા કેટલી વખત અસત્ય બોલવું પડે છે ? વળી નિયમનો ભંગ થતા શિખા થવી જ નેઈએ હું પેતે એ શિખા સહીશ આજે તમારી શિખા બદલ હું ઉપવાસ કરીશ હવે તમે બદલ’

બાપુજીના શબ્દો માનગી બાળાઓ સડક

થઈ ગઈ તેમની આખામાં આસુ આવી ગયા પોતાની ભૂલ માટે બાપુજી ઉપવાસ કરે, અને ચાંતના પેટે એ તેમનાથી કેવી રીતે સહન થાય ? રડતા રડતા બંનેએ આજીજી કરતા બાપુને કહ્યું ‘બાપુજી, હવે અમે ખોટું નહી બોલીએ અમે આશ્રમના નિયમો પાળીશું’ બાપુને એ બાધધરીથી સંતોષ થયો

*

વાણી તેજુ વર્તન

બાપુજી મુબઈ હતા, ત્યારે ત્યાંના કેટલાક અગ્રગણ્ય નાગરિકોએ તેમને ‘હરિજનો’ વિશે પ્રવચન આપવા આમંત્રણ આપ્યું

બાપુ થોડા સમય જ મુબઈ રહેવાના હતા અને કામ પણ થાપુ હતું છતાં એમણે હરિજનો પ્રત્યેના પ્રેમને કારણે આમંત્રણ સ્વીકાર્યું

નિયત સમયે બાપુ સભામાં આવી પહોંચ્યા લોકોએ તેમને વાલીના મડગાડાટથી વધારી લીધા પછી સર્વત્ર શાંતિ દેવાઈ ગઈ

બાપુ પ્રવચન કરવા બેસા થયા પ્રવચન શરૂ કરતા પહેલા પૂછ્યું ‘અહીં કોઈ હરિજન ભાઈ છે ?’ આખી સભામાંથી કોઈ જોડું નહી કોઈ હરિજન હોય તો બોલે ને ?

બાપુ તરત જ મલામદપ પરથી નીચે બેઠેરી ગયા અને જવા માંડ્યું સભાના યોજ કોણે બાપુને પ્રવચન કરવા માટે બળ આપ્યું કયો પણ બાપુ દોકાયા નહી તેમણે આમંત્રણ કરનારાઓને કહ્યું ‘બંને બોલવા કરતા અમ લગા મૂકવ નું વધારે મને છે જેને માટે મારે બોલવાનું છે, જેને આપણા નેટલા જ હમો આપણે આપવા માગીએ છીએ તેમને જ તમે સભામાં ન બોલાવ્યા ?’ અને બાપુ પ્રવચન આપ્યા વિના જ ચાલ્યા ગયા

સૌને પોતાની બુલ સમજાઈ, અને પસ્તાવો કરવા લાગ્યા

પ્રભુની લીલા અજબ છે, જે ચીજો આપણે જીવન બાંધે છે તેની આપણે કદર કરી શક્યા નથી કારણ કે તે આપણને મફતમાં મળી છે ને!

આકાશ, હવા, પાણી, સૂર્ય-પ્રકાશ અને પ્રેમ આ બધી ચીજો ઈશ્વરે આપણને મફત બક્ષિસ આપી છે—કારણ કે ઈશ્વર સાથેનો આપણો સંબંધ પ્રેમનો સંબંધ છે. એટલે ઉપત્રી બધી બક્ષિસો વારતવમાં પ્રેમનું કાન છે, એટલા માટે પ્રેમના કાનની કદર કરવી જોઈએ. પણ કદર કેવી રીતે કરવી? એ પર વારંવાર વિચાર કરવો જોઈએ. ઈશ્વરને અંતરમાં ત્યાપી એનું ફરી ફરી ચિંતન કરવું જોઈએ—જે રીતે માતા પિતાગનાં વાસણને ફરી ફરી માંછીને ચકચકતાં કરે છે—બિજાનાં કરે છે. આમ કરતાં એક દિવસ આપણે એટલું બિંદાણ પ્રાપ્ત કરીશું કે ઈશ્વરની કદર કરતા આપણને આવડી જશે.

આપણે પ્રેમની કદર નથી કરતા. આપણે કદર કરી હોત તો જીવનમાં માત્ર પ્રેમ જ પ્રેમ હોત. જ્યાં પ્રેમ મળે છે, પ્રેમ કરાય છે ત્યાં આદરભાવ, શ્રદ્ધાભાવ આ બધું હોતું જોઈએ. જ્યાં એ બધું હોતું નથી ત્યાં પ્રેમનું મોતી માટીમાં મળી બંધ છે. એટલા માટે પ્રેમ કરવાનું આપણે ઈશ્વર પાસેથી શીખવું જોઈએ. એણે જ પ્રેમ કરવાનું શીખવ્યું છે. જ્યારે જન્મ થયો તો માતાની ગોદમાં પડ્યા પડ્યા માતાના મોંતાં દર્શન થયાં. દુનિયામાં જન્મ લેનાર ઈશ્વર પાસે કંઈ ચિઠ્ઠી નથી લખાવી લાવતો કે, 'હું નવા આત્મા! તું દુનિયામાં બંધ છે, જેની ગોદમાં તારો જન્મ થાય છે તે તારી માતા છે.' પ્રેમના સંબંધમાં માત્ર દિલની સાક્ષી જ બસ છે.

પ્રભુ પ્રેમ વરસાવે છે પણ પોતાને પ્રગટ નથી કરતો. એ પરદાનશીન છે—છુપાયેલો

છે. મા ઘરનું બધું કામ કરે છે. કોઈ મહેમાન આવે છે તો કામની ધમ્માવમાં એનું મોં પણ તે જોવા પામતી નથી. મહેમાન બહાર ફરવા જાય છે ત્યારે ઘરની સભાવટ કરે છે. અને મહેમાન પણ માને જોઈ શકતો નથી. એટલે જે ખરો પ્રેમ છે તે માત્ર સેવાકાર્યમાં જ વ્યક્ત થાય છે. સેવા કરવી સહેલી તો નથી જ. સેવા કરનારે અહંકારનો સમૂળો નાશ કરવો જોઈએ. જ્યાં સુધી એમ ન હોય ત્યાં સુધી સાચી સેવા થઈ શકતી નથી. સેવા કરવાની પ્રેરણા પણ નથી થતી એટલા માટે તો કહેવાય છે કે પ્રેમ કરતાં શીખ્યો તેણે પ્રથમ પોતાનું મસ્તક ધરી લીધું.

અજબ ઈસારાર હૈ ઉસકા,

મુઝે વહ ખુશ કરકે શિખાતા હૈ.

જમ મૈં ઈસકે કરતા હું;

તો સૂલી પર ચઢતા હું.

ચેગંબર હો, સાધક હો, પ્રેમી હો એની સેજ ગૂળી પર હોય છે. એક ભક્તમંડળીના ઘરની ભિંત પર એક ચિહ્ન હતું—કોસ અથવા શૂળી પર ગુલાબ મુકયું હતું—એનું એ જ કારણ હોતું જોઈએ. પ્રથમ જ્યારે એ એ ચિહ્ન જોયું તો ઘડીભર મને આશ્ચર્ય થયું. વિચાર કર્યો: આ શી લીલા છે! મેં તો ગૂળી પર બિગતું હોય એવું કોઈ ગુલાબ જોયું નથી. પરંતુ જ્યારે ભક્તમંડળીમાં સુપચાપ બેઠો તો બધું ધ્યાનમાં આવી ગયું. જ્યાં અહંકાર શૂળી પર ચઢે છે ત્યાં જ પ્રેમનું ગુલાબ બિગે છે. એટલે માનવું જ પડે છે કે જ્યાં અહંકાર હોય છે ત્યાં પ્રેમ નથી હોતો. જ્યાં અહંકાર હોય છે ત્યાં મોહ હોય છે, એ જ તો મોહ અને પ્રેમમાં ફરક છે. મોહ અહંકારથી રંગાયેલો હોય છે અને પ્રેમ કુરબાનીથી રંગાયેલો હોય છે. અને પ્રેમને

એળખવાનો રાડ પણ પ્રેમ જ છે પ્રમને જ્ઞાનના રસ્તે નહીં પામી શકાય, વ્યાનના રસ્તે પણ નહીં, કુરાન પુરાણ દ્વારા જ નહીં, વાદવિવાદથી પણ નહીં માત્ર પ્રેમથી જ પ્રમને પામી શકાય છે મીઠાએ કહ્યું જ છે આનંદ પ્રેમ કે ડોર એ પ્રેમની દોરી જોઈએ જેનાથી આપણું ચિત્ત ઈશ્વરના ચરણો સાથે બધાયેલું રહે જેના હૃદયમાં સાચો પ્રેમ હોય છે તે હિમ્મતવાન હોય છે જેમ કે એક બંને કહ્યું છે 'અરે પ્રભુ' એટ રીતે તું પ્રીતમ છે અને ખીલ રીતે તું બાદશાહ છે, તું તારા સિહામન પર બેઠો છે, અને હું તારી પાસે આવવા માગુ છું તું મહારાજ છે હું તારી પ્રભુ છું એટલે તારી ને મારી વચ્ચે અંતર રહે છે પરંતુ પ્રેમમાં ડોઈ અંતર નથી હોતું માટે તારે તારા સિહામન પરથી નીચે જીત રવું પડશે આજે હું આ તરતા પર બેઠો છું, વયોથી તારી લગની લાગી રહેલી છે પણ હું જોઉં છું કે તું તો આવતો નથી એટલે એ આજે નક્કી કરી લીધું છે કે, તું જ્યાં સુધી મારી પાસે ન આવે ત્યાં સુધી હું અહીંથી

ખમવાનો નથી તું તારા સિહામન પરથી જીતરી આવ પ્રમમાં જિંદગીની જીંદગી હોત નથી

પ્રમનો પાંડો રોજ રોજ ફરી ફરી જોખરો જોઈએ, નિત્યજીવનમાં ઉતારવો જોઈએ પ્રભુ કેવા બધા સાથે પ્રેમ મળે બધા પામી ગળે છે! આપણે પણ એમનું મનુષ્ય કરવાનું છે એમ ઠરતા મરીગું આધ્યાત્મિક જીવનની એ જ નિગાની છે જેને મરતા નથી આવડતું એ પ્રમને જોખમનો નથી પણ પ્રથમ મરતક વરવાને કોણ તથાર છે? એક ફરીરતું ભજન ચાલે આવે છે

પ્રેમ પ્યાવા પ્રભુ નિયા

જાગુ મગ્ન મ ન હમ હુઆ
પ્રેમ પ્યાવા

પ્રેમ ભટ્ટીકા સનગુર મામી!

શિર ઘટે હમ ચિયા,
પીનત પ્રેમ મિસર ગઈ કાયા
દિલ દર્પણ કર દિયા
પ્રેમ પ્યાવા

ટાંગેર અને ગાધી—વીમમી સદીના આ પૂર્વાર્ધની બે મહાન અને પ્રભાવશાળી વ્યક્તિઓ છે એ નિર્વિવાદ છે એ બંનેની તુલના બોધપ્રદ થઈ પડે એમ છે ઘડતર અને પ્રકૃતિની દૃષ્ટિએ ખીલુ ડોઈ પણ બે વ્યક્તિ એકબીજાથી આત્મી ભિન્ન ન હોઈ શકે અમીર કળાકર, પણ ગરીબો મારેની હુમદદીને પરિણામે પ્રભવાદી બનેલા ટાંગેર તરવત હિન્દની સાર્વત્રિક પરપરાના—જીવનના દરેક વ્યવસાયોમાં રમ લેવાની અને જીવનનો આનંદ લૂટતા લૂટતા જીવન ગાળવાની પરપરાના—ઘાતક હતા વધુ પ્રમાણમાં પ્રભના માણસ અને લગલગ હિન્દના એડૂતના મૂર્તિમત સ્વરૂપ સમા ગાધીજી હિન્દની ખીલુ પ્રાચીન પરપરાના—ત્યાગ અને તપ તેમ જ સયમની પરપરાના—પ્રતિનિધિ છે અને આમ છતાં ટાંગેર પ્રધાનપણે વિચારક હતા અને ગાધીજી અઝગ કર્મચોગી અને પ્રવૃત્તિપરાયણ પુરુષ છે બંને, જુદી જુદી રીતે જગદ્વ્યાપી દૃષ્ટિવાળા હતા અને આમ છતાં બંને નિર્અશિષ્ટ હિન્દી હતા તેઓ હિન્દની ભિન્ન છતાં સુસંવાદીત બાબુ રજૂ કરતા હોય અને એક બીજાના પૂરક હોય એમ લાગતું હતું

—જનાહુરનાવ નહોડે

જે લોકો ઈશ્વરનું ચરણ લે છે તે પોતાને માથે આવી પડતી હરકોઈ આકતનો પોતાના કટ્યાણને માટે ઉપયોગ કરી શકે છે

—ગાધીજી

વિદેહના રાજા કુંભની રાણી પ્રભાવતીએ એક લાવણ્યમયી કન્યાને જન્મ આપ્યો. તેનું નામ મલ્લિકુમારી પાડયું. તે અત્યંત સ્વરૂપવાન અને સુકેમળ હતી. તે યોદ્ધા યદ્યત્યારે તેણે આજીવન બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવાનો સંકલ્પ કર્યો. એ રાજકુમારી હતી અને રાજવૈભવની કશી મહા ન હતી તે છતાં તે સંપૂર્ણ સાદાઈથી રહેતી. અને બ્રહ્મચર્યવ્રત સહેલાઈથી પાળી શકાય તે માટે તે સાવ સાદા ધોરારે રહેતી.

રાજકુમારી ઉંમરલાયક થઈ ત્યાં સુધીમાં તે તેનાં રૂપ લાવણ્યની કીર્તિ આનુષાંગિક રૂર રૂર સુધી ફેલાઈ ગઈ. તેના પર યુગ્ધ થઈને કેટલાય રાજાઓએ તેના હાથની માગણી કરી. પણ કુંભ રાજાને કુમારીના બ્રહ્મચર્યવ્રતની ખબર હતી એટલે તણ ખંધી માગણીઓને અસ્વીકાર કર્યો.

■ દેશીના રાજાઓને પોતાની માગણીને અસ્વીકાર થયાથી ઘણો ક્રોધ થઈ્યો. અને તેઓએ વિદેહ પર ચડાઈ કરી.

મલ્લિકુમારીને પહેલાંથી જ ખબર હતી કે રાજાઓની માગણીને અસ્વીકાર કર્યાથી તેઓ ક્રોધે બરાઈને વિદેહ પર ચડાઈ કરશે. એટલે એણે એ સૌને શાંત કરવા, સંયમનો પાક બહાવવા એક મુક્તિ વિચારી રાખી હતી. એણે પોતાના મહેલના એક ઓરડામાં પોતાના માથા—આકારની પોતાની એક સોનાની મૂર્તિ તૈયાર કરાવીને રાખી હતી. તે એવી તો આમેદુબ હતી કે જોનાર તેને સ્વયં મલ્લિકુમારી જ ધારી લે.

એ મૂર્તિ પેલી હતી. તેના માથા પર એક ઢાંકણ હતું તે પેલી મૂર્તિમાં યુગંધીત ખાદ્ય-પદાર્થો ભરીને તેણે ઢાંકણ સખત રીતે વાસી દીધું.

છ-છ રાજાઓના એકસામટા ધસારા સામે

કુંભ રાજા ટકી શકે એ શક્ય જ ન હતું. એણે ખૂબ પ્રયાસ કર્યો પણ દુશ્મનો પોતાના પ્રદેશ અને લશ્કરની ખુવારી કરતા નહીંક આવતા હતા.

મલ્લિકુમારીએ કહ્યું: ‘પિતાજી! મારે માટે નાહક કેમ બન માલની ખુવારી થવા દો છો? તમે ચઢાઈ કરનાર છો એ રાજાને યોદ્ધાવીને મારી પાસે મોકલો, હું એમને સમજાવીશ.’

કુભે છએ રાજાઓને ખબર કરી. તે તો ખુશ-ખુશ થઈ ગયા. સુદ્ધ ખંધ કરીને તેઓ રાજકુમારીના મહેલે આવ્યા. જે ઓરડામાં પેલી સુવર્ણમૂર્તિ હતી તે જ ઓરડામાં તે સૌને બેસાડ્યા. પેલા છએ રાજાઓએ તો પેલી સુવર્ણની મૂર્તિને જ મલ્લિકુમારી માની લીધી! એના રૂપમાં તે આસક્ત થઈ ગયા. થોડી વાર પછી બધાં મલ્લિકુમારી પોતે ઓરડામાં હાજર થઈ ત્યારે રાજાઓને જાન થયું કે આ તો મૂર્તિ છે!

રાજકુમારીએ રાજાને ઉદેશીને કહ્યું: ‘તમે હુમલાં સુધી જેને આસક્ત થઈને જોતા હતા તેમાં ને મારામાં કયો ફરક નથી.’ એમ કહી તે પેલી મૂર્તિ પાસે ગઈ અને ઢાંકણ ખોલતાં કહ્યું: ‘જેમ માડું શરીર અન્નથી લાડું’ ■ તેમ આ મૂર્તિની અંદર પણ અન્ન ભર્યું છે. જુઓ! હું ઢાંકણ ઉઘાડું છું.’ એમ કહીને તેણે મૂર્તિનું ઢાંકણ ઉઘાડી નાખ્યું. ઢાંકણ ઉઘાડતાં જ અંદરથી તીવ્ર દુર્ગંધ નીકળવા માંડી, કેમ કે અંદરનું અન્ન સડી ગયું હતું. દુર્ગંધથી બાસ રૂંધાતા રાજાઓ ઓરડામાંથી તરકાળ બહાર નીકળ્યા તો સારું એમ (વચારવા લાગ્યા. ત્યાં મલ્લિકુમારીએ કહ્યું: ‘તમે નાક પર હાથ થા માટે લાખ્યા? દુર્ગંધ આવે તો એટલે ને? તમે પ્રથમ જે મૂર્તિના રૂપ પર મોહિત થવા હતા તેમાંથી જ આ દુર્ગંધ

નીકળે છે. આ મૂર્તિ પેઠે જ મારા આ મુંદર
હેખાતા શરીરમાં પણ રક્ત-મગ્ન-મુત્ર જેવી
ધુણાપદ ચીજે જ ભરેલી છે. અને એ જેનાથી
ભર્યું છે એ દેહ પર કોઈ વિવેકી પુરુષ
મુગ્ધ થાય ખરે? અને એટલા માટે યુદ્ધ
જેવો હિંસાત્મક હતાકાંડ આરંભે ખરે?

મદ્વિક્ષની આ માર્મિક વાણીથી રાજાઓનાં
મોહનાં પડળ ખૂલી ગયાં—તેમનાં હૃદય નિર્વિ-
કાર થઈ ગયાં અને તેમને પોતાનાં કાર્યની
શરમ ઊપજી; પશ્ચાત્તાપ થયે.

રાજાઓએ પોતાના અવિવેકી વર્તન બદલ
મદ્વિક્ષમારીની ક્ષમા માગી.

મદ્વિક્ષએ ફરી કહ્યું: ‘મનુષ્યના કામ-સુખને

આધાર આ દુર્ગંધીયુક્ત શરીર પર છે. એ
પર કોણ આગ્રહ થાય? મને તો લેશમાત્ર
આગ્રહ નથી. મેં તો અહિક સુખનો કયાર-
નોય ત્યાગ કર્યો છે. હું રાજ્યભવનમાં રહું છું છતાં
માણખી અને લોગથી અલિપ્ત છું અને હવે
તો હું દીક્ષા લઈને સાધ્વીજીવન ગાળીશ.’

મદ્વિક્ષમારીનાં આ વચનોએ રાજાઓનાં
મન પર ખૂબ અગર કરી.

પોતે ફરેલી અવિચારો ચઢાઈ માટે તેઓએ
કુલ રાજની ક્ષમાયાચના માગી. અને પછી
પોતપોતાનાં રાજ્યમાં જઈ રાજકારભાર પોતાના
પુત્રોને સોંપીને સદ્ દીક્ષા લઈ સધુજીવન
ગાળવા લાગ્યા.

*

બિરબલની બાદબાકી

અકબર બાદશાહના એક સળધીને નોકરી મળતી ન હતી, એણે અકબરને તે
વિશે ફરિયાદ કરી. અકબરે તેને પૂછ્યું કે, ‘તને હિસાબ કરતા આવડે છે?’

‘એ તો સાવ સહેલી વાત છે’ પેલાએ જવાબ આપ્યો.

અકબરે કહ્યું કે, ‘વારું ત્યારે કાલે દરબારમાં આવજો. પરિક્ષા કર્યા પછી નોકરીની વાત.’
ખાંજે દિવસે પેલો દરબારમાં આવ્યો.

અકબરે તેને પ્રશ્ન પૂછ્યો: ‘સત્તાવીસ નક્ષત્રોમાંથી વરસાદના દસ નક્ષત્ર બાદ
કરીએ તો શેષ કેટલાં રહે?’

‘૨ તર નક્ષત્ર.’ પેલાએ તરત ઉત્તર આપ્યો.

‘ઝોટું.’ અકબરે કહ્યું અને દરબારમાં બિરબલ બેઠો હતો તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું:
‘બિરબલ, તું કહે કે શેષ શું રહે?’

‘શૂન્ય.’ બિરબલે જવાબ આપ્યો.

દરબારમાં બેઠેલા સૌ કોઈ આશ્ચર્યમાં પડી ગયા બધાને લાગ્યું કે બિરબલે
બૂલ કરી છે.

‘પણ તે કેવી રીતે બિરબલ?’ અકબરે સ્પષ્ટ કરવા પ્રશ્ન કર્યો.

‘જહાંપનાહ! જે વરસાદનાં દસ નક્ષત્રને બાદ કરીએ તો દુનિયા એક વિરાટ
સ્મશાન બની જાય. વર્ષા વિના અન્ન કેવી રીતે ઊગશે? લોકો ખાશે શું? પીશે શું?
જીવન શુદ્ધ થઈ જશે. અને તો પછી બચશે શું?’

બિરબલનો જવાબ સાંભળી સદ્ વાહવાહ બોલી ઊઠ્યા

*

x કપડાં બદલે તેટલી આસાનીથી ધર્મ બદલનારા લોકોની મારે મન કશી કિંમત નથી.
x તવ મરેાની કરોડોની સપ્તિ તેમનાં મહેલો અને અશ્વો ને રાચરચીલા વગેરેમાં
છે. જ્યારે બક્ષાની બધી સમૃદ્ધ સુરાઈ, રામ, હરિ વગેરે નામથી ઓળખાતા તેના
ઈશ્વરમાં સમાયેલી છે અને તેની મારફતે જ લક્ષ્મણે તે પ્રાપ્ત થાય છે. —ગાંધીજી

ધૂમકારી જાતક

લગવાન છુદે જેતવનમાં વિહાર કરતાં
કેશલ નરેશના આતિથ સત્કાર સંબંધમાં આ
કથા કહી:

એક વાર કૌશલ નરેશ પોતાના પુરાણ
ચોદાઓની અવગણના કરી નવા ચોદાઓનો
આદર સત્કાર કર્યો અને વિશેષ માન આપ્યું.
એવામાં રાજ્યમાં એક સ્થળે બળવો ફાટી
નીકળ્યો. જે જૂના ચોદા હતા તેમણે વિચાર્યું
કે નવા આવેલા ચોદાઓ એ બળવો દબાવી
દેશે ને નવા ચોદાઓએ વિચાર્યું કે આગલા
ચોદા છે તે બળવાને દાબી દેશે. આમ એક
બીજાની આશાએ કોઈ બળવાખોરોની સામે
ધડુ નહીં તેથી બળવાખોરોએ રાજાનો
પરાજય કર્યો.

રાજાને લાગ્યું કે મેં નવા ચોદાઓનાં
માન-પાન કર્યોં એટલે હું હાર્યો—આ બાળ-
તમા છુદને પૂછીશ કે શું મારી પેઠે નવીનોનો
વિશેષ આદર સત્કાર કરવાથી અગાઉ કોઈ
રાજા મારી પેઠે પરાજિત થયેલો ખરો ?

પ્રાતઃકાળે નિત્યકર્મથી પરવારી જેતવન
જઈને લગવાન છુદને નમસ્કાર કરીને રાજાએ
પોતાના મનની શકા કહી.

છુદ લગવાને કહ્યું : નવાઓનો વિશેષ
આદર કરવાથી માત્ર તું જ નહીં પણ અગા-
ઉના રાજાઓ પણ પરાજય પામ્યા હતા.
સાંભળ હું પૂર્વજન્મની કથા કહું છું :

અગાઉના સમયમાં કુરુ દેશમાં ઈન્દ્રપ્રસ્થ
નગરમાં યુધિષ્ઠિર ગોત્રનો ધનંજય નામનો
કુરુ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ત્યારે યોધિ-
સત્ત્વ એમના પુરોહિત કુળમાં જન્મ્યા. માતા
ધતા તક્ષશીલા જઈને બધી કળાઓ શીખીને
ઈન્દ્રપ્રસ્થ પાછા ફર્યા. પિતાના મૃત્યુ પછી
રાજ્યત્વ પુરોહિતપદુ એમને મળ્યું. એમણે
નામ પડયુ વિદુર પડિત

તમારી પેઠે જ ધનંજય ગબ્બએ જૂના

ચોદાઓની અવગણના કરી અને નવા ચોદા-
ઓનો આદર સત્કાર કર્યો એના રાજ્યમાં પણ
એક વાર બળવો થયો ત્યારે તમારે ત્યાં થયું
તેમ એના રાજ્યમાં પણ એમ જ બન્યું પરિણામે
રાજા પરાજય પામ્યો. એક દિવસ એને તમારી
પેઠે જ વિચાર આવ્યો ને જેમ તમે મને
પૂછતા આવ્યા છો તેમ તે વિદુર પડિતને
પૂછતા ગયો તેણે પોતાનો વિચાર કહીને

વિદુરને પૂછ્યું: ‘બ્રાહ્મણ, એવો કેવળ છે કે જે એકલો એકલો ચિંતા કરે છાં શું એ તું બાણ છે?’

એ સાંભળી વિદુર-ગોધિસત્ત્વે કહ્યું: ‘મહારાજ આપનો શોક તે શું શોક છે? પહેલાના સમયમાં ધૂમકારી નામનો એક બ્રાહ્મણ હતો તે જંગલમાં રહેતો હતો અને તેણે પુષ્કળ બકરીઓ પાળી હતી. તેને બિછેરી પોતાનું ગુજરાત ચલાવતો હતો. બ્રાહ્મણે આસ-પાસથી ઘણું બળતણ ભેંશું કર્યું હતું. તેનો તે રાત-દિવસ ધુમાડો કરતો તેથી તે જ્યાં રહેતો ત્યાં માખી-મચ્છર બિલકુલ થતા નહીં. અને તે તથા તેનો માલ સુખે રહેતાં. ત્યાં થતા ધુમાડાથી આકર્ષાઈને માખી મચ્છરથી ત્રાસેલાં સોનેરી રંગનાં મુંદર હરણો ત્યાં આવી ચડ્યા. બ્રાહ્મણે તેા એ હરણોને એઈને હુરખાવેા અને બકરીઓને બદલે હરણોની સાર મલાળ રાખવા લાગ્યેા. બકરીઓ પાછળ ધ્યાન ન રાખવાથી એક પછી એક બધી બકરીઓ ઉવટે મરી ગઈ.

‘એવામા શિયાળો આવ્યો. હરણો ઢિંબા લથળી દેશમાંથી આવ્યાં હતા ત્યાં હુધે વર-

સાદની ઋતુ જતાં મચ્છરોનો ઉપદ્રવ શમી ગયો એટલે બધાં હરણો પાછા પોતાના મૂળ સ્થાનકે આવ્યાં ગયાં.

‘બ્રાહ્મણના શોકનો તો પાર ન રહ્યો. બકરીઓ તો કચારની મરી ગઈ હતી. ને હરણો પણ આવ્યાં ગયાં તેથી તે સાવ એકલો પડી ગયો. શોક ને ચિંતામાં તે દિવસે દિવસે ચારીરે શીથ થતો ગયો અને અતે મરી ગયો.

‘માટે હે મહારાજ, જે પોતાનાં હોય તેનો અનાદર કરે છે ને નવા આવનારનો વિશેષ આદર કરે છે તે પેલા બ્રાહ્મણની પેઠે છેવટે એકલો પડી શોક ને ચિંતાથી નાશ પામે છે’

આ પ્રકારે ગોધિસત્ત્વે રાજને સમજાવ્યો. રાજાએ પ્રસન્ન થઈ પુષ્કળ ધન આપ્યું.

ત્યાર પછી તેણે પોતાના જૂના સાથી-હારોનો ઉવટ સુધી પુષ્કળ આદર કર્યો ને દાન-પૂરવાના કર્યો કરી તે સ્વર્ગે ગયો.

એ વખતે કુરુ રાજા આનંદ હતો, ધૂમ કારી બ્રાહ્મણ પ્રસેનજિત કેસલ હતો અને વિદુર પાંડવ હું પોતે હતો.

ભગવાન ભુક્ષે આ પ્રમાણે ધર્મોપદેશ કરી ભવકને ચેષ્ઠ બેસાડ્યો.

એક દિવસ હજરત ઉમર મફ્ફિદમા બેઠા હતા ત્યાં બેઠેલા લોકો સાથે વાત-ચીત કરતા હતા. એમણે લોકોને પૂછ્યું, ‘પારા કે એવું’ અને કે દીનને બદલે હું દુનયા તારફ ઢળી બઉં તો તમે શું કરશો?’

ત્યાં હાજર લોકોમાંથી એક માણસ બોલે થઈ ગયો અને આનમાંથી તલવાર કાઢી કહેવા લાગ્યો: ‘મારી આ તલવારથી હું તમારું શિર ધડથી જુડું કરી નાખીશ’ હજરત ઉમરે તેને કહ્યું કે, ‘આ તો તું મારી તારીફમાં કહે છે.’

‘હા, હા હું તમારી તારીફમાં જ આ કહું છું.’ પેલા માણસે તેજથી કહ્યું. હજરત ઉમરને તેના આ જવાબથી આનંદ થયો અને કહેવા લાગ્યા: ‘જ્યાં સુધી કેામમાં આવા સુવાનો છે ત્યાં સુધી મને શ્રદ્ધા છે કે હું કેાઈ દિવસ ભૂલથી એાટે રખે ચડી જઈશ તો તેઓ મને સીધો કરી દેશે.’

કેાઈ જીવનમાર્ગ પર પુષ્પો બિલાવી બાપ છે;
કેાઈ જીવનમાર્ગ પર ધોંધા બિલાવી બાપ છે;
સુખ અને દુઃખ સાથીઓને સાથ લઈને આંતમાં
જિંદગીના કદ્યો રસ્તો વટાવી બાપ છે. — બર્નલ

‘નેમીનાથ જૈનેના આવીસમાં તિર્થ’ કર છે. ગિરનાર પર્વત પર નેમીનાથનું સુપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન મંદિર આવેલું છે.

દેશના ખૂણેખૂણેથી અનેક જૈન યાત્રાગુઓ નેમીનાથનાં દર્શનને આવે છે.

એ ઉપરાંત ગિરનાર પર વસ્તુપાળ—તેજ-પાળનાં સુપ્રસિદ્ધ તહેરાંઓ પણ છે.

પણ યાત્રાગુઓ નેમીનાથનાં દર્શન નિમિત્તે જ ગિરનાર જાય છે.

નેમીનાથનું ઇહેનું જ્યારે બધાયું એ વિશે જુદા જુદા મતો છે. કહે છે કે નેમીનાથનું મૂળ મંદિર તો લાકડાનું હતું પણ શુદ્ધ નરેશ સિદ્ધરાજ જયસિંહે જૂનાગઢના રાજેજા-રને મારી જૂનાગઢ છૂટી લીધું અને સજ્જન મહેતાને સૌરાષ્ટ્રના ઇંડનાથક નીમ્યો. તે કાળે જૈન રાજકર્મચારીઓમાં ધર્મપ્રીતિ બહુ હતી એ તો જાણીતું છે સજ્જન મહેતાને નેમીનાથના લાકડાના મંદિરને બદલે પથ્થરનું સુવિશાળ નવું મંદિર બંધાવવાનો વિચાર આવ્યો અને તે તેણે સમગ્ર સૌરાષ્ટ્રની ત્રણ વર્ષની બધી આવક ખર્ચીને નવું પથ્થરનું મંદિર બાંધીને અમલમાં મૂક્યો.

ગિરનાર આમ તો હિન્દુઓનું પણ તિર્થ-સ્થળ છે, પણ જૈનો તો ગિરનારને નેમીનાથનો જ પર્વત માને છે. નેમીનાથનું મંદિર ગિરનારની જે દૂક પર આવ્યું છે તેને જૈનો નેમીનાથની દૂક પણ કહે છે અને એ દૂકને ‘ફરેતા કાટ’ છે તે આમ તો ઉપરકાટ કહેવાય છે પણ જૈનો તેને ઉચ્ચસેનગઢ કહે છે.

ઉચ્ચસેન તે, તે કાળના જૂનાગઢના રાજા ને નેમીનાથના સસરા. તેમના નામ પરથી એ નામ પડ્યું હોય એ સંભવિત છે.

નેમીનાથનું એ મંદિર, અહીં ગિરનાર પર કેમ છે એવો પ્રશ્ન સામાન્ય જિજ્ઞાસુઓને થશે. જૈનોને તો નેમીનાથ વિશે જાણ હોય જ

પણ બીજા જિજ્ઞાસુઓને ખબર ન પડે હોય.

નેમીનાથ ચાદવશના-હરિવશના-રાજ-કુમાર હતા. કૃષ્ણના કાકાના દીકરા. ઉંમરમાં તો કૃષ્ણથી પણ મોટા. સમુદ્રવિજય એમના પિતા અને માતા શિવાદેવી.

બાળક નેમીનાથ સ્વરૂપવાન અને શુભવાન હતા. શ્રી કૃષ્ણની બાળલીલા તો જાણીતી છે. ચાદવશના બીજા કુમારો પણ કંઈ સાધારણ ન હતા. તે કાળે તો રાજકુમારોને નાનપણથી જ બધી વિદ્યાઓનું જ્ઞાન અપાતું. બાળક નેમીનાથને પણ રાજનીતિ અને યુદ્ધકળાનું શિક્ષણ અપાતું હતું.

એક દિવસ નેમીનાથને શું સૂઝ્યું તે સીધા આયુધ-શાળામાં ગયા અને ત્યાં નાગરીયા પર ચઢીને સારંગ ધનુષ્ય લઈને ચઢાવ્યું. આ ધનુષ્ય માત્ર શ્રી કૃષ્ણ જ ચઢાવી જાણતા હતા. વળી ધનુષ્ય મૂકીને નેમીનાથે રાજશંખ ઊઠાવીને વગાડવા માંડ્યો. આ શંખ વગાડવો સહેલો ન હતો પણ બાળ નેમીનાથે તો સહજ ઊઠાવ્યો અને વગાડવા લાગ્યા.

શંખધ્વનિ સાંભળીને શહેરમાં હોહા થઈ ગઈ: ‘અરે આ શું થયું?’ કેમ કે, જ્યારે કોઈ આકૃત આવી પડે ત્યારે જ એ શંખ વગાડવામાં આવતો. પછી જ્યારે ખબર પડી કે આ તો નેમીનાથનું પરાક્રમ છે ત્યારે સૌને શાંત થઈ. શ્રી કૃષ્ણે નેમીનાથને બોલાવી તેની પીઠ ચાબડી. આવા હતા બાળ નેમીનાથનાં પરાક્રમે.

નેમીનાથ સુવાન થયા. એમના વિવાહની વાત ચાલી. નેમીનાથનાં રૂપશુભમાં સરખી કિતરે એવી કુંવરીનો શોધ ચારે બાજુ ચાલી પણ એમની તોલે આવે એવી કુંવરી મળે એ અશક્ય હતું. છેવટે જૂનાગઢના ઉચ્ચસેન રાજાની કુંવરી રામુલની પસંદગી થઈ. રામુલનાં રૂપ-શુભની સુવાસ ચારે તરફ પ્રસરી હતી.

બન્ને બાતુ લગ્નની તડામાર તૈયારીઓ ચાલી. યાદવો પોતાની શાન પ્રમાણે જન લઈ જવા માટે ભારે તૈયારી કરવા લાગ્યા. આ તરફ જૂનાગઢમાં પણ યાદવકુળની જનતું યોગ્ય સન્માન કરવા ભારે તૈયારી ચાલી.

વિવાહનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. દ્વારકાથી નેમીનાથનો લગ્ન વરઘોડો નીકળ્યો અને જૂનાગઢ આવી પહોંચ્યો.

આખું જૂનાગઢ શહેર અર્પુ શણગારાયું હતું. નગરજનો નેમીનાથનો વરઘોડો ભેવા જિમક્યા હતા.

વરઘોડો રસ્તામાંથી પસાર થતો હતો.

યાદવોની જન એટલે પુછુ જ શુ! જનની સરભરા માટે ઉઝમેને ભારે તૈયારી કરી હતી. જનજનના પકવાનાં (વગેરે સાથે માસાકાર કરનારા માટે પણ પુરતી ભેગવાઈ રાખી હતી પુષ્કળ પશુઓ ભેગા કર્યા હતા. બનવાકાળ તે એ બધાં પશુઓ ભોજનમૃદાની નજીક જ બાંધ્યાં હતાં અને વરઘોડો તેની નજીકથી પસાર થતો હતો. પશુઓ પોતાનો અત્યાચાર નજીક દોવાતું જાળીને શડાસ કરતાં હતાં. નેમીનાથનું ધ્યાન તે તરફ ગયું તરન રથ ચોભાળ્યો અને મારથિને પુછ્યું 'આ અવાજ શેના આવે છે?'

'તમારા લગ્નની ખિજબાની માટે પશુઓ ભેગા કર્યાં છે તે શડાસ કરે છે.'

'અને બગાડર સમજ ન પડી.'

'આપણી માથે માંમાહારી માજનિયા પણ છે. તેમને માટે માંગ બધવા માટે એ પશુઓ ભેગાં કરેલા છે અને તે બધા પોતાનો અંગ કાળ નજીક આવેલો જાળી શડાસ કરે છે.' મારથિએ સમજ પાડી.

નેમીનાથને સખત આધાન થયો. મારા લગ્નપ્રસંગે, માજનિયાઓની નરભરા માટે બિચારા નરોળ જીવોની કતલ! આ તો નરી નિર્દયતા! એમનું દૃઢ દ્રવિ જાણું. એમનું મારથિને આજ્ઞા કરી. 'રથ, પશુઓ બાંધ્યા

છે ત્યાં લે.'

સારથિએ રથ ત્યાં જઈને જોયો રાખ્યો. 'બધાં પશુઓને છોડી મૂકો.' નેમીનાથે આજ્ઞા આપી.

બધા પશુઓને છોડી મૂકવામાં આવ્યાં તેથી તે બહુ પ્રસન્ન જણાતાં હતાં.

આમ કરતાં વરઘોડો અટક્યો. એટલે ખજલગાટ મચી ગયો. બધા વરઘોડો કેમ અટક્યો તે જાણવા ધમ્મી આવ્યા.

સસુદ્રવિજય અને ઉઝસેન આવ્યા, શ્રી કૃષ્ણ પણ હતા.

નેમીનાથે કહ્યું: 'હવે મારે પરજીવું નથી - પશુઓના અવાજે મને જાગ્રત કર્યો છે, મારી આખ ઉઘાડી છે—હવે હું મંસાર છોડી સાધુ યજ્ઞ તપ કરીશ.' અને એમણે વરજાળનો ડીમતી પોશાક જોતજોતામાં ઉતારી નાખ્યો.

બંને રાજકુળોમા શોક વ્યાપી ગયો. નેમીનાથને મમજાવવામાં બંને પક્ષે કરી મઠ્યા રાખી નહીં પણ નેમીનાથ અલખા નહીં— પોતાના નજીકમાં અડગ રહ્યા અને જૂના ગઢથી સીધા ગિરનાર તપ કરવા ચાલ્યા ગયા. રાજુલે જ્યારે આ જાણ્યું ત્યારે એના દુખનો પાર રહ્યો નહીં. એણે ભાવે મુખી દાગપત્યજીવનના કૃષ્ણ મધુર સ્વપ્ના મેળ્યાં હતાં. એની આશાની ઇમારત ભાંગી પડી.

માતા પિતાએ મમજાવ્યું કે, 'હજી કંઈ બગડ્યું નથી. તે કંઈ નેમીનાથ સાથે લગ્ન થયાં નથી બીજો યોગ્ય વર જોતી કાઢશું.'

'તમે આ મું કહો છો? લગ્ન બલે નથી થયા પણ મનથી તો વરો જ ચૂકી છું. લગ્ન કરીશ તો એમની જ માથે, નહીં તો આજીવન કુંવારો રહીશ.'

એને આજ્ઞા હતી કે રિમાયેલા નેમીનાથને હું મનાડી તાપીશ પોતાની સખી સાથે તે રથમાં બેઠી ગિરિજાને આવી રથ અને મળીને ત્યાં જ ચોભાળી પાતે એકત્રી નેમી નાથ તપ કરતા હતા ત્યાં ગિરનાર પર પહોંચી

નેમીનાથ પથ્થર પર દૃઢ આસને ધ્યાનમાં બેઠા હતા. રાત્રીને જતાં પહેલાં મનમાં ગોખી રાખ્યું હતું કે નેમીનાથને હું આમ કહીશ, તેમ કહીશ અને છેવટે મનાવી લઈશ. પણ નેમીનાથને જોઈને એના બધા મનમુખા મરી પડ્યા.

રાત્રીને જોઈને પણ નેમીનાથ પ્રવૃત્તિ સ્થિર જ રહ્યા. થોડી વાર તો રાત્રીને નેમીનાથને જોઈ રહી—એતું હૃદય કાંઈ ન રહ્યું. ચોપાર આંમુએ રડી પડી ને જઈને નેમીનાથના ચરણોમાં ઢળી પડી. અને આજીજી કરીને કહેવ. લાગી: ‘નાથ! આપની તપ કરવાની આ ઉમર નથી તમે હજી સંસારનું સુખ જોધું નથી, અને મારી તરફ જુઓ, મારા વિચાર કરો, કૃપા કરી પાછા વળો.’

પણ નેમીનાથને એ આજીજીની કંઈ જ અસર થઈ નહીં. રાત્રીને ફરીફરી વિનંતિ કરો પણ નેમીનાથ ચળ્યા જ નહીં. છેવટે તેનો મોહ દૂર કરવા નેમીનાથે તેને ઉપદેશ

આપ્યો: ‘રાત્રીમારી! તું આટલી બુદ્ધિશાળી, ચતુર અને સુખ-શીલવાન છે છતાં આવી વાત કરે છે? અહીં વાસ્તવમાં કોઈ જ કોઈનું સચું નથી. બધી માયા છે. ધર્મ સિવાય કોઈ સાથી નથી. માટે મને પણ ધર્મને શરણે જવા દે ને મારું કલ્યાણ કરવા દે, એટલું જ નહીં, તું પણ ધર્મને શરણે જઈ તારું કલ્યાણ કર.’

અંતે રાત્રીને એમનો ઉપદેશ શિરોમાન્ય કર્યો અને તે પણ ઘરબાર છોડી, દીક્ષા લઈ સાધ્વી યથં તપ ને ત્યાગનું જીવન જીવવા લાગી.

નેમીનાથ પાંચ વ્રત—અહિંસા, સત્ય, ચોરી ન કરવી, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ—પાળી, કઠોર તપશ્ચર્યા કરી પૂર્ણ જ્ઞાન પામ્યા. પછી એમણે અનેક રથો પગપાળા ફરીને અહિંસા ને જીવહયાનો કલ્યાણકારી ઉપદેશ દીધો.

અંતમાં ગિરનાર પર્વત પર નેમીનાથ મોક્ષ પામ્યા.

એ મહા પુરુષની યાદ આપતું એમનું લબ્ધ મંદિર ગિરનાર પર આવેલું છે.

હું કોઈ ઇતિહાસવેત્તા નથી; આજ પાંડિત્યનો અથવા ભારે વિદ્વાનો મારે દાવો નથી. પરંતુ હિંદુ ધર્મ વિષેના એકાદ પ્રમાણભૂત ગ્રંથમાં મેં વાંચ્યું છે કે ‘હિંદુ’ શબ્દ વેદમાં મળતો નથી પણ મહાન સિકંદરે હિંદુ પર ચક્રાઈ કરી ત્યારે સિંધુ નદીની પૂર્વમાં આવેલા દેશમાં વસતા લોકોને હિંદુ કહીને ઝોળખાવવામાં આવતા હતા. અંગ્રેજી ભાષાનારો હિંદુઓ આજે પણ સિંધુને ‘ઇન્ડસ’ નામથી ઝોળખે છે. ગ્રીક ભાષીમાં સિંધુના ‘સિન્ડો’ ‘એસ’ એટલે ‘ડુ’ થઈ ગયો. તેથી એ મુલકના વતનીઓને ધર્મ ‘હિંદુ’ નામથી ઝોળખાયો અને તમે સૌ જાણો છો કે એ ધર્મ સૌથી વધારે સહિષ્ણુ ધર્મ છે. જીવમથી ત્રાસીને ભાગી છૂટેલા પ્રાચીન ખ્રિસ્તીઓને તેણે આશ્રય આપ્યો હતો, બની-ઇસરાઈલના અનુયાયી યહૂદીઓને પણ તેણે આશરો દીધો હતો અને ઈરાનથી એવા જ જુદામથી ત્રાસીને ભાગી નીકળેલા પારસીઓને પણ તેણે જ સંધર્ષા હતા. આવો જ ધર્મ પોતાની વ્યવસ્થામાં સર્વને સમાવી લેવાને હમેશ તત્પર છે અને જે ધર્મ સહિષ્ણુતાની હમેશ હિમાયત કરતો આવ્યો છે તે હિંદુ ધર્મની અનુયાયી હોવામાં મને ગૌરવનો અનુભવ થાય છે. આર્થ વિદ્વાનો પોતે જેને વેદિક ધર્મ કહીને ઝોળખાવે છે તેને વરેલા છે અને હિંદુસ્તાનનું નામ આર્થાવર્ત છે એમ આશ્ચર્યપૂર્વક જણાવે છે. એવી વિદ્વાનો અથવા એવો આશ્ચર્ય રાખવાની મને જરાયે આકાંક્ષા નથી. મારી કલ્પનાનું હિંદુસ્તાન મારે માટે પૂરતું છે અને તે નામથી મને પૂરતું સમાધાન છે. એ હિંદુસ્તાનમાં અને એ હિંદુ ધર્મમાં વેદાનો બેશક સમાવેશ થઈ જાય છે. પરંતુ મારી મતિ પ્રમાણે તેમાં એથીયે ઘણું વધારે સમાયેલું છે. —ગાંધીજી

કેઈ ભજનમંડળીમાં બેઠા હશે તો તુલસી કપીરની સાખી-દોહા સાથે ગિરિધરના કુંડ-લિયા પણ સાંભળ્યા હશે.

ગિરિધર છે તો હિન્દીના કવિ, પણ જ્ઞાન-વાણીમાં બાપાના ભેદ નહતા નથી. જો કે ગિરિ-ધર કંઈ કપીર-તુલસી જેવા સંત ન હતા, તો પણ એમની કવિતામાં જનહૃદયને સ્પર્શવાની શક્તિ હતી તેથી-તે હજી આજેય જીવે છે.

શું ગુજરાતી કે શું હિન્દી, પ્રાચીન કવિતા મુખ્યતઃ શૈલીની હતી. વેગ અને ઝોટ, ઓછા શબ્દોમાં ઘણું કહેવાનો ગુણ મુક્તકોમાં પ્રધાન પછે હોઈને, અને પ્રાચીન કવિતા આજની કવિતા પેઠે માત્ર નેત્રપાઘ્ય નહીં પણ શ્રાવ્ય કવિતા હતી તેથી એ કાવ્ય-પ્રકાર સરસ ખીંચે. ગિરિધર કવિનો જન્મ આજથી અઢીસો વર્ષ પહેલાં સવત ૧૭૧૭માં થયો.

એમના જન્મસ્થાન વિશે ચોક્કસ માહિતી મળતી નથી. પણ પાછળથી એમને પાનાનુ જન્મસ્થાન છોડવું પડ્યું હતું. ગિરિધર કવિના ઘર પામે એક હોશિયાર કાબેજ મુયાર રહેવા આપ્યો હતો. જાનજાનની મુંઠર કળ-કારીગીરી વાળી થીજે બનાવતો હતો. કેઈ કારણથી ગિરિધર કવિ સાથે એને અળબનાવ થયો.

એકવાર એ મુયારે એક મુંઠર પતંગ બનાવ્યો. તેના ચારે પાયા પર અક એક એમ કુદ્દે ચાર પંખા મૂક્યા હતા. તેમાં એવી કરામત હતી કે એ પતંગ પર જેવું કેઈ બેઠે કે તરત તે ચારે પંખા ચાલવા લાગે.

મુયારે એ મુંઠર ને કરામતવાળો પતંગ રાખને ભેટ આપ્યો. રાજા તો આવો કરામતી પતંગ ભેળે ખુશ થઈ ગયો. એણે મુયારને ખાસ કરી કે ‘આવો જ એક ખીજે પતંગ બનાવ.’

પેલા મુયારને ગિરિધર કવિ સાથે અળબનાવ તો હતો જ. એણે વિચાર્યું કે બદલો લેવાનો

આ જ મોકો છે. ગિરિધર કવિના ઘરઆંગણામાં એક મુંઠર ભેરડી હતી. એ આંગણાની શોભા વધારતી હતી અને તે ગિરિધર કવિને પણ બહુ પ્રિય હતી. મુયારે રાજાને કહ્યું કે, ‘આપની આજ્ઞા મને શિરોમાન્ય છે, પણ ખીજે પતંગ બનાવવા માટે ખાસ ભેળેતું લાકડું નથી. મારા પડોશીના આંગણામાં એક માટી ભેરડી છે, જો તેનું લાકડું મને મળે તો ખીજે આવો જ સરસ પતંગ તૈયાર કરી શકું.’

રાજાને કંઈ મુયાર ને ગિરિધર કવિના અળ-બનાવની ખબર નહીં એટલે એણે એ ભેરડી કાપીને તેનું લાકડું પતંગમાં ઉપયોગ લેવાનો હુકમ કર્યો. રાજાના જ માણસો ભેરડી કાપવા ગયા. ગિરિધર કવિએ તે માણસોને બહુ સમ ભળ્યા છતાં તે માન્યા નહીં એટલે તે સમ પાસે ગયો ને ભેરડી નહીં કાપવા વિનંતિ કરી પણ રાજાએ સાંભળ્યું નહીં. ગિરિધર કવિને તેમી ઘણું ‘ઘોડું લાચું’, ‘મારે આવા બન્યાથી રાજ્યમાં રહેવું નથી.’ એમ વિચારી ગિરિધર કવિએ તે રાજ્ય છોડી દીધું અને ઠંકડેશાણે ફરવા લાગ્યા. ને કુંડલિયા લખતા ગયા.

ગિરિધરના કુંડલિયા સરળ અને નીત-બોધથી ભરપૂર છે. મંત કવિઓની પેઠે કવિતામાં એમણે અગમ નિગમની અતિગહન વાતો કરી નથી, પણ મરળ લોકજાનીમાં લોકોને મહત્તરીતે કાવ્ય બોધ થાય એવી નીત અને મહા ચારની વાતો વિશેષ કહી છે.

કુંડલિયા છ પંક્તિનૃપ્યનો મુખ્યતઃ શૈલીનો કાવ્ય-પ્રકાર છે. તેની બળે પંક્તિના પ્રામ બેગવેલા હોય છે.

ગિરિધરના કુંડલિયામાં બે વિશેષતા ખાસ તરી આવે છે. તેના ઘણાખરા કુંડલિયામાં ને શબ્દથી તેની શરૂઆત થાય છે તે જ શબ્દથી તે પૂરો થાય છે.

નમૂના રૂપે એક કુંડલિયા દાંડીએ:

સાઈ પુર જવાળા ઊંડી આસમાન કે ધાય,
અન્નદિ પર્ગાદિ છોડ કે પુરજન ચલે પરાય.
પુરજન ચલે પરાય અંધ એક મતી વિચારો,
પર્ગાદિ લીનું કંઈ પીડ વાકે પગુ ધારો.
હાં ગાંધર કવિરાય મુમતિ એસી ચલી આઈ,
મિત્રા મુમતિ કે રાજ ગયો રાવણુ કે સાઈ.

આ કુંડલિયો 'સાઈ' શબ્દથી શરુ થયો
છે અને 'સાઈ' શબ્દથી તેનો અંત આવે છે!
ખીલું, ખીલું પંક્તિનો પાછળનો અર્થ
ભાગ છે: પુરજન ચલે પરાય—એ જ વાક્ય-
ખંડ આવ્યો ત્રીજી પંક્તિની શરુઆતમાં હોહ-
રાગ્યો છે—આમ કરવાથી વાણીના પ્રવાહમાં
ચોટ આવે છે.

હવે આપણે ગિરિધરના કેટલાક કુંડ-
લિયાનો આસ્વાદ લઈએ:

હુકકા સે હુદમત ગઈ નિયમ ધર્મ ગયો છૂટ,
દામ ખર્ચ સિયો તમાકુ ગઈ હિયો કી ફૂટ,
ગઈ હિયો કી ફૂટ આગ કે ઘર ઘર રોલે,
જામ ઘર આગ કે જામ રોઈ કુરોતો બોલે.
કહ ગિરિધર કવિરાય લગે જામ ધમ કો રુકકા,
પ્રાણ જાયે છૂટ સહાય હોયે નહી હુકકા.

હુકકાથી અક્ષત બગડી ગઈ અને નિયમ-
ધર્મ બધું છૂટી ગયું. ગાંઠના પૈસા ખરચીને
તમાકુ ખરીદી અને તે અક્ષતમાં મૂકી દેવતા
લેવા માટે ઘર ઘર ફરે છે, જ્યાં દેવતા લેવા
જાય છે ત્યાં એને ફિટકાર સાંભળવા પડે છે.

ગિરિધર કવિરાય કહે છે કે જ્યારે યમ-
રાજનો હુકમ આવશે અને પ્રાણ છૂટી જશે
ત્યારે હુકકો જરા, પણ કામ આવવાનો નથી.
તત દુસ્ત સે હોન કે નિયમ જામ મુજ લોગ,
ધન દુસ્ત સે દિન હે આને પીછે લોગ.
આને પીછે લોગ જો મન હોય દુસ્તી.
બોલે બ્રહ્માનંદ અવિદ્યા કરે ન મુસ્તી.
કહ ગિરિધર કવિરાય વિવેકી જો હે હરિજન,
મન કે કરે દુસ્ત દુસ્ત ન આહે ધન તન.

શરીર સાંતું હોય છે તો એની સાથે સુખ,
ભોગ બધું આલે છે. ધન પાસે હોય ત્યારે

લોકો આગળ પાછળ ફરે છે. મન સાફ
હોય છે ત્યારે બ્રહ્માનંદ મળે છે અને અવિદ્યા
ટકતી નથી.

ગિરિધર કવિરાય કહે છે કે ભગવાનના જે
જ્ઞાની લોકો છે એની પાસે ધન હોય અથવા
નહીં હોય, શરીર સાંતું હોય અથવા નહીં
હોય, પણ એનું મન તો તંદુરસ્ત જ રહે છે.

દાડિમ કે ધોખે ગયો મુત્રા નારિયલ ખાન.
ખાન ન પાયો નેક કુતુ ફિર લાગો પાંછાન.
ફિર લાગો પાંછાન, છાદ અપની કેંગા.
નિમુજિયન કે સાથ બેઠે અપનો ગુલ ખોખો.
કહ ગિરિધર કવિરાય મુત્રા હો મોરે નાખે,
અથો ઝાકા દૂર ચોંચ દાડિમ કે ધોખે.

પોપટ બૂલથી દાડિમ સમજીને નારિયેલ
પાખે પહોંચી ગયો. અને કશું ખાવા પામ્યો
નહીં, અને પછી પસ્તાવા લાગ્યો. પોતાની
અક્ષત પર રડવા લાગ્યો. શુભ્રહીનની સાથે
પોતાનો ગુલ પણ શુભાવી બેઠો.

ગાંધર કવિરાય કહે છે કે મારા મિત્રો
સાંભળો, દાડિમની લાલચમાં પોપટ જીલડું
પોતાની ચાંચને તુકસાન કર્યું.

કમરી ઘોરે દામ કી આવે બહુતે કામ,
ખાસા મલમલ બાફતા ઉનકર રાખે માન.
ઉનકર રાખે માન છુન્દ જહું આડે આવે,
બચુકા બાંધે મોઢ રાન કે ગારી મિછાવે.
કહ ગિરિધર કવિરાય મિત્રન હૈ ઘોરે કમરી,
સખ દિન રાખે સાથ બડી મર્યાદા કમરી.

એછી કિંમતની હોવા છતાં કામળ બહુ
કામ આવે છે. ખાસા, મલમલ અને બાફતા
એનું માન રાખે છે. એવિચિતા વરસાદમાં ફસા-
ઈએ ત્યારે એ આપણું રક્ષણ કરે છે. અને
સામાન બાંધી એની પોટડી પણ બાંધી
શકાય છે. અને રાત્રે સાફ કરીને એનું બિછાતું
પણ કરી શકાય છે.

ગિરિધર કવિરાય કહે છે કે કામળ થોડા
પૈસામાં મળે છે. એને હમેશાં હાથમાં રાખો.
એ મર્યાદા બાળવનારી, કામની વસ્તુ છે.

સોના લાદન પિય ગયે મૂના કર ગયે દેશ,
સોના મિયા ન પિય મિલે રૂપા હો ગયે કેરા.
રૂપા હો ગયે કેરા રોષ રગ રૂપ ગનાયા,
સેજનકો બિસરામ પિયા મિન કમહુ ન પાના.
કહુ ગિરિધર કવિરાય લોન મિન સખે અલોના,
ખહુરિ પિયા ઘર આન કપા કરિહો ગૈ મોના.

પતિ સોનુ લેવા પરદેશ ગયા અને દેશ
મૂનો કરી ગયા સોનુ તો ન મળ્યું, ન તો
પતિ પલુ અહી રહ્યા માથાના વાળ પાકીને
સફેદ થઈ ગયા રડીરડીને રૂપ રગ પલુ ગુમાવી
હીધા પતિ વિના આરામ કહી પલુ સારો
લાગતો નથી

ગિરિધર કવિરાય કહે છે મીઠા વિના લોજન
ખેસ્વાહ વ ગે છે પતિ પાછા ઘરે આવી ભવ
સોનુ લઈને શુ કરવુ છે ?
રહ્યે લટપટ કાંઈ દિન ખરુ ધારે મા સોય,
ઝાહ ન આઈ બૈઠિયે જો તરુ પતરો હોય
જો તરુ પતરો હોય એક દિન ધોખા મહો,
જા દિન ખહે મયારી દૂર તમ જરસી જોકે

કહુ ગિરિધર કવિરાય છાહ મોટે કી ગાદિયે.
ખાતા સમ ઝરી ભય તડે છાયા મેં નદયે

હુ ખ સુખમા જેવી રીને પલુ દિવસ કાપી
શકાય કાપો, તકકામા રહેવું પટે તો રહો,
પરતુ કમજોર પાતળા ઝાડની નીચે ન બેસો
એવુ ઝાડ કોઈ દિવસ દગો દેશે જે દિવસે
વટોગિયો કૂકારો ત્યારે એ મૂળમાથી બ્રખ
ડીને તૂટી પડશે

ગિરિધર કવિરાય કહે છે કે મોટા વિશાળ
ઝાડની છાયામા બેસો એના તમામ પાહાડ
ખરી પડશે છતા પલુ એના છાયાડો મગશે.

કુડવિયાના આ ચોડા નમૂના પરથી જણાયે
કે ગિરિધર કવિને મન આ વિશ્વનો વ્યવહાર
અને માનવજીવન અગત્યના છે, એ વ્યવહાર
નીતિને માગે આવે, માનવજીવન મહાચારી
બને એ એવુ રહ્યુ છે

ગિરિધર નાનાવિધ દૃષ્ટાંતો દ્વારા પોતાને
કહેવુ છે તે કહે છે—કાવ્યકાગાનો આશ્રય
લઈને જોય આપે છે એવે એ ગમી ભય છે

ધ્યારા બાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમા રૂપિયા ૬ પરદેશ માટે શિવિંગ ૧૨ લવાજમ મનીઓર્ડરથી
જ કાર્યાવચને સરનામે મોકલવુ પ્રથમ અકથી જ આહુકો નોધાય છે દર મામની બારમી
તારીખે અક પોષ્ટ થાય છે ચોડી નકવો હાવકાગળ પર છપાય છે તેનું વાર્ષિક લવાજમ
દેશમા રૂપિયા આઠ, પરદેશ માટે શિવિંગ ૧૬ પત્રવ્યવહારમા આહુક ન બર અવશ્ય લખવે.

‘ધ્યારા બાપુ’ કાર્યાવચ, રૂપાયતન, જૂનાગઢ

અનુક્રમશિક્ષા

		૧૨ ડિસેમ્બર ૧૯૫૫	
	પૃષ્ઠ		પૃષ્ઠ
૧ બાપુનો પત્ર	ગામીજી ૨૩૦	૮ જીવનમહુરી	ગુલામનબી વહોરા ૨૪૦
૨ હિંદની પશુસપત્તિ	ગામીજી ૨૩૧	૯ પ્રેમ	ગુરુદયાલ મલિક ૨૪૧
૩ હજરત ઉમરની સાલાર્થ	જિજ્ઞાસુ ૨૩૨	૧૦ ચરીરનો ચોહ	કલકી ૨૪૩
૪ સાડીનું મૂલ્ય પૂર્ણ સોમસુન્દરમ	૨૩૩	૧૧ મૂંઝકારી ભતક	૨૪૫
૫ ગામી સ્મારક એક સૂચન	૨૩૫	૧૨ નેમીનાથ	મલયાનિલ ૨૪૭
૬ બુદ્ધાન, માત્ર ગરીબીની વહેચણી ?	૨૩૭	૧૩ કહે ગિરિધર કવિરાય	કલકી ૨૫૦
૭ ઇરાની ઇવજા વિના	૭૦ જિં ૨૩૮	૧૪ અથાવલોકન	૨૦ અં ૦ કવરપેજ ૨૩

પ્રકાશક અને સુદ્રક ધીરેન ગામી, રૂપાયતન સુદ્રજાલય, જૂનાગઢ

અમારાં પ્રકાશનો

*

આપુ ચિત્રાવલી: આપુની અર્ધો ડઝન લાઘવિક તસ્વીરોનો સંપૂર્ણ (પ્રથમ આવૃત્તિ અપ્રાપ્ય હોઈ) બીજી આવૃત્તિ છપાય છે) મૂળ જે રૂપિયા.

આપુરમરખુ: આપુનાં મુવચનો એમના જ હસ્તાક્ષરમાં, ત્રિરંગી મુરોબનો ચુક્ત સુંદર પુસ્તિકા. મૂળ મવા રૂપિયા.

ગાંધી-ગુરુ: લેખક: શ્રી ગુરુદયાલ મલિક

શ્રી. કાકાસાહેબ કાલેલકરે આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના 'ભક્તની અજલિ'માં આ લેખ-માળાનું મહત્ત્વ સમજાવતાં લખ્યું છે:—

“મહાત્મા ગાંધી અને કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર આપણા જમાનાના જે મહાન પુરુષો, ભારતીય સંસ્કૃતિના મોટા દિગ્ગજો. એમને વિષે કોઈ પણ કાંઈ લખે તો તે આકર્ષક થવાનું જ. પણ જ્યારે એમને વિષે ભક્તદૃષ્ટિ ગુરુદયાલ મલિક લખે, ત્યારે તો પૂછવું જ શું? ગુરુદયાલ—આચાર્ય—ગાંધીજીના ખૂબ પ્રમંથમાં આવ્યા હતા. એમના જ પરિવારના તેઓ ગણાય. અને કવિવર રવીન્દ્રના તો તેઓ અતીત ભક્ત.

“વૈષ્ણવ ભક્તો જેમ મર્યાદા પુરુષોત્તમ સમચંદ્ર અને લીલાવિગ્રહી કૃષ્ણચંદ્ર વચ્ચે અભેદ ભેદ શકે છે તેમ જ ગુરુદયાલજી પણ ગુરુદેવ અને ગાંધીજી વચ્ચે અભેદ ભુજે છે. એમની એ અભેદદૃષ્ટિ એમણે આ નાનકડી લેખમાળામાં અનેક રીતે વિચર કરી છે.”

On Life's Journey with Gandhiji (ગાંધીજી માથે જીવનયાત્રા)

Gurdial Mallik

આ અંગ્રેજી પુસ્તિકામાં શ્રી. ગુરુદયાલ મલિકજીએ માનવજીવનનું રહસ્ય ગાંધીજીના આદર્શો અનુસાર સમજાવવા એક નવું પ્રયત્ન કર્યો છે.

આ પુસ્તિકાનો શુજરાતી અનુવાદ પણ આ જ સમયમાં પ્રસિદ્ધ થશે

મસ્તીની પગેમાં—લેખક: શ્રી. રનિલાલ 'અનિલ'

ભાઈશ્રી રતિલાલ 'અનિલ' આપણા સાહિત્યજગતના એક આશાસ્પદ કવિ છે. તેમનો એક કાવ્યસંગ્રહ 'ડમરો અને તુલસી' પ્રસિદ્ધ થયો છે હવે તેમનો આ ૧૨૫ સુક્તકોનો સુંદર સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થાય છે આ મૂળભૂત સુક્તકોમાં માનવજીવનના વિવિધ પાસાંઓ અંગેનું એમનું તલસ્પર્શી ચિંતન કાવ્યશૈલી ભાવ રૂપે મૂર્ત થયું છે.

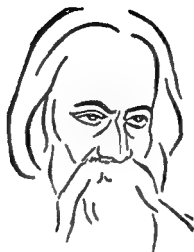
આ સુક્તક—સંગ્રહની પ્રસ્તાવના લખતાં શ્રી ગુરુદયાલ મલિકજી લખે છે:—

“આ પુસ્તિકા લખનાર શ્રી રનિલાલ 'અનિલ' એક મદન અનુભવી અને કવિ છે. જીવન મારગના તટ પર જીભ રહીને જે તરંગોની કીડા સાતદિવસ ચાલી રહી છે તેને જીએ છે અને તેમાંથી એક અમાધારલુ આનંદ અને શિખામણ તારવે છે.....”

“આશા છે શ્રી 'અનિલ'ની 'મસ્તીની પગેમાં'—જે તેમનો રુમાઈ લખવામાં એક અનોખો પ્રયાસ અને પ્રથમાયોગ્ય પ્રયોગ છે—એ પુસ્તિકા વાચનારાઓ કોઈ વાર મસ્તીમાં આવી જશે અને પે તાને ભૂટીને જીવનલીલાનો જે મર્મ છે તે ચોડાક સમજી શકશે.”

છેલ્લાં ત્રણેય પ્રકાશનો તુરંતમાં જ પ્રગટ થશે.

:: રૂપાયતન, પ્રકાશન, જૂનાગઢ ::

જ્યારે—

*

જ્યારે રમતો 'તો હું તારા સંગમાં
કેાણ છે તુ એહની મે લેશ ના પરવા કરી;
ના હતી લાજેય, ભય નો તો જરા પણ અતરે,
વડેતો જતો 'તો ત્યારે બસ ઉદ્ધિઅશ્વનનો પ્રવાહ,
હોસ્ત સમ આવી સવારે હાક મારી તેડતો,
સાથ તુજ ભમતો હતો ઉલ્લાસથી વનવનમહીં.

ગીત ત્યારે જેહ તેં ગાયાં હતાં,
ના કરી પરવાહ એના અર્થની;
નાચતુ હૈયું અતિ બ્યાકુલ થઈ,
પ્રાણ પણ ગાતો હમેશાં સાથમાં
આજ જોયિતી રમત (વરમી ગયે,
દર્શનો શાં તેંય દેખાણ્યાં મને!

સ્તબ્ધ આ આકાશ, આ નીરવ રવિ ને ચંદ્ર આ,
આ ભવન ઊભું અહીં નીરખે છે તારા ચર્ચમા,
શુરદેવ

અનન્ય અનિલ

ભારીલાપ

અપોદક : નવીન ગાંધી

જાન્યુઆરી ૧૫૬

અમ ૬-

સાહ્યાર સ્વીકાર

*

આર. આ. રોડની કંપની (મુગર્ધ-૨)ના પ્રકાશનો

યુગવન્દના: લે૦ ઝવેરચંદ મેઘાણી; મૂ૦ ત્રણ રૂપિયા જાણીતા ગીત કાવ્ય-સંગ્રહની આ પાચમી આવૃત્તિ, ચિત્રકાર તન્નાના કેટલાક ચિત્રોથી સચિત્ર કરવામા આવી છે

શિવરાજ: લે૦ ગોવિંદ હ પટેલ, મૂ૦ પાચ રૂપિયા છત્રપતિ શિવાજીના જીવનને આવરી લેતુ, ચારસો પાના જેટલા વિખાતમા આવેલાયેતુ છદોખદ મહાકાવ્ય.

મુનર્જુરેલુ: સ૦ મીતુ દેસાઈ, મૂ૦ પાચ રૂપિયા જાણીતા મહારાષ્ટ્રિય લેખક ખાટે કરના પદરેક ગ્રંથોમા ઠેરઠેર વેરાયેલા વિચાર રત્નોના તારણના સંગ્રહની, વિશેષ ઉમેરા સાથેની બીજી મોટી આવૃત્તિ

કાતા: લે૦ ગ ત્ર્ય માડખોવકર, અનુ૦ ગોપાળરાવ વિદ્યામ; મૂ૦ માડાચાર રૂપિયા ગુજરાતને હવે તો સુપરીચિત જાણીતા મહારાષ્ટ્રિય લેખકની સુદીર્ઘ નવલકથા

મારી હૈયાસગડી. લે૦ ઈશ્વર પેટનીકર, મૂ૦ માડા પાચ રૂપિયા એ જાણીતી નવલ કથાની ત્રીજી આવૃત્તિ

લખચેરાગી લે૦ પન્નાનાલ પટેલ, મૂ૦ સાડાત્રણ રૂપિયા મોગ ટંકી વાર્તાઓના સંગ્રહની ત્રીજી આવૃત્તિ

પૂર્ણિમા. લે૦ રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ, મૂ૦ પાચ રૂપિયા એ સુપરિચિત નવલ કથાની પાચમી આવૃત્તિ

ટારઝતની શોધ: અજેજી પરથી લખનાર મત્યમ; મૂ૦ પાચ રૂપિયા કિશોરા ને કુમારોના પ્રિય પાત્ર ટારઝન અને તેના પ્રાણીમિત્રોના સાહસોને ગૂથી લેતી સાહસકથા

ઈતર પ્રકાશકોના પ્રકાશનો

ખરી કેળવણી લે૦ ગાંધીજી, મૂ૦ અઢી રૂપિયા પ્ર૦ નવજીવન પ્રકાશન મહિર, અમદાવાદ ગાંધીજીના કેળવણી વિષયક લખાણોના સંગ્રહની નવા ઉમેરા સાથેની બીજી આવૃત્તિ

ખાપુ: રાષ્ટ્રપિતાની કરુણ પ્રશસ્તિ લે૦ મીતુ દેસાઈ, મૂ૦ દોઢ રૂપિયા ખાપુના અણધાર્યા નિર્વાણના આઘાતે જન્માવેલી આ સરળ, સુગેય કરુણ કાવ્ય પ્રશસ્તિને મનસ્થ સરકારે હમણા પાચસો રૂપિયાનો પુરસ્કાર આપ્યો, તેની આ બીજી સચિત્ર આવૃત્તિ જો ચોવીસ સહસ્રિત સુત્રકોતુ આ ગીત કાવ્ય બધા ઝીની શકે એટલુ સરળ ને પ્રવાહી છે ત્રીજી આવૃત્તિ વેળાએ પુસ્તિકાતુ મૂલ્ય ઘટાડી શકાય તો ઠીક

આનાપ લે૦ પ્ર૦ પિનાકિન્ ઠાકોર, કટકિયાવાડ કાવુપુર, અમદાવાદ, મૂ૦ ત્રણ રૂપિયા જાણીતા યુવાન કવિનો છદોખદ અને ગીત કાવ્યોનો વાચનીય સંગ્રહ

કૂન ફાગજીના: લે૦ પ્ર૦ મુકુન્દરાય વિજયશંકર પારાશર, ૧૯૮૨, કૃષ્ણનગર, ભાવનગર મૂ૦ સવા રૂપિયા. ભાવવાહી લયમધુર અડસઠ ગીતોનો સંગ્રહ

આરામ અને મૂઝવણમા માર્ગદર્શન: લે૦ ડૉ હરકિશનદાસ ડી ગાંધી, મૂ૦ ચાર રૂપિયા, પ્ર૦ કુદરતી ઉપચાર કેન્દ્ર, સિલ્ક હાઉસ, ધોળીતવાવ પાસે, હમાવ વાડી, ૧૨૨ગાવ જોડ, મુગર્ધ-૨. આ પુસ્તક જે વિભાગમા વહેંચાયેતુ છે, પ્રથમ વિભાગમા, આરોગ્ય વિશેના જુદા જુદા વિષય પરના બાવીસ લેખો છે અને બીજા વિભાગમા સત્તાવ જ્ઞાનના રૂપમા દર્દના ઉપાયો દર્શાવાયા છે લેખકે કુદરતી ઉપચારપદ્ધતિ પ્રમાણે દરેક વિષયની છાણવ કરી છે દવાથી નામેવા ને કુદરતી ઉપચારોમા રમ ધરાવનારાઓને આ પુસ્તક ઉપયોગી થશે —૨૦ ૨૦

ધારીના

બેંગલોર સેલેશન સમાજ
અર્થે રૂપિયા બેસાડી આપી
ઉપરના:-

બાપુ

[આધીશ અને ગુરુદેવની જીવનસાધનાતુ અતુશીલન કરતુ માસિક]

સ્વં જમનાલાલ બખતને યોગ્ય માર્ગદર્શકની શોધ કરતાં છેવટે ગાંધીજી મળ્યા. અને પછી તો ખુદ એમણે જ ગાંધીજીના હૃદયમાં અવિચળ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું અને તે ગાંધીજીના પાંચમાં પુત્ર બન્યા. મહાદેવભાઈના મૃત્યુ વખતે સુશીલા નાયરે ગાંધીજીને પૂછ્યું કે, 'શું મહાદેવભાઈના મૃત્યુથી આપને સૌથી વધે એવો આઘાત નથી પહોંચ્યો?' ત્યારે ગાંધીજીએ જવાબ આપ્યો કે, 'જમનાલાલજી, મગનલાલ અને મહાદેવ—એ દરેક પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં અનેક હતા. મારા ખ્યાલ છે કે એમનું સ્થાન ખીલ નહીં લઈ શકે.' આ પરથી જણાશે કે સ્વં જમનાલાલનું સ્થાન ગાંધીજીના હૃદયમાં કેવું હતું! એ અનન્ય એવકના શબ્દોમાં અહીં થતું ગાંધીજીનું દર્શન પ્રેક્ષ છે.

જીવન સેવામય, ઉન્નત, પ્રગતિશીલ, ઉપયોગી અને સાકારી હોય, એ ભાવના જ્યારથી હું સમજતો થયો ત્યારથી અસ્પષ્ટ રૂપે મારી સામે હતી. એ હેતુની પૂર્તિ માટે સામાજિક, વ્યાપારિક, સરકારી અને રાજકીય ક્ષેત્રોમાં થોડો હસ્તક્ષેપ કરવાની મેં શરૂઆત કરી. સફળતા મારી સાથે હતી. પરંતુ હુમેશા મને એ વિચાર મનમાં રહેતો કે જીવનની સંપૂર્ણ સફળતા માટે કોઈ યોગ્ય માર્ગદર્શક હોવો જરૂરી છે. મારા વિવિધ ક્ષેત્રોમાં ફેરવેલો હોવા છતાં મેં એ શોધ ચાહ્યો રાખી. એ માર્ગદર્શકની શોધમાં મને ગાંધીજી મળ્યા. અને હું મેં શાંને માટે હું એમને પાછો.

માર્ગદર્શકની શોધમાં મેં ભારતની અનેક વ્યક્તિઓના સંપર્ક સાધ્યો. મહાત્મા માલવિયાજી, કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, સર જે. આર્. ગોઝ, લોકમાન્ય તિલક આદિ અનેક નેતાઓ ને વ્યક્તિઓ

સાથે મેં ઓછો-વત્તો પરિચય કર્યો હતો. એમના સંપર્કમાં રહ્યો, એમના જીવનનું નરી-મણુ કર્યું. મારી એ શોધમાં એક વાતે મારા હૃદય પર બહુ અસર કરી. એ 'હતી સમર્થ' શબ્દોની ઉદ્ધા: 'એલે તૈસા ચાલે, ત્યાંથી વંદાળી પાઉલે.' અનેક નેતાઓ સાથે મારા પરિચય થયા પછી મને એમના જીવનમાં ઉપદ્રા (સદ્ગતની પ્રાપ્તિ જેટલા પ્રમાણમાં થવી જોઈએ તે ન થઈ. ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિઓના ભિન્ન ભિન્ન શુભેચ્છાની મારા પર અસર પડી. સૌની પ્રત્યે મારી શ્રદ્ધા અને આદર તો રહ્યો જ, પણ મારા જીવનના માર્ગદર્શકના સ્થાન પર હું કોઈને સ્થાપી શક્યો નહીં.

જ્યારે હું માર્ગદર્શકની શોધમાં હતો ત્યારે ગાંધીજી દલિલ આક્રમકતામાં સેવાકાર્ય કરતા હતા. એમના જે સમાચાર છાપાઓમાં આવતા હતા તે હું ધ્યાનથી વાંચતો

હતો, અને સ્વાભાવિક એ મુદ્દા ધતી હતી કે એ બે હિન્દુસ્તાનમાં આવે તો એમને સંપર્ક સાધવો. સન્ ૧૯૦૭થી ૧૯૧૫ સુધી એ શોધમાં રહ્યો, અને જ્યારે ગાંધીજીએ હિન્દુસ્તાનમાં આવીને અમદાવાદમાં, કેત્વર-બમાં મકાન ભાડે રાખીને આશ્રમ શરૂ કર્યો ત્યારે એમને પરિચય મેળવવા માટે હું ત્રણ વાર ત્યાં ગયો હતો. એમનું જીવન મેં સૂક્ષ્મ-તાથી જોયું. એ વખતે ગાંધીજી શરીરે અંગ-રમુ, કાઠિયાવાડી પાઘડી અને પોતિયું પહેરતા. પગ તો ઉઘાડા જ રહેતા. બતે દળતા, અને રમોડામાં પણ કામ કરતા હતા. પોત જ પીરસતા પણ હતા. એમનો એ સમયને આહાર કેળા, મગફળી, જૈતુનનું તેલ અને લીંબુ—આટલો હતો. એમની શારીરિક સ્થિતિ જોતા એમને આહાર ઠીકઠીક કહેવાય. આશ્રમમાં સાંજ-સવારની પ્રાર્થના થતી સાંજનો પ્રાર્થનામાં હું જતો. ગાંધીજી પોતે પ્રાર્થનામાં રામાયણ, ગીતા આદિ પર પ્રવચન કરતા. મેં એમનો અતિથિ-સેવા અને માંદાઓની સારવાર પણ જોઈ. અને એ પણ જોયું કે આશ્રમની અને આશ્રમવાસીઓની નાનામાં નાનો બાળ તનું પણ ગાંધીજી ધ્યાન રાખે છે. આશ્રમના મેવાકાર્યમાં મગન બાને પણ મેં જોયાં. ગાંધી-જીએ પણ મારે વિશે પૂછપરછ કરવી શરૂ કરી. ધાર્મિક સંપર્ક અને આકર્ષણ વધતા

જ ગયાં. જેમજેમ હું એમના જીવનને સમા-લોચકની સૂક્ષ્મ નજરે જોતો ગયો તેમતેમ મને અનુભવ થતો ગયો કે એમની ઉક્તિઓ અને કૃતિઓમાં સમાનતા છે. અને મારા ‘બોલે તેસા ચાલે’ આદર્શનું અસ્તિત્વ છે. એ રીતે સંબંધ તથા આકર્ષણ વધતાં જ ગયાં.

મહાત્માજીના કાર્યમાં હું ખેલાતો ગયો. એ મારા માર્ગદર્શક જ ન રહ્યા, પિતા-તુલ્ય થઈ ગયા. હું એમનો પાંચમો પુત્ર બન્યો.

મહાત્માજીમાં અલૌકિક શુષ્ક છે. આ શબ્દોમાં હું હૃદયનો સાચો ભાવ વ્યક્ત કરું છું. પરંતુ વિરોધની શંકા કયાં વિના એટલું તો એમના વિશે કહી શકું છું કે એમનામાં મનુષ્યોચિત શુભોના ભંડાર છે. માનવી શુભોના તો એ હિમાલય છે. એમની નિયમિતતા, સાર્વજનિક હિમાજ રાખવાની ઝીણવટ, માંદા-ઓની મારવાર, મહેનોમાનો સત્કાર, વિરો-ધોઓ સાથે સહન્યવહાર. વિનોદમિયતા, આકર્ષણ, સ્વચ્છતા, શારીરિક નજર અને દૃઢ નિશ્ચય આદિ શુભો મેં ઉત્તરોત્તર પ્રગટ થતા જોયા છે. વિરોધી શુભો પણ મેં મહાત્માજીમાં જોયા છે એમની અવિચળ દૃઢતા અને કઠો-રતા. અગાધ પ્રેમ અને મૃદુતાના પાયા પર બોલી છે એમની પાર્શ્વ પાર્શ્વની કંબુસાર્થ મહાન ઉદારતાના જલથી સિંચાયેલી છે અને એમની સાદાર્થ ઓન્નયથી પોષાયેલી છે.

બાપાશુદ્ધિ

મહાત્મા કન્દ્યૂશિયસને કેઈએ પૂછ્યું કે, ‘જો તમને કેઈ દેશ પર શાસન કરવાનો તક મળે તો સૌથી પ્રથમ તેમ કોણે?’

‘સૌથી પહેલાં ત્યાંની ભાષા શુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરું.’ કન્દ્યૂશિયસે જવાબ આપ્યો.

‘પણ મહાત્માન! ભાષાશુદ્ધિ અને શાસનને શો સંબંધ છે?’

‘ભાષા અશુદ્ધ હોય તો એના દ્વારા મનના ભાવો બરાબર વ્યક્ત નથી થતા, અને જ્યારે ભાવ બરાબર વ્યક્ત નથી થતા ત્યારે ન કરવા જેવાં કામો થઈ જાય છે. અને જ્યારે અનુચિત કામો થાય છે ત્યારે સારકૃતિક પ્રવૃત્તિઓ અને નૈતિકતાનો અંત આવે છે. અને જ્યાં નૈતિકતાનો અંત આવે છે ત્યાં ન્યાય કેવી રીતે ટકી શકે? અને ન્યાય વિના અરાજકતા ફેલાય એ તો સ્વાભાવિક છે. અને જ્યાં અરાજકતા ફેલાય ત્યાં શાસન કેવી રીતે કરી શકાય? માટે ભાષાશુદ્ધિનો અનિવાર્યતા સર્વોપરિ છે.’

સરિતાના કિનારા પર એક મોટી ઉંમરની છોકરી રડતી હતી. ત્રણ મિત્રોની નજર એક સાથે તેના પર પડી. ત્રણમાં એક કવિ હતો, બીજો ચિત્રકાર હતો અને ત્રીજો ગાયક હતો.

રાજદરબારમાં કવિનું સ્થાન સિંહાસનની પાસે હતું, ચિત્રકારનું સ્થાન માનનીય માણસો વચ્ચે હતું, પણ ગાયક તો હમેશા એક જ પ્રકારનો ઝીણો સૂર કાઢતો, પછી એવું સ્થાન એ હોઠો વચ્ચે ક્યાંથી હોય?

અ. છોકરી આમ, સરિતાના કિનારા પર, એકાંતમાં શા માટે રડે છે? ત્રણેયને એ બાલુવાની ઉત્કંઠા ભગી

સૌથી પ્રથમ કવિએ પેટી રડતી છોકરી પાસે જઈને પૂછ્યું: 'હે સુંદરી, તું શા માટે રડે છે? એવું તે ક્યુ કારણ છે?'

પછી ચિત્રકારે તે છોકરીને પૂછ્યું: 'હે ચારુગાત! તું આટલી દુઃખી કેમ છે?'

ગાયકે માત્ર તે છોકરી પર એક દૃષ્ટિ કરી. પેટી છોકરી કોઈને કશો જવાબ દેવાને 'બદલે જીલટી નેરેનેરથી રડવા લાગી

કવિ અને ચિત્રકારે મળીને વિચાર્યું કે આ છોકરી ન કહે તો આપણે એના દુઃખનું કારણ આપણે આપણી કલ્પનાથી શોધી કાઢવું જોઈએ.

બિચારો ગાયક તો સ્તબ્ધ થઈ ગયો.

કવિ પેટી છોકરીની પાસે જઈને પોતે રચેલી કવિતા તેને સંભળાવવા લાગ્યો: 'હૃદયમાં ગૂંથેલી મોતીની માળા નિષ્કુર પ્રેમીએ તોડી નાખવાથી એ મોતીઓ એક પછી એક એ રમણીની આંખમાંથી નીકળવા માડે છે. હે સુંદરી, એ નિયમમાં તું કેમ અપવાદરૂપ હોઈ શકે?'

કવિનું એ કાવ્ય સાંભળીને પણ પેટી

છોકરીનું રુદન અટક્યું નહીં, એના હોઠ ખુલ્યા નહીં.

પછી ચિત્રકાર પેટી છોકરી પાસે ગયો અને એક ચિત્ર જતાવ્યું. ચિત્રમાં એક છોકરી આંધીના તોફાનમાં સખત રીતે સપડાયેલી હતી. પવનના સૂસવાટોને કારણે એના માથાના કેશ ચારે તરફ વિખરાઈને ઊડતા હતા, સાડીનો છેડો પણ હવામાં ઊડતો હતો, પણ પેટી છોકરીને એ કથાના ખબર ન હતી એ હવાથી ઊપડીને પડેલા એક વૃક્ષને વળગેલી એક લવાને સૂક્ષ્મતાથી ભેટી હતી. વૃક્ષ માથે વીટળાયેલી લતા પણ વૃક્ષ સાથે માટીમાં મગી મઈ હતી.

છોકરીના હોઠ કંઈ બોલવા સેજ ખુલ્યા પણ ચિત્રકાર એક સખ્ત પણ સાંભળી શક્યો નહીં

એવામાં ગાયક સહજ પ્રેરણાથી ધીમે ગજગજવા લાગ્યો. તેના સ્વર અત્યંત કોમળ હતા અને સ્વનિની કુમરી હૃદયસ્પર્શી હતી અને તે એટલી તો મર્મભેદી હતી કે મૃત માન દુઃખ જ બાણે પોતાની કથા કહેતું હોય.

ગાયકને ગાતો અટકાવી પેટી છોકરીએ પૂછ્યું, 'તમને એ કેણે કહ્યું?'

ગાયક અચાંખમાં પડી ગયો. પૂછ્યું: 'શું?' 'મારો બાળક—અહીં....' એટલું કહેતાં તો છોકરીની આખ બરાઈ આવી એણે નાંખતા તરફ આગળી ચીધી—ભારે મોટું વમન ત્યા ચકરાતું હતું.

ગાયક વિચારમાં લીન થઈ ગયો. છોકરી નમ્રતાથી કહેવા લાગી: 'મેં નાહક તમને વચમાં કહી દીધું—તમારો સૂર સાંભળી મારું હૃદય કેટલું હળવું થઈ ગયું! ફરી એક વાર એ ગીત ગાવો!'

સુદા તે જ માણસને ઇન્સાફ આપે છે જેનામાં તદબીર છે, હિંમત છે, સાચે રસ્તે કામ લેવાની શક્તિ છે, પણ ગુસ્સો નથી

—ગાંધીજી

હજુ તો ખેડા ફાટવાને વાર હતી અને લોકો પાછલી રાતનાં મધુરાં શમણાં માણતા હતા. ત્યાં તો મોટેથી હરિનામ લેતું, ઢાલ પખવાજ બજાવતું ને લાંબે હાથે તાળીઓ લેતાં - જિછળતું આશરે પંદરવીસ સાધુઓનું એક ટોળું કાશીનગરીમાં હાખસ થયું અને “કોઈ આવે તો એમના ઘરને મારગ પૂછીએ” એમ બોલતું એક ચૌદા આગળ યૌલી ગયું.

થોડીવાર એક માણસ ત્યાં આવ્યો જિંઘા સોટા જેવા પાતળા તેના ઢેહની આસપાસ ફાળી ફામળી વીંટળેલી હતી. વાળ વિનાના તેના માથા પર, તેના સૂકા છતાં ય તેજસ્વી ચહેરાને ઢાંધી લેતો ફાટેલા લૂગડાનો એક કકડો ખાંધેલો હતો. પ્રાચીનાના મધુર શબ્દો તેના કંઠમાંથી સરતા હતા અને જિથાડા, સળેખડી જેવા તેના પગ અપાટલેર જિપડતા હતા !

ટોળાએ તેને ભોયો અને ઇશારા કરીને પાંચે બોલાવ્યો : “એય ! કળીરજીવું” ઘર ક્યાં આવ્યું ?

પેલો ખચાઈને જિભો રહ્યો, “ભાઈ આપને એનું કામ છે ?” ત્રીદાશથી તેણે પૂછ્યું.

“હા,” એક માધુએ આગળ આવીને જવાબ વાળ્યો, “વાત એમ છે કે અમારે કળીરજીને ગુરુ કરવા છે. તેમના જ્ઞાનથી આકાશમાંથી અગ્નિ દૂર દૂરથી આવ્યા છીએ. પણ...” એકાએક તેની નજર પેલાના બેડા માથા પર પડી અને તેના પત્તો ઉછળ્યો, “પણ અલ્યા ! ગામમાં પેમનાં જ તુ બેડકો માંચે સજ્યો ?

અમને અપશુકન કર્યો ? અરે ! બધા ભેઈ શું રહ્યા છે ? મારો આ હુરામતજાને !” એટલું કહેતાં તેણે હાથ ઊગામ્યો. અને ખીજી પળે મહુ પેલા પર તૂટી પડ્યા. લાતો, ઠાંસા, પાટાં અને તમાચાનો વરસાદ વરસ્યો. પેલો પડતો આખડતો, સીસકારા પાડતો ને સામા હાથ ભેડતો જિભો રહ્યો !

થોડીવાર સાધુઓ મારતાં ધાક્યા અને આગળ વધ્યા. કોઈએ તેમને કળીરજીના ઘરને પત્તો આપ્યો. સાધુઓ ત્યાં પહોંચ્યા. કળીરના ઘરમાં એ વખતે કળીરપત્ની એકલા જ હતી. આવેલા ટોળાને તેમણે પ્રેમથી બેસાડ્યું અને કળીર નદીએ નાહવાને ગયા છે એમ કહ્યું.

સમય વીતવા લાગ્યો.

થોડીવાર પછી દૂરથી કળીર આવતા દેખાયા. ધીરે ધીરે તે પાસે આવ્યા ને બેઠેલા સાધુઓ ચમકીને જિભા ધઈ ગયા. આવતી વેળાએ પેલા જે એક માણસને તેમણે પ્રસાદી ચખાડી હતી એ જ શું કળીરજી હતા ? તેમના કપાળે પરમેશ્વર વાળ્યો.

પણ કળીર તો હસતાં હસતાં બોલ્યા, “ભગવાનના સકળો ! આપ સહુ ગુરુ કરવા નીકળ્યા હતા, ત્યારે તમારા માર્ગમાં મેં અપશુકન કર્યો એટલે ચીદાઈને સહુએ મારા પર હાથ ઊગામ્યા. એમાં થોડો જ તમારો હોષ છે ? ને ભૂલ કોણ નથી કરતું ?” સાધુઓ પડે પડ્યા. કળીરે સહુને પોતાના શિષ્ય કરીને રાખ્યા.

*

વચ્છરાજ રોડે શ્રી જમનાલાલ બલજને દત્તક લીધા તે પછી તેમને દુકાનેથી રોજ એક રૂપિયો વાપરવા માટે મળતો. જમનાલાલ એ પૈસા એકઠા કરતા.

૧૯૦૬માં લોકમાન્ય તિલકે ‘કેસરી’ દૈનિકની હિન્દી આવૃત્તિ નાગપુરમાંથી પ્રગટ કરવાનું નક્કી કર્યું. તે માટે તેમને નાણાંની જરૂર હતી. બાળક જમનાલાલે ભેગા કરેલા પૈસામાંથી તરત જ એ રૂપિયા લોકમાન્ય તિલક પર હિન્દી ‘કેસરી’ માટે મોકલી આપ્યા.

હળતો પહોર છે શીળા વાયુનો વીજળો
માલવ ધરતીને માથે ઢોળાઈ રહ્યો છે. એવે
ગમચે રાત્રી જોજ અને કવિવર માધ મહેલ
ગાડે નીકળ્યા છે ફરતાં-ફરતાં ગને જણ ઘણે
આથે મુઠ્ઠી નીકળી ગયા. પાછા વળતાં મારગ
ભૂલી ગયા. થોડીવાર તો બંને વિચારમાં પડી
ગયા. કયે રસ્તે જવું તે કશી ગતાગમ પડી
નહીં. ત્યાં પાસે જ એક ખેતરમાં આપેડ વચની
એક ડોશી બેઠા મોલમાં ખડ નીકળી હટી
તેઓ બંને એ ડોશી પાસે ગયા :

‘માડી, આ માગ કેની ફોર જાય છે ?

એકવાર તો ડોશીએ પાણુ વાળી ઝીલી-
નજરે બને તરફ ભેડ્યું અને હળવે સ્ત્રી ઉત્તર
વાળ્યો : “આ મારગ તો અહીં જ રહેશે એ
કયાં જતો-આવતો નથી બાકી હા, વટેમાળુ
જોતા ઉપર થઈને જાય-આવે છે ભાઈ, તમે
કેવા છો ?”

“માડી અમે તો મુસાફર છીએ ”

ડોશી બોલી : “ભાઈ, મુસાફર તો આ
જગમાં ભગવાને બે જ મરજ્યા છે— એક
આંદો ને બીજો સૂરજ. આમાંથી તમે કોણ છો ?”

“અમે તો માડી મે’માન છીએ ”

“મે’માન તો બે છે. એક ધન ને બીજું
ભોખન. ભાઈ, સાચેસાચું ભાખતો, કે તમે
કોણ છો ?”

ત્યાં રાત્રીની ન રહેવાયું. “માડી અમે તો
રાત્રી છીએ.”

“હે રાત્રી ! રાત્રી તો આ મલકમાં બે જ
છે. એક ઈન્દર ને બીજો ચમ. એમાંથી તમે
કોણ છો ?”

“અમે તો સમાવાન છીએ, માણ !”

“સમાવાન, ને તમે ! ઈ વળી કેટકના ?
સમાવાન તો છે એક ધરતી ને બીજી સ્ત્રી !

એમાં તમે કોણ છો ?”

કવિવર માથે કહ્યું : “અમે સાધુ છીએ માડી ”

“આ જગમાં સાધુ તો બે છે. એક ગર્ભ
ને બીજો સતોપ એમાં તમે કેવા સાધુ ?”

માધ આમ ઉપરાઉપરી મવાલ-જવાબથી
તો ગભરાયા. પણ પછી તે જ કહે એણે ઉત્તર

ઘડી કાઢ્યો. “માડી, અમે પરદેશી છીએ ”

“પરદેશી તો બે છે. એક જાડતું પાંદડું
ને બીજો આ જોગિયા માથલો છવ.”

માધને થયું કે, ડોશી બાદે કામિલ ને
પહોચેલી છે એવું જાન કાંઈ નાનુંસુતું તો
નથી. એણે ફરી ધીરે રહી કહ્યું : “માણ, અમે
તો ગરીબ છીએ ”

“ગરીબ તો બે છે. એક તો ખકરીનો
ભયો મોકડો અને બીજી દીકરી ”

“તો પછી અમે ચતુર છીએ.”

‘ભાઈ ચતુર તો અન્ય અને પાણી છે.”
આથી રાત્રી જોજ અને કવિવર માધ બને

તુડાણા, અને પોતાની ફાર કપૂલ કરતાં કહ્યું
“અમે તો હારી ગયા માણ !”

વડાએ મો મલકાવતાં કહ્યું : “હારેલા
પણ બે છે એક કરજદાર અને બીજો દીક
રીનો ખાપ ”

બને કાઢ્યો બેડીને બોલ્યા. “હે માડી !
અમારી તો હવે મતિ મુંઝાઈ ગઈ. આમાં
કાંઈ મમજ પડતી નથી હવે તમે માર્ગ
ખતાવો તે ખરો !”

આખરે ડોશીએ હસતાં-હસતાં કહ્યું : “તો
પછી હું કહું છું—તમે છો રાત્રી જોજ અને આ
છે માધ પાંડત. સિધાવો, આ સામે દેખાય
એ જ મારજે ઉજળેવનો છે ”

આમ બને એકબીજા આમે જોતા ઉજળેવ
મારજે મિથાવ્યા

મુંઝરતા એ આચનામાં પોતાને સતત બોધ કરતી સનાતનતા છે—ખસિત છ’પ્રાન

કેકેયીના કહેવાથી વચનથી બંધાઈને દશરથ રાજાએ રામને વનવાસ આપ્યો ત્યારે સૌ કોઈના શોકનો પાર રહ્યો નહીં. પણ વચન તે વચન. રામે શોકમાં ફોરેલા કુટુંબ-પરિવાર અને અયોધ્યાની પ્રજાની ભારે હુંચે સીતા અને લક્ષ્મણ સાથે વિદાય લીધી.

રામે વનની વાટ લીધી. રસ્તામાં શ્રંગ-વેદપુર આવ્યું. રામ પધાર્યો છે એ જાણીને ત્યાંનો રાજા નિષાદરાજા જે રામનો ધરમ ભક્ત હતો, પોતાના માણસો સાથે કંઈમૂળ, ફોગે લઈને સામે આવ્યો. અને રામને ચરણે પોતાની બેટ ધરી ગદ્ગદ કંઠે કહેવા લાગ્યો: 'ભગવાન! મારું રાજ્ય એ આપનું જ રાજ્ય છે, માટે કૃપા કરી તમે અહીંનો કારભાર સંભાળી લો. હું આપની સેવા કરી કૃતાર્થ થઈશ.'

'નહી વત્સ! એમ ન બની શકે. મારે તો હજી આગળ જવું છે. હું આજનો દિવસ ચોલીશ, પણ કાલે આગળ વધીશ. તારો પ્રેમ જોઈ હું રાજ થયો છું.'

રામ, સીતા અને લક્ષ્મણે ત્યાં જ રાત્રિવાસ કર્યો. કેમજો શરીરવાળાં રામ-સીતાને ભૂમિ-શયન કરતા જોઈને નિષાદરાજાને અત્યંત દુઃખ થયું— તેની ધીરજ ખૂટી ગઈ પણ લક્ષ્મણે તેને સમજાવીને શાંત કર્યો.

સવાર જોગી. નિત્યકર્મથી પરવારી રામે ગંગા પાર કરવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરી. નિષાદ-રાજાે તુરત એક માછીને તેડી મંગાવ્યો. માછી તો રામનું નામ માલગી દોડતો આવ્યો. એને તો રામનું ચરણામૃત પીવું હતું. એણે એક યુક્તિ કરી કહ્યું: 'ભગવાન! આપના ચરણ-સ્પર્શથી પથ્થર સ્ત્રીમાં પલટાઈ જાય છે, જેમ શંખાની અહલ્યા યઈ તેમ, આપને હું ગંગા પાર તો ઉતારું પણ તમારા ચરણ સ્પર્શે મારી હોડી સી બની જાય તો હું ધંધો કેવી રીતે કરું? માટે પ્રથમ આપના ચરણ ધોઈ લઉં,

પછી આપ મુખેથી હોડીમાં પધારો!'

રામે માછીને ઘાતું કહ્યું કે એવું કશું ન થાય પણ માછીએ માન્યું નહીં, તેણે તો ચરણ ધોવાની હઠ પકડી. આખરે તેની જીત થઈ. એ એક પાણી ભરેલી કથરાટ લાવ્યો. રામે તેમાં પોતાના પગ મૂક્યા. માછીએ તેને ગારી રીતે ધોયા. એ ચરણામૃત તેણે અને તેના કુટુંબીજનોએ પ્રેમથી પીધું અને કૃતાર્થ થયા.

રામ લક્ષ્મણ ને સીતાને માછીએ ગંગા પાર ઉતાર્યાં. સીતાજીએ રાજા થઈને પોતાની હાથમાંની મૂલ્યવાન વીંટી ઉતારીને માછીને આપી. પણ માછીએ ન લીધી તે ન જ લીધી. એણે વાયદો કર્યો કે તમે વનવાસથી પાછા ફરશો ત્યારે તમે જે આપશો તે લઈશ.

નિષાદ પણ રામની સાથે જ હતો. તેણે માછીના ભાગ્યની ઈર્ષ્યા આવી. સાથે રાજા પણ થયો કે મારો પ્રજાજન કેવો ભાગ્યશાલી છે!

નિષાદ જંગલના ખૂણેખૂણાને ભોમિયો હતો એટલે રામને તે ઘણું ઉપયોગી થઈ પડ્યો. તેને જંગલના આકરા જીવનનો સારો અનુભવ હતો તેથી રામને સહાયરૂપ થવા દરેક પ્રયત્ન કરતો, જેથી રામને જંગલજીવન બહુ કંઠે નહીં. વળી જંગલમાં વસતી પ્રજાને તેણે કઠી રાખ્યું હતું કે દરેકે રામની બનતી સેવા કરવી.

એક દિવસ રામે તેને શ્રંગવેદપુર પાછા ફરવા આગ્રહ કર્યો. નિષાદને ગમ્યું તો નહીં પણ રામની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી શક્યો નહીં.

ભરતને જ્યારે ખબર પડી કે કેકેયીએ હું અયોધ્યાની ગાદીએ બેસું એટલા ખાતર રામને વનવાસ મોકલ્યા છે, ત્યારે તેને અપાર શોક થયો. રામને પાછા લેવા ભરત સાથે મોહું લશ્કર લઈને નીકળી પડ્યો.

નિષાદના અનુચરે આવીને ખબર આપી કે, 'ભરત મોટી સેના લઈને આવે છે.'

નિષાદને ચિંતા થઈ. રામને વનવાસ

મોકલ્યા છતાં એટલેથી સંતોષ ન થયો કે તેમની પાછળ વળી લશ્કર લઈને આવ્યો! કંઈ નહીં, એવું હશે તો હું એનો સામનો કરીશ. એમ વિચારી તેણે પોતાના કર્મચારી-એને બોલાવી યુદ્ધ માટે તૈયાર રહેવાની આજ્ઞા આપીને કહ્યું, ‘આપણી પાસે ખાંચસો વહાણો છે એ બધાં અંગ્રામાં ઉતારો અને, એવી રીતે ગોઠવો કે કોઈ ગંગા પાર કરી શકે નહીં. હું જઈને ભરતના મનમાં ગું છે તે જાણી આવું. એનો ધરાદો ખરાબ હશે તો એને કે એના સૈન્યને કોઈ પણ રીતે ગંગા પાર જવા દેવાં નહીં.’

ભરત થોભ્યો હતો ત્યાં નિપાદ પહોંચ્યો અને પોતાનો આદર પ્રગટ કર્યો અને એવા માટે ભરતની આજ્ઞા માગી.

‘માસ તો કોઈ એવાની જરૂર નથી પણ ભારદ્વાજ ત્રિપિનો આશ્રમ કયાં આવ્યો? અને ત્યાં કયે રસ્તેથી જઈ શકાય?’ ભરતે કહ્યું.

‘એ તો હું અને મારા માણસો સાથે ભાર-દ્વાજ ત્રિપિના આશ્રમ સુધી આવીશું. પણ આપે સાથે આવકી મોટી સેના શા માટે રાખી છે? એકલા ચે જઈ શકાય.’

ભરત, નિપાદના કહેવાનો અર્થ સમજી ગયો. પણ એને ક્રોધ ન થય્યો, કેમ કે, નિપાદની રામભક્તિથી એ જાત હતો. એણે નિપાદને સમજાવતાં કહ્યું: ‘ભાઈ, મારે અધોધ્ધાતું રાજ નથી બેઠતું. હું તો રામને માનભેર પાછા તેડવા સેના સાથે જાઉં છું. મારા હૃદયમાં ખીંચે કોઈ ભાવ નથી.’

નિપાદને એ જાણી શાંત થઈ. ભરતનો પ્રેમ તે બેઠ શક્યો. તરત નિપાદે પોતાનો સેના સાથે ભરત અને તેની સેના સાથે ભાર-દ્વાજ ત્રિપિના આશ્રમ તરફ કૂચ આદરી આપે રસ્તે ભરત બસ રામ-રામની ધૂન કરતો હતો. ભરતની એ વ્યાકુળતા બેઠને નિપાદને તેના પ્રત્યે શંકા લાવવા બદલ હ:ખ થયું.

ચિત્રકુટ પહોંચતાં જ ભરત રાગના ચર-ણોમાં ઢળી પડ્યો. સહુ લાવનાવડા બેઠ રહ્યા. ભરત રામને અધોધ્ધા પાછા ફરવા ખૂબ કર-ગર્યો પણ રામ અચળ રહ્યા.

ભરતને પાછા ફરવું પડ્યું. નિપાદ પણ પાછો ફર્યો અને રામ વનવાસેથી પાછા ફરે તેની રાહ બેતો વ્યાકુળતાથી દિવસ પમાર કરવા લાગ્યો.

અને એ દિવસ પણ આવી પહોંચ્યો. રામ વનવાસ પૂરો કરી અધોધ્ધા પાછા ફર્યો. રાજ્યાભિષેકનો મંગલ અમારંબ થયો. દેશ-દેશના રાજાઓ પધાર્યા હતા. તેમાં નિપાદ પણ હતો.

અમારંબ પૂરો થયો. સહુ એક પછી એક વિખરાવા લાગ્યા ત્યારે રામે નિપાદને બોલાવી મૃત્યુવાન ભેટો આપી, પોતાનો ફનેક બચાવ કર્યો. પણ નિપાદને મન એ બધું અદ્ય હતું. એને તો રામની એવા કરવી હતી, પોતાને વતન પાછા નહોતું ફરવું. એણે કહ્યું: ‘ભગવાન! મારે ખીલ કરી રંપુડા નથી. આપના ચરણોમાં જગા આપે એટલે બસ.’

નિપાદ! તે મને વનમાં ઘણી સહાય આપી છે. તે માટે હું તારો આભારી છું—એ ઉપકારો હું ભૂલ્યો નથી. પણ તારો પાછા ફરવું જ બેઠું.’

નિપાદને એ ગમ્યું નહીં, એની આંખમાં વિયોગનાં આંસુ આવી ગયાં. રામે તેનો એવો નિર્ભય પ્રેમ બેઠ તેને ભેટી પડી કહ્યું: ‘નિપાદ! તું ભરતની જેમ જ મારો ભાઈ છે. ભ, પાછો ફર, મન, વચન, કર્મથી ધર્મનું પાલન કર.’

રામનો પ્રેમ બેઠ, તેમની અચોભરી પ્રેમ-વાણી સાંભળી કૃતાર્થ થયોલો. નિપાદ રામને નમસ્કાર કરી પાછો ફર્યો. અને છવ્વો ત્યાં સુધી એક નિષ્કાંથી રામની ભક્તિ કરી અને સમાર-સાગર તરફને મોક્ષ પામ્યો.

ખા-ખાપુની ગોદમાં

અમૃતસાસ નાણાવટી

ખાનું * શિક્ષણ

સેવાશ્રમ આશ્રમમાં જે અનેક બાઈ-બહેનોને ભણાવવાનું કામ બાપુજીએ મને સોંપ્યું હતું એમાં બા પછુ હતો. બાનો વર્ગ લગભગ સવારે આઠ વાગે ચાલતો. એક સાચો વિદ્યાર્થી જેટલી ઉત્કટતાથી વર્ગ શરૂ થવાની રાહ જુએ એટલી ઉત્કટતાથી બા પોતાના વર્ગની રાહ જોતાં. નિયત સમયે એમનો વર્ગ શરૂ થવો જ જોઈએ, બાના મકાને હું જતો તે પહેલાં બા પોતાને અને મારે ખેસવા માટે ચટાઈ પાથરી રાખતાં. હેવમૂર્તિ સામે ધીમે ધીમે પણ સળગાવતાં. શરૂમાં બીતાના ખરમા અધ્યાયના શ્લોક વાંચતાં; રોજ એક નવો શ્લોક પાંચ-સાત વાર મારી સાથે વાંચતાં અને યાદ રાખવાની કોશિશ કરતાં. બીજે દિવસે તે જ શ્લોક ચોપડીમાં જોયા વિના જ બોલવાનો પ્રયત્ન કરતાં. હું પણ થોડી મદદ કરતો. બીતાપાઠ પછી બા આશ્રમ ભજનાવલિ બોલતાં અને હુમેશાં 'ભજ મન રામ ચરણ મુખદારી' વાળું ખાનું ઉડતું. કદી હું ભજન બોલવાની શરૂઆત કરતો, ક્યારેક બા અને હું સાથે આખું ભજન પૂરું કરતાં. ભજન પછી તુલસી રામાયણનો પાઠ ચાલતો. એક દોહાથી બીજા દોહા સુધીની ચોપાઈઓ અમે ગાતાં, બા ફરેક ચોપાઈ બોલ્યા પછી એનો અર્થ વાંચતાં. તે પછી રોજનીશી લખતાં. એમ કરતાં સમય વધતો તો કોઈ શુજરાવી વાચન-માળામાંથી પાઠ વાંચતાં અથવા ખાપુની આત્મકથા—સત્યના પ્રયોગો—વાંચતાં. આમ ભણવાનો સમય પૂરો થતો. રોજ બાની પાસે ખેસવા માટે એ સમય મળતો તેથી મને આનંદ થતો. અને બા પણ ભણવાનો સમય વસત્ર કરવાનો પોતાનો હુક માનતાં. કોઈ દિવસ કોઈ કારણસર હું વર્ગ નહીં લઈ શકતો

ત્યારે બા રિસાતાં અને એમની આંખમાં નારાણ દેખાતી. ઘરના વાડામાં બિલાં રહી બા મને પૂછતાં: 'આજે મારો વર્ગ કેમ ન લીધો?' મારે ખુલાસો કરવો પડતો! સદ્ભાગ્યે બાની નારાણ લાંબા સમય ટકતી નહીં. જોજન વખતે હું અને કાનો—રામદાસ ગાંધીનો પાંચ વરસનો છોકરો—જમવા ખેસતા, અમને બંનેને બા પ્રેમથી પીરસતાં.

*

સિપાહીની ફરજ

એક દિવસ રાત્રે નવ વાગ્યે બાપુએ મને આડે હાથે લીધો. હિસાબની વાત હતી.એ.....ને પૈસા ઉધાર આપ્યા હતા એને વિશે પૂછ્યું અને ઠપકો આપ્યો કે, 'ફરદોજ હિસાબ કેમ જોતા નથી? તમને જવાબદારી સોંપી એવું તમે પાલન નથી કર્યું. તમે તો સત્યાગ્રહી છો, તમારે તો સાચી હકીકત બતાવી દેવી જોઈતી હતી. આ તો વિશ્વાસઘાત થયો. એને ગમતું ન હતું છતાં રોજ તમને એ હિસાબ બતાવે એ જ શરત પર એને એ કામ સોંપ્યું હતું.' મેં કહ્યું: 'જેને મારી સાથે કામ કરવું ગમતું નહીં હોય તેની પાસેથી કામ લેતાં મને જરા દુઃખ થાય છે.'

'તમે તો સિપાહી છો સિપાહીને તો જે કામ સોંપવામાં આવે એ તેને કરવું પડે છે

બધે ઉઠાણે ચોડા આપણી પસંદગીના માણસો મળે છે? તમે તો જેલ ભેઈ છે ને? વોર્ડર કરી પણ એવું કહેશે કે આ કેરી ખરાબ છે એટલા માટે હું એને મંલાળી ન શકું? એ કેમ બને? ત્યારે તો એને વોર્ડરી છોડી જ દેવી ભેઈએ ને? તમે બલ્લે છે કે હું તમારા પર ફેટલો વિશ્વાસ રાખું છું! માનું તો વિશ્વાસે વહાણ ચાલે છે. તમારા પર એમ સમજીને જવાબદારી નાખી છે કે તમે એ ઉઠાવશો. અગર જવાબદારી ઉઠાવી ન શકો તો તમારે 'ના' કહી દેવી ભેઈએ.'

'જવાબદારી તો હું ઉઠાવી શકુ છું પણ તમે સમજી શકો છો કે હું શું કહેવા માગુ છું,' મેં કહ્યું.

'ના, નથી સમજ્યો. કેમ કે, હું સમજવા નથી માગતો. અત્યારે સાડા નવ ઘઈ ગયા છે. મારે તો આટલું જોસણું ન હતું, પણ સવાંધુ. મુનેયું કે બહુના?'

આમતેજગણી

એક કિવસ (૨૧-૧૦-૩૭) સવારે નાસ્તો કરતી વખતે બાપુ મને આમકાના શિકણુ વિશે કહેવા લાગ્યા. મેં કહ્યું: 'શહેરમાં જ વધારે

રૂપિયા ખર્ચાય છે અને શહેરના ઊંકરાઓને કુરસદ રહે છે એટલે ધધો કરી ચકે છે. પરંતુ આમકામાં ઊંકરા નીકવા વિગેરે બીજાં કામ માટે બધ છે. નાનાં નાનાં ખાજકોથી આખા સ્વાવલંબી કેમ ચાલે?'

'મા-બાપો સાથે વાતચીત કરીને શાખાને સમય નહીં કરવો ભેઈએ. નાંદવાનો સમય બાદ કરતાં પાંચ કલાક સૂઈ માટે ફાડદ પાડવા જ ભેઈએ. અને શબ્દને અપીત હોય તો ઊંકરા કામ માટે ભેઈએ તો શિકણ પાસે માગવા ભેઈએ એ જમનાલાલજીના ખેતરમાં નીંદણું હોય તો શિકણને કહે કે આટલા ઊંકરા ભેઈએ. બીજાં પણ કામ હોઈ શકે છે કાતણ. પીજણ તો સહેલું અને સસ્તું છે એ હું બહુ ધું. એનો તો અજ્યાસક્રમ પણ તૈયાર થઈ શકે છે. ગેતીને નહીં કરી શક. બીજાં પણ કામો છે. પારો કે રસ્તા સાફ કરવાના છે તો ઊંકરાઓનું ટોણું લઈ જઈને સાફ કરી દેવાય અને એ માટે ગામલોકો પાસેથી પૈસા પણ માગી શકો ને?' આવીજ એ સમજાવ્યું.

('મંગળા પ્રવાત' માંથી દુકાવની)

એક ભાઈએ મને હમણા કહ્યું કે ફેટલાક એવા દુર્જનો હોય છે કે કેમ કરીને જમીન આપવાની વાત માનતા જ નથી. ત્યારે મેં એમને એક વાત કહી.

એક સાધુ હતો. એનો એક દુર્જનની સાથે પ્લાસી પડ્યો. સાધુ એને સમજાવવા બહુ મથાયા તોયે પેસો સમજ્યો નહીં છેવટે ગુસ્સે થઈને સાધુ ત્યાંથી જતો વહો. તે રાતે સાધુને સ્વપ્નમાં ભગવાને દેખા લીધી અને કહ્યું, "અત્યા મૂરખ! એ દુર્જનને હું તો વેડી લઉં છું, મેં એને આ મારી સુષ્ટિમાં આશરો આપ્યો છે. તે તું મારા કસતાયે શુદ્ધ થઈ ગયો કે તારાથી એને જરાયે વેડી લેવાતો નથી?"

સાધુ જેજેદેઈ થઈ ગયો ને કહેવા લાગ્યો, "આપ તો પરિપૂર્ણ શુદ્ધ છો." ત્યારે ભગવાને કહ્યું, "હું અણિશુદ્ધ હોવા છતાં પણ એ આ દુર્જનને વેડી લઉં છું તો તને શું ભર આવે છે?"

આનો અર્થ એ છે કે ભગવાન પર જેને આસ્થા હોય એણે ભગવાને સરજેલા બધાં માનવી પર પ્રેમ અને વિશ્વાસ રાખવો ભેઈએ. માનવીના દૃઢ્ય પર ધક્કા ધરાવતી એનું નામ જ આસ્તિકતા.

આવી આસ્તિકતા એ જ આપણા યજ્ઞોની વેદી છે, આંદોલનની ભૂમિકા છે. —વિતાખાડ

તપસ્યા અને કાવ્ય પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વ માત્રમ પડે છે. સૂર્યોદય, સૂર્યાસ્ત, ઉપવન અને પુણ્યવાદિકા, આકાશનાં પક્ષી અને તેહું ગાન, ભવ્યતા અને લાલિત્ય—આ બધાં જીવનનાં આનંદના વિષયો છે.

ન્યારે એનો આસ્વાદ લેવાનો મોકો મળે છે ત્યારે આપણે આનંદ વિશેષ થઈ જઈએ છીએ, અને એક પ્રકારની સતોષજનક જીવન-સમૃદ્ધિનો અનુભવ પણ કરીએ છીએ.

એતાથી જોણું, ન્યારે તપસ્યાનો સંકલ્પ કરીએ છીએ ત્યારે આપણે ઉપવાસ, નગરજી આદિ દેહ-હમન કરીએ છીએ. ઈન્દ્રિયાનંદને ભૂલીને ઈન્દ્રિયનિગ્રહ કરીએ છીએ. આંખ મીચીને અંતઃપ્રાણ ધઈએ છીએ. અને ભમતા મનને એકાગ્ર કરી ધ્યાનમગ્ન થઈએ છીએ. જેમ જેમ તપસ્યા વધતી જાય છે અને આપણે તિતિસ્વાવીર બનીએ છીએ તેમ તેમ જીવન-શુદ્ધિનો અનુભવ કરીએ છીએ. કાવ્યાનુભવથી આનંદ-વૃદ્ધિ થાય છે. તપસ્યા કરવાથી દરેક પ્રકારની શક્તિ વધતી જાય છે.

આપણા ભારતીય પૂર્વજોએ જીવન-સાધનાની કોઈ સુભગ ક્ષણે જીવનશુદ્ધિ અને જીવન-સમૃદ્ધિનો સમન્વય કરવાનું વિચાર્યું અને પવિત્ર સ્થળોની યાત્રા કરવા નીકળી પડ્યા.

શાસ્ત્ર કહે છે કે યાત્રાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ કલ-મનનાશ અને પુણ્ય-સંચય છે. આરામ પસંદ અને વિદ્યાસી જીવન જીવતા હરેક પ્રકારની શિથિલતા આવી જાય છે. આરિચ્છ-તેજ ક્ષીણ થઈ જાય છે, ચિત્તવૃત્ત પ્રમાદી બને છે અને સમાજદ્રોહ ટાળવા માટે જીવન નથી બનતી. આવી હાલતમાં મનમાં જે જેદ થાય છે એને દાખી દેવા મનુષ્ય થોડાઘણા પરાપકાર કરે છે, પોતાના ધન સંગ્રહમાંથી થોડું દાન કરે છે અને માને છે કે હું નિષ્પાપ થઈ ગયો દાન પામનાર કૃપણ (કૃપાયાન) હાતાની પુષ્કળ

પ્રશંસા કરે છે અને તેથી હાતા માનવા લાગે છે કે હું પ્રશંસાપ્રાપ્ત છું અને સમાજનો સાચો કલ્યાણ કર્તા છું.

એ નથી બાજુતો કે સાચો ધર્મ, મુખ્ય ધર્મ, દાન નહીં પણ ત્યાગ છે. સમાજદ્રોહ કરીને ધન ભેગું કરવું અને એમાંથી સંકલ્પ-ચસ્તોને થોડું દાન કરી પોતાને પુણ્યશાક્ષી માનવો, એ પોતાને અને સમાજને હિતરવા જેવું છે. સાચો ધર્મ સમાજસેવા માટે ઈન્દ્રિય-નિગ્રહ કરવો, ઉદ્યોગ-પરાયણ માદાધર્મી રહેવું અને સાચેસાચ સમાજ સાથેની પોતાની એકતાનો અનુભવ કરવો.

કેવળ માનવ સમાજ સાથે જ નહીં, કિન્તુ અચરાચર વિશ્વ સાથે એક રૂપ થઈ જવું એ જ સાચો જીવનનંદ છે. વેદાંત જેને અદ્વૈતાનંદ કહે છે એ આ જ વિરાટ જીવનનંદ છે.

જે લોકો ઈન્દ્રિયોપાસક છે, વિપય-લોહણ છે, આરામ પસંદ અને સ્વાર્થી છે—તેઓમાં વિશ્વાત્મૈક્યનો આનંદ લેવાની શક્તિ ક્ષીણ થાય છે, અને એ માનવીય સંસ્કૃતિને સમૃદ્ધ પણ નથી કરી શકે.

હવે આપણે સહેલાઈથી સમજી શકીશું કે આધુનિક ‘ટૂરિસ્ટ’ અને ધર્મપરાયણ યાત્રા-ળુમાં ક્યાં અને કેટલો તફાવત છે. ‘ટૂરિસ્ટ’ પણ વિરાટનું દર્શન કરે છે અને યાત્રાળુ પણ કરે છે. પરંતુ બંનેનાં દૃષ્ટાંત છે. વિરાટનાં દર્શનથી ‘ટૂરિસ્ટ’નું દુઃખ વ્યક્તિત્વ હુંગાની પેઠે વધતું જાય છે, અને તે માને છે કે પોતાના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ થયો છે. ધર્મ-પરાયણ યાત્રાળુ ન્યારે વિરાટનાં દર્શન કરે છે ત્યારે તિતિસ્વા અને કષ્ટ દ્વારા પોતાના વ્યક્તિત્વને ચૂન્ય કરે છે, વિરાટનું ધ્યાન ધરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે અને વિરાટના સાક્ષાત્કારમાં પોતાના વ્યક્તિત્વની આહુતિ આપી દે છે.

(હિન્દી પરથી દ્રુકાવીને)

પ્રેમનાં અનેક નામોમાં એક નામ વિશ્વાસ છે. વિશ્વાસ શું છે? વિશ્વાસ એટલે દુનિયામાં આશા રાખવી. કેમ કે, જે દુનિયામાં આપણે રહીએ છીએ તે પર ભરોસો રાખ્યા વિના આપણે જીવી નહીં શકીએ. દુનિયા આપણી દુરભન નથી, કારણકે ઈશ્વરે એનું સર્જન કર્યું છે. અને પ્રભુ આપણા પાસે પિતા છે, આપણા પ્રિય છે, એટલા માટે મનુષ્ય ભૂતિ પર વિશ્વાસ રાખવો પડશે. વિશ્વાસ આપમાનો યોગ્ય છે.

પરંતુ વિશ્વાસ દિમાગની કલ્પનાથી જ પામી શકાય છે. એ કેવળ કલ્પનાશક્તિથી જ પામી શકાય છે. અને મનુષ્યમાં એ કલ્પનાશક્તિ છે જ એ કલ્પનાશક્તિ શું છે? કેવળ હવામાં ફિટલા ચણવાની ઈચ્છા અને શક્તિ અને એવો કયો માણસ છે કે દૂરસદ મળતાં હવામાં ફિટલા ન ચણતો હોય? એ હવાઈ ફિટલા કેવળ એની અસહિયત અને મહાનતા જાણવાનાં સ્વપ્ના છે.

એવાં સ્વપ્નાંઓથી જ એ એક દિવસે જાણે છે કે તે પોતે ઈશ્વરનો એક અંશ છે. એટલા માટે એ બીજાં જે બધી સાચાં છે—સત્ય, પ્રીતિ, સમર્પણભાવ વગેરે—નું એક નાનકડું સંબંધસ્થાન છે.

પરંતુ માત્ર એ રીતે હવાઈ ફિટલા ચણવાથી કંઈ નથી થતું. એ દરેક ફિટલાને એક પછી એક જમીન ઉપર ચણવા બેઠો. અર્થાત્ વિશ્વાસ અને સુકર્મોને સાથે રાખવાં બેઠો. એટલા માટે જ તો ધર્મની સાધનાની જરૂર છે.

જે મહાન છે, વસાટ છે પહેલા એની કલ્પના હોય, એની મહાનતાની સમ્પ્રદાય માનવું—એ વિશ્વાસ છે. અને એમ કરવું એ આત્માનો સ્વભાવ જ છે. એટલે વિશ્વાસ એ ‘વિશેષ શ્વાસ’ પણ છે, શરીર તો સંજોગો શ્વાસ લે જ છે, પરંતુ જ્યારે આત્મા પરમાત્મામાં લીન થાય છે ત્યારે જીવ શિવ બની

જાય છે. ત્યારે મનુષ્ય આધ્યાત્મિક જગતમાં જન્મ લે છે, પોતે ઈશ્વરનું મંતાન છે એવું જ્ઞાન એને થાય છે.

મનુષ્ય જ્યારે આ જગતમાં આવ્યો ત્યારે એને ખબર પડી છે કે પોતે સ્વર્ગ અને પ્રભુથી છૂટા પડીને આવ્યો છે. પરંતુ છૂટા પડતી વખતે પ્રભુએ એને અથવા એના આત્માને કહ્યું હતું, તું મારા જ એક અંશ છે, એટલા માટે જે જગતમાં તું જાય છે એને તારે સ્વર્ગ બનાવવાનું છે. એટલા માટે હું તને કલ્પનાશક્તિ આપું છું. એટલે તને વિશ્વાસ રહે કે દુનિયામાં રહેવા છતાં તું મારાથી અલગ નથી.

વિશ્વાસ એ સાચો સંપૂર્ણ અને દૃઢ હોય તો એ કદી પણ નિષ્ફળ નથી જતો. અગર આપણે એ સાચા હૃદયથી પ્રભુને પ્રાર્થના કરીશું તો એ જરૂર સાંભળશે અને જવાબ દેશે. એવી કઈ મા છે જે બાળકના પેકારનો જવાબ નથી આપતી? કઈ એવી મા કે જે પોતાના બાળક પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ નથી રાખતી? પ્રભુ આપણામાં વિશ્વાસ રાખે છે, આપણે પણ એના પર વિશ્વાસ રાખવો બેઠો. પ્રભુ પર વિશ્વાસ રાખ્યો એટલે મનુષ્ય ભૂતિ પર, વિશ્વ પર વિશ્વાસ રાખ્યો.

એક ભક્તે સાચું જ કહ્યું છે:
હરિ પર રાખો ભરોસા ભાઈ.
કાલે તું સોચ કરે જિન રાતિ,
હરિ ચરણન ચિત ભાઈ.
ગર્ભ મેં સુધ લી, અખ લી લેહ,
તબ બાંહ પકડી, અખ લી પકડેહ,
જિન દાન્ત ફિરો, વહુ અન્ન લી લેહ,
હરિ કબહૂં તોડે ન બિસરાઈ,
તું સોચ કરે કેવલ અપને એક કા,
હરિ રસક ધાધાનડ અનેક કા.
વિશ્વાસ વૈરાગ્ય પથ બિરલે કોઈ ચાલે,
ઔર હરિ સે બિરલે કરે કોઈ પ્રીતી.

ધનનો અર્થ

એક ધનવાન હતો, ખૂબ જ ધનવાન. એક વખત એના એક ગરીબ મિત્રે એની પાસે પૈસાની મદદ માંગી. કારણ કે તે ચાર દિવસથી બૂખ્યો હતો. તે રવમાની હતો. એણે ચાર દિવસ સુધી કોઈને જણાવ્યું નહિ. પછી એને લાગ્યું કે આમ તો મૃત્યુ નજીક આવશે, એટલે એણે પોતાના ધાનિક મિત્ર પાસે પૈસા માગ્યા. ધાનિક મિત્રે કહ્યું: 'મારી પાસે હાલમાં નથી. સગવડ થશે તને આપીશ.' માથું પૂછે તો ગરીબ મિત્ર કેવી રીતે પૈસા પાછા વાળી શકશે એ ભયે જ એણે આપ્યા ન હતા.

ગરીબ મિત્ર નિરાશ થઈ ગયો. અને ખીલે દિવસે જો ધનવાનું હતું તે જ બન્યું. એનું બૂખથી મૃત્યુ થયું. ગરીબ મિત્રના બૂખથી થયેલા મૃત્યુએ ધાનિકના સુખાત આત્માને જગાડ્યો. કારણ કે એના સિવાય એના ખીલે કોઈ સાચો મિત્ર ન હતો.

એ રહ્યો, ખૂબ રહ્યો. અને એણે એ મિત્રની યાદગીરીમાં એક ભવ્ય સ્મારક બંધાવ્યું, તેમ જ બાકીની અઠગક મિલકતનો પણ સફળપણે કરવા માંડ્યો. એને ધનનો અર્થ સમજાઈ ગયો હતો.

સૌંદર્યદષ્ટિ

એક સૌંદર્યવાન સ્ત્રી રસ્તા પરથી પસાર થતી હતી તે જોઈ કવિ બેઠી બેઠી કહ્યો: 'શું સૌંદર્યવતી છે! બહે સ્વરેનસાવરની રંગા! રતિની સાક્ષાત્ મૂર્તિ! અને એનું હાસ્ય બહે કુસુમનું (વકસવું, એના બોજ બહે બિડાયેલું કમળ! અને એની આંખોની કીકી બહે પ્રેમનાં મોતી—અને એની ચાલ પણ કેવી સુકત, મનોહર! સાચે જ એ પ્રેરણામૂર્તિ છે!'

પાસે જ એક વ્યાપારી ભાઈ બેઠો હતો તેમણે કહ્યું: 'પત્ની તો આવી જોઈએ!'

કવિએ પેલા ભાઈ તરફ વિચિત્ર દૃષ્ટિથી જોઈ ખીલ દિશા તરફ ચાલવા માંડ્યું.

સાપ અને નોળિયા

એક વાર એક સાપનું બચ્ચું અને નોળિયાનું બચ્ચું ભેગા થઈ ગયાં બન્નેએ વિચાર કર્યો: 'ભલે અમારા બાપદાદાઓ વેરઝેર રાખતા હતા, અમારે તેનું શું છે? પછી સાપે નોળિયાને કહ્યું: 'ભાઈ, આપણે આપણાં વેરઝેર ભૂલી જઈએ.'

'હું કયાં ના કહું છું! પણ જગત પૂછશે કે પહેલું સમાધાન કોણ કરવા ગયું હતું તો હું તારું નામ આપીશ.' નોળિયાએ જવાબ આપ્યો.

'ના, એમ તો કેમ બની શકે? તો તો પછી લોકો મને કાયર જ કહેને!' સાપે કહ્યું. 'તો પછી એમ કરીએ' આપણા બેમાંથી જે શ્રેષ્ઠ હોય તેની ઇચ્છા પ્રમાણે થાય!'

'વાહ...સરસ! પહેલી વાત તો એ કે મારું શરીર લીસું છે.' સાપે પોતાની શ્રેષ્ઠતા માટે દલીલ કરી.

'એ લીસાપણું ખીલને જમમાં નાખી દે છે, ને એનાથી બધા છેતરાય છે, જ્યારે મારી રૂંવાટી લોકોને ગમે છે.' નોળિયાએ ગર્વથી કહ્યું.

'હું મારા બોરાકમાં અમૃત જેવા દૂધ સિવાય કશું લેતો નથી.' સાપે ખીલ દલીલ કરી. 'છતાં જ અત્યારે તું ઝેર જ પેલા ઝેર છે. જેથી ખીલને હાનિ થાય છે.'

નોળિયાનો અત્યુત્તર સાંભળી સાપે ટીકા કરતાં કહ્યું: 'તે તું તો દૂધ પીએ છે છતાં ખીલ નાના જીવોની હિંસા કરે છે.'

'હું જરૂર પૂરતી જ હિંસા કરું છું, જ્યારે તું વગર કારણે કેટલાય જીવોને ડસીને તારા ઝેરથી મારી નાખે છે'

સાપે છેલ્લી અને જોરદાર હતીય રખૂ કરતા કહ્યું 'મારા જેવું સૌંદર્ય આ જગતમાં બીજે ક્યાય મળવું અશક્ય છે

નોંખિયાએ સાપની મરકરી કરતા કહ્યું 'ઓ સૌંદર્યના રાજા! આ તારા કાળા ડિબાગ ઉપને તમે સૌંદર્ય તરીકે ગણાવો છો? અરે તમને જોઈને તો બધા દર નામે છે! જ્યારે મારાથી કોઈ ડરતું નથી'

'શુ શુ તે મને કાળો ડિબાગ કહ્યો જ્યારે કહ્યો!' એમ કહેતા જ ને સાપે નોંખિયાને ડસવાનો ચત્ન કર્યો, પણ નોંખિયા સાવચેત હતો પછી બન્ને વચ્ચે તુમુલ્લ મુઠ્ઠા જામ્યું બન્નેની શ્રેષ્ઠતા માટેની ફત્વીયો સાબળી બીજા છવે ભેગા મળ્યા હતા પણ તેઓમાંથી કોઈ પણ આ બેને લડતા અટકાવવા વચ્ચે પડ્યું નહિ કેમ કે તેઓ જાળતા હતા કે આ બન્ને તો સનાતન વેરી છે

*

મુનાસલ મૂલ્ય

એક વાર અગરબત્તીને થયું 'હું જાતે બળીને બીજાને સુવાસ આપું છું તો પછી

શા માટે માનવી મને મગગ વીને—દેવને મુગધ ચઢાવ્યાનું શ્રેય પોતે લઈ જાય? ના, હું તેમ થવા નહિ દઉં'

અને બન્યું પણ એમ જ કોઈને હાય લાગતા તે દેવના આસનની નીચે પડી ગઈ કોઈએ એને જોઈ નહિ ધણા દિવસ વીતી ગયા પછી તે પુલ્લ કરનારના જોવામાં આવી તેણે તેને ઉપાડી અગરબત્તીનો ફેડુ જર્જરિત થઈ ગયો હતો ઠેકઠેકાણે તેનું અગ બવાઈ ગયું હતું અને સુવાસનું તો નામ નિશાન ન મળે!

અગરબત્તીને બાળુ પર મૂકના તે બોલ્યો 'ઉપયોગમાં ન આવવાથી ઠેવી થઈ ગઈ છે? એની મુગધ પણ બિટી ગઈ છે!'

ત્યારે અગરબત્તી વિચારતી હતી 'માનમાં સુવાસ જરૂર છે પણ જ્યાં મુધી માનવી તેનો ઉપયોગ અને ઉપભોગ નથી કરતો ત્યાં મુધી તેનું કશું મૂલ્ય નથી'

હવે અગરબત્તીને પોતાના ઉપયોગનું મૂલ્ય સમજાઈ ગયું હતું

*

આ જમાનામાં જે રાજ્ય હોય છે તે રાજ્ય નથી હોતું પણ પ્રાજ્ય હોય છે એ લોકોનું હોય છે પહેલાના વખતમાં જેઓ લોકોને કબાલતા હતા તેઓ રાજા થતા હતા કહેવાય છે કે જગવનો રાજા વાઘ હોય છે એનો અર્થ એ છે કે, જે જગલમાં પ્રાણીઓને ખાઈ જાય છે તે રાજા હોય છે મસ્કૂતમાં જનાવદેના રાજા સિંહ અથવા વાઘને મૃગરાજ કહેવામાં આવે છે એ રાજાનું દર્શન થતાવેત મધા પ્રાણીઓ ધરધર કપે છે એવા પ્રકારની રાજ્ય સત્તા હવે નહીં આલે આજે તો રાજસત્તા એટલે કે સેવાની સત્તા હશે માતાને ઘરમાં શો અધિકાર હોય છે? બાળકને ભૂખ લાગી હોય તો તેને દૂધ પાવું એ તેનો પહેલો અધિકાર છે બાળકને સુવાડીને સૂવું એ તેનો બીજો અધિકાર બાળક બીમાર પડે તો રાતે ઉઠાવવો કરવો એ તેનો ત્રીજો અધિકાર, અને ઘરમાં ખાવાની વસ્તુ ઓછી હોય તો પહેલા બાળકને ખવડાવવું અને તેમને ખવડાવ્યા પછી કશું બાકી ન રહે તો પોતે ભૂખે રહેવું એ તેનો ચોથો અધિકાર છે આજનું આપણું માતૃરાજ છે ને? તો એનો નમૂના આપણે દરેક ગામમાં દેખાડવો જોઈશે

— વિનોમાલ

*

બધી જ આરામ, બધી જ કમ્પ્લાઈન્સ શકે ના કદી જીવનમાં, બધી કળીઓ શુ પૂર્ણ બીલી સુખન થતી જોઈ છે ચમનમાં?

અનિલ

જૂઠાંબોલો દેવદત્ત

શાક્ય કુમારો ભદ્રિય અને અનુરુદ્ધ સાથે આનંદ, ભૃશુ, કિન્નાલ, દેવદત્ત અને ઉપાલિ હજારો એક સાથે જગવાન બુદ્ધ પાસેથી પ્રવચ્ચા ગ્રહણ કરી હતી.

પાછળથી ઉપાલિ મોટો વિનયધર થયો, અનુરુદ્ધને દિવ્યદ્રાવિ પ્રાપ્ત થઈ, અને આનંદ તો બુદ્ધનો પરમ શિષ્ય થયો. એ બધીતું છે, અને દેવદત્ત દુન્યવી સિદ્ધિઓની પાછળ પડ્યો.

યોગસિદ્ધતા ચમત્કારો બતાવી તેણે અન્નતંશત્રુને વશ કર્યો. જ્યારે બુદ્ધ ભગવાને એ બધુ ત્યારે તેનો ઉલ્લેખ કરતાં (ભિક્ષુઓને એમણે કહેલું: 'ભિક્ષુઓ! દેવદત્ત મોટે માર્ગે ચલ્યો છે. કેળાં કેળનો નાશ કરે છે, વાંસનાં ફળો વાંસનો નાશ કરે છે, અને લૌકિક સિદ્ધિ વડે મેળવેલો લાભ મનુષ્યનો નાશ કરે છે.'

પછી તો દેવદત્તને બુદ્ધને સ્થાને પોતે આવવાની મહાત્વાકાંક્ષા બગી અને તે એણે એક દિવસ ભગવાન બુદ્ધ એક મોટી સભામાં ઉપદેશ દેતા હતા ત્યારે તેણે ઊભા થઈ તેમને કહી: 'ભગવાન! હવે આપ વૃદ્ધ થયા છો, માટે ભિક્ષુ સંઘનું નાયકપદ મને સોંપી આપ શાન્તથી કાળક્રમણ કરો.'

બુદ્ધ ભગવાને તેની એ માગણી તે પદ આવ્યવવાની તેની અચોચતા બતાવી નકારી. તેથી તે ખૂબ શુરસે થયો.

તે પછી તેણે બુદ્ધનો પ્રાણ લેવા માટે—અન્નતંશત્રુને હાથમાં લઈ—અનેક યુદ્ધિઓ કરી પણ તે ફાળ્યો નહીં. તેથી જધા દાવ અજમાવ્યા પછી તે પોતાના સાથી ભિક્ષુ સમુદ્રહત સાથે ભગવાન બુદ્ધ પાસે જઈ ભિક્ષુઓ માટે પાંચ નવા નિયમો ધડીને રજૂ કર્યા. (૧) ભિક્ષુઓએ હમેશાં વનમાં રહેવું; (૨) મૃત્યુ સુધી ભિક્ષા પર જીવવું, આમંત્રણથી પણ કોઈના ઘરે જવું નહીં; (૩) આમરણાન્ત રસ્તા પરના ચીંથરાં લેવાં કરી તેનાં વસ્ત્રો કરવા; મૃતુદ્યે પાસેથી લેવાં નહીં; (૪) જિંદગી સુધી ઝાડ નીચે રહેવું, ઘર કે ચૂંપડીમાં રહેવું નહીં; (૫) માછલી-માસનું ગ્રહણ કરવું નહીં.

ભગવાને કહ્યું કે, 'એનાથી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ થાય એમ લાગતું નથી. છતાં કોઈ એ નિયમો પાળે તો મને વાંધો પણ નથી.'

દેવદત્તે આ હકીકત બધે કહીને બુદ્ધ સંઘની ક્ષેત્રી કરવા ગાંડી: બુદ્ધ સંઘ સાચા નિયમોમાં માનતો નથી એવો તો મનસ્વી છે વગેરે વગેરે. આથી દેવદત્ત સાથે કેટલાક ભિક્ષુઓ ભળ્યા તેને લઈ સુદો સંઘ સ્થાપવાની ઈચ્છાથી તે ગયાશીર્વ ગયો. આ હકીકતનો ઉલ્લેખ આ ગતક કથાની શરુઆતમાં ભિક્ષુઓ કરે છે.

ધર્મસભામાં બેઠેલા લિમ્બુઓ દેવદત્ત વિશે અંદર અંદર વાતચીત કરતા હતા: 'આયુધ્યમાનો! દેવદત્ત પાંચસો લિમ્બુઓને લઈને ગયાશીર્ષ આદ્યો ગયો. ત્યાં જઈને એ લિમ્બુઓને ઉપદેશ આપે છે કે શ્રમણ ગૌતમ જે કંઈ કરે છે તે ધર્મ નથી, પણ હું જે કંઈ કહું છું, કરું છું તે જ ધર્મ છે. એમ કહીને બધા લિમ્બુઓને પોતાના મતના કરી રહ્યો છે, અને એમ ખોટું આચરણ કરીને સંઘમાં ભાગલા પડાવી એક જગ્યામાં બે ઉપોસથ (લિમ્બુ સંઘ વસવાટ કરે તે ગૃહ) બનાવ્યા' આમ દેવદત્તને દોષ દેતા હતા. એવામાં ભગવાન છુદ્ધ ત્યાં આવ્યા અને લિમ્બુઓને પૂછ્યું: 'અહીં બેસી શી વાતચીત કરે છે?'

'અમે દેવદત્ત જૂઠું બોલી સંઘમાં ફાટકૂટ પાડે છે તે સંબંધે ચર્ચા કરીએ છીએ.'

'લિમ્બુઓ! દેવદત્ત માત્ર હમણાં જ જૂઠું બોલે છે એવું નથી. એ પૂર્વ જન્મમાં પણ જૂઠું બોલતો હતો.'

'તો ભગવાન, કૃપા કરી અમને તેના પૂર્વ જન્મની કથા કહો!'

'તો સાંભળો!'

પહેલાના સમયમાં કાશી નગરમાં પ્રજા-દત્ત રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે વખતે બોધિ સન્ને સ્મશાન વનમાં એક વૃક્ષ દેવતા તરીકે જન્મ લીધો હતો. એક વાર કાશીમાં નક્ષત્રની ઘોષણા થઈ. માણસોએ યક્ષોને ભોગ ધરાવવાની ઈચ્છાથી ચોરે-ચોરે અને રસ્તા પર માછલી-માંસ આદિ રાખી ખપ્પરમાં શરાબ લઈને

મધરાતને સમય થયો. એવે સમયે એક ગીધ ચુપચાપ કાશીમાં દાખલ થયું. માછલી, માંસ ખાઈ અને શરાબ પીને તે ધરાયું અને પુનઃગ-વૃક્ષો વચ્ચે જઈને ઊંઘી ગયું. ઘેનમાં ને ઘેનમાં તે પડી રહ્યું. દિવસ બિગ્ગો. તપતા સૂર્યનાં પ્રખર કિરણોએ તેની ઊંઘ ઉડાડી. આંખ ખોલી ગીધે જોયું તો બધે અજવાળું થઈ ગયું હતું એ જોઈ એણે વિચાર્યું: 'હવે

આ નગરની બહાર નીકળવું મુશ્કેલ છે. લોકોની નજર પડ્યા વિના નહીં રહે. મારે ક્યાંક છુપાઈ જવું જોઈએ. અને તે રસ્તાની પાસે એક સ્થળે જઈને છુપાયું. આવતા-જતા માણસોને જોઈને તે ચુપ રહ્યું પણ એવામાં એક પ્રાહ્મણને તેણે દ્રશ્યી આવતો જોયો. ગીધે વિચાર્યું: 'પ્રાહ્મણ લોભી હોય છે—આને લાલચ આપું તો મારું કામ થાય ખરું! એ કબૂલ થાય તો એની ચાદરમાં છુપાવીને એ મને લઈ જઈ શકે!' પ્રાહ્મણ જ્યારે સાવ નજીક આવ્યો ત્યારે ગીધે તેને માણસની બાપામાં કહ્યું: 'પ્રાહ્મણ!'

પ્રાહ્મણ થોભીને જોવા લાગ્યો: મને કેણુ બોલાવે છે?

'હું તને બોલ્યું છું' ગીધે કહ્યું. 'પ્રાહ્મણ તેની નજીક આવ્યો.

'મન શા મારે જોલાવ્યો?'

'પ્રાહ્મણ! મારી પામે બમે કાપાર્પણ છે. તું મને બોળામાં લઈ તારી ચાદરમાં ઢાંકી દે તો મને કોઈ જોઈ શકે નહીં. એમ કરી નગરની બહાર હું કહું ત્યાં તું મને મૂકી આવે તો હું તને મારી પાસેના બસો કાપાર્પણ આપું!'

પ્રાહ્મણ તો ધનનો લોભી હતો. તે આવેા ચોકો કેમ જવા દે? તેણે તરત હા પાડી. અને ગીધને બોળામાં લઈ તે પર ચાદર ઢાંકી દીધી અને તેણે ચાલવા માંડ્યું. ચાલતાં ચાલતાં તે કાશી નગરની બહાર આવ્યો. ગીધે અંદર રહી પૂછ્યું: 'પ્રાહ્મણ! આ કંઈ જગ્યા છે?

'આપણે નગર વટાવી ચૂક્યા છીએ. અને થોડે દૂર પહોંચ્યા છીએ.'

'હું થોડે દૂર આપણે જવું પડશે.'

'વાર' કહીને પ્રાહ્મણ થોડું આદ્યો અને ગીધને પૂછ્યું: 'હવે બસ ને? આપણે (નયન સ્થળે આવી પહોંચ્યાં કે?'

'ના હું વાર છે.' ગીધે કહ્યું.

પ્રાહ્મણ ફરી થોડે દૂર ગયો ને અગાઉની

જેમ પૂછ્યું ગીધ વગી જરા દૂર જવાનું કહ્યું
એમ બ્રાહ્મણ થોડે દૂર જઈને ગીધને પૂછતો
રહ્યો અને ગીધ પણ અગાઉની પેઠે જ એકને
એક જવાબ કહી મેં જ આવે' આપતું રહ્યું
એમ ને એમ મોટું નમશાન આવી પહોંચ્યું
ત્યારે ગીધે કહ્યું કે, 'અહીં શોભો'

બ્રાહ્મણ જોમો રહ્યો ચાન્ડ ઉપાડી
ગીધે કહ્યું, 'તમે તમારી ચાન્ડ જમીન
પર પાંચરી દો અને મને તે પર ઉતારો'

બ્રહ્મણે તેમ કહ્યું
ગીધે બ્રાહ્મણને ચાદર પર બેઠા બેઠા પૂછ્યું
'તાર બનો કાપાર્પણ્ય જોઈએ છે ને?'

'હાન્તો વળી' એવું કહેતા તો દોભી
બ્રાહ્મણના મોઢામા પાણી ધૂંધ્યું
તો આ ઝાડ છે ને—
'હા'

'એના થડ આગળ મૂળ તરફ જોઈ
દોભી બ્રાહ્મણ તો જે કંઈ જડ્યું તેનાથી
ગીધના કહ્યા મુજબ તેણે બતાવેલા ઝાડના
મૂળમા પતની આગાએ જોઈવા લાગ્યો એને
જોઈવામા રત જોઈને ગીધે ચાદરના ખૂણે
ખૂણે બેસીને મગ વિચર્જન કરવા માંડ્યું અને

વિખાથી બ્રાહ્મણની આખી ચાદર ખરડી મૂકી
અને ભીડી ગયું

બિચારો બ્રાહ્મણ તો તેને ભેડતું જોઈ જ
રહ્યો! હવે તેને સમજાયું કે ગીધ મને
મનાવી ગયું! કેમ કે, તેણે ઘણી જમીન
જોઈ કાઢી હતી તો પણ અદરથી કશું જ
મળ્યું ન હતું બ્રાહ્મણ હતાશ ધર્ષ ગયો

બોધિમરૂરે એ જ ઝાડની ડાળ પર રહી
કહ્યું 'બ્રાહ્મણ! તું ગરાખી ગીધનો વિશ્વાસ
કરે છે! એની પાસે શો રૂપિયા પણ નથી તો
પછી તે બમો કાપાર્પણ્ય તને ક્યાથી આપશે?
માટે હે બ્રાહ્મણ! જા તારી ચાદર લઈને તે
ધોઈ નાખ અને ન્નાન કરી તારે કામે લાગ'
એટલું કહીને બોધિમરૂવ અતર્ધ્યાન ધર્ષ ગયા

બ્રાહ્મણ બોધિસત્વના કહ્યા પ્રમાણે ચાદર
લઈ નદીમા ધોઈ, ન્નાન કરી 'હાય હાય હું
કગાયો' એવો વવોપાત કરતો પોતાના ઘરે ગયો

પેલું ગીધ તે જ આ દેવદત્ત અને વૃક્ષ
દેવતા તો હું જ હતો

શાન્તાએ આ પ્રમાણે ધર્મોપદેશ કરી
જાતકનો મેળ કરી આપ્યો

'મૌથી પ્રથમ ઝડપથી પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા ફેલાવું કરી આવે?' એવી ચર્ચા એકવાર
દેવમલામા ધર્ષ દરેક પોતપોતાની મતિઅનુસાર વિચાર કરી પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા માટે
તૈયાર થયા પ્રદક્ષિણા ફરી આવીને મોંઘી પહેલો જે વિષ્ણુને નમસ્કાર કરે તે
વિજયી ગણાય એવી ચર્ચા મૂકાઈ

બધા દેવો પ્રદક્ષિણા કરવા બિપડ્યા પણ નારદજી તો વિષ્ણુ પાસે બેઠા બેઠા
વિજા વગાડતા રહ્યા

જ્યારે એક દેવ પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા ફરીને હાફતા હાફતા દરથી આવતા દેખાયા
એટલે નારદજીએ વિજાવાદન બધ કરીને જિભ ધર્ષ પોતાની આસપાસ એક આગે
મારીને વિષ્ણુને નમસ્કાર કર્યા અને પછી પુન વિજા વગાડવા બેઠી ગયા

ધીરે ધીરે બધા દેવો પાછા આવી ગયા ત્યારે વિષ્ણુએ કહ્યું કે નારદજી
શરત છૂટી ગયા છે

દેવો તો અવજામા પડી ગયા! અડી બેઠા બેઠા નારદે પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા ફેલી
ગીતે કરી!—એનો જીવાનો કરતા શ્રી વિષ્ણુએ દેવોને કહ્યું 'પિંટે તે બ્રહ્માડે' જે
પિંડમા છે તે જ બ્રહ્માડમા છે એ ન્યાયે નારદે પોતાની જ પ્રદક્ષિણા ફરીને મોંઘી
પહેવા પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા પૂરી કરી'

પેશાવરને રસ્તે એક સાધુ દૃઢ અને ઝડપી પગલે જતો હતો. તેનું શરીર ખડતલ હતું, દેખાવ પરથી તે કૃતનિશ્ચયી, દૃઢ મનોબળ વાળો અને સાહસિક લાગતો હતો તેના મુખ ઉપર એક પ્રકારનું તેજ અગાશ મારતું હતું.

ચાલતા ચાલતા તે ઓચિતો અડકી ગયો— તેના પગમા એક મોટો કાટો ઊંડે પેચી ગયો તેથી તેનાથી સહેજ ઉડકારો પછુ ભરાઈ ગયો. ખેતર પાસેના ઝાડનો કાટો વાળ્યો હતો અને માધુ ખેતરની વાડ આગળ જ થોભ્યો હતો. તે ખેતરમા કામ કરતા ખેડૂતે જોયું એટલે તે તરત પોતાનું કામ છોડી સાધુ પાસે આવ્યો અને તેના પગમાથી કુશળતાથી, કળેથી કાટો કાઢી નાખ્યો.

‘મને તારી કોઈની આપ!’ કાગે નીકળી ગયા પછી સાધુએ ખેડૂતને કહ્યું.

‘મહારાજ! તમને વળી કોઠાળીનો શો ખપ? કાગે વાગવાથી બરાબર ચાલી ન શકાય અને પગ લગડાય એતો ખરું, તે માટે તો હું તમને લાકડી આણી આપુ—’

‘ના મારે લાકડીની જરૂર નથી તું મને કોઠાળી જ આણી આપ.’ સાધુએ ખેડૂતને વચ્ચેથી જ અટકાવીને કહ્યું.

‘પછુ મહારાજ! એતો કહ્યો, તમને કોઠાળીનું શું કામ છે? ચીંધો તો હું જ એ કામ કરી દઉં!’

‘જો મને જે કાટો વાળ્યો તે આ પાનેના ઝાડનો છે મારે એને જડમૂળથી ખેદી કાઢવું છે જેથી તેનો કાટો ભવિષ્યે મને કરી તેમ કાઢીને ઈલા ન કરી શક એ કામ હું પોતે જ કરીશ.’

ખેડૂત તો માધુને આશ્ચર્યથી જોઈ જ રહ્યો પછી તેણે માધુને કહ્યું ‘મહારાજ! તમે કહ્યો છો તે ઝાડ રાજ મહાપત્રની મરહુમા આવેલું છે એટલે તેને આપણે કાઢી ન શકીએ.’

‘ના ના હું આજે આ ઝાડને જડમૂળથી ઉખેડીને ફર કરીશ એમનું જ નહીં, એ ઝાડ ની જ પેઠે મગધના અભિમાની મહાપત્રને પછુ જડમૂળથી ઉખેડીને ફેંકી દઈશ’ એમનું બોલતા તે સાધુના હેઠ દૃઢતાથી ખીડાયા, તેના ચહેરા પર સંકટપની રેખા તરી ઊઠી.

નરવાય ખેડૂતે માધુને કોઠાળી આણી આપી અને માધુએ ઝડપથી કોઠાળીના આકળ ધા પેચા કાટાળા ઝાડના મૂળમા ઝીંકના માંડ્યા અને થોડા મમથમા તો તેને જડમૂળ માથો ઊખેડીને ફેંકી દીધું! પછી જ તેણે મતોપના શ્વાસ વીધા કોઠાળી ખેડૂતને આપી શાક ખાવા રોકાયા (વિના દૃઢ પગલે સાધુ પોતાને રસ્તે પડ્યો. ખેડૂત તો તે દેખાતો બધ થયો ત્યાં સુધી તેને અશ્ચર્યથી જોઈ જ રહ્યો!)

આ માધુ તે મહા અદ્રશ્યપત્તને સિતારો. અમક વનાર મહાન અર્થશાસ્ત્રી ચાલુક્ય હતો. પાછળથી તે કૌશલ્યના નામે જાણીતો થયો.

*

× જ્ઞાનીના જ્ઞાનની ખૂબી તેની આસપાસના લોકો અજ્ઞાન રહે તેમા તેઓ તેને સવાલ પૂછવા આવતા રહે અને તે જવાબ આપતો રહે એમા રહેશે? એ રીતે તો આસપાસના લોકો મૂર્ખો જ રહે છે જ્ઞાનીનું જ્ઞાન તો એવું હોવું જોઈએ કે, જેથી તેના અજ્ઞાન પાટોશીઓ પછુ વિદ્વાન બને અને તેમને સવાલ પૂછવાની જરૂર જ ન રહે.

× જ્યાં સુધી માણસનું મન પોતાના નાના નાના અધિકારો છાંડવાને તૈયાર નથી થતું ત્યાં સુધી તે હુલ્યા કરવાનો અધિકાર પછુ ન હોય.

× માણસ મોહ અને મમતા એકદમ છોડતો નથી.

—(વિનોમાજી)

વિનોબા ભૂદાન યાત્રા કરતા ફરતા હતા. એમની સાથે ગામલોકો અને સાથીદારો પણ હતા. એક ખેતર પામેથી પસાર થતાં તે ખેતર પડતર જણાવું, તેમાં પથ્થર વિગેરે પડયું હતું. વિનોબાએ પૂછ્યું કે, 'આ ખેતર આવું કેમ?' 'એ એક બહેનનું ખેતર છે, તે એકલી જ છે, ખેતરની મંભાગ નથી લઈ શકતી એટલે ખેતર આવું થઈ ગયું છે.'

પછી વળી ધર્મના કામમાં ડીડ કેવી? વિનોબા જાતે એ ખેતરમાં ગયા અને પથરા ઉપાડવા લાગ્યા. સાથેના માણસોથી રહી શકાય ખરું? તે પણ ખેતરમાં માફસૂકીમાં લાગી ગયા અને ભેતભેતામા ખેતર એકબીજાં થઈ ગયું! અને પછી વિનોબાની મંડળી આગળ વધી.

આ પ્રસંગ એ બોધ આપે છે કે જે સારી વસ્તુ છે, નેક છે તે કરવામાં, એટલે નેડી કા-વામાં કોઈને પૂછવાપણું હોય જ નહીં, એ તો જેવું મનમાં જીવ્યું કે આરંભી દેવાનું

પણ આપણે એ રીતે કામ કરવા દેવાયા છીએ ખરા?

એક કાકા સાંજ-ટાણે લોલાં શાકભાજી ખરીદવા શાક મારકેટ ખાતે એક હાથમાં ઝોળી હોય ખીજા હાથમાં ધોતિયાનો છેડો ઝલ્લે હોય ને જમીન પર નજર સખી હીડચે જતા હોય, રોરીમાં રમતાં બાળકો એમને જતાં ભેઈ મેંજ હોય. કેમકે, કાકાને એવી આદત કે રસ્તામાં ઈંટ કે રોડો કે પંથર પડ્યો હોય ને તેમને ન વાગ્યો હોય છતાં તે ઉપાડીને રસ્તાની એક બાજુએ મૂકી દે. એ ભેઈને છોકરાં હોય કાકા છોકરાઓને શિખામણ આપે કે આવા પથરા-રોડા રસ્તા પરથી ખમંડી નાખવા. અમને તો શું, પણ તમને જ વિશેષ વાગે કેમકે, તમે આખો દિ આમથી તેમ હડી કાઢતા હો છો. પણ છોકરા

તો જીલડું, જોલખેટ રમતા હોય તો સ્ટાપને ઠેકાણે બે ઈંટ મૂકી હોય તે રમત પૂરી થયે પણ એમને એમ જ પડી રહે. ને મોટેભાગે એમને ને રાહદારીઓને જ વાગે, પણ શિખા-મણે સુધરે એ છોકરા શેના? એ તો વળી, કાકાને આવતા ભેઈ એકાદ ઈંટ કે રોડો એમના માર્ગ વચ્ચે જ મૂકી આવે અને કાકાને તેને જીપાડીને દૂર કરતા ભેઈને છોટે જીભા જીભા હોય!

ફૂતરાં તો બચકુ ભરી લે એટલે એની તો છોકરાઓને ખીક પણ રજગતાં બકરાં, દોર કે ગધેડાની એવી ખીક નહીં. એટલે જેવું કોઈ રજગતુ પ્રાણી દેખાય કે છોકરાઓનું ટોળું તેને ઘેરીને અકબાવે-આમથી તેમ હોડાવે ને બ્યારે પ્રાણી નાસી છૂટવામાં નિષ્ફળ નીવડે અને રાડારાડ પાડે એટલે કાકા ઘરમાંથી બહાર નીકળે છોકરાઓને ડારે તેમ છતાં ન માને તો રસ્તામાં જીતરીને પ્રાણીને રસ્તો કરી આપે. એ બધા તમારો રાહદારીઓ ને ખીજાઓ પણ જુએ તો ખરા પત્ર કોઈ વચ્ચે પડે નહીં, કાકાને વચ્ચે પડતા ભેઈને 'દોઢાદાદા' પણ કહે.

આમ નેડીતાં કામમાં સાણસનું કહેવાતું હડાપણ અને નાગરિકતા કે મન્યતા બહુ આડે આવે છે. ને જુદી તો ખામ આડે આવે જ છે.

એક કામ કરવું આપણને મારુ લાગે છતાં તેને માટે પચામ શંકાઓ જોડાવવી, દશ જણને પૂછવું; વળી તેહા પાડે તો યે ખીજાને પૂછવું, એ બધું આપણી સાધારણ ખામિયત જણાય છે.

ગાંધીજીએ જે પ્રતો અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, અસંઘડ, સર્વધર્મમખાવ, સ્વદેશી, સ્પર્શભાવના વિગેરે ગૂચ્છમાં તેનાં પાત્રનથી કોઈને ક્યારેય નુકસાન થાય જ નહીં, એ તો એકને એક બે જેવી માટી વા-હોવા છતાં કેટકેટલા માણસોએ એ (વરો કેટ-કેટલી વાર હજારે શંકા કરીકરીને ગાંધીજીને

પૂછ્યું હતું ? આમા સૌની દૃષ્ટિ સત્યશોધકની, જિજ્ઞાસુની હતી એમ તો ન જ કહી શકાય બધા માણસો કઈ શાસ્ત્રાર્થ કરવાની યોચતાવાળા નહી હોય અને છતાં સારી વાત માટે જ ન વાર ગતી લાવવી ને પૂછ પૂછ કરવું એમા આપણને જરાય એ દુઃખવાતુ નથી ।

એથી ઊવડુ, બ્યસનો કગ્તા કે નવા બ્યસનો પાડતા કેાડ કોઈને પૂછવા જતુ નથી । કોઈ માણસે પહેલીવાર ખીડી પીતા પહેલા કોઈને પૂછ્યું હોય એમ હું નથી ધારતો । તેમ પહેલીવાર કોઈ ક્ષિત્તિભાવે પહેલા કોઈએ કોઈની સલાહ લીધી હોય એમ પણ નથી લાગતુ એકવાર માણસને લાગ્યું કે આમા આનંદ છે—સાચો કે ખોટો તે તો ત, તે વખતે વિચારતો જ નથી—એટલે એ કોઈનેય પૂછ્યા વિના તેનો સ્વીકાર કરવાનો ।

આ પરથી એક વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે માણસને જે સાચા આનંદનું જ્ઞાન થઈ જાય—અહીં જ્ઞાનનો અર્થ માહિતી નથી કરવાનો—તો તે ખોટા કામો ન જ કરે પણ નેકીના સાત કામો કરવા કોઈને પૂછવા માટે થોભેય નહીં ।

વિનોબા ખેતરમાંથી પથરા ઉપાડે તો આપણેય પથરા ઉપાડવા લાગીશું, પણ ચેરીનો વૃક્ષ ચેરીના પથરા રસ્તે જતા ઉપાડીને ફર કરશે તો તેની હાસી કરીશું આ આપણે અભાવ છે એક જ પ્રકારના મર્ચ માટે પ્રેમ લુકા લુકા ભાવ શા માટે ?

વિનોબા પૂજ્ય છે માટે તેમનું અનુચિત કરીએ તે તો સારુ જ છે, પણ વિનોબા એવા પૂજનીય કયા ગુણોને કારણે બન્યા ? એમ જોય ચેરીના વૃક્ષની પેઠે ચેરીના પથરા ફર કર્યા હશે ને એમનીય એકકાળે ચેરીના માણસોએ મનક ઉડાવી હશે ।

માણસ નેકીની શરૂઆત નાના નાના લેખકારી કામોથી કરે છે ત્યારે લોકો તેની

મજાક કરે છે, તેમ છતાં તે ટકી રહે તો તેના માર્ગમા મુશ્કેલી ઊભી કરે છે, અને એવી અનેક મુશ્કેલીઓ છતાં ટકી રહે છે, એટલું જ નહીં આગળ વધે છે એવે આપણે તેને છેવટે પૂજનીય ને મહાન બનાવી દઈએ છીએ । પણ તે તો તેણે નાના સત્કાર્યની શરૂઆત કરી ત્યારે જ પૂજનીય ને મહાન હતો ।

નેક માણસ નેકીના કાર્ય માટે કોઈને પૂછવા નથી જતો, એવું જ નહીં કોઈ વધુ માગી ઊવડી મવાહુ આપે તો તે સાબળતો પણ નથી કેમ કે, તને પોતાના કાર્યની મર્યાદાની પ્રતીતિ હોય છે આ ‘પ્રતીતિ’ જ મુખ્ય વસ્તુ છે ગાંધીજીને પ્રતીતિ થઈ ગઈ કે, પગધીનતા યત્રવાદ બ્યસનો વિગેરે અનિ જેા દેશમાંથી જાય નહીં ત્યાં સુધી આપણે ઉદ્ધાર નથી બમ, પછી એમણે અનેક વિરોધો વિપરીત પરિસ્થિતિ હોવા છતાં પોતાને માર્ગે આગળ વધે જ ગયા આમ સારા કાર્ય માટે, નેકી કરવા માટે મારા અંતરની સાચી પ્રતીતિ જ ભેદજો એ મળ્યા પછી તેને માટે પૂછપૂછ કંવાપાત્ર રહેતુ નથી ।

પિતા શ્રી પોતાની પાછળ પુણ્ય માટે આટલી રકમ કાઢી ગયા છે તો પછી, પિતા જ્ઞાને કયા સત્કાર્ય માટે વિશેષ પ્રીતિ હતી તે ભેદને તે કાર્ય માટે નાણા ખરચવા ભેદજો આ માવ માહી વાત છે પણ આપણે તેમ નહીં કરીએ, ગામના શેડને પૂછીશું તે વગી એક દ પાંચપોાગનો પ્રમુખ હશે તો તેમા નાણા આપવા કહેશે એકાદ મદિરનેા ટ્રસ્ટી હશે તો તેની કોઈ ખુત્તી વસ્તુ કે વિભાગ માટે નાણા આપવા કહેશે, કોઈ શાળાનો કાર્ય બરી હશે તો શાળાના રગ ચૂના કે સાધનો માટે નાણા આપવા કહેશે આમા મરનારની ધમલાવનાની કોઈ ગણના નહીં કરે હા મરનાર માફમાફ કહી ગયો હોય કે અમૂક નાણા અમૂક કામમા ખરચજો તો વળી તેમ ધાય અડુ પણ એ તેણે આપણા પર છોડ્યું હોય

તો તે માટે પૂછપૂછ કરીશું. અને આ પૂછપૂછ પાછળ નાણું વધારે સારા કાર્ય માટે ખરચાય એ દૃષ્ટિ ઓછી હોય છે, પણ એ નાણું આપનારની જાહેરાત થાય એ દૃષ્ટિ મુખ્ય હોય છે,

મુસ્લિમભાઈઓ આવાં નાનાં મોટાં નેકીયાં કાર્યો માટે તે ધર્મની વિરૂદ્ધ તો નથી ને? તે જાણવા માટે મૌલાના કે મુક્તી પાસે માર્ગ-દર્શન માગે છે. એ માર્ગદર્શનને 'ફતાવા' કહે છે. અને એવા માર્ગદર્શન માટે એટલી તો પૂછપૂછ થાય છે કે તેને કારણે આજે ઉર્ફ ત્રાપામાં સેંકડો પુસ્તકો છે! અને તેમાં સામાન્યમાં સામાન્ય જાબાતનો પણ જુલાસો હોય છે! આ બધું વરસોશી આદ્યું આવે છે, અને હજી ચાલે છે. કોઈ વિષય ખેડાવાનો બાકી

નથી રહ્યો છતાં હજી મુસ્લિમ પત્રોમાં 'ફતાવા'ના ખાસ વિભાગો ચાલે છે, અને મૌલાના અને મુક્તીએને રોજરોજ નાની નાની બાબતો માટે પૂછપૂછ થયા જ કરે છે

અહીં ટીકાનો આશય દેશમાત્ર નથી. પણ આ વિષયમાં આપણે કેટલા પરાવર્તનથી છીએ તે આ પરથી જણાશે. હિન્દુઓ પણ અગિયારસ આજે કે કાલે? શિવમાર્ગી કઈ ને વૃષ્ણવમાર્ગી કઈ? આવી મુસ્લિમ બાબતો માટે આપણી કર્મકાંડી ધર્મજાવનો ધોવાઈ જવા આવી છે છતાં, ભૂદેવ પામે દોડતા જાય છે.

કારણ કે, આપણા અંતરમાં સત્યનો પ્રકાશ નથી, સત્યની પ્રતીતિ નથી. તે હોય તો પછી આ પડપૂછના પ્રપંચમાં નહીં પડીએ.

કેટલાક લોકો પૂછે છે કે વિનોબાની યોજના પરંપરાવલંબન નથી, સ્વાવલંબનની યોજના છે. એટલું તો તેઓ કબૂલ કરે છે કે, વિનોબાની યોજના પરાવલંબનની યોજના નથી. પરંતુ તેઓ કહે છે કે, પરંપરાવલંબન ભેદથી. એમ તો અમે પણ પરંપરાવલંબન ઇચ્છીએ છીએ. આજે બાબાએ રૂઢ પીધું તે શું બાબાએ જાતે દોઢેકું હતું? બાબાને માટે લોકોએ બધો પ્રબંધ કર્યો હતો. એ રીતે બાબા એનાથી જે સેવા થાય છે તે કરતા જાય છે. અને લોકો તેમને માટે વ્યવસ્થા કરે છે. પરંતુ પરંપરાવલંબન બે પ્રકારનું હોય છે. એક આંધળા અને લંગડાનું પરંપરાવલંબન હોય છે. આંધળો ભેઈ નથી શકતો પણ ચાલી શકે છે, અને લંગડો ભેઈ શકે છે પણ ચાલી શકતો નથી; એથી કરીને બંને પરંપરાવલંબન અથવા સહકાર કરે છે. લંગડો આંધળાની ખાંધ પર બેસે છે. તે જોવાનું કામ કરે છે અને આંધળો ચાલવાનું કામ કરે છે. એ રીતે શું તમે સમાજના કેટલાક લોકોને આંધળા રાખવા ઇચ્છો છો? અને કેટલાક માણસોને લંગડા રાખવા ઇચ્છો છો? અને પછી બંનેનું પરંપરાવલંબન ઇચ્છો છો? બાબાને પણ પરંપરાવલંબન ભેઈએ છે, પણ તે ઇચ્છે છે કે બંને આંખો-વાળા હોય, બંને પગવાળા હોય અને પછી હાથમાં હાથ મિલાવીને બંને સાથે સાથે ચાલે. બાબા સમર્થોનું પરંપરાવલંબન ઇચ્છે છે અને એ લોકો અપંગોનું પરંપરાવલંબન ઇચ્છે છે

—વિનોબા

* મારા પિતાના ઘરમાં હું રહું. તેની હું કેટલીક સેવા પણ કરતો હોઉં, પણ પિતાને હું અન્યાય કરતો જોઉં તે વખતે તેના ઘરનો ત્યાગ કરી સહકાર બંધ કરું તેથી તે અવરય દુઃખી થયો. છતાં મારે એ ઘરનો ત્યાગ કરવો એ જ મારી દૃરજ હોઈ શકે. એ દુઃખ મારા પિતા પોતાને હાથે પહોરી લે છે. બે આ પ્રમાણે આપણે વર્તન ન રાખીએ તો જગતમાં જીવનગાર-માત્રને જીવન કરવાનો રુકો મળે.

* મારા મનનું વલણ રાજકારી નહીં પણ ધાર્મિક છે.

— ગાંધીજી

આજે પણ દિહીનો લાવ કિલો ગારવથી પોતાનું મસ્તક ઉઠાવી મોગલોના વંશ અને ઐશ્વર્યની કથા કહે છે પાને જ જિલ્લેની જુમા મસ્જિદ એ દિવસોની યાદ તાજ કરે છે, જ્યારે મોગલોનો સૂર્ય આસમાન પર ચમકતો હતો દીવાનેઆમ અને દીવાનેખાસ એની સાક્ષી પૂરે છે અને અહીં સસારની મહાસ પન્ન શામિલો આવી હતી અને બાદશાહ સામે અહમ સાથે શિર ઝુકાવતી હતી એ બાદ શાહોના ઇશારા પર કંઈ કંઈ ઊંચલપાચલ થતી એમના હાથમા વિધાતાની કવચ હતી

મોગલ વંશનો છેલ્લો બાદશાહ બહાદુર શાહ, અકબરશાહનો પુત્ર એનો જન્મ સન્ ૧૭૦૫મા પદરમી એપ્રિલે દિહીમા થયો શાહબંદાની ખુશીમા ત્યારે આખા રાજ્યમા તહેવાર જેવા આનંદ ઉત્ખરે ધઈ રહ્યા

અકબરશાહનું મૃત્યુ ૧૮૩૭ના માર્ચે ૨૦ રની અઠવાસીમી તારીએ થયું ત્યારે એની ઉંમર ૮૨ વર્ષની હતી એના મૃત્યુ પછી સુબ્દાદર મુરાજીની સુબ્દાદર બહાદુરશાહ ગાદી પર આવ્યે એ જ પછીથી ઝંકર ને નામ ઈતિહાસના બદલીતો થયો

અકબરશાહના શાસનકાળમા શાસનની લગભગ ઈસ્ટ ઈન્ડીઆ કંપનીના હાથમા ચાલી ગઈ હતી પોતાના અગત ખર્ચ માટે કંપની સરકાર તરફથી એને લગભગ દર લાખ રૂપિયા દર વર્ષે મળત હતા રાજ્યનો દોર અંગ્રેજોના હાથમા ગયા છતા શાહા ઠાઠાઠા જેમનો તેમ કાયમ હતો અંગ્રેજ રેજીમેન્ટ આદિને શહી દરબારમા ઉઠાડા પગે જ આવવું પડતું અને રિવાજઅનુસાર કુરનીશ પણ જાનવલી પડતી બાદશાહ લોકોને ઇનામો આપતો ભેટ મ્વીકારતો અને સિક્કા પણ એના જ નામના ચાલતા હતા

બહાદુરશાહ સાની, વિદ્યાપ્રેમી હતો પોતે

પણ સારો વિદ્વાન અને કાવ હતો એના દરબારમા અનેક વિદ્વાનો, કવિ શાયરોના ડાયરો બમ્બો હતો દરબારમા ખામ કામ તો એતુ નહીં એલે મતત જ્ઞાન વિનોદ ચાવતો

ગાદીએ આવ્યા પછી ઝંકરે કંપની મર કારને પેન્શનની રકમમા વધારો કરવા વિનંતિ કરી

જવાબમા કંપની મરકારે લખ્યું 'તમે તમારો શાહી ફબલો એાછો કરો તો વર્ષે ૫૯ લાખ વધારીએ' કેમ કે, અંગ્રેજોને શાહી ઠાઠ બહુ ખૂચતો હતો પણ ઝંકરે આ શરત નામ જૂર કરી રાજ ગમમોડનરાય અને જ્યોર્જ ગેમસનને એણે ઇંગ્લેન્ડ એ માટે મોકલ્યા પણ કંઈ વળ્યું નહીં

લોર્ડ ડેલહાઉઝીએ અનેક દેશી રાજ્યોને કંપની સરકારની હકુમતમા મમાવી લીધા હતા આથી દેશી રાજ્યો અદર અદર સમ મમતા હતા લોર્ડ ડેલહાઉઝીના જવા પછી બંગલાખોરોએ સગઠન કર્યું બિહારમા નાના પૂઠ પત એનો નેતા થયા શુપ્ત રીતે અંગ્રેજ વિરોધી પ્રચાર શરૂ થયો એક સાથે આખા દેશમા બળવો કરવાની યોજના થકાઈ ૧૮૫૭ ની ૨૦ મી મે એ એકાએક મેરઠની સેનાએ બળવો કર્યો અને અગિયારમી પવટનના કર્નલ ફ્રિન્સને માથે ધીરે ધીરે બગ્યો આખા દેશમા ફેવાયો

મેરઠમા તમામ અંગ્રેજ અફસરો મરાયા ત્યાથી પનન દિહી આવી—ત્યા મુધોમા ૧૮૬૧મા અનેક બંગલાખોરો ભેગા થઈ ગયા હતા બંગલાખોરોને ભેઈને અંગ્રેજોને મોત સામે દેખાવા લાગ્યું જે ભાગી શક્યા તે ભાગ્યા, બકીના માયા ગયા એકે અંગ્રેજ બચ્યો દિહીમા જીવતો ન રહ્યો

મનસ્વી બંગલાખોર સેન્યને ભેઈ બહાદુર શાહ ડરી ગયો ખૂનરેજ ભેઈ તેનું દૃઢ

કપાં છાદ્યું. એને પોતાની ને પોતાના કુટુંબની ફિકર થવા લાગી.

અંગ્રેજોને મારી બળવાખોરો કિલ્લા પર આવી 'બહાદુરશાહ ઝિંદાબાદ!' 'સમ્રાટ ઝિંદાબાદ!' ના ઘોષ કરવા લાગ્યા. ઝક્રે બળવાખોર આવેવાનોને અંદર બોલાવી શાંત રહેવાની નલાક આવી પણ કોઈએ માન્યું નહીં. ઊલટું એને એ લોકોનો મરહાર થવાની ફરજ પાડી! બળવાખોરોએ બહાદુરશાહને મસાટ જાહેર કર્યો. અને એના નામે હુકમ નીકળવા લાગ્યા. એના નામે બળવાખોરો પોતાનું મનમાન્યું કરવા લાગ્યા. એટલે અંગ્રેજોએ બહાદુરશાહને જ બળવાનું મૂળ માન્યો.

બળવાખોરોની મનસ્વી કિલ્લાવાસ અને અંગ્રેજોની વ્યવસ્થિત યોજનાને કારણે બળવો નિષ્ફળ ગયો. વીસમી માર્ચે અંગ્રેજોએ દિલ્હી ફરી છતી લીધું. પછી તો અંગ્રેજોએ વેર વાળવાની પાણી લીલા આદરી. નિર્દોષ, મદોષ મોની કતલ કરવા માંડી. દિલ્હીની ગલીઓ ને મકાં પેર મુકાં રખડવા લાગ્યાં. બહાદુરશાહ પોતાના કુટુંબને લઈને હુમાયુના મકબરામાં છુપાયો. કિલ્લા પર કબજો મેળવ્યા પછી બહાદુરશાહને તેમાં ન જોતાં અંગ્રેજો શરમે ભરાયા. અને આખું દિલ્હીનેની શોધમાં બોળવા લાગ્યા.

અંદર અંદરની કૂટકૂટને કારણે જ બળવો નિષ્ફળ ગયો. ઘણાખરા અંગત સ્વાર્થમાં પડ્યા હતા. રજબઅલીએ લાભની લાલચે હડસન માહેબને બહાદુરશાહ હુમાયુના મકબરામાં છે એવી ખાતમી આપી. અંગ્રેજોએ તરત મકબરાને ઘેરો ઘાડ્યો અને બહાદુરશાહને બિન-

શરતે શરણે થવા કહેણ મોકલ્યું.

ઝક્રે પાસે હજારોની સંખ્યામાં બળવાખોરો હતા પણ કોઈએ એ સંકટ સમયે એને માથ ન આપ્યો. એમાંના ઘણાને પાછળથી ફાંસીએ લટકાવવામાં આવ્યા. આખરે પોતાની મલામતીનું વચન લઈને ઝક્રે શરણે થયો.

એ અસહાય વૃદ્ધને મકબરામાંથી બહાર કાઢવામાં આવ્યો. અને બજારમાં પેર એને બેસાડવામાં આવ્યો.

બહાદુરશાહને પકડ્યા પછી અંગ્રેજોને ધ્યાન શાહજહાંનો તરફ ગયું. નિમકહુરામ રજબઅલીએ હડમનને તેઓનો પત્તો આપ્યો. ગીરજા ઈલાહીબક્શના વિશ્વાસઘાતને કારણે ત્રણે શાહજહાં ગીરજા મોગલ, ગીરજા ખવાલ મુલતાન અને અબ્દુલ ખાકર ગિરફતાર થયા. બહાદુરશાહને એક મહેલમાં કેદ કર્યો. પ્રતિકુસાની આગમાં બળતા હડસને ત્રણે શાહજહાંઓને દિલ્હીની એક ખાસ સડક પર લોકોની સામે ગોળીથી ઠાર કર્યા. એટલેથી જ એ ન અટક્યો. એ ત્રણેની લારોને એક સ્થળે ટાંચી. જેથી આવતા જતા લોકોની નજરે પડે. આખરે એ લાગો એ ફસામાં જ મંધાઈને સડી ગઈ.

બહાદુરશાહને દેશપારની સજા ફરમાવવામાં આવી. અને ખર્મો મોકલી આવવામાં આવ્યો. રંગૂનના એક મહાનની નાનકડી કોટડીમાં એને કેદ રાખ્યો. ત્યાં જ એણે જિંદગીના આખરી દિવસો વિતાવ્યા.

સન ૧૮૬૨ ની સાતમી નવેમ્બરે મોગલ વંશનો એ છેલો દીવો ખુગાયો. ત્યાં જ એની કબર બનાવવામાં આવી. — 'હંદુનુખ'

‘કામવિજય એ સ્ત્રી કે પુરુષના જીવનનો સર્વોચ્ચ પુરુષાર્થ છે. કામવાસના પર વિજય મેળવ્યા વિના માણુમ કરી પણ પોતાની જાત પર કાબૂ મેળવી શકતો નથી. અને પોતાની જાત પર કાબૂ મેળવ્યા વિના સ્વરાજ કે રામરાજ સલાવી શકે નહીં. પોતાનો જાત પરના શાસન વિનાનું સૌનું શાસન ચિત્રમાંની કેરીના જેવું જામક અને બિરાશા-જનક નીવડયો. કેરીનું એ ચિત્ર બહારથી તો રંગિયામણું લાગે છે પણ અંદરથી તે ખાલી અને મત્વહીન હોય છે.’

— ગાંધીજી

સારાંશ ના ગ્રાહકબંધુઓને

*

ગયા અકમા ગ્રાહકબંધુઓને કરેલી સૂચના આપે વાલી હશે પણ ૧૭ એને અમલ થયો જણાતો નથી આ અક માથે આપણુ લવાજમ પુરુ થાય કે તે કૃપા કરી આ અક આપને મળે કે જનતી તકે નવા વર્ડના લવાજમના રૂા ૬—૬૫ ટાગળની આવૃત્તિના રૂા આઠ—મનીઓર્ડરથી કાયાલય પર મોકલી આપશે

આપની ઇચ્છા વીં પીં થી અક મગાવવાની હોય તો તુરત વખી જવાનશે અને આમ છતા જે ભાઈઓના લવાજમ મનીઓર્ડરથી નહી આવ્યા હોય અને વીં પીં થી મગાવવા માટે જાત્રુ પત્ર ન કરી હોય તે ગ્રાહકબંધુઓ પર ન છૂટ વીં પીં થી અક રવાના કરીશુ એ સ્વીકારી લેવા ગ્રાહકબંધુઓને વિનતી છે જે કે એમા નાણા અને સમયનો ખગાડ તો થાય જ છે માટે અને ત્યા મુધી મની ઓર્ડર જ કરશે

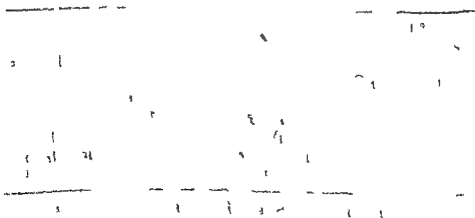
અને જે આપ ગ્રાહક તરીકે નહી જ રહેવા માગતા હો તો પત્ર લખીને જણ કરશે તો અમારો વીં પીં અર્થ બચશે અને અક પણ જમડતો બચશે અમે તો આશા રાખીએ છીએ કે અધારામાપુના ફરેક ગ્રાહક નવા વર્ડે ચાલુ રહેશે એમ જ નહી નવા ગ્રાહકો નોધી લેખપુસ્તક યોજનાનો લાભ લેશે

પત્રવ્યવહારમા ગ્રાહક નબર લખવાનુ ભૂલશે નહી

આફ્રિકાના ગ્રાહકબંધુઓ ૧૨ સિનિંગ પોસ્ટલ ઓર્ડરથી મોકલી આપે અથવા નીચેના સરનામે મોકલી આપે —

શ્રી પ્રભુદાસ જ વજરીઆ. પો બો ન ૧૧૬, નેરોબી કેન્યા કેન્યાની

*

અમારાં પ્રકાશનો

બાપુ ચિત્રાવટી: બાપુની અર્ધી ડઝન લાક્ષણિક તસ્વીરોનો સપૂટ (પ્રથમ આવૃત્તિ અપ્રાપ્ય હોઈ બીજી આવૃત્તિ છપાય છે) મૂં જે રૂપિયા -

બાપુસ્મરણ: બાપુના સુવચનો એમના જ હસ્તાક્ષરમાં, ત્રિરંગી શુશોભનો યુક્ત મુદ્ર પુસ્તિકા મૂં સવા રૂપિયા

ગાંધી-ગુરુ: લેખક - શ્રી ગુરુદયાલ મલિયા

મૃત્યુ સવા રૂપિયા

શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકરે આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના 'બક્તની અજલિ'માં આ લેખ માળાનું મહત્ત્વ સમજાવતા લખ્યું છે -

"મહાત્મા ગાંધી અને કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર આપણા જમાનાના બે મહાન પુરુષો, બાળતી સંસ્કૃતિના મોટા દિગ્ગમે એમને બેરે કોઈ પણ કાર્ય લખે તો તે આકર્ષક થવાનું જ પણ ત્યારે એમને લખે ભક્તહૃદય ગુરુદયાલ મલિક લખે, ત્યારે તો 'પૂછવું' જ શું? ગુરુદયાલ—આચાર્ય—ગાંધીજીના ખૂબ પ્રસંગમાં આવ્યા હતા એમના જ પરિવારના તેઓ 'ગાજાય અને કવિવર રવીન્દ્રના' તો તેઓ અચીમ ભક્ત

"વૈષ્ણવ ભક્તો જેમ મયાદા પુરુષોત્તમ રામચંદ્ર અને લીલાવિમ્બી કૃષ્ણચંદ્ર વચ્ચે બેસે તેમ શકે છે તેમ જ ગુરુદયાલજી પણ ગુરુદેવ અને ગાંધીજી વચ્ચે બેસે તેઓ છે એમની એ બેસે દષ્ટિ એમણે આ નાનકડી લેખમાળામાં અનેક રીતે વિશદ કરી છે"

On Life's Journey with Gandhiji (ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા)

Gurdial Mallik

આ અંગ્રેજી પુસ્તિકામાં શ્રી ગુરુદયાલ મલિકજીએ માનવજીવનનું રહસ્ય ગાંધીજીના આદર્શો અનુસાર સમજાવવા એક નવું પ્રયત્ન કર્યો છે

આ પુસ્તિકાનો અનુવાદ પણ આ જ સમયમાં પ્રસિદ્ધ થયો

મસ્તીની પળોમાં—લેખક - શ્રી રતિવાય 'અનિલ'

મૂં બાર આના, હાથકાગળની આવૃત્તિનો એક રૂપિયા

બાઈશ્રી રતિવાલ 'અનિલ' આપણા સાહિત્યજગતના એક આશરપદ કવિ છે તેમનો એક કાવ્યસંગ્રહ 'કમરો અને તુરશી' પ્રસિદ્ધ થયો છે હવે તેમનો આ ૧૨૫ મુક્તકોના મુદ્ર સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થાય છે આ સુધાર્મિક મુક્તકોમાં માનવજીવનના વિવિધ પાસાઓ અંગેનું એમનું તલસ્પર્શી ચિંતન કાવ્યશૈલી ભાવ રૂપે મૂર્ત થયું છે

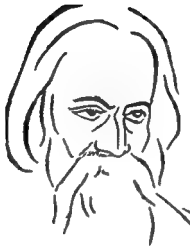
આ મુક્તક-સંગ્રહની પ્રસ્તાવના લખતા શ્રી ગુરુદયાલ મલિકજી લખે છે -

"આ પુસ્તિકા લખનાર શ્રી રતિવાય 'અનિલ' એક મસ્ત અનુભવી અને કવિ છે જીવન સાગરના તટ પર જોવા રહીને જે તરંગોની કીડા રાતદિવસ આવી રહી છે તેને જુએ છે અને તેમાંથી એક આધારણ આનંદ અને શિખામણ તારવે છે "

'આશા છે શ્રી 'અનિલ' ની 'મસ્તીની પળોમાં'—જે તેમનો રુબાઈ સંગ્રહમાં એક અનોખો પ્રયાસ અને પ્રશસાયોગ્ય પ્રયોગ છે—એ પુસ્તિકા વાચનારઓ કોઈ વાર મસ્તીમાં આવી જશે અને પોતાને ભૂનીને જીવનલીલાનો જે મર્મ છે તે થોડો સમજી શકશે '

છેત્રા ત્રણે પ્રકાશનો આ માતની આખર પ્રગ થઈ

ડાયાલન પ્રકાશન, જૂનાગઢ

હે જગરાજન્ !

કશી કરી નોવી તૈયારી હે જગરાજન્ !

જગના મૌ માનવની પેઠે છૂપી રીતે હસતા હસતા
કેટકેટલા શુભ દિવસો કેટે આઠવા'ના મમ અતરમા'
અને કેટલી ક્ષણો ઉપર આ મૂકી ગયા છો છાપ બસીમની !

નીરખુ છુ એ આજ તમારી હસ્તાક્ષરવાળી કાવ્યને હું
ક્ષણિક તુરંત સુખ-દુઃખેરાઈ પડી છુ ધૂમસહ સ્મૃતિમા
નાથ, ધૂમથી ભર્યું કાંડાગળ માડુ એ નીરખીને
તમે અવજ્ઞા કરી ગયા નહિ પાછા મુજ આગણધી
અને રમતમા આછા આછા પગલા જે મળાયા તા
તે જ વિશ્વસ ગીનસહ આજે સૂર્ય ચંદ્રમા ગાજે !

સાહ્યાર સ્વીકાર

ભારતી સાહિત્યસંઘ લીડ નાં પ્રકાશનો

માનવીની લાચારી: લેં પન્નાલાલ પટેલ; મૂં છ રૂપિયા. ગુજરાતી નવલકથા સાહિત્યમાં નવી જ લાત પાડતી ઉચ્ચકોટીની બાણીતી નવલકથાની ત્રીજી આવૃત્તિ.

યૌનન: લેં પન્નાલાલ પટેલ; મૂં સાત રૂપિયા. આશ્ચર્યજનના આલેખનમાં ગંજ-બની કુશળતા ધરાવતા લેખકની ચહેરીજીવનને પત્તુ આબેહુણ આલેખતી નવલકથાની ત્રીજી આવૃત્તિ, જેને લાગ સાથે પ્રગટ ધર્ય છે.

પૂરુષ પરનારું નદી: લેં ગુલાબદાસ બ્રોકર; મૂં ત્રણ રૂપિયા. માણસની માણ-સાર્થમાં શ્રદ્ધા પ્રેરતી જોગણીસ સત્યકથાઓની ત્રીજી આવૃત્તિમાં ત્રણ નવી સત્યકથાઓ ઉમેરવામાં આવી છે.

કાન્તિ: લેં સાને ગુરુજી; મૂં સાડાપાચ રૂપિયા. પ્રજાજીવનના પડઘા પાડતી, પ્રજાજીવનના પ્રાણપ્રશ્નોને ગૂંથવામાં કુશળ મહારાષ્ટ્રના બાણીતા સતલેખકની પ્રથમ નવલ-કથાની બીજી આવૃત્તિ.

રેનબાયદર્શન: લેં હરિદાસ પંડિત; મૂં ત્રણ રૂપિયા. 'ઝર્મિ' માસિકમાં પ્રગટ થયેલા, માનવમનની અટપટી સમસ્યાઓ ઉઠેલવા મથતા, માનસશાસ્ત્ર વિષયક એકવીસ લેખોનો સંગ્રહ.

કિંગકોંગ: અનું લક્ષ્મીકાન્ત ઠાકોર; મૂં દોઢ રૂપિયા. એ નામની અમેરિકન બાણીતી ફિલ્મ પરથી કિશોરોને રોચક થઈ પડે એવા થોડા ફેરફાર કરી હેમેન્ડ્રાથે લખેલી બંગાળી નવલકથાનો અનુવાદ.

પ્રજીર્ણ પ્રકાશનો

સેવાધર્મ: લેં સીતારામ પુરુષોત્તમ પટવર્ધન; અનું પાંદુરંગ દેશપાંડે; પ્રં ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ, ૧૪. મહારાષ્ટ્રના બાણીતા સેવક ને સ્વનાત્મક કાર્યકર્તાનો, સેવક, સેવા ને સેવાધર્મની આમૂલ, માસિક, વિશદ અર્થો કરતો અનુભવ ચિંતનસમૃદ્ધ ગ્રંથ. કિશોરજ્ઞાન મશરૂવાલાના ભર્મશાહી આયુષ સાથે.

ગાયત્રી ગગન મર્મ; ગાયત્રીની સરળ સાધનાઓ: બનેલા લેખક: ડૉ. જટાચંકર નાન્દી; મૂં બેત્રણ આઠ આના; પ્રં પ્રે. અવધૂત; ગોરેગાવ, બી. એસ. ડી; મુંબઈ. ગાયત્રી ગ્રંથમાળાના આ બે પ્રકાશનો એ વિષયના જીતામુઓને માહિતી આપનારાં નીવડશે.

ગુરુસંપદ: પ્રં નાજિર હેબૈયા; આંગાયોક, ભાવનગર; મૂં ચાર આના. ભાવનગરના નવ ગરજકારોની ગરજો અને મુક્તકોની સોજ પાનાંની નાનકડી કાવ્યપુસ્તિકા.

માણસ સંગીનવિદ્યાનું શાસ્ત્ર શીખ્યો ખરો પણ ગળામાંથી સંગીત કાઢવાની કળા તેણે સાધી ન હોય તો તે સંગીન કેને કામ આવે? એથી જિજ્ઞાસુ, ગળામાં કળા તો ભરી છે પણ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન ન હોય તો પ્રગતિનો માર્ગ જ રૂધાવો બાણવો. એ જ રચના આધ્યાત્મવિદ્યાની એટલે કે માણસના જીવનની છે. માણસનું તત્ત્વજ્ઞાન તેની બુદ્ધિમાં છુપાયેલું રહેશે પ્રગટ, જુલું તેનું આચરણ હશે તેના આચરણ પરથી જ તેના તત્ત્વજ્ઞાનનું માપ હુનવાને અને જુદ તેને પોતાને પણ જડશે આચરણ અને જ્ઞાન વચ્ચે અંતર ભરે હોય પણ વિરોધ તે. એવો ભોઈ એ ૨ પૃષ્ઠ કાયમ બાંગતું નહેવું ભોઈઓ ?

દુનિયાના સજ્જા માણસો જેવા વિચાર કરશે તપી આખરે આ દુનિરા ખનશે —ગાપીટ

સારિંગી

ગોરુભાઈનામ રંગે છે
 ગોરુભાઈના રંગે છે ૫ રંગના
 રંગિની આખા ભગવાન
 ભગવાન સાથે

૦૫

[ગાંધીજી અને શુભદેવની જીવનસાધનાનું અનુશીલન કરતું માસિક]

તા. ૧૪-૧૦-૨૨ની બપોરે
૨-૩૫ મિનિટે ચરવડા જેલમાં
બાપુને મળવા માટે પૂ. -બા,
જમનાલાલજી બલજી, રામદાસ.
કિશોરલાલ મશરૂવાલા, પુલ-
ભાઈ, મણિલાલ કોઠારી, ઇમામ
સાહેબ, દાર્તાને સુવટાબાઈ
અને કિશનલાલ ગોયન્કા વિગેરે
ગયેલા.

બાપુના પત્રો

જેલ એફિસમાં બાપુ સાથે મુલાકાત થઈ.
ત્યાં ફેટલીક વાતો થઈ તેમાં રામદાસના વિવાહ
સંબંધે બાપુની સલાહ માગવામાં આવતાં
બાપુએ કહ્યું: 'મોહ ન્યાતમાં સારી યોગ્ય કન્યા
નહીં મળે તો બીજી ન્યાતમાં લગ્ન કરવામાં
ફેર્લ વાધો નથી. જૈન ન્યાતમાં લગ્ન કરવા તો
હું પમંદ છું. એને માટે જાના તથા રામ-
દાસના વિચારોને વધારે મહત્ત્વ આપવું જોઈએ.'

મુલાકાત પછી તે દિવસે પાછળથી વિચારતાં
બાપુને લાગ્યું કે, 'મેં જોડી સલાહ આપી છે.
એમને દુઃખ થયું. અને પોતાની પૂઝ કબૂલ
કરી. તે સુધારવા જે પત્ર જમનાલાલજીને
લખ્યો તેમાં મહત્ત્વનો ભાગ અહીં ઉતાર્યો
છે સત્ત્વ ભક્ત રહેતા આત્મપરીક્ષક બાપુનો
આ પત્ર સરસ પરિચય આપે છે તે સાથે એક
સાચા પિતાની, પોતાના પુત્ર પ્રત્યે શી દરજ્જા
હોઈ શકે તે પણ તે દર્શાવે છે.

આસો સુક ૧૪, શુક્રવાર ૬-૧૦-૧૯૨૨
(સુપરિન્ટેન્ડન્ટની રજા મેળવી આ કાગળ
બોકલું હું.)

ચિ. જમનાલાલજી,

મોહને વશ થઈને રામદાસ બાબત મેં
ઉતાવળે મઈ કાલે મારા વિચારો દર્શાવ્યા.
આપણે છૂટા પડ્યા પછી હું પસ્તાયો ને જોયું
કે પોતાને ખબરદાર ગણતો માણસ પણ કેમ
મુગ્ધ થઈ શકે છે ને કેમ વગર વિચાર્યું જોવી
શકે છે. પિતા તરીકેનો મારો ધર્મ મેં ગઈ

કાલે ન બજાવ્યો—મને લાગે છે કે ત્યાં સુધી
ચિ. રામદાસે પોતાની જિંદગીને આદર્શ નથી
ધરી કાઢ્યો ને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ઠેકાણે
નથી પડ્યો ત્યાં સુધી તે પરણે તો પાપ કરે. તે
મારી આગરૂંથી નહીં પણ પોતાના શુભે કરીને
પરણે એમ તે ઇચ્છે છે, ને આપણે બધા ઇચ્છીએ.
તેથી રામદાસે ધર્મ પસંદ કરી લેવો જોઈએ.
તે ઉપરથી દીકરી આપનાર મામાપ વિચારે ને
કન્યા પોતે પણ બાણે કે તેને ક્યાં જવું-છે, તેથી
આપણે બધાનું ને હવે તો તમે જે બહાર છો
તેમનું પ્રથમ કાર્ય રામદાસને ઠેકાણે પાડવામાં
મદદ કરવાનું છે. રામદાસને લખતરનો લોભ હોય
તો સુખેમાં બણે. જો તેનો છુટ્ટો બાપ આજ બાળ-
કની પેઠે અજ્ઞાસ કરી રહ્યો છે તો રામદાસની
જીવાની તો હજી યજ્ઞ થાય છે. જો તેને વેપારમાં
રોકાઈ જવું હોય તો રોકાઈ જાય અને આશ્રમમાં
કે રાષ્ટ્રીય શાળામાં તેનો જીવ ખૂંચે તો તેમ કરે.
હરિલાલ સાથે રહેવું હોય તો તેમ કરે. મારી
ખાસ સલાહ છે કે કોઈ પણ કામમાં રામદાસ
રોકાઈ એક વર્ષનો અનુભવ લીધા પછી જ
સગાઈનો વિચાર કરે.

ધાર્મિક માબાપની દીકરી ચારિત્રવાન હોય તો
પણ ત્યાં સુધી તે પોતે મરીબાઈ પસંદ ન કરે
ત્યાં સુધી રામદાસે એવા લગ્નમાં પડવું એ પોતે
દુઃખી થવા જેવું છે. અને કન્યાને તથા કન્યાના
માબાપને દુઃખી કરવા જેવું છે. સહિસલામત
(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૮ મે પાને)

ચિ. નવીન અને ધીર.

નવીનનો કાગળ મળ્યો-સાલ
થયો. તમારી તરફથી થયો કાગ-
ળની આશા નથી રાખતો. દર
માને એક પત્ર હોય તો સતોષ
માનું. બન્ને ભાઈઓ કળામય
થઈ જાય એમાં મને કશું અરાગ
નથી લાગતું. જે શીખવું તેમાં
લય થવું જ જોઈએ. કૃષ્ણદાસ
અહીં છે. ગોટી બા આશીર્વાદ
મેકલે છે.

બાપુના આશીર્વાદ
મેગાંવ-વર્ધા ૧૬-૧૦-૩૯

સત્ય ને અહિંસાની ઉચ્ચ સાધના
દ્વારા બાપુજી સૌ દર્શનું દર્શન કરતા
હતા. બાહ્યરૂપ કરનાં આંતર રૂપને
બાપુજી વધારે પ્રાધાન્ય આપતા
હતા. તેથી બાપુજીના આંતરમાં
કલાવિદ્-આત્મા રહેલો હતો એનું
ચોડાને જ દર્શન થતું હતું. બાપુ
તો દૃષ્ટા હતા. સત્ય દ્વારા મુંઝર-
તાને ભેનારા હતા. પરંતુ આજે
જ્યાં જ્યાં બાપુના વિચારોનું ચોડે-
ધણે અંશે પળ અનુસરણ થાય છે
ત્યાં માત્ર જીવનની શુષ્કતા જ

દૃષ્ટિએ પડે છે. બાપુજીનું જીવન સાધનાશીલ હતું તોયે શુષ્ક ન હતું. બાપુમાં કલાની
દૃષ્ટિ હતી જીવનમાં શું કે બ્યવહારમાં શું, ક્યાંયે લેશમાત્ર વિચંચાદિતા દેખાતી કે
તરત જ બાપુ અકળાઈ ઊઠતા. બાપુમાં રહેલી કલાદૃષ્ટિ બધે સંવાદિતા અંખતી હતી. અને
તેથી જ અમે શાંતિનિકેતનમાં કળાનું શિક્ષણ મેળવવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી કે તરત બાપુએ
ઉત્સાહભરે એ વધાવી લીધી અને અમને ત્યાં મોકલ્યા. અમે બન્ને ભાઈઓ કળામય થઈ
જઈએ અને એ કળાનો ઉપયોગ આપણી જ સંસ્કૃતિને ગૌરવશીલ બનાવવા અમે એ કામમાં
લય થઈએ એમાં જ અમારું શ્રેય તેઓએ માનેલું. આજે રૂપાવતન દ્વારા અમે બાપુની એ
ઇચ્છાને જ મૂર્ત કરવા નમ્ર પ્રયાસ કરી રહ્યા છીએ. શ્રમનો આનંદ મેળવવા કલા અને
સંસ્કૃતિને નીરખવાની પ્રાણવંત દૃષ્ટિની જરૂર છે.

જીવનમાં સંયમશીલ, સત્યશીલ આનંદ રહેલો છે એનું દર્શન બાપુના આ પત્રથી
થાય તો કેવું સારું... ..!

ચિ. નવીન અને ધીર
નવીનનો કાગળ મળ્યો-સાલ
થયો. તમારી તરફથી થયો કાગ-
ળની આશા નથી રાખતો. દર
માને એક પત્ર હોય તો સતોષ
માનું. બન્ને ભાઈઓ કળામય
થઈ જાય એમાં મને કશું અરાગ
નથી લાગતું. જે શીખવું તેમાં
લય થવું જ જોઈએ. કૃષ્ણદાસ
અહીં છે. ગોટી બા આશીર્વાદ
મેકલે છે.

બિશપનો ધધો જતો રહેશે

ગોળમેજી પરિષદ વેળા ગાંધીજી લંડનમાં રહેતા. ત્યારે એક બિશપ તેમને મળવા આવ્યા. 'વિજ્ઞાન અને યંત્ર' એ વિષય પર બિશપ ગાંધીજી સાથે ચર્ચામાં બિતર્યા.

બિશપની એવી માન્યતા હતી કે યંત્રોથી માનવજાતની ખૂબ સેવા થાય છે. પોતાની શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરતા તે બોલ્યા કે મનુષ્યને શારીરિક વૈતરંભાથી છોડાવવો જોઈએ. જેથી તે મોટા ભાગનો સમય પોતાનો બૌદ્ધિક વિકાસ અને સંસ્કારિક પ્રવૃત્તિમાં ગાળી શકે.

ગાંધીજી—સાધારણ માણસ પોતાની નવ-રાશનો બધો વખત સારી રીતે ગાળશે એવો મને વિશ્વાસ નથી. 'નવરો નખખોદ વાળ' એ કહેવત ઘણી સારી લાગે છે.

બિશપ—હું રોજ એક કલાકથી વધારે શારીરિક શ્રમ કરતો નથી માથે બાકીનો સમય હું બૌદ્ધિક કામને આપું છું.

ગાંધીજી—(હસતા હસતા) પણ જો બધા માણસ બિશપ બને તો બિશપનો ધધો જતો રહેશે.

*

આવી ધોતી તો સ્ત્રીઓ પહેરે છે

દીનબંધુ એન્ડ્રુઝ અને ગાંધીજી વચ્ચે ગાઢ મૈત્રી હતી. ગાંધીજીના સંપર્કથી દીનબંધુએ ખાલી પણ અપનાવી હતી. એકવાર તે સેવા આમમાં ગાંધીજીને મળવા આવ્યા. ત્યારે લાંબી કફની અને કાળા રંગના પહેાળા પટાની કિનાર વાળું ધોતિયું પહેરીને આવ્યા હતા મોટર-માંથી બિતરતાં જ તેમની ધોતી તરફ સૌની નજર ગઈ. કોઈ સ્ત્રીની સાડીનો ધોતી તરીકે ઉપયોગ કર્યો હોય એવું લાગતું હતું. તેથી એક આશ્રમવાસીએ ગાંધીજીનું ધ્યાન ખેંચ્યું કે સ્ત્રીઓ પહેરે તેવા વચની ધોતી કેમ દીન-બંધુએ પસંદ કરી હતી? આ વાત આલી રહી

હતી તેટલામાં જ દીનબંધુ ગાંધીજી પાસે આવી પહોંચ્યા. તેમની ધોતી જોઈ ગાંધીજીને પણ રમુજ પડી. તેમને આવકાર આપતાં જ ગાંધીજી બોલ્યા.

‘અરે આલી! આવો વેશ તમે કેમ પહેર્યો?’

દીનબંધુ—કેમ! શું થયું?

ગાંધીજી—અરે થાય શું? રામનારાયણ કહે છે કે આવી ધોતી તો સ્ત્રીઓ પહેરે છે ગાંધીજીના વિનોદનો રસિક ઉત્તર આપતાં દીનબંધુ બોલી બેઠ્યા: ‘મારે પણ મારા મોહનની પાસે આવવું હતું ને?’

‘સેવાઆમમાં ગાંધીજીની કુટિરમાં બંને વૃદ્ધોના અટ્ટહાસ્યથી વાતાવરણમાં પ્રસન્નતા પ્રસરી રહી

*

બીજો મહાત્મા શોધો

બહેર કાર્ય માટે ફ્રાંસે ઉધરાવવાની કળામાં ભાગ્યે જ કોઈ ગાંધીજીની સરસાઈ કરી શકતું ફ્રાંસે ઉધરાવવાની પણ તેમની વિશિષ્ટ પદ્ધતિ હતી પ્રવાસમાં જે સ્ટેશને ગાડી બેસી રહે ત્યાં લોકોનું મોટું ટોળું તેમનાં દર્શન માટે એકઠું થતું જ હોય. તેમની સમક્ષ હાથ લંબાવવાનું તે ચૂકતા નહિ. લોકો તેમના હાથમાં પૈસા મૂકવા માટે પકાપડી કરતા. કેટલાક યુવાનોને હસ્તાક્ષર એકઠા કરવાનો શોખ હોય છે તેમને પણ હસ્તાક્ષર માટે પ રૂપિયા ફી આપવી પડતી. સ્ત્રીઓએ દાનમાં આપેલાં ઘરેણાંની પણ હુરાળ કરી મોટી રકમ મેળવતા. શ્રીમંતો પાસેથી પણ તેમને મોટી રકમ દાનમાં મળતી પણ પોતાના સિદ્ધાંતના ભોગે ગાંધીજીએ કોઈ દિવસ દાનનો સ્વીકાર કર્યો નથી. કોઈ કોઈ વાર તો સહેજ નમતું આપે તો લાખ લાખ રૂપિયા દાનમાં મળી જતા પણ એકે એક શરતો સામે ગાંધીજી અચળ રહ્યા હતા

એકવાર કેટલાક સનાતની હિન્દુ યેઠી-આયો ગાંધીજીને મળવા આવ્યા. તેમણે લાખ બે લાખ રૂપિયા ગાંધીજીને અમૂક શરતે દાનમાં આપવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી. ગાંધીજી કંઈક એવું સમજ્યા કે એકાદ રચનાત્મક પ્રવૃત્તિ માટે ખાસ અભ્યાસી રકમ આપવાની તેમની ઇચ્છા હશે. તેથી તેમણે પૂછ્યું:-

‘તમારી શરત શી છે?’

સનાતની—મહાત્માજી! શરત એટલી જ કે એ નાણાંમાથી મુસ્લિમ કે હરિજન માટે કંઈ વાપરવું નહિ.

ગાંધીજી—(હસીને) તો તો એ દાનને સ્વીકાર કરે એવા ખીબા મહાત્માને તમારે શોધવો પડશે.

ગાંધીજીને વિનોદી જવાબ સાંભળી સનાતનીઓ પણ હસવું ખાળી શક્યા નહિ!

*
લાડકા દીકરાઓ

એકવાર સેવાચામમાં ગાંધીજી સમક્ષ ઉપવાસ કરી સત્યાગ્રહ કરવાનું કેટલાક હરિજનોએ નક્કી કર્યું. હરિજન સત્યાગ્રહીઓ ગાંધીજી પાસે આવ્યા અને સત્યાગ્રહ કરવાની પોતાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી.

‘તમારી રહેવાની બધી જ સગવડ હું કરી દઉં છું. તમારી ઇચ્છા હોય તો આ મારી કુટિર ખાલી કરી આપું’ ગાંધીજી જોડ્યા.

હરિજનો—ના, એવું અમે ઇચ્છતા નથી.

ગાંધીજી—તો તમને પસંદ પડે તે મકાન લો.

હરિજનોએ જાની કુટિર પસંદ કરી તેથી જાને જાલાવી ગાંધીજીએ કહ્યું કે તમારી કુટિર એમને આપો.

બા—પણ પછી હું કયાં રહીશ?

ગાંધીજી—તમને કયાં વધુ જગ્યા જોઈએ છે? થોડી જગ્યા રહે તેનાથી ચલાવી લેજો. મેં પણ મારી કુટિર ખાલી કરી આપવાની ઇચ્છા એમને જણાવી હતી.

બા—(હસીને) પણ એ તો તમારા દીકરાઓ છે.

ગાંધીજી—(ખડખડાટ હસીને) હા, હા, પણ મારા દીકરા તે તમારા પણ ખરાને!

બાએ હસતાં હસતાં જગ્યા કરી આપવાની હા પાડી. પણ ગાંધીજીનાં આ પ્રેમાળ વચ્ચેનાં માંભળી હરિજન સત્યાગ્રહીઓનો બધો મુસ્સો ઊતરી ગયો.

*
મૂડીપતિને

રાજૂના વેપારધંધા અને ઉદ્યોગમાં અથડાયાને બિરાજતા મૂડીપતિઓ અનેક વાર ગાંધીજીને મળવા આવતા હતા. તેઓ રાજકારણ, અર્થશાસ્ત્ર વિગેરે અનેક વિષયો પર ગાંધીજી માથે ચર્ચા કરતા. તેમાંના કેટલાકને તો ગાંધીજી સાથે ઘણો જ મીઠો સંબંધ હતો. એવા એક મૂડીપતિ ગાંધીજીને મળવા આવ્યા. ત્યારે ગાંધીજી રેડિયો કાંતતા હતા. કાંતતા કાંતતા જ ગાંધીજીએ તેની સાથે વાતો કરી. અંતે પેલા મૂડીપતિએ ગાંધીજીને પૂછ્યું: ‘બાપુ! તમે શું પસંદ કરો, મને પોતાને કે મારા ધનને?’

ગાંધીજી—અલખત્ત, તમને જ.

મૂડીપતિ—પણ જો હું મારો વેપારધંધો છોડીને તમારી પાસે આવું તો તમે મને કયું કામ આપો?

ગાંધીજી—(રેડિયો તરફ આંગળી ચીંધીને) આ શરતો જ તો.

*
અરે! આ કેણુ હશે?

દેશપરદેશના અનેક કાર્ટુનિસ્ટોએ ગાંધીજીનાં કંઠાચિત્રો દોર્યા છે એવું એક કંઠાચિત્ર દોરી એક કળાકાર ગાંધીજીની સહી લેવા આવ્યો. પોતાનું ચિત્રિત્ર કંઠાચિત્ર ભેદ ગાંધીજીએ તેના પર લખ્યું: ‘અરે! આ કેણુ હશે?’

એક વાક્યમાં જ તેમની કળા વિશે ગાંધીજીને શું કહેવાનું છે તે કળાકાર સમજી ગયો અને આસપાસ બેઠેલા સૌ હ

મે તેને વિશેષપણે મોન અને મસ્તીની બે બળ્ય બાવનાઓના સ્વરૂપમા ભેદ એટલે મે તેનુ નામ 'મૂગી મસ્તાની' પાડ્યું હતુ તે શા કારણે મોન પાગતી? અથવા તે શેના પર નિરતર મસ્ત રહેતી? એ બધુવાહુ સદા ઉત્સુક રહેતો.

પણ ધણી યત્નામીએ જેવા લાભા દિવસે વહી ગયા તોય તેની મસ્તીનુ કે તેના મોનનુ રહસ્ય મને જડ્યુ નહી તેથી, મે તો લગ ભગ આશા જ છોડી કે કોઈ દે' તેને વિશે માચુ શુ છે એ બાબી શકીશ કે કેમ?

પછી? જે માણમની દરેક નિતાશાને અતે આશામા બદલી દે છે તે કિસ્તાર-કમિયાગરે મારા પર દુપા કરી મૂગી મસ્તાની ગાતી હતી 'દાસી મીરા લાવ ગિરિવ'.

તેનુ ગીત માજીને મને એમ લાગ્તુ કે તેના મોન અને મસ્તીનુ એક કારણ મૂગી આબુ મે મનમા કહ્યુ 'તે એટલા માટે મોન પાળે છે કે તેને વડાવા ગિરિધરના વિયોગ સંવે છે એ દુખ તે સહન કરી શકતી નથી તેથી તે મૂગી રહે છે કારણ કે જ્યારે દુખ અતિશય હોય છે ત્યારે મોન જ તેને ખમી શકે છે અને તેના મોન જ તેને તેના ગિરિધર પર મસ્ત કરી દીધી છે તેથી તે મસ્ત પણ રહે છે'

ગીત પૂરુ થયુ તે જે કામ કરતી હતી એમા ફરીથી પ્રવૃત્ત થઈ પણ થોડા વખત પછી તેણે એક બીજુ ગીત ગાવુ શરૂ કર્યું 'મારો રોગ છે વિયોગનો રોગ મારુ હૃદય છે દિલનુ હૃદય!'

તેના આ ગીતથી મને ખાતરી થઈ ગઈ

કે, તેના મોન અને મસ્તીનુ કારણ મે માન્યુ હતુ તે જ છે અર્થાત્, તે વડાવા ગિરિધરથી છૂટી પડી ગઈ છે એનું તેને દુખ છે એ દુખે તેને નિતાની કરી દીધી હતી અને જે કોઈ પ્રભુ—પણ તેને તો બગવાનનુ નામ જ બહુ ગમતુ—જો દીવાના થઈ જાય છે તે મૂગા જ બના જાય છે અને તેની બારા મોન અથવા હૃદય મર્મથી પૂર્ણ ગીત જ હોય છે

પણ તે મૂગી મસ્તાની હતી કોણ?

તે તો હતી મારો આત્મા!

એવામા કોઈએ દ્રુધો ગીત ગાવુ શરૂ કર્યું 'મને દેખી ઈક નાર જસમે બગા થા પ્રભુરેમખ માણ' ગીત સાંભળતા સાંભળતા મારો આત્મા મોની બિડાયો 'તે નાર હું જ છુ હું દરેક પ્રતુનમ્નના હૃદયમા વસુ છુ હું મૂગો રા છુ કારણ કે બગવાન વિના મને જગમા બધુ જ ખારુ લાગે છે અને હું મસ્ત રા છુ શન દિવસ તેનો યાદમા પણ કોઈ કોઈ વખતે હું વિરહ વેદનાથા પાગલ થઈ જાઉં છુ અને તેને મારુ દુખ જણાવવા ઇચ્છુ છુ તેથી હું કોઈ કોઈ વાર ગીત ગાઉં છુ પણ મારુ મોન અને મારુ ગીત એ મારા 'વેદના વેદો' છે'

આ માજીને મે મારી મૂગી મસ્તાનીને વરી લીધી અને મે તેને વચન આપ્યુ 'આજથી હું તારો જ છુ, જગનો નહી, જનનીનો પણ નહી, કેવળ તારો અને તારો જ છુ!'

જેમ મૂગી મસ્તાનાએ તેના બગવાનને પ્રસન્ન કર્યો હતો તેમ મારા પ્રભુ મારી આ પ્રતિજ્ઞાથી પ્રસન્ન થયા

*

માનુ જીવનરસ અને સાધી સહુ મનમાનતા,
જિંદગી પાછી મળે તો આપ્યો વેળા મળે! —અનિલ

‘પ્યારાબાપુ’ના વાચકો પૂ. ગુરુદયાલ મલ્લિક-
જીના જીવનને લગતા પ્રસંગો ‘ચાચાજીની
વાતો’ દ્વારા વાંચના હશે. અહીં ચાચાજી—
મલ્લિકજી—નાના બાળક હતા ત્યારનો એક
સ્મૃતિ પ્રસંગ આપું છું.

બાળક ચાચાજી પ્રાથમિક શાળામાં ભણતા
હતા, ત્યારે એક વાર તેમના શિક્ષકે તેમને
ડપકો આપતાં કહ્યું: “તું તો સાવ ગર્વેડા
બેવે છે! તારામાં તો એક ટીપું ચ અક્કલ નથી!”

બાળક મલ્લિકજીએ સહજ રીતે પૂછ્યું:
“ગુરુજી, અક્કલ ક્યાં મળે છે?”

શિક્ષકે વધારે ચિડાઈને કહ્યું: “બજારમાં!”

બાળક મલ્લિકજીએ તો શિક્ષકનું કહેવું
માથેમાથું માનો લીધું. તેમને થયું કે, બજાર-
માં અક્કલ વેચાતી મળતી હશે એટલે ખીજે
દિવસે નિશાળે જતી વખતે બાળક ચાચાજી
બાને કહેવા લાગ્યા: “બા, બા, આજે મને
એક પૈસાને બદલે બે પૈસા આપ.”

બા, બાળક ચાચાજીની તબિયતની ખૂબ
કાળજી લેતાં. એટલે છોકરો બજારમાંથી બે
પૈસાની જે તે વસ્તુ ખરીદીને ખાશે અને
માંદો પડશે એમ માનીને બાએ બે પૈસા
આપવાની ના પાડી.

પરંતુ બાળક ચાચાજીએ ખૂબ છદ્દ કરી,
એટલે છેવટે બાએ થાકીને તેમને બે પૈસા આપ્યા.

બે પૈસા લઈને બાળક ચાચાજી બજારમાં
હોડતા ગયા અને એક દુકાનદારને બે પૈસા
આપીને બોલ્યા: “લાલાજી, મને બે પૈસાની
અક્કલ આપો.”

પેલો દુકાનદાર તો બાળકની આવી ઘેટી
વાત સાંભળીને ખડખડાટ હસી પડ્યો અને
ઠકામરફડી કરતો બોલ્યો: “બ, છોકરા બંદ;

અક્કલ તે કંઈ વેચાતી મળતી હશે? તું તો
અક્કલનો બારદાન લાગે છે!”

પણ બાળક ચાચાજીએ તો એવું કહેવું
ગણકાર્યું નહીં અને તે દુકાને દુકાને અક્કલ
વેચાતી માગવા લાગ્યા! પણ બધે જ તેમની
ઠેકડી ઉડાવવામાં આવી.

છેવટે તે એક વૃદ્ધ દુકાનદારની દુકાને
ગયા અને બોલ્યા: “લાલાજી, તમારે ત્યાં બે
પૈસાની અક્કલ વેચાતી મળશે કે?”

પેલા ડોસાએ ઠાવકું મોં કરી કહ્યું: “હા;
અહીં અક્કલ વેચાતી મળે છે. અંદર આવ.”

બાળક ચાચાજી અંદર ગયા એટલે દુકાન
દારે કહ્યું: “લાવ કેટલા પૈસાની ભેઈએ છે?”

બાળકે બે પૈસા આપ્યા, એટલે પેલા વૃદ્ધ
દુકાનદારે બાળક ચાચાજીના ગાલ ઉપર એક
એક લપડાકે લગાવી દીધી અને કહ્યું: “કેમ,
હવે અક્કલ મળી ગઈ ને?”

બાળક ચાચાજી તો મોંઠા પડી ગયા અને
ત્યાંથી હોડતા હોડતા નિશાળે ગયા. નિશાળે
વખત કચારનો થઈ ગયો હતો. એટલે તે
મોંઠા પડ્યા. તે વખતે શિક્ષક પાટિયા પર
કંઈ લખી રહ્યા હતા. તેથી ધીમે રહીને તે
વર્ગમાં દાખલ થઈને પોતાની બેઠક પર
જઈને બેઠા.

શિક્ષકે પાછા ફરીને તેમને જોયા એટલે
પૂછ્યું: “કેમ, અલ્યા, આજે મોંઠો આવ્યો?”

બાળક ચાચાજી બિબા થઈને ધીમા અવાજે
બોલ્યા: “ગુરુજી, બજારમાંથી બે પૈસાની અક્કલ
વેચાતી લેવા ગયો હતો!”

શિક્ષક એમની તરફ નવાઈ પામી બેઠ
રહ્યા. તમાચાથી બાળક ચાચાજીના ગાલ લાલ
થઈ ગયા હતા!

સેમરેમ રમનારા, ચિત્તમાં વિહરનારા;
પ્રાણના પ્રવાસી છે, ભેડે છું લીસા તારી! - અનિલ

જમનાલાલજી બજારને વચ્છરાજ શેઠે
હત્તક લીધા હતા.

વચ્છરાજ શેઠનો સ્વભાવ ભારે આકરેા
હતો. વાતવાતમા તેઓ કોપે બસતા, અને
ગમે તેનુ અપમાન કરી બેમતા. એક દિવસ
એમ જ એમણે બાલક જમનાલાલજીનું વાત
વાતમાં ભારે અપમાન કર્યું. અને એમણે
જમનાલાલજીને પોતાની સંપત્તિના વારસ
નીમેક્ષા તે પહેથી પણ ખસેડી લેવાની ધમકી
આપી. જમનાલાલજીને ખૂબ જ લાગી આવ્યું.
ત્યારે તેમની ઉંમર કંઈ ઓટી ન હતી, માત્ર
સત્તર વરસની. તોયે નાનપણથી જ તેમનામા
સ્વમાન અને સમજણ હતાં.

પાલકપિતાનાં વચનો પર વિચાર કરતા
બાલક જમનાલાલજીને લાગ્યું કે વચ્છરાજ
શેઠ પણ એમ જ માને છે કે હું માત્ર તેમની
મંપત્તિ ખાતર જ તેમને વળગી રહેલો છું
મારે બતાવી આપવું જોઈએ કે હું એવા
સ્વાર્થી નથી.

જમનાલાલજી આધીજ સાથે લોકહિતના
કાર્યમાં જોડાયા ત્યારે એમણે ઓટી રકમના
દાન કર્યા હતાં, એમની એ નિરુપાધિનતા અને
ઉદારતા ત્યારે પણ બીજરૂપે હતા એમણે
બધી સંપત્તિ છોડી દેવાનો નિર્ણય કર્યો અને
પાલકપિતાને તેની જાણ કરતા દૃઢસ્વરથી
પત્ર લખ્યે.

સિદ્ધથી વર્ધો શુભસ્થાન. પૂજ્યશ્રી વચ્છ
રાજજી સમધનકાલના ચિ. જમનના ચરણ
સ્પર્શ. સર્વત્ર શ્રી લક્ષ્મીનારાયણજી મહારાજ
મહા સહાય છે.

આજે આપ મારા પર ઘણા નારાજ થયા
તેની ચિંતા નહીં. શ્રી કાકેરજીની મરજી. હું
હત્તક લેવાયેલો છું એટલે આપે એવું કહ્યું
પણ આપનો કંઈ કસૂર નથી. જેમણે મને
હત્તક આપ્યો એનો જ કસૂર છે

આપે કહ્યું, ખીનવારમ કેરવીશ તે ઠીક છે.
પણ મારું આપના પર કોઈ કરજ તો નથી.
આપના કમાયેલા પૈસા છે. આપની ખુશી દોષ
તેમ કરો. મારે આપના પર કોઈ આધિકાર નથી.

આજ સુધી મારી જાણત અથવા મારે
માટે જે ખર્ચ થયું તે થયું. આજ પછી એક
કોટી પણ લઈશ નહીં, અને મંગાવીશ પણ
નહીં. આપ આપના મનમાં કોઈ જાનને
વિચાર ન કરશો. આપની તરફ આજથી મારે
કોઈ જાતનો હક નથી રહ્યો. શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ
જીને મારી અરજ છે કે આપનું શરીર મારું
રાખે અને આપને હજી વીમ-પચ્ચીસ વર્ષ
સુધી જીવના રાખે હું ત્યાં જઈશ ત્યાંથી
આપને માટે કાકેરજીને આ જ વિનંતી કરતો
રહીશ મારાથી આજ સુધી જે કમૂર થયા
હોય તે માફ કરજો.

આપના મનમાં એમ હોય કે બધા પૈસાના
મગા છે, અને આ પણ પૈસાને માટે એવાં
કરે છે—પણ મારા મનમાં આપના પૈસાને
ચાહું નિહકુલ નથી. અને કાકેરજી કરશે તો
આપના પૈસા ભવિષ્યમાં પણ મનમાં નહી
આવે કેમ કે, મારું તકદીર મારી માથે છે.
અને પૈસા મારી પાસે હોય તો પણ હું શું
કરીશ? મને તો પૈસાની નજીક રહેવાની
બિલકુલ પરવા નથી. આપની હયાથી શ્રી
કાકેરજીનું ભજન સ્મરણ થયે તે કરીશ,
જેથી આ જન્મમાં સુખ પામું અને પછીના
જન્મમાં પણ. આપ પ્રસન્ન ચિત્ત રહો. કોઈ
જાતની ફિકર ન કરો. બધા સંબંધ જૂઠા છે.
ન કોઈ કોઈનો પુત્ર છે, ન કોઈ કોઈના
દાદા છે. બધા પોતાના સુખના સાથી છે બધી
જૂઠી જંભળ છે. આપ હજી સુધી માયાળગમાં
ફમાઈ રહ્યા છો. હું આજે આપના ઉપદેશથી
છૂટી ગયો. આજળ શ્રી ભગવાન દુનિયાથી
બચાવે

આપના મનમાં આપ એમ કદાપિ ન સમજશે કે વારસ મારા પર ફરિયાદ કરશે. મેં મારી રાજ્યપ્રીતી ટિકિટ લગાડીને સડી કરી છે કે આપના પર અથવા આપની મિલકત, પૈસા, રૂપિયા, ઘરેણું આદિ કોઈ પણ સામાન પર આજ્ઞા મારો જરા પણ હુક નથી રહ્યો. અને મારા હાથનું કોઈ કરજ પણ બાકી નથી. કોઈને એક પૈસો પણ આપવાનો નથી.

અન્ય સમાચાર કંઈ નથી. સમાચાર તો ઘણા છે પણ મારાથી લખાતું નથી.

સંવત ૧૯૬૪, મિતિ વૈશાખ વદ ૨, મંગળવાર.

પૂજ્ય શ્રી ૧૦૫ દાદાજી શ્રી વચ્છરાજજીને જમનતા ચરણરૂપર્શ.

ઘણા ઘણા આદરથી આપની પાસે મારું કોઈ લેખકેલું નથી રહ્યું. શ્રી ઠાકોરજીના મંત્રિનું કામ બરાબર ચલાવજો. આપથી

બને તો દાન-ધર્મ ખૂબ કરતા રહેશો. પ્રાણી સ્રાધુને બિલકુલ ગાળ ન દેશો. અને સૌને હાથનો ઉત્તર દેજો, મોંનો નહીં. વિશેષ તો શું લખું? આટલામાં જ સમજી લેશો.

અને હું આપની કોઈ ચીજ સાથે નહીં લઉં. બધું અહીં મૂકી બહાર હું. ફક્ત શરીર પર કપડાં પહેરેલાં છે.

વચ્છરાજે બ્યારે આ પત્ર વાંચ્યો ત્યારે તેમને અપાર ખેદ થયો. પોતાના અકારણ ક્રોધ માટે શરમાયા. પોતાની ભૂલ સમજાઈ ને ગદગદ થઈ ગયા તરત ગયા અને બાલક જમનાલાલજીને અત્યંત પ્રેમથી મનાવી લાવ્યા.

આમ ખેવાયેલું રત્ન પાછું મળ્યું.

બાલક જમનાલાલજીનાં આ ત્યાગવૃત્તિ તેમની મોટી વચે આખા દેશે જોઈ અને ગાંધીજીએ તેમને રનેહથી પોતાના પાંચમા પુત્ર તરીકે સ્વીકાર્યા.

યોગ્ય જવાબ

ચીનના કોઈ એક ગામમાં યુગ લો નામનો એક માણસ રહેતો હતો. એકવાર તેણે તપસ્વી ક્વાન યુ પાસે જઈને ત્રણ સવાલ પૂછ્યા.

પહેલો સવાલ એ હતો કે ઈશ્વર સધળે વ્યાપી રહ્યો છે એમ સદુ કોઈ કહે છે. તો હું તેને કેમ જોઈ શકતો નથી? બીજો સવાલ એ હતો કે ઈશ્વરની પ્રેરણાથી જ સધળું બને છે, તો પાપની સજા શા માટે ભોગવવી પડે છે? ત્રીજો સવાલ એ હતો કે પાપીને અગ્નિકુંડમાં નાખીને ઈશ્વર સજા કરે છે, પરંતુ એવું તે કઈ રીતે બની શકે? બે પાપી જાતે જ અગ્નિરૂપ છે તો અગ્નિનું અગ્નિ પર શું જોર ચાલી શકે? ક્વાન યુએ મારું પૂછાવ્યું. પછી એકાએક જ જમીન પરથી એક ટેકું ઉપાડીને યુગ લોના માથામાં મારતા કહ્યું: ‘આ રહ્યો તારા પ્રશ્નનો યોગ્ય જવાબ.’

યુગ લો ક્રોધ અને આશ્ચર્ય પામતો મારું પંપાળી રહ્યો. થોડીવાર પછી તેણે પૂછ્યું, ‘તે કેવી રીતે?’

ક્વાન યુએ જવાબ વાળ્યો, ‘એ સાંભળ, ટેકું વાગવાથી તને માથામાં ચોટ તો લાગી જ હશે. હવે, ચોટ લાગવાથી તને, કેવું દુઃખ અને કેવી પીડા થઈ તે તું મને કહે. તે કહેશે એટલે તે પરથી હું તને ઈશ્વરજ્ઞાન સંબંધી કંઈક કહીશ. ટેકામાં, તાત્પર્ય એટલું જ કે ઈશ્વર કેવળ અનુભવદ્વારા જ બધી શકાય છે. ખીલું, મેં જે કંઈ કહ્યું છે તે ઈશ્વરની પ્રેરણાથી જ કહ્યું છે. છતાં પણ તે કામને તું અપરાધ કેમ માને છે? ત્રીજું, તારું શરીર માટીનું બનેલું છે. આવી દશામાં સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થાય છે કે માટીનું માટી ઉપર પડવું, ન તો અસર કરી શકે છે કે ન તો માટીને કેઈ પણ પ્રકારની ચોટ લાગે છે.’

બોલકણાં

પહેલાના કાળમાં કાશી નગરમાં બ્રહ્મદત્ત રાજ્ય રાજ્ય કરતો હતો. તે વખતે બોધિસત્ત્વે ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મ લીધો હતો. ઉમરલાયક થતા તે તક્ષશિલા ગયા અને બપી વિદ્યાઓમાં પારગત થયા તે પછી લોગવિલાસની

જાદગી છોડીને તેમણે પ્રવચ્ચા શ્રદ્ધા કરી અને હિમાવચમાં રહેવા લાગ્યા ત્યાં એમણે કેટલીક નિદ્વિઓ પ્રાપ્ત કરી તપસ્વીઓમાં ક્રેંચુ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું—તે પ્રદેશના બધા મધિઓએ તેમને પેતાના ઉપદેશક અને આચાર્ય નીમ્યા આમ તે ઋષિશિષ્યો સાથે હિમાવચમાં રહેવા લાગ્યા.

એક દિવસ ત્યાં પાડું રોજથી પીડાતો એક તપસ્વી ઈશન માટે કુડાડીથી લાકડા ફાડતો હતો. એની નજીક એક આત વાચાળ બીજો તપસ્વી બેઠો. બેઠો પેલા તપસ્વીને વણમાગી સવાહ આપ્યા કરતો હતો. 'તમે જે દુઃખ માયોં છો એવી બાબત કુડાડો મારા લાકડું તરફ ફાટી જશે—નાના એમ નહીં, ત્યાં તો વજ છે લાકડું એમ નહીં ફાટે, હા જરા ભેરથી ધા મારો, નથી તૂટતું ને? તો લાકડું ફેરવો. શું કહ્યું?' આમ વણખટકયે સવાહ આપ્યે જતો હતો. એક તો રોજઅસ્ત હોવાને કારણે પેલા તપસ્વીનો સ્વભાવ ચીડીયો થઈ ગયો હતો, વળી તે વિશેષ શ્રમ પણ નહોતો કરી શકતો તેથી લાકડા ચીરતા તે ધણે યાકયો હતો. તેથી તેને પેલા પાસે બેઠેલા બોલકણા તપસ્વીની ટકમકચી ખૂગ જ ગુસ્સો આવ્યો એટલે તે કુહડી લઈ પેલા તપસ્વી તરફ ફર્યો અને 'તું અને લાકડા ફાડતા શીખવવા આવ્યો છે કેમ?' કહીને તેના માથા પર કુડાડીનો ભેરથી પ્રહાર કર્યો.

પેલા તપસ્વીનું પ્રાણપણેડું ભીડી ગયું.

બોધિસત્ત્વે તેનો અગ્નિસંસ્કાર કર્યો.

એ જ સમયમાં એવો જ એક બીજો બનાવ બન્યો આશ્રમથી થોડે દૂર એક ઝાડ પર એક તેતર રહેતું હતું. તેતર આમેય બે લકણા બારે તેમાં આ તેતર તો બધાને વગવી બંધ એવું કટકગિયું સવારે, બપોરે, સાંજ આખો દિવસ બંધારે ને ત્યારે ઝાડ પર મેસી ચોરબકોર કરતું જ હોય.

ત્યાં આજગથી એક શિકારી પસાર થતો હતો. તેણે તેતરનો અવાજ ફરથી સાંભળ્યો એટલે સાદથી ખેચાઈ ઝાડ તરફ આવ્યો અને પેલા બોલકણા તેતરને ભઈ તાડીને તીર માર્યું. તીર આબાહ તેતરને લાગ્યું લાગતા મારે તે તરફડીને પડ્યું—શિકારી તેને ઉપાડીને આવતો થયો.

બોધીનત્ત્વે, રોજ આખો દિવસ બોલબોલ કરતા તેતરનો અવાજ ન સંભળાયો એટલે તપસ્વીઓને પૂછ્યું કે 'પેણુ તેતર કેમ બોલતું સંભળાતું નથી?'

તપસ્વીઓએ શિકારી કેવી રીતે તેના અવાજ પરથી ખેચાઈ આવ્યો તેને તીરથી વંધીને લઈ ગયો તે કહ્યું ત્યારે બોધિસત્ત્વે કહ્યું કે, 'અતિશય બોલબોલ કરવાથી—જેમ તેતરની ઝાઝી વાણી જ તેના મૂંચનું કારણ બની, તેમ જ પેલો બોલકણો તપસ્વી પણ પેતાના બોવ કણા સ્વભાવને કારણે જ માર્યો ગયો.'

તે વખતે ભારતમાં અંગ્રેજો વિદેશી-રાષ્ટ્ર-હિત ધરાવતાં જુદાં રચાયા માંડ્યાં હતાં. રાષ્ટ્રવાદી નેતાઓ અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં પડ્યા હતા; દેશની સ્વાતંત્ર્ય પ્રવૃત્તિમાં રાષ્ટ્રપ્રેમી યુવાનોનાં લોહી ચત્તનતાં.

પછી મમાં એક દિવસ રાત્રે ખાતગી મકાનમાં ઉદ્દામવાદી યુવાનોની એક ગુપ્ત સભા મળી. રાષ્ટ્રહિત ધરાવતી યોજનામાં સક્રિય માથ આપનારા યુવાન-જવામર્દ સભ્યોની તેમાં વચ્છી થતી; ગમે તે ભોગે દેશહિતનાં કાર્યમાં સૌને અપૂર્વ સાથ આપવાનો હતો.

સભ્યોની ખૂબ જ ચકાસણી થતી, તેનું અટલ રાષ્ટ્રવદી પણું ભેલાતું; સાથેસાથ શારીરિક કુદૃઢતા અને તંદુરસ્તી પણ ભેલાતાં; તે મંડળના આકરા નિયમોનું ચુસ્તપણે પાલન કરવાનું રહેતું. પ્રાણાન્નતે પણ તે સભ્યોએ તે મંડળના નિયમો અભિગુહ પાળવાના હતા.

અમુક સભ્યોની વચ્છી મર્દ, પછી એક દુર્બલ — એકવડિયા બાંધાવાળો. પણ તેજસ્વી માણસ હાખત થયો. તેણે આવી તે મંડળના સભ્યોમાં પોતાનું નામ લખી લેવા પ્રયુખને જણાવ્યું....

સભામાંના દરેક સભ્યોએ આ નવા આગ-નુક મુકલકડી શરીરધારી સભ્ય થવા આવનારને તુરંત ગણી થોડીવાર કોઈએ કંઈ જવાબ આપ્યો નહીં.

આખરે પીરજ ખૂટતાં—તે નવા આવનાર ભાઈ બોલ્યા: “હું પણ તમારી સાથે રહીને તમારા મંડળમાં કામ કરીશ. રાષ્ટ્રહિત માટે ખનતું કરીશ....”

મંડળના મોવડી કંઈક વ્યવસ્થામાં બોલ્યા:

ખોરો છ

નિદ્રા લે મડીનું મોત છે; ને મોત, અગણિત મડીઓની નિદ્રા

માનવી નિદ્રાથી ડરતો નથી, તો પછી મોતનો ડર શાને? —અંતુમ વાંસીરી

“તમારું શરીર સાવ સૂક્ષ્મ છે, તમે અમારા મંડળની ખૂબ જ આકરી દરજ નહીં બનવી શકો. આ મંડળમાં ડગલે ને પગલે અકુર આત્મવિશ્વાસ અને બળવાન શરીર સંપત્તિ વાળા સભ્યો ભેળંએ; તમે એ બોજ નહીં બિઠાવી શકો તમે તકલીફ નહીં સહન કરી શકો.”

એ થતી વાતચીતમાં તે આગતુક ભાઈની આત્મશ્રદ્ધા, અસ્મિતા, અને અમર્યાદ દેશ-સેવાની કર્તવ્યનિષ્ઠા તેમને હજારો લાગ્યાં.

પાત્રે જ એક મેજ પર લેખ સળગતો પડ્યો હતો. હૃદયના સ્મારક આવેગે તે નવા અધિક્ષા ભાઈએ સામે પડેલા લેખની ધગ-ધગતી-તપ્ત ચીમની મૂડીમાં જકડી લીધી.

સજીવારમાં જ ચામડી હાઝવાની ગધ તે રૂમમાં ફરી વળી. સૌ આશ્ચર્ય કૃતકલ-પૂર્વક ભેલા લાગ્યા. એક ભાઈનું ધ્યાન આ ભાઈએ પકડેલી ચીમની તરફ ગયું, તુરંત જ પકડેલી ચીમની છોડાવી લીધી.

કોઈ કંઈ બોલે તે પહેલાં તે તે વ્યક્તિએ પોતાનો સંખત હાઝેલો હાથ સૌને ખતાવતાં સંસ્મરત કહ્યું: “તમારા મંડળનાં દેશસેવાનાં કાર્યમાં સભ્ય તરીકે નામ લખી આભારી કરશે તો આટલી તકલીફ તો સહન કરીશ જ.”

સૌ આશ્ચર્યચક્ર આ અદ્ભૂત વ્યક્તિની ક્રિમત, સમ્માર્થ, ઉચ્ચ આત્મબળ અને તીવ્ર મેલાવૃત્તિની બિડી ધગશની સાથેસાથ સભ્ય થવાની લાયકાતનું આતુ આદર્શ માપ આપનાર સાથે માનભર ભેળં રહ્યા.

એવી દુર્લભ દેશસેવાવૃત્તિની ધગશવાળા, રાષ્ટ્રવાદના હિમાયતી વિરલ યુવાન તે આચાર્ય કિવલાણી હતા...

મહાત્મા ગાંધીજીએ દુનિયાના તમામ મુખ્ય મુખ્ય ધર્મોને અભ્યાસ કર્યો હતો એ દરેક ધર્મોને આદરની દૃષ્ટિએ જોતા પરંતુ રામાયણ અને ગીતાના તે એ પરમ બહુ

ગાંધીજીએ એ અદ્ભૂત ગ્રંથ ગીતાને માય-પ્રાર્થનાનું આવશ્યક અંગ બનાવ્યું હતું ગીતાના બીજા અધ્યાયના મોચનમાં શ્લોકથી તે ૭૨મા શ્લોક સુધીના પાઠ જેવી રીતે ૧૯૨૨મા થતા તે જ રીતે ૧૯૪૮મા થતા. પ્રાત કાગની પ્રાર્થનામાં પણ ગીતાપાઠ શરૂ કરેલા ૧૯૩૨માં ગીતાના અદાર અધ્યાયોના પાઠ લગભગ એક અઠવાડિયામાં પૂરા કરેલા પણ આશ્વત્થવાત્રીએને ગીતા કંઈસ્થ હતી ગીતા વિશે એમણે ઘણા ખતો, લેખો લખ્યા હતા તે ‘અનામકિયોગ’ અને ‘ગીતાપ્રોથ’ પુસ્તકોમાં સંઘરાયા છે.

ગાંધીજી ગીતાને વિશ્વધર્મોના પવિત્ર ગ્રંથ માનતા અને તે દરેક શાળાઓમાં શીખવાય એમ ઇચ્છતા હિન્દુ બાળક ગીતા ન જાણે એ તો શરમમયું બધાય એમ કહેતા

મહાત્માજી મંદુકના વિઠાન ન હતા મૂળમાં ઉપનિષદો, પૂરાણો, શાસ્ત્રો અને ગ્રંથો એનો અક્ષર અક્ષર અભ્યાસ કર્યો ન હતો છતાં ગીતાનો એવો ઝંઘો અભ્યાસ કર્યો હતો કે જેનાથી તેમને વિશ્વાધર્મની શિક્ષા શ્રીશા, સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ, ગૂઢમાં ગૂઢ તત્ત્વજ્ઞાનનું ગદસ્થ પ્રાપ્ત થયું હતું આખા ભારતવર્ષની ધાર્મિક મતીશા, પ્રાચીન આર્ય સંસ્કૃતિના તેજ કિરણ અને માનવસમાજના કલ્યાણનો સહેલો માર્ગ ગીતામાં બતાવેલો છે ગાંધીજીનો એ આધાર ગ્રંથ કુરાન, બાયબલ વિગેરે ધર્મગ્રંથો તથા ઇસુ અને મહામદ જેવી વિભૂતિનાં જીવનના અભ્યાસથી એમણે ગીતાનાં મૂળ તત્ત્વોને વ્યાપકપણે સમજવામાં મદદ મળી એક દિવસ એમણે એક વક્તવ્યમાં ગીતાની ભાષામાં ચૂંબ

કતા અને રેત્યકતા છે એમ કહ્યું હતું. ગીતાને એ ‘જીવનનો ગ્રંથ’ કહેતા.

મને ૧૯૨૨ની સુલાર્ધની મોળામી તારીએ માંગના માટા છે એ ગાંધીજી ગીતાના માનમાં અધ્યાય પર યોદ્ધતા હતા: ‘પ્રવચન—એટલે શબ્દો આવે છે આર્ત—દુઃખો, ગિજામુ—મુમુક્ષુ, અર્થાર્થી—જેને બચ્ચાં કચ્ચાં નેઈ એ છે તે

‘જેના હૃદયમાંથી બમ બજાર નીકળ્યા હરે એવો જાની મહારામા દુર્લભ છે, બીજા જે માણસ છે, તેનું જાન હુકાઈ ગયેલું છે, તેઓ જન્મ મરણની કામનાઓમાં પડે છે; કોઈ રોગ ધનુષમાં પડી લાય છે, ઈશ્વર બજનના ફરી મૂકેલા નિયમો પ્રમદો બજન કરે છે. ન્વચાવ પર અંકુશ મૂકે છે, કરેલા નિયમોનું પાલન કરે છે બાંકેરનો માર્ગ ખાંડાની ધાર જેવો છે’

અટલુ કદા પછી ગાંધીજીએ ગીતા સાથે મ મધ ધરાવતી સધામકારાજની વાર્તા કહી બનારમમાં ગીતા વિશે ગાંધીજીએ એક વાર કહ્યું હતું. ‘આજે ગીતા મારે માટે નાત બાયમલ કે કુરાન નથી, એથીરે વિશેષ છે, એ મારી માતા છે, કામધેનું છે, મારા શરીરને જન્મ આપનાર અને મારું પાલન પોષણ કરનાર માનુ શરીર છૂટ્યાને તો ઘણો મમય વડી ગયો, પરંતુ આ અવિનાશી માતાએ એનું સ્થાન પૂર્ણપણે લઈ લીધું. એ ક્યારે જ બદલાઈ નથી, એણે સહાય કરવા હાથ લંબાવ્યો ન હોય એવું ક્યારે જ બન્યું નથી.’

ન્યાયે ગાંધીજી કટેકરીની સ્થિતિને અનુભવ કરતા ત્યારે કાયમ ગાતાનું શનનુ લેતા વાર્તાવાપમાં, ચંકાના સમાધાનમાં, નીતકેને આદેશ દેતા એ ગીતાના શ્લોકો મંભાગવતા: રતર્થે નિવન એવ: ૧૪૨ર્થો બપાવદા રતર્થર્થાન પરિત્યજ આમેક શરૂમ મજા

ગીતાના એ શ્લોકનો અર્થ એમણે પૂર્વ
જંગાળની યાત્રાએથી પાછા ફરતા સન્ ૧૯૨૨માં
મને અત્યંત વિસ્તારથી સમજાવ્યો હતો.
મને કહેલું: ‘હજારો વર્ષના અનુભવ પછી
એ શ્લોક લખાયો હશે.’

ગીતાનો મુખ્ય ગ્રાંથ એમણે જીવનમાં
‘ઉતારી, વ્યવહારમાં આચરી, આ યુગમાં યે
અધ્યાત્મમાં વધારે શાંતિ છે એ બતાવી આપ્યું.’

ગાંધીજીને તુલસી રામાયણ પણ અતિ
પ્રિય હતી. એ શીખતા એ ક્યારેય યાકતા
નહી, એકેએક પક્ષિને રસથી વાંચતા-અવ-
લોકતા. ઘણીવાર કહેતા પણ ખસ: ‘આ અંથ
વિક્રતાપૂર્ણ છે, શ્રદ્ધાની ખાણ છે, ભક્તિનો
સર્વોત્તમ અંથ છે.’

૧૯૨૪ જૂનમાં એમણે મને લખેલું :

ચિ. પરશુરામ,

તા. ૨૦ યોરકાર્ડ મળ્યું.

રામાયણનો અભ્યાસ ખૂબ ધ્યાન રાખીને
કરવો. એકવાર વાંચવું પૂરતું નથી.

બાપુના આશીર્વાદ

૧૯૨૬માં એમના કહેવાથી હું સાબરમતી
આશ્રમમાં ગયો ત્યારે ગાંધીજી સાંજની પ્રાર્થના
પછી પણ દરરોજ આશ્રમવાસીઓને રામાયણ
શીખવતા. એમના ટેબલ પર ‘તુલસી રામાયણ’
અને સ્વ. પ્રો. રામદાસજી ગૌડે લખેલી ટીકા,
પડ્યાં રહેતાં. બપોરના વિશ્રામ વખતે ટીકા
વાંચી જતા અને સાંજે શીખવવા માટેની
કડીઓ તૈયાર કરી લેતા ગુજરાતીમાં જ શીખ-
વતાં અને શીખવા આવનારી બહેનો ધરેથી
ચોપાઈ લાખો લાવતી.

૧૯૨૩માં ગાંધીજીએ મને લખેલું: ‘સાબર-
મતી આશ્રમમાં સૌને, અથવા જેઓ ઇચ્છે
તેમને ગીતા શીખવો. મૌને રામાયણનો શોખ
થઈ બાંધે તો ‘એક પથને દો કાળ’ થઈ બાંધે.

૧૯૨૩ પછી જુલાઈએ મારા એક પત્રના
જવાબમાં ગાંધીજીએ ગુજરાતીમાં મને લખેલું:
‘રહેરયામણ વિગેરેના અંથોને હું સંસ્કારઅંથ

નથી માનતો. તુલસીદાસની કૃતિ ‘મહા સંસ્કાર-
અંથ’ છે. આપણું કામ તો એ રામાયણમાં
રસ પેદા કરવાનું છે. તુલસીદાસના રામાયણને
સંક્ષિપ્ત રૂપમાં કરવાની જરૂર છે. બાલકાંડના
વિષયમાં જે એવો પ્રયત્ન કર્યો હતો, એની
એક નકલ—મારો ખ્યાલ છે ત્યાં સુધી—
આશ્રમમાં છે. એ કામ આજે ફરી હું હાથ
ધરું તો કોઈ ખીજ જ ચોપાઈ પસંદ કરું.
ચિ પ્રભુદાસે પણ આ દિશામાં યત્ન કર્યો હતો.
જે હિન્દીવર્ગ તમે આશ્રમમાં લો છો એમાં
પણ રામાયણ પ્રતિ રસ ઉત્પન્ન કરી શકે છે.

—બાપુ

રામાયણમાં વર્ણવેલો પરાપકારગાંધીજીનો
મૂળમત્ર હતો. ક્રામ, ક્રોધ, અભિમાનથી
ખચવાનો રામાયણનો ઉપદેશ છે, તે એમની
પાસે આવી શકતાં નહીં. ગાંધીજી રામના
સાચા ઉપાસક, રામાયણના અનન્ય પ્રેમી ને
તુલસીદાસના આદર્શ ભક્ત હતા. એમના
સુખમાંથી આ દોકુરો વારંવાર નીકળતો:

બદ્ધવેતન મુનદોષમય સિદ્ધ મેન્દ્ર કરતાર ।
સત હસ મુન ગન મહર્ષિ, પરિ હરિ ભારિ
સિકાર ॥

પ્રજ્ઞાદને કુંભારણે અને ગાંધીજીને દાસીએ
રામનામનો મંત્ર શીખવ્યો. બાળવયમાં એ
મતથી બહુ ડરતા. એક દિવસ રજા નામની નોકર-
ડીએ કંઈ: ‘રામનામમાં બહુ બળ છે, એનાથી
ભૂને ય ભાગી બાંધે છે’ બાપુને મન એ વચન
વચી ગયું ને ધોરેધોરે એમાં વિશ્વાસ, શ્રદ્ધા
વધતાં જ ગયાં. ગાંધીજી કહેતા, ‘રામ જ
મારો સાચો વૈદ છે, હું માંદો પડીને નહીં
મરું. દુનિયામાં અચૂક દવા રામનામ જ છે.
દોકુદને સર્વોત્તમ ઇલાજ રામનામ જ છે!’
એમના મત પ્રમાણે: ‘સર્વ પવિત્ર-અપવિત્ર
સ્થળે રામનામ લઈ શકાય. પણ એ સાચા
દિવથી લેવું જોઈએ.’ અને ગાંધીજીએ ‘હે
રામ!’ એવો સ્વસ્થતાથી પરચોકમન કર્યું!

(અનુ. નવીન મ. રાહ)

ખિવાકતની અળવશ્રી એરગોરથી ચાલતી હતી સાથે રાવેન એકટસમે ગાધીજી પોતાની બધી તાકાતથી લડી રહ્યા હતા શૈકતઅવી સાથે ગાધીજી પબાબની સફર કરતા હતા

તકલીફમા મૂક્યા તેઓને પોતાની બૂલ મમ- નાથ એટલે મોએ પોતાના એરવર્તન માટે ગાધીજીની માફી માગી ત્યારે ગાધીજીએ તેમને મમનવના કહ્યું 'માફી શેની હાય ?

હરેક સ્ટેશને અપાર લોડ થાય અને લોકોના રોગા એમને અને એમના હબાને ઘેરી વળતા લોકો જાણે ગાધીજી પાછળ ગાડા બન્યા હતા ગાધીજી તો શિસ્તના, મયમના ઉપાસક એમને આવુ બધુ ગમતુ નહી તેથી તે હરેક સ્થળે પોતાના પ્રવચનમા તેનો ઉલ્લેખ કરી લોકોને શાંતિ ને શિસ્ત બાળવવા કહેતા

માફી આવી હકને માટે મળે જ નહી તમે મારી ધૂળ જેવી આજ્ઞા નથી પાગતા તો હું હજારો ગાઉ બેઠો બેઠો બીજી મોટી આજ્ઞાઓ કરું તે શી રીતે પાળશો ? મારી અજ્ઞા નથી માનતા તે મારા તપની ખામી છે, એટલે હું બેસી રહ્યો છું મારી તો તમને એ રીતે આપી શકાય કે તમે આ કિસ્સાને જ્યાં જાવો ત્યાં સુજાવો અને કહો કે જેને તમે મરદાર બતાવ્યા છે તેની અવગતથી શું કેળવાયે છે'

બધા ગગગળા થઈ ગયા ને પ્રતિજ્ઞા લીધી કે 'આ પ્રસંગની ને તેના બેધની બધે વાતો કરીશું'

આમ છતાં ગાધીજી લગતાર બે કલાક સુધી હબાના બારણા આગળ બેસી જ રહ્યા સાથે મહાદેવભાઈ પણ હતા તેમને બાપુને સમજાવવાની બહુ ચે હિચા થઈ પણ બાપુનો સત્યાગ્રહ એટલે

ગાડી સુજાનવાલા રોશને અટકી અર્ધપલ્લ રામેતા સુજા બન્યુ એનહુ જ નહીં, ખુદ ગાધીજીના હબામા આઠેક જણ ચડી બેઠા ગાધીજીએ તેમને વિનતી કરી કે, 'બિનરી જાઓ' પણ હાથએ તેમનું કહ્યું માન્યુ નહી એટલે ગાધીજી હબાના બારણા આગળ બેસી રહ્યા 'તમે જો મારુ કહેવું માનતા ન હો તો મારે ગાડીમા બેસવું નથી' એમ કહી ગાધીજીએ સત્યાગ્રહ કર્યો

ગાડી બે કલાક સુધી કચાયે થોભે એમ કહુ જ નહી અર્ધાએક કલાક સુધી આમ ચાલુ પછી પેલા આઠ જણને બાન થયું કે આ તો ખોટ થયું આ તો આપણે બાપુને

બ્યાજબી હતો કે તેથી અત્યંત બધા થવા છતાં તે બાપુને કશું કહી ગક્યા નહી માત્ર હું જી હેયે દર્દનશ્રી અને આગ્રહી બાપુની આકરી તપસ્યાના મૂગા સાક્ષી બની રહ્યા

બાળના સુવતાન હુઝરત ઇબ્રાહીમ અદમ દિવસભર ન્યાય અને શુભાનુકામ્ય પોતાની સત્તાનતનો વહીવટ કરતા, અને આખી આખી રાત ખુદાની બદગી કરવામાં વિતાવી દેતા હતા એક રાત્રિએ, નિત્ય નિયમ મુજબ સુલતાન ખુદાની બદગી કરવામાં નિમગ્ન હતા ત્યાં તે શાહી મહેલ ધમધમી ભીંચો મહેલની છત ઉપર કોઈના ભેર ભેરથી ડગ માડવાનો અવાજ આવી રહ્યો હતો આથી સુવતાને પૂછ્યું “આ છત ઉપર કોણ છે?”

“હું એક મુસાફર છું” ઉપરથી કોઈનો અવાજ આવ્યો. “મારું ઊંટ ખોવાઈ ગયું છે, તેને શોધવા માટે હું અહીં આવ્યો છું”

સુવતાનને આ જવાબ ઉપર હસવું આવ્યું બોલ્યા “અરે, નાદાન! તારા ઊંટને આ શાહી મહેલના છાપરા ઉપર તું શોધે છે? ઊંટથી તે વળી કોઈ મહાનના છાપરા ઉપર ચઢાવું હશે?”

અને પેલી અઢીઠ વ્યક્તિનો અવાજ આવ્યો “હું સુવતાન! મારા કરતાં જે વધુ નાદાન તો તમે લાગો છો, કે ખુદાને પામવા મથી રહ્યા છો, પરંતુ તખ્ત અને તાજના બધેનામા જકડાયેલા છો! શાહી મહેલમાં રેશમની પથારીઓ ઉપર આળોટાં છો અને ખુશખુશાલ જીવન વ્યવહાર કરી રહ્યા છો! દુનિયાની માયામાં એવી રીતે લપેટાયેલા રહીને તમે શી રીતે ખુદાનું સાન્નિધ્ય પ્રાપ્ત કરી શકશો?”

સુવતાન ઇબ્રાહીમ અદમે ક્યાનપૂર્વક એ આકાશવાણી સાંભળી, અને તેના આખા શરીરમાં એક કંપ કરી વળ્યો એ રાત્રિનો બાકીનો ભાગ તેમણે અતિશય વ્યાકુળતા અને અજાણતામાં વિતાવ્યો વહેલી સવારમાં બદગી, વગેરેથી પરવારીને તરત જ તેમણે સત્તાનતના વજીરો અને અમીર ઉમરાવોને ખોવાયેલી મગાવ્યા અને મર્વની હાજરીમાં તેમણે પોતાના પુત્રને ગજગાદી મોપી દીધી ગાદીત્યાગ પછી

તરત જ તેમણે બાળના પલ્લ ત્યાગ કર્યો અને જગલ પ્રતિ પ્રયાણ આદરી દીધું માર્ગમાં એક ભરવાડ મળ્યો, તેને પોતાનો શાહી પોવાડ આપી દીધો અને તેના ફાટયા તુટયા વચ્ચે તેમણે પહેરી લીધા

બાળ નજીકના એક જગલમાં, એક સરિસા તો તેમણે ચોડા દિવસ માટે પકાવ નાખ્યો, અને ત્યાં જ બદગીમાં તટનીન રહેવા લાગ્યા એ તકનો લાલ લર્ધ વજીરો, અમીર ઉમરાવો અને સત્તાનતના કારભારીઓ તેમની સેવામાં અવારનવાર હાજર થતા રહેતા

એક દિવસે હુઝરત ઇબ્રાહીમ અદમ પોતાની ધાબળીમાં થી ગડું મારી રહ્યા હતા એટલામાં કેટલાક અમીર ઉમરાવો ત્યાં આવી ચડ્યા હુઝરત ઇબ્રાહીમને પોતાની ધાબળીમાં થી ગડું મારતા એઈ તેમને બહુ દુઃખ થયું તેમણે સંકોચપૂર્વક વિનવળી કરો “સરકાર! આપના નિર્ણય ઉપર હૈર વિચારણા કરો, સત્તાનતની લગામ આપ ફરીથી સલામી લો”

અને જ્યારે એ લોકોનો આગ્રહ બહુ વધી ગયો ત્યારે તેમણે પોતાના હાથમાંની સોય નદીમાં ફેંદી દીધી અને કહ્યું “ઠે કોઈ એરો તમારામાં, જે નદીમાંથી મારી મોય કાઢી લાવે?”

આ માલગીને બધા ઉમરાવો ફાટી ગયા એકબીજાને એઈ રહ્યા તેમનામાંથી કોઈનામાં પણ પેરી નોય કાઢી લાવવાની શક્તિ ન હતી ચોડીવાર પછી હુઝરત ઇબ્રાહીમે મોળા સાદે હુકમ છોડ્યો “હું નદીના માછલાઓ! મારી સોય લાવીને મારે હુવાવે કરી દો!”

અને તરત જ નદીમાં એક તોફાન ઊભરી આવ્યું પાણીની સપાટી ઉપર હાઈડા માછલાઓ ઊભી ઊછળીને કિનારા તરફ આવવા લાગ્યા દરેકના મોંમાં મેતેરી અને ડોપેરી મેલ હતા એક માછલી કિનારા પરથી

જિછગીને હુઝરત ઇબ્રાહીમના જોળામા આવી પડી એના મોમા હુઝરત ઇબ્રાહીમની જ ને ય હતી હુઝરતે એ સોચ લઈ વીધી અને પછી બધા માછલાઓને નદીમા ચા-ચા જવાનું ફરમાન કર્યું બધા માછલા નદીમા ચા-ચા

ગયા પછી તેમાજુ ડાઝર રહેલા અમીર ઉમ રાવોને મ મોખીને કહ્યું 'જોવો, આ સત્ત નત સારી કે તમે કહેા છો તે સત્તનત ? મિત્રો! ડુન્યવી મસ્તનતથી મને અળગો ન રહેવા દો "

નાગ અને મંદમાખી

જ ગલમા એક નાગ ફરતો હતો ફરતા ફરતા તેણે એક ઝાડ પાને ગણગણાટ સાબરથો એણે ઉપર નજર કરીને જોયું તો ઝાડની એક ડાળ નજીક કેન્દ્રીક મધમાખો ચક્કર મારતી જિડતી હતી બધી ટેળાબધ જિડતી હતી એવે પૂછ્યા ગણગણાટ થતો હતો મધમાખી ગણગણાટ સાથે જોરજોરથી મધપુડો બાધવામા મશગૂલ હતી

ગણગણાટ સાબરથી નાગને અત્યંત ક્રોધ થયો એ મધમાખને કહેવા લાગ્યો 'ગણગણાટ કરવો એ તો નરી મૂખાઈ છે નીતિ તો કહે છે કે જે દેશમા ઘોઘા અથવા ઉપદ્રવ થાય છે ત્યા શાંતિનું નામનિશાન નથી રહેતું ત્યાની પ્રજા સુખી થતી નથી એ ઉપદ્રવ વિદેશીઓની હાથવથી અથવા દેશના આંતરિક બધાથી થાય છે આ બધું નરી ખેવફૂદી છે

ખીજી તમે બધી એક સાથે મળીને કામ કરો છો એ પણ માનું નથી એ બહુ ખરાબ ટેવ છે એમ લાગે છે કે હવે તમારા આખરી દિવસો છે—તમે દરેક બગવાખોર બની ગઈ છો તમને ઓને મીઠા રહે ચઢાવે એવું કોઈ મને દેખાતું નથી હું એ સહન કરી શકતો નથી'

એ નાગ પોતાને આતરશાષ્ટ્ય સમાજ સુધારક માનતો હતો, રાજનીતિની સાથે ધર્મનો પ્રચાર કરવો પોતાની ફરજ મનતો હતો મધમાખીને ઉપર મુજબ કહ્યા છતાં તેઓનો ગણગણાટ ચાતુ રહ્યો એટલે તે સડસડાટ ઝડ પર ચઢ્યો અને મધ માખીઓ જે પૂડો બાધતી હતી તે તોડવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો માખીઓએ એ જોયું તરત બધી માખીઓ જોરથી ગણગણાટ કરતી નાગ તરફ ધસી નાગ ગભરાયો અને સડસડાટ નીચે જિતરવા ગયો પણ ગભરાટમા તે ઝાડની નીચે પડી ગયો મધ માખીઓ હજી તેની પાછળ જ હતી જેવો તે નીચે પડ્યો કે સડસડાટ કરતો જીવ બચાવવા નજીકના દરમા ભરાઈ ગયો!

કથન

ઇશ્વર પર જે લોકો ઈતખાર રાખે છે તેમના દિલમાથી તે બધને દૂર કરે છે ઇશ્વર સિવાય તમને બચાવનારો કોઈ નથી માણસ માણસને બચાવવાને અગર ઉગારવાને અસમર્થ છે

ગૂરા લોકો ઇશ્વર સિવાય બીજા કોઈનો ડર રાખતા નથી

જે લોકો મહેનત કરે છે તેમને જ ઇશ્વર સહાય કરે છે

૩ સત્ય ને અડિસા રૂપી ઇશ્વરને ભજી હુ

—ગાધીજી

એક ગામમા ત્રણ ડાહ્યાઓ રહેતા હતા ગામવોકો કહેતા હતા કે અમારી વર્ષોની ઘોર તપશ્ચાના પૂણ્યથી જ અમને એ મળ્યા છે એ લોકો ત્યા કચારના વસે છે તે કોઈ જાણતું ન હતું અનેક પેઢીઓ એમને ભેટી આવી હતી ગામની સુખ સમૃદ્ધિ એમને કાંઈ જ હોવાનું સહુ માનતા

એ ત્રણ ડાહ્યાઓમા એક શ્રી હતી, ખીજ એ પુરુષો હતા શ્રીનું નામ હતું કલા સફેદ વસ્ત્રોથી સજ્જ, સૌમ્ય રૂપવળી એ નારીના નયનોમાથી રનેકું ઝરતો, મગવ વર્ષા થતી એની દૃષ્ટિ પડતી અને કૂવો ખીરી જિહ્વા, થાંદડા લહેરાતા, ઉધાનું સીન્ધ્ય વધી જતું, સધ્યા રંગીન બની જતી અને ચાન્દ્રકા અધિક સિન્ધ્ય, અધિક ઉજ્જવળ થઈ જતી પ્રાત કાળે એ વીણા પર ભેરવીના સૂરો છેડીને ગામ વાસીઓને જગાડતી એના મધુર સૂરો સાંભળી મહુ આખ ખેલતા સગીતની ધૂન સાથે એ લોકો પગવા ભરતા ગીન ગાતા અને કાંઈ ચકતા ન્યાદે એ લોકો કાંઈ ચકતા ત્યાદે બધી વિશાઓ મગીનથી ગાજી જિહ્વા એના તાલે કોશ ચાલતા, હુગ ચાલતા, શાળ ચાલતી, ચરખો ચાલતો, ધમણ ચાલતી ને હથોડા પડતા સાંજના સમયે કલા નૃત્ય, ગાન અને નાટ્યથી ગામવાસીઓના બધા થાક જિતારી દેતી અદ્ભૂત આનંદ, ઉન્વાસ, આશા અને માધુર્યનો ત્રોત એ ગામમા વહેતો

ખીજે હતો એક વૃદ્ધ પુરુષ એનું નામ ધર્મ લાગી સફેદ દાઢી અને લાગી લગવી કફનીમા એનું મ્વડપ દિવ્ય લાગતું એની દૃષ્ટિમા અત્યંત પવિત્રતા, ગાઢ કંઈજા, વાત્સલ્ય, ઘેરી મ પેન્ના હતા એ માનવત્વ, રનેહ, ત્યાગ અને પરાંપકાર તરફ દરેક ગામવાસીને ખેરતો એ સૌને તે સત્ અસત્નો બોધ કરતો જઘડાઓ શોકતો એના પ્રભાવથી ગામવાસીઓ ઇર્ષ્યા,

દ્રેષ, ધૂણા ને પ્રતિક્રિયાથી મુક્ત થઈ ગયા હતા ત્રીજો હતો એક બગવાન પુરુષ, એનું નામ વિજ્ઞાન અદ્ભૂત બળ અને સિદ્ધિઓથી ભરેલો એ પુરુષ આધળો હતો એ પોતે બેડે શકતો નહીં એના માટે એ કલા અને ધર્મનો અનુગામી બન્યો હતો એને પોતાને કશી ઇચ્છા થતી નહીં, એ પોતે ખીજની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે એની પામે અદ્ભૂત મત્ત હતો સધ્યા મમે એ એક મનથી આખા ગામને પ્રકાશથી જગમગાવી દેતો એની મત્ત શક્તિથી મનુષ્ય પશી પેઠે જિહ્વા, દિવ્ય દૃષ્ટિ પામીને હનરો ચોખ્ખો દરના દરથો ભેતો, એના દરના શબ્દો સાંભળતો વિજ્ઞાન ગામ લોકોને સુખ સાધન આપતો, એનો થાક ઉતા રતો, એમને માટે સરસ ચોખ્ખો બનાવતો

એ ત્રણેય ગામમા કૃતા એમના ઈર્ગન માત્રથી ગામવોકો ઉન્વાસમા આવી જતા બધા એ ત્રણેયનું કહેવું માનતા ખીજ કોઈને માનતા નહીં, અન્ધ કોઈનું કહેવું સાંભળતા નહીં એ ગામ મ્વર્ગ કરનાય સુખી અને ઉત્તમ હતું કેમ કે દેવતાઓ જેવી ઇર્ષ્યા દ્રેષ અને શકા તેના ન હતા બધા કામ કરતા અને સુખી રહેતા

એક દિવસ એ ડાહ્યાઓ પાસે એક રૂપાળી તરુણ શ્રી આવી એનું નામ હતું 'રાજનીતિ' એના કપડાં ઝમઝમાર હતા, વેશ ભુષા અને મળવટ ટાપટીપમા ભાદે આકર્ષણ હતું, એમા કૃત્રિમતા અને ખેટો લાલકો જણાઈ આવતા એની આખોમા મદ, ગતિમા ઉછાછાપણ અને મોઢા પર ઉત્કટ લાલસા હતા એના સમગ્ર વ્યક્તિત્વમાથી મદ, લાલસા અને સત્તા ડોકિયા કરતા એણે ત્રણ ડાહ્યાઓને પ્રણામ કરી કહ્યું 'દિવ્ય આત્માઓ, હું તમારી કીર્તિ સાંભળીને તમારી પાને આવી છું તમારી પાને રહીને તમારી નેવા કરવાની મારી ઇચ્છું છું'

ધર્મે કહ્યું 'દેવી, અને સહુ માનવતેવક
છીએ એવકોની સેવા તે હોય ?

'હું પણ તમારી પેઠે ગામલોકોની સેવા
કરીશ હું પણ થોડી વિગત જુલુ છું વ્યવસ્થા,
નીતિનિયમ અને શાસન-તત્ત્વ ધડતા ચલાવતા
મને આવડે છે' રાજનીતિએ કહ્યું

'એ તો બધા જાણે છે શ્રમ કરીને જીવવું,
ખીજીએતું કટવાણું કરવું, એ સિવાય ખીજી
કંઈ વ્યવસ્થા અને નીતિ નિયમો હોઈ શકે ?'

ધર્મે કહ્યું

'પણ બહેન-' કલાએ કહ્યું-'તું સેવા કરવા
માટે નથી જન્મી તારી આખોમા લાલસા છે,
ચાલમા મદ અને સત્તા છે, ભાવ ભગીમા
ચચળતા છે, કટાક્ષમા કુટિલતા છે, વાણીમા
અભચના છે તું તો સુખ ભોગ માટે જન્મી
છે સેવા તો ત્યાગનો શહ છે, અને તું તો
વેલવની ભૂખી જણાય છે તું તો કોઈ ઐશ્વર્ય
શાલીના હૃદય પર રાજ્ય કરવા માટે જન્મી છે'

'હું જોઈ નથી શકતો. પણ અનુભવ છું કે
એની વાણીમા ભારે માયા છે ના દેવી, તારી
સાથે અમારો મેળ નહીં મળે' વિજ્ઞાને કહ્યું

આ સામગી રાજનીતિએ રહવાનું -નાટક
કર્તુ-ટપટપ આસુ વહાવવા લાગી કુસકા
ભરતી કહેવા લાગી 'મારા જીવનની એક માત્ર
અભિવાધા છે તે પણ અધૂરી રહી ગઈ હું તો
માત્ર સેવાનો અધિકાર માગુ છું પણ તમે
તો સેવાને સપત્તિ બનાવી દીધી છે એ પર
માત્ર તમારો જ અધિકાર સ્થાપી દીધો છે'

'તને શ્રમ થયો ॥ દેવી' ધર્મે કહ્યું-સેવા
માર્ગનો આરભ કે અત નથી, તેમ એના
પર કોઈનો અધિકાર પણ નથી-એમા અઘર્ષ
પણ નથી એ માર્ગ પર ફેલ નહીં પણ કાટા
પથરાયેલા છે તાગ કોમળ ચરણો બોધને જ
અમે કહ્યું હવે કે એ માર્ગે જતા તારા કોમળ
ગંગા હોહીથી ખરડાઈ ન જાય તારાથી એ
સહન થશે ? સહન થાય એમ હોય તો રહી જા !'

અને રાજનીતિ રહી ગઈ-એને તો એ જ

બોધતું હતું

ખીજી દિવસથી ગામમા કલા, ધર્મ અને
વિજ્ઞાનની પાછળ રાજનીતિ પણ ચાલવા લાગી
પણ એ આખ બચાવીને ગામડિયાઓને નયન
કટાક્ષથી વશ કરવાનો પ્રયામ કરતી, રૂપના
જાદુથી એ લોકોને જીતી લેવા ચાહતી એનામા
મહારવાક્રાદા હતી વેલવની લાલમા હતી,
ભોગનો લોભ હતો મત્તાનો મોહ હતો એને
લાગ્યું કે સ્વરૂપવાન હોવા છતાં પણ એની
સ્થિતિ એ જીવની અનુગામી નેવિકાધો વિશેષ
ન હતી એણે ધીરે ધીરે પ્રપચ્ય કરવો શરૂ
કર્યો રૂપની ભૂતની નાખી ગામલોકોની કૃપા
પ્રાપ્ત કરી અને એક દિવસ એ રાણી બની ગઈ

ત્રણ ડાહ્યાઓએ બધારે એ સામગ્ય ત્યારે
એ બોલી બેઠ્યા-'રણી બની ગઈ' માડુ જ
થયું પણ આજે પહેલી જ વાર જાણવા મળ્યું
કે ગામમા કોઈ રાજસત્તા પણ છે ખરી !'

દિવસો પસાર થતા ગયા રાજનીતિ રાણી,
મહેલમા રહેતી પણ એના અધિકારોનો વિસ્તાર
મહેલ બહાર ન હતો ધર્મ, કલા અને વિજ્ઞા
નની સામે સૂર્ય ઉદય વળતે ચન્દ્રની જે હાલત
હોય છે એવી જ રાજનીતિની થતી પછી
એણે કુળનીતિનો આશરો લીધો એક દિવસે
એક દૃત આવીને ત્રણ ડાહ્યાઓને કહ્યું 'મહા
ત્મન, રાજનીતિએ આપને મહેલમા આમ ત્યા
છે એ આપ સૌનું સન્માન કરવા માગે છે'

'ભાઈ, અમે તો જનપથ પર ચાલતાતા,
અમને રાજમહેલ સાથે શી લેવાદેવા ? અમે
તો સેવકો-સેવા કરવી એ જ અમારું સન્માન !'
કલાએ જવાબ આપ્યો

'રણીજી આપની જૂની નેવિકા છે તમે
એમના ઘરને તમારી ચરણરચ્થી પાવન કરો
એવી એમની હાર્દિક ઈચ્છા છે' દૃતે આશરૂ
કરતા કહ્યું

ધર્મે કલાને કહ્યું 'દેવી, સેવકનો આમહ
ટાળી ન શકાય ચાલો આપણે જઈએ'

અને ત્રણે રાજનીતિના મહેલમા દૃત સાથે

ગયા ત્યાં વડ્યત્ર તૈયાર હતું — ત્રણેને ગિર
ફતાર કરી લેવામાં આવ્યા અને એક મજબૂત
પણ સાધન સપનન જેલમાં કેદ કરી દેવામાં
આવ્યા ખસ એ દિવસથી કવા, ધર્મ અને
વિજ્ઞાન રાજનીતિના કેદી બની ગયા

જહાર ગામલોકો અકળાયો, બચાકુગ થયા,
અધીરા થયા કેમ કે, એ ત્રણે તો એ લોકોના
માર્ગદર્શક અને જીવનઆધાર, પ્રાણીનાયે પ્રાણ
હતા ગામલોકો રાજનીતિના મહેલની સામે
લેગા થયા અને પોકાર કરી કહેવા લાગ્યા
'અમારી કવાને મુક્ત કરો!' અમારો ધર્મ
અમને પાછો આપો! અમારા વિજ્ઞાનને અમારી
વચ્ચે આવવાદો!'

રાજનીતિ મહેલની છતમાં આવીને બેઠી
'નાગરિકો, હું એ ત્રણેની સેવિકા છું, એ તો
સૌના હિતનું જ કામ કર્યું છે કવા, ધર્મ
અને વિજ્ઞાનને મેં અતિથિ તરીકે મહેલમાં
રાખ્યા છે જનપથે લાખા સમયથી એકધારે
ચાલતા ચાલતા એ લોકો થાકી ગયા છે, થોડો
સમય આરામ કરશે તો એ લોકોના થાક
જિતરી જશે'

એની વાકજાગમાં કમાઈને લોકો પાછા ફર્યા
ફરી ખીજે દિવસે લોકો મહેલ સામે લેગા
થઈને પોકાર કરવા લાગ્યા 'અમે કલાની
વાણી નથી સાલગી, અમે ધર્મના દર્શન નથી
કર્યા, વિજ્ઞાન પણ નજર જહાર છે એ લોકોના
વિના અમારું જીવન અમને ખાલી ખાલી
વાગે છે અમને એ પાછા આપો'

'નાગરિકો, એ હમણા આરામ કરે છે,
એમને હેરાન ન કરો તમને એમની વાણી,
એમનો મંદેશ, રાજસેવક સલગાવશે'

અન રાજસેવકોએ કવાની વાણી સભ
ગાવી-ગીત, જેમાં વાનના, નિરાશા, અહકાર,
મૂન્ય કપના, પરાજિત ભાવના હતી ધર્મને
સંદેશ સલગાવ્યો—જેમાં પાણક, અર્થ,
ધૃત્વા અને અહકાર હતા વિજ્ઞાનનો સંદેશ
સલગાવ્યો—જેમાં વીરતાને નામે વિશ્વસ,

પ્રતિહિંસા અને સહાર હતા.

એ સાલગીને લેગા થયેલા લોકોને ખબ
અસતોષ થયો એ લોકોએ અને તેટલો મોટો
અવાજ કરી કહ્યું 'આ કલાની વાણી નથી
અમારા ધર્મે અમને કચારેય આવે! ઉપદેશ
નથી આપ્યો અમારા વિજ્ઞાને કદી પણ વિના
શની વાત ઉચ્ચારી નથી અમારી મારી કલા
અમને પાછી આપો અમરા વારસાવક ધર્મને
અમારી વચ્ચે આવવા દો અમારા સાચા
વિજ્ઞાનને મુક્ત કરો'

રાજનીતિ એ પોકાર જાણે સાલગ્યો જ
નથી એમ આખ આડા કાન કરીને ચાલી ગઈ
આ તરફ જેલમાં ધર્મે વિજ્ઞાનને કહ્યું
'ભાઈ, તું શક્તિગાવી છે તું ધારે તો એક
મનથી જેલને ઉઠાડી શકે છે'

'મહાત્મા, હું તો શાપિત શક્તિ છું હું
પોતે મૂન્ય અને નિષ્ક્રિય છું જે મારા પર
અધિકાર જમાવે છે એની ઇચ્છા પ્રમાણે હું
ચાલુ છું પહેલા હું તમારા અધિકાર નીચે
હુતો, હવે રાજનીતિના અધિકારમાં છું એલે
એની ઇચ્છા પ્રમાણે જતું છું'

રાજનીતિએ પોતાની યોજના થાકુ રાખી
એણે સમાજની સ્વતંત્ર ચેતનાને ખતમ કરી
અને એને સ્થાને નિષ્ક્રિયતા, લોગ લાલસા
ભરી નિરાશામાં આનંદ લેવાનું શીખવ્યું
દેશભક્તિના નામે પ્રાંતડિસા અને ધૃત્વા શીખવી,
હત્યાને વીરતા કહી, અર્થ અને લોભને
માનવતા કહી એક દિવસ એણે ગામલોકોને
કહ્યું કે, 'તમારું જીવન અત્યંત દરિદ્ર છે, જેને
તમે સતોષ કહો છો એ પરાજિત ભાવના છે
જેને તમે ત્યાગ કહો છો એ તમારી (નર્મ)
જતા છે, જેને તમે શાન્તિ કહો છો એ
તમારી નિષ્ક્રિયતા છે મુજો, આ પામેના
ગામમાં સેનાની ખાલો છે—ત્યાના લોકોના
ઘરમાં મોનુ બર્ચું છે તમે એ લોકો પર
ચડાઈ કરો અને એ લોકોને હુશી એ લોકોનું
નોનું વૃત્તિને તમામ ઘરમાં ભરો'

‘પણ ખીલ્લો માલ લૂટી લેવો એ કંઈ સારું ન કહેવાય’ લોકોએ કહ્યું

‘આપણા હાથમા વિજ્ઞાન છે એના એક મત્રથી આખા ગામનો નાશ થઈ જશે’ રાજનીતિએ કહ્યું

દુષિધામા પટેલ ગામલોકો મેદાનમા ભેગા થયા કોઈ કહે કે આ તો ખરાબ કહેવાય કેટલાક કહેવા લાગ્યા કે અમને તો આમા કંઈ જ સમજ પડતી નથી હવે તો રાજનીતિ કહે ત ખરું

રાજનીતિએ વિજ્ઞાનનું મોડું પાસેના ગામ તરફ ફેરવીને કહ્યું કે ‘વિનાશનો મત્ર લખ્યો’

વિજ્ઞાને તેમ કહ્યું અને પાસેના ગામ પર અગ્નિનો વરસાદ પડ્યો ગરમ લોખંડ અને કાટા વરસ્યા ગામલોકો ત્યા પહોંચ્યા ત્યારે અગ્નિથી તપેલા ભોના પર માનવરક્તનો થર ભમ્યો હતો સર્વત્ર ચીત્કાર સભાગાતા હતા શબો અને માથા વિનાના ધડો આમતેમ પડ્યા હતા સુવર્ણ રાશી અને માનવરક્ત સાથે ભેઈને એમના મનમા દ્રઢ ભયનું

અત્યંત ભુખ ચિત્તે સહુ પછા ક્યા બેચાર આગેવાનો જ્યા કલા, ધર્મ અને વિજ્ઞાન કેદમા હતા ત્યા ગયા ગામલોકોને ભેઈ ત્રણે બારણાની જાળી પાસે આવ્યા લોકોએ પાસેના ગામની હાલત વર્ણવી પૂછ્યું કે હવે અમારે શું કરવું ? રક્તવરસાદ તેનું લાવવું કે નહીં ?

ક્યા અને ધર્મે કહ્યું તમે સહુ ડિસક પશુઓ થઈ ગયા છો સોનાથી માનવજીવનને તો લૂંટા માગો છો ? એના શબ પર સોનાનું મંદિર ચણવા મગો છો ? તમે ધરતીને પછીને બદલે લોહીથી સ્પીચવા માગો છો ? અરે તમે કેવા બની ગયા છો ?

‘દેવ ! અમે કંઈ જ નથી બાણતા કે અમે કેવા થઈ ગયા છીએ ! અમને કશું જ ભાન નથી રહ્યું તમે જ બહાર આવ્યોને અમને સાચો રાહ બતાવો’ લોકોએ કહ્યું

‘પણ અમે તો કેદી છીએ’ કલાએ કહ્યું ‘તમે તો અલૌકિક અભિવાગા છો, આ

કારાગાર તો તમારી સામે તળુા જેવું છે તમારી શક્તિ અપાર છે’ લોકો ભેટ્યા

‘તમે બૂલો ડા માની શક્તિ તો તમારામા છે તમારી પાને જનશક્તિનો માગર છે અમે તો માન એમા ઊડતા તરંગ છીએ તમે ભુખ થઈ જશો, આહોનન કરશો તો અજેય થઈ જશો પણ હુમલુ તો તમે બદી છો અમારું શરીર માન કેદમા છે પણ તમારું તો માન શરીર જ મુખ્ય છે તમારા ચિત્તન વિચાર લાવના શ્રદ્ધા વિશ્વાસ આદિ મૌના પગમા બેડી પડેલી છે પ્રથમ તમે ફરેક રીતે મુખ્ત થાઓ પછી અમને મુખ્ત કરજો’

લોકોએ વિચારિત આખે ત્રણે ડાહ્યાઓ તરફ વળીને પૂછ્યું ‘તો અમારે શું કરવું ભેઈએ ? અમે કવી રીતે આઝાદ થઈએ ?’

ત્રણે ડાહ્યાઓએ કહ્યું ‘લોહીથી ધોયેલું પોતું કદાપિ લઈ શકાય નહીં જેણે તમને બળે બતાવી દીધા છે જેણે પાસેના ગામલોકોનો સહાર કરાવ્યો છે જેણે તમને અસહાય પશુની માફક બાધી રાખ્યા છે એ રાજનીતિના મહેન તરફ તમારો પ્રવાહ વાળો અને સૌથી પહેલા એ દુષ્ટ રાજનીતિ પર ક્રોધ કરો તમે સહુ આઝાદ બનશો અને અમને પણ આઝાદ કરી શકશો’

ગામલોકો આવ્યા ગયા એ દિવસે સાજ દાણે ગામનો સમસ્ત માનવસમાજ સુઝિગીત ગાતો જાતો, માનવતાના બુનદ જયઘોષ કરતો રાજમહેલના આગણામા ગયો

રાજનીતિએ જનશક્તિનો પ્રબળ પ્રવાહ ભેંચો અને એના પગ થરથર કાપવા લાગ્યા પણ એણે છે વૈ પ્રયત્ન કરી ભેંચો એણે લોલ બતાવ્યો ક્ષમા યાચના કરી રડી કરગરી પણ આખરે પોતે જ બધાવેલા મહેલમા એ કેદ થઈ કેદખાનાના દારૂટવા અને બહાર જનપથ પર આવ્યા મનુષ્યના સાચા સાથીઓ કલા ધર્મ અને વિજ્ઞાન

મહાભારતના લીધણ સંગ્રામને સત્તરમે દિવસ નમતો હતો. બગવાન ભાસ્કર પોતાનું ચક્રચક્રિત ઉત્તરીય સંકેતી રહ્યા હતા. કુરુ-ક્ષેત્રનું કરાલ મેઢાન, શાત થતા સૂર્યપ્રકાશની માથે સાથે યુદ્ધભયથી મુકા થઈને શાંતિધાત્વ લેતું હતું. સત્તરમા દિવસના સેનાપતિ મહારથી કહ્યું ધાયસ થઈને પડ્યા હતા. તેમના અંતિમ શ્વાસ રૂકૂરણે પણ હવે ધીમા પડવા લાગ્યા હતા.

યોગેશ કૃષ્ણ પાંડવોને દાનવીર કર્ણની દાનધિવતાની પ્રતીતિ કરાવવા, આછા થતા જતા સાંધ્ય પ્રકાશમાં રણમેઢાનની પાછલી બાજુએ જીવનની આખરી સધ્યાએ મહારથી કર્ણ આથમી ગયેલા સૂર્યને છેલ્લાં નમન કરી રહ્યા હતા ત્યાં ગોવિંદ ધીમા ડગે કર્ણની નજીક આવીને ઊભા. વ્યથાપૂર્વક મહારથીએ નેત્ર ખોલ્યાં. બળપૂર્વક હાથ ભેળ્યા. અંગ અંગમાથી પ્રગટ થતી વેદનાને યાદવબૂધણ ભેઈ રહ્યા.

‘મહારથી—તમારી અંતિમ ઘડીએ દાન મળવા આવ્યા છું. કશુંક દાન મુજ થ.ચક્રને આપો.’—ધાયનાપૂર્ણ અવાજે કૃષ્ણે કહ્યું.

‘મહારાજ, સર્વસ્વ છુંટાયા પછી આપ લેવા આવ્યા છો. હવે શું થયું આપના ચરણે? ચરીરમાં બાકી રહેતું રક્ત પણ હવે તો વટી ગયું છે. હવે મારી પાસે કશું નથી રહ્યું. આપે તો અંતઘડીએ પણ આબરૂ લેવા પારી લાગે છે’ પ્રયત્નપૂર્વક કર્ણે ઉત્તર વાળ્યો.

‘પરમ યુધ્ધત્મ, આબરૂ કેમ જશે? તમારા દાંતે પેડી મુવર્ણ રેખા જઠેડી છે ને? આપી દો. તમારું બિરૂદ રહેશે, અને મારું વચન રહેશે. આપી દો એ મુવર્ણ રેખા— ગોવિંદે મધુરું હાસ્ય રેલાવતાં કહ્યું.

‘ખરું, પ્રભુ એમ આપ બકા લાગ્યા-આડક

નથી જ, પણ જરા દૂર પડેલી પાપાણ આપ ભે આપો તો એ રેખા કાઢી શકાય.’ ભાંગતા જતા સ્વરે દાનવીર કર્ણે ખોલ્યા.

‘દાન માગવા આવનાર પાસે પાત્ર ન હોય તો દાનીએ પાત્રાર્પણ કરવાની ફરજ છે, પાપાણ મારાથી ઉચકી તમને ન અપાય, મહારથી, પ્રયાસ કરો પાપાણ પાસે જવાનો અને આપે આપનું અંતિમ પણ મહાદાન.’ પ્રયત્ને કેળવેલી કઠોરતા ધારણ કરતાં અર્જુન સખા ખોલ્યા.

રહીસહી શક્તિમાત્રને એકઠી કરી સૂર્ય-પુત્ર કર્ણે ઘમડાતા ઘસડાતા પાપાણ પાસે ગયા. મહાબળે પથ્થર ઉઠાવ્યો. ઉઠાવીને કાંત પર બળપૂર્વક માર્યો. આખું મોઢું ઠડા થતા જતા લોહીયા છટકાયું. ગોવિંદના પીળા કોથેય ઉપર પણ એ મહાવીરનાં રક્તછાંટણું છંટાયા.

‘હો પ્રભુ, મારું અંતિમ દાન, સાથોસાથ થોડાં મેણાં સાબળતા જાવ. નાથ, આપે આ અયોગ્ય કશું છે. અને દુઃખ થાય છે કે હરિ, આપે દાનની મહત્તા જરૂર ઘટાડી છે. અમારા પક્ષની હાર થઈ છે ગોવિંદ, મેં ધાર્યું હોત તો જરૂર હું મારા પક્ષને જીતાડી શક્યો હોત, પણ પાંડવમિત્રો, તમે સ્વર્ગાધીશને મારી પાને લીખ માગવા મોકલ્યા. મારી ટેકને તમે રાજ્યકપટમાં લાખ લીધો, ને યાચક સુરેન્દ્ર દ્વારા કવચ અને કુંડળ આપે મેળવ્યાં. આજના યુદ્ધદિન પૂર્વે મને મારા કૃણતું જ્ઞાન આપે ન થવા દીધું. અને પાંડવોને હણવાની મેં પ્રતિજ્ઞા લીધી એટલે આપે કુંતાજી દ્વારા કબૂલ કર્યું કે હું સત્રિય થયો છું. માત્ર સત્રિય થયો જ નહિ, આદિત્યપુત્ર પણ છું. ત્યાં લગી આપે મારું અપમાન જ કરાવ્યું. મારયિ મૃત જ રાખ્યો. પણ તમારા વ્વાધ

ખાતર તમે મને ક્ષત્રિય ધ્યેયો તુરત બહાર કર્યાં. અને પાંડુપુત્રને નહિ હણવાનું વચન મેળવ્યું. અને આજ પણ મારું મૃત્યુ ન સુધરે માટે આપ દાન માગવાના ડોમમા મને મારી દેક, નિશ્ચલતા છોડાવવા આવ્યા. કોઈ ક્ષત્રિય પુત્રને મારી પામે દાન માગવા આપે મોકલ્યો હોત તો, તેને હું તેના જ ધનુષ્ય વડે સુવર્ણરેખા કાઢી લેવાનું કહેત, પણ આપ તો ગોપાલ, આપને શું કહું?

‘પણ જવા દો પાત, ગોવર્દા આજે મને જ્ઞાન થાય છે. આ લોભ, મોહ, કષ્ટ ચેમાથી પેદા થયાં? યુદ્ધમાથી જ ને? યુદ્ધે સુરેન્દ્રને કવચ-કુડલ ભીખતો કર્યો, યુદ્ધે આપ જેવા પરમ આત્માને કપટી મુત્સહીમાં ખપાવ્યા હવે હું તો શાંતિની નજીક છું. પણ મારા જીવનના અનુભવે કહું છું, યુદ્ધે માનવજાતનું કશું કલ્યાણ નથી કર્યું. એ યુદ્ધે માનવના સત્યો લૂંટ્યાં છે, માનવતા ખત કરી છે

‘આપ જેવાને યુદ્ધે કષ્ટ કરતા શીખવ્યું સુરેશને ભીખ માંગતો કર્યો, અરે એથી વધુ

કુલપુત્રોના વિનાશ વિનાના હાથે, ગુરુનો શિષ્યના હાથે, શિષ્યોનો ગુરુના હાથે કરાવ્યો. જગતને મારો એક જ સંદેશો કહેજો—અર્જુન સખા, કે યુદ્ધથી જ કાર્ય સિદ્ધ કરવા માગના કદી સિદ્ધિને વરતો નથી, પણ કાર્યદક્ષતા ગુમાવે છે. માનવી એથી સ્વત્વ ગુમાવે છે સ્વત્વ વિના સિદ્ધિ કયા?’ અને તરત મહા ભારતના એ મહાન યુયુત્સુના અંગો ખેંચાયાં, આખનાં રતન ઝાખાં—તદાન ઝાંખાં બની ગયાં. નતમસ્તકે કર્ણ વાણી સાંભળી રહેલ કૃષ્ણ-ચક્રે દોડીને દાનવીનું શિર ખેળામાં લીધું.

હજાતા જતા નિશાના અંધકારમાંથી ભણે કર્ણની વિચારવારા ગોપાળના કાનમાં શું શું રહી, “યુદ્ધથી જ કાર્યનિદ્ધિ કરવા માગનાર કદી સિદ્ધિને વરતો નથી. માનવી યુદ્ધથી સ્વત્વ ગુમાવે છે, સ્વત્વ વિના સાચી સિદ્ધિ કયાં છે?”

રાત્રિના કળકળતા દીપકો સાથે મહા ભારતકાળના એ મહા દાનવીર ને મહારથીને આતમદીપ અનતની દીપગૃહિતમાં બળે મળી ગયો.

વૈશાક્ષી નજીક અંધેક વનમા ભગવાન બુદ્ધે તેમના પાચસો શિષ્યો સાથે વાસ કર્યો તેમની ખ્યાતિની ફેરમ તો ગિરેલગા પણ પ્રસરી હતી. તેમનાં મૌઢ્ય, તેજ, વાક્યાનુર્ય તેમ જ અગાધ જ્ઞાનના પ્રભાવથી જનાર મનુષ્ય અભર્થ જતો અને તેમનું શરણ સ્વીકારતો.

એક વખત ભગવાન તથાગત ઉપદેશ કરતા હતા તે વખતે તેમણે કહ્યું. ‘મારો ઉપદેશ તો દક્ષ ભવસાગર તરવા માટે છે, તે પકડી રાખવા માટે નથી.’ એક ગૃહસ્થે કહ્યું, ‘ભગવાન બીજા ઉપદેશકો તો એમ કહે છે કે અમારો ઉપદેશ બંધમૂડીની જેમ પકડી રાખો, ભગવાન કૃપા કરી આપ તે સમજાવશે?’

તે સમજાવવા ભગવાન બુદ્ધે નીચેની વાત કહી:—

‘એક વખત એક માણસ નદી કાંઠે બેઠો હતો વરસાદને લીધે નદી બે કાંઠે વહેતી હતી પેલો મનુષ્ય વિચારમા પડી ગયો પછી તેણે લાકડાંની મદદથી એક તરાપો બનાવ્યો તરાપાની મદદથી તેણે નદી પાર કરી. હવે તે તરાપો નદી પાર કરવામા તે મનુષ્યને કેટલો ઉપયોગી નીવડ્યો હશે તે કહેવાની જરૂર નથી હવે જો તે માણસ તરાપાને માથે મૂકી ગામમા બંધ તો ગામલોક તેને શું કહેશે? લોકો તેને એમ કહેશે:—મૂર્ખ, તરાપો તો નદી પાર કરવા માટે છે. તે માથે મૂકવા માટે નથી. તેવી રીતે ઉદ્દેશ એ તરાપો છે. તરાપાની જેમ ઉપદેશ ભવસાગર પાર કરવા માટે છે તે પકડી રાખવા માટે નથી’

ભગવાન બુદ્ધનો ઉપદેશ સાંભળી સર્વ શ્રોતાજનો હર્ષમા ફૂળી ગયાં —ગુણમનથી વહોરા

“ગુરુદેવ (સ્વીન્ડ્રનાથ કાકુર) માનતા, બચ્યાં પર ગુસ્સો ન કરવો.

“હા, આપણે પણ માલુસ છીએ. આપણો જીવ કઠી કંટાળ્યો હોય. બચ્યાંનાં તોફાન, મસ્તી, એમની આપણને ન સમજાય એવી કેટલીક અવળી રીતભાનથી આપણા ગુસ્સા ઉપરનો કામૂ જતો રહે, આપણાથી અસ્વસ્થ થઈ જવાય તો વર્ગની બહાર ચાલ્યા જવું, પાંચ મિનિટ, દશ મિનિટ બહાર થોમવું. વર્ગમાં શાન્તિની શરૂ જોવી. એમ કરતાં કરતાં આપણે શાંત થઈએ, એટલે વર્ગમાં જવું. પણ બચ્યાં પર ગુસ્સો કરવો એ તો મોટું પાપ છે.

“બચ્યાં પર અવિશ્વાસની નજર રાખવી એ તો પ્રભુમાં અવિશ્વાસ રાખવા ભરામર છે.”

“શાન્તિનિકેતનમાં એક શિક્ષકને આદત હતી બચ્યાંને શિક્ષા કરવાની. ગુરુદેવનું ફરમાન હતું કે આશ્રમની ભૂમિ પર કોઈએ બાળકને શિક્ષા કરવી નહિ.

“શિક્ષક ઉસ્તાદ હતા. વિનોદી પણ હતા. એમણે બાળકને કાન પકડીને ભોંચેથી અદર કર્યો પછી લપકાક મારી. આ ભોઈ કોઈએ પૂછ્યું: ‘અરેરે, આ શું કયું?’

“શિક્ષકે ટીખળમાં ઠટે કલેજે જવાબ આપ્યો: ‘કેમ, ગુરુદેવનું ફરમાન છે આશ્રમની ભૂમિ પર શિક્ષા ના થાય એટલે મેં એને ભૂમિથી અદર કરીને શિક્ષા કરી.’ આવા દિમાગના પણ કેટલાક હોય છે.” (સૌ હસી પડ્યા. ચાચાજી પણ દુષ્ટાન્તનું રમુજપણું બતાવતાં પોતાનું નાક પકડીને ખૂબ હસી પડ્યા)

“ગુરુદેવ કહેતા: ‘શિક્ષક એ ચિત્રકાર હોય તો તેણે પોતાની પાસે સ્કેચબુક, કાગળ અને પેન્સિલ રાખનાં. કયાંય કશુંક એવામાં આવે, સુંદર દરય નજરે પડે કે તરત તેને આલેખી લે. મનમાં કોઈ કદપના બાજે (કદપનાના રંગો

તો હરદમ રંગાવાના જ એ તો માનવપ્રકૃતિ છે.) કે તરત તેની કાગળ પર આકૃતિ દોરી લેવી.

“શિક્ષક લેખનકળાનો શોખીન હોય તો તેણે એક નાનીશી નોંધપોથી અને પેન્સિલનો દુકડો સાથે રાખવાં. મનમાં તરંગ ઊઠે, અદવિચાર બાજે, ભાવરૂપી કોઈ સામરનાં મોઝાં હૃદયપટે અથડાય કે તરત એની નોંધ કરી લેવી. પછી એનો ઘાટ કે આકાર પાછાથી હાથે રહીને આપી શકાય. પણ જેવું અવતરણ થયું એવું જ એને ટપકાવી લેવું એ શિક્ષકનું ઉત્તમ કાર્ય છે.

“શિક્ષકના મનમાં સતત બાળકનું ચિત્તન હોય.

‘વર્ગમાં પગ મૂકતાં પહેલાં અને વર્ગમાંથી નીકળતાં જ શું શીખવીશ, શું શીખવું એની સ્પષ્ટ આકૃતિ-રેખા શિક્ષક પાસે હોય.’ ગુરુદેવની આ વિચારમરણી હતી. શાન્તિનિકેતનમાં શિક્ષકની નિમજૂકે આ જ ધોરણ પર થતી.”

(સાબરમતી કલામંદિરમાં ચાચાજીએ શિક્ષકો સમક્ષ આપેલ પ્રવચનમાંથી)

પ્રેમ, લાગણીનો આદર કેમ રખાય?

ચાચાજી આવ્યા હતા. એમનાં કપડાંની યેડીમાંથી કપડાં કાઢ્યાં રોળાયેલાં ને યોળાયેલાં જણાયાં. મનમાં થયું, ધોવાનાં હશે. ધોવાના કુંડામાં તે કપડાં અલગ કાઢી પેટીમાંથી ધોયેલાં કપડાંની ભેડ કાઢી દ્વાલમાં લપેટીને યથાસ્થાને મૂકી. બીજે દિવસે સવારે ચાચાજી નહાવા આવ્યા. રિવાજ પ્રમાણે લપેટેલો દવાલ ખોટી કપડા તપાસવા લાગ્યા. ‘મારા ગઈકાલવાળો કપડાં કયાં?’ મને પૂછ્યું.

‘એ ધોવાનાં હતાં, એટલે ધોવા નાખ્યાં છે.’ હું જવાબ પૂરો આપી ચે રહી ને તે બોલી ઊઠ્યા: ‘નાહિ... નહિ... કોણ કહે છે નથી ધોયાં? ધોયાં છે ને સરસ મળનાં!’

“પ...ણ... યોળાયેલાં ને પૂરાં ધોવાયેલાં

જળાતા નથી એ કપડા બવેને ધોવાના તમે
ખીન પહેરોને? હજાએવા અવાજે ભોની
“નહિ નહિ નહિ ધોયા છે (મચાન
એએ પ્રેમથી ધોયા છે. ભવે અંદિના જેવી
સફાઈ નહિ આવી હોય! પણ તેથી શું? લાવો
એ જ હું તો પહેરીશ’

મારો એમના તરફનો પૂજ્યભવ અને
એમના મો તરફના પ્રેમતત્ત્વ મક્કમભાવ
આગળ હું લાચારબની મૂંઝી ગતી મારુ મો
મિવાઈ મધુ જવાબ ના જણ્યો

તેઓ તરત મોઢયા ‘એક રડા વગર પહેર
ધોવામા નાખુ, તો એમની લાગણીઓનુ,
એમના પ્રેમનુ અપમાન ના થાય? કદીને
મારે માથે હાથ મૂક્યો

એ પ્રેમભર્યા હાથે મને ચુપ બનાવી મનમા
જે થોડો ધ્રોણ ફાંકો હતો તેનાથી હું ઝખવઈ
ગઈ મનમા ઠોક કહેતુ મલકાતુ આને
જ સતપુરુષની મહાનતા કહેવાય અને જ
નિરહ કાર કહેવાય.”

*

વિદ્યાર્થીપ્રેમ

આચ્છા આચ્છા કહીને ઝેળેઝેળા ફરી
વળતા ભના મોગા ભાળકોની કાની પેની બરા
અને અનેકવધ વાતોના સૂરો કાને સભાળતા
એ બધુ આચ્છા જ્યારે અહીં આવે ત્યારે
જોમામુ ભેસતા પહેલા જેમ ફીડીઓ ઉભર
એમ એમના આવવાથી વિદ્યાર્થીઓમા નવુ
ચેતન અને આનંદના ઉમંગકાઉભરઈ આવે છે
ખરેખર બાળકો વિદ્યાર્થીઓની દુનિયા કઈ
ગજબ છે! આપણે મોટા થયા કઈક ગુમાવ્યુ
એ જાતનુ મનમા ધાય, અને પછી ઈચ્છા

* ખરેખરી નડનારી વસ્તુ આપણા મનભેડો નથી, પણ તેની પાછળ રહેતી
આપણી લઘુતા છે એ જરૂર બહુ બુદ્ધી છે

* મને તો લાગે છે કે કુસાના મૂળમા જ ઝેરઆબરૂ રહેતી છે

* જ્યાં સુધી સત્યાગ્રહનો ખરો અર્થ આપણે બસાવે સમજી ન લઈએ ત્યાં
મુખી સત્યાગ્રહીની ફરજો બરાબર સમજવી શક્ય નથી

* સત્યાગ્રહીને ધણાય કડવા ઘૂંટડા ગળી જવા પડે છે

—ગાંધીજી

આપ એવી છે

એક વિદ્યાર્થીની એવી છે જે ઝેળામા
કદિ રેખાય નહિ યાદામા એનો યાદાટ
નહિ આનંદ યોરમા એનો યોરનહિ દુઃખી
દર્શન કરે ને રાજી થાવ પોતાને બાગે કામ
આવે તે પ્રેમથી કર ને કૃતાર્થ ધાય

એક દિવસ મે જાગરૂ આગમનો ભાગ
ઝાંડુ વાગવા માટે નેપાળે દેમ છે, અન્ય
રમતવાગ વિવશીની જેમ તે ખમી જશે,
બૂની જશે અંબુ એનામા મે ભેળેતુ નહિ
મને એના વર્તનથી વિદ્યાસ પડ્યો હતો

એક અવારે, ફૂની ફરતી જઈ ચડી

એવો મરમ અને કાગજપૂર્વક ભાન
અત્યારમા કોણ વાજ્યો હશે? વગી સફાઈના
નમય પણ થયો નથી! મને કુતુહલ થયુ
તપામ કરી બજારો વાગ્યો કે તે વિદ્યાર્થીની
બહેન હશે! ખરેખર મારી કન્યાના આવી કરી
ભેતુ તો પાચખાના પાછળ તે બહેન ઝાંડુ
મારી રવી હતી એ પૂછ્યુ ‘તારો મમય
બગાડીને તો આ કામે નથી આવીને?’

ના બહેન આજે ભાઈવર્ગમા આ યા
નથી મો મેકા છે અહિ આવી ” એણે
પ્રેમથી લજવાઈને જવાબ આપ્યો

નાની નિરોપ વિદ્યાર્થીની બહેન

ભવે એનામા જે કાઈ હોય, પણ આ
તમ જે તો એના અચોવા પ્રેમધન આગળ મને
પુરાણકાગની—રામચુગની રામમન શત્રીનો
પ્રસંગ યાદ આયો

ધન્ય શર્ધ

બાળકોમા આ ભતના રૂડા તરવો પડ્યા
છે’ મને ખરેખરો યોષપાક મળ્યો

*

ઉઘડતા પ્રભાતની શીતળ પવન લહરી લહેગરી અને ડાળે મેઠું ગુલાબ સ્મિતભયુ' ઝૂમી ઊડ્યું! આ ભેળને પેટી પાંદડીએ મોં મચકોડ્યું: 'અમ્મ, એટલી વારમાં તો ફૂટ્યું ન સમાયું! અરે, મારી નજર માથે તારાં જેવા કેટલાંય ફૂલ ખીનીને કરમાઈ ગયાં. નિત ખીલે, ને નિત ખરે! એવા અદ્ય આયખામા તે શી મઝા?'

મુસ્કુમતું ગુલાબ ધીરથી બોલ્યું: 'અલિ પાંદડી, બોધાં કે અફકેરાં આયખાનો તે વળી ચોરતો શો? છુપ્યું લેખે લાગ્યું ના પલું ય!'

પાંદડી ફફડી: અરે, હમણું પેલો માળી આવીને ચૂંટી જયો. એમાં તે વળી શું છવન લેખે લાગવાનું હતું. આ બે ધડીતુ છવન, કંઈ છવન કહેવાય?'

ગુલાબની તો એ જ મીઠાશ મહેકતી રહી: 'પાંદડીજેન, તું નાની ને મોટી વાત કા કરે? હું તો એટલું જાણું કે, છવનનું ખીલું નામ સુવામ અને એ રીને સુવાસ ફેલાવતાં નોતરેલું મૃત્યુ જ સાચું છવન, સાચી અમરતા.....!'

ગુલાબ પોતાની વાત આટોપે તે પહેલાં જ કોઈના કંઠેર હાથે જોતું કોમળ છવન આટોપી લીધું. જતાં જતા ગુલાબે પાંદડીને કહ્યું: ચાલ, મારી સાથે ચાલવું હોય તો! ભેગું તારું ય છવન સાર્થક થઈ જયો!'

'ના રે, બાઈ! મરવા કોણ આવે! મારે તો હું છવનું ય છવનું છે. તું તારે બા!'

મિલજ કરતી પાંદડી બોલી. માળી તો એ ગુલાબના ફૂલને અત્તરિયા પાને લઈ ગયો. અત્તરિયાએ એની કોમળ પાખડીઓ પીંખીને ઉકળતા પાણીમાં ઝમેળ્યું. કંઠાળીને એનું અત્તર કાઢ્યું. આમ ફૂલને

દેહ નાશ પામ્યો, પણ એનો આત્મા મહેકી ઊડ્યો બાણે મૃત્યુ છવન બની ગયું!

આ વાતને, આ ઘટનાને કેટલ ય દિવસ વીની ગયા. ગુલાબ તો છવનની અમરતા ચેતવી ચૂક્યું હતું. પણ પેટી પાંદડીને ઘરડે-ઘડપણ કોઈએ ન મ'ઘરી. પીગી પડીને પવન ઝોકે ઠેઘાં ખાતી ધરતી પર આખોટતી હતી. બાણે, છવન અને મરણનો મેદ શોધવા મથતી હોય તેમ રસ્તા પર અટ્ટીથી તપ્પી' ગેયાં ખાતી હતી!

એટલામાં, દૂરથી ગુલાબની મહેકબરી આક્રમેજ માંબગી પાંદડીને આશ્ચર્ય થયું: 'શું હજી મુખી ગુલાબ છવે છે?' ત્યાં જ જોરથી પવનનું ઝોકું આગ્યું અને ફૂલની અમરતાનો સ્પષ્ટ સંદેશ સંભળાવી ગયું!

રસ્તામાં રમગમી પાંદડીની બેડાલ રિયાત જોતાં જ ગુલાબનો આત્મા ઝડપી મથાં સ્વરે બોલી ઊડ્યો: 'જહેન પાંદડી, તારી આકશા! તું તો કહેવી હતી કે, મારે જ ઝેરું છવનું છે! તેને બલે.....!'

પણ આ સમયે પાંદડીની છવન-લીલા આયમવાની અટ્ટી પર હતી ટમટમતી એ ફૂલના આત્માને જોઈ જ રહી!

ગુલાબે પુનઃ કહ્યું: 'પાંદડી તને માઠ છે ને મે તે દિવસે કહ્યું હતું કે, આત્મા અમર છે તો પછી આ નશ્વર દેહના શી જરૂર?'

પાંદડી જિંચી થઈને કંઈ કહ તે પહેલાં કોઈના કમળ-કોમલ ચરણરૂપે તેને દેહ કચડાઈ ગયો! વગડાનો વેરણ વાટે પાંદડીની કરચો પવનને ઝોકે આડો અવળી ઊડો ગઈ અને ફૂલનો આત્મા પવનની પાંખે પલાણીને વાગવરણમાં પ્રસરતો મધમધી ઊડ્યો!

છવનમાં સ્થિરતાને ચાહનારા,

સક્ષિભમાં ઊંઘારી લહેર રાખે! —અનિલ

‘વિદ્વાન વિપ્રવર્ધા’ આશ્ચર્યનો વિષય છે કે, સર્વ વિદ્યાઓ તેમ જ સદ્ગુણોથી વિભુષિત હોવા છતાં એ આપ આટલા નિર્વિખત કેમ બની શક્યા? માનવમાત્ર અર્થ, ધર્મ, કામ કે તત્ત્વજિજ્ઞાસામાં જોટલા માટે પ્રવૃત્ત રહે છે કે એને દીર્ઘાયુ, યશ તથા ભૌતિક વૈભવ પ્રચુર પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત થાય. કિન્તુ આપ પૂર્ણ સમર્થ, વિદ્વાન, સુદર, કાર્યકુશળ તથા મધુરભાષી હોવા છતાં એ આમ નિર્વિખત કેમ છે?’ પરમ ધાર્મિક મહારાજ યદુનાંબરમાં તીવ્ર જિજ્ઞાસા હતી

વિપ્રવર્ધા અવધૂત દત્તાત્રેયના અધસ્સ પુટ બાહ્યુવલ સ્મિત સુમન વેરી રહ્યા પોતાના આસોકપુજાનેત્રોને મહારાજના જિજ્ઞાસા મહર મુખ પર સ્થિર કરતા એમણે સસ્મિત કહ્યું, ‘રાજન્, મારા ગુરુઓએ મને એવું જ શિક્ષણ આપ્યું છે. એમની કૃપાનું આ મુક્ષણ છે કે મારી વિવેકબુદ્ધિ સતત જાગૃત રહે છે અને મનોવૃત્તિ મર્વંદા આસક્તિ મુખતી’

‘આપના એ ગુરુવરો તેમ જ એમના શિક્ષણના મર્મથી જ્ઞાત થવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થઈ શકે ખરું?’

‘મહારાજ, આપને એમને ઉપદેશ સદા ઉપલબ્ધ છે, તેઓ બધા સર્વંદા આપ સમક્ષ જ રહે છે, અને પોતાના અમૂલ્ય ઉપદેશનું નિર્ગાધ વિતરણ કર્યા કરે છે’

‘વિપ્રવર્ધા’ આપના નિગૂઢ કથનને હું સમજી શકતો નથી, કૃપા કરી સ્પષ્ટતાપૂર્વક કહો!’

‘સારું, તો સાંભળો!’ દત્તાત્રેય પ્રસન્ન વદને બોલ્યા, ‘મારા સૌ પ્રથમ ગુરુનું નામ છે પૃથ્વી એણે મને સર્વ આઘાત ઉત્પાતોમાં સદા અવિચલિત, સ્થિરચિત્ત અને શાન્ત રહેવાનું શિક્ષણ આપ્યું છે, જે પ્રમાણે એ સ્વયં વર્તે છે એના ઉપર કેટલીયે દેવી અને ભૌતિક વિપત્તિઓ અવારનવાર આવે છે, કિન્તુ એથી

એ રજમાત્ર પણ ચલિત થતી નથી એ પ્રમાણે કોઈ પ્રાણી કેવ સયોગે મને કષ્ટ પણ પહોંચાડે છે, તો હું મારા માર્ગથી ચલિત નથી થતો. આ સહનશીલતા તેમ જ ધૈર્યવ્રતના ધનધાન્ય મને માતા ધરિત્રીએ આપ્યા છે

‘મારા બીજા ગુરુનું નામ છે વાયુ વાયુના બે પ્રકાર છે પ્રાણવાયુ અને અહવાયુ પ્રાણ વાયુ માત્ર આકારની ઈચ્છા રાખે છે; રૂપ, રસ કે ગંધ એના પર કોઈ પ્રભાવ પાડી શકતાં નથી એ રીતે સત્પુરુષે મિતાકારથી મનુષ્ય રહેવું ભોંઈએ, રસના લોભુપનાથી વિચલિત ન થવું ભોંઈએ બાહ્યવાયુ સર્વત્ર વિચરવા તેમ જ ગંધ વકુલ કરવા છતાં પણ અવિકૃત રહે છે, શુદ્ધ રહે છે આત્મજ્ઞાની સત્પુરુષે એ પ્રમાણે સામાનિક કર્મોનું પાલન કરવા છતાં પણ ક્ષિત્તિમુખ ન રહેવું ભોંઈએ આ સયમ, શુદ્ધિ, ગતિ તેમ જ અનાસક્તિની શિક્ષણ સહુરીઓ મેં વાયુમાથી મહુણ કરેલ છે

‘મારા ત્રીજા ગુરુનું નામ છે આકાશ આકાશ જે રીતે તેજ, જલ, વાયુ અગ્નિ આદિથી આચ્છાદિત રહેવા છતાં પણ એનાથી અલગ, સાથે જ એનામાં વ્યાપ્ત પણ છે. એ રીતે આત્મા પણ વિવિધ શારીરિક ગુણધર્મોમાં વ્યાપ્ત હોવા છતાં ય એનાથી પૃથક છે આત્માની સર્વવ્યાપકતાની આ શિક્ષા તારકી મેં આકાશ પાસેથી પ્રાપ્ત કરી છે

‘મારા ચોથા ગુરુનું નામ છે જલ જલ સ્વભાવત શુદ્ધ હોય છે, સ્વચ્છ હોય છે આકાશથી સ્વચ્છ સ્વરૂપે પડે છે, પૃથ્વી પર આવીને સંભોગવશાત એ ગદ્ગદ બની જાય છે કિન્તુ, તુરંત જ એ પોતાના મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપને પામવા પ્રયત્નશીલ જ નહિ, સદૃશ પણ બની જાય છે પોતાની રસમયતા વડે એ ધરતીને પરિતૃપ્ત કરે છે, વૃક્ષ-લતાઓને હરિભરી બનાવે છે એ જ પ્રમાણે મનુષ્યે પણ જલમમાન શુદ્ધ.

રનેહયુક્ત તથા મધુર સ્વભાવના બનવું જોઈએ.

‘મારા પાંચમા ગુરુનું નામ છે અગ્નિ. અગ્નિની તેજસ્વીતા અંગે અન્ય કોને ૨૫૨ કરતાં ય ડર છે; છતાં પણ એ આપણા અન્નને—પ્રાણપોષક અન્નને પચાવે છે, શરીરને ગરમ રાખે છે, આપણા અસ્થિચર્મમય શરીરને અતે પોતાની ગોદમાં વિલીન કરી લે છે ...એટલું જ નહિ, આપ એને જે કંઈ પણ આપે, એ સતોષપૂર્વક એને પોતાના ઉદરમાં સમાવી લેશે. એ કોઈ પર રનેહ અને કોઈ પર દ્રેષ નથી કરતો. પોતાની પ્રકૃતિમાં સદા મમરૂપ રહે છે. સત્પુરુષે પણ એમ જ રહેવું જોઈએ—સદા મમરૂપ, નિર્મલસર, નિર્દોષ અને નિર્વિષ....’

‘મારા છઠા ગુરુ છે સૂર્ય. સૂર્ય જે રીતે પોતાનાં કિરણો વડે પૃથ્વીના જલને સંચય કરી એને સમયાનુસાર પાહું પૃથ્વીને જ સમર્પિત કરી દે છે; તે રીતે સત્પુરુષે પણ સંસારમાથી પોતા માટે એકત્તરવામાં આવેલ પદાર્થોને યથારામ્યે સંસારના ગ્રેષ કાજે જ અર્પણ કરી દેવાં જોઈએ. આ સમર્પણ તેમ જ ત્યાગનું શિક્ષણ-કિરણ મેં સૂર્યમાંથી પ્રકુલ કર્યું છે.

‘મારા સાતમા ગુરુનું નામ છે ચંદ્ર ચંદ્રની કલા પ્રતિમાસ કાલપ્રભાવે વધતીઘટતી રહે છે;’ કિન્તુ ચંદ્રનાં મૂળ રૂપ કે એના સ્વાભાવિક ગુણ શીતલતામાં એથી કોઈ ફરક પડતો નથી. આ પ્રકારે સત્પુરુષે પણ કોઈ પણ અવસ્થામાં પોતાના સદ્ગુણને શુભાવશે જોઈએ નહિ; કારણ કે કલાનુસાર પરિવર્તન તો ચરીરનું લક્ષણ છે—આમાનું નહિ.

‘મારા આઠમા ગુરુનું નામ છે સમુદ્ર. વર્ષા-ઋતુની સહસ્ર વારિધારા તથા અસંખ્ય નદી એનાં જલનાં સંચય (મલન થવા છતાં ય એ

કદી પોતાની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન નથી કરતો; કે નથી તો ગ્રીષ્મઋતુની અસરમાં આવી મુકાઈ જતો. એ જ પ્રમાણે સત્પુરુષે પણ સર્વદા સમતોલ રહેવું જોઈએ—ન તો વૈભવની પ્રચુરતાથી છલકાઈ જવું જોઈએ, ન તો દુર્દીનના પ્રભાવે દુઃખ ઘમ્મ જવું જોઈએ. આ સમતોલ-ચિત્ત રહેવાનું શિક્ષણ-મોતી મેં સમુદ્રમાંથી મેળવ્યું છે.

‘મારા નવમા ગુરુનું નામ છે મધુકર. મધુકર જે રીતે લિન્ન-લિન્ન પુષ્પોમાંથી રસારવાહ ગ્રહણ કરા લે છે; એ રીતે ગુણીજને પણ નાના મોટા સર્વ શાસ્ત્રોમાંથી એનું સારભૂત શિક્ષણ ગ્રહણ કરી લેવું જોઈએ. આ સાર-આહીતાનું શિક્ષણ-શુશ્ર્ન મેં મધુકર પાસેથી મેળવ્યું છે.

‘અને મારો દસમો ગુરુ છે, બાળક. બાળક જે પ્રમાણે સર્વત્ર નિઃશંકભાવથી વિચરણ કર્યા કરે છે, કોઈ પ્રત્યે દ્રેષ, માત્સર્ય કે કોઈ આદિ દુર્ભાવનાઓ નથી રાખતો તથા એનામાં પ્રતિ-ક્ષણ વૃદ્ધિની પ્રવૃત્તિ થતી રહે છે—એ પ્રમાણે પ્રત્યેક મનુષ્યે નિઃશંક, નિર્દોષ, દુર્ભાવનાવહીન બનવું જોઈએ; તેમજ એનામાં પ્રાતિક્ષણ પોતાની આર્તમક ઉન્નતિની પ્રવૃત્તિ થતી રહેવી જોઈએ.’

મહારાજ યદુએ અવધૂત કંત-ત્રેયને સભાકા અભિવાદન કરતા કહ્યું, ‘બ્રહ્મવેત્તાઓમાં અગ્ર-ગણ્ય (વપ્રવર્ધ) આજે આપે મને એ દીર્ઘકાલિક સંશયમાંથી વિમુક્ત કરી દીધો, જેનાથી હું આજ સુધી ઉદ્ભ્રાંજિત રહેતો. આવશે હું—સંસારની સારી સુખ-સમૃદ્ધ હોવા છતાં ય અસંતોષની ભવાળામાં જલતો રહ્યો છું.’

અવધૂત દત્તાત્રેયના ચિર-સૌમ્ય વિનય સુખ-મંડળ પર પૂર્વવત્ અલૌકિક આભાસુક્ત સુમંગલ સ્મિત વિલસી રહ્યું. (હિન્દી ૫૨થી)

અથ

પ્રલયની દુર્દશા જોવાને માટે સખચે અહિયા?

મને ફાની જગતમાં ઈશ શા માટે અમર કર્યો? —અર્જુન

અમારાં પ્રકાશનો

બાપુ ચિન્તાનથી. બાપુની અર્ધો હજાર લાક્ષણિક તત્ત્વોનો મૂળ (પ્રથમ આવૃત્તિ અપ્રાપ્ય હોઈ બીજી આવૃત્તિ છપાય છે) મૂળ છે ઉપરથી

બાપુનમરણ બાપુના મુવચનો એમના જ હસ્તાક્ષરમાં, ત્રિગી શુદ્ધોત્તરો યુક્ત મુંદર પુસ્તિકા મૂળ સવા ઉપરથી

ગાંધી ગુરુ લેખક શ્રી ગુરુદયાલ મલિક

મૂલ્ય સવા રૂપિયા

શ્રી કાકાભાઈમ દાવેલકરે આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના 'ભક્તની અવલિ'માં આ લેખ નાગાનુ મહત્તર સમજાવતા લખ્યું છે —

"મહાત્મા ગાંધી અને કવિનર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર આપણા જમાનાના બે મહાન પુરુષો, ભારતીય નસ્ટુતિના બે મહાન એમને વિષે કેઈ પણ, દર્શક રો તે તે આર્થિક થયાનુ જ પદ્ય જ્યારે એમને વિષે ભગવદ્દય ગુરુદયાલ મલિક લખે, ત્યારે તે પ્રાપ્ત જ શ્રી ગુરુદયાલ—આ રાત્રી—ગાંધીના ખમ પ્રગમના નાગ્યા હતા એમના જ પરિચયના તમે ગણાય. અને કવિનર રવીન્દ્રનાથના તે તેઓ અગ્રીમ ભાગ

"વેળા જુવ ભાતો જેમ મર્યાદા પુરોગતમ રામચન્દ્ર અને લીલાવિગની કૃત્તવ્યનુ લગ્ને અમેદ ભેઈ શકે છે તેમ જ ગુરુદયાલજી પણ ગુરુદેવ અને ગાંધીજી લગ્ને અમેદ જુએ છે એમની એ અમેદ દર્શિ એમને આ નાનકડી લેખમાળામાં અનેક રીતે લેશક કરી છે "

On Life's Journey with Gandhiji (ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા)

Gardial Mallik

આ અંગ્રેજી પુસ્તિકામાં શ્રી ગુરુદયાલ મલિકજીએ માનવજીવનનુ રહસ્ય ગાંધીજીના આદર્શો અનુસાર સમજાવવા એક નર પ્રયત્ન કર્યો છે

આ પુસ્તિકાનો જરૂરતી અનુવાદ પણ આ જ સમયમાં પ્રમિદ્ધ થશે

મસ્તીની પગોમાં લેખક શ્રી નિતાન અનિવ

મૂલ્ય . બાર આના, લાચકાનગની આવૃત્તિનો એક રૂપિયો

કાંઈથી રતિવાલ 'અનિવ આપણા નાડિન્વજગતના એક આસાન્પર કવિ છે તેમને એક માધ્યમગક 'કમરે અને તુલસી' પ્રસિદ્ધ થયો છે કવે તેમને આ ૧૨૫ મુક્તકોનો મુંદર સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થાય છે આ સૂત્રાત્મક મુક્તકોમાં માનવજીવનના વિવિધ પાસાઓ અંગેનુ એમનુ તલસ્પર્શી ચિંતન કાવ્યક્ષમ લાગે રૂપે મૂર્ત થયું છે

આ મુક્તક-સંગ્રહની પ્રસ્તાવના લખતા શ્રી ગુરુદયાલ મલિકજી લખે છે —

"આ પુસ્તિકા લખનાર શ્રી રતિવાલ 'અનિવ' એક મસ્ત અનુભવી અને કવિ છે જીવન સાગરના તટ પર જિલા રહીને જે તરંગોની કોડા ગતદિવસ અતી ગ્હી છે તેને જુએ છે અને તેમાંથી એક અમાધારજી આનંદ અને ચિંતાનરૂ તારવે છે

"આશા છે શ્રી 'અનિવ'ની 'મસ્તીની પગોમાં'—જે તેમને જગાઈ લખવામાં એક અનોખો પ્રયામ અને પ્રશસાયેય પ્રયોગ છે—એ પુસ્તિકા લખનાર એ કેઈ વાર મસ્તીમાં આવી જશે અને પોતાને ભૂનીને જીવનનીવાનો જે મર્ગ છે તે ઘોડાક સમજી શકશે "

જ્યા નરે પ્રમાણમાં આપુ આસાન્પર પ્રગત રગ

ડપાપતન પ્રકાશન, જૂનાગઢ

મીઠાં શમણા

આ શમણાં, મીઠાં શમણા,
કુળે અગત્ય એ ના થ કુળે પણ દે છે મુખ એ સમણા;

આ શમણાં, મીઠાં શમણાં
દોઝખ શી આ વર્તમાનની
દર થઈ છે પીડા;
મન-પંખી ભાવિ-આકાશે
ભ્રમી કરે છે કીડા,
આજ બૂલીને કરી રહ્યું છે કાલ તણી મન રટણ,

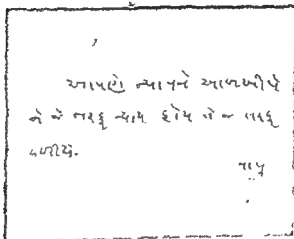
આ શમણાં, મીઠાં શમણાં.
હુકર લ્યાદે બની જતું આ
જીવતર દઈ - રસેલું;
સંજીવની શી ધરે કદપના
ભાવિ આશ ભરેલું,
ચરણ તળેની આગ કેડીને પરી પ્રદેશે રમણા!
આ શમણાં, મીઠાં શમણાં.

ભય ભલે મન પરી પ્રદેશે
હોય નહીં પણ જામણા,
હોય ઝાંઝવાં ત્યાં જ ન હોડી
ભય અધીરી તૃષ્ણા,
વર્તમાનના દઈ થકીયે દેશે દુઃખ એ જામણાં!
આ શમણાં, મીઠાં શમણાં!
રતિસાલ-અનિલ

સારાંશ

ઉદ્દેશાત્મનાત્માનમ્

વર્ષ ૯ [૧૨ - ઑક્ટોબર - ૧૯૫૬] ૨૧૭૯ ગો

આપણે ન્યાયને આજખીરે ને ને તરફ ન્યાય
હોય તે તરફ બળીયે. —જાપ

(ગાંધીજી અને ગુરુદેવની ઉત્તમશાસનાર્થ અનુશીલન કન્ઝ આસિઠ)

ગાંધીજીનો વિરોધ

‘ધડિયાળો ભલે ભુની પડે’

ગાંધીજી મધ્યપાલનના પૂજ્ય ગામડી હતા તેથી તેમનું જીવન ધડિયાળા કાટાની જેમ નિયમિત હતું એકવાર એક કાંઈક થઈએ તેમને ચાર વાગે મળવાનો સમય આપ્યો હતો તે કાર્યકર્તા ગાંધીજીના કેટલાક મુખ્ય વિશ્વાસી વિરુદ્ધ અભિપ્રાય પ્રત્યક્ષ હતા તેથી ગાંધીજી સાથે તે સાચી ચર્ચા કરવા મુજબ હતા.

તેમની ધડિયાળા બધા બર ચાર વાગ્યા અને તેમણે ગાંધીજી ઈ. એ. ડી. મા. પગ મુક્યો ગાંધીજીએ એક બાઈ સાથેની સુલાકાત પરી કરી પેલા વાઈકર્તા તરફ બેસી અને પછી પોતાના ધડિયાળા તરફ નજર કરી તેણે હાથમાં બાઈ મિનિટ બાકી હતી ‘તમે બાઈ મિનિટ વહેવા આજે’ ગાંધીજી હસીને કહેતા

‘માફ કરજો, મારી ધડિયાળા તો ચાર વાગી ગયા છે’ હસીને ગાંધીજીએ કોઈ કીમતી વસ્તુ ત્યાં પડી ગયા હતા.

‘ના, ના, તમે અહીં આવો, ધડિયાળો ભલે જુદી પડે, પણ આપણે ન પડીએ’ ગાંધીજીએ પેલા બાઈને રોકવા કહ્યું અને વસ્તુના મળદોરને એ વિનંતી કરવા માગતી પેલા સુલાકાતી હાથમાં આવી રાકવા નહિ.

મધ્યમમૂર

એક ‘સેડીકન પત્રક’ ગાંધીજીની મુલાકાતે આવ્યો હતો, તેને ગાંધીજી સાથે કોડી ચર્ચા કરી પછી પૂછ્યું ‘કેવું ચાલ્યું તબિયત કેમ રહે?’ આ સેડીકન સેડી ન મધ્યમમૂર’ એમ કહીને ગાંધીજી પોતાના કાથમાં પેન્સિલ કરીને પૂછ્યો ‘મિડલી ન’ સ્વદ બતાવ્યો.

લગ્ન-નિર્ણય

આ ગા. જા. મહેલમાં ગાંધીજી કેટલી કલાક રહ્યા હતા, પછી ત્યાંથી, ઈ. એ. ડી. મા. પગ મુક્યો ગાંધીજી સાથે તેમની આવે રહેતા હતા એક દિવસ ઈ. એ. ડી. મા. નામે કેટલું પારખત ત્યાં આપણે એ તેમના લગ્નની વસ્તી વર્ષ ગાઈ મિનિટ એટલે હતી હાથની વાત નીટની એટલે સહજ ભાવે બાઈ ગાંધીજીને પૂછ્યું ‘આપણા લગ્નને કેટલા વર્ષ થયા હશે?’ ગાંધીજી (હસીને) ‘બાને પણ પોતાનો લગ્ન દિવસ જીવવા હોય એમ લાગે છે.’ એ સારાની બધા હસી પડ્યા રમણુકાંની મળત એકવાર ગાંધીજીની મદગીની ભાગ ન વ્યવસ્થા એક

બાઈને કરવાની હતી ગાંધીજી અને તેમના સાથીઓ આટલે અનુકૂળ સંજોગો તૈયાર કરી ગઈ પણ તેમાં કોઈ પણ મંડળની સીમાર નો મનાવેલ હતો ન હતો, એ જિનું પેલા પ્રમાણને

સાક્ષતી હતી. લોકજનમાં એકાદ મીઠાઈની વાનગી પીરસવાની તેમની ઇચ્છા તેમણે મંડળીના એક બાઈને જણાવી. પેલા બાઈએ કહ્યું: 'આપુને આવી મીઠાઈ પસંદ નથી.'

આમ વાત ચાલતી હતી ત્યાં બા આવી પહોંચ્યાં. યજમાને બાને પૂછ્યું: 'બા! આપના સાથીઓને રસપુડાં પીરસું તો કેઈ સુરકેલી ખરી કે ?'

બા માનતાં હતા કે આશ્રમવાસીઓને કંઈક સ્વાદિષ્ટ મળે તો સારું, એટલે તેમણે કહ્યું: 'નારે, કંઈજ સુરકેલી નથી. તમે જરૂર રસપુડાં ખવડાવો.'

જમતી વેળા રસપુડાં પીરસાતાં ભેઈ ગાંધીજી હસીને બોલ્યા: 'અરે! અરે! આ શી આફત છે ?'

'બાની પરવાનગીથી આ બધું થાય છે.' એક આશ્રમવાસીએ કહ્યું.

'બાની પરવાનગી લઈ લીધા પછી મારું શું ચાલવાનું હતું? બા એમ જ કહે છે. અને તેમાં એને મજા પડે છે.' ગાંધીજી બોલ્યા.

અને હસતા હસતા, ગાંધીજી સિવાય મહુએ રસપુડાં ખાધાં.

બ્રિટીશ સિંહની દશા

એકવાર ગાંધીજીએ રાષ્ટ્ર સાથે એવો કાર્યક્રમ મૂક્યો હતો કે, પ્રજા ભે તેનું યોગ્ય પાત્રન કહે તો એક વર્ષમાં હિન્દને સ્વરાજ મળે. હિન્દમાં અંગ્રેજોના હસ્તક ચાલતા એક છાપાના પ્રતિનિધિએ મૂંઝાઈને પ્રશ્ન કર્યો કે, 'બે હિન્દને એક વર્ષમાં સ્વરાજ મળે તો અંગ્રેજોનું શું થશે ?'

ગાંધીજી: સિંહ થેટાની સાથે પડી રહેશે. ગાંધીજીને આ વિનોદ સાંભળી પેલા ખતકાર વધુ પ્રશ્ન પૂછતાં અટકી ગયા.

દરિદ્રનારાયણનો પ્રતિનિધિ

દક્ષિણ હિન્દમાં એક વ્યક્તિએ વધો મુઠ્ઠી

ખાધ-પૈસા ભેગો કરી એક મંદિર બંધાવ્યું હતું. તેમાં તેણે રામ લક્ષ્મણ જાનકીની પ્રતિમા પધરાવી હતી અને તે પ્રતિમાને ખાદીનાં કપડાં પહેરાવ્યાં હતાં. તે મંદિરમાં રામની પ્રતિમા પાસે ગયા ત્યારે પેલા સ્થાપકે ગાંધીજીને ખાદીની લેટ આપી. આ પવિત્ર દ્રવ્ય ભેઈ મંડળીના એક બાઈ ગાંધીજી તરફ ભેઈને બોલ્યા: 'હાકો દેવ આગળ લેટ ધરે છે. પણ તમને તો દેવે લેટ ધરવી ભેઈએ, કેમ ?'

સ્થાપક: ભગવાનને દાસાનુદાસ શા માટે કહ્યો છે? ગાંધીજી જેવા દાસને એ દાસ છે.

ગાંધીજી: [હસતાં હસતાં] મને ઇશ્વર દરિદ્રનારાયણનો સાથો પ્રતિનિધિ માને છે. એટલે ઇશ્વરે પણ એ દાન આપ્યું જ રહ્યું ને!

યશ મળવો મુશ્કેલ છે

એકવાર પરદેશના પ્રવાસીઓ ગાંધીજીને પટણામાં મળવા આવ્યા હતા. ગાંધીજીની સાથે તેમણે વાતો કરી અને છેવટે દિનચર્યા પણ બાંધી લીધી. તેઓ વિદાય થતા હતા ત્યારે પોતાની પરિચયોમાં રહેલાં કુળ મનુ ગાંધીને પરિચય કરાવતાં ગાંધીજીએ કહ્યું: 'આ ભારી પૌત્રી પણ છે અને હજારમ પણ છે. અને વળી સાબુ વગર જ એ હેઝમત કરી આપે છે અને હું તે વખતે બેઠી બર્ડ છું.'

પ્રવાસીઓ પેટ પકડીને હસ્યા અને 'પાવ રપી હજમ' કહીને મનુબહેનને અભિનંદન આપ્યાં.

મનુબહેન: વાત સાચી છે. પણ હિન્દુસ્તાનમાં તો જે જિનઆવડતવાળી હોય તેને હજમ કહે છે, સાવ હજમ ભેવી છે હજમ ભેવી!

ગાંધીજી: જુઓ, છોકરી શું કહે છે? આ જમાનામાં યશ મળવો મુશ્કેલ છે!

અને હસાહસ થઈ રહી.

પ્રજાનાં પૂબય એડું જમન હોડું ભેઈએ,
અમલતય છે કે કેવું છવવ હોડું ભેઈએ?—અનંત

દરેક વાતને એક જ અત્યંત સ્વચ્છ એવું નથી, વ્યક્તિ અને સંજોગ પ્રમાણે એક વાતને અનેક અત્યંત હોઈ શકે, શી રીતે તે આપણે નીચેના પ્રસંગમાં જોઈએ.

વૈશાખના આઠરા તાપથી બચવા માટે અરુણ તેના કુટુંબ સાથે નવવખીથી રાતની ગાડીમાં રાજકોટ જવા બેઠો.

લગનગાળો આવતો હતો એટલે દેનમાં ખૂબ ભીડ હતી વાકાનેર સુધી તો ખાસ તક લીધું ન પડી પણ વાકાનેર જ ક્યારે વીરમ ગામથી આવતી ગાડીમાં બેસવાનું હતું તે આવી ત્યારે તે પહેલીથી જ બિજારાત્રી હતી અને તેમાં કુટુંબ સાથે કોઈ પણ હજારમાં પ્રવેશી શકાય એમ હતું જ નહીં—સામાન સાથે નાના મોટા મગી પાચ માણસ હતા.

સેકન્ડ ક્લાસના હજારમાં થોડી જગ્યા હતી તેમાં જમતમ કરી સામાન મૂકી ગોઠવાઈ ગયા રાજકોટ આવ્યું અને બધા જીગરી અરુણ પાસે ઝીલ વર્ગની ચાર ટિકિટો હતી—અને અત્યાર સુધી કોઈ પણ ટિકિટ એવા આવ્યું ન હતું, અને હજારમાંથી જિતગી ગયા પછી પણ કોઈએ પૂછ્યું ન હતું—એ ધારત તો નોખ વર્ગની ટિકિટ આપીને સ્ટેશન બહાર જઈ શકે તેમ હતો પણ તેને પ્રમાણિક બનવું ન હતું—થોડા પૈસા માટે રેલવેને શા માટે છેતરવી? એવામાં ત્યાંથી ઇન્સ્પેક્ટરને પમાર થતો જોયો—અરુણે તેને બોલાવ્યો અને બધી વાત કતી ને વાકાનેરથી તે રાજકોટ સુધીનો સેકન્ડ ક્લાસનો વધારાનો ચાર્જ કરી તે પ્રમાણે ગમીદ આપવા કહ્યું.

ઇન્સ્પેક્ટરે ટિકિટચેકરને બોલાવ્યો, અને કહેવા લાગ્યો તમે કોઈ રેલવે અધિકારીને ખબર આપ્યા વિના સેકન્ડ ક્લાસમાં મુસાફરી કરી એટલે દબવ ચાર્જ થશે—પણ કઈ નહીં, તમારે વધારે પૈસા નહીં લોગવવા પડે—હું

બે ટિકિટનો જ દબવ ચાર્જ કરીશ.

અરુણ વિચારમાં પડ્યો આ વગી ખરું? એ જોગો ‘આ ખબર તો હું જાતે જ આપું છું, વોલન્ટરી ઇન્ફર્મેશન માટે બે આનાની પેનલ્ટી લઈને વધારેનો ચાર્જ લેવા જોઈએ.’

ઇન્સ્પેક્ટરે મહાનુભૂતિ દર્શાવતા કહ્યું ‘તમારી વાત ખરી છે અને એટલે તો તમારે વધારે પૈસા ન ભરવા પડે તે માટે જ હું તમને બે જ ટિકિટનો દબવ ચાર્જ કરવા કહ્યું છું તમે કહો છો તેમ બે આના પેનલ્ટી લઈને વધારાનો ચાર્જ લઈ શકાય, પણ તે માટે તમે ગાડીને વાકાનેર સ્ટેશન ખમગ આપે ન હોવી જોઈએ, ગાડીની સૂચના વિના ટિકિટચેકરની બંદગી મુજબ એમ ન થઈ શકે, કરે તો મુશ્કેલીમાં મુકાય એટલે હું કહ્યું છું તેમ કરો.’

અરુણને ગમે એ વાત જીગરી ગઈ, ‘ખરા બર, રેલવેને ય આમાં તુકમાન નથી ને હું ચે રેલવેને છેતરતો નથી’ એ બે ટિકિટનો દબવ ચાર્જ ભરી સ્ટેશનની બહાર નીકળી થોડા ગાડીની તપાસ કરવા લાગ્યો.

તમે માનશો કે વાત પૂરી થઈ, ખરું? પણ ના, એ વાતોનો અત્યંત આમ પણ આવી શકે—

વાકાનેરથી રાજકોટ સ્ટેશન સુધીની વાત તો ઉંચર પ્રમાણે જ છે—અરુણ ગાડીમાંથી જિતગીને પમાર થતા ઇન્સ્પેક્ટરને બોલાવે છે ઇન્સ્પેક્ટર સિમન કરીને એક બાપુ પગ લઈ લાય છે હાથે કતીને ટીક શિકાર હાથમાં આવ્યો છે. એને જરા રોષમાં કહે છે ‘જુલ્લેસ મિન્ટર, કાયદા પ્રમાણે તમારે, બેનો ત્યાંથી જ ગાડીને ખમગ આપવી જોઈએ તમે એમ નથી કર્યું, માટે કેટલું નવવખીથી દબવ ચાર્જ ભરવો જોઈએ તમે કેટલી સેકન્ડ ક્લાસમાં નથી બેઠા એની શી ખબર?’

‘મારે જોડી રીતે પૈસા જ બચાવવા હોત

તો હું શા માટે મારે ચાલીને તમને બોલાવું ?
 ત્રીજા સ્ટેશનની બહાર ન ગીકળી જાત ?

‘મને શક હતો જ અને હું આ તરફ
 આવતો જ હતો—અને તમે પકડાઈ જવાની
 બીકે જ મને બાનાવીને કહ્યું છે, તમારે ઠેકઠી
 દબલ ચાર્જ ભરવો પડ્યો.’

મત્યવાદી બનવા જયેલા અરુણભાઈ ક્રમાયા.
 ચાર ટિકિટનો, લાથી મુસાફરીનો દબલ ચાર્જ
 ચૂકવવાની એમનામાં ત્રેવડ નહીં—એ પૂછે છે.
 ‘આનો કાંઈ ઉપાય ?’

‘ચાર રૂપી ૧૧. જેટ બહાર કાઢી દઈશ.’
 ટિકિટ પણ પેલા બાઇના હાથમાં. હવે શું
 થાય ? અરુણ ચાર રૂપીઆ આપીને પહોંચ
 માગે છે.

‘દબલ ચાર્જ ભરી દો તો પહોંચ પછ
 મળશે.’ ઇન્સ્પેક્ટર ગર્મમાં કહે છે.

અરુણ ધૂંધવાતો ધૂંધવાતો સ્ટેશન બહાર
 નીકળે છે. તેની પત્ની ટોણા મારે છે : ‘કં,
 મતવાદી થવા ગયા તે ભોયું ને ? તેના કરતા
 મૂળા રહ્યા હોત તો ?’

અને વળી આ જ વાર્તાનો અંત આમ પણ
 હોઈ શકે—

અરુણ રાજકોટ સ્ટેશને, ઇન્સ્પેક્ટરને
 બોલાવી પરિસ્થિતિ સમજાવે છે. ઇન્સ્પેક્ટર
 ટિકિટથેકરને બોલાવીને વાંકાનેરથી રાજકોટ
 સુધીની ચાર ટિકિટના દબલ ચાર્જનું બિલ
 બનાવવા કહે છે.’

અરુણ તે સામે વાંધા લે છે. ઇન્સ્પેક્ટર
 કહે છે : ‘શાંત થાઓ. બધું કાયદા મુજબ
 થશે. તમે જાતે ખબર આપ્યા એટલે જ વાંકા-
 નેરથી રાજકોટ સુધીનો જ દબલ ચાર્જ કરું

છું. નહિતર નવલખીથી રાજકોટ સુધીનો દબલ
 ચાર્જ કરત.’

આની સામે અરુણ લડત. પણ એને ઉતા-
 વળ હતી, વળી ઇન્સ્પેક્ટર ધારે તો એને
 ખોટો પણ ખાડી શકે—એટલે ઇન્સ્પેક્ટરના
 કહ્યા મુજબ તે વાંકાનેરથી રાજકોટ સુધીનો
 દબલ ચાર્જ ભરી સ્ટેશન બહાર જાય છે.

પણ વાર્તાનો અંત આટલેથી જ નથી આવતો.
 એક જ પ્રસંગનો અંત ત્રણ રીતે આવે એ
 આપણે જોયું. તેમ તે તે બનાવના પ્રત્યાવાતો
 પણ અરુણના મન પર જુદા જુદા જ પડેને ?
 ૩.થમ પ્રસંગ પ્રમાણે અરુણ બે ટિકિટનો
 જ દબલ ચાર્જ ભરે તો ભવિષ્યે એવો જ પ્રસંગ
 થાને તો એ પ્રમાણિકતા જાળવવા જાતે જ
 ઇન્સ્પેક્ટરને ખબર આપે.

બીજા પ્રસંગ પ્રમાણે અને તો એ ભવિષ્યે
 કોઈ પણ એવા પ્રસંગે, પ્રમાણિકતા જાળવવા
 ખાતર પોતે મુશ્કેલીમાં મુકાઈને હાંથ આપ
 વાતું પમદ નહીં કરે. એટલે કે પ્રમાણિકતા ને
 મત્યને એ ત્યારે વળગી નહીં રહે. અને ત્રીજા
 પ્રસંગ પ્રમાણે અને તો ભવિષ્યે, એવા જ
 પ્રસંગે રેલ્વેના જડ કાયદાનો લોગ બની દબલ
 ચાર્જ ચૂકવવાને બદલે એ મૂળામૂળો પસાર
 થઈ જશે.

આકબત, ‘મેકન્ડમાં બેસવા સાથે ગાર્ડને
 ખબર આપવાનું એ રીતે ખરો.

હવનમાં રોજબરોજ બનતા આવ નહવા
 બનાવો જ માણસનું નૈતિક ધોરણ ટકાવવામાં
 કે ઉતારવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. જડ
 કાયદાને બદલે પ્રમાણિકતા પર આધાર રાખીશું
 તો જ માણસનું નૈતિક ધોરણ ટકી રહેશે.

★

વિનોબાજીએ જુલમ થય શક ક્યો ત્યાર પડેવાનો આ પ્રસંગ છે. ત્યારે તેઓ કાપિ
 ખેતીના પ્રયોગો કરતા હતા. એક દિવસ એમને ખાનમાં બેંકના જોઈ બનદિદિ બળને પૂછ્યું.
 ‘તમારા દિવમાં શું છે ?’

‘જ્યારે અંતરમાં દષ્ટિ કરું છું તો ઈશ્વરનાં સ્પર્શ થાય છે, અને બહાર જોઉં છું તો
 કોળીનાં સ્પર્શ થાય છે.’ વિનોબાજીએ ખ્યાનાજ્ઞામાંથી બચત થતાં કહ્યું.

૦ તેં સ્મિત કર્યું, પણ મારી માથે કશીયે વાત કરી નહીં, એમ છતાં મને લાગ્યું કે, લાંબા કાળથી હું એની જ વાટ જોઈ રહ્યો હતો !

૦ નવવધૂની જેમ મૂંઝટ તાણીને વિનમ્રભાવે નીરવ પ્રેમ-પગલાં માંડતો પડછાયો પ્રકાશની પાછળ પાછળ ચાલે છે !

■ પોતે આગીઆ જેવા લાગશે એવો તાર લાઓને ભય હોતો નથી

૦ મનુષ્ય પોતાના ઇતિહાસમાં પોતાને ઉઘાડો પાડતો નથી, પણ એમાંથી એ મયામણ કરીને છટકી નાંચે છે

૦ પ્રેમની જેમ ધુમ્મસ પડારોને હૈયે રમત આહરે છે, અને મૌદ્વર્જના અનેકવિધ આશ્ચર્યો જન્માવે છે.

૦ દરેક બાળક એ સંદેશો લઈને જન્મે છે કે, ઈશ્વર હજી માણસગતથી નાહિ મત નથી થયો !

૦ આકાશના એક ખૂણમાં મૂળું દીનતા ધારણ કરીને એક વાદળી ઊભી રહી. અને પ્રભાતે એના શિરે ઝળહળતો સુગંધ મૂકી રીધો.

૦ મારા માર્ગ પર હું મારો પડછાયો જ ફેંકું છું, કારણ કે, મારું જ્ઞાનસ હજી મેં સંજગાવ્યું નથી

૦ પોતાની અશાત શાંતિને ડુબાવી દેવા માટે માણસ યોધાટ કરતી મેદનીમાં મૂચી નાંચે છે !

૦ સૂર્ય પામે તો પ્રકાશનો એક માહો ઝળે એ જ છે. ભલકભર્યો શણગાર તો વાદળીઓએ નાખ્યો છે.

૦ બધી જ બૂલો માટે તમે તમારાં દાર બંધ કરી દેશો, તો સત્ય પણ બહારનું બહાર જ રહી જશે.

૦ કાળીએને કળાયાં બના

વ્યા બદલ જમીનની અંદરનાં મૃગિયાં કાંઈ બદલે માગતાં નથી.

૦ ‘મારા ખાલીપણથી હું શરમાઈ છું.’ વાણીએ કાર્યને કહ્યું. ‘તને જોઈને મારી છુટકા કાપું’ મને ભાન થાય છે.’ કાર્યે વાણીને કહ્યું.

૦ વરનોનાં ખંડિયેરામાં એક દુઃખી અવાજનો માળો છે. ગત્રે પોતાનાં ગીતામાં એ મને કહે છે: ‘હું તને ચાહતો હતો.’

૦ જડકે બગતી ચિત્તા તો પોતાના જડકા દારા મને ચેતવે છે, પણ સળમાં છુપાઈ જહેલી મૃતપાય ચિનગારીઓથી મને અથાવો.

૦ નાના સાથે મોટા નિર્ભયપણે ચાલે છે. એ બેની વચ્ચેનો જતલો પડી નાંચે છે.

૦ સત્રિ શુભ રીતે પુષ્પો ખીલવે છે, ને દિવસને એનું માન ખાત્રી જવા દે છે !

૦ પોતાના ભોગબનનાગઓની અકળામણને શક્તિ કૃતબતા કેળે છે.

૦ નહેર પોતાના એ જામમાજ સાથે છે કે, એને પાણી પૂડું પાડવા માટે જ મરિતાનું નિર્મોચ થયું છે !

૦ હું વારિવિહોણી પાનખરની એક વાદળી છું. મારી મમૃદિ ભાતના જેટરમાં નિહાળો.

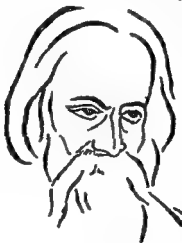
■ શાંત થઈને બેસ, મારા મન ! આમ મૂળ ડગડ નહીં.

હનિયાને જ તારી પામે આવા વાનો માર્ગેશોધી લેવા દે.

૦ છટવાની તૈયારી કરતા બાકુને ધનુષ્ય કહે છે: ‘તારી સુક્તિ એ મારી સુક્તિ છે.’

૦ હંમેશા તકમા રાચતું મગજ હાથા વગરની છરી જેવું છે. એનો ઉપયોગ કેન્નારના કાથમાંથી એ લોહી ડાઢે છે.

૦ જેણે પોતાના બધા

તાવડાનો શુભારી દીધા છે એવા પ્રજાતના આગ્રહ
આજ પુન પોતાનું કુ મ ને છે 'મા ।
શુભારી દુઓ જીવી ગયા છે'।

○ પ્રજાનો જનમો હાથ નૌન છે,—પણ
લય છે એનો ડામો હાથ

○ ગરિનો અધમ એક દાબની જેવો છે
એ દેવે છે ત્યારે એમાથી મેનેરી ત્રા પ્રજા છે

○ નાજનો કં છે,—જ નાપુન માયા છે

○ વૃત્તનો કુવારો જીવનના ચાત ની ને
અનિયાગ બનાવે છે

■ હે અમિમાલ! તાવડાએને તે કોના
નિ નાનુકા વેડ તારી આથ ન તાલ
ધ તી પર આવે છે

○ જીવનના નાનક ટાપુની ક્રોતે વૃત્તન
અતલ સમુદ્રગીન અહનિશ ચૂ રતુ ગહે છે

○ જે જીવો ડરી પાખીઆ ધગવનો ને
સુરપ્રમથતુ પાન ક્રોતો આ પકાડ પુષ્પ
વેલો જ નથી શુ ?

○ અસત્ત પોતાનું બગ ગમે તેટલું વધા
તોયે એ કદાપિ સત્ત બની નહીં ન ।

○ નાનુ નાનુક કુવ પૂગમા પડતુ છે
પગિરાનો માર્ગ એવું શોધી જાયો

○ કામદાજનો દિવસ પૂજા થઇ ગયો તાગ
ખાયામા મારો અહેરો છુ ઘવી લે મા ।

અને મને વિહ્વવા દે—વખમા

○ રિદગી અક્ષય છે એ બહુવા માટે હ
વાવા મગીશ

■ પ્રેમ પણ નાશ પામી શકે છે, એ એક
એવી હનિકત છે જેને આપણે અત્ય માની
શમ્યા નથી

○ મનુષ્ય, જન્મે બાગડ છે એનામા
વદિની શન્તિ છે

○ લીલા પાદડાઓમા નન જાગડની પેડે
નુમેથી ગમતા પ્રમથને એની ખબર નથી
નુપ્પ સ્વર્ગ પણ શકે છે ।

■ ઈશ્વર માટે એની પોતાની ઉપાઓ જ

નિત્ય નવા આશ્ચર્યો જગાડનારી છે

○ પોતાના નજનોમાથી જ સર્જક પોતાની
જતને કોપી કાઢે છે

○ પોને ગાળીઆ જેવા વાગશે એવો
તાવડાએને તથ હોતો નથી

○ ભાગીને પૂગએથી ઘર્ષ ગયેલી તમારી
પ્રતિમા પુનવાર કંદે છે કે, તમારી પ્રતિમા
આ ઈશ્વરે મરેલી પૂગન મહાત્મ્ય વધારે છે

○ દિમાર્ષ પરીઓ અને મોત્તઓ મળે છે
એ પ્રમાણે નારો નિરંતરતા સાધીએ જીવે પણ
પલી દિમાર્ષ પરીઓ ઊડી જાય છે, મોત્ત
ગમગ વી જાય છે ને આપો વિષુગ પગી
જ રિએ જીએ

○ જ્યારે આપણે સપૂર્ણ નમ્રતા દાખવીએ
જીએ ત્યારે આપણે મહાનતાની ત ન નજી
પહેચી જ રિએ જીએ

○ આથી, જ માર્ગે દૂકામા દૂકો માર્ગ
શોધી હે છે અને અવાનક જ 'રે નગી' મા
પોતાની સાથેને ન જ લાગી દે છે

○ એ પ્રાથ નાપે છે મારે જ્યોતનો પાડ
માનો નજી મ મ ધેર ધીને એની છાયામા
જ ઊભેલી દીવીને જુવરો નડી

○ નિત્યાનંદમા ગચ્છે. આ પુરો દશક
નારો કુવારો આ છે ?

○ કુનિયાને આપણે ખોટી ગીતે સમજીએ
જીએ અને પગી-ગી દર્ષીએ જીએ કે, આપણને
એ છેતરે છે

○ જેને કાંઈ નાનુ કંઈ હોય છે તે કા
ખખડાને છે પણ જે પ્રેમ કરે છે તેના માટે
તો કાં વ્યાકા જ હોય છે

○ કળાકર એ કુદરતનો પ્રેમી છે, ને તેથી
એ તેના સેવક પડુ છે અને ન્દાની પણ

○ અધમગમા 'એક' એકવિધ અને પ્રકા
શમા 'એક' અનેકવિધ દેખાય છે

○ મનુષ્ય પોતે જ પોતાની મામે વિદ્યો
જીના કરે છે [અનુ અલ્પમ નાનોડી]

બગદાદના ખલીફા હાફેઝ-અલ-રશીદને ઝુબેદા નામે એક પત્રી હતી. તેના પ્રત્યે ખલીફાને અનહદ પ્રેમ હતો. એક દિવસે એ બંને વચ્ચે કોઈક કારણે ઝઘડો થઈ ગયો, અને ઝુબેદાએ સુરસાના આવેશમાં ખલીફાને ‘નક-ગામી’ કહી દીધા. એ સાંભળી ખલીફાને બહુ દુઃખ થયું. તેમણે કહ્યું : ‘ઝુબેદા! જો હું નક-ગામી છું તો તને તરવાક આપું છું.’

અને પછી બંને જુદા જુદા રહેવા લાગ્યા. પણ ઝુબેદા વગર ખલીફાને કોઈ પણ રીતે ચેતવડતું નહીં. કોઈ દાસમા તેમનું મન લાગતું નહીં. તેમનું જીવન નીરવ બની ગયું. ખલીફા હુંમેશ વિચાર મગ્ન રહેવા લાગ્યા; પણ તેમને કશી ચેતુષ્ પડતી નહોતી. આખરે, એક દિવસ ખલીફાને થયું કે, મોટા મોટા આલિમો પંડિતો- સમક્ષ એ પ્રશ્ન રજૂ કરી તેમના મન પ્રમાણે એ પ્રશ્નો તોડ આણવો જોઈએ. અને તરત જ ખલીફાએ આખા શહેરમાં દાંડી પિટાવી દીધી કે, બધા આલિમો ખલીફાના હરબારમાં હાજર થાય. અને જોગજોતામાં જ નાના મોટા સહુ આલિમો હરબારમાં આવી મોકલવા ગયા. ખલીફાએ તેમની અમક્ષ પોતાની પત્રી સાથે બની ગયેલી બીના રજૂ કરી, અને કહ્યું : ‘હું નક-ગામી છું કે સ્વર્ગ-ગામી એનો નિર્ણય હવે તમારે આપવાનો છે.’

ખલીફાની વાત સાંભળી બધા આલિમો વિચારમાં પડી ગયા. તેમની પાસે ખલીફાના પ્રશ્નનો કોઈ ઉત્તર નહોતો. મોટા આલિમોએ કહ્યું : ‘ખલીફા નક-ગામી છે કે સ્વર્ગ-ગામી એનો નિર્ણય અમારાથી શી રીતે થઈ શકે ? એનું જ્ઞાન તો કેવળ ખુદાને જ હોય.’ આલિમોના એ ઉત્તરે ખલીફાને લગભગ વિરાગ કરી દીધા. આખા હરબારમાં કચાંચ સુધી ચાંતિ પ્રસરી રહી. પછી અચાનક એક કિશોર ભિલો થયો. અને બોલ્યો : ‘હો ખલીફા! તમારા

પ્રશ્નનો યથારોગ્ય ઉત્તર હું આપીશ.’ તેના અવાજમાં શ્રદ્ધાનો વચકાર હતો.

એક કિશોરને મુખે જેવી વાત સાંભળી પણ થાંડી ગ્રેસ્યા. ને એકબીજાનું મેં જોવા લાગ્યા. પછી, બંને પેલા કિશોરની હાંપી ઉઠાવનો હોય તેવો કોઈનો અવાજ સંભળાયો : ‘આ કિશોર ગાંડો લાગે છે! મોટા-મોટા આલિમો ઉત્તર આપી શકતા ન હોય ત્યાં આ કિશોરનું શું ગતું !’

કિશોરની વાત સાંભળીને ખલીફાને પણ નવાઈ તો લાગી; પણ તોય તેમણે એ કિશોરને પોતાની નજીક બોલાવી પ્રેમથી પૂછ્યું : ‘કિશોર ! મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર તમે આપશો ?’

‘હા.’ કિશોરે ગંભીરતાપૂર્વક કહ્યું, ‘ખલીફા ! આપને મારી જરૂર છે કે મને આપની જરૂર છે એ મને કહો.’

‘ત્યારે મને તમારી જરૂર છે.’ ખલીફાએ જવાબ આપ્યો.

ત્યારે કિશોરે કહ્યું, ‘આપ આ ઉચ્ચ આસનેથી નીચે જીતરી આવો. સમ્પત્તી કરતાં આલિમોનું સ્થાન જિયું હોય છે.’

અને એક આસપાસક બાગકની જેમ ખલીફા પોતાના આસનેથી નીચે જીતરી આવ્યા, અને એ કિશોરને ત્યાં બેસાડી દર્જ પોતે નજીકમાં જ નીચે બેઠી ગયા. પછી કિશોરે કહ્યું : ‘હવે આપ હું પૂછું તેનો જવાબ આપો; પછી હું આપના પ્રશ્નનો જવાબ આપીશ.’

‘સાડું.’ ખલીફાએ કહ્યું. ‘તમારે પૂછવું હોય તે પૂછો.’

કિશોરે પૂછ્યું : ‘કોઈ પાપ કરવા માટે ત્યાર થઈ ગયા પછો અત્યાક્રમી બીકને કારણે આપે તે પાપ કરવાનું માંડી વાળ્યું હોય એવું ક્યારેય બન્યું છે ખડું ?’

ખલીફાએ કહ્યું : ‘જુદાના મોગદ આઈને હું કહું છું કે, એવું બન્યું છે.’

‘ત્યારે હું કહું છું કે આપ સ્વર્ગજામી છો’
 ક્રિશ્ચિયો નિશ્ચયાત્મકે અવ ને બહુ ડિ ૧૦નો એ
 જવાબ આપી બધા આદિમો એમી આવે ગરજ
 થિડ્યા ‘શા આધારે તમે એમ કહો છો ?
 એ માટે તમારી પાને કોઈ મંત્રો જ્વીન છે ?’

‘હા, મારી પાને દલીલ છે’ ક્રિશ્ચિયો કહ્યું
 અને પછી કુગતની એક આપત ગૂંચળી જેના
 મર્થ એવો થાય છે કે જે કોઈ માણસ યુ જ્ઞા
 હરે પાપી ફૂલ કંતા અટકી જાન તેનું ધ્યાન
 સ્વર્ગમાં છે

અને એ દલીલ આભગી બધા નિમો

મોમા આગળના નાખતા થઈ ગયા તેમને સચોટ
 દલીલ મળી ગઈ હતી તેઓ અદરબદર કહેવા
 લાગ્યા, ‘આટલી નાની ઉંમરે ગાણુ જ્ઞાન
 ધરાવનાર ક્રિશ્ચિયો આગળ જતા પોતાનું નામ
 જડન નીષાવશે’ અને ખરેખર ઈ મ ઉલ્લેખ
 કુલ વચમાં જન્મેના અને કિશોરાવસ્થાથી
 જ મોટા મોટા આનિમોના દિવ છતી લેના
 ધર્મસાગ્રન-નિઝાત, ઈનામના ચાન મુખ
 ઈમામોમાના એક હઝરત ઈમામ શાફિઈની
 જ્ઞાન પ્રતિભાની મુલામ આને ન ઈનામ આવ
 મમા પ્રવચન હી છે

✽

આપણાથી વેર લેવાય ?

આમાણુ હતું ઇ મા મ જ ચુ ન નજરે અમ ગરીમ માલસ પોતે જાપરા પગ
 ટી ચૂના કરતો હતો તિયા નો ન નખી મો અને જાપગ પછી રત્ના પર પડ્યો નીચે
 મેકે કમ્પક પુડા અને આ પો નોનો તનાજ ઉપર એ મિચારે એચિતો પચો પેના કમ્પ-
 પડુનો સહેજ નાચુ ખ રગ મરીત રધારે તો તના કપા નગડી લ્યા કમ્પકથી તે આન
 કેમ સરેનાર ? તમે ન્યાનાની પાન જાને મિના મ્મી ન્યાવા ૧૧ રેના કમ્પક પુડાને કહ્યું
 ‘આ ગરીમ માલમે પગ નાચુ જ ન અને લમા મ્મ’ કમ્પકે રોડમા કહ્યું ‘આ ન્યાવની
 મ્મો છ અડી ૫ ધર્મનો ઉરેલ સામગ્રી નથી આ પો મારે તો ન્યાય જોડએ છે

ન્યાયાની ગભી મા કરી ચુકામે નખી ન્યાખા ‘ગરીમ માલસ મુનેગાર છે તેને
 મળ થરી ન જોખે મારે કમ્પકા હું કે કમ્પક પોતાના ઇગના જાપગ પછી નીચે આ
 ગરીમ માલસ ઉપર પડુ મનન છે કે કમ્પકા નર નકું જીવુ ડેનાથી ગરીમ માલસને વધાર
 નામી જાય તેમ થાય તો નોનો ફરી ચુકાદો આપવો પડ મારે કમ્પકે સાનચેનીથી પડન

✽

ન જલન ગમી જગનમા શિખર કરતમર્ગ હતી ત્યા જુનથી નરજહાનની ગોમી અક
 નાખીને વાગી ગોમી પોતાની જિહ્વાથી મેન ધારા પગે કમા મો ધોખીની શ્રી જહાગી
 પાને ન્યાય માગના મહ આ સાનગી જહાગીર એકે મદદ લઈ આન્યા અને એજે કહ્યું
 મારી રા લીડ તને વિધવા મ્મી છ તને પગ નરજહાનને વિધવા પ્રસાનો ઉક છે મારે ભે
 ન્યા વ્યક અને આ રી મારી જાની’ ધોમલનું હેતુ આ માખગીને પાગમી ગય તેણે ન
 જહાનને લમા ગલી નરજહાનને ધોમલનો યા શ્રેમ કંતપૂર્ક ચનાઓ

ન પાપે પ્રતિ પાપરચ્ચાત

ક મા કાલેબર

✽

બીજાના મોજબોખ મારે વેત કરના તેવાર ચલુ તેમજ પોતાના મોજબોખ મારે
 ગીમ પાપે વેત ક ૧૧૧ નને સરખા જ ગદા કમ્પકા અને અધર્મ છે ૧૫૧ મલેવ ૨

‘મહાભારત’માં આ કથા છે
હૃદય ક્ષત્રિયોના વશમાં પરપુરજય નામનો
એક રાજકુમાર થઈ ગયો. તે એક વાગ્ગિમારે
વનમાં ગયો. તેને હર હર એક હરણને બેઠેલું
ભેંય, એટલે તેને નિશાન તારીને બાળુ માથું
એ બાળુ બગેરે એના ગિમારને વીંધવામાં
મદ્દન થયું.

પરપુરજય રાજકુમાર આથી ખુશ થતો
હાડતો હોડતો પેના મૃત હરણ પાસે આવ્યો.
પણ તેના જતા તો એકદમ ચમકી ગયો. કારણ
તે કળુ ન હતું, પણ મગચમ પહેરીને
તપ દરવા બેઠેના એક મુનિકુમાર હતા.

રાજકુમાર તો ધ્રુવકેતનાના પાંચી ખૂમ
વ્યાકુળ બની ગયો. તે એક પાંચી પોતાના નગરમાં
આવ્યો અને ખૂમ હું ખી અતરે તેને મધી નાત
પોતાના પિતાને કી મલખાવી.

હૈહયદેશ પત્રુ આ વડુલુ ધનના વિરે સામ
ગીને કુખ પામ્યો. તે તરત જ રાજકુમારને
લઈને તે જગ્યાએ પહોંચી ગયો. મુનિકુમારના
મૃતદેહને ભેંધને રાબની આખમાં પહોંચી આસુ
બિભરાર્થ આવ્યા પોતાના પુત્રે ગદ્ગતમાં કેટલું
ઘોર પાપ આચરી દીધું હતું એ બદલ તે ખૂમ
વિભાસલમાં પડી ગયો. તે કુંખી અવાજે
બોલ્યો. “કુમાર આ ધ્રુવકેતનાનું પાપ ટળવું
મુશ્કેલ છે. તોયે આ મુનિકુમાર કોના પુત્ર કે
શિષ્ય છે એની ચાકો આ પહેલે તપાસ કરીએ.”

થોડે દૂર જતા એક આશ્રમ દેખાયો. એ
આશ્રમ મહર્ષિ અરિષ્ટનેમાં હતા. રાત્ર તથા
રાજકુમારે મહર્ષિને પ્રણામ કર્યો અને એક
બાતુએ તે બંને બિભા રહ્યા. મહર્ષિએ પોતાના
શિષ્યોને તેમનો સત્કાર કરવા આજ્ઞા આપી.
એ સાંભળીને રાબ બોલ્યો. “મહર્ષિ અમે
પાપી છીએ. અમારાથી ધ્રુવકેતના થઈ છે તેથી
અમે આપના સત્કારને પાત્ર નથી.” એમ કહીને
રાબએ બધી વાત મહર્ષિને કહી મલખાવી.

મહર્ષિ અરિષ્ટનેમાં મનની વાત સાંભળીને
બોલ્યા. “હે મન, તમને અજાણતા દેવતા
પાપનો પન્નાવો થાય છે. એ દુર્લભ ગદ્ગત
તમે એક કામ કરો. એ મુનિકુમારના મૃતદેહને
અહીં લઈ આવો.”

અટલ રાબ ને રાજકુમાર તે સ્થાને
ઝડપથી ગયા. પરંતુ ત્યાં જુએ છે તો મુનિ
કુમારના ગરીબ નામનિશાન ન મળે. આ
બીજી આપત્તિ આવી પડેલી જોડને એ બંને
જલ્દી ખૂમ જ દુખી થયા. પોતે આવી બેનકારી
વાપની અને મુનિકુમારના મૃતદેહનું જતન કર
વાની કામગીરી ન વીધી એ બંને તેઓ પન્નાવો
કરવા વાગ્યા અને પોતાની જાતને ધિરોવા
લાગ્યા.

ખૂમ હું ખી આત કલે તેઓ મહર્ષિ અરિષ્ટ
નેમાં પાત્ર આગ અને રહતા નહતા બોલ્યા.
“હે મહર્ષિ, આ મુનિકુમારના દેહ નથી. અમે
હંદારાઓએ તેમના શરીરની ટાળણ લેવામાં
ભારે ગદ્ગત કરી છી.”

બંને ખૂમ જ લજાત પામેના અને કુંખી
ભેંધને મહર્ષિએ પોતાના પુત્રને સૂચીમાંથી
બહાર આવવા કહ્યું. તેને બતાવીને મહર્ષિ અ
પૂછ્યું. “રાબજી, તમે જે મુનિકુમારને માર્યો
હતો, એ આ જ મુનિકુમાર છે કે કોઈ બીજો?”

ગમ અને રાજકુમાર પેના મુનિકુમારને
ભેંધને ખૂમ જ નવાઈ પામ્યા. તેમણે મહર્ષિને
હાથ ભેરીને પૂછ્યું. “ભગવન, આ તો ભાઈ
નવાઈની વાત કહેવાય. આ મુનિકુમાર મલખન
શી રીતે થયા? આ ધનના આપના તપના
પ્રભાવથી બની કે આ મુનિકુમારના નહેની
દેવી શક્તિને વીધે બની? કૃપા કરી અમને
એ સમજાવો.”

મહર્ષિ અરિષ્ટનેમાં હસતા હસતા બોલ્યા.
“રાબજી, મૃત્યુ અમને સ્પર્શ પછા કરી શકે
એમ નથી. અમે મદા સ્વપ્ન પાત્ર કરીએ.”

છીએ, મિથ્યા વસ્તુની તરફ આમરું મન ભૂલે-
 રૂકે પણ દલી જતું નથી. અમે હંમેશાં ધર્મ
 અત્યાર જ આચરણ કરીએ છીએ. તેથી અમને
 મૃત્યુનો ભય નથી. અમે મૃત્યુનંતર છીએ. અમે
 સંજ્ઞાનોના સફળણોને જ અજ કરીએ છીએ,
 કોઈના અવયુઓને જોતા જ નથી. તેથી અમને
 મૃત્યુનો ભય નથી. અમે અતિથિનો હંમેશાં
 યથા શક્તિસત્કાર કરીએ છીએ અને જેના ભરણ-
 પોષણનો ભાર અમારા ઉપર છે તેને તૃપ્ત કરીને

પછી જ અમે જોજન કરીએ છીએ. તેથી મૃત્યુ
 અમારા ઉપર પોતાનું જોર અજમાવી શકતું
 નથી. અમે શાંત, જિતેન્દ્રિય અને ક્ષમાશીલ
 છીએ. તેથી અમને મૃત્યુનો ભય નથી.”

મહર્ષિ અરિષ્ટનેમાની વાત સાંભળીને હૃદય
 નરેશ અને રાજકુમાર બંને મહર્ષિ અને
 સુનિકુમારને અહોભાવથી જોઈ રહ્યા. પછી
 બંને નમન કરીને તેઓ પાછા ફર્યા.

★

વાર્ષિક ગમાયણમાં એક બુદ્ધ મુદર કથા આપે છે.

રામચન્દ્ર સીતા અને વસન્ત સાથે જંગમ કાળાં હતાં. ગમચન્દ્ર પાને કાયમ ધનુષ
 તૈયાર રહેતું. એ તરફ ધ્યાન ખેંચતાં સીતાજીએ કહ્યું : ‘તમે તો મહાન છો, ધર્મનિક છો,
 છતાંયે ચોકતા રહેવું સારું, નહીં તો ધનુષનાત્મી માનમાં તમારું હૃદય કંઈ કંઠાર ન
 બની જાય!’

અને પછી મીનાજીએ પોતાના કથનના સમર્થનમાં એક વાર્તા કહી—

‘એક જાદુજી જંગમમાં નખવા કરતો હતો. જ્યારે એણે તપોભંગ ખૂન જ વધી
 ગયું ત્યારે ઇન્દ્રાસન ડોડવા લાગ્યું અને ઇન્દ્ર ગભરાઈ ગયો. એણે જાત્રાજીને તપોભંગ કરી
 એણે બળ જોડ્યું કરવાની શક્તિ વિચારી.

‘ક્ષત્રિયના વેશમાં એ જાદુજીની પાસે ગયો અને એણે તપ કરતાં જાત્રાજીને કહ્યું કે
 હો આ તરવાર જરા સાચવજો—’ પાંચેના ઝરણામાં પાણી ઊંડામાં પાડો આપું છું.’

ઇન્દ્ર તો ગયો તો ગયો, પાડો ફેંકો જ નહીં! જાદુજી તરવાર સાચવતો ઇન્દ્રના આવ
 વાની રાહ જુએ પણ તે તો આવ્યો જ નહીં. એમ તેની પાસે તરવાર રહેતા, એની સંભાળ
 ગામના રાખતાં એનો ઉપયોગ કરતાં એ શીખી ગયો! પહેલાં ત્યારે એની પાસે સિંહ ચડી
 આવતો તો પણ એના તપમાં વિક્ષેપ પડતો નહીં, અને સિંહ પણ એમને કશી ઇજા કરતો
 નહીં, પણ ત્યાં એણે તરવારનો ઉપયોગ શરૂ કર્યો કે તે સાથે એણે હૃદય પણ ફેરો બની
 બની ગયું.

પરિણામે જાદુજીની તપસ્યા ક્ષીણ થઈ ગઈ અને ઇન્દ્રાસન કાયમ રહ્યું. આમ સોમ
 નની અસર થાય જ, મટે મારધ રહેજો!’

બળદગાડા અને મેટાગી બામનમાં આવો અનુભવ સહેજે થાય છે. એક પેટ્રોલની
 માથે રહે છે—ખીજો બળદ સાથે. એક ધીરે ધીરે તપાની કાં પગ આવે છે, તો ખીજો કેવળ
 ઝંપટી જતા માથે છે, બલકે મેટાગાડા રગમાં જ કોઈ ગરીમ આવી તપ છે તેને તપાસીને
 આપે કાંડવાની જ એની વ્રતિ લેવા છે.

—વિનોબા

★

અમરેન્દ્ર એકવાર હજાર મહર્ષિને પૂછ્યું : ‘હંનામ એટલે શું?’

‘જીમને પવિત્ર ગણવી, અને મહેમાનની ખાતર કચી તે.’ હજાર મહર્ષિ
 જવાબ આપ્યો.

સતતની ગાડીમાં હું દિલ્હીથી લખનૌ જતો હતો. ગાડી ઊપડવાનો સમય થઈ ગયો હતો. ગાર્ડે સીટી મારી, અને લાઈન પથ્રુ મળી ગઈ, બધા સુસાફરો પોતપોતાની બેઠક પર ગોઠવાઈ ગયા. પથ્રુ ગાડી ઊપડતી જ ન હતી. પાંચ મિનિટ, દશ મિનિટ, અરે અર્ધો કલાક થયો તોયે ગાડી ઊપડવાનું કોઈ ચિદ્ર જણાતું ન હતું. ત્યારે ઉતાડ્યો 'પ્લેટફોર્મ' પર ઊતરીને તપાસ કરવા લાગ્યા કે મામલો શું છે. હુંયે ઊતર્યો. જોયું તો પંડિત મોતીલાલ નહેરુ પોતાના અંગત મંત્રી સાથે 'પ્લેટફોર્મ' પર આંટા મારતા હતા. એમનો સામાન 'પ્લેટફોર્મ' પર જ રાખવામાં આવ્યો હતો. પાસે જઈને જોયું તો મોતીલાલની આંખો લાલલાલ થઈ ગઈ હતી, અને એ ચુસ્તમાં લાગતા હતા. હું સમજી ગયો કે શિવજીનું ત્રીજું લેખન ઊધડ્યું છે. થોડો ગભરાટ પથ્રુ થયો, તો પથ્રુ સાહન કરીને એમની પાસે ગયો અને નમસ્કાર કરી પૂછવાનું સાહેબ કરી જ નાખ્યું કે 'આપ, 'પ્લેટફોર્મ' પર કેમ ઊભા છો ?'

પંડિતજીએ સંપૂર્ણ શાંતિથી જવાબ આપ્યો : 'મેં મારી અને મારા મંત્રાની ટિકિટ રિઝર્વ કરાવી હતી. પથ્રુ એ કમજાણ્યોએ ઉપરની મીટ રિઝર્વ કરી છે. મેં સાફ ના પાડી છે કે ઉપરની બેઠક મારે ન જોઈએ, અને જ્યાં સુધી મને રિઝર્વ કરાવ્યા પ્રમાણે બેઠક ન મળે ત્યાં સુધી ગાડી પથ્રુ ન ઊપડે. તમને બધાને મોડું

થાય છે, તકલીફ થાય છે, એવું મને દુઃખ છે, પણ એ લોકોનું દિમાગ બરાબર કરવાની પથ્રુ જરૂર છે !' એટલું કહીને પંડિતજી હસી પડ્યા.

એવામાં સ્ટેશન માસ્તર આવી પહોંચ્યા અને હાથ જોડી કહેવા લાગ્યા : 'મહારાજ ! આ સ્ટેશન પર અત્યારે બીજો કોઈ નાનો ડબ્બો નથી. મોટી મોટી યોગીઓ છે ખરી, પણ આમેય ગાડીને જોઈએ તે કરતાં વધારે ડબ્બો જોડાવા છે અને ઠીક ઠીક લાંબી થઈ છે—' સ્ટેશન માસ્તરે આટલું કહ્યું ત્યાં તો પંડિતજીએ ગરમ થઈને કહ્યું : 'તો ડબ્બો કોઈ બીજા સ્ટેશનેથી મંગાવો ! મારે માટે સીટની વ્યવસ્થા ન થાય ત્યાં સુધી ગાડી ઊપડી ન શકે !'

પેલો સ્ટેશન માસ્તર ગિચારો કંપતો હતો. 'વારુ ત્યારે, પહેલાં વર્ગની એક સ્પેશિયલ યોગી તૈયાર છે તે જોડું છું !' એટલું કહીને તે ગયો.

પંડિતજી કંઈ વડા પ્રધાન કે પ્રધાન પથ્રુ ન હતા. પરંતુ વડી ધારાસભાના વિરોધપક્ષના નેતા હતા.

થોડીવારમાં ગાડીને છેડે આખી સ્પેશિયલ યોગી જોડવામાં આવી. ત્યારે પંડિતજી પોતાના મંત્રી સાથે ગાડીમાં બેઠા.

ગાડી બરાબર કલાક મોડી સ્ટેશનેથી ઊપડી. ગાડી પર ચઢ્યા પહેલાં પંડિતજીએ ફરી એકવાર પોતાને માટે ગાડી મોડી થવા માટે સુસાફરોની ક્ષમા માગી. [૪૧૧ પૃથ્વી ટ્રાંસીને]

૪

મોઢીએ હઝરત મહમદે પૂછ્યું : 'કે પેગમ્બર ! કમિન એટલે શું ?'

'ત્યારે તમને કોઈ ક્ષમ્ કમ કરતાં ખુશી થાય અને ખરાબ કામ કરતાં હૃદયમાં દુઃખ થાય તો તું કમિનનર છે.' મહમદે કહ્યું.

'અને મુન્ડો શું છે ?'

'જે કામ કરતાં તારા દિલને આધાન લાગે, એ કામ કરવું તે મુન્ડો છે—અર્થ કામ ન કરવું.' હઝરત મહમદે જવાબ આપ્યો.

ક્રમોજ્જ્વળા સમ્રાટ તિરૂમિડની ગજમથામા એક દિવસ એક જોદ્ધ લિશુ આપ્યો અને જોયો ‘મહારાજ’ હું ત્રિપિટકાર્થો છું પદ્મ વર્ષ પર્વન્ત અખિવ જોદ્ધ જગતનુ તીર્થાંગ કરીને મે સદ્ધર્મના ગૃહ તરવોન રહસ્યોદ્ઘાટન કર્યું છે આપના રાજ્યનો પદ્મ પુરોહિત બનવાની ઠામનાએ હું આપ્યો છું—માગી અભિનાયા છે કે, ક્રમોજ્જ્વળ શામન ભગવાનના આદેશ મનુસાર ચાલે !’

સમ્રાટ તિરૂમિડ લિશુની અભિલાષા ભણી મ્હે / હન્ના અને પડી પ્રત્યુત્તર આપ્યો

‘આપની સદિચ્છા મગજમથી છે કિન્તુ, આપને માટે અંક વિરસિ છે કે, આ ર ધર્મ ત્રયોની અદ્ધ આવૃત્તિ અધિક કળવાની કૃપા કરો !’

મમ્રાટનો પ્રત્યુત્તર શ્રવણ કરી ભિમુને માટે કાંધ ચણ્યો, કિન્તુ મમ્રાટ સમક્ષ એ પોતાનો કાંધ પ્રદર્શિત ન કરી શક્યો થોડીવારે કાંધ આન પડતા એને વિચાર આવ્યો—એક આવૃત્તિ વધુ કરી નાખવામા શુ વાધો? મમ્રાટને નારાજ કરી રાજપુરોહિતનુ પ્રતિગિનય નાહકન કાંધથી જવા હેવું !’

—અને એક વર્ષ વહી ગયું

જીને વર્ષે એ મમ્રાટ મમક્ષ ઉપન્થિત થયો તો મમ્રાટે કરી કહ્યું

‘ભગવન્, એજાત સેવન માથે એમ્વાર હલ્લ ધર્મચરિત પાસયણ કરી ન્યો તો એ અધિકાર શ્રેયસ્કર નીવડશે !’

હવે ભિમુના કોપની અવધિન ગ્દી અપ માનના દશથી પીડિત એ દિવસ આજો ભટકના ભટકતા તથા ટાલો એક મૂમસામ મરિતા તરે પહોંચ્યો નિષ્કામ થોગી મમા નરિતાના જવ

શાન્ત સ્વસ્થ હતા ઉપર નીવ ગગનમા નિમોડી તાન્ના ચમકી રહ્યા હતા વાતાવરણમા અતરનુ ઉર્ધ્વાકિણ કરે એવી વિમન મગન શાન્તિ છાઈ હતી

નિનમાનુસાર લિશુ મે સાથ પ્રાર્થના કરી કોણ ખરે કેન, પક્ષ આજની પ્રાર્થના દ્વાગ એને કો’ અપૂર્વ આનંદનો અનુભવ થયો આનંદની આ અપૂર્વ અનુભૂતિએ દિલના ડાખને ધોઈ નાખ્યો અને એના વિમન આનંદવિભોજ અતર તારે શબ્દોના નવા નવા અર્થે ઝંકૃત થઈ ભ્રમ્યા ગત આખી, આ અપૂર્વ દિવ્ય આનંદ મમાધિમા એ લયલીન ગ્દી

એક વર્ષ પશ્ચાત્

મમ્રાટ તિરૂમિડ પોતાની મમન્ન પ્રજા મહિત એ સરિતા તટ પર કરબદ્ધ ઉપન્થિત છે તન મનન લાન જુની લિશુ તો આનંદ સમાધિમા લીન છે ધર્માચાર્ય બનવાની મહત્વાકાંક્ષા ભક્તમતાત્ થઈ ચૂકી છે પાડિયના અભિમાનપ્રધાન આનંદે લઈ લીધું છે

મમ્રાટ સવિનય પ્રાર્થે છે

‘ભગવન્, પધારો! ધર્માચાર્યના આસનને ગ્રોભાવવાની કૃપા કરો !’

ભિમુના નીમ્ન સુખ મડવ પગ મિતની રીસિ રેવાઈ નહે છે

‘ગજન્! મદર્મ ઉપદેશનો નહિ, આચ રણનો વિષય છે ઉપદેશમા અહ માર છે, આચરણમા આનંદ ભગવાનના આદેશ તો દીવા સમા અપ્પ છે—પછી આચાર્ય બનવાની આવ મગના ગી ! ભગવાને એક વાક્યમા જ સધળું કહી દીધું છે—‘અપ્પ દીપો ભવ’—‘પોતાના મગના દીપ બનો !’

એક ક્રમોજ્જ્વળ જોદ્ધ મમા પગ આધારિત

૪

કેટલા રાજ્યકુલ એ છે વિશ્વમા એ લાજવા,
વિશ્વને પ્રત્યેક પુરેલો અરીસો એક હુ નનિવ

બ્રહ્માએ પૃથ્વીલોકની રચના જ્યારે પૂરી કરી ત્યારે સ્વર્ગવાસીઓના દિલમાં અહીં આ વસવાળી ઇચ્છા થઈ પૃથ્વી પોતાના વિશિષ્ટ વિસ્તારને કારણે સ્વભાવિક રીતે બીજા લોક કરતા અધિક સુંદર બની ગઈ હતી જે સ્વર્ગ વાસીઓ અહીં આવવા તૈયાર થયા, આગળ જતા એમની એક ભતિ જ બની ગઈ અને તે મનુષ્યભતિ કહેવાવા લાગી

પૃથ્વી પર આવવા માટે, વસવા માટે એ લોકોને પોતાના નવા રચાયેલા યાગ્રીશ પાંચાઓ મળ્યો કાયમ ભાર લેવો પડ્યો એ બોલ જોડાવ્યા વિના પૃથ્વી પર ગિચર ટકી શકાય એમ હતું જ નહીં સ્વર્ગનું આકર્ષણ આછું કરવા માટે એટલા બેજાની અનિવાર્ય જરૂર હતી આગળ જત એ બેજાનું નામ દુ ખ પડ્યું પછી એ નક્કી જ થઈ ગયું કે દુ ખ વિના કોઈ આ પૃથ્વી પર રહી શકે નહીં

કેટલાક સુખો વીતી ગયા પછી દુ ખે મનુષ્યના જીવનને એકધારું જાને નિરસ કરી મૂક્યું એ દુ ખને કારણે મનુષ્ય આ લોકના સીન્દર્યને જોવા અનુભવવાને અસમર્થ બની ગયો

મનુષ્યોએ બ્રહ્માને પ્રાર્થના કરી, અમારા માર્ગથી આ બેજાને ઉતારી લો અથવા એણે ઠરો

પણ બ્રહ્મા ખુદ એમ કરવા માટે અસમર્થ હતા મનુષ્યોનો થોડો ભાર પણ એણે કરવામાં આવે તો બ્રહ્માહના મહાનક્ષત્રોની સમતોલતા બેખમાય અને તો તો પછી પ્રલય જ થઈ જાય

મનુષ્યોની વ્યકુળતા અને અશાંતિ વધતી જ ગઈ એ હવે પોતે જ આ ભારને હળવો કરવાના રસ્તા શોધવા લાગ્યા

આખરે એક માણસને એનો ઉપાય સૂઝ્યો પોતાના એક મિત્રને એણે વાત કરીને તેમાં નેની સમતિ મેળવી વીધી એ ઉપાય એ હતો કે એકના દુ ખનો ભાર બીજાએ એક દિવસને

માટે ઉપાડી લેવો

પેલા બે માધીમાથી એકે નમળો ભાર ઉપાડીને સફર કરી, જ્યારે બીજાએ જીવનમાં પહેલી જ વાર દુ ખમુખ્ત, ભારમુક્ત થઈ સપૂર્ણ નિર્ભરતા અને આત્માધારણ આનંદનો અનુભવ કર્યો આખા નિવસની મફરમાં એના સાથીએ બરાબર એના હાથ દલ્લાથી પકડી રાખ્યો કેમ કે, ભાર વિનાનો માણસ એકલો પૃથ્વી પર રહે એમ હતું જ નહીં

બીજા દિવસની સફરમાં બીજાએ પહેલાનો ભાર ઉપાડ્યો અને તન પણ ભારમુખ્તિનું સુખ અનુભવવાનો અવસર આપ્યો આમ દુ ખની દુનિયામાં આનંદનામના વિશુદ્ધ સ્વર્ગીય સુખની અનુભૂતિ બને એ મગીને પ્રાપ્ત કરી અને માર્ગથી ખરી

આગળ જતા એ બંને માનવ બધુઓની દેખરેખ નીચે એવી વ્યવસ્થા થઈ કે બીજાનો ભાર ઉઠાવનારાઓનો એક જુદો વર્ગ જ માનવ ભતિમાં બની ગયો

ધીરધીરે એ ભારવાહક વર્ગ પોતાના રોજીદા થમના અભ્યાસથી એટલો સમર્થ થઈ ગયો કે એક એક માણસ મેટો ને હજારો માણસનો ભાર ઉપાડી શકતો—બંને એ સૌને ભારમુક્તિના સુખનો અનુભવ કરાવતો

હવેવાય છે કે એ પ્રક્રિયા દ્વારા એ સમર્થ મનુષ્યોમાં ભાર વિના પણ પૃથ્વી પર ટકી રહેવાની એક નવી શક્તિ પેદા થઈ, અને એમ કરતા કરતા હવે એક દિવસ એવો પણ આવશે કે માનવભતિની પ્રત્યેક વ્યક્તિ કોઈ પણ ભતના ભાર—દુ ખ વિના આ પૃથ્વી પર રહે વાને, ટકી રહેવાને લાયક થઈ જશે

કેટલાક સમર્થ પુરાતત્ત્વવિદ ઇતિહાસકારોનું અનુમાન છે કે એકનો ભાર—દુ ખ—બીજો ઉઠાવી શકે એ શોધ કરનારા પ્રથમ બે પુરુષોના નામ ગૌતમ જુદ અને મિત્રેય છે

નિશ્ચિત આદર્શની માફક ગાડી વીજપુર સ્ટેશને થોભી. આધુનિક યુગના અવતાર સમે હું ચામડાની બેગ લઈ સ્ટેશન પર ઊતર્યો. ટિકિટ આપી બહાર નીકળું છું ત્યાં જ ફોટોગ્રાફ તપકીરી સાદવામાં પોતાની જાજરિત કાયાને જોણે સંતાડી રાખી છે એવાં નંદામાત્રી-સગ-પણની દૃષ્ટિએ સંખંધ વિનાન-હરખથી દોડી આવી 'ભાણાભાઈ, આવી ગયા ?' કહી મારા હાથમાંની બેગ લઈ લીધી.

ત્યારે બસની વ્યવસ્થા નહોતી એટલે પગની ઠસરત કરવાની હતી. મોસાળનું ગામ ત્યાંથી ત્રણેક માર્ગે દૂર હતું. પાંચેક મિનિટના વિચારમાં બધી જામે ઊપડ્યાં. હવે અમે વિજપુર વટાવી ગયા હતા.

મધ્યાહ્નજેવો સૂર્ય તપતો હતો. ખાવળિયાના વનમાંની અમારી વાટ જિંદગીના કંકણ માર્ગોની યાદ આપતી હતી; અને એ જિમી વાટે જેને જિંદગીની બાજમમાં સુખની સુંદરતા ગૂંથવાની તક મળી નથી એવાં નંદામાત્રી માથે બેગ મૂકી ઉધાડા પગે ચાલતાં હતાં.

ન્યાતના સિસ્ટ પ્રમાણે ગળુવા જઈએ તો નંદામાત્રીની કેમ ઠાકરડાની ગણાય. બાકી શુક્લામીખત તો પ્રાણજી-વાણિયાઓને ત્યાં જ લખી આપેલું. એમના પતિએ લગ્ન વખતે રૂપિયા ઉધાર લીધા હોય તે, તેના વ્યાજ માટે પરણીને આવ્યાં ત્યારથી નંદામાત્રી પ્રાણજી-શરણને ત્યાં નિયમિતે દળવા જતાં... પાકી ભરી જતાં, આટલું હું જાણતો. બીજે અનુભવ ક્ષેત્રે થવાનો હતો.

આખરે મૈન તોડતાં તેમણે કહ્યું. 'ભાણાભાઈ, બડ ચરહે આયા નંદ ?' પેતાં તો મને ગમ જ નો પડી કે આ ભાણાભાઈ છે કે કોણ છે ? પછે બૂનના જેવું મોડું લાગ્યું એટલે જ 'મેં તમારા હાથમાંથી બેગ લીધી.'

'મેં' તો તમને જોયાં ત્યારથી જ ઓળખી

લીધાં કે નંદામાત્રી આવી ગયાં છે ! બા-બાપા મોઝામાં છે ને ?' હું મારા દાદા-દાદીને બા-બાપા કહેતો.

'જરે લખાણની તો તમારે નામે લગ્ન સુકાતી નથી; અને બાપે આજ સવારથી તમને યાદ કરે છે.'

આમ વાતમાં ને વાતમાં ગામ આવી ગયું. એક દિવસ સાંજના ફરવાના આશયથી હું બહાર નીકળ્યો. સૌમ્ય સુંદરી જેવી સાંજ હતી. ઠાકરડાવાસમાં આવ્યો ત્યારે ત્રિમડાની હવાએ મારી સાથે અડપવાં કરી લીધાં. મને પસાર થતો જોઈ નંદામાત્રી બોલ્યાં; 'ભાણાભાઈ અંધે ફરવા હેંલ્યા ?'

'નદીએ જવા વિચાર છે.'

'વેળાસર આવી પૂજા. હમણું હમણું વાધનો લો વધારે છે.'

દાદા અને પરદાદાથી આવ્યા આવતા (હવે નામરોષ બનેલા) ગરાસદારોની આકરી કરનાશમાંના એક એવા એમના પતિ મારો સાદ માંત્રગી અંદરથી બોલ્યા: 'ભાણાભાઈ આવો.'

મેં અંદર પગ મૂક્યો. ભૂતકાલીન ઇજાતના અવશેષ સગી તરવાર અને દાદા માટીના ગારાથી લીંપેલી બીત પરની લાકડાની ખીંટી પર લટકી રફાં હતાં અને એ ખોરડાનું ઠેકઠેકાણું ઠાણુંવાળું છાપડું ગરીબની કુળવૃત્તના સાદકા જેવું લાગતું હતું. એક ક્ષણમાં જ મેં બધે નજર ફેરવી લીધી. મહામૂલી મૂડી જેવાં બે-ચાર માટીનાં થકોસાં-હાંકોસાં વસ્તુના અમાલે પૂજામાં પડ્યાં હતાં. એટલું ખડું કે ઘરમાં કચરો કે ગંદકી જેવું કંઈય ન હતું. ફરનો પૂજામાંનો કંડો દેખાતો ચૂંકો સાંજે પેટવારો કે કેમ એ મારી ચંકાનો વિષય બની ગયો. આ સમય દરમિયાન નંદામાત્રીના પતિએ મને બેસવા કહ્યું. પણ માડું બપોર મન કંઈ સાંકળી ચકચું નહિ.

ચોડીવારે નંદામાત્રીને એમના પતિએ કહ્યું:

‘બાળાભાઈની કઈ સેવા તો કર?’

એમને આપખા ઘરનું ન ખર્ચે એટલે બીજું કદીએ પશુ શું? હસતા હસતા એમણે જવાબ આપ્યો જવાબ આપી ન દામ્યાસી બહાર એટલા પર ગયા મને દ પનીનું જીવન મધુર લાગ્યું

‘એમા શું? પ્રેમભાવ છે એ જ બહુ છે’
પશુ હું મારું વાક્ય પૂરું કરું તે પહેલાં મારી યાસી દૃષ્ટિએ એક વીડું કે નદામાગીએ લાલ આખ કરી દાદેનો શીશો લઈ અદર આવતા છોકરાને ચાના જવાનું કહ્યું ત્યારે પ્રોલીબીશન નહોતું પશુ મારા માન ખાતર જ આમ બન્યું
હું રમ લઈ આવતો થયો

તે દિવસેમા દાકરમે આટની સૂત્ર નહોતી છતાં એ મે એક ન જ ગરુ તે દિવસે ફરીને આવતા ઠીક ઠીક મોકું થયું પાછા ફરતા હું નદામાગીના ખોરડા આગળથી જ નીકળ્યો ત્યારે અદરથી નદામાગીના રડવાનો મને એમના પતિના વઢવાનો અવાજ આવી રહ્યો હતો મારી તેઓના સુખી દાખજીવન વિશેની જામણા ભાગી પડી અદર આધારું હતું એણે મારા મનમા પશુ આધારું કરી દીડું માસથી મને મન એટલું જ બોનાયું બિચારા નદામાગી!

ઘેર આવ્યો ત્યારે મને બરાબર જમતો ન લઈ દાદાએ પૂછ્યું ‘કેમ તબિયત ઠીક નથી?’

‘ના ના, તબિયત તો ઠીક છે પણ આ ઠાકરડા કેમ દાડે કેમ પીવી હશે?’

દાદાએ કહ્યું, ‘તું ઠાકરડાવાસમાથી આવ્યો નાગે છે એ લોકો અત્રની જ પીતા આવ્યા છે મહુડામાથી બાતે જ બનાવીને પીએ’

પછી મે પૂછ્યું ‘તે આ નદામાગીના વર કઈ કામ ધધા કરે છે ખરા?’

‘કામધમો કરતા હોય તો આવી હાનત હોય ખરી? એ ભલ જ એવી! મને ત્યારે ખાતું નઈ તો જે હાથ મૂકી બેળી રહેવું!’

મને આ સામળી ખાવાનું લાવતું નહોતું એ લોકો ખાસે કઈ જમીન ખરી કે?’

ના ના, કઈ નથી ગરસ અને સરદારની

વાતો બૂતકાળની થઈ ગઈ’

‘ત્યારે પેટને ખાડો ફેવી ગતે પૂરે છે?’

‘તું બેતો નથી કે તારી એ નદામાગી અદી દગવા આવે, પાણી ભરી બાય ને તેના બદામા કોક’ હી વધુ ઘટ્યું ખાવાનું લઈ ભય, એ કામ ભરી ભારે એટલે કોઈ જરૂરી કામે બોનાવી બન એશન સુનીને આટો ફેરો કરે ચોમાસામા બેવીની મજૂરી મને તો કરે! ગામડા મામમા દાગ રોટલો નીડળી રે! અને કોઈ હી લૂખાય રેવું પડે!’

‘તો, એમા કરતા એનો ધણી પશુ કઈ કામધધો કરતો હોય તો?’

‘પશુ એ લોકો નઈ સમજે વળે તો વાંછું નઈ તો પાંથર મયે વરસે કઈ સમજાવ્યા હતો તે બેતરમા કામ કરવા જતો’તો થોડા વરસો પહેલાં લશ્કરમા જવાનું સૂર જીપડ્યું ‘તું પશુ નદા ખૂમ રડી ઠકગી એટલે વિચાર માડી વાળ્યો એ લોકોની વાત જ નો થાન દરબારી લોહી ખરું ને!’

છે ના વાક્યમા રહેલો લાવાઈ હું સમજું ન શકું એટલે અભિપ્રાય ન હતો મને થયું ત્યારે એવા માનનીયા હવે બૂતકાળને બૂરીને પરિશ્રમી ક્યારે થશે? શું સીને જન્મ સહન શીનતામા જ સમાયો છે? આ તો નદામાગી અબલ છે એટલે, તકી તો આજની સ્ત્રી આ બધું હું ખ સહન કરી શકે ખરી? ધણી અપગ હોય તો તો નમીમને રડીને બેળી રહેવાન! પશુ જેના ખાવડામા બગ લાયું છે એ જ નજર આગળ બેળીને દારૂના શીશા ખાની કરે ને અદીજીને આહવાદ માણે એ કેમ એક બન?’ મારા પ્રશ્નોને કોઈ જવાબ નહોતો

રજાઓ પૂરી થવા આવી હતી પાછા એ જ નદામાગી-મારા પ્રશ્નના પ્રતિબિંબ જેવા-રેશન સુધી બેગ બિચકવા આવવાના હતા મધરાતે જ નીકળવાનું હતું

એક મધરાતે દાદા અને દાદીની લાવબરી વિના લઈ મે ગામની બાગોડા વટાવી જતા

પહેલા નદામામીએ મારા નાદાને કહ્યું હતું
'કશોય સો નથી ચિંતા નજે કરશે ભણવો
ખળુ થતા પે'લા તો પોગી બન્યું'

થોડીવાર સુધી અમે બંને કશું ન જોયા
બસ ચાલ્યા જ કથું સુંદ આઠમનો ચક્ર
મંદરી રહ્યો હતો વનના વાયરા ચાલવામા
મદદ કરી રહ્યા હતા, અને મારા મનમા પ્રશ્નો
હતા મને થયું અત્યારે જ ખુવાનો કરી લઉં
હવે ક્યારે અહીં અવાય તે કહી શકાય નહિ
મે આનતા આવતા પૂછ્યું 'નદામામી તમે
છટાછટા લઈ લેતા હો તો?'

'તમે શું કીધું?' એમને કઈ મમજળ
પડી હોય એમ લાગ્યું નહિ

મે આખર ઠરતા કહ્યું 'આ તમારા પતિ
કઈ કમાતા નથી તે તમે જુદા રહેતા હો તો?'
મારે મવાન ચાલગી એમને જોડું તો લાગ્યું
પણ થોડીવારે જવાબ આપતા યોગ્યા

'ભાણામઈ, તમે એ નઈ હમજે પડિના
કેડે સમજાશે કે વળેને તમારી સાથે બને કે
ન બને પણ તે જુદી રહી શકે ખરી? જો તે
અમી (અ) હશે તો જુદી નઈ રે'

'પણ ધણીએ કઈ કમાણું તો જોઈએ ને?'

'એ તો પેવા લશ્કરમા ભરતી થવા જવાના
હતા પણ મે જ એમને નો જવા દીધા'

'લશ્કરની વાત જુદી છે, પણ અહીં કોકને
ત્યા કામ કરતા હોય તો?'

'એમને શરમ લાગે જે હાથે તવવાર ચવાવી
હોય એ બીજાની શુવામી ન કરે એમની એક
લાની વાત નથી પણ અમારે ત્યા બધા જ
મરદો એવા!'

'ત્યારે ભૂખે મરવાનું ચાલી શકે?'

'કેમ હું મહેનત મજૂરી કરું ને!'

'તમે એકવા મહેનત કરો તેથી શું? બંનેએ
મહેનત કરવી જોઈએ વગી એ દાડ પીએ તે

તમને ગમે છે?'

'નઈ ગમે તે ચે શું કરીએ? ને અમારી
કોમમા તો બધા જ પીએ નઈ પીએ ઈ નાત
બા'ગે બેસુ અને ટોપાવાળા સાહેબ લોકો પણ
એ નથી પીતા?'

'તે એમને દારૂપીવાના પૈસા કોણ આપે છે?'

'એમા બઈ પૈસાની જરૂર નો પડે અમે
દાડ લાતે જ ગાળીએ થોડાધણ પૈસા 'એ'
ગમે ત્યાથી મહેનત કરી મેળવી લે, અને
કોઈ વાર હું આપુ'

'એ તો હવે મમજ્યા, પણ તમને એ મારે
એ કેમ જોયું લાય?'

ત્યારે તો એમણે ખડખડાટ હમતા કહ્યું
'ભાણામઈ, તમે આવું તે શું પૂછતા હશે?
ધણી ધેગને મારે ત્યારે તો ધણી કે'વાય! નઈ
તો એને ધણી કોણ કે?'

હું આ સ્ત્રીના તત્ત્વજ્ઞાનને પચાવતા વિચારતો
હતો આ સ્ત્રીને એના પતિથી જુદી કેવી રીતે
પાડી શકાય? એની સાથે એને એનો પતિ
નથી ગમતો અને ગમે પણ છે કેવું અજબ
માનમ! ભારતની ધરતી પર આવી કેટલી
નદામામીઓ હશે? અને એ બધીયે પોતાના
આજસુ પતિના મોજાઓને પોષતી, જાતે
મહેનત મજૂરી કરવા છતાયે પતિનો માંગ
ખાતી-ખૂખી રહી પતિને જમાડતી-છતાયે
પોતાના મસારમા સતેષ માનવી નદામામીઓ
ક્યારે પ્રમશમા આવશે? ક્યારે તેઓના દુખ
દર્દ દગાઈને સુખમા ઉપાતર પામશે? ક્યારે
એમના પતિઓ નિર્જનો અને અન્યના અસ્તિ
ત્વનો પચાવ કરી પરિશ્રમનો પગનેવો પાડશે?
અને પતિમતાઓને પૂરશે?

એશન આવ્યું ગાડી આવી અને ઉપડી
પણ ખરી છતાએ એ પતિમતા નાગીની
મહાનમૃતિને હું ભૂલી શક્યો નહિ

જેક માણસે હજીત ચક્રમને પૂછ્યું ક્રિનામની સૌ દી માગી જાગ્યા! ૬૪!

મૂખ્યાને બેજાન આવ્યું અને જેને જાણતા કોઈએ અને જેને નથી જાણતા એ મોને
મનામ (મવામની સાલવી) કરી. સજ ત મહ મદે મ્યુ

કથા એવી છે કે ભગીરથે પોતાની શ્રદ્ધા અને તપશ્ચા દ્વારા પવિત્ર ગંગાને હિમાલયના અસ્પર્શ, વાંકાચૂંકા અને હમેશાં હિમાચ્છાદિત રહેનારાં નૈઃસર્ગિક ગિરિઓ પરથી નીચે મેદાનોમાં લાવવામાં સફળ થયા હતા. એમાં એમનો ઉદ્દેશ પોતાના અસંખ્ય પૂર્વજો-પિતૃઓ જે આપના પ્રભાવથી રાજ થઈ ગયા હતા તેમને ફરી જીવંત કરવાનો હતો.

ત્યારથી હિન્દુઓ માટે ગંગાએ સર્વશક્તિ માનના ત્રણે રૂપોનું પ્રતિનિધિત્વ સાચવે છે. પોતાના મધુર કંઠોલકરૂપી સંગીતને કારણે એ જનની બે ટા છે- પોતાની ઉર્વરા શક્તિને કારણે એ ધનધાન્ય આપનારી છે-શણ્ણ કરનારી છે અને વિનાશ ફેલાવનારા મહાપુર વખતે રૂદ્રરૂપ ધારણ કરનારી, સંહાર કરનારી પણ છે. આ ભૂમિકાના સ્વીકાર માથે એ હિન્દુઓની અનન્ય, પવિત્ર નિરંતર હોય એમાં શું આશ્ચર્ય છે! અને તે નૌ કોઈ એના યુગ્મા બાણી લેતો નીને માટે ગંગાનું એ જ મહત્ત્વ હશે.

આ પછી લાખા ઇતિહાસમાં યુગો વિની ગયા પરંતુ આપણા જીવનમાં અને વિચારોમાં ગંગાનું સ્થાન પ્રથમ હતું તે જ છે. એના મર્મ હિતકારી, પવિત્ર જલથી મનુષ્ય ભૌતિક લાભ, સમૃદ્ધિ, તથા આધ્યાત્મિક લાભ તથા આશ્રય, મમાન રૂપમાં પ્રાપ્ત કરવામાં પ્રયત્નશીલ રહ્યો છે. અસંખ્ય નરનારીઓ એના લગભગ બે હજાર માર્ગે ફેલાયેલા કિનારા પર, એના મધુર અને સ્વાસ્થ્યકારી જલના ઘૂંટણ પીવે, અને એના સ્ફૂર્તિદાયક પ્રવાહમાં સૂકી ગરબા માટે એકઠા થતા રહ્યા છે. એના લાખા વિસ્તારમાં ફેલાયેલા બંને કિનારા પર કંઈક ગામડાં અને નગર, વ્યાપાર કેન્દ્રો અને સૌથી વધીને ધર્મભેદરહિત પવિત્ર જ્ઞાન અને વિદ્યાના કંઈક કેન્દ્રો રચાયાં છે, અને વિસ્તર્યાં છે. ગંગાની

મુખ્ય ધારા ઉપરાંત એમાંથી નીકળનારી અનેક નાની-મોટી ધારાઓએ પણ એણેવતે અંશે એવો જ લાભ આપીને એની ખ્યાતિ વધારી છે.

વર્તમાન મમયમાં આ દેશના તથા દરથી આવેલા એન્જિનિયરોએ પોતાના જ્ઞાન અને કર્મના બળે એના લાભદાયી જલને નદી નહેરો મારફત દૂરદૂર મુખી-અને કંઈક અગમ્ય સ્થાનો મુખી-પણ ફેલાવી દીધાં છે-એનાથી અસંખ્ય એકર જમીન ઉર્વરા બનીને ભૌતિક આશ પ્રદાન કરી શકે.

કોઈકોઈ વખતે મને એવું લાગે છે કે મહાત્મા ગાંધી મનુષ્ય યોનિમાં પવિત્ર ગંગાનું જ આધુનિક સ્વરૂપ છે. આપણા પ્રાચીન ઋષિ-મુનિગોની પેઠે કુદરતી પ્રેરણાથી મળેલો જીવનપ્રત્યક્ષ એમણે આપણને આપ્યો-મોટું રાજકીય સ્વતંત્રતા, સામાજિક ન્યાય, અને આર્થિક સમૃદ્ધિનો રાહ જતાવી ભૌતિક સમૃદ્ધિમાં સહાય કરીને, તથા નૈતિક અને આધ્યાત્મિક શિખરની એક ઝાળી કરવા માટે અને ત્યાં સુધી પહોંચવાના લાંબા અને કઠણ માર્ગ પર, એાછામાં એાછું એક ડગલું બરવા માટે પરમ મહાયક છે. જેવી રીતે ગંગા આધ્યાત્મિક સંતોષ માત્ર તેને જ આપે છે જો એ ઉદ્દેશથી એની પામે વ્યય છે, અને ભૌતિક સમૃદ્ધિ માત્ર તેને જ મળે છે એને જ્ઞાન અને કર્મથી એના જલનો ઉપયોગ કરતાં આવડે છે-અને એમાંથી પ્રત્યેકને એની યોગ્યતા અને શક્તિ પ્રમાણે જ સ્વતંત્ર છે! એ જ રીતે મહાત્મા ગાંધીનો પ્રેમ, અહિંસા અને અન્યથે સદેશ કેવળ એમને લાભ આપ્યો જે એમના ગીધા અને સકીર્ણ માર્ગ પર ચાલશે, અને પોતાના જીવનને એમણે ઘડેલા નિયમોમાં બાંધશે; અને ભૌતિક સમૃદ્ધિ પણ તેને જ મળશે જે પોતાનાં બલિ અને કાર્ય-ક્રમને એમનાં બાલે અને કાર્યક્રમને આનુરૂપ

બનાવશે

જેવી રીતે ગગાની સતત વહેતી ધારા માથી વ્યક્તિ પોતાની પાત્રતા જોટલું જ પાણી લઈ શકે છે એ જ રીતે ગાંધીજીના શિક્ષણનો કોઈ ઘણો લાભ થે છે, કોઈ નાશ લે છે, તો કોઈ બિનકુન લાભ લેતા નથી

જેમ દેશ-વિદેશના એનિ-નિયતોએ ગગાના પવિત્ર અને ઉપવર્ણ જનના લાભોને અગણિત ગણા વધારવામાં મદદ કરી છે, એવી જ રીતે

ભવિષ્યમાં આ દેશમાં દૂરદૂરના દેશોમાં પણ એવા શિષ્યો થશે—અને કદાચ અત્યારે છે પણ ખરા જે એ મહાન આચાર્યના જીવનપ્રદ શિક્ષણને આત્મસાત્ કરીને, પછી એને એક નિશ્ચિત રૂપ આપીને વિશ્વના પૂણેપૂણા સુધી ફેલાવી દેશે મહાત્મા ગાંધીના સંદેશરૂપી ગગાની વિશ્વને અત્યંત જરૂર છે, અને નાના મોટા દરેકનું એ કર્તવ્ય છે કે પોતાના સામર્થ્ય અનુસાર એના પ્રચારમાં મહાયત્ન પાડે.

1

૨

ઈન્દ્રજિતિ ગૌતમ લગવાન મહાવીરના મુખ્ય ગણધર હતા એકવાર એમણે મહાવીરને પૂછ્યું. ‘લગવાન, એક વ્યક્તિ રાતદિવસ આપની સેવા કરે છે, વાંકિત, પૂલ કરે છે એટલે એને બીજા કોઈ દિન-દુ બીજી સેવા કરવાનો સમય રહેતો નથી એક બીજી વ્યક્તિ એવી છે જે દિન-દુ બીજાની સેવા કરે છે, મદદ કરે છે એટલે એને આપની સેવા કરવાનો અવકાશ નથી મળતો તો પ્રભુ, એ જેમાથી તમે કોને ધન્યવાદને પાત્ર ગણો? અને જેમાથી શ્રેષ્ઠ કોને માને?’

‘ગૌતમ! જે દિન-દુ બીજાની સેવા કરે છે એ જ મારા ધન્યવાદને પાત્ર છે, જેમાં એ જ વ્યક્તિ શ્રેષ્ઠ છે’ મહાવીરે જણાવ્યું.

ગૌતમ વિચારમાં પડી ગયો, આ વગી કેવું! લગવાનની સેવાની મામે, પાપોની બદીમાં ફસેલા પાપીઓની સેવાનું તે વગી શું મહત્ત્વ? ધન્યવાદ તો લગવાનના સેવકને મળવા જોઈએ ગૌતમે મહાજ ત્રિશાસાથી પૂછ્યું ‘પ્રભુ! એ શી રીતે? મારી સમજમાં નથી આવતું કે બીજાની સેવા કરતા તમારા જેવા પવિત્ર આત્માઓની સેવાનું મહત્ત્વ વધારે હોતું જોઈએ કયા પવિત્રાત્મા ને કયા પાપાત્મા!’

‘મારી સેવા કરવી એટલે મારી આજ્ઞાનું પાલન કરવું, એ સિવાય મારી વ્યક્તિગત સેવાની તો કશી જરૂર જ નથી અને મારી નૌની અગત્યની આજ્ઞા તો હું બીજાને છે એની સેવા કરવી એ જ છે જે એમની સેવા કરે છે એ જ મારી આજ્ઞાનું પાલન કરે છે, એવી સેવા કરનારો ખરેખર ધન્ય છે, શ્રેષ્ઠ છે—મારી અગત્ય સેવા કરનારો નહીં. મારા સેવક તો મિહાત કરતા વ્યક્તિગત મોહમાં વધારે ફસાયેલા છે’ મહાવીરે વિસ્તારથી જવાબ આપતા અપ્પટના કરી

૩

ઢેં પકડેલાં માથાં કરણ જોડે તેથી ઘણું ઓછું કામ કરે છે ઢેંમકે એમાં એનું હૃદય હોતું નથી

સાધારણ મજૂર મજૂરીના પૈસા જોટલું જ કામ કરે છે એને ફક્ત પ્રમાણિકતા આવડવાની હોય છે

પણ કસબી માણસ કામના પ્રેમથી કામ કરતો હોવાથી એને મળતી મજૂરી કરતા વધારે જ કામ કરે છે

કાનિગા કપડું નથી હોતો

—કાનિગા કાસેલકર

કંકુવણા અનેક નાન્યુક ફુલોથી શોભતી એ વેલ સંધ્યાટાળે તો ફૂલ વિહોળી બની ગઈ! એક પાછી એક એમ એનાં સઘળાં ફુલો ખરી પડ્યાં.

ને એને રતન આદ્યું.

એ ભેઈ ફુલોએ એને આશ્વાસન આપ્યું, 'મારી' તારું નામ ઉભળી, અમારી રહીસહી ફારમને પરમાયેં ખરચીને અમે ખરી પડ્યાં છીએ. તું શા માટે રહે છે? તને તો આનંદ થવો ભેઈએ.'

નિમસો નાખતા વેલે કહ્યું, 'વહાલા! તમે નયાં એ માટે નહિ, પરંતુ ખીલ એક વાતતું મને જોણુ આવે છે, તેથી હુરડું છું: અરેરે! રાતે ખીલે તેવા પુષ્પ વિધાનાએ મને આપ્યા હોત તો તે બધાને રાતને ચરણે ધરી, હુ રાતને પથ્ય મુગધથી સભર ન કરત?'

પાનખર જનુએ જેનું પ્રત્યેક પાન ખેરવી લીધું છે એવા ફૂલને કોઈએ કહ્યું: કઈ આશાને આપારે તું જીવન ટકાવી રહ્યું છે?

કંઈ પથ્ય બોદવા વગર ફૂલએ એક ડાળ તરફ આગળી નાંધી બેનારે બેસુ તો—

'કંકુવણાં બેનાના શા પાન પવનની આછી અપટે હિલ્લાગા લેતા નરક નરક હુની ગયા હતાં!'

સમાઈ જવા ધમતી સરિતાને પાછી વાળવા મથતા આમરને કોઈએ પૂછ્યું, 'એને સમજ્યા મિવાય તારા છુટકો નથી. તા પછી એને અટકાવે છે શું કામ? આવવા જ દે ના!'

ધીમા ધૂધપાટા કરતા સામરે એના કાનમા કહ્યું, 'કોઈને કહેશે નહિ. મારામાં એકરૂપ મવાની એની તાલાવેલીની હુ પરીણ લઉં છું!'

ફર આકાશમાં એક તારો દમદમતો હતો!

કોઈએ તેને બોલાવ્યો: તારલા! ધરીધરીના અનેક એવા તારા અમકારા બેઈને મને હજુ

આવે છે!

મધુર હાસ્ય વેરતાં તારાએ જવાબ આપ્યો: કેમ ન આવે? તમારા જીવનના અમકારા બેઈને મનેય હસવું આવે ન હેને?

પ્રહ્લાએ કહ્યું: અંધકાર અને પ્રકાશ મારે વહેંચવાનાં છે. જે ભેઈએ તે માગી લેા.

'પરંતુ દેવ!' એ બનેએ હાથ ભેટતાં કહ્યું, 'એમનું આયુષ્ય કેટલેટલું?'

'અંધકારનું થોડુંક વધારે, પ્રકાશનું પત્તભર.'

'તો દેવ!' વાદળે કહ્યું, 'મને અંધકાર આપો.'

'ને દેવ!' વીળે કહ્યું, 'મને પ્રકાશ આપો.'

ઉછળી ઉછળીને શિલા પર અથડાતા એ નાનકડાં અરણની શિલાએ ઠેકઠી ઉગાડી, 'અરે! થસ કર. ખમ કર. તું મને હડાવી નહિ શકે. જવું હો! તો ફટાઈને ચારણ ના.

'ના, ફટાઈ ને—તારાથી હાર પામીને તો કલી નહિ,' અરણે કહ્યું, 'જીવનધેયને આતર, માર્ગમા આવતી મમે તેવી મુરકેલીને ફર હટાવીને આગળ જવું, એ માડું કર્તવ્ય છે. એક દિવસ હું તને તોડીશ—એલીશ—ને આગળ જઈશ.'

શિલા ખડખડ હડી પડી!

'ઓ મૂખો! એમ કરના તો થયોં વીતરો ને હુ ય કંઈ કાચીપાચી નથી. મારી ય છાતી વજજરની છે. પરિણામે તો તારો ..'

પરંતુ અરણને એ આશળવાની કુરમક ન હતી. પોતાના કામમાં જ તે મશગુલ હતું.

...આખરે થયોં બોદે અરણનો પશ્ચિમ ફળો-શિલાનું શુભાન ઊતર્યું—મૂળમાંથી ધમાઈને રજરજ થતી તે કયાં! ધાવાઈ ગઈ ને વિજયના આનંદમાં નરત બનેલું અરણ અળખળ આગળ પડી રહ્યું!

પુત્રા આકાશની નીચે અમારા બોટના ઉપર મેં સૌ બેઠાં હતાં. આજનો વખત હતો એમ નહિ પણ સતનો વખત હતો. ની વાણી કરીને નિરાતે મગ હતા. મૌને ટાલા પે હતા, એટલે નિરાત હતી. કુટુંબનો યુગદર્શી જૂનો પુરાણ વડે લેમ અનેક વડાઈઓને ઘેરીને બેઠો હોય, એમ ચાચાજીએ એક જ માની હતી. ભેડાં કોન બીજા એક બાપના ય આપની સાથે પૂતવતા હોય એવા પ્રેતકેશી દાદાજી. મૌ અઢકમવકની વાતો કરે એમા એ ટાપલી પૂરે વાતોમા પૂરો મગ લેમે. સૌ ગવકમવકના પ્રશ્ન પૂટે ધીંગાગ બીજા અવાજે ચાચાજી જવાબ આપે પૂછ મન આવે, એમ કરતા કરતા એક બહેને ધીરે 1 પ્રશ્ન મૂક્યો 'ચાચાજી, બધા દેવ-દર્શને જાય છે, મદિરામા જઈ મૃતિની પૂજા કરે છે એ શું ખરેખર જરૂર છે, ખરે ?'

ચાચાજી 'હા જરૂર છે, એટલા માટે કે મનની એકાગ્રતા કેળવવા માટે મન તો મરતુ છે એ આડુ અવશ્ય ભટકતું હોય છે એ પૂછ ચચાજી છે ધીરધડીમા અનેક રંગી પાસામા તે ધુમી વળે છે એમાથી એને વાગી લેવાના આ એક પ્રયત્નરૂપી મોપાન છે'

બહેન 'પત્રુ એમા શ્રદ્ધા જેમની ના હોય તો ?'

ચાચાજી 'નાતુ બાળક બધા પગવા માડતુ થાય છે, ત્યાં જેની મા એને ચાવતુ માડી આપે છે ગાગળીનો ટેકો આપે છે 'પાપા પગલી-પૂગમા હગવી.' કહીને એના મોઢા ભાડું ચલાવતા મીખવે છે. પછી તે બાળક પૂરેપૂરું ચાવતુ થાય છે, ત્યારે એને ચાવા આધારની જરૂર નહેતી નથી ખરે ? એણે જ બીજું, શાગાની અદર બાળક ભણવા જાય છે ને ભણુ વાની ગરજાત ડરે છે તે વખતે શિક્ષક કે શિક્ષિકા એને પાટીઆ ઉપર કે પાટીમા લીટી દોરી અક્ષર કટાવે છે વિદ્યાર્થી બાળક બધારે

બસજી વખવામા ટેવાઈ જાય છે, ત્યારે એને લીટીની જરૂર નહેતી નથી એ એની આપમેળે જ મીઠી ને સાચી લીટીમા મુંદર અક્ષર લખી ગકે છે મૃતિ' એ જ ભતતુ' કામ કરે છે આ જ જાનનો એ આધાર છે ટેકો છે એનાથી મનની એકાગ્રતા વધે છે મનની ચચાગતા એકી થાય શરૂઆતમા વખતે શ્રદ્ધા ના બેસે ૧૪ ખાન્ને આપ્તે અતત અભ્યાસ ચાલુ રાખ વાધી શ્રદ્ધા જેમની જાય છે હા, મૃતિ'પુત્ર આચાગમની જેમ થવી ભેદએ માચી ભક્તિથી થવી ભેદએ જરૂરથી નહિ એટલા માટે વચ્ચે વચ્ચે પૂજા બધ કરીને ખાત્રી કરી લેવી કે મનને એથી ક્ષાયદો કેટલો થયો? એકાગ્રતા કેળવવામા કેટલી મદદ થઈ'

બહેન 'પત્રુ ચાચાજી' એમ ડરવાથી પ્રકાશ-રિંગ પ્રકાશ પામીએ ખરા? અથવા તો, એને ધ્યેયના દર્શન કદીએ તે મળે ખરા? ને તે ચ મૌને એક સરખા થાવ કે હચેકને પોતાની દૃષ્ટિ પ્રમાણે થાય?' (અહસા મને જિજ્ઞાસા થઈ ને મેં જ પ્રશ્ન કર્યો)

ચાચાજી 'આપણે આપણા જૂના સન્કારો પ્રમાણે તે પામીએ આપણે આપણા કૃષ્ણની છબિને એવા પામીએ એટલે કે દર્શન પામીએ કીશ્વરનો કોમ (કામ્પસ્ટ) ને પામે બોલિંગટો 'કમગ'ને પામે આમ દરેક પોતાનામા પડેલા બિડા બિડા સરકારો પ્રમાણે પ્રતીકના દર્શન પામે છે ને તે વખતે હૃદયના દાર ભણે ખૂંટી જતા હોય છે ને સ્વચ્છ પરજનના ભેદ બીજા કુવ રહેતા ના હોય એવી એક સ્પષ્ટ આવી મળે છે તેને આપણે એક ઉચ્ચ પ્રકારની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કર્યોના જ્ઞાનદ અનુભવ કહી શકીએ. આ અનૌકિક ઘડી શરૂઆતમા બધા અટ પામતા નથી અને કદિ પામે છે તો તેને પારખતા નથી પણ મનની યતિ જેમ જેલ એકાગ્રતાને પામતી જાય છે, તેમ તેમ આપણી અવસ્થા

મહત્વાની ભય છે.

‘હું એક વખત જન્મનાં છું કહે મૂમતા હતો. ત્યારે સંધ્યાકાળ થઈ રહ્યો હતો. મૂમતાં મૂમતાં મારી નબર સામે એક અજ્ઞાન દૃશ્ય આવીને ખડું થયું. હું જોઈ રહ્યો. શરૂમાં એક પ્રકાશ થયો. એ પ્રકાશનો મોટો ઝળકારો હતો. એ ઝળકારામાં મને શ્રી કૃષ્ણનું સ્વરૂપ દેખાયું, એ સ્વરૂપ મેં નિહાળ્યું ને યોદ્ધીક ક્ષણેમાં તો તે અસોષ થઈ ગયું. ત્યારબાદ દૂર દૂર મેં વામ બીનો નાક સાબળ્યો. મારા કાન એ મધુરા સંગીતથી ભરઈ ગયા. માડુ હૃદય ઝેલવા લાગ્યું. હું માડુ ભાન બૂલી ગયો. આ સ્થિતિ પછી યોદ્ધીકવાર માટે જ પ્રાપ્ત થઈ ને દૂર ચાલી ગઈ. મેં આરંભે જોયું, કોઈ માનવી દેખાયો નહિ. અધે જ શૂન્યશાન્તિ હતી. કોઈ જ હતું નહિ. હતા માત્ર જન્મનાના પહેલા નીર અને દૂર કંઈ કિલેશં દેવના મંદિરો. આ પ્રસંગને હું મારા મનકારોમાં પડેલી કલ્પના કહું કે પછી કોઈ સત્યઘટના કહું, એનું કોઈ ચોક્કસ નિદાન મારા પાંચ નથી, પણ અતની દિશા તે તરફ વળતી ભય છે અને તેમ તેમ કરતા જીવનમાં ઘડાં જાગતી ભય છે. પણ આ અઘળું આપણામાં જીંડે જીંડે પડેલા સત્કારોની પ્રતિજ્ઞા ઉપર આધાર રાખે છે. આ દૈરક પ્રમંગમાં

એકાગ્રતાની વિશેષ જરૂર રહે છે. ને તેની તો ડગલે ને પગલે જરૂર પડવાની. એટલા માટે મૂર્તિપૂજા શરૂઆતમાં જરૂરી ગણાય. પણ જેને ચાલી શકતું હોય તેવાંને ય મૂર્તિપૂજાની જરૂર છે એમ હું કહેતો નથી. હરદમ યાદ રાખવું કે પોતાની વાળીથી કે વર્તનથી કોઈનું દિવ દુભાવ્યું નથી ને! એનો હિમાલય શેઠ જીવના સૂતા પહેલાં લઈ લેવો. કદિ દુભાવ્યું હોય, એમ જણાય, તો પહેલું કામ હું એ કરું કે એ વ્યક્તિને મારી માગતો પત્ર લખીને પહોંચાડી આપું. મોટી પહેલાં લક્ષમાં હઉં. પછી લલ્લે ને તે એક જ શહેરમાં રહેતો હોય. બાદ ભગવાનને પ્રાર્થના કરું કે હે ભગવાન, મારાથી અભણપણે આ જાનનો દોષ યદ્યપિ છે. તે તું માફ કરજે અને ફરી જીજીવાર ન થાય, એ અતની મારામાં હોંશિયારી આપજે. હું નેમાં આદરે નિયમ તો અચૂક પાળવો.

‘હીક. ચાલો...’

રાતના દશ વાગી ગયા હતા. ચાચાજી ચાકચાક હશે. આરામ લેવા દો. માનીને મૌન છોડ્યા. ચાચાજી પાખ પોતાની પધારી બળી ગયા. અમે નમસ્કાર કર્યો ને કદિ નહિ જાણી, કદિ નહિ સાલજેલી એની જીવનને ઘડતી વાતોને અનમા છુપાવી પધારીમાં પડ્યા

૪

‘મિલિન્દ રાજ્યે નામનને પ્રજ્ઞ’.. ‘અને! માણસ જે સાસ-ખગાવ કર્યો કરે છે એ ત્યાં શો છે?’

‘એ તો, માગળના પડખા પો સમાય તેની સાથે જ રેખ છે.’

‘મહાગજ, એ કર્યો જોઈ શકાય ખરો?’

‘એ, એમ નજરે ન જોઈ શકાય.’

‘ત્યારે ઉપમા આપા મમજાવો.’

‘કુ’ કોઈ જણ, તેને આનનાગ કર્યો બતાવી શકે ખડું કે અડી’ ક્યા છે અને અડી નથી!’

‘અને, ન બતાવી શકે.’

‘કર્યો’ કુ’ પણ એવું જ છે એ બતાવી ન શકાય કે અડી છે ને અડી નથી.’

‘અને, તમે માન્યુ કર્યો છો.’ મિલિન્દ રાજ્યે કર્યો.

એક પરમ ભાગવત હતા અધ્યાપનમાં
સ્વ્યાપન્થ્યા ગણેતા એમના શિષ્યો યાત્રાએ
ભિપજ્યા ગુરુ-મહારાજે આર્શીર્વાજ આપતા વહુ
'કૃતાણે છેકણે માગે એક સહાધ્યાસી રહે છે
નાનપણમાં અમે જૂળ આનંદ ક્યો હતા
એમના ગામમાં જાએ ત્યાં એમને ૧૩૭ મગજો
મારુ એમકુરાળ કહેજો, અને એમને કાઈ
નેઈતુ-વાગવત હોય તો પૃથી આનંદે '

શિષ્યો જિપજ્યા એમને થયું, ભલભલા
વિકાનો લેટ લઈને આમારા શુર મહારાજ
પાસે આવે છે આ કોઈ એમનો મહાપાત્રી હશે
તેને માટે આમારા શુર મહારાજ જોઈતું ગરવણ
મોકલવા તૈયાર થયા છે! હશે, આખજી ગમ
મંદશો પહોંચાડવાનું છે

મહાધ્યાયીના ગામે શિષ્યો પહોંચ્યા માષ્ટાંગ પ્રથિપાત હરી એક આપુએ બેઠા 'પરમ ભાગ વન તરફથી અમે આવીએ છીએ' એમ કહેતાની સાથે માધુ મહારાજ ઊઠ્યા અને કહેવા લાગ્યા 'અહોહો, મારા આત્મિય પાનેથી આવો છો! તમને જોઈ મારા વચન્યને જ મન્યાનો આનંદ થાય છે બેસો, બેસો, તમારી જી સેવા રુ?'

‘અમાના શુરુ મહારાજ પ્રસન્ન છે તેમણે
આપનું ક્ષેમકુશળ પૂછ્યું છે અને કાર્થ જોઈતું
કારવતું હોય તો તે પણ પૂછી આવવાનું અમને
કહ્યું છે’

સાધુજીએ એક દષ્ટિ વિચાર કર્યો, પત્રી વહે 'મારો મિત્ર આઠના હેતથી પૂછે છે ત્યારે માગતા સકેવ શી? અને એ છે પણ સમર્થ' એને લાયક જ કંઈક માગવું જોઈએ' પછી એ શિષ્યો તરફ વળીને કહે છે, 'દીકન્યો, તમાગ ચુકુ મહાનજને કહેજો કે મેં એક નવ રત્નનો હાન માગ્યો છે'

શિશ્યો તો મહત્ત થઈ ગયા પણ પોતાનું
આશ્રય' મોઢા ઉપર ન બતાવના, 'દેવી તમારી
આજ્ઞા' પ્રતિને એમણે વિદાય લીધી

શિખો એટલે શ્રદ્ધા અને અશ્રદ્ધાનું
મિશ્રણ લક્ષિત અને ટોળા અને દિશામા એમની
ગતિ હોય છે એટલે અદ્ય અદ્ય જી શી
વાતો કરી હશે એવું વર્ણન ન કરવું એ જ સાદું

શિષ્યો યુરુને ઘેર પાછા આવ્યા
‘માગે મિત્ર મળ્યો હતો ? એનું કેમ માલે
છે ? એને કંઈ મદદો હતો છે ?’ શુરુ
મહારાજને પૂછ્યું

शिष्योऽपि वाक्कु भोक्तुं सग्रीने शुभं भङ्गा
गङ्गेने ज्येभना शुभभाङ्गेने सद्देशो पढोत्थाज्यो
'अवस्थ.' कहीने शुभ भङ्गाराज सद्देश गया

નિત્યક્રમ તો આગુ જ હતો. પણ શુરુ મહાગજ તે દિવસથી એકાત્મા વધારે વખત ગાળવા લાગ્યા. ચાર્તુમાસ પૂરા થયા શુરુ મહાગજે એક પોટલુ શિષ્યોને સોંપતા કહ્યું 'તમે ફરી મારા શુરુભાર્તિ રામે જાઓ એને આ પોટલુ આપીને કહો કે, 'તમે માગેદો નવ ગ્લનો હાર આમા છે, સાચવીને વાપરજો'

‘જેવી આશા’ કહીને શિષ્યો ઊપડ્યા મજન દર મજલ પથ કાપતા પૂર્વ પરિચિત ઠેકાણે આવી પહોંચ્યા આ વખતે એમનું વિશેષ સ્વાગત થયું લોજન પછી રંગમંડપમાં બધા લેખા થયા આધુ મહારાજે ગામના બધા ઝોળ ખીતાઓને લેખા કર્યો હતો બધાને કહે ‘આજે મારે મારે નવ સ્તનનો હાર આપ્યો છે, તે જોવા આવવું’

વિધિસર એ પોટનાની પૂલ થઈ અને
સાધુ મહારાજે એ પોટયુ ખો-યુ અદર સુદર
અસરે વખેની એક મન્મૂત પોથી હતી એમા
નવ પ્રકણ હતા નવવિદ્યા ભક્તિમાથી એક
એક પ્રકાર લઈ એ જાતની ભક્તિન જેમા
વર્ણન છે એવા શ્રીમદ્ભાગવતના શ્લોકો એમા
એકા કરેના હતા માધુ એ શ્લોકો વાચતા
ભય અને એમના સંગ પર અષ્ટ મરિચક લાવ
પ્રગટ થતા જાય ઘડીકમા હસે, ઘડીકમા રડે

ધડીકમાં તાલીઓ પાડે. બે ॥ થયેલા લોકો
એક કહાક મુખી ચિત્રની પેઠે સ્તબ્ધ થઈને
જેના હાલ પાસપણ પૂરું થયું એટલે સાધુએ
એ બંધ નાથે સ્થાયી નાચવા માંડ્યું. કહે કે,
'ચાલે હું કૃતાર્થ થયો. હો નવ-રત્નના હારની
જંખના આટલાં વગ્ન એવનો હતો તે મને
મળી ગયો.'

પ્રનાદ આપીને આવેતા લોકોને વિદાય કર્યો.
પરી કર, 'કહે આ હાર કંઈક કરીશ તો જ
સગવડ સુચવારો.'

ઉપના લેખમાં પગ્મ ભાગવતકાર તરીકે
જેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે મિથિલાના વતની

કાશીમાં જઈને ગેવા શ્રી વિષ્ણુપુરી છે. તેમણે
ભાગવતમાંથી નવવિદ્યાશક્તિને લગતા શ્લોકો
વીચી કાઢ્યા, અને તેને 'ભક્તિ-રત્નાવલિ' નામ
આપ્યું. એ નવ ભક્તિ રત્નાવલિ પર તેમણે
'કાતિમાલા' નામની ટીકા પણ લખી છે. આ
ટીકા સાથે મૂળ શ્લોકો અઢાણાદની પાણિની
ઝાંઝિસ તરફથી 'ભક્તિ રત્નાવલિ' એ નામથી
પ્રનિદ કરવામાં આવ્યા છે.

એમના મિ. તરીકે જેમનો ઉલ્લેખ કર્યો
છે તે જંગાળના પરમ વૈષ્ણવ ચૈતન્ય દેવ છે.
જેનો કાશીના મેળાપ થયેલો.]

['અસાનસાર'માંથી]

મિથા પગ જે લોકો ઈનઆગ રાખે છે તેમના દિલમાંથી તે જાયને ફરકે છે.

જે લોકો જાતે મહેનત કરે છે તેમને જ ઈશ્વર સહાય કહે છે.

શરમને મારે અજાન જરાયે ન ટાંકવું

વસાગ્ય વિનાનો ત્યાગ એ ત્યાગ નથી.

ગાંધીજી

‘તું વાધરણ છે!’

‘તું છે, તું! જોને, તારા હાથ!’

ધણીવાર આવી જતની જોયે સાદે થવી વલવાડ આપણે સાંભળીએ છીએ.

સમાજમાં ઢેઢ ભંગી ભલે અરપૂર્ય ગણાતા હોય, પણ એ અરપૂર્યો પણ પોતાને વાધરી કરતાં જોયા ને સારા ગણે છે!

વરસેક પહેલાં રાતના સાડાબારે ગામડામાંના મારા ઘરનું કોઠાએ બારણું ખખડાવ્યું. જોડીને મેં બારણું ઉઘાડ્યું તો ગણ ચાર ભાઈઓને જોયા.

‘કોનું કામ છે?’ મેં પૂછ્યું.

‘તમારું!’ આવેલા ભાઈઓએ કહ્યું.

‘અત્યારે શું કામ છે?’

‘અમને અંદર તો આવવા દો, પછી કહીએ.’

અને મેં સૌને અંદર લીધા. ફળીમા બેઠા.

એમણે પોતાની વાત શરૂ કરી: ‘અમે વાધરી છીએ. ને અમારું સંગઠન કરવું છે.’

‘પણ એમાં મને રાત્રે બાર વાગ્યે જોડાડવાની શી જરૂર પડી?’

‘અમને બે ચાર ભાઈઓએ કહ્યું કે જનતા-લાલને મળો, એટલે આવ્યા.’

‘અરે ભલા આદમી! આમાં તો કેનારા ઉતાવળા ને સાંભળનારા અથરા—એવું થયું!’

‘જે થયું તે. તમારે અમારું કામ કરવું જ પડશે.’

ધીમેધીમે વાધરીઓનું સંગઠન થયું, અને એમનું એક સંમેલન પણ મળ્યું. બધા બહુ જ રાજ થયા.

ઘણા ભાઈઓએ ભાવણે કર્યાં.

પછાતખાતું સંજાળતા પ્રધાનશ્રીએ વાધરી

ઓના ઘંપા માટે અનેક ચોળનાઓ બતાવી

અને કહ્યું: ‘જો કોઈ મરઘાં પાળવા, ઊછેરવાનો ધંધો કરવા ઇચ્છતો હશે તો એનેય સરકાર મદદ કરશે. એ ધંધોય સારો ચાલશે.’

મંમેલન પૂરું થયું. સૌ વીખેરાયા. હવે શું કરવું એનો વિચાર કરવા અમે આઠ દસ ભાઈઓ બેઠા.

સૌ મૂળા થઈ ગયા.

‘કેમ કોઈ બોલવું નથી?’

‘લાઈ, એક મૂંઝવણ છે.’

‘શેની?’

‘તમે રતુભાઈને સમજાવો તો સારું.’

‘પણ શું સમજાવું?’

‘ભાઈ મા’બ, પાપના ધંધામાંથી માંડ છૂટ્યા છીએ, ત્યાં વળી પાછા ઇંડાંના ધંધામાં શા માટે ધકેલો છો?’

‘કોણ ધકેલે છે?’

‘સા’બ કે’તા’તાને?’

‘અરે ભલા માણસ! સા’બ સરકાર ચલાવે છે, સરકારને મન બધા ધંધા સરખા. પણ તમે જે વાત કરી એથી રતુભાઈ તો બહુ રાજ થશે.’

બધા ખુશ થયા ને પછી તો ઘણી વાતો થઈ.

રાત્રે સૂતા પહેલાં વાંચવાની મને ટેવ છે.

વિનોબાજીનો એકલેખ ભેટો હતો. વિનોબાજીએ

લખ્યું હતું—‘મહાત્મા ગાંધીજી સૌરાષ્ટ્રમાં

જન્મ્યા એ કંઈ અકસ્માત નથી. ત્યાં અહિં-

સાની સાધના ને આરાધના થઈ હોય ત્યાં જ

ગાંધી જન્મે.’

મને પેતા વાધરી ભાઈઓ યાદ આવ્યા.

કે’તા’તા—

‘ભાઈ, માંડ પાપમાંથી છૂટ્યા છીએ, શા માટે પાછા ધકેલો છો?’

નેરાશયાં ધૂધવલા કરાણ

સચુદ્ધનાં સાર જલે ચ, આશા

તણાં જલે મીઠાક ઉજાવલાં શાં!

રાનંત

૨૪૮

અનુભૂતિ : લે. મનસુખવાપ ઝવેરી, પ્ર. આર. આર. શેઠની કંપની, મુબમ્બઈ; મ. ત્રણ રૂપિયા.

ગાંધીયુગના અગ્રણી કવિઓમાંના એક શ્રી મન-સુખવાપ ઝવેરીનો આ ચોથો કાવ્ય-સંગ્રહ એમનું મ્હાન જાળવી રાખે છે. છેલ્લા બેએક વર્ષમાં પ્રગટ થયેલા સંખ્યાબંધ કાવ્ય-સંગ્રહોમાં પણ તે મોખરે રહે છે.

છંદોબદ્ધ અસંધન કાવ્યોનું પ્રમાણ જો કે સરખામણીમાં એણે છતાં ઠીકઠીક છે. પણ તે કાવ્યોય અર્થ વાણીમારથી રુક્ષ નહીં પણ પ્રવાહી, અસ્ખલિત નાનીને કારણે પ્રાસાર્દક ને સરળ બન્યાં છે.

ગેયકાવ્યોનું પ્રમાણ સાદું છે અને તેમાં, 'આંખો અટવાણી ન્હારે-', 'વાનડી', 'તારી કને', 'ગોડો', 'માનવીના રે છવન', 'સિખરુ' ગીતો, 'આંચડો', 'જરી કહેશે' ઉલ્લેખનીય છે.

નારીશ્લેષના ઓરતના પદ્યા પાડતા કેટલાક પદોનામે બહેનોને કહે રમે તેવાં છે.

ગઝલ શૈલીનાં કાવ્યોમાં દુશ પૂરોગામી ગઝલકારોને પાસેજ એમણે કદમ મૂક્યા છે છતાં એમનું આગલુ અતિશય તરી આવે છે.

કેટલાંક મુક્તકો પણ સુંદર છે. ગાંધીજીની આહુતિએ કયા કવિશ્લેષને નથી પાગળાવ્યું? આપણા અગ્રણી વિવેચક શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદે જનગત સાહિત્ય પરિષદ વખતે મહાકાવ્ય વિશે ચર્ચા કરતાં કહ્યું હતું કે, 'ગાંધીજીનું જીવન તે સ્વાન માગરને ડોલાવે એવું છે.'

આ સંગ્રહમાં ગાંધીજીની આહુતિથી પ્રેરણા ધરા કાવ્યો છે, અને તેમાંનાં કેટલાંક, ગાંધીજી વિશે વખાણેલાં કાવ્યોમાં મોખરે રહે એવાં છે.

એકંદરે આ સંગ્રહ વાચનીય ને માણવા સરખો છે.

નવજીવન પ્રકાશન મંદિરનાં પ્રકાશનો વરવડાના અનુભવ : લે. ગાંધીજી; મ. એક રૂપિયા.

૧૯૨૨ માં મહાત્મા ગાંધીજી પર હિન્દુસ્તાનમાં પડેલી જ વાર રાજકોશનો આરોપ મૂકી કેસ કરી

સરકારે એમને છ વર્ષની કેદની સજા કરી, યરોગાની જેલમાં પૂર્વો—જો કે ગાંધીજી ત્યાં બાવીસ મહિના જ રહ્યા—પછી તેમને નાતંદુરત તબિયતને કારણે છોડી મૂકવામાં આવ્યા—એ જેલ-અનુભવ બાણ્યે પોતાની લાક્ષણિક શૈલીમાં આ નાનકડી ચોપડીમાં લખ્યો છે. તેમાં 'કેટલાક કેરી વોડરો' નામના ત્રણ પ્રકરણો ધણાં પ્રેરક અને આપુની વિશિષ્ટ દષ્ટિનો પરિચય આપનારાં છે.

આ પુસ્તક કેટલાક સમયથી અપ્રાપ્ય હતું તેની બીજી આદિતિ પ્રગટ થઈ છે—અને એમાં કેટલાક શ્રેષ્ઠો ઉમેરી માહિતીપૂર્ણ બનાવાયું છે.

જેકિલ અને હાઈડ : લે. આર. એલ. સ્ટીવન્સ; અનુ. મગનલાલ પ્રજ્ઞાસ દેમાઈ, મ. બાર આના. અંગ્રેજ સાહિત્યની અમર કૃતિઓમાંની એક એવી આ વાર્તાકથા એટલી જાણીતી છે કે એનો પરિચય આપવાનો વેાવ નહીં.

દેવી અને આસુરી તંત્રો બિન્નબિન્ન હોવા છતાં તે એક માનવદેહમાં જ વસેલાં છે, માણસ પોતે જ સૂર છે અને અમર પણ છે તે આ રૂપક-કથામાં અદ્ભુત સમોદતાથી કહેવાયું છે. અને તે વાંચકોને મૂળજૂત જીવનતત્ત્વો વિશે વિચારતા કરી મૂકે છે. વળી વાંચી પોતે જ એવી આકર્ષક રીતે આવેખાઈ છે કે તે એકા બેકે પૂરી કર્યા વિના વાચકોને ચેન ન પડે.

૧૯૩૮ માં પ્રગટ થયેલ આ ચોપડી ધણા સમયથી અપ્રાપ્ય હતી, તેની બીજી આદિતિ પ્રગટ થઈ છે. જગતના ઇતિહાસનું રેખાદર્શન : લે. પંડિત જવાહરલાલ નેરુ, અનુ. મણિભાઈ બ. દેસાઈ; મ. બાર રૂપિયા.

આજણા લોકપ્રિય વડા પ્રધાનની અસાધારણ વિદ્વતા અને વિશિષ્ટ દષ્ટિનો પરિચય આપતું આ મહત્વનું પુસ્તક, પંડિતજીએ જેલમાંથી ૧૯૩૨માં તેમની પુત્રી છંદોરા ગાંધી પર જગતના ઇતિહાસનો મર્મોળો, સરળ પરિચય આપતા પત્રો લખેલા તેનો સંગ્રહ છે જે જાગમાં આ અગ્રાંક આપણે ત્યાં તે

પ્રગટ થઈને ધણુ જાણીતુ થઈ ચૂક્યુ છે. આ તેનું પુનઃપ્રગટ છે, અને બંને ભાગ એક પુસ્તકમાં જ મમાવી પેરામાં આવ્યા છે.

જગતના ક્રિતિદાસનું સંક્ષિપ્ત ગ્રંથાવર્ગન :
 ને, અત્યુચિત, સંક્ષેપક, ઉપર પ્રમાણે, મૂળ રૂપમાં.

આ પુસ્તક ઉપરના પુસ્તકોના જ શાળાપદારથી સંક્ષેપ છે મૂળ પરિણામે એ લખાણોનું કોઈને જાણ્યા અગત્ય નથી. પણ મારા પ્રમાણમાં છે, અને તે વખતે કંઈ બેખાંડે પુસ્તકરૂપે પ્રગટ કરવાની યોજના કરીને નકોત્રુ લખ્યું, આમ જના આ પુસ્તક વિદ્યાર્થીઓ માટે વિશેષ મહત્ત્વનું કોઈને, વિચારને ક્રિતિ ન પડે એ જ રીતે કેમ સાધ્યમા પ્રેમના દાષ પદો ધારીને અગિયારમી પાનાના લખાણને એ જ સાધ્ય, દાષપદો ધારીને છે. પાનામાં સમાવવામાં આ ૩ છે આગા રાખીએ કે વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષણ સંસ્થાઓ એના લાભ લેશે.

જીવનપ્રદીપ : લે. કાકા કાનેનકર, મૂળ રૂપમાં આ ગીતાનું સંગ્રહ વિવેચન નહીં, પણ ગીતા વિશે પ્રમુખ ગોપાલ લખાણેના પેલીસ લેખોના મંત્ર છે. ગીતા એક એવો મહાગ્રંથ છે કે એને વિશે આજ પહેલાં થોડાં મધ લખાણુ છે અને જના ને કોઈ વિદ્વાન નેખક એના અભ્યાસ કરે છે ત્યારે તેને કંઈને કંઈ લખવાનો ઉમંગો ધાય છે જ, અને આશ્ચર્ય જનક રીતે તેને ગીતા વિશે કંઈક નવું કહેવાનું કોય છે જ. કાકા સાહેબે ગીતાને 'આખરો નિવૃત્તવન ગ્રંથ' કહ્યો છે તે યથાર્થ છે.

કાકા સાહેબની લેખની ને ને વિચારને સ્પર્શ છે તે તે વિચારને તે સ્પર્શ ને કાવચ મૂકી શકે છે મૂળે કાકા સાહેબ કેમગણિકા છે અને એમના કોઈ પણ લખાણમાં શિક્ષણનું તત્ત્વ કોય જ છે.

સમગ્ર વિશે કાકા સાહેબે યોગ્ય ખુલાસો કર્યો છે. 'બિન્ન બિન્ન રૂપે અને બિન્ન બિન્ન કારણે લખેના મારા સમગ્રને ધારવતી વખતે એમાં કાટખટ કરીને પુનઃક્રિત દાખવાનો મારો ધર્મ હતો તેનું પાન કરના નેટવી નરગણ મને નથી અને જના એ સમગ્ર ધારવા નેટવો હિસાબ છે, પરિણામે નાચોને આશ્ચર્યકતા કરતા થોડા વધારે પાના

ખરીદના પડશે. અને મને બીક છે કે એકની એક વસ્તુ બે બે રાજુ રાજુનાર વાચકોના કટાંગ પડે એ પડશે.'

ગાંધીનાસ્તિક સંવાદ - લે. જી. રામચન્દ્ર ગન, મૂળ દમ આના.

પોતાને નાસ્તિક લેખતા પણ વાસ્તવમાં એક સત્યનિષ્ઠ, સદાચારી, આમાજિક ન્યાયમાં માનનારા સાચા આમાજિક કાર્યકરો ગાંધીજી સાથેના નાસ્તિકતા વિષયેના આ દૃક સંવાદ, ગાંધીજીના વ્યાપક ધર્મ જ્ઞાનના અને પરમનસહિષ્ણુતાને મરસ પરિચય આપે છે.

દૃષ્ટ નો દર્શન કરના પાઠ્ય એ નાસ્તિક ભાઈનું મનાવપણ નહીં પણ તેમની અસુક દૃષ્ટિ છે, એમને જીવન ન્યનહાર એટલે તો શુદ્ધ છે કે તે જોઈ ધર્મના અભિવ્યક્તિ રીતી કરીને જ પ્રત્યેક પગનું ભરના ગાંધીજી તેમનામાં સ્સ લઈ પોતાની વિચારસરણી ન લાદતા તેમને તેમના જ રસ્તે જવા દે છે, અને તેમને સદાચરણ થવા પણ પ્રયાસ કરે છે—અહીં જ ગાંધીજીની સાચી મહાનતાના દર્શન થાય છે.

ગૌતમ શુદ્ધ ધર્મનું નામ લીધા વિના ધર્મ પદાવણ જીવન જીવ્યા, એમના અનુયાયી હજી એમને નિરીક્ષરવાળી કલા કરે છે જના દિનંદુધર્મે તો એમને શુદ્ધ ધર્મરતો અવતાજ જ માની લીધા છે. આમ શબ્દથી નહીં પણ આચરણ પરથી જ એમનું સાચું મૂલ્ય અકાંડ.

તે જ રીતે આ સંવાદના નાસ્તિકભાઈ કિશોરવાલ મથકનાગાએ સંવાદના રહસ્યને સ્ફુટ કરતી અભ્યાસ પૂર્ણ પ્રસ્તાવનાને અતે કહ્યું છે તેમ—'જ્યાં સુધી તે પ્રમાણ હેતુ, દાખલો લેવા નેનું નૈતિક ચારિત્ર્ય અને હિમત—અગત્ય અને નરેરજીવન, બંનેમાં—જળારશી અને સેના તથા ત્યાગનું જીવન જીવશે ત્યાં સુધી તેમનું નામ હરના પોતાના ભક્તોની નામાં વળિમાં મળશે તેમને માટે ઈશ્વર નેશ્વરનું અને દેવ અદેનું નામ ધારણ કરશે.'

મારી વ્યાપક કેમવણી : લે. જુકર ની વોશિંગ્ટન અનુ ચક્રાધાર રાજગાધ પગ, મૂળ રૂપમાં.

નિર્માણિત્યત અમેરિકન હનસી મહાપુરુષ જુકર ની વોશિંગ્ટનની આત્મકથાના ઉત્તરાર્ધની આ બીજી

રાડ થતા નવા વરસમા તમારા
 મોતું અને હિંદતું કામ રૂડી રીતે
 ચાલો અને તમે સૌ એકબીજાની
 અને એકલા હિંદની નહીં પણ
 હિંદ દ્વારા સારા જગતની સેવા
 કરવાને સમર્થ થાઓ તેટલા
 ખાતર તમારા સૌના હિલમાં
 મશ્વિઁ પ્રેમનો ચિરાગ પ્રગટાવો
 ગાંધીજી

અધિકારી

ઉપરોક્ત ગાળાનું

૧ ૧૨-૧૨૩૨-૧૮૧૬ ૫ ૧૦૨

એ હાથ તરફોડુ બ
 વહારે તેનાથી મનામદો
 દુખની દરિયાદ વખાણ
 ઉઠાવ્યું તેડુ બ કીધાડુખ
 પાણ્ય નેદીને બાપુ

(ગાંધીજી અને શુરુદેવની જીવનસાધનાનું અનુશીલન કરતું માસિક)

સને ૧૮૩૧ માં જો ગમેજી પરિવહમાંથી પાછા વળતા બાપુ મહર્ષિના આશ્રમમાં મળવા ગયા ત્યારે એણે એના વિલનવ નામના એક નાના ગામમાં તેઓ નેતા હતા બાપુ મહર્ષિને મળ્યા ત્યારે બાપુના હાથ પોતાના હાથમાં રાખી તેઓ ક્યારેક નુધી બાપુની મામે એકીઠંગે નીરળી શ્વા પોતાના મિત્ર જનને મળવાની આતુરતા તેમની આશ્રમમાં ભરી હતી આરાધક માણસને નીરખતા ન ધનત્ય તેમ તેઓ બાપુને ભેટતા ધનતા નહતા બાપુની પછુ એવી જ રીતે હતી

આખરે, બન્ને મહાપુરુષો વચ્ચે વાર્તાવાપ ચાલ્યો એ વખતે યુરોપમાં બીજા વિશ્વ યુદ્ધના ભયકાળ વાગતા હતા ફ્રાંસ અને જર્મનીના મિત્રાશ ઉપર મિગ્રેશન અને મિજિનો કાર્બન જેવી વિતર ભૂગર્ભ સુરંગો તૈયાર થઈ હતી ભાર્થ ભાર્થ રૂઢિ પીવા બહાવરો બન્યો હતો મહર્ષિએ જોઈને રાત્રિ વિલેવળ બન્યા હતા તેમણે બાપુને કહ્યું 'આ બધું ગાડપણ છે પણ એને દોષ શું છે?' યુરોપના રાજાઓની વાત શરૂ થતા જ રસિયાના મહાન ક્રાંતિગર લેનિનની વાત મહજ રીતે નીકળી મહર્ષિએ કહ્યું 'લેનિનને આપ મળી શક્યા હોત તો કેવું સારું? એની સત્યનિષ્ઠા આપના જેવી જ હતી, પણ એને બહિષ્કાર નહોતો મળી, એ માટે, સત્ય જેટલા સાદા યુગપુરુષ હતા આપને

જોડ નુ ત્યારે મને એની યાદ તાજી થાય છે' મહર્ષિના આ શબ્દો, આજના આપણા યુગના બે મહાપુરુષો વિશેના તેમના ઉદ્ગારો, કેટલા બધા માન્ય હતા? દુનિયાને બે છેડે

જન્મવા બે લોકોનું વચ્ચે કેવું બધું સામ્ય હતું? મહર્ષિએ એક જ વાક્યમાં તે જતાવી દીધું, 'નાના, મત્ત જેટલા નાના'

અમને એ વસ્તુ નજરે એવા મળી લેનિનને મળ્યા ગયા એક વિશાળ મહાવચ્ચ ૧૯૧૭ ની કાનિ પડી તુલ્ય લેનિન નેતા હતા તેઓ નિવાસભાગ જર્મનીમાં તેમ નાચવી રાખ્યો છે બેનાન કડા, સાદા ઓરડા તે વાપરતો તેની એકક્રમાં એક મોઢી એક ટેબલ અને થોડી ખુશીઓ પડી હતી, બન્ને એટલું જરૂરી ફૂનીચર ત્યાં હતું નાકાની વામડાની ગાદી તૂટી ફૂટી ગયેલી હતી, ટેબલ ઉપર એ દિવસોના 'પ્રવહા' પત્રના એકો પડ્યા હતા ફૂનીચર રજ વગળા હોય તેવું દેખાતું હતું બાપુમાં પાર્ટીશન ભીડી ને શયનખંડ બનાવ્યો હતો તેમાં લોખંડના બે ખાટવા હતા તેની ઉપર ગાદીઓ પાથરેલી હતી ગાદીમાં વાગા જેવું ધામ ભરેલું હતું આદવાના કાગ કામગા હતા જેવમાં મળતા તેવા એ ખરબચડા હતા વચ્ચે એક ટેબલ ઉપર અરીસો હતો બહુ જ નાનો ગોળ અરીસો દેખાડતા અમાન બોમિયાએ કહ્યું 'આ દર્પણ એક

સિંધાઈએ લેનિનને ભેટ આપ્યું હતું એના ઉપયોગ તેઓ હમેશા કરતા'

ઉતારે આવીને મે મિત્રો પાન એને અનુલક્ષીને બાપુની એક વાત ઠરી

મને ૧૯૧૭ની સાનની ૪મા વાત હતી માપુ ડોચગમના ગ્રહિતા હતા એ વળતે જૌન જૂના તપ્તની કૃત્યદલાઈ તેમના મરી તર્કિકે કામ કરતા બલરમા ખીજ વસ્તુ લાવવાનું કામ પણ તેઓ કરતા એ વાર આએ મરીમો મગલ્યો મજામાંથી લાવવાની ખીજેની યાદી બાપુ તપાસી જતા યાદી જેબન ઉપર મૂકવામાં આવી બાપુની નજરે પાસલુ ચડ્યું તેઓ બોલ્યા

‘આમનું કેવું લાવશે?’

હાથ પહોળો ટર્કીને કૃત્યદલાઈએ કહ્યું ‘આ છ આનાનો પાવડો કાચ લાવીશ’

‘ના જુઓ’ આમ ઠડી બાપુએ પાચ

આગળનો જોગાકાર બતાવી કહ્યું ‘આવડી નાની જોગ ડગની આવે છે વાન કરકરીયા વા ડાલનીમા બા કકુ પણ ગમી શકશે તેમને ચ દેવો કવવામાં અને મને હનમત કરવામાં કામ લાગશે બે પણ પૈમાની મળે છે’

■ વાત આજે મને યાદ આપે છે ૧૯૧૭ની સાનમા લેનિનકેક અને અમદાવાદમા વસતા આજના યુના ના બન્ને મહાપુરુષો મત્ય જેટનું માફુ જીવન ગાળતા હતા અને તેની પાછળ અજ મૂગ વસ્તુ રહેની હતી કશેડો માતુએના હૃદય માથે તેમનું હૃદય ધબકતું હતું તેમના દેહ તો જુદા હતા, પણ આત્મ વ્યવસ્થે તેઓ જગતના ઠરેડો માનવીઓના જીવન સાથે તટ્ટપ બન્યા હતા પન્દરવરતુ બાપુ અનુ મધાન, પન્દરવરતુ પ્રેમબળ પ્રતાવતુ જીવન એ જ તેમણે સર્વની મહાન ક્રાંતિનું વ્યક્ત્ય હતું

*

○ સાબરમતી આશ્રમમાં નિનમિત્ર પ્રાર્થના થતી અને આશ્રમના બધા માણસો એમાં ભાગ લેતા

ઠેકનાંકને ડામ લાગે ગળનાની ટેવ હાન છે તેમ બનારમીદાસ ચતુરેદી હોકી સ્ટીડ રાખતા હોકી સ્ટીડ બાપુ પર મૂકી તેઓ પ્રાર્થનામાં બેઠા પ્રાર્થના પૂરી થઈ અને બનારમીદાસે હોકી સ્ટીડ ઉઘાળી અને ચાનતા હતા ત્યાં બાપુ આવી પહોંચ્યા માપુએ બહી વાડડી બોધને હાંપીને જહા ‘તમે લાડી તો બહુ મજબૂત ગમી છે ને!’

‘હા માબલવાન ચતુરનીએ બંતુ નામ ‘મત્ત’ લખત’ રાખ્યું છે’

‘ત્યારે તો બનારમીદાસે આશ્રમમાં મસ્તા બજન વાડી જ મળવી બોધ્યો!’ બાપુએ હાંપીને ટોળ કંથો

બનારમીદાસ પણ હાંપી પડ્યા પણ કંઈ જવાબ ન આપ્યો

■ હિન્દી માસિક ‘વિશાવ ભાગત’ના તરી બનારમીદાસ ચતુરેદી પહેલા સાબરમતી આશ્રમમાં રહેતા એન્ડે બાપુ સાથે નિવંટનો મબધ હતો તે બાપુના ભક્ત પણ અગ છતાં દેહતીક બાળતમા બાપુની ટીકા પણ કરતા

એક વાર બાપુ કવકત્તા ગયા ત્યારે બનારમીદાસ બાપુને મળવા ગયા પહેલાથી નમય માગ્યો ૧૫૦૦ મિનિટનો સમય મળ્યો બનારમીદાસ તો પદરવીમ મિત્રોનું ગેલુ લઈને બાપુને મળવા ગયા તે બોધ બાપુએ હસતા હસતા ક્યું ‘આ તો તમે મોટી ફોજ લઈને ચડી આ ના!’

પરી વાનચીત ચાવી અને પૂરી થવા આવી ત્યારે બનારમીદાસને કહ્યું ‘બાપુ હ તો ‘વિશાવ ભાગત’માં તમારી વિડેલ લખ્યા કરુ છુ’

‘એ તો બરાબર છે, પણ કોઈ સાબળે છે ખરું?’ બાપુએ પૂછ્યું

અને બધા ખડખડાટ હાંપી પડ્યા

મે તામિવ સાકિત્યમાએયુ છે કે ગોરખનાથ અને મહેન્દ્રનાથને અહીંના લોક તામિવ માને છે એમને મિત્રલ હે છે અને તામિવમા એમના એક પળુ છે, એમ પળુ હે છે એ પળુ મેવ જ હતા ઉત્તર હિન્દમા જે નાથ ૧ થી ૪ હેવડાવે છે એમનામા એક હતા ગોરખનાથ જે ગોખપુરમા રહેતા હતા અને ધીન વતા જવ ધરનાથ, જે પલખના લવ ધરના વનની હતા નાથ ૫ થીએ સમાધિ લગાવે છે એમા એક છે જન ધર બધ એ પલખની સમાધિ છે યોગી છે એડિનામધ જે ઓરિસ્સાના યોગી એના બધ છે મહેન્દ્રનાથ અને ગોરખનાથ ઓરિસ્સામા પૂજા પાત્રીતા છે, અને ઓરિસ્સા વાળા કહે છે કે એ સગાશ પ્રાતમા જ થઈ ૧ થા છે ઉત્તર પ્રદેશવાળા કહે છે કે એ યુ પી મા ૨ થઈ ગયા પલખીએ કહે છે કે એ પલખના હતા મહારાષ્ટ્રના કહે છે કે એ બને મહારાષ્ટ્રના જ હતા એના સમર્થનમા પૂજાવા પલ ૨૫ કરે છે મહારાષ્ટ્રના ત્રીથી મોટા જ્ઞાની હતા જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ—જેવા તામિવમા જ્ઞાન મળ ધર જ્ઞાનેશ્વર અને જ્ઞાનસબ ધની છુનન કથામા શોડ મળતાપલુ પલ છે બને જ્ઞાન યોગી હતા જ્ઞાનસબ ધર સોળ વર્ષની ઉમરમા મર્યા અને જ્ઞાનેશ્વર એકવીસ વર્ષની ઉમરે બને પર શૈવોની અસર છે જ્ઞાનેશ્વર પર પલુ વૈષ્ણવોની થોડી અસર છે જ્ઞાનેશ્વરે મીતા ૨૨ એક લાખ પલ લખ્યુ છે—જ્ઞાનેશ્વરી એ મહારાષ્ટ્રના ધરધરમા વચાય છે ૧ ને એ મરા કિમિ સર્વત્રેષ્ઠ અંચ છે એમા એમણે પેતાની ગુરુ પર પગ લખી છે, જેમા મીતાડપી એ મહા જ્ઞાન એમને કચાથી પ્રાપ્ત થયુ, એ વિશે એમણે વખ્યુ છે કે, ‘પહેના શિવે પાર્વતિને મીતા કહી મહાગાની, એ મહેન્દ્રનાથે સાલગી, મહેન્દ્રનાથે ગોરખનાથને સલગાવી, ગોરખનાથે ગહની નાથને મહાગાવી, ગહનીનાથે નિવૃત્તિનાથને

નલગાવી—જે માત્ર ગુરુ જે—અને હુ એમને સિધ્ધ જ્ઞાનનાથ’ આમ એમ ૧ લખ્યુ છે

એવા મોટા નયમા જ્ઞાન આમ વખ્યુ છે એટલે માનવુ જ પડે છે

ગોરખનાથના ટેટવાડ હિન્દી ભાગ છે જેમા ટેટવાડ મગહી ગળદો આંવ છે, અને એ ભાગને મરાઠાઓ નેટવી મહેનાઈથી મમજી મટે છે એટલી મહેનાઈથી હિન્દીવાળા નથી મમજી મટતા હમણા શ્રી વિયોગી હજિએ મતોના ભાગનેનો એક મનહ પ્રગટ કર્યો છે એની પ્રખ્યાતનામા મે વખ્યુ છે કે, ‘ગોરખનાથના જે ભાગને અહીં નાપવામા આવ્યા છે એ બધા જ મરાઠી છે’ આમા ટેટલાક અધરા મળદોને અર્થ આવ્યા છે તે બધા મરાઠી ગળદો છે એટલે મરાઠાઓ દાવો કરે છે કે ગોરખનાથ મહારાષ્ટ્રના છે, એ દાવો માયો છે અહીં તામિવનાડવાળા કહે છે કે એ ગોરખનાથ અહીંના છે. કારિમના પલ એક શૈવ પવ છે, જે કારિમશૈવ કહેવાય છે કારિમગીઓ કહે છે કે ગોરખનાથ અને મહેન્દ્રનાથ કારિમરના હતા બગાગીઓ પલ એવો જ દાવો કહે છે કેમકે એ લોકે જે શુભવિજ્ઞા મહાગાવે છે એ ગૌડ બગાવી કહેવાય છે ગૌડ શબ્દ (નામ) આત્માર્થ ગૌડપાદની ગુરુપર પરાવુ છે હવે મવાન એ થાય છે કે ગોરખનાથ અને મહેન્દ્રનાથ ઉત્તર હિન્દ ના હતા કે પલખના, કાશ્મિર, મહા ગાંધ, ઓરિસ્સા, બગાળ કે તામિવનાડના ?

ગૌડપાદ કેરના શ કરાચાર્યના ગુરુતા ગુરુ હતા જોષિદપાદ અને એમના ગુરુ ગૌડપાદ હતા આને અદ્વૈતમા શ કરાચાર્યનુ નામ પ્રસિદ્ધ છે પરંતુ ગૌડપાદે ‘માડુચકારિતા’ નામનો એક અથ લખ્યો છે—જે માડુચક ઉપનિષદ પર બાધ છે એ લાખ્ય પર ન કરાચાર્યે લાખ્ય લખ્યુ છે ગૌડપાદ બગાળના વતની હતા શ કરાચાર્યે કેરલના કાવડી ગામના વતની હતા

એમના ગુરુ ગોવિંદપાદ મવ્યભારતમા નર્મદાના કિનારે ગ્હેના હતા શ કરાચાર્ય જાનની શોધમા ફરતા ફરતા નર્મદા કિનારે પહોંચ્યા અને ત્યાં એમને જ્ઞાન મળ્યું—એ ગોવિંદપાદે આપ્યું એટલા માટે શ કરાચાર્યે નર્મદાનું એક સુદર સ્તોત્ર લખ્યું છે એ નર્મદા સ્તોત્ર કાર્શિમરથી માડી કન્યાકુમારી સુધી પહોંચી ગયું શ કરા ચાર્ય ત્રેવીસ વર્ષની ઉંમરે વળે ગયા ત્યાંસુધી

એમણે પ્રચાર કર્યો એ જગ્યા મલબાના કાવડી ગામમા અને એમણે સમાધિ લીધી કેલાસમા હવે તમે જ નક્કી કરો કે મરછેન્દ્રનાથ અને ગોરખનાથ ક્યાના હતા ? એનો અર્થ એ છે કે એ એવા ભારતીય પુરુષ થઈ ગયા છે કે દરેક પ્રાતમા ક્યો, પ્રચાર કર્યો અને તે તે પ્રાત સાથે એવા એકડપ થઈ ગયા કે દરેક પ્રાતે બને પાતાના હતા એવો દાવો કર્યો

✽

ગીષોના પાશમા ગુરુ જ્યારે એ પથમા દાખવ થયા ત્યારે તેમને તેમના ગુરુ તન્કુથી વાસણ માજવાનું ઝામ મળ્યું એ કામ સવારથી તે રાત સુધી, ક્યારેક તો મધરાત સુધી આવતું એમના બીજા ગુરુભાઈઓ જ્યારે ગુરુ સાથે લજનકીર્તનમા આખો દિવસ મન્યા હોય ત્યારે એ વાસણ માજતા હોય બીજાઓ જ્યારે મત્સ ગમા બેઠા હોય ત્યારે એ સાફસૂફી કરતા હોય કે એઠવાડ કાઢતા હોય

ગુરુએ જ્યારે સમાધિ લીધી ત્યારે બધાને લાગ્યું કે એમના જે ગિભ્યો એમની પાસે આખો દિવસ લજનકીર્તન અને મત્સ ગમા બેસતા હતા તેમાથી એકાદને તેઓ પોતાના ઉત્તરાધિકારી નીમશે પરંતુ જ્યારે મમાધિ પછી ગુરુએ કંઈલ વિવ વાચવામા આવ્યું તો એમા પોતાના વારમદાર તર્ગકે એમણે પેવા વાસણ માજનાર શિષ્યની વરણી કરી હતી ! પોતાની ગાદીનો વારમદાર, પોતાના ઉત્તરાધિકારી તર્ગકે તેની નીમણૂક કરી હતી !

સૌના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો ! હમિશા ગુરુની પાસે ગ્હેનારા અને ગાદીવારસ થવાના સ્વમા એવતા શિષ્યો આશ્ચર્યમા દૂબી ગયા ! પણ એમના આશ્ચર્યનું નિવારણ એ જ વિવમા ગુરુએ ચોખ્ખા શબ્દોમા કયું હતું ‘એવકની સુઠીમા જ સ્વર્ગની ન પત્તિ છે, નિષ્કામ મેવાથી જીવું કોઈ લજનકીર્તન નથી, એનાથી જીવી કોઈ તપસ્યા નથી’

ગીષોના પ્રસિદ્ધ ગુરુ નમદાસ તે જ પેવા વાસણ માજનાર શિષ્ય એમણે જ અમૃતમરમા ગીષોન સુવર્ણ મહિર બધાવ્યું

✽

એકવાર મે પિતાજીને જ્યારે એ ‘કેસરી’ માટે લખવામા વ્યન્ત હતા ત્યારે ભોજન માટે કહ્યું હતું નહોત્યા પણ ન હતા મે બે વાર કહ્યું પણ સાંભળ્યું નહીં મે ફરીથી ભેરથી કહ્યું ત્યારે ઝહેવા લાગ્યા ‘બ્રહ્માજીએ ભારે ભૂવ કરી !’

મે પૂછ્યું ‘કઈ ભૂવ ?’

‘અરે આ પેટની થેલીમા એક છેલ જ રાખ્યો હોત તો કેવું સારું થાત ! એમા અન્નરમ ભરી દીધો કે કામ ચાલ્યું ખાવાને માટે આવો પીમની મગન કોણ બગાડે ?’ એમણે કહ્યું

—પાર્વતીબાઈ કેતન

ભાગ્યસાળી કઠિયારો

એક ગરીબ કઠિયારો હતો દરરોજ તે નચકના જ ગવમાથી લાકડા કાપી લાવી શહેરમા જઈ વેચી આવતો અને એમાથી જ પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો એમિવાય ગુજરાનનું બીજું કાંઈ સાધન તેની પામે નહોતું

એક દિવસે તે કઠિયારો જ ગરમા લાકડા કાપી રહ્યો હતો ત્યાં એક યોગી આવી ચડ્યા, અને કઠિયારાને મવાહ આપતા બોલ્યા 'ભાઈ, તું આ જ ગવના અદરના ભાગમા લાકડા કાપવા બેઠો છે તને ધણી લાભ થશે

અને યોગીની વાતમા શ્રદ્ધા તાજી કઠિયારા પાસે કુહારો મૂકી ગીચ જંગલનો રસ્તો લીધો થોડે દૂર જતા તેની નજર મુખડના એક વૃક્ષ ઉપર પડી, અને તેનું મન હર્ષથી પ્રવક્તિ થઈ ગયું તેણે તરત જ ઉચ્ચાચ એટના મુખડના લાકડા કાપી લીધા અને શહેરમા જઈ સારી કિંમતે વેચી નાખ્યા

બીજો દિવસે લાકડા કાપવા જતા કઠિયારાને મનમા થયું કે, યોગીએ તેની આગળ મુખડના વૃક્ષનો કાંઈક વેપ કર્યો નહોતો, પરંતુ જંગલના અદરના ભાગમા જવાની જ તેને જે સલાહ આપી હતી તેમા જરૂર કાંઈક રહસ્ય હશે એટલે તેણે મુખડના પેના વૃક્ષથી પણ આગળ જવાનો મનમા નિર્ણય કરી નીચો મુખડના એ વૃક્ષથી જે આગળ નીકળી જતા તાબાની એક ખાણ કઠિયારાના એવામા આવી તેને તે ત્યાં જ થોભી ગયો આ ખાણમાથી તેણે ઉચ્ચત્ર એટલું તાણુ સમેટીને પોતાના કાગિયામા બાંધી શીધું ને શહેરમા જઈ બધું તાણુ આગી કિંમત વઈ વેચી નાખ્યું

ત્રીજો દિવસે કઠિયારો તાબાની ખાણથી

લાગમા ખીંચેલ ફેલે માળીએ ચૂટી લીધા કેઈ વેણીમા મુઠામુ, કેઈ ઈશર-અર્થમા,

પણ આગળ નીકળી ગયો અને ચાલીની એક ખાણ પાને બઈ બિલો ત્યાંથી પણ તેણે લેવાય તેટલી ચાલી લઈ લીધી અને શહેરમા જઈ મારી કિંમતે વેચી નાખી

આમ ને આમ આગળ જતા એક દિવસ કઠિયારો હીરાની ખાણ સુધી પહોંચી ગયો અને આખરે તે ખૂબ શ્રીમંત બની ગયો

જે માણસ નિષ્કાપૂર્વક માયા જાનની ઝંખના કરે છે તેને પણ ઉપદેશક પ્રમગ બરાબર લાગુ પડે છે પેલા કઠિયારાની જેમ ને એમણે કેટલીક મોગી અને અનામાન્ય મિદ્ધિઓ મળતા તેટલાથી જ મતોષ માની ભેમી ન હો અને પોતાની શોધ ચાલુ જ રાખે, તો આખરે એને પણ મરનું મનાતન જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય

શ્રદ્ધાનું બળ

એક શિષ્યને પોતાના શુરુની અતલ શક્તિ વિશે એની બારે શ્રદ્ધા હતી કે, શુરુન નામ લઈને જ તે જમીન ઉપર આંતો હોય તેમ પાણી ઉપર આવી જતો

એક દિવસે શુરુએ પોતાના શિષ્યને એ જ પ્રમાણે પાણી ઉપર આંતો બોલ્યો, અને મનમા તે વિચારવા લાગ્યો કે 'એહો, મારા નામમા પણ જનાર એટલી મહાન શક્તિ છે ત્યારે તો મારા મહાન અને શક્તિશાળી હોવા વિશે જરાયે શંકા હોઈ શકે જ નહિ'

અને બીજો દિવસે શુરુએ પણ પાણી ઉપર આવી બોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો, 'હું હું હું' કહેતા તેઓ નદીમા પડ્યા પરંતુ કિનારે પાણી ઊંડા હોવાની તરત જ ફરીને મૃત્યુ પામ્યા

શ્રદ્ધા, અમરકાચે સજી રાકે છે પરંતુ હું પદ અને અભિમાન તો મરુપના મર્વનાશને જ નોતરે છે

જઈ પડયું કેઈ કળર પર, કેઈ માનવ-સારા પર, ફેર કઈ નોતરો વિચેમી ફેલના એ હાસ્યમા

૦ મારી મદિરા મારા પોતાના જ ભમમા બર, મિત્ર! યીજાનાં ભમમામાં રેડાતા એ એના ફીકુંની માળા શુભાવી દે છે.

■ એ ઉચ્ચ છે એટલા ખાતર તમારા પ્રેમને કોઈ જિંદા શિખરે એસાડો નહિ.

૦ મારું હૃદય વિધવા કિનારા પર પોતાનાં મોત્ત પછાડે છે, અને ત્યાં અશ્રુઓથી પોતાના નામ સાથે લખે છે: 'હું તને ચાહુ છું.'

૦ હે સ્ત્રી! તુ શૂદ્ધકાર્યો આટોપની હોય છે ત્યારે તારાં અંગો, ટેકરી ઉપરથી ખગખગ વહી જતાં ઝરણાની જેમ ગર્જ રહે છે.

૦ પૂર્વને છેલ્લી સલામી દેતો સૂર્ય, પાંદ્રમના સમુદ્રને ઝોળાંગવા ડગ માટે છે.

૦ ધરતીની લાડસાઓની જેમ વૃક્ષો પણ સ્વર્ગમાં ડોકિયુ કરવા માટે ઈંચાનીચા થાય છે.

૦ પાણીમાનું માછલું ગ્રાત છે, પૃથ્વી ઉપરનું પશુ ઘોંઘાટ કરે છે અને હવામા ઊડતું પંખી ગર્જ રહ્યું છે —

પરંતુ મનુષ્ય એવો છે કે એ પોતાનામાં જ સમુદ્રની શાંતિ, પૃથ્વીનો ઘોંઘાટ અને હવાનું મંગીત ધરાવે છે.

૦ શોકતું સંગીત છેડતા રીખાતા હૃદય-વાદના તારો પર ફુમિયા ધમી આવે છે.

■ જે મગજ વિચક્ષણ તો છે પણ સહિષ્ણુ નથી, તે દરેક જગ્યાએ ઘોંટી લાય છે, પણ આગળ ખસતું નથી.

૦ જીવન આપણને આગ વામાં આવ્યું છે; એને આપી દઈને જ આપણે એને પામીએ છીએ.

૦ નાજુક ધામ! તારાં પગલાં નાના છે એ ખડું; પરંતુ તારાં પગલાં વચ્ચે જ

તું આપી ધરતી સમાવી બેઠું છે!

૦ મોટાં આગ્રાજ્યોથી પ્રભુ થાડી લાય છે. પણ નાના નાજુક ફૂલોથી એ કદી ચેથાકતો નથી.

૦ કવિતા કરતો વાયુ, પોતાના જ સાદની શોધમાં દરિયા અને જંગલ પ્રતિ હાડી નીકળ્યો છે.

૦ દેવદારનાં આ વૃક્ષોમાં ધૂમતા સાગરના ઘેરા નાદની જેમ, હે મિત્ર, તારો અવાજ મારા હૃદયમાં ભમતો રહે છે.

૦ જીવનને વસંતનાં મુંદર પુષ્પો જેવું અને મૃત્યુને પાનખરનાં પલ્લો જેવું થવા દો.

૦ જીવનમાં 'એક' 'અનેક' બની જાય છે, જ્યારે મૃત્યુમાં 'અનેક' 'એક' બની જાય છે.

૦ ભગવાન નહિ હશે ત્યારે ધર્મ એક જ હશે.

૦ મારી આ બધી વ્યાકુળતા તેના માટે છે. જે દિવસના પ્રકાશમાં તો દેખાતો નથી; પણ ગરિના અંધકારમાં જેનો ભામ થાય છે.

૦ 'કમળ પત્રની નીચેની બાજુએ બાએકુ તું તુષારનું એક ગોડું બિંદુ છે, અને એની ઉપરની બાજુએ બાએકુ હું એક નાતું બિંદુ છું.' તુષાર બિંદુએ સરોવરને કહ્યું.

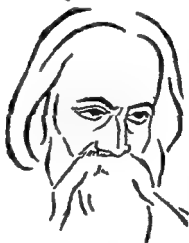
૦ કુમ્મસ એ પૃથ્વીની ઇચ્છા જેવું છે! પૃથ્વી જેના માટે તણસે છે એવા સૂર્યને એ સંતાડી દે છે.

૦ સ્વભાવનો આ ઘોઘાટ અનંતના સંગીત પર હમે છે!

■ માટી, તિરસ્કાર પામે છે, અને બદલામાં પોતાના પુષ્પોની ભેટ ધરે છે.

૦ વીવી ગયેલી વસંતનું મંગીત, પોતાના જૂના માળા ની શોધમાં પાનખરની બાજુ બાજુ ભ્રમ્યા કરે છે.

૦ પોતાના ઉપર પ્રભુની ખાસ મહેર છે એવી કોઈ વેતવશાળી માણસની ડંકામ

માબળીને પ્રભુ શરમાઈ બય છે

○ અતે જે થાકમા પરિણમે છે તેનું નામ મલુ છે પણ મપૂર્ણ અત તો અનતમા જ છે.

○ જેને કોઈ ચાહતું નથી એવો માર્ગ, હજારો માણસોની અવરજવર થતી રોવા છંતાયે એકાત અનુભવનો રહે છે

○ રીપ એવવી નાખીને રમિકા જેવી લાગણી અનુભવે છે તેવી લાગ પી નાથે, હે શ્યામ રજની! હું તારું મોદ્ય માણુ છું

○ જન્મેનું બાગ મહાન છે એ મગી નય છે ત્યારે પોતાનું મહાન માગપણ દુનિયાને મોપતું બય છે

○ પૂરેપૂરું નત્ર નહિ ઉન્નારનારને જુઠો પૂવાર કરવાનું ઠામ મહેલુ છે

○ પ્રવૃત્તિરીત તવરાગ એટલે ધર્મ નમુદ્રની સ્થિરતા મોજાટપે ગતિશીલ રહે છે

○ મૃત શબ્દોની ધૂળ તાન ઉઠા આવી બાજે છે

તાન આત્માને મૌનવાર્ણી પોઈ નાખ

○ ઢંગળિયાનું નાથુ તુષાર બિંદુઓને પડે વાનો ઢોંગ કરે છે, અને માખીઓને પકડી લે છે

○ આરા કામો કરવામાંથી જ જેને તવરાગ મળતી ન હોય, તેને નાનું બનવા માટે નમય મળતો નથી

○ ટેવળ સુવાસો જ એવા માટે જેની પાન આપો હોય, તેને કેવળ કાટા જ દેખવા દો.

○ સુવર્ણ માથે પક્ષીની પાંખો જડી દો, અને પછી જોયે આઠાશમા તે કદાપિ બિટી ચકશે નહિ

○ હું ગ્નાઓની દુનિયામાં બસુ છું ગતિ આવી ગઈ છે ધરની હે દુનિયા,

તારા દાન ઉઘાડ

○ મિત્રનની મળાવ લાઓ ઢાળ બળે છે અને વિનાય વેળાએ એ ક્ષણમાત્રમા એના વાઈ નય છે

○ માનસજાતનો ઇતિહાસ ધીરંપૂર્વક તિન્મૃત માણસના વિજયની ગહુ ભેદી રહ્યો છે (અનુ ક્ષણમ વાંચોડી)

અદ્ભુત માર્ગ

એકવાર કામ પ્રમથે હજરત ઉમરને મીરયા જવાનું થયું—તેમની માથે એક નોકર પથ્થુ હતો અને બિટ પર સવાર થઈને પ્રવાને નીકળ્યા ગ્નામા એક ઠેકાણે બિટ પરથી બિટમાં થોડીવાર પછી ફરી બિટ પર સવાર થયા બુદ્ધમા હજરત ઉમર સાથેના નોકરના બિટ પર બેખી ગયા હજરત ઉમરને બિટ મહેજ શબ્દોમાંથી હવું માત્ર અને બિટમાં એટલો જ તફાવત હતો

બિટ બદલાયું તેથી હજરત ઉમર બિટ પરથી બિટમાં નહીં ને નોકરના જ બિટ પર બેખી રહ્યા

છેવટે એ લોકો પોતાના નિયત ફાંસે આવી પહોંચ્યા એમના નત્તાર માટે શહેરના લોકો માથે આવ્યા હતા પેલા નોકરનો અને હજરત ઉમરનો લેખાશ પણ વગભગ સરખો સાધારણ હતો માત્ર હજરત ઉમરનું બિટ સહેજ રાષ્ટ્રગારેનું હતું અને તે પર નોકર બેઠેલા હતા એટલે શહેરના લોકો તેને જ ખવીકા ગમજાતા નોકર બિયાંટા હજરત ઉમરની તરફ ઇશારા કરતો કે ખવીકા તો આ રહ્યા, લોકો વિમાસનમાં પડી ગયા કે આ એમા ખવીકા કોણ? એમણે તો ખવીકાના પદ પ્રમાણે હજરત ઉમરને શાહી શાનમાં ભેવાની કપડા કરેલી! આખરે સાચી વાત તેમની બાજુમાં આવતા હજરત ઉમરની માથાની તેઓ પ્રથમ કાઢવા લાગ્યા

એક વિશાળ સરોવરને કાંઠે રહેતું હર હસણીનું ભેડું એક દિવસ બેઠું બેઠું પૂખ્ત આથે નીકળી ગયું અને રમ્તો ભરી ગયું બેઠા બેઠા જનારે તે સાવ ઘાતી ગયું ત્યારે તે એક ઉત્તર ગામના એક સુઠાઈ ગયેન ઝાડના દૂધા પગે બેઠીને બેઠું

ગામને ઉત્તર ભેડું હસણી કહે 'તુઓને ગામ કયુ ઉત્તર છે? નહીં વીલોતગી કે નહીં ડાળા પછીએ!'

'તે હોય જ ને! જો ને આ જાડ નીચે બેઠેલા મૂરખોને! જના મૂરખ વસતા હોય ત્યાં મીઠું શુ હોય? વસતીમા મૂરખ માણસ ને પખીમા કાગડા!'

મૂરખોએ એ સવાહ નાખ્યો અને તેમને ખૂબ શુસ્કો થયો તેમણે તાત્ત હસણીને પકડી વીધી હમે તો રાકકળ કરી મૂકી હસણીએ પાખ ફફડાવી છૂટવા બહુએ પ્રાસ કર્યો પલ્લવ્યથ

'આ ગામ ઉત્તર છે તે અમારે કાણે ખરું ને? તો અમે તારી આ ડાળી હમણીને રાખીને એને રણિયામાથુ બનાવીશું! જા હુ તારે એકઢો લહેર ડા!'

હસે ખૂબ આજીજી કરી ત્યારે મૂરખોએ કહ્યું 'જો, ભાઈ! આ ગામમા ડાઘા માણુ નોતું એક પથ છે તે બધો ન્યાય કે છે આપણે કનિયો એની મ મે રજુ કરીશુ જે ફેસલો કરે તે આપણે માન્ય રાખવાનો'

હસને કબૂન ગાખતુ પડ્યું પનના પ્રદેશમા નીજુ શુ થઈ શકે?

મીજે દિવસ ગામતુ પચ મજુ ડાઘાઓન એક ટોણુ જ કહોને ડાઘા ખચ રજ આથે ખધા પલ્લ બન! એમણે નેજુ કે સાચા ન્યાય કરીશુ તો ગામમા આવી નડેતુ હસ જેવુ ડાળુ પખી ખોઈ બેગીશુ અને વગી આ મૂરખોને નારાજ કરીશુ એ તો જુડ બધા ગંડા વિચારમા હતા કેઈ એકમા નિર્ભય કરી

થકતુ ન હતુ તેવામા ગામના સૌથી ડાઘા ગણાતા પગે ડહુ કે, 'તમે મારા પર ન્યાય કરવાનુ છોડો તો હુ હમણા જ ફેસલો કરીનાશુ!'

મીએ તરત હા પાડી

'જો ભાઈ! આ યુગલે પોતાના રૂપના ઘમડમા ગામની ને ગામના આ ભાઈઓની બચોઈ કરી છે એટલે જે ભાઈઓએ હસણીને પકડી કે એમા તેમણે કશુ ખોટું કર્યું નથી હમણીએ સૌથી પહેલા ગામની નિદા કરી માટે એને જ પકડવી ભેડીએ હમને આપણા ભાઈઓએ છુટો રાખ્યો છે તે માટે હમે તેમનો આભાર માનવો ભેડીએ! હસને આ ગામ ડાળુ ભેડુ ગમતુ હોય તો હસણીને એણે અહીં રહેવા દેવી ભેડીએ અને એ એકલો ન રહી થકતો હોય તો તે પણ ભલે હસણીની નાથે રહે એ બનેના કાળે કરી વિસ્તાર થશે અને ડાળા હમોની વમતી થતા આ ગામ ઉત્તર નહીં લાગે માટે હસણી જેમની પાને છે તેમની પાસે જ રહે એવો ફેસલો હુ આપુ છુ હસને માથે ગહેવુ હોય તો તેની છૂટ છે!'

પગેવો સુકાદો સૌએ વધાવી વીધા

હસ તો એ સાભાગી કધાઈ જ ગયો પણ સત્તા આગળ શાણુપણુ નકાસુ એટલે હમણીને લઈને રાજી થતા ચા-ચા જતા મૂરખોની પાછળ પાછળ એ ગયો આ ઉત્તર ગામ એને ગમતું ન હતુ તેમ તે તેની હસણી મિવાય એકઢો પણ ગદી થકે તેમ નહોતો

મૂરખા પેવા ઝાડની નીચે જઈ બેઠા હસને પાછો ફરેલો ભેડી તેમણે વ્યગમા પૂછ્યુ 'કેમ ભાઈ! હવે આ ગામ ડાળુ થયે ને?'

'પણુ મારી ફરિયાદી કરમાઈ ગઈએન શુ?'

'તે હાલે કરીને આકૃત વહોરી વીધી તેમા અમે શુ કરીએ? તુ હજી માને છે કે અમાને ખોટો આ ગામ ઉત્તર છે?'

'ના ભાઈ! હવે મને એવુ નથી લાગત!'

‘ત્યાં શું લાગે છે?’

‘જે ગામમાં આવેલો સ્વાર્થી ન્યાય તો ગના-
નતિ ઠાકા માણુનો રહેતા હોય તે ગામ
ઉત્તર ૪ હોય, કોઈ મીઠો, સરખા છપ ચાટી
મી ૪ ન શકે અને પંચામે ગામ ઉત્તર ૪
થાય ૪ ખરેખર તમારે નરો ગામ
ઉત્તર ૪ નથી’

‘ગોરગોટ જે તને મત્ત સમજાયું એ કીક

થયુ જ તારી હમલીને નમે છોડી મૂકીએ
છીએ તારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં જા’ અને
તો મૂરખ નહા એટલે આમ મહેવાઈથી છોડી
મૂકીએ છીએ’

અને હમયુગલ મનખોનો આભાન માનીને
હીડી ગય

જ્ઞાનનું વજ્રઆયુધ

હવા ગહુ જૂની છે —મજનતાના આદિ યુગની

એક રાજકુમાર હતો—સુમાહું એનું નામ ગુરુ પાસથી જરૂરી શિક્ષણ લઈને
પાતાના રાજ્યમાં પ છે ફરતો હતો ત્યારે ગુરુ પત્નીએ કહ્યું ‘વત્સ, દક્ષિણના મીઠા
રસ્તે ન જતો ત્યાં જાનહાનિનો ભય છે ખીન્ રસ્તે થઈને તારા રાજ્યમાં જશે’

સુમાહુંએ ઘડીબર વિચાર્યું ‘મીઠી ગુરુ પત્નીના ચરણે માથું નમાવી, તેમના
ના કહેન રસ્તે જ પાતાના રાજ્યમાં જવા નીઠવ્યો

શત નો અવનમા પહોંચ્યો ત્યાં તો વીરગીના ડાકા જેવો અવાજ
થયો ‘હે, સાહસિક જુવાન, આવધાન’ જાણે તું મારો ભક્ષ બનશે’

સુમાહું તો નિર્ભય હતો એણે જોયું તો ગક્ષમ જેવો એક વિદગ્ધ યક્ષ
નામેથી આવ્યો આવતો હતો, હિંમ્મ જેવો ધર્મ હતો, પરપીડન એ જેનું નર્મ હત
કર્તવ્ય પ્રેમથી સુમાહુંએ ધનુષ્ય ઉપર યુ અને બાજુ ચઢાવ્યું અને યક્ષ
૪ છોડ્યું પણ યક્ષ પગ તેની કઈજ અસર ન થઈ સુમાહું તો છોડતો જ
ગયો પણ યક્ષને કરી જ ઇજા થઈ નહી

તેથી જગથે હતાશ થયા વિના સુમાહુંએ તરતારે ચલાવી—તે પગ નહામી
જઈ પડી તેણે ગદા ઉપવી પહારો કયા પણ તેની ય યક્ષ ૪ કઈજ અસર ન થઈ,
આખરે સુમાહું રક્ષના શર્મરે વળગ્યો તો અ એના શરીર માથે ચોગી જ નહો
યક્ષના અટકારથી આજો વગરો હાહાકાર કરતો હોય તેમ ગાજી બેઠો ‘બન,
ચલાવી ત્રીધાને તે તારા હથિયાર અને તારી શક્તિ? હવે હું તારો ભક્ષ બનીશ’

ભલે તું મારો ભક્ષ કર મને મૃત્યુનો જરાય ભન નથી મને તે એક દિવસ
નરવાન તો છે જ, તો ભલે વહેનું મરવું પડે વાધો નહી, તું મારો ભક્ષ ક
મારા શરીરમાં એક વજ્રઆયુધ છે મારી માથે એ પણ તારા શરીરમાં પહોંચશે મને
પછી તારું પે જીવન એ બહાનુ આવશે હું મરીશ તે માથે તું જે મરશે એ
ચોક્કસ છે!

યક્ષ એ સાંભળીને ગભીર થઈ ગયો પણ ‘વજ્ર આયુધ? કેવું વજ્ર આયુધ?’

‘યક્ષ’ જ્ઞાનનું વજ્રઆયુધ!

પછી, કહે છે કે પોતાના મૃત્યુના ભયથી યને રાજકુમારને મુક્ત કરી દીધો
અને તે પાતે જ્ઞાનઆયુધ ગીજવા ને સાધવા લાગ્યો

—જાગીરમ

ગૌગળ મેવ વીરમગામ સ્ટેશને થોક્યો અને મામે હોલેથી ગાડીમા જગ્યા મેળવવા બધાએ પોતાના બેગ બિન્તરા ને જાચકા વર્ષને ઘવાયા થઈને હડી ઝાડી

બળિયાના બે ભાગ એ નાથે વહેના પહોળા એમણે મીટ મેળવીને ઉપર બપોળની વામકુલિ પેરે વળી તાણી વગી તે અગાઉ જ ડેટવાડ પોર્ટલે ક્રેટથી જ એકઠો પર લખાના હતા અને જે કોઈ બહારો આપે એને જગા પૂરી નાડતા હતા ! આમા મીઠા માદા મામાનર મુમાફરને તોળ્યા જગા મળે ત્યા ગમેતેમ ગોઠવાઈ જવાનું હતું—અને ગોઠવાયા પછુ ખરા આવવાની જગ્યાથી માડીને તે બજારના બાળા મુધી ખીચાખીચ શ્વાસ હેતા મુરઢેવી પડે એટની ગિરદી હુ જે ડબ્બામા પ્રવેશીને હોભે હતો ત્યા પછુ એની જ અમદા ગિરદી હતી ઉપરની મુવાની મીટપર એક મુમળગા ભાઈ બેસા હતા ને ત્યા બેઠે બેઠે એમને અડગામણ થતી હતી પવન આવવાની જગ્યાએ મુમાફરે ભોંત થઈને હોમા હતા ત્યા પવન ક્યાથી આવે ? ગાડી બપડે તો વર્ધ શાંતિ થાય અપૂરામા પૂડે ઉપરને પખો—પવનચક્ષી—બધ મુમળગા ભાઈ કહે કે ગાડ પમાન થાય તો તેને ઘોવા વળે પણ એટલી મોકળાશ ક્યાથી ? ઇલાય નનીબ પાધરા તે પસાર થતા ગાડને હોભે નખા થો નને પખો બધ છે એવી કુન્યાદ ઢગી, તે કોઈ પડ હિમાને નાહુ થવો જ બેઠે એ એવુ દમાહુ દયું ગાડ ભડો તે એણે મિત્તી માકનવા કહ્યું, ‘પણ અગી તો ખાત્રી ન આપી ગતુ પછુ અમદાવાદ સ્ટેશને જરૂર આવશે !’

ગાડ મ્મો ને મિત્તી આપ્યો ! દેવે માટે માનની લાગણી વધી ગઈ તે કપ્તા તો પેવા કુન્યાદ કરનાર ભાઈની હોશિયાગી માટે એને વિશેષ માન થયું

મિત્તી આવ્યો પણ તેને અભિમન્યુના ચકાવા પેઠે અનેક વ્યુહ હોદવા પડયા ત્યારે તે પખા મુધી પહોળી શમ્બો અને મુમાફરે ડેટવા હેંગન થયા તેવું તો પૂછ્યો જ નહી !

મિત્તીએ સ્વીચ બધ કરી મૂૂ ડ્રાઈવરથી પખાની મસમત શરૂ કરી, ગાડી પણ બપડી અને શોડી અડળામણ એાગી પછુ થઈ અને અર્ધો ટવાકની મહેનત પડી મિત્તીએ શોધી ડાઢયુ કે પખો મુધારવા માટે સ્કૂ ડ્રાઈવરસિવાય બીજા એાગની પછુ જરૂર છે !

બીજુ એક સ્ટેશન આવ્યું જ્યા ગાડી ઠીક સમય બોલી રહેની હતી ત્યા મિત્તી બિતપો અને એાગની શોધમા ગયો ફરી ગાડને યોનાવી મુળગિરા ભાઈએ ફરિયાદ કરી ફરી પારમી ગાડે તેમને ‘મધ્યારે’ આપ્યો

ગાડી બપડી અને ફરી બીજે સ્ટેશને તે અટકી ત્યારે ફરી મિત્તી આપ્યો હવે તો સૌને પખો નાચુ થવાની આશા બધાઈ મિત્તીએ એક પખો ચાહુ કરવા ડબ્બામાના બીજા પખા પછુ બધ કરાવ્યા ! અને પડી ફિર્ગિંગ બોલ્યુ કુમ્તીના અનેક દાવપેચ પેઠે, શરીરને અનેક ગીતે લખાવી સકોચાવીને ગાડા મીઠા થઈને વાયરિંગ તપામ્યુ અને બધુ એાવગઈટ કર્યો પડી બધા પખા ચાલુ કરવા ઠહુ પખાની ચાપો દબાઈ પછુ આ શુ ? એકને બહારે બધા જ પખા બધ ! ‘હો હા’ થઈ મિત્તીએ પછુ અક્ષત ને મહેનત અજમાવી પછુ બધુ નકાસુ છેવટે તેણે પીળા પાનાની એક એાપડી કાઢી અને તેમા જરૂરી વીગતો ભગીને એકેક કાગિયુ દરેક પખાની નગીમા ભગવીને પોતાની ફરજ બનવાનો સૂતોપ માન્યો

મુમળગા ભાઈની હોશિયાગી વિશે હવે કેઈ અક્ષરેય બોનવું ન હતું માન મુમળગા ભાઈ જ એવેની નાવાયત્રી વિશે બોલતા હતા !

[ગુરુદેવની પુણ્યતિથિએ ચાચાજીએ ગુરુતન વિદ્યાપીઠના વિદ્યાર્થીઓ સામક્ષ આપેલ પ્રવચન]

ગુરુદેવે કલકત્તામાં દેહ છોડ્યો એ વાતને આજે ૫૬૨ વર્ષ થઈ ગયા પણ ગાંધીજી અને ગુરુદેવ જેવા મહાપુરુષોએ લોકોને એવું તો છેલ્લું લગાડ્યું કે એમના અવસાન પછી આપુ જગત એમને વધારે વાહ કરે છે દરરોજ ડેટ હેટવા માલમો મરે છે ! એમના સગા વહાવાઓ કેટલોક મમય એમને યાદ કરે છે અને પછી તે કાળના પ્રવાહમાં વીમગઈ ભવ છે પણ ગાંધી ગુરુદેવ એવા મહાપુરુષો હતા કે સૌને હૈયે એમની નાદ રહેવાની જ

આજથી છપ્પનમે વર્ષે ગુરુદેવને 'કોઈને કશું, 'ભીં, તારી આ કાન્ડશક્તિ સૌને દાન કરે એકલો એકલો એકાદ જૂણે જેમીને કવિ તાઓ ન બનાવ

ગુરુદેવની દૃષ્ટિ 'સુદર' પ્રત્યે હતી અત્યંત શિવમ સુદરમ એ ત્રણમાથી ગુરુદેવે સાચમને પ્રતિષ્ઠા તો આપી જ છે તે સાચ સુદરમને પણ જીવનમાં એનું ન્યાન આપ્યું

તમે નાના છો ખરી રીતે તો વિદ્યાર્થીઓમાં અમે પણ ગણાઈએ—અને એમ આપણે જીવન ભર વિદ્યાર્થી રહેનારા છોએ આ રીતે દૃષ્ટિ સુદર પ્રતિ જવી ભેઈએ અને વયમ એવું આકર્ષણ રહેવું ભેઈએ સુદર પાન સુદર ફૂન સુદર બાળક અને પ્રકૃતિમાં જે કઈ નવું અને સુદર પડ્યું છે તે બધું જ આપણી નજરે પડવું ભેઈએ ને જે કઈ ભેઈએ તે ભેઈને ગાપણ હૃદય નાની ઊંડવું ભેઈએ રગતે જળા હોઈએ ત્યારે પત્ર આપણી આખ ઉઘાડી હોવી ભેઈએ અને જાન જના સુદરતા દેખાય તેના મનભરીને દર્શન દરવા ભેઈએ, અને ધીરેધીરે સૌન્દર્ય નેવાની આપણી દૃષ્ટિ વિકસવી જવી ભેઈએ

તમે ફૂન ચૂરો મને આપો અથવા ખીબ કોઈને આપો તેના કરતા એ બધા ભિચુ હોવા જ તેને રહેવા દઈએ તો ફૂનની સુદરતાનો

લાલ ખી અને પણ મગે ખરો ને ?

ગુરુદેવ માનતા કે બાળકને સૌન્દર્ય દૃષ્ટિ સપાવવી હોય તો તેને પ્રકૃતિની ગોદમાં રાખવું ભેઈએ, જેથી એ કુદરતની બધી જ સુદરતા અને શોભા તે પામી શકે

૧૯૦૨ માં ગુરુદેવે કવજાતની નજીક શાન્તિ નિકેતનની સ્થાપના કરી ઠહેવાય છે કે કવિ કેહી આદર્શ શિક્ષક બનતો નથી એ ઠહેવતને ગુરુદેવે ખોટી પાટી એ પોતે એક આદર્શ શિક્ષક બન્યા અને એવા વિદ્યાર્થીઓને કેળવ્યા કે જેમાંના આજે પ્રધાન મંત્રીઓ છે, ન્યાયાધિશો પણ છે આ સૌના જીવન ભે તપાસીએ તો તે બધા એવા છે કે દિવસભર કામ કર્યા પછી એમ વાહ ભેઈ સુદર વાચન, સુદર હાસ્યકૃતિ અથવા સુદર સર્ગન પાછા નહિ બાગે તો તેમને ચેતન પડે

ગુરુદેવ પાને બધા વિદ્યાર્થીઓ રહેતા ગુરુદેવ અમની પાસે જામ વસવાતા એમાંથી એ શિક્ષણના વિષયો જિભા ગુરતા શિક્ષકની કળા એમાં જ તે મમાંની દેતા

શિષ્યો પ્રત્યે ગુરુદેવનું નહાવ એટલું બધું હતું કે વિદ્યાર્થીઓ હોમે હોમે બધું કામ મરતા અને આનંદ પામતા

ગુરુદેવ વાકડા વીણવા બહાવ માંકવે લાઠડા નઈને પાછા કરે ત્યારે પૂછે કે માર્ગમાં તમે શું શું ભેજુ ?—એ જ એમનું શિક્ષણ !

ગુરુદેવના એ વહાવભર્યો શિક્ષણને પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી આલેય પ્રેમપૂર્વક અભ્યાસ છે

ઉપાનના મદિનમાં આજે ગવાયુ 'હરિ ગાવ્યા'તા માટે ગાગણે રે ' તે ગીત ગુરુદેવની 'ગીતાગનિ'માં છે ગુરુદેવે ખરેખર હરિને આગણે પધારેના જોના હતા કાવ્યમાં એમની ક રંગ નથી, એક અનુભવ છે

મામે પાટિયા પગ લખ્યું છે તમે મૌ વાંધા

જેને આજખવાનો છે, તેની ઓળખાણની જરૂર
હોતી નથી એને તો મહુ ઓળખે છે' આ તમે
વાવાર વાચજો અને તેનો અર્થ સમજો
ગુરુદેવની દૃષ્ટિ પુત્રની હતી ના જ એ
ભગવાનને એ જાણી ગયા અને ભાવાનની વાત
કરી થયા ગાપજો તમે એ સુદૃઢ માટે ગુરુ
દેવને નમસ્કાર કરી એવી દૃષ્ટિ માટે પ્રાર્થના
કરીએ અને ગાશિપ મેઘવીએ અને દૃષ્ટિ પાગી
કર્મને ઓળખીએ

કુટ્ટી મળી છે આજ ભાઈએ વિદાય આપે સુજને
બધુ અહીંથી પ્રજ્ઞામ કરીને માર તમને નહુને

પાછી આપુ છું ઘર ચાલી આવે
નથી હવે શખ્યા ઘર પર મે દામે
મનનતાથી વિદાય આપે આજ તમે નો સુજન
બધુ અહીંથી પ્રજ્ઞામ કરીને માર તમને નહુને
ધણા દિવસ છું રહ્યો બની પાછો
દીધુ નેત્રુ, લીધુ છે વધુ તેથી
રાત થઈ પૂરી દિન ઊમળા આવ્યો
ધર ખૂણેના દીવો થે છુઝાયો

હું તો ચાલ્યો ભાઈ હવે આ હાત પછી છે સુજને
બધુ અહીંથી પ્રજ્ઞામ કરીને માર તમને નહુને
[અનુ નાન સ પ મ]

ગુજાત વિદ્યાપીઠના એક વિદ્યાર્થીએ મગધ
નભમા મીડી હતું ઉપરુ ગીત ગાયુ ચાલ્યા
એ એ ગીત વિશે સમજવતા હશે—
ગુરુદેવને હ મન દઈ હતું તેના બોલો રસાન
માટે તેમને વિનાશ તવાન થય દિવસ નક્કી

મૃત્યુમા નવજન્મ

પિતા હે શખના માણ અમૃત્ય મહુ લોન્દા
મૂળને આમ મુ ચાલ્યા અનાથ દીન કોકમા
અવને જ્ઞાન નિશાએ આદર્શ આસર તપ
માનવી મુનિને માટે વિશ્વમિત્ર પરતપ
પાગરા ને નવ રૂ દીધુ નિર્દિશી સારની વગી
નેવાના ચનામા તોયે નીમા મુ દેવની નહી

થયો તારીખ નક્કી થઈ, પ્રવાસની ટિકિટ પત
આવી ગઈ જ્ઞાનનિરૂપતથી બોનપુર, ત્યાંથી
કનકતા અને પછી મુબઈ મુબઈથી વિનાયત
મામ કાર્યક્રમ નક્કી થઈ ગયો હતો
જવાનો દિવસ ગાવી પહોંચ્યો

ગુરુદેવને વિદાય ગાપવા જ્ઞાનનિરૂપતના
બધા માણસો ભેગા થયા મહુ ગુરુદેવના
નિવાસગ્રામ આગળ બાગુ પાને હારખધ
ગુરુદેવની હાથે જેતા ભેગા એક મિનિટ, બે
મિનિટ ના બે ઠના બેર નણ કનાક થઈ
ગયા ત્યુ ગુરુદેવ બહા આ ના જ નહીં નૈતે
નિતા થઈ અનેક તઈ વિતક થવા લાગ્યા
હું થયું હશે? ગાડીનો મમય થવા આવ્યો
તોય ગુરુદેવ મહાર કેમ ગાયતા નથી? કે ની
ગાડી ચૂક્યે તો પછી આખો કાર્યક્રમ ચૂકાઈ
જશે એ એ ગાડીમા મુબઈ પહોંચ્યા પછી
ત ત બોલ બિરહી હતી વગી આપદેશનને
વિવસ પલ નક્કી હતો પછી તો બધુ નવેમરથી
ગોઠવણ રહે આમ બધા ચિંતા રૂતા હતા
તના તો ગુરુદેવ 'હુની મગી છે આજ ભાઈએ
વિદાય ગાપો મુજને ગાતા બહાગ આગા
અમે મહુ મદમદ થઈ ગયા—અમાની
માખમા હંધોશુ આવી ગયા

ગુરુદેવને કવિના ગવવા માટે અગાઉથી
વિચાર ગોઠવવા પડતા નહોતા કુન્ત તરફથી
એમને એ મીમરી બક્ષિત મગી હતી એ મનમા
મેડ ના મચ્છગે ગુજવા લાગે અને પછી
મા ન નકુર એમતા બધા ઠા થો આ મીતે જ
લખાયા છે

—પિનાગિન એમ—

પાગીને પ્રેમ હે બાપુ અમે તો પૂર્વ હે જતા
સ્થવર ને ધ્યય મર્યાદા બાધા મુ તમને હતા
લોપાયો દેવ હે નત મગીને પચ તત્ત્વમા
વિત્તર પિથમા જન્મ પ્રાપ્તતા ધમ નત્તમા
દેહિ આ લોન્દવામા મનારી પ્રેમ ધર્મને
તમે તો મૃત્યુને પાગી પાગ્યા છે નવ નમન

બગાળના બહારીલા દાખર અને ડોંગ્રીની આગેવાન બિધાનસભા રોય ૧૯૦૬માં દલકર્તાની મેડીડન કોનેન્સમાં ભણતા હતા ત્યાંનો આ પ્રસંગ છે—એ એમના અભ્યાસનું આખરી વર્ષ હતું.

એક દિવસ મવારે બિધાનસભા કોલેજના ઠાર આગળ બિધા હતા એનામાં સામેના વગાઠ આગળ એમના પ્રોફેસર કર્નલ પેટર્ની મોટર, ડ્રાયવરની બૂનથી મામેથી આવતી દ્રામ સાથે લટકાઈ મોટરના અ. ૧. બગને ઘણું નુકસાન થયું એટલે એ ગોરો પ્રોફેસર ધુવાધુવા થઈ ગયો. જો કે મૂન હતી એમના ડ્રાયવરની તો પણ એમનો દ્રામના ડ્રાયવર પર કેસ ઠરેલો નુકસાનોના પૈસા પડાવવા હતા એટલે બનાવના સાક્ષી તરીકે કોર્ટને લેવા એમણે આમતેમ નજર નાખી તો કોલેજના પ્રવેશદ્વાર પાને બિધાન સભાને લાસેના એવા પ્રોફેસર એમને બોનાવી પૂછ્યું ‘તે આ નજરે જોયું ને? દ્રામવાનાની ભૂનને કારણે જ આ અકસ્માત થયો છે ને?’

‘ના, સાહેબ— બિધાનસભા તેમના કહેવાનો મહમતાથી ઈન્કાર કરતા કહ્યું— બૂન તો તમારા મોટર ડ્રાયવરની છે, એની ગેરકાળજીને કારણે જ આ અકસ્માત થયો હું જરૂર સાક્ષી આપીશ, પણ સાચેસાચી જ સાક્ષી આપીશ.

‘વારુ, વારુ તું આની સાક્ષી આપજો! જોઈશ તને ટેલીફ સાક્ષી આપે છે તે! એટલું કહેતા પ્રોફેસર શુસ્ત્રામાં પગ પછાડતા ચાલ્યો ગયો.

એ જ અરસામાં કોલેજમાં પરીક્ષા આપતી હતી પ્રિન્સિપાલ કર્નલ લુકસે—તે પણ અંગ્રેજ જ હતો—પરીક્ષા વિશે બિધાનસભાને પૂછ્યું, ‘કેમ પેપર કેવાડ ગયા? પાસ થવાની તો આશા છે ને?’

‘પેપર તો સારા ગયા છે, ને મને ખાસી

છે કે મને જોઈતા માર્ક મળવા જ જોઈએ—હતા હું નાપામ જ થઈશ.’ બિધાનસભા કહ્યું.

‘કઈ કારણ?’ પ્રિન્સિપાલે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું. બિધાનસભા કહે મોટર અકસ્માત અંગે પોતે આપેલી આની જુલાની અંગે કહ્યું.

‘ના, રે ના—’ પ્રિન્સિપાલે હસીને કહ્યું— ‘કોઈ અંગ્રેજ આ ગતિ—તને નાપામ કરીને— બદલો નહીં જ લે!’

આ વાતથી ત પરી થોડા દિવસ બાદ મૌખિક પરીક્ષા લેવામાં આવી બિધાનસભા જ્યારે હાજર થયા તો સામે કર્નલ પેટર્ને પરીક્ષક તરીકે બેઠા એવા એમને જોઈને જ પેટર્ને શુસ્ત્રામાં જમતેમ બોલવા લાગ્યા બિધાનસભા તો એવા ડરી ગયા કે મૌખિક પરીક્ષામાં બગાળ જવાબ આપી શક્યા નહીં. પેટર્ને એમના જવાબની આમે માર્કમાં ૦ મીડુ કાઢ્યે જતા હતા.

પ્રિન્સિપાલને જ્યારે આ બનાવની ખબર પડી ત્યારે તે બનાવ અંગે બિધાનસભાને બીજી વાર પરીક્ષા આપવાની મનાહ આપી ત્યાં પણ એ જ પ્રોફેસર પેટર્ને, પરીક્ષક તરીકે હાજર! બિધાનસભાને જોતા જ એમણે ચિડાઈને પૂછ્યું ‘તું પેપર જ એકરો છે ને?’

‘હાથ, તમે જોને નાપામ કર્યો હતો તે જ હું’ તો પછી મારી પાસે કેમ ન આવ્યો?’

‘કેમ કે, તમે ત્યારે પરીક્ષક હતા કાયદેસર રીતે હું તમારી પાને ન આવી શકું પ્રોફેસર તરીકે હોત તો નિશક આવ્યો આવતો!’

‘હું જા, આજે ત્યારે પરીક્ષા આપનાની જરૂર નથી તું પામ થઈ ગયો છે!’

એને ખરેખર, બીજી વાર પરીક્ષા આપ્યા વિના જ બિધાનસભા પાસ થઈ ગયા!

બિધાનસભાની નાનનિબડાએ ગોરા પ્રોફેસરને પણ ન્યાયનિષ્ઠ બનાવ્યો!

પાપ એટલે જ પિયાર વિના કરે કાલ આપીજી

કાશીનરેશનો બાગ એટલે પૃથ્વું જ શું ! અનેક ભતનાં સુગંધિત અને શાભાનાં ફૂલોના પાર નહીં. વળી એ પી કળામવ રીતે વિવિધ ઘાટ-આકારમાં એ ઊછેરલાં કે એનાર એઈને સુગંધ થઈ જાય.

એ બાગમાં ફૂલછોડોની પેઠે, ફળગડો પણ પાર વિનાનાં હતાં. અને ફૂવારાઓની શાભા પણ કંઈ એર જ હતી.

એક કાવે.ક-અનુભવી માળી એની હવની પેઠે માવજત કરે.

દિવાળીના દિવસે આખા દિવાળી એટલે પ્રકાશપર્વણી. અધા ઉત્સવોને ભૂત્રાવી દે એવો એ શ્રેષ્ઠ ઉત્સવ.

હોડો બારણાં ચાખખાં ઢરીને, પાત્રી છાંટી રંગોળી પૂરે, રાસગરબા લે ને રાશની કરે. માળી મૂળે પાસેના ગામનો રટીશ. દિવાળી જેવી દિવાળી, બેસતું વર્ષ, આમ અહીં બાગમાં—કેમ બિજવાય ? ફર ફર પ્રવાસે ગયેલા પ્રવાસીઓ પણ આ ટાણે ઘર ભેગા થઈ જાય છે અને કુટુંબ સાથે ઉત્સવ માણે છે.

‘હું ચે, મારે ગામ જઈ, મારા કુટુંબીઓ સાથે કેમ ઉત્સવની મજા ન માણું ? પણ ત્યારે, આ બાગ કોને મોંપવો ? મારી જેમ બીજને પણ ઉત્સવના દિવસોમાં કુટુંબીઓ સાથે મજા માણવાની હોય જ ને ? એટલે બીજું તો ભાગ્યે જ હોઈ તૈયાર થાય. ત્યારે શું કરવું ? હા, આ બાગમાં વાંદરાં ઘણા રહે છે—બીજે માળી હોત તો સૌને કચારનાં તબેડી કાઢ્યાં હોત. પણ મેં એવી કનડગત નથી કરી. જ્યાં સુધી આંખે ચઢે એવું નુકશાન ન કરે ત્યાં સુધી આપણે ચે શા માટે કોઈને હેરાન કરવાં ? લાલે બિચારાં અહીં રહેતાં—પેટવેશમાં પુણ્યવરો ! એમને આ બાગ મોંપું તો તે ના નહીં પાડે.’ અને માળીએ બાગમાંનાં વાંદરાંઓને એકઠાં કરીને બધી વાતનીત કરી હેવટે કહ્યું : ‘જુઓ, તમારું ચે

હવન આ બાગને આધારે જ છે ને ? એ ધગડશે તો તેમાં તમને ચે નુકશાન જ છે—માટે થોડા દિવસ તમે બાગને સાચવો તો હું ગામમાં આંટો મારી આવું.’

‘તમે તમારે નિરાંતે ગામે જાવ. અમે કાળજીથી બાગને સાચવીશું.’ વાંદરાંઓએ ખાત્રી આપી. અને માળી, અંધું સાહિત્ય અને જરૂરી સરૂના આ પીન પોતાને ગામે ગયો.

વાંદરાંઓએ બાગ પર બરાબર ધ્યાન આપવા માંડ્યું. સવાર પડી ને માળી રાજ છોડોને પાણી પાતો તોમ વાંદરાંઓ પણ મથકમાં પાણી ભરી લાવીને સીંચવા મંડ્યાં.

એવામા વાંદરાંઓના નાયકને કંઈ સૂચ્યું. એણે હાક મારી કહ્યું : ‘અત્યાવ, જરા થોભો. આ તમે આંખ મીંચીને પાણી તો સીંચ્યે જાવ છે પણ એમ કંઈ પાણીનો બગાડ ન કરાય ! તમે તો સૌને સરખું જ પાણી સીંચો છો. પણ કંઈ અધાં જ છોડોને એટલા પાણીની જરૂર નહીં હોય, માટે એમ કરો, પહેલાં દરેક છોડોને બિખેડીને અંના મૂળિયા કેટલે કાઢી ગયેલા છે તેની તપાસ કરો. જેનું મૂળિયું લાંબું અને જીડે ગયું હોય તે છોડને વધારે પાણી પાવાનું અને જેનું મૂળિયું ટૂંકું હોય તેને થોડું પાણી પાવું, પાણીનો બગાડ તો નહીં થાય !’

‘એ હા, તમે ઠીક અક્રમ લઠાવી ! આ તો હાથી અને ઘીડીને સરખું આપવા જેવું અત્યાવે થાય છે !’ અધાં વાંદરાં બોલી બિડ્યાં અને એક એક છોડને બિખેડી તેના મૂળિયાની લંબાઈ બેઠ, તેને ફરી શેપીને પછી તેને બેઠવું પાણી સીંચવા લાગ્યાં.

બાગ આગળથી એક સાધુ પસાર થતો હતો. સહસ્રા તેની નજર બાગમાં પડી તો એણે વાંદરાંઓની લીલા બેઠ ભારે આશ્ચર્ય થયું. એ અંદર ગયો અને વાંદરાંને પૂછવા લાગ્યો, ‘લાઈઓ, તમે આ શું કરો છો ? તમને કાણે

કહ્યું કે છોડને ઉભેડી, ફરી રોપીને પાણી ત્રીયો ?

‘અમારા સરદારે !’ વાદરાઓએ કહ્યું

‘જ્યારે તમારા સરદારના આટલી અકબર છે તો પછી તમારામાં તે કેટલીક હશે ?’ પેલા માધુના મોઢામાંથી ઉદ્ગમન મગી પડ્યા

પણ વાદરાઓને તો ભારે કંઈ ચઢ્યો અમારું ને મારા સરદારનું આવું અપમાન ? ‘આ યા મૂળ જોના વિના તે કઈ આરોગ્ય પાણી ત્રીયાતુ હશે ? તમે માણસોનકામ પાણી બગાડો તેમ અમારે શા કરવું ? અમ્મન તો બાઈ તમારા

લોકોમાં જ નથી !’ વાદરાઓ બોલી ઉઠ્યા

‘ભાઈ’ માફ કરે ! હું તમને દોષ નથી દેતો તમારામાં તો પાણીનો બગાડ ન કરવા બેઠ્યો છે અકબર છે પણ બાગના માળીમાં તો એટલી ચ અમ્મન નથી ના તો એ તમને બાગ ત્રીયાતુને દિવાળીની મઝા માણવા આપે ન જાય ‘આધુએ અકબર કયો ? ગને આનંદ માણવા જેવા અગત સ્વાર્થમાં માણસ જેવો અમ્મન વિનાનો ચઈ જાય છે એનો વિચાર કરતો કરતો નિમાનો નાખી આગળ ગયો (જનક ધ્યા પ થી)

★

વાદરાઓએ લાશ દફનાવી

અટીથી તરી કેન્ડા મારતું મારતું વાદરાઓનું ટોણું મડક પા આવી પહોંચ્યું એમણે એક કાટેલા ટકનમાં પીટાળેલી લાશ મડક પર પડેલી જોઈ

વાદરાઓના માનકે સૌનું ધ્યાન લાશ તરફ ખેંચવા હતું ‘તમે શા લાશ જોઈ કે ?’ તેણે બનબ કહેવાય આ ! માણસ છવે ત્યારે ડોઈ દારણમ્મ તેની સાથે ન બને, મમત ન થવાય પણ મૃત્યુ એવી વસ્તુ છે કે ન નાર સાથે ડોઈને પ્રેમ મતલેદ રહેતો નથી મરનાર પ્રત્યે હુંકોઈને લાગણી થાય કે છતાં આ વાશ અડી તામ કેમ પડી છે તે મને સમજતું નથી ! ગમે તે હોય, અનો યોગ્ય સન્માર કરવો એ ધર્મન કામ છે અને તેમાં હીન ન હોય એ કામ આપણે જ શા માટે ન કરીએ ?

માટે ચાલો આપણે બધા મળીને એને ઉપર પહોંડ પર દફનાવીએ

કરાબર છે આપણે એને પહોંડ પર દફનાવી દઈશું

એટલું કહીને બધા વાદરા લાશની આગળના જાવી જિભા અને લાશની ઉપર જે કફન—કપડું ઢાંક્યું હતું તેને ચારે છેડેથી અને બધી બાજુએથી ત્રિનાર આગળથી પડ્યું અને ધીરે ધીરે પહોંડ ઉપર લઈ ના યા છેવટે એ કપડાને માથેથીને પહોંડ ઉપર લઈ ગયા અને ત્યાં જોઈ કપડું કાગળથી જમીન પર મૂકી દીધું અને બધા વાદરા મરનારના માનમાં મૂગામૂગા માથા નમાવીને ધારે સ્થબ જિભા રહ્યા

પણ સૌએ માટી બોલી કે ને પેના જમીન પર મૂકા કફન પર નાખી, અને જ્યારે તે પૂરેપૂરું માટીથી ઢાંકાયું ત્યારે સૌ અતિમ ક્રિયા પૂરી થઈ એમ માની પાછા ફર્યા

પણ પેની લાશ તો હજી સડતી પર જ પડી હતી ! વગી તે પરત કફન વાદરાઓએ ઉપાડી લીધેડું હોવાથી તે આવ ઉપાડી પડી હતી

—દેગ સૂ દેગ

- સિદ્ધ જેવો આત્મા પડ્યો છે તેને જોળખીએ તો સિદ્ધ જેવા ચઈએ
- આપણે એવી રીતે કામ કરીએ કે કામ ક્યારે બધ કરવાનું છે એ બબર જ ન પડે
- વિચારમાં કામ કરે છે તે તો એટલા પોટવા બાધે છે કે પાન નથી
- હિંસાની પદ્ધતિ માનવચૌરવ સાથે મુસલમાન નથી

—ગાધોજી

ચાદો ને સૂરજ જે 'ફિ' દોઈ નો'તા

અનવર આગેવાન

જગતની આદિ ઉત્પત્તિ અને તેનો વિસ્તાર
કેવી રીતે થયો તેના મર્જનની કથા ૨ | પછીને
ભજન વાણીમાથી આ રીતે મળે છે—

નહિ કે મેરુ ને નહિ મેદની
નોતા તે 'ફિ' ધણી આકાશ ૨

હા હા હા

ચદે ને સૂરજ જે 'ફિ' દોઈ નોતા
ધણી મારો તે દી આપોઆપ રે

હા હા હા

હે માનવી! જે દિવસે ૧૧ જન નહોતી—
ખલના ખેવ નહોતા, નહોતા—મેરુ પહોડો,
નહોતી આ પૃથ્વી નહોતી આ ધણી આજ
સુદાયે નહોતું, ચાદોનું જ પછ નહોતા જળ
મથળ જેવું હજ નહોતું તે દિવસે એ
શૂન્યમાથી સર્જનહાં આપોઆપ સર્જ્યા એ
ધણીએ એને આ શૂન્યમાથી મર્જન કરવાનો
વિચાર મૂક્યો—

પેન પેને સમદે ના ગુકારા
ત્યાથી રે ગપત્યા જમી આસમાના
મીને ખીને સમદે ના જોહકા |
ત્યાથી કાપત્યા નૂરીજન ન્યારા
ત્રીને ત્રીને સમદે ત્રાપુ નહેરા
મહા રિપ્તુ મહેશ્વર જેના
મેથે મેથે સમદે સુરતાધારી
ત્યાથી ૧૫- કન્યા રે કુમારી
ફૂલ પૂજત મના રે કુમારી
કોના પુપ ને કો ધરનારી |
આં અનાથી હમ તમ છેવું
હમ પુરુષ ને તમ ધનનારી

પ્રથમ શબ્દ રલ્લકાં થયો તેમાથી જમીન
ને આસમાન પેદા થવા ખીને શબ્દે 'ઓહમ'
એવો નાદ શૂન્યો એમાથી ન્યાગ, નૂરીજનો
જિજ્ઞાસ થયા

ત્રીને શબ્દ જિહ્વો ને તેમાથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ

ને મહેશ એ ત્રો નરદેવો સર્જ્યા

ચોથા શબ્દની સાથે સુરતાધારીઓને એવો
વનિ સલાખાયો ને તેમાથી કુવાગી કન્યા જાગી
એ કુવાગી કન્યા (પ્રકૃતિ) પુરુષને પૂછે છે
કે 'મારો કોણુ પુરુષ છે ને હું કોના ધનની
નાગી છું ?'

પુરુષ કહે છે, 'હું અને તું અનાદી કાળથી
છીએ આપણે જ ને નરનારી છીએ'

અને પછી તો—

મન મરી મારા રે મોન રચાયા
ત્વ રે નાં ને છુદ પરકાશ્યા રે ૭
પાચ તત્ત્વ લઈને પગા

પ્રધા રે છ

ત્યાર ચીંહ લોક રચાન્યા ૭
સાચા સાચો મહાત્મ છે હા હો
મૂળ મત્ર લે ને પથ પરકાશ્યો
ત્યારે ઘાટે ને પાં પળ પ્રધી
રે છ,

પાયેય મયીને મહાત્મ સાધ્યા રે
ત્યારે તમ તો ધરાવ્યા નીમાધારી
રે છ

સાચો સાચો

કામદેવ પ્રેરિત માયાએ આ સર્જન મહેલ
ગ્યાવ્યો ત્યારે નાદ અને ણિદુ પ્રગટયા એ
પછી પાચ તત્ત્વ લેગા કરીને આ વિશાળ ચીંહ
લોહની રચના કરી

મૂળ મહાત્મ ન લઈ પ્રકાશિત કર્યો ઘાટે ને
પાટે પૂજા કરી પાચે મહાત્મ સાધ્યા અને
નીમાધારી નામ ધરાવ્યા

મેરુ શિખર પરથી ગગાણને તેડાવ્યા

વાય ને કાછની રીવેળી રચી

આવી રીતે આ માયાવી જગત રચાયું
અને એમા ઈશ્વરે પોતે મત્ત, અસત્યના લેદરૂપ
કર્યો નેમા હે માનવી! તારે એ મત્તને

આગળથી કાઢવાનું છે.

કાયાના ધરનારને આગળના ર
રામ ! અભિયાનને નરખો રે,
ગમજને બનાવા પવન ચરખો.
જ્યાં જુઓ ત્યાં અગ્નિ
રે રામ ચરખો !
પુડના દગમાં ર છે. જીવો ગમજ
અગ્નિ જ્વળ રે.

મંપા મટયો કાયા દયકો,
ગમ દયકો,
અને અગ્નિને ગમ અગ્નિ,
ન સુખો,
તેને બેઠે રજવા ને એના ધરેકો
ગમજને મનાયા પવન ચરખો.
પાચ તત્ત્વ કેરો છે,
જીવો ગમજ
મધ ચનાચાજ

નરેક દોષ દોષ નરખા
પવન પૂનર્ગા રમે ગમનમા
નરતે મૂરતે નરખે ચરખો,
ગમજને મનાવો પવન ચરખો

હે માનવી, આ કાયાના ધરનારને તમે
આગળખો ! જેણે કેવો વચ્ચો છે આ દેહરૂપી
પવનચરખો ! જ્યાં જુઓ ત્યાં સરખો ને ચરખો !
સમસ્ત માનવદેહ એક જ ચાકના ચાકડે
ઉતરેલા સરખા ધાટના છે. અને એ દરેક દેહ
મહિમાથી દેવના હોકાર સંભળાય છે એ
પારખી શક્તિ, માલગી શક્તિ તો એ (બ્રહ્મા)ને
પારખી લેજો

અરે જશ જુઓ ને વિશ્વાસ તો ખરા !
આ મનખો-દેહ ! એ તો માત્ર માટીનો દગલો
જ છે ! તે છતાં એમાંય જીવનજ્યોત, જલે છે.
એ જ્યોત વડે રૂઢયાની કાળખ મટે છે. અસ્તજી
અ ધારું ટપે છે. છતાં એ આપણી બીતરી
જ્યોતને અજવાળે બે માનવીને અગમ ઈશ ન
સૂચે તો પછી એને ભેદ મળ્યા નહિ એના ધરને !

પાચ વસ્તુના આ સંઘ દ્વારા દરેક શરીરને
પ્રભુજીએ સજાવ્યું છે. અને એ સંઘમાં પવનની

પુતળીઆ ગમનરૂપી ચિદાકાશમાં ખેલી રહી છે.
તેને હે માનવી, તમે પારખજો ! એને તમારે
કયાંય જોતવા પવન નહિ જવો પડે, એ તો—

કડા રામ વાણીઆ રે
તાંગે મો નગમાં છે.
મો નગમાં છે.
રે તાંગે પુણીનયનમાં છે
—કડા ગમન

હે માનવી ! તારી અંતરપુરી (નગરી)માં
વળી રહેલા ગમની ભાજ કાઢવી હોય તો તારે
તાંગે અંતરનું આંગણું ચોપખું ચટ દમરું પડશે.
મન માવવાની ખમરું તારે રે,
મધ કામ કરોને તારા રે,
કાઠ જેવા રૂપીજન નરેર આવેલ.
કામ કોધ રૂપી શત્રુને તારે આંગણેથી
કટાવીને હાંપી કાઢીય તો જ નૂરીજન તારી
નજરે ચડશે અને એ એમાં તેં શાપ આધી
તો વેળા ફરી નહિ મળે !

પી પેસો દોષ તો
સ પી શેજો પાનપાઈ
ચિત્તો આપ્યો છે તનકાળ,
વખન અથા પછી
પરનાવ મો થમે પાનપાઈ,
નયાનક ખાશે તમને કાળ

એ દિવસે કાળ અચાનક આવી આ માનવ
દેહને કોમિયો ફરી જશે તે પહેલાં હે માનવી ચેતો—

મનુષ્યના વચનમાં
આ ન અધિકારી,

પેરી હો અનનુ સાન
આપ્યો મેરીને આવો મેદાનમા
સમજ મનુષ્યની સાન, સત્યગુના.

ધન, ધરા, ધામની પાછળ મોહાંધ અનેલા
માનવ ! ચેત ચેત ! આજસ મેલીને આગળ
આવ. તારા સતજીવની માનમાં અમજ વે
નરીતજ એક દિવસ—

કંકરવો સુજા ગંગે
તપો માં આજો આજ રે

હા હા હા
ધ તીના દોષ પડ ધ જગ
દીગે મહ હન્ટનાગ ૨
હા હા હા

કરી આ અવની પર પ્રભુ પ્રગટશે તે દિવસે
નાવચોગ ક્રોધાગ્નિથી ભજૂડતો મુગ્ધ ઊગીને
પ્રહ્લાદને બાગી ભન્નમ કરી નાખે એવો તપશે
પ્રધીના બેઠ પડ ઘણેલી ઊડી પ્રહ્લાદ આપુ
હવબની ઊરો અને આદે દિશાઓમા કાકાકા

વર્તી જશે માટે —

ડો ૨૦ ધ મ ન
નાની નો માગ મતો
ધૂનો રે ધ મ નજી લો
હા હા હા

નહી તો પડી —

ગ્રીન્ગે રાવ તે સ
ગ્રીની નેજો પાનના
પછી પનાગે ઘાશે

મહાન ગશિયન માહિત્યકર મહાત્મા વિયો દોષ્ટોય પાને એક યુવાન આગ્યો
ગાને કહેવા ના પો 'હું બહુ ગરીબ છું, મારી પાને એક કાવડિયુ પણ સિવકમા નથી
તાગી પામે એક નાવડિયુ પણ નથી?' દોષ્ટોયે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું
'ના, એક કાવડિયુ પણ નથી' પેવા યુવાને અપાર નિરાશાથી કહ્યું
'તો તને પૈસાની જરૂર છે, ખરું ?

'હા, અને તે પણ ખૂબ જ'

'તો એમ જ, એક વાગીને હું જોગણુ છું, એ માણનોત્ર અવયવો ખરીદે છે
તે આપના એ વીસ હજાર તને આપશે, વેચવી છે?'

'આખ ? તારે ના, આખ કઈ ન વેચાય

'હાથ પણ ખરીદે છે પણ બને હાથ માથે જ ખરીદે છે પણ હજાર રૂપિયા મળશે
તોય વેચવા છે?'

'હાથ, વળી બને હાથ ? ના, ના, એ તો ન જ વચુ'

'તે પણ વચુ ખરીદે છે, બને પણ માથે જ વે છે, ૫૦ હજાર રૂપિયા આપશે
દેવી નાખ, તારી ગરીબી દૂર થઈ જશે'

'કાઉન્ટ' તમે આ શું કહો છો ? એ તે કઈ વેચાય ?' યુવાને લગભગ ચીન
પાકતા કહ્યું

હું બગબર જ કહું છું તારે મોઝે અમીર થવુ હોય તો આપુ શરીર વેચી દે
એક વાખ રૂપિયા મળશે એ વેપારી માણસના શરીરમાંથી અત્યંત કીમતી અને શુભ
નૌપદો બનાવે છે, ખુશીથી એટલા પૈસા આપશે'

'કાઉન્ટ !' યુવાને ગભીરતાથી કહ્યું 'એક લાખ તો શું પણ એક કરોડ રૂપિયા
મને તે ગાપે તો પણ માગે પ્રાણ હું ન વેચુ

ગર્જાય મોટેથી હચા પડી શાત થઈને યુવાનને કહેવા લાગ્યા 'એ માણસ
એક કરોડ રૂપિયાના મદવામા પણ પોતાનું શરીર વેચવાની ના પાડે છે તે એમ કહે
કે હું માવ નિર્ધન છું, મારી પાને એક પાઈની રે પૂછ નથી એ કેવી હમવા જેવી વાત છે !

'યુવાન ! તારી આ બે આખ, બે પગ, આ પ્રાણવાન શરીર—ધનનો અક્ષય ભંડાર
છે એને તું જોગણ અને પરિશ્રમ કરે ! ચાલી અને નોનું જ નથી આદ અને મૂગ
પણ તારા બની જશે'

ગંગામાંએ જ્યારે સાંભળ્યું કે ગોરધન શેઠની નાંવેવાની નીચે એક સંઘ કાશીની યાત્રાએ લય છે ત્યારે એમને પણ તેમાં જોડાવાની નીત્ર ઇચ્છા થઈ.

ગંગામાં ગંગાત્રય્ય હતો. કાળી કચ્છદાર જમીનનું નદીકાંઠે આવેલું મોટું ઉપજાઉં ખેતર એમને જીવાઈ પુરુ પાડતું તે સાથે એમનાં દોરને ધાનચાણે પણ પુરુ પાડતું. એ બે એક દોર એમને દૂધ, દહીં છાસ, માખણ ને ઘીની જરૂરિયાત પૂરી પાડતા પછી ગંગામાંને બીજું બોધ્યું શું? એમનું મોટું નિર્વેગને ગળડયે જતું.

આં આરોગ્ય એ એકલા હતો. પ્રાણચંકર ગોરધન મર્યે ય કષ્ટો સમય થઈ ગયો હતો, વળી એમને કંઈ સતાન પણ ન હતું. વળી પ્રાણ ચકર ગાળને યજમાનો પણ કીક હતાં તે પણ વાર-તકેવારે ગંગામાંને ચીપું સામાન આપતા

ગંગામાંએ ખેતર તો બીજાને ખેડવા આપી દીધું. તે ખેડત ગંગામાંને વરે અમુક દાણો ને થોડા પૈસા આપતો. ગંગામાંને આમ રોકક ખર્ચ તો ખાસ થતો નહીં એટલે એમની પાને બે એક હલ-ને જીવ ભેગો થયો હતો. યાત્રાએ લય તો દોર તો પાડોશીઓને સોંપી જવાય. પાળે ને તેવું દૂધ ખાય. ઘરની પણ તે સભાળ રાખે. પણ રોષક રકમનું શું? દાંટેલું ધન તો કોઈ પણ ખોદી લય. કેમ કે, ગામમાં સૌને ખબર હતી કે ગંગામાં પાને બે પૈસાનો જીવ છે. એ વક્રમ કયાંક સંધર ઠેકાણે મૂકી ગકાય તો જ કાશીની યાત્રાએ જવાય.

ગંગામાંની નજર કેવળચંદ શેઠ પર ગઈ. ગામના મોટા શત્રુ. દર દેશાવર એમની હુંડીઓનાં નાણા મળે. બાજે ધીરધાર પણ કરે ને નાણાં પણ રાખે. છતાં એમના વિશે ઘસાતું પણ ખોદાઈ હતું કે, આપેલા પૈસા પાછા આપવામાં એ બહુ તિરો છે. છતાં એના ચિવાય કોઈ બીજે સંધર આસારી ગામમાં

દેખાતો ન હતો. એટલે ગંગામાં દાંટેલું ધન કાઢી કેવળચંદ શેઠને ત્યાં ગયાં. વાણિયાએ ભેયુ કે દોશીમાં કેંક પૈસા મૂકવા આવ્યાં છે એટલે એણે તો મીઠી લાપામાં થઈ ચકે એટલો વિવેક કર્યો. ગંગામાંએ મંઘની ને યાત્રાએ જવાની વાત કરી. ‘અરે ગંગામાં! એથી તે વળી બીજું રૂડું શું? હવે કયાં તમારે જાગા દિ’ કાઢવા છે? હાથે તે સાથે. ધર્મ કર્મ જ માથે આવશે, બાકી બધું અગ્રી રહી જવાનું છે. તમે તમારે સુખે યાત્રાએ લવ.’

‘ભઈ’ તો ખરી ને, પણ થોડો જીવ છે, તે થયુ કે કયાંક મારે ઠેકાણે મૂકની ભઈ, મારી તો રાહીતંડની જે કહે તો એ જ, મૂકી છે. એને આશરે મારે રંડાપો જાળવાનો છે.’

‘હા, ભૈ. ભૈરા માણસને તો કયા તો હાથ પગનો આમરો, કયાં તો પામે કંઈ હોય તે પર દાંડ કાઢવાના.’

‘તે મને થયું કે લાવ કેવળચંદ શેઠને ત્યાં પૈસા મૂકીને ભઈ. મારે દા. ભૈ ચિંતા નહીં.’

‘હા, તમારો વિચાર તો મારો છે પણ હવે દેહને થોડો ભરેલો છે? ને ધન પણ કંઈ, માચવણ સહેતું છે? તમે બીજે કયાંક મૂકી તો તે મને ગમે. મારે ય, માથે એાછી ઉપાધિ છે? કે’ કેટલાના પૈસા માચવવાના, રાતે સુખે નિંદ પણ નથી આવની-વગી તમારા પૈસા રાખી કયા ચિંતામાવધારો કરું?’ વાણિયો મોઢો થયો.

‘અરે ભૈ, એવું શું જોડતા હશે? તમે નંઈ રાખો તો તો મારે કાશીની યાત્રા પકની જ મૂકવી પડે—મારો શુકન રાખો ને પૈસા લઈ લો. યાત્રામાં દેહ પડે તો મારી પાઠા ધરમ કરજો ને માણ મમી આવું તો પાછા આપજો.’

‘ગંગામાં, બધાં જ એમ કહીને પૈસા મૂકી લય છે ને મારાથી ના નથી પડાની, ને મારી ચિંતા વધતી લય છે. મારે ય કંઈ ધરમ ધ્યાનમાં ચિત્ત પરાંવું નેમએ. હવે હું જે

કટવા વરસ ઢાંઢવાનો? મન થાય છે કે હવે
તો જિન પ્રભુદ તામ લડે ને જન્માગે માઠું
રુ, પણ આ માયાનો જોજ વધતો જ લય છે.

‘તે ભે, અમારુ પુત્ર તમને નઈ પોએ?’
માટે માનુ પેલ ગળે ને પેસા લઈ લે.

ગને વાલિયાએ પેસા ગળી વીધા ગગામા
તો સાથે વાટ ગચ્છી ને દાન માટે જોઈતા પેસા
વઈ, ઢોજ, ઘજ, પડોશીને લગાડીને મધ
માથે ભારે ઉમગથી યાત્રાએ ઊપડયા.

દિવના પડી કાળી અને જ્ઞતામા અવવા
ગનેક તીર્થોની યાત્રા કરતો હતો નવ પાછો
કૃષો મધ માથે ગગામા પછુ પાછા કૃષો
પડોશી પાનેથી એમણે પોતાના ઢોર મભાગી
વીધા, ઢોજ પછુ ગગામાને જોઈને રાજ વયા
પડોશીએ મભાગ મારી ગળેવી, દુધાગા ઢોરની
ઢોલ મારી મભાગ ન રાખે?

વ પછુ વાગી જડીને આફ ઢગી નાખ્યુ ગને
કૃષી રોજનો કમ આવવા માલ્યો પાનેન નાણુ
તો વગલગ બધુ યાત્રામા વપરાઈ ચૂકેનું એટલે
એમને ઢેવગચદને ત્યા મૂકના નાપા ઉપાડવાની
જગ ઊભી થઈ, વગી ઢહેવત કે ને કે ‘ગચ
પાટે ને વિદ્યા માથે ગગામા તો ગયા કેવગ
ચદશૈની પેડીએ ગગામાને આવતા જોઈશો
તો એવ મોગે ચાપડો ઉપાડી તેમા માથુ ધાચુ

ગગામા આવીને જોય પછુ બાપો
કોઈ આવ્યુ જ નથી એમ એણે ડીની નજર
કરી જ નડી આખરે મકાઈને ગગામાએ જ
જોખારો ખાઈને ‘ભે, મજામા ને?’ કહ્યુ

ન છૂટકે શેઠે ચાપડામાથી મોઢુ ઊચુ કહ્યું
‘એહો! ગગામા કે? ચાપડાએ જઈ આવ્યા?
ચાલો મારુ થયુ તજિત તો સારી છે ને?’

‘હા, ભે તમારી સૌની દુઆથી પાડી
યાત્રા ઢગીને માઠું નવવી ગાળી ગે મને થયુ,
વાપ શેને મરી ગાણુ.’

‘હા, હા, કેમ નહીં? તમારુ જ ઘર છે
ગા તો ઘરમા ચે તમને યાદ કરતાં જાઓ
તેમને ચે મળે.’

‘હા, ભે, તે મળ્યા વિના કઈ થોડી જવાની?
પતુ તમે જાણો છો ને? જાનામા ખરવ જાઓ
વાય જ એટલે મને એમ કે શેરને તાથી પેમા
વઈ આવુ.’

કેવા પેસા? હમણા તો મારો જ હાથ
લીડમા કે એટલે ધી-ધાન બધ કરી છે’ શેઠે
લવગઈથી કહ્યુ.

‘ભે, મારે તો માન પેમા જોઈએ છે ઉધાન
નવી જોઈતા

‘તે વગી તમે ક્યારે મૂકી ગયેલા? તમે
યાત્રા ઢગી આવ્યા તે આમ ખીનને’

ગગામા તો શે નુ ઠહેણુ મામગી કબાઈ
ગયા બહુ બહુ કહ્યુ પણ વાલિયો પીગળ્યા
નગી, ઊનટ, ‘મારે જામ છે, મને હેનન નહરો’
કરીને શેઠે કૃષી ચાપડામા ધ્યાન પડા ચુ

ગગામા હાથપીટ કરતા ઘડે પાછા કૃષા
જેણેજેણે એ બણ્યુ તેને કશી જ નવાઈ ન થઈ
કેમ કે, ઢેવગચદ આ પહેલા પછુ કેટલીય
વિધવાઓના પેસા ખાઈ ગયો હતો.

ગગામાને તો ઊંઘ વેરણુ થઈ ગઈ

જેતર ને ઢોર છે, થોડા ભાવિદ યજમાનો ય
છે એટલે ઢવસ-ચી નથી તો જનુ પછુ આવડી
માટી રકમ આખી ને આખી ખવાઈભય તે કેમ
મહન થાય? એવામા તો આ ધામની યાત્રા
હરતા ચે ઢીન બચત રહે

એ ગામમા કાશીના નામના એમના જેવા જ
એક વિધવા દોશીમા ગહેતા હતા ગગામાએ
જ્યારે તેમને શેઠને આપેલા નાણા વિશે વાત
કરી ત્યારે કાળીમાએ કહ્યુ, ‘બે, ગભરાતી નઈ
એ વાલિયા પાનેથી ચે તારા પેસા રૂપે શેઠને
લેવા છે જો, વગી પાંચે એકાદ મધ યાત્રાએ
જવાની તૈયારી ચાલે છે મારી પાને તો ગાઝી
નૂડી નથી પણ આપણા પગ ગામમા વિશ્વામ
ચારો છે, એટલે ઢોરની પાનેથી મેનડા ઉપિયા
વઈ દુ વાલિયાને ત્યા મૂકવા જઈશ વાત બાત
માડું ને મધુ પતવા તાયે ત્યારે તારે તારા
લેણા રૂપિયા લેવા આવવુ વાલિયો લોભિયો

છે એ દોષામા એના લખખણ જવાના જ તને તારા પૈના કે દેમે ?

‘પણ તમારા કપિયા બધ ને ?’

‘તે ઠા, તું એટલુ ય નો’ મમલુ ? નાણા માટે ઈ બીજા, આ તો નાણા દલાવવાની આવ છે તને એ નાણા કે એટલે તારે એની નમા થણ મહત્તી કે આ તો આવે હજ કે એટલે હું જે નાણા હાંને પાધરી તારી નામે પાછી’

અને નાણાનો ભેગ હતી કાશીના નમ્મી રેલા સમયે કેવળચ દેઠને ત્રા ગયા વાણિયો તો નાણાની કાથળી એઈ અધોઅધો અઈ ગયો ને દાગીબાના મધમીય વગાણુ કરી ખજગ બનતુ પડયા

હા, મા, ઈ આવણુ થયુ ?

હૈ આ મધ યાગ્યે બિપડે છે ને ?

હા, મા મારી વાત છે આપણુ ગામ ધર્મિ ક સારુ ને ભગવાન પણ આન કાથે રાપે છે પછી ચિતા રોની ?

હા હૈ તે મને એમ કે હવે હું ઠટના િ જીવવાની ? ગામની ગા ડોશી જઈ આવી ને હું ન જાઉં ? તે થયુ લાવ હું જે કાનીમા બોળિયુ બોળી આવુ રહુ—

પણ શુ મા ?

હૈ પાસે થોડો છવ છે—એની ચિતા છે રસ્તે મળેચે તો તો ગા નાહ્યા પણ છવતા ધરે ગાવીએ તો તો ખચ્ય એણુ તો એઈએ ને ? પણ તારે કોને ત્રા મૂકવા ? ત્રા તમારુ નામ યાદ આવ્યુ અને અહી આવી આવી’

‘ભવે, ભવે, તમારુ જ ધર છે પણ હવે મને ય માયા સધરવી ગમતી નથી’

તે તો ન જ મને પણ બાઈ, તમે તો શીજના બનામા પોતાનુ લણુ ભેનાસ એટલે ના નહી જ પાડો આ છે પાચવ હજાર ગાગા નથી રાખજો’

કેવળચ દે તો પાચ હજારનો આવડો સાબળી

અતરમા રાજીરાજી ઈઈ ગયો તો જે મોટે કાદી નાગણુ જતાવી અતે નાણા નાખવા રાજી થયો ત્રા જ ગામા આવી વદયા ‘હા બા ?’ અહી બેઠા છે ? મારુ, મારુ મારે ય મગણુ’ત ઠીક અહી મગી ગયા’

હૈ કે કેવળચ દેને ગામામાનુ આગનન અમુ નગી

પછી કીરિથી ગામામાએ લે િ મકમની માગણી હતી કેવળચ દે વિચારુ આને અર્થાને નાણા નહી આપુ તો એ બુમરાણુ ઠંગે ને આ કાશીબાની પાચ કનરની નકમ જગે ભજ ગામામાના નાણા જતા દાગીબાના નાણા તો રેશે અને ‘હા, બા હા વઈ જવ તમાના નાણા કથે ધોડને મારે ચિતા એહી હું તો નહ જ નેતો હતો કે ગામામા ચાનાએથી આવી ગયા હતા હજુ પૈસા લેવા ઠેમ આવ્યા નહી ?’ અને કેવળચ દે તરત ગામામાના નાણા તિમેરીમાથી કાશીબાની મામે જ ગઈ ગામા—જેથી એમને વિશ્વાસ ભેને

નાણા હાથમા આવ્યા ક ગામામાએ મોટા નાદે કેવળચ દેના શુભ (1) ગાવા માકયા કેવળ ચ દે તો કથાઈ જ ગયો !

ગામીમા તો નાણાની કાથળી નઈને બીડયા ને કહે, ‘અરે ગામામા, તમે ઠીક ટાણુ ગાવ્યા’ ભગવાન તમને નો વરસના કરે’ હું જે રૂપિયા મૂકવા જ આવી’તી પણ ભગવાને તમને માકવી આખ્યા’ અને પછી કેવળચ દે તરફ ફરીન ઢહેવા લા યા ‘સુઆ કગજુમ’ રાડીરાડતા પેમા ગમી જતા તારે કોઈ નથી ફાટી જતો ?’

અને કાશીમા ને ગામામા બને કેવળચ દેના શુભ (1) ગાતા બહાર નીકળ્યા

વોકો પર ઠીક લેગા થઈ ગયા

કેવળચ દે શેઠ તો પોતાના લેવા જમાના આમેને પણ અગૂંઠે જતાવનાર એ કાળેન કાશીએને ગાથવંચી એઈ જ રહ્યો

૭૨ લેનાનુ કામ મા ખ ૧-૪૯ને મેળો દેઁ જો ન—ગાપીજી

અધ્યાપક કાર્વરને પોતાના માતાપિતા વિષે ઘણી જ ઓછી ખબર છે. યુદ્ધ દરમિયાન મિસૂરી નિશાનમાં કોર્ટ કાર્વર કરીને એક જમીનદારને ત્યાં તેઓ જમ્યા હતા.

એ સમયે મિસૂરીમાં શુવામો રાખવા એ બહુ અગવડભરેલું થતું હતું તેથી તેમને તથા તેમના માતૃશ્રીને બંનેને દક્ષિણમાં આર્કાન્સાસમાં મોકલી દેવામાં આવ્યા. યુદ્ધ પૂરું થયા પછી કાર્વર શેઠ એમના પહેલાના શુવામોનું શુ થયું છે એની દક્ષિણમાં તમામ કરાવી એમને માવૂંમ પડ્યું કે, એક બાળક સિવાય બધા અદૃશ્ય થઈ ગયા છે. બાળકની ઉંમર બે કે ત્રણ વર્ષની હતી એનું નામ જ્યોર્જ હતું. ઉઠાટિયાથી એ પણ લગભગ મરણતોર થઈ ગયો હતો, અને એવો નકામો હતો કે આર્કાન્સાસના લોકો એનાથી છૂટે તો રાજ થાય એમ હતું.

જ્યોર્જને ઘેર આણવામાં આ પો પણ એ એટલો બધો માદલો અને નળો માફૂમ પડ્યો કે એને કામ ઉપર ચઢાવવાના જગત પ્રવલ્ન કરવામાં આવ્યો નહીં. નોકરોની ઓરડીઓની મજુરાનું મરદીના બન્ધા અને ખીન્ત પ્રાણીઓ માથે એ ત્રણ ભીંગડોને મોઢો બધો પોતાના જીવન માટે ખોરાક પણ એ જેમ તેમ કરીને મેળવતો.

છતાં એ નાનો હજમી છાંદો જીવ્યો અને મળેની સ્વતંત્રતાનો એણે ઉપયોગ કર્યો જ નહોતો. આમતેમ એણે રખડવા માંડ્યું. ત્યાંના બધા પ્રાણીઓ અને જીવજંતુઓ માથે એજે મિરાબાગી બાધી બધી જાતના ફૂંડ અને ઊંડવાઓની સાથે તે ગાઢ અગત પરિવન્યામાં આવ્યો અને એમના વિષે એણે જ્ઞાન મેળવ્યું.

જેમ જેમ એ મોઢો થતો ગયો તેમ તેમ એણે બે દિશાઓમાં અસાધારણ વનજીવતાવવા માંડ્યું. પ્રથમ તો ઘન્ટા બધી જાતના મમ

કાજમાં ખાસ હથેલી અને કાર્યકુશળતા બતાવીને એણે ધ્યાન આકર્ષ્યું. તે રાધતા અને ગૂંથતા ભગ્તા શીખ્યા. રંગ પાગબવાની એની શક્તિ બહુ સન્ધ હતી એ ચિત્રકળા પણ શીખ્યો. જુદી જુદી જાતના ફૂંડો અને ઊંડવાઓનો એને શોખ તો હતો જ નવરાશના મમનમાં જુદી જુદી જાતના ફૂંડોના એ સૌથી સરમ અને ચોકસાઈવાળા ચિત્રો કાઢતો અને વનસ્પતિની આકૃતિઓ પણ દોરતો.

ખીજી, વનસ્પતિશાસ્ત્રમાં એણે એવું બુદ્ધિ આતુર અને સ્વાભાવિક વનજીવતાવ્યું કે બધાનું ધ્યાન એના તન્દ્ર આધારી દૃષ્ટાંત તરીકે, જવન્ને જ મગી આવે એવા વિનક્ષણ ફૂંડો એકઠા કરવા માટે કેટલાય કલાકો તે જ મેલો અને પેતરોમાં ગાળતો એક દિવસ એક જો શોખી કાઢ્યું કે, એક ઝાડીમાં એણે એક નાનકડી વનસ્પતિ સમઢવાટિકા બીધી હતી છે. સર્વ પ્રકારની વિનક્ષણ વનસ્પતિ એણે ત્યાં એકઠા કરી હતી બધી જાતની વનસ્પતિ ત્યાં ઉગાડવામાં એણે કુશળતા પ્રાપ્ત કરી હતી એ વનસ્પતિની કાગળ લેવામાં અને દરેક પ્રકારના જીવજંતુઓ તથા રોગોની સામે તેમનું વક્ષણ કરવામાં એણે અતુરાર્થ દાખવી હતી એ સર્વમાં તે એટલો બધો નિષ્ણાત બની ગયો હતો કે બધાએ એને 'વનસ્પતિ વૈદ'નું નામ આપ્યું હતું.

ખીજી એક દિશામાં એણે અસાધારણ નૈમર્ગિક શક્તિ બતાવી હતી એ મગીત ખાનગવન્યામાં જ 'એક ગાનાર' તરીકે હમમી ઓમાં એ જાણીતો થયો હતો. જાતે સભાળ લઈ શકે એવડો થયો એટલે એણે આમતેમ બટકવામાં કેટલાક વર્ષ ગાળ્યા તક મગતા એ રોપાડેડેડા કાચઘરોમાં (Green Houses) ઢામ કરતો એક વખત એ ધોમીની કુશળ (હોટ્ટી) ચવાવી હતી, ખીજે એક વખત એ હોટ્ટીમાં એણે બખરનીનું કામ કર્યું હતું સગીન

ચિનકળા, અને વસ્તુત લગભગ દરેક જાતની
ઢાંગામાં એના નેમર્ગિદ શોષ અને શક્તિને
ત્રીથે, છેવટે એના મિત્રોનું ધ્યાન આઠર્પાયું
એમણે એને દેવગ્રામા વાનિન વગાડનારની
જગ્યા આપાવી

આ બધા પર્વો દરમિયાન યુવાન ડાર્વર
બને ત્યાથી જ્ઞાન સપાદન કરી લેતો હતો
પુનઃકો ની રાકતા ત્યારે એમણી જ્ઞાન મેગ
પતો બનુભવમાંથી તો હમચા જ જ્ઞાન મ પાદન
હતો જના જના જતો તના તના મિત્રો બનાવતો
કેવરે અગ્રીસમાં આવેલી આયોવા'ની
બેલીવાડી કોલેજના માગપાતામાં રાપાના એક
કાલ્ચરની દેખરેખ રાખવાનું કામ કરવાની એને
તક મળી આતડ થયો ત્યાં સુધી તે ત્યાં જ
રહ્યા ત્યાર પડી અને ત્યાંના મદદનીશ
વનસ્પતિશાસ્ત્રીની જગ્યા આપવામાં આવી એને
ત્યાં ત મગી અને લાભ લઈ એણે એના
અજનાન ત્રાહુ રાખ્યો છેવટે એણે પોસ્ટ
ગ્રાજ્યુએટ'નું પ્રમાણપત્ર મેળવ્યું 'એમીસ મા એ
મકારની પત્રી મૌથી પ્રથમ એને જ મગી હતી

આયોવા' ની બેલીવાડી કોલેજમાં એ હતો
ત્યારે કોલેજ જીવનની મર્વ પ્રગતિઓમાં બીજા
વિદ્યાર્થીઓ સાથે એ ભાગ લેતો જેમ કે
કોલેજની એક ટુકડીનો એ લેક્ટરન્ટ થયો
હતો શિક્ષણોમાં ભરાયેના નિનાના મેળા'માં
ગવર્નર બ્રાઇસની આગળ એ ટુકડી આવતી
હતી નરથાનના બધા ભાગોમાં કુળગ્રાહ
વિશેની સલાઓમાં, એણે લેખો વાચવાનું તથા
ધાખ્યાનો આપવાનું શકે કહ્યું ઉત્તરમાં બીજી
ભતિના લોકોમાં એને યશ મળ્યો હતો, છતાં
શિષ્યમાં પોતાની ભતિના લોકોમાં આવી
એમને માટે કઈક કરવાની મિ ડાર્વરને ઇતિ
ભરી હતી તેથી ટકરજીમાં આવવાનું જના
એમને નિમનજી મળ્યું ત્યારે એમણે એ ખુશીથી
સ્વિકાર્યું સસ્થાના બેલીવાડી ખાતાના શાસ્ત્રીય
અને પ્રાયોગિક કામની દેખરેખ રાખવાનું કામ
એમણે સલાળી લીધું

એમને જે કોઈ મળે છે એના ઉપર વનસ્પતિ

વિદ્યાના એમના વિશાગ જ્ઞાનની ડાપ પડે છે
છતાં એમના જેવો વિનવો માણુન મને કદી
મળ્યો નથી વસ્તુત તેઓ જુન શરમાગ છે
બની શકે એટલે માદામાં સાદો પોચાક તેઓ
પહેરે છે એક જ આભૂષણ તેઓ ધારણ કરે
ઠે અને તે બનના કાવચા એક કુવ! વર્ષના
કોઈ પણ મમય દરમિયાન અધનાપડ ડાર્વર
પાતે કુવ ન બેવામાં આવે એવું જવલે જ
બને છે એમના ડોટની પડી ઉપર ડોઈને
કોઈ પ્રકારનું કુવ હોય ઠે જ જ ગવમાંથી
કોઈ વિનશળ પ્રકારના કુવનો નમૂનો એમને
મગી આવે છે, ત્યારે પોતાના મિત્રોને એ ખાન
દગીને બતાવે છે અને એમાં ગૌરવ માને છે

મે એક વખત અધાપક ડાર્વરને પૂછ્યું,
તમે આટલા બધા ગરમાગ છો, છતાં આપણા
વિભાગના અનેક ઉત્તમ ગોરા અને ઢાંગા
લોકોનું યોગબાહુ કરવાની વેતરણ ની રીતે
કરી શકો છો? તેમણે જવાબ આપ્યો, 'વનસ્પતિ
વિષે હું કઈક માહિતી ધરાવું છું એવું લોકોને
માલૂમ પડી લાય છે કે તમ્મત જ તેઓ મારી
સાથે ઘણી નજીકથી અને ઇતિબગીથી વાતો
કરવા મગી પડે છે'

મે મરડગીમાં હજી 'પણ તમે લાહેગતની
કઈક ગીત રાખી હોવી ભેઈએ તમે વનસ્પતિ
વિષે માહિતી ધતવો છો એની આટલા બધા
વોડોને ની ગીતે ખળગ પડે છે?'

એમણે કહ્યું, 'વાહ! એ તો આમ છે હું
બડી આપ્યો ત્યાર પડી થોડા વખતમાં જ
એક દિવસ હું જ ગરને રસને જતો હતો મારી
ખગરમાં વનસ્પતિ મારેનો મારો કબજો હતો
વનસ્પતિના રોગ અને ફૂગમન જીવાતોને હું
શોધતો હતો એક બાઈએ મને જોયો એને
લાગ્યું કે, આ તો હાથમાં વિવિધ કર્શીક પેટી
વાળો કોઈ બિચારો હવની ડાસો કે એટકે
મને ઊલો રાખીને પૂછ્યું, 'તમે ફિરિયા છો?
હું જે કરતો હતો એના વિષે મે એને કહ્યું
એને ખૂબ ખાનદ થયો, એના રોગ લાગેવા
નુવાબને જોવા એણે મને વિનતી કરી એ

મળધી શુ ડરવું, એ મે એને બતાવ્યું — ખરું પૂછો તો, નીચે બેઠાને એને બધું લખી આપ્યું,

એમણે પોતાનું કહેલું આગળ ચલાવ્યું, 'આ રીતે, અને બીજી અનેક રીતે, બધે ઢઢેરા પિટાર્ધગથો કે આ શાળામાં એક એવા માણસ છે કે જે વનસ્પતિ મળધી જાણે છે માહિતી મેળવવા અને મનાહ લેવા થોડાંએ મને બોનાવવાનું શરૂ કરી દીધું.'

એક વાત મને યાદ આવે છે કેટલાક વર્ષ પહેલાં એક છોડતા નામ મળધી તરફ ઉપગ્રિહિત થઈ હતી એનું નામ શુ એ કોઈ જાણતું નહોતું છેવટે એક સફળદસ્થ બોલી જોડ્યા, 'નોર્મન સ્ક્રીમ્સ કાર્વર ડીને એક માપસ છે દુનિયાના ગમે તે છોડ, જાડ, પરી, પથ્થર વગેરેનું નામ તેઓ કહી શકે છે તેઓ બે આનું નામ ની કહી શકે તો પરી બીજે તપાસ કરવી નિર્ધાર છે' એક માણસને છોડ લઈને થોડા ઉપગ્રસ્તા કરવામાં આવ્યો, અને તે મસ્થામાં અધ્યાપક કાર્વર પાસે આની પહોંચે તોમણે એનું નામ કહી આપ્યું અને થોડેનવાળા પાછો ગયો એ સમય પરી, અધ્યાપક કાર્વરની પ્રયોગશાળામાં કોઈને કોઈ

પ્રકારના નમૂના ન હોય એવું કહી બન્યું નથી મે હમેશા એવો મત બાહર કયો છે, જે સમાજમાં હમગી રહેતો હોય છે એ મમા જને તે ઉપયોગી થઈ પડવાથી અને બની શકે તો પોતાની જાતને સમાજ એક અનિવાર્ય અંગ બનાવવાથી, વર્ણલેહના પૂર્વગાનો સૌથી સરસ રીતે નાગ પરી રાજા છે ગમે તે વિષયમાં કોઈ પણ ઉચ્ચ પ્રકારનું જ્ઞાન વા શક્તિ ધન વ નામ જી કે પુરુષને દરેક મનુષ્ય કે મમાજ જરૂર માનવાળો છે એના સમર્થનમાં અધ્યાપક કાર્વરના કંઈ બીજું વધારે નાહુ દ્વાર હું જાણતો નથી જે સ્થાને એમની જરૂર ન હોય એ સ્થાને ધૂળી જવાની એમનામાં જન્ય વૃત્તિ નથી પરંતુ એમના વિશિષ્ટ જ્ઞાન અને શક્તિને લીધે દક્ષિણમાં બધે, બધા વર્ગના કાળા તથા ગોરા લોકો સાથે તેઓ મિનાચાની બાધી શક્યા છે દુનિયાના બધા ભાગોમાંથી એમના ઠામ મળધી મતત પૂછપૂછ થયા હરે છે કપામની જુદી જુદી બતો ઉઠેરવાના તેમના ગ્રામતરો એઓ કપામઉઠેરની શાસ્ત્રીય શોધખોળોમાં અલેના જમીનદારોમાં સૌથી ભારે સ્થાન મળ્યું કયો છે (માળી આપક કેમગી માધી)

૪૫

એક વા નારદજી ભગવાનને મળવા ગયા ત્યારે જવાને એમણે બારણે કોડ્યા 'ભગવાન હમણા પૂજા કે છે, જન વાં થોલો'

પ્રથમ તો નારદજીને જોડ વાગ્યું, પણ પરી કુલકેવ થયું કે, જે ભગવાન નયુ લોડના નવામી છે—ગ્રહા ચાર વેદ ગાઈને શાક્યા તોય જેમનું પૂરું ગ્રહસ્થ ન જાણી શક્યા તે ભગવાનને વળી કોની પૂજા કરવાની હોય ?

થોડી ના પરી નારદજીને અદર જવાની અજ્ઞા મળી ચાહર બઈને નારદજી ડુબે છે તો ભગવાન કેટલીક સુવર્ણ મૂર્તિઓની ચારવી ઉભાવતા હતા.

ભગવાન, તમારે પવ જેની નાગની ઉભાવવી પડે એવા ભાગ્યશાળી મેવા કાલ છે?' નારદજીએ પૂછ્યું

નારદ! આ બધા ભાગ ભખો છે એ માની ની પવુ દગ્ગિનારાયણની પૂજા કરે છે સમાજના દીન, દુગીઓની નાત જાતના લેદ પિના મેવા કહે છે અને જીવમાને એ ગાળે છે સૌને ગમાન ગમે છે ' ભગવાને જહુ

નારદજીએ ધ્યાનથી જોયું તો પેરી નૂવર્ણમૂર્તિઓમાં એક મૂર્તિ એમની પોતાની પલ હતી! નાર જી તો શરમના માર્યા પાળીપાળી થઈ ગયા